VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

11. KÖTET
1855–1856

BUDAPEST 1966

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

11. KÖTET
1855–1856

BUDAPEST 1966

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a tizenegyedik kötethez

Marx és Engels műveinek tizenegyedik kötete az 1855 január vége és 1856 áprilisa között írott munkákat foglalja magában.

Ezeknek az írásoknak legnagyobb része a polgári demokrata „Neue Oderzeitung"-ban, egy másik részük az akkor haladó irányzatú „New York Daily Tribune"-ban, néhány pedig a „People's Paper" c. chartista lapban jelent meg. Minthogy abban az időben Európa-szerte a reakció volt uralmon és proletár- vagy forradalmi demokratikus sajtó úgyszólván nem létezett, Marx és Engels fontosnak ítélték, hogy a haladó polgári lapok révén tartsanak fenn kapcsolatot a tömegekkel.

Az újságok állandó tudósítása sok idejébe került Marxnak, aki fő feladatának továbbra is a politikai gazdaságtani kutatásokat tekintette; a „Tribune"-nak szánt cikkek egy részét kérésére Engels írta meg helyette. A kötetben található cikkek közül, a köztük kialakult munkamegosztásnak megfelelően, főképpen a katonai áttekintések származnak Engelstől. Marx jó részüket lefordította németre és megküldte az „Oderzeitung"-nak is, figyelembe véve a németországi közlés sajátos körülményeit: néhol saját szavaival kivonatolta, másutt némileg módosította és lerövidítette, ismét más esetekben parlamenti tudósításokkal és külpolitikai szemlékkel kiegészítette Engels cikkeit.

Marx és Engels publicisztikai munkássága, amely fontos alkotórésze az ötvenes években folytatott forradalmi tevékenységüknek, szervesen kapcsolódott elméleti tanulmányaikhoz és a proletariátus forradalmi elméletének továbbfejlesztéséhez. Marx politikai gazdaságtani kutatásokon kívül ebben az időben külpolitikai és diplomácia-történeti tanulmányokat folytatott. Engels továbbra is haditudományokkal, elsősorban hadtörténettel, valamint a szláv népek történelmével és nyelvtudományokkal foglalkozott. Egyrészt e kutatások eredményei visszatükröződtek Marx és Engels publicisztikai tevékenységében, másrészt a cikkek írásához gyűjtött tényanyagot később felhasználták tudományos műveikben. Marx, például, a „Tőké"-ben visszatért az írországi birtokviszonyokról és a gyárfelügyelők jelentéseiről az „Oderzeitung"-nak küldött tudósítások adataira.

A marxizmus megalapítóinak publicisztikai munkássága nagy jelentőségű volt az ötvenes évek proletár- és demokratikus mozgalma szempontjából. Bár sokszor nehézségekbe ütközött a forradalmi nézeteket tükröző cikkek közlése, Marxnak és Engelsnek mégis sikerült lelepleziök az uralkodó reakciós állapotokat, a dialektikus és történelmi materializmus módszerét alkalmazva rámutatniok ezek gazdasági és politikai gyökereire és az osztályharcról szóló elméletüket továbbfejlesztve kifejteniök a proletár politikai irányvonalat.

A kötetben közölt írások legtöbbje a nemzetközi politika kérdéseivel, főleg az akkor befejező szakaszához ért krími háborúval foglalkozik. Ezek az írások tartalmilag folytatásai a keleti kérdésről a 9. és a 10. kötetben megjelent cikkeknek. Számos cikk foglalkozik az európai országok, elsősorban Anglia gazdasági és belpolitikai helyzetével és az angol munkásmozgalommal.

Marx és Engels e kérdések vizsgálatánál az európai polgári demokratikus és proletármozgalmak fellendülésének lehetőségét tartották szem előtt. A proletariátus taktikai vonalának meghatározásánál tekintetbe vették, hogy a kapitalizmus és a feudalizmus közötti harc még nem zárult le, és hogy a legtöbb európai országban az 1848–49-es forradalom után is megoldatlanok voltak a polgári forradalom fő feladatai. A győzelmes proletárforradalom előfeltételét a polgári demokratikus átalakulás következetesen forradalmi megvalósításában látták. Akkori taktikájuk lényegében az 1848–49-es „Neue Rheinische Zeitung" forradalmi taktikájának folytatása volt.

Marx és Engels több cikkben („Az angliai válság", „A franciaországi és angliai kilátások" stb.) arra ösztönözték a munkásosztályt és a forradalmi demokrácia erőit, hogy használják ki a krími háborút az ellenforradalmi rendszerek elleni forradalmi harc kirobbantásához. Rámutattak annak lehetőségére, hogy az uralkodó osztály által népellenes céllal kezdeményezett háború olyan forradalmi események elindítójává lesz, amelyek visszahelyezik az európai proletariátust 1848 júniusában Franciaországban elvesztett pozíciójába. Nagyon bíztak a francia proletariátus forradalmi kezdeményező erejében. Engels „A nagy kalandor sorsa" c. cikkben a „negyedik és legnagyobb francia forradalom" lehetőségéről beszél, amely egész Európát alapjaiban megrázná és harcot indítana el az egész kontinensen a demokratikus forradalom és a monarchista ellenforradalom között.

Marx és Engels változatlanul a cári önkényuralmat tekintették az európai reakció legfőbb támaszának. Számos cikkben elemezték az oroszországi viszonyokat, a cárizmus hódító terveit és a cári diplomácia mesterkedéseit; lelepleztek az európai uralkodó osztályoknak azt a törekvését, hogy a cárizmust fenntartsák és felhasználják a forradalmi erők elnyomására.

Marx és Engels már korábbi cikkeikben is rámutattak a pánszlávizmus – és egyúttal a pángermanizmus – reakciós jellegére. Engels „Németország és a pánszlávizmus" c. cikkében leleplezi a cári kormánynak azt a törekvését, hogy a szláv népek nemzeti mozgalmait és a szlávok egyesülésére szólító felhívást hódító céljai érdekében használja ki; utalt arra, hogy a pánszlávizmust monarchikus elemek több szláv nép körében felhasználták az 1848–49-es magyarországi és németországi forradalmak ellen és a Habsburg-monarchia mellett. A lengyelek és a délszlávok függetlenségi követeléseit Engels helyeselte; az osztrák monarchia területén élő elnyomott szláv népek függetlenségi törekvéseiről azonban más volt a véleménye. Mint „A demokratikus pánszlávizmus" c. cikkében (6. köt. 260–276. old.), most is az 1848–49-es forradalom követelményeiből indult ki e kis szláv népek sorsának megítélésében; abban, hogy e népeket szembe lehetett fordítani a forradalommal, életképtelenségük bizonyítékát látta. Az volt a nézete, hogy a történelmi fejlődés során az életképtelen kis népek az életképes nagyobbakba fognak olvadni. Engels előtt ekkor még nem vált világossá, hogy a kapitalizmus fejlődésének tendenciája nemcsak a központosítás, hanem az önálló nemzeti államok kialakulása is. Ezért az 1848–49-es forradalom tapasztalatai alapján egyes nemzetek szerepére vonatkozólag levont következtetések történelmileg nem is bizonyultak helytállóknak; a polgári forradalmaknak és bennük a nemzeti kérdésnek a proletárforradalom nézőpontjából történő későbbi marxista elemzése mélyebben és sokoldalúbban nyúlt hozzá ehhez a kérdéshez.

Marx és Engels hangsúlyozták, hogy szükség van a cárizmus elleni forradalmi háborúra Európa demokratikus átalakítása, az elnyomott népek felszabadítása és Német- és Olaszország demokratikus egyesítése érdekében; leleplezték az angol és a francia uralkodó osztályok politikáját, amely a krími háborút az európai reakciós rendszerek megszilárdítására akarta felhasználni.

Ezért Marx és Engels a történelmi tények és a diplomáciai okiratok tüzetes vizsgálata és elemzése alapján feltárták a krími háború igazi okait és jellegét. Rávilágítottak arra, hogy bár a hivatalos nyugat-európai sajtó Törökország függetlenségének védelmével és a szabadság és civilizáció jelszavaival érvelt, valójában a résztvevő országok uralkodó osztályainak gazdasági és katonai érdekei ütköztek itt össze, és a török birodalom felosztásáért, a Balkán és a Dardanellák uralmáért folyt a harc.

Marx (egyebek között a „Palmerston – Nagy-Britannia uralkodó osztályainak fiziológiája" c. cikkben) rámutatott arra, hogy a nyugati hatalmak rabló és megalázó politikát követtek látszólagos szövetségesükkel, Török-

országgal szemben. Az ellenforradalmi cárizmus megdöntése korántsem felelt meg érdekeiknek, nem is e rendszert kívánták felszámolni, hanem csupán kiküszöbölni Oroszországot mint közel- és közép-keleti konkurrenst, és katonai hatalmát gyengíteni. Végső soron a krími háborút az 1815-ös bécsi szerződésben megalapozott össz-európai reakciós rendszer stabilizálására kívánták felhasználni.

Több cikk (például „A parlamentből – Vita Disraeli indítványa fölött", „Napóleon haditervei", „Layard javaslatának vitájához – A krími háború" stb.) kimutatta, hogy Anglia és Franciaország vezető körei féltek a keleti viszály továbbterjedésétől, egész Európát átfogó forradalmi mozgalomba való átcsapásától, és ez az aggodalom befolyásolta mind diplomáciai, mind katonai módszereiket. E cikkek arra is rámutattak, hogy a francia kormány angol részről is támogatott terve, amelynek célja „helyi háború" volt „helyi célokért", csakis a nyugat-európai uralkodó osztályok ellenforradalmi és dinasztikus törekvéseit szolgálta. E célok leleplezése nélkül, hangsúlyozták Marx és Engels, a háború nem változtatható át Európa forradalmi átalakítását előmozdító háborúvá. Ez utóbbi feladat teljesítése érdekében a proletár- és forradalmi demokratikus tömegek aktivizálására törekedtek.

Marx és Engels figyelmét nem kerülte el, hogy a nyugat-európai koalíció tagjai között éles ellentétek állottak fenn, és feltárták gazdasági és politikai konkurrenciaharcuk történelmi gyökereit.

Marx az új forradalmi fellendülést a közelgő gazdasági válságtól várta; különös figyelmet szentelt a tőkés Angliának, ahol a legélesebbek voltak az osztályellentétek. Egyebek között „Hagyományos angol politika", „Lord Palmerston", „Egy újabb brit leleplezés", „A lengyel gyűlés" és „Karsz eleste" c. cikkeiben és tanulmányaiban leplezi le az angol uralkodó osztályok bel- és külpolitikáját, képmutatását és önzését, a nemzeti felszabadító mozgalmakkal szemben tanúsított ellenséges érzületét és hitszegését.

Más cikkekben („A kereskedelmi és pénzügyi helyzet", „Az angliai válság" stb.) az angol gazdasági helyzetet, az ipar, a bel- és külkereskedelem állapotát, valamint a piaci árak és a valutaárfolyamok kérdését vizsgálja. A kapitalizmus általa felfedezett tövényszerűségeit az adott korszak nyújtotta konkrét példákon vizsgálja; a gazdasági hanyatlás 1853–55-ben tapasztalható tüneteiből egy minden addiginál súlyosabb gazdasági válság beköszöntésére következtet. Az 1857-es gazdasági válság, amely első ízben terjedt ki az egész világgazdaságra, igazolta Marx következtetéseinek helyességét.

Marx az angliai gazdasági helyzet elemzése során élesen bírálta a szabadkereskedelmet csodaszernek hirdető angol liberálisokat, akik egyfelől tiltakoznak az államnak a gazdasági életbe való beavatkozása ellen, másfelől az

állam és a parlament támogatását kérik, valahányszor a munkásosztály mozgalmai fenyegetni látszanak a tőkés rendet; a néptömegek érdekei védelmezőinek tüntetik fel magukat, de támadják a gyárfelügyelők intézményét és a női és gyermekmunka védelmében hozott törvényeket. Marx cikkeiben (így például a „Palmerston – Nagy-Britannia uralkodó osztályainak fiziológiája" című műben) feltárja az angol dolgozó tömegek nehéz helyzetét, és a gyárfelügyelők jelentései alapján adatokat közöl a munkavédelmi berendezések hiányából és a kedvezőtlen munkakörülményekből eredő súlyos következményekről. Egyidejűleg arra is rámutat, hogy a szabadkereskedelem hirdetőinek elutasító magatartása a krími háborúval szemben, látszólagos békevágyuk a világpiac meghódítására irányuló törekvéseik leplezésére szolgál.

„A néhai brit kormány", „A bukott kormány", „A brit alkotmány", „Palmerston és az angol oligarchia", „Két válság" stb. c. cikkeiben Marx hangsúlyozza, hogy a haladás egyik legfőbb akadálya Angliában az arisztokráciának az államgépezetben továbbra is fennálló monopolhelyzete. Ez magából a brit alkotmányból folyik, amely nem egyéb, mint elavult kompromisszum a nem-hivatalosan, de ténylegesen uralkodó burzsoázia és a hivatalosan kormányzó földbirtokos arisztokrácia között.

Több cikk foglalkozik az angol uralkodó pártok, a whigek és a toryk jellemzésével. A „Lord John Russell" c. pamflet nemcsak a whig párt, „a karrieristák pártja" e jellegzetes képviselőjét bírálja sokoldalúan, hanem a klasszikus angol kétpártrendszer lényegére is rámutat: bármelyik párt kerül uralomra, a politikai irányvonal lényegében nem történik változás. Marx cikkei feltárják azt a folyamatot, ahogyan – a tőkésosztály növekvő befolyásának arányában – a régi arisztokratikus pártok fokozatosan felbomlottak és az angol burzsoázia liberális és konzervatív pártjává alakultak át.

Marx több cikkben („Egy gyűlés", „Az agitációk történetéhez", „A reformmozgalomhoz", „A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság", „Egyházi agitáció – Tüntetés a Hyde Parkban" stb.) foglalkozik az angol munkásmozgalom akkori legfontosabb problémáival, megállapítva, hogy az angol proletariátus politikai aktivitása abban az időben fokozódott. A közigazgatási reformot követelő polgári ellenzék képviselőinek az angol munkásosztály befolyásolására tett kísérleteit ismertetve hangsúlyozza, hogy a chartisták következetesen demokratikus vezetői leleplezték a polgári reformerek képmutató, lényegében munkásellenes politikáját és megvédték a munkásmozgalom önállóságát.

„A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság" c. cikk, amely behatóan foglalkozik a chartisták politikai programjával és elsősorban az általános vá-

lasztójog követelésével, kitűnő példája Marx és Engels egyik legfontosabb politikai tételének: mindig az adott történelmi helyzetnek megfelelően kell a követeléseket felállítani és megvalósításukhoz hozzálátni. Rámutat arra, hogy míg Franciaországban az általános választójog jelszavának tartalma nem ment túl a polgári demokratikus követelések határain, míg a kontinens országaiban az adott körülmények között a proletárdiktatúra megvalósításának egyetlen lehetséges módja az erőszakos forradalom, Angliában eltérő a helyzet. Az akkori angliai viszonyokból, abból, hogy még nem fejlődött ki egy katonai-bürokratikus államapparátus, és hogy a proletariátus az ország lakosságának többségét alkotta, Marx és Engels azt a következtetést vonták le, hogy az angol munkásosztály békés úton, az általános választójog bevezetésének, a parlamenti rendszer gyökeres átalakításának és a politikai rendszer demokratizálásának révén hatalomra juthat. Egyidejűleg azonban számításba vették a nem-békés út lehetőségét is. A proletariátus győzelmének fő feltételét politikai öntudatának fejlesztésében, egy proletár tömegpárt létrehozásában látták. Hiába remélték azonban, hogy a chartista mozgalom felélesztésére tett erőfeszítések e feladat megoldásához vezetnek majd. Hamarosan az egész mozgalom eltűnt, mert Anglia világpiaci monopolhelyzete, az angol munkásarisztokrácia kialakulása következtében megerősödtek az angol munkások között az opportunista tendenciák.

Számos cikk foglalkozik Franciaország akkori bel- és külpolitikájával, a bonapartista kormány valódi háborús céljaival. Megállapítják, hogy Franciaország volt a krími háború egyik legfőbb kezdeményezője, és hogy a háborús kalandorpolitika elválaszthatatlan III. Napóleon személyétől; a hódító és agresszív törekvések éppúgy hozzátartoznak a bonapartista rendszer lényegéhez, mint a katonai és rendőri diktatúra. Marx és Engels cikkeikben („A nagy kalandor sorsa", „Napóleon haditervei", „Napóleon utolsó cselfogása" stb.) nemcsak III. Napóleont, hanem kontár és egyszersmind kegyetlen vezető tisztjeit is leleplezik.

A cikkek egy másik része (például „A Francia Bank – A Krímbe küldött erősítések – Az új tábornagyok", „Az amerikai konfliktus – Franciaországi ügyek" stb.) Franciaország gazdasági nehézségeiről és az ezek nyomában élesedő politikai helyzetről számol be. „A Kis Bonaparte Franciaországa" c. pamfletjében Marx rávilágít a rablógazdálkodást folytató hivatalos Franciaország és a bonapartizmus uralma alatt szenvedő francia néptömegek közötti nagy ellentétre. Hangsúlyozza, hogy az országban forradalmi helyzet érik, és mindenfelé a korrupt rendszer bukását jelző tünetek tapasztalhatók.

Több cikk foglalkozik Ausztriának és Poroszországnak a krími háborúban elfoglalt álláspontjával. Ausztria ingadozó politikájának kettős háttere volt:

az osztrák uralkodó réteg a cárizmusban támaszt látott egy forradalom esetére, amelytől félt; másfelől azonban, balkáni hódító törekvései miatt, Oroszország gyengítésére spekulált és erős csapategységeket vont össze a Dunánál, szerződést kötött a nyugati hatalmakkal és pénzügyi segélyről tárgyalt velük. Bár ellenséges álláspontot foglalt el Oroszországgal szemben, mindvégig nem lépett fel nyíltan ellene. Ingadozásaiban, állapították meg Marx és Engels, szerepet játszott az a meggondolás is, hogy ha hadat üzen Oroszországnak, az osztrák területen élő elnyomott szláv népek körében felszabadító mozgalom bontakozhat ki.

A porosz semlegességi politika okát Marx ugyancsak a forradalomtól való félelemben látja: ha Poroszország belép a háborúba, megindulhat a harc Németországnak forradalmi demokratikus úton való egyesítéséért. Marx „Poroszország" c. cikkében jellemzi a porosz monarchia reakciós lényegét, a porosz burzsoáziának a polgári forradalom vezetésére való képtelenségét és a parasztság jogfosztottságát.

A kötetben jelentős helyet foglalnak el Engelsnek a krími és kaukázusi hadi cselekményekről és a hadviselő felek erőviszonyairól írt cikkei, amelyek a hadtudomány területén alkalmazzák a történelmi materialista módszert. Ezekben az írásaiban Engels bírálja a szövetséges hadvezetést, és annak számos hibáját visszavezeti az uralkodó osztályok e háborúban is követett reakciós céljaira. Marx és Engels több cikke (például „A krími küzdelem", „A vizsgáló bizottság", „A brit hadsereg", „A katonák fenyítése" stb.) az angol katonai rendszer konzervativizmusát, a tisztképzés alacsony színvonalát, a hadbiztosság tehetetlenségét leplezi le. A francia hadsereg fogyatékosságaival a bonapartizmust leleplező említett cikkek foglalkoznak.

Engels katonai áttekintéseinek java része Szevasztopol ostromával foglalkozik, amelyet a krími hadjárat új szakaszának tekintett. Alaposan tanulmányozta az angol–francia támadók és az orosz védelem Szevasztopolban alkalmazott módszereit és ezekből fontos általános következtetéseket vont le az erődítmények általános jelentőségére, valamint a helyőrségek és a tábori hadseregek együttműködésére vonatkozólag. Engels kiemelte az orosz hadmérnökök tudását és a helyőrség bátorságát és szívósságát. Tárgyilagos értékelései annál figyelemreméltóbbak, minthogy csak meglehetősen egyoldalú beszámolók álltak rendelkezésére, és az angolok és franciák hadijelentéseit sokszor nem állt módjában felülvizsgálni. Engels későbbi katonai írásaiban, a krími háborús tapasztalatok alaposabb tanulmányozása után is az aktív védelem kitűnő példájaként említette Szevasztopol védelmét.

Különös figyelmet érdemel Engels „Európa hadseregei" c. tanulmánya, amely hadseregszervezeti, újoncozási, kiképzési és egyéb szempontokból

vizsgálja az európai államok hadseregeit. Engels az egyes hadseregek fejlődésében kimutatja egyrészt a nemzeti sajátosságok és hagyományok, másrészt az általános haladás szerepét, és végig következetesen alkalmazza azt a később az „Anti-Dühring"-ben részletesen kifejtett történelmi materialista tételt, hogy valamely hadsereg állapotát és ütőképességét elsősorban országának gazdasági fejlettsége, társadalmi és politikai rendje határozza meg. Ennek a tételnek az alkalmazása érvényesül, például, egyfelől az angol és a francia, másfelől az orosz hadsereg bírálatánál. Ez utóbbi kapcsán meg kell azonban jegyeznünk, hogy a hírforrások előbb már említett egyoldalúsága befolyásolta Engelst az orosz katonák jellemzésében és még néhány részletkérdésben.

A kötetben foglalt cikkek egy részének megjelenésekor a krími háború kimenetele már világos volt, és kihatásainak értékelése is lehetségessé vált. Marx és Engels megállapították, hogy a háború nem vezetett Európa forradalmi demokratikus átalakulásához, ahogyan annak idején remélték, de a keleti kérdésben és más területeken kibontakozott ellentéteket sem szüntette meg. Marx „Karsz eleste" c. cikksorozatában rámutatott arra, hogy a megkötött párizsi békeszerződés nemcsak nem oldotta meg a vitás kérdéseket, hanem újabb és még súlyosabb konfliktusok alapját vetette meg.

De bár a háború nem változtatta meg lényegesen Európa politikai arculatát, több ország – egyebek között Oroszország – belső fejlődésére kihatással volt. Ezért Marx 1871-ben, „A polgárháború Franciaországban" c. írásának első vázlatában leszögezhette, hogy bár Oroszország nagy dicsőséget szerzett magának Szevasztopol védelmével és a párizsi tárgyalások során diplomáciai sikereket is elért, de a krími vereség mégis arra késztette kormányát, hogy felszabadítsa a jobbágyokat és átalakítsa a háborús években gyökereiben korhadtnak bizonyult közigazgatási és bírósági rendszerét. A krími háborús vereség és a forradalmat megelőzni kívánó cári reformok közötti összefüggést Lenin is alaposan elemezte és megállapította: „A krími háború megmutatta a feudális Oroszország rothadtságát és tehetetlenségét." (*Lenin* Művei, 17. köt. 104. old.)

1855-ben számos Marx- és Engels-cikk mind a „Neue Oderzeitung"-ban, mind a „New York Daily Tribune"-ban megjelent; e kötetbe ezeknek a cikkeknek azt a változatát vettük fel, amely teljesebb és amely kevésbé viseli magán a szerkesztőség beavatkozásának nyomait. Ilyen esetekben jegyzetek utalnak a nem-közölt változatokra; néhol lábjegyzetben közöljük az eltérő szövegrészeket. Egy-egy cikk mindkét változatát akkor közöljük, ha ezek önálló elemeket tartalmaznak.

Marx és Engels leveleikben gyakran állapítják meg, hogy a „New York

Daily Tribune" szerkesztősége önkényesen bánt cikkeik szövegével, többek között azért, mert azt a látszatot akarta kelteni, hogy azokat New Yorkban írták. Az ilyen természetű beavatkozásokra jegyzetekben utalunk. A „Tribune" szerkesztőségének eljárása következtében jelent meg a cikkek túlnyomó része aláírás nélkül: amikor a fontosabbakat aláírás nélkül, szerkesztőségi cikként közölték és csak a kisebb jelentőségűek alatt tüntették fel Marx nevét, Marx ez ellen tiltakozott, s minthogy a szerkesztőség nem volt hajlandó minden írását névvel közölni, úgy döntött, hogy egyik se legyen aláírva; nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az akkori politikai viszonyok között a haladó és forradalmi mondanivaló közlésére milyen kevés fórum állt rendelkezésre.

Marx és Engels a napi eseményekkel foglalkozó cikkeik adatanyagát főképpen a „Times"-ból, a „Moniteur universel"-ből és az „Economist"-ból merítették; ezek az adatok olykor tévesek vagy pontatlanok voltak.

*

A katonai vonatkozású cikkek fordításának szakmai ellenőrzését a Hadtörténelmi Levéltárban végezték.

[Karl Marx]

A parlament megnyitása[1]

London, január 24. A parlament ülésszakát tegnap ismét megnyitották.[2] A Lordok Házában Ellenborough grófja bejelentette, hogy csütörtökön, február 1-én, hivatalos beszámolót fog javasolni a Krímbe küldött csapatok — gyalogosok, lovasok és tengerészek —, valamint a halottak, sebesültek, betegek és egyáltalában a szolgálatképtelenek számáról. Richmond hercege meginterpellálta a hadügyminisztert[3], hogy miért mellőzték a balaklavai[4] harcosokat a kitüntetések kiosztásakor. Nemcsak a balaklavai harcosoknak kell kitüntetést kapniok, hanem az összes fekete-tengeri matrózoknak is, akik a harcban nem vettek részt. Így tromfolta le Richmond hercegét Newcastle hercege, a hadügyminiszter. Richmond hercege viszont Ellenborough grófjával és Hardwicke-kal egyetemben érvényesítette azt az Adam Smith által rég felfedezett tételt, hogy a fantázia-áruk értéke, tehát a kitüntetéseké is, fordított arányban áll a mennyiségükkel. E körülbelül fél óráig tartó fontos vita után a lordok elnapolták az ülést.

Az alsóházban nagy volt a tülekedés. A remények azonban meghiúsultak. Disraeli nem volt jelen, és Sir Benjamin Hall beszélt. A háromnegyed négykor megnyílt ülést már hat óra előtt berekesztették. Megcsodálták a római szenátus előkelő nyugalmát, amellyel a cannaei vereség[5] hírét fogadta. Nos, az angol commonerok* most túlszárnyalják a római patres conscriptit**. Ezeket az ábrázatokat látva lehetetlenség volt elhinni az angol seregek krími pusztulását. Úgy látszik, a krími hadsereg egészségi állapota arra ösztönözte Sir Benjamin Hallt, hogy két törvényjavaslatot terjesszen be az angliai egészségügyi ellenőrzés jobb szabályozására. Sir Benjamin Hall egyike a Sir William Molesworth, Osborne és Tsai fajtájából való úgynevezett radikálisoknak. Ezeknek az uraknak a radikalizmusa abban áll, hogy miniszteri posztokat követelnek, jóllehet sem az oligarchiához nem tartoz-

* – az alsóház tagjai – *Szerk.*

** A római szenátorokat megillető cím és megszólítás. – *Szerk.*

nak, sem plebejus tehetséggel nem rendelkeznek. De már puszta ottlétük a minisztériumban is radikális tény. Így mondják barátaik. Ezért amikor 1854 nyarán Angliában veszedelmesen dühöngött a kolera, és az „egészségügyi tanács", mely mindaddig Palmerston belügyminiszter ellenőrzése alatt állott, éppoly tehetetlennek bizonyult, mint a Szevasztopol alatti tábor egészségügyi részlege, a koalíció elérkezettnek tartotta az időt arra, hogy új miniszteri állást létesítsen, az egészségügyi tanács önálló elnökéét, s a „radikális" Sir Benjamin Hall bevonásával megerősítse magát. Sir Benjamin Hall tehát egészségügyi miniszter lett. A kolera ugyan nem tűnt el Londonból, mihelyt kinevezése a „Gazette"-ben[6] megjelent, ám egy bizonyos Taylor eltűnt a „Punch"-ból[7], ahol a koalícióval és Oroszország császárával csipkelődött. Sir Benjamin Hall ugyanis kinevezte az egészségügyi tanács titkárává, 1000 font sterling fizetéssel. Sir Benjamin Hall mint radikális szereti a radikális gyógymódokat. Törvényjavaslatainak érdemeiről beszélni pedig *ráérünk akkor*, ha majd beterjeszti őket. Tegnap ezek csak azt célozták, hogy alkalmat adjanak neki az alsóházba való miniszteri entrée-ra*. Layard kérdésére: „vajon a kormány kifogásolná-e az idegen hatalmakkal az 1854 december 2-i szerződésről[8] váltott levelek bemutatását, és nevezetesen esetleges dokumentumokét, melyeket az orosz kormánynak angol–francia részről a négy pont[9] értelmezésére vonatkozóan nem tárgyalás, hanem elfogadás végett előterjesztettek?", Lord John Russell azt válaszolta, ő nem tudja, lesz-e módja arra, hogy a kérdéses dokumentumok bármelyikét is bemutassa. Ez nem lenne parlamentáris. A négy pont történetére vonatkozólag azonban egészen általánosságban a következőket közölheti tiszteletreméltó barátjával: November végén Oroszország Gorcsakov útján jelezte az ún. négy pont elfogadását; erre következett a december 2-i szerződés; majd december 28-án Gorcsakov találkozója Bécsben Anglia, Franciaország és Ausztria követeivel. A francia követ a szövetségesek nevében ügyiratot olvasott fel, amelyben a négy pontot értelmezik — ez az értelmezés tekintendő a tárgyalások alapjának. A harmadik pontban javasolták, hogy Oroszország fekete-tengeri fölényének vessenek véget. Ezt az értelmezést Gorcsakov nem fogadta el, de kijelentette, hogy kormányához kíván fordulni instrukcióért. Tíz nap múlva közölte Buol gróffal, hogy ezeket az instrukciókat megkapta. Január 7-én vagy 8-án újabb találkozó jött létre az osztrák külügyminiszter hivatalában. Gorcsakov memorandumot olvasott fel, amely kormányának a nézeteit tartalmazta. Buol gróf, Lord Westmorland és de Bourqueney báró kijelentették, hogy nincsenek felhatal-

* — bemutatkozásra; bevonulásra — *Szerk.*

mazva a memorandum átvételére. A tárgyalások alapját a négy pontra vonatkozó értelmezés elfogadásának kell képeznie. Gorcsakov ekkor zsebre tette memorandumát és az értelmezést elfogadta a tárgyalások alapjául. Oroszországnak, fűzte hozzá Russell, ezen „alap" elfogadása ellenére joga van ennek „minden pontját" vitatni, mihelyt cikkenként előadják. (A pontokba foglalás már megtörtént.) Az angol kormány úgy nyilatkozott, hogy a fent említett alapon kész tárgyalásokba bocsátkozni. „Mind ez ideig azonban még nem hatalmazta fel követét a tárgyalásra." Az utóbbi mondat az egyetlen újdonság, amelyet Russell a „commoneroknak" elárult. Az ülés legfontosabb eseménye Roebuck bejelentése volt, amely szerint ő „a következő csütörtökön különbizottság kinevezését fogja javasolni, hogy kivizsgálja a Szevasztopol alatt álló hadsereg számbeli erejét és helyzetét, valamint azon kormányügyosztályok eljárásmódját, amelyeknek kötelességük volt a hadsereg szükségleteinek kielégítése".

A „Times"[10] „könyörög" Roebucknak, „hogy hangosan kiáltson és semmit se kíméljen". Sem a „Times" „könyörgése", sem pedig Roebuck úr múltja nem alkalmasak annak a gyanúnak a teljes elhárítására, hogy Roebuck úr azért fog kiáltani vagy még inkább károgni, hogy másokat a beszédben megakadályozzon. Therszitészt[11] – tudomásunk szerint – Odüsszeusz sohasem használta fel, ám Roebuckot felhasználták a whigek, akik a maguk módján éppoly furfangosak, mint Odüsszeusz.

Die Eröffnung des Parlaments
A megírás ideje: 1855 január 24.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 január 27. (45.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Fejtegetések a kabinetválságról

London, január 26. Amikor Meliksah szultán követe Alamutba ment és ott megadásra szólította fel Haszan Ibn Szabbáht, a „Hegy Véne" válasz helyett intett egyik fidávijának[12], megparancsolva neki, hogy ölje meg magát. Az ifjú azonnal keblébe döfte tőrét és holtan rogyott a padlóra. Így szólította fel a koalíció „véne"* az ő Lord John Russellját, hogy haljon meg érte az alsóházban. Russell, az öreg parlamenti emberbarát, aki azt a parancsolatot, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" mindig úgy értelmezte, hogy mindenki önmagának a felebarátja, jobbnak látta, ha a „vént" öli meg. Nem csalódtunk Roebuckban. Indítványát előre megbeszélte Russell-lal, hogy a hajótörésből a „jobbik részt" – a whigeket – megmentse.

Valóban! Ez az indítvány nem a kormány, hanem azon „ügyosztályok" ellen irányul, amelyek közvetlenül a hadvezetéssel vannak megbízva, vagyis a *peelisták*[13] ellen. Ráadásul az is nyilvánvaló volt, hogy Russell nem véletlenül nyitotta meg a parlamentet azzal a nyilatkozattal, miszerint a tárgyalások alapja nem alap addig, ameddig Oroszország fenntartja magának a jogot, hogy a négy pont mindegyikét vitassa – s hogy a tárgyalások éppúgy nem tárgyalások, mivel az angol kabinet még senkit sem hatalmazott fel a tárgyalásra. Ezért alig tette meg indítványát Roebuck – kedden –, Russell már ugyanaznap este azt írja a „vénnek", hogy ennek az indítványnak a célja bizalmatlanság megszavazása a hadügyi osztály (a peelisták) ellen, ezért *neki* be kell nyújtania lemondását. Aberdeen elmegy a windsori kastélyba a királynőhöz és azt tanácsolja neki, hogy fogadja el a lemondást, ami meg is történik. A „vén" bátorsága érthető, ha tudja az ember, hogy Palmerston *nem* nyújtotta be lemondását.

Az alsóház a csütörtöki ülésen értesül ezekről a fontos eseményekről. Ülését, Roebuck pedig indítványát ma estig elnapolja. Most az egész alsó-

* Aberdeen. – *Szerk.*

ház a felsőházba rohan, ahol magyarázatot várnak Aberdeentől, ám Aberdeen elég ügyes ahhoz, hogy távol legyen – állítólag ismét Windsorban –, és Newcastle hercege ugyanazt a mesét adja elő a felsőházban, amelyet Palmerston az alsóházban. Ezenközben az alsóház whigjei rémülten veszik észre a felsőházban, hogy átláttak tervükön és elvágták visszavonulásuk útját. A toryk, akik csöppet sem sóvárogtak arra, hogy a whigeket a peelisták bőrén ismét beiktassák „a nagybrit birodalom isten kegyelméből való haszonbérlőinek" régi kiváltságába, felkérték Lord Lyndhurstöt egy indítvány benyújtására, amely Roebuckéval ellentétben nemcsak a kormány egyes ügyosztályainak, hanem az egész kormánynak, s nem csupán à la Roebuck* felülvizsgálását, hanem egyenesen vád alá helyezését kívánja. Lord Lyndhurst indítványa szószerint így hangzik:

„Pénteken, február 2-án, azt a javaslatot fogom tenni, hogy e Ház véleménye szerint a krími expedíciót őfelsége miniszterei nagyon elégtelen eszközökkel és a szükséges elővigyázatosság nélkül, illetve az ellenség részéről várható ellenállás jellegéről és mértékéről való kielégítő tájékozódás nélkül indították meg, s hogy a kormány hanyagsága és a vállalkozás vezetésében tanúsított hozzá nem értése idézte elő az áldatlan eredményt."

Kétségtelen, hogy Lyndhurst indítványa éppannyira irányul a whigek ellen, mint Roebucké az aberdeenisták ellen. Mellesleg megjegyezzük: Lord John Russell Hayter útján bejelentette az alsóháznak, hogy a legközelebbi alkalommal, vagyis ma este, feltárja lemondásának okait. „Aki mit sem vár, nem csalatkozik."[14]

Erläuterungen zur Kabinettskrisis

A megírás ideje: 1855 január 26.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 január 29. (47.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – Roebuck módjára – *Szerk.*

[Karl Marx]

Parlamenti események

London, január 27. A tegnapi alsóházi ülés hangja és arculata pontosan jelezte azt a fokot, amelyre az angol parlament süllyedt.

Az ülés kezdetén, körülbelül délután négy órakor, már zsúfolt volt a Ház, mert jelenetet, botrányt vártak: Lord Russell magyarázatát lemondásáról. Mihelyt a személyi vitának vége volt s a tárgyi vita megkezdődött – Roebuck indítványáról –, a felháborodott honfiak étkezni rohantak; a Ház kiürült, s néhány kiáltás hallatszott: „szavazzunk, szavazzunk!" Aggasztó szünet következett, míg végül Sidney Herbert, a hadügyminiszter* felállt helyéről és hosszú, választékos beszédet intézett az üres padokhoz. A jóllakott képviselők aztán lassanként visszabandukoltak helyeikre. Amikor Layard megkezdte beszédét, körülbelül fél tízkor, 150-en lehettek jelen. Amikor befejezte, úgy egy órával a Ház feloszlása előtt, már ismét megtelt a terem. Az ülés hátralevő része azonban teljesen a parlamenti szünethez hasonlított.

Lord John Russell, akinek összes érdemei egyetlenegyre redukálhatók, s ez a parlamenti taktikában való rutin, nem az ilyen alkalmakkor szokásos módon, az elnök asztalánál mondotta el beszédét, hanem a miniszteri ülések mögötti harmadik padból, ahol a bosszús whigek trónolnak. Halk, rekedtes hangon beszélt, elnyújtva a szavakat, kerékbe törve – mint mindig – az angol kiejtést, gyakran aggasztóan küszködve a mondattan szabályaival. (Notabene**: A világért sem szabad az újságokban megjelenő beszédeket összetéveszteni az elmondott beszédekkel.) Míg hétköznapi szónokok a hitvány tartalmat jó előadással pótolják, Russell a hitvány tartalmat még hitványabb előadással igyekezett bocsánatossá tenni. Előadásmódja mintegy bocsánatkérés volt azért, amit mondott.

S valóban szüksége volt a bocsánatra! Múlt hétfőn, mondta, még nem gondolt a lemondásra, ám kedden, mihelyt Roebuck bejelentette indít-

---

* *Itt*: Secretary at War[3]. – *Szerk.*

** – Megjegyzendő – *Szerk.*

ványát, elkerülhetetlennek találta. Ez emlékeztet arra a lakájra, akinek semmi kifogása nem volt a hazugság ellen, de nyomban lelkiismereti sérelmet szenvedett, mihelyt a hazugságot feltárták. De hát milyen szempontból harcolhatna a parlamenti vizsgálatot követelő javaslat ellen, ahogy ez, mint a Ház miniszteri vezetőjének, kötelessége! Azon az alapon, hogy a baj nem elég nagy ahhoz, hogy vizsgálatot kívánna! Senki sem tagadhatja a Szevasztopol alatti hadsereg szomorú helyzetét. Ez nemcsak gyötrelmes, hanem rémes és szívettépő is. Vagy talán azt kellett volna a parlamenttel szemben állítania, hogy vizsgáló bizottsága haszontalan, mert már jobb eszközökhöz folyamodtak a baj elhárítására? Kényes kérdés volt ez, mert Russell nemcsak mint a kormány tagja, hanem sajátosan mint a Privy Council* elnöke közvetlenül felelős az ilyen eszközök igénybevételéért. Beismeri, hogy beleegyezett Newcastle hercegének „felsőbb" hadügyminiszterré való kinevezésébe. Nem tagadhatja, hogy a hadsereg élelmezésével, ruházati és orvosi ellátásával kapcsolatos óvintézkedéseket legkésőbb augusztusban–szeptemberben meg kellett volna tenni. És mit tett ő, saját bevallása szerint, ebben a kritikus időszakban? Vidéken utazgatott, beszédecskéket tartott „Literary Institutionokban"** és kiadta Charles James Fox levelezését[15]. Míg Russell Angliában utazgatott, Aberdeen Skóciában tette ugyanezt, és augusztustól október 17-ig nem ült össze a kabinettanács. Ezen az október 17-i kabinettanácson Lord John – saját beszámolója szerint – semmi olyat nem javasolt, ami megérdemelné, hogy a parlamenttel közöljék. Lord John ezek után ismét egy teljes hónapnyi gondolkodási időt vesz magának és végül november 27-én levelet intéz Aberdeenhez, amelyben azt javasolja neki, hogy a hadügyminiszteri posztot egyesítsék a Secretary at War tisztségével és mindkettőt ruházzák Lord Palmerstonra, vagyis másszóval: Newcastle hercegét mozdítsák el. Aberdeen ezt elveti. Russell november 28-án ismét ír Aberdeennek ugyanebben az értelemben. November 30-án Aberdeen igen helyesen azt válaszolja neki, hogy egész javaslata arra megy ki, hogy egy embert egy másik emberrel, Newcastle-t Palmerstonnal helyettesítsék. De amikor a gyarmatügyi minisztériumot elválasztották a hadügyminisztériumtól, ez utóbbit Russell szívesen átengedte Newcastle-nak, hogy egyik whigjét, Sir George Greyt, behozhassa a gyarmatügyi minisztériumba. Aberdeen aztán személyesen megkérdezte Russellt, hogy javaslatát a kabinettanács elé óhajtja-e vinni? Russell ettől elállt, azért, mint mondotta, „hogy a

* – Titkos Tanács – *Szerk.*

** – „irodalmi intézetekben" – *Szerk.*

kormányt *ne* bomlassza fel". Tehát először jön a kormány, aztán a krími hadsereg.

A baj orvoslására, vallja be Russell, *semmiféle* intézkedést nem foganatosítottak. A hadvezetés egész reformja arra korlátozódott, hogy a hadbiztosságot a hadügyminiszter alá rendelték. Mindazonáltal, noha *semmiféle* intézkedést nem foganatosítottak a bajok elhárítására, Russell nyugodtan a kormányban marad, sőt 1854 november 30-tól 1855 január 20-ig nem is tesz újabb javaslatokat. Ezen a napon – múlt szombaton – Aberdeen aztán bizonyos, a hadvezetés reformjait célzó javaslatokat közöl Russell-lal; ezeket Russell elégteleneknek találja és írásos ellenjavaslatokat nyújt be ellenük. Csak három nappal később tartja szükségesnek, hogy lemondását benyújtsa, mivel Roebuck bejelenti indítványát és mivel Russell nem hajlandó a felelősségben osztozni egy olyan kormánnyal, amellyel osztozott a hivatalban és a tevékenységben. Azt hallotta, mondja Russell, hogy Aberdeen sohasem határozta el Palmerstonnak a hadügyminisztérium diktátorává való kinevezését. Ha így áll a dolog – ő, Curtius[16] – gratulál magának, hogy nem hiába ugrott a kormány szilárd talajáról az ellenzék tátongó szakadékába. Miután Lord Johnunk ilyen mélyre gurult le a lejtőn, lemondásának utolsó tüntető ürügyét is megsemmisíti azzal, hogy kijelenti: 1. hogy a háború kilátásai egyáltalában nem olyanok, hogy indokolttá tegyék az uralkodó csüggedtséget; 2. hogy Aberdeen nagy miniszter, Clarendon nagy diplomata és Gladstone nagy pénzügyi szakértő; 3. hogy a whig párt nem állásvadászokból, hanem hazafias rajongókból áll, s végül, hogy ő, Russell, tartózkodni fog a Roebuck indítványa fölötti szavazástól, jóllehet állítólag azért lépett ki a kormányból, mert egy hazafi *semmit sem* hozhat fel Roebuck indítványa ellen. Russell beszédét még hűvösebben fogadták, mint ahogyan elmondta.

Palmerston a kormány nevében emelkedik szólásra. Fura helyzetben volt. Curtius-Russell lemond, mert Aberdeen nem akarja Palmerstont a hadügyek diktátorává kinevezni. Brutus-Palmerston megtámadja Russellt, mert a veszély pillanatában cserbenhagyja Aberdeent. Palmerston tetszelgett ebben a fura helyzetben. Arra szolgált neki, hogy, amint válságos pillanatokban szokta, komédiává mókázza a helyzet komolyságát. Amikor szemére vetette Russellnak, hogy nem már decemberben jutott hősies elhatározására, Disraeli – aki legalább nem rejti véka alá a velencei alkotmány[17] bukása fölött érzett örömét – hangosan felkacagott, és Gladstone, aki a komolyságra specializálja magát, nyilvánvalóan elmormolta magában az összes puseyista[18] imákat, nehogy kitörjön belőle a nevetés. Palmerston kijelentette, hogy Roebuck indítványának elfogadása a kormány bukását jelenti. Ha elvetik,

akkor a kabinet tanácskozni fog saját átalakításáról (beleértve Palmerston diktatúráját is).

Nagy varázsló ez a Palmerston! Fél lábbal a sírban el tudja hitetni Angliával, hogy homo novus*, s pály futása még csak most kezdődik! *Húsz évig* hadügyminiszter**, s mint ilyen, mindössze arról ismeretes, hogy módszeresen védte a botbüntetést és a rangok megvásárolhatóságát a hadseregben[19] – és mégis olyan embernek tüntetheti fel magát, akinek a puszta neve eltörli a rendszer hibáit! Az egyetlen angol miniszter, akit a parlamentben ismételten – különösen komolyan 1848-ban – *orosz ügynökként* lepleztek le – és azt állíthatja magáról, hogy egyedül ő képes Angliát az Oroszországgal való háborúba vezetni! Nagy ember ez a Palmerston!

A Roebuck indítványa fölötti vitáról, amelyet hétfő estére napoltak el, legközelebb. Ezt az indítványt olyan ügyesen állították össze, hogy a kormány ellenfelei kijelentették, mellette fognak szavazni, noha ízetlen, a kormány hívei pedig, hogy mellette fognak beszélni, noha ellene szavaznak. A felsőházi ülés nem volt különösen érdekes. Aberdeen semmi egyebet nem fűzött hozzá Russell nyilatkozatához, mint azt, hogy meg van lepve: Russell, mondta, az egész kabinetet meglepte.

Parlamentarisches

A megírás ideje: 1855 január 27.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 január 30. (49.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

---

* – új ember – *Szerk.*

** *Itt*: Secretary at War. – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Az európai háború[20]

Ahogy közeledik az új bécsi konferencia[21] megnyitásának időpontja, mindinkább ködös és igen bizonytalan távolba vész annak valószínűsége, hogy Oroszország valamiféle engedményt tesz. Az a fényesen sikerült, nagyszerű diplomáciai fogás, hogy a javasolt tárgyalási alapot menten elfogadta, a cárt, legalábbis pillanatnyilag, uralkodó helyzetbe hozza, és bizonyossá teszi, hogy bármilyen külszínt ölt is a békejavaslatokba való beleegyezése, lényegében a status quo* az egyetlen reális alap, amelyen most hajlandó lesz a viszály rendezésére. A négy pont elfogadásával kétes helyzetbe vetette vissza Ausztriát, miközben Poroszországot pórázán vezeti és időt nyer arra, hogy minden tartalékát és új csapat-alakulatát eljuttassa a határra, mielőtt az ellenségeskedés megkezdődhetne. Maga az a tény, hogy megegyeztek a tárgyalások folytatásában, az osztrák határon levő megfigyelő hadseregből egyszerre annyi orosz katonát szabadít fel, amennyi két hónap vagy tíz hét alatt pótolható – azaz legalább 60 000–80 000 embert. Mivel az egész egykori dunai hadsereg mint olyan nem létezik többé, a 4. hadtest október vége óta a Krímben van, a 3. hadtest december második felében érkezett meg, az 5. fennmaradó része lovassággal és tartalékokkal együtt pedig most van útban oda, ezeket a csapatokat a Bugnál és a Dnyeszternél új emberekkel kell pótolni, akiket a lengyelországi, volhíniai és podóliai nyugati hadseregből vonnak ki. Ha tehát a háború áthelyeződik a kontinens közepére, két vagy három hónapnyi idő rendkívül fontos Oroszország számára; jelen pillanatban ugyanis a Kalistól Izmailig terjedő hosszú vonalon szétszórt csapatai erősítés nélkül már nem elegendők ahhoz, hogy a velük szemben álló, növekvő számú osztrák csapatnak ellenálljanak. Ezt az időt Oroszország most megnyerte, és most rátérünk arra, hogy képet nyújtsunk katonai előkészületeinek jelenlegi állásáról.

---

* – fennálló helyzet – *Szerk.*

Korábbi alkalmakkor már felvázoltuk Oroszország katonai szervezetét.[22] Az Európa déli és nyugati része elleni bevetésre szánt nagy aktív hadsereg eredetileg 6, egyenként 48 zászlóaljból álló hadtestből, továbbá a válogatott csapatok 2, egyenként 36 zászlóaljból álló hadtestéből tevődött össze, azonkívül viszonylag nagyszámú reguláris és irreguláris lovasságból, valamint tüzérségből. Mint már korábban megállapítottuk, a kormány nemcsak a tartalékosokat hívta be, hogy megalakítsa a válogatott csapatok 4., 5., 6., valamint a többi 6 hadtest 5. és 6. zászlóalját, hanem új sorozás révén minden ezred 7. és 8. zászlóalját is megalakította, úgyhogy a zászlóaljak száma a sorkatonaság hat hadtesténél megkétszereződött, a válogatott csapatoknál (a gárdistáknál és a gránátosoknál) pedig több mint kétszeresére emelkedett. Ezek a haderők most hozzávetőlegesen a következőképp becsülhetők fel:

Gárdisták és gránátosok – az első 4 zászlóalj ezredenként	96 zászlóalj	egyenként 900 fő	86 400
Gárdisták és gránátosok – az utolsó 4 zászlóalj ezredenként	96 zászlóalj	egyenként 700 fő	67 200
1. és 2. (még be nem vetett) hadtest – az első vagy aktív 4 zászlóalj ezredenként	96 zászlóalj	egyenként 900 fő	86 400
1. és 2. hadtest – az utolsó 4 zászlóalj ezredenként	96 zászlóalj	egyenként 700 fő	67 200
3., 4., 5., 6. hadtest – aktív zászlóaljak	192 zászlóalj	egyenként 500 fő	96 000
3., 4., 5., 6. hadtest – az utolsó 4 zászlóalj ezredenként	192 zászlóalj	egyenként 700 fő	134 400
Finn hadtest	16 zászlóalj	egyenként 900 fő	14 400
Összesen	784		552 000
Ehhez járul:	lovasság, reguláris		80 000
	lovasság, irreguláris		46 000
	tüzérség		80 000
		Összesen	758 000

E becslések egy része túlzottnak tűnhet, de a valóságban nem az. A háború kezdete óta végrehajtott óriási újoncozás, az elszenvedett veszteségek ellenére, amelyek mind a 3., a 4., az 5. és a 6. hadtest 96 aktív zászlóalját érték, még ennél is jobban felduzzaszthatta a hadsereg sorait; bőven levontuk azonban azt a sok újoncot, aki meghal, mielőtt elérkezne ezredéhez. Emellett a lovasságra vonatkozó becsléseink igen alacsonyak.

A fenti csapatokból 8000 fő (az 5. hadtest egyik hadosztálya) a Kaukázusban van és így levonandó; az Európán kívül foglalkoztatott erőket ugyanis e helyütt figyelmen kívül hagyjuk. A fennmaradó 750 000 katona hozzávetőlegesen így oszlik meg: a Balti-tenger partján Sievers tábornok parancsnoksága alatt a balti hadsereg, amely áll a finn hadtestből, a gárdisták, a gránátosok és a 6. hadtest tartalékaiból, s lovassággal és tüzérséggel együtt mintegy 135 000 főt számlál; egy részüket azonban kiképzetlen újoncoknak és alig megszervezett zászlóaljaknak tekinthetjük. Lengyelországban és Galícia határán, Kalistól Kamenyecig állomásoznak a gárdisták, a gránátosok, az 1. hadtest, a 6. hadtest egyik hadosztálya és a gránátosoknak, valamint az első hadtestnek némi tartaléka, lovassággal és tüzérséggel, mintegy 235 000 fő. Ez a hadsereg az orosz csapatok legkiválóbb része; a válogatott csapatokat és a legjobb tartalékokat foglalja magában. Besszarábiában s a Dnyeszter és a Bug között a 2. hadtest két hadosztálya és tartalékainak egy része, mintegy 60 000 fő állomásozik. Ezek a nyugati hadsereg részét alkották, amikor azonban a dunai hadsereget a Krímbe küldték, helyének betöltésére kikülönítették őket. Most a fejedelemségekben az osztrák csapatokkal állnak szemben, és Panyutyin tábornok a parancsnokuk. A Krím védelmére rendeltetett a 3. és a 4. hadtest, az 5. hadtest egy hadosztálya, a 6. hadtest két hadosztálya és némi, már ott levő tartalékok, azonkívül a 2. és az 5. hadtest egy-egy útban levő hadosztálya; mindez lovassággal és tüzérséggel együtt akkora haderő, amely aligha tehető kevesebbre 170 000 főnél és Mensikov parancsnoksága alatt áll. A tartalékok és az új alakulatok fennmaradó részét, különösen az 1., a 2., a 3., a 4. és az 5. hadtestbeliekét, Cseodajev tábornok most szervezi nagy tartalékhadsereggé. Ezeket az ország belsejében összpontosították és létszámuk mintegy 150 000 fő. Hogy közülük hányan vannak most útban Lengyelországba vagy dél felé, azt természetesen lehetetlen megmondani.

Így hát Miklós császárnak, akinek múlt nyáron birodalma nyugati határán, Finnországtól a Krímig, kevesebb mint 500 000 főnyi csapata volt, most 600 000 embere van ott, az ország belsejében alakuló 150 000 főnyi tartalékon kívül. Ennek ellenére most Ausztriával szemben gyengébb, mint akkor volt. Augusztusban vagy szeptemberben Lengyelországban és Podóliában 270 000 orosz, a Prutnál és a Dnyeszternél pedig a mintegy 80 000 főnyi dunai hadsereg állomásozott; ez utóbbit ugyanis szintén inkább az osztrákok miatt, semmint más célból tartották ott. Ez összesen 350 000 ember, akik Ausztria ellen operálhattak volna. Most, amint láttuk, csak 295 000 embert vontak össze az osztrák előőrsvonal mentén, míg Ausztria most már 320 000 embert állíthat velük közvetlenül szembe, ezek támogatására pedig 70 000—80 000 embert Csehországban és Morvaországban.

Az oroszok e pillanatnyi számbeli hátránya, és az, hogy teljesen bizonytalan, mikor érkeznek meg az új alakulatok az ország belsejéből, ebben az évszakban és olyan országban, amelynek egész közigazgatása korrupt, teljesen elegendő okok arra, hogy az orosz kormány igyekezzék annyi időt nyerni, amennyit csak lehet. Ez a számbeli hátrány képtelenné teszi az oroszokat támadó hadműveletekre; olyan nyílt vidéken pedig, mint Lengyelország, ahol a két hadsereg között nincsenek nagy folyam-vonalak, ez annak szükségszerűségét jelenti, hogy az első összecsapásnál egy tartható állásba kell visszavonulniok. Ebben a sajátos esetben ez az orosz hadsereg két részre szakadását jelenti, amelyek egyikének Varsó, másikának pedig Kiev felé kellene visszavonulnia; és a hadsereg e két fele között terülnének el a Bugtól (a Visztula egyik mellékfolyójától, nem a Déli-Bugtól) a Dnyeperig terjedő áthatolhatatlan poleszjei mocsarak. Az oroszoknak valóban jobban kedvezne a szerencse, mint ahogyan ilyen esetekben szokott, ha megúsznák anélkül, hogy tömegesen belekergetnék őket ezekbe a mocsarakba. Így Dél-Lengyelország, Volhínia, Podólia, Besszarábia, a Varsótól Kievig és Herszonig terjedő terület nagyobbik részét még csata nélkül is ki kellene üríteni. Másrészt egy fölényben levő orosz hadsereg éppilyen könnyen kikergethetné a szemben álló osztrákokat, döntő csata megkockáztatása nélkül, Galíciából és Moldvából és meghódíthatná a Magyarországra vezető szorosokat; könnyen elképzelhetjük, hogy az ilyen eredménynek mi lenne a következménye. Csakugyan, az ilyen háborúban, mint az Ausztria és Oroszország közötti, az első sikeres támadó hadmozdulatnak mindkét fél számára igen nagy a jelentősége; és mindegyikük minden lehetőt el is fog követni, hogy elsőként vesse meg a lábát a másik területén.

Nemegyszer megmondtuk, hogy ennek a háborúnak nincsen olyan katonai érdekessége, aminő voltaképpen európai háborúknak van, amíg Ausztria nem foglal állást Oroszországgal szemben. Még a krími erőfeszítések sem egyebek kis méretekben vívott nagy háborúnál. Az oroszok roppant menetelései s a szövetségesek szenvedései eleddig annyira lecsökkentették a harcoló seregek létszámát, hogy igazi nagy csatára nem került sor. Ugyan miféle harcok azok, amelyekben egy-egy fél csak 15 000–25 000 embert vet be? Milyen valóban tudományos érdekességű stratégiai hadműveletek folyhatnak a Herszonesztól Bahcsiszerájig terjedő kis területen? És még ott is, történjék bármi, soha sincsen elegendő csapat az egész vonal megszállására. Érdekes inkább az, hogy mit nem tesznek, nem az, amit tesznek. Egyébként az, ami lejátszódik, inkább anekdota, mint történelem.

Más lesz viszont a helyzet, ha a galíciai határon most egymással szemben álló két nagy hadsereg akcióba lép. Bárminők is a parancsnokok szándékai és

képességei, már a hadseregek nagysága és a terep jellege miatt sem látszat-háborúra, sem tétovázásra nincs lehetőség. Gyors csapatösszevonások, erőltetett menetelések, igen nagyszabású hadicselek és átkaroló hadmozdulatok, a hadműveleti támaszpontok és vonalak megváltoztatása – valóban, a nagyarányú és igazi katonai elvek szerint folyó manőverezés és harc itt szükségszerűvé és természetessé válik; az a parancsnok pedig, akit politikai meggondolások befolyásolnak, vagy aki nem elég határozottan cselekszik, minden bizonnyal elveszti hadseregét. Ilyen méretű háború ilyen országban azonnal komolyra fordul és szakszerűvé válik; s ezért az osztrák–orosz háború, ha kitör, egyike lesz a legérdekesebb eseményeknek 1815 óta.

Ami a béke kilátásait illeti, ez korántsem olyan világos, amilyennek néhány héttel ezelőtt látszott. Ha a szövetségesek lényegében a status quo feltételei alapján hajlandók a harcnak véget vetni, békét lehetne kötni, de hogy erre milyen kevés a remény, arról olvasóinkat kellően tájékoztattuk. Bizonyára nem várhatjuk, hogy Oroszország, amelyet fél Németország, legalábbis erkölcsileg, támogat, olyan óriási hadseregek felállítása után, amelyekről fentebb kimutattuk, mennyire erősek, beleegyezzék bármiféle feltételekbe, amelyeket Franciaország és Anglia feltehetően javasolni fog vagy elfogad. Az előnyös békeszerződéseknek Nagy Péter idejétől a drinápolyi békéig[23] tartó szinte szakadatlan sorozatát aligha követheti most olyan szerződés, amely Szevasztopol bevétele előtt és akkor, amikor az orosz haderőknek még csak egyharmadát vetették be, lemond a Fekete-tenger feletti uralomról. De ha Szevasztopol sorsának eldőlte vagy a szövetségesek expedíciójának teljes kibontakozása előtt nem lehetséges a békekötés, még valószínűtlenebb ez a krími hadjárat eldőlte után. Ha Szevasztopol elesik, Oroszország becsületébe ütközne, ha a szövetségeseket legyőzik és a tengerbe kergetik, az ő becsületükbe ütközne a megegyezés mindaddig, amíg döntőbb eredményeket nem értek el. Ha a konferencia előkészületeivel egy időben fegyverszünetet kötöttek volna, ahogyan jeleztük, amikor értesültünk, hogy a cár elfogadta a négy pontot, okunk lenne arra, hogy továbbra is reménykedjünk a békében; de a jelenlegi körülmények között kénytelenek vagyunk elismerni, hogy sokkal valószínűbb egy nagy európai háború.

The European War

A megírás ideje: 1855 január 29. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 február 17. (4316.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A parlamentből – A hadszíntérről

London, január 29. A mai angol sajtóban megerősítve látjuk az angol parlamentről alkotott ítéletünket.

„Ismét összeült Anglia parlamentje", mondja a „Morning Advertiser"[24], „és az első éjjelen hahotázás közepette széledt szét, amely visszataszítóbb volt, mint egy félkegyelmű idétlenkedése apja koporsójánál." A „Times"[10] is kénytelen megjegyezni: „Bizonyára kevesen vannak olyanok, akiket a pénteki viták átolvasása után nem fogott el búskomor érzés. Ez az érzés pontosabb elemzés után abban a meggyőződésben fog feloldódni, hogy törvényhozásunk, amelyet a legsürgetőbb körülmények között, a legkomolyabb kérdések mérlegelésére hívtak össze, a legfontosabb dolgokat mellékeseknek rendeli alá, s személyi és pártérdekeknek szenteli azokat az órákat, amelyeket kizárólag krími hadseregünk kétségbeejtő helyzetének megtárgyalására illene fordítani." Ebből az alkalomból a „Times" még azt is tanácsolja, hogy tegyék meg Palmerstont miniszterelnöknek, mert hadügyminiszternek „túl öreg". Ugyanez a „Times" tanácsolta azt is, hogy a krími expedíciót olyan évszakban és olyan létszámú seregekkel indítsák meg, hogy ez Sir Howard Douglas, Anglia legnagyobb katonai kritikusa szerint szinte biztosította kudarcát.

Még egy rövidke kiegészítés a pénteki ülés jellemzéséhez. Noha Roebuckot több éves krónikus betegsége arra kényszerítette, hogy tíz perc múltán megszakítsa beszédét és hirtelen tegye meg javaslatát, mégis volt elegendő ideje ahhoz, hogy feltegye a végzetes kérdést: 54 000 főnyi jól felszerelt csapatot küldtünk Keletre. Ebből még 14 000 fő van meg. Mi lett a *hiányzó* 40 000 emberrel? És milyen választ adott erre a kérdésre a hadügyminiszter*, Sidney Herbert, az angol pietisták, a traktariánusok[18] nagy patrónusa? Azt, hogy a rendszer semmit sem ér. De ki ellenezte néhány hónappal ezelőtt, amikor a hadügyminisztériumnak a gyarmatügyi minisztériumtól való különválasztását végrehajtották, a rendszer minden alaposabb reformját?

* *Itt*: Secretary at War[3]. – *Szerk.*

Sidney Herbert és kollégái. Sidney Herbert, nem érve be azzal, hogy „a rendszer" mögé meneküljön, teljes alkalmatlansággal vádolja a dandárok és ezredek parancsnokait. Aki ismeri a rendszert, az azt is tudja, hogy ezeknek a parancsnokoknak semmi közük sincsen a vezetéshez, tehát a rossz vezetéshez sem, amely most bevallottan feláldozott egy mintahadsereget. Ám a jámbor Herbert még nem elégelte meg *mások* bűneinek a meggyónását. Az angol katonák gyámoltalanok. Nem tudnak segíteni magukon. Bátrak, az igaz, de ostobák.

„Ökléért illesse tisztelet,
De eszében megbízni nem lehet."[25]

Ő, Sidney Herbert és kollégái – megannyi félreismert lángész. Csodálkozhatunk-e hát azon, hogy Herbert prédikációja felébresztette a különc Drummondot és szájába adta a kérdést, nem legfőbb ideje-e, hogy felfüggesszék az alkotmányt és diktátort nevezzenek ki Anglia számára? Az általános zűrzavarnak végül Vernon Smith, a whig exminiszter adta meg a klaszszikus kifejezést, kijelentve, hogy nem tudja, mit is akar tulajdonképpen az indítvány, azt sem, hogy mit akar ő maga, azt sem, hogy egy új kormány van-e keletkezőben, avagy létezett-e valaha is a régi, s ezért nem akar az indítvány mellett szavazni. A „Times" azonban úgy véli, hogy az indítványt ma este elfogadják. Mint ismeretes, az angol parlament 1810 január 26-án szembeszegült Lord Porchester javaslatával, amely vizsgáló bizottság kinevezését kérte a walchereni expedíció[26] ügyében. Hasonló ellenállásra került sor 1855 január 26-án. 1810 január 29-én elfogadták az indítványt – és Anglia a történelmi precedensek országa.

Már a béketárgyalások puszta elfogadása lehetővé tette Oroszországnak, hogy az osztrák határon levő megfigyelő hadseregből annyi csapatot vonjon el, amennyi két hónap vagy tíz hét alatt ismét pótolható, vagyis legalább 60 000–80 000 embert. Most már tudjuk, hogy az egész egykori (orosz) dunai hadsereg mint olyan nem létezik többé, minthogy a 4. hadtest október vége óta a Krímben van, a 3. hadtest december utolsó napjaiban érkezett meg és az 5. hadtest fennmaradó része lovassággal és tartalékkal együtt most van útban oda. Ezeknek a csapatoknak az új elosztása, amelyeket a Bugnál és a Dnyeszternél a nyugati hadsereg (Lengyelországban, Volhíniában és Podóliában állomásozó) csapataival kell pótolni, valamint az a tény, hogy a 2. hadtest és a tartalék lovasság egyes részei ugyancsak a Krím felé vonulnak, kielégítően megmagyarázza – még ha az egyéb diplomáciai mellékcélokat nem vesszük is figyelembe –, hogy Oroszország miért nem tétovázott egyetlen pillanatig sem újra felvenni a tárgyalásokat az ún.

„alapon". Két-három hónapnyi idő döntő fontosságú Oroszország számára, mert a Kalistól Izmailig terjedő hosszú vonalon szétszórt hadserege erősítések nélkül nem képes többé ellenállni a vele szemben álló növekvő létszámú osztrák hadseregnek. Hogy ezt pontosabban megmutassuk, a következő, a lehető legjobb forrásokból merített, s az orosz haderőt inkább *túl*semmint *alá*becsülő áttekintést adjuk annak a nagy aktív orosz hadseregnek az erejéről és helyzetéről, amelyet Európa déli és nyugati része elleni bevetésre szántak. Ez a hadsereg eredetileg 6, egyenként 48 zászlóaljból álló hadtestből, a válogatott csapatok (gárdisták és gránátosok) 2, egyenként 36 zászlóaljból álló hadtestéből tevődött össze, azonkívül viszonylag nagyszámú reguláris és irreguláris lovasságból, valamint tüzérségből. Az orosz kormány később behívta a tartalékosokat, hogy megalakítsa a válogatott csapatok 4., 5. és 6. zászlóalját, továbbá a többi hadtest 5. és 6. zászlóalját. Hamarosan újabb sorozással minden ezredhez egy 7. és egy 8. zászlóaljat is csatolt, úgyhogy a zászlóaljak száma a sorkatonaság hadtesteinél megkétszereződött, a válogatott csapatoknál pedig több mint kétszeresére emelkedett.

Ezek a haderők hozzávetőlegesen a következőképp becsülhetők fel: *Gárdisták és gránátosok* – az első 4 zászlóalj ezredenként = 96 zászlóalj, egyenként 900 fő = 86 400 fő, dito az utolsó 4 zászlóalj ezredenként, dito egyenként 700 fő = 67 200 fő. Az *1.* és a *2.* (még be nem vetett) *hadtest* – az első 4 zászlóalj ezredenként = 96 zászlóalj, egyenként 900 fő = 86 400 fő. Az utolsó 4 zászlóalj ezredenként = 96 zászlóalj, egyenként 700 fő = 67 200 fő. A *3.*, a *4.*, az *5.* és a *6. hadtest* – az első 4 zászlóalj ezredenként = 192 zászlóalj, egyenként 500 fő = 96 000 fő; az utolsó 4 zászlóalj ezredenként = 192 zászlóalj, egyenként 700 fő = 134 400 fő. *A finn hadtest* 14 400 főből áll. [Összesen] = 784 zászlóalj, 552 000 fő *Lovasság* (reguláris) – 80 000 fő. *Lovasság* (irreguláris) – 46 000 fő. *Tüzérség* – 80 000 fő. Összesen: 758 000 fő. A veszteségek eddig csak a 3., a 4., az 5. és a 6. hadtest 96 aktív zászlóalját érték.

Ha ebből levonjuk az 5. hadtest 1. hadosztályát, amely a Kaukázusban van, marad 750 000 ember, a következő elosztásban: A Balti-tenger partján Sievers tábornok parancsnoksága alatt a balti hadsereg, mely áll a finn hadtestből valamint a gárdisták, a gránátosok és a 6. hadtest tartalékaiból, s lovassággal stb. együtt mintegy 135 000 főt számlál, egy részük kiképzetlen újonc és alig megszervezett zászlóalj. Lengyelországban és Galícia határán, Kalistól Kamenyecig állomásoznak a gárdisták, a gránátosok, az 1. hadtest, a 6. hadtest 2. hadosztálya, a gránátosoknak és az 1. hadtestnek némi tartaléka, ezenkívül lovasság és tüzérség, mintegy 235 000 fő. Ez az orosz hadsereg legválogatottabb része, parancsnoka Gorcsakov. Besszarábiában s a

Dnyeszter és a Bug között a 2. hadtest két hadosztálya és tartalékainak egy része, mintegy 60 000 fő. Ezek a nyugati hadsereg részét alkották. Amikor azonban a dunai hadsereget a Krímbe küldték, helyének betöltésére kikülönítették őket a nyugati hadseregből, s most a fejedelemségekben az osztrák hadsereggel állnak szemben, Panyutyin tábornok parancsnoksága alatt. A Krím védelmére rendeltetett a 3. és a 4. hadtest, a 6. hadtest két hadosztálya, tartalékok, azonkívül a 2. és az 5. hadtest egy-egy útban levő hadosztálya; mindez a lovassággal együtt körülbelül 170 000 ember Mensikov parancsnoksága alatt. A tartalékok és újonnan alakított zászlóaljak fennmaradó részét, különösen az 1., a 2., a 3., a 4. és az 5. hadtestbeliekét Cseodajev tábornok újonnan szervezi nagy tartalékhadsereggé. Ezeket Oroszország belsejében összpontosították, létszámuk mintegy 150 000 fő. Hogy közülük hányan vannak útban Lengyelországba vagy dél felé, az nem ismeretes.

Míg tehát Oroszország a múlt nyár végén kevesebb mint 500 000 embert tartott számon birodalma nyugati határán, Finnországtól a Krímig, most 600 000 embere van ott, a 150 000 főnyi tartalékhadseregen kívül. Ennek ellenére gyengébb Ausztriával szemben, mint akkor volt. Akkoriban, augusztusban és szeptemberben, Lengyelországban és Podóliában 270 000 orosz állomásozott, a Prutnál, a Dnyeszternél és a Dunánál levő hadsereg pedig mintegy 80 000 főre rúgott, tehát összesen 350 000 ember operálhatott együtt Ausztria ellen. Most már csak 295 000 ember, míg Ausztria 320 000 embert állított velük közvetlenül szembe, s ezeket támogathatja 70 000–80 000 emberrel Csehországban és Morvaországban. Oroszország ezért *ebben a pillanatban* nem kockáztathat meg támadó hadműveletet, ami egy olyan nyílt vidéken, mint Lengyelország, ahol a két hadsereg között nincsenek nagy folyam-vonalak, egyértelmű azzal a szükségszerűséggel, hogy egy tartható állásba kell visszavonulnia. Ha Ausztria most támadna, akkor az orosz hadseregnek két félre kellene szakadnia, amelyek egyikének Varsó, másikának Kiev felé kellene hátrálnia, s kettőjük között lennének a Bugtól a Dnyeperig terjedő járhatatlan poleszjei mocsarak. Ezért *ebben a pillanatban* az időnyerés döntő Oroszország számára. Ezzel magyarázhatók „diplomáciai megfontolásai".

Aus dem Parlamente – Vom Kriegsschauplatz

A megírás ideje: 1855 január 29.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 1. (53.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A néhai brit kormány[27]

Amikor feljegyezzük Lord Palmerston kormányának hivatalba lépését, amely kormánynak meggyőződésünk szerint rövid és nem túlságosan fényes lesz a pályafutása, alighanem helyénvaló lesz egy pillantást vetni elődjének történetére; erről az elődről nehéz lenne megmondani, hogy vajon kezdeti igényeinek pompázatossága, azok a nagy jelentőségű események, amelyekben részt vett, példátlan tehetetlensége vagy bukásának szégyenletes volta fogja-e leginkább jellemezni a róla szóló jövőbeni beszámolót.

Emlékezetes, hogy Lord Aberdeen és koalíciója azon 1852 december 16-i szavazás folytán került hivatalba, mely a Derby-kormányt megbuktatta. Disraelit a költségvetése feletti szavazáson 19-es szótöbbséggel leszavazták azzal az ürüggyel, hogy a házadónak és az egyenes adózás általános körének kiterjesztése nincs összhangban a whigeknek és a peelistáknak az egészséges politikai ökonómiáról vallott elveivel. A valóságban azonban az ír brigád[28] döntötte el a szavazást, amelynek indítékai, mint jól ismeretes, sokkal kevésbé elméleti jellegűek; és még az úgynevezett liberálisoknak és liberális konzervatívoknak is meg kellett hazudtolniok szavaikat tetteikkel, mikor saját költségvetésükben Disraeli számos javaslatát és legtöbb érvét megismételték. A torykat mindenesetre kidobták, s némi küzdelmek és terméketlen kísérletek után megalakult ez a koalíció, amellyel, a londoni „Times"[10] szerint, Anglia most elérkezett „a politikai millennium[29] kezdetéhez". Ez a millennium pontosan két évig és egy hónapig tartott; teljes csőddel és katasztrófával ért véget, az angol nép általános felháborodása közepette. Ugyanaz a „Times", amely millennium kezdeteként hirdette meg „az összes tehetségek" uralmát, valamennyi lap közül a leginkább járult hozzá ennek bukásához.

A tehetségek 1853 február 10-én mutatkoztak be a parlamentnek. Ismét előadták ugyanazt a whig programot, melyet Lord John Russell 1850-ben egyszer már meghirdetett, és amely akkor nagyon hamar a kormány bukásához vezetett. Ami a fő kérdést, a parlamenti reformot illeti, ez olyan dolog volt, amelyre a „legközelebbi ülésszak" előtt gondolni se lehetett. Egyelőre

elégedjék meg az ország kisebb, de bőségesebb és gyakorlatibb közigazgatási reformokkal, amilyenek a törvénykezési reform, a vasúti szabályzatok és az oktatásügy terén eszközölt javítások. Lord John Russell visszavonulása a külügyminisztériumból, ahol helyét Lord Clarendon vette át, volt az első azon változások közül, melyek ezt a tehetséges kormányzatot jellemzik, és amelyek mindegyike oda torkollott, hogy hű támogatói számára új állásokat, új szinekúrákat, új fizetéseket létesítettek. Egy ideig Russell a kabinet tagja volt anélkül, hogy más funkciója lett volna, mint az alsóház vezetése, fizetés nélkül; de igen hamar kérelmezte ez utóbbi portékát, és végül megkapta a Tanács elnökének rangját és címét, szép kerek évi pénzösszeggel egyetemben.

Február 24-én Lord John beterjesztette a zsidók jogi korlátozásainak megszüntetéséről szóló törvényjavaslatát, amiből nem lett semmi, mert a Lordok Háza elfektette. Ezt követte április 4-én az oktatásügyi reform javaslata. Mindkét törvényjavaslat oly szelíd és ártalmatlan volt, amilyet egy semmittevő kormánytól várni lehetett. Eközben Palmerston mint belügyminiszter felfedezte az új lőporösszeesküvést, a Kossuth–Hale-féle nagy röppentyű-ügyet*. Bizonyára emlékeznek arra, hogy Palmerston elrendelte Mr. Hale röppentyűgyárának átkutatását és nagy mennyiségű röppentyűt és robbanóanyagot lefoglaltatott; nagy hűhót csaptak az ügyből, és mikor április 15-én megtárgyalták a parlamentben, Palmerston titokzatos szavaival még nagyobb fontossággal ruházta fel. De egy pontból nem csinált titkot: éppoly nyíltan kijelentette, hogy a menekülteket illetően ő a kontinens rendőrségének fő informátora, mint Sir James Graham tette 1844-ben, Mazzini leveleinek felbontása alkalmával.[30] A nemes informátor végül mégis kénytelen volt gyakorlatilag elejteni az ügyet, minthogy Mr. Hale-t csak azzal lehetett vádolni, hogy London külvárosaihoz törvénytelenül közel tart fenn robbanóanyaggyárat; és az egész Európa levegőbe röpítésére irányuló nagy összeesküvés a rendőrségi szabályok egyszerű, bírságolandó áthágásává zsugorodott.

Most ismét Russellon volt a sor. Május 31-én a Házban tartott beszédében úgy megsértette a római katolikusokat[31] – azokat az embereket, akik őt hivatalba juttatták –, hogy a kormány ír tagjai azonnyomban leköszöntek. Ez több volt, mint amennyit az „erős kormány" elviselhetett. Létének első feltétele az ír brigád támogatása volt, következésképpen Aberdeennek az ír tagok egyikéhez írt levelében dezavuálnia kellett kollégáját és Russellnak a parlamentben vissza kellett vonnia szavait.

Ennek az ülésszaknak legfőbb jellemzője a kelet-indiai törvényjavaslat volt, melyben a kormány, az indiai kormányzat bármiféle lényeges javítása

* *V. ö. 9. köt. 78–80. old. – Szerk.*

nélkül, azt javasolta, hogy hosszabbítsák meg húsz évre a Kelet-Indiai Társaság chartáját. Ez még egy ilyen parlamentnek is túl sok volt és el kellett ejteni. Abban állapodtak meg, hogy a chartát a parlament egyéves felmondással visszavonhatja. Sir Charles Wood, a Russell-kormány hajdani kétbalkezes pénzügyminisztere, most bebizonyította képességeit az ellenőrző testületnél vagy indiai testületnél. Az összes javasolt reformok arra korlátozódtak, hogy néhány kis és kétes értékű változtatást eszközöltek a jogi rendszerben, és hogy megnyitották a polgári állásokat és a katonai tudományos szolgálatot a nyilvános verseny előtt. De ezek a reformok csupán ürügyek voltak; a törvényjavaslat valódi magva ez volt: Sir Charles Woodnak mint az ellenőrző testület elnökének fizetését 1200 font sterlingről 5000 font sterlingre emelték; a 24 indiai igazgató helyett, akiket a Társaság választott, legyen csak 18, akik közül 6-ot a kormány nevezett ki, és a kormány gyámságának ez a fokozódása annál kevésbé volt megvetendő, mivel az igazgatók fizetését 300 font sterlingről 900-ra emelték, míg az elnök és az elnökhelyettes 1000 font sterlinget kaptak. Minthogy nem voltak megelégedve a közpénzek ilyen tékozlásával, India főkormányzójának, aki régebben egyszersmind Bengália kormányzója is volt, e közigazgatási területhez egy külön kormányzót rendeltek alá, az Indus vidékén pedig egy új közigazgatási területet kreáltak, új kormányzóval együtt. Természetesen mindegyik kormányzónak meg kell hogy legyen a maga tanácsa, és e tanácsokban túlfizetett, fényűző szinekúra minden hely. Milyen boldog lehet India, hogy végre hamisítatlan whig elvek alapján kormányozzák!

Azután jött a költségvetés. A „Tribune"[20] olyannyira teljes képet festett e káprázatos pénzügyi kombinációról, valamint Gladstone úrnak a nemzeti adósság megszüntetésére irányuló tervéről*, hogy szükségtelen egyenként felsorolni vonásait. Ezek közül sokat Disraeli költségvetéséből vettek át, amely oly nagyon felkeltette Gladstone erkölcsi felháborodását; mindamellett a teavám csökkentése és az egyenes adózás kiterjesztése mindkét költségvetésben megvan. Legfontosabb rendszabályai közül néhányat ráerőszakoltak a nagy pénzügyi férfiúra, miután tiltakozását ellenük a parlament ismételten leszavazta; így a hirdetési illeték eltörlését és az örökösödési adónak a földtulajdonra való kiterjesztését. Az italmérési engedély-rendszer reformját, miután megtárgyalása folyamán többször megváltoztatták, el kellett ejteni. A költségvetés, amelyet egy teljes rendszer igényével ismertettek, a vita során összefüggéstelen kis tételek zavaros mixtum compositumává**

* *V. ö. 9. köt. 71–75. old. – Szerk.*

** – egyvelegévé; keverékévé – *Szerk.*

változott, amelyek aligha érték meg a századrészét annak a sok fecsegésnek, amelyre alkalmul szolgáltak.

A nemzeti adósság csökkentésével kapcsolatban Gladstone még jobban összeroppant. Ez a tervezet, melyet még nagyobb igényekkel nyújtottak be, mint a költségvetést, azt eredményezte, hogy 1 százalékos kincstárjegyek helyett 2 $^1/_2$ százalékos kincstári kötelezvényeket hoztak létre, a köz vesztesége tehát a teljes összeg 1 $^1/_2$ százaléka; hogy – a köz legnagyobb hátrányára – vissza kellett fizetni a kincstárjegyek teljes összegét, valamint 8 milliónyi South Sea-kötvényt[32]; továbbá eredményezte a kincstári kötelezvények teljes csődjét, mert ezeket senki sem akarja már átvenni. E csodálatos intézkedés révén Gladstone úr 1854 április 1-én elégtétellel láthatta, hogy a kincstári állag az egy évvel azelőtti 7 800 000 font sterlingről 2 800 000-re csökkent, így tehát épp egy háború küszöbén az államkincstár rendelkezésére álló összeg 5 millióval kevesbedett. S mindez megtörtént Sir H. Seymour titkos levelezése ellenére, melyből a kormánynak egy évvel előbb tudnia kellett, hogy a háború Oroszországgal elkerülhetetlen.

Az új ír Landlord and Tenant Bill-t[33], melyet Lord Derby alatt terjesztett elő a tory Napier, az alsóház a kormány hozzájárulásának legalább néhány jelével elfogadta; a lordok elvetették, és Aberdeen augusztus 9-én kifejezte megelégedését ezzel az eredménnyel. A deportálási törvényjavaslatot[34], a hajózási törvényjavaslatot[35] és a többit, melyeket törvényerőre emeltek, a Derby-kabinettől örökölték. A parlamenti reform, a közoktatásügyi reform törvényjavaslatát és csaknem valamennyi, a törvénykezési reformmal kapcsolatos törvényjavaslatot el kellett napolni. Úgy látszik, az angol whigek balszerencsének tekintenék, ha bármelyik intézkedésük elkerülné ezt a sorsot. Az egyetlen törvényjavaslat, melyet elfogadtak, és amely e kormány jogos tulajdonának tekinthető, a nagy bérkocsi-törvény, melyet az elfogadása utáni napon meg kellett változtatni a bérkocsisok általános lázadása következtében. Az „összes tehetségek" még a bérkocsi-szabályzatot sem tudták sikeresen tető alá hozni.

1853 augusztus 20-án Palmerston annak bizonygatásával szabadságolta a parlamentet, hogy a keleti nehézségeket illetően a nép nyugodt lehet; a fejedelemségek kiürítését garantálja „bizalma az orosz császár becsületességében és jellemében, melyek arra fogják indítani, hogy csapatait kivonja a fejedelemségekből"! December 3-án híre érkezett, hogy az oroszok Szinopnál megsemmisítették a török flottát.[36] 12-én a négy hatalom jegyzéket küldött Konstantinápolyba, melyben valójában még sokkal több engedményt kértek a portától, mint a bécsi konferencia előző jegyzékében[37]. 14-én az angol kormány azt táviratozta Bécsbe, hogy a szinopi ügyet nem tekintik a

tárgyalások folytatása akadályának. Palmerston határozottan hozzájárult ehhez; de másnap lemondott – látszólag Russell reformtörvényjavaslatával kapcsolatos bizonyos nézeteltérések miatt, valójában azért, hogy elhitesse a közönséggel, miszerint a külügyi és a háborús politika miatt mondott le. Miután elérte célját, néhány nap múlva újra belépett a kabinetbe és ilymódon elkerült minden kellemetlen kimagyarázkodást a parlamentben.

1854-ben a színjáték a kincstár egyik junior lordjának, Sadleir úrnak a lemondásával kezdődött, aki egyben az ír brigád kormányügynöke is volt. Egy ír bíróság botrányos leleplezései megfosztották a kormányt egyik tehetségétől. Ezután újabb botrányos ügy került napvilágra. Gladstone úr, az erényes Gladstone, Ausztrália kormányzói posztját meg akarta szerezni egyik rokonának, saját titkárának, bizonyos Lawleynak, akit csak mint versenyfogadót és tőzsdézőt ismernek; de szerencsére túl korán kitudódott az ügy. Ugyanilyen módon ugyanez a Gladstone kellemetlen kapcsolatban állt a bűnnel, amikor bizonyos O'Flaherty, alárendeltje, akit ő helyezett állásba, tetemes összegű közpénzzel megszökött. Egy másik, Hayward nevű egyén minden irodalmi és tudományos értéket nélkülöző vastag pamfletet írt Disraeli ellen, és Gladstone állással jutalmazta a szegényügyi hivatalnál.

A parlament február elején ült össze. 6-án Palmerston bejelentett egy törvényjavaslatot milícia szervezéséről Írországban és Skóciában; de minthogy március 27-én ténylegesen megüzenték a háborút, kötelességének tartotta, hogy ezt a törvényjavaslatot ne nyújtsa be június vége előtt. 13-án Russell benyújtotta reformtörvényjavaslatát, csak azért, hogy tíz hét múlva „könnyes szemmel" visszavonja, ugyancsak azért, mert megtörtént a hadüzenet. Márciusban Gladstone beterjeszti költségvetését s nem kér mást, mint csupán „azt az összeget, amely ahhoz szükséges, hogy a brit partokat éppen elhagyni készülő 25 000 embert *visszahozzák*". Hála kollégáinak, most megszabadul ettől a gondtól. Időközben a cár a titkos levélváltás[38] közzétételével rákényszerítette a francia és az angol kabinetet a hadüzenetre. Ez a Russell egyik, 1853 január 11-i sürgönyével kezdődő titkos levélváltás bebizonyította, hogy abban az időpontban a brit miniszterek teljesen tisztában voltak Oroszország agresszív szándékaival. Miklós becsületességére és jellemére, Oroszország békés és mérsékelt magatartására vonatkozó valamennyi állításuk most megannyi arcátlan hazugságként mutatkozott meg, melyeket csupán John Bull[39] bolondítására találtak ki.

Április 7-én Lord Grey, aki erős elhivatottságot érzett a hadügyminiszteri tisztségre azért, hogy aláássa a hadsereg fegyelmét, éppúgy, ahogyan korábbi gyarmatügyi kormányzása idején aláásta a lojalitást csaknem valamennyi brit gyarmaton – Lord Grey filippikát eresztett meg a hadügy-

minisztérium jelenlegi szervezete ellen. Követelte, hogy ennek valamennyi hivatalát egy hadügyminiszter alatt egyesítsék. Ez a beszéd alkalmat adott a miniszternek arra, hogy júniusban új hadügyminiszteri tisztséget létesítsenek a hadügyminisztériumnak a gyarmatügyi minisztériumtól való különválasztása révén. Ilymódon mindent oly tökéletlennek hagytak meg, mint addig, és csupán egy új hivatalt és egy új fizetést létesítettek. A parlamentnek ez az egész ülésszaka így foglalható össze: Hét főbb törvényjavaslatot terjesztettek be; ezek közül megbuktak: a törvényjavaslat a letelepedési törvény megváltoztatásáról[40], a skóciai közoktatásról, valamint a parlamenti eskük módosításáról[41] – ez utóbbi a zsidótörvény egy más formája; három másikat, a választási megvesztegetés megakadályozásáról, a közszolgálat újjászervezéséről, valamint a parlamenti reformról szóló törvényjavaslatot visszavonták; egyet, az oxfordi egyetemi reformról szóló törvényjavaslatot, megszavaztak, de szörnyen megcsonkítva.

Szükségtelen megemlítenünk itt a hadvezetést, a koalíció diplomáciai erőfeszítéseit. Frissen élnek ezek mindenkinek az emlékezetében. A parlament, amely a múlt év augusztus 12-én elnapolta magát, decemberben ismét összeült, hogy sebtiben megszavazzon két rendkívül sürgős rendszabályt: egy törvényjavaslatot az idegenlégióról és egyet, amely engedélyezi a milíciának, hogy ebben a minőségében külföldi önkéntes szolgálatot teljesíthessen. Mindkettő a mai napig holt betű maradt. Időközben megérkeztek a krími brit hadsereg katasztrofális helyzetéről szóló hírek. Ez közfelháborodást keltett; a tények kiáltóak és tagadhatatlanok voltak; több miniszternek lemondásra kellett gondolnia. A parlament januárban ült össze, Roebuck bejelentette indítványát, Lord J. Russell azonnyomban eltűnt, és néhány napos vita után az „összes tehetségeket" a parlament történetében páratlan vereség buktatta meg.

Nagy-Britannia már sok ócska kormánnyal dicsekedhetett, de ilyen ócska, koldus, kapzsi és egyszersmind öntelt kabinetje, mint az „összes tehetségeké", sohasem volt. Határtalan kérkedéssel kezdték, szőrszálhasogatásból és kudarcokból éltek, és oly teljes gyalázatban végezték, amilyet ember csak elérhet.

The late British Government

A megírás ideje: 1855 február 1.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 február 23. (4321.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A kormányválsághoz

London, február 2. Tegnap este az alsóház ismét elnapolta magát, miután Palmerston formálisan bejelentette a kormány lemondását.

A felsőházban Aberdeen elmondta a gyászbeszédet az „összes tehetségek kabinetje" fölött. Ellenzi Roebuck javaslatát, mondta, nem mintha kormánya félne a vizsgálattól, hanem mert a javaslat sérti az alkotmányt. Aberdeen azonban nem óhajtotta ezt történelmi példákkal illusztrálni, ahogyan barátja, Sidney Herbert tette, aki megkérdezte az alsóházat: utánozni szándékozik-e a francia direktóriumot (1795-ben létesítették), amely biztosokat küldött ki Dumouriez letartóztatására – biztosokat, akiket Dumouriez tudvalevőleg 1793-ban kiszolgáltatott Ausztriának[42]. Az efféle tudományosságot a skót than[43] mellőzi. Az ő kabinetje, állítja Aberdeen, csak nyerhet egy vizsgáló bizottsággal. Tovább megy. Előlegezve a vizsgálat eredményét, dicshimnuszt mond önmagáról és társairól, kezdve a hadügyminiszterrel, folytatva a kincstárnokkal, majd a tengerészeti miniszterrel és végezve a külügyminiszterrel. Mindegyik nagy volt a maga helyén – tehetség. Ami pedig Anglia katonai pozícióját illeti, a krími hadsereg helyzete bosszantó ugyan, de Bonaparte azt mesélte Európának, hogy a francia hadsereg 581 000 főből áll; ezenfelül újabb 140 000 embert soroztatott be. Szardínia 15 000 pompás katonát bocsátott Lord Raglan rendelkezésére. Ha Bécsben a béketárgyalások meghiúsulnának, biztosítva van egy 500 000 főnyi hadsereggel rendelkező nagy katonai hatalom segítsége.

Annyi bizonyos, a skót than nem szenved ugyanabban a hibában, mint Sismondi, a nagy közgazdász és történetíró, aki saját elbeszélése szerint egyik szemével mindent feketének látott. Aberdeen mindkét szemével rózsaszínben látja a dolgokat. Így fedez fel e pillanatban Anglia minden kerületében virágzó jólétet, miközben kereskedők, gyárosok és munkások azt állítják, hogy nagy kereskedelmi válságban szenvednek. Az attikai sóból – amelyet már Lord Byron is magasztalt a skót thanban[44] – az alábbi mennyiséget szórja ellenfelére, Lord Derbyra:

„Uraim! Az ország most erős kormányzatot kíván. Hogy ezt miképpen kell megalakítani – azt nem az ő dolga megmondani. Az elterjedt hír bizakodva azt állította, hogy őfelsége új kormány alakítására adott utasítást Lord Derbynak. De minthogy Derbyt most is a helyén látja, úgy véli, hogy nem így állnak a dolgok és az elterjedt hír téves."

Hogy e kijelentés attikai finomságát megértsük, szembe kell állítanunk vele Lord Derby válaszát:

„A nemes Aberdeen gróf lebecsüli a forrást, amelyből értesülését meríti. Nem az elterjedt hír, hanem ő maga" (Derby), „mielőtt a Lordok Házába indult volna, személyesen tájékoztatta Aberdeent a királynőtől kapott meghívásról. Az elterjedt hír, amely a nemes grófot abba a tévhitbe vitte, hogy ő" (Derby) „netán találkozott őfelségével, ezért csupán szólásmód, melyet a nemes gróf szokásos aggályossága miatt használ, hogy óvakodjék a túlzásoktól és az általa képviselt ügy minden egyes részét pártatlanul adja elő."

Derby ebből az alkalomból azt is kijelenti, hogy a pártok pillanatnyi állása és az alsóház jelenlegi helyzete nem tette lehetővé számára, hogy a kormányalakítást vállalja.

A felsőház hallgatóságának és maguknak a nemes paireknek a krími háború, sőt, mi több, a kormányválság iránti érdeklődését is háttérbe szorították Newcastle hercegének, a hadügyminiszternek magyarázatai és az a kép, amelyet az „egyetértő család" benső ügyeiről felvázolt. Lord John Russell alsóházi fejtegetése arra kényszeríti őt – mondja Newcastle hercege –, hogy nyilatkozzék a bukott kabinetben betöltött személyes pozíciójáról. Russell elbeszélése sem teljes, sem hű nem volt. Russell úgy állította be a dolgot, mintha a hadügyminisztériumnak a gyarmatügyi minisztériumtól való különválasztásánál csak vonakodva engedett volna Newcastle „heves kívánságának", amikor beleegyezett abba, hogy a hadügyminisztériumot a hercegre ruházzák. Ellenkezőleg, amikor a minisztertanács ezt a különválasztást elhatározta, ő (Newcastle) kijelentette: „Ami őt személy szerint illeti, ő egyformán kész arra, hogy átvegye a két minisztérium bármelyikét vagy egyikét sem." Nem emlékszik arra, hogy Russell valaha is kijelentette volna, miszerint Lord Palmerstonra kívánná bízni a hadügyminisztérium vezetését, de arra annál inkább, hogy maga Russell egy ízben át akarta venni. Ő (Newcastle) sohasem gondolt arra, hogy itt útjában álljon. Amikor átvette a hadügyminisztériumot, teljesen tisztában volt azzal, hogy siker esetén érdemet neki nem tulajdonítanak és kudarc ese-

tén minden vádat reá hárítanak. Mégis kötelességének tartotta, hogy erről a veszélyekkel és nehézségekkel teli hálátlan posztról ne futamodjék meg. Ez az, amit egyesek az ő „önhittségének", s amit Lord Russell előkelően pártfogói modorban az ő „dicséretes becsvágyának" nevezett. Lord Russell szándékosan elhallgatta az alsóház előtt Aberdeennek a nemes lordhoz intézett egyik leveléből a következő részletet: „Levelét közöltem Newcastle hercegével és Sidney Herberttel. Mint várható volt, mindketten élénken sürgettek, hogy posztjaik tekintetében olyan rendelkezések hozassanak, amelyek a köz szolgálata szempontjából a leghasznosabbnak hihetők." Ő (Newcastle) ez alkalomból még szóban is kijelentette Aberdeen grófnak: „Ne adjon Lord Russellnak semmi ürügyet arra, hogy a kabinetből kilépjen. Semmiképp se ellenkezzék azzal a kívánságával, hogy engem hivatalomból eltávolítson. Járjon el velem úgy, ahogyan ezt a köz szolgálatának érdeke megkívánja."

Lord John Russell az alsóházban titokzatosan utalt azokra a tévedésekre, amelyeket írásban jelzett Aberdeennek. Persze óvakodott felolvasni a szóbanforgó részeket. Az első arra vonatkozik, hogy a 97. ezredet nem küldték el Athénből a Krímbe, ám a külügyminiszter megengedhetetlennek és veszélyesnek tartotta, hogy Athén angol csapatok nélkül maradjon. Ami második tévedését illeti, 3000 újonc kiküldésének elmulasztását, ebben az esetben Lord Raglan tiltakozott az ellen, hogy a továbbiakban ilyen fiatal és meg nem fegyelmezett katonákat szállítsanak neki. Ezenkívül akkoriban teljes hiány volt szállítógőzösökben. Ez a két állítólagos tévedés – ez minden, amit Russell kieszelt, aki kollégáival együtt fürdőhelyeken üdült, mialatt ő (Newcastle) az egész 1854-es évben kitartott posztján és robotolt. Egyébként maga Russell írta neki végül október 8-án a „tévedésekre" vonatkozólag: „Ön mindent megtett, amit csak lehetett, s én vérmes reményeket táplálok a sikert illetőleg."

Aberdeen egyébként a teljes kabinettanács elé terjesztette Russell javaslatát a személycserékre vonatkozólag. Egyhangúlag elvetették. December 13-án ő (Newcastle) a Lordok Házában részletes beszédben megvédte ügyvitelét; december 16-án Russell úgy nyilatkozott Aberdeennek, hogy nézeteit megváltoztatta és az álláscserére vonatkozó óhaját feladta. A hadügy reformját célzó intézkedéseket és javaslatokat Russell sohasem tett, két kivételtől eltekintve. Három nappal a lemondása és Roebuck indítványa előtt összeült a kabinettanács. Russell javasolta, hogy az összes katonai ügyosztályok vezetői találkozóinak, amelyek egy idő óta a hadügyminiszter*

* *Itt*: Secretary at War[3]. – *Szerk.*

hivatalában végbemennek, adjanak formális és hivatalos jelleget. Russell javaslatát elfogadták. Kevéssel ezután Russell írásos indítványt nyújtott be, amely a kabinettanácsban már jóváhagyott reformokon kívül még két javaslatot tartalmazott: 1. Létesítsenek egy legfelsőbb hivatalt, a hadügyminiszterrel az élén, amely magába olvasztja a hadfelszerelési hivatalt és ellenőrzi a hadsereg egész polgári igazgatását; 2. e legfelsőbb hivatalba a katonai ügyosztályok eddigi vezetőin kívül vonjanak be még két magasabb rangú tisztet. Russell az alsóházban kijelentette, minden oka megvolt azt hinni, hogy „írásos javaslatait" elvetik. Ez téves volt. Az 1. számú javaslatot Newcastle elfogadta; a 2. számút elutasították, többek között azért, mert a „főbiztos", akit Russell be akart vonni, már évek óta mitikus személy, nem létezik többé az angol hadseregben. Eszerint tehát Russell sohasem tett olyan javaslatot, amelyet el ne fogadtak volna. Egyébként ő (Newcastle) már január 23-án kijelentette Aberdeen grófnak, hogy bármiképpen dönt is a parlament, a kormány mellett vagy ellene, ő kilép a kormányból. Csak nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha megfutamodna, mielőtt a parlament meghozta ítéletét.

Lord John Russell, akinek egész élete, mint az öreg Cobbett mondja, csupán egy sor „hamis ürügy az életre", most, mint Newcastle beszéde mutatja, hamis ürügyek miatt halálozott is el.

Zur Ministerkrise

A megírás ideje: 1855 február 2.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 5. (59.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

Karl Marx

Az Aberdeen-kormány bukása

London, 1855 február 2., péntek. Soha még a képviseleti kormányzás történetében nem bukott meg kormány akár feleannyira szégyenletesen sem, mint az „összes tehetségek" dicsőített kabinetje Angliában. Mindenkivel megeshet, hogy kisebbségbe kerül, de hogy 305 szavazattal 148 ellenében, több mint kettő az egyhez arányban győzzék le egy olyan gyülekezetben, mint Nagy-Britannia alsóháza, ez a kitüntetés a lángelmék ce cher Aberdeen* vezette csillagzatának volt fenntartva.

Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy mihelyt a parlament összeült, a kabinet tudta, hogy napjai meg vannak számlálva. A botrányos krími események, a hadsereg teljes pusztulása, mindazok ügyefogyottsága, akik a hadvezetéssel kapcsolatban voltak, az országos felháborodás, melyet a „Times"[10] kirohanásai tápláltak, John Bull[39] nyilvánvaló eltökéltsége, hogy végre megtudja, kit vádoljon, vagy legalább, hogy kitöltse a dühét egyiken vagy másikon – mindez szükségképpen bebizonyította a kabinetnek: itt az ideje, hogy rendezze dolgait. Nyomban nagyszámú fenyegető kérdést és indítványt jelentettek be; mindenekelőtt bejelentették Roebuck úr fenyegető indítványát, hogy állítsanak fel egy bizottságot a háború viselésének és mindazon egyéneknek a felülvizsgálására, akikre bármilyen felelősség hárult a hadvezetésben. Ez egyszeriben döntésre vitte az ügyeket. Lord John Russell a maga politikai szimatával megérezte, hogy ezt az indítványt a kisebbségek[45] ellenére is elfogadnák; és olyan államférfi, mint ő, aki több kisebbséggel dicsekedhet, mint esztendővel, nemigen engedhette meg magának, hogy ismét leszavazzák. Következésképpen Lord John Russell a maga kishitűségében és kicsinyes aljasságában, melyek egész pályafutása során áttűnnek a fontoskodó bőbeszédűség és az alkotmányos hencegés palástján, azt tartotta, hogy a vitézség legfőbb kelléke az óvatosság[46], és meglépett hivatalából anélkül, hogy erről kollégáit akár csak értesítette volna. És bár ő olyan ember, akiről

* – e kedves Aberdeen (*Lajos Fülöp nevezte így*) – *Szerk.*

aligha hihető, hogy bárhol is hiányolnák, úgy látszik, hogy hirtelen visszavonulása teljesen kihozta a sodrából az „összes tehetségeket". Nagy-Britannia sajtója egyhangúlag elítélte a kis államférfit, de mit számított ez? Valamennyi lap valamennyi elítélő nyilatkozata sem tudott újra rendet teremteni a miniszteri összevisszaságban; és ebben a zűrzavarban, midőn Newcastle hercege már lemondott a hadügyminiszterségről és Lord Palmerston még nem vette át, a kabinetnek szembe kellett néznie Roebuck úr ijesztő indítványával.

Roebuck úr kis ügyvéd, aki éppolyan mulatságos és éppolyan ártalmatlan kis whig lenne, mint Lord John Russell, hacsak parlamenti pályafutása során szerencsésebb lett volna. De a ci-devant* ügy nélküli ügyvédnek és jelenlegi parlamenti szónoknak minden agyafúrtsága és buzgalma ellenére sem sikerült bármiféle említésreméltó politikai tőkét összegyűjtenie. Bár általában mindegyik whig kormány egyfajta titkos és bizalmas fullajtárja volt, sohasem sikerült olyan helyet elérnie, amely a pozíciót, valamennyi brit liberális nagy célját biztosítja. Roebuck barátunk, akinek legkedvesebb reményei szertefoszlottak, akit saját pártja lebecsült, akiből ellenfelei gúnyt űztek, fokozatosan savanyodni érezte keblében az emberi jóság tejét és idővel a legutálatosabb, legösszeférhetetlenebb, legkellemetlenebb, legkihívóbb kis korccsá változott, amely valaha egy parlamenti ülésteremben csaholt. Ebben a minőségében sorban végigszolgált mindenkit, aki tudta, hogyan kell bánni vele, anélkül hogy valaha is igényt nyert volna bármely párt hálájára vagy megbecsülésére; és senki sem tudta jobban felhasználni, mint öreg barátunk, Palmerston, akinek szekerét Roebucknak múlt hó 26-án ismét meg kellett tolnia.

Roebuck úr indítványának ebben a formájában aligha lehetett értelme egy olyan gyülekezetben, mint a brit alsóház. Mindenki tudja, milyen ügyefogyott, tunya, időpazarló valamik az alsóházi bizottságok; semmiféle gyakorlati haszon nem származna abból, ha egy ilyen bizottság vizsgálatot indítana e háború vezetésének ügyében, mert eredmény csak jó néhány hónappal később születne, semhogy némi jót tehetne – még ha bármi jó származna is a vizsgálatból. Csak az olyan forradalmi, diktatorikus gyűlésben, mint amilyen az 1793-as francia nemzeti konvent volt, lehet az ilyen bizottságoknak valamiféle hasznuk. De ott maga a kormány sem más, mint ilyen bizottság – képviselői magának a gyűlésnek a biztosai, és ezért az ilyen gyűlésben fölöslegesek az efféle indítványok. Sidney Herbert úrnak mégis igaza volt valamennyire, amikor rámutatott arra, hogy az indítványnak van

* – egykori; hajdani – *Szerk.*

bizonyos alkotmányba ütköző jellege (bár ez bizonyára nem állt Roebuck úr szándékában), és amikor a tőle megszokott történelmi pontossággal megkérdezte, vajon szándékozik-e az alsóház biztosokat küldeni a Krímbe, ahogyan a *direktórium* (sic!*) küldött Dumouriez tábornokhoz. Megjegyezhetjük itt, hogy ugyanez a becses időrend, amely a direktóriummal (1795-ben létesítették) küldet biztosokat Dumouriez-hoz, akiket ez a tábornok már 1793-ban letartóztatott és kiszolgáltatott az osztrákoknak[42] – hogy ez az időrend jól beleillik abba az idő- és térzavarba, amely Sidney Herbert úrnak és kollégáinak minden cselekedetében uralkodik. Visszatérve Roebuck úr indítványára, az említett formahiba ürügyül szolgált a pozíciókra jelöltek sokaságának, hogy ne szavazzák meg, és így szabadon részt vehessenek bármiféle lehetséges kombinációban. És mégis ilyen elsöprő volt a miniszterek elleni többség.

Magát a vitát főleg a kormány különböző ügyosztályainak egymás közti veszekedése jellemezte. Egyik a másikra hárította a hibát. Sidney Herbert hadügyminiszter [Secretary at War] azt mondta, hogy mindenben a szállító szolgálat a hibás; Bernal Osborne, az admiralitás titkára azt mondta, hogy a Horse Guards[47] bűnösen rothadt rendszere a fő oka minden bajnak; Berkeley tengernagy, az admiralitás egyik lordja, egészen félreérthetetlenül azt tanácsolta Herbert úrnak, hogy seperjen a saját háza előtt stb. Ugyanebben az időben hasonló módon enyelgett egymással a Lordok Házában Newcastle hercege, a hadügyminiszter és Viscount Hardinge, a főparancsnok. Az igaz, hogy Herbert úr helyzetét hallatlanul megnehezítette Lord John Russell, aki lemondása indokolásakor bevallotta, hogy mindaz, amit a sajtó a krími hadsereg helyzetéről mondott, lényegében helytálló, és hogy a csapatok állapota „rémes és szívettépő". Ezek után Sidney Herbert nem tehetett jobbat, mint hogy zokszó nélkül elismerje a tényeket és egy sor nagyon is sántító és részben megalapozatlan mentséget hozzon föl. Be kellett ismernie, méghozzá igen nyomatékosan, a hadügyi igazgatás teljes tehetetlenségét és szervezetlenségét. Aránylag könnyen sikerült 240 000 tonnányi különféle készletet és egy nagy létszámú hadsereget háromezer mérföldnyire, Balaklavába szállítanunk; és itt következik mindazon ruhaneműek, sátorponyvák, élelmiszerek, sőt luxuscikkek ragyogó felsorolása, melyeket bőségben küldtek a hadseregnek. De sajna! minderre nem Balaklavában volt szükség, hanem hat mérfölddel feljebb a szárazföldön. Háromezer mérföldre el tudjuk szállítani mindezeket a készleteket – de háromezerhat mérföldre – lehetetlenség! Az a tény, hogy hat mérfölddel odébb kellett szállítani ezeket, mindent romba döntött! Mindazonáltal elnézésért könyörgő magatartásával

* – így! – *Szerk.*

Herbert kiválthatott volna bizonyos szánalmat maga iránt, ha nem lettek volna Layardnak, Staffordnak és saját kollégájának, Gladstone-nak a beszédei. A két előbbi képviselő csak nemrég tért vissza Keletről; szemtanúi voltak mindannak, amit elbeszéltek. És korántsem csak azt ismételték, amit a lapok már közöltek, példákat soroltak fel a hanyagságra, a rossz vezetésre és a tehetetlenségre; olyan borzalmas jeleneteket írtak le, amelyek jóval felülmúlják mindazt, ami már ismeretes volt. Lovakról, melyeket minden abrak nélkül hajóztak be vitorlásokra Várnából Balaklavába; hátizsákokról, melyek ötször-hatszor tették meg az utat a Krímből a Boszporuszig, miközben az emberek éheztek, dideregtek és átáztak a bennük levő ruhák hiányában; „lábadozókról", akiket aktív szolgálatra visszaküldtek a Krímbe, holott ahhoz is gyengék voltak, hogy megálljanak a lábukon; azután arról a szégyenletes gondatlanságról, kiszolgáltatottságról és piszokról, amelynek a betegeket és sebesülteket kitették Szkutariban éppúgy, mint Balaklavában és a szállítóhajókon – mindez olyan képpé állt össze, melyhez hasonlítva „saját tudósítónk" vagy a Keletről érkezett magánlevelek leírásai egészen elhalványodnak. E leírások szörnyű hatásának ellensúlyozására Gladstone úrnak kellett kiállnia a gátra bölcs önelégültségével; és ő, Sidney Herbert szerencsétlenségére, visszavonta mindazon beismeréseket, melyeket a vita első estéjén kollégái tettek. Roebuck kereken megkérdezte Herbertet: Önök 54 000 embert küldtek ki az országból; most csak 14 000-en vannak fegyverben; mi lett a többi 40 000-rel? Herbert válaszként csupán emlékeztette Roebuckot, hogy közülük néhányan már Gallipoliban és Várnában meghaltak; ő soha nem vonta kétségbe azoknak a számoknak általános helyességét, amelyekre a holtakkal vagy rokkantakkal kapcsolatban hivatkoznak. Most azonban kiderül, hogy Gladstone-nak jobbak az értesülései, mint a hadügyminiszternek [Secretary at War-nak], és megállapítja, hogy „a hozzánk beérkezett legújabb jelentések keltekor" a hadsereg létszáma nem 14 000, hanem 28 200 fő, a tengerparton szolgáló 3000–4000 tengerészgyalogoson és tengerészen kívül. Természetesen Gladstone gondosan ügyel arra, hogy ne mondja meg, mi e „legújabb jelentések kelte". De tekintettel arra a példás lustaságra, mely minden hatóságnál s különösen a dandár- és a hadosztály-parancsnokságon, valamint a vezérkarnál uralkodik, amint ezt a késedelmes veszteséglisták is bizonyítják, szabadjon feltételeznünk, hogy Gladstone úr csodálatos jelentéseinek a kelte 1854 december 1. körüli lehet, s e jelentések még igen sok olyan emberrel számolnak, akiket az ezt követő hat hét rossz időjárása és fáradalmai végleg felőröltek. Úgy látszik, Gladstone valóban ugyanazzal a vakhittel viseltetik a hivatalos okiratok iránt, amelyet korábbi alkalmakkor pénzügyi nyilatkozatai iránt elvárt a közönségtől.

Nem akarok a vita hosszabb elemzésébe bocsátkozni. Egy sereg dii minorum gentium-on* kívül beszédet mondott Disraeli, úgyszintén Walpole, a legutóbbi tory belügyminiszter, és végül Palmerston, aki „nemeslelkűen" síkraszállt megrágalmazott kollégái mellett. Egy szót sem szólt a vita folyamán mindaddig, amíg teljesen meg nem bizonyosodott arról, hogy az milyen irányban halad. Akkor, és csakis akkor szólásra emelkedett. A kósza hírek, amelyeket fullajtárjai szállítottak a miniszteri padhoz, a Ház általános hangulata bizonyossá tették a vereséget – olyan vereséget, amely kollégáit tönkretehette, de neki nem árthatott. Bár látszólag a többiekkel együtt távoznia kellett, oly bizonyos volt helyzetét illetően, oly nagyon meg volt győződve arról, hogy haszna lesz a többiek visszavonulásából, hogy szinte udvariassági kötelességének érezte kikísérni őket. És ennek eleget is tett közvetlenül a szavazás előtt mondott beszédével.

Palmerston valóban jól gazdálkodott erőforrásaival. A Pacifico-kérdés[48] alkalmával „igazi angol miniszternek" nyilvánították, és e jellegét azóta is megtartotta, olyannyira, hogy John Bull[39] minden elképesztő leleplezés ellenére mindig azt hitte, eladták valamely idegen hatalomnak, mihelyt Palmerston elhagyta a külügyminisztériumot. Miután Lord John Russell nagyon is kurtán-furcsán kiűzte hivatalából, ő fenyegetésekkel hallgatásra késztette ezt az emberkét a kiűzés okait illetően, és ettől a pillanattól kezdve az „igazi angol miniszter" újult érdeklődést keltett mint történő és tehetetlen kollégák ártatlan áldozata, mint az az ember, akit a whigek elárultak. A Derby-kormány bukása után a belügyminisztériumba ültették, ez olyan pozíció volt, amely őt ismét áldozatnak tüntette fel. Nem boldogulhattak a nagy férfiú nélkül, akit mindnyájan gyűlöltek, és minthogy az őt megillető pozíciót nem akarták megadni neki, az ilyen lángészhez korántsem méltó hellyel fizették ki. Ezt gondolta John Bull, és még büszkébb lett az ő Palmerstonjára, amikor látta, miként sürgölődik az igazi angol miniszter alantas állásában, miként alkalmatlankodik a békebíráknak, zargatja a bérkocsisokat, dorgálja a szennycsatorna-bizottságokat, kipróbálja ékesszólását az italmérési engedély-rendszerrel kapcsolatban, birkózik a nagy füstkérdéssel, központosítani próbálja a rendőrséget és megakadályozza a városok falain belüli temetkezést. Az igazi angol miniszter! Magatartási mércéje, hírforrása, új intézkedéseinek és reformjainak tárháza a „Times" végeérhetetlen „Paterfamilias"**-levelei voltak. Természetesen senki sem örült jobban, mint Paterfamilias, a választójoggal bíró angol középosztálybeliek

* – alsóbb rendbeli istenen – *Szerk.*

** – „Családatya" – *Szerk.*

többségének képemása, és Palmerston a bálványuk lett. „Nézzétek, hogy a nagy ember a kis poszttal is mit képes művelni! Melyik korábbi belügyminiszter gondolt valaha is arra, hogy megszüntesse az ilyesfajta kellemetlenségeket!" Mindazonáltal nem reformálták meg a bérkocsikat, nem szüntették meg a füstöt, nem számolták fel a városon belüli temetőket, nem központosították a rendőrséget és nem vitték véghez e nagy reformok egyikét sem – de ez Palmerston irigy, tompa eszű kollégáinak a hibája volt! Ezt a hajlandóságot a sürgés-forgásra, mások ügyeibe való beavatkozásra idővel a nagy energia és aktivitás bizonyítékának kezdték tekinteni; és minden angol államférfiak e legállhatatlanabbját, aki soha egyetlen tárgyalást vagy egyetlen törvényjavaslatot a parlamentben nem tudott kielégítő módon dűlőre vinni, ezt a politikust, aki csak a tréfa kedvéért sürgölődik, és akinek minden intézkedése azzal végzi, hogy csendben elaltatják – ugyanezt a Palmerstont úgy reklámozták, hogy ő az egyetlen ember, akire az ország nagy veszélyben számíthat. Az igazság az, hogy maga is jócskán hozzájárult e reklámhoz. Nem elégedett meg azzal, hogy társtulajdonosa a „Morning Post"-nak[49], mely mindennap azt hirdeti róla, hogy ő hazája jövendő megmentője, hanem felbérelt olyan fickókat, mint Wikoff lovag, hogy Franciaországban és Amerikában is terjesszék dicséretét; néhány hónapja megvesztegette a „Daily News"-t[50] távirati jelentések közlésével és egyéb hasznos információkkal; csaknem valamennyi londoni lap vezetésében benne volt a keze. A rossz hadvezetés meghozta azt a veszélyes helyzetet, melyben ő a koalíció romjain naggyá, el nem értté és elérhetetlenné akart nőni. Ebben a döntő pillanatban elnyerte a „Times" feltétel nélküli támogatását. Hogy ezt hogy vitte véghez, hogy milyen szerződést kötött Delane úrral, azt persze nem tudjuk megmondani. Így a szavazás utáni napon az egész londoni napisajtó, az egyetlen „Herald"[51] kivételével, egyhangúlag Palmerston miniszterelnökségét követelte; és ő feltételezhetően azt gondolta, hogy elérte vágyai célját. Sajnos, a királynő már túlságosan jól ismeri az igazi angol minisztert, és ha teheti, nem enged neki.

Fall of the Aberdeen Ministry
A megírás ideje: 1855 február 2.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 február 17. (4316.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

[Karl Marx]

A bukott kormány

London, február 3. 1852 december 16-án 19-es szótöbbséggel elvetették Disraeli költségvetésének első pontját – az egyenes adó, elsősorban a házadó kiterjesztését. A tory kormány lemondott. Tíz napig tartó intrikálás után megalakult a koalíciós kormány. Ez állt a whig oligarchia egyik részéből – a Grey-klánt ezúttal kirekesztették –, a peelista[13] bürokráciából, megtoldva ún. Mayfair-radikálisokkal[52], mint Molesworth és Osborne, végül pedig az ír brigád[28] alkuszaiból – Sadleirből, Keoghból és Monsellból –, akik december 16-án eldöntötték a szavazást s akiket kisebb kormánypozíciókban helyeztek el. A kormány az „összes tehetségek kabinetjének" nevezte magát. Valóban, felölelte szinte az *összes* tehetségeket, akik harminc év óta vagy még régebben a kormányban egymást váltogatták. A „Times"[10] a következő szavakkal jelentette be az „összes tehetségek kabinetjét": „Most elérkeztünk a *politikai millennium*[29] kezdetéhez." Valóban, az uralkodó osztályok számára a „politikai millennium" abban a pillanatban köszöntött be, amikor felfedezték, hogy pártalakulataik felbomlottak, belső ellentéteik már csak személyi szeszélyeken és hiúságokon alapulnak, és kölcsönös súrlódásaik nem képesek többé a nemzet érdeklődését felajzani. A koalíciós kormány nem képviselt valamely külön frakciót. Az „összes tehetségeit" képviselte annak az osztálynak, amely eddig kormányozta Angliát. Fontos tehát, hogy visszapillantást vessünk eddigi teljesítményeire.

A Derby-kormány bukása után a parlamentet a karácsonyi szünetre elnapolták. Azután ismét elnapolták a húsvéti szünetre. Csak ezután kezdődött meg a valóságos 1853-as ülésszak, amelyet majdnem teljesen a Gladstone költségvetéséről, Sir Charles Woodnak Indiára vonatkozó törvényjavaslatáról és Youngnak az írországi földesurak és bérlők közötti viszonyok szabályozására vonatkozó törvényjavaslatáról folytatott viták vettek igénybe.

Költségvetésének benyújtása előtt Gladstone nagyszabású intézkedéseket jelentett be az államadósság – mind a nem-fundált, mind a fundált ál-

lamadósság – csökkentésére. Az elsőre vonatkozó intézkedés abban állt, hogy a kincstárjegyek kamatát napi $1^1/_2$ pennyről 1 pennyre szállította le, mégpedig olyan időpontban, amikor a kamat piaci rátája emelkedett. Az eredmény az volt, hogy először be kellett váltania 3 milliónyi kincstárjegyet, azután pedig magasabb kamattal ismét ki kellett bocsátania. Még jelentősebb volt a fundált államadósság szörnyetegén végzett kísérlet. Látszólagos célja a fundált államadósság csökkentése volt. Gladstone olyan ügyesen operált, hogy a pénzügyi év végén 8 milliónyi South Sea-kötvényt[32] kellett at par* visszavásárolnia, amelyek az akkori tőzsdeárfolyam szerint csupán 85%-ot értek. Ugyanakkor egy általa újonnan feltalált értékpapírt – kincstári kötelezvényeket – dob a tőzsdére. A parlamenttel felhatalmaztatta magát 30 millió font sterlingnyi ilyen értékpapír kibocsátására. Nagy nehezen 400 000 font sterlingnyin ad túl. Egyszóval: az államadósság csökkentésére tett intézkedései a fundált államadósság tőkéjének és a nem-fundált államadósság kamatlábának növekedésével végződnek.

Gladstone *költségvetése*, a koalíció büszkesége, különböző heterogén elemekből áll. Egyes részeit, mint például a teavám és a fogyasztási adó leszállítását (csakhogy ő a szappan, Disraeli pedig a maláta adóját szállította le), valamint az egyenes adó felemelését elődjének költségvetéséből vette át. Más rendelkezéseket, mégpedig a legfontosabbakat, mint pl. örökösödési adó kivetését a földtulajdonra, az újsághirdetések adójának eltörlését stb. rákényszerítették, miután ellenindítványaival kétszer megbukott a Házban. Tervének további alkotórészeit, mint pl. az italmérési engedély-rendszer új szabályozását, teljesen vissza kell vonnia. Az, amit enciklopédikus rendszerként vitt be a Házba, heterogén és egymásnak ellentmondó tételek keverékének bizonyul. Már csak egy hely marad a sajátja a költségvetésben, az, amelyik a „Times"-nak évi 30 000–40 000 font sterlinget enged el azon mellékletek bélyegilletékének eltörlésével, amelyeket az összes újságok közül csak a „Times" ad ki. Annál szilárdabban ragaszkodott a bélyegilleték megtartásához a főlap esetében – s olyanannyira megnyerte ezzel a „Times" kegyeit, hogy az Gladstone-t az új kormányban sem akarja nélkülözni. Ezek voltak Gladstone remekművei, amelyekből a koalíció az egész 1853-as ülésszak alatt élt.

A *Kelet-Indiai* Társaság chartája 1854 április 30-val lejárt. Anglia viszonyát Indiához tehát újból szabályozni kellett. A koalíció azt akarta, hogy húsz évre ismét megújítsák a Kelet-Indiai Társaság chartáját. Ez megbukott. Indiát a Társaságnak nem újabb évtizedekre „adták bérbe". A charta már

* – parin; névértékben – *Szerk.*

csak „felmondásig" marad érvényben, amelyet a parlament bármelyik napon elküldhet a Társaságnak. Ezt, az India Bill egyetlen jelentős mozzanatát, a kormány *ellenére* vitték keresztül. Eltekintve az indiai jogszolgáltatás néhány jelentéktelen reformjától és attól, hogy a polgári állásokat, valamint a katonai tudományos állásokat megnyitották minden rátermett előtt, az indiai reformjavaslat voltaképpeni magvát a következőkben foglalhatjuk össze: a Londonban székelő India-ügyi miniszter (az ellenőrző testület elnöke) fizetését évi 1200-ról 5000 font sterlingre emelték fel. A tizennyolc igazgató közül a kormány a jövőben hatot, a Kelet-Indiai Társaság részvényeseinek gyűlése már csak tizenkettőt fog választani. Ezeknek az igazgatóknak a fizetését 300-ról 900 font sterlingre, a két elnökét pedig 400-ról 1000 font sterlingre emelik fel. Ezenkívül a bengáliai kormányzó állását (kormányzótanáccsal együtt) a jövőben különválasztják India főkormányzójáétól; úgyszintén új elnököt és tanácsot kreálnak a tulajdonképpeni Indus kerület számára. Ezekre a fizetésemelésekre és új szinekúrák létrehozására korlátozódik az összes tehetségek kabinetjének Indiareformja.

Az írországi földesurak és bérlők viszonyára vonatkozó törvényjavaslatokat[33] a koalíciós kormány tory elődeitől vette át. Nem engedhette meg, hogy azok túltegyenek rajta. Magáévá tette e törvényjavaslatokat és kevéssel az ülésszak befejeződése előtt, tíz hónapig tartó alsóházi vita után megszavaztatta őket, jobbanmondva megengedte, hogy ott megszavazzák. Ezzel szemben a felsőházban Aberdeen helyeselte, hogy ugyanezeket a törvényjavaslatokat elvessék – azzal az ürüggyel, hogy a következő ülésszakon közelebbről megvizsgálják és ismét foglalkozzanak velük.

A parlamenti reformra, a közoktatásügyi, a törvény- és bírósági reformra stb. vonatkozó miniszteri törvényjavaslatokat a kabinet kívánságára a következő ülésszakig elnapolták. Az „összes tehetségek" nagy művéből – a londoni bérkocsis-szabályzatra vonatkozó törvényjavaslatból – valóban törvény lett, de alig hagyta el a parlament küszöbét, máris vissza kellett fordulnia, hogy újból megcsinálják. Keresztülvihetetlennek bizonyult.

Augusztus 20-án végre elnapolták a parlamentet. A kormánynak az ülésszak idején folytatott külpolitikáját Palmerston foglalta össze, amikor a következő szavakkal bocsátotta útjára a parlamentet: Nyugodtan elnapolhatja magát. Teljes bizalommal van az orosz császár becsületessége és jelleme iránt, aki önként ki fogja üríteni a dunai fejedelemségeket.

Palmerston nyílt beavatkozása a külpolitikába az 1853-as ülésszak alatt erre a kijelentésre korlátozódott, továbbá az alsóház elnapolása előtt néhány nappal elmondott parlamenti beszédre, amelyben azt, hogy az oroszok elzár-

ták a Duna szulinai torkolatát, rossz tréfaként kezelte*, végül pedig arra az 1853 április 15-i ülésen kicsikart beismerésre – az ún. Kossuth-féle lőporösszeesküvés** alkalmából –, hogy az angol rendőrséget kontinentális udvarok megbízásából a politikai menekültek megfigyelésére használja fel.

Das gestürzte Ministerium

A megírás ideje: 1855 február 3.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 7. (63.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* *V. ö. 9. köt. 169. old. – Szerk.*

** *V. ö. 9. köt. 78–80. old. – Szerk.*

[Karl Marx]

A pártok és klikkek

London, február 5. A mostani kormányválság tartama többé-kevésbé normális, mivel Angliában az ilyen válságok átlagosan kilenc-tíz napig szoktak tartani. *Quételet* „Az ember képességei"[53] c. híres művében bámulatba ejt annak a kimutatásával, hogy a balesetek, bűntettek stb. évi összege civilizált országokban szinte matematikai pontossággal előre meghatározható. A XIX. század különböző korszakaiban lejátszódó angol kormányválságok normális tartamában viszont semmi bámulatraméltó nincsen, minthogy itt tudvalevően mindig kombinációk egy adott körét kell végigfutni, adott számú állást kell elosztani és adott mennyiségű intrikának kell önmagát közömbösítenie. Rendkívüli csupán a kombinációk jellege, amelyekre ezúttal a régi pártok felbomlása kényszerít. E felbomlás ténye tette lehetségessé és elkerülhetetlenné a megbukott koalíciós kormány megalakítását. A kormányzó kaszt, amely Angliában korántsem azonos az uralkodó osztállyal, egyik koalícióból a másikba sodródik majd, amíg kimerítően be nem bizonyul, hogy elveszítette hivatottságát a kormányzásra. Ismeretes, hogy a derbysták igen patetikusan a koalíciók ellen foglaltak állást. Lord Derby első lépése, mihelyt a királynő új kabinet alakításával bízta meg, az volt, hogy koalíció létrehozását kísérelje meg, nemcsak Palmerstonnal – akinek Disraeli a Roebuck-vita során nyomatékosan kijelentette: az indítványozott bizalmatlansági szavazat semmivel sem inkább irányul Newcastle hercege vagy Aberdeen ellen, mint őellene –, hanem Gladstone-nal és Sidney Herberttel, vagyis a peelistákkal[13] is, akiket a toryk mint pártjuk felbomlásának legközvetlenebb eszközét különös gyűlölettel üldöznek. Russell, amikor ő kap megbízást kabinetalakításra, koalíciót kísérel meg létrehozni ugyanazokkal a peelistákkal, akiknek a régi kormányban való jelenlétét kilépésének ürügyéül használta fel, s akik ünnepélyes parlamenti ülésen meghazudtolták őt. Végül, ha Palmerstonnak sikerül összehoznia kormányát, az csak egy második, kevéssé átdolgozott kiadása lesz a régi koalíciós kormánynak. A whigek Grey-klánját talán a whigek Russell-klánja fogja helyettesíteni

stb. A kormánymonopóliummal felruházott régi parlamenti pártok már csak érdekcsoportok formájában léteznek; de ugyanazok az okok, amelyek ezektől az érdekcsoportoktól elvonták az erőt, hogy pártot alakítsanak, magukat megkülönböztessék, megfosztják őket attól az erőtől, hogy egyesüljenek. Ezért Anglia parlamenti történetének egyetlen korszaka sem mutat ilyen csomó jelentéktelen és véletlenszerű klikkre való szétforgácsolódást, mint éppen a koalíciós kormány korszaka. E klikkek közül számszerűleg csak kettő jelentős: a derbystáké és a russellistáké. Kíséretükben ott van a nagy hatalmú régi családok egy sokfelé ágazó csoportja, népes klientéliával. De éppen ebben a számszerű erőben rejlik mind a derbysták, mind a russellisták gyöngesége. Túl kicsinyek lévén, semhogy önálló parlamenti többséget alkossanak, túl nagyok és túl sok állásvadászról kell tulajdon kebelükön belül gondoskodniok, semhogy fontos posztok átengedésével megvásárolhassák maguknak a szükséges támogatást kívülről. A peelisták, greyisták, palmerstonisták stb. számszerűleg gyönge klikkjei ezért alkalmasabbak koalíciós kormányok alakítására. De ami kormányok alakítására képessé teszi őket – e klikkek mindegyikének gyöngesége –, a véletlennek rendeli alá parlamenti többségüket, mely bármely napon összeroppanhat, akár a derbysták és russellisták szövetkezése, akár a Manchester-iskolának[54] stb. a derbystákkal való szövetkezése következtében.

Egy másik szempontból is érdekesek az újabban megkísérelt kormánykombinációk. Mindegyikükben ott voltak a régi kabinet egyes tagjai. A legutóbbi élén ott van az előző kabinet legfontosabb tagja. S vajon nem áll-e, hogy az alsóház Roebuck indítványának elfogadásával a régi koalíció minden egyes tagja ellen – mint ezt maga Palmerston is kijelentette Disraelinak adott válaszában – nemcsak bizalmatlanságot szavazott, hanem egy vizsgáló bizottságot is elrendelt? A bizottságot még ki sem nevezték, a vizsgálatot még meg sem kezdték, s a vádlottak újra átveszik az állam kormányrúdját? Ám ha a parlamentnek hatalma van arra, hogy megbuktassa a kormányt, a kormánynak hatalma van arra, hogy *feloszlassa* a parlamentet. S hogy milyen hatással lehet a feloszlatás kilátása a mostani parlamentre, az abból a nyilatkozatból látható, amelyet Sir J. Trollope 1853 március 1-én tett az alsóházban.

„Már most tizennégy, a Ház tagjaiból alakult bizottság ülésezik", jegyezte meg, „hogy kivizsgálja a legutóbbi parlamenti választások alkalmából előfordult megvesztegetéseket. Ha ez ilyen mértékben folytatódik, nemsokára az egész parlament vizsgáló bizottságokra oszlik fel. Sőt mi több: a megvádolt parlamenti tagok száma olyan nagy, hogy a maradék,

a meg nem támadottak nincsenek elegen ahhoz, hogy az előbbiek felett ítélkezzenek vagy akár csak vizsgálatot folytassanak ellenük."

Keserves lenne az oly drágán megvásárolt helyeket már a harmadik törvényhozó ülésszak elején elveszíteni – hazafiságból.

Die Parteien und Cliquen

A megírás ideje: 1855 február 5.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 8. (65.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Két válság

London, február 6. Két válság köti le e pillanatban a közvéleményt: a krími hadsereg válsága és a kormányválság. Az első a népet, a második a klubokat és a szalonokat foglalkoztatja. A legutóbbi, sötét hangú krími tudósítások az angol haderőt 14 000 emberről 12 000-re zsugorítják össze és kilátásba helyezik, hogy hamarosan megszűnik Szevasztopol ostroma. Ezalatt az alsóházban a szalonok cselszövéseit tárgyalják. Lord Russell és Gladstone úr ismét egy teljes ülést töltenek meg terjengős fejtegetésekkel a nagy Russellnak egy többé nem létező kabinetből való kilépéséről, kilépése mellett és ellen. Új tényekkel egyik oldal sem hozakodik elő, a régieket azonban védik. Lord John a saját ügyvédje, Gladstone pedig Newcastle hercegéé. Az utóbbinak hadügyminiszterként való használhatóságára vonatkozó mélyreható vizsgálatok új fényt kapnak attól a körülménytől, hogy nincs többé hadsereg, amelyet irányítani kellene. De még ez az alsóház is hangot adott nemtetszésének, a jól ismert hagyományos morgással, amikor Gladstone választékos beszédének végén a következőket mondotta: „Azt szeretné, ha az egész félreértést" (Russell és Newcastle között) „meg nem történtté lehetne tenni."

Tehát nem a Ház bizalmatlansági szavazata, még kevésbé egy angol hadsereg pusztulása, hanem mindössze egy öreg lord és egy ifjú herceg közötti „félreértés" – erre korlátozódik a kormányválság. A Krím pusztán ürügy a szalonok cselszövényeihez. A kormány és az alsóház közötti félreértés még említést sem érdemel. Ez még ennek az alsóháznak is túl sok volt. Russell megbukott, Gladstone megbukott, az egész ülés megbukott.

Mindkét Háznak bejelentették, hogy Lord Palmerstont kormány alakításával bízták meg. Ám Palmerston váratlan akadályokba ütközött. Lord Grey nem volt hajlandó vállalni egy olyan háború irányítását, amelyet kezdettől fogva helytelenített és még most is helytelenít. Ez szerencse a hadseregre nézve, amelynek fegyelmét éppoly biztosan aláásta volna, ahogyan annak idején a gyarmatok fegyelmét aláásta. De Gladstone, Sidney Herbert és

Graham is vonakodtak. Azt kívánták, hogy a peelistákat[13] restaurálják egytől egyig. Ezek az államférfiak tisztában vannak azzal, hogy igen kis klikket alkotnak, amely körülbelül harminckét szavazattal rendelkezik az alsóházban. E kis klikk csak „nagy" tehetségeinek összetartásával remélheti, hogy megőrzi önállóságát. A vezető peelisták egy része a kabinetben, másik része a kabineten *kívül* – ez egyértelmű volna az államférfiak e jeles klubjának eltűnésével. Palmerston ezalatt a legvégső eszközökkel próbálkozik, hogy a parlament nyakába varrja magát – ahol pártja nincs is –, ahogyan a királynőnek is a nyakába varrta magát. Kabinetje még meg sem alakult, de máris azzal fenyegetőzik a „Morning Post"-ban[49], hogy a törvényhozástól a néphez fog fellebbezni. A Ház feloszlatásával fenyegetőzik, ha az arra merészkednék, hogy „nem részesíti abban a megbecsülésben, amelyet a Westminster-palotán[55] kívül, a nép körében élvez". Ez a „nép" azokra az újságokra korlátozódik, amelyek félig vagy egészen az övéi. Ott, ahol a nép újabban a hangját hallatta, mint pl. a Newcastle-upon-Tyne-ban megtartott gyűlésen, ahonnan petíciókat intéztek a parlamenthez, hogy helyezze vád alá a kormányt, ott Palmerstont igen hevesen megbélyegezték mint a kimúlt koalíció titkos vezetőjét.

S még néhány utólagos megjegyzés, az „összes tehetségek kabinetje" nekrológjának kiegészítésére. 1853 november 30-án történtek a szinopi események[36]; december 3-án szereztek róluk tudomást Konstantinápolyban; december 12-én a hatalmak képviselői jegyzéket nyújtottak be a portának, amely nagyobb engedményeket követelt Oroszország számára, mint a hírhedt bécsi jegyzék.[37] December 14-én az angol kormány azt táviratozza Bécsbe, hogy Szinop miatt ne szakadjanak meg a bécsi béketárgyalások. Lord Palmerston részt vett azon a kabinettanácson, amelyen ezt a döntést hozták. Helyeselte azt, de a következő napon azzal az ürüggyel lépett ki a kabinetből, hogy a Russell tervezte reformtörvényjavaslat ellentmond az ő konzervatív nézetének. Valódi célja az volt, hogy a közvélemény előtt mossa kezeit a szinopi események miatt. Mihelyt ezt a célját elérte, minden további nélkül visszalépett a kabinetbe.

1854 február elején ismét megnyitják a parlamentet. Állítólag eléje terjesztik a keleti bonyodalmak diplomáciai dokumentumait. A legfontosabb okmányok hiányoznak. A parlament ezeket nem a brit miniszterektől, hanem Miklós császártól – via Pétervár* – kapja meg. Az ott nyilvánosságra hozott „titkos és bizalmas levélváltás"[38] napnál világosabban bebizonyítja a megdöbbent parlamentnek, hogy miniszterei külpolitikai tekintetben az egész eddigi 1853-as és 1854-es ülésszak alatt szándékosan félrevezették. A levél-

* – Péterváron át, keresztül – *Szerk.*

váltás március 27-én hadüzenetre kényszeríti a miniszereket. Palmerston február 6-án bejelentette, hogy törvényjavaslatot fog benyújtani milíciák behívására Skóciában és Írországban. De mihelyt a háborút megüzenték, elnapolja törvényjavaslatát és június végéig nem is nyújtja be. Russell február 13-án beterjeszti reformtörvényjavaslatát, a második olvasást április végére napolja el, márciusban patetikus zokogással visszavonja, és kollégái ezért az áldozatért megjutalmazzák azzal, hogy – eddig úgyszólván rendkívüli miniszterként ügyködött és fizetés nélkül – fizetéses miniszteri szinekúrát kap, a Titkos Tanács elnökének tisztét. Március 6-án Gladstone, a nagy pénzügyi szakember beterjeszti költségvetését. Mindössze arra szorítkozik, hogy a jövedelemadót hat hónapra megkétszerezze. Nem kér mást, mint „csupán azt az összeget, amely ahhoz szükséges, hogy az Angliát éppen elhagyni készülő 25 000 embert oda ismét visszahozzák". Ettől a gondtól most megszabadította kollégája, Newcastle. Már május 8-án arra kényszerül, hogy egy második költségvetést nyújtson be. Április 12-én kijelenti, hogy ellenez minden államkölcsönt; április 21-én felkéri a Házat egy hatmilliós kölcsön jóváhagyására, hogy ezzel fedezze az államadósság konvertálására tett balsikeres kísérletének költségeit. Április 7-én Lord Grey megtartja beszédét az angol hadvezetés hiányosságairól. Június 2-án a kormány Grey reformjavaslatát felhasználja – mint ahogy az India-reformot és a kolerajárvánnyal kapcsolatos reformot is erre használta fel –, hogy új posztot létesítsen. A hadügyminisztériumot elválasztják a gyarmatügyi minisztériumtól. Minden egyéb marad a régiben. A kormány teljesítménye a törvényhozás terén ebben az ülésszakban így foglalható össze: Hét fontos törvényjavaslatot terjeszt elő. Három közülük megbukik: a letelepedésre[40], a skóciai közoktatásra és a parlamenti esküformulák megváltoztatására[41] vonatkozó törvényjavaslatok. Hármat visszavon: a választási megvesztegetés megakadályozására, a közszolgálat teljes átalakítására, valamint a parlamenti reformra irányuló törvényjavaslatokat. Egyet, az oxfordi egyetem reformjával foglalkozót, elfogadnak, de annyi módosítással megfoldozva, hogy eredeti formája felismerhetetlen. A diplomáciai és hadügyi nagy tettek még frissen élnek emlékezetünkben. Ez volt az „összes tehetségek kabinetje".

Zwei Krisen

A megírás ideje: 1855 február 6.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 9. (67.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A krími küzdelem

Közvetlenül az almai csata és a szövetségesek Balaklavába menetelése után kifejeztük azt a véleményünket, hogy a krími hadjárat végső eredménye attól függ, a harcoló felek melyike fog előbb odavonni annyi új erőt, amennyi elegendő ahhoz, hogy létszám és ütőképesség tekintetében fölénybe kerüljön ellenfelével szemben.[56] A dolgok állása azóta nagymértékben megváltozott és sok illúzió szertefoszlott, de mind az oroszok, mind a szövetségesek egész idő alatt egyfajta versenyfutást folytattak az erősítéseket illetően, és meg kell mondanunk, hogy ebben a küzdelemben az oroszok vannak előnyben. A technika és a szállítóeszközök minden magasztalt tökéletesedése ellenére az orosz barbárok hadserege sokkal könnyebben tesz meg három-ötszáz mérföldnyi szárazföldi utat, mint a civilizáció magas fokán álló franciák és angolok hadserege kétezer mérföldnyi tengeri utat – különösen, ha ez utóbbiak ragaszkodnak ahhoz, hogy semmibe vegyék mindazt az előnyt, melyet fejlett civilizációjuk rendelkezésükre bocsát, és ha az orosz barbárok megengedhetik maguknak, hogy kétszer annyi embert veszítsenek, mint a szövetségesek, anélkül hogy ez végső fölényüket gyengítené.

De mi várhat még a szövetségesekre, ha egyik hadseregük – a brit – lemondván arról, hogy az oroszok tönkretegyék, szándékosan hozzálát, hogy maga tegye tönkre magát oly rendszeres kitartással, buzgalommal és sikerrel, amely túltesz mindenfajta korábbi teljesítményén? Pedig most ez a helyzet. A brit haderő, ahogy erről most értesülünk, mint hadsereg nem létezik többé. Mindössze néhány ezer ember maradt fegyverben az 54 000-ből, de őket is csupán azért tüntetik fel „szolgálatra alkalmasnak", mert nincs kórházi szoba számukra, hogy ott haljanak meg. A franciáknál mintegy 50 000-en vannak még fegyverben kétszer ennyi emberből; mindenesetre legalább ötször annyi katonát sikerült szolgálatra alkalmas állapotban tartaniok, mint a briteknek. De mit számít 50 000–60 000 ember, amikor a Hérakleiai Kherszonészoszt a télen át tartani kell, Szevasztopol blokádját

a déli oldalon folytatni kell, védeni kell a futóárkokat és – azokkal, akik még megmaradnak – tavasszal támadást kell indítani?

Egyelőre a britek abbahagyták az erősítések küldését. Úgy látszik, hogy Raglan, kétségbeesve hadseregének sorsa felől, valójában nem is kíván erősítéseket, mert azt se tudja, hogy a megmaradtakat hogyan élelmezze, szállásolja el és használja fel. Lehet, hogy a franciák új hadosztályokat tartanak készenlétben márciusi behajózásra, de sok dolgot okoz nekik a felkészülés egy nagy európai tavaszi hadjárat eshetőségére, és tíz az eshetőség egy ellen, hogy amit küldenek, az vagy túlságosan gyenge lesz, vagy túlságosan későn érkezik. Két intézkedés történt ezen állapotok orvoslására és mindkettő azt mutatja, hogy a szövetségesek teljességgel képtelenek elhárítani a végzetet, amely lassan bár, de elkerülhetetlenül közeledik krími hadseregeik felé. Először, hogy jóvátegyék azt az óriási baklövésüket, hogy négy hónap késéssel kísérelték meg ezt az expedíciót, elkövetik azt az összehasonlíthatatlanul nagyobb baklövést, hogy négy hónappal saját érkezésük után, a tél kellős közepén a Krímbe küldik az egyetlen valamirevaló hadseregmaradványt, amellyel Törökország még rendelkezik. Ha egyszer ez a hadsereg, amely a török kormány hanyagsága, tehetetlensége és korruptsága következtében már Sumlánál tönkrement és felbomlófélben volt, partra száll a Krímben, a hideg és az éhezés olyan arányban apasztja majd le, amely még az angol hadügyminisztériumnak e téren elért teljesítményeit is túlszárnyalja – mármint ha az oroszoknak lesz annyi eszük, hogy egy ideig magukra hagyják a törököket és ne támadják őket. Ha az időjárás lehetővé teszi a támadást, a törökök egyszeriben megsemmisülnek, bár ez az oroszoknak többe kerülne és legfeljebb erkölcsi előnnyel járna számukra.

Azután a szövetségesek zsoldjukba fogadtak – mert ezt csak így fejezhetjük ki – 15 000–20 000 piemontit, akiknek fel kell tölteniök a brit hadsereg megritkult sorait és akiket a brit hadbiztosságnak kell élelmeznie. A piemontiak 1848–49-ben bátor és jó katonáknak bizonyultak. Minthogy főként hegylakók, olyan gyalogságuk van, amely átszegdelt terepen való csatározásra és harcra természetszerűen még alkalmasabb, mint a franciáké, míg a Pó síkságai olyan lovasokat szolgáltatnak, akiknek magas, arányos termete a brit lovasság valamelyik válogatott ezredére emlékeztet. Azonkívül nem haszontalanul harcolták végig a forradalom kemény hadjáratait. Nem kétséges, hogy ez a két piemonti hadosztály jó „idegenlégiónak" bizonyul ebben a háborúban. De mit kezdenek majd ezek a gyors lábú, mozgékony, ügyes kis fickók egy öreg brit nartinet[57] parancsnoksága alatt, akinek fogalma sincs a manőverezésről és aki mást sem vár katonáitól, mint azt a kitartó csökönyösséget, ami a brit katona dicsősége és egyszersmind egyetlen

harci erénye? Olyan állásokba vezénylik őket, melyek nem valók az ő harcmodorukhoz; megakadályozzák őket abban, hogy azt tegyék, amire alkalmasak, és olyan feladatok teljesítését várják majd tőlük, amelyek elé egyetlen értelmes ember sem állítaná őket. Egy brit hadsereget olyan értelmetlenül, egyenesen és ostobán a vágóhídra vezetni, mint ahogyan ez az Almánál[56] történt – ez lehet, hogy a rá váró feladat elvégeztetésének legrövidebb útja. Az agg herceg* általában ugyanilyen könnyedén fogta fel a dolgokat. Német csapatokkal talán meg lehetne tenni ugyanezt, habár a német tisztek magas fokú katonai képzettsége nem sokáig tűrné a hadvezéri rátermettség ilyen hiányát. De ilyesmit megkísérelni francia, olasz vagy spanyol hadsereggel – olyan csapatokkal, melyek főként könnyűgyalogsági szolgálatra, manőverezésre, a terepadta előnyök kihasználására alkalmasak, olyan csapatokkal, melyeknek hatékonysága az egyes katona mozgékonyságától és talpraesettségétől függ –, az ilyen nehézkes hadviselési rendszer nem valósítható meg. Habár a szegény piemontiakat valószínűleg megkímélik attól a megpróbáltatástól, hogy angol módon harcoljanak. Élelmezésükről annak a hírhedt testületnek, a brit hadbiztosságnak kell gondoskodnia, amely mást, mint önmagát sohasem tudott élelmezni. Ilymódon osztozni fognak az újonnan érkezett brit csapatok sorsában. Éppúgy, mint ők, százával halnak majd meg hetente, háromszor annyian pedig kórházba kerülnek. Ha Lord Raglan azt hiszi, hogy a piemontiak éppoly nyugodtan tűrik majd az ő és hadbiztosainak tehetetlenségét, mint a brit csapatok, akkor nagyot téved. A britek és az oroszok az egyedüliek, akik nem tagadják meg ilyen körülmények közt a további engedelmességet; és meg kell mondanunk, hogy ez nem válik nemzeti jellemük dicsőségére.

Ennek a melankolikus hadjáratnak – amely olyan melankolikus és zord, mint a sáros szevasztopoli fennsík – feltehető alakulása ez lesz: Az oroszok, mihelyt teljesen összevonták csapataikat és mihelyt az időjárás megengedi, először valószínűleg Omer pasa törökjeit támadják meg. Ezt várják a britek, a franciák és a törökök, ennyire tisztában vannak az utóbbiaknak kijelölt s kevéssé irigylésreméltó állással; ez mindenesetre azt mutatja, hogy a törököket tudatosan küldik északra, és el sem képzelhető a szövetségesek kétségbeejtő helyzetének jobb bizonyítéka, mint az, amelyet saját tábornokaiknak ez az önkéntelen beismerése magában foglal. Hogy a törököket megverik, azt bizonyosra vehetjük. Akkor aztán mi lesz a szövetséges és a piemonti seregek sorsa? A hetvenkedés, hogy Szevasztopolt megrohamozzák, mostanában meglehetősen alábbhagyott. E kérdésről a londoni „Times"[10] február 3-i

* Wellington. – *Szerk.*

számában E. Napier ezredes levelét találjuk, amely szerint, ha a szövetségesek megtámadják Szevasztopol déli oldalát, nagyon valószínű, hogy benyomulnak; de az északi erődök és ütegek nagy erejű tüze porrá zúzza és ugyanakkor az orosz tábori hadsereg ostrom alá veszi őket. Ezt a hadsereget, mondja, kellene előbb megverni, aztán a városnak mind az északi, mind a déli oldalát körülzárni. Példaként emlékeztet arra, hogy Wellington herceg kétszer is felfüggesztette Badajoz ostromát, hogy a felmentő sereg ellen vonuljon.[58] Napier ezredesnek teljesen igaza van, és a „Tribune"[20] ugyanezt mondta a híres balaklavai oldalmenet idején.[59] Ami azonban a szövetségeseknek Szevasztopolba jutását illeti, úgy látszik, nem veszi figyelembe az orosz védőművek sajátos jellegét, amely lehetetlenné teszi, hogy a várost egyetlen rohammal bevegyék. Ott vannak mindenekelőtt a külső erődítmények, aztán a fő sánc, emögött pedig a város erődökké átalakított házai, elbarikádozott utcák, lőrésekkel ellátott háztömbök és végül a parti erődök lőrésekkel ellátott hátfalai, melyek mindegyikét egymás után külön-külön meg kell támadni – talán külön-külön ostrom alá is venni, sőt aláaknázni. De mindezeken túl az oroszok legutóbbi sikeres kitörései eléggé bebizonyították, hogy a várost már addig a pontig közelítették meg, amelyen az ellenfelek erői teljes egyensúlyban vannak, és a támadó elvesztette minden fölényét, kivéve a tüzérség tekintetében. Ameddig a kitöréseket nem tudják megakadályozni, a rohamnak még a gondolata is nevetséges; az az ostromló, aki nem képes az ostromlottat a tulajdonképpeni erőd térségére korlátozni, még sokkal kevésbé képes közelharcban bevenni ezt az erődöt.

Így hát az ostromlók tovább tengődnek táborukban. Ide kötve gyengeségük és az orosz tábori hadsereg által, soraik tovább apadnak majd, míg az oroszok friss erőket vetnek be; és hacsak az új brit kormány nem léptet működésbe néhány egészen váratlan segélyforrást, el kell hogy jöjjön az a nap, amikor a briteket, a franciákat, a piemontiakat és a törököket elsöprik a Krím földjéről.

The Struggle in the Crimea

A megírás ideje: 1855 február 9. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 február 26. (4323.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Palmerston – A hadsereg

London, február 9. Az új miniszteri posztok elfogadása következtében Palmerstonnak és Sidney Herbertnek végig kell csinálniok a parlamentbe való újraválasztás formaságát. Ez okból tegnap mindkét Házat egy hétre elnapolták. Lord Derby és Lansdowne márki a kormányválság titkos történetéről a Lordok Házában tett közléseikben gyakran ismételt dolgokat ismételtek. Fontos csak Derby egyetlen kijelentése volt, amely Lord Palmerston helyzetének titkát tartalmazza. Ismeretes, hogy Palmerston mögött semmiféle parlamenti párt vagy e név alatt rejtőző klikk sem áll. Whigek, toryk, peelisták[13] egyformán bizalmatlansággal vannak iránta. A Manchester-iskola[54] nyíltan harcol ellene. Személyes hívei a Mayfair-radikálisok[52] körében (megkülönböztetendők a Manchester-radikálisoktól) legfeljebb egy tucatnyian vannak. Ki és mi tette hát lehetővé számára, hogy ráerőszakolja magát a Koronára és a parlamentre? A népszerűsége? Éppoly kevéssé, mint ahogy a népszerűtlenség Gladstone-t, Herbertet, Grahamet és Clarendont nem akadályozta meg abban, hogy az állam kormányrúdját ismét megragadják. Avagy az a férfiú, aki soha egyetlen párthoz sem tartozott, felváltva mindegyiket kiszolgálta, majd sorjában mindet cserbenhagyta és mindig az egyensúlyozó rudat tartotta köztük, természetes vezére a felbomlott pártoknak, amelyek azzal próbálják megállítani a történelem áradatát, hogy koalícióra lépnek egymással? Ez a körülmény *ebben* a pillanatban mit sem bizonyít, mivel túl gyönge volt ahhoz, hogy 1852-ben Aberdeen helyett Palmerstont állítsa a koalíció élére.

Derby árulta el a rejtvény kulcsát. Palmerston tüntetően barátja Bonaparte-nak. Állítólag az, hogy 1851 decemberében túl hamar elismerte az államcsínyt, volt akkor az oka a whig kormányból való eltávolításának.[60] Ezért ő Bonaparte „persona grataja"*, bizalmas embere. Márpedig Bonaparte szövetsége döntő fontosságú ebben a pillanatban. Palmerston tehát a

* – „kegyelt személye" – *Szerk.*

külföldet vetette a kormány-kombinációk serpenyőjébe – és nem először, amint ezt az 1830 és 1852 közötti angol kormányok történetének behatóbb vizsgálata bizonyítaná.

Minthogy a krími hadsereg helyzete ebben a pillanatban nem aknázható ki tovább a kabinetfondorlatok érdekében, Lord John Russell a tegnapi alsóházi ülésen visszavonta komor nézeteit, néhány 10 000 emberrel ismét növelte az angol hadsereget és szerencsekívánatokat váltott az igazhitű Gladstone-nal. Az angol hadsereg e „parlamenti feltámadása" ellenére sem kétséges, hogy mint hadsereg e pillanatban nem létezik többé. Néhány ezer embert azért tüntetnek fel még „szolgálatra alkalmasnak", mert a kórházakban nincs hely befogadásukra. A 100 000 franciából még mintegy 50 000-en vannak – de mit számít 50 000–60 000 ember, amikor a Hérakleiai Kherszonészoszt a télen át tartani kell, Szevasztopol blokádját a déli oldalon folytatni kell, védeni kell a futóárkokat és azokkal, akik még megmaradnak, tavasszal támadást kell indítani? Lehet, hogy a franciák új hadosztályokat tartanak készenlétben márciusi behajózásra, de sok dolgot okoz nekik a felkészülés egy tavaszi európai hadjáratra és nagyon valószínű, hogy erősítéseik túl gyöngék lesznek vagy túl későn érkeznek meg.

Az angol és a francia kormány tehetetlensége, sőt, az a tény, hogy feladták a krími hadsereget, megmutatkozik abban a két intézkedésben, amelyet a baj orvoslására tettek.

Jóvá akarván tenni azt a hibát, hogy az expedíciót négy hónap késéssel indították el, elkövetik azt az összehasonlíthatatlanul nagyobb hibát, hogy négy hónappal saját érkezésük után és a tél kellős közepén a Krímbe küldik a török hadsereg egyetlen használható maradványát. Ez a hadsereg, amely a török kormány hanyagsága, tehetetlensége és korruptsága következtében már Sumlánál tönkrement és felbomlófélben volt, a Krímben a hideg és az éhezés folytán olyan arányban fog összezsugorodni, hogy még az e téren elért angol teljesítményeket is túlszárnyalja.

Mihelyt az oroszok teljesen összevonták csapataikat és az időjárás megengedi a hadműveleteket, először valószínűleg az Omer pasa parancsnoksága alatt álló törököket támadják meg. Ezt várják az angolok és a franciák. Ennyire tisztában vannak a törököknek kijelölt kevéssé irigylésreméltó állással. Ennyire világosan megmutatják, hogy tudatosan követték el azt a stratégiai hibát, hogy a törököket most az északi oldalra dobták. Csupán az orosz részről elkövethető legképtelenebb hibák menthetnék meg a törököket a pusztulástól.

Másrészt az angolok és franciák zsoldjukba fogadtak 15 000 piemontit, akiknek fel kell tölteniök az angolok megritkult sorait és akiket a brit had-

biztosságnak kell élelmeznie. A piemontiak 1848-ban és 1849-ben bátor és jó katonáknak bizonyultak. Minthogy főként hegylakók, olyan gyalogságuk van, amely átszegdelt terepen való csatározásban, tűzharcban és vívásban még a franciákon is túltesz. A Pó síkságai pedig olyan lovasságot szolgáltatnak, amely kiállja az összehasonlítást az angol Horse Guards-szal[47]. Végül az elmúlt forradalmi hadjáratok kemény iskoláján mentek át. Ezek a gyors lábú, mozgékony, ügyes kis fickók mindenre alkalmasak, csak arra nem, amit csinálni akarnak belőlük, vagyis angol katonáknak, sem azokra az egyszerű, nehézkes, frontális támadásokra, amelyekre egy Raglan egész taktikája korlátozódik. S ráadásul még egy olyan angol hadbiztosság élelmezze őket, amely eddig csak önmaga élelmezéséhez értett! A 15 000 piemonti ezért újabb balfogásnak bizonyulhat.

Az angol erősítéseket pillanatnyilag felfüggesztették. Úgy látszik, maga Raglan nem kér belőlük, minthogy még a meglevő maradványokkal sem tud mit kezdeni. Hinné-e valaki, hogy a brit táborban a betegség, a túlerőltetés, a kimerültség növekedésével arányosan növekszik a korbácsolás csodálatraméltó gyakorlata is? Embereket, akiknek már régen kórházban lenne a helyük, akik heteken át nedves ruhában és nedves földön alusznak és teljesítenek szolgálatot, s mindezt csaknem emberfölötti szívóssággal tűrik – ezeket az embereket, ha rajtakapják őket, hogy erőt vesz rajtuk az álom a futóárkokban, kilencágú korbáccsal és bottal jutalmazzák. „Ötvenet minden csavargónak!" – ez az egyetlen stratégiai parancs, amelyet Lord Raglan időről időre kiad. Csoda-e hát, ha a hírneves balaklavai „oldalmenet"[4] szerzőjét utánozzák a katonái és kitérnek a bot elől egy „oldalmenettel" az oroszokhoz? Az orosz táborba való szökések száma napról napra emelkedik, amint a „Times"[10] tudósítója jelentette.

Természetesen abbamaradt a hetvenkedés Szevasztopol megrohamozásáról. Először az orosz tábori hadsereget kellene megverni. Wellington kétszer is felfüggesztette Badajoz ostromát, hogy a felmentő sereg ellen vonuljon.[58] Azonkívül korábban már láttuk, hogy az újonnan épített orosz védőművek lehetetlenné teszik, hogy a várost egyetlen rohammal bevegyék.[61] Végül pedig az oroszok legutóbbi kitörései azt bizonyítják, hogy a szövetséges hadsereg már csak tüzérség tekintetében múlja felül az oroszokét. Ameddig a kitöréseket nem tudják megakadályozni, a rohamnak még a gondolata is nevetséges; azok az ostromlók, akik nem képesek az ostromlottakat a tulajdonképpeni erőd térségére korlátozni, még kevésbé képesek közelharcban bevenni ezt az erődöt. Így hát az ostromlók tovább tengődnek majd táborukhoz kötve saját gyöngeségük és az orosz tábori hadsereg által. Soraik tovább apadnak majd, míg az oroszok új erőket vetnek be. Az európai háború elő-

játéka, amelyet a Krímben adnak elő, a szövetséges csapatok pusztulásával fog végződni, hacsak nem lelnek egészen váratlan és előre számításba nem vehető segélyforrásokra.

Palmerston – Die Armee

A megírás ideje: 1855 február 9.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 12. (71.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A parlamentből — [Gladstone beszéde]

London, február 10. Gladstone, a dogmatika pénzügyminisztere és a pénzügyek Duns Scotusa, újabb bizonyítékot szolgáltatott a régi tételhez, hogy a hitben van minden dolgok megigazulása. A hit segítségével Gladstone feltámasztotta a holtakat és a hit segítségével 11 000 főről 30 000-re növelte a krími angol hadsereget. Ugyanezt a hitet kívánja meg a parlamenttől. Ám sajnos éppen ekkor érkezik meg dr. Hallnak, a Szevasztopol alatti tábor egészségügyi részlege vezetőjének jelentése. E szerint nem elég, hogy a 63. ezred teljesen eltűnt s hogy a 46.-ból, amely novemberben ezres létszámmal hagyta el Angliát, már csak harminc a szolgálatra alkalmas, hanem azt is kijelenti dr. Hall, hogy a még szolgálattevő csapatok felének kórházban a helye és hogy a táborban legfeljebb 5000—6000 valóban szolgálatra alkalmas ember van. Aki ismeri a jámbor apologéták fogásait, nem kételkedik abban, hogy Gladstone, akárcsak Falstaff, a 6000 viaszosvásznas emberből 30 000-et fog kihozni[62]. Nem közölte-e velünk már a csütörtöki ülésen, hogy a kétféle becslés különböző álláspontokból indul ki, pl. azok, akik a krími hadsereget kisebbnek veszik, nem úgy számolják a lovasságot, mint ő, mintha a balaklavai csata óta egyáltalán létezne még említésreméltó lovasság! Gladstone egyszerűnek találja, hogy az „eltűnteket" beszámítsa. Utolérhetetlen volt a kenetesség, ahogy a csütörtöki ülésen a hadseregállományról készült „költségvetését" — amelyben minden tartozás követelésként és minden hiány többletként szerepel — e szavakkal zárta: „Megbocsátja a kormány ellenfeleinek túlzásaikat." Utolérhetetlen volt a hang és a póz, ahogy intette a parlament tagjait, hogy „érzelmeiket" ne hagyják eluralkodni maguk fölött. *Mások* szenvedését alázattal és higgadtan viselni — így hangzik az igazhitű Gladstone jelmondata.

Aus dem Parlamente

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 február 13. (73.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Lord Palmerston[63]

I

London, február 12. Lord Palmerston vitathatatlanul a hivatalos Anglia legérdekesebb jelensége. Noha aggastyán és 1807 óta szinte megszakítás nélkül szerepel a közélet színpadán, értette a módját, hogy újdonság maradjon és ébren tartsa mindazokat a reményeket, amelyeket általában a sokat ígérő és kipróbálatlan ifjúsághoz fűznek. Bár fél lába a sírban, úgy vélik, hogy igazi pályafutását még meg sem kezdte. Ha holnap meghalna, egész Angliát meglepné a hír, hogy fél évszázadon át volt miniszter. Ha nem is univerzális államférfi, de bizonyosan univerzális színész – hősi és komikus, patetikus és közvetlen stílusban, tragédiában és bohózatban egyként sikert arat, bár az utóbbi talán jobban megfelel egyéniségének. Nem elsőrangú szónok, de tökéletes vitázó. Emlékezőtehetsége csodálatos, tapasztalatai nagyok, a tapintata tökéletes, lélekjelenléte sohasem hagyja el, előkelően hajlékony, a legpontosabban ismeri a parlamenti fogásokat, cselszövéseket, pártokat és személyiségeket, s ezért a nehéz eseteket tetszetős könnyedséggel kezeli, alkalmazkodva mindenkori közönségének előítéleteihez; nonchalance-a* megóvja őt bármiféle meglepetéstől, önös ügyeskedése bármiféle beismeréstől, mélységes frivolitása és arisztokratikus közönye pedig a túláradó szenvedélytől. Szerencsés élcfaragó, aki mindenkinél behízelgi magát. Mivel sohasem veszíti el hidegvérét, szenvedélyes ellenfelei húzzák a rövidebbet. Ha nincsenek általános szempontjai, mindig készen áll arra, hogy elegáns általánosságok hálóját szője. Ha képtelen valamely tárggyal megbirkózni, akkor el tud játszani vele. Ha visszaretten a harctól valamely erős ellenséggel, akkor rögtönöz magának egy gyengét.

Bár ténylegesen enged a külföldi befolyásnak, szavakban harcol ellene. Mivel Canningtől – aki ugyan halálos ágyán mindenkit óvott tőle – örökség-

* – henyesége; nemtörődömsége – *Szerk.*

ként átvette azt, hogy Angliának rendeltetése az alkotmányosság propagálása a kontinensen, természetesen sohasem volt híján olyan indítéknak, amellyel hízeleghetett a nemzeti előítéleteknek és egyúttal ébren tarthatta idegen hatalmak féltékeny gyanakvását. Miután ezen a kényelmes módon elérte, hogy a kontinentális udvarok bête noire-ja* lett, már nem került fáradságába, hogy otthon mint „igazi angol miniszter" szerepeljen. Noha eredetileg tory volt, sikerült neki a külpolitika irányításában meghonosítani mindazokat a „shameket"** és ellentmondásokat, amelyek a whigizmus lényegét alkotják. Tudja, hogyan kell a demokratikus frazeológiát oligarchikus nézetekkel összeegyeztetni; hogyan kell a békét prédikáló burzsoáziát Anglia arisztokratikus múltjának gőgös nyelvezete mögé rejteni; hogyan látszhatik támadónak, amikor egyetért, s védelmezőnek, amikor áruló; hogyan kell a látszólagos ellenséget kímélni és az állítólagos szövetségest elkeseríteni; hogyan kell a viszály döntő pillanatában az erősebb oldalára állni a gyengével szemben és hogyan kell megfutamodás közben bátor szavakat hangoztatni.

Az egyik oldal azzal vádolja, hogy Oroszország zsoldjában áll, a másik karbonárizmussal[64] gyanúsítja. 1848-ban a parlamentben védekeznie kellett egy indítvány ellen, amely vád alá akarta helyezni Oroszországgal való titkos egyetértés miatt, 1850-ben viszont megkapta azt az elégtételt, hogy idegen követségek összeesküvése üldözi, amely a Lordok Házában sikert is aratott, de az alsóházban kudarcot vallott.[65] Ha idegen népeket elárult, ezt mindig igen udvariasan tette. Az elnyomók mindenkor bizton számíthattak aktív támogatására, az elnyomottak viszont sohasem nélkülözték nemes lelkű retorikájának fitogtatását. Amikor a lengyeleket, az olaszokat, a magyarokat stb. eltiporták, ő mindig kormányon volt, de legyőzőik állandóan gyanúsították, hogy összeesküszik azokkal, akik engedélyével lettek áldozataikká. Eddig minden esetben a siker valószínű esélyét jelentette, ha ellenfélként állt szemben, s a bukás biztos esélyét, ha barátként lépett fel. De ha diplomáciai művészete külügyi tárgyalásainak tényleges eredményeiben nem jelenik is meg, annál fényesebben ragyog abban a módban, ahogyan rá tudta venni az angol népet, hogy frázisokat tényeknek, képzelgést realitásnak és ócska indítékokat magasröptű kifogásoknak fogadjon el.

Henry John Temple-t, Palmerston vikomtját, 1807-ben Portland hercege kormányának megalakulásakor az admiralitás junior lordjává nevezték ki. 1809-ben Secretary at War[3] lett és 1828 májusáig megmaradt ezen a poszton Perceval, Liverpool, Canning, Goderich és Wellington kormányaiban.

* – mumusa – *Szerk.*

** – „ámításokat"; „csalásokat" – *Szerk.*

Mindenesetre különös, hogy a „szabad intézményeknek" ez a Don Quijotéja, az „alkotmányos rendszer dicsőségének" ez a Pindarosza jeles és állandó tagja volt a tory kormányzatnak, amely a gabonatörvényeket[66] kibocsátotta, idegen zsoldosokat állomásoztatott angol földön, időről időre – Lord Sidmouth kifejezésével élve – „eret vágott" a népen, a sajtót gúzsba kötötte, a gyűléseket betiltotta, a nemzet tömegét lefegyverezte, a szabályszerű bíráskodást az egyéni szabadsággal együtt felfüggesztette, egyszóval ostromállapotba helyezte Nagy-Britanniát és Írországot! 1829-ben Palmerston átpártolt a whigekhez, akik 1830 novemberében kinevezték külügyminiszternek. Kivéve az 1834 novemberétől 1835 áprilisáig és 1841-től 1846-ig tartó megszakításokat, amikor a toryk voltak kormányon, kizárólag ő irányította Anglia külpolitikáját az 1830-as forradalomtól az 1851-es államcsínyig. Az ezen időszakban végzett tevékenységéről egy másik tudósításunkban adunk áttekintést.

II

London, február 14. A „Punch"[7] az elmúlt hetekben Lord Palmerstont a bábjáték bohócának maskarájába bújtatta. Ez a bohóc tudvalevően hivatásos csendháborító, zajos verekedések kedvelője, bajt hozó félreértések kiagyalója, a kötekedés virtuóza, aki csak a maga okozta általános zűrzavarban érzi jól magát, amikor is asszonyt, gyereket s utoljára a rendőröket is kidobálja az ablakon, hogy a végén – sok hűhó semmiért – kihúzza magát a csávából, többé-kevésbé sértetlenül és gonoszkodóan kárörvendve a botrány lefolyásán. És ilymódon Lord Palmerston – festői szempontból – valóban úgy jelenik meg, mint nyughatatlan és fáradhatatlan szellem, aki mint tevékenységének természetes anyagát keresi a nehézségeket, a bonyodalmakat, a zűrzavart, s ezért konfliktusokat teremt, ha effélét nem talál készen. Nem volt még egyetlen angol külügyminiszter sem, aki valaha is ennyire tevékenynek mutatkozott volna a föld minden zugában – a Schelde, a Tajo és a Duero blokádja, Mexikó és Buenos Aires blokádja,[67] a nápolyi, a Pacifico-[48] és a perzsa-öbölbeli expedíciók,[68] a Spanyolországban a „szabadságért" és Kínában az ópium behozataláért vívott háborúk,[69] észak-amerikai határviszályok, afgán hadjáratok, Saint-Jean-d'Acre lövetése,[70] hajófelülvizsgálati jog körüli civakodások Nyugat-Afrikában, békétlenség még a Csendes-óceánon* is, s mindezeket kísérte és kiegészítette temérdek fenyegető jegy-

* Pacific (*szószerint*: békés). – *Szerk.*

zék, jegyzőkönyvek és diplomáciai tiltakozások aktahalmaza. Mindez a lárma, mint látjuk, általában heves parlamenti vitákban oldódik fel, amelyek a nemes lordnak megannyi múló diadalt biztosítanak. A külügyi konfliktusokkal, mint látjuk, művész módjára bánik, egy bizonyos pontig szítja őket, de visszavonul, mihelyt félő, hogy a dolog komolyra fordul és már megszerezte neki azt a drámai izgalmat, amelyre szüksége van. Így maga a világtörténet az ő szemében nem egyéb, mint időtöltés, amelyet kizárólag a nemes vikomt Palmerston of Palmerston egyéni gyönyörűségére találtak ki. Ez az első benyomás, amit Palmerston tarka diplomáciája az elfogulatlanokra tesz. Közelebbi vizsgálatnál kiderül azonban, hogy sajátságos módon van egy ország, amely ezeken az ő diplomáciai kóborlásain mindig nyert, s ez nem Anglia, hanem Oroszország. Hume, Palmerston egyik barátja, kijelentette neki 1841-ben: „Ha az orosz császárnak saját ügynöke lenne az angol kabinetben, az sem tudná érdekeit jobban képviselni, mint a nemes lord."

1837-ben Lord Dudley Stuart, Lord Palmerston egyik legnagyobb csodálója, a következő szavakkal aposztrofálta őt: „Meddig szándékozik a nemes lord még eltűrni, hogy Oroszország így sértegesse Nagy-Britanniát és így megkárosítsa a brit kereskedelmet? A nemes lord lealacsonyítja Angliát, amikor olyan szájhős szerepét osztja ki neki, aki dölyfös és zsarnokoskodó a gyöngékkel, alázatos és meghunyászkodó az erősekkel szemben."

Az legalábbis tagadhatatlan, hogy az Oroszország számára kedvező valamennyi szerződést – kezdve a drinápolyi szerződéssel[23] és végezve a baltalimani szerződéssel[71] s a dán trónutódlási szerződéssel[72] – Palmerston égisze alatt kötötték meg. A drinápolyi szerződés idején Palmerston ugyan nem a kormányban, hanem az ellenzékben volt, de egyrészt a szerződést először ő ismerte el, mégpedig titkos úton, másrészt akkoriban a whig ellenzéket vezette, támadta Aberdeent osztrák–török orientációja miatt, Oroszországot pedig a civilizáció bajnokának nyilvánította. (Lásd pl. az alsóház 1829 június 1-i, 1829 június 11-i, 1830 február 16-i stb. ülését.) Sir Robert Peel ebből az alkalomból kijelentette az alsóházban, hogy „nem tudja, voltaképpen kinek a képviselője" Palmerston. 1830 novemberében Palmerston átvette a külügyminisztériumot. Nemcsak a Lengyelország melletti közös intervencióra vonatkozó francia ajánlatot utasította vissza a „St. James-i és a szentpétervári kabinet között fennálló barátságos viszonyra" hivatkozva, hanem Svédországnak megtiltotta a fegyverkezést s Perzsiát háborúval fenyegette, ha nem vonja vissza azt a hadsereget, amelyet már az orosz határra menesztett. Még az orosz háborús költségek egy részét is fedezi olymódon, hogy parlamenti felhatalmazás nélkül folytatja kamat és tőke kifizetését az ún. orosz–holland kölcsönre, holott a belga forradalom

a kölcsönnel kapcsolatos megállapodásokat érvénytelenítette.[73] 1832-ben engedélyezi, hogy a görög kincstári birtokokra vonatkozó jelzálogot, amelylyel a görög nemzetgyűlés az 1824-es görög–angol kölcsönt az angol féllel szemben szavatolta, visszavonják és biztosítékként átvigyék egy új kölcsönre, amelyet orosz égisz alatt kötöttek meg. Dawkins úrnak, a görögországi angol rezidensnek küldött táviratai mindig így hangzanak: „Az orosz ügyvivővel egyetértésben cselekedjék." 1833 július 8-án Oroszország kierőszakolja a portától a Hunkjar Szkeleszi-i szerződést, amely elzárja az európai hadihajók elől a Dardanellákat és Oroszország számára (lásd a szerződés második cikkelyét) nyolcéves diktatúrát biztosít Törökországban.[74] A szultán kénytelen volt megkötni a szerződést, mert a Boszporuszban orosz flotta, Konstantinápoly kapui előtt pedig orosz hadsereg állt – állítólag védelmül Ibrahim pasa ellen. Palmerston ismételten elutasította Törökország sürgető felhívását, hogy lépjen közbe az érdekében, s így az orosz segítség elfogadására kényszerítette. (Az alsóházban tett 1833 július 11-i, augusztus 24-i stb. és 1834 március 17-i tulajdon nyilatkozatai szerint.) Amikor Lord Palmerston belépett a külügyminisztériumba, Perzsiában mindenképpen döntő volt az angol befolyás. Az angol megbízottak azt az állandó utasítást kapják tőle, hogy „mindenesetre az orosz követtel egyetértésben cselekedjenek". Oroszország Palmerston támogatásával orosz trónkövetelőt ültet a perzsa trónra.[75] Lord Palmerston megengedi az orosz–perzsa expedíciót Herat ellen. Csupán ennek kudarca után rendeli el az angol–indiai expedíciót a Perzsa-öbölbe, ezt a színlelt manővert, amely megerősítette az orosz befolyást Perzsiában. 1836-ban, a nemes lord égisze alatt, ismerte el Anglia először Oroszország bitorlásait a Duna torkolatainál, az oroszok vesztegzárait, vámrendelkezéseit stb.[76] Ugyanebben az évben arra használja fel a „Vixen" angol kereskedelmi hajó elkobzását – a „Vixen"-t, mely az angol kormány ösztönzésére indult útnak, a cserkesz Szudzsuk Kale-öbölben egy orosz hadihajó elfogta –, hogy hivatalosan elismerje az oroszok igényeit a cserkesz tengerpartra. Ez alkalommal kiderült, hogy titokban már hat évvel azelőtt elismerte a Kaukázusra vonatkozó orosz igényeket. A nemes vikomt ez alkalommal csak 16 szavazat többséggel menekült meg az alsóház bizalmatlansági szavazata elől. Egyik leghevesebb vádlója akkor Sir Stratford Canning, a mostani Lord Redcliffe és konstantinápolyi angol követ volt. 1836-ban az egyik konstantinápolyi angol megbízott* Anglia számára előnyös kereskedelmi szerződést köt Törökországgal. Palmerston halogatja a ratifikálást, s 1838-ban új szerződést csempész a helyébe, olyannyira haszno-

* Urquhart. – *Szerk.*

sat Oroszország és olyannyira károsat Anglia számára, hogy számos levantei angol kereskedő elhatározza, a jövőben orosz cégek védelme alatt fog kereskedni. IV. Vilmos király halála robbantotta ki a hírhedt „Portfolio"-botrányt[77]. A varsói forradalom idején Konstantin nagyherceg palotájával együtt az orosz diplomaták és miniszterek titkos levelezésének, táviratainak stb. egész gyűjteménye került a lengyelek kezébe. Zamoyski gróf, Czartoryski herceg unokaöccse, elhozta az iratokat Angliába. Itt aztán a király parancsára Urquhart szerkesztésében és Palmerston legfelső felügyelete alatt a „Portfolió"-ban közzétették. Alig halt meg a király, Palmerston máris letagadta a „Portfolió"-val való kapcsolatát, vonakodott a költségeket kifizetni a nyomdásznak stb. Urquhart erre kinyomatta Backhouse-zal, Palmerston államtitkárával folytatott levelezését. A „Times"[10] (1839 január 26-án) erről a következőket jegyzi meg:

„Nem tudhatjuk, mit érez Lord Palmerston, de biztosak vagyunk abban, hogy nem lehet kétséges, mit érezne bárki más, nemesi rangban és miniszteri pozícióban levő egyén ennek a levélváltásnak a nyilvánosságra hozatala után."

Lord Palmerston

A megírás ideje: 1855 február 12., 14.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 16., 19. (79., 83.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Herbert újraválasztása – Az új kormány első lépései – Hírek Kelet-Indiából

London, február 16. Tegnap játszódott le a salisburyi városházán a komédia, Sidney Herbert úr újraválasztása Wiltshire déli részének parlamenti képviselőjévé. Wilts még az angol grófságok között is hírhedt a földbirtok olyan mérvű koncentrációjáról, amely egész földterületét kevesebb mint egy tucat család tulajdonává változtatta. Néhány észak-skóciai kerület kivételével sehol sem „tisztították meg" a földet olyan alaposan lakosaitól, és sehol sem vitték olyan következetesen keresztül a korszerű mezőgazdasági rendszert, mint itt. Ha nem törnek ki véletlenségből családi viszályok a kevés számú birtokos között, Wilts nem is ismerne választási küzdelmeket.

Sidney Herberttel szemben egyetlen ellenjelöltet sem állítottak. Ezért a high-sheriff, aki a választáson elnökölt, mindjárt a gyűlés megkezdése után minden forma szerint jogosan újra megválasztottnak nyilvánította. Ezután Sidney Herbert szólásra emelkedett és néhány teljesen elcsépelt közhelyet mondott bérlőinek és vazallusainak. Ezenközben a városházán lassanként összegyűlt egy választásra nem jogosult személyekből álló városi közönség, amelyet az angol alkotmány azzal a kiváltsággal fizetett ki, hogy a választási gyűléseken untathatja a jelölteket. Alig ült le Sidney Herbert, amikor kérdések kereszttüze zúdult felkent fejére: „Hogyan is állunk a pörköletlen babkávéval, amelyet katonáinknak feltálaltak?", „Hol van a hadseregünk?", „Mit is írt a »Times«[10] tegnap önről?", „Miért kímélte ön Odesszát?", „Talán a bácsikájának, Voroncov orosz hercegnek palotái vannak Odesszában?" stb. Ezeket a nem-parlamentáris kérdezősködőket természetesen a legkisebb figyelemre sem méltatták. Ellenkezőleg, Sidney Herbert megragadta az első pillanatot, amikor a lárma csillapult és javasolta, hogy szavazzanak köszönetet a sheriffnek, amiért olyan „pártatlanul" vezette a „tárgyalásokat". A javaslatot el is fogadták a parlamentáris közönség tetszésnyilvánításai és a nem-parlamentáris közönség sziszegése és morgása közepette. Majd rövid kérdések újabb sortüze következett: „Ki éheztette ki a katonáinkat? Menjen ő maga

a háborúba! stb." Az eredmény ugyanaz volt, mint az első alkalommal. A sheriff ezután befejezettnek nyilvánította a színjátékot, amely alig tartott tovább egy félóránál – és legördült a függöny.

A megújított kormány első lépéseit korántsem fogadták kedvezően. Minthogy Lord Panmure, az új hadügyminiszter rokkant, az irányítás fő terhét a hadügyi államtitkár viseli. Frederick Peelnek, az elhalálozott Peel kisebbik fiának a kinevezése erre a fontos posztra nagy megütközést kelt, annál is inkább, mert Frederick Peel köztudomásúlag maga a középszerűség. Ifjú kora ellenére a rutin megtestesülése. Más emberek bürokratákká válnak – ő bürokratának született. Frederick Peel a peelisták[13] befolyásának köszönheti posztját. Ezért szükséges volt, hogy a mérleg másik serpenyőjébe egy whiget vessenek. Sir Francis Baringet tehát kinevezték Lancaster hercegség kancellárjává. Ő volt Lord Melbourne whig kormányának pénzügyminisztere és akkoriban a jól megérdemelt „Deficit úr" csúfnevet viselte. A hadseregben történt újabb kinevezések mind hűek maradnak a gerontokrácia* rendszeréhez. Így nevezték ki a több mint 80 éves Lord Seatont írországi főparancsnokká. Lord Rokebyt, aki vén, köszvényes és süket, a gárdisták dandárparancsnokául a Krímbe vezényelték. A második hadosztály parancsnoka ugyanott – korábban Sir de Lacy Evans volt – Simpson tábornok lett, aki semmiképpen sem Sámson, hanem mint kiöregedett portsmouthi alkormányzó a megfelelő helyen, nyugállományban volt. Somerset tábornok, aki már 1811-ben dandárparancsnok volt, vezénylő tábornokként Kelet-India felé hajózik. Végül pedig Boxer admirálist, ezt az öreg „anarchistát", ahogyan a „Times" nevezi, aki Konstantinápolyban az egész szállítószolgálatot stb. a legnagyobb rendetlenségbe hozta, most Balaklavába rendelték, hogy az ottani kikötőt hozza „rendbe".

„Attól tartunk", írja a „Times", „hogy máshol kell miniszteriális energia után néznünk. Hiába is apellálnánk a nemzet legjobb erőforrásainak ilyen kegyetlen és könnyelmű pocsékolása miatt azokhoz, akik ezt véghezviszik. Ha nem veszi el eszüket a régóta birtokolt hatalom, amely mindig saját osztályuk egyik részéről a másikra szállt át, akkor legalább attól óvakodtak volna, hogy éppen ebben a pillanatban tegyék közszemlére szertelen és rövidlátó önzésüket. Az önfenntartás ösztöne akkor jobb belátásra bírná őket; de ünnepélyesen feltesszük a kérdést Anglia népének, megengedi-e, hogy honfitársait a kegyetlen közöny vagy a gyámoltalan tehetetlenség oltárán feláldozzák." A „Times" fenyegetően jegyzi meg:

* – vének uralma – *Szerk.*

„Nem a kormány, mégcsak nem is az alsóház, hanem maga a brit alkotmány áll ítélőszék előtt."

A legújabb kelet-indiai hírek azért fontosak, mert vigasztalannak mutatják be a kalkuttai és bombayi ügyek állását. A textilipari kerületekben lassan, de biztosan terjed a válság. A manchesteri finomfonodák tulajdonosai tegnapelőtti gyűlésükön elhatározták, hogy február 26-tól kezdve gyáraikat csak heti négy napon át üzemeltetik s addig a környék gyárosait is hasonló intézkedésre szólítják fel. A blackburni, prestoni és boltoni gyárakban már bejelentették a munkásoknak, hogy a jövőben csak „rövid időt" fognak dolgozni. A csődbejelentések egyre gyakoribbak és nagyobbak lesznek, annál is inkább, mivel a múlt évben sok gyáros, hogy a piacot befolyásolja, az exportüzletet a kereskedőcégek megkerülésével maga vette a kezébe. A múlt szerdai „Manchester Guardian"[78] bevallja, hogy *túltermelés* van, nemcsak gyártmányokban, hanem gyárakban is.

Herberts Wiederwahl –
Die ersten Schritte des neuen Ministeriums –
Nachrichten aus Ostindien

A megírás ideje: 1855 február 16.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 február 20. (85.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A parlament

London, február 17. A parlament tegnap ismét megnyitotta üléseit. Az alsóházban észrevehető lehangoltság uralkodott. Úgy látszik, az a meggyőződés kínozta, hogy az elmúlt három hét tranzakciói teljesen aláásták a tekintélyét. Megint a régi kormány ült itt, újrafényesítve. Két vén lord, akik nem fértek meg egymással, eltűnt a kormányból, egy harmadik azonban, aki osztozott a másik kettővel a bizalmatlansági szavazatban, egyetlen fokkal sem bukott lejjebb, sőt, a legmagasabb fokra bukott. Lord Palmerstont ünnepélyes hallgatással fogadták. Semmi „cheer"*, semmi lelkesedés. Beszédét, kivételesen, látható közönnyel és kedvetlen szkepticizmussal fogadták. Kivételesen az emlékezete is cserbenhagyta és tétován turkált előtte fekvő jegyzeteiben mindaddig, amíg Sir Charles Wood suttogva rá nem vezette a beszéd elvesztett fonalára. Úgy látszott, hallgatósága nem hisz abban, hogy a cégérváltozás megmenti a régi házat a csődtől. Lord Palmerston egész megjelenése emlékeztetett Alberoni kardinálisnak Orániai Vilmosról mondott ítéletére: „Ez az ember addig volt erős, ameddig a mérleget tartotta. Gyenge, amióta önmagát vetette a mérleg egyik serpenyőjébe."

A legfontosabb tény mégis kétségkívül egy új koalíció megjelenése volt, szemben a megújított régivel – a Disraeli vezette toryk koalíciója a radikálisok leghatározottabb részével, Layarddal, Duncombe-bal, Horsmannal stb. Éppen ez utóbbiak, a Mayfair-radikálisok[52] közül kerültek ki eddig Palmerston legigazibb hívei. Layard csalatkozott abban a reményében, hogy valamilyen alárendelt posztot kap a hadügyminisztériumban – rebesgeti egy kormánylap. Vessetek oda neki valamilyen posztot! – sziszegi egy másik.

Lord Palmerston új kormányának bejelentését a kormányválság rövid történetével kezdte. Ezután dicsérte a saját portékáját. A kormány, amelyet megalakított, „elegendő adminisztrációs képességgel, elegendő politikai éles-

* – „éljen" – *Szerk.*

látással, elegendően liberális alapelvekkel, elegendő hazafiassággal és határozottsággal rendelkezik ahhoz, hogy kötelességét teljesíthesse". Lord Clarendon, Lord Panmure, Gladstone úr, Sir James Graham – mindenki megkapta a bókját. Ám erre a kiváló kormányra nagy nehézség vár. Itt van Roebuck úr és ragaszkodik ahhoz, hogy a következő csütörtökön kinevezzék a vizsgáló bizottságát. Mi szüksége van a Háznak egy bizottságra? Emlékeztetni szeretné a Házat egy anekdotára, amely II. Richárd korából, Wat Tyler lázadása idejéből származik. Az ifjú uralkodó találkozott egy csapat lázadóval, akiknek a vezére éppen akkor, a szemük láttára esett el. Richárd merészen feléjük tartva így kiáltott: „Elvesztettétek vezéreteket; én, barátaim, leszek a vezéretek." „Én pedig" (Palmerston, az ifjú (!) diktátor) „azt mondom nektek, ha ti, az alsóház, lemondtok erről a bizottságról, akkor maga a kormány lesz bizottsággá."

A Háznak e kevéssé tiszteletteljes összehasonlítását egy „lázadó" csapattal, valamint azt a fesztelen követelést, hogy a kabinetet rendeljék ki önmaga bírájául, ironikus kacaj fogadta. Hát mit akartok, kiáltotta Palmerston emelt hangon, fejét a jól ismert hetyke ír mozdulattal felvetve. Mi a célja a vizsgáló bizottságnak? Adminisztratív javítások? Igen helyes! Hallgassátok csak, mennyi mindennek a megjavítását határozzuk el. Eddig két hadügyminiszteretek volt, a Secretary at War és a hadügyek minisztere. A jövőben csak egy lesz, az utóbbi. A hadfelszerelési ügyosztályon a katonai fővezérletet a főparancsnokra (Horse Guards[47]) ruházzuk, a polgári igazgatást pedig a hadügyminiszterre. A szállítási hivatalt kibővítjük. Eddig az 1847-es törvény értelmében a szolgálati idő 10 év volt. Most mindenkinek a tetszésére bízzák majd, hogy 1 és 10 év közötti bármely tetszőleges időtartamra álljon be katonának. Sem 24 éven aluliakat, sem 32 éven felülieket nem toboroznak. Most pedig nézzük a hadszínteret! Itt Palmerston, hogy a hadvezetésbe és irányításba egységet, energiát és rendet vigyen, azt a különös eszközt választja, hogy minden tisztség mögé meghatározatlan hatáskörű ellenőrt állít. Lord Raglan főparancsnok marad, de Simpson tábornok vezérkari főnök lesz, és Raglan „kötelességének fogja tartani, hogy tanácsait végrehajtsa". Sir John Burgoyne-t visszahívják és Sir Harry Jones lesz a hadbiztosság főbiztosa, meghatározatlan diktátori hatalommal. Egyúttal azonban egy polgári személyt, Sir John MacNeillt (az „Oroszország előrehaladása Keleten"[79] c. híres pamflet szerzőjét) a Krímbe rendelik, hogy folytasson vizsgálatokat a hadbiztosság sikkasztásaira, tehetetlenségére és kötelességmulasztására vonatkozóan. Szmirnában és Szkutariban új kórházakat létesítenek; végrehajtják az egészségügyi részleg reformját a Krímben és otthon Angliában, tíznaponként közlekedő szállítóhajókat rendszere-

sítenek a Krím és Anglia között a betegek és sebesültek számára. Egyúttal azonban a hadügyminiszter három polgári személyt fog az egészségügyi minisztertől kölcsönkérni és a Krímbe küldeni, hogy ott a tavasz beálltával megtegyék a szükséges egészségügyi intézkedéseket a pestisjárvány megelőzésére, továbbá vizsgálatokat folytassanak az egészségügyi részleg személyzetére és vezetésére vonatkozóan. Mint láthatjuk, hatásköri összeütközésekről gondoskodtak. Hogy Lord Raglant mostani „alkotmányos intézményekkel körülvett főparancsnokságáért" kárpótolják, teljhatalmat kap arra, hogy Konstantinápolyban tárgyaljon egy 300 török utcaseprőből és sírásóból álló alakulatról, amelynek az a feladata, hogy az olvadás beálltakor az elpusztult hadsereget, az enyészetnek indult lovakat és egyéb szemetet a tengerbe hordja. Külön szárazföldi szállítószolgálatot létesítenek a hadszíntéren. Miközben ilymódon egyik oldalon a háborút, a másikon Lord John Russell útján Bécsben a békét készítik elő, ha lehetséges.

Disraeli: Ha valaki hallotta a nemes lord magasztalását kollégáinak „adminisztrációs képességéről és politikai éleslátásáról", [alig] hiheti el, hogy ugyanazokról a „példátlan kétbalkezesekről" beszél, akiket a Ház tizenkilenc nappal ezelőtt elítélt! Feltéve, hogy az ígért javításokat végrehajtják és olyanok lesznek, amilyeneknek feltüntetik őket, nem a legélesebb szatíra-e ez a kormányról, amely egyedül van e javítások ellen, és amely az eddigi rossz vezetés feltárását célzó alsóházi vizsgálatot önmaga ellen irányuló bizalmatlansági szavazatnak minősítette? Még Lord John Russell is kijelentette, hogy érthetetlen számára a hadsereg titokzatos eltűnése és elkerülhetetlennek tartja a titkos okok kivizsgálását. Vagy csapja be a Ház saját magát és vonja vissza azt a határozatot, amelyet alig tíz nappal ezelőtt hozott? Ezzel visszavonhatatlanul évekre elveszíti befolyását a közvéleményre. Milyen érvvel kívánja a nemes lord és frissen mázolt kollégái rávenni az alsóházat erre az önbutításra? Ígéretekkel, amelyeket sohasem tettek volna, ha nem fenyeget egy vizsgáló bizottság. Ő – Disraeli – ragaszkodik a parlamenti vizsgálathoz. Palmerston új méltóságában azzal kezdi, hogy fenyegetőzik a parlament önálló megmozdulásai ellen. Soha kormány nem talált olyan támogatásra és készségre az ellenzék részéről, mint Lord Aberdeené, a „legutóbbi" kormány – de hogyan is mondja! A két Dromio[80] teljesen megzavarta, ezért inkább azt mondja: „a legutóbbi kormány és jelenlegi hűséges követői – azonos képviselői a miniszteri padon".

Roebuck kijelentette, hogy a következő csütörtökön név szerinti javaslatot tesz a Ház által már megszavazott bizottság összetételére. A kormányzat a régi – a kártyákat csak megkeverték, de ismét a régi kezekbe jutottak. Csakis az alsóház közvetlen beavatkozása törheti szét a rutin bilincseit és hárít-

hatja el azokat az akadályokat, amelyek még akkor is lehetetlenné tennék a kormánynak a szükséges reformok keresztülvitelét, ha azt ő maga akarja.

T. Duncombe: A nemes lord azt mesélte, hogy ő és a kormány maguk akarják alkotni a bizottságot! Köszönjük szépen! Hiszen a Ház éppen a nemes lordnak és kollégáinak vezetői tevékenységét kívánja kivizsgálni! Reformokat ígért, de ki hajtsa végre azokat! Ugyanazok az emberek, akiknek a kormányzása kényszerűen szükségessé tette a reformokat. A kormányzatban semmi sem változott. Fennmaradt a status quo ante Roebuck*. Lord John Russell gyáván megfutamodott a posztjáról. Lord Palmerston maga „hervadt virága" tizenhárom, az ősökhöz megtért kabinetnek, Lord Liverpool kabinetjétől a jelenlegiig. Ezért vitathatatlanul „nagy tapasztalattal és kimagasló adminisztrációs tehetséggel" kell rendelkeznie. Az ő Lord Panmure-ja még Newcastle hercegével sem ér fel. A bizottság kinevezése nem megrovás. Vizsgálatról van szó. A megrovás valószínűleg követi majd. Ami a bécsi tárgyalásokat illeti, a kormányzat itt is ellentétben áll a néppel. A nép az 1815-ös bécsi szerződések[81] felülvizsgálását követeli a lengyelek, a magyarok és az olaszok érdekében. Oroszország elleni háborún pedig az orosz túlsúlynak a szó szoros értelmében való megsemmisítését érti.

Láthatjuk, Palmerston kormánya azzal kezdi, amivel Aberdeené végezte – a Roebuck indítványa elleni harccal. A következő csütörtökig mindent latba vetnek majd, csakhogy a vizsgáló bizottság felállítása ellen többséget csaljanak ki a kormány számára.

Das Parlament

A megírás ideje: 1855 február 17.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 20. (85.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – a Roebuck (javaslata) előtti állapot – *Szerk.*

[Karl Marx]

Koalíció a toryk és a radikálisok között

London, február 19. A toryk és a radikálisok között létrejött koalíciót, amelyet legutóbbi tudósításunkban bejelentettünk,* ma az egész londoni napisajtó fait accompliként** tárgyalja. A kormánypárti „Morning Chronicle"[82] a következőket jegyzi meg erről:

„Sohasem volt még olyan *forradalom*, amelyet ne siettetett volna előre kijelölt és öntudatlan áldozatainak ingerültsége, sebzett hiúsága, rosszul alkalmazott becsvágya vagy merő ostobasága; a derbystáknak és a liberálisoknak tarkabarka egyvelege pedig, amely Roebuck úrral szövetkezett, azoknak a képviselőkamarai tagoknak a nyomdokába lép, akik, amikor az 1848-as reformbanketteket[83] életre hívták, csak egy kormányt akartak eltávolítani és azzal végezték, hogy megdöntöttek egy trónt."

Roebuck, írja a lap, kész eljátszani egy Robespierre *vagy* (szerfölött figyelemreméltó vagy!) egy Ledru-Rollin szerepét. „Jóléti bizottságot" szándékozik alakítani. Nem riadt vissza attól, hogy a javasolt vizsgáló bizottságba a következő neveket indítványozza: Roebuck, Drummond, Layard, Sir Joseph Paxton (az ipari világkiállítás palotájának építője), Lord Stanley (Derby fia), Ellice, Whiteside, Disraeli, Butt, Lowe (a „Times"[10] titkos tanácsának tagja) és Miles.

„Hasztalan lenne eltitkolni", folytatja a „Morning Chronicle", „hogy nyíltan fenyegetnek bennünket az ország arisztokráciája ellen irányuló forradalmi keresztes hadjárattal. Demagógok megdönteni igyekeznek Lord Palmerston kormányát úgy, hogy ügyesen kijátsszák ellene Disraeli és Roebuck társult, ám nem egyesített haderejét. A demokrácia úgy próbál forradalmat előidézni, hogy módszeresen megbuktatja egyik kabinetet a másik után."

---

* *V. ö. 63–64. old. – Szerk.*

** – befejezett tényként; megmásíthatatlan tényként – *Szerk.*

Végül az egyik kormánylap a parlament feloszlatásával, „a néphez való fellebbezéssel" fenyegetőzik, akárcsak Bonaparte néhány hónappal az államcsíny előtt.

Az „Economist"[84], amelyet *Wilson*, a pénzügyminisztérium titkára szerkeszt, kijelenti, hogy a „képviseleti berendezkedés" összeegyeztethetetlen a hadviseléssel. Wilson, az egykori kalaposmester, ezért azt javasolja, hogy azokat a parlamenti tagokat, akik állami hivatalokat foglalnak el, mentsék fel az újramegválasztás kényszere alól, és a kabinet minisztereinek ex officio* adjanak helyet és szavazatot az alsóházban. Ilymódon a kormány legyen független a választóktól és az alsóháztól, a Ház azonban függjön a kormánytól. Erre hivatkozva figyelmeztet a „Daily News"[50]:

„Anglia népének résen kell lennie és fel kell készülnie arra, hogy frontot alakítson képviseleti intézményeinek védelmére. Várható egy olyan kísérlet, hogy a kormányt függetlenebbé tegyék az alsóháztól. Konfliktus következne be a kormány és a Ház között. Az eredmény *forradalom* lenne."

Valóban, a következő szerdára Marylebone-ban – amelyet London egyik legradikálisabb városnegyedének tartanak – gyűlést hívtak össze, hogy „határozatokat hozzon a kormánynak a parlamenti vizsgálat elhárítására irányuló kísérlete ellen".

Miközben így a „Morning Chronicle" forradalmat, a „Daily News" pedig ellenforradalmi kísérletet jósol, a „Times" is a februári forradalommal példálózik, bár nem a reformbankettekre, hanem Praslin gyilkosságára[85] hivatkozva. Néhány nappal ezelőtt ugyanis az írországi kancelláriai bíróság egy örökösödési ügyet tárgyalt, mely alkalommal Clanricarde márki – angol főrend, pétervári követ a Melbourne-kormány és postaügyi miniszter a Russell-kormány idején – főhősként szerepel egy hamisítatlan Balzac-regényben, mely gyilkosságról, házasságtörésről, örökséghajhászásról és csalásról szól.

„1847 komor őszén", jegyzi meg a „Times", „amikor Franciaország lelkét már felbolygatta a közelgő forradalom homályos sejtelme, a párizsi társaság legfelsőbb köreiben kipattant nagy botrány döbbentette meg még jobban a már amúgy is erősen felingerelt közönséget és módfelett siettette a küszöbönálló katasztrófát. Aki e pillanatban figyelmesen szemléli a közvélemény rendkívüli izgatottságát, az csak hasonló felindulással nézheti azt a nagy botrányt, amelyet az írországi kancelláriai bíróságon lelepleztek."

* – hivatalból – *Szerk.*

Bűncselekmények az uralkodó kaszt köreiben, amelyek kihívó tehetetlenségével és gyámoltalanságával egyidejűleg lepleződnek le, az angol hadsereg virágának pusztulása, a régi pártok felbomlása, többség nélküli alsóház, önmagukat túlélt hagyományokon nyugvó kormánykoalíciók, az európai háború költségei karöltve a legfélelmetesebb kereskedelmi és ipari válsággal – épp elég tünet, amely egy küszöbönálló politikai és társadalmi forradalomra mutat Nagy-Britanniában. Rendkívül fontos, hogy a politikai illúziók hajótörésével egyidőben megy végbe a szabadkereskedelmi illúziók hajótörése is. Ahogy az előbbiek az arisztokrácia kormánymonopóliumát, az utóbbiak a burzsoázia törvényhozási monopóliumát biztosították.

Die Koalition zwischen Tories und Radikalen

A megírás ideje: 1855 február 19.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 február 24. (92.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Az Európában előkészülő háború[86]

Még néhány hét, és ha Bécsben meg nem kötik a békét oly hamar, ahogyan azt Európában most láthatólag senki sem várja, tanúi leszünk egy olyan háború kirobbanásának ezen a földrészen, amelynek eseményeihez képest a krími hadjárat annyira jelentéktelenné süllyed, amennyire a föld három legnagyobb nemzete közti háborúban eleve süllyednie kellett volna. Akkor a fekete-tengeri és a balti-tengeri, egymástól mind ez ideig független hadműveleteket olyan csatavonal köti majd össze, mely a két óriási beltengert elválasztó szárazföld egész szélességére kiterjed; és olyan hadseregek, melyeknek nagysága megfelel a szinte végtelen szarmata síkságnak, küzdenek majd az uralmáért. Akkor, és csakis akkor mondhatjuk majd el, hogy a háború valóban európai háborúvá lett.

A krími hadjárat a mi részünkről csak egy rövid pótlólagos megjegyzést kíván. Oly gyakran és oly részletesen leírtuk már jellegét és kilátásait, hogy csupán néhány új tényt kell megemlítenünk állításaink megerősítésére. Egy héttel ezelőtt megjegyeztük,* hogy e hadjárat az erősítésekért folyó versenyfutássá fajult és hogy az oroszok valószínűleg megnyerik ezt a versenyt. Most már aligha kétséges, hogy mire az időjárás lehetővé tesz előzetes tervet követő, megszakítás nélküli hadműveleteket, az oroszoknak 120 000–150 000 emberük lesz a félszigeten, akikkel a szövetségesek emberfeletti erőfeszítéssel talán 90 000-et tudnak szembeállítani. Még ha feltételezzük is, hogy a franciáknak és az angoloknak van elegendő csapatuk, amelyeket odaküldenének, hol találnak szállítóeszközöket, amíg a Fekete-tengerre küldött minden négy gőzhajóból hármat mindenfajta elképzelhető ürüggyel ott tartanak? Anglia már teljesen szétzilálta atlanti-óceáni postahajószolgálatát, és jelenleg semmi iránt sincsen nagyobb kereslet, mint óceánjáró gőzhajók iránt; de a kínálat kimerült. A szövetségeseket egyedül az menthetné meg, ha pontosan a kívánt időben a Krímbe érkezne egy körülbelül 30 000 főnyi

* *V. ö. 45. old. – Szerk.*

osztrák hadtest, amelyet a Duna torkolatánál hajóznának be. Ilyen erősítés nélkül sem a piemonti hadtest, sem a nápolyi hadtest, sem az angol–francia erősítés-morzsák, sem Omer pasa hadserege nem hozhatnak nekik semmi reális hasznot.

Lássuk most, hogy Anglia és Franciaország haderőiknek mekkora részét kötötték már le a Krímben. Csak a gyalogságról fogunk szólni, mert lovasságot és tüzérséget annyira változó arányban kapcsolnak az ilyen expedíciókhoz, hogy reájuk vonatkozóan semmiféle határozott következtetést nem vonhatunk le. Emellett egy ország egész aktív hadereje mindig a gyalogsághoz viszonyított arányban van bevetve. Törökországról nem beszélünk, mert ez Omer pasa seregével utolsó, egyetlen hadseregét veti be ebbe a küzdelembe. Amije Ázsiában még maradt, az nem hadsereg, csupán gyülevészhad.

Angliának összesen 99 gyalogezrede vagy 106 gyalogzászlóalja van. Ebből legalább 35 zászlóalj gyarmati szolgálatot teljesít. A maradékból a Krímbe küldött első 5 hadosztály körülbelül további 40 zászlóaljra rúgott; és legalább 8 zászlóaljat küldtek azóta erősítésül. Marad körülbelül 23 zászlóalj, melyek közül aligha lehetne egyet is nélkülözni. Ennélfogva legutóbbi katonai intézkedéseivel Anglia nyíltan beismeri, hogy hadseregének békebeli állománya teljesen kimerült. Különféle fogásokhoz folyamodnak, hogy helyrehozzák, amit elhanyagoltak. A mintegy 50 000-es létszámú milíciának engedélyezték az önkéntes külföldi szolgálatot. Ezek fogják megszállni Gibraltárt, Máltát, Korfut, és ilymódon felszabadítanak körülbelül 12 gyarmati szolgálatot teljesítő zászlóaljat, melyeket azután a Krímbe lehet küldeni. Egy idegenlégió létesítését rendelték el; de sajnos, úgy látszik, egyetlen külföldi sem jelentkezik toborzásra oda, ahol a kilencágú korbács uralkodik. Végül február 13-án elrendelték, hogy 93 ezredben állítsanak fel második zászlóaljat, 43-ban egyenként 1000 és 50-ben 1200 főnyi létszámmal. Ez 103 000 főnyi növekedés lenne, ezenkívül körülbelül 17 000 újabb ember a lovasságnak és a tüzérségnek. De ebből a 120 000 emberből eddig még egyet sem toboroztak; és aztán hogy fogják kiképezni és tisztekkel ellátni őket? A brit hadsereg csodálatos szervezetének és általános irányításának sikerült ilyen vagy olyan módon a Krím és a gyarmatok közt lekötnie a tartalékszázadok és néhány pótzászlóalj kivételével csaknem az egész gyalogságot, nemcsak a legénységet, hanem a káderet is. Namármost: fél-zsoldban álló tábornok, ezredes és őrnagy, akiket ehhez az új haderőhöz felhasználhatnak, bőven van a brit hadsereg listáján; de fél-zsoldban álló százados tudomásunk szerint nincs vagy nagyon kevés van, képzett hadnagyok, zászlósok és altisztek pedig sehol sem találhatók. Nyersanyag van bőven, de felkészületlen tisztek mit sem érnek felkészületlen újoncok kiképzésében; és

mint köztudomású, az idős, tapasztalt, megállapodott altisztek minden hadsereg fő erősségei. Emellett a legnagyobb tekintélytől – Sir W. Napiertől – tudjuk, hogy teljes három évbe telik, amíg az öreg Anglia „tag-ragjét" és „bob-tailjét"* azzá idomítják, amit John Bull[39] „a világ legelső katonájának" és „Anglia színe-virágának" nevez. Ha ez a helyzet olyankor, amikor a káderek rendelkezésre állnak és csupán feltöltésre várnak, mennyi idő szükséges ahhoz, hogy alantas tisztek vagy altisztek nélkül hősöket faragjanak abból a 120 000 emberből, aki még nincs is meg? Minthogy Anglia egész katonai erejét annyira lefoglalja ez a háború, számolnunk kell azzal, hogy az elkövetkező tizenkét hónapban a legtöbb, ami a brit kormánytól kitelik, az lesz, hogy egy 40 000–50 000 emberből álló „hősies kis csapatot" állít szembe az ellenséggel. Ezt a számot csak igen rövid időközökre és a jövőbeni erősítések összes előkészületeinek lényeges megzavarása árán léphetik túl.

Franciaország, melynek hadserege nagyobb és jóval tökéletesebb szervezettségű, erőinek sokkal kisebb hányadát kötötte le. Franciaországnak 100 gyalogezrednyi sorkatonája, 3 ezrednyi zuávja és 2 ezrednyi idegenlégiósa van, ezredenként 3 zászlóaljjal; ezenkívül 20 zászlóaljnyi vadásza és 6 afrikai zászlóalja – ez összesen 341 zászlóalj. Ezek közül 100 zászlóalj, vagyis minden sorezredből egy, az újoncok felvételét és kiképzését ellátó pótzászlóaljnak minősül; csak a két első zászlóaljat küldik ki aktív szolgálatra, míg a pótzászlóaljak az erősítéseket készítik elő, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy az előbbieket teljes létszámban fenntartsák. Ilymódon 100 zászlóaljat mindjárt le kell vonni a létszámból. Ha azután ezeket a pótzászlóaljakat egy-egy harmadik harctéri zászlóalj alapjául használják fel, mint ahogy ez Napóleon idején nemegyszer megtörtént, ezt úgy tehetik, hogy rendkívül nagyszámú újoncot adnak át nekik, és akkor bizonyos időbe telik, amíg harctéri szolgálatra alkalmasak lesznek. Ennélfogva a francia hadsereg rendelkezésre álló ereje ez idő szerint nem haladja meg a 241 zászlóaljat. Ezek közül legalább 25-re Algériában van szükség. 4 van Rómában. 9 gyalogos hadosztályt, vagyis legalább 80 zászlóaljat küldtek a Krímbe, Konstantinápolyba és Athénbe. Összesen mondjuk 110 zászlóaljat vetettek be, vagyis Franciaország rendelkezésre álló békelétszámú gyalogságának majdnem a felét, a pótzászlóaljakat leszámítva. Mármost a francia hadseregben végrehajtott intézkedések, a pótzászlóaljak idejekorán való megszervezése, az utolsó szolgálati évükben szabadságolt katonák behívása, az a lehetőség, hogy minden évben a hadkötelesek teljes létszámát behívják, azonkívül rendkívüli újoncozások és végül a franciák rátermettsége a katonai szolgá-

* – „csőcselékét"; „lumpenproletariátusát" – *Szerk.*

latra lehetővé teszik a kormánynak, hogy mintegy tizenkét hónap alatt kétszeresére növelje gyalogságának létszámát. Ha tekintetbe vesszük az 1853 közepe óta lassan, de megszakítás nélkül folytatott fegyverkezést, a császári gárda 10 vagy 12 zászlóaljának felállítását és azt a létszámot, amelyben a francia csapatokat tavaly ősszel vonatkozó táboraikban felvonultatták, feltételezhetjük, hogy gyalogságuk odahaza most éppoly erős, mint mielőtt a 9 hadosztály elhagyta az országot, ha pedig tekintetbe vesszük azt a lehetőségüket, hogy harmadik harctéri zászlóaljakat alakíthatnak a pótzászlóaljakból anélkül, hogy sokban csökkentenék pótkeretként való teljesítőképességüket, még erősebb. Ha viszont 350 000 főre becsüljük azt a gyalogsági erőt, mellyel Franciaország március végén a saját területén rendelkezni fog, becslésünk inkább túl magas, semmint túl alacsony lesz. Ekkora gyalogsági haderő lovassággal, tüzérséggel stb. együtt a francia hadszervezetnek megfelelően mintegy 500 000 főnyi hadsereget képviselne. Ezekből legalább 200 000-nek otthon kellene maradnia mint pótkeretnek, az országon belüli rend fenntartására, a katonai műhelyekben vagy a kórházakban. Így április 1-re Franciaország hadba vonulhat 300 000 emberrel, ezekből mintegy 200 zászlóaljnyi a gyalogos. De ez a 200 zászlóalj sem szervezettség, sem fegyelem, sem harci kitartás dolgában nem vehetné fel a versenyt a Krímbe küldött csapatokkal. Sok fiatal újonc és sok alkalomszerűen összeállított zászlóalj lenne köztük. Minden csapat, ahol a tisztek és a legénység nem ismerik egymást, ahol az előírt terv szerint összekapkodott szervezéssel csak a kivonulás előtti időben készültek el, messze alatta marad azoknak a régen felállított csapattesteknek, melyekben a hosszú szolgálat, az együtt átélt veszedelmek és a több éves mindennapi érintkezés szokása kialakította azt az esprit de corps-t*, melynek óriási hatása a legfiatalabb újoncokat is nagyon hamar megragadja. El kell tehát ismernünk, hogy a Krímbe küldött 80 zászlóalj a francia hadseregnek sokkal fontosabb részét képviseli, mintsem puszta létszámuk mutatja. Ha Anglia hadserege legjavát vetette be csaknem az utolsó emberig, Franciaország szintén legjobb csapatainak majdnem a felét küldte Keletre.

Nem szükséges itt az orosz erők adatainak ismétlésébe bocsátkoznunk, hisz csak nemrég ismertettük számukat és elosztásukat**. Elegendő elmondanunk, hogy az aktív orosz hadseregnek, azaz annak, melyet a birodalom nyugati határán való ténykedésre rendeltek, még csak a 3., 4., 5. és 6. hadtestét vetették be a háború folyamán. A gárdisták és a gránátosok teljesen

* – csapatszellemet – *Szerk.*

** *V. ö. 10–12. old.* – *Szerk.*

érintetlenek, az 1. hadtest ugyancsak; a 2. hadtest, a jelek szerint, körülbelül egy hadosztályt küldött a Krímbe. E csapatokon kívül megalakult vagy még megalakulóban van 8 tartalékos hadtest, amelyek, ha számbeli erőben nem is, de a zászlóaljak számát illetően egyenlőek az aktív hadsereg 8 hadtestével. Ilymódon Oroszország mintegy 750 zászlóaljnyi haderőt állít a Nyugat ellen, amelyek közül azonban 250 még alakulóban van és létszám tekintetében mindig gyenge lesz, míg további 200 nagy veszteségeket szenvedett két hadjárat során. Ha az eredeti szervezési tervet követték, a tartaléknak, már ami az ezredek ötödik és hatodik zászlóaljait illeti, főleg öreg katonákból kell állnia, de a hetedik és a nyolcadik zászlóaljak minden bizonnyal újoncokból alakulnak és nagyon kevéssé használhatóak, minthogy az oroszok tanulékonyságuk ellenére igen lassan sajátítják el a katonai szolgálatot. Emellett az egész tartalékot rosszul látták el tisztekkel. Ezért Oroszország regulárisan szervezett aktív hadseregének jelenleg már mintegy a felét bevetette. Ám a gárdisták, a gránátosok, az 1. és a 2. hadtest, melyek az eddig még be nem vetett másik felet képezik, az orosz hadsereg virágát jelentik, a császár kedvenc csapatait, amelyeknek ütőképességén különös gonddal őrködik. És azonkívül, mit ért el Oroszország azáltal, hogy aktív hadseregének a felét bevetette?* Csaknem teljesen megsemmisítette Törökország támadó és védelmi erejét; Angliát rákényszerítette, hogy feláldozzon egy 50 000 főnyi hadsereget, és legalább tizenkét hónapra harcképtelenné tette; és emellett Franciaországot arra kényszerítette, hogy hozzá hasonló arányban vessen be csapatokat. És míg Franciaország legjobb afrikai ezredei már szemben állnak az ellenséggel, Oroszország saját élite-je** még egyetlen lövést sem tett.

Eddig tehát Oroszország van fölényben, jóllehet Európában operáló csapatai egyetlen sikerrel sem dicsekedhetnek, sőt ellenkezőleg, minden jelentős ütközetben meg kellett hátrálniok és minden vállalkozásukkal fel kellett hagyniok. De a helyzet teljességgel megváltozik, mihelyt Ausztria belép a háborúba. Hadserege mintegy 500 000 harctéri szolgálatra kész emberből áll, ezenkívül további 100 000 van a pótkeretben és további 120 000 tartalékban; ezt a hadsereget nagyon csekély rendkívüli sorozással mintegy 850 000 főre lehet kiegészíteni. De mi 600 000-re fogjuk becsülni a létszámát, beleértve a pótkeretet és elhagyva a tartalékot, melyet még nem hívtak be. Ebből a 600 000 emberből 100 000 van a pótkeretben és körül-

* *A „Neue Oderzeitung"-ban e mondat helyett*: Csak a diplomáciának a nyugati hadvezetésre gyakorolt behatása magyarázza azokat az eredményeket, melyeket Oroszország már elért. – *Szerk.*

** – színe-java; válogatott csapatai – *Szerk.*

belül 70 000 Itáliában és más, Oroszországtól nem fenyegetett belső részeken. A fennmaradó 430 000-et több hadseregbe vonták össze Csehországtól Galícián át az Al-Dunáig; ebből 150 000 embert igen rövid idő alatt bármely adott ponton összpontosítani lehet. Ez a rettentő hadsereg egyszeriben Oroszország hátrányára billenti a mérleget, mihelyt Ausztria cselekedni kezd ellene; mert amióta az oroszok egész egykori dunai hadseregét a Krímbe rendelték, az osztrákok minden ponton fölényben vannak az oroszokkal szemben, és, az oroszok mostani előnye ellenére, éppolyan gyorsan a határra hozhatják tartalékaikat. Csak egyet kell megjegyeznünk: azt, hogy az osztrák tartalék számbelileg sokkal korlátozottabb az orosznál, és ha a 120 000 tartalékos katonát egyszer behívták, minden további növelésnek új sorozásból kell erednie és ezért nagyon lassú lesz. Minél tovább késlekednek tehát az osztrákok a hadüzenettel, annál több előnyt adnak Oroszországnak. Ennek kiegyenlítésére, mondják, egy francia segédhadsereg fog Ausztriába vonulni. De Dijontól vagy Lyontól Krakkóig elég hosszú az út, és ha nincsenek jól elrendezve a dolgok, meglehet, hogy a francia hadsereg túl későn érkezik, hacsak az újjászervezett osztrák hadsereget belső értéke nem teszi egyenrangúvá még egy valamivel nagyobb létszámú orosz hadsereggel is.

Tehát Ausztria dönti el a helyzetet. Amióta csak harci állást foglalt el keleti határai mentén, mindig is megőrizte fölényét az oroszokkal szemben. Ha az orosz tartalékok kellő időben történő megérkezése pillanatnyilag meg is fosztaná ettől, megbízhat tapasztalt tábornokaiban — az egyedüliekben, akik az utóbbi években katonai tehetséget mutattak, kivéve néhány magyart — és jól szervezett csapataiban, melyeknek többsége már átesett a tűzkeresztségen. Néhány ügyes hadmozdulattal, egészen csekély visszavonulással olyan kikülönítésekre kényszeríthetné ellenfelét, amelyek kedvező feltételeket biztosíthatnak számára. Katonai nyelven szólva, Oroszország teljességgel védekezésbe szorul abban a pillanatban, mihelyt Ausztria mozgásba hozza seregeit.

Még valamit meg kell említenünk. Ha Franciaország hazai hadseregét 500 000 főre emeli és ha Ausztria összes erőit 800 000-re fejleszti, mindkét ország tizenkét hónapon belül legalább további 250 000 embert tud majd fegyverbe hívni. Másfelől a cár, ha valaha teljessé teszi gyalogezredeinek hetedik és nyolcadik zászlóaljait és ezzel a teljes aktív haderőt mondjuk 900 000 főre emeli, csaknem minden tőle telhetőt megtett a védelem érdekében. Úgy mondják, legutóbbi újoncozásai mindenütt jelentős nehézségekbe ütköztek; a magassági szintet le kellett szállítani és egyéb eszközökhöz is kellett folyamodni, hogy a szükséges létszámot megkapják. A cár rendelete, amely Dél-Oroszország egész férfilakosságát fegyverbe hívja, korántsem

tényleges növelése a hadseregnek, csak nyílt bevallása annak, hogy a további rendes újoncozás lehetetlen. Ehhez az eszközhöz az 1812-es francia invázió idején folyamodtak, mikor valóban betörtek az országba, és akkor is csak tizenhét tartományban. Moszkva akkor 80 000 önkéntest állított, vagyis a kormányzóság lakosságának egytizedét; Szmolenszk 25 000 embert küldött és így tovább. De a háború alatt ezek sehol sem voltak, és a több százezer önkéntes nem óvta meg az oroszokat attól, hogy ne ugyanolyan rossz állapotban és ugyanolyan teljes szétziláltságban érkezzenek a Visztulához, mint maguk a franciák. Ez az új en masse* sorozás azt is jelenti, hogy Miklós elhatározta, a végsőkig folytatja a háborút.

De ha Ausztria részvétele a háborúban Oroszországot katonailag védekezésbe szorítja is, politikailag nem szükségszerűen ez a helyzet. A cár nagy politikai támadóeszköze – mint erre már nemegyszer felhívtuk a figyelmet – az ausztriai és a törökországi szlávok fellázítása és a magyar függetlenség kihirdetése. Hogy az osztrák államférfiak mennyire rettegnek ezektől a lépésektől, azt olvasóink jól tudják. Kétségtelen, hogy szükség esetén a cár igénybe fogja venni ezeket az eszközöket; majd elválik, hogy milyen eredménnyel.

Még nem szóltunk Poroszországról – végül valószínűleg a Nyugattal együtt megy majd Oroszország ellen, bár talán csak néhány vihar után, amelyeket senki sem láthat előre. Mindenesetre, hacsak valamiféle nemzeti mozgalom nem jön létre, nem valószínű, hogy csapatai nagyon fontos szerepet fognak játszani, és ezért jelenleg csak igen kevéssé kell figyelembe vennünk.

The War that looms on Europe
A megírás ideje: 1855 február 20. körül
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 március 8. (4332.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás nélkül

* – tömeges – *Szerk.*

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Parlamenti és katonai események

London, február 20. Noha az alsóház tegnap délután négy órától hajnali két óráig ülésezett és körülbelül hét és fél millió font sterlinget megszavazott a szárazföldi hadseregnek, a tárgyalások mégsem nyújtottak semmi közlésreméltó érdekességet. Ezért mindössze annyit szeretnénk megjegyezni, hogy Palmerston egészen kihozta a sodrukból liberális ellenfeleit válaszainak keresett lapossságával és azzal a kihívóan magabiztos arcátlansággal, amellyel a laposságot előadta. Miközben Astley cirkuszának[87] modorában a balaklavai csatáról szavalt, rátámadt Layardra, hogy „közönségesen szavalt az arisztokráciáról". Nem az arisztokraták ülnek a hadbiztosságban, a szállítószolgálatban s az egészségügyi részlegben. Palmerston elfelejtette, hogy az arisztokrácia lakájai ülnek ott. Layard helyesen mutatott rá arra, hogy a Palmerston által feltalált bizottságok semmi másra nem jók, csak arra, hogy hatásköri összeütközéseket idézzenek elő az expedíciós hadseregben. Micsoda!, kiáltott fel Palmerston, ti – ismét II. Richárd helyében érezte magát, a parlament pedig Wat Tyler csőcselékének szerepét alakította –, ti olyan parlamenti bizottságot akartok beiktatni, amely csak arra alkalmas, hogy Blue Bookokat[88] gyártson, és megbotránkoztok az én bizottságaimon, „amelyeknek dolgozniok kell!" Palmerston olyan előkelően bánt a parlamenttel, hogy ezúttal még azt is fölöslegesnek tartotta, hogy az élceit maga agyalja ki. A reggeli kormánylapokból kölcsönözte ezeket, amelyek ott feküdtek a parlamenti tagok asztalán. Nem hiányzott sem a „Morning Chronicle"[82] „jóléti bizottsága", sem a „Morning Post"[49] ama rossz élcével, hogy a vizsgálatra áhítozó képviselőket szállítsák a Krímbe és – hagyják ott. Csak egy ilyen összetételű parlamentnek lehetett ilyesmit feltálalni.

Miközben Palmerston ilymódon a parlamentben aberdeenebb az öreg Aberdeennél, azt híreszteltetі – nem a saját közvetlen sajtóorgánumaiban, hanem az egyesült sörmérők hiszékeny orgánumában* –, hogy nincs cselekvési szabadsága, az udvar láncra verte stb.

* A „Morning Advertiser"-ben[24]. – *Szerk.*

Minthogy Bécsben hamarosan békekongresszus ül össze, legfőbb ideje beszélni a háborúról és felmérni a haderőket, amelyekkel az eddig többékevésbé a küzdőtérre lépett hatalmak rendelkeznek. Itt nem csupán a hadseregek számbeli erejéről van szó, hanem ezeknek arról a részéről, amely támadó hadműveletekre felhasználható. Részletesen csak a gyalogsággal foglalkozunk, minthogy az egyéb csapatnemeknek adott arányban kell állniok vele.

Angliának összesen 99 gyalogezrede vagy 106 gyalogzászlóalja van, ebből legalább 35 zászlóalj gyarmati szolgálatot teljesít. A maradékból a Krímbe küldött első 5 hadosztály további 40 zászlóaljat vett el, és legalább 8 zászlóaljat hajóztak be azóta erősítésül. Marad tehát körülbelül 23 zászlóalj, melyek közül aligha lehetne egyet is nélkülözni a külföldi szolgálat számára. A milíciát, amely több mint 50 000 főt számlál, feljogosították az Anglián kívüli szolgálatra. Ez fogja megszállni Gibraltárt, Máltát és Korfut, és ilymódon felszabadít körülbelül 12 zászlóaljat, amelyeket a Krímben lehet majd felhasználni. Az idegenlégió, amint Palmerston tegnap az alsóházban kijelentette, nem jön létre. Végül pedig február 13-án elrendelték, hogy 93 ezredben alakítsanak második zászlóaljat, 43-ban egyenként 1000 és 50-ben 1200 főnyi létszámmal. Ez 103 000 főnyi növekedés lenne, ezenkívül 17 000 fő a lovasságnak és a tüzérségnek. Ebből a 120 000 emberből még egyetlenegyet sem toboroztak. Azután még ki kell képezni és tisztekkel ellátni őket.

A jelenlegi szép szervezetnek sikerült a Krím és a gyarmatok között leköttnie a tartalékszázadok és néhány pótzászlóalj kivételével csaknem az egész gyalogságot, nemcsak a legénységet, hanem, ami hihetetlennek tűnik, a káderekre is. Fél-zsoldban álló tábornok, ezredes, őrnagy, akiket ezekhez az új haderőkhöz felhasználhatnak, bőven van a brit hadsereg listáján. De jóformán nincsenek fél-zsoldban álló századosok és egyáltalán nincsenek félzsoldban álló hadnagyok és altisztek. Pedig köztudomású, hogy minden hadsereg talpkövei az altisztek. E terület legnagyobb tekintélye – Sir William Napier tábornok, a pireneusi háború történetírója[89] – szerint három teljes évbe telik, amíg az öreg Anglia „tag-ragjét" és „bob-tailjét" (lumpenproletariátusát) „Anglia színe-virágává", „a világ legelső katonává" idomítják. Ez a helyzet olyankor, amikor káderek rendelkezésre állnak és csupán feltöltésre várnak. Mennyi idő szükséges tehát ahhoz, hogy hősöket faragjanak ebből a 120 000 emberből? Az angol kormány az elkövetkező tizenkét hónapban legfeljebb egy 50 000 emberből álló „hősies kis csapatot" tud az ellenséggel szembeállítani. Ezt a számot rövid időközökre túllépheti ugyan, de csak a jövőbeni erősítések összes előkészületeinek lényeges megzavarása árán.

A posta indulása arra kényszerít bennünket, hogy fejtegetésünket itt megszakítsuk.

Parlamentarisches und Militärisches

A megírás ideje: 1855 február 20.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 23. (91.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az új kormányválsághoz

London, február 24. Tegnap zsúfolásig megtelt az alsóház, mivel bejelentették, hogy miniszteri nyilatkozatok fognak elhangzani az *első* Palmerston-kormány felbomlásáról. A képviselők szorosan összezsúfolódva türelmetlenül várakoztak a nemes vikomt megérkezésére, akit, mikor végül egy órával a Ház megnyitása után megjelent, az egyik oldal gúnykacajjal, a másik oldal cheerekkel* fogadott. Az elpártolt miniszterek – Graham, Gladstone, Herbert – az ún. radikálisok (a Manchester-iskola[54]) padjain foglaltak helyet, ahol Bright úr szemlátomást tisztelettel fogadta őket. Egy paddal előttük trónolt az ugyancsak lemondott Cardwell. Lord Palmerston azzal az indítvánnyal emelkedett szólásra, hogy rögtön foglalkozzanak Roebuck bizottságával. Sir James Graham ezután hozzáfogott a miniszteri vallomásokhoz, és szónoki légvárának még csak a küszöbén állt, amikor Palmerston már az egészséges álom félreismerhetetlen jeleivel kísérte.

Graham polémiája a vizsgáló bizottság ellen elvben arra korlátozódott, hogy ezzel az alsóház illetéktelenül beleavatkozna a Korona előjogaiba. Tudjuk, hogy másfél évszázad óta szokásuk az angol kormányoknak a Koronával szemben a Ház kiváltságaira és a Házzal szemben a Korona előjogaira hivatkozni. Graham ténylegesen azzal fenyegetőzött, hogy a bizottság vizsgálatai következtében veszélybe kerül az angol–francia szövetség. Mi más volt ez, mint vád, hogy a francia szövetséges bizonyul majd a panasz tárgyává tett bajok fő okozójának! Ami pedig Grahamnek a kormányból való kilépését illeti, a kormány már eleve burkolt bizalmatlansági szavazatnak fogta fel Roebuck indítványát. Aberdeent és Newcastle-t ezért feláldozták, a régi kabinetet pedig feloszlatták. Az új kabinet Canning és Panmure kivételével a régi emberekből áll; hogyan nyerhet tehát Roebuck indítványa váratlanul új értelmezést? Nem ő, hanem Lord Palmerston változtatta meg a nézeteit péntekről keddre. Nem ő a dezertőr, hanem nemes barátja.

* – éljenzéssel – *Szerk.*

Ezenkívül – s ez naiv beismerés volt – Graham még azt a meggyőződését hozta fel a megújított kabinetből történt kilépése okául, hogy „a mostani kormányzat semmivel sem élvez több bizalmat a Ház részéről, mint az, amelyik néhány héttel ezelőtt leköszönt".

Fejtegetése során Graham a következő szavakat ejtette ki:

„Az új kormány megalakításakor szerettem volna megtudni a nemes lordtól" (Palmerstontól), „hogy lesz-e valamiféle változás Aberdeen gróf külpolitikájában, valamint hogy módosítanak-e valamit a kiszabott béke-feltételeken. Lord Palmerston a legteljesebb mértékben biztosított arról, hogy ezekben a vonatkozásokban minden a régiben marad."

(E szavakat úgy idézzük, ahogyan az alsóházban *elmondották*, nem abban az inkább körülíró formában, ahogyan az újságokban *kinyomtatták* őket.)

Bright azonnal megragadta Graham e kijelentését, hogy megállapítsa, ő nem kívánja Palmerston kormányának a megbuktatását, személy szerint nem gyűlöli a nemes lordot, sőt, meggyőződése, hogy Palmerston és Russell rendelkeznek azzal, ami az igaztalanul üldözött Aberdeennek hiányzott, nevezetesen elegendő népszerűséggel ahhoz, hogy a négy pont[9] alapján békét kössenek.

Sidney Herbert: Roebuck indítványa két egészen különböző alkotórészre oszlik. Először is azt javasolja, hogy vizsgálják meg a Szevasztopol alatti hadsereg helyzetét; másodszor pedig azt, hogy vizsgálják meg azoknak a kormányhatóságoknak a vezetői tevékenységét, amelyeknek speciálisan a hadsereg ellátása a feladatuk. A Háznak jogában áll megtenni ez utóbbit, de nem áll jogában megtenni az előbbit. Vajon nem ugyanezen az alapon ellenezte-e Herbert január 26-án éppolyan hevesen az „utóbbit", mint most, február 23-án az „előbbit"? Amikor ő (Herbert) elfoglalta helyét a mostani kabinetben, Lord Palmerston – összhangban múlt pénteki beszédével – a bizottságot alkotmányellenesnek, s Aberdeen és Newcastle kilépésével elintézettnek nyilvánította. Sőt Palmerston nem kételkedett abban, hogy a Ház most minden vita nélkül elveti Roebuck indítványát. A bizottságról – amennyiben nem a kormány elleni vádaskodást, hanem a hadsereg helyzetének kivizsgálását célozza – ki fog derülni, hogy óriási szemfényvesztés. Minthogy Lord Palmerstonnak nincsen bátorsága ahhoz, hogy ismételten kifejezett meggyőződése szerint cselekedjék, ezzel gyengíti a kormányt. Mit ér egy erős ember, ha gyenge politikát folytat?

Gladstone valójában semmit sem fűz hozzá kollégáinak nyilatkozataihoz az olyan jellegű érvelésen kívül, amely az elhunyt Peelt Gladstone-nak az ő kormányából való kilépése alkalmából arra a kijelentésre késztette – a

Maynooth Intézetről[90] volt szó akkor –, hogy úgy hitte, megértette barátja kilépésének okait, mindaddig, amíg barátja nem vállalkozott arra, hogy kétórás beszédben kifejtse azokat a parlamentnek.

Palmerston fölöslegesnek tartotta, hogy volt kollégáinak nyilatkozataival foglalkozzék. Sajnálja, hogy kiléptek, de meg fog vigasztalódni. Szerinte a bizottság célja nem az, hogy vádoljon, hanem az, hogy megvizsgálja a hadsereg helyzetét. Ellenezte a bizottság kinevezését, de meggyőződött arról, hogy a Ház határozata nem érvényteleníthető. Az országnak nem szabad kormány nélkül állnia, s ezért megmarad a kormányon, bizottsággal vagy anélkül. Bright kérdésére kijelentette, hogy a béketárgyalásokat komolyan gondolják és Russell instrukcióit a négy pont alapján állították össze. Saját kormányának helyzetéről semmit sem közölt a Házzal.

Első kormányának hirtelen felbomlása ellenére Palmerston kétségtelenül aratott már győzelmeket, ha nem is a közvélemény körében, de a kabinetben és a parlamentben. Russell bécsi kiküldetésével megszabadult egy terhes, szeszélyes vetélytárstól. Roebuckkal kötött kompromisszuma révén a parlamenti vizsgáló bizottságot kormánybizottsággá változtatta át, amely csupán negyediknek sorakozik az őáltala kinevezett három mellé. Egy valóság helyébe, amint Sidney Herbert mondja, „óriási szemfényvesztést" állított. A peelisták[13] kilépése lehetővé tette számára, hogy csupa nullából álló kabinetet alakítson, amelyben ő az egyetlen szám. Hogy azonban egy ilyen valódi Palmerston-kormány megalakítása szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, az nem kérdéses.

Zur neuen Ministerkrisis

A megírás ideje: 1855 február 24.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 február 27. (97.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Hume

London, február 24. Hume személyében az alsóház veteránja halt meg. Hosszú parlamenti pályafutása pontos barométere a polgári-radikális pártnak, amely 1831-ben állt tetőpontján. A megreformált alsóház[91] első időszakában Hume amolyan parlamenti Warwick azaz „képviselőcsináló", nyolc évvel később Daniel O'Connell-lal és Feargus O'Connorral együtt mint a „Népcharta"[92] egyik szerzője szerepel. Ez a „Népcharta" még ma is a chartisták politikai programja és alapjában véve semmi mást nem tartalmaz, mint az *általános választójog* követelését, azokkal a feltételekkel együtt, amelyek révén ez Angliában valóra válna. A munkások és a polgári agitátorok között hamarosan bekövetkezett szakítás Hume-ot az utóbbiak oldalán találta. A Russell-kormány idején megfogalmazta az ún. „parlamenti és pénzügyi reformerek" programjául elfogadott „Kis chartá"-t[93]. A „Népcharta" hat pontja helyett ez hármat tartalmaz, s az „általános" helyébe egy többékevésbé „kibővített" választójogot állít. Végül 1852-ben Hume új programot hirdetett meg, amelyben „Kis chartá"-járól is lemond és már csak *egy* pontot követel – a golyóval való szavazást (ballot). Egyebekben Hume klasszikus képviselője volt az ún. „független" ellenzéknek, amelyet Cobbett találóan és kimerítően mint a régi rendszer „biztonsági szelepét" jellemzett. Utolsó napjaiban valóságos mániája lett az a szokása, hogy indítványokat nyújtson be, majd az utolsó pillanatban a miniszterek egyetlen intésére visszavonja őket. Közmondásossá vált kacérkodása „a közpénzek megtakarításával". Minden kormány megengedte neki, hogy a kis tételek ellen hadakozzék és azokat megnyirbálja, hogy a nagyokat annál sértetlenebbül vigyék keresztül a Házban.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 február 28. (98.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Palmerston [és az angol oligarchia]

London, február 27. Az arisztokrácia elleni felzúdulásra Palmerston ironikusan egy olyan kormánnyal válaszolt, amelyben tíz lord és négy baronet foglal helyet, méghozzá olyan tíz lord, akik közül nyolc a pairek házában ül. A türelmetlenségre, amely az oligarchia különböző frakciói között létrejött kompromisszum miatt támadt, Palmerston a whig frakción belüli különböző családok kompromisszumával felel. Kormányában kielégítette a Grey-klánt, a Sutherland hercegi családot, végül pedig a Clarendon-családot. Sir George Grey, a belügyminiszter, unokafivére Grey grófnak, akinek Sir Charles Wood, az admiralitás első lordja a sógora. Granville gróf és Argyll hercege képviselik a Sutherland-családot. A pénzügyminiszter, Sir George Cornewall Lewis, Clarendon grófnak, a külügyminiszternek a sógora. Csupán India került egy cím és rang nélküli – ámbár a whig családokba beházasodott – egyénnek, Vernon Smithnek a birtokába. Országomat egy lóért! kiáltotta III. Richárd. Lovat egy országnak! kiáltja Palmerston, Caligulát utánozva[94], és Vernon Smitht megteszi India nagymoguljának[95].

„Lord Palmerston", panaszolja a „Morning Advertiser"[24], „nemcsak a legarisztokratikusabb kormányzattal ajándékozott meg bennünket, amelyre csak példa van történelmünkben, hanem kormányát a fellelhető legnyomorultabb arisztokrata anyagból állította össze." De – vigasztalja magát a derék „Advertiser" – „Palmerstonnak még mindig nincs cselekvési szabadsága; még mindig láncra van verve stb."

Amint azt előre megmondottuk,* Lord Palmerston nullákból alakított kabinetet, amelyben ő az egyetlen szám. Lord John Russellt, aki 1851-ben

---

* *V. ö. 82. old. – Szerk.*

nem-diplomatikusan kihajította őt a whig kabinetből, diplomatikusan utazni küldte[96]. A peelistákat[13] felhasználta arra, hogy Aberdeen örökébe lépjen. Miután a miniszterelnökséget biztosította magának, Aberdeen híveit elejtette, Russelltól pedig, amint Disraeli mondja, nemcsak a whig garderobeot*, hanem magukat a whigeket is ellopta. A mostani kormányzat és Russell 1846–52-es whig kormányzata közötti nagy hasonlóság, sőt szinte azonosság ellenére mi sem volna helytelenebb, mint e kettőt összetéveszteni. Ezúttal egyáltalában nem valamely kabinetről, hanem kabinet helyett Lord Palmerstonról van szó. Noha a személyi összetétel nagyrészt a régi, a helyek úgy vannak felosztva, híveinek tábora az alsóházban annyira különböző, és annyira megváltozott körülmények között jelenik meg újra, hogy ha korábban gyenge whig kormány volt, most egyetlen ember erős diktatúrája – feltéve, hogy Palmerston nem ál-Pitt, Bonaparte nem ál-Napóleon, Lord John Russell pedig tovább utazgat. Bár az angol polgárt bosszantotta a dolgoknak ez a váratlan fordulata, egyelőre még szórakoztatja az a lelkiismeretlen ügyesség, amellyel Palmerston barátot-ellenséget egyaránt félrevezetett és rászedett. Palmerston, mondja a citybeli kereskedő, ismét megmutatta, hogy „clever". A „clever" azonban lefordíthatatlan jelző, sokjelentésű, sokértelmű. Felöleli az összes tulajdonságait egy olyan embernek, aki ért hozzá, hogyan kell az emberekkel elfogadtatnia magát, és aki éppolyan jól tudja, mi az, ami a maga számára előnyös, mint azt, hogy másnak mi káros. Az angol polgár, bár erkölcsös és tisztes, mindenekelőtt mégis azt az embert csodálja, aki „clever", akit nem feszélyez az erkölcs, akit nem zavar meg a tisztelet, aki az elveket csapdának tekinti embertársai elbuktatására. Ha ez a Palmerston olyan „clever", nem fog-e túljárni az oroszok eszén, mint ahogyan Russellén túljárt? Így okoskodik az angol középosztály felsőbb rétegéhez tartozó politikus.

Ami a torykat illeti, ők azt hiszik, hogy visszatértek a régi szép idők, megtört a koalíció gonosz varázsa és újra megkezdődik az ősi kormányváltogatás a whigek és a toryk között. Valódi változás, olyan, amely nem korlátozódik csupán passzív felbomlásra, valójában csak tory kormány alatt következhetne be. Csak ha a toryk vannak kormányon, akkor kezdődik meg a hatalmas nyomás kívülről, a „pressure from without" – és akkor indulnak meg az elkerülhetetlen átalakulások. Így a katolikusok emancipációja[97] a Wellington-kormány alatt, így a gabonatörvények[66] hatálytalanítása a Peel-kormány alatt, így ha nem is a reformtörvény[91], de legalább a reformagitáció, amely jelentősebb volt, mint az eredménye.

* – ruhatárat – *Szerk.*

Amikor az angolok külön egy hollandust* hozattak a tengerentúlról, hogy királyt csináljanak belőle, ez azért történt, hogy az új dinasztiával új korszakot vezessenek be, a földbirtokos arisztokrácia és a pénzarisztokrácia házasságának korszakát. Ettől az időtől kezdve a vér kiváltsága és az arany kiváltsága alkotmányos egyensúlyban áll mind a mai napig. A vér túlsúlyban van családi összeköttetések, nepotizmus és favoritizmus alapján a hadsereg állásainak egy részében, de az arany elve jogához jut azáltal, hogy jó pénzért minden tiszti rang adható-vehető. Kiszámították, hogy az ezredekben ez idő szerint szolgáló tisztek hatmillió font sterlingnyi tőkét kötöttek le állásaikba. A szegényebb tiszt, nehogy a szolgálatban szerzett jogait elveszítse és egy fiatal pénzeszsák kiszorítsa, kölcsönt vesz fel, hogy előléptetését biztosítsa, s ilymódon jelzálogosított lénnyé válik.

Mint a hadseregben, az egyházban is a családi elv mellett a készpénz elve uralkodik. Míg az egyház egyik része az arisztokrácia ifjabb fiainak jut osztályrészül, a másik a legtöbbet ígérőnek. Az angol nép „lelkeivel" való kereskedés – amennyiben az államegyházhoz tartoznak – legalább annyira rendszeresen folyik, mint a négerkereskedelem Virginiában. Ebben a kereskedelemben nemcsak vevők és eladók, hanem alkuszok is léteznek. Egy ilyen „klerikális" alkusz, Simpson nevezetű, tegnap megjelent a Court of Queen's Bench[98] előtt és járandóságát követelte egy bizonyos Lambtől, aki szerződésben kötelezte magát arra, hogy megszerzi a kinevezést a westhackneyi parókiára Joseah Rodwell plébános számára, mely alkalomból Simpson 5%-ot kötött ki magának a vásárlótól és az eladótól, egyéb mellékjuttatásokon kívül. Lamb nem teljesítette kötelezettségét. Az ügy összefüggései a következők: Lamb apja egy hetvenéves plébános, akinek Sussexben két javadalma van, melyek piaci árát 16 000 font sterlingre becsülik. Az ár természetesen egyenes arányban áll a parókia jövedelmével és fordított arányban a javadalmas várható élettartamával. Az ifjú Lamb a kegyura az öreg Lamb parókiáinak és egyúttal bátyja egy még ifjabb Lambnek, Westhackney javadalmasának és lelkészének. Mivel a westhackneyi plébános még igen fiatal, az ő szinekúrájára való legközelebbi kinevezés piaci ára aránylag alacsony. Bár jövedelme évi 550 font sterling a lelkészi lakáson kívül, birtokosa a legközelebbi kinevezést mindössze 1000 font sterlingért adja el. Bátyja megígéri neki, hogy apja halálakor megkapja a sussexi parókiákat, ilymódon felszabaduló westhackneyi helyét pedig Simpson útján 3000 font sterlingért eladja Joseah Rodwellnak, úgyhogy 2000 font sterling tiszta nyereséget vág zsebre, öccse jobb javadalomhoz jut, az alkusz pedig 5–5%-os jutalékkal

* III. (Orániai) Vilmost. – *Szerk.*

300 font sterlinges üzletet csinált volna. Nem derült ki, hogy a szerződés miért bomlott fel. A bíróság Simpson alkusznak „az elvégzett munkáért" 50 font sterling kártalanítást ítélt meg.

Palmerston

A megírás ideje: 1855 február 27.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 március 3. (105.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Layard

London, március 2. Layard, a nagy Ninive-kutató[99], tegnapelőtti beszédében, melyet aylesburyi választóihoz intézett, érdekes részleteket közölt, jellemezve egyrészt azt a módot, ahogyan az oligarchia a legfontosabb állami hivatalokat elosztja, másrészt pedig az ún. liberális és független képviselők szerfelett kétértelmű állásfoglalását ezzel az oligarchiával szemben.

Lord Granville, meséli Layard, külügyi államtitkárrá nevezte ki őt; három hónapig szolgált ebben a minőségben, amikor Russell kormánya megbukott és megalakult a Derby-kabinet. Derby felajánlotta neki, hogy maradjon a helyén mindaddig, míg kijelölt utóda, Lord Stanley (Derby fia), vissza nem tér Indiából. Ezután majd külföldi diplomáciai misszióval bízza meg Layardot.

„Minden politikai barátom", meséli Layard, „azon a véleményen volt, hogy fogadjam el az ajánlatot, kivéve Lord Russellt, aki ellenkező véleményt nyilvánított, és én nem haboztam követni azt."

Layard tehát elutasította Derby ajánlatát. Jól van! Lord Russell ismét miniszter lesz és Layardról nem feledkeznek meg. Russell meghívja a miniszteri padba, amelyen a „Board of Controlnak", vagyis az indiai ügyek minisztériumának államtitkáraként kell helyet foglalnia. Layard beleegyezik. Ám Russellnak hirtelen eszébe jut, hogy egy idősebb whig úriember, név szerint Sir Thomas Redington, aki valamikor régebben írországi ügyekkel foglalkozott, ázsiai ügyekkel azonban soha, „még ellátatlan" (szószerint). Értésére adja tehát Layardnak, hogy ne álljon útjába az idős úr elhelyezésének. Layard ismét visszavonul. Russell, felbátorodva a tudós önfeláldozó szerénységén, ezután arra beszéli rá Layardot, hogy teljesen álljon félre és fogadjon el egy konzuli állást Egyiptomban. Ezúttal azonban Layard felbőszül, visszautasítja az ajánlatot és a kormány keleti politikája ellen mondott jelentékeny beszédeivel felhívja magára a figyelmet a parlamentben.

Palmerston, miután megalakította kabinetjét, a hadfelszerelési hivatal titkári állásával próbálja kielégíteni. Layard visszautasítja ezt, mondván,

hogy egyáltalán semmit sem ért a tüzérséghez stb. Micsoda naivitás! Mintha a leköszönt titkár – Monsell úr, az ír brigád[28] alkuszainak egyike – meg tudott volna különböztetni valaha is egy közönséges muskétát egy gyútűs fegyvertől! Erre Palmerston felajánlja neki a hadügyminiszter helyettesének állását. Layard elfogadja, de másnapra Palmerston kiagyalja, hogy Frederick Peel – ez a bürokratikus senki – pillanatnyilag nélkülözhetetlen a hadügyminisztériumban, melynek ügyeihez köztudomásúlag semmit sem ért. Végül kárpótlásul Russell nevében felajánlja Layardnak a gyarmatügyi minisztérium államtitkárságát. Layard szerint a körülmények túl súlyosak, semhogy e pillanatban ismerkedjék meg 50 gyarmattal, amelyekkel eddig sohasem foglalkozott. Az ajánlatot visszautasítja, s ezzel vége az épületes történetnek.

Az egyetlen tanulság, amelyet a kormánypárti lapok ebből levonnak, az, hogy Layard még igen tapasztalatlan a világ dolgaiban és csúnyán eljátszotta asszíriai dicsőségét.

Layard

A megírás ideje: 1855 március 2.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 5. (107.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brit alkotmány

London, március 2. Mialatt a brit alkotmány a részletekben kudarcot vallott minden ponton, ahol a háború próbára tette, az ország belsejében kettészakadt a koalíciós kormány, a legalkotmányosabb mindazon kormányok közül, amelyeket az angol történelem eddig felmutathatott. Negyvenezer brit katona halt meg a Fekete-tenger partjain a brit alkotmány áldozataként! A tisztek, a vezérkar, a hadbiztosság, az egészségügyi részleg, a szállítószolgálat, az admiralitás, a Horse Guards[47], a hadfelszerelési hivatal, a hadsereg és a tengerészet – mind összeomlott és eljátszotta becsületét a világ előtt; ám mindannyiuknak megvolt az az elégtételük, hogy tudták, a brit alkotmány szemében ők csak a kötelességüket teljesítették! A „Times"[10] nem sejtette, milyen igazat szól, amikor erre az általános csődre vonatkozólag felkiáltott: „Maga a brit alkotmány áll ítélőszék előtt." Ítélőszék előtt állt és bűnösnek találtatott.

De mi is ez a brit alkotmány? Vajon a képviseleti berendezkedésben és a végrehajtó hatalom korlátozásában áll-e a lényege? Ezek az ismertetőjegyek nem különböztetik meg sem az Észak-Amerikai Egyesült Államok alkotmányától, sem pedig annak a megszámlálhatatlan angol részvénytársaságnak az alkotmányától, amelyek „értik a dolgukat". A brit alkotmány valójában csak egy elévült, idejétmúlta, elavult kompromisszum a *nem-hivatalosan*, de ténylegesen a polgári társadalom minden döntő szférájában *uralkodó* burzsoázia és a *hivatalosan kormányzó* földbirtokos arisztokrácia között. Eredetileg, az 1688-as „dicsőséges" forradalom után, a burzsoáziának csak egy csoportja – a *pénzarisztokrácia* – volt benne a kompromisszumban. Az 1831-es Reform Bill[91] még egy csoportot engedett be, a *millocracyt*, ahogy az angolok nevezik, vagyis az *ipari* burzsoázia főméltóságait. A törvényhozás története 1831 óta azoknak az engedményeknek a története, amelyeket az ipari burzsoáziának tettek, az új szegényház-törvénytől[100] kezdve a gabonatörvények[66] visszavonásáig és a gabonatörvények visszavonásától a földbirtokra kivetett örökösödési adóig.

Ha a burzsoáziát – akár csupán a középosztályok legfelsőbb rétegét is – így általában *politikailag* is elismerték *uralkodó osztályként*, ez csak azzal a feltétellel történt, hogy az egész kormányzatot minden részletében, még a törvényhozó hatalom végrehajtó részlegét is – azaz a tulajdonképpeni törvénycsinálást a parlament mindkét házában – továbbra is a földbirtokos arisztokrácia számára biztosítják. A burzsoázia 1830-ban a földbirtokos arisztokráciával kötött kompromisszum megújítását előnyösebbnek tartotta az angol nép zömével kötendő kompromisszumnál. Az arisztokrácia pedig, amely alávetve bizonyos, a burzsoázia által lefektetett alapelveknek, kizárólagosan uralkodik a kabinetben, a parlamentben, a közigazgatásban, a hadseregben és a haditengerészetben – a brit nemzetnek ez az egyik és viszonylag legfontosabb fele éppen most arra kényszerült, hogy aláírja saját halálos ítéletét és az egész világ előtt bevallja, nem hivatott többé kormányozni Angliát. Figyeljük csak meg, hogy milyen kísérletekkel próbálják hulláikat galvanizálni! Egyik kormány a másik után alakul meg, hogy aztán néhányhetes uralom után maga bomlassza fel magát. A válság állandó, a kormány csak ideiglenes. Minden politikai tevékenység szünetel, és mindenki bevallja, már csak arra gondol, hogy a politikai gépezetet kellőképpen beolajozza, nehogy teljesen megálljon. Maga az alsóház nem ismer rá többé önmagára a kormányokban, amelyeket a saját képére és hasonlatosságára teremtett.

Az általános tehetetlenség közepette nemcsak háborút kell viselni, hanem olyan ellenféllel kell megküzdeni, amely még veszélyesebb, mint Miklós császár. Ez az ellenfél a *kereskedelmi* és *ipari válság*, amelynek erőszakossága és egyetemessége szeptember óta napról napra nő. Vaskeze azonnal befogta a szabadkereskedelem felszínes apostolainak a száját, akik évek óta azt prédikálták, hogy a gabonatörvények visszavonása óta örökre a múlt árnyékbirodalmába száműzettek a túltelített piacok és a társadalmi válságok. A túltelített piacok itt vannak, és most senki sem kiabálja hangosabban, hogy a gyárosok elővigyázatlanok voltak, amiért nem korlátozták a termelést, mint ugyanazok a közgazdászok, akik még öt hónappal ezelőtt dogmatikus csalhatatlansággal azt tanították, hogy sohasem lehet túl sokat termelni.

Krónikus formában nyilvánult meg a betegség már a prestoni munkabeszüntetés[101] idején. Kevéssel ezután az amerikai piac túlterheltsége kirobbantotta a válságot az Egyesült Államokban. India és Kína – noha túlterheltek voltak, éppúgy, mint Kalifornia és Ausztrália – továbbra is a túltermelés levezető csatornáit alkották. Minthogy az angol gyárosok az árak leszorítása nélkül már nem tudták áruikat a belföldi piacon eladni, ahhoz a veszélyes eszközhöz folyamodtak, hogy áruikat maguk küldték bizományba külföldre, különösen Indiába, Kínába, Ausztráliába és Kaliforniába. Ez a

mentőeszköz lehetővé tette a kereskedelemnek, hogy egy darabig továbbhaladjon, zavartalanabbul, mint ha az árukat egyszerre a piacra dobták volna. De mihelyt ezek megérkeztek rendeltetési helyükre, azonnal eldöntötték az ottani árfolyamokat, és a hatás szeptember vége felé itt Angliában is érezhetővé vált.

A válság ezután krónikus jellegét akutra váltotta fel. Elsőkként a kartonnyomók buktak meg – köztük régóta fennálló manchesteri és környékebeli cégek. Majd a hajótulajdonosokra került a sor és az Ausztráliával, valamint a Kaliforniával kereskedőkre, azután a kínai, végül az indiai cégekre. Mindnyájan sorra kerültek, legtöbbjük súlyos veszteségeket szenvedett, sokuknak fizetésképtelenséget kellett bejelenteniök, és e kereskedelmi ágak egyike sincs még túl a veszélyen. Ellenkezőleg, a veszély egyre növekszik. A selyemgyárosokat szintén utolérte a válság; iparuk pillanatnyilag jóformán semmivé apadt és azokat a helységeket, ahol űzik, a legnagyobb nyomor sújtotta. Ezután a pamutfonókra és -szövőkre került sor. Néhányan közülük már elbuktak, és sokan fognak még osztozni a sorsukban. Korábban már láttuk,* hogy a finomfonók már csak rövid időt dolgoznak, és a durvafonók hamarosan szintén ehhez az eszközhöz fognak folyamodni. Egy részük már most is csak a hét néhány napján dolgozik. Meddig tudják ezt elviselni?

Még néhány hónap, és a válság a gyári kerületekben eléri, ha ugyan meg nem haladja az 1842-es szintet. Mihelyt azonban hatása a dolgozó osztályok között általánosan érezhetővé válik, ismét megkezdődik a politikai mozgalom, amely hat éve többé-kevésbé szunnyadt ezekben az osztályokban és csupán a káderet hagyta meg egy új agitáció számára. Az ipari proletariátus és a burzsoázia közötti konfliktus abban az időben kezdődik majd újra, amikor a burzsoázia és az arisztokrácia közötti konfliktus eléri a tetőpontját. Akkor majd lehull az álarc, amely a külföld előtt mostanáig elfedte Nagy-Britannia politikai arculatának valódi vonásait. De csak aki nem tudja, hogy ez az ország milyen gazdag emberanyagban és anyagi segédeszközökben, csak az kételkedik abban, hogy Anglia győzelmesen és megújulva fog kikerülni a küszöbönálló nagy válságból.

Die britische Konstitution
A megírás ideje: 1855 március 2.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 6. (109.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* *V. ö. 62. old. – Szerk.*

[Karl Marx]

Az angliai válság

A hírek között, melyeket az „Atlantic" Európából hozott, a legérdekesebb szenzáció természetesen a cár halála és ezen esemény hatása a függőben levő bonyodalmakra. De bármily fontos is ennek vagy más európai eseménynek a híre, a figyelmes szemlélő számára aligha múlhatja felül érdekességben annak a súlyos politikai válságnak az állandó jeleit és fejleményeit, melybe a brit nemzet most odahaza teljesen akaratlanul belekeveredett.[102] Az utolsó kísérlet a brit alkotmánynak nevezett elavult kompromisszum – a hivatalosan uralkodó osztály és a nem-hivatalosan uralkodó osztály közötti kompromisszum – fenntartására emlékezetes kudarcot vallott. Nemcsak a koalíciós kormány, valamennyi közül a legalkotmányosabb, omlott össze Angliában, hanem maga az alkotmány is részleteiben minden ponton, ahol a háború próbára tette. Negyvenezer brit katona halt meg a Fekete-tenger partjain a brit alkotmány áldozataként. A tisztek, a vezérkar, a hadbiztosság, az egészségügyi részleg, a szállítószolgálat, az admiralitás, a Horse Guards[47], a hadfelszerelési hivatal, a hadsereg és a tengerészet – mind összeomlott, eljátszotta becsületét a világ előtt; ám mindannyiuknak megvolt az az elégtételük, hogy tudták, a brit alkotmány szemében ők csak a kötelességüket teljesítették. A londoni „Times"[10] nem is tudta, milyen igazat szól, amikor erre az általános csődre vonatkozólag azt mondta, hogy maga a brit alkotmány áll ítélőszék előtt.

Ítélőszék előtt állt és bűnösnek találtatott. Mi más ez a brit alkotmány, mint egy elévült kompromisszum, melynek értelmében az általános kormányzati hatalmat átengedik a középosztály egyes csoportjainak azzal a feltétellel, hogy az egész valódi kormányzatot, a végrehajtó hatalmat minden részletében, még a törvényhozó hatalom végrehajtó részlegét is – azaz a tulajdonképpeni törvénycsinálást a parlament mindkét házában – továbbra is a földbirtokos arisztokrácia számára biztosítják? Ez az arisztokrácia pedig, amely alávetve bizonyos, a középosztály által lefektetett általános alapelveknek, legfelsőbb uralmat gyakorol a kabinetben, a parlamentben, a közigazga-

tásban, a hadseregben és a haditengerészetben – a brit alkotmánynak ez az igen fontos fele most arra kényszerült, hogy aláírja saját halálos ítéletét. Be kellett vallania, hogy nem képes többé kormányozni Angliát. Egyik kormány a másik után alakul meg, csak azért, hogy néhányhetes uralom után feloszoljék. A válság állandó, a kormány csak ideiglenes. Minden politikai tevékenység szünetel; mindenki bevallja, csak azon van, hogy a politikai gépezetet kellőképpen beolajozza, nehogy megálljon. Maga az alsóház, az alkotmányos angoloknak ez a büszkesége, holtpontra jutott. Nem ismeri többé önmagát, minthogy számtalan frakcióra forgácsolódott szét, amelyek az adott számú egységgel lehetséges összes számtani kombinációt és variációt megkísérelték. Nem ismer rá többé önmagára a különböző kabinetekben, melyeket csupán azért teremt a saját képére és hasonlatosságára, hogy ismét megszüntesse őket. A csőd teljes.

És ezen országos tehetetlenség közepette, amely úgy tört ki, mint a Krímben a ragály, és fokozatosan megtámadta a politikai organizmus valamennyi ágát, nemcsak a háborút kell folytatni, hanem olyan ellenféllel kell megküzdeni, amely sokkal veszélyesebb, mint Oroszország – olyan ellenféllel, amely felülmúlja a múlt, jelen és jövőbeli kabinetek minden Gladstone-ját, Cardwellját, Russelljét és Palmerstonját. Ez az ellenfél a kereskedelmi és ipari válság, amely tavaly szeptember óta oly súlyosan, egyetemesen és erőszakosan megindult, hogy nem ismerhető félre. Könyörtelen vaskeze azonnal befogta azoknak a felszínes szabadkereskedőknek a száját, akik évek óta azt prédikálták, hogy a gabonatörvények[66] visszavonása óta túltelített piacok nem lehetségesek. Most itt a túltelítettség, összes következményeivel együtt és legakutabb formájában; és ennek láttán senki sem vádolja buzgóbban a gyárosok elővigyázatlanságát, amiért nem korlátozták a termelést, mint ugyanazok a közgazdászok, akik alig néhány hónappal ezelőtt azt mondták nekik, hogy sohasem termelhetnek túl sokat. Mi már rég felhívtuk a figyelmet arra, hogy ez a betegség krónikus formában fennáll. Természetesen súlyosbították a legutóbbi amerikai nehézségek és a kereskedelmünket nyomasztó válság. Habár India és Kína telítve voltak, továbbra is levezető csatornának használták őket, éppúgy, mint Kaliforniát és Ausztráliát is. Mikor az angol gyárosok már nem tudták árujukat otthon eladni, vagy inkább nem akarták, nehogy az árakat leszorítsák, ahhoz a képtelen eszközhöz folyamodtak, hogy bizományba küldjék külföldre, különösen Indiába, Kínába, Ausztráliába és Kaliforniába. Ez az eszköz lehetővé tette a szabadkereskedelemnek, hogy egy darabig továbbhaladjon, zavartalanabbul, mint ha az árukat egyszerre a hazai piacra dobták volna; de mihelyt ezek megérkeztek rendeltetési helyükre, azonnal

zavart okoztak, és a hatás szeptember vége felé Angliában is érezhetővé vált.

A válság ezután krónikus formáját akutra váltotta fel. Elsőkként a kartonnyomók érezték meg; közülük számosan megbuktak, beleértve nagyon régóta fennálló manchesteri és környékebeli cégeket. Majd a hajótulajdonosokra került a sor és az Ausztráliával, valamint a Kaliforniával kereskedőkre; utánuk a Kínával kereskedők következtek és végül az indiai cégek. Mindnyájan sorra kerültek; legtöbbjük súlyos veszteségeket szenvedett, míg sokuknak fizetésképtelenséget kellett bejelenteniök; és egyikük sincs még túl a veszélyen. Ellenkezőleg, a veszély még egyre növekszik. A selyemgyárosokat szintén utolérte a válság, iparuk jóformán semmivé apadt, és azokat a helységeket, ahol ezt az ipart űzik, a legnagyobb nyomor sújtotta és sújtja még mindig. Ezután a pamutfonókra és -szövőkre került sor. Legutóbbi értesüléseink szerint néhányan közülük már elbuktak, és még sokkal többnek ez lesz a sorsa. A finomfonók, mint szintén halljuk, rátértek a heti négynapos munkára, és a durvafonóknak hamarosan ugyanezt kell tenniök. De vajon hányan tudják ezt huzamosabb ideig elviselni?

Még néhány hónap, és a válság eljut egy olyan szintre, amilyet Angliában 1846 vagy talán 1842 óta nem ért el. Mihelyt hatása teljes mértékben érezhetővé válik a dolgozó osztályok között, ismét megkezdődik a politikai mozgalom, amely hat éve szunnyadt. Akkor majd ismét felkelnek Anglia munkásai, éppen olyan időben fenyegetve a burzsoáziát, amikor az végérvényesen kiűzi az arisztokráciát a hatalomból. Akkor majd lehull az álarc, mely mostanáig elfedte Nagy-Britannia valódi politikai vonásait. Akkor majd szemtől szemben áll egymással a két valódi küzdőfél ebben az országban — a középosztály és a dolgozó osztályok, a burzsoázia és a proletariátus —, és Anglia végül kénytelen lesz osztozni az európai társadalom általános társadalmi fejlődésében. Mikor Anglia szövetségre lépett Franciaországgal, végérvényesen feladta azt az elszigetelt jellegét, amelyet sziget volta teremtett, de amelyet a világkereskedelem és az egyre könnyebb érintkezési lehetőségek már rég aláaknáztak. Mostantól fogva aligha kerülheti el, hogy végigmenjen a többi európai nemzet nagy belső mozgalmain.

Ugyancsak szembeszökő tény, hogy a brit alkotmány utolsó pillanatai éppoly bőségesen szolgáltatnak bizonyítékokat egy romlott társadalmi állapotra, mint Lajos Fülöp monarchiájának utolsó pillanatai. Korábban már utaltunk a parlamenti és kormánybotrányokra, a Stonor-, a Sadleir- és a Lawley-botrányra;* de mindezek betetőzésére jöttek még a Handcockkal

* *V. ö. 23. old. – Szerk.*

és De Burgh-gel kapcsolatos leleplezések, amelyekben Lord Clanricarde, a királyság főrendje, egy igen felháborító cselekmény jóllehet közvetett, mégis elsőrendű résztvevőjeként szerepelt. Nem csoda, hogy ez teljessé látszik tenni a párhuzamot, és hogy az emberek a terhelő részletek olvastán akaratlanul is így kiáltanak fel: „Praslin herceg! Praslin herceg!"[85] Anglia elérkezett 1847-hez; ki tudja, mikor és milyen lesz az ő 1848-a?

The Crisis in England

A megírás ideje: 1855 március 2.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1855 március 24. (4346.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Állásvásár — Hírek Ausztráliából

London, március 3. Az alsóház tegnapelőtti ülésén, mint ismeretes, elvetették Lord Goderich indítványát, hogy engedjék meg az altisztek előlépését századosi rangig. Palmerston a régi érvhez folyamodott: Részleges reform nem lehetséges, mert a régi rendszer egyik tagja feltételezi a másikat. Az egyes gyakorlati reform tehát nem lehetséges, mert nem elméleti. A rendszer egészének a reformja nem lehetséges, mert az nem reform, hanem forradalom. Az elméleti reform tehát nem lehetséges, mert nem gyakorlati. S ez az alsóház — olyan ház, amely megszívleli a principiis obsta* elvét — természetesen szívesen meggyőzeti magát, avagy inkább nincs is szüksége a meggyőzésre, hiszen ítéletét már az eljárás előtt meghozta.

Palmerston ez alkalommal felhozta, hogy a tiszti kinevezések árusításának rendszere régi dolog, s ebben igaza volt. Régebben már utaltunk arra, hogy az 1688-as „dicsőséges" forradalommal kezdődött, az államadósságok, a bankjegyek és a holland királyság bevezetésével. Már az 1694-es Mutiny Actben[104] megemlítik, hogy elejét kell venni annak „a nagy bajnak, hogy a királyi hadseregben a katonai állásokat adják-veszik", és elrendelik, hogy „minden egyes kinevezett tisztnek" (csak az altiszteket *nem* nevezik ki) „esküt kell tennie, hogy kinevezését nem vásárlással szerezte". Ezt a megszorítást azonban nem hajtották végre; sőt 1702-ben Sir N. Wright, a Lord Keeper**, ellenkező értelemben döntött. 1711 május 1-én Anna királynő rendelete határozottan elismerte ezt a rendszert, mivel úgy intézkedett,

> „hogy semmiféle kinevezést nem szabad eladni királyi helybenhagyás nélkül, és hogy egyetlen tiszt sem bocsáthatja áruba kinevezését, ha nem szolgált 20 évet vagy alkalmatlanná nem vált a szolgálatban stb."

A katonai kinevezésekkel való kereskedés ezen hivatalos elismerésétől már csak egy lépés vezetett a rangok piaci árának hivatalos szabályozásáig.

* — állj ellent kezdetben[103] — *Szerk.*

** — lordpecsétőr — *Szerk.*

1719–20-ban voltak ennek megfelelően először ilyen piaci árszabályozások. A tiszti kinevezések árait 1766-ban, 1772-ben, 1773-ban, 1783-ban és végül 1821-ben újították meg, amikor is megállapították a mostani árakat. Barrington hadügyminiszter már 1766-ban nyilvánosságra hozott egy levelet, amelyben ez áll:

„A tiszti kinevezésekkel való kereskedésnek gyakorta az a következménye, hogy olyan embereket, akik a katonai szolgálat iránti legforróbb hajlandósággal léptek be a hadseregbe, akik minden alkalommal kitüntették magukat, egész életükön át a legalacsonyabb rangban tartanak, mert szegények. Ezek az érdemes tisztek gyakran elszenvedik azt a kegyetlen megaláztatást, hogy gazdag családokból való fiatal fiúk parancsolnak nekik, olyanok, akik sokkal később lépnek a szolgálatba, és vagyonuk révén megtehetik, hogy az ezreden kívül szórakozzanak, míg emezek, akik állandóan a laktanyában vannak, megtanulták ellátni a sajátjuk mellett ezen úriemberek kötelességeit."

Igaz, az angol szokásjog törvénytelennek nyilvánítja azt, hogy bármely közhivatalért ajándékot vagy „közvetítői díjat" adjanak, éppúgy, ahogy az államegyház statútumai a szimóniát[105] kiközösítéssel sújtják. A történelmi fejlődés viszont abban áll, hogy sem a törvény nem határozza meg a gyakorlatot, sem a gyakorlat nem szünteti meg a neki ellentmondó törvényt.

A legutóbbi ausztráliai hírek új elemmel járulnak hozzá az általános rossz hangulathoz, nyugtalansághoz és bizonytalansághoz. Különbséget kell tennünk a ballarati (Melbourne közelében) zendülés és a Victoria tartománybeli általános forradalmi megmozdulás között. Az előbbit ebben a pillanatban bizonyára már elfojtották, az utóbbit csak teljes engedékenységgel lehet elfojtani. Az előbbi csupán egyik tünete, alkalomszerű kitörése az utóbbinak. Ami a ballarati zendülést illeti, a tények egyszerűen a következők: Egy bizonyos Bentley, a ballarati aranymezők közelében épült Eureka-szálló tulajdonosa, mindenféle összetűzésbe bonyolódott az aranyásókkal. Egy gyilkosság, amely az ő házában történt, még jobban felszította ellene a gyűlöletet. A halottkémi vizsgálat alkalmával Bentleyt ártatlanként szabadon bocsátották. De a halottkémi vizsgálatban részt vevő tizenkét esküdt közül tízen tiltakozást jelentettek be a coroner (halottkém) részrehajlása miatt, mondván, hogy igyekezett eltussolni a fogolyra hátrányos tanúvallomásokat. A néptömeg követelésére újabb vizsgálatot folytattak. Igen terhelő tanúvallomások ellenére Bentleyt ismét szabadon bocsátották. Ezenközben kiderült, hogy az egyik bíró pénzügyileg érdekelt a szállóban. A ballarati kerület kormánytisztviselőinek kétes jellemét sok régi és új vád

bizonyítja. Bentley másodszori szabadon bocsátásának napján az aranyások félelmetes tüntetést rendeztek, felgyújtották Bentley szállodáját, majd elvonultak. Victoria tartomány főkormányzója, Sir Charles Hotham parancsára a főkolomposok közül hármat letartóztattak. November 27-én az aranyások küldöttsége követelte a szabadon bocsátásukat. Hotham visszautasította kérelmüket. Erre az aranyások nagygyűlést tartottak. A kormányzó rendőrséget és katonaságot küldött Melbourne-ből. Összetűzésre került sor, többen meghaltak, s az aranyások – a legutóbbi, december 1-ig terjedő hírek szerint – kitűzték a függetlenség zászlaját.

Már ez a történet, amelyet lényegében egy kormánypárti lapból vettünk át, sem szól semmiképpen az angol bírák és kormányhivatalnokok mellett. Mutatja, milyen bizalmatlanság uralkodik velük szemben. A Victoria tartománybeli forradalmi mozgalom tulajdonképpen két nagy vitakérdés körül forog. Az aranyások követelik az aranyásási engedély, vagyis egy közvetlenül a munkára kivetett adó eltörlését; másodszor pedig követelik a képviselőházi tagsághoz megkívánt vagyoni cenzus eltörlését azért, hogy ilymódon saját maguk ellenőrizhessék az adókat és a törvényhozást. Láthatjuk: ezek lényegüket tekintve hasonló indítékok, mint azok, amelyek végül az Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatához vezettek, csak az a különbség, hogy Ausztráliában az ellenállás a gyarmati bürokráciával összefonódott monopolistákkal szemben a munkásoktól indul ki. A *melbourne-i* „Argus"-ban nagy reformgyűlésekről olvasunk, és másfelől a kormány nagy katonai előkészületeiről. A lap többek között ezt írja:

„Egy gyűlésen, amelyen 4000 ember vett részt, elhatározták, hogy mivel az engedély-illeték a szabad munka megterhelése és jogtalan megadóztatása, ezért a gyűlés kötelezi magát azonnali megszüntetésére olymódon, hogy az összes engedélyeket elégetik. Ha pedig bárkit is letartóztatnak azért, mert nincs a birtokában engedély, akkor azt az egyesült nép fogja megvédeni és oltalmába venni."

November 30-án lovasság és rendőrség élén megjelent Ballaratban két biztos, Rede és Johnson, és kivont karddal, feltűzött szuronnyal az engedélyek felmutatását követelték az aranyásóktól. Az utóbbiak – legtöbbjük fegyveresen – tömeggyűlést tartottak és elhatározták, hogy a végsőkig ellenállnak a gyűlöletes adó behajtásának. Vonakodtak engedélyeiket felmutatni; kijelentették, hogy elégették azokat; felolvasták a Riot Actet[106], és most már teljes volt a zendülés.

Elég itt megemlítenünk – a helyi törvényhozásban tanyázó monopolisták és a velük összefonódott gyarmati bürokrácia közös garázdálkodását

ábrázolandó –, hogy 1854-ben Victoria tartományban a kormánykiadások 3 564 258 font sterlingre rúgtak, beleértve az 1 085 896 font sterlinges, vagyis az összjövedelem több mint egyharmadát elérő deficitet. S a mostani válság, az általános csőd láttán Sir Charles Hotham 4 801 292 font sterlinget kér az 1855-ös évre. Victoriának alig 300 000 lakosa van, és a fenti összegből 1 860 830 font sterlinget, vagyis fejenként 6 font sterlinget, közmunkákra szántak, azaz utak, dokkok, rakpartok, laktanyák, kormányépületek, vámhivatalok, botanikus kertek, kincstári istállók stb. építésére. E mérce – fejenként 6 font sterling – szerint Nagy-Britannia lakosságának 168 000 000 font sterlinget kellene évente csupán közmunkákra fizetnie, vagyis a háromszorosát annak, amire egész adója rúg. Érthető, hogy a dolgozó lakosság fellázad az ilyen túlzott adóztatás ellen. És egyúttal az is érthető, milyen jó üzleteket köthetnek az egymással társult bürokraták és monopolisták ennyire kiterjedt – mások pénzéből fedezett – állami munkák esetén.

Stellenkauf – Aus Australien

A megírás ideje: 1855 március 3.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 március 7. (111.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az angol sajtó a halott cárról

I

London, március 3. Az összes ma megjelent napi- és hetilapok természetesen vezércikkeket hoznak Oroszország császárának haláláról — de kivétel nélkül laposan és közhelyszerűen. A „Times"[10] legalább megkísérli, hogy stílusát százlóerős pátosszal timur-tamerláni magaslatokig duzzassza. Csak két helyet emelünk ki, mindkettő bók Lord Palmerstonnak. Palmerstonnak, a „cár legádázabb ellenségének" miniszterelnökké való kinevezése, mondja, még inkább felfokozta azt az erős ingerültséget, amely siettette a cár halálát. 1830 és 1840 között (a palmerstoni külpolitika első évtizedében) a cár feladta túlkapásos és világuralmi politikáját. Az egyik állítás annyit ér, mint a másik.

A „Morning Advertiser"[24] ezzel szemben azzal a felfedezéssel tűnik ki, hogy Mihály a császár legidősebb fia és ezért ő a törvényes trónörökös. A „Morning Post"[49], Palmerston magánközlönye, gyászbeszédében közli az angol publikummal, hogy „a bécsi konferenciát most rövid időre felfüggesztették ugyan, de új reményekkel nyitják majd ismét meg", s hogy „Lord Clarendon ma délután találkozik Napóleon császárral Boulogne-ban, ahol a két kormány eszmecserét folytat erről a váratlan és fontos eseményről".

A „Daily News"[50] nem hisz a „váratlan esemény" békés következményeiben, minthogy a nyugati hatalmak nem vonulhatnak vissza *mielőtt*, Oroszország pedig *miután* Szevasztopol elesett.

II

London, március 6. Miklós császár halála különös reklámokra ad alkalmat az itteni sajtóban. Dr. Granville-en túltesz James Lee úr, aki nem tett orvosi megfigyeléseket.[107]

„Február 6-án", írja a mai „Morning Advertiser"-ben, „levelet küldtem Önöknek, amelyben közöltem, hogy Oroszország császára levelem keltétől számított három héten belül holttetem lesz."

A „Morning Advertiser" szerkesztősége utóiratban közli, hogy Lee levelét valóban megkapták, de egy zavart elme szüleményének ítélvén azt, a papírkosárba dobták. Lee még tovább megy. Arra ajánlkozik, hogy megjósolja az „Advertiser"-nek egy másik hatalmasság hamarosan bekövetkező halálát, éspedig azzal az egyetlen feltétellel, hogy közlését nyilvánosságra hozzák. Úgy látszik, Lee jóslatai olcsóbbak, mint a Sibylla könyvei.[108]

A császár halála *Urquhartot* is – aki mint felföldi skót látnoki képességgel rendelkezik – néhány püthiai mondásra indította, amelyek közül a legjellemzőbb és legérthetőbb a következő:

„Vér állt Miklós és a lengyelek között, akiket nem hagyhattak ott ellenőrzés nélkül, és akiknek 500 000 harcosát követelték. És teljesen érthető, hogy a kétfejű fehér sas restaurációja – mint a szláv fajok azon egyesítésének jelképe, amelyet Miklós elődje, Sándor a moszkvai székesegyházban meghirdetett – az ő életében nem valósulhatott meg."

Urquhart tehát úgy véli, hogy most érkezett el az a pillanat, amikor Oroszország Szlavóniában oldódik fel, mint ahogy régebben a moszkvai birodalom Oroszországban oldódott fel.

Die englische Presse über den toten Zar

A megírás ideje: 1855 március 3., 6.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 6., 10. (109., 116.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A francia szövetség történetéhez

London, március 6. A mai „Morning Herald"[51] a következő bejelentéssel lepte meg Londont:

„Igen hitelt érdemlő forrásból úgy tudjuk, hogy a franciák császára kifogást emelt a hadvezetést vizsgáló bizottság ellen, és hogy kijelentette, amennyiben ez a bizottság folytatja tevékenységét, a két nemzet hadseregei nem működhetnének többé együtt, noha a kettő ugyanazon cél érdekében kíván működni. Tehát, hogy eleget tegyenek Louis-Napoléonnak anélkül, hogy az angol népet megbántanák, mihelyt lehet, sor fog kerülni a parlament feloszlatására."

Anélkül, hogy a „Herald" e cikkének különösebb fontosságot tulajdonítanánk, úgy könyveljük el, mint a számos tünet egyikét, amelyek arra mutatnak, *hogy titkos erők a Csatornán innen és túl az angol–francia szövetség felbontásán fáradoznak*.

Emlékezzünk csak vissza a lemondott miniszterek nyilatkozataira. *Sir James Graham*: Admirálisunk a vizsgáló bizottság nyomására kénytelen lesz feltárni mindazokat az okokat, amelyek a blokád elhalasztásához vezettek, és a vizsgálat nagy és hatalmas szövetségesünkkel való kapcsolatunkat is érintené egy olyan időpontban, amikor rendkívül fontos, hogy a legcsekélyebb félreértés se támadjon.

Sidney Herbert: Felszólítja a bizottságot, hogy hatoljon az ügy mélyére, anélkül hogy krími hadseregünket szidalmazná és esetleg megrendítené szövetségeseink bizalmát. Ha a bizottságot egyetlen tagja sem képes visszatartani attól, hogy veszélyes talajra kerüljön, akkor nagy igazságtalanság történne, és talán még a megidézett tisztek is áldozatul esnének, minthogy vádló kérdéseket tennének fel nekik, amelyeknek a megválaszolására ők nem kapnának engedélyt, mert ezzel veszélyes és kényes leleplezéseket kellene kockáztatniok. Ő a maga részéről kötelességének tartja megakadályozni azt, hogy a brit hadsereg tisztjeit olyan helyzetbe hozzák, amelyben vád tárgyává

teszik őket, miközben kezük meg van kötve és nem tudják megvédeni magukat.

Gladstone: A bizottságnak többek között azt kell majd kinyomoznia, hogy miért nem építettek korábban utat Balaklavából. Ha a bizottság ezt nem vizsgálja ki, akkor egyáltalában semmit sem tesz. Ha pedig kivizsgálja, ez lesz a válasz: munkaerőhiány. Ha a bizottság tovább kérdez, hogy miből eredt ez a munkaerőhiány, azt fogják mondani, hogy az emberek a futóárkokban ástak, és hogy ezek *nagy kiterjedésűek voltak azon arány következtében, amely szerint a franciák és az angolok között megosztották a vonalakat.* Azt is kijelentem, hogy a vizsgálat puszta látszat, ha nem nyomozzák ki az utak kérdését, ha pedig kinyomozzák, akkor a megvádolt felek védekezése közvetlenül érinti majd az Anglia és Franciaország közötti legbizalmasabb kapcsolatokat.

Érthető, hogy ezek a miniszteri nyilatkozatok a bizalmatlanság már elhintett magvait melegágy módjára serkentik kikelésre. Már az is érzékenyen megsebezte a nemzeti érzést, hogy a krími angol hadsereget balaklavai őrszolgálatra szorították. Ezután következett a „Moniteur" félhivatalos cikke[109] az angol alkotmányra vonatkozó „császári" elmélkedéseivel. Ez csípős replikákat váltott ki az itteni hetisajtóban. Ezután közzétették a brüsszeli „Memoár"-t[110], amely Louis Bonaparte-ot egyrészt mint a krími expedíció, másrészt mint az Ausztriának tett engedmények értelmi szerzőjét ábrázolja. A „Memoár"-hoz fűzött kommentárok, amelyek pl. a „Morning Advertiser"-ben[24] megjelentek, kíméletlenségükkel emlékeztetnek a december 2-i államcsínnyel kapcsolatban „Egy angol" aláírással megjelent levelekre[111]. Hogy mindez milyen visszhangra talál a tulajdonképpeni népsajtóban, azt a „People's Paper"-ből[112], a chartisták sajtóorgánumából vett következő kivonatból láthatjuk:

„Bonaparte csalta Angliát a Krímbe . . . Hadseregünket, miután ebbe a kelepcébe került, olyan helyzetbe hozta, hogy az megtörte az orosz haderő élét, még mielőtt ez az él elérhette volna az ő hadseregét. Az Almánál, Balaklavánál, Inkermannál, Szevasztopolnál úgy ügyeskedtek, hogy a britek kerüljenek a veszélyes helyekre. Nekik kellett állniok a leghevesebb harcot, nekik kellett elszenvedniök a legnagyobb veszteséget. A szerződés értelmében Angliának csak harmadannyi legénységet kellett kiállítania, mint Franciaországnak. Ennek az egyharmadnak kellett megvívnia majd minden csatát. Ennek az egyharmadnak kellett a Szevasztopol előtti vonalaknak több mint a felét elfoglalnia. Hadseregünk azért semmisült meg, mert nem tudott hozzájutni az élelmiszerhez és a ruházathoz, amely

Balaklavában elrothadt. Azért nem juthatott ezekhez, mert nem volt út Balaklavából Szevasztopolba, ez az út pedig azért nem volt meg, mert Napóleon ragaszkodott ahhoz, hogy az angolok, az összhaderőnek kevesebb mint egyharmada, végezzék el a munkának több mint a felét a futóárkokban; ezért nem volt nélkülözhető emberük az útépítéshez. Ez az a titok, amelyre Graham, Herbert és Gladstone céloztak... Ilymódon Napóleon 44 000 katonánkat szándékosan meggyilkolta stb. stb."

A francia szövetséges elleni bizalmatlan és ingerült hangulatnak mindezek a jelei azáltal tesznek szert jelentőségre, hogy a kormány élén Lord Palmerston áll, olyan ember, aki mindannyiszor a francia szövetség[1] létráján kapaszkodik fel pozíciójába, majd hirtelen csaknem elkerülhetetlen francia–angol háborúvá fordítja a szövetséget. Így történt ez 1840-ben a török–szíriai ügy és a július 15-i szerződés[113] kapcsán, amellyel megkoronázta Franciaországgal való tízesztendős szövetségét. Sir Robert Peel erre vonatkozólag 1842-ben megjegyezte: „*Sohasem értette meg teljesen*, miért törték meg a Franciaországgal kötött szövetséget, hiszen a nemes lord mindig azt állította, hogy büszke rá."

Így történt ismét 1847-ben, a spanyol házasságkötések alkalmával.[114] Palmerston – aki 1846-ban csak azután léphetett ismét állásába, hogy tisztelgő látogatást tett Lajos Fülöpnél, igen tüntetőleg kibékült vele és egy alsóházi beszédben hízelgett a franciáknak – ekkor azt állította, hogy Lajos Fülöp bontotta fel a szövetséget azzal, hogy megszegte az utrechti szerződést[115] (azt a szerződést, amely 1793 óta érvényét vesztette és amelyet azóta sem újítottak meg), és azzal, hogy „hitszegést" követett el az angol koronával szemben. A hitszegésben volt valami igazság, de mint a később nyilvánosságra hozott dokumentumok bebizonyították, Palmerston a legrafináltabb módon ügyeskedte bele a francia udvart ebbe a hitszegésbe, azért, hogy *ürügye* legyen a szakításra. Miközben a ravasz Lajos Fülöp azt hitte, hogy túljárt az eszén, ő maga esett bele a „tréfacsináló" vikomt gondosan felállított csapdájába. Csupán a februári forradalom akadályozta meg annak idején az angol–francia háború kitörését.

Zur Geschichte der französischen Allianz

A megírás ideje: 1855 március 6.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 9. (115.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A vizsgáló bizottság

London, március 7. Úgy látszik, igaznak bizonyul az a hír, hogy a parlamentet hamarosan feloszlatják – azzal az ürüggyel, hogy a vizsgáló bizottság kompromittálja a francia szövetséget. A „Morning Advertiser"[24] egyik tudósítója ezzel kapcsolatban megjegyzi:

„Ki tette nyilvánossá a bizottságot? Lord Palmerston, aki, mint mondják, fel akarja oszlatni a Házat. Roebuck, aki vizsgálatot követelt és kényszerített ki, titkosságot kívánt. Lord Palmerston, aki a vizsgálatot megtagadta és kényszerült rá, a nyilvánosság mellett volt. Először arra kényszeríti a bizottságot, hogy a külföldi szövetségesünket leginkább megbotránkoztató útra lépjen, és utána ez a megbotránkoztatás alap a miniszternek arra, hogy feloszlassa a Házat, beszüntesse a vizsgálatot és mindkettőn a markába nevessen."

A „Morning Herald"[51] egyik vezércikkében ugyanerről a tárgyról többek között ezt írja:

„Amikor a szövetséges hadseregek elfoglalták állásaikat Szevasztopol alatt, kettőjük közül az angol kontingens volt az erősebb, és hadseregünk ezután következett pusztulása teljes mértékben annak tudható be, hogy a Földközi-tengeren nem voltak tartalékaink, otthon pedig szervezett milíciánk, mert ezek az okok elvágták az angol hadsereget a szükséges erősítésektől. Az a kísérlet, hogy szövetségeseink nevét belekeverjék a vitába, kétségbeesett és lelkiismeretlen emberek alig palástolt hadicsele, amellyel meg akarják oltalmazni magukat a vizsgálattól, tudva, hogy az csak végzetes lehet jövőbeni politikai egzisztenciájukra nézve. Lord Clarendon alkotmányellenes módon találkozót igyekezett létrehozni a franciák császárával, abból az egyedüli célból, hogy olyan nyilatkozatot vagy véleményt csikarjon ki tőle, amelyet a vizsgáló bizottság rosszallásává lehetne kiforgatni. Miután ezt már elérték, most az e hazafias miniszterek célja, hogy a

feloszlatás fenyegetésével megfélemlítsék a Házat és az országhoz fellebbezzenek ezzel a jelszóval: *Veszélyben a francia szövetség!*"

Világos, hogy ha ez az ürügy arra szolgál az angol kormánynak, hogy megszabaduljon a vizsgáló bizottságtól, nem kevésbé szolgál arra is, hogy veszélyeztesse a francia szövetséget, s ezáltal éppen azt készítse elő, amit állítólag megakadályoz. Azzal az érvvel, hogy meg kell szüntetni a bizottságot, mert a francia szövetségest kompromittáló „kényes és veszélyes" titkokat tárna fel, máris kompromittálták a francia szövetségest. A bizottság megszüntetése hangosabban vádolná, mint maga a bizottság tehetné. Azonkívül az angol közvélemény apályainak és dagályainak legcsekélyebb ismerete is meg kell hogy győzzön mindenkit arról, hogy a külföldnek tett ekkora engedmény tudata, amilyen egy parlamenti bizottság megszüntetése, illetve a parlament feloszlatása lenne Bonaparte állítólagos kívánságára, a következő alkalommal a francia befolyás elleni félelmetes ellenhatásban igyekezne kiegyenlítődni.

A vizsgáló bizottság két első ülésének beszámolóiból állítjuk össze Sir de Lacy Evans tábornok vallomásait. Máltában, ahová kevéssel azelőtt, hogy a hadsereg elhagyta Angliát, biztost küldtek ki, ő csodálkozására azt tapasztalta, hogy nem vásároltak fel öszvéreket. Szkutariban nem tettek kielégítő előkészületeket a marhavágásra és a kenyérsütésre. Néhány kincstári szabály már akkor igen zavarónak bizonyult. Szilárd hite szerint a háborút abban az illúzióban kezdték, hogy az ügyek egyetlen puskalövés nélkül rendeződnek majd, és hogy semmiféle raktárra nincsen szükség. Bár a hadbiztosság a vezénylő tábornok ellenőrzése alatt áll, mégis a kincstárral (tehát a miniszterelnökkel) is szoros kapcsolatban van, és a hadbiztosság tisztviselőinek nyilván azt a véleményt sugalmazták, hogy hóbort egy valódi háborúhoz szükséges kiadásokba bocsátkozni. Várnában jóformán semmiféle előkészületet nem tettek a sebesültek ellátására. Nyilvánvalóan az a benyomás uralkodott, hogy ebben a háborúban nem lesznek sebesülések. Arra sem tettek előkészületeket, hogy a hadsereg azonnal alkalmas legyen a harctéri szolgálatra. Amikor az oroszok átkeltek a Dunán, Omer pasa segítségért fordult az angolokhoz, amire azt válaszolták, hogy a hadsereg nem rendelkezik a szükséges szállítóeszközökkel, pedig ezekről már jóval előbb gondoskodni kellett volna. A kormány még mindig várta a bécsi jegyzékeket és jegyzőkönyveket és nem tett különösebb erőfeszítéseket, hogy menetkész állapotba helyezze a hadsereget. Az effajta késedelmekért természetesen a kormány, nem pedig a hadbiztosság a felelős. Az oroszok már Szilisztriát ostromolták, és a hadsereg még mindig nem volt menetkész állapotban. Az élelmiszerellátással megbízott két ügyosztály a hadbiztosság és a főszállásmesteri hivatal. Napi-

renden voltak az összeütközések a hadbiztossággal. Tisztviselői lehet, hogy jó írnokok lennének a kincstárban – valójában állandóan a kincstárnak címzett levelekkel foglalkoztak. A harctéren alkalmatlannak bizonyultak. Még Várnától 18 mérföldre is a legnagyobb nehézségekbe ütközött az élelmiszerek előteremtése. A hadbiztosság személyzete ott annyira kevés számúnak bizonyult, hogy, mondta Evans, száz altisztet kellett a hadbiztossági szolgálatra átengednie. A várnai csapatok halandósága legnagyobbrészt az idegölő és hosszan tartó tétlenség következtében fellépő levertségükből adódott.

A krími csapatok helyzetét illetően de Lacy részben a már ismert körülményeket ismétli – hiány élelmiszerben, ruhaneműben, fabarakkokban stb. stb. A részletekre vonatkozóan csak a következő kijelentéseit említjük még meg:

„A vénséges vén Filder, aki már a pireneusi háború idején a hadbiztosságot vezette, most pedig főszállásmester, sohasem beszélte meg vele az ő" (Evans) „hadosztályának szükségleteit; kötelessége lenne megtenni ezt; ő" (Evans) „felszólította erre, Filder azonban elhárította. Filder ugyan Raglan parancsnoksága alatt áll, de emellett közvetlen levelezésben van a kincstárral." „A tüzérségi és lovassági lovakat igen helytelen volt fuvarozásra használni. Ennek következtében az ő" (Evans) „ágyúi az utóbbi időben csak felerészben voltak lovakkal ellátva." „A balaklavai kikötőből a táborba vezető út rettenetesen felázott és nedves volt. Ha ezer embert tíz napig dolgoztattak volna rajta, akkor közlekedésre alkalmassá tették volna; ő azonban azt hiszi, hogy minden nélkülözhető embert a futóárkokban használtak fel."

Végül a Szevasztopol alatti angol hadsereg összezsugorodásáról a következőket mondja Evans:

„Meggyőződésem, hogy sem a ruhaneműi, sem az élelmiszer vagy a tüzelőanyag szállításának a fogyatékossága nem okozhatott volna ilyen megdöbbentő halálozási és megbetegedési arányt a hadseregben, ha a csapatokat nem dolgoztatták volna túl a futóárkokban. Az emberek kimerültsége igen ártalmasnak bizonyult. A számukra kijelölt munka kezdettől fogva semmiképpen sem állt arányban a létszámukkal. A hadsereg szenvedéseinek fő oka kétségkívül az éjszakai túlerőltetés volt."

Untersuchungskomitee

A megírás ideje: 1855 március 7.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 10. (117.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brüsszeli „Memoár"

London, március 7. A „Morning Post"[49], Palmerston magánközlönye, ma angol fordításban hozza az ismert brüsszeli „Memoár"-t[110], rövid előszóval ellátva, amely Napóleon herceget jelöli meg a pamflet feltételezhető szerzőjeként. Egyúttal ugyanez a lap vezércikket közöl, tele rosszindulatú kirohanásokkal Napoléon Bonaparte ellen, és azzal az ízléstelenül gyakran ismételgetett csattanóval, hogy „csakis egy *orosz kém*" lehet a „Memoár" szerzője.

A „Post", azzal az ürüggyel, hogy Louis Bonaparte mellett lándzsát törjön unokafivére ellen és hogy óvja a szeplőtelen Achille Leroy, alias* Florimond, alias de Saint-Arnaud emlékét, nyilvánvalóan csak anyagot akar felhalmozni francia–angol összeütközésekhez. *Saint*-Arnaud egyike volt azoknak a *saint-eknek***, akik a francia iparlovagság kalendáriumában minden korban felbukkannak, mint pl. Saint-Germain, Saint-Georges stb. A „Morning Post"-é az érdem, hogy ezeket a saint-eket kanonizálta és rangszerű szentekké változtatta. Az a megállapítás, hogy a „Memoár" „katonai" titkokat leplez le az oroszok előtt, merőben ízetlen. A bírálat sem Angliában, sem Amerikában vagy Németországban nem a „Memoár"-ra várt, hogy a krími expedíciót elhibázott vállalkozásnak minősítse. A „Memoár" egyetlen szót sem tett hozzá az eddigi bírálathoz, noha megvan az az érdeme, hogy családias portrékat szállít azokról a középszerűségekről, akik Szevasztopol alatt a szót viszik. Csupán az oroszoknak áll érdekében, hogy a krími expedícióról ébren tartsanak illúziókat; az a pátosz pedig, amellyel a „Post" orosz ügynökökről és orosz kémekről szónokol, Aiszkhinészre emlékeztet, aki szintén azzal dicsekedett, hogy ő volt az első, aki átlátott Makedónia királyának tervein, miközben Démoszthenésznek a

* – másképpen; más néven – *Szerk.*

** – *szenteknek* – *Szerk.*

szemére vetette, hogy eladta magát Fülöpnek. De természetesen távol állunk attól, hogy Napoléon Bonaparte herceget Démoszthenésznek tüntessük fel.

Das Brüsseler „Memoire"

A megírás ideje: 1855 március 7.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 11. (118.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Írország bosszúja

London, március 13. Írország megbosszulta magát Anglián – *társadalmilag* azzal, hogy minden nagyobb angol gyár-, kikötő- vagy kereskedővárost egy-egy *ír negyeddel*, *politikailag* pedig azzal, hogy a brit parlamentet az *„ír brigáddal"*[28] ajándékozta meg. 1833-ban Daniel O'Connell „aljasnak, véresnek és brutálisnak" bélyegezte a whigeket. 1835-ben a whigek leghasznosabb eszköze lett, és a Melbourne-kormány – noha az angol többség ellene volt – 1835 áprilisától 1841 augusztusáig tartotta magát O'Connellnak és ír brigádjának támogatásával. Mi állt az 1833-as és az 1835-ös O'Connell között? Az ún. *Lichfield House szerződés*[116] – az a szerződés, amellyel a whig kormány biztosította O'Connellnak a kormány „patronázsát" Írországban és O'Connell a whig kormánynak a brigád szavazatait a parlamentben. Alig buktatták meg a whigeket, máris megkezdődött „Dan király" repeal-agitációja[117], ám mihelyt a torykat kiütötték a nyeregből, „Dan király" ismét visszavedlett közönséges ügyvéddé. O'Connell halálával korántsem halt meg az ír brigád befolyása. Ellenkezőleg, kiderült, hogy ez a befolyás nem egyetlen ember tehetségének, hanem az általános viszonyok hatalmának köszönhető. Az angol parlament hagyományos nagy pártjai, a toryk és a whigek körülbelül egyensúlyban voltak. Nem csoda tehát, hogy az új, számszerűleg gyönge frakciókon, amelyek a megreformált parlamentben helyet foglaltak – a Manchester-iskolán[54] és az ír brigádon –, kellett megfordulnia a dolognak, és hogy ezek döntötték el a kérdéseket. Ezért olyan fontos a brit parlamentbeli „ír negyed". O'Connell halála után az ír tömegeket már nem lehetett az Angliától való „repeallel" mozgásba hozni. A „katolikus" kérdést szintén már csak alkalomadtán lehetett felhasználni. A katolikusok emancipációja óta ez nem lehetett többé az agitáció állandó témája. Szükségessé vált tehát az ír politikusok számára, hogy megtegyék azt, amit O'Connell mindenkor kikerült és elhárított, vagyis hogy az írországi bajok gyökeréig hatoljanak és a földtulajdonviszonyokat és azok reformját választási jelszavukká tegyék, vagyis olyan jelszavukká, amely elősegíti parlamenti

megválasztásukat. Mihelyt azonban már benn ültek a parlamentben, a bérlők jogait stb. – mint korábban a repealt – egy új Lichfield House szerződés megkötésére használták fel.

Az ír brigád buktatta meg a Derby-kormányt. A koalíciós kormányban sikerült egy – noha alárendelt – helyet megszereznie. Vajon mire használta fel? Segítségére volt a koalíciónak abban, hogy elsinkófálja az ír földbirtokviszonyok reformját célzó rendszabályokat, amelyeket a toryk – mivel hittek az ír brigád hazafiasságában és meg óhajtották nyerni maguknak a brigádot – maguk akartak javasolni. Palmerston, aki Írország szülötte lévén ismeri ezt az ő „ír negyedét", a maga részéről a legszélesebb alapokon megújította az 1835-ös Lichfield House szerződést. Keogh-t, a brigád főnökét, Írország Attorney-Generaljévé* nevezte ki. Fitzgeraldot, aki ugyancsak liberális-katolikus ír parlamenti képviselő, Solicitor-Generallé**; egy harmadik brigádtagot az írországi Lord-Lieutenant*** jogi tanácsosává, úgyhogy most az írországi kormányzat egész jogi vezérkara katolikusokból és írekből áll. Monsellt, aki a koalíció idején Clerk of Ordnance° volt, némi habozás után ismét megerősítette hivatalában, noha Monsell, amint Muntz (Birmingham küldötte és fegyvergyáros) találóan megjegyezte, képtelen megkülönböztetni egy muskétát egy gyútűs puskától. Utasította a grófságok lieutenantjait°°, hogy az ír milícia ezredesi és más magasabb állásainak betöltésénél a parlamenti brigáddal kapcsolatban álló ír papok védenceit mindenütt részesítsék előnyben. Hogy Palmerston politikája máris hatásos volt, azt mutatja *Shee* serjeant°°° átállása a kormány oldalára. Megmutatkozik ez továbbá abban, hogy Athlone katolikus püspöke keresztülvitte Keogh újramegválasztását és a katolikus papság hasonlóképpen elősegítette Fitzgerald újramegválasztását. Ott, ahol a katolikus alsópapság esetleg komolyan veszi az „ír hazafiasságot" és ellenzékbe lép a brigádnak a kormányhoz pártolt tagjaival szemben, a diplomáciai titokba beavatott püspökeitől feddésben részesül.

„Teljes egyetértés uralkodik", kiált fel siránkozva egy protestáns-tory lap, „Lord Palmerston és az ír papság között; ha Palmerston Írországot a papok kezére játssza, a papok olyan parlamenti tagokat fognak választani, akik Angliát Lord Palmerston kezére játsszák."

* – főállamügyészévé – *Szerk.*
** – koronaügyész-helyettessé – *Szerk.*
*** – alkirály – *Szerk.*
° – a hadfelszerelési hivatal titkára – *Szerk.*
°° – kormányzóit – *Szerk.*
°°° – magas rangú ügyvéd – *Szerk.*

Az ír brigád arra szolgál a whigeknek, hogy uralkodjanak az angol parlament fölött; a whigek állásokat és fizetéseket vetnek oda a brigádnak; a katolikus papság megengedi az egyiknek, hogy eladja magát, és a másiknak, hogy megvásárolja, azzal a feltétellel, hogy az ő befolyását mindkettő elismeri, megszilárdítja és kiterjeszti. Nagyon figyelemreméltó jelenség azonban, hogy amilyen mértékben fokozódik az ír befolyás Angliában *politikai* vonatkozásban, olyan mértékben csökken a kelta hatalom Írországban *társadalmi* vonatkozásban. Úgy látszik, sem a parlamenti „ír negyed", sem pedig az ír papság nincsen tudatában annak, hogy a hátuk mögött egy angolszász forradalom alapjaiban felforgatja az ír társadalmat. Ez a forradalom abban rejlik, hogy az *ír földművelési rendszer átadja a helyét az angolnak, a kisbérleti rendszer a nagynak — éppúgy*, ahogyan a régi földtulajdonosok a *modern tőkéseknek*.

A főbb körülmények, amelyek ezt a forradalmi átalakulást előkészítették, a következők: az éhínséges 1847-es esztendő, amely körülbelül egymillió írt ölt meg; az amerikai és ausztráliai kivándorlás, amely egy másik milliót söpört el és még egyre újabb ezreket visz el az ír földről; az elhibázott 1848-as felkelés[118], amely megtörte Írország önmagába vetett hitének a maradványait; végül az a parlamenti törvény, amely az eladósodott régi ír nemesség birtokait prédául vetette a végrehajtók és az árverezők kalapácsának, s éppúgy elűzte őket földjükről, ahogy kisbérlőiket, albérlőiket és zselléreiket az éhhalál.

Irlands Rache
A megírás ideje: 1855 március 13.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 március 16. (127.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Krími események[119]

London, március 16. A hótakaróval együtt, amely az utóbbi hónapokban a hadszínteret fedte, kezdenek szerteolvadni azok az illúziók, amelyekkel a hivatalos körök tehetetlensége, az angol kormány fondorlatai és a számító bonapartizmus a krími hadműveleteket körülveszik. Jérôme Bonaparte (ifjabb) pamfletje[110] határozottan kijelenti, hogy mialatt a Krímben minden balul ütött ki, „a vezénylő tábornokok olyan kormányutasítások birtokában voltak, hogy leplezzék és hallgassák el a Szevasztopol bevételét akadályozó nehézségeket". Mindezt teljes mértékben megerősítik e tábornokok jelentései, s különösen az általuk ismételten terjesztett híresztelések, hogy a rohamot erre vagy arra a napra kitűzték. November 5-től március elejéig állandóan ébren tartották a közönség várakozását a Csatornán innen és túl a színjáték e végső felvonásával kapcsolatban.* Időközben a hosszúra nyúlt ostrom magában a táborban is egyfajta közvéleményt hozott létre, amely hozzáértő tisztek hangosan nyilvánított nézetén alapszik, és a vezérkari urak nem suttoghatják többé a világba, hogy ezen vagy azon a napon sor kerül a rohamra és elesik a város. Ezt most már minden közlegény is jobban tudja. E pillanatban túl jól ismerik a táborban a védőművek jellegét, az ellenséges tűz fölényét, az ostromló haderő létszáma és feladata közti aránytalanságot és mindenekelőtt az Északi erőd döntő fontosságát ahhoz, hogysem újra ismételhetnék a régi meséket. Sőt, megismertettek bennünket angol tisztek leveleivel, amelyek minden kétséget kizárnak ebben a kérdésben.

Február vége felé a szövetségeseknek Szevasztopolnál úgy mondják 58 000 francia, 10 000 angol és 10 000 török katonájuk, összesen körülbelül 80 000 emberük volt. De még ha 90 000 emberük van, akkor is képtelenek lennének arra, hogy egy részükkel folytassák az ostromot, más részüket

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: Ámbár folyton elhalasztották a dolgot, minden elnapolásról azt mondták, hogy csak rövid időre szól, és a közvélemény kíváncsiságát ezzel csak fokozták. Most azonban más fordulatot kezdenek venni a dolgok és – *Szerk.*

pedig támadó hadműveletekre különítsék ki az oroszok ellen Bahcsiszeráj-nál; hiszen a szövetségesek tábori hadserege mindössze 40 000 emberrel érkezhetne Bahcsiszeráj elé, míg az oroszok legalább 60 000 embert állíthatnának szembe velük nyílt mezőn, ahol nem lennének meg az Inkerman és Balaklava közötti állás megtámadhatatlan szárnyai*. Így hát a szövetségesek mindaddig körülzárva maradnak az általuk elfoglalt Herszoneszon, ameddig csak nem tudnak mintegy 100 000 fővel a Csornaján át előnyomulni, de éppen ez az a hibás kör, amelyben mozognak: minél több csapatot vetnek be ebbe a pestises egérfogóba, annál többet veszítenek el betegségek folytán; és mégis, az egyetlen mód arra, hogy szerencsésen kijussanak onnan: még több csapatot odaküldeni.

A másik felfedezett kiútról, az eupatoriai török expedícióról most kitűnik, hogy az eredeti baklövés tökéletes megismétlése. A törökök, miután partra szálltak Eupatoriában, túl gyöngéknek bizonyultak ahhoz, hogy előrenyomuljanak az ország belsejébe. A helység körüli erődítések úgy látszik olyan nagy kiterjedésűek, hogy védelmükhöz vagy 20 000 főnyi hadseregre van szükség.** Azonkívül egy 40 000 ember elszállásolására szánt megerősített tábornak olyan nagy kiterjedésűnek kell lennie, hogy mintegy a legénység felének aktív szolgálatára van szükség megtámadtatás esetén. Ilymódon a város védelméhez mintegy 20 000 emberre lesz szükség, és csak 20 000 áll rendelkezésre tábori hadműveletekre. De 20 000 ember mindössze néhány mérföldre merészkedhetik Eupatoriától, különben mindenféle oldal- és hátbatámadásnak, sőt annak a veszélynek is kiteszik magukat, hogy az oroszok elvágják a várossal való összeköttetéseiket. Az oroszok azonban, kettős visszavonulási vonaluk lévén vagy Perekop, vagy Szimferopol felé – és ráadásul a saját földjükön –, mindenkor elkerülhetnek bármiféle döntő ütközetet azzal a 20 000 törökkel, akik Eupatoria felől nyomulnának előre. Ezért a várostól egynapi járóföldre felállított 10 000 orosz elegendő ahhoz, hogy a városban összpontosított 40 000 törököt sakkban tartsa. Az oroszok minden 10–12 mérföldnyi visszavonulásával csökken azoknak a törököknek a száma, akik támaszpontjukról nagyobb távolságra merészkedhetnek. Másszóval: Eupatoria második Kalafat, de azzal a különbséggel, hogy Kalafat

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: , és ahol ezért a szövetséges hadsereg erkölcsi fölényét szükségképpen erősen befolyásolnák olyan manőverek, amelyeket a számbeli fölényben levő oroszok sem Balaklavánál, sem Inkermannál nem tudtak hathatósan alkalmazni. – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: Az Eupatoria alatti február 17-i „csatáról" megjelent tudósítások alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az ott összpontosított 40 000 embernek legalább a fele aktív bevetésre került a védelem során. – *Szerk.*

hátában a Duna volt, nem pedig a Fekete-tenger, és hogy Kalafat védelmi állás volt, ezzel szemben Eupatoria támadó állás. Ha 30 000 ember Kalafatban sikeresen tudta tartani a védelmet és azt össze tudta kapcsolni bizonyos távolságig terjedő alkalomszerű és hasonlóképpen sikeres támadó kitörésekkel, 40 000 ember Eupatoriában túlontúl sok egy olyan hely megvédéséhez, amelyet öt hónapon át kb. 1000 angol és francia tartott, ezzel szemben túl kevés bármiféle támadó hadművelethez. Következésképpen egy orosz dandár – de egy orosz hadosztály minden bizonnyal – teljesen elegendő az egész eupatoriai török haderő sakkban tartásához.

Az ún. *eupatoriai csata* pusztán felderítés volt az oroszok részéről. 25 000–30 000 emberrel nyomultak előre Eupatoria felé északnyugatról, az egyetlen megtámadható oldalról, mivel a déli oldalt a tenger, a keletit a mocsaras Szaszik-tó fedezi. A várostól északnyugatra elterülő vidéket alacsony, hullámos terep alkotja, amely a térképek tanúsága és e legutóbbi akció tapasztalatai szerint a tábori tüzérség lőtávolán belül nem uralja a várost. Az oroszok, akiknek hadereje 10 000 emberrel kisebb volt, mint a helyőrség, s azonkívül mindkét szárnyukon, különösen a jobbszárnyon ki voltak téve az öbölben horgonyzó hadihajók tüzének, nem is gondolhattak komolyan arra, hogy rohammal bevegyék a helységet. Ezért erélyes felderítésre szorítkoztak. Azzal kezdték, hogy egész vonalukon ágyútüzet nyitottak, olyan távolságból, amely kizárta a komolyabb kártétel lehetőségét; majd egyre közelebb és közelebb tolták előre ütegeiket, miközben oszlopaikat lehetőleg lőtávolon kívül tartották; később előretolták hadoszlopaikat, mintha támadni akarnának, hogy ezáltal a törököket erejük megmutatására kényszerítsék, és valódi támadást indítottak azon a ponton, ahol a temető síremlékei és növényei által nyújtott fedezék lehetővé tette számukra, hogy szorosan megközelítsék a védőműveket. Miután megbizonyosodtak az erődítmények helyzetéről és erősségéről, valamint a helyőrség hozzávetőleges létszámáról, visszavonultak, ahogyan ezt minden más, értelmesen vezetett hadsereg is tette volna. Céljukat elérték; s hogy veszteségeik meghaladták a törökökéit, az eleve magától értetődött. Ezt az egészen egyszerű ügyet a szövetséges parancsnokok dicsőséges győzelemmé nagyították fel. Mi mást bizonyít ez, mint nagy keresletet és kis kínálatot valódi győzelmekben? Bizonyára nagy baklövés volt az oroszok részéről megengedni a szövetségeseknek, hogy öt hónapon át tartsák magukat Eupatoriában, a törökök megérkezéséig. Egyetlen orosz dandár kellő számú tizenkétfontos löveggel felszerelve elég lett volna ahhoz, hogy a tengerbe kergesse őket, s néhány könnyű földerődítés a parton tisztes távolban tudta volna tartani még a hadihajókat is. Ha a szövetséges flották döntő számú hadihajót irányítottak volna Eupatoriába, akkor a helységet

felégethették és ilymódon értéktelenné tehették volna mint partra szálló csapatok jövőbeli hadműveleti bázisát. De a dolgok mostani állását tekintve az oroszok teljesen elégedettek lehetnek azzal, hogy Eupatoriát a szövetségesek birtokában hagyták. 40 000 török, Törökország egyetlen figyelemreméltó hadseregének utolsó maradványa, körülzárva egy táborban, ahol 10 000 orosz sakkban tudja tartani és ahol ki vannak téve mindannak a betegségnek és szenvedésnek, amely egy szorosan összezsúfolt embertömegben előadódhat – ez a 40 000 megbénított török nem keveset von le a szövetségesek támadóerejéből.

Ostromlott franciák és angolok* a Hérakleiai Kherszonészoszon, ostromlott törökök Eupatoriánál, miközben az oroszok szabad összeköttetésben állanak Szevasztopol északi és déli oldalával** – íme az öthónapos krími kísérletezés dicsőséges eredménye. Ehhez még katonai és politikai szempontok járulnak, amelyekre legközelebbi levelünkben fogunk rátérni.

Krimsche Angelegenheiten
A megírás ideje: 1855 március 16.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 19. (131.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: , miután 50 000–60 000 embert vesztettek – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: , amelynek védőművei erősebbek, mint valaha – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A nagy kalandor sorsa

A napokban néhány érdekes részletet közöltünk Napóleon herceg nemrég kiadott pamfletjéből[110], és nem kételkedünk abban, hogy olvasóink kellő figyelemben részesítették ezeket.[120] A pamflet feltárja azt a meglepő és igen fontos tényt, hogy a krími expedíció magának Louis Bonaparte-nak az eredeti találmánya, hogy ő dolgozta ki minden részletében, anélkül hogy bárkivel tanácskozott volna, és saját kézírásában küldte Konstantinápolyba, hogy elkerülje Vaillant tábornagy ellenvetéseit. Amióta mindez ismeretes, az expedíció kiáltó katonai balfogásainak nagy részét megmagyarázzák szerzőjének dinasztikus szükségletei. A várnai haditanácsban az expedíciót rákényszerítette a jelenlevő tengernagyokra és tábornokokra Saint-Arnaud egyenes hivatkozása a „császár" tekintélyére*, ez a potentát viszont nyilvánosan „félénk tanácsoknak" bélyegzett meg minden ellenvéleményt. Mihelyt a Krímben voltak, Saint-Arnaud készséggel elfogadta Raglan valóban félénk indítványát, hogy vonuljanak Balaklavába, mert ez, ha nem is közvetlenül be Szevasztopolba, de legalábbis a kapuihoz közel vezetett. A lázas erőfeszítések az ostrom siettetésére, noha nem voltak meg ehhez a kellő eszközök – a vágy, hogy tüzet nyissanak, melynek következtében a franciák olyannyira elhanyagolták ostromműveik szilárdságát, hogy ütegeiket az ellenség néhány óra alatt elnémította – a csapatok következetes túlerőltetése a futóárkokban, amely, mint most már bebizonyosodott, nem kevésbé járult hozzá a brit hadsereg pusztulásához, mint bármi más – az október 17-től november 5-ig tartó meggondolatlan és haszontalan ágyúzás – minden védőmű elhanyagolása, sőt, a Csornaja felé húzódó hegylánc kielégítő megszállásának elmulasztása, ami aztán a balaklavai[4] és inkermani[130] veszteségekkel végződött – mindez most olyan világos magyarázatot kap, amilyet csak kívánni lehet. A Bonaparte-dinasztiának el kellett foglalnia Szevasztopolt, bármi áron és a legrövidebb idő alatt; és a szövetséges hadseregnek

* Authority tekintélyt *és* szerzőséget *is jelent.* – *Szerk.*

végre kellett ezt hajtania. Canrobert, ha sikerrel jár, Franciaország marsallja, gróf, herceg, fejedelem lett volna, amit csak kíván, korlátlan teljhatalommal arra, hogy pénzügyekben „szabálytalanságokat" kövessen el; ha viszont nem jár szerencsével, akkor elárulta a császárt, mennie kell és követnie egykori bajtársait, Lamoricière-t, Bedeau-t és Changarnier-t a száműzetésbe. És Raglan eléggé vénasszony volt ahhoz, hogy engedjen érdekelt kollégájának.

Mindezek azonban csak a legkevésbé jelentős következményei ennek a császári hadműveleti tervnek. 9 francia hadosztályt, vagyis 81 zászlóaljat küldtek harcba ezért a reménytelen ügyért. A legnagyobb erőfeszítések, a legtékozlóbb áldozatok semmi eredményre sem vezettek; Szevasztopol erősebb, mint valaha; a francia futóárkok, mint most hiteles forrásból tudjuk, még teljes 400 yardnyira vannak az orosz védőművektől, a brit futóárkok pedig még egyszer annyira; Niel tábornok, akit Bonaparte odaküldött, hogy megszemlélje az ostrommunkálatokat, kijelenti, hogy rohamra nem lehet gondolni; a támadás súlypontját áthelyezte a francia oldalról a britek oldalára, és ezáltal nemcsak késleltette az ostromot, hanem a fő támadást egy előváros ellen irányította, amelyet, még ha be is veszik, a belső kikötő elválaszt a várostól. Egyszóval tervezet tervezet után, csel csel után, hogy fenntartsák – nem a siker reményét, hanem e remény puszta látszatát. És mialatt idáig fajultak a dolgok, mialatt általános háború áll küszöbön a kontinensen, mialatt új expedíciót készítenek elő a Keleti-tengerre – olyan expedíciót, amelynek ebben az évadban tennie is kell valamit és ezért sokkal több partra szálló csapattal kell rendelkeznie, mint az 1854-esnek –, ebben a pillanatban Louis Bonaparte-ot arra ösztökéli önfejűsége, hogy további 5 gyaloghadosztályt vessen be ebbe a krími mocsárba, ahol az emberek, sőt egész ezredek úgy eltűnnek, mintha elvarázsolták volna őket. És mintha mindez még nem volna elég, elhatározta, hogy maga is odamegy megtekinteni katonáinak végső rohamát.

Ilyen helyzetbe hozta Louis Bonaparte első stratégiai kísérlete Franciaországot. Az emberről, aki valamilyen okból azt hiszi, hogy nagy hadvezérnek hivatott el és bizonyos fokig megközelíti dinasztiájának alapítóját, már a kezdet kezdetén kiderül, hogy csupán öntelt, tehetetlen senki. Igen korlátozott értesülésekre támaszkodva, a helyszíntől mintegy 3000 mérföldnyire elkészíti az expedíció tervét, részleteiben kidolgozza, és titokban, anélkül hogy bárkivel is tanácskozna róla, elküldi a fővezérének, aki jóllehet csak néhány száz mérföldnyire van a támadás helyétől, mégis éppannyira tájékozatlan az akadályok jellegét és a várható ellenállás erejét illetően. Mikor aztán megkezdődik az expedíció, egyik balsiker a másikat követi, még a győzelem is több mint meddő, és az egyetlen elért eredmény magának az

expedíciós hadseregnek a megsemmisülése. Napóleon fénykorában soha nem ragaszkodott volna egy ilyen vállalkozáshoz. Ilyen esetben általában talált valami új fogást, csapatait váratlanul új támadási pontra vezényelte, és egy sikerrel koronázott ragyogó manőverrel még az időleges vereséget is a végső győzelemhez vezetőnek tüntette fel. Mi lett volna, ha Aspernnál[121] a végsőkig ellenáll? Csak hanyatlása napjaiban, miután az 1812-es villámcsapás megrendítette önbizalmát, változott akaratereje elvakult nyakassággá, amely azt parancsolta neki, hogy, mint Lipcsénél[122], a végsőkig ragaszkodjon olyan állásokhoz, amelyekről katonai ítélőképessége csakis azt mondhatta, hogy teljesen hibásak. De éppen ez a különbség a két császár közt: amivel Napóleon végezte, azzal Louis-Napoléon kezdi.

Louis Bonaparte-nak minden valószínűség szerint szilárd elhatározása, hogy a Krímbe megy és maga veszi be Szevasztopolt. Elhalaszthatja ugyan utazását, de semmi sem rendítheti meg elhatározását, csak a béke. Valóban, személyes sorsa összekapcsolódott ezzel az expedícióval, amely első katonai vállalkozása. De azt lehet mondani, hogy attól a naptól, amikor valóban útnak indul, keletkeződik a negyedik és legnagyobb francia forradalom kezdete. Mindenki érzi ezt Európában. Mindenki lebeszéli. Reszketés fut át a francia középosztály sorain, mihelyt valaki a krími utazást említi. De Strasbourg hőse[123] tántoríthatatlan. Hazárdjátékos volt világéletében, az utóbbi időben olyan hazárdjátékos, aki hozzászokott a legsúlyosabb tétekhez, és most, a legfélelmetesebb kilátások ellenére, mindent egyetlen lapra, „csillagára" tesz. Emellett nagyon is jól tudja, hogy teljesen hiú a burzsoáziának az a reménye, hogy elkerüli a válságot, ha őt visszatartja Párizsban. Akár ott van, akár nincs, a francia császárság sorsa, a fennálló társadalmi rend sorsa dől el a Szevasztopol alatti futóárkokban. Ha a kilátások ellenére sikere lesz, jelenlétével túljut az útonálló és a hős közti korláton, legalábbis Európa szemében; ha nem lesz sikere, császárságának minden körülmények között vége. Azt, hogy számol ezzel a lehetőséggel, mutatja, hogy vetélytársát és várományosát, az ifjú Jérôme Bonaparte-ot altábornagyi egyenruhába öltöztetve magával viszi.

E pillanatban ez a krími expedíció senkinek sem hasznosabb, mint Ausztriának. Ez az ingovány, amely hadtestet hadtest után elnyelve sorvasztja mind Franciaország, mind Oroszország erejét, szükségképpen Ausztriát teszi meg, ha a szevasztopoli küzdelem még néhány hónapig eltart, fő döntőbírává a kontinensen, ahol 600 000 szuronya összefüggő tömegben továbbra is rendelkezésre áll és döntő súllyal esik majd a latba. De szerencsére van, ami ellensúlyozza ezt az osztrák fölényt. Abban a pillanatban, amikor Franciaország ismét a forradalom útjára lép, ez az

osztrák erő ellentétes elemeire hullik szét. Németek, magyarok, lengyelek, olaszok, horvátok ledobják a kötelékeket, amelyek erőszakkal összekötik őket, és a mai bizonytalan, véletlenszerű szövetségek és antagonizmusok helyett Európa ismét két nagy, különböző zászlók alatt új célokért küzdő táborra fog oszlani. Akkor csak a *demokratikus forradalom* és a *monarchikus ellenforradalom* között folyik majd a harc.

Fate of the Great Adventurer

A megírás ideje: 1855 március 16. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune".
1855 április 2. (4353.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A francia hadviselés bírálata

London, március 17. Miután Jérôme Bonaparte (ifjabb) pamfletje[110] elárulta, hogy a krími expedíció Louis-Napoléon eredeti találmánya, hogy ő dolgozta ki minden részletében mások bevonása nélkül, és saját kézírásában küldte Konstantinápolyba, hogy elkerülje Vaillant tábornagy ellenvetéseit – amióta mindez ismeretes, az expedíció kiáltó katonai balfogásainak nagy részét megmagyarázzák szerzőjének dinasztikus szükségletei. A várnai haditanácsban az expedíciót rákényszerítette a jelenlevő tábornokokra és tengernagyokra Saint-Arnaud egyenes hivatkozása a „császár" tekintélyére, aki viszont az ellenvéleményeket nyilvánosan „félénk tanácsoknak" bélyegezte meg. Mihelyt a Krímben voltak, Saint-Arnaud buzgón elfogadta Raglan valóban „félénk tanácsát", hogy vonuljanak Balaklavába, mert ez, ha nem is közvetlenül be Szevasztopolba, de legalábbis a kapuihoz közel vezetett. A lázas erőfeszítések az ostrom siettetésére, noha nem voltak meg ehhez a kellő eszközök – a vágy, hogy tüzet nyissanak, melynek következtében a franciák olyannyira elhanyagolták ostromműveik szilárdságát, hogy ütegeiket az ellenség néhány óra alatt elnémította – a csapatok túlerőltetése a futóárkokban, amely, mint most már bebizonyosodott, ugyanannyival járult hozzá a brit hadsereg pusztulásához, mint a hadbiztosság, a szállítószolgálat, az egészségügyi részleg stb. – az október 17-től november 5-ig tartó meggondolatlan és haszontalan ágyúzás – minden védőmű elhanyagolása – most mindez kielégítő magyarázatot kap. A Bonaparte-dinasztiának szüksége volt Szevasztopol elfoglalására, mégpedig a legrövidebb idő alatt; a szövetséges hadseregnek végre kellett ezt hajtania. Canrobert, ha sikerrel jár, Franciaország marsallja, gróf, herceg, fejedelem lett volna, amit csak kíván, korlátlan teljhatalommal a pénzügyekben. Ha nem jár szerencsével, vége a karrierjének. Raglan eléggé vénasszony volt ahhoz, hogy engedjen érdekelt kollégájának.

De nem ezek a legjelentősebb következményei a császári hadműveleti

tervnek. 9 francia hadosztályt, vagyis 81 zászlóaljat küldtek harcba ezért a reménytelen ügyért. Elismerik, hogy az ügy szinte reménytelen; a legnagyobb erőfeszítések, a legtékozlóbb áldozatok semmi eredményre sem vezettek; Szevasztopol erősebb, mint azelőtt; a francia futóárkok, mint most hiteles forrásból tudjuk, még teljes 400 yardnyira vannak az orosz védőművektől, a brit futóárkok pedig még egyszer annyira. Niel tábornok, akit Bonaparte odaküldött, hogy megszemlélje az ostrommunkálatokat, kijelenti, hogy rohamra nem lehet gondolni; a támadás súlypontját áthelyezte a francia oldalról a britek oldalára, és ezáltal nemcsak késleltette az ostromot, hanem a fő támadást egy előváros ellen irányította, amelyet, még ha beveszik is, a belső kikötő elválaszt a várostól. Egyszóval tervezet tervezet után, csel csel után, hogy fenntartsák – nem a siker reményét, hanem e remény puszta látszatát. És miatt idáig fajultak a dolgok, miatt általános háború áll küszöbön a kontinensen, miatt új expedíciót készítenek elő a Keleti-tengerre, olyan expedíciót, amelynek ezúttal tennie is kell valamit és ezért sokkal több partra szálló csapattal kell rendelkeznie, mint 1854-ben – ebben a pillanatban Bonaparte 5 új gyaloghadosztályt küld a krími mocsárba, ahol az emberek úgy eltűnnek és az ezredek úgy pusztulnak, mintha elvarázsolták volna őket. Sőt elhatározta, hogy maga is odamegy és oda is fog menni, hacsak a béke – ami nem valószínű – vagy a lengyel határon felmerülő jelentős események másként nem döntenek. Ilyen helyzetbe hozta Bonaparte első stratégiai kísérlete őt magát és a „császári" Franciaországot. Nemcsak önfejűség hajtja őt, hanem az a fatalisztikus megérzés, hogy a francia császárság sorsa a Szevasztopol alatti futóárkokban dől el. Brumaire 18-nak második kiadását eddig még semmiféle Marengo[124] sem igazolta.

A történelem iróniájának tekinthető, hogy bármennyire aggályosan igyekszik is utánozni a restaurált császárság a maga mintaképét, kénytelen mindenütt az ellenkezőjét tenni annak, amit Napóleon tett. Napóleon a szívét támadta meg azoknak az államoknak, amelyek ellen hadakozott; a mostani Franciaország cul de sac* támadta meg Oroszországot. Nem nagy hadműveletekre irányult a szándék, hanem egy szerencsés coup de main-re**, egy megrohanásra, egy kalandra. Ebben a különböző szándékban rejlik az egész különbség az első és a második francia császárság és megfelelő képviselőik között. Napóleon a *modern* Európa fővárosaiba szokott győz-

* – zsákutcában; félreeső zugban – *Szerk.*

** – rajtaütésre – *Szerk.*

tesként bevonulni. Utódja különböző ürügyekkel – a pápa védelme, a szultán védelme, a hellén király védelme – francia helyőrségeket helyezett az *antik* Európa fővárosaiba, Rómába, Konstantinápolyba és Athénbe, ami valójában nem a hatalom gyarapodása, hanem csak az erők szétforgácsolása. Napóleon művészete az összpontosításban rejlett, utódjáé a szétforgácsolásban. Ha Napóleon kénytelen volt két különböző hadszíntéren hadakozni, mint ahogy ez Ausztria elleni háborúiban történt, hadereje messze legjelentősebb részét a döntő hadműveleti vonalon koncentrálta (az Ausztria elleni háborúkban a Strasbourg–Bécs vonalon), és viszonylag kis haderőt hagyott a másodrendű hadszíntéren (Itáliában), biztos lévén abban, hogy még ha csapatait itt meg is verik, a fővonalon elért saját sikerei jobban útját állják az ellenséges hadsereg előnyomulásának, mint bármilyen közvetlen ellenállás. Utódja ezzel szemben sok ponton szórja szét Franciaország haderejét és egy részét ott koncentrálja, ahol, ha egyáltalán, úgy a legkisebb eredményeket a legnagyobb áldozatok árán kell megvásárolni. A Rómában, Athénben, Konstantinápolyban és a Krímben levő csapatokon kívül egy segítő sereget kell küldeni Ausztriába – a lengyel határra – és egy másikat a Balti-tengerre. A francia hadseregnek ilymódon legkevesebb három hadszíntéren kell működnie, amelyeket legalább 1000 mérföld választ el egymástól. E terv szerint a francia haderők egészét nagyjából felhasználnák, *mielőtt* még a háború Európában komolyan megkezdődne. Napóleon, ha egy megkezdett vállalkozást ésszerűtlennek látott (mint Aspernnál[121]), ahelyett, hogy ragaszkodott volna hozzá, talált valami új fordulatot, csapatait váratlanul új támadási pontra vezényelte, és egy sikerrel koronázott ragyogó manőverrel még az időleges vereséget is a végső győzelemhez vezetőnek tüntette fel. Csak hanyatlása napjaiban, miután 1812 megtörte önbizalmát, változott akaratereje elvakult nyakassággá, amely azt parancsolta neki, hogy tartson meg olyan állásokat (mint Lipcsénél[122]), amelyeket katonai ítélőképessége elvetett. Utódja azonban *kénytelen* azzal kezdeni, amivel elődje végezte. Az egyiknél megmagyarázhatatlan vereségek eredménye volt az, ami a másiknál megmagyarázhatatlan szerencsés esetek eredménye. Az egyiknél saját lángesze lett a csillag, amelyben hitt; a másiknál a csillagban való hitnek kell pótolnia a lángészt. Az egyik legyőzött egy valóságos forradalmat, mert ő volt az egyetlen ember, aki véghezvihette ezt a forradalmat; a másik egy letűnt forradalmi korszak újraéledt emlékét győzte le, mert ennek az egyetlen embernek a nevét viselte, tehát maga is emlék volt. Könnyű lenne kimutatni, hogy a második császárság belső igazgatásában visszatükröződik hadviselésének önhitt középszerűsége, hogy itt is a látszat lépett a lényeg helyébe, és

hogy a „gazdasági" hadjáratok semmivel sem voltak sikeresebbek, mint a katonaiak.

Kritik der französischen Kriegführung

A megírás ideje: 1855 március 17.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 20. (133.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Agitáció Poroszország ellen – Egy böjtnap

London, március 19. A helybeli sajtó Poroszországgal kapcsolatos hangulatának jellemzésére két kivonatot közlünk – az egyiket a toryk sajtóorgánumából, a „Morning Herald"-ból[51], a másikat Palmerstonéból, a „Morning Post"-ból[49]. A „Morning Herald" a következőket jegyzi meg Sir Robert Peel, az admiralitás újonnan kinevezett junior lordjának beszédére vonatkozóan, amelyet portsmouthi választói előtt mondott:

„Sir Robert Peel igen helyesen képviselte az angol nép érzelmeit, amikor azt kívánta, hogy Poroszországot határozottan körvonalazott politikára kell szorítani, vagy pedig második keleti-tengeri expedíciónk éppolyan haszontalan lesz, mint az első volt. Elegünk van a jegyzőkönyvekből, a »pontokból«; legfőbb ideje, hogy Oroszországot elvágjuk segélyforrásaitól és visszahatást készítsünk elő Oroszország belsejében."

A „Morning Post"-nak ezt írják Párizsból Wedell tábornok küldetéséről:

„Wedell tábornok közölte instrukcióit Napóleon kabinetjével. Miben állnak ezek? Wedell tábornok azt meséli a francia kormánynak: 1. hogy őfelségét, Poroszország királyát mélyen elszomorította császári sógorának halála; 2. hogy Poroszország teljesen egyetért a nyugati hatalmakkal a december 28-i jegyzőkönyvet illetően és kész azt minden elfogadható formában aláírni, s hogy Poroszországnak ezért el kell foglalnia helyét a bécsi tanácsban. A dolog azonban úgy áll, hogy a december 28-i jegyzőkönyv senkit sem kötelez semmire, hanem inkább csak egy történelmi mű diplomáciai vázlata. Mivel pedig Poroszország megtagadja az Anglia, Franciaország és Ausztria közötti *valóságos* szövetségi szerződés aláírását, Wedell úr küldetését befejezettnek kell tekinteni."

Ismeretes, hogy Türosz és Karthágó urai az istenek haragját kiengesztelendő nem saját magukat áldozták fel, hanem összevásárolták a szegények gyermekeit, hogy őket vessék a Moloch izzó karjaiba. A hivatalos Anglia előírja a népnek, hogy alázkodjon meg az Úr előtt, böjtöljön és vezekeljen

azért a gyalázatért, amelyet előző kormányának rossz igazgatása zúdított rá, a több millió font sterlingért, amelyet belőle haszontalanul kipréselt, s a több ezer életért, amelyet tőle lelkiismeretlenül elrabolt. Jövő szerdára ugyanis bűnbánati és imanapot rendelt el az államtanács, hogy

„bűneinkért bocsánatot nyerjünk, s legalázatosabban és legjámborabban küldjük imáinkat Ő isteni Felségéhez, áldását és támogatását kérve fegyvereinkre s a béke visszaállítását a királynő és birodalmai számára".

Pontosan úgy, ahogyan az udvarnagy udvari ünnepségekkor, a canterburyi érsek e vallási ünnepre szövegmintát tett közzé, amelyben elő van írva, hogyan kell megszólítani Ő isteni Felségét. Az angol és az orosz államegyház e furcsa konkurrenciája alkalmával – ez utóbbi szintén kérte Isten áldását fegyvereire – az előny nyilvánvalóan az orosz államegyház oldalán van.

„Ha a cár alattvalói olvassák", jegyzi meg a „Leader"[125], „akkor a Canterbury által előírt ima gyávák imája; ha angolok olvassák, akkor képmutatóké. Ha dissenterek olvassák, akkor egy olyan szekta imája, amely parancsolni akar a többieknek. Ha a munkáslakosság olvassa, akkor a gazdagok imája, akik egy szekta tagjai, s ezt a maskarádét abban a hitben tartják fenn, hogy közvetve hozzásegíti őket a rang és az állások monopóliumának megtartásához. Az érsek kenetteljes fecsegése az ország különböző részeiben felizgatta a munkásosztályt. A böjt és alázat napja az ő számukra realitás. Az összes hitfelekezet számára, a szegénységét kivéve, ez csak a szokásos étkezést kiegészítő tojást és halmártást jelenti és az üzlethelyiségek zárva tartását, akárcsak vasárnap. A munkás számára egy *böjtnap* a munkabérnek és ezért az étkezésnek az elmaradását jelenti."

Egy régebbi tudósításban ezt mondottuk: „Az ipari proletariátus és a burzsoázia közötti konfliktus abban az időben kezdődik majd újra, amikor a burzsoázia és az arisztokrácia közötti konfliktus eléri a tetőpontját."*

A London Tavernben múlt pénteken tartott nagygyűlés kézzelfoghatóan bizonyította ezt a tételt. A gyűlésről szóló tudósítás előtt néhány adatot közlünk azokról a csatározásokról, amelyek az utóbbi időben a parlamenten belül és kívül a proletariátus és a burzsoázia között előfordultak. Nemrégiben a manchesteri gyárosok gyűlést tartottak, amelyen elhatározták, hogy agitációt indítanak a hivatalos „gyárfelügyelők" rendszerének megszüntetésére, minthogy ezek a felügyelők nemcsak azt engedik meg maguknak, hogy őrködjenek a törvényszabta munkaórák betartása fölött, hanem még azt is megkívánják, hogy a gyárakban valóban hajtsák végre a par-

* *V. ö. 92. old. – Szerk.*

lament által előírt intézkedéseket annak elhárítására, hogy a gépi berendezés kárt tegyen a munkások testi épségében és életében. Dél-Lancashire gyárfelügyelője, az ismert Leonard Horner, különösképpen magára vonta haragjukat, mivel utolsó jelentésében ragaszkodik a törvény által a fonodák számára előírt egyik intézkedéshez, amelynek elhanyagolása, mint a gyárosok egyike – természetesen a Béketársaság[126] tagja – naivul felkiáltott, „az elmúlt évben *csak* öt felnőtt munkás életébe került".

Mindez a *parlamenten kívül* történt. *Magában az alsóházban* második olvasásban elvetették Sir H. Halford törvényjavaslatát, amely törvénytelennek nyilvánította a „stoppage of wages"-t. A „stoppage of wages" *levonásokat* jelent a *névleges munkabérből*, részint pénzbüntetésként a munkaadó által létesített gyári szabályok megsértéséért, részint azokban az iparágakban, ahol a modern rendszert még nem vezették be, bérleti díjként a munkásoknak kölcsönzött szövőszékekért stb.

Az utóbbi rendszer különösen a nottinghami harisnyakötő iparban uralkodik, és Sir H. Halford kimutatta, hogy itt sok esetben ahelyett, hogy a vállalkozók fizetnék a munkásokat, a munkásoknak kell vállalkozójukat fizetniök. Ugyanis különféle ürügyekkel olyan sokat levonnak a névleges munkabérből, hogy a munkásnak még bizonyos többletet kell kiadnia, amelyet a tőkés tartozásként a terhére ír. Ilymódon adósává válik munkaadójának, aki arra kényszeríti, hogy egyre kedvezőtlenebb feltételek mellett újítsa meg szerződését, míg végül a szó szoros értelmében jobbággyá lesz, anélkül azonban, hogy legalább fizikai létezését biztosítanák, mint a jobbágyét.

S amellett, hogy az alsóház Sir H. Halford törvényjavaslatát, amely véget vetett volna ennek a garázdálkodásnak, második olvasásban elvetette, nem volt hajlandó *akár csak figyelmére is méltatni* Cobbettnak, a nagy angol pamfletista fiának törvényjavaslatát. E törvényjavaslat a következőket kívánta: 1. Az 1850-es tíz és fél órás törvényt helyettesítsék az 1847-es „tízórás törvénnyel"[127]; 2. váltsák „valóra" a gyárakban a munkaidő törvényszabta korlátozását olymódon, hogy a mindenkori törvényes munkanap végén a gépeket kényszerűen leállítják.

Holnap a London Tavernben tartott gyűlésről számolunk be.

Agitation gegen Preussen – Ein Fasttag

A megírás ideje: 1855 március 19.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 22. (137.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Egy gyűlés

London, március 20. A „Morning Advertiser"[24] már hónapok óta azon fáradozott, hogy „Nemzeti és alkotmányos egyesület" néven agitációs társaságot hozzon létre az oligarchikus rendszer megdöntésére. Számos előmunkálat, felhívás, gyűjtés stb. után végre a múlt péntekre nyilvános gyűlést hívtak össze a London Tavernbe.[128] Ez lett volna a sokszor bejelentett új egyesület születésnapja. A nagy terem már jóval a gyűlés megnyitása előtt zsúfolásig megtelt munkásokkal, és az új mozgalom önjelölt vezetői, amikor végre megjelentek, csak üggyel-bajjal tudtak helyet találni az emelvényen. Az elnöknek megválasztott James Taylor úr felolvasta Layard, Sir de Lacy Evans, Wakley, Sir James Duke, Sir John Shelley és mások leveleit, amelyekben az említettek biztosították az egyesületet, hogy rokonszenveznek céljaival, de egyúttal különféle ürügyekkel elhárították a személyes megjelenésre szóló meghívást. Majd felolvastak egy „Felhívást a néphez". Ebben élesen megvilágították a keleti hadvezetést és a kormányválságot. Majd annak kijelentése következett, hogy

„minden osztály, *de különösen a középosztály* gyakorlati embereinek megvannak a kormányzat átvételéhez szükséges tulajdonságaik".

Ezt a középosztály különös igényeire vonatkozó ügyetlen célzást hangos pisszegéssel fogadták.

„Az egyesület fő célja", folytatódik a felhívás, „az lesz, hogy szétrombolja az arisztokrácia monopóliumát a kormányhatalomra és a kormányállásokra, amely monopólium oly áldatlanul hat ki az ország legfőbb érdekeire. A másodrendű célok közé tartozik *a titkos diplomácia megszüntetése*. A társaság különleges küldetése lesz, hogy az Egyesült Királyság választópolgáraihoz forduljon és figyelmeztesse őket, gondosan nézzenek utána, hogy kiknek a kezére bízzák az ország segélyforrásait és szabadságait, és nevezetesen, hogy ne szavazzanak többé az arisztokrácia és a gazdagság látszatfiguráira és azok bábjaira."

Majd *Beales* úr emelkedett szólásra és kimerítő beszédben támogatta az első indítványt:

„A közügyek veszélyes állapota és mindennemű javulás nyilvánvaló reménytelensége a jelenlegi oligarchikus rendszerben, amely bitorolja a kormány funkcióit, monopolizálja az állásokat és az előjogokat, szégyenbe és szerencsétlenségbe dönti az országot, szükségessé teszi a nép egyesülését, hogy megtörjék a régi rendszer fennmaradását . . . Ezért társaságot kell alakítani *Nemzeti és alkotmányos egyesület* néven."

Nicholay úr, a marylebone-i lángelmék egyike, támogatta az indítványt. Éppígy *Apsley Pellatt* parlamenti tag is:

„A nép *Cromwell ironside-jainak** határozottságával, önuralmával, kitartásával és elszántságával fog a kormányreform munkájához kezdeni. Anglia választótestületeinek módjukban állna minden visszaélést megszüntetni, ha elhatároznák magukat arra, hogy *ingyen* küldenek becsületes embereket a parlamentbe; de nem várhatják, hogy becsületesen képviseljék őket, ha pl. egy olyan ember, mint Lord Ebrington, csak 5000 font sterlingnyi összegért kerül Marylebone-ból a parlamentbe, míg szerencsétlen ellenfele 3000 font sterlinget takaríthatott volna meg."

Ezután *Murrough* úr, a parlament tagja lépett elő, ám a számottevő ellenzék arra kényszerítette, hogy átadja helyét George Harrisonnak (nottinghami munkás, chartista).

„Ez a mozgalom", mondotta Harrison, „a középosztály kísérlete arra, hogy saját kezébe kaparintsa a kormányzást, saját kebelén belül ossza el az állásokat és a nyugdíjakat, s rosszabb oligarchiát hozzon létre, mint a most fennálló."

Majd *módosítványt* olvasott fel, amelyben a földbirtokos- és a pénzarisztokráciát egyaránt a nép ellenségének nyilvánította és kijelentette, hogy az egyetlen eszköz a nemzet megújhodására a *Népcharta*[92] bevezetése, annak öt pontjával: általános választójog, titkos szavazás, egyenlő választókerületek, évenként választott parlament, a vagyoni cenzus megszüntetése.

Ernest Jones (a chartista vezér, egy főnemesi család tagja) támogatta a módosítványt és többek között megjegyezte:

„A nép saját helyzetét tenné tönkre, ha támogatná a középosztálynak ezt a hatalom és az állások birtokbavételére irányuló mozgalmát. Kétség-

* – *vasbordájúinak* – *Szerk.*

telen, hogy az emelvényen sok a miniszterelnökségre éhes ember" (cheers*), „sok az in partibus[129] állásvadász" (cheers). „Ám a népnek nem kell a Brightokkal, a Cobdenokkal és a pénztőke képviselőivel szövetkeznie. Nem a földbirtokos arisztokrácia, hanem a pénztőke helyezkedett szembe egy humánus gyári törvénnyel, vetette el a »stoppage of wages«" (a névleges munkabérből való levonások) „elleni törvényjavaslatot, akadályozta meg egy jó egyesülési törvény elfogadását, és mindenekelőtt a pénztőkések és a gyárosok igyekeznek elnyomni és megalázni a népet. Ő bármely pillanatban kész csatlakozni egy olyan mozgalomhoz, amelynek az a célja, hogy Devonshire hercegének stb. befolyását megszüntesse, de nem azért, hogy helyükbe a gyári por hercegét és az orsó lordjait ültesse." (Cheers és derültség.) „Azt mondták, hogy a munkásmozgalom, a chartista mozgalom halott. Ő itt kijelenti a középosztálybeli reformer uraknak, hogy a munkásosztály elég eleven ahhoz, hogy bármely mozgalmat meghalasszon. Nem fogja megengedni a középosztálynak, hogy megmozduljon, ha az nem határozza el magát arra, hogy a Népchartát és annak öt pontját felvegye programjába. A középosztály ne áltassa önmagát. Szó sem lehet a régi csalások megismétléséről."

Némi további vita után, amely jókora izgalom közepette folyt, az elnök megpróbált megszabadulni a módosítványtól, kijelentvén, hogy az nem módosítvány; de kénytelen volt megváltoztatni elhatározását. A módosítványt szavazásra bocsátották és legalább tíz az egyhez arányú többséggel el is fogadták, hangos tetszésnyilvánítás és kalaplengetés kíséretében. Az elnök, miután bejelentette, hogy a módosítványt elfogadták, nagy derültség közepette megállapította, továbbra is azt hiszi, hogy a jelenlevők többsége az „Alkotmányos és nemzeti egyesület" megalapítása mellett van. Ezért folytatják szervezkedésüket és később újabb felhívással fognak a nyilvánossághoz fordulni – célozva, bár rejtett formában, arra, hogy a jövőben, az ellenzéket elkerülendő, csak tagsági igazolvánnyal ellátott személyeket fognak beengedni. A chartisták – kitűnő humorérzékkel – köszönet megszavazásával bókoltak az elnöknek, és a gyűlés feloszlott.

Tagadhatatlan, hogy a logika – még az egyesület hivatalosan meghirdetett alapelveinek álláspontjáról is – a chartisták oldalán volt. Az egyesület meg akarja dönteni az oligarchiát úgy, hogy a kormánytól a parlamenthez apellál. De mi is a kormány? A parlamenti többség teremtménye. Avagy a parlamentet akarja megdönteni úgy, hogy a választótestületekhez apellál.

* – éljenzés – *Szerk.*

De mi is a parlament? A választótestületek szabadon választott képviselete. Marad tehát csupán a választótestületek kibővítése. Ha nem hajlandók a Népcharta elfogadása útján ezeket magának a népnek a méreteire kibővíteni, ezzel bevallják, hogy a régi arisztokráciát egy újjal igyekeznek helyettesíteni. A jelenlegi oligarchia ellen *a nép nevében* szeretnének beszélni, de egyúttal elkerülni, hogy a nép, ha szólítják, a saját személyében jelenjék meg.

Ein Meeting

A megírás ideje: 1855 március 20.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 24. (141.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Hírek az angol sajtóból

London, március 20. Newcastle hercege elrendelte Lord Lucan visszahívását; Lord Panmure nyilvánosságra hozta Raglan írását Lucan ellen, és Lord Hardinge, az angol hadsereg csodálatos connétable-ja*, megtagadta tőle a vizsgálatot és a haditörvényszéket. Két minisztériumnak, a krími főparancsnoknak és a londoni Horse Guards[47] főnökének ellenkezése dacára Lord Lucan tegnap a Lordok Házában részletes fejtegetésével bebizonyította, hogy nem ő, hanem egyedül Raglan felelős a könnyűlovasság balaklavai pusztulásáért[4], s hogy Aberdeen és Palmerston kormányai az engedelmes, gyengeelméjű és irányítható krími hadvezér megmentése végett őt, Lord Lucant vetették oda prédául a közönség elégedetlenségének. A közvélemény szörnyetegének valamivel be kellett tömni a száját. Ebben a kérdésben döntő fontosságú az a Cathcart tábornok holttestén talált befejezetlen levél, amely feleségének szól és november 2-án kelt, három nappal az inkermani csata[130] előtt és nyolc nappal a balaklavai lovassági roham után. A levélben szószerint ez olvasható:

„Sem Lord Lucant, sem Lord Cardigant nem lehet hibáztatni, sőt ellenkezőleg, hiszen parancsoknak engedelmeskedtek."

A „Times"[10] a bécsi konferenciáról[37] írott cikkében ma azt a jellemző megjegyzést ejti el, hogy ha a kongresszus komolyan folyik, a legfőbb nehézségek török részről várhatók. Nem a cártól, hanem a szultántól kell majd a négy pont[9] határain belül a fő engedményeket kicsikarni.

Tegnapelőtt a „Times" megint azzal a „hiteles" közléssel vezette félre olvasóit, hogy március 19. előtt kétségkívül megtörtént Szevasztopol nagy ágyúzása és végső ostroma. Honnan e hirtelen fordulat a kétségbeesett reménytelenségből a vérmes vakhitbe? A „Times" éppen abban a pillanatban kezdte meg krími hadjáratát a bukott koalíció ellen s azt a „ceterum

* – főparancsnoka – *Szerk.*

censeo"-ját*, hogy szükség van egy vizsgáló bizottságra, amikor Gladstone veszélybe hozta a lap monopóliumát azzal a javaslattal, hogy szüntessék meg az újság-bélyegilletéket, s korlátozzák 4 unciára azoknak az újságoknak a súlyát, amelyeket a posta egy pennyért továbbít, – márpedig a „Times" egy példánya ennél többet nyom. Gladstone bukása után utóda, Sir G. C. Lewis azonnal visszavonta ezt a törvényjavaslatot, s a „Times" azt remélve, hogy minden a régiben marad, a Krímről festett epés képét hirtelenjében átváltoztatta a sikerek reményétől sugárzó mozgalmas panorámává, amelyben még az a hadsereg is újból tevékenykedik, amely fölött három hónappal ezelőtt gyászbeszédet tartott. Ma a kép ismét borús, mert Sir G. C. Lewis tegnap minden várakozás ellenére szintén benyújtott egy törvényjavaslatot az újság-bélyegilleték eltörlésére vonatkozóan. A retrospektív szemlelíró gyűlölete a friss újdonságok iránt! kiált fel a „Times". Ismeretes, hogy Lewis az „Edinburgh Review"[132] kiadója volt.

Mihelyt a törvényjavaslat összes részleteivel az alsóház előtt lesz, visszatérünk rá, de addig is megjegyezzük, hogy ez engedmény a *Manchester Schoolnak*[54], amelynek kétségtelen érdeme, hogy fáradhatatlanul agitált a szabad verseny érvényesítéséért a sajtó területén. Az az engedmény, melyet a Palmerston-kormány a *Manchester Schoolnak* tett, captatio benevolentiae** arra az esetre, ha az alsóházat feloszlatják és új parlamenti választásokat tartanak.

Mitteilungen aus der englischen Presse
A megírás ideje: 1855 március 20.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 23. (139.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* – „egyébként megjegyzem"-jét[131] – *Szerk.*
** – jóindulat-keresés – *Szerk.*

[Karl Marx]

A parlamentből
[Viták Poroszországról a Lordok Házában]

London, március 21. A Lordok Házának tegnapi ülésén Lord Lyndhurst, Liverpool és Castlereagh öreg kollégája, előterjesztette régen bejelentett indítványát „Poroszországnak a bécsi konferenciához[37] való viszonyáról". Két körülmény, jegyezte meg Lyndhurst, adott e kérdésnek az utóbbi időben újabb érdekességet: az az üzenet, amelyet Oroszország haldokló császára a porosz udvarhoz intézett és II. Sándor kiáltványa, amelyben ígéretet tesz arra, hogy véghezviszi Péter, Katalin, Sándor és apja politikáját. Hogy Oroszország a maga részéről miként értelmezi a porosz politikát, az látható annak a titkos táviratnak itt következő kivonataiból, amelyet Pozzo di Borgo kevéssel az 1828–29-es háború kitörése előtt Nesselrodéhoz intézett. Ebben többek között ez áll:

„Ha Oroszország kényszerrendszabályokhoz nyúlna Törökország ellen, minden alapunk megvan azt hinni, hogy Poroszország semmilyen módon nem fog vele szembeszállni, hanem ellenkezőleg, Poroszország magatartása, amely egyszerre független és barátságos, óriási akadályként fog hatni más államokra, és olyan eredmények elfogadására fogja rábírni ezeket, amelyek megfelelnek Oroszország méltóságának és érdekeinek. Szükséges lesz, hogy a berlini kabinetet bizonyos mértékben beavassuk bizalmunkba és meggyőzzük arról, hogy az a szerep, amelyet Poroszországnak szánunk, elősegíti majd a két uralkodó és a két udvar közti örvendetes bizalom növekedését."

Lehetett volna-e, kiáltott fel Lyndhurst, látnokibb erővel előre jelezni azt az irányt, amelyet a porosz udvar az utóbbi hat vagy tizenkét hónapban követett? Igaz, Poroszország is aláírta a december 5-i, a január 13-i és az április 9-i jegyzőkönyveket. E jegyzőkönyveknek az volt a céljuk, hogy kieszközöljék a dunai fejedelemségek kiürítését és biztosítékokat szerezzenek a szultán függetlenségének, valamint Törökország integritásának védelmére.

Vajon e célnak megfelelően járt-e el a porosz udvar? A hadműveletekre szánt 30 millió talléros kölcsönnel kapcsolatban Manteuffel báró kijelentette: Poroszország a fent említett jegyzőkönyvekben az orosz politikáról abban az értelemben mondotta ki véleményét, hogy nagy igazságtalanság történt; de nem érzi kötelezve magát, hogy ennél továbbmenjen és tevékeny részt vállaljon. Ilyen hangon beszél egy nagy nemzet? És nem kötelezik-e Poroszországot határozottan Törökország védelmére az 1840-es és 1841-es szerződések? Manteuffel báró hozzáfűzte, hogy Németország függetlenségét avagy a német érdekeket a viszály nem érinti, Poroszország tehát nem köteles bármiféle áldozatot hozni. Egy másik dokumentumban azonban maga Manteuffel báró állapította meg az ellenkezőjét. Egyébként, ha a cár már birtokába vette Konstantinápolyt, fölösleges lesz a továbbiakban német függetlenségről és német érdekekről beszélni. Akkor el kell bukniok a túlerővel szemben. Miután Lord Lyndhurst célzott még Bonin hadügyminiszter elbocsátására, Bunsen követ Londonból történt visszarendelésére és arra, hogy a porosz kamarák elhárították a trónbeszédre adandó válaszüzenetet, rátért „e politikai dráma második felvonására". Meglehetősen hosszú idő eltelte után Ausztria helyénvalónak találta, hogy Oroszországtól a dunai fejedelemségek kiürítését követelje. Megfogalmazták a követelést és Berlinbe küldték aláírás végett. Berlinből ellenjavaslatokat küldtek Bécsbe, amelyek teljességgel elégtelenek voltak, de időveszteséget okoztak, amennyiben a szövetségesekkel megvizsgálás végett ismertetni kellett ezeket. Oroszország eközben kiürítette a fejedelemségeket, területük egy részét azonban katonai okokból megszállva tartotta és kijelentette, hogy teljesen védelemre kíván szorítkozni. Poroszország ezután visszavonult a szövetségből, mert Oroszország minden ésszerű követelésnek eleget tett. Ettől a pillanattól kezdve Poroszország mindent megtett, hogy Ausztria terveit meghiúsítsa. E célból javaslatokat tett a szövetségi gyűlésnek[133] és az egyes német államoknak, nagyrészt sikerrel. Ugyanebben az időben Oroszország hivatalosan köszönetet mondott két német államnak, mert megtagadták a szövetségesekhez való csatlakozást. Ő (Lyndhurst) most rátér a dráma harmadik és utolsó felvonására. A szövetségesek augusztus 8-ra találkozót tűztek ki Bécsben, hogy eldöntsék, mit követeljenek Oroszországtól bármely előzetes tárgyalás alapjaként. Ekkor a szokásos módon bejelentették ezt Poroszországnak, és a bejelentést többször megismételték. Poroszország nem tagadta meg határozottan a részvételt, valójában azonban nem jelent meg a konferencián. Távolmaradása következtében a szövetségesek ahelyett, hogy jegyzőkönyvet fogalmaztak volna meg, egy jegyzéket írtak alá, amely a jövőbeli tárgyalások alapjaként lerögzítette a négy pontot[9]. Ezt a négy pontot azután elfogadás végett

Oroszország elé terjesztették, amely megtagadta elfogadásukat. Poroszország a maga részéről nyilvánosságra hozott és köröztetett egy okmányt, amelyben ellenvetéseket tett a négy pont ellen. Emellett továbbra is azon volt, hogy a szövetségi gyűlésben és az egyes német udvaroknál akadályozza a kisebb német államok csatlakozását a szövetségesekhez. A december 2-i szerződés[8] megkötése után közölték Poroszországgal, hogy fenntartották számára a csatlakozás lehetőségét. Poroszország visszautasította a csatlakozást, ám kijelentette, hogy kész hasonló szerződéseket kötni külön-külön Franciaországgal és Angliával. Attól a pillanattól kezdve, hogy ez utóbbiak e javaslatot elfogadták, Poroszország különféle tárgyalások során és különféle javaslatok formájában számtalan módosítást kívánt, amelyekről bizonyosan tudta, hogy Franciaország és Anglia szükségképpen elveti őket. Amikor ő (Lyndhurst) Poroszországról beszél, akkor ezen a *hivatalos* Poroszországot érti. Tudomása van arról, hogy a porosz nemzet nagy többségében oroszellenes érzelmű. Érthetetlen, hogy Poroszország, miután megtagadta a december 2-i szerződéshez való csatlakozást, hogyan kívánhatja, hogy vonják bele a bécsi tárgyalásokba. Reméli, hogy a szövetséges hatalmak semmiféle ürüggyel sem engedik meg egy porosz ügyvivő részvételét. Ha az ellenkezője történik, akkor Oroszországnak egy szavazat helyett két szavazata lesz a bécsi kongresszuson. A porosz diplomácia Nagy Frigyes óta mit sem változott. Lyndhurst emlékeztet 1794-re, az austerlitzi csatát[263] megelőző és az azt követő időre stb.

Lord Clarendon: Néhány hézag kitöltésére óhajt csak szorítkozni az Anglia és Poroszország közt esett közlésekre vonatkozólag. Miután az orosz kabinet elvetette a szövetségesek feltételeit, összehívták a vonatkozó meghatalmazottak konferenciáját, amelyet azonban nem tudtak megtartani, mert a porosz kormány képviselője nem óhajtott részt venni. A londoni porosz követ később ugyan kijelentette neki, hogy kormányának szándékában áll megadni a kívánt engedélyt bécsi meghatalmazottjának. Ő (Clarendon) azonban kijelentette: „Már késő." A Poroszország és Ausztria közötti levélváltásból Oroszországnak volt haszna. Poroszországot már a december 2-i szerződés aláírása előtt meghívták a részvételre, ám hiába. Poroszország azt kívánta, hogy feltétel nélkül engedjék az új konferenciára, mivel ez folytatása a korábbi konferenciának, amelyet még nem fejeztek be és amelytől Poroszország korántsem vonult vissza. Ez utóbbira vonatkozólag az angol kormány rámutatott arra a tényre, hogy korábbi alkalommal már csak azért sem kerülhetett sor konferenciára, mert Poroszország nem óhajtott részt venni, noha erre többször is felkérték. Az új konferencia semmiképpen nem folytatása a réginek, mert amikor Ausztria októberben és novemberben Franciaországtól és Angliától a tárgyalások újrafelvételét kérte, azt a választ

kapta, hogy a jegyzőkönyvek és konferenciák ideje elmúlt már, de ha Ausztria háborús kötelezettséget vállal velük együtt, akkor utánanéznek majd, megvalósítható-e a béke. Ez eredményezte a december 2-i szerződést. A későbbiek során hajlandók voltak Poroszországgal különszerződéseket kötni. „De megengedni Poroszországnak, hogy minden előjogot igénybe vegyen, anélkül hogy bármiféle veszélyben osztoznék, feltétel nélkül beengedni egy olyan konferenciára, amely végződhet békével, de nagyobb arányú háborúhoz is vezethet, anélkül hogy nyilatkoznék szándékairól vagy politikájáról, anélkül hogy velünk közvetlen vagy esetleges szövetségre lépne, anélkül hogy tudnók, semleges félként, ellenségként vagy barátként jön-e a konferenciára – ez teljességgel lehetetlen." Poroszország későbbi külön küldöttségeit Londonban és Párizsban egyaránt barátságosan fogadták, de ezek mind ez ideig semmire sem vezettek. Ő, Clarendon, mégsem tekinti úgy, hogy a tárgyalások megszakadtak. Csak három nappal ezelőtt is új javaslatokat tettek. Sajnálatos módon azonban megnyitották a bécsi konferenciákat, amikor Poroszország a saját eljárása folytán kívül maradt a tárgyalásokon. Ilyen nagyhatalomnak, mint Poroszország, nem szabad a legszűkebb német elzárkózásban maradnia. Ezt a magatartást ismételten kifogásolták. Az állandó válasz az, hogy Poroszország politikája a béke. Valójában azonban politikája „se nem európai, se nem német, se nem orosz", és inkább Ausztria terveinek keresztülhúzására, semmint Oroszország sakkban tartására alkalmas. Mindennek ellenére Poroszország nem sokáig maradhat meg elszigeteltségében, mihelyt nagy európai érdekek forognak kockán. Nem állhat Oroszország oldalára, mert ellentétbe kerül a porosz és német nemzeti érzéssel. Jól tudja, hogy ha Oroszország oldalán lépne fel Ausztriával szemben, függőségbe kerülne az előbbitől. Ausztria oldalára nem akar állni. Ellenkezőleg, barátságtalan álláspontot foglalt el Ausztriával szemben. „Ezért azt mondom, hogy Poroszország most elszigetelt és fonák helyzetben van. Ez elégtételül szolgálhat ellenségeinek, de mély sajnálatot kelt szövetségeseiben és saját hazafias lakosságában." Végül biztosította hallgatóságát arról, hogy minden erőfeszítést meg fognak tenni Poroszország közreműködésének elérésére.

Az alsóházban *Lord W. Graham* kérdéssel fordult a miniszterelnökhöz: „vajon kért-e az osztrák követ Lord Clarendontól magyarázatot Sir Robert Peelnek újramegválasztásakor mondott szavaira vonatkozóan, melyek szerint a keleti kérdés nem zárható le kielégítően Lengyelország és Magyarország helyreállítása nélkül?"

Lord Palmerston, ahelyett hogy bármit is válaszolt volna erre a kérdésre, először örömét fejezte ki afelett, hogy Sir Robert Peel elfogadott egy posztot

a kormányában. Ami Magyarországot illeti, Ausztria régóta tudja, hogy Magyarországnak a császárságtól való elválasztását Anglia nagy európai szerencsétlenségnek tekintené, minthogy a császárság, mint összalakulat Európa középpontjában, a hatalmi egyensúly lényeges eleme. Ami pedig Lengyelországot illeti – (itt hangos derültséget okozott az a kis szünet, amellyel Palmerston válaszát megszakította, valamint az a furcsa mód, ahogyan folytatta beszédét) –, az a véleménye, hogy a Lengyel Királyság, ahogy most be van rendezve és ahogy most birtokolják, állandó fenyegetés Németországra nézve. Ám Lengyelország újjáalakítására vonatkozó kikötések nem szerepelnek azokban a pontokban, amelyekről jelenleg Bécsben tárgyalnak. Ám Anglia és Franciaország fenntartották maguknak a jogot, hogy a körülményeknek vagy a háborús eseményeknek megfelelően a négy ponthoz, amelyek alapján most tárgyalnak, újabb kikötéseket csatoljanak, amelyek Európa jövőbeli biztonsága szempontjából lényegesnek tűnhetnek számukra.

Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 március 21.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 24. (141.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Napóleon utolsó cselfogása[134]

„Ha Kroiszosz átlépi a Halüszt, egy nagy birodalmat tesz tönkre." Ezt a választ, amelyet a delphoi jósda adott a lüdiai királynak, ugyanolyan találóan lehetne most Louis Bonaparte-nak küldeni krími kirándulásával kapcsolatban. Nem az orosz birodalom, hanem saját birodalmának tönkretétele várható ettől az úttól.

Rendkívüli, rendellenes helyzetek rendellenes szükségleteket teremtenek. Bárki mást az ő helyében bolondnak tekintenének, ha erre a kiruccanásra vállalkoznék, amelynél a sikertelenség esélyei úgy aránylanak a sikeréhez, mint tíz az egyhez. Louis Bonaparte-nak ezzel teljesen tisztában kell lennie, és mégis mennie kell. Ő az egész expedíció kezdeményezője; ő hozta a szövetséges hadseregeket jelenlegi, nem éppen irigylésreméltó helyzetükbe, és egész Európa előtt köteles őket e helyzetből ismét kivezetni. Ez az első haditette, és ennek kimenetelétől függ majd, legalábbis egy időre, tábornoki hírneve. Nem kisebb záloggal felel a sikerért, mint a koronájával.

Emellett kisebb okok is vannak, melyek ugyancsak hozzájárulnak ahhoz, hogy ez a kockázatos utazás állami szükséglet legyen. Keleten a katonák nem egy alkalommal kimutatták, hogy keserűen csalódtak az új birodalom harci dicsőségéhez fűzött reményeikben. Várnánál és Bazardzsiknál az ál-Nagy Károly paladinjait saját csapataik a „majom" elnevezéssel üdvözölték: „A bas les singes! Vive Lamoricière!"* kiáltották a zuávok, mikor Saint-Arnaud és Espinasse a bolgár pusztaságba küldték őket, hogy meghaljanak a kolerától és a láztól. Most már nemcsak a száműzött tábornokok hírnevét és népszerűségét állítják szembe a francia hadsereget jelenleg vezető kétes hírű parancsnokokkal. Az ifjabb Napoléon-Jérôme különös magatartása, amikor Keleten volt,[135] eszébe juttatta a régi algériai katonáknak, hogy mennyire másként viselkedtek Afrikában az orléans-i hercegek, akik, ha bármi mást fel is lehet hozni ellenük, mindig a csapatok élén voltak és mint katonák

* – „Le a majmokkal! Éljen Lamoricière!" – *Szerk.*

teljesítették kötelességüket. A fiatal Aumale és a fiatal Napóleon közti kontraszt elég erős volt ahhoz, hogy a katonákat erre a kijelentésre késztesse: ha az Orléans-ok volnának még uralmon, a hercegek velünk volnának a futóárkokban, osztoznának velünk a veszedelmekben és fáradalmakban, pedig őket nem hívták Napóleonnak! Így *beszélnek* a katonák, és hogyan is lehetne elhallgattatni őket? Annak az embernek, akinek „megengedtetett, hogy hadosztályparancsnoki egyenruhát hordjon", sikerült foltot ejtenie a Napóleon név katonai hagyományain; a család többi tagja mind igen békés civil, természettudós, pap, vagy pedig hírhedt kalandor; az öreg Jérôme kora miatt és mert régebbi haditettei nem fontak nagy glóriát a feje köré, nem jöhet számításba; így Louis-Napoléonnak magának kell mennie. Ezenkívül a krími utazás híre eljutott Franciaország legeldugottabb falvacskáiba is, és a parasztság lelkesen fogadta; márpedig a parasztság tette meg Louis-Napoléont császárnak. A parasztság meg van győződve arról, hogy egy császárnak, akit ők tettek azzá, és aki a Napóleon nevet viseli, valóban Napoléon redivivus-nak* kell lennie; az ő szemükben ott van a helye a csapatok élén, melyek az ő vezetése alatt felveszik a versenyt a nagy hadsereg légióival. Hogy Szevasztopolt nem vették be, az csak azért van, mert a császár még nem ment oda; de teremjen csak egyszer ott, és az orosz erőd bástyái úgy omlanak porrá, mint Jerikó falai. Így ha valaha vissza akarta is vonni utazási ígéretét, most már nem teheti, mivel híre ment.

Ennek megfelelően mindent előkészítenek. A most a Krímben tartózkodó tíz hadosztályt újabb négy követi, amelyek közül kettőnek a hadjárat elején tartalékhadsereget kell alkotnia Konstantinápolyban. E hadosztályok egyike a császári gárdából áll, a másik az egyesített elitszázadokból, vagyis a párizsi hadsereg gránátosaiból és voltigeurjeiből**; a másik két hadosztályt (a 11-est és a 12-est) már behajózzák vagy összevonják Toulonban és Algírban. Ezek az új erősítések a krími francia csapatok számát mintegy 100 000 vagy 110 000 főre emelik, április végén pedig megérkeznek a 15 000 főnyi piemonti csapatok, valamint nagyszámú brit erősítés. De mégis aligha várható, hogy a szövetségeseknek módjukban lesz májusban egy 150 000-es hadsereggel megindítani a hadjáratot. Az állapotok a Hérakleiai Kherszonészoszon, amelyet egyetlen nagy és silányul gondozott temetőhellyé változtattak, olyanok, hogy a forró és párás időjárás visszatértével az egész vidék mindenfajta ragály melegágyává válik; és bármennyi csapatnak kell is majd ott tartózkodnia, betegség és halál következtében sokkal borzalmasabb veszteségek-

* – feltámadt Napóleonnak – *Szerk.*

** – szétszórt rendben való harcra kiképzett gyalogosaiból – *Szerk.*

nek lesznek kitéve, mint eddig bármikor. A szövetségeseknek semmi esélyük sincs arra, hogy jelenlegi pozíciójukból egy aktív hadsereggel előretörhessenek, mielőtt még összes erősítéseik megérkeznének; ez pedig valamikor május közepe táján lesz, mire a betegség már minden bizonnyal kitört.

A szövetségeseknek legjobb esetben 40 000 embert kell Szevasztopol déli oldalánál hagyniok, és 90 000–100 000 ember áll majd rendelkezésükre az orosz tábori hadsereg ellen indítandó expedícióra. Ennek a hadseregnek, ha nem manőverezik nagyon jól és ha az oroszok nem követnek el nagy baklövéseket, a Kherszonészoszból kivonulva először le kell győznie az oroszokat és vissza kell őket szorítania Szimferopolból, mielőtt egyesülni tud az Eupatoriánál levő törökökkel. De tételezzük fel, hogy ezt az egyesülést nehézségek nélkül megvalósítják; a legnagyobb erősítés, amelyet a törökök ennek a franciákból, angolokból és piemontiakból álló tarka csapatnak nyújthatnak, 20 000, nyílt mezőn való küzdelemre nem túlságosan alkalmas ember lehet. Ez, mindent összevéve, mintegy 120 000 főnyi hadsereg. Hogy egy ilyen hadsereg hogyan él majd meg olyan vidéken, amelyet maguk az oroszok letaroltak, amely gabonában szegény és amelynek fő gazdagságát, a szarvasmarhát az oroszok majd gondosan elhajtják Perekopba, azt nehéz elképzelni. A legcsekélyebb előnyomulás is nagyszabású takarmánygyűjtést tenne szükségessé és számos kikülönítést a szárnyak és a tengerrel való összeköttetés biztosítására. Ekkor majd az orosz irreguláris lovasság, melynek mind ez ideig nem volt alkalma a cselekvésre, megindítja kimerítési hadműveleteit. Addigra az oroszok is megkapják erősítéseiket; az a nyilvánosság, amellyel a franciák a fegyverkezést az elmúlt hat héten folytatták, lehetővé tette az oroszok számára, hogy idejében intézkedjenek. Nem lehet kétséges, hogy jelenleg két vagy három orosz hadosztály, vagy a volhíniai és besszarábiai hadseregből, vagy az újonnan alakult tartalékból, úton van a Krímbe, hogy ott az erőegyensúlyt fenntartsa.

De a szövetséges hadseregből a legnagyobb különítményt Szevasztopol észak felől történő körülzárására kell kialakítani. E célra 20 000 embert el kell venni, és nagyon kétséges, vajon a maradék haderő, amelyet szükségképpen megbéklyóznak az élelmezési nehézségek és akadályoznak a hadianyag- és élelmiszerszállító szekérsorok, elegendő lesz-e ahhoz, hogy kiűzze az orosz tábori hadsereget a Krímből.

Annyi bizonyos, hogy azok a babérok, amelyek révén Louis Bonaparte szeretné kiérdemelni a krími Napóleon nevet, meglehetősen magasan függnek és nem lesz túlságosan könnyű leszakítani őket. Ám az eddig említett nehézségek mindegyike csupán helyi jellegű. Az effajta krími hadviselés ellen felhozható fő ellenvetés végül is az, hogy Franciaország rendelkezésre

álló haderejének egynegyedét egy másodrendű hadszíntérre veti, ahol még a legnagyobb siker sem dönt el semmit. Az egész terv nagy, alapvető hibája ez a Szevasztopollal kapcsolatos esztelen makacsság, amely egyfajta babonává fajul, és amely a sikereknek, sőt a kudarcoknak is képzelt értéket tulajdonít. És éppen ez a krími eseményeknek tulajdonított képzelt érték az, amely kettőzött erővel üt vissza a szkéma szerencsétlen létrehozójára. Sándornak Szevasztopol korántsem jelenti Oroszországot; de Louis Bonaparte-nak az, hogy képtelen bevenni Szevasztopolt, Franciaország elvesztését jelenti.

Napoleon's last Dodge

A megírás ideje: 1855 március 23. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 április 7. (4358.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Csata Szevasztopolnál[134]

Lapunk ma reggel közli a hivatalos francia, angol és orosz jelentéseket az ellenfelek közt Szevasztopolnál lezajlott ütközetről. Az utóbbi elég fontos volt, úgyhogy a hivatalos dokumentumok kiegészítésére néhány magyarázó szót és megjegyzést kíván részünkről.[136]

Körülbelül egy hónappal ezelőtt az oroszok általában sikeres kitöréseiből arra a következtetésre jutottunk, hogy a futóárkokat olyan pontig tolták előre, amelyen az ostromlottak ereje egyenlő volt az ostromlókéval;* másszóval a futóárkok közelsége lehetővé tette az oroszoknak, hogy kitöréskor olyan erőt vigyenek a futóárkok bármely szakaszára, amely legalábbis egyenlő azzal, amelyet a szövetségesek az első órában vagy az első két órában oda tudnak vinni. Minthogy egy-két óra éppen elegendő a földerődítések szétrombolására és egy üteg ágyúinak beszögezésére, a természetes következmény az volt, hogy ezen a ponton túl a szövetségesek nem tolhatták előre közelítőárkaikat. Ettől kezdve az ostrom leállt mindaddig, amíg három francia dandár megérkezése (egy a 8. és kettő a 9. hadosztályból) lehetővé nem tette számukra, hogy az angol gyalogság egy részét felváltsák és a futóárkok őrségét megerősítsék. Ugyanakkor Niel és Jones mérnökkari tábornokok megérkezése új lendületet adott az ostrommunkálatoknak és orvosolta azokat a hibákat, amelyeket főként Bizot francia tábornok önfejűsége és a brit gyalogság kis létszáma okozott. Most újabb közelítőárkokat ástak, különösen az angol oldalon, ahol párhuzamos ostromárkot nyitottak, körülbelül 300 yardnyira a Malahov-dombon levő orosz védőművektől. Az újonnan felállított ütegek közül néhány annyira előre került az inkermani oldalra, hogy mihelyt tüzet nyithatnak, az orosz ütegek egy részét hátba támadhatják vagy oldalazó tűz alá vehetik. Ezen új vonalak ellen az oroszok éppen most indítottak támadást, amelyet rendkívüli ügyességgel és merészséggel hajtottak végre.

---

* *V. ö. 48. old. – Szerk.*

Az orosz vonalak, mint minden térkép mutatja, félkörívben húzódnak a város körül, a Karantén-öböl felső végétől a belső hadikikötőig és onnan a Kilen-öböl végéig. Ez az utóbbi kis öblöcske, amelyet egy mély szakadék nyúlványa alkot; e szakadék a Nagy kikötőtől vagy Szevasztopoli-öböltől felhúzódik egészen addig a fennsíkig, amelyen a szövetségesek táboroznak. E szakadék nyugati oldalán dombok sora húzódik, amely az orosz vonalakat alkotja; e magaslatok legjelentősebbike a Malahov-domb, amely uralkodó helyzete révén az egész orosz jobbszárny kulcsa. A szakadék és a Kilen-öböl keleti oldalán egy másik magaslat emelkedik, ez, minthogy teljesen az orosz ütegek és hadihajók tüze alatt állt, mindaddig elérhetetlen volt a szövetségesek számára, amíg nem tudták teljesen elvágni a Szevasztopol és Inkerman közti összeköttetést, amelyet a kikötő északi oldalán levő erődök és ütegek tüze védelmezett. De amióta a szövetségesek a Malahovtól keletre és délkeletre olyan állásokat találtak ütegeik számára, amelyek az orosz vonalakat oldalról és hátulról fenyegették, ez a semleges domb fontossá vált. Ezért az oroszok február 21-én éjjel egy csapat munkást küldtek oda, hogy előzetes mérnöki tervek alapján redoute-ot* létesítsenek a dombon. Reggel a szövetségesek láthatták a hosszú árkot és mögötte a megkezdett mellvédeket. Úgy látszik, teljesen képtelenek voltak megérteni ennek jelentőségét; következésképpen megelégedtek azzal, hogy annyiban hagyják a dolgot. Másnap reggel azonban csaknem készen állt a redoute, legalábbis körvonalaiban, mert a fejlemények megmutatták, hogy a profil, vagyis az árok mélysége és a mellvéd erőssége még nagyon csekély. Ekkor kezdték a szövetségesek felfedezni, hogy ez az erődítmény csodálatosan fekszik ahhoz, hogy oldalazza és ilymódon úgyszólván használhatatlanná tegye saját oldalazó ütegeiket. A hadmérnökök kijelentették, hogy ezt az erődítményt bármi áron be kell venni. Canrobert ezért a legnagyobb titokban mintegy 1000 zuávból és 3000 tengerészgyalogosból álló rohamoszlopot szervezett. Minthogy a parancsokat csak késői órában adhatták ki és egészen váratlanok voltak, némi késedelem történt, amíg a csapatok összegyűltek a találkozóhelyen, és 24-én hajnali két óra lett, mire élükön a zuávokkal rohamra indulhattak. Rövid menet után 20 yardnyira voltak azároktól. Mint rohamoknál szokásos, egyetlen lövésnek sem volt szabad esnie; a katonáknak ki kellett venniök puskájukból a csappantyútartó kúpot, nehogy haszontalan és időrabló lövöldözésbe bocsátkozzanak. Hirtelen néhány orosz vezényszó hallatszott; a redoute belsejében egy erős orosz csapat emelkedett fel a földről, a mellvéd fölé emelték puská-

* A Szelenginszk-redoute-ot[137]. – *Szerk.*

jukat és sortüzet adtak az előnyomuló oszlopra. A sötétség, valamint a katonáknak ama jól ismert megrögzött szokása folytán, hogy sáncból mindig közvetlenül a mellvéden át tüzeljenek, e sortűznek csak kis hatása lehetett az oszlop élén levők keskeny sávjára. A zuávok, akiket alig tartott fel a befejezetlen árok és sánc lejtős oldala, egy pillanat alatt a redouteban voltak és szuronnyal rontottak ellenfeleikre. Szörnyű kézitusára került sor. Egy idő múlva a zuávok hatalmukba kerítették a redoute felét, később pedig az oroszok az egészet átengedték nekik. Eközben a tengerészgyalogosok, akik kis távolságra követték a zuávokat, vagy eltévesztették az utat, vagy valamely más okból a domb szélén megálltak. Itt egy orosz oszlop mindkét oldalról megtámadta, és kétségbeesett ellenállás után lekergette őket a dombról. A küzdelem alatt vagy kevéssel utána minden bizonnyal megvirradt; az oroszok sürgősen visszavonultak a dombról, meghagyva a redoute-ot a zuávok birtokában, akikre most az egész orosz tüzérség, amelyet csak oda tudtak irányítani, tüzet nyitott. A zuávok egy időre lehasaltak, míg néhány önkéntes lövész, aki kísérte őket, felkúszott a malahovi erődítményekhez és megpróbált a lőréseken át tüzelni az orosz tüzérekre. De a tűz túl erős volt, és nemsokára a zuávoknak vissza kellett vonulniok az Inkerman felé néző oldalon, amely a legtöbb üteg ellen fedezéket nyújtott nekik. Azt állítják, hogy valamennyi sebesültjüket magukkal vitték.

A zuávok és bizonyos Monet tábornok nagy bátorsággal, az oroszok a szokásos szívóssággal párosult nagy ügyességgel hajtották végre ezt a kis összetűzést. Az utóbbiak a szelenginszki és a volhíniai ezredből tevődtek össze, amelyeknek az ereje, több hadjárat után, nem haladhatta meg a zászlóaljankénti 500 főt, vagyis összesen 4000 főt. Hruscsov tábornok vezényelte őket. Műveleteik olyan nagyszerűek voltak, hogy a franciák kijelentik, az oroszoknak ismerniök kellett az egész támadási tervet. A tengerészgyalogosok elleni támadás teljesen és csaknem azonnal sikerült, míg visszavonulásuk a befejezetlen redoute-ból a szerencsétlen és támogatás nélkül maradt zuávokat elsöprő erejű tűznek tette ki, amely szükségképpen szünetelt addig, míg a redoute-on belül folyt a küzdelem.

Canrobert tábornok úgy találta, hogy ez a vereség nagyon nagy hatást gyakorolt csapataira. Türelmetlenségük, amely már különböző alkalmakkor megnyilvánult, most teljes erővel kitört. A katonák követelték a város megostromlását. Hangosan kimondták az „árulás" szót, a francia vereségeknek ezt az örök mentségét, sőt Forey tábornokot minden látható ok nélkül név szerint megjelölték, mint azt a személyt, aki a francia haditanács titkos határozatait elárulta az ellenségnek. Canrobert annyira zavart volt, hogy egy szuszra megírt egy napiparancsot, melyben az egész össze-

tűzést ragyogó, jóllehet viszonylagos sikernek tüntette fel, és egy jegyzéket Lord Raglanhez, melyben azonnali rohamot javasolt; ezt a javaslatot Lord Raglan természetesen elutasította.

Az oroszok viszont megtartották az új redoute-ot és azóta is szorgoskodnak befejezésén. Ez a hadállás nagyon fontos. Biztosítja az összeköttetést Inkermannal és az utánpótlás érkezését ebből az irányból. Oldalba támadással fenyegeti a szövetséges ostromművek egész jobbszárnyát, és új közelítőárkokra van szükség ahhoz, hogy megbéníthassák. Mindenekelőtt pedig mutatja, hogy az oroszok nemcsak saját terepük tartására képesek, hanem még arra is, hogy túl ezen előnyomuljanak. Február második felében új redoute-jukból ellen-futóárkokat létesítettek a szövetségesek ostromműveinek irányában. A jelentések azonban nem közlik ezeknek az ostromműveknek pontos irányát. Mindenesetre a két sorezred jelenléte Szevasztopolban azt bizonyítja, hogy a mostanáig csupán tengerészgyalogosokból és tengerészekből álló helyőrséget számottevően megerősítették és hogy eléggé erős, bármi történjék is.

Mint épp most jelentik, március 10-én vagy 11-én a szövetségesek képesek lesznek ütegeikből tüzet nyitni az orosz védőművekre. De az oroszok erőforrásainak és a szövetségesek nehézségeinek ismeretében hogyan várhatjuk el, hogy az első feltétel teljesül, nevezetesen, hogy az ostromlók tüze erősebb lesz az ostromlottakénál, méghozzá annyival erősebb, hogy el tudja némítani az orosz ütegeket, mielőtt még az angolok és franciák kimerítenék a maguk lőszerkészletét? De tegyük fel, hogy még ezt az eredményt is elérik. Sőt, tegyük fel azt is, hogy a nyílt mezőn levő oroszok e döntő pillanatban elmulasztják az inkermani és balaklavai állások megtámadását. Tegyük fel, hogy megrohamozzák, sőt be is veszik az első orosz vonalat. És aztán! Új védőművek, új ütegek, kis fellegvárakká átalakított erős épületek állják majd a rohamozó hadoszlopok útját, amelyeknek a lerombolásához új ütegsorra van szükség; kartács- és golyózápor űzi majd vissza őket, és a legtöbb, amit tehetnek, hogy megtartják az első orosz vonalat.

Ezután következik a második, majd a harmadik vonal megostromlása — nem említve azt a számos kisebb akadályt, amelyeket az orosz hadmérnökök, ahogyan most megismertük őket, bizonyára nem mulasztottak el felhalmozni a gondjaikra bízott terület belsejében. És időközben az egymást váltó nedvesség és hőség, hőség és nedvesség ezen a sok ezer ember és ló állati bomlástermékeitől átitatott földön ismeretlen, eddig sohasem hallott kórokat fog létrehozni. A járvány, igaz, a városban éppúgy eluralkodik majd, mint a városon kívül, de vajon melyik fél lesz kénytelen megadni magát neki elsőként?

A tavasz borzalmas dolgokat hoz majd ezen a kis, öt-tíz mérföldes félszigeten, melyen Európa legnagyobb nemzetei közül három vívja ádáz harcát; és Louis Bonaparte-nak bőséges oka lesz arra, hogy gratuláljon önmagának, ha majd beérik nagy expedíciójának dús gyümölcse.

A Battle at Sevastopol

A megírás ideje: 1855 március 23. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 április 7. (4358.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A francia szövetség történetéhez

London, március 24. A „Press"[138], Disraeli lapja, múlt héten vihart támasztott egy pohár vízben azzal az állításával, hogy „Lajos császár" a békekötés egyetlen akadálya és Ausztriát magához kötötte egy titkos „megállapodással", amelytől Ausztria meg akar szabadulni. A toryk mindeddig az angol–francia szövetséget a maguk művének tulajdonították. Vajon nem az ő emberük, Lord Malmesbury pecsételte-e meg a Bonaparte-tal való szövetséget?[139] Vajon nem árasztotta-e el Disraeli a parlamentben szarkasztikus megjegyzéseivel Grahamet és Woodot, akik szerinte választóik előtt galádul megrágalmazták a december 2-i államcsínyt? Vajon nem a toryk voltak-e két év óta a háború leghangosabb hirdetői a szónoki emelvényen és a sajtóban egyaránt? És most hirtelen, minden átmenet nélkül, minden enyhítő körülmény nélkül vádaskodások a francia szövetség ellen, személyeskedő megjegyzések „Lajos császárra" és békeprédikálás? Az őstoryk elaggott lapja, a „Morning Herald"[51], nem lévén beavatva a pártvezérek titkaiba, aggodalmasan csóválta a fejét és heves tiltakozásokat dörmögött a „Press" – számára érthetetlen – hallucinációi ellen. Ám az utóbbi ma visszatér a végzetes témára. Fejlécén nagy betűkkel a következőket jelenti be:

„Fontos körülmények kerültek napvilágra. Amint nemrégiben írtuk, kilátás volt arra, hogy a kongresszus re infecta* félbeszakad és Lord John Russell azonnal visszatér Angliába. Az a megváltozott hang, amelyet Ausztria Miklós császár halála óta Oroszországgal szemben megütött – és különösen az osztrák császárnak II. Sándorhoz intézett nyilatkozata –, kétségkívül elősegítették ezt az eredményt. Okunk van azt hinni, hogy a franciák császára eltávolította azokat az akadályokat, amelyek az általános megbékülés útját állták, és hogy Franciaország bele fog egyezni a Krím teljes kiürítésébe, anélkül hogy bármiféle feltételt szabna e tar-

* – dolgavégezetlenül – *Szerk.*

tomány erődítményeinek lerombolását vagy számuk csökkentését illetően."

Ezen orákulum magyarázataként a „Press" „vezércikkének hiteles részleteire" utal. Különös módon éppen ezek a részletek cáfolják a rájuk épített és őket megelőző következtetést.

„Az ügyek Bécsben", írja a vezércikk, „óráról órára kevésbé ésszerűek és kevésbé kielégítőek; ezért fontos, hogy a tisztán látó közvélemény a Csatorna mindkét oldalán kifejtse befolyását olyan eredmények elkerülése érdekében, amelyek éppannyira bosszantóak, mint amennyire sajnálatraméltóak lennének... Ha 1853-ban az angol–francia szövetség minisztereink részéről őszinte lett volna, akkor valószínűleg alkalom sem adódik a háborúra; de ha szükségesnek bizonyul, a hadvezetés minden valószínűség szerint győzelmes és sikeres lett volna. Ahelyett, hogy ilyen őszinte szövetségre lépett volna Franciaországgal, a brit kormány egy évet elpocsékolt azzal, amit *a nagy német államok csatlakozásának* nevezett. A nyugati hatalmak részéről semmi más nem igazolhatta az Oroszország elleni háborút, mint az a szilárd elhatározásuk, hogy birodalmából délen érezhetően lefaragnak. Ez a keleti kérdés egyetlen megoldása. 1853-ban az alkalom kedvező volt, de elszalasztották. Egyképpen elpocsékoltak időt, pénzt, hadseregeket és hírnevet. Ha 1853-ban őszintén jártunk volna el Franciaországgal, akkor a német hatalmak kénytelenek lettek volna nyomdokainkba lépni. Mi történt most? Ausztria császára arról biztosította Oroszország császárát, Sándort, »hogy Ausztria sem birodalmának határait nem akarja csorbítani, sem bármi egyéb gyalázatot nem akar elkövetni területe ellen«. Ezek a szavak csak egyféleképpen értelmezhetők. Ami a Franciaország és Ausztria közötti titkos megállapodást illeti, amelyre már korábban céloztunk, igen mértékadó helyről biztosítanak bennünket afelől, hogy bár ez a két birodalom közötti valószínűleg állandó kapcsolatra utal, nem tartalmaz semmi olyant, aminek szükségképpen Oroszország megtámadására kell vezetnie Ausztria részéről. – Oroszország császára kész elfogadni olyan békefeltételeket, amelyek ugyan nem nyújtják a keleti kérdés megoldását, de kétségkívül az agresszió meghiúsulásának bevallását jelentik, és némileg vezeklést az erőszakos cselekedetért. Úgy hisszük, elmulasztották az alkalmat egy nagyobbstílű politika folytatására, és hogy nem tér vissza egyhamar a körülményeknek olyan találkozása, amely Európa függetlenségét biztosíthatná; ám még most is elérhető egy olyan béke, amely egészében véve előnyös Európának, hasznos Törökországnak és nem lealázó a nyu-

gati hatalmakra nézve. Okunk van attól félni, hogy ilyen békéről nem folynak majd tárgyalások. Mi ennek az akadálya?... A franciák császára. Ha ő a most kedvezőtlen körülmények ellenére még mindig azon a véleményen lenne, hogy a keleti kérdés megoldására kell vállalkozni, akkor nem mondanánk, hogy Anglia lépjen vissza; de arról értesülünk, hogy a császár nézetei egészen más természetűek... A franciák császára olyan mezzo terminét* agyalt ki az orosz határok leszűkítése és a tervezett békéről folytatandó tárgyalások között, amely veszélyes és végzetessé válhat. Ő egy fényes tettekben bővelkedő hadjáratot tervez, amely ismét helyreállítja presztízsét" (ragyogását) „és aztán olyan békével végződik, amely egy jottányival sem változtatna többet Európa vagy Ázsia területi elrendezésén, mint az osztrák–orosz javaslatok, melyekhez a bécsi angol rendkívüli meghatalmazott kész volt csatlakozni. Eltekintve a terv azon részétől, amely sok ezer emberéletet akar feláldozni pusztán a presztízs helyreállításáért ... a terv politikátlanságát éppoly égbekiáltónak tartjuk, mint erkölcstelenségét. Tegyük fel, hogy a presztízshadjárat sikertelen!... Azokon az akadályokon kívül, amelyeket a krími orosz hadsereg állít, a pestis éppen annyira fenyeget, mint a fegyverek. Mi lesz Angliával és Franciaországgal, ha balul üt ki a presztízs-hadjárat? Kinek az oldalán állnak majd akkor a német nagyhatalmak? Mindenképpen Európa pusztulására és bukására van kilátás. S még ha az esélyek nem lennének is ellenünk, jogunk van-e ilyen veszélyeket vállalni, még csak nem is egy meghatározott politika, hanem puszta tüntetés kedvéért? Gyötrelmes lehet Franciaország uralkodójának az a tudat, hogy elmulasztott egy nagy alkalmat; nem kevésbé gyötrelmes az angol népnek. De az államférfiaknak úgy kell venniök a körülményeket, ahogyan vannak. Sem Franciaország, sem Anglia, sem pedig Oroszország nincs abban a helyzetben 1855-ben, mint amilyenben 1853-ban volt. Jaj azoknak a férfiaknak, akik elárulták Európa legmagasztosabb érdekeit! Érje utol őket az a sors, amelyet megérdemelnek. Franciaország uralkodója és Anglia királynője ártatlanok; de nem szabad eszüket vesztett játékosokhoz hasonlatosan a csalódás tébolyában és a kétségbeesés paroxizmusában kierőszakolniok balsorsukat."

Ugyanebben a lapban utalnak Girardin „La Paix" c. pamfletjére, amely a béke-kérdés igazi megoldásaként Szevasztopol és Gibraltár egyidejű lefegyverzését ünnepli.

* – középutat – *Szerk.*

„Gondolják meg", kiált fel a „Press", „hogy ezt a pamfletet vagy helyesebben az árusítását a francia kormány engedélyezte és hogy szerzője a trón feltehető várományosának kedves és bizalmas barátja, tanácsadója és társa!"

Itt csak utalni kívánunk arra, hogy a derbysták, akiknek lapja a „Press", koalícióra törekednek a (békés) Manchester-iskolával[54], és hogy a kormány viszont az újság-bélyegilletékre vonatkozó törvényjavaslattal (amelyre még visszatérünk) igyekszik megnyerni a Manchester-iskolát. Egy puszta tüntetés-hadjárat gondolata, egy európai háborúé, mely nem az ellenség hatalmának veszélyeztetésére, hanem a saját presztízsének a megmentésére irányul, egy látványosság-háborúnak a gondolata persze minden józan angolt szükségképpen kihoz a sodrából. Kérdés, nem az „idées napoléoniennes"* közül való-e ez az ötlet, úgy, ahogyan a restaurált császárság érti s értenie kell ezeket?

Zur Geschichte der französischen Allianz

A megírás ideje: 1855 március 24.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 március 27. (145.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – „napóleoni eszmék"[110] – *Szerk.*

[Karl Marx]

Napóleon és Barbès — Újság-bélyegilleték

London, március 27. Igen jó forrásból arról értesülünk, hogy Bonaparte látogatása a St. James's Palace-ban[141] — amelyet április 16-ra várnak — nagy *ellentüntetésre* fog alkalmat adni. A chartisták tudniillik meghívták *Armand Barbès* francia menekültet, hogy ugyancsak április 16-án látogasson Londonba, ahol nyilvános felvonulással és nagygyűléssel kívánják fogadni. Mindazonáltal kérdéses, hogy Barbès egészségi állapota lehetővé teszi-e a tengeri utazást.

Tegnap az alsóházban második olvasásban elfogadták az újságok bélyegilletékének megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslatot. E törvényjavaslat főbb rendelkezései a következők: 1. a kényszerű újság-bélyegilletéket megszüntetik; 2. a lebélyegzett papírra nyomtatott időszakos kiadványok továbbra is élvezik a díjmentes postai szállítás kiváltságát. A harmadik pont a posta által szállított nyomtatványok terjedelmére vonatkozik, egy másik pedig úgy rendelkezik, hogy a lebélyegzett papírú újságoknak óvadékot kell letenniök esetleges rágalmazási keresetek miatt. A régi újságmegadóztatási rendszer jellemzésére elegendő két tényt megemlítenünk. Egy napilap kiadásához Londonban legalább 50 000–60 000 font sterlingnyi tőke szükséges. Az egész angol sajtó, igen kevés kivétellel, szemérmetlenül és tisztességtelenül ellenzi az új törvényjavaslatot. Szükséges-e még más bizonyíték arra, hogy a régi rendszer védővámrendszer a meglevő sajtó javára és tiltó rendszer a szabad szellemi termeléssel szemben? A sajtószabadság Angliában eddig a tőke kizárólagos kiváltsága volt. Az a kevés számú hetilap, amely a dolgozó osztály érdekeit képviseli — napilapokról természetesen szó sem lehetett —, a munkások hetenkénti hozzájárulásaiból tengeti létét, akik Angliában egészen más áldozatokra képesek közcélok érdekében, mint a kontinensen élők. Tragikomikus az a nagyhangú pátosz, amellyel az angol sajtó Leviátánja, a „Times"[10], pro aris et focis*, vagyis az újságmono-

* — az oltárokért és a tűzhelyekért — *Szerk.*

póliumért küzd, hol szerényen a delphoi jóstemplommal hasonlítva össze önmagát, hol azt bizonygatva, hogy Angliának csak egyetlenegy megtartásra érdemes intézménye van, s ez a „Times", hol zsurnalisztikai világautokráciát és – bármiféle Kücsük Kajnardzsi-i szerződés[142] nélkül – az összes európai újságírók fölötti protektorátust igényelve.

A „Times" egész „cantjével"* a tegnapi alsóházi ülésen méltóan elbánt a különc *Drummond:*

„A sajtó most kereskedelmi spekuláció és semmi több... A Walter urak" (a „Times" főrészvényesei) „természetesen ugyanolyan joggal alapítják meg a politikai szószátyárkodás gyárát, mint Bright úr egy kartongyárat... A »Times« jobban ért az üzlethez, mint vetélytársai. A Walter-családnak mindig voltak kéznél agyafúrt emberei, hétpróbás ügyvédek vagy ehhez hasonlóak, akik mindig készek voltak kiállni bármi mellett és ellen. Itt vannak pl. Barnes, Alsager, Sterling, Delane, Morris, Lowe és Dasent urak. Ezek a gentlemanek mind más és más véleményen vannak. Azok a balga újságok, amelyek nem értenek jól az üzlethez, mint pl. a »Morning Chronicle«[82], egy-egy külön párthoz csatlakoznak. Az egyik peelista[13], a másik derbysta stb. Ha a peelisták pártja virágzik, virágzik a lapjuk is; ha a párt lecsúszik, lecsúszik az újság is. Ezek nyilvánvalóan nem üzletemberek. Az igazi művészet – s ebben mester a »Times« – felbérelni különböző nézetű gentlemanek csapatát és írásra fogni őket. Természetesen ezen urak egyikét sem lehet következetlenséggel vádolni; ugyanaz az ember esetleg mindig hű marad ugyanahhoz a nézethez, és ezek az újságírók egyénileg esetleg igen következetesek, de összességükben véve a világon semmi se lehetne következetlenebb, mint ők. Úgy látszik, a hírlapírás igazi tökélye ebben áll – egyéni tisztesség és kollektív elvetemültség politikai és irodalmi tekintetben egyaránt. Ez igen jövedelmező dolog, s a »Times« őt, Drummondot mindig egyik bérlőjére emlékezteti, akinek azt javasolta, hogy szárítson ki egy mocsaras földdarabot. Világért se! válaszolta a bérlő. Csak nem kiszárítani! Nedves időben mindig akad ott valami a tehénnek, és ha a tehén számára nem akad semmi, majd kinő valami a disznónak, és ha a disznónak nem akad semmi, még mindig akad valami a libának. – Ami az újságok megvesztegethetőségét illeti, nos, pozitív adalékok állnak rendelkezésre a »Times«-ra vonatkozólag, melyről Napóleon ezt mondta: »Önök elküldték nekem a ‚Times'-t, a gyalázatos ‚Times'-t, a Bourbonok lapját.« O'Meara egyik művében

* – „álszenteskedésével" – *Szerk.*

megállapítja,[143] hogy a »Times« az utóbbiaktól havonta 6000 frankot kapott. O'Mearának birtokában volt a nyugta az átvett pénzről a lap kiadójának aláírásával. O'Meara azt is megállapította, hogy elbai száműzetése előtt Napóleon ajánlatokat kapott különböző újságoktól, nevezetesen a »Times«-tól, miszerint hajlandók az érdekében írni. Napóleon ezt visszautasította, de később volt rá oka, hogy megbánja elhatározását."

Ehhez csak annyit jegyzünk meg, hogy a „Times" 1815-ben követelte, hogy Napóleont, akit az európai demagógia középpontjaként ábrázolt, haditörvényszék útján lövessék agyon. Ugyanez a lap – 1816-ban – azt kívánta, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, amely „a sikeres felkelés áldatlan példája", állítsák vissza az angol zsarnokságot.

Napoleon und Barbès – Zeitungsstempel •

A megírás ideje: 1855 március 27.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 március 30. (151.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A vizsgáló bizottság

London, március 28. Az alsóház vizsgáló bizottsága már több mint egy tucat ülést tartott, és nyomozásának eredményei legnagyobbrészt a nyilvánosság rendelkezésére állnak. Cambridge hercegétől kezdve Macdonald úrig, a „Times"[10] munkatársáig, a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből való tanúkat hallgattak ki, és ritkán jellemzett még tanúkihallgatást a vallomások ilyen egybehangzása. Felvonultak az igazgatás különböző ágai, és valamennyi nemcsak hiányos, hanem gyalázatosan botrányos állapotban levőnek találtatott. Minden tiltakozás nélkül elítélték a vezérkart, az egészségügyi részleget, az élelmezési részleget, a hadbiztosságot, a szállítószolgálatot, a kórházigazgatást, az egészségügyi ellenőrzést, a balaklavai és a konstantinápolyi kikötői őrséget. De bármilyen rossz volt is mindegyik ügyosztály önmagában véve, a rendszer teljes dicsősége csak valamennyiük érintkezésében és együttműködésében bontakozott ki. A szabályzatot olyan szépen állították össze, hogy mihelyt érvénybe lépett, senki sem tudta, hol kezdődik a hatásköre vagy hol végződik, vagy hogy kihez forduljon. Olvassuk csak el a leírást a kórházak állapotáról, a gyalázatos durvaságokról, amelyeket hanyagságból vagy nemtörődömségből elkövettek a betegekkel és sebesültekkel szemben a szállítóhajók fedélzetén és rendeltetési helyükre való megérkezésükkor. A moszkvai visszavonuláskor sem történtek borzalmasabb dolgok. Pedig mindez Szkutariban történt, szemtől szembe Konstantinápollyal, ezzel a sokféle segélyforrással rendelkező nagy várossal, nem sietős visszavonulásban, amikor a kozákok a menekülők sarkában vannak, elvágva őket az utánpótlástól – hanem egy addig sikeres hadjárat folyamán, mindenfajta ellenséges támadástól védett helyen, abban a nagy központi raktárban, ahol Nagy-Britannia felhalmozta készleteit hadserege számára. S mindeme rémségek szerzői nem barbárok voltak, hanem gentlemanek, akik a felső tízezerhez tartoznak és a maguk módján szelíd emberek. Fiat*

* – éljen – *Szerk.*

a szabályzat, pereat* a hadsereg! „Forduljon egy másik hatósághoz, az ügy nem a mi illetékességünk alá tartozik." „De kihez forduljak?" „Nem a mi illetékességünk alá tartozik azt tudni, hogy melyik az illetékes ügyosztály, és még ha illetékességünk alá tartozna is, nem volnánk illetékesek ezt önnek megmondani." „De a betegeknek ingre, szappanra, ágyneműre, szállásra, orvosságra, arrowrootra**, portóira van szükségük. Százszámra halnak meg." „Valóban nagyon sajnálom, hogy Anglia színe-virága ilyen gyorsan elsenyved, de nem tudunk segíteni. Semmit sem tudunk adni, még akkor sem, ha van mit adnunk, hogyha nincsenek meg a szükséges megkeresések, rajtuk fél tucat olyan ember aláírása, akiknek a kétharmada távol van, a Krímben vagy másutt." És a katonáknak úgy kellett meghalniok, hogy Tantalosz módjára láthatták, sőt szinte el is érhették mindazt a kényelmet, amely megmenthette volna az életüket. Egyetlen férfi sem akadt a helyszínen, akinek lett volna annyi energiája, hogy széttépje a rutin hálóját és a saját felelősségére cselekedjék, a pillanat megszabta szükségletek parancsa szerint és a szabályzat ellenére. Csupán egyetlen személy merte ezt megtenni, mégpedig *egy nő*, miss *Nightingale*. Miután megbizonyosodott arról, hogy a szükséges dolgok raktáron vannak, kiválasztott néhány markos legényt és ténylegesen betört őfelsége raktáraiba. A rémülettől kővédermedt ellátásiaknak ezt mondta: „Most már megvan az, amire szükségem volt. Maguk pedig menjenek és jelentsék otthon, amit láttak. Mindent magamra vállalok." A Konstantinápolyban és Szkutariban hatalmat gyakorló vénasszonyok nemhogy ilyen merészségre képesek lettek volna, hanem olymértékben gyávák voltak, amely hihetetlennek tűnne, ha ők maguk nyíltan be nem vallották volna. Egyiküket, bizonyos *dr. Andrew Smitht* például, aki egy ideig a kórházak főnöke volt, a vizsgáló bizottság megkérdezte, hogy Konstantinápolyban nem volt-e pénzalap a szükséges áruk megvásárlására és piac a beszerzésükre. „Ó igen!", válaszolta, *„de biztosíthatom önöket, hogy negyvenéves otthoni rutin és taposómalom után hónapokig alig tudtam felfogni, hogy valóban szabad rendelkezésemre áll bizonyos pénzalap"*.

És ilyen vénasszonyoknak szolgáltatták ki a brit hadsereget! Valóban – a sajtóban és a parlamentben adott legszínesebb leírások is elszürkülnek a valóság láttán, ahogyan az a tanúvallomásokból kibontakozik. És mit szóljunk a Herbertekhez, a Gladstone-okhoz, a Newcastle-okhoz, és tutti quanti***, Peel fashionable clerkjeihez°, akik a most bebizonyult tények

* – pusztuljon – *Szerk.*

** – marantagyökérből készült erőtáplálékra – *Szerk.*

*** – ahányan csak vannak – *Szerk.*

° – elegáns tisztviselőihez – *Szerk.*

mindegyikét a parlamentben ismételten hazugságnak minősítették és olyan szenvedélyes keserűséggel utasították vissza, amilyent az ember eddig fel sem tételezett volna ezekről az „igen tiszteletreméltó" urakról! Ezek az Exeter Hall-i[144] dandyk*, puseysta[18] divatfik, akiknek életkérdés az *„átlényegülés"* és a *„reális jelenlét"* közötti megkülönböztetés, a rájuk jellemző szerény elbizakodottsággal átvették a háború vezetését, és annyira sikeresen dolgoztak a brit hadsereg „átlényegülésén", hogy annak „reális jelenléte" sehol sincsen. „Igenis, valahol megvan", feleli Gladstone. „Január 1-én a krími brit hadsereg 32 000 főre rúgott." Sajnálatos módon birtokunkban van Cambridge hercegének vallomása arról, hogy az inkermani csata[130] után, november 6-án az angol hadseregnek már 13 000 szuronya sem volt, és azt is tudjuk, hogy november–december óta körülbelül 3000 embert veszített.

Ezenközben elérkezett a Krímbe a hír az alsóház zendüléséről a miniszterek ellen, Roebuck bizottságáról és az angliai közfelháborodásról. A katonák ujjongva fogadták e hírt, amely rémületbe döntötte a tábornokokat és az ügyosztályok vezetőit. Egy héttel később arról érkezett hír, hogy útban vannak a kivizsgálásra és tárgyalásra felhatalmazott biztosok. Ez úgy hatott, mint galvánáram a bénultakra. Egyidejűleg munkához láttak a vasúti munkások, akiket nem kötött sem precedens, sem szabályzat és hivatali megszokás. Gondoskodtak partraszállási helyről, mozgásba hozták az ásókat, dokkokat, kalyibákat, töltéseket építettek, és mielőtt a mulatságos öreg gentlemanek sejtették volna, már le is rakták az első síneket. Bár a vasút valószínűleg jelentéktelen lesz az ostrom szempontjából – összes előnyeihez olcsóbban és egyszerűbben is hozzá lehetett volna jutni –, a lehető leghasznosabbnak bizonyult a puszta példa által, eleven ellentétben mutatva be a modern ipari Angliát, szemben a rutin tehetetlen Angliájával. A vasúti munkások „előnyomulása" megtörte a varázst, amely fogva tartotta az egész brit hadsereget, a fantasztikus lehetetlenségek káprázata szülte varázst, amely a brit tiszteket és katonákat a törökök fásult fatalizmusa felé vitte, és arra bírta őket, hogy nyugodtan nézzék a biztos pusztulást, mintha elkerülhetetlen végzet lenne. A vasúti munkásokkal ismét felmerül a hadseregben az „aide toi et le ciel t'aidera"** elve. Hat hét alatt minden más képet öltött. Raglan és törzskara, a hadosztály- és dandártábornokok naponta ott vannak a futóárkokban, szemlét tartva és parancsokat osztogatva. A hadbiztosság lovakat, kordélyokat és hajtókat fedezett fel, a csapatok pedig eszközöket

* – ficsúrok – *Szerk.*

** – „segíts magadon, isten is megsegít" – *Szerk.*

arra, hogy betegeiket és részben saját magukat is fedél alá juttassák. Az egészségügyi személyzet a legkiáltóbb borzalmakat eltüntette a kórházsátrakból és barakkokból. Lőszer, ruhanemű, sőt friss hús és zöldségféle is kezd érkezni. Bizonyos fokú rend jut uralomra, és bár még sok a gyógyításra váró régi hiba, az állapotok javulása mégis elvitathatatlan és meglepő.

Das Untersuchungskomitee

A megírás ideje: 1855 március 28.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 március 31. (153.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A brit hadsereg

Előttünk van most az alsóház által a krími brit hadsereg állapotának kivizsgálására kinevezett híres bizottság mintegy tucatnyi üléséről szóló beszámoló. A legkülönbözőbb rendű és rangú tanúkat hallgatták ki Cambridge hercegétől lefelé, és vallomásaik meglepően egybehangzóak. Az igazgatás valamennyi ügyosztálya felvonult, és valamennyi nemcsak hiányosnak, hanem botrányos állapotban levőnek találtatott. Mindenestől, egyetlen tiltakozó hang nélkül elítélték a vezérkart, az egészségügyi részleget, az élelmezési részleget, a hadbiztosságot, a szállítószolgálatot, a kórházigazgatást, az egészségügyi ellenőrzést és a rendfenntartást, a balaklavai kikötői őrséget.

De bármilyen rossz volt is mindegyik ügyosztály önmagában véve, a rendszer teljes dicsősége csak valamennyiük érintkezésében és együttműködésében bontakozott ki. A szabályzatot olyan szépen állították össze, hogy mihelyt az első csapatok törökországi partraszállásakor érvénybe lépett, senki sem tudta, hol kezdődik a hatásköre vagy hol végződik, vagy hogy bármely ügyben kihez forduljon; és ilymódon a felelősségtől való üdvös félelmében mindenki mindent áthárított a maga válláról valaki máséra. E rendszerben a kórházak gyalázatos durvaság színhelyei voltak. A nemtörődöm hanyagság a legnagyobb kárt a betegekben és sebesültekben tette a szállítóhajók fedélzetén és megérkezésük után. A feltárt tények valóban hihetetlenek, a moszkvai visszavonuláskor sem történtek borzalmasabb dolgok. Pedig mindez Szkutariban történt, szemtől szembe Konstantinápollyal, ezzel a munkaerő és az anyagi jólét minden forrásával ellátott nagy várossal. Nem sietős visszavonulás közben történt, amikor a kozákok a menekülők sarkában vannak, elvágva őket az utánpótlástól, hanem egy részben sikeres hadjárat folyamán, mindenfajta ellenséges támadástól védett helyen, abban a nagy központi raktárban, ahol Nagy-Britannia felhalmozta készleteit hadserege számára. S mindeme rémségek és förtelmek szerzői nem kőszívű barbárok. Mindegyikük jó családból való brit gentleman, jól neveltek, szelíd, emberbaráti és vallásos természetűek. Egyénileg kétségkívül készek és haj-

landók voltak bármit megtenni; hivatalos minőségükben az volt a kötelességük, hogy hidegen, részvétlenül végignézzék mindezt a gyalázatot annak tudatában, hogy az ügyről őfelsége szabályzatának egyik rájuk vonatkozó részében sincs rendelkezés. Inkább pusztuljon el ezer hadsereg, hogysem áthágják őfelsége szabályzatát! És a katonáknak úgy kellett meghalniok, hogy Tantalosz módjára láthatták, sőt szinte el is érhették mindazt a kényelmet, amely megmenthette volna az életüket.

Egyetlen férfi sem akadt a helyszínen, akinek lett volna annyi energiája, hogy széttépje a rutin hálóját és saját felelősségére cselekedjék, a pillanat megszabta szükségletek parancsa szerint és a szabályzat ellenére. Az egyetlen személy, aki meg merte ezt tenni, nő volt, miss Nightingale. Miután megbizonyosodott arról, hogy a szükséges dolgok raktáron vannak, kiválasztott néhány markos legényt és ténylegesen betört a királynő raktáraiba! A Konstantinápolyban és Szkutariban hatalmat gyakorló vénasszonyok nemhogy ilyen merészségre képesek lettek volna, hanem olymértékben gyávák voltak, amely hihetetlennek tűnne, ha ők maguk nyíltan be nem vallották volna. Egyiküket, dr. Andrew Smitht, aki egy ideig a kórházak főnöke volt, megkérdezték, hogy Konstantinápolyban nem volt-e pénzalap sok szükséges dolog megvásárlására és piac ezek beszerzésére. „Ó igen", válaszolta, *„de biztosíthatom önöket, hogy negyvenéves otthoni rutin és taposómalom után hónapokig alig tudtam felfogni, hogy valóban szabad rendelkezésemre áll bizonyos pénzalap!"*

A valóság, ahogyan most elénk tárul, messze felülmúlja a dolgok állásának az újságokban és a parlamenti beszédekben adott legsötétebb leírását. A legkirívóbb tények némelyikét már szóvá tették, de most még ezek is sötétebb színezetben jelennek meg. Bár a kép még korántsem teljes, eleget láthatunk belőle ahhoz, hogy az egészet megítélhessük. A kiküldött ápolónőktől eltekintve, egyetlen enyhítő vonás sincsen rajta. Az egyik csoport éppoly rossz és éppoly ostoba, mint a másik, és ha a bizottságnak lesz annyi mersze, hogy jelentésében a tanúvallomásoknak megfelelően nyilatkozzék, nehezen talál majd olyan szavakat az angol nyelvben, amelyek elég erősek ahhoz, hogy kifejezzék elítélését.

E leleplezések láttán lehetetlen elfojtanunk heves felháborodásunkat és megvetésünket nemcsak a közvetlen vétkesek, hanem mindenekelőtt a kormány iránt, amely az expedíciót megrendezte és amely volt annyira arcátlan, hogy a kézzelfogható tényeket puszta kitalálásnak minősítse. Hol van most „az összes tehetségek" nagy koalíciója, azoknak az államférfiaknak a fényes gyülekezete, akiknek uralomra jutásával aranykornak kellett volna virradnia Angliára? Whigek és peelisták[13], russellisták és Palmerston-hívők,

írek és angolok, liberális konzervatívok és konzervatív liberálisok között folyt a kufárkodás és az alku, és mindenkiről, akit pozícióba helyeztek, kiderült, hogy vénasszony vagy határtalanul ostoba. Ezek az államférfiak annyira meg voltak győződve arról, hogy a gépezet, amelyet harminc éve kezelnek, nagyszerűen működik majd, hogy még csak ki se küldtek egy előre nem látott körülmények esetére különleges hatalommal felruházott személyt; előre nem látott körülmények természetesen sose fordulhatnak elő egy jól szabályozott kormány uralma alatt! Ezek a brit miniszterek, természettől és szokástól fogva alantasok lévén, amikor hirtelen parancsnokló pozícióba kerültek, a legnagyobb szégyenbe hozták Angliát. Itt van az öreg Raglan, aki világéletében vezérkari tisztviselő volt Wellingtonnál; egy ember, akinek sohasem engedték meg, hogy saját felelősségére cselekedjék; egy ember, akit egészen 65 éves koráig úgy neveltek, hogy pontosan azt tegye, amit parancsolnak neki; és ezt az embert hirtelen arra jelölik ki, hogy egy hadsereget vezéreljen az ellenség ellen és mindent azonnal, saját maga döntsön el. Szépen a feje tetejére állított is mindent. Tétovázás, félénkség, az önbizalom, a határozottság és a kezdeményezőkészség teljes hiánya jelzi minden lépését. Most már tudjuk, milyen erélytelenül viselkedett a haditanácsban, amikor a krími expedíciót elhatározták. Hogy egy olyan hetvenkedő gazember uszályába kerülhetett, mint amilyen Saint-Arnaud, akit az öreg Wellington egyetlen száraz, ironikus szóval mindörökre elhallgattatott volna! Azután félénk menetelése Balaklavába, gyámoltalansága az ostrom alatt és a tél megpróbáltatásai közepette, amikor nem telt ki tőle jobb, mint hogy elrejtőzzön. Aztán itt van a hasonlóképpen alantas jellemű Lord Hardinge, a hazai hadsereg parancsnoka. Bármennyire öreg katona is, igazgatási rendszeréből és abból, ahogyan azt a Lordok Házában védelmezi, az ember arra következtethetne, hogy soha még ki nem mozdult kaszárnyájából vagy hivatalából. Ha azt mondjuk, hogy halvány sejtelme sincs egy hadra kelt sereg legelemibb szükségleteiről vagy túlságosan lusta ahhoz, hogy ezeket emlékezetébe idézze, akkor a lehető legkedvezőbb megvilágításba helyeztük esetét. Aztán jönnek Peel tisztviselői – Cardwell, Gladstone, Newcastle, Herbert és tutti quanti*. Jól nevelt, jó megjelenésű fiatal urak, akiknek elegáns modoruk és emelkedett érzéseik nem engedik meg, hogy durván kezeljenek bármely ügyet, vagy hogy az evilági dolgokban a határozottságnak akár csak a látszatát is keltsék. „Megfontolás" a jelszavuk. Mindent megfontolás tárgyává tesznek; mindent megfontolás alatt tartanak; mindenkit megfontolnak és ezt megfontolva elvárják, hogy

* – ahányan csak vannak – *Szerk.*

mindenki fontolja meg őket. Náluk mindennek kereknek és simának kell lennie. Semmi sem oly visszataszító, mint a szögletes formák, amelyek erőt és energiát jeleznek.

Bármilyen jelentés érkezett is a hadseregtől arról, hogy tönkreteszi a rossz vezetés, ezek a szelíd, igazmondó és istenfélő gentlemanek arcátlanul tagadták, mert lévén a priori* meggyőződve kormányzatuk tökéletességéről, a legilletékesebbek voltak az effajta tagadásokra; és amikor a dolog megátalkodottan tovább tartott és még a hivatalos hadszíntéri jelentések is arra kényszerítették őket, hogy e megállapítások egy részét elismerjék, ők még mindig elkeseredetten és szenvedélyesen tagadtak. A vizsgálatot követelő Roebuck-féle indítvánnyal szembeni ellenállásuk a hazugságban való nyilvános megátalkodás legbotrányosabb feljegyzett példája. A londoni „Times"[10], Layard, Stafford, sőt saját kollégájuk, Russell is hazugsággal vádolta őket, de ők nem tágítottak. Az egész alsóház kétharmados többséggel hazugsággal vádolta őket, és ők mégsem tágítottak. Most vétkesnek nyilvánítva állnak Roebuck bizottsága előtt, de tudomásunk szerint még mindig nem tágítanak. Megátalkodásuk azonban most már csekély jelentőségű üggyé vált. Miután az igazság egész borzalmas valójában a világ elé tárult, elkerülhetetlen a brit hadsereg rendszerének és igazgatásának megreformálása.

The British Army

A megírás ideje: 1855 március 28.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1855 április 14. (4364.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* – előre; tapasztalat előtt – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A háború fejleményei

Miközben a Bécsben összegyűlt diplomaták Szevasztopol sorsáról tanácskoznak és a szövetségesek igyekeznek a lehető legkedvezőbb feltételek alapján békét kötni, a Krímben az oroszok, kihasználva ellenfeleik baklövéseit és saját központi helyzetüket a vidéken, ismét támadásba lendülnek minden ponton. Furcsa helyzet ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a szövetségesek milyen kérkedések kíséretében kezdték meg inváziójukat, és úgy hat, mint az emberi elbizakodottság és ostobaság roppant szatírája. De bár a drámának ilymódon megvan a maga komikus oldala, mégis mélységesen tragikus; újra meghívjuk hát olvasóinkat a tények komoly megvizsgálására, ahogyan azok az „America" postájával vasárnap reggel érkezett legutóbbi értesüléseinkből feltárulnak.[145]

Eupatoriában Omer pasa most gyakorlatilag megrekedt a szárazföldi oldalon. Az oroszoknak lovassági fölényük lehetővé teszi, hogy őrcsapataikat és lovas őrszemeiket a város közelében állítsák fel, őrjáratokkal átfésüljék a környéket, feltartóztatva az utánpótlást, és komoly kitörés esetén visszavonuljanak gyalogságukhoz. Ilymódon azt teszik, amit előre megmondtunk – a túlerőben levő török sereget talán nem több mint negyed- vagy harmadnyi létszámmal tartják sakkban.[146] Ennélfogva Omer pasa lovassági erősítések érkezését várja és időközben az angol–francia táborban járt, tájékoztatni szövetségeseit, hogy jelenleg semmit sem tud tenni, és hogy mintegy 10 000 főnyi francia erősítés nagyon kívánatos lenne. Ez kétségtelen, de nem kevésbé kívánatos magának Canrobert-nak sem, aki mostanra bizonyára már ráébredt arra, hogy túl sok és egyszersmind túl kevés csapat áll a rendelkezésére – túl sok az ostrom puszta folytatására a régi módon és a Csornaja védelmére; de nem elég arra, hogy a Csornajától előretörjön, az oroszokat a szárazföld belsejébe űzze és az Északi erődöt körülzárja. 10 000 embernek Eupatoriába küldése nem tenné képessé a törököket arra, hogy sikerrel szálljanak harcba; távollétük viszont éppen

akkor bénítaná meg a francia hadsereget, amikor elvárják, hogy a tavasszal érkező erősítésekkel együtt harcba szálljon.

Az ostrom most valóban igen siralmas üggyé kezd válni. A zuávok február 24-i éjszakai támadásának eredménye még katasztrofálisabb volt, mint ahogyan egy hete megállapítottuk.* Canrobert saját jelentéséből kitűnik, hogy maga se tudta, mit akar, amikor e támadást elrendelte. Ezt mondja: „Miután a támadás immár elérte célját, csapataink visszavonultak, minthogy senki sem gondolhatott arra, hogy bevegyük magunkat egy olyan ponton, amely ennyire teljességgel ellenséges tűz alatt áll." De hát mi volt az ilymódon elért cél? Mi tennivalójuk volt ott, ha a pontot nem lehetett tartani? Semmi a világon. A redoute[137] lerombolását nem végezték el és az ellenséges tűzben nem is végezhették volna el, még akkor sem, ha a zuávok, ahogy az első jelentés állította, rövid időre teljesen bevették a védőművet. De ez nem történt meg; az orosz jelentés a leghatározottabban tagadja és Canrobert sem állít ilyesmit. Hát akkor mi célja volt ennek a támadásnak? Egyszerűen ennyi: amikor Canrobert látta, hogy az oroszok bevették magukat egy az ostromlók számára nagyon is kellemetlen és nem kevésbé megalázó hadállásba, minden megfontolás nélkül, nem vesződve azzal, hogy megvizsgálja az ügy valószínű kimenetelét, támadásba küldte csapatait. Valódi, haszontalan mészárlás volt ez, amely csúnya foltot hagy Canrobert katonai hírnevén. Ha erre egyáltalán van mentség, ez csupán az a feltevés lehet, hogy mivel a francia csapatok türelmetlenkedni kezdtek a roham miatt, a tábornok egy kis ízelítőt akart nekik adni abból, hogy milyen is lesz a roham. De ez a mentség éppoly szégyenletes Canrobert-ra nézve, mint maga a támadás.

A malahovi összecsapás révén az oroszok bebizonyították, hogy a közvetlenül a védőműveik előtt elterülő terepen fölényben vannak. A hegygerincen levő erődítményt, melyet a zuávok sikertelenül támadtak, Szelenginszk-redoute-nak nevezik az ezredről, amely védelmezte. Nyomban hozzáláttak előnyük kihasználásához és az így megszerzett biztonság alapján való cselekvéshez. A Szelenginszk-redoute-ot megnagyobbították és megerősítették, ágyúkat vittek fel oda, jóllehet az ostromlók igen heves tüzén kellett ezeket átjuttatniok, és ellenárkokat vezettek onnan, valószínűleg azzal a céllal, hogy egy vagy két kisebb védőművet létesítsenek a redoute előtt. Egy másik helyen, a Kornyilov-bástya előtt is egész sor új redoute-ot építettek, 300 yardnyira a régi orosz erődművek előtt. A korábbi brit jelentések alapján meglepőnek tűnik egy ilyen intézkedés lehetősége, mert

* *V. ö. 146–147. old. – Szerk.*

mindig úgy tájékoztattak bennünket, hogy a szövetségesek az orosz vonalaktól ennél kisebb távolságra vonták meg saját futóárkaikat. De mint ezt körülbelül egy hónappal ezelőtt egy kiváló szaktekintély alapján megállapíthattuk, a francia vonalak még mintegy 400 yardnyira voltak az oroszok külső erődítményeitől, a brit vonalak pedig kétszer ennyire. Most végre, március 16-i levelében, a „Times"[10] tudósítója bevallja, hogy a brit futóárkok még a legutóbbi időben is 600–800 yardnyira voltak, és hogy valójában azok *az ütegek, amelyek éppen készülnek az ellenségre tüzelni, ugyanazok, amelyek tavaly október 17-én tüzet nyitottak*! Ez tehát az ostromnak az a nagy haladása – a futóárkoknak az az előretolása, amely a brit hadsereg kétharmadának életébe került!

Ilyen körülmények között a két ütegvonal közti területen elég hely volt az új orosz védőművek felállítására; mindamellett ez egészen páratlan tett marad, a legmerészebb és legügyesebb akció, amelyre egy ostromlott helyőrség valaha is vállalkozott. Nem kevesebbet jelent, mint új párhuzamos árok nyitását a szövetségesek ellen, 300–400 yardnyira ostromműveiktől; a legnagyobbszabású ellenárok-ásást az ostromlók ellen, akik ezáltal egyszeriben védekezésbe szorulnak, holott egy ostrom legelső lényeges feltétele az, hogy az ostromlók szorítsák védekezésbe az ostromlottakat. Így hát egészen megfordult a kocka és az oroszok erős fellendülésben vannak.

Bármilyen baklövéseket és elképesztő kísérleteket követtek is el az orosz mérnökök Schilder alatt Szilisztriánál, itt Szevasztopolban a szövetségeseknek láthatólag másfajta emberekkel van dolguk. A pontos és azonnali tájékozódás – a gyorsaság, merészség és hibátlanság, amelyet az orosz mérnökök a Szevasztopol körüli vonalak kiépítésekor tanúsítottak – a fáradhatatlan figyelem, amellyel valamennyi gyenge pontot megvédelmeztek, mihelyt az ellenség felfedezte ezeket – a tűzvonal kitűnő elrendezése, amelynek segítségével a harcvonal bármely adott pontjára nagyobb erőt tudtak összpontosítani, mint az ostromlóké – egy második, harmadik és negyedik erődvonal előkészítése az első mögött – egyszóval, e védelem egész irányítása elsőrendű volt. A legutóbbi támadó előnyomulás a Malahov-dombon és a Kornyilov-bástya előtt páratlan az ostromok történetében, és kezdeményezőit elsőrangú nagyságokká avatja a maguk területén. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy Szevasztopolnál a főmérnök Todtleben ezredes, aki aránylag kevéssé ismert ember az orosz hadi szolgálatban. De Szevasztopol védelmét nem szabad az orosz hadmérnöki tudomány jellemző példájának tekintenünk. A Szilisztria és Szevasztopol közti átlag közelebb áll a valósághoz.

Mind a Krimben, mind Angliában és Franciaországban kezdenek most

rájönni arra, ha csak igen fokozatosan is, hogy semmi esély nincs Szevasztopolnak rohammal való elfoglalására. Ebbeli zavarában a londoni „Times" egy „kiváló hadtudományi tekintélyhez" fordult és megtudta, hogy támadásba kell átmenni úgy, hogy átkelnek a Csornaján és elérik az Omer pasa törökjeivel való egyesülést – akár az orosz megfigyelő sereggel való csata előtt, akár utána –, vagy úgy, hogy elterelő támadást indítanak Kaffa ellen, amely megoszlásra kényszerítené az oroszokat. Minthogy a szövetséges hadsereg a feltevések szerint most mintegy 110 000–120 000 főt számlál, az effajta hadmozdulatokkal meg kell tudnia birkózni. Mármost ki sem tudja jobban, mint Canrobert és Raglan, hogy az átkelés a Csornaján és az egyesülés Omer pasa seregével igen kívánatos; de sajnos, mint ezt ismételten bebizonyítottuk,* a Szevasztopol előtti magaslatokon nincsen 110 000–120 000 főnyi szövetséges katona, és nem is volt soha. Március 1-én nem volt 90 000-nél több szolgálatképes emberük. Ami pedig a kaffai expedíciót illeti, az oroszok nem is kívánhatnak jobbat, mint hogy a szövetséges csapatokat három különböző, a központtól 60–150 mérföldnyire levő pontra szétszóródva lássák, amikor a jelenleg birtokukban levő két ponton sem elég erősek az előttük álló feladat megoldásához! A „kiváló szaktekintély" nyilván bolondját járatta a „Times"-szal, amikor komolyan azt tanácsolta neki, hogy az eupatoriai expedíció megismétlése mellett szálljon síkra!

Progress of the War

A megírás ideje: 1855 március 30. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 április 17. (4366.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* *V. ö. pl. 70–71. old. – Szerk.*

[Friedrich Engels]

A krími helyzetről

London, március 30. A béketárgyalások haladásáról szóló jelentések jellege és hangja naponta változik. Ma a béke biztos, holnap a háború. Palmerston a „Post"[49] hasábjain kardokkal és ágyúkkal dobálózik – bizonyíték arra, hogy minél hamarabb békét szeretne kötni. Napóleon megparancsolja sajtójának, hogy békezsoltárokat írjon – legbiztosabb jele annak, hogy folytatni szándékozik a háborút. A krími események alakulása semmire sem utal kevésbé, mint Szevasztopol közeli elestére. Eupatoriában Omer pasa most gyakorlatilag megrekedt a szárazföldi oldalon. Az oroszoknak lovassági fölényük lehetővé teszi, hogy őrcsapataikat és lovas őrszemeiket egészen a város közelében állítsák fel, hogy őrjáratokkal átfésüljék a környéket, feltartóztatva az utánpótlást, és komoly kitörés esetén visszavonuljanak a távolabb álló gyalogsághoz. Amint ezt előre megmondtuk,* sikerül egy túlerőben levő török sereget negyed- vagy harmadannyi létszámmal sakkban tartaniok. Azt a kitörést, amelyet a török lovasság Iszkender bég (a lengyel Iliński, akit kalafati dicsősége tett ismertté) vezetésével hajtott végre, három különböző pontról támadó három orosz különítmény egyidejű lovasrohama visszaverte. Mint minden rosszul kiképzett és bizonytalan lovasság, a törökök is ahelyett, hogy kivont karddal egyenesen nekirontottak volna az oroszoknak, tisztes távolságban megálltak és karabélyukból tüzelni kezdtek. A határozatlanságnak ez a félreérthetetlen jele az oroszokat támadásra ösztönözte. Iszkender bég megpróbált egy lovasszázaddal közéjük vágni, de a basi bozukokon[147] kívül mindenki cserbenhagyta, és az oroszokon át kellett kikényszerítenie visszavonulását. Omer pasa lovassági erősítések érkezését várja és időközben a francia–angol táborban járt, tájékoztatni a szövetségeseket, hogy jelenleg semmit sem tud tenni, és hogy vagy 10 000 főnyi francia erősítés nagyon kívánatos lenne. Ez kétségtelen, de nem kevésbé kívánatos magának Canrobert-nak

* *V. ö. 115–117. old. – Szerk.*

sem, aki már ráébredt arra, hogy túl sok és egyszersmind túl kevés csapat áll a rendelkezésére. Túl sok Szevasztopolnak a régi módon való ostromlására és a Csornaja védelmére; nem elég arra, hogy a Csornajától előretörjön, az oroszokat a szárazföld belsejébe űzze és az Északi erődöt* körülzárja. 10 000 embernek Eupatoriába küldése nem tenné képessé a törököket arra, hogy sikerrel szálljanak harcba, a francia hadsereget azonban meggyengítené a nyílt mezőn való hadműveletek szempontjából. Az *ostrom* napról napra kritikusabbá válik az ostromlók számára.

Láttuk, hogy az oroszok február 24-én tartották a Szapun-hegyen levő redoute-ot (a Malahov-erődítmények előtt)[148]. Ezt a redoute-ot most megnagyobbították, megerősítették, ágyúkat állítottak fel rajta és ellenárkokat vezettek onnan. Ugyanígy egy másik helyen, a Kornyilov-bástya előtt, egész sor új redoute-ot építettek, 300 yardnyi távolságra a régi orosz erődművektől. A „Times"[10] olvasója számára ez nyilván érthetetlen, mert a lap szerint a szövetségesek már régen az orosz vonalaktól kisebb távolságra vonták meg saját futóárkaikat. Most végre, például március 16-i levelében, a „Times" tudósítója bevallja, hogy a brit árkok még a legutóbbi időben is 600–800 yardnyira voltak, és hogy valójában azok *az ütegek, amelyek éppen készülnek az ellenségre tüzelni, ugyanazok, amelyek tavaly október 17-én tüzet nyitottak*. Ez tehát az ostromnak az a nagy haladása, a futóárkoknak az az előretolása, amely az angol hadsereg kétharmadának életébe vagy egészségébe került! Ilyen körülmények között a két ütegvonal közti területen elég hely volt az új orosz védőművek felállítására. Ezek úgy tekinthetők, mint új párhuzamos árok nyitása az ostromlók ellen, 300–400 yardnyira ostromműveiktől, mint a legnagyobbszabású ellenárok-ásás a körülzáró hadsereg ellen. Az utóbbi így védekezésbe szorult, holott egy ostrom első lényeges feltétele az, hogy az ostromlók szorítsák védekezésbe az ostromlottakat.

Mind a Szevasztopol előtti táborban, mind Angliában is kezdenek most rájönni arra, hogy semmi esély nincs Szevasztopolnak rohammal való elfoglalására. Ebbeli zavarában a „Times" egy „kiváló hadtudományi tekintélyhez" fordult és megtudta, hogy támadásba kell átmenni úgy, hogy átkelnek a Csornaján és elérik az Omer pasa törökjeivel való egyesülést – akár az orosz megfigyelő sereggel való csata előtt, akár utána –, vagy úgy, hogy elterelő támadást indítanak Kaffa ellen, amely megoszlásra kényszerítené az oroszokat. Minthogy a szövetséges hadsereg most 110 000–120 000 főt számlál, az effajta hadmozdulatokkal meg kell tudnia birkózni. Így ír a

* *A „Neue Oderzeitung"-ban*: a város felőli oldalt – *Szerk.*

„Times". Mármost senki sem tudja jobban, mint Raglan és Canrobert, hogy az egyesülés Omer pasa seregével igen kívánatos, de sajnos, a szövetségeseknek a Szevasztopol előtti magaslatokon eddig nem 110 000–120 000, hanem legfeljebb 80 000–90 000 szolgálatképes katona állt rendelkezésükre. Ami pedig a kaffai expedíciót illeti, ennél jobbat az oroszok nem is kívánhatnak: a szövetséges csapatokat három különböző, a központtól 60–150 mérföldnyire levő pontra szétszórni, amikor a jelenleg birtokukban levő két ponton sem elég erősek az előttük álló feladat megoldásához! Úgy látszik, a „Times" „orosz" hadtudományi szakértőhöz fordult tanácsért.

Minthogy a 11. és 12. francia hadosztály most, legalábbis részben, úton van, és visszamaradt részeik, valamint a 13. és 14. hadosztály és a két piemonti hadosztály követni készülnek őket, a szövetséges hadsereg május vége előtt eléri azt a létszámot, amely képessé teszi és egyszersmind kényszeríti is arra, hogy előrenyomuljon a Csornajánál levő védelmi állásból. A csapatokat Konstantinápolyban fogják összevonni és valószínűleg valamennyit egyszerre behajózni, hogy lehetőleg minél rövidebb időt kelljen a végzetes Herszoneszon tölteniök. Ez az intézkedés némi késedelmet fog okozni, de nagy előnyöket biztosít. Azok az erősítések, amelyeket eddig fokozatosan, kis részlegekben a Krímbe küldtek, noha együttvéve egy hadsereget alkotnak, soha nem erősítették meg az expedíciós hadsereget eléggé ahhoz, hogy támadó hadműveletekre képessé tegyék.

Über die Situation in der Krim
A megírás ideje: 1855 március 30.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 április 2. (155.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Botrány a francia törvényhozó testületben — Drouyn de Lhuys befolyása — A milícia állapota

London, április 3. Párizsból írják nekünk:

„A bonapartista corps législatifben* olyan *jelenetre* került sor, amelynek híre nem ért el az angol sajtóig. A remplacement-törvény[149] vitája során — *Montalembert* beszéde után — *Granier de Cassagnac* felugrott helyéről és dühében elszólta magát. Csak ha majd ez a törvény életbe lép, mondotta, válik a hadsereg azzá, aminek lennie kell, a rend és a császár odaadó hívévé, és akkor soha többé nem tárul elénk a puskájukat megfordító katonák (soldats à baïonnettes renversées) szégyenletes látványa. E beszéd utolsó szavai, amelyekben a janicsár-rendszert nyíltan magasztalták mint a hadsereg eszményképét, még *ebben* a gyülekezetben is hangos morgást váltottak ki, és Granier-nak le kellett ülnie. Felugrott egy másik törvényhozó és ostorozta Granier-t. A botrány olyan nagy volt, hogy maga Morny kénytelen volt magyarázatra felszólítani Cassagnacot" (akit, amikor még zuglapocskáját, a „Globe"-ot szerkesztette, Guizot, mint ismeretes, „le roi des drôles-nak"** nevezett). „Granier igen csüggetegen *formálisan bocsánatot kért*, és maga javasolta ezután, hogy a »Moniteur«[109] hallgasson erről az incidensről. Az ülés éppolyan viharos volt, mint a Lajos Fülöp-féle képviselőház legszebb napjaiban."

„A brit közönség", írja a mai „Morning Chronicle"[82], „arra a következtetésre jutott, hogy Drouyn de Lhuys úr azért utazott Bécsbe, hogy holmi sugalmazóként vagy uszítóként hasson Lord John Russellra, akinek magatartása eddig sem tulajdon honfitársait, sem szövetségeseinket nem elégítette ki. A nemes lord hírhedt arról, hogy hajlamos hazafias és liberális ötletekre és kirohanásokra, a közügyekben kifejtett rendkívüli aktivitásra, amíg ellenzékben van vagy politikai tőkét kell kovácsolnia, és összecsuklik,

---

* - törvényhozó testületben — *Szerk.*

** — „a bolondok királyának" — *Szerk.*

mihelyt elmúlt a közvetlen szükségesség. Valami efféle történhetett vele ez alkalommal is, és a nép morogni kezd... Drouyn de Lhuys úr londoni tartózkodása óta határozottabb hangnem észlelhető felsőbb körökben. Sőt úgy hírlik, missziója annyira eredményes volt, hogy hivatalosan keresztülhúzták Lord John Russell békés törekvéseit, és *a mi energikus emberünk*" (Palmerston) „vonakodva bár, de hozzájárulását adta egy ultimátumhoz, amelyet Oroszország valószínűleg megvetéssel vissza fog utasítani."

Az angol hadsereg eltűnt, az angol milícia pedig eltűnőben van. A milíciát, amelyet Lord Derby alatt, az 1852-es parlamenti törvénnyel alakítottak meg, a törvény értelmében rendes körülmények között évenként legfeljebb 28 napra hívhatják be. Ellenséges invázió vagy egyéb nagy és közvetlen indíték esetén azonban fel lehet használni állandó szolgálatra. Az 1854-es parlamenti törvény viszont kötelezte mindazokat, akiket 1854 május 12. után toboroztak, hogy addig szolgáljanak, amíg a háború tart. Mármost felvetődött a kérdés, mi legyen az 1852-es törvény idején toborzottak kötelezettségeivel! A Korona jogtanácsosai kijelentették, hogy ezt a kategóriát háború idején szintén állandó szolgálatra kötelezettnek tartják. Lord Panmure e jogi döntéssel ellentmondásban néhány héttel ezelőtt olyan rendeletet bocsátott ki, amely szerint mindazok, akiket az 1854-es határozat előtt toboroztak, kiléphetnek, viszont 1 font sterling jutalmat kapnak, ha újabb öt évre feliratkoznak. Minthogy jelenleg a reguláris hadseregbe két évre belépő újoncok jutalma 7 font sterling a gyalogságnál és 10 font sterling a lovasságnál, az ötévi milícia-szolgálatért felajánlott mindössze 1 font sterlinges jutalom a legcsalhatatlanabb eszköz volt a milícia feloszlatására. Lord Palmerston, aki majd egy évig késlekedett a milícia behívásával, úgy látszik a lehető leggyorsabban ismét meg akar szabadulni tőle. Ennek megfelelően arról értesülünk, hogy az elmúlt két hétben egyik milícia-ezred a másik után vesztette el legénységének kétharmad-ötnyolcad részét. Így Somersetben a milícia első ezredében 500 ember közül 414 lépett ki, North-Durhamban 800 közül 770, Leicesterben 460 közül 340, a suffolki tüzérségnél 130 közül 90 stb.

Ein Skandal in der französischen Legislativen – Drouyn de Lhuys' Einfluss – Zustand der Miliz

A megírás ideje: 1855 április 3.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 április 7. (163.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

Karl Marx

A franciaországi és angliai kilátások

London, 1855 április 10., szerda.

Engedjék meg, hogy hosszas megszakítás után ismét folytassam tudósításaimat a „Tribune"-ban[20]. A tegnapi és a mai nap minden valószínűség szerint a bécsi konferencia[37] két első döntő napja lesz, minthogy a konferenciát 9-én, Drouyn de Lhuys úr jelenlétében szándékoztak megnyitni, és egyidejűleg azt várták, hogy az orosz nagykövet megkapja utasításait a harmadik és a negyedik pontot illetően. Drouyn de Lhuys útját először minden tőzsdén a béke biztos tüneteként reklámozták; hiszen, mondták, egy ilyen kiváló diplomata bizonyára nem venne személyesen részt e tárgyalásokban, ha nem lenne biztos a sikerben. Ami e diplomata „kiválóságát" illeti, ez nagyon is mítikus jellegű, és főként a megfizetett hírlapi cikkekben létezik, amelyek révén második Talleyrand-ná nagyítja fel magát, mintha bizony Lajos Fülöp alatti hosszú pályafutása réges-rég nem alapozta volna meg „kiváló" középszerűségét. De utazásának valódi oka ez: Lord John Russellnak a francia nyelvben való közismert járatlansága révén sikerült néhány hét alatt olyan engedményekbe sodornia a szövetségeseket, amelyeket sohasem szándékozott tenni és amelyeknek a visszavonása rendkívüli erőfeszítésekbe fog kerülni. Lord John franciasága amolyan valódi John Bull-fajta[39], ahogyan „Milord" beszél a „Fra Diavoló"-ban[150] és más, Franciaországban régebben népszerű színdarabokban; azzal kezdődik, hogy „Monsieur l'aubergiste"*, és azzal végződik, hogy „très bien"**; és ha csak a felét érti is meg annak, amit mondanak neki, kárpótolja az a tudat, hogy mások még kevesebbet értenek abból, amit ő mond. Éppen ez okból küldte őt Bécsbe barátja és vetélytársa, Lord Palmerston, gondolván, hogy néhány baklövés ezen a színtéren elegendő lesz ahhoz, hogy végérvényesen tönkretegye a szegény

* – „Fogadós úr" – *Szerk.*
** – „nagyon jól van" – *Szerk.*

kicsi Johnt. És így is történt. Többnyire meg se tudta érteni, hogy miről folyik a szó, és Gorcsakov vagy Buol egy-egy gyors és váratlan közbeszúrása feltétlenül egy zavart „très bien-t" csalt ki a szerencsétlen diplomata-debütánsból. Ilymódon Oroszország és bizonyos mértékben Ausztria azt állíthatták, hogy több pontban, legalábbis ami Angliát illeti, megállapodtak, pedig ezekbe a szegény Lord John sose szándékozott beleegyezni. Palmerstonnak természetesen semmi kifogása nem volna ez ellen mindaddig, amíg a felelősség kizárólag szerencsétlen kollégájára hárul. De Louis Bonaparte nem engedheti meg, hogy így rászedjék a békére. Végét akarván vetni az effajta diplomáciának, a francia kormány egyszeriben elhatározta, hogy dűlőre viszi a dolgokat. Ultimátumot állított fel, amellyel Drouyn de Lhuys Londonba utazott, megnyerte hozzá az angol kormány támogatását, majd magával vitte Bécsbe. Ekképpen jelenleg Franciaország és Anglia közös képviselőjének tekinthető, és nem kétséges, hogy urának legsajátabb érdekében fogja kihasználni pozícióját. És minthogy Louis Bonaparte-nak egyetlen, kizárólagos érdeke az, hogy *ne* kössön békét mindaddig, amíg Franciaországnak új dicsőséget és új előnyöket nem szerez, és amíg a háború mint „moyen de gouvernement"* teljesen be nem töltötte célját, Drouyn küldetéséről ki fog derülni, hogy korántsem békés jellegű, hanem ellenkezőleg, célja a rendelkezésre álló legelfogadhatóbb ürüggyel biztosítani a háború folytatását.

Ez a háború mind a francia, mind az angol középosztály körében határozottan népszerűtlen. A francia burzsoázia körében kezdettől fogva az volt, minthogy ez az osztály december 2. óta mindig teljesen szemben állt „a társadalom megmentőjének" kormányával. Angliában a középosztály megoszlott. A zöme a nemzeti gyűlöletet a franciákról az oroszokra vitte át; és bár John Bull jómaga hébe-hóba nyélbe üthet Indiában holmi kis annektálási ügyleteket, esze ágában sincs megengedni más népeknek, hogy más vidékeken, Anglia vagy az angol birtokok kényelmetlen közelségében, ugyanezt tegyék. Oroszország volt az az ország, amely e tekintetben rég magára vonta aggódó figyelmét. A Levante felé, valamint Trapezunton át Belső-Ázsia felé irányuló, hatalmasra növekvő brit kereskedelem a Dardanellákon át való szabad hajózást elsődleges fontosságú üggyé teszi Anglia szempontjából. A dunai országoknak mint magtáraknak egyre növekvő értékénél fogva Anglia nem hagyhatja, hogy Oroszország fokozatosan elnyelje ezeket, és hogy ugyanez a hatalom elzárja a dunai hajózást. Az orosz gabona máris túlságosan fontos tétel a brit fogyasztásban, és a szomszédos

* – „a kormányzás eszköze" – *Szerk.*

gabonatermelő országok annektálása Oroszország által Angliát teljes mértékben függővé tenné tőle és az Egyesült Államoktól, e két országot pedig a világ gabonapiacának irányítójává változtatná. Emellett állandóan keringenek bizonytalan és riasztó hírek arról, hogy az oroszok előrenyomulnak Közép-Ázsiában; ezeket érdekelt indiai politikusok vagy rémült képzelgők felkapják, a brit közvélemény pedig, általános földrajzi tudatlansága folytán, elhiszi. Ezért amikor Oroszország megkezdte agresszióját Törökország ellen, fellángolt a nemzeti gyűlölet, és talán még sohasem volt háború olyan népszerű, mint ez. A békepártnak[126] egy ideig hallgatnia kellett; sőt, tagjainak zöme együtt sodródott az általános árral. Aki azonban ismeri az angol jellemet, annak bizonyosan éreznie kellett, hogy ez a háborús lelkesedés csak rövid ideig tarthat, legalábbis ami a középosztályt illeti; mihelyt a háború a zsebükön éreztetni kezdte hatását, bizonyos volt, hogy üzleti érzékük felülkerekedik a nemzeti büszkeségen, és a közvetlen, egyéni profit elvesztése bizonyára többet nyom majd a latban, mint a nagy nemzeti előnyök fokozatos elvesztésének bizonyossága. A peelisták[13], akik a háborúnak nem annyira valódi békeszeretetből, mint inkább ama szűklátókörűségből és bátortalanságból ellenfelei, amely retteg minden nagy válságtól és minden döntő cselekvéstől, mindent megtettek, hogy siettessék a nagy pillanat eljövetelét, amikor minden brit kereskedő és gyáros fillérre kiszámíthatja, hogy neki személy szerint mibe kerül a háború per annum*. Gladstone úr, megvetéssel elutasítva a kölcsön vulgáris gondolatát, azonnal megkettőzte a jövedelemadót és leállította a pénzügyi reformot. Az eredmény nyomban megmutatkozott. A békepárt ismét felütötte a fejét. John Bright a maga jól ismert energiájával és szívósságával dacolt a közhangulattal, amíg sikerült az ipari körzeteket maga mellé állítania. Londonban a hangulat még mindig inkább a háború mellett van, de a békepárt előretörése még itt is szemmel látható; emellett emlékeztetnünk kell arra, hogy a béketársaság sohasem rendelkezett említésreméltó befolyással a fővárosban. De agitációja az ország minden részében növekszik, és még egy év megkétszerezett jövedelemadó, hozzá még a kölcsön – mert ezt most elkerülhetetlennek tekintik – letöri a háborús szellem utolsó maradványát is a gyáros és kereskedő osztályok körében.

Egészen másként áll a dolog mindkét ország néptömegeivel. Franciaországban a parasztság 1789 óta a háború és a harci dicsőség nagy támogatója. Ezúttal a parasztok biztosak abban, hogy nem sokat éreznek majd a háború szorongattatásaiból; mert egy olyan országban, ahol a föld a végletе-

* – évente – *Szerk.*

kig fel van darabolva kis tulajdonosok között, a sorozás nemcsak hogy megszabadítja a mezőgazdasági vidékeket a többletmunkaerőtől, hanem évente mintegy 20 000 fiatalembernek alkalmat ad arra is, hogy helyettesként szolgálva a hadseregben, szép kis pénzösszeget keressenek. Csak egy elhúzódó háborút éreznének meg komolyan. Ami a hadiadókat illeti, a császár nem róhatja őket a parasztságra anélkül, hogy ne kockáztatná koronáját és életét. Egyedüli eszköze arra, hogy a bonapartizmust a parasztok körében fenntartsa, az, hogy a hadiadó alóli mentesítéssel megvásárolja őket; így hát valószínűleg néhány évig még mentesek lesznek a nyomás e fajtájától.

Angliában hasonló a helyzet. Mezőgazdasági munkában általában túl nagy a kínálat, ez szolgáltatja a katonaság zömét, amelyhez csak a háború későbbi időszakában keverednek hozzá nagy arányban a városok gyülevész elemei. Minthogy a háború kitörésekor az üzlet meglehetősen jól állt és a mezőgazdaságban jónéhány tökéletesítést hajtottak végre, ez alkalommal a mezőgazdaságból jövő újoncok aránya kisebb volt, mint azelőtt, és a jelenlegi milíciában határozottan túlsúlyban van a városi elem. De még az a kevés is, aki bevonult, elegendő volt a bérek fenntartására, és a falusiak rokonszenve mindig elkíséri a katonákat, akik közülük kerültek ki és most hősökké változtak. Az adózás közvetlen formája nem érinti a kis bérlőket és a mezőgazdasági munkásokat, és több háborús évnek kell eltelnie, amíg a közvetett adók növelését megérzik. Ezeknek az embereknek a körében a háborús lelkesedés erősebb, mint valaha, és nincs olyan falu, ahol ne találnánk „Az almai hősökhöz" címzett vagy hasonló feliratú új sörözőt, és ahol ne díszítenék a falakat csaknem minden házban Almát, Inkermant, a balaklavai rohamot ábrázoló csodálatos nyomatok vagy Lord Raglan és mások arcképei. De míg Franciaországban a kisparasztok erős túlsúlya (ők a lakosság négyötöde) és sajátos viszonyuk Louis-Napoléonhoz nagy fontosságúvá teszi véleményüket, Angliában a lakosság egyharmadát alkotó falusiaknak alig van bármiféle befolyásuk, kivéve mint az arisztokrata földbirtokosok uszályának és visszhangjának.

Az ipari dolgozó lakosság mindkét országban csaknem ugyanazt a sajátos álláspontot foglalja el e háborúval kapcsolatban. Mind a brit, mind a francia proletárokat tiszteletreméltó nemzeti szellem tölti el, jóllehet többé-kevésbé mentesek a mindkét ország parasztságára jellemző elavult nemzeti előítéletektől. Közvetlenül kevés érdek fűzi őket a háborúhoz, hacsak nem az, hogy honfitársaik győzelmei hízelegnek nemzeti büszkeségüknek, a hadvezetés pedig, amely francia részről vakmerő és öntelt, angol részről félénk és ostoba, jó alkalmat nyújt nekik arra, hogy a fennálló kormányok és uralkodó osztályok ellen agitáljanak. De a fődolog számukra a következő: ez a háború,

amely kereskedelmi válsággal esik egybe – ennek eddig még csak első fejleményeit láthattuk –, amelyet e feladatra képtelen kezek és fejek irányítanak, és amely ugyanakkor európai méreteket ölt, szükségképpen olyan eseményeket fog előidézni, amelyek lehetővé teszik a proletár osztálynak, hogy visszanyerje az 1848 júniusi franciaországi csatában[151] elvesztett pozícióját, és ez nemcsak Franciaországra vonatkozik, hanem egész Közép-Európára, Angliát is beleértve.

Valóban nem lehet kétséges, hogy Franciaországban minden új forradalmi viharnak előbb vagy utóbb a munkásosztályt kell hatalomra juttatnia; Angliában hamarosan ugyanez lesz a dolgok állása. Itt van egy arisztokrácia, amely folytatni akarja a háborút, de képtelen erre és a múlt téli rossz vezetéssel teljességgel kompromittálta magát. Van egy középosztály, amely nem akarja folytatni a háborút, pedig ennek most nem lehet véget vetni, mindent feláldoz a békéért és ezzel kinyilvánítja saját alkalmatlanságát arra, hogy Angliát kormányozza. Ha az események az egyiket, különböző frakcióival együtt, kikapcsolják, a másikat pedig nem engedik hatalomra jutni, csak két osztály marad, amelyre a hatalom rászállhat: a kispolgárság, a kisiparos és kiskereskedő osztály, amelynél az energia és a határozottság hiánya mindig megmutatkozott, valahányszor tetteknek kellett volna felváltaniok a szavakat – és a munkásosztály, amelynek minduntalan a szemére vetették, hogy túlságosan sok energiát és határozottságot mutat, mihelyt mint osztály kezd cselekedni.

Melyik lesz hát ezen osztályok közül az, amely kivezeti Angliát a jelenlegi küzdelemből és az ebből fakadó bonyodalmakból?

Prospect in France and England
A megírás ideje: 1855 április 10.
A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 április 27. (4375.) sz.
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Karl Marx

[Friedrich Engels]

A napóleoni „Moniteur"-cikk bírálata[152]

London, április 14. Úgy látszik, a közönség még Franciaországban is rájött már Szevasztopol ostromának titkaira. Ezért Louis Bonaparte, úgy is mint a „Moniteur"[109] rédacteur en chef-je*, ismét megeresztett egy hosszú vezércikket erről a tárgyról. Többféle célt kíván elérni ezzel: általánosan – megvigasztalni a közönséget a vállalkozás sikertelensége miatt; különösen – levenni a kudarc felelősségét Napóleon utódjának válláról; egyedileg – válaszolni a brüsszeli pamfletre[110]. A cikk, abban a félig bizalmas, félig méltóságteljes stílusban, amely annyira jellemző arra a férfiúra, aki egyidejűleg a francia parasztoknak és az európai kabineteknek ír, a hadjáratnak valamiféle történetét adja, állítólagos okokkal magyarázva minden lépést. A dokumentum a legnagyobb mértékben apolitikus, mivel szerfelett gyenge és elégtelen. Mindazonáltal a „pressure from without"** aggasztóan erős lehet, ha Bonaparte ilyen módon kényszerül kiállni és védekezni.

Vontatott bevezetés után közli azoknak az utasításoknak egy részét, amelyeket Saint-Arnaud kapott a hadjárat megindulásakor, majd megmagyarázza, miért *Gallipoliba* vitték először a szövetséges csapatokat. Az oroszok, írja, Ruszcsuknál átkelhettek volna a Dunán, és megkerülve a Várna–Sumla vonalat, átmehettek volna a Balkán-hegységen, hogy Konstantinápoly felé vonuljanak. Az összes okok közül, amelyek a gallipoli partraszállás mellett szólhatnak, ez a leghitványabb. Először is Ruszcsuk *erőd*, nem pedig nyílt város, ahogyan a „Moniteur" főméltóságú kiadója képzelni látszik. Ez arra a történelmi baklövésre emlékeztet bennünket, amelyet a „Moniteur" nemrégiben Miklós császárról írott nekrológjában elkövetett, amikor is többek között összetévesztette a drinápolyi szerződést a Kücsük Kajnardzsi-i szerződéssel[142]. Ami pedig az ilyen orosz oldalmenet veszélyét illeti, hadd emlékeztessünk arra, hogy a négy erős vár között szilárdan elhelyezkedett

---

* – főszerkesztője – *Szerk.*

** – „külső nyomás" – *Szerk.*

60 000 főnyi török hadsereget nem lehetett volna büntetlenül a hátukban hagyni anélkül, hogy ne különítsenek ki egy erős hadtestet e törökök lekötésére; és hogy ez az oldalmenet az oroszokat a Balkán hegyi szakadékaiban annak a sorsnak tette volna ki, ami Dupont-t érte Baylennál és Vandamme-ot Kulmnál[153], és hogy a legjobb esetben mindössze 25 000 embert vihettek volna Drinápolyba. Aki egy ilyen hadsereget veszélyesnek tart Konstantinápolyra nézve, azt Moltke őrnagynak az 1828–29-es orosz–török háborúról szóló művei[154] jobb belátásra téríthetik. De halljuk csak tovább. Ha Konstantinápolyt nem fenyegeti veszély, a szövetségeseknek néhány hadosztályt Várna felé kell előretolniok, hogy ezzel minden Szilisztria ostromára irányuló kísérletet megakadályozzanak. Miután ez megtörtént, további két hadművelet kínálkozott: partra szállni Odessza közelében vagy elfoglalni a Krímet. A szövetséges tábornokoknak mindkét lehetőséget a helyszínen fontolóra kellett venniök. Az utasítások néhány maximák* és apoftegmák** formájában megfogalmazott egészséges katonai tanáccsal végződnek:

„Szerezzetek mindig tudomást arról, hogy mit csinál az ellenség. Tartsátok együtt csapataitokat, ne osszátok meg azokat; ha pedig meg kell osztanotok, úgy rendezzétek ezt el, hogy egy adott ponton 24 órán belül ismét egyesíteni tudjátok őket stb."

Mindezek valóban nagyon értékes magatartási szabályok, de oly szörnyen elcsépeltek, oly leírhatatlanul közhelyszerűek, hogy nyomban arra kell következtetnünk: Saint-Arnaud-t mestere teljesen tudatlannak tarthatta, ha ilyen jó tanácsokra szüksége volt. S az utasítások váratlanul félbeszakadnak ezzel:

„Teljes bizalmamat élvezi, tábornagy! Menjen, mert bizonyos vagyok benne, hogy az ön tapasztalt vezetése alatt a francia sas új dicsőséget fog szerezni."

Ami a fő kérdést, a krími expedíciót illeti, Bonaparte bevallja, hogy ez volt a kedvenc terve és hogy később erre vonatkozólag még egy kötegnyi utasítást küldött Saint-Arnaud-nak. Viszont tagadja, hogy a tervet részleteiben kidolgozta és a főhadiszállásra küldte. Szerinte a tábornokok előtt nyitva állt a lehetőség, hogy inkább az odesszai partraszállást válasszák. Bizonyítékul közöl egy részletet ezekből az újabb utasításokból. Ebben Bonaparte Feodoszija (Kaffa) melletti partraszállást javasol, tekintettel arra a biztonságos és tágas horgonyzóhelyre, amelyet e helység a flottának nyújt, márpedig mindig ez utóbbinak kell a hadsereg hadműveleti alapját képeznie.

* – irányelvek – *Szerk.*

** – velős mondások – *Szerk.*

Hogy mi is egy hadműveleti alap, azt már az első utasításban igyekezett a legterjengősebben és a legelemibb módon megmagyarázni a hírneves tábornagynak. Erről a pontról – Kaffától – a hadseregnek Szimferopol felé kellett volna vonulnia, visszavetnie az oroszokat Szevasztopolig, amelynek falai előtt valószínűleg csatára került volna sor, majd végül Szevasztopolt megostromolnia. „Szerencsétlen módon" a szövetséges tábornokok nem követték ezt a tervet! Ez a „szerencsétlen" körülmény annál szerencsésebb, minthogy lehetővé tette Bonaparte-nak, hogy a kellemetlen ügy egész felelősségét lerázza magáról és a tábornokok vállára hárítsa át. Az a terv, hogy 60 000 emberrel Kaffánál szálljanak partra és onnan nyomuljanak előre Szevasztopol felé, valóban eredeti. Ha általános szabályként elfogadjuk, hogy egy ellenséges ország területén álló hadsereg támadóereje legalább olyan arányban csökken, amilyenben a hadműveleti alapjától való távolsága növekszik, vajon hány embert hoztak volna a szövetségesek Szevasztopol alá több mint 120 mérföldnyi menetelés után? Hány embert kellett volna Kaffában hagyniok? Hányat ahhoz, hogy a közbeeső pontokat tartsák és megerősítsék? Hányat a szállítmányok védelmére és a vidék megtisztítására? Még 20 000 embert sem tudtak volna összpontosítani egy olyan erőd falai alatt, amelynek puszta ostromzár alá vétele háromszor annyi embert kíván meg. Ha Bonaparte valaha maga is hadba vonulna és a háborút ezen elvek alapján vezetné, akkor egyazon család mindenesetre a hadtörténet legmeghökkentőbb antagonizmusát példázná.* Ami pedig a Kaffánál való biztonságos horgonyzást illeti, a Fekete-tengeren minden matróz tudja és minden hajózási térkép meg is mutatja, hogy Kaffa nyílt, csak az északi és a nyugati szelektől védett horgonyzóhely, a Fekete-tengeren pedig a legveszedelmesebb viharok éppen délkeletről és délnyugatról fenyegetnek. Vegyük például a november 14-i vihart. Ha a flotta akkor Kaffánál horgonyzott volna, nem kétséges, hogy a szeles oldalra vetődik.

És most következik a mű legkényesebb része. Maga Louis Bonaparte – mint hiszi – szerencsésen megszabadult a felelősségtől, amelyet a brüszszeli pamflet rá hárít. De nem áldozza fel Raglant és Canrobert-t. Ennélfogva, hogy az említett tábornokok rátermettségét bebizonyítsa, elkészíti az ostromlás tudományának vázlatát. Ez a vázlat azonban inkább csak arra szolgál, hogy megmutassa, hogyan *nem* lehet bevenni Szevasztopolt – hiszen annak bizonygatása kíséri, hogy e szabályok egyikét sem lehetett Szevasztopolnál alkalmazni.

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: akkor mindjárt szobát is rendelhet magának a londoni Hotel Mivartsben, mert soha többé nem látja viszont Párizst. – *Szerk.*

„Például", olvashatjuk, „közönséges ostromnál, amikor egy frontot támadnak meg, az utolsó párhuzamos árok hossza körülbelül 300 méter lenne és a futóárkok együttes hossza nem haladná meg a 4000 métert. Itt ellenben a párhuzamos árok kiterjedése 3000 méterre, a futóárkok teljes vonalhossza pedig 41 000 méterre rúg."

Helyes, de éppen ez a kérdés: *Miért* akarták, hogy a támadóvonal ilyen hallatlanul elnyújtott legyen, amikor a körülmények mind azt parancsolták, hogy a tüzet a lehető legnagyobb mértékben összpontosítsák egy vagy két meghatározott ponton? A felelet:

„Szevasztopol nem olyan, mint más erődök. Csupán sekély árka van, falazott árokrézsűi nincsenek, és ezeket a védőműveket fatorlaszokkal és sánckarókkal pótolták. Ilymódon tüzünk csak gyönge hatást fejthetett ki a földből készült mellvédekre."

Mivel ez nem íródhatott Saint-Arnaud tábornagy számára, aki talán elhitte volna, kizárólag a francia parasztság számára és bolondítására kellett íródnia, mert a francia hadsereg minden altisztje nevetne az ilyen zagyvaságon. A sánckarókat, hacsak nem árok mélyén vagy legalább az ellenség látókörén kívül húzódnak, kartáccsal igen hamar szétlövik. A fatorlaszokat felgyújthatják. A vártér lábánál kell elhelyezkedniök, körülbelül 60–80 yardnyira a mellvédektől, mert különben az ágyútűz útjában vannak. Hogy hol van fa e torlaszokhoz – amelyek a földre fektetett, szorosan összekötött fatörzsek, kihegyezett ágaikkal az ellenség felé fordítva –, hogy ezt a fát honnan veszik e fában szegény vidéken, arról hallgat a „Moniteur".* Az bizonyosan újdonság, hogy a sánckarók haladást jelentenek a falazott árokrézsűkhöz képest; ezeket a fából készült védőműveket ugyanis igen könnyű felgyújtani, és így lehetővé teszik a rohamot, mihelyt az ellenség ágyúit elhallgattatták.

Végül megtudjuk – ezt hivatott bebizonyítani a fentebb elemzett fejtegetés –, hogy a szövetséges tábornokok mindent megtettek, amit csak lehetett, sőt, többet is, mint amennyi az adott körülmények között várható volt tőlük, sőt, még dicsőséget is kivívtak maguknak. Szomorú dicsőség az, amelyet *bizonyítani* kell, és *így* bizonyítanak! Ha a tábornok urak nem tudták körülzárni Szevasztopolt, ha nem tudták előzni az orosz megfigyelő had-

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: A falazott árokrézsűk hiányának semmi köze sincs a hosszan tartó ostromhoz, hiszen még a „Moniteur" szerint is csak akkor kerül rájuk sor, amikor a réslövő ütegeket már felállították a vártér csúcsán – ez pedig olyan pozíció, amelytől a szövetségesek még nagyon messze vannak. – *Szerk.*

sereget, ha még nincsenek Szevasztopolban – nos, akkor mindez csak azon múlik, hogy nem voltak elég erősek! Csakugyan, ez így is van. Ha pedig nem voltak elég erősek, ki felelős minden hibák e legnagyobbikáért? Senki más, mint Bonaparte. A „Moniteur" vezércikke szükségképpen erre a következtetésre vezetett. Hogy Párizsban milyen benyomást váltott ki, azt megmutatja a következő kivonat a „Times"[10] egyébként annyira szervilis párizsi tudósítójának leveléből:

„Egyesek ezt a cikket csupán úgy tekintik, mint bevezetést a Krím teljes kiürítéséhez. Legitimista körökben ezt mondják: *Napóleon-féle háborúra* készítettek elő bennünket; de úgy látszik, most *Lajos Fülöp-féle békét* kapunk. Másfelől hasonló benyomások uralják a Faubourg Saint Antoine-ban a dolgozó osztály kedélyét. A cikket a tehetetlen gyöngeség nyílt bevallásaként értelmezik."

Kritik des napoleonischen „Moniteur"-Artikels

A megírás ideje: 1855 április 14.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 április 17. (177.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A március 23-i összecsapás[155]

London, április 15. Szevasztopol ostroma tovább húzódik, lassan, unalmasan, események és döntések nélkül, alig élénkíti hébe-hóba egy-egy eredménytelen csatározás vagy rendszertelen támadás, amelyek sorában a legutolsó mindig másolata az utolsóelőttinek és eredetije a következőnek. Ha eltekintünk attól a fölénytől, amelyet a védelem hadmérnöki téren kifejt, bizonyára kevés hasonló tartamú hadjárat akad, amelyben mindkét fél vezénylő tisztjei ennyire egyformán középszerű látványt nyújtanának.

Előttünk fekszenek a *március 23-i összecsapásról* kiadott francia és angol hivatalos jelentések; részletes orosz jelentést még nem láttunk. A szövetséges tábornokok jelentései, mint rendesen, most is olyan mesterséges félhomályba burkolóznak, hogy semmi határozottat nem tudunk kiolvasni belőlük. Angol magánlevelek és hírlapi tudósítások segítségével azonban rekonstruálhatók az esemény főbb körvonalai. A szövetségesek *jobboldali*, Szevasztopol délkeleti frontja ellen irányított *támadóvonalát* az első orosz vonaltól 600 yardnyira előretolták három közelítőárok vagy cikcakk-vonal segítségével, amelyeket a végükön összeköt egymással az ún. második párhuzamos árok. E vonalon túl továbbvezetik a három cikcakk-vonalat, bár lassan és szabálytalanul; ennek az a célja, hogy egy harmadik párhuzamos árokkal összekössék őket és a középső közelítőárokban készültségi helyet létesítsenek, vagyis fedett helyet, amely elég tágas ahhoz, hogy a tartalékot befogadja. A három közelítőárok közül a középső az angolok kezében van, a jobboldalit és a baloldalit pedig a franciák foglalják el. Ez a két oldalsó közelítőárok előbbre van tolva, mint a középső, úgyhogy itt a francia futóárkok körülbelül 50 yarddal közelebb vannak az erődhöz, mint az angolok által elfoglalt pozíció.

Március 23-án napkelte előtt számottevő orosz haderő, körülbelül 12 zászlóalj, előrenyomult a város felől az ostromművek felé. Az oroszok, jól tudván, hogy a futóárkokat a bevett és előírásszerű intézkedések teljes elhanyagolásával építették meg, hogy szárnyaikat sem nem húzták be kellő-

képpen, sem redoute-okkal[137] nem védik és hogy ennek következtében a párhuzamos árok szélső szárnyaira irányuló merész lökés szükségképpen a futóárkokba vezet, támadásukat egy hirtelen és gyors hadmozdulattal megkezdték, amellyel megkerülték a párhuzamos árok keleti és nyugati végét. A futóárkok őrségét és tartalékait frontális támadás kötötte le, miközben az átkaroló hadoszlopok a franciák bátor ellenállása dacára leszálltak az ostromművekbe és végigsöpörtek a futóárkon, amíg el nem érkeztek a britek által védelmezett középső állásig. A brit vonalakat, amelyek komolyabb frontális fenyegetés ellen védve voltak, nem háborgatták, amíg a jobb- és balszárnyon végbemenő lövöldözés tartalékaik egy részét oda nem szólította, és a frontális támadás még akkor sem volt nagyon heves, mert a kitörés erejét az átkaroló hadoszlopokba összpontosították. De a már lerohant futóárok nagy kiterjedése folytán ezek is elvesztették kezdeti tüzüket, és amikor eljutottak a britekig, tisztjeiknek a befejező visszavonulás esélyeit kellett állandóan szem előtt tartaniok. A harc tehát igen hamar elérte azt a pontot, amikor mindkét fél tartja a pozícióját, és ez az a pillanat, amikor a kitörő különítménynek biztonságos visszavonulásra kell gondolnia. Ezt az oroszok meg is tették. Anélkül, hogy komolyabban megkísérelték volna kivetni a briteket állásaikból, mindaddig fenntartották a harcot, amíg csapataik többsége jelentősen meg nem közelítette Szevasztopolt; ezután meghátrált a hátvédjük is, súlyos veszteségeket szenvedve a francia és a brit tartaléktól.

Az oroszok nyilván arra számítottak, hogy a második párhuzamos árokban sok ágyút, jelentős mennyiségű lőszert és egyéb hadianyagot fognak találni. Kitörésük egyetlen célja az lehetett, hogy ezt megsemmisítsék. Mindebből azonban jóformán semmit sem találtak, és ilymódon mit sem nyertek a kitöréssel, legfeljebb bizonyosságot arról, hogy saját vonalaiktól ekkora távolságra is, a kitörés első vagy második órájában, mielőtt az ellenséges tartalékok összegyűlhetnének, képesek erőfölény nyilvánítására. Ez ér ugyan valamit, de aligha éri meg az ilyen kitörésből származó veszteségeket. Az ostromművekben okozott anyagi kárt egy-két nap alatt helyrehozták, a kitörés erkölcsi hatása pedig a nullával egyenlőnek mondható. Minthogy minden kitörés visszavonulással végződik, mindenkor az ostromlók tartják magukat győztesnek. Ha az ostromlottak veszteségei nem aránytalanul csekélyek az ostromlókéihoz viszonyítva, akkor az erkölcsi hatás általában véve inkább az utóbbiakra, mint az előbbiekre nézve bátorító.

Ebben az esetben, amikor Canrobert-nak és Raglannek nagyobb szüksége volt látszólagos sikerre, mint valaha, rendkívül kapóra jött nekik ez a parányi gyümölcsöt és befejezésképpen sietős visszavonulást termő kitörés. A francia csapatok különösen nagyra vannak azzal, hogy egészen a szevasztopoli vona-

lakig üldözték az ellenséget. Ez azonban ilyen körülmények között nem olyan nehéz dolog, minthogy az erőd ágyúi nem tüzelhetnek, mert félő, hogy saját csapataikat találják el. A britek viszont, szót sem ejtve kivételesen hátratolt állásaikról, amelyek folytán inkább tartalék-, semmint első harcvonalbeli csapattest-jellegük van, ismét – de ezúttal kevesebb joggal, mint eddig bármikor – önnön legyőzhetetlenségükkel és azzal a törhetetlen bátorsággal kérkednek, amely tiltja a brit katonának, hogy akár csak egy talpalatnyit is hátráljon. Ám az oroszok kezébe került brit tisztek, akiket e törhetetlen katonák közül ejtettek foglyul és háborítatlanul szállítottak Szevasztopolba, Kelly ezredes és mások, tudják, mit jelent mindez a cant*.

Ezenközben az angol sajtó nagy stratégái jókora nyomatékkal tovább magyarázzák, hogy mielőtt Szevasztopol megrohamozására akár csak gondolnának is, mindenképpen el kell foglalni az oroszok által újonnan létesített külső műveket, és remélik, hogy ez hamarosan megtörténik. Megállapításuk bizonyára éppoly helyes, mint amilyen elcsépelt, de az a kérdés, hogy *miképpen* foglalják el, ha a szövetségesek még azt sem tudták megakadályozni, hogy, a saját ütegeik szeme láttára, felépítsék őket? A Szelenginszk-redoute elleni támadás (a Szapun-hegyen) elég világosan megmutatta, hogy az ilyen védőművet nagy emberáldozattal el lehet ugyan foglalni egy pillanatra, de nehéz megmondani, hogy ez mire jó, ha annyi ideig sem tartható, amennyi a lerombolásához szükséges. Tény az, hogy ezeket az új védőműveket, amelyek az orosz védelmi rendszer lényeges részét képezik és amelyeket a szárnyakon és hátul az orosz fővonal ural, csak úgy lehet elfoglalni, ha ugyanazokat az eszközöket alkalmazzák ellenük, mint a fővonal ellen. Mielőtt komolyan gondolhatnak e külső művek megtámadására és elfoglalására, közelítőárkokat kell megfelelő távolságig előretolni, készültségi helyekkel ellátott fedett párhuzamos árkokat kell építeni, továbbá ütegeket felállítani és felszerelni az oroszok fővonalának lekötésére. A „Times"[10], amely a leghangosabban követeli e külső művek elfoglalását, csupán annak az új módszernek a közléséről feledkezett meg, amellyel ezt a nehéz feladatot – ahogyan ezt bizakodva bejelentette – néhány óra alatt meg lehet oldani. Alighogy elárulta vérmes reményeit, levél érkezett krími tudósítójától, aki az új orosz külső műveket nemcsak hogy bevehetetlennek jelenti ki, hanem csupán az első határkőnek az orosz ellenárkok tervbe vett további előretolásának irányában. A lövészárkokat a Mamelon-redoute előtt (amelyet az oroszok Kamcsatkának neveznek) szabályos futóárokkal összekötötték, és ezek ilymódon új védővonalat képeznek. A Mamelon-redoute és a Szapun-hegyi

* – álszenteskedés – *Szerk.*

Szelenginszk-redoute között egy másik futóárkot ástak, amely egy négyszög három oldalát alkotja, ahonnan a francia közelítőárkok egy része hosszirányban végigpásztázható. Annyi bizonyos, hogy az oroszok előretolt állások teljes rendszerét akarják kiépíteni, azzal a céllal, hogy a Malahovot elöl mindkét oldalon fedezzék, s végül talán a szövetségesek futóárkaiba is bevegyék magukat. Ha egy ilyen kísérlet sikerrel járna, akkor az ostromvonalak a támadásnak ezen az oldalán át lennének törve. Míg a szövetségesek az elmúlt hat hónapban csupán megtartották pozícióikat, és ütegeiket inkább megerősítették, mintsem előretolták, az oroszok egyetlen hónap alatt jelentős mértékben előrenyomultak feléjük és előrenyomulásuk még tart. Bizonyára akad néhány a szevasztopolinál dicsőségesebb védelem is, de a háborúk annálészeiben Trója ostroma óta nem lehet felmutatni olyan ostromot, amely annyira összefüggéstelen, ötlettelen és dicstelen lenne, mint Szevasztopol ostroma.

Die Affäre vom 23. März

A megírás ideje: 1855 április 15.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 április 18. (178.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Németország és a pánszlávizmus[156]

I

Megbízható forrásból közlik velünk, hogy a *mostani* orosz császár bizonyos udvarokhoz üzenetet juttatott el, amelyben egyebek között ez olvasható:

„Abban a pillanatban, amikor Ausztria visszavonhatatlanul szövetségre lép a Nyugattal vagy valamely nyíltan ellenséges aktust követ el Oroszország ellen, *II. Sándor maga áll a pánszláv mozgalom élére* és mostani címét: *minden oroszok császára*, felcseréli a *minden szlávok császára* címmel." (?)

Sándornak ez a nyilatkozata – ha hiteles – az első egyenes beszéd a háború kezdete óta. Ez az első lépés afelé, hogy a háborúnak európai jelleget adjanak, amely eddig meglapult mindenfajta ürügy és kifogás, jegyzőkönyv és szerződés, Vattel-paragrafus és Pufendorf-idézet mögött. Törökország függetlensége, sőt létezése ezzel háttérbe szorul. Nem az a kérdés többé, hogy ki uralkodjék Konstantinápolyban, hanem az, hogy ki uralja egész Európát. A szláv faj, amelyet belső viszályok régóta megosztottak, amelyet a németek keletre visszavetettek és részben németek, részben törökök és magyarok leigáztak, amely a pánszlávizmus fokozatos növekedése által 1815 óta csendben újra egyesíti ágait, most először nyilvánítja ki egységét, életre-halálra hadat üzenve ezzel a római-kelta és német fajoknak, amelyek eddig uralkodtak Európában. A pánszlávizmus nemcsak nemzeti függetlenségi mozgalom; a pánszlávizmus olyan mozgalom, amely igyekszik meg nem történtté tenni azt, amit a történelem ezer év alatt létrehozott; amely nem válhat valósággá anélkül, hogy le ne söpörné Európa térképéről Törökországot, Magyarországot és fél Németországot; amely, ha ezt az eredményt eléri, tartósságát csupán Európa leigázásával biztosíthatja. A pánszlávizmus most hitvallásból politikai programmá alakult át, amelynek 800 000 szurony

áll a rendelkezésére. Csak egy alternatívát hagy Európának: vagy leigázzák a szlávok, vagy mindörökre szétzúzza a pánszlávizmus támadóerejének központját – Oroszországot.

A következő kérdés, amelyre válaszolnunk kell: mennyiben érinti Ausztriát az Oroszország által uniformizált pánszlávizmus? A 70 millió szlávból, akik a Cseh-erdőtől és a Karintiai-Alpoktól keletre élnek, körülbelül 15 millió az osztrák jogarnak van alávetve, beleértve a szláv nyelv majd minden változatának képviselőit. A cseh törzs (6 millió) teljes egészében osztrák fennhatóság alá tartozik; a lengyelt körülbelül 3 millió galíciai képviseli; az oroszt 3 millió kisorosz (ruszin, rutén) Galíciában és Magyarország északkeleti részén – az egyetlen orosz törzs az orosz császárság területén kívül; a délszláv törzset körülbelül 3 millió szlovén (karintiai és horvát) és szerb, beleértve az elszórtan fellelhető bolgárokat. Az ausztriai szlávok tehát két csoportra oszlanak: Egyik részük oly nemzetiségek maradványaiból áll, amelyeknek saját történelme a múlté, jelenlegi történelmi fejlődése pedig különböző fajú és nyelvű nemzetekéhez kapcsolódik. Keserves nemzeti helyzetüket betetőzendő, a hajdani nagyság e szomorú maradványainak még Ausztrián belüli nemzeti szervezetük sincsen, ellenkezőleg, különböző tartományok között oszlanak meg. A szlovénok, noha számuk alig $1^1/_2$ millió, szétszórva élnek Krajna, Karintia, Stájerország, Horvátország és Délnyugat-Magyarország különböző területein. A csehek – noha a legnagyobb létszámú törzs az ausztriai szlávok között – részben Csehországban, részben Morvaországban és részben (a szlovák ág) Északnyugat-Magyarországon telepedtek meg. Ezeket a nemzetiségeket ezért, noha kizárólag osztrák területen élnek, semmiképpen sem ismerik el olyanoknak, amelyek különböző nemzeteket alkotnak. A német vagy a magyar nemzet függelékeinek tekintik őket, és valóban: nem is egyebek. Az ausztriai szlávok másik csoportja különféle törzsek töredékeiből áll, amelyeket a történelem folyamán leválasztottak nemzetük nagy testéről, és amelyeknek súlypontja ezért Ausztrián kívül fekszik. Így az ausztriai lengyelek természetes vonzási központja Orosz-Lengyelországban, a ruténoké az Oroszországgal egyesített többi kisorosz területen, a szerbeké pedig Török-Szerbiában van. Hogy ezek a vonatkozó nemzetiségeikről levált töredékek természetes központjuk felé vonzódnak, az magától értetődik, és egyre szembetűnőbbé válik, minél inkább terjed soraikban a civilizáció és ennélfogva a nemzeti történelmi tevékenység szükséglete. Mindkét esetben az ausztriai szlávok csak disjecta membra*, amelyek arra

* – szétszórt tagok – *Szerk.*

törekednek, hogy újra egyesüljenek, vagy egymással, vagy külön nemzetiségük fő részével. Ez az oka annak, hogy *a pánszlávizmus nem orosz, hanem osztrák találmány*. A különböző ausztriai szláv törzsek, hogy mindegyik külön szláv nemzetiség restaurációját biztosítsák, az összes európai szláv törzsek egyesítésén kezdenek munkálkodni. Oroszország, amely önmagában is erős, Lengyelország, amelyet áthat önnön legyőzhetetlenül szívós nemzeti életének tudata és ráadásul nyíltan ellenséges a szláv Oroszországgal szemben — ez a két nemzet nyilvánvalóan nem volt hivatott a pánszlávizmus feltalálására. A törökországi szerbek és bolgárok viszont túlságosan barbárok voltak ahhoz, hogy egy ilyen eszmére jussanak; a bolgárok nyugodtan alávetették magukat a törököknek, a szerbeknek pedig éppen elég dolguk volt a saját függetlenségükért vívott harccal.

II

A pánszlávizmus első formája tisztán irodalmi volt. A cseh *Dobrovský*, a szláv nyelvjárások tudományos filológiájának megalapítója, és *Kollár*, a magyar Kárpátokból származó szlovák költő, voltak a pánszlávizmus feltalálói. Dobrovskýt a tudományos felfedező lelkesedése töltötte el, Kollárnál hamarosan túlsúlyba jutottak a politikai eszmék. De a pánszlávizmus még megelégedett az elégiával, költészetének fő témája a múltbeli nagyság és a jelenkori gyalázat, szerencsétlenség és idegen elnyomás volt. „Ó Isten, nincs hát ember a földön, aki igazságot szolgáltat a szlávnak?" Az álmokra egy pánszláv birodalomról, amely Európának törvényeket diktálna, akkoriban alig-alig mertek még célozgatni. Ám a siránkozás korszaka hamarosan letűnt és vele a pusztán „igazságot a szlávoknak" jelszó. A szláv faj politikai, irodalmi és nyelvi fejlődését felölelő történetkutatás óriási léptekkel haladt előre Ausztriában. *Šafařik*, *Kopitar* és *Miklošič* mint nyelvészek, *Palacký* mint történetíró álltak a mozgalom élére, követve más, kevesebb vagy éppen semmi tudományos tehetséggel nem rendelkező emberek rajától, mint *Hanka*, *Gaj* stb. Lángoló színekkel ecsetelték a cseh és szerb történelem dicsőséges korszakait, szembeállítva e nemzetiségek megalázott és megtört jelenével; és ahogyan Németország egyéb részeiben a „filozófia" védelme alatt kritikának vetették alá a politikát és a teológiát, éppen úgy használták fel Ausztriában Metternich szeme előtt a pánszlávisták a filológiát arra, hogy a szláv egységről szóló tanítást hirdessék és egy olyan politikai pártot teremtsenek, amelynek félreismerhetetlen célja: felforgatni Ausztria összes nemzetiségeinek viszonyait, és magát Ausztriát átváltoztatni egy nagy szláv birodalommá.

A Csehországtól és Karintiától keletre egészen a Fekete-tengerig uralkodó nyelvi zűrzavar igazán bámulatos. A Németországgal határos szlávok között végbemenő elnemzetietlenedési folyamat, a németek lassú, de szakadatlan előrenyomulása, a magyarok betörése, amely egy hétmilliós, finn fajú kompakt tömeggel elválasztotta egymástól az északi és a déli szlávokat, a törökök, tatárok, románok beékelődése a szláv törzsek közé, mindez nyelvi Bábelt hozott létre. Faluról falura, majdhogynem udvarról udvarra változik a nyelv. Magában Csehországban ötmillió lakosból kétmillió a német a hárommillió szláv mellett, azonkívül három oldalról németek veszik körül. Ugyanez a helyzet az ausztriai szláv törzsekkel. Minden eredetileg szláv földet visszaadni a szlávoknak, Ausztriát Tirol és Lombardia kivételével szláv birodalommá változtatni, ami a pánszlávisták célja volt, ez az utóbbi ezer év történelmi fejlődésének semmissé nyilvánítását, Németország egyharmadának és egész Magyarországnak a levágását, Bécsnek és Budapestnek szláv városokká változtatását jelentette volna – olyan eljárást, amellyel az e területek birtokában levő németek és magyarok éppenséggel nem rokonszenvezhettek. Ezenfelül a szláv nyelvjárások közötti különbség oly nagy, hogy kevés kivételtől eltekintve egyik a másik számára érthetetlen. Ez komikus módon bizonyosodott be az 1848-as prágai szláv kongresszuson[157], ahol különböző sikertelen kísérletek után, hogy egy minden részvevő számára érthető nyelvet találjanak ki, végül is kénytelenek voltak azt a nyelvet beszélni, amelyet mindnyájan a leginkább gyűlöltek – a *németet*.

Látjuk tehát, hogy az ausztriai pánszlávizmus híján volt a siker leglényegesebb elemeinek: tömegnek és egységnek. *Tömegnek* azért, mert a pánszláv pártnak, a művelt osztályok egy részére szorítkozván, a népre befolyása nem volt és ennélfogva ereje sem volt ahhoz, hogy egyidejűleg tanúsítson ellenállást az osztrák kormánnyal és a német meg a magyar nemzetiséggel szemben, amelyeket kihívott a porondra. *Egységnek* azért, mert egységelve tisztán eszmei volt, és a megvalósítás első kísérletekor megtört a nyelvi különbözőség tényén. Amíg a pánszlávizmus tisztán ausztriai mozgalom maradt, nem fenyegetett nagyobb veszéllyel, de az egységnek és tömegnek azt a központját, amelyre szüksége volt, igen hamar megtalálták számára.

A törökországi szerbek század eleji nemzeti mozgalma[158] hamarosan ráirányította az *orosz kormány* figyelmét arra a tényre, hogy Törökországnak mintegy hétmillió szláv lakosa van, akiknek nyelve minden más szláv nyelvjárásnál inkább hasonlít az oroszhoz, és akiknek vallása és *szent* nyelve – az ószláv vagy egyházi szláv – teljesen azonos az oroszokéval.

Ezek között a szerbek és bolgárok között kezdte meg Oroszország első ízben a pánszláv agitációt, támaszkodva arra a helyzetre, amelyet mint a görögkeleti egyház feje és védnöke elfoglalt. Amint a pánszláv mozgalom Ausztriában valamelyes talajt nyert, Oroszország igen hamar kiterjesztette ügynökségeinek elágazásait szövetségesének területére. Ott, ahol római katolikus szlávokba ütköztek, a kérdés vallási oldalát elejtették és Oroszországot csak mint a szláv faj vonzási központját tüntették fel, mint magvat, amely körül a megújhodott szláv törzsek kikristályosodnak, mint azt az erős és egységes népet, amely hivatott létrehozni az Elbától Kínáig és az Adriától a Jeges-tengerig terjedő nagy szláv birodalmat. Itt találták meg tehát a hiányzó egységet és tömeget! A pánszlávizmus nyomban beleesett a csapdába. Ilymódon kimondta saját ítéletét. Hogy képzeletbeli nemzetiségeket újonnan elismertessenek, a pánszlávisták késznek nyilatkoztak arra, hogy a civilizációban való nyolcszáz éves tényleges részvételt feláldozzák az orosz–mongol barbárságnak. De nem volt-e ez természetszerű eredménye egy olyan mozgalomnak, amely az európai civilizáció menete elleni határozott reakcióval kezdődött és gátat akart vetni a világtörténelemnek?

Metternich, hatalmának legjava éveiben, felismerte a veszélyt és átlátott az orosz intrikákon. Minden rendelkezésére álló eszközzel elnyomta a mozgalmat. Ám minden eszköze *egyetlen* szóban foglaltatott: *megtorlás*. Az egyedül alkalmas eszköz: a német és a magyar szellem szabad fejlődése, amely tökéletesen elegendő a szláv kísértet elűzésére, nem illett bele kisszerű politikájának rendszerébe. Következésképpen Metternich bukása után, 1848-ban a szláv mozgalom nagyobb erővel tört ki, mint valaha, és a népességnek szélesebb rétegeit ölelte fel, mint bármikor azelőtt. De ekkor azonnal napvilágra került a mozgalom mélységesen reakciós jellege. Míg az ausztriai német és magyar mozgalmak határozottan haladóak voltak, a szlávok mentették meg a régi rendszert a pusztulástól, ők tették lehetővé Radetzkynak, hogy a Mincióhoz vonuljon és Windischgrätznek, hogy elfoglalja Bécset. És hogy betetőződjék Ausztriának a szláv fajtól való függése, 1849-ben a nagy *szláv tartaléknak*, az orosz hadseregnek kellett lemennie Magyarországra és ott békét kényszerítenie reá.

De ha a pánszláv mozgalom csatlakozása Oroszországhoz ítélet volt önmaga felett, Ausztria sem kisebb mértékben ismerte be életképtelenségét azzal, hogy e szláv segítséget elfogadta, sőt kikövetelte a területein élő három nemzet ellen, amelyek egyedül rendelkeznek történelmi életerővel és tesznek tanúságot erről: a németek, az olaszok és a magyarok ellen. 1848 óta folyvást nyomta Ausztriát ez a tartozása a pánszlávizmussal szemben, és ennek tudata volt az osztrák politika legfőbb rugója.

Az első, amit Ausztria tett, az volt, hogy a saját területén fellépett a szlávok ellen, és ezt csak legalábbis részben haladó politikával tehette. Az összes tartományok kiváltságait megtörték, centralizált közigazgatás lépett a föderatív helyébe, a különböző nemzetiségek helyett pedig csakis egy *mesterséges* nemzetiséget akartak elismertetni, az *osztrákot*. Noha ezek az újítások részben a német, az olasz és a magyar elemek ellen is irányultak, mégis leginkább a kevésbé kompakt szláv törzseket sújtották és a német elemnek jelentős túlsúlyt juttattak. Ilymódon kiküszöbölték ugyan a szlávoktól való belső függést, de megmaradt az Oroszországtól való függés és annak a szükségessége, hogy ezt a közvetlen és megalázó függést legalább ideiglenesen és bizonyos fokig megtörjék. Ez volt a valódi oka Ausztria bár ingadozó, de legalább nyíltan hirdetett oroszellenes politikájának a keleti kérdésben. Másrészt a pánszlávizmus nem tűnt el; mélyen meg van sértve, neheztel, hallgat és a magyarországi intervenció óta úgy néz Oroszország császárára, mint eleve elrendelt Messiására. Nem a mi feladatunk megvizsgálni, hogy Ausztria – ha Oroszország nyíltan fellépne mint a pánszlávizmus vezetője – válaszképpen tehet-e engedményeket Magyarországnak és Lengyelországnak, anélkül hogy saját létezését veszélyeztetné. Annyi bizonyos, hogy most már nem egyedül Oroszország, hanem a pánszláv összeesküvés fenyeget azzal, hogy Európa romjain alapítja meg birodalmát. Az összes szlávok egyesülése a tagadhatatlan erő folytán, amellyel rendelkezik és amelyre még szert tehet, hamarosan arra kényszeríti majd a vele szemben álló oldalt, hogy egészen más formában jelenjék meg, mint eddig. Ez alkalommal nem szóltunk sem a lengyelekről – akik többnyire a pánszlávizmus nyílt ellenségei és ez becsületükre válik –, sem pedig a pánszlávizmus állítólagosan demokratikus és szocialista formájáról, amely alapjában véve csak frazeológiájában és képmutatásában különbözik a közönséges, becsületes, orosz pánszlávizmustól. Éppoly kevéssé szóltunk a német spekulációról, amely fennkölt tudatlanságból az orosz összeesküvés eszközévé süllyedt le.[159] Ezekre és a pánszlávizmussal összefüggő más kérdésekre még részletesen visszatérünk.

Deutschland und der Panslawismus

A megírás ideje: 1855 április 17. körül

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 április 21., 24. (185., 189.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az agitációk történetéhez

London, május 7. Az angliai nagy agitációk idején a londoni City sohasem tudott az élen járni. Eddig, ha valamely agitációhoz csatlakozott, ez csak azt bizonyította, hogy a mozgalom célja már teljesült, fait accompli* lett. Így volt ez a *reformmozgalommal*, amelyben Birmingham ragadta magához a kezdeményezést. Így az *Anti-Corn-Law mozgalommal*[160], amelyet Manchesterből irányítottak. Kivétel az 1797-es bankkorlátozó törvény[161]. A londoni City bankárainak és kereskedőinek gyűlései akkoriban megkönnyítették Pittnek, hogy az Angol Banknak *megtiltsa* a készfizetések folytatását – *miután* a bankigazgatók hetekkel előbb közölték vele, hogy a Bank a csőd szélén lebeg és csak egy coup d'état-val**, a bankjegyek kényszerárfolyamával menthető meg. A körülmények akkor nem nagyobb lemondást követeltek az Angol Banktól ahhoz, hogy tűrje el a készfizetések *betiltását*, mint a City kereskedőitől, akiknek a hitele a Bankéval állt és bukott, ahhoz, hogy Pitt tilalmát támogassák és ajánlják a vidéknek.*** Az Angol Bank megmentése egyenlő volt a City megmentésével. Ezzel magyarázhatók akkori „hazafias" gyűlései és „agitációs" kezdeményezése. A kezdeményezésnek, amelyet a City ez idő szerint a London Tavernben és a Guildhallban múlt szombaton tartott gyűlésekkel, valamint a „Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság"[163] megalakításával megragadott, megvan az újdonság érdeme, az az Angliában ritka érdeme, hogy nincs

---

* – befejezett tény – *Szerk.*

** – államcsínnyel – *Szerk.*

*** Szinte hihetetlen, hogy még a legmodernebb nemzetgazdaság-történeti művekben is az angol hazafiasság bizonyítékaként emlegetik a City akkori viselkedését. Még hihetetlenebb, hogy von Haxthausen úr Oroszországról írott művében (3. köt., 1852) elég hiszékeny ahhoz, hogy kijelentse, Pitt a Bank készfizetéseinek felfüggesztésével visszatartotta a pénzt Angliában.[162] Vajon annak, aki ilyen dolgokat elhisz, mikkel tömhették tele a fejét Oroszországban? És mit gondoljunk a berlini kritikáról, amely fenntartás nélkül hisz von Haxthausen úrban és ennek bizonyítékául le is *másolja*! – *Marx jegyzete.*

rá precedens. Azonkívül ezeken a gyűléseken nem ettek és nem ittak, ami szintén újdonság a City krónikáiban, hiszen „teknősbékaleves-hazafiasságát" már Cobbett is megörökítette. Végül az is újdonság volt, hogy a City-kereskedők London Tavern- és Guildhall-beli gyűléseit üzleti időben, fényes nappal tartották meg. A jelenlegi üzleti pangásnak valami köze lehet ehhez a jelenséghez, ahogyan ez egyáltalán a City-szellem forrongásának egyik erjesztője, mégpedig lényeges erjesztője lehet. Mindemellett nem lehet tagadni e City-mozgalom fontosságát, bármennyire igyekeznek is lekicsinylő mosollyal elintézni a Westenden. A polgári reformlapok – a „Daily News"[50], a „Morning Advertiser"[24], a „Morning Chronicle"[82] (az utóbbi bizonyos idő óta tartozik ebbe a kategóriába) – igyekeznek ellenfeleiknek bebizonyítani a City-társaság „nagy jövőjét". Szem elől tévesztik azt, ami közelebb van. Nem értették meg, hogy e gyűlések puszta ténye igen lényeges, igen döntő pontokat már eldöntött: 1. a törést a parlamenten *kívül* uralkodó osztály és a parlamenten *belül* kormányzó osztály között; 2. a burzsoázia politikai téren eddig hangadó elemeinek elmozdítását; 3. Palmerston nimbuszának megtépázását.

Ismeretes, hogy *Layard* ma estére jelentette be reformjavaslatait az alsóházban. Ismeretes, hogy az alsóházban körülbelül egy héttel ezelőtt lepiszszegték, kifütyülték, lehurrogták. Az angol kereskedővilág citybeli hercegei válaszul hevesen éljenezték gyűléseiken Layardot. Ő volt a nap hőse a London Tavernben és a Guildhallban. A citybeli cheers* kihívó válasz az alsóházi groansra**. Ha az alsóház ma este megfélemlítettnek bizonyul, akkor oda a tekintélye, akkor leköszön. Ha újra rákezd a groansra, annál hangosabb lesz az ellenfél cheerse. És az „Abderiták"-ból[164] tudjuk, hogy mire vezet a cheers és a groans közötti vetélkedés. A City-gyűlések az alsóház egyenes kihívását jelentették, úgy, mint a század első évtizedében Sir Francis Burdett megválasztása Westminster által.

Mint tudjuk, az angol burzsoázia mozgalmának élén eddig a *Manchesteriskola*[54] állt, Brightjaival és Cobdenjaival. A manchesteri gyárosokat most háttérbe szorították a City kereskedői. Az előbbiek ortodox szembenállása a háborúval meggyőzte a burzsoáziát – amely Angliában egyetlen pillanatig sem maradhat veszteg –, hogy a manchesteriek, legalábbis ez idő szerint, elvesztették a vezetésére való elhivatottságukat. A manchesteri urak e pillanatban már csak úgy tarthatják meg „hegemóniájukat", ha túltesznek a citybeli urakon. A burzsoázia két legjelentősebb frakciójának ez a vetél-

* – éljenzés – *Szerk.*

** – pisszegésre; zúgásra – *Szerk.*

kedése – amelyet ténylegesen meghirdettek a City-gyűlések, ahonnan a Brightokat és a Cobdenokat kizárták, és ahonnan ők maguk is kizárták magukat – jót jelent a népi mozgalomnak. Bizonyítékul máris megemlíthetjük, hogy a City-bizottság titkára levelet intézett a londoni chartistákhoz és felkérte őket, jelöljenek egy tagot állandó választmányukba. A chartisták Ernest Jonest bízták meg. A kereskedők természetesen nincsenek olyan *közvetlen* ellentétben a munkásokkal, mint a gyárosok, a millocracy*, és így legalább kezdetben *közös* lépéseket tehetnek, ami chartisták és manchesteriánusok között lehetetlen volt.

Palmerstont – s ez a City-gyűlések utolsó nagy jelentőségű ténye – először pisszegte le és fütyülte ki az ország legfontosabb választótestülete. Nevének varázsa egyszer s mindenkorra megtört. Ami a Cityben rossz hírbe hozta, az nem orosz politikája volt – mely régebbi keletű, mint a harmincéves háború[165]. Sokkal inkább az a hanyag gúny, az az arcátlan cinizmus, és mindenekelőtt azok a „rossz viccek", amelyeket úgy állított be, mint az Angliát valaha ért legszörnyűbb válság ellenszerét. Ez felháborította a polgári lelkiismeretet, bármennyire hatott is az „alsók" züllött házában.

Közigazgatási reform egy olyan parlament*tel*, mint a mostani – mindenki már első pillantásra felismeri e jámbor óhaj logikátlanságát. De láttunk már századunkban reformáló pápákat[166] is. Láttunk reformbanketteket Odilon Barrot-kkal az élükön.[83] Nem csoda hát, ha a lavina, amely el fogja sodorni az öreg Angliát, először hólabdaként jelenik meg, reformáló City-kereskedők kezében.

Zur Geschichte der Agitationen

A megírás ideje: 1855 május 7.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 10. (215.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – iparmágnások – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Szevasztopolból[167]

A posta, amely az „Americá"-n szombaton este érkezett meg ide, ismét lehetővé teszi számunkra, hogy némileg világos beszámolót tárjunk olvasóink elé a krími háború állásáról, habár a hivatalos jelentések és hírlapi tudósítások ellentmondásos és határozatlan jellege még mindig nem könnyíti meg feladatunkat. Nyilvánvaló, hogy a bécsi kudarcot[168] a szevasztopoli szövetséges táborban fokozott éberség és aktivitás kísérte, és bár elmondhatjuk, hogy a bombázást április 24-én abbahagyták, a rákövetkező két hét mégsem telt el teljes tétlenségben. Mégis nagyon nehéz megmondani, hogy milyen előnyöket értek el; igaz, az egyik tudósító azt állítja, hogy az előretolt orosz védőműveket, a Szelenginszk-, a Volinszk- és a Kamcsatka-redoute-ot[137], valamint az egész vonal előtt húzódó lövészárkokat a védők feladták.[169] Minthogy minden bizonnyal ez a legnagyobb előny, amelyet a szövetségesek szerezhettek, tételezzük fel egyelőre, hogy igaz. Egyes tudósítók azt jelentik, hogy a franciák magát az Árboc-bástyát is megrohamozták és ott lövészfészkeket létesítettek, de e hír nem érdemel hitelt. Ez csupán tájékozatlanságból eredő eltúlzása az április 21-i esetnek, amikor a franciák aknarobbantással előretolt futóárkot létesítettek e bástya előtt.*

* *A „Neue Oderzeitung"-ban e bekezdés helyett*: A Balaklava és London, illetve Párizs közti távíróösszeköttetés megteremtése, amennyiben a közönséget érinti, mind ez ideig csak arra volt jó, hogy a vele közölt híranyagot még jobban összezavarják.

Az angol kormány semmit, vagy legfeljebb néhány bizonytalan nyilatkozatot tesz közzé elért sikerekről, a francia kormány táviratokat közöl, melyek alatt Canrobert neve áll, de ezeket annyira megcsonkították és meghamisították, hogy szinte lehetetlen bármit is kivenni belőlük. Például: azt a bástyát, amely ellen a franciák fő támadása irányult, mind ez ideig változatlanul *Árboc-bástyának* vagy *Bastion du Mât-nak* nevezték. Most arról értesülünk, hogy nagy előnyökre tettek szert a Központi bástya, majd a 4. sz. bástya ellen. A régebbi, és különösen az orosz jelentésekkel történő hosszas összehasonlítás után kiderül, hogy folyvást régi ismerősünkről, a Bastion du Mât-ról van szó, csak különböző néven és címen. A misztifikációnak ez a fajtája mindenképpen szándékos és így bizonyos mértékben „gondviselésszerű" is.

De ha a távíró nem válik is a közönség hasznára, vitathatatlan, hogy valamelyes életet vitt a szövetséges táborba. Az első táviratok, amelyeket Canrobert kapott, kétségtelenül azt a ha-

Továbbá tegyük fel helytállónak, hogy az oroszokat visszavetették eredeti védővonalukra, bár nagyon figyelemreméltó, hogy egyetlen jelentés sem érkezett még arról, hogy a szövetségesek elfoglalták volna a Szapun-hegyet és a Mamelont. De még ha e dombok redoute-jai nincsenek is többé az oroszok kezén, senki nem vitathatja, hogy milyen nagy hasznot húztak ezekből. A Szapunt február 23-tól, a mameloni Kamcsatka-redoute-ot március 12-től április végéig tartották; ez idő alatt a szövetségesek futóárkait oldalazó tűz vagy zárt frontális tűz alá vették, miközben a tizenöt napos ágyúzás alatt tökéletesen fedezték az egész hadállás kulcsát, a Malahovot. Miután ilyen jól kihasználták ezeket a védőműveket, megengedhették maguknak, hogy elveszítsék őket.

Nem szükséges leírnunk itt a különböző éjszakai támadásokat, amelyek során a szövetségesek hatalmukba kerítették az orosz lövészárkokat és ellenárkokat, sem pedig az ezek visszaszerzésére irányuló orosz kitörést. Az ilyen hadműveleteknek semmi taktikai érdekességük nincs, kivéve azok számára, akik személyes megtekintés alapján ismerik a terepet, mivel kimenetelüket főként az alantas tisztek és a katonák értelmessége, lendülete és kitartása dönti el. E tulajdonságok tekintetében az angolok és a franciák felülmúlják az oroszokat, és következésképpen jól érvényesítették állásaikat néhány helyen, az orosz védőművek közelében. A küzdő felek közti távolságot itt-ott kézigránát-hajításnyira csökkentették, azaz 20–30 yardnyira az oroszok fedett útjától, illetve 40–60 yardnyira a fő sánctól. Az oroszok állítása szerint az ostromlók ettől 30 szazsennyire, vagyis 60 yardnyira vannak. Ez a helyzet különösen az Árboc-bástya, a Központi bástya és a Redan[170] előtt, ahol a terep holtteret képez, olyan fekvésű bemélyedésekkel, hogy az orosz ágyúkat nem lehet elég alacsonyra állítani ahhoz, hogy lövedékeik oda bevágódjanak. Minthogy az orosz tüzérséget korántsem hallgattatták el, az összeköttetés ezekkel a bemélyedésekkel és teljes futóárok-rendszerré való átalakításuk nagyon nehéz dolog, és a szövetségesek igen fájdalmasan meg fogják érezni az oroszok oldaltüzét. Valóban, ameddig a szövetséges ütegek mintegy 400–500 yardnyira vannak az előretolt futóárkok mögött, nem érthető, miként remélhetik, hogy a támadásnak ennyire kitett állásokat váratlanul és elegendő erővel végrehajtott kitörések ellen tartani tudnak; és a bombázás elismert kudarca után bizonyos időbe telik, amíg új és jobban előretolt ütegeket állíthatnak harcba.

---

tározott parancsot tartalmazták, hogy cselekedjék nagyobb eltökéltséggel és mindenáron érjen el valamiféle sikert. Nem-hivatalos jelentés szerint az oroszok feladták az *összes* előretolt hadműveket, a Szelenginszk-, a Volinszk- és a Kamcsatka-redoute-ot, valamint az egész vonal előtt húzódó lövészárkokat. – *Szerk.*

A szövetségeseknek ez a hirtelen előrenyomulása egészen az orosz erődfalak tövéig, bármennyire eltérőnek látszik korábbi lomhaságuktól és határozatlanságuktól, mégis teljes összhangban van ezzel. Ennek az ostromnak a vezetésében soha nem volt sem rendszer, sem szilárd következetesség; és minthogy az ostrom lényegében olyan rendszeres hadművelet, amelyben minden megnyert lépésből nyomban újabb hasznot kell húzni, mert másként terméketlennek bizonyul, világos, hogy a szövetségesek ezt az ostromot a lehető legrosszabb terv szerint vezették. Eltekintve a szövetséges tábornokok csalódásától, amikor először pillantották meg a terepet, eltekintve a hibáktól, amelyeket múlt ősszel, az úgynevezett első ostrom idején követtek el, mégiscsak nagyobb sikereket érhettek volna el. Hagyjuk ki a dologból teljesen a város északi oldalát, ahogy a szövetséges tábornokok is kihagyták. Egyszer s mindenkorra elhatározták, hogy külön támadják meg a déli oldalt és megkockáztatják azt a veszélyt, hogy olyan helyre jutnak, amelyet egy számukra megközelíthetetlen erőd ural. De itt felmerül egy alternatíva: vagy elég erőseknek érezték magukat a szövetséges tábornokok, hogy bevegyék a déli oldalt, és akkor most be kell ismerniök, hogy megbocsáthatatlanul tévedtek; vagy pedig túlságosan gyengéknek érezték magukat, de akkor miért nem gondoskodtak erősítésről? Ma már tagadhatatlan tény, hogy e „nevezetes és páratlan" ostrom során egyik baklövés a másikat követte. Úgy látszik, a téli szállás nélkülözései a leküzdhetetlen álmatagság, fásultság és ernyedtség szellemét honosították meg mind a hadseregben, mind a tábornokok között. Erejük összeszedésére ösztönözhette volna őket az, amikor az oroszok februárban merészen kiléptek vonalaik mögül és elöl új vonalakat alakítottak; de Canrobert ezt a nagyon komoly figyelmeztetést semmi másra nem tudta felhasználni, mint hogy a zuávok lelkesedését lehűtse egy támadással, amelyről előre tudta, hogy semmi jóra nem vezethet. A futóárokmunkálatokat folytatták, de inkább azért, hogy fedett utat biztosítsanak a rohamozó hadoszlopoknak, mintsem hogy az ütegeket közelebb tolják az ellenség felé. Még azután is, hogy hat hónapot töltöttek az erőd előtt, minden cselekedetük azt mutatja, hogy nem állapítottak meg semmiféle határozott tervet, nem szemeltek ki fő támadási pontot, mi több, hogy Szevasztopol coup de main-nel* való bevételének régi rögeszméje továbbra is uralkodott a szövetségesek fejében, akadályozva minden értelmes javaslatot, meghiúsítva a rendszeres előrenyomulásra irányuló mindenfajta kísérletet. Azt a keveset pedig, amit tettek, háromszorta lassabban vitték véghez, mint ahogy ez szabályszerű ostromműveleteknél szokásos, az egészet jellemző

* – rajtaütéssel – *Szerk.*

következetlenség és tervszerűtlenség miatt pedig még a sikernek azt a bizonyosságát sem érezhették, amely az ilyen szabályszerű hadműveletek velejárója.*

De mindent a tüzelés legutóbbi megnyitásától vártak. Ez volt a nagy mentség minden halogatásra és tétlenkedésre. Bár nehéz lenne megmondani, mit vártak ettől a nagy eseménytől – a célpontjuktól 600–1000 yardnyira levő ütegektől –, de végül mégis megnyitották a tüzet. Az első két-három napon lövegenként mintegy 150 lövést adtak le, aztán 120-at, aztán 80-at, aztán 50-et, végül 30-at; ezek után beszüntették az ágyúzást. A hatás alig volt látható, kivéve a szövetségesek agyonhasznált ágyúit és kiürült lőszerraktárait. Ötnapos, teljes erővel végzett ágyúzás több kárt okozott volna az oroszoknak és több esélyt nyújtott volna a szövetségeseknek a sikerre, mint a tizenöt napos tüzelés, amely nagy dühvel indult és éppoly hamar lohadt le, mint ahogyan kezdődött. De miután lőszerüket elpazarolták és ágyúik használhatatlanná váltak, vajon olyan helyzetben lettek volna-e a szövetségesek, hogy megragadják a kedvező lehetőségeket? Éppoly kevéssé, mint most, az oroszok viszont sokkal jobb helyzetben vannak, mint lehettek volna, mert látják, hogy lanyhul a tűz és meg vannak kímélve az öt egymást követő napon rájuk zúduló napi 50 000 lövedék záporától. Az ágyúzásnak ez a meghosszabbítása, amelyet intenzitásának csökkentésével értek el, oly nagyfokú és indokolhatatlan eltérés minden katonai szabálytól, hogy politikai okoknak kell a mélyén rejleniök. Amikor az első és a második napi tűz nem váltotta be a szövetségesek reményeit, bizonyára az vezette őket erre a haszontalan lőszerpocsékolásra, hogy a bécsi konferencia[37] tartamára az ágyúzás látszatát fenn kellett tartaniok.

Az ágyúzást abbahagyják, a bécsi konferenciát felfüggesztik, a távíróösszeköttetést megteremtik. Egyszeriben megváltozik a szín. Párizsból pa-

* *A „Neue Oderzeitung"-ban e bekezdés helyett*: A szövetségeseknek ez a hirtelen előrenyomulása maga is csak egy láncszem az erre az ostromra jellemző tervszerűtlen ötletek láncolatában – tarka összevisszaságban keveredik itt a rendszeres blokád, az erőszakos támadás, valamint ábrándok egy coup de main-ről. Az október 17-től november 5-ig tartó első bombázást már megelőzte a szövetségeseknek az az elhatározása, hogy figyelmen kívül hagyják a város északi oldalát és külön támadást intéznek a déli oldal ellen, vagyis megkockáztatják azt a veszélyt, hogy olyan helyre merészkednek be, melyet továbbra is egy számukra bevehetetlen erőd ural. Emellett már az első bombázás is azzal tűnt ki, hogy a tüzet egy hallatlanul hosszú vonalra forgácsolták szét, ahelyett hogy egy-két pontra koncentrálták volna. Az első és a második bombázás közt eltelt öt hónapot nem arra használták fel, hogy kiszemeljék a támadás fő pontjait, hanem csupán arra, hogy az eredeti hibát, egy óriási félkör minden pontjának egyenlő mértékű megtámadását, részletesen és a lehető legálmatagabban kidolgozzák. – *Szerk.*

rancsok érkeznek az azonnali és határozott cselekvésre. Felhagynak a támadás régi rendszerével; az eredménytelen ágyúdörgést részleges rohamok, aknarobbantással létrehozott lövészfészkek, puska- és szuronyharcok követik. Bevesznek, sőt az ostromlottak első kitörésével szemben meg is tartanak előretolt pontokat. De ha nem tudnak az orosz vonalak közelében ütegeket felállítani és elérni, hogy e vonalakon égjen a talaj az ostromlottak talpa alatt, akkor semmit sem nyertek. Az előretolt pontokat nagy, naponta ismétlődő veszteségek és rendszeresen kiújuló, kétséges és ingadozó kimenetelű csaták nélkül nem lehet tartani. És még ha feltételezzük is, hogy a második és harmadik párhuzamos ároknak ezeket az ütegeit fel fogják állítani és hogy tüzük megnyitása végett először ki kellett űzni az oroszokat lövészárkaikból – mennyi időbe telik, amíg ezeknek az új ütegeknek elegendő ágyújuk lesz ahhoz, hogy sikeresen viszonozzák az oroszok tüzét, amely a két ágyúzás során egyenlőnek bizonyult a szövetségesekével? Minél közelebb helyezik el az ütegeket az ellenséges védőművekhez, annál rombolóbb hatású kereszttüzet lehet rájuk összpontosítani és annál kisebbre korlátozódik az ágyúk felállítására alkalmas tér; másszóval, annál egyenlőbbé válik a támadók tüze a védők tüzével, hacsak ez utóbbit előzőleg nem győzi le a távolabbi ütegek tüze, márpedig itt nem ez az eset.

De hogyan tudtak az oroszok olyan sikeresen ellenállni a szövetségesek támadásainak? Először is maguknak a szövetségeseknek a hibái és tétovázása miatt; másodszor a helyőrség bátorsága és a vezető hadmérnök, Todtleben ezredes ügyessége miatt; harmadszor hadállásuk természetes erőssége miatt. Mert el kell ismernünk, hogy hadállásuk csakugyan erős. A legutóbbi időkig kizárólag rossz térképek voltak hozzáférhetők, és ezek Szevasztopolt egy hegyoldal alsó részén elterülő városként ábrázolták, amelyet a mögötte levő magaslatok uralnak; de a legújabb és legjobb térképek azt bizonyítják, hogy a város több kerek, különálló dombra épült, amelyeket szakadékok választanak el a fennsík meredélyétől és amelyek valójában éppannyira uralják e fennsíkot, mint a várost. A terepnek ez a jellege teljes mértékben igazolni látszik azt, hogy tavaly szeptemberben haboztak megrohamozni az erődöt; a jelek szerint a szövetséges tábornokok túl impozánsnak találták, úgyhogy még csak meg sem kísérelték rábírni az ellenséget arra, hogy megmutassa, milyen erőket tud felvonultatni a védelemre. Az orosz mérnök a lehető legjobban kihasználta ezeket a természetes előnyöket. Valamennyi szevasztopoli lejtőn, amely a fennsík felé fordul, két, sőt három sor üteget állítottak fel a lejtő oldalán, egyiket a másik fölött, megkétszerezve és megháromszorozva a védelem erejét. Más erődítményekben is felállítottak már ilyen ütegeket (például a párizsi Mont-Valérien lejtőjén), de a mérnö-

kök nem mind helyeslik és gránátcsalogatónak nevezik ezeket. Igaz, hogy nagyobb célpontot nyújtanak az ostromlónak, akinek lövései, ha el is tévesztik a célba vett üteget, eltalálhatják a felette vagy alatta levőt, és ennélfogva mindig nagyobb veszteséget okoznak a védelemnek; de ha egy erődöt, mint Szevasztopolt, még körül sem zártak, az ilyen hátrány mit sem számít ahhoz a hatalmas erőhöz képest, amelyet ezek az ütegek a védők tüzének adnak. Szevasztopol most folyó ostroma után hihetőleg igen kevés kifogást hozhatunk majd fel e gránátcsalogatók ellen. Elsőrangú, bőséges készletekkel felszerelt, nehezen körülzárható erődök esetében a lehető legelőnyösebben használhatók fel ott, ahol a terep kedvez felhasználásuknak. E gránátcsalogatókon kívül az oroszok más tekintetben is eltértek a szokásos mérnöki gyakorlattól. A bástyás erődítmények régimódi rendszerével tizenöt vagy tizenhét bástya nem lett volna elegendő a helység bekerítésére és azt igen rosszul védelmezte volna. Ehelyett itt csak hat bástya áll előreugró magaslatokon, az ezeket összekapcsoló kötőfalak pedig olyan sarokvonalakban törnek meg, hogy a bástyáktól függetlenül tudnak oldaltüzet nyitni; ezekről a kiszögellő pontokról nehézágyúk pásztázzák az elülső terepet. Ezeket a kötőfalakat csaknem teljes hosszukban ágyúkkal látták el, ami szintén újítás, mert a szokványos bástyás erődök kötőfalait általában egy-két ágyúval fegyverzik fel, kizárólag különleges célokra, és a tüzérségi védelem egészét a bástyákra és a félholdsáncokra bízzák. Anélkül, hogy további technikai részletekbe bocsátkoznánk, a fentiekből látható, hogy az oroszok a legnagyobb mértékben kihasználták lehetőségeiket, és ha a szövetségesek valaha elfoglalják az Árboc- vagy a Malahov-bástyát, bizonyosak lehetnek abban, hogy egy második és harmadik védelmi vonallal találják szemben magukat, amelyeknek a bevételéhez össze kell majd szedniök minden találékonyságukat.

From Sevastopol

A megírás ideje: 1855 május 8. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 május 28. (4401.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Pianori — Elégedetlenség Ausztria iránt

London, május 9. A „Morning Chronicle"[82], az „Advertiser"[24], a „Daily News"[50] és a többi az orgyilkos Pianori ellen intézett összes filippikáikat a „Moniteur"[109] egyik számára vonatkozó többé-kevésbé félénk fordulatokkal zárják. Ez a szám a Pianori elleni vádiratot egyidejűleg hozza nyilvánosságra azzal a dekrétummal, amely elrendeli, hogy Cantillon egykori francia altisztnek és jelenlegi brüsszeli semmirekellőnek fizessék ki a Napóleontól rá hagyományozott 10 000 frankot, Wellington ellen megkísérelt orgyilkosságának bérét. Legmulatságosabban a hivatásszerűen komoly „Chronicle" sürgölődik és hajbókol. III. Napóleon, véli a lap, nyilván nem tud erről az I. Napóleonnak bemutatott különös és e pillanatban oly tapintatlan hódolatról. Cantillon neve nyilván csak lapsus pennae* folytán tévedhetett a „Moniteur" makulátlan hasábjaira. Vagy egy túlbuzgó kishivatalnok juttatta saját szakállára Cantillonnak a 10 000 frankot stb. Úgy látszik, a tiszteletreméltó „Chronicle" azt képzeli, hogy a francia bürokráciát az angol mintájára rendezték be, ahol, mint azt a parlamenti vizsgáló bizottság előtt lefolytatott legutóbbi kihallgatásból látjuk, a Board of Ordnance** egy kis hivatalnoka valóban saját szakállára, feletteseinek háta mögött megrendelhetett egy bizonyos fajta röppentyűt, több ezer fontért, — vagy ahol, mint Palmerston az alsóházban kijelentette, diplomáciai ügyiratok hétszámra nem kerülhetnek a parlament elé, mert az a „személy", aki a külügyminisztériumban az ilyen okiratok fordításával van megbízva, náthában vagy reumában szenved.

A londoni sajtó néhány napja megpróbál felhagyni Ausztria iránti csodálatával és közönségét előkészíteni arra, hogy hirtelen ellenkező hangnemre tér át. Mint rendesen, „our own correspondents"*** kell, hogy a jeget megtörjék. A „Morning Chronicle"-nak ezt írják Berlinből:

---

* — tollhiba; elírás — *Szerk.*

** — hadfelszerelési hivatal — *Szerk.*

*** — „saját tudósítóink" — *Szerk.*

„Tényleges megtévesztés vagy formális szószegés nem róható fel bűnül a porosz kabinetnek. Ha a nyugati kabinetek csalódtak, az saját hibájukból történt vagy azokéból, akiknek feladata felnyitni e kormányok szemét. De elmondhatjuk-e ugyanezt Ausztriáról? Olyan leplezetlen volt-e a magatartása, mint Poroszországé? Poroszország annyi kárt okozott a nyugati hatalmaknak, amennyi csak hatalmában állt, mégpedig nyíltan és leplezetlenül. Álarc vagy kertelés nélkül dacol velünk és kinevet bennünket. Ausztria húsz hónapig kacérkodott Angliával és Franciaországgal, titokban mulatott rajtunk, hivatalosan és bizalmasan reményeket ébresztett bennünk, egyik bizottságtól a másikig csalogatott, a leghatározottabb biztosítékokat nyújtva, és – amint régen megjósolták azok, akiket a túlzott bizalom nem vakított el – most éppen azon van, hogy cserbenhagyjon bennünket, ha nem fogadjuk el az Oroszország számára a lehető legelőnyösebb és Franciaország meg Anglia számára teljesen hátrányos békefeltételeket. Valóban! Miután Ausztria a Prutnál pajzsul szolgált Oroszországnak és lehetővé tette Gorcsakovnak, hogy csaknem egész haderejét Besszarábiából a Krímbe rendelje, most előáll, és olyan békéhez ragaszkodik, amely mindent úgy hagyna, ahogy van. Ha ez minden, amit az osztrák barátságtól elvárhatunk, akkor minél hamarább eldobják az álarcot, annál jobb."

A „Times"-t[10] pedig így tudósítják Bécsből:

„Hess báró, a 3. és a 4. hadtest főparancsnoka, nemrégiben memorandumot szerkesztett és nyújtott be császári urának, amelyben kimutatja, hogy a jelenlegi körülmények között nem lenne tanácsos, ha Ausztria hadat üzenne Oroszországnak. Valószínűleg felzúdulnak majd ellenem, hogy ily nyilvánosan érintek ilyen kényes témát, de véleményem szerint szolgálatot teszek Angliának és Franciaországnak, ha megmondom nekik, hogy csak saját segélyforrásaikra számíthatnak és Ausztriától aligha várhatnak segítséget. Ha Ausztria Poroszországot és a Szövetséget[171] rá tudta volna bírni arra, hogy balszárnyát egy 100 000 főnyi hadsereggel fedezze, akkor a tornyosuló akadályok ellenére is valószínűleg réges-rég kötelezte volna magát arra, hogy megindítsa az offenzívát Oroszország ellen. Hess bárónak a memorandumban kifejtett érvei ténylegesen nem ismeretesek, de az ilyen dolgokban mindig legjobban tájékozott oroszbarát osztrákok azt állítják, hogy hozzávetőleg a következőkben foglalhatók össze: A nyugati hatalmak félreérthetetlenül bebizonyították, hogy saját eszközeik összességére, csakúgy mint a törökökére, szükségük van ahhoz, hogy az oroszokkal szemben a Krímben helyt tudjanak állni. Ezért fölöttébb nagy

oktalanság volna Ausztria részéről, ha a Német Szövetség támogatásának biztosítása nélkül háborúba bocsátkoznék Oroszországgal. Általánosan elismert tény, hogy Oroszországnak, a gárdista és a gránátos hadtestet beleszámítva, 250 000 főnyi hadserege áll Lengyelországban; és minthogy ez itt az orosz birodalom hét legszilárdabb erődjének körzetében helyezkedik el, legfeljebb kétszer akkora haderőtől várható el, hogy sikereket érjen el vele szemben. Hasonlóképpen tekintetbe kell venni a pénzügyek zilált-ságát; Franciaország képtelenségét arra, hogy 100 000 embert Ausztria rendelkezésére bocsásson; a brit kormány leleplezett tehetetlenségét; Poroszország csekély megbízhatóságát stb. Az elmúlt héten egy újabb ok járult ehhez: a dolgok múlandósága általában, az emberi élet bizonytalansága különösen és az a dilemma, amelybe Ausztria kerülne, ha miközben háborúban van Oroszországgal, Louis-Napoléonnal történne valami!"

Pianori – Mißstimmung gegen Österreich

A megírás ideje: 1855 május 9.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 12. (219.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A krími hadjárat[172]

London, május 11. A francia hadsereg türelmetlensége arra kényszerítette Canrobert-t, hogy kifecsegje a szövetségesek hadműveleti tervét. A 25 000 főnyi tartalékhadsereget a Krímbe kell áthelyezni; ezeket további 30 000–40 000 embernek – franciáknak és piemontiaknak – kell követnie. Amint a tartalékhadsereg megérkezett, a franciák hadra kelnek, átlépik a Csornaját, megtámadják az oroszokat, bárhol találkoznak is velük, valahol az Alma és a Kacsa közelében igyekeznek összeköttetésbe kerülni Omer pasa csapataival, azután pedig a körülményeknek megfelelően fognak cselekedni. Ezalatt a flotta gőzhajói támadják meg Kaffát és Kercset, és ha sikerül elfoglalniok e városokat, tartsák őket mint lehetséges sarkpontokat vagy támaszpontokat a harctéri aktív hadsereg számára. Csakugyan, ez az egyetlen lehetséges terv, amelynek alapján a szövetségesek sikeresen befejezhetnék a krími hadjáratot. De az ilyen nyílt hadszíntéri műveletek a haderők számottevő túlsúlyát követelik meg a szövetségesektől. Enélkül nem remélhetik, hogy döntő sikert aratnak az orosz megfigyelő hadsereggel szemben. Milyen a haderők aránya ebben a pillanatban?

A franciáknak a Krímben 9 hadosztálynyi gyalogságuk és 1 dandárnyi lovasságuk (chasseurs d'Afrique*) van. Hadosztályonként 7000 főt számítva ez 63 000 főnyi gyalogságot jelent, valamint 1500 főnyi lovasságot. Az angoloknak 5 hadosztálynyi gyalogságuk van, egyenként legfeljebb 6000 emberrel, és 1 hadosztálynyi lovasságuk, 2000 fővel. Ezenkívül van ott még 1 hadosztálynyi török gyalogság, kb. 6000 fővel. Adjuk ehhez hozzá a francia tartalékhadsereget, amelyből, beleszámítva a május 3-án partra szállt 4000 piemontit, legfeljebb 20 000 szuronyt lehet a Krímbe szállítani arra az időpontra, amelyre Canrobert a hadjárat megkezdését kitűzte. Eszerint a szövetségesek Szevasztopol előtti összes erői a következő eredményt adják:

---

* – afrikai vadászok – *Szerk.*

Francia gyalogság	83 000,	lovasság 1500
Angol „	30 000,	„ 2000
Török „	6 000	
Összesen: gyalogság	119 000,	lovasság 3500

A konstantinápolyi francia tartalékhadsereg összetétele kevéssé ismeretes. Ezért nem tudjuk, hogy ez idő szerint a Krímbe hozható-e valamilyen újabb lovasság. Az a lovasságszaporulat, amellyel a hadjáratot megkezdhetik, legfeljebb 2000 fő lesz majd, úgyhogy a szövetségesek összes lovassága 5500 főre emelkedne. Ahhoz, hogy az ostromot folytathassák, legalább ugyanannyi csapat szükséges, mint amennyi most foglalkozik ezzel a feladattal, azaz 46 000 ember (4 francia hadosztály, egyenként 7000 fővel, és 3 angol hadosztály, egyenként 6000 fővel). Ehhez járulnak még a tengerészek és azok a csapatok, amelyeket Balaklava és az Inkermanig terjedő erődítményvonal őrzésével bíztak meg és amelyek egyúttal az ostromló hadtest tartalékát képezik. Szűken számítva ez 12 000 fő, beleértve a fent említett 6000 törököt. A tengerészeket és tengerészgyalogosokat 4000 főre becsülve, a 119 000-es összlétszámból 54 000 fő levonandó, úgyhogy tábori hadműveletekre marad 65 000 főnyi gyalogság és 5500 főnyi lovasság, vagyis összesen valamivel több, mint 70 000 ember. Ezenkívül számításba veendő még Omer pasa hadteste Eupatoriánál, kb. 35 000 főnyi gyalogság és 3000 vagy 4000 főnyi lovasság. Ebből 15 000 embernek mint az erőd védőrségének vissza kell maradnia, úgyhogy Omer pasa valószínűleg 20 000 főnyi gyalogsággal és 4000 főnyi lovassággal, összesen 24 000 emberrel kelhetne hadra.

A *tábori hadműveletekre* felhasználható szövetséges haderők teljes létszáma tehát két külön hadtestben a következő:

	Gyalogság	Lovasság	Összesen
Szevasztopol előtti hadsereg	65 000	5500	70 500
Eupatoria „ „	20 000	4000	24 000
	85 000	9500	94 500

Ha a legalacsonyabb számot vesszük, amelyet maguk az *oroszok* adnak meg jelenlegi krími haderejükről, akkor 120 000 főnyi gyalogságot és 20 000 főnyi lovasságot kapunk. Ebből Szevasztopol védelmére levonandó 50 000 fő, nevezetesen 26 000 a déli oldal és 24 000 az Északi erőd, valamint a megerősített tábor védelmére. Harctéri szolgálatra felhasználható marad 70 000

főnyi gyalogság és 20 000 főnyi lovasság. A tábori tüzérség létszámát még csak megközelítően sem tudjuk meghatározni. De az, hogy a szövetségeseknek nehéz lovakat szerezniök, és hogy minden orosz hadsereget nagyszámú ágyú szokott kísérni, nemigen hagy kétséget afelől, hogy az oroszok tüzérségi fölényben lesznek ellenfeleikkel szemben. Éppilyen nyilvánvaló az oroszok fölénye a lovasság tekintetében. Ami a gyalogságot illeti, a szövetségesek *egyesülten* az oroszok fölött állnak, de önmagában véve mindkét hadtestük gyöngébb. Ám az oroszok legnagyobb előnye pozíciójukban rejlik. Az Alma, Szevasztopol és Szimferopol közötti háromszögön elhelyezkedve, északon Omer pasa ellen tartják az említett folyó mentén elsáncolt állásukat, amely frontálisan 15 000 főnyi gyalogsággal megvédhető, míg az orosz lovasság azzal fenyegeti a törököket, hogy egy szárnymozdulattal elvágja őket Eupatoriától. Ezért, ha Omer pasa előrenyomulna is az Almáig, sohasem lesz képes átkelni rajta mindaddig, amíg az angolok és franciák vissza nem vetették az oroszokat Szimferopol irányába, és ilymódon nem kényszerítették őket az Alma feladására. Ebben az esetben a két hadtest egyesíthető lenne. Az angol–francia hadsereg előnyomulása tehát az alapfeltétele minden sikernek. A szövetségesek azonban aligha nyomulhatnak előre másutt, mint a Mackenzie-major felé vezető úton. Az utat itt az Alma és Szimferopol irányában kettős sáncsor védi, az első a Csornaja fölött magasodó hegyháton, a második egy hegyszakadék északi oldalán, amely a Mackenzie-major közelében levő szirtcsoporttól a Szevasztopoli-öböl csúcsáig húzódik le. A védelemnek ezt a második és egyben fő vonalát, amely mindössze talán két angol mérföldnyi kiterjedésű, állítólag igen erősen elsáncolták, és itt kell a szövetségeseknek az első döntő küzdelmet megvívniok, azt a küzdelmet, amely eldönti, hogy fogva, bezárva maradnak-e a Hérakleiai Kherszonészoszon vagy előrenyomulnak-e az ország belsejébe. Az oroszok számára előnyös az a keskeny front, amelyen a szövetségeseknek itt cselekedniök kell. Ha az oroszokat itt megvernék és állásaikat elfoglalnák, nem maradna más hátra nekik, mint visszavonulni a Belbekhez és ezt a vonalat tartani a szövetségesekkel szemben, miközben egy kikülönített hadtest az Alma mentén sakkban tartaná a törököket. Még ha itt vereséget szenvednének az oroszok, lovassági fölényük és a szövetségesek rossz szállítóeszközei, amelyek következtében ezek nem merészkedhetnek nagyobb távolságra a tengerparttól, akkor is lehetővé tennék számukra, hogy a szövetségesek hatóköréből visszahúzódjanak. Visszavonulási vonaluk balszárnyuk meghosszabbításába esne, ami persze igen előnytelen pozíció. Valószínű azonban, hogy az oroszok kezdettől fogva *megkísérlik* lekötni a szövetségeseket a Csornaja mellett, fő erejüket pedig Omer pasára zúdítani, hogy lovasságukkal be-

kerítsék és megsemmisítsék, majd teljes erejükkel az angolok és franciák ellen forduljanak.

Der Feldzug in der Krim

A megírás ideje: 1855 május 11.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 14. (221.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A „Morning Post" Poroszország ellen — A whigek és a toryk jelleme

London, május 14. Palmerston magánlapja, a „Morning Post"[49], ma *Poroszország* ellen fenyegető cikket közöl, amelyben többek között ez olvasható:

„1854 áprilisában titkos tanácsi határozat engedélyezte, hogy semleges hajókon orosz termékeket importáljanak az Egyesült Királyságba. Poroszország bámulatos gyorsasággal használta fordította ezt az engedélyt. A következő statisztikai adatok (amelyeket a parlament elé terjesztett hivatalos táblázatokból vettünk) összehasonlításképpen bemutatják az említett országból való faggyú-, kender- és lenbehozatal mennyiségét 1853-ban és 1854-ben. Az utóbbi év többlete világosan jelzi az orosz termékeknek azt a mennyiségét, amely Memelen és Danzigon át eljutott a brit piacra, annak ellenére, hogy szigorú blokádnak vetettük alá a keleti-tengeri orosz kikötőket. Poroszországból az Egyesült Királyságba importáltak:

	1853	1854
Faggyú (cwt)	54	253 955
Kender „	3 447	366 220
Len „	242 383	667 879
Lenmag (qr)	57 848	116 267

Ezek a számok elégségesen szemléltetik, milyen értékes ez az új kereskedelmi ág Poroszország számára. Az eredmény az, hogy Oroszország blokádunk ellenére éppolyan szabadon tudja termékeit eladni, mint békeidőben, nekünk viszont 50 %-kal többet kell fizetnünk értük, illetékek és a porosz kereskedő profitja formájában. Bevalljuk, hogy mostani politikánk alapvetően következetlen. A gyógyír azonban nem az ellenséges kikötők blokádjának megszüntetésében, hanem — amennyire ez hatalmunkban áll — a porosz területeken át folytatott szárazföldi kereskedelem megsemmisítésében keresendő."

Az *arisztokráciaellenes* mozgalomnak Angliában csakis egy *közvetlen* eredménye lehet, az, hogy a *torykat*, vagyis a *sajátlagosan arisztokrata pártot kormányra segítik*. Ha nem ez történne, akkor egyelőre szükségképpen néhány whig ízetlenséggé, néhány említésre sem méltó adminisztratív látszatreformmá zsugorodna. Layard bejelentése a „nemzet állapotára" vonatkozó határozati javaslatairól és az a fogadtatás, amelyre ez a bejelentés az alsóházban talált, idézte elő a City-gyűléseket. Ám nyomban a City-gyűlések után következett Ellenborough-nak a Lordok Házában tett indítványa, amelynek révén a toryk az új reformagitációt kisajátítják maguknak és kormányra jutásuk eszközévé változtatják. Indítványában maga Layard az *„arisztokrata befolyás"* szavakat *„családok befolyására"* változtatta – engedményt téve a toryknak. Minden parlamenten kívüli mozgalom a parlamenten *belül* az uralkodó osztály két frakciója közötti civakodás formáját ölti. A whigek kezében az Anti-Corn-Law League[160] a toryk megbuktatásának eszköze lett. A toryk kezében a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság[163] a whigek megbuktatásának eszköze lett. Csak azt ne felejtsük el, hogy ilymódon a két frakció felváltva áldozta fel a régi rendszer egyik alapját a másik után, maga a rendszer pedig, tehetjük hozzá, megmaradt. Már régebben kifejtettük azt a véleményünket, hogy csak a torykat lehet nagy engedményekre kényszeríteni, mert csak az ő uralmuk alatt ölt a kívülről jövő nyomás fenyegető, sőt, forradalmasító jelleget.* A whigek képviselik a tulajdonképpeni oligarchiát Angliában, néhány nagy család, mint a Sutherlandok, a Bedfordok, a Carlisle-ok, a Devonshire-ok stb. uralmát; a toryk képviselik a squireocracyt** vagy ha úgy tetszik, a junkerpártot, bár az angol squire és az északnémet junker között nagy megkülönböztetést kell tenni. A toryk tehát az összes óangol előítéletek hordozói az egyház és az állam, a protekcionizmus és az antikatolicizmus kérdéseiben. A whigek, az oligarchák *felvilágosultak*, és sohasem haboztak levetni azokat az előítéleteket, amelyek útjában álltak az állami állásokra vonatkozó örökhaszonbérletüknek. A whigek barátságukkal mindig akadályozták a középosztályokat abban, hogy megmozduljanak; a toryk barátságukkal mindig a középosztályok karjaiba kergették a néptömegeket, amelyeket ezek a whigek rendelkezésére bocsátottak. E pillanatban nincs más különbség whigek és toryk között, mint hogy az utóbbiak az arisztokrácia plebsét, az előbbiek pedig a haute volée-ját*** képviselik. Az óarisztokrata frázisokat az arisztokrata plebs, a liberális frázisokat az arisz-

* *V. ö. 85. old. – Szerk.*

** – birtokos nemességet; földbirtokos osztályt – *Szerk.*

*** – előkelő társaságát – *Szerk.*

tokrata haute volée pufogtatja. Ám a tory pártot valójában az ótoryk (Lord Bolingbroke stb.) bukása óta mindig parvenük irányítják, mint Pitt, Addington, Perceval, Canning, Peel és Disraeli. A homines novi* mindig a toryk soraiban voltak. Amikor Derby (aki maga is a whigektől pártolt át) megalakította kormányát, abban legfeljebb ha két régi név akadt még rajta kívül. A többi mind egyszerű squire és egy irodalmár. A whigeknek viszont, akik egy pillanatig sem haboztak köpönyegüket és nézeteiket az idők változásának megfelelően váltogatni, akik látszólag mindenkor maguktól újulnak meg és alakulnak át, nem volt szükségük új emberekre. Ők örökössé tehették a családneveket. Ha átfogó pillantást vetünk az 1688-as „dicsőséges" forradalom óta eltelt angol történelemre, akkor azt látjuk, hogy a néptömegek ellen irányuló összes törvényeket a whigek vezették be, kezdve azon a törvényen, amely hétévessé változtatta a parlamentet[173], egészen a legújabb szegényház-[100] és gyári törvényhozásig[127]. De a whigek reakciója mindenkor összhangban volt a középosztályokkal. A tory reakció inkább a középosztály, mint a néptömegek ellen irányult. Innen származik a whigek szabadelvűségének híre!

„Morning Post" gegen Preussen –
Charakter der Whigs und Tories

A megírás ideje: 1855 május 14.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 18. (227.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – új emberek; felkapaszkodottak – *Szerk.*

[Karl Marx]

Felsőházi ülés

London, május 15. A Lordok Házának karzatai tegnap délután már az ülés megnyitása előtt zsúfolásig megteltek. Nagyszabású színjátékot hirdettek meg – Lord Ellenborough indítványát és egy szabályos csatát az *in-ek* és az *out-ok** között. Azonfelül érdekes volt saját szemükkel nézni, mint játsszák el az örökös törvényhozók a keresztes vitézek szerepét az arisztokrácia *ellen*. Az előadás rossz volt. A színészek állandóan kiestek a szerepükből. A színjáték tragédiával kezdődött és komédiával végződött. A színlelt ütközet során még az illúziót, a művészi illúziót sem őrizték meg. A nemes harcosokon már első pillantásra meglátszott, hogy kölcsönösen igyekeztek nemcsak önmagukat, hanem még harci fegyvereiket is sértetlen állapotban megtartani.

Amennyiben a vita az eddigi hadvezetés bírálatáról folyt, még csak bármely londoni Debating Club** színvonalát sem közelítette meg, és merő időpocsékolás lenne, ha itt akár egyetlen pillanatra is megállnánk. Néhány vonással azonban szeretnénk jelezni, hogyan játszották meg a nemes lordok a közigazgatási reform előharcosainak, az arisztokrata kormányzási monopólium ellenfeleinek és a City-gyűlések visszhangjának szerepét. „Megfelelő embert a megfelelő helyre!" kiáltotta Lord Ellenborough. És bizonyítékul arra, hogy az érdem, és csakis az érdem méltó a jutalomra, felhozta, hogy *ő* (Ellenborough) és Lord Hardwicke azért ülnek a felsőházban, mert *apáik* saját érdemeikkel utat törtek maguknak a Pairek Házába. Úgy látszik, ez éppen ellenkezőleg arra volt példa, hogyan emelkedhet valaki *idegen* érdem, apai érdem révén nemcsak élethossziglani pozícióba, hanem még Anglia törvényhozójának méltóságára is. És mik voltak azok az *érdemek*, amelyekkel a Lord Chief Justice of the Queen's Bench***, az öreg Ellenborough, és Charles Yorke úr, Lord Hardwicke apja utat törtek maguknak a felsőházba?

---

* – a *kívullevők*, *ellenzékiek* és a *bentlevők*, *kormányon levők* – *Szerk.*

** – vitaklub – *Szerk.*

*** – a királynő torvényszékének[98] főbírája – *Szerk.*

A történet tanulságos. A néhai Ellenborough, angol ügyvéd, majd bíró, a Pitt és utódai idején folyamatban volt sajtó-, összeesküvési és rendőrspicliperekben a Jeffreys en miniature* hírét vívta ki magának. Vezetése alatt az angol különleges esküdtszék olyan hírre tett szert, amilyennel még a Lajos Fülöp-féle „jurés probes et libres"** sem bírtak soha. Ez volt az öreg Ellenborough *érdeme*, és ez tört neki utat a Lordok Házába. Ami pedig *Charles Yorke* urat, Lord Hardwicke elődjét illeti, nos, ő az *érdem* tekintetében túltesz az öreg Ellenborough-n. Ez a Charles Yorke, aki húsz évig képviselte Cambridge-et a parlamentben, egyike volt azon kiválasztottaknak, akikre Pitt, Perceval és Liverpool rábízták „to do the dirty work for them"***. Az akkori idők minden „lojális" terrorintézkedése Pindaroszára talált benne. Minden petícióban, amelyet az állásokkal nyíltan űzött kereskedés ellen az alsóházban benyújtottak, „jakobinus üzelmeket" fedezett fel. Minden indítványt, amelyet a szemérmetlen szinekúra-rendszer ellen benyújtottak olyan időben, amikor az angliai pauperizmus világra jött, Charles Yorke „szent vallásunk áldásos vigaszai" ellen elkövetett merényletnek bélyegzett meg. És milyen alkalomból ünnepelte ez a Charles Yorke mennybemenetelét a felsőházba? A walchereni expedíció[26] 1810-ben hasonló hatást idézett elő Angliában, mint 1855-ben a krími expedíció. Lord Porchester az alsóházban javaslatot tett egy vizsgáló bizottság létrehozására. Charles Yorke hevesen ellenezte, összeesküvést, elégedetlenség szítását és más effélét emlegetett. Porchester javaslatát mégis elfogadták. Ekkor azonban Yorke elhatározta, hogy a közönségtől távol tartja a vizsgálati aktákat, olymódon, hogy egy régi, ostoba parlamenti kiváltságra támaszkodva ragaszkodott ahhoz, hogy a nyilvános karzatokat tisztítsák meg a hallgatóságtól és a laptudósítóktól. Ez meg is történt. Bizonyos Gale Jones úr, az egyik londoni Debating Club elnöke, ezután hirdetést tett közzé, amely hírül adta, hogy a klub következő ülésén megvitatják, miképpen sértette meg Charles Yorke a sajtószabadságot és gyalázta durván a közvéleményt. Erre Charles Yorke a parlament egyik tagjának megsértése és a „parlamenti kiváltságok" semmibevevése miatt az alsóház elé idéztette Gale Jonest, innen pedig az összes angol törvényekkel ellentétben, minden teketória nélkül, vizsgálat vagy bíróság elé utalás nélkül a Newgate-börtönbe szállították, hogy „ott fogva tartsák, *ameddig* ez az alsóháznak úgy tetszik". E hőstettek véghezvitele közben Charles Yorke nagyban játszotta a függetlent. Ő csak mint derék

* – kis Jeffreys – *Szerk.*

** – „becsületes és független esküdtek" – *Szerk.*

*** – „elvégezni helyettük a piszkos munkát" – *Szerk.*

„vidéki nemes" cselekszik, mint a „király barátja", mint „lojális antijakobinus". Ám alig három héttel azután, hogy a karzatot bezáratta, kiderült, hogy időközben benyújtotta számláját a Perceval-kormánynak és élethossziglani szinekúrát alkudott ki magának mint Teller of the Exchequer* (ez olyasmi, mint a „zöld viasz őre"), vagyis 2700 font sterling összegű élethossziglani javadalmat. E szinekúra elfogadása miatt Charles Yorke kénytelen volt cambridge-i választói előtt újramegválasztásnak alávetni magát. A választói gyűlésen pisszegéssel, morgással, rothadt almával és záptojással üdvözölték, és futáshoz kellett folyamodnia. Perceval kárpótlásul pairi rangra emelte. Így alakult át lorddá Charles Yorke, s így – oktatja Lord Ellenborough Lord Palmerstont – kell, hogy az érdem utat törhessen magának egy jól szabályozott államháztartásban. E szerfelett naiv és igen jellemző lapsus linguaeket** leszámítva, Ellenborough, aki félreismerhetetlenül hasonlít a búsképű lovaghoz, inkább megmaradt a City-gyűlések frazeológiájánál.

Barátja, Derby, azon fáradozott, hogy még e merőben szónoki engedményt is korlátozza. Visszautasította azt a híresztelést, amely szerint Layarddal szövetkezett. Ő, akinek egész tehetsége a diszkrécióban merül ki, indiszkrécióval vádolta Layardot. A citybeliek nézeteiben sok igazság van, mondta, ám extravagáns (!!) végkövetkeztetésekre jutottak. Egy miniszternek a parlamentben kell kollégáit keresnie, és nemcsak a parlamentben, hanem a pártban, amelyhez tartozik, és nemcsak ebben a pártban, hanem pártja parlamenti befolyással rendelkező férfiúinak körében. E körön belül persze a képességnek kell döntenie, és ezt mostanáig gyakran elmulasztották. A hiba, vélte Derby, az 1831-es parlamenti reformban[91] rejlik. Eltörölték a „korhadt választókerületeket", a „rotten borough-kat", és éppen ezek a korhadt választókerületek szolgáltatták Angliának az egészséges államférfiakat. Ezek befolyásos embereknek lehetővé tették, hogy tehetséges, de vagyontalan fiatalembereket behozzanak a parlamentbe és innen az állami szolgálatba. Tehát maga Lord Derby szerint sem lehetséges közigazgatási reform parlamenti reform nélkül – csakhogy ez fordított értelemben vett parlamenti reform, a „korhadt választókerületek" restaurációja. Derby panasza nem látszik egészen megalapozottnak, ha fontolóra vesszük, hogy 85 alsóházi hely még mindig hatvanegynéhány kis „rotten borough-é" (egyedül Angliában), amelyek közül egyiknek sincs 500-nál több lakosa és némelyik két küldöttet választ.

---

* – a kincstár számlálója – *Szerk.*

** – nyelvbotlásokat – *Szerk.*

Lord Panmure a kormány nevében a voltaképpeni pontra terelte a felsőházi vitát. Ki akarjátok használni a parlament falain kívül támadt lármát, dadogta, hogy bennünket kiszónokoljatok a kormányból, magatokat pedig beszónokoljátok. Miért nem alakított Derby három hónappal ezelőtt kormányt, amikor a királynőtől megbízást kapott erre? Valóban, válaszolta mosolyogva Derby, három hónappal ezelőtt! Három hónap alatt megváltoztak a dolgok. Lord Palmerston három hónappal ezelőtt még homme à la mode*, a nagy, a nélkülözhetetlen államférfi volt. Palmerston eljátszotta a szerepét, most rajtunk a sor.

A felsőházi vita megmutatta, hogy itt egyik oldalon sincs meg az az anyag, amelyből embereket lehetne szabni. Ami pedig az alsóházat illeti, Ellenborough joggal jegyezte meg, hogy lejáratta magát, hogy elvesztette a hitelét, és hogy a politikai befolyás többé nem a Házon *belül*, hanem *kívüle* keresendő.

A felsőházi viták világosan megmutatták az arisztokrata ellenzék mala fidesét**: egyidejűleg akarja eltüntetni és a kormány ellen faltörőként felhasználni a polgári mozgalmat. Következő tudósításunkban alkalmunk lesz éppígy kimutatni a City-reformátorok mala fidesét a munkásosztállyal szemben, amellyel ők éppúgy játszadozni szándékoznak, mint az arisztokrata ellenzék övelük. Ebből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a mostani angliai mozgalom igen bonyolult természetű, és, mint már korábban is jeleztük, egyszerre két egymással ellentétes és ellenséges mozgalmat foglal magában.

Oberhaussitzung

A megírás ideje: 1855 május 15.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 19. (228.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

---

* – divatos ember; divatban levő – *Szerk.*

** – rosszhiszeműségét – *Szerk.*

[Karl Marx]

A parlamenten kívüli izgatottság

London, május 16. A polgári ellenzék haragja az Ellenborough-féle indítvány felsőházi leszavazása miatt a gyengeség jele. Ellenkezőleg, az indítvány elutasítását győzelemként kellett volna ünnepelnie. A felsőházat, az arisztokráciának e felső tanácsát arra kényszeríteni, hogy nyilvános és ünnepélyes vitában elégedettségét nyilvánítsa a hadvezetés eddigi módjával, hogy Palmerstont fennen elismerje előharcosának és képviselőjének, hogy a közigazgatási reform és mindenfajta reform puszta jámbor óhajtását is végleg elvesse – várhattak-e ennél kedvezőbb eredményt az *arisztokrácia ellenségei* Ellenborough indítványától? Mindenekelőtt igyekezniök kellett diszkreditálni a Lordok Házát, az angol arisztokrácia utolsó védőbástyáját. És még panaszkodnak, hogy a Lordok Háza nem kér a nem is saját kiváltságainak, hanem a jelenlegi kabinetnek a rovására megszerezhető átmeneti népszerűségből? Hogy a „Morning Herald"[51], a toryk szócsöve, „felülmúlhatatlan alkotmányunk" összes előítéleteinek szócsöve panaszkodik, az rendjén van. A „Morning Herald" számára vigasztaló kilátás volt, hogy miután a whig oligarchák másfél évszázadon át a polgárság és a „liberális haladás" barátaiként szerepeltek, most láthatja, amint szerepet cserélnek és a következő másfél évszázadra a *toryk* bízatnak meg a polgárság és a „liberális haladás" „arisztokrata" képviselőinek szerepével. A „Morning Herald"-nak joga van a panaszra, jól megalapozott joga. De a polgári ellenzéknek? Vagy talán úgy képzelte, hogy a citybeli kereskedők mérsékelt tüntetése elegendő lesz arra, hogy öngyilkosságra, lemondásra kényszerítse az arisztokráciát? Az igazság azonban az, hogy a burzsoázia megalkuvást kíván, hogy engedékenységet vár a másik oldaltól, azért, hogy maga is engedékeny lehessen, és hogy lehetőség szerint el szeretné kerülni a valóságos harcot. Mihelyt a harc valóságos, „a milliók", ahogyan az „alsóbb" osztályokat nevezik, maguk is betódulnak az arénára, ám nemcsak nézőként, nemcsak döntőbíróként, hanem pártként. Ezt pedig a burzsoázia szeretné mindenáron elkerülni. Hasonló ok tartotta távol a whigeket a kabinettől 1808 és 1830 között. Mindenáron ki akarták

dobni ellenfeleiket, csak nem a burzsoáziának teendő valódi engedmények árán – pedig a burzsoázia támogatása nélkül nem lehetett kidobni a torykat –, csak nem parlamenti reform árán. Láttuk, milyen kétértelmű, vállvonogató, fenntartásos, ironikusan-semmitmondó módon tolták fel magukat Ellenborough és Derby a polgári közigazgatási reform párthíveivé, és egyúttal hogyan hárították el maguktól kézzel-lábbal állítólagos szövetségeseiket. Másrészt pedig nézzük meg, milyen félénken-pimasz módon igyekeztek a City reformáló kereskedő urai elébevágni minden a chartisták részéről jelentkező ellentétnek, és egyelőre biztosítani a hallgatásukat, hogy azután kibűvészkedjék őket azokból az állásokból, amelyeket önként engedtek át nekik. A toryk és a citybeli kereskedők esetében egyaránt az állítólagos szövetségestől való félelem és az iránta érzett ellenszenv felülmúlja az állítólagos ellenfél iránti ellenséges érzést. Az ügy lefolyása röviden a következő volt.

A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság[163] félt attól, hogy ellenkezésbe ütközik a chartisták részéről, akik a St. Martin's Hallban és Southwarkban megtartott két nagygyűlésen – mint az olvasó bizonyára emlékezik – megfutamodásra és a maguk választotta területről való visszavonulásra kényszerítették a „Nemzeti és alkotmányos egyesületet". Április 26-án elküldték James Acland urat (korábbi Anti-Corn-Law Lecturer-t*) Ernest Jones lakására, ahol is a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság „küldötteként" jelentette be magát, mondván, hogy a Társaság számít a chartisták támogatására, mert az a kívánsága, hogy szüntessék meg az „osztálytörvényhozást" és vezessenek be népi kormányzatot. Meghívta Ernest Jonest, hogy másnap találkozzék az említett társaság *bizottságával*. Jones kijelentette, hogy nem illetékes válaszolni a chartista párt nevében. A találkozót vissza kell utasítania, amíg nem tanácskozott a chartisták londoni intéző bizottságával[174], amely vasárnap ül össze.

Jones vasárnap este, április 29-én az egész ügyet a chartista bizottság elé terjesztette. Felhatalmazták arra, hogy folytassa a tárgyalásokat. Másnap reggel Jones találkozott Ingraham Travers úrral, a City-mozgalom vezetőjével, aki személyesen akkreditálta neki James Acland urat mint pártjának meghatalmazottját és képviselőjét. I. Travers úr biztosította Jonest, hogy népi kormányzatot szándékoznak létrehozni. A határozatok, abban a formában, ahogyan a „Times"-ban[10] megjelentek, csak *ideiglenesek*; a célhoz vezető eszközökről csak az az intéző bizottság fog határozni, amelyet a London Tavernben tartandó gyűlés választ majd meg. A chartisták a közigazgatási

* – gabonatörvény-ellenes agitátort – *Szerk.*

reform ügye iránti rokonszenvük bizonyítására nevezzenek ki egy szóvivőt, aki a gyűlésen képviseli őket. Ezt a szóvivőt az elnök felszólítja majd arra, hogy támogassa a határozatok egyikét. A chartisták nevezzenek ki továbbá egy képviselőt, akit a Tavern-gyűlésen, a citybeli kereskedők ideiglenes bizottságának javaslatára, a Reformtársaság intéző bizottságának állandó tagjává neveznek majd ki. Végül megegyeztek abban, hogy mivel csak jeggyel lehet a gyűlésre bejutni, a chartisták megfelelő számú belépőjegyet fognak kapni. Jones nem volt hajlandó ezt az ügyet pusztán szóbeli megbeszélés alapján elintézettnek tekinteni, és azt mondotta Ingraham úrnak, hogy az összes említett pontokat levélben kell a chartisták intéző bizottsága elé terjesztenie.

Ez meg is történt. A bizonykodásoktól hemzsegő levelet megkapták. Ám amikor eljött a belépőjegyek elküldésének ideje, mindössze tizenkét jegy érkezett. Amikor a chartisták intéző bizottsága panaszt tett szószegés miatt, azzal mentegetőztek, hogy több jegy nem maradt. De ha a chartista bizottság hajlandó két tagját a Tavern kapuihoz állítani, akkor felhatalmazzák őket, hogy belépőjegy nélkül is bebocsáthatnak, akit akarnak. A chartisták e célból Slocombe és Workman urakat jelölték ki, akik felhatalmazást is kaptak Travers úrtól. Hogy a gyanú árnyékát is távol tartsák, a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság még a gyűlés napján, néhány órával a megnyitás előtt, különfutárt menesztett Joneshoz egy levéllel, emlékeztetvén, hogy az elnök fel fogja szólítani a 4. határozat támogatására és hogy a gyűlésen javasolni fogják Jonesnak mint a chartisták képviselőjének az intéző bizottság tagjává történő megválasztását.

Körülbelül egy órával a gyűlés megnyitása előtt chartisták egész tömege gyűlt össze a Tavern előtt. Mihelyt a kapukat kinyitották, megtiltották Slocombe és Workman uraknak, hogy belépőjegy nélkül bárkit is bebocsássanak. Nagy nehezen kiadtak nyolc jegyet, hogy *haladékot nyerjenek* egy olyan pillanatban, amikor úgy látszott, hogy a kívülről jövő nyomás komolyra válik. A haladékot arra használták fel, hogy az egyik mellékutcában készen álló rendőrosztagot becsúsztassák. Ettől a pillanattól kezdve „az ismert kereskedőkön és bankárokon" kívül senkit sem engedtek be. Sőt a *munkásruhába*, a jól ismert bársonyzubbonyba öltözött embereket még akkor is elküldték, ha volt belépőjegyük. Hogy az utcán várakozó munkástömegeket megtévesszék, hirtelen bezárták az ajtókat, és a következő feliratú cédulát függesztették ki: „A terem megtelt. Senki sem mehet be." Ebben az időpontban azonban a terem még félig sem telt meg, és a kocsijukon érkező „gentlemaneket" az ablakon keresztül vagy egy hátsó ajtón, a konyhán át bebocsátották. A munkástömeg nyugodtan szétoszlott, mert mit sem sejtett

az árulásról. Ernest Jonest pedig, bár a gyűlés folyamán felmutatta az emelvényre szóló jegyét, nem engedték fel az emelvényre, és természetesen még kevésbé engedték szóhoz jutni. A Társaság két célt ért el: elhárította a chartisták ellenkezését, az utcán összegyűlt tömegre pedig úgy mutathatott, mint a *saját híveire*. De a tömegnek csak az utcán, statisztaként kellett szerepelnie.

Ernest Jones Anglia munkásaihoz intézett felhívásában elmondja e cselszövény-komédia lefolyását és a chartisták nevében kesztyűt dob a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaságnak.[175]

Die Aufregung ausserhalb des Parlaments

A megírás ideje: 1855 május 16.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 19. (229.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Pénzügyek

London, május 19. Az itteni sajtó optimistái szerint az angol üzleti válság véget ért, és a kereskedelem és az ipar ismét fölfelé ívelő pályán mozog. A tény, amelyből e vigasztaló következtetést levonják, a *pénzpiacon bekövetkezett enyhülés*. Egyfelől ugyanis megnövekedett az *aranykészlet* az Angol Bank pincéiben, másfelől a Bank leszállította a *kamatlábat*. Míg az aranykészlet 1855 január 20-án csak 12 162 000 £ volt, 1855 május 12-re 16 045 000 £-re emelkedett – ami 3 883 000 £ gyarapodás. A kamatlábat, amely 1855 január 20-án 5% volt, a Bank március 31-én 4,5%-ra, április 28-án pedig 4%-ra szállította le. Ám az urak figyelmen kívül hagyták, hogy az arany felhalmozódásának a Bank pincéiben és a kamatláb esésének még más oka is lehet, mint a virágzó üzletmenet – tudniillik a *fordítottja*: üzleti pangás és a *tőke iránti kereslet* ezzel együtt járó *csökkenése*. Hogy ezúttal az utóbbi a valódi ok, azt az Angol Bank hetenként nyilvánosságra hozott táblázatai mutatják. Csakhogy nem kell tekintetünket a fenti optimistákhoz hasonlóan kizárólag e táblázat két rovatára irányítanunk, vagyis az aranykészletre és a kamatlábra. Össze kell hasonlítanunk két másik rovatot: a *tartalékbankjegyekét* és a *leszámított váltókét*.

Az Angol Bank tudvalevőleg két különböző osztályra tagozódik: Issuing department (kibocsátó osztály) és Banking department (bankosztály). Az elsőt az Angol Bank *pénzverdéjének* nevezhetjük. Egész tevékenysége abban áll, hogy bankjegyeket állít elő. A Robert Peel-féle 1844-es Bank-Act törvényileg korlátozza ezt a bankjegyelőállítást. A Bank ugyanis 14 millió £-en felül – amely tőkével az állam tartozik neki – nem bocsáthat ki több bankjegyet, mint amennyi arany van pincéiben. Ha tehát a Bank pl. 20 millió £ értékben bocsát ki bankjegyeket, akkor pincéiben 6 millió £-nyi aranynak kell lennie. A Bank Issuing departmentjának tevékenysége az így szabályozott bankjegyelőállításra és -kibocsátásra korlátozódik. Az általa ilymódon előállított bankjegyek összességét átutalja a Banking departmentnak, a tulajdonképpeni banknak, amely a közönséggel az üzleteket lebonyolítja úgy,

mint minden más letéti és leszámítolóbank, és a bankjegyeket forgalomba hozza váltók leszámítolása, kamatozó értékpapírokra adott előlegek, az állam hitelezőinek kifizetett osztalékok, a bankban elhelyezett letétek lefizetése által stb. Robert Peel azt képzelte, hogy ezzel a szép találmányával – az Angol Banknak két, egymástól független osztályra osztásával, valamint a kiadandó bankjegyek összegének szabályozásával – elébe vághat minden eljövendő pénzválságnak és egy önműködő mechanikus törvénnyel a papírforgalmat az ércpénzforgalomhoz idomíthatja. Amit a sokat magasztalt államférfi szem elől tévesztett, az a nem éppen lényegtelen tény volt, hogy az ő szabályozása csupán az Issuing és a Banking department, az Angol Bank két osztálya közötti forgalmat szabályozza, de semmi esetre sem a bankosztály és a külvilág közötti forgalmat. A Bank kibocsátó osztálya annyi bankjegyet ad át a bankosztálynak, amennyit törvényesen előállíthat, pl. 20 milliót, ha 6 milliónyi arany található páncélszekrényeiben. De hogy e 20 millióból mennyi kerül azután valóban forgalomba, az az üzlet állásától, a kereskedelmi világ szükségleteitől és keresletétől függ. A maradék, amelyet a Bank nem tud forgalomba hozni, amely tehát a Banking department páncélszekrényeiben marad, a Bank számadásaiban *tartalékbankjegy* néven szerepel.

Ha tehát azt láttuk, hogy a Bank aranykészlete 1855 január 20-tól 1855 május 12-ig 3 883 000 £-gel növekedett, azt találjuk, hogy ugyanezen idő alatt a tartalékbankjegyek összege 5 463 000 £-ről 9 417 000 £-re, vagyis 3 954 000 £-gel emelkedett. Minél nagyobb a tartalékbankjegyek, azaz a Banking department páncélszekrényeiben elfekvő bankjegyek összege, annál kisebb a valóban a közönség között forgó bankjegyek összege. Az imént megadott számból azonban az következik, hogy az aranynak a Bank pincéiben való felhalmozódásával egyidőben csökkent a közönség között forgó bankjegyek tömege. Honnan ered a forgalomnak ez az összehúzódása? Egyszerűen a forgalom és az üzleti tranzakciók csökkenéséből. Semmi kétség nem férhet többé e nézet helyességéhez, ha a Bank ugyanezen számadásából azt látjuk, hogy az általa leszámított váltók értéke 1855 január 20-án 25 282 000 £ volt, ezzel szemben 1855 május 12-én 23 007 000 £-re esett – ami 2 275 000 £ csökkenés. A Bank által leszámított váltók értéke pedig a kereskedelmi világgal kötött üzletei számának legbiztosabb mércéje. Még meghökkentőbb az eredmény, ha fontolóra vesszük, hogy a Bank április 28-án 4%-ra szállította le a kamatlábat, tehát áruját – a tőkét – 20%-kal olcsóbban kínálta, mint múlt januárban. És a váltóleszámítolásra kiadott bankjegyek tömege április 28-tól, amikor a Bank a kamatlábat így leszállította, máig, május 12-ig csökkent, ahelyett hogy

emelkednék. Ez bizonyíték arra, hogy a mostani konjunktúrában a tőke még $4^0/_0$-os kamattal is túl drága, semhogy annyi keresletre találjon, mint még január elején $5^0/_0$-kal; bizonyíték arra, hogy a kamatláb esése nem a nagyobb tőkekínálatnak, hanem csak a kereskedelmi és ipari vállalkozások kisebb tőkekeresletének tulajdonítható; és végül bizonyíték arra, hogy a fémkészlet növekedése a Bank pincéiben csak a parlagon heverő és pillanatnyilag nem értékesíthető tőke növekedését jelenti.

Finanzielles

A megírás ideje: 1855 május 19.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 május 22. (233.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A reformmozgalomhoz

London, május 21. Az összes londoni lapok közlik ma a City-reformerek, jobbanmondva intéző bizottságuk felhívását „Anglia népéhez". Az okmány stílusa száraz, üzleties, nem egészen olyan magasröptű, mint azok a kereskedelmi körlevelek, amelyeket ugyanez a hely időszakosan kibocsát, és amelyek többé-kevésbé ízlésesen elrendezett szólamfüzérekben eladásra kínálnak a világnak kávét, teát, cukrot, fűszereket és a trópusi országok egyéb termékeit. A Társaság azt ígéri, hogy anyagot fog szolgáltatni a különböző kormányhivatalok igazi fiziológiájához és leleplezi a Downing Street[176], az öröklött bölcsességű Downing Street összes rejtelmeit. Ez az, amit ígér. Kívánni a maga részéről azt kívánja, hogy Anglia választótestületei szívük szerint szabadon választott és csupán érdemeik ajánlotta jelölteket küldjenek a parlamentbe, nem pedig, mint eddig, olyanokat, akiket az arisztokrata klubok rájuk tukmáltak. Szabályosaknak ismeri el tehát a meglevő kiváltságos választótestületeket, ugyanazokat a választótestületeket, amelyekről bevallja, hogy megvesztegethetőségük, néhány klubtól való függésük, önállótlanságuk a mostani alsóház, és ennélfogva a mostani kormány szülőhelye. Ezeket az exkluzív testületeket nem akarja feloszlatni, még csak kibővíteni sem, hanem csak jobb erkölcsökre bírni. Akkor miért nem akar mindjárt magának az oligarchiának a lelkére beszélni, ahelyett hogy kiváltságainak eltörlésével fenyegetné? Mindenesetre könnyebb munka lehet megtéríteni az oligarchikus főembereket, mint az oligarchikus választótestületeket. A City-társaság nyilvánvalóan szeretne arisztokrataellenes mozgalmat életre kelteni, ám a *legális* (ahogyan Guizot nevezte), a hivatalos Anglia keretein *belüli* mozgalmat. És hogyan szándékoznak felkavarni e választótestületek poshadt mocsarát? Hogyan szándékoznak rávenni őket arra, hogy szabaduljanak meg olyan érdekektől és szokásoktól, amelyek néhány előkelő klub vazallusaivá és a kormányon levő oligarchia alappilléreivé teszik őket? A Downing Street fiziológiájának feltárásával? Nem egészen így. Hanem *külső nyomással* is, tömeggyűlések-

kel és effélékkel. És hogyan akarják megmozgatni a nem-hivatalos, nem-választóképes néptömeget, hogy hassanak a választótestületek kiváltságos körére? Úgy, hogy felhívják, mondjon le a Népchartáról[92] (amely alapjában véve semmi egyebet nem tartalmaz, mint az *általános választójog* követelését és azokat az elengedhetetlen feltételeket, amelyek mellett Angliában megvalósítható), és ismerje el ezeknek a City-reformerek bevallása szerint is rothadásnak indult testületeknek a kiváltságait. A City-társaság előtt ott van a „parlamenti és pénzügyi reformerek" példája. Tudja, hogy ez a mozgalom, amelynek élén Hume, Bright, Cobden, Walmsley és Thompson álltak, azért bukott meg, mert a Népcharta helyébe az úgynevezett „Kis chartát"[93] tették, mert a néptömegeknek pusztán engedményeket akartak tenni, pusztán kompromisszumot kötni velük. És azt képzelik, hogy ők engedmény *nélkül* elérik azt, amit amazok engedmény *ellenére* sem tudtak elérni? Avagy arra következtetnek a gabonatörvény-ellenes mozgalomból, hogy az angol népet részleges reformokért is meg lehet mozgatni? De annak a mozgalomnak a tárgya igen általános, igen népszerű, igen kézzelfogható volt. Az Anti-Corn-Law League[160] jelképe tudvalevően egy nagy, széles cipó volt – ellentétben a protekcionisták parányi cipócskájával. Egy cipó, különösen az éhínséges 1846-os évben, természetesen egészen más népi nyelven beszél, mint a „Downing Street fiziológiája". Nem szükséges emlékeztetnünk „A City fiziológiája" c. ismert könyvecskére[177]. Ebben hajszálpontosan bebizonyítják, hogy bármilyen jól értenek is az urak a saját ügyleteikhez, a *közös* ügyletek, mint pl. az összes *biztosítótársaságok* igazgatásában többé-kevésbé híven követik a hivatalos Downing Street példáját. *Vasúti*igazgatásuk a kiáltó csalásokkal, szélhámosságokkal, a biztonsági előírások legteljesebb elhanyagolásával annyira hírhedtté vált, hogy a sajtóban, a parlamentben és a parlamenten kívül már többször is felvetették azt a kérdést, nem kellene-e a vasutakat közvetlen állami ellenőrzés alá helyezni és kivenni a magántőkések kezéből! A Downing Street fiziológiája tehát semmit nem fog „tenni", ahogy az angolok mondják. „This will not do, sir!"*

Zur Reformbewegung

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 24. (237.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – „Ez nem fog menni (*szó szerint*: nem teszi meg), Uram!" – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A krími háború

Mialatt ezt írjuk, a krími hadműveleteknek, amelyekről néhány napja megemlítettük, hogy előkészületben vannak,* meg kellett kezdődniök. Ezekkel a hadműveletekkel a háború, már amennyire a félszigetre korlátozódik, új és valószínűleg döntő fejlődési szakaszába lép. A piemonti és francia tartalékok gyors megérkezése és különösképpen az a hirtelen változás, amelynek révén Canrobert főparancsnokból egyetlen hadtest parancsnokává lett és Pélissier vette át a főparancsnokságot, biztos jele annak, hogy eljött a szövetséges taktika megváltozásának ideje.

Ami a terepet illeti, ahová a hadműveletek színterét át akarják helyezni, ennek általános leírásával és a bevetésre kerülő erők általános becslésével kapcsolatban utalunk előző cikkünkre. Emlékezzünk arra, hogy az orosz megfigyelő hadseregnek, amely összeköttetést tart fenn Szevasztopol északi oldalával, fő állása a fennsíkon van Inkerman és azon pont között, ahol a Balaklavából Szimferopolba vezető út keresztezi a Csornaja völgyét a Belbek völgyétől elválasztó hegygerincet. Ezt a nagy természetes erősségű állást az oroszok teljesen elsáncolták. Az állás körülbelül 4 mérföldnyi kiterjedésű a Szevasztopoli-öböl csúcsa és a járhatatlan hegylánc között, és az oroszoknak módjukban lesz ott legalább 50 000–60 000 embert, gyalogságot és tüzérséget összpontosítani, amely létszám teljességgel elegendő a védelemhez.

Ha frontálisan támadják meg ezt az állást, ez nagy létszámbeli fölényt követelne és rettenetes áldozatokkal járna, márpedig a szövetségesek egyiket sem engedhetik meg maguknak. Ha sikerülne is bevenniök a sáncokat, veszteségeik oly súlyosak lennének, hogy megfosztanák őket a hadjárat energikus folytatásának lehetőségétől. Ezért meg kell kísérelniök, hogy minél több oroszt elvonjanak onnan, és módot kell találniok az állások megkerülésére. E célból küldték ki a titokzatos kercsi expedíciót. Behajóztak mintegy

* *V. ö. 205–208. old.-on a német változatot. – Szerk.*

15 000 főnyi szövetséges csapatot, ezek az oroszok szeme láttára elhaladtak Jalta mellett, elvitorláztak Kercsig, aztán visszatértek. Hogy miért nem kísérelték meg a partraszállást, azt egy Párizsból kapott távirati paranccsal igyekeztek megmagyarázni. Mindenesetre a színlelt támadásnak ezt a rossz utánzatát teljes kudarcnak kell nyilvánítanunk; egyetlen épeszű tábornokot se lehetne rávenni arra, hogy egy olyan expedíció végett ossza meg csapatait, amely a harcnak még a látszatát sem meri mutatni. Úgy látszik, végül arról is lemondtak, hogy Kaffát megtámadják, ha ezt a főhadiszálláson fontolóra vették is. Az nem jöhetett számításba, hogy csapatokat szállítsanak Eupatoriába és onnan törjenek ki, különben a piemonti és francia tartalékokat mindjárt oda küldték volna. És minthogy semmilyen más kikötő vagy alkalmas horgonyzóhely nincs a parton Balaklava és Kaffa, sem pedig Szevasztopol és Eupatoria között, végül úgy látszik, feladták azt az elképzelést, hogy az oroszokat tengeren kerüljék meg, s nem marad más hátra, mint hogy a szárazföldön kerüljék meg őket, ami, mint már megállapítottuk, szükségképpen rendkívül nehéz hadműveletnek fog bizonyulni.

Azon az Inkerman fölötti úton kívül, amelyet az oroszok tartanak megszállva, csak egyetlen másik főútvonal vezet Balaklavából Szimferopolba. A déli part mentén húzódik Alustáig, ahol a szárazföld belseje felé kanyarodik, a Krím legmagasabb hegyétől, a Csatir-Dagtól vagy Sátor-hegytől keletre, 2800 lábnyira a tengerszint fölött vezet át a hegyeken, és a Szalgirnak, a Krím legfontosabb folyójának völgyén át ereszkedik le Szimferopolhoz. Balaklavából Alustába négynapi, Alustából Szimferopolba háromnapi járóföld — összesen mintegy 95 angol mérföld. De minthogy nincsenek mellékutak, amelyek lehetővé tennék, hogy a csapatok több párhuzamos oszlopban meneteljenek, az egész hadseregnek ezen az egy úton, egyetlen mérhetetlenül elnyúló oszlopban kellene előrenyomulnia, ami megkívánná, hogy legalább négy-öt napig egyetlen megszakítás nélküli sorban vonuljanak. Alusta közelében és a hágón van néhány régi erődítmény, és biztosak lehetünk abban, hogy magát a hágót is alaposan megerősítve találják majd. Hét nap helyett a hadseregnek talán tizenkettőre is szüksége lenne, amíg akár csak a Csatir-Dag hágóján átkelhet — s ez az idő elegendő az oroszoknak ahhoz, hogy megrohanják az ostrom biztosítására hátrahagyott hadtestet, vagy hogy haderejük nagyobb részével az ellenség ellen vonuljanak és mihelyt a hegyek közül elővonul, túlerővel szálljanak szembe vele, szárnyaira és utóvédjére pedig a Felső-Kacsa és Alma gyalogösvényein előreküldött könnyű, mozgékony hadoszlopok vetnék magukat. Egy Alustán át végrehajtott oldalmozdulat legnagyobb hibája azonban az volna, hogy

ott egyáltalában nincsen hadműveleti támaszpont. Az alustai horgonyzóhely nyitott lévén, gondolni sem lehet arra, hogy ezt a helyet akár csak ideiglenes támaszponttá is változtassák; úgyhogy még az Alustán való átvonulás előtt a hegyi ösvényeken leereszkedő orosz könnyűgyalogság igen sikeresen megszakíthatná az összeköttetést Balaklavával.

Ezért az Alustán át való menetelés aligha véghezvihető. A kockázat jóval felülmúlja a lehetséges előnyöket. De van egy másik mód is arra, hogy megkerüljék az oroszokat. Ha az Alustán át való vonulás esetében a támadási lehetőségek, amelyeket a gyalogösvények nyújtanak az oroszoknak, jóval felülmúlják mindazokat az előnyöket, amelyeket a főútvonal nyújt a szövetségeseknek, vajon nem fordíthatnák-e a szövetségesek ugyanezeket a gyalogösvényeket ugyanúgy a maguk előnyére? Ez egészen másfajta hadműveletet vonna maga után. Ez esetben a szövetségesek harctéri csapataik zömét, beleértve a Szevasztopol északi oldalának körülzárására rendelt hadtestet, az Inkerman fölötti orosz táborral pontosan szemben állítanák fel, és ezzel arra kényszerítenék ellenfeleiket, hogy csapataik nagy részét továbbra is a sáncokban összpontosítsák. Ezenközben zuávokból, vadászokból, könnyűgyalogságból, brit lövészekből, sőt lovas afrikai vadászokból és az összegyűjthető hegyi tüzérségből annyi hadoszlopot alakítanának, ahány gyalogösvény vezet a Bajdar-völgyből és az Alupka közelében – Balaklavától 30 mérföldnyire – levő Déli tengerparttól a Belbek és a Kacsa völgyébe. Azok a csapatok, amelyeknek az orosz szélső balszárnyat kell megkerülniök, egyetlen éjszakai meneteléssel kényelmesen lejuthatnának a Bajdar-völgyön át a Déli tengerpartra, ahol az ellenség már nem érheti utol őket. Még egy menetelés, és eljutnának Alupkába. Alupka fölött van a Jajla-hegység meredek láncolata, amely északi lejtőjén, mintegy 2000 lábnyira a tengerszint fölött, jó juhlegelőül szolgáló fennsíkot képez, majd sziklás szakadékokkal ereszkedik le a Bijuk Uzeny és Uzeny Bas folyócskák szűk völgyébe; e folyócskák egyesüléséből keletkezik a Belbek-folyó. Három gyalogösvény vezet fel erre az Alupka közelében levő fennsíkra, majd kijutnak a két Uzeny völgyébe. Ez az egész terep teljesen járható az olyan gyalogságnak, mint a zuávok és a vadászok, akik Afrikában sokkal nehezebb jellegű hegyi hadviseléshez szoktak. Ezenkívül a Felső-Csornaja völgyéből vagy ismertebb nevén a Bajdar-völgyből legalább két gyalogösvény vezet a Felső-Belbek völgyébe, végül pedig egy ösvény közvetlenül a hegyszoros előtt elágazik a balaklava–szimferopoli útról, s a Mackenzie-majortól 3 mérföldnyire délkeletre szeli át a hegygerincet, közvetlenül kivezetve az orosz elsáncolt állás balszárnyához. Mármost bármilyen fáradságosak is ezek az ösvények, az afrikai francia könnyű-

csapatok számára járhatóaknak kell lenniök. „Ahol egy kecske átmehet, átmehet egy ember is; ahol egy ember átmehet, ott átmehet egy egész zászlóalj is; ahol egy zászlóalj átmehet, ott némi fáradsággal egy-két ló is átjuthat; és végül talán sikerül egy tábori ágyút is átvinni."[178] Valóban, egyáltalán nem kellene meglepődnünk, ha ezekről a térképen jelzett birkacsapásokról és gyalogösvényekről kiderülne, hogy országutak, amelyek elég rosszak ugyan, de teljesen alkalmasak az olyan oldalazó mozdulatra, amelynek során még tüzérség is kísérheti a hadoszlopokat. Ez esetben a megkerülést a lehető legnagyobb erőkkel kellene véghezvinni, és akkor az oroszok még komoly frontális támadás nélkül is hamarosan kénytelenek lesznek feladni sáncaikat. De ha ezek az ösvények járhatatlanok tábori ágyúk számára (röppentyűknek és hegyi tarackoknak bármilyen út megfelel), akkor a megkerülő osztagok egyszerű mozgó hadoszlopokká alakulnak át, a Belbek felső völgyeiből olyan messzire visszaűzik az orosz csapatokat, amennyire csak tudják, behatolnak a Kacsa völgyébe, fenyegetik az orosz hátvédet, megszakítják összeköttetéseit, megsemmisítik szekéroszlopait, megbízható értesüléseket gyűjtenek, felderítik a vidéket, annyi orosz különítményt kötnek le, amennyit csak tudnak, míg a legkevesebb nehézséget támasztó utat annyira járhatóvá nem teszik, hogy tüzérség átvonulhasson rajta. Ekkor erős csapatokat lehetne utánuk küldeni és az orosz hátvédet oly súlyosan fenyegetni, hogy kénytelen legyen sáncait kiüríteni. Nem hisszük, hogy ha csupán gyalogság és könnyűlovasság nyomulna előre e hegyeken át az oroszok balszárnyán és hátában, ugyanezt a hatást lehetne elérni, mert ezek nem fenyegethetnék komolyan az orosz összeköttetéseket anélkül, hogy le ne ereszkedjenek egy olyan vidékre, ahol a tüzérség teljes mértékben visszanyeri hatásosságát és ezáltal annak a félnek biztosít előnyt, amelyiknek birtokában van. De némi ügyességgel kétségtelenül el lehet érni, hogy tüzérség kövesse a megkerülő hadoszlopokat. Jénánál[179] Napóleon megmutatta, hogy mit lehet véghezvinni egy meredek dombon felfelé kanyargó közönséges gyalogösvénnyel; öt órán belül az út elég szélessé vált ágyúk számára, a poroszokat oldalba támadták és biztosították a másnapi győzelmet. És ahol egy krími arba* átmegy, ott egy tábori ágyú is átmehet; a szóbanforgó ösvények némelyike, különösen a Csornajától a Belbek felé vezetők, ilyen régi arba-útnak tűnik.

De az ilyen hadmozdulat végrehajtásának első feltétele az, hogy elegendő haderő álljon rendelkezésre. Az oroszok minden bizonnyal számbeli fölényben lesznek és jobban ismerik a terepet. Az előbbit megszüntetheti Omer

* – szekér – *Szerk.*

pasa merész előrenyomulása Eupatoriából az Almához. Bár az oroszok lovassági fölénye nem teszi lehetővé számára a gyors vagy nagy előretörést, azért jó manőverezéssel és kellőképpen biztosított összeköttetésekkel arra kényszerítheti Gorcsakov herceget, hogy több gyalogságot vessen be ellene. De a szövetségesek számára nagy bizonytalansággal járna, ha az ilyen mellékhadműveletre bíznák magukat. Ezért az volna számukra a legjobb, ha a Balaklavából való előrenyomulás véghezvitelére egy-két nappal a tényleges támadás előtt mintegy 20 000 törököt átvezényelnének a Herszoneszhoz (ami, mint nemrég jelentettük, meg is történt*), ahol kétszer annyit érnének, mint Eupatoriában. Ez lehetővé tenné számukra, hogy csaknem 110 000 emberrel, beleértve mintegy 6000 lovast, megtámadják az oroszokat, akik mintegy 65 000–75 000 gyalogost (beleértve az északi oldal helyőrségének 15 000–20 000 emberét) és 10 000 lovast tudnak szembeállítani ezzel a haderővel. De mihelyt a megkerülő hadtest veszélyeztetni kezdené az oroszok balszárnyát és hátvédjét, a vele szembeállítható erők aránylag gyengék lennének, mert az északi oldalról kikülönített egységek nem tehetik ki magukat annak, hogy elvágják őket a fellegvár körüli megerősített táboruktól; és ezért a szövetségesek, akiknek lehetőségük nyílik arra, hogy a rendelkezésre álló egész tábori seregüket ott használják fel, ahol akarják, nagy fölényben volnának. Ez esetben tehát bizonyosan számíthatnának a sikerre; de ha segítség nélkül támadják meg az oroszokat, és ha a két hadseregnek az a számaránya, amelyet a legmegbízhatóbb források közöltek, helytálló, akkor csak kevés az esélyük. Oldalazó hadtestük túlságosan gyenge volna, és teljesen figyelmen kívül hagyhatnák az oroszok, akik merészen kitörve vonalaikból a meggyengült szövetségeseket a szakadékokon át a Csornajába kergethetik.

Egy másik szövetséges hadmozdulat lehetősége is felmerült – azonnali roham Szevasztopol déli oldala ellen. Sőt, úgy értesültünk, hogy Párizsból távírón ellentmondást nem tűrő parancs érkezett e roham megindítására, és hogy Canrobert azért mondott le, mert nem érezte magát jogosultnak egy olyan hadmozdulat véghezvitelére, amely véleménye szerint 40 000 ember elvesztését jelentené. Mármost abból ítélve, ami Louis Bonaparte katonai elképzeléseiből az e hadjáratba történt beavatkozása során megmutatkozott, egyáltalán nem hihetetlen, hogy ilyen parancsot kiadtak. De az már kevésbé valószínű, hogy még az olyan vakmerő sabreur** is, mint Pélissier, vállalta

* *Ezt a zárójeles megjegyzést nyilván a „New York Daily Tribune" szerkesztősége iktatta be. – Szerk.*

** – kardforgató; bátor, de korlátolt katona – *Szerk.*

volna egy ilyen parancs végrehajtását. Az elmúlt hónapban a francia katonák igen jó fogalmat alkothattak arról, hogy milyen is lesz az az ellenállás, amellyel roham esetén szembekerülnek. És az olyan hadműveletnek, amely nem hajtható végre körülbelül 40 000 embernek, a támadáshoz rendelkezésre álló egész hadsereg több mint egyharmadának elvesztése nélkül, minden bizonnyal csak nagyon kevés esélye van a sikerre. Pélissier lehet, hogy mohón vágyik a Canrobert kezéből kicsúszott marsallbot megragadására, de erősen kételkedünk abban, eléggé bonapartista-e ahhoz, hogy szerencséjét és hírnevét ilyen hátránnyal szemben kockára tegye. Mert ha feltételezzük is, hogy a támadás sikerrel jár, hogy nemcsak az első, hanem a második védelmi vonalat is beveszik, hogy még a parti erődök megközelítését gátló torlaszokat, lőrésekkel ellátott házakat és védelmi barakkokat, sőt, magukat a parti erődöket is elfoglalják és az egész déli oldal a szövetségesek kezére kerül, mondjuk csak 30 000 ember elvesztése árán, szemben az oroszok 20 000 főnyi veszteségével – mi lesz aztán? A szövetségesek 10 000 emberrel többet vesztenének, mint az oroszok, a helységet tüstént fel kellene adniok, és a tábori hadműveletek még nehezebbé válnának, mint azelőtt.

De van egy olyan körülmény, amely nyomban kizárja az azonnali általános támadás gondolatát. Bizonyos félhivatalos jelentésektől indíttatva az ostromról szóló egyik korábbi cikkünkben* csupán a vita kedvéért elfogadtuk, hogy az oroszokat kiűzték a helység előtt épült új külső műveikből. Egyúttal megjegyeztük, minden okunk megvan arra, hogy kételkedjünk az effajta jelentések helyességében, mert a szövetségesek minden ilyen kivívott előnyt fennhangon és félreérthetetlenül tudtul adtak volna. Most valóban pozitíve arról értesülünk az oroszoktól, hogy a Kamcsatka- (a Mamelon), a Szelenginszk- és a Volinszk-redoute-ok[137] még mindig az ő kezükön vannak, a szövetséges táborból érkező hírek pedig nemcsak megerősítik ezt, hanem azt is elismerik, hogy az ostromlottak újabb külső műveket építettek. Így azt az előnyt, amelyet a szövetségesek előretolt közelítőárkaiknak az erődhöz történt közelebbtolásával nyertek, az oroszok ellenárkaikkal teljesen kiegyenlítették, és az a vonal, ahol a két fél egyenlő erőkkel csaphat össze, még igen messze van a fő védelmi ároktól. Márpedig rohamot indítani csak akkor ajánlatos, ha az a vonal, ahol a szokásos ostromműveletekre szánt támadóerő és a védelem ereje egyenlő, egybeesik a fő védelmi árokkal; máskülönben nyilvánvaló, hogy a rohamozó hadoszlopokat levernék és felmorzsolnák, még mielőtt elérhetnék a mellvéd tetejét. Amíg tehát az oroszokat nem tudják visszaűzni a fő védelmi árkon túlra, lehetetlen megostromolni az e fő védelmi árok

* *V. ö. 196. old. – Szerk.*

mögött húzódó fő sáncot. Ami az e fő árok mögött épített második vonal bevételét illeti, erről ez idő szerint szó sem lehet.

Talán van némi esélye részleges támadásoknak a baloldal vagy városi oldal ellen a Karantén-bástyától az Árboc-bástyáig húzódó szakaszon, amelyre a franciák fő támadása irányul. De ezen a téren a francia kormány politikája teljes bizonytalanságban hagy bennünket az orosz külső művek kiterjedését és erejét illetően, és a legújabb orosz hírek, amelyek az utóbbi időben mind táviratilag érkeztek, nem tartalmaznak határozott és részletes leírásokat. Maguk az oroszok is elismerik azonban, hogy az Árboc-bástyánál a francia ostromművek közel vannak a fő sáncfalhoz, amely alatt aknát is robbantottak, jóllehet jelentősebb eredmény nélkül. Itt tehát sikeres lehetne egy helyi jellegű támadás, de tekintettel e bástya kiugró helyzetére és a mögötte levő uralkodó terepszakaszra (az orosz Jazonovszk-redoute*), igen kétséges, nyernének-e valamit a bástya bevételével; hátul ugyanis bizonyára egy vagy két keresztsánc választja el a védőművek többi részétől, és ez megakadályozza a rohamozó hadoszlopokat abban, hogy ott megvessék a lábukat vagy legalább abban, hogy továbbhatoljanak.

Így tehát a szövetségeseknek, akár megkísérlik a rohamot, akár tábori hadműveletekbe bocsátkoznak, jelentős nehézségekkel kell megküzdeniök. De mindenesetre az az álmatag hadvezetési stílus, amelyet a szövetségesek Szevasztopolhoz való megérkezésük óta folytattak, a végét járja, és izgalmasabb események, valóban katonai fontosságú hadműveletek várhatók.

The Crimean War

A megírás ideje: 1855 május 21.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 június 8. (4411.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* *Az angol eredetiben*: the Russian Garden Battery – *Szerk.*

[Karl Marx]

A krími ügyek bírálatához — A parlamentből

London, május 23. Az a fenyegető elégedetlenség, amelyet a kercsi expedíció visszarendelése a Szevasztopol alatti szövetséges hadseregben és flottában előidézett, visszhangra, bár gyenge és bágyadt visszhangra talált a londoni sajtóban. Kezdenek attól félni, hogy a krími háborús dráma egységét és művészi kifejlését nem is annyira az oroszok fenyegetik, mint inkább egy deus ex machina*, III. Napóleon katonai lángelméjének önhitt és szeszélyes beavatkozása. Valóban, e lángelme tanújelei a „Moniteur"[109] ismeretes hadtudományi-didaktikus „kísérletében"** cseppet sem vigasztalóak és megnyugtató k. Eddig azonban a hadszíntér távolsága a Tuileriáktól bizonyos garanciát nyújtott a párizsi katonai dilettantizmus gyakorlati beavatkozásai ellen. Ám időközben a tenger alatti távíró megszüntette a távolságokat, s a távolságokkal a garanciát is, és John Bull[39], aki „the most thinking people of the world-nek"*** szokta nevezni magát, aggályoskodni, morogni és panaszkodni kezd, hogy az angol hadseregnek és flottának kell eljátszania annak a corpus vilének° a szerepét, amelyen az örökölt és gondviselésszerűen meglevő „katonai lángelme" kísérletezik.

A mai „Morning Herald"[51] határozottan állítja, hogy az expedíciót azért rendelték vissza, mert Bonaparte ismét felvetette azt a fonák eszmét, hogy rohamozzák meg Szevasztopolt a déli oldalról. Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy a Tuileriák katonai lángelméje megszállottja ennek a rögeszmének, de nem tudjuk elhitetni magunkkal, hogy még az olyan egyszerű „sabreur"°° is, mint Pélissier, képes lenne egy ilyen esztelenül pusztulásba vivő terv végrehajtására. Ezért úgy hisszük, hogy a Csornaján való en

---

* — a cselekménybe való közvetlen isteni beavatkozás — *Szerk.*

** *V. ö. 178—182. old.* — *Szerk.*

*** — „a világ leggondolkodóbb népének" — *Szerk.*

° — értéktelen testnek — *Szerk.*

°° — „kardforgató"; „bátor, de korlátolt katona" — *Szerk.*

masse* átkelést határozták el, és hogy aggályosnak tartották az összerőt szétforgácsolni egy 12 000 főnyi hadtest kikülönítésével. Valóban, ahelyett hogy ezt a 12 000 embert kikülönítenék, inkább fordítva, közvetlenül a hadsereg elindulása előtt Eupatoriában be kellene hajózni 15 000–20 000 törököt és bekebelezni őket a fő hadseregbe, úgyhogy csak az erőd tartásához nélkülözhetetlen védőrség maradjon ott. Mint egy korábbi tudósításunkban kimutattuk,** a hadjárat egész sikere annak a hadseregnek az erejétől függ, amely átkel a Csornaján. Bárhogy legyen is, a kercsi expedíció visszarendelése újabb bizonyítéka annak a tétova ingadozásnak, fűhöz-fához kapkodó kontárkodásnak, amelyet mostanság „idées napoléoniennes"*** gyanánt tálalnak.

Ezalatt a coup d'état° céljaira rögtönzött hősök hallatlan gyorsasággal elhasználódnak. A sort Espinasse nyitotta meg, akit csúfos dobrudzsai hadjárata[180] után a zuávok arra kényszerítettek, hogy hanyatt-homlok Párizsba retiráljon. Ez az *Espinasse* ugyanaz az ember volt, aki, miután megbízták a nemzetgyűlés épületének őrizetével, kiszolgáltatta a nemzetgyűlést ellenségeinek.[181] Leszálló ágon a második *Leroy*, alias *Saint-Arnaud* volt, december 2-nak hadügyminisztere. Őt követte *Forey*, aki oly bátor volt a délkelet-franciaországi szerencsétlen parasztok elleni hajtóvadászatban és oly kíméletesen emberséges a moszkoviták iránt. A hadseregben felmerült gyanú, hogy az oroszoknak kifecsegi a francia haditanács titkait, kikényszerítette áthelyezését a Krímből Afrikába. Végezetül pedig *Canrobert*, akit közismert alkalmatlansága miatt lefokoztak. A történelem iróniája *Pélissier-t* nevezte ki utódjává és ezzel többé-kevésbé az angol–francia hadsereg fővezérévé – ugyanazt a Pélissier-t, akivel kapcsolatban 1841-ben a parlamentben, londoni tiszti klubokban és country-meetingeken°°, a „Times"-ban[10] és a „Punch"-ban[7] újból és újból bizonykodtak, hogy egyetlen becsületes angol tiszt sem tudna *soha* együtt szolgálni ezzel a „*szörnyeteggel*" („that ferocious monster").[182] És most az angol hadsereg szolgál nem *vele*, hanem *alatta*, az egész angol hadsereg! Miután a toryk éppen megbuktatták a whigeket és külügyminiszterüket, Palmerstont, ez utóbbi Tivertonban összehívta választóit és azzal bizonyította nekik jogát az angol–francia szövetség felbontásához és az Oroszországgal való szövetkezéshez, hogy a francia kormány, hogy Lajos Fülöp egy olyan „*szörnyeteget*" alkalmaz szolgálatában, mint Pélis-

* – tömeges – *Szerk.*

** *V. ö. 169. old.* – *Szerk.*

*** – „napóleoni eszmék"[140] – *Szerk.*

° – államcsíny – *Szerk.*

°° – vidéki gyűléseken – *Szerk.*

sier! El kell ismernünk, hogy ha a francia hadsereg drágán fizet is decemberi lázadásáért, azért Anglia számára sem fenékig tejfel a restaurált császársággal való szövetség.

A kormány tegnap olyan vereséget szenvedett az alsóházban, amely csupán azt bizonyítja, hogy a parlament időről időre a minisztereken bosszulja meg magát azért a megvetésért, amelyet „out of doors"* élvez. Egy bizonyos *Wise* úr indítványt terjesztett be, amely szerint „ennek a Háznak az a véleménye, hogy végre kell hajtani diplomáciai intézményeink teljes felülvizsgálatát, úgy, ahogyan azt a hivatalnokok fizetésével foglalkozó 1850-es szűkebb bizottság jelentése javasolta".

Wise úr Palmerston barátja. Indítványa talán már két éve hányódik a Ház napirendjén, anélkül hogy szóhoz jutott volna. A véletlen vetette tegnap a rosszkedvű alsóház elé. Wise megtartotta beszédét, majd Palmerston néhány megjegyzése alapján azt hitte, hogy eljátszhatja a szokásos játékot és visszavonhatja indítványát. De a megállapodással teljesen ellentétben Baillie úr támogatta az indítványt, amelyet Wise elejtett, és Wise és Palmerston ellenére 112 az 57-hez szavazattöbbséggel keresztül is vitte. Ez a vereség egyáltalán nem nyugtalanította Palmerstont, a régi, tapasztalt taktikust, mert tudja, hogy a Háznak, az önállóság látszatát megmentendő, időről időre egy-egy kormányindítványt halálra és egy-egy kormányellenes indítványt életre kell ítélnie. Ellenben áramütésként hatott a miniszteri padokra Disraeli indítványa.[183] Maga Palmerston, a parlamenti komédia mestere, gratulált „e páratlan jelenet szerzőinek és színészeinek". S ez nem volt irónia. Önkéntelen hódolat volt ez, amellyel egy művész adózik vetélytársának, aki saját szakterületén veri meg őt. Palmerston a hétfői ülésen olyan ügyesen játszott Milner Gibsonnal, Gladstone-nal, Herberttel, Brighttal és Lord Vane-nel, hogy úgy látszott, sikerült egészen a pünkösdi szünet utánig elnapolni minden külpolitikai vitát, meghatározott magatartásra kötelezni a kormányt és a Házat, magának a nemes vikomtnak pedig biztosítani a többhetes diktatúrát. Az egyetlen napot, amelyen még vitára kerülhetett sor, csütörtököt, már lefoglalták Layard reformindítványa számára. Ilymódon senki sem akadályozhatta meg Palmerstont abban, hogy a pünkösdi szünet alatt megkösse a békét, és, amint ezt már többször is megtette, az újból egybegyűlt Házat meglepje hírhedt szerződéseinek egyikével. A Ház a maga részéről talán nem is bánta volna, hogy alá kell vetnie magát a meglepetés e végzetének. Béke, amelyet *a háta mögött* kötnek meg, még ha à tout prix**

* – „a kapukon kívül" – *Szerk.*
** – mindenáron való – *Szerk.*

béke is, elfogadható néhány az illem kedvéért indított post festum* tiltakozási akcióval. Attól a pillanattól kezdve azonban, amikor a Ház és a kormány arra kényszerül, hogy az elnapolás *előtt* nyilatkozzék, az egyik már nem állhatott elő meglepetéssel, a másik pedig már nem hagyhatta, hogy meglepjék. Innen eredt a megdöbbenés, amikor Disraeli felállt, megtette indítványát és Layard átengedte Disraelinek a *maga* napját. Ez a „Layard és Disraeli közötti összeesküvés", ahogy a „Post"[49] nevezte a dolgot, ilymódon meghiúsította mindazt az ügyes manőverezést, amelyet a még „be nem fejezett bécsi konferencia"[21] „vége" óta folytattak.

Zur Kritik der Krimschen Angelegenheiten –
Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 május 23.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 26. (241.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – ünnep utáni; utólagos – *Szerk.*

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Előjáték Lord Palmerstonnál — A legutóbbi krími események alakulása[184]

London, május 24. Amint Disraeli indítványa szabályos csatát helyezett kilátásba az alsóház *in-jei* és *out-jai** között, Palmerston riadót fúvatott és néhány órával az ülés megnyitása előtt hivatali rezidenciájába, a Downing Streetre rendelte a miniszteriális kíséretet, valamint a peelistákat[13], a Manchester-iskolát[54] és az ún. „függetleneket". 202 parlamenti tag jelent meg, beleértve *Layard* urat is, aki képtelen volt ellenállni a miniszteriális sziréndalnak. Palmerston diplomatáskodott, gyónt, bűnbánatot tartott, csitított, rábeszélt. Mosolyogva eltűrte Bright, Lowe és Layard urak iskolamesteri korholásait. Lord Robert Grosvenorra és Sir James Grahamre bízta, hogy közvetítsenek az „izgatottaknál". Attól a pillanattól kezdve, hogy hivatali rezidenciájában maga köré seregelve, híveivel elvegyülve látta az elégedetlenkedőket, biztonságban érezte magát felőlük. Ellene voltak hangolódva, de áhították a kibékülést. Ezzel az alsóházi ülés eredménye előlegezve volt; más nem maradt hátra, mint a közönség előtt eljátszani a parlamenti komédiát. A helyzet élét elvették. E komédiáról rövid vázlatot adunk, mihelyt lejátszódott az utolsó felvonása.

A meleg és nyirkos időjárás visszatérése ismét felélesztette azokat a betegségfajtákat, amelyek jellemzőek a krími tavaszra és nyárra. A szövetségesek táborában ismét felütötte fejét a kolera és a váltóláz, egyelőre még nem nagy erővel, de elégséges figyelmeztetésként a jövőre nézve. A miazma, amelyet a Herszonesz egész felületén alig néhány hüvelyknyi mélységben eltemetett, nagy tömegű bomló állati anyag áraszt, már érezteti hatását. Ugyanakkor az ostromló hadsereg erkölcsi állapota korántsem kielégítő.** Miután kiállták

---

* — *kívüllevői, ellenzékijei* és *bentlevői, kormányon levői* — *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban a fentiek helyett*: Bizonyos, hogy Canrobert tábornok lemondása a krími francia hadsereg vezényleteről egyáltalában nem következett be túl korán. A hadsereg *erkölcsi* állapota már nagyon is nem-kielégítő és kétes volt. — *Szerk.*

egy példátlan téli hadjárat nehézségeit és veszélyeit, a katonák között bizonyos mértékig fenntartotta a rendet és a jó hangulatot a tavasz visszatérte és az állandóan ismételgetett ígéret, hogy az ostromot gyorsan és dicsőségesen befejezik; ám teltek-múltak a napok, anélkül hogy haladtak volna, ezzel szemben az oroszok vonalaikat túllépve előrenyomultak és redoute-okat[137] létesítettek a két fél által vitatott területen. A zuávok fegyelmezhetetlenek lettek, és ennek következtében február 23-án a Szapun-hegyi mészárlásra irányították őket.* Ezután valamivel több mozgékonyság – aktivitásnak nem nevezhetjük – mutatkozott a szövetséges tábornokok között; de egyetlen biztos célt sem tűztek ki, egyetlen határozott tervhez sem tartották magukat következetesen. A franciák között elharapódzott lázadó szellemet féken tartották az oroszok állandó kitörései, amelyek adtak nekik némi munkát, továbbá a második bombázás megindítása, amely, gondolták, ezúttal már bizonyosan a nagy roham látványos jelenetével ér véget. Siralmas kudarc következett.** Ezután lanyha, nehézkes műszaki műveletek következtek, amelyek nem jártak olyan eredményekkel, hogy fenntarthatták volna a katonák lelkesedését. Hamarosan megelégelték ezeket a futóárkokban folytatott éjszakai harcokat, amelyekben százak estek el minden látható haladás nélkül. Ismét követelték a rohamot, és Canrobert-t ismét olyan ígéretekbe hajszolták, amelyekről tudta, hogy lehetetlenség teljesíteni őket. Pélissier mentette meg a lázadási jelenetek megismétlődésétől a május 1-i éjszakai támadással. Úgy hírlik, hogy e támadást Canrobert ellenparancsa dacára hajtotta végre, amely abban a pillanatban futott be, amikor a csapatokat már bevetették. Azt mondják, ez a sikeres ütközet újra fellendítette a csapatok kedvét. Időközben megérkezett a piemonti tartalék, megtelt a Herszonesz. A csapatok úgy vélték, hogy ezek az erősítések képessé teszik őket a közvetlen akcióra. *Kellett*, hogy történjék valami. Elhatározták a kercsi expedíciót és az el is vitorlázott. De még mielőtt elérte volna a kercsi révpartot, egy *párizsi* sürgöny arra készteti Canrobert-t, hogy *rendelje vissza*. Raglan természetesen beleegyezett. Brown és Lyons, az expedícióban részt vevő brit szárazföldi és tengeri haderők parancsnokai, könyörögtek francia kollégáiknak, hogy az ellenparancs *dacára* támadják meg a várost. Hiába. Az expedíciónak vissza

* *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett*: Ez felszította a francia katonák szellemét, a zuávok fellázadtak, és ennek következtében február 23-án a Szapun-hegyi mészárlásra irányították őket. – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett*: Az ágyúzás azonban folytatódott, egyre erőtlenebbé válva, míg végül abbamaradt, anélkül hogy kísérletet tettek volna a rohamra. – *Szerk.*

kellett hajóznia*. Ezúttal már nem lehetett féken tartani a csapatok felháborodását. Még az angolok is félreérthetetlenül beszéltek: a franciák állapota a lázadást súrolta. Canrobert számára tehát nem maradt más hátra, mint lemondani egy olyan hadsereg parancsnokságáról, amely fölött minden befolyását és hatalmát elvesztette. Egyetlen lehetséges utóda Pélissier volt, minthogy a katonák, akiknek már rég elegük volt a bonapartizmus melegházában nagyra nőtt tábornokokból, *ismételten a régi afrikai iskolából való vezetőt kívántak maguknak.*** Pélissier élvezi a katonák bizalmát, de súlyos körülmények között veszi át a főparancsnokságot. Cselekednie kell, méghozzá gyorsan. Minthogy a rohamra nincs lehetőség, nem marad más hátra, mint a nyílt mezőn az oroszok ellen vonulni, mégpedig nem az általunk korábban leírt útvonalon, ahol az egész hadseregnek *egyetlen*, méghozzá az oroszok által erősen elsáncolt úton kellene menetelnie, hanem olymódon, hogy elosztják a hadsereget a sok kis hegyi ösvényen és többnyire csak birkák és pásztoraik járta csapáson, amelyek lehetővé teszik az orosz állások oldalazását. Itt azonban egy nehézség adódik.*** A franciáknak legfeljebb körülbelül 30 000 ember számára vannak szállítóeszközeik, és a parttól csak igen csekély távolságra tudják felhasználni ezeket. Az angolok szállítóeszközei pedig kimerülnének azzal, ha egyetlen hadosztályt nem messzebb, mint a Csornaja-parti Csorgunba szállítanának. Hogy hogyan tudnának hadra kelni, siker esetén az északi oldalt körülzárni, az ellenséget Bahcsiszeráj felé üldözni és összeköttetést teremteni *Omer pasával*, az a szállítóeszközök ilyen hiánya mellett nehezen elképzelhető. Annál is inkább, mert az oroszok

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: , sőt, közölték, hogy Canrobert a parancsot, amely csak feltételes volt, túlzott sietségében rosszul értelmezte – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett*: Az egyetlen lehetséges utód Pélissier volt. A katonáknak elegük volt ezekből a fiatal tábornokokból, akik a bonapartizmus vidám melegházában a legmagasabb tiszteletbeli állásokig léptek elő. Ismételten olyan parancsnokot követeltek, aki hosszú ideig szolgált a régi afrikai iskolában, olyan embert, aki az algériai háborúkban felelős parancsnoki állást töltött be, és becsülettel töltötte be. Pélissier volt jóformán az egyetlen ilyen ember a császár uralma alatt; a császár azzal a nyilvánvaló szándékkal küldte oda, hogy előbb vagy utóbb Canrobert utódjává teszi. Bármilyenek legyenek is a képességei, a csapatok bíztak benne, és ez nagyon sokat jelent. – *Szerk.*

*** *A „New York Daily Tribune"-ban*: Cselekednie kell, méghozzá gyorsan, mielőtt az emberek elvesztik friss lelkesedésüket, amellyel a közvetlen akció bizonyossága nyilván eltöltötte őket. Minthogy a rohamra nincs lehetőség, nem marad más hátra, mint a nyílt mezőn az oroszok ellen vonulni, és ez csak úgy történhetik meg, hogy az orosz állást olymódon kerülik meg, amint ezt az előzőkben leírtuk. Ez irányú nézetünket valóban megerősíti egy brit tiszt, aki a londoni „Morning Herald"-ban[51] azt mondja, hogy az illetékes emberek általános nézete szerint nincs más mód a sikeres harc felvételére. De e terv keresztülvitelének igen komoly nehézség állja útját. – *Szerk.*

szokásukhoz híven ügyelni fognak arra, hogy csak romokat hagyjanak maguk mögött, úgyhogy a szövetségesek csak akkor juthatnak majd kordélyokhoz, lovakhoz, tevékhez stb., ha teljes vereséget mértek az oroszokra. Majd meglátjuk, hogyan kászálódik ki Pélissier ezekből a nehézségekből.

Korábban utaltunk már néhány furcsa, Pélissier kinevezésével összefüggésben levő körülményre.* De még egy szempontot kell itt figyelembe venni. A háború megindulásakor a főparancsnoksággal a par excellence** bonapartista tábornokot, Saint-Arnaud-t bízták meg. Ő megtette császárának azt a szolgálatot, hogy azonnal meghalt. Ezután nem valamelyik elsőrendű bonapartistát nevezték ki, sem Magnant, sem Castellane-t, sem Roguet-t, sem Baraguay d'Hilliers-t. Canrobert-hez folyamodtak, akin még nem volt olyan vastag és régi a bonapartista tinktúra, de több afrikai tapasztalattal rendelkezett. Most, amikor ismét változik a parancsnokság, a du lendemain*** bonapartistákat éppúgy kirekesztik, mint a de la veille° bonapartistákat, és ezt a posztot egy egyszerű afrikai tábornoknak adják át, akinek nincsen határozott politikai színezete, de hosszú szolgálati idő van mögötte és ismerik a hadseregben. Vajon nem szükségszerű-e, hogy ez a leszálló vonal *Changarnier-hoz, Lamoricière-hez* vagy *Cavaignachoz* vezessen – vagyis kifelé a bonapartizmusból?

„Egyképpen alkalmatlanok vagyunk a békére és a háborúra – ez a mi helyzetünk!" jegyezte meg néhány nappal ezelőtt egy francia államférfi, aki a császári rendszerrel áll vagy bukik. És hogy igaza volt, azt bizonyítja a restaurált császárság minden tette, beleértve *Pélissier* kinevezését.

Das Vorspiel bei Lord Palmerston –
Verlauf der letzten Ereignisse in der Krim

A megírás ideje: 1855 május 24.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 29. (243.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* *V. ö. 233–234. old. – Szerk.*

** – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*

*** – holnapi – *Szerk.*

° – tegnapi – *Szerk.*

[Karl Marx]

A parlamenti reform — A bécsi konferencia megszakítása és folytatása — Az úgynevezett irtóháború

London, május 26. Újabb részletek váltak ismeretessé a Comité du Salut Ministériel-ről*, amelyet Lord Palmerston tegnapelőtt, az alsóház megnyitása előtt hívott össze; e részletek jellemzőek a parlamenti mechanizmusra és a különböző frakciók helyzetére, amelyek száz szavazatos többséghez juttatták a kormányt. Palmerston rögtön az elején *lemondással* fenyegetőzött, ha Disraeli indítványát elfogadják. Egy *tory kormány* kilátásával fenyegetőzött. Az úgynevezett radikális képviselők, poor fellows**, azt a kiváltságot élvezik, hogy 1830 óta kimondják rájuk ezt a nagy és végső fenyegetést, valahányszor zendülésben törnek ki. És ez minden alkalommal visszatéríti őket a fegyelemhez. Vajon miért? Mert félnek a tömegmegmozdulástól, amely egy tory kormány alatt elkerülhetetlen. S hogy ez a nézet mennyire szóról szóra helytálló, azt egy radikálisnak a vallomásából láthatjuk, aki pillanatnyilag maga is miniszter, még ha csupán a királyi erdőségek minisztere is: Sir William Molesworth vallomásából. Az állás illik ahhoz az emberhez, akinek kezdettől fogva megvan az a tehetsége, hogy a fától nem látja az erdőt. Mint Southwarknak, London egyik városnegyedének képviselőjét, választói meghívták, hogy vegyen részt a múlt szerdán Southwarkban megtartott nyilvános gyűlésen. (NB***. Ezen a gyűlésen, mint a különböző vidékeken eddig megtartott gyűlések többségén, azt a határozatot hozták, hogy *sham*° és *szélhámosság* az olyan közigazgatási reform, amelyet nem előz meg parlamenti reform.) Molesworth nem jelent meg, de küldött egy levelet, és ebben ő, a radikális, a kabinetminiszter a következőket jelenti ki: „Ha

* – kormánymentési bizottságról – *Szerk.*
** – szegény fickók – *Szerk.*
*** – Nota bene: Megjegyzendő – *Szerk.*
° – *csalás* – *Szerk.*

Disraeli úr indítványát elfogadják, a közigazgatási reform szükségessége nyilvánvalóbbá válik." Ez „nyilvánvalóan" ezt jelenti: ha a toryk kormányra jutnak, a reformmozgalom komollyá válik. Mégsem a lemondással való fenyegetőzés volt a nagyágyú, amelyet Palmerston elsütött. *A parlament feloszlatására* célzott és annak a sok szerencsétlennek a sorsára, akik alig három évvel ezelőtt óriási áldozatok árán megvásárolták a „tiszteletreméltó Házba" való bejutásukat. Ez az érv ellenállhatatlan volt. Már nem az *ő* lemondásáról volt szó. Az *ő* lemondás*uk*ról volt szó.

Ámbár Palmerston ilymódon száz szavazatos többséget biztosított magának Disraeli indítványával szemben úgy, hogy egyeseket megfenyegetett azzal, hogy *ő* lemond, másokat pedig azzal, hogy *őket* üzik ki az alsóházból, egyeseknek kilátásba helyezte a békét, másoknak pedig a háborút – az újonnan alakított koalíció nyomban újra felbomlott, mégpedig a megbeszélt komédia nyilvános bemutatóján. A nyilatkozatok, amelyekre a miniszterek a vita során kényszerültek, semlegesítették azokat, amelyeket en petit comité* tettek. A gitt, amely az egymással szemben álló frakciókat lazán összetartotta, szétmállott, nem valamely vihar, csupán a parlamenti szél hatására. A tegnapi ülésen ugyanis Roebuck kérdést intézett a miniszterelnökhöz a bécsi konferencia[21] újramegnyitásával kapcsolatos híresztelésekről. Tudni akarta, vajon megbízták-e a bécsi angol követet a konferencián való részvétellel? Mármost ismeretes, hogy Palmerston Russellnak, a szerencsétlen diplomatának Bécsből való visszatérése óta kitért a háborúra és diplomáciára vonatkozó mindennemű vita elől azzal az ürüggyel, hogy ne zavarják meg „a bár félbeszakított, de korántsem befejezett bécsi konferenciát". Milner Gibson múlt hétfőn visszavonta, illetve elnapolta indítványát, mert a nemes lord kijelentése szerint a „konferencia még függőben van". Palmerston ebből az alkalomból határozottan kiemelte, hogy az angol kormány *Ausztriára*, „bizonyos határokon belüli szövetségesünkre" bízta, hogy új kiindulópontokat eszeljen ki a béketárgyalásokhoz. A bécsi konferencia folytatásához, mondotta Palmerston, nem fér kétség. Russell ugyan elhagyta Bécset, Westmorland azonban továbbra is Bécsben székel, ahol egyébként az összes nagyhatalmak követei üléseznek, tehát megvannak egy tartós konferencia összes alkotóelemei.

De hétfő óta, amikor Palmerston a parlamentet a fenti leleplezésekkel megtisztelte, nagy fordulat állott be. A hétfői és a pénteki Palmerston között ott állt Disraeli indítványa és egynapi vita erről az indítványról; Disraeli azzal az aggállyal okolta meg indítványát, hogy a kormány a Ház elnapolása

* – szűkebb körben; maguk között – *Szerk.*

idején „szégyenletes békébe sodródhat", ahogyan Aberdeen égisze alatt szégyenletes háborúba „sodródott". Palmerston Roebuck kérdésére adandó válaszától függött tehát a szavazás sorsa. Ebben a pillanatban nem volt szabad felidéznie a bécsi konferencia kísértetét és bejelentenie a Háznak, hogy Bécsben határoznak, mialatt a St. Stephen's[185] termeiben vitáznak; hogy itt proponálnak, de ott diszponálnak. Annál kevésbé tehette ezt, minthogy Russell előző este megtagadta Ausztriát, a béketervezeteket és a bécsi konferenciát. Ezért ezt válaszolta Roebucknak: a bécsi konferenciát *nem* nyitották meg újra, és az angol követ *nem* kapott engedélyt arra, hogy a Downing Street[176] külön utasítása nélkül részt vegyen egy újabb konferencián. Erre, erkölcsileg felháborodva, felállt Milner Gibson. Néhány nappal ezelőtt, úgymond, a nemes lord kijelentette, hogy a konferenciát csak *felfüggesztették*, és Westmorlandnak *abszolút teljhatalma* van a tárgyalásra. Megvonták tőle e teljhatalmat, és mikor?, – Teljhatalom!, felelte Palmerston, Westmorland teljhatalma éppoly teljes, mint azelőtt, de arra nincsen felhatalmazása, hogy felhasználja. Teljhatalommal rendelkezni és jogosultnak lenni a felhasználására, ez nem ugyanaz. Ez a Roebuck kérdésére adott válasz feloldotta a köteléket a kormány és a peelisták[13] által megerősített à tout prix* békepárt között. Mégsem ez volt az egyetlen és nem is a legfontosabb „félreértés". Disraeli tegnapelőtt kínpadra feszítette, gyötörte és izzó gombostűkkel szurkálta órák hosszat Russellt. Egyik kezével felmutatta azt a szónoki oroszlánbőrt, amelyben a whig-azték[186] pompázni szokott, a másikkal azt a pöttömnyi guttapercha-emberkét, aki e mögött az oroszlánbőr mögött megbúvik. Noha Russell hosszú parlamenti tapasztalata és kalandjai révén vértezve van a kemény szavak, miként Csontos Siegfried a sebek ellen, most, amikor igazi énjét ily kíméletlenül és pőrén közszemlére bocsátják, nem tudta önuralmát megőrizni. Fintorokat vágott, miközben Disraeli beszélt. Nyugtalanul izgett-mozgott a helyén, amikor Gladstone prédikációja következett. Amikor Gladstone szónoki szünetet tartott, Russell felállt, és csak a Ház nevetése eszméltette rá, hogy még nem rajta a sor. Végre Gladstone végérvényesen elhallgatott. Végre Russell kiönthette a szívét. Most elmesélte a Háznak mindazt, amit Gorcsakov herceg és Tyitov úr előtt bölcsen elhallgatott. Oroszországot, amelynek *„becsülete és méltósága"* mellett állt ki a bécsi konferencián, most kíméletlenül világuralomra törő hatalomnak látta, amely azért köt szerződéseket, hogy ürügyeket szerezzen hódító háborúkra, és azért visel háborút, hogy szerződésekkel megmérgezze a légkört. Nézete szerint nemcsak Angliát, hanem Európát is veszély fenyegeti, és nem

* – mindenáron való – *Szerk.*

engedhető meg más, mint irtóháború. Lengyelországra is utalt. Egyszóval a bécsi diplomata hirtelenjében „utcai demagóggá" (ez egyik kedvenc kifejezése) alakult át. Disraeli ravasz számítással vitte bele ebbe az ódai stílusba.

De nyomban a *szavazás után* felállt a peelista Sir James Graham. Jól hallotta-e vajon? Russell „új háborút" hirdetett Oroszország ellen, keresztes hadjáratot, életre-halálra szóló háborút, nemzetiségek háborúját. A dolog túlságosan komoly, semhogy a vitát lezárhassák. A miniszterek szándékait illetően nagyobb homály uralkodik, mint valaha. Russell azt hitte, hogy a szavazás *után*, mint rendesen, levetheti az oroszlánbőrt. Nem sokat tekintóriázott hát. Graham, úgymond, „*félreértette*" őt. Ő csak „Törökország biztonságát" óhajtja. Lássátok csak, kiáltotta Disraeli, ti, akik indítványom elvetésével felmentettétek a kormányt a „kétértelmű beszéd" vádja alól, halljátok, mennyire őszinte! Ez a Russell a szavazás *után* visszavonja egész beszédét, amelyet a szavazás *előtt* mondott! Gratulálok a szavazástokhoz!

A Ház nem állhatott ellen ennek a demonstratio ad oculos-nak*; a vitát elnapolták a pünkösdi szünet utánra; a győzelem, amelyet a kormány kivívott, egy pillanat alatt ismét odaveszett. Úgy tervezték, hogy a komédia csak két felvonásból áll majd, és a szavazással véget ér. Most pedig hozzájött egy utójáték, és az a veszély fenyeget, hogy ez komolyabb lesz, mint a nagy politikai színjáték. A parlamenti szünet eközben lehetővé teszi számunkra, hogy az első két felvonást behatóbban elemezzük. A parlament évkönyveiben nincsen példa arra, hogy a szavazás *után* fordul csak komolyra a vita. A parlamenti csaták eddig mindig szavazással végződtek, mint a szerelmi regények házassággal.

Die Parlamentsreform – Abbruch und Fortdauer
der Wiener Konferenzen – Der sogenannte Vernichtungskrieg

A megírás ideje: 1855 május 26.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 30. (245.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – szemléltető bizonyításnak – *Szerk.*

[Karl Marx]

Disraeli indítványa

London, május 28. Az elegáns Gladstone szavával élve „változatos étlap" került az alsóház elé – választhatott Disraeli indítványa és Baringnek Disraeli indítványához benyújtott pótindítványa, Sir W. Heathcote-nak Baring pótindítványához benyújtott kiegészítő pótindítványa és Lowe úrnak Disraeli, Baring és Sir W. Heathcote ellen benyújtott kiegészítő ellen-pótindítványa között. Disraeli indítványának tartalma a miniszterek megrovása és egy felirat a Koronához, a háború érdekében – az első határozott, a második szétfolyó, és a kettőt a parlamentáris gondolkozási folyamat számára hozzáférhető kopula kapcsolja össze. A gyengécske formára, amelybe a háborús feliratot burkolta, csakhamar magyarázatot kaptunk. Disraelinek attól kellett tartania, hogy a saját táborában zendülés tör ki. Egy tory, Granby márki, *ellene* beszélt, egy másik, Lord Stanley, *mellette*, ám mindkettő a béke értelmében. Baring pótindítványa *kormánypárti*. Elveti a kabinet elleni bizalmatlansági szavazatot és elfogadja az indítvány háborús részét, Disraeli saját terminológiájával, mindössze azt elébe iktatva, hogy a Ház „sajnálattal látta, hogy a bécsi konferencia[21] nem vezetett az ellenségeskedések befejezéséhez". Egy szájból fúj hideget és meleget. „Sajnálat" a békepártnak, „a háború folytatása" a háborús pártnak, határozott kötelezettség a kabinet részéről egyik pártnak sem, hanem shell-trap* a szavazatok fogására, akár feketék, akár fehérek – egy szólam a fuvolának és egy a harsonának. Heathcote kiegészítő pótindítványa tisztán idilli fordulattal rekeszti be Baring kétértelmű pótindítványát, hozzáfűzve e szavakat: „hogy a Ház még mindig dédelgeti azt a kívánságát" (cherishing – mondja, és ez teljességgel kedélyes kifejezés), „hogy a folytatódó tárgyalások sikeresen végződjenek". Lowe pótindítványa viszont a béketárgyalásokat elintézettnek tekinti azáltal, hogy Oroszország elutasította a harmadik pontot, és ezzel indokolja a Koronához intézett háborús feliratot. Láthatjuk: a kormány eklektikus pótindít-

* – csapda; kelepce – *Szerk.*

ványában a két oldal, amelyeket ez palástolni és semlegesíteni igyekezett, önállóan és békésen szemben áll egymással. Folytassák a bécsi konferenciát! kiáltja Heathcote. Szót sem a bécsi konferenciáról! feleli Lowe. Folytassuk a bécsi konferenciát és a háborút! sziszegi Baring. E tercett témáinak a feldolgozását mához egy hétre fogjuk hallani, egyelőre visszatérünk a Disraeli indítványa fölötti vitához, amelyben első este csak három nagy politikai szereplő lépett fel: *Disraeli*, *Gladstone* és *Russell*, az első éles nyelvű és nyers, a második sima és ravasz, a harmadik lapos és hetvenkedő.

Nem csatlakozunk ahhoz a szemrehányáshoz, hogy Disraeli, amiért személyeskedve beszélt Russell ellen, „magát a dolgot" szem elől tévesztette. Az orosz–angol háború titkai nem a hadszíntéren keresendők, hanem a Downing Streeten[176]. Russell, aki külügyminiszter volt a pétervári kabinet titkos közléseinek idején, Russell, aki rendkívüli követ volt a legutóbbi bécsi konferencia idején, Russell, aki egyúttal az alsóház leadere*, ő a két lábon járó Downing Street, ő a Downing Street *leleplezett* titka. Nem azért, mert ő a kormány lelke, hanem, mert a dorombja.

1854 vége felé, beszéli el Disraeli, Russell megfújta a harci kürtöt és az egész parlament előtt, a Ház hangos cheerei** közepette kijelentette:

„Anglia addig nem teheti le a fegyvert, amíg nem kap olyan *anyagi biztosítékokat*, amelyek Oroszország hatalmát Európa számára veszélytelen *arányokra* redukálják és ilymódon teljes biztonságot nyújtanak a jövőre nézve."

Ugyanez az ember tagja volt annak a kabinetnek, amely jóváhagyta az 1853 december 5-i bécsi jegyzőkönyvet[37]; ebben a francia és az angol megbízottak kikötötték, hogy a háború nem vezethet az orosz birodalom „anyagi arányainak" csorbításához vagy megváltoztatásához. Clarendon, akit Lyndhurst e jegyzőkönyv tárgyában meginterpellált, a kormány nevében kijelentette:

„Lehet, hogy Poroszországnak és Ausztriának ez a kívánsága, de sem Franciaországnak, sem Angliának nem kívánsága, hogy Oroszország európai hatalma csökkentessék."

---

* – vezére; a kormánytöbbség vezetője – *Szerk.*

** – éljenzése – *Szerk.*

Russell az alsóház előtt Miklós császár magatartását „hamisnak és csalárdnak" bélyegezte. 1854 júliusában hangoskodva bejelentette a krími inváziót, és Szevasztopol lerombolását európai szükségszerűségnek nyilvánította. Végül megbuktatta Aberdeent, mert az véleménye szerint túl erőtlenül vezette a háborút. Eddig az oroszlánbőr – most lássuk az oroszlánt. Russell 1853-ban két-három hónapig külügyminiszter volt, abban az időben, amikor Anglia megkapta Pétervárról a *„titkos és bizalmas levelezést"*, amelyben Miklós nyíltan követeli Törökország felosztását; ezt főképpen a törökországi keresztény alattvalók fölött gyakorolt védnöksége ürügyén akarja elérni, amely védnökség, mint Nesselrode a legutóbbi üzenetében bevallja, sohasem létezett. Mit tett Russell? Üzenetet intézett a pétervári angol követhez, amelyben szószerint ez áll:

„Minél inkább elfogadja a török kormány a pártatlan törvénykezés és az igazságos közigazgatás szabályait, annál kevésbé fogja Oroszország császára szükségesnek tartani, hogy gyakorolja a kivételes *pártfogást*, amelyet annyira nehéznek és terhesnek talált, noha azt kétségtelenül kötelesség írja elő és szerződés szentesíti."

Ilymódon Russell már eleve engedményt tesz a vitás pontban. Nemcsak törvényesnek, hanem kötelezőnek is nyilvánítja a védnökséget. Ezt a kajnardzsi-i szerződésből[142] vezeti le. És mit mond a bécsi kongresszus „negyedik pontja"? „Hogy a Kücsük-Kajnardzsi-i szerződés téves értelmezése a jelenlegi háború fő oka." Azt láttuk tehát, hogy Russell a háború kitörése előtt prókátora volt Oroszország *jogának* – amelyről most maga Nesselrode is lemondott –, a háború első szakaszának végén, a bécsi kongresszuson pedig Oroszország *becsületének* képviselőjeként pillantjuk meg. Mihelyt március 26-án megkezdődött a valódi tevékenység, a harmadik pont megvitatása, szólásra emelkedett az oroszfaló Russell és ünnepélyesen kijelentette:

„Anglia és szövetségesei azokat tekintik a legjobb és *egyedül megengedhető* békefeltételeknek, amelyek a leginkább összhangban állnak Oroszország becsületével és méltóságával és egyúttal Európát is biztosítják stb."

Ezért az orosz megbízottak április 17-én elutasították, hogy ők kezdeményezzenek javaslatokat a harmadik ponttal kapcsolatban, minthogy Russell kijelentése meggyőzte őket arról, hogy a szövetségesek megbízottai által ajánlott feltételek inkább orosz szellemben megfogalmazottak lesznek,

mint azok, amelyeket Oroszország maga kiagyalhat. De vajon az orosz tengeri hatalom korlátozása „a leginkább összhangban áll Oroszország becsületével"? Nesselrode ezért legújabb körlevelében ragaszkodik Russell március 26-i engedményéhez. Idézi Russellt. Megkérdezi tőle, hogy az április 19-i javaslatok „a legjobbak és egyedül megengedhetők-e"? Russell a háború küszöbén Oroszország patrónusának mutatkozik. És Oroszország patrónusának mutatkozik a háború első szakaszának végén is, Buol gróf palotájában, a zöld asztal mellett.

Ezeket mondta el Disraeli Russell ellen. Majd a hadszíntéren történt szerencsétlenségeket és az országban uralkodó elégedetlenséget egyaránt a kormány ellentmondó cselekedeteiből vezette le, abból, hogy a Krímben a háborún, Bécsben pedig a békén munkálkodik, háborús diplomáciát diplomatizáló háborúval kötve össze.

„Tagadom", kiáltotta, „hogy a hadviseléshez elegendő adót szedni és expedíciókat felszerelni. Tartani kell a népben a lelket. De ezt nem tudjátok megtenni, ha folytonosan azt hajtogatjátok az országnak, hogy békére törekedtek, és hogy az egész kérdés, amelyről a vita folyik, végtére is viszonylag kisszerű dolog. Az ember nagy áldozatokat vállal, ha úgy gondolja, hogy hatalmas ellenséggel kell megütköznie. Nagy áldozatokat vállal, ha úgy gondolja, hogy olyan harcba bonyolódott, amelyben az ország hírnevéről, létéről és hatalmáról van szó. De ha megkétszerezitek vagy megháromszorozzátok a jövedelemadót, ha embereket otthonukból hadi szolgálatba hurcoltok, ha az angol szíveket véres szerencsétlenségekkel elkomorítjátok, ha mindezt megteszitek, akkor a népnek nem szabad azt hallania, hogy az a kérdés, vajon Oroszország 3 avagy 8 fregattot tartson-e a Fekete-tengeren... Az eredményes hadviseléshez nemcsak az ország népében, hanem idegen hatalmak népeiben is tartani kell a lelket. Bizonyosak lehettek abban, hogy amíg azzal fordultok egy idegen hatalomhoz, járjon el mint közvetítő, addig ez a hatalom sohasem fog mint szövetségestek eljárni... Lord Palmerston azt állítja, hogy nem fog szégyenletes békét kötni. A nemes lord önmagáért kezeskedik; de ki kezeskedik a nemes lordért?... A bécsi konferencia révén nem kászálódhattok ki a nehézségekből; a diplomácia révén csak gyarapítjátok a nehézségeket és a veszélyeket. Álláspontotok teljesen téves; és támadó háborút sohasem viselhettek sikeresen, ha nem támogat benneteket lelkes nép és olyan szövetségesek, akik meg vannak győződve határozottságotokról. Azt kívánom, hogy a Ház ma éjszaka szavazásával vessen véget e hibás kettős rendszernek, annak a rendszernek, amely

egyidejűleg folytat háborút és diplomáciát, és hogy jelentse ki világosan, egyértelműen: a tárgyalások ideje lejárt. Azt hiszem, senki sem kételkedhet ebben, aki elolvasta Nesselrode körlevelét."

Disraelis Antrag

A megírás ideje: 1855 május 28.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 május 31. (247.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A parlamentből [— Vita Disraeli indítványa fölött]

London, május 29. A *Gladstone-féle* ékesszólás még sohasem jutott teljesebben és kimerítőbben kifejezésre, mint csütörtök esti „speechében"*. Csiszolt simaság, üres mélység, némi méreggel elegyített kenetesség, karmokat rejtő bársonymancs, skolasztikus disztinkciók és disztinkciócskák, kérdések és kérdésecskék, a probabilizmus egész fegyvertára kazuisztikus lelkiismeretével és lelkiismeretlen fenntartásaival, aggálytalan indokaival és indokolt aggályaival, alázatos fölény-igény, erényes fondorkodás, körmönfont egyszerűség, Bizánc és Liverpool. Gladstone beszéde nem is annyira az Anglia és Oroszország közötti háború vagy béke kérdése, mint inkább annak vizsgálata körül forgott, hogy az a Gladstone, aki még nemrégiben egy háborút viselő kormány tagja volt, miért lett most a mindenáron való béke pártjának Gladstone-ja? Elemezte és minden irányban aprólékoskodva vizsgálta saját lelkiismeretének határait, majd a reá jellemző szerénységgel azt követelte, hogy a brit birodalom a gladstone-i lelkiismeret határain belül mozogjon. Beszédének tehát diplomatikus-lélektani színezete volt, amely ha vitt is lelkiismeretet a diplomáciába, még több diplomáciát vitt a lelkiismeretbe.

Az Oroszország elleni háború eredetileg igazságos volt, most azonban elérkeztünk arra a pontra, amelyen túl bűnössé válik a folytatása. A keleti bonyodalmak kezdete óta egyre fokoztuk követeléseinket. Feltételeinkkel emelkedő vonalon mozogtunk, ezzel szemben Oroszország lefelé haladt makacsságának magaslatáról. Oroszország eleinte nemcsak egyházi, hanem világi protektorátusra is igényt tartott a törökországi görög keresztények fölött. A régi szerződésekből egyet sem akart feladni, sőt, a dunai fejedelemségeket is csak feltételesen volt hajlandó kiüríteni. Megtagadta, hogy a hatalmak bárminő bécsi kongresszusán részt vegyen, és a török követet Szentpétervárra vagy az orosz főhadiszállásra kérette. 1854 február 2-án

* — „beszédében" — *Szerk.*

még ezen a nyelven beszélt Oroszország. Mekkora a távolság a nyugati hatalmak akkori követelései és a négy pont[9] között! És még 1854 augusztus 26-án is kijelentette Oroszország, hogy sohasem fogja elfogadni a négy pontot, hacsak nem egy hosszú, elkeseredett és vészterhes harc után. És ismét mekkora a távolság Oroszország ezen 1854 augusztusi nyelve és 1854 decemberi nyelve között, amikor a négy pont „fenntartás nélküli" elfogadását ígérte! Ez a négy pont alkotja azt a csomópontot, ameddig a mi követeléseink felemelkedhetnek és Oroszország engedményei leszállhatnak. Ami e négy ponton túl van, az túl van a keresztény erkölcsön. Nos, Oroszország elfogadta az első pontot; elfogadta a második pontot, nem utasította el a negyedik pontot, mert nem vitatták meg. Maradt tehát csak a harmadik pont, vagyis csak egy negyed, és nem is az egész harmadik pont, hanem a harmadik pontnak csak a fele, tehát mindössze egy nyolcadnyi nézeteltérés. A harmadik pont ugyanis két részből áll: 1. a török territórium biztosítása; 2. az orosz hatalom csökkentése a Fekete-tengeren. Az első rész elfogadására Oroszország többé-kevésbé hajlandónak mutatkozik. Marad tehát mindössze a harmadik pont második fele. És Oroszország még itt sem tengeri fölényének korlátozása ellen emel szót; csak a *módszerünk* ellen szól, amellyel ezt a korlátozást meg akarjuk valósítani. A nyugati hatalmak egy módszert javasoltak, Oroszország viszont nemcsak egy, hanem két másik módszert javasol, tehát itt megint csak előnyben van a nyugati hatalmakkal szemben. Ami a nyugati hatalmak által javasolt módszert illeti, az sérti az orosz birodalom becsületét. De nem lehet megsérteni egy birodalom becsületét anélkül, hogy hatalmát csökkentenék. Másrészt pedig nem lehet csökkenteni a hatalmát, mert ezzel megsértik a becsületét. Különböző vélemények a „módszerről", egynyolcadnyi nézeteltérés, a „módszereket" számításba véve egyharminckettedre becsülhető – ezért áldozzunk fel további félmillió embert? Ellenkezőleg, ki kell jelentenünk, hogy a háború céljait elértük. Folytassuk tehát pusztán a presztízs, a katonai dicsőség kedvéért? Katonáink dicsőséget szereztek maguknak. Ha Anglia ennek ellenére hitelét vesztette a kontinensen, akkor „az Isten szerelméért", kiáltott fel a tiszteletreméltó gentleman, „ezt a hitelvesztést ne bosszuljátok meg emberi vérrel, hanem szüntessétek meg azzal, hogy helytállóbb tájékoztatást adtok a külföldnek".

És valóban, miért ne „igazítanók helyre" a külföldi újságokat? Mire vezetnek a szövetséges fegyverek további sikerei? Makacsabb ellenállásra kényszerítik Oroszországot. És a szövetségesek vereségei? Felizgatják a londoniakat és a párizsiakat és merészebb támadásra kényszerítenek. Mire vezet tehát, ha háborút viselünk a háborúért? Poroszország, Ausztria,

Franciaország és Anglia eredetileg *egységesek* voltak Oroszországgal szembeni követeléseikben. Poroszország már visszavonult. Ha még tovább megyünk, Ausztria is visszavonul. Anglia elszigetelődik, csak Franciaország marad mellette.

Ha Anglia folytatja a háborút, olyan indokokkal, amelyeket Franciaországon kívül egyetlen más hatalom sem tesz magáévá, ez „nagyon meggyengítené és aláásná álláspontjának erkölcsi tekintélyét".

Ezzel szemben ha békét köt Oroszországgal, bár elveszíti presztízsét, amely evilágról való, megerősíti „erkölcsi tekintélyét", amelyet sem a rozsda, sem a moly meg nem emészt[187]. És ezenkívül, mit akarunk, ha Oroszország módszerét a harmadik pont második felének végrehajtására nem akarjuk elfogadni? Feldarabolni az orosz birodalmat? Ezt nem lehet anélkül, hogy „nemzetiségek háborúját" ne idézzünk elő vele. És *akarja-e* Ausztria, *tudja-e* Franciaország támogatni a nemzetiségek háborúját? Ha Anglia vállalkozik „nemzetiségek háborújára", akkor *egyedül* kell vállalkoznia erre, vagyis „egyáltalán nem fog vállalkozni rá". Tehát nem marad más hátra, mint semmi olyat nem követelni, amibe Oroszország nem egyezett bele.

Ez volt Gladstone beszéde, ha nem is szószerint, de értelme szerint. Oroszország megváltoztatta a *nyelvet*, amelyen beszél, ez bizonyítja, hogy a *dologban* engedett. A tiszteletreméltó puseyista[18] számára a nyelv az egyetlen dolog. Ő is megváltoztatta a nyelvét. Most sirámokat mond a háborúról; az emberiség egész szenvedését átérzi. Apológiákat mondott, amikor a vizsgáló bizottság ellen kelt ki, és rendjén valónak találta, hogy egy angol hadsereget kiszolgáltatnak az éhhalál és a pestis minden szenvedésének. Persze! Akkor a *békéért* áldozták fel a hadsereget. A bűn ott kezdődik, amikor a *háborúért* áldozzák fel. De sikerült bebizonyítania, hogy az angol kormány sohasem vette komolyan az Oroszország elleni háborút, sikerült bebizonyítania, hogy sem a mostani angol, sem a mostani francia kormány nem tud és nem akar komoly háborút viselni Oroszország ellen; sikerült bebizonyítania, hogy a háború *ürügyei* fabatkát sem érnek. Csupán azt felejti el, hogy ezek az ő és hajdani kollégáinak „ürügyei", magát a „háborút" azonban az angol nép kényszerítette rájuk. A háború vezetése csak ürügyül szolgált számukra ahhoz, hogy azt megbénítsák és állásaikat megtarthassák. És azoknak a hamis ürügyeknek a történetéből és átalakulásából, amelyekkel a háborút viselték, sikeresen arra következtet, hogy éppily hamis ürügyekkel békét is köthetnek. Csupán egyetlen ponton áll viszályban régi kollégáival. Ő out, azok pedig in.* Az a hamis ürügy,

* – Ő ellenzéki, azok pedig kormányon levők. – *Szerk.*

amely jó az exminiszternek, nem olyan hamis ürügy, amely jó a miniszternek, bár amely mártás illik a libához, illik a gúnárhoz is.

Gladstone-nak ez a borzasztó fogalomzavara adta meg *Russellnak* a rég óhajtott jelet. Szólásra emelkedett és feketére mázolta Oroszországot ott, ahol Gladstone fehérre festette. De hát Gladstone „out" volt és Russell „in". Miután hetvenkedve elmondott minden ismert és lapossága ellenére is igaz közhelyet Oroszország világhódító terveiről, rátért a dologra, Russell dolgára. Soha még, jelentette ki, nem fokoztak le ennyire ilyen nagy nemzeti kérdést, mint Disraeli tette. És valóban: lehet-e egy nagy nemzeti, sőt világtörténelmi kérdést mélyebbre lefokozni, mint azzal, hogy little* *Johnnyval, Johnny Russell-lal* azonosítják? Csakhogy valóban nem Disraeli hibája volt, hogy az *Európa* kontra *Oroszország* ennek az első háborús szakasznak a kezdetén és a végén mint *Russell* kontra *Nesselrode* szerepel. A kis ember furcsán csűrte-csavarta a dolgot, amikor elérkezett a négy ponthoz. Egyrészt meg kellett mutatnia, hogy békefeltételei arányban állnak az általa az imént feltárt orosz rémségekkel. Másrészt azt kellett megmutatnia, hogy Tyitovnak és Gorcsakovnak tett önkéntes és provokálatlan ígéretéhez híven, „az Oroszország becsületével leginkább összhangban álló" feltételeket javasolta. Ezért egyfelől azt bizonygatta, hogy Oroszország mint tengeri hatalom csak *névlegesen* létezik, tehát könnyűszerrel beleegyezhet ennek a csupán képzelt hatalomnak a korlátozásába. Másfelől azt bizonygatta, hogy az a hajóhad, amelyet maga Oroszország süllyesztett el, félelmetes Törökországra és ezáltal az európai egyensúlyra nézve, tehát „a harmadik pont második fele" nagy egészet képez. Sok embert ellenfele hajszol bele dilemmába. Russell önmagát sajtolta kutyaszorítóba. Újabb tanújeleit adta *diplomáciai tehetségének*. Ausztria aktív szövetségétől nincs mit várni, mondja, *mert* egyetlen vesztett csata szükségképpen Bécsbe hozza az oroszokat. *Így* buzdítja Russell az egyik szövetségest.

„Az az érzésünk", folytatta, „hogy Oroszországnak szándékában áll Konstantinápolyt birtokába venni és ott uralkodni, *minthogy Törökország nyilvánvalóan a hanyatlás útján van*; és nem kételkedem abban, hogy Oroszország ugyanezen véleményen van Franciaország és Anglia szándékait illetően az említett ország összeomlása esetén."

Még csak az hiányzott, hogy hozzátegye: „De téved. Nem Angliának és Franciaországnak, hanem egyedül Angliának kell Konstantinápolyt birtokba vennie." Így buzdította a nagy diplomata Ausztriát állásfoglalásra;

* – kis – *Szerk.*

így árulta el Törökországnak, milyen véleményen vannak, mégpedig „nyilvánvalóan", a *megmentői*, a barátai. Mindazonáltal haladt valamelyest mint parlamenti taktikus. 1854 júliusában, amikor azzal hencegett, hogy a Krímet elveszik, Disraelinak sikerült annyira zavarba hoznia, hogy még *mielőtt* a Ház szavazott volna, tulajdon szájával visszaszívta hősi szavait. *Ezúttal* elhalasztotta ezt az önemésztő folyamatot – Oroszország ellen meghirdetett világméretű harcának visszavonását – a szavazás megtörténte *utánra*. Nagy haladás!

Beszéde még két történeti illusztrációt tartalmaz, a Miklós császárral a kajnardzsi-i szerződésről[142] folytatott tárgyalások rendkívül komikus ábrázolását és egy vázlatot a *német* viszonyokról. Mindkettő megérdemli, hogy kivonatosan megemlítsük. *Russell* – az olvasó bizonyára emlékszik rá – a kajnardzsi-i szerződésre támaszkodva eleve elismerte Oroszország protektorátusát. A pétervári angol követ, Sir Hamilton Seymour, nehezebb, szkeptikusabb embernek bizonyult. Puhatolózni kezdett az orosz kormánynál, és Russell elég naiv ahhoz, hogy ennek történetét elbeszélje a következőképpen:

„Sir Hamilton Seymour felkérte Oroszország néhai császárát, kegyeskedjék megmutatni neki a szerződésnek azt a részét, amelyen igényei alapszanak. Ő császári felsége azt mondotta: »Én nem mutatom meg önnek a szerződésnek azt a különleges cikkelyét, amelyen igényem« (a protektorátus igénye) »alapszik. Forduljon Nesselrode grófhoz, ő megteszi.« Hamilton Seymour tehát Nesselrode grófhoz fordult kérésével. Nesselrode gróf azt válaszolta, hogy nem ismeri a szerződés cikkelyeit, és felkérte Hamiltont, forduljon Brunnow báróhoz vagy kormányát irányítsa hozzá, és a báró majd megmondja nekik, hogy a szerződés melyik részén alapszik a császár igénye. Azt hiszem, Brunnow báró sohasem kísérli meg, hogy ilyen cikkelyt mutasson a szerződésben."

Németországról a következőket beszélte el a nemes lord:

„Oroszország házasság révén számos kis fejedelemmel áll kapcsolatban. Sajnálattal meg kell mondanom, e fejedelmek közül sokan uralkodnak úgy, hogy nagyon félnek alattvalóik feltételezett forradalmi hangulatától. Ezért hadseregeik oltalmára bízzák magukat. De milyenek ezek a fegyveres erők? Tisztjeiket elcsábította és elrontotta az orosz udvar. Az orosz udvar rendjeleket, kitüntetéseket és jutalmakat osztogat szét közöttük, és bizonyos esetekben Oroszország rendszeresen pénzt ad adósságaik kifizetésére, úgyhogy Németországot – amelynek a függetlenség bástyájának

kellene lennie, élen kellene járnia Európának az orosz uralom elleni védelmében – már évek óta aláaknázták és függetlenségéből orosz mesterkedések és orosz pénz segítségével kiforgatták."

És hogy Németország lángoszlopként elöl járjon, hogy ráébressze a „kategorikus imperativusra", *a kellésre*, Russell a bécsi konferencián „Oroszország becsülete és méltósága" szószólójának nyilvánította magát és a szabad és független angol büszke szavát hallatta vele.

Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 május 29.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 1. (249.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Palmerston legutóbbi beszédének bírálatához

London, június 1. Ha Gladstone a mélység látszatával, Palmerston a felszínesség látszatával téveszti meg az embert. Valódi szándékát művészien el tudja rejteni lazán összeillesztett hatásos szólamok és a pillanatnyi nézetnek tett közhelyszerű engedmények mögé. A közönség már nyolc napja ismeri kabinetbeszédét. Napi- és hetilapok vitatták, vizsgálták, bírálták. Ellenségei azt mondják, hogy miután hónapokon át az öreg Aberdeen nyelvén beszélt, most ismét jónak látta, hogy egy estén át az öreg Palmerston nyelvén beszéljen. Azt mondják: a nemes lord önmagáért kezeskedik – de ki kezeskedik a nemes lordért? Beszédét ügyes fogásnak minősítik, amennyiben sikerül elkerülnie a politikájára vonatkozó mindennemű határozott kijelentést, továbbá olyan rugalmas, légnemű formát öltenie, hogy lehetetlen bárhol megfogni. Barátai viszont nem haboznak azt a szelet, amelyet szónoki orgonajátékával támasztott, zenének minősíteni. Eleve helyesen ítélte meg a helyzetet, amelyben be kell mutatkoznia a Háznak és az országnak. Kikkel kerülök szembe? Az egyik oldalon azokkal, akik azt hiszik, hogy nem voltunk elég erélyesek a hadvezetésben, a másik oldalon pedig azokkal, akik szégyenletes békefeltételekbe igyekeznek belevinni az országot; az egyik oldalon azokkal, akik a szemünkre vetik, hogy haszontalan és a háborút bénító tárgyalásokba bocsátkoztunk Ausztriával, de a másikon azokkal, akik azt hiszik, hogy ezeken a tárgyalásokon nem mentünk el elég messzire és hogy túlzott követelésekkel meghiúsítottuk őket.

Így önmagát az arany középút emberének állította be. A háború híveinek támadásait azzal utasította vissza, hogy a béke híveihez utasította őket, a béke híveinek támadásait azzal, hogy a háború híveihez utasította őket. A béke feltétlen hívei ellen fordulás aztán alkalmat adott neki a hazafiúi hév, a fennen bizonykodó energia és mindazon bátor szavak jól kiszámított kitöréseire, amelyekkel már olyan sokszor lóvá tette a „niaiseket"*. A nemzeti

* – „együgyűeket" – *Szerk.*

büszkeségnek azzal hízelgett, hogy felsorolta azokat a nagy erőforrásokat, amelyek Anglia rendelkezésére állnak – mindössze ennyi volt a válasza arra a vádra, hogy képtelen bánni a nagy erőforrásokkal.

„A nemes lord", mondta Disraeli, „arra a parvenüre emlékeztet engem, aki gazdagságával akart imponálni a szeretőjének: Van egy vidéki lakom, házam a városban, van képtáram, van szép borpincém."

Így Angliának van balti flottája és fekete-tengeri flottája, évi 80 millió font sterling állami jövedelme stb. De mind e retorikai semmiségek közé, amelyekbe Palmerston beszéde beleveszett, sikerült beleszőnie egy *határozott kijelentést*, amelyre később, kedvező alkalommal visszatérhet és azt politikájának a Ház által szentesített szabályaként proklamálhatja. Egyetlen angol lap sem *emelte ki* ezt a kijelentést, de Palmerston szónoki művészete mindig is éppen abban állt, hogy a saját csattanóját el tudta rejteni és frazeológiájának sima és sekélyes áradatával ki tudta mosni hallgatóinak emlékezetéből. Minthogy pedig Palmerston nem csupán a pillanatnyi sikerrel törődik, mint valami Russell, minthogy ő a jövőt is számításba veszi, ezért nem elégszik meg a pillanat adta szónoki segédeszközökkel, hanem gondosan lerakja későbbi műveleteinek alapjait. A fent említett kijelentés szószerint így hangzik:

„Nagyszabású hadműveletekbe bocsátkoztunk a Fekete-tengeren – hisszük és reméljük, hogy *sikert* érünk el, és *hisszük, hogy a siker révén eljutunk azon feltételek elnyeréséhez, amelyeket Anglia, Franciaország és Ausztria a viszály jelen állapotában, úgy hiszik, jogosan követeltek.*"

Tehát bármilyen méretűre terjedjenek is a fekete-tengeri hadműveletek, a háború diplomáciai alapja ugyanaz marad. Bármilyen legyen is a katonai siker, a végső siker előre meghatározott, és az ún. „négy pontra"[9] korlátozódik. És ezt Palmerston néhány órával azután jelenti ki, hogy Layard a négy pontról lerántotta az oroszbarátságot takaró álarcot. De Palmerston elterelte a figyelmet Layard bírálatáról, kitért az elől, hogy az igazi kérdéssel, a háború nyilvánvaló céljainak és tárgyának értékével foglalkozzék, olymódon, hogy Gladstone-nal szemben védelmébe vette a harmadik pont második felét és a *fél* pontot mint *egészet* méltatta.

Említésreméltó az az incidens, amely Palmerston beszédét félbeszakította. Egy szenteskedő angol, Lord Robert Grosvenor ugyanis bűnbánati prédikációt mondott ellene, mert úgymond hadi sikerekről beszél és a háború esélyeit taglalja anélkül, hogy a Mindenható kegyét és malasztját számításba venné, anélkül, hogy akár csak „megemlítené Isten nevét". Ezzel

az ég büntetését zúdítja nemzetére. Palmerston nyomban bűnbánatot tartott, verte a mellét és bebizonyította, hogy szükség esetén ő is tud prédikálni, és a szemét is éppoly jól tudja forgatni, mint Lord Robert Grosvenor. Ám a parlamenti incidens népi kiegészítést kapott. Marylebone (London egyik városrésze) polgárai ugyanis nagygyűlést hívtak össze a Cowper Street-i iskolateremben, hogy tiltakozzanak a „vasárnapi kereskedelmet betiltó törvényjavaslat"* ellen. Minthogy itt választókról volt szó, Lord Ebrington és Lord Robert Grosvenor is megjelentek, mint védelmezői a törvényjavaslatnak, amelyet ők maguk terjesztettek a parlament elé. De ahelyett, hogy Isten oltalmára és kegyelmére bízták volna magukat, előrelátó módon tucatnyi bértapsolót és fizetett csendháborítót helyeztek el a gyűlésterem különböző helyein. A titokra hamarosan fény derült, és a polgárok azonmód elcsípték és az utcára dobták a szenteskedés bérelt ügynökeit. A „nemes lordok" – képtelenek lévén szembeszállni a kitörő piszszegéssel, morgással és fütyüléssel – zavartan visszaültek a helyükre. Amint elhagyták a gyűlést, „fizetetlen" tömeg követte kocsijukat, félreérthetetlenül kinyilvánítva a bűnös gúnyt és a szívnek keménységét.

Zur Kritik der letzten Rede Palmerstons

A megírás ideje: 1855 június 1.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 4. (253.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* *V. ö. 315—316. old. — Szerk.*

[Karl Marx]

A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság

London, június 5. A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság[163] győzelmet aratott Bathban. Jelöltjét, Tite urat, nagy többséggel megválasztották a parlament tagjává a tory jelölttel szemben. A liberális lapok ma nagy eseményként ünneplik ezt a „legális" Anglia talaján kivívott győzelmet. A „pollról"* kiadott jelentéseket legalább annyira hivalkodva közlik, mint az Azovi-tengeren aratott vér nélküli sikerekről szóló jelentéseket. Bath és Kercs! ez a napi jelszó. Amit a sajtó elhallgat – reformpárti lapok éppúgy, mint reformellenesek, kormánypártiak és ellenzékiek, toryk, whigek és radikálisok –, azok a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaságot a legutóbbi napokban Londonban, Birminghamben és Worcesterban ért vereségek és csalódások. A harc ezúttal persze nem egy kiváltságos választótestület kimért terepén folyt le. És eredményei nem voltak alkalmasak arra, hogy a City-reformerek ellenfeleit győzelmi kiáltásra késztessék.

Az első valóban *nyilvános* gyűlés (vagyis belépőjegyek *nélküli* gyűlés), amelyet a Reformtársaság *Londonban* tartott, múlt szerdán Maryleboneban folyt le. A City-reformerek határozati javaslatai ellen egy chartista módosítványt terjesztett be,

„hogy a City-emberek által képviselt pénzarisztokrácia éppoly rossz, mint a földbirtokos arisztokrácia; hogy reformok ürügyén csupán arra törekszik, hogy a nép hátán felkapaszkodjék a Downing Streetre s ott hivatalban, fizetésben és rangban osztozzék az oligarchákkal; hogy a charta és annak öt pontja[92] a népi mozgalom egyedüli programja".

A gyűlés elnöke, a City-illuminátusok egyike, az aggályok egész sorával hozakodott elő, először, hogy a módosítványt egyáltalában szavazásra bocsássa-e, aztán, hogy előbb a határozatot, avagy a módosítványt bocsássa-e szavazásra, végül pedig, hogy *hogyan* szavaztasson. A hallgatóság – meg-

* – „választásról" – *Szerk.*

unva az elnök tétovázását, taktikai megfontolásait és visszatetsző manővereit – a további elnöklésre alkalmatlannak nyilvánította és helyette Ernest Jonest hívta meg a chairbe*, majd óriási többséggel a határozat ellen és a módosítvány mellett szavazott. *Birminghamben* nyilvános gyűlést tartott a City-társaság a városházán, a polgármester elnökletével. Határozati javaslata ellen a londonihoz hasonló módosítványt nyújtottak be. A polgármester viszont kereken visszautasította, hogy a módosítványt szavazásra bocsássa, ha a „charta" szót egy kevésbé megbotránkoztató szóval nem helyettesítik. Ellenkező esetben elhagyja az elnöki széket. A „*charta*" szót ezért így helyettesítették: „*Általános választójog* és titkos szavazás". Ebben a megváltoztatott megfogalmazásban a módosítványt tíz szavazat szótöbbséggel elfogadták. *Worcesterban*, ahol a City-reformerek nyilvános gyűlést rendeztek, még teljesebb volt a chartisták győzelme és a közigazgatási reformerek veresége. A „*chartát*" itt minden további nélkül proklamálták.

A londoni, birminghami és worcesteri nagygyűlések fölöttébb kedvezőtlen kimenetele arra késztette a közigazgatási reformereket, hogy a vox populira** való nyilvános apellálás helyett minden nagyobb és népesebb városban elvbarátaik soraiban petíciókat köröztessenek aláírásra. A City-notabilitások sokoldalú kapcsolata az Egyesült Királyság kereskedő uraival és ezen urak befolyása segédeikre, raktári alkalmazottaikra és „kisebb" üzletbarátaikra bizonyára képessé teszi őket majd arra, hogy e petíciókat szép csendben, a világ háta mögött megtöltsék aláírásokkal, majd elküldjék a „tisztelt Háznak" ezzel a címkével: *Az angol nép hangja*. Mindössze abban tévednek, hogy úgy gondolják, a kormányt ilymódon összekoldult, összeintrikált és összealattomoskodott aláírásokkal megfélemlítik. A kormány ironikus önelégültséggel szemlélte, mint fütyülték ki a közigazgatási reformereket a theatrum mundiról***. Újságjai egyelőre hallgatnak, egyrészt, mert különben fel kellene jegyezniök a chartizmus sikereit, másrészt, mert az uralkodó osztály máris foglalkozik a gondolattal, hogy a „közigazgatásiak" élére áll, ha a népmozgalom erőszakossá válna. Egy „félreértést" tartanak fenn az effajta veszély pillanatára: azt a félreértést, hogy a közigazgatásiakat majdan a tömegek szószólóinak tekintsék. Hasonló félreértések képezik Anglia „történeti" fejlődésének lényegét, és senki sem tudja jobban kezelni ezeket, mint a szabadelvű whigek.

A *charta* igen lakonikus okirat és az *általános választójog* követelésén kívül csak a következő öt pontot tartalmazza, e jog gyakorlásának megannyi fel-

* – elnöki székbe – *Szerk.*

** – nép szavára – *Szerk.*

*** – világszínpadról – *Szerk.*

tételét: 1. ballottal (golyóval) való szavazást; 2. a parlamenti tagok vagyoni cenzusának *eltörlését*; 3. a parlamenti tagok fizetését; 4. évenként választott parlamentet; 5. egyenlő választókerületeket. Azon kísérletek után, amelyek az *általános választójogot* 1848-ban Franciaországban aláásták,[188] a kontinensen könnyen hajlanak az angol *charta* fontosságának és jelentőségének lebecsülésére. Figyelmüket elkerüli, hogy Franciaországban a társadalom kétharmad része parasztokból és körülbelül egyharmad része városlakókból áll, míg Angliában több mint kétharmad része él a városokban és nem egészen egyharmada vidéken. Angliában tehát az általános választójog eredményeinek ugyanabban a *fordított* arányban kell állniok franciaországi eredményeivel, mint a városnak és a vidéknek a két országban. Ezzel magyarázható az, hogy az általános választójog követelése Franciaországban és Angliában homlokegyenest ellenkező jelleget öltött. Ott a politikai ideológusok követelése volt, amelyet többé vagy kevésbé – ki-ki meggyőződése szerint – minden „művelt" ember magáévá tehetett. Itt éles választóvonalat képez egyfelől az arisztokrácia és a burzsoázia, másfelől a néptömegek között. Ott politikai, itt társadalmi kérdésnek számít. Angliában az általános választójogért folytatott agitáció történeti fejlődésen ment át, mielőtt a tömegek jelszava lett. Franciaországban *előbb* bevezették és *azután* kezdődött történelmi pályafutása. Franciaországban az általános választójog gyakorlata, Angliában az ideológiája vallott kudarcot. E század első évtizedeiben, Sir Francis Burdettnél, Cartwright őrnagynál, Cobbettnál az általános választójognak még teljesen az a határozatlan, idealista jellege volt, amely a lakosság valamennyi, nem közvetlenül az uralkodó osztályhoz tartozó részének jámbor óhajává tette. A burzsoázia számára valójában csak túlzó, általánosító kifejezés volt arra, amit az 1831-es parlamenti reformmal elért. 1838 után Angliában az általános választójog követelése nem öltötte fel reális, sajátlagos jellegét. Bizonyíték erre: Hume is, O'Connell is aláírták a chartát. 1842-ben az utolsó illúziók is szertefoszlottak. Lovett akkor egy utolsó, hiábavaló kísérletet tett arra, hogy az általános választójogot az úgynevezett radikálisok és a néptömegek *közös* követeléseként fogalmazza meg.[189] Ettől a pillanattól kezdve nem fért többé kétség az általános választójog értelméhez. Éppoly kevéssé az elnevezéséhez. Ez a néptömegek *chartája*, és a politikai hatalom megszerzését jelenti mint társadalmi szükségletei megvalósításának eszközét. Az általános választójogot, amely Franciaországban 1848-ban az általános testvériesülés jelszava volt, Angliában harci jelszóként értelmezték. Ott a forradalom legközvetlenebb tartalma az általános választójog volt; itt az általános választójog legközvetlenebb tartalma a forradalom. Ha átfutjuk az általános választójog történetét Angliában, azt láthatjuk, hogy ugyanabban

a mértékben veti le idealista jellegét, ahogyan kifejlődik itt a modern társadalom a maga végtelen ellentéteivel, az ipar haladása által létrehozott ellentétekkel.

A hivatalos és félhivatalos pártok valamint a chartisták mellett jelentkezik Angliában még egy „bölcsek" klikkje is, amely éppoly elégedetlen a kormánnyal és az uralkodó osztályokkal, mint a chartistákkal. Mit akarnak a chartisták? kiáltják. Fokozni és kibővíteni a parlament mindenhatóságát olymódon, hogy néphatalommá emelik. Nem zúzzák szét a parlamentarizmust, hanem magasabb hatványra emelik. Az igazi feladat a képviseleti rendszer szétzúzása. Egy napkeleti bölcs, *David Urquhart*, áll e klikk élén. David az angol Common Law-hoz (szokásjoghoz) akar visszatérni. A Statute Law-t (az írott jogot) korlátok közé akarja szorítani. Lokalizálni akar, ahelyett hogy centralizálna. „Az angolszász idők őseredeti jogforrásait" akarja a romok alól előásni. Akkor majd maguktól szökellnek ezek a források és megöntözik és megtermékenyítik a környező vidéket. David legalább következetes. David a modern munkamegosztást és a tőkekoncentrációt is az ősi angolszász vagy még inkább keleti szintre akarja visszahelyezni. Mint született felföldi skót, naturalizált cserkesz és szabad választás alapján török, képes elítélni a civilizációt, annak minden kinövésével együtt, és időről időre még megítélni is. De David nem ízetlen, mint azok a finom lelkek, akik a modern államformákat elválasztják a modern társadalomtól, akik helyi önállóságról regélnek tőkekoncentrációval egyetemben, egyéni egyetlenségről a munka egyénietlenítő megosztásával egyetemben. David visszafelé fordult próféta, aki a régész elragadtatását érzi az öreg Anglia iránt. Ezért rendjén valónak kell találnia, hogy az új Anglia elmegy mellette és otthagyja, bármily heves meggyőződéssel kiáltja is: „David Urquhart az egyetlen ember, aki megmenthet benneteket!" Ez történt még néhány nappal ezelőtt egy staffordi gyűlésen.

Die Administrativreform-Assoziation

A megírás helye: 1855 június 5.

A megjelenés ideje: „Neue Oderzeitung", 1855 június 8. (261.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Parlamenti események
[A háború vagy béke kérdéséről]

London, június 6. Palmerston újra bebizonyította, hogy mesterien tudja a diplomáciát a parlament révén és a parlamentet a diplomácia révén kézben tartani. A kormány politikáját kellett megvitatni Baring, Heathcote és Lowe pótindítványa alapján. Valamennyi pótindítvány alapját a bécsi konferencia[21] képezte. A pünkösdi szünet alatt Palmerston bűvészkedéssel eltünteti a bécsi konferenciát, a lezajlott parlamenti vitára hivatkozva Ausztriával szemben, az újra összeült parlamenttel szemben pedig a *lezajlott* konferenciára hivatkozva, amely szerinte már csak mondában létezik, bűvészkedéssel eltünteti a vitát. A bécsi konferenciával elesnek a feltételezésén alapuló pótindítványok, a pótindítványokkal elesik a kormány politikájára vonatkozó vita, és ezzel a vitával az, hogy a kormánynak nyilatkoznia szükséges az *„új" háború tendenciájáról, céljáról és tárgyáról*. Ez a cél, állítja *David Urquhart*, alias* *David bej*, nem más, mint hogy a szövetséges csapatok ismerkedjenek meg a Krím nyári betegségeivel, miután a Krím téli betegségeit már kitapasztalták. S ha Urquhart nem is ért meg mindent, Palmerstonját azért megérti. Csak a titkos szándéknak a nyilvános történelemre gyakorolt hatalmában téved. Palmerston tehát bejelenti az újból összegyűlt parlamentnek, hogy nincs már megvitatásra való tárgy, és a Ház nem tehet jobbat, mint hogy háborús feliratot intéz a Koronához, vagyis *bizalmat szavaz* a kormánynak. Egyelőre hajótörést szenved azoknak a parlamenti tagoknak a makacsságán, akik a pótindítványokról hosszú beszédeket tanultak be és portékájukat el akarják adni. De a konferencia feloszlatásával Palmerston élét vette e beszédeknek, és a horror vacui**, az unalom majd arra készteti a parlamentet, hogy fogadja el feliratát. Hogy megmeneküljön a beszédektől, a felirathoz fog folyamodni.

* – másképpen; más néven – *Szerk.*
** – irtózás az űrtől – *Szerk.*

A megváltozott helyzettel megváltozott Lowe pótindítványának értelme. Eredetileg a bécsi konferencia megszakítását jelentette. Most a bécsi konferenciának és a kormány diplomáciájának szankcionálását jelenti, amennyiben a fekete-tengeri orosz tengeri hatalom Russell által megfogalmazott csökkentését teszi a háború *végső céljává*, tulajdonképpeni *tárgyává*. Botránykő ez a békepártnak, mert túl sokat követel, a háborús pártnak, mert túl keveset, a kormánynak, mert egyáltalán tárgyat, a háború bevallott tárgyát követeli. Innen az a tünemény, hogy a békepártiak és a toryk most a Lowe pótindítványa fölötti *vita* folytatása *mellett*, a kormány pedig a vita folytatása *ellen* volt; innen Palmerstonnak az a kísérlete, hogy a vitát sutba dobja. A kísérlet nem sikerült. Ezért csütörtök estig elnapolta a vitát. Egynapi időt nyert. A közbeeső időben kinyomtatták a bécsi konferencia zárójegyzőkönyvét. A Ház elé terjesztik. Újabb közbejövő kérdés merül fel, és Palmerston remélheti, hogy dissolving view-ival* a tulajdonképpeni tárgyat, amelyről szó van, kiragadja a vita köréből.

A kétnapos parlamenti vita annyira unalmas, vontatott és zavaros volt, amennyire csak kitelik az olyan beszédektől, amelyeknek már eleve élét vették. Mégis jellemző színjátékot nyújtott azáltal, hogy a békepártiak a Disraeli határozata feletti szavazás előtt a kormánnyal, most pedig az ellenzékkel — a hivatásos ellenzékre gondolunk — kacérkodtak. Megmutatta továbbá a peelisták[13] és a Manchester-iskola[54] közötti entente cordiale-t**. A peelisták nyilvánvalóan abban a reményben ringatóznak, hogy a béke *után* ők fognak Angliában uralkodni, az ipari burzsoázia élén. Így végre hosszas bolyongások után valódi párt állna a peelisták mögött, és a gyárosok is végre hivatásos államférfiakra lelnének. A békepártiak ilymódon megnyerték Gladstone-t, Grahamet és Tsaikat, ezzel szemben elvesztették a „radikális" *Sir William Molesworthot*, aki több mint húsz évig volt a barátjuk. Molesworth olvashatta Hobbesban, akinek műveit ő adta ki, hogy „az értelem útja a fülön át vezet". Ezért nem az értelemre apellált, hanem a fülre. Azt tette, amit Hamlet megtiltott a színésznek[190]. Zsarnokabb volt a zsarnoknál, Russellabb Russellnál. Hobbesban azt is olvashatta, hogy minden ember egyenlő, mert mindegyik életét veheti a másiknak. Minthogy pedig neki az a fontos, hogy miniszteri életét tovább tengesse — azoknak a szellemében beszélt, akik ezt elvehetik tőle. Furcsa látvány volt ez a ditirambusokat zengedező számológép. Ezt még *Babbage* sem sejtette „A gépek filozófiája" c. könyvében. *Milner Gibson*, ez a

* — ködképeivel — *Szerk.*

** — szívélyes egyetértést — *Szerk.*

Manchester környékéről való baronet egyhangú volt, álmosító, száraz és elepesztő. Nyilván az angol ipar szomszédos metropoliszától tanulta, hogy a lehető legtöbbet állítsa elő a lehető legkisebb termelési költséggel. Olyan ember, akinek egész megjelenése elárulja, hogy unatkozik. Miért igyekezne szórakoztatni embertársait? Amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten! Ezenkívül nyilván a szellemet, a tréfát, az elevenséget a faux frais de production-hoz* számítja, és annak a gazdasági iskolának, amelyhez ő tartozik, első számú törvénye, hogy a „fölösleges költségek" kerülendők. *Bulwer* a maga „Királycsinálójának" heroikus és „Eugene Aram"-jának[101] szemlélődő hangulata között ingadozott. Az elsőnek hangulatában kesztyűt dobott Oroszországnak, a másodikéban mirtuszkoszorút font Metternich homlokára.

Az első este korifeusai Milner Gibson, Molesworth és Bulwer voltak, a másodiké *Cobden, Graham és Russell.* Egyedül Cobden beszéde méltó az elemzésre, de a hely és az idő ezt e pillanatban nem engedi. Jegyezzünk meg csak annyit, hogy Cobden azt állítja, Bonaparte kész lett volna elfogadni a legutóbbi osztrák javaslatokat. Sir James Graham, a néhai Sir Robert Peel dirty boya**, aki az utóbbi időben „érzelmekre", „megtört szívekre" és „igazságszeretetre" adta a fejét, felebarátjának, vagyis önmagának védőbeszédét mondta el. Graham megtiltotta Napiernek, hogy a Balti-tengeren cselekedjék, míg aztán beköszöntött az az évszak, amikor minden akció végzetes az angol flottára nézve. Megtiltotta Dundasnak, hogy Odesszát bombázza. Ilymódon semlegesítette az angol flottát mind a Balti-, mind a Fekete-tengeren. Azzal igazolja magát, hogy nagy flottákat szerelt fel. E flották puszta létezése is az angol hatalom bizonyítéka. Akciójuk ezért felesleges volt. Napier néhány nappal ezelőtt Urquhart egyik barátjához lakonikus levelet intézett, amelyet Urquhart a staffordi gyűlésen felolvasott. A levél szószerint így hangzik: „Uram! Én Sir J. Grahamet minden aljasságra képesnek tartom. *Ch. Napier.*"

Végül *Russell* felülmúlta önmagát. Beszéde elején kijelentette, hogy a megvitatásra váró nagy kérdés a következő:

> „Ha békét akarunk kötni, milyen békefeltételeket kaphatunk? Ha folytatni akarjuk a háborút, milyen célokért folytatjuk?"

Ami az első kérdést illeti, mondta, arra a bécsi jegyzőkönyvek adnak választ. Ami a másodikat, a háború célját illeti, erre csak *nagyon általánosan*

---

* – a termelés fölös költségeihez; termelési mellékköltségekhez – *Szerk.*

** – piszkos fickoja (aki a szennyes munkákat elvégzi) – *Szerk.*

válaszolhat, tudniillik sehogyan sem. Ha a „Törökország biztonsága" frázist hajlandók válaszként elfogadni, neki semmi kifogása nincsen ellene. E „biztonság" egyik értelmezését a *bécsi jegyzék* adja, egy másikat a *négy pont*[9], harmadikat találni pedig nem Russell dolga, hanem a *háborúé*. Napóleon elve az volt, hogy a háború maga fedezze a költségeit, Russell elve pedig az, hogy a háború maga találja meg a *célját*.

Parlamentarisches

A megírás ideje: 1855 június 6.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 9. (263.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A Krímből[192]

Az „Asiá"-val csütörtökön későn este érkezett posta lehetővé tette számunkra, hogy tegnap közöljük Pélissier tábornok jelentését a Szevasztopolnál május 22-én éjszaka vívott csatáról, valamint egy hiteles beszámolót a szövetségesek e hó 25-i előrenyomulásáról Csorgun felé. Canrobert vezetésével mintegy 25 000 ember átkelt a Csornaján, és miután az orosz előőrsöket a közvetlenül a jobbpart fölött meredő magaslatokon levő állásaikból kiűzték, elfoglalták e folyócska vonalát. Az oroszok, minthogy ez nem volt nekik megfelelő csatatér, magától értetődően visszavonultak, hogy minden erejüket az Inkerman és az ettől keletre levő sziklás vonulat közötti erős vonalra összpontosítsák. Ezzel az előrenyomulással a szövetségesek csaknem megkétszerezték az általuk elfoglalt terület kiterjedését – ezáltal elnyerték azt a teret, amelyre megnövekedett erőiknek nagymértékben szükségük volt – és sikerült utat nyitniok a Bajdar-völgybe, ami még igen hasznosnak bizonyulhat. A tábori hadműveletek újrakezdésére tett első lépés sikeres volt és ezt nagyobb jelentőségű akcióknak kellene követniök.

Ami a május 22-i csatát illeti, a harc színhelye a Karantén-öböl és a Központi bástya – az oroszok 5. sz. bástyája – között terült el. Nagyon áldz és véres összecsapás volt. Az oroszok, mint most Pélissier jelentéséből megtudjuk, a Karantén-öböl csúcsától a temetőig és onnan a Központi bástyáig húzódó egész területet megszállva tartották különálló védőművek és lövészárkok révén, bár a brit tengernagyi hivatalnak az ostromművekről készített hivatalos térképe szerint ezen a fontos terepen mindenütt ostromárkok vannak. De most úgy látszik, az az igazság, hogy mihelyt az Árboc- és a Központi bástya súlyosan veszélyeztetett helyzetbe kerültek és az ezeket védő külső műveket a franciák elfoglalták, az oroszok ezt a terepszakaszt egyetlen hatalmas erődítéssé változtatták át. Néhány éjszaka alatt egymással összekötött hosszú mellvédvonalakat építettek fel, melyek az egész térséget körülzárják, és ilymódon tágas place d'armes-ot, vagyis védett helyet képeznek, ahol biztonságosan lehet csapatokat összevonni, hogy

bármely francia támadás szárnyaira csapást mérjenek, sőt, erőteljes kitörésekre vállalkozzanak az előretolt francia ostromművek szárnyai ellen. Pélissier tapasztalatból tudta, milyen hamar fölhúzzák az oroszok az effajta építményeket és hogy milyen szívósan védelmezik a már elkészült védőműveket. Azonnal megrohanta őket. Május 22-én éjszaka két hadoszlopban indítottak támadást. A baloldali hadoszlop megvetette a lábát a Karanténöböl csúcsánál levő orosz futóárkokban és itt megállapodott; a jobboldali hadoszlop is birtokba vette az előretolt futóárkokat, de minthogy az ellenség heves tüzelése következtében működésképtelen volt, virradatkor vissza kellett vonulnia. A következő éjszaka erősebb hadoszlopokkal megismételték a kísérletet, és teljes sikerrel. Az egész védőművet elfoglalták és az oroszok ellen fordították olymódon, hogy a sánckasokat a futóárok egyik oldaláról a másikra vitték át. Úgy látszik, hogy a franciák ebben az ütközetben a legnagyobb vitézséggel harcoltak – mintha újjáéledt volna a régi furia francese*, amely az elmúlt időkben oly híressé tette őket, jóllehet be kell vallanunk, hogy Pélissier tábornok azon állításának, amely szerint túlerővel kellett megküzdeniök, van némi hencegés-íze.

Ami a város harmadik bombázását illeti, mely a Halifaxból érkezett jelentés szerint 6-án kezdődött és amelyet 7-én a Mamelon, valamint a Fehér bástya** megrohamozása és bevétele követett, az „Asia" postája nem szolgál újabb felvilágosításokkal, és így semmit sem tudunk hozzátenni múlt szerdai megjegyzéseinkhez. Úgy értesültünk azonban, hogy Omer pasa Eupatoriánál állomásozó seregéből 25 000 embert a Herszoneszra szállítottak, nyilvánvalóan tábori hadműveletek céljaira, mert ha újabb bombázást és rohamot terveznének, jobban tették volna, ha ezeket a törököket korábbi állomáshelyükön hagyják. De a jelek azt is mutatják, hogy a szövetséges hadsereget a félsziget belsejébe indítandó hadjárat céljaira igen elégtelenül látták el szállítóeszközökkel és készletekkel; és valószínű, hogy míg arra vár, hogy ezekről gondoskodjanak, Pélissier az ostromműveletek aktív felújításával foglalkoztatja csapatait, nem azzal a szándékkal, hogy most valóban megrohamozza a várost, hanem hogy fenntartsa a katonák morálját.

Abból, ahogy Pélissier viselkedik, amióta átvette a parancsnokságot, biztosnak látszik, hogy elhatározta, csakis a saját ítélőképességétől vezetteti magát és figyelembe se veszi azokat a terveket és elgondolásokat, amelyeket Louis Bonaparte fantáziája szülhet. Úgy látszik, most divatos foglalatosság Párizsban terveket készíteni krími hadjáratok számára; még az öreg Vaillant tábornagy is küldött egy-kettőt; de Pélissier tüstént azt táviratozta, hogy

* – francia harci düh – *Szerk.*

** – a Szelenginszk- és Volinszk-redoute-ok[137] – *Szerk.*

ha Vaillant olyan jónak tartja a terveit, jobb lesz, ha eljön a Krímbe és maga valósítja meg azokat. Hamarosan meglátjuk, hogyan fog eljárni ez az energikus, de önfejű és durva főparancsnok; mindenesetre ha igaz, amire a jelek utalnak, hogy „parancsokat" merészelt küldeni a brit, a török és a szárd vezérkari főnököknek anélkül, hogy azzal vesződött volna, hogy az illető főparancsnokokat tájékoztassa ezek tartalmáról, akkor igen hamar szép kis perpatvart fog felidézni a szövetséges táborban, ahol mind ez ideig nem egyetlen tábornokot, hanem a valamennyi főparancsnokot magában foglaló haditanácsot tekintették a legfelső hatalomnak. Képzeljük csak el az öreg Lord Raglan tábornagyot egy közönséges francia altábornagy parancsnoklása alatt!

Közben az oroszok sem tétlenkednek. Az a „várakozó" álláspont, amelybe Ausztria visszaesett, és az ország belsejéből érkező tartalékok és újoncok lehetővé teszik Oroszországnak, hogy új csapatokat küldjön a Krímbe. Már ott van a 3., 4., 5. és 6. gyaloghadtest, valamint több lovashadosztály. Most a 2. gyaloghadtest, amelyről hat hete azt mondták, hogy a Krímben van, valóban elindult Volhíniából a hadszíntérre, és követte a gránátoshadtesthez csatolt 7. könnyűlovassági hadosztály. Ez meglehetősen biztos jele annak, hogy a gránátoshadtest gyalogsága és tüzérsége indulnak következőként a Krímbe; és valóban úton is vannak már Volhínia és Podólia felé, hogy elfoglalják a 2. hadtest helyét. Ez utóbbi csapat, melynek parancsnoka Panyutyin tábornok, aki Magyarországon a Haynau seregéhez csatolt orosz hadosztálynak parancsnokolt, 49 gyalogzászlóaljat, emellett tüzérséget és könnyűlovasságot – összesen mintegy 50 000–60 000 embert – visz a Krímbe, mert nem lehet kétséges, hogy ezt az eddig még be nem vetett hadtestet teljes hadi létszámra emelték. A 2. hadtest csapatai folyamatosan érkeznek a hadszíntérre június 15. és július 15. közt, abban az időben, amikor minden valószínűség szerint döntő hadműveletekre kerül sor, és így igen fontos szerepük lehet az eljövendő krími hadjáratban.

Június havának valamiféle döntést kell hoznia ebben a krími hadviselésben. Mielőtt a június vagy legfeljebb a július véget ér, vagy az orosz tábori hadseregnek kell elhagynia a Krímet, vagy a szövetségeseknek kell felkészülniök a visszavonulásra.

From the Crimea

A megírás ideje: 1855 június 8. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 június 23. (4424.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A krími események bírálatához

London, június 8. Az, hogy a két szárd hadosztály mellett három francia tartalékhadosztály is érkezett, lehetetlenné tette a szövetségesek számára, hogy továbbra is a Hérakleiai Kherszonészosz szűk határai közé láncolják magukat. Ezért május 25-én, kevéssel azután, hogy Pélissier tábornok átvette a főparancsnokságot, 20 000–25 000 embert küldtek a Csornajához, megszállták e folyó vonalát és kiűzték az orosz előőrsöket a folyó jobb partja fölött meredő magaslatokon levő állásaikból. Mint bizonyára emlékeznek rá, több mint egy hónappal ezelőtt rámutattunk arra,* hogy az oroszoknak ez a leginkább előretolt védővonala nem az ő igazi csataterük, és ezért ezt a terepet ahelyett, hogy tartanák és ezen a vonalon bocsátkoznának harcba, valószínűleg már az első komoly támadás esetén feladják, hogy minden erejüket az Inkerman és az ettől keletre levő dombvonulat közötti erős vonalra összpontosítsák. Ez most megtörtént. Ezzel az előrenyomulással a szövetségesek csaknem megkétszerezték az általuk elfoglalt terület kiterjedését és kaput nyitottak maguknak a gazdag Bajdar-völgybe, ami az elkövetkezőkben igen hasznos lehet. Az elért előnyöknek azonban eddig nem jártak elég gyorsan és tevékenyen a nyomában. Az első megmozdulás után azonnal ismét pangás következett. Lehet, hogy a szállítóeszközök hiánya kényszerítette erre a hadsereget. A szövetséges hadvezérek közötti egyenetlenséget is okként említik. Szevasztopol június 6-án újra megindított, 3. számú bombázása azt a gyanút kelti, mintha az volna a cél, hogy az epizód után ismét visszatérjenek a régi megszokáshoz. De lehet, hogy a bombázást tábori hadműveletekkel kapcsolják össze. Egy szükséges intézkedést (v. ö. „Neue Oderzeitung"[1], 241. sz.**) mindenesetre végre megtettek – körülbelül 20 000 törököt Omer pasa személyes parancsnoksága alatt átszállítottak Eupatoriából a Herszoneszra. A szövet-

* *V. ö. 207–208. old. – Szerk.*
** *V. ö. 233. old. – Szerk.*

séges hadsereg ilymódon teljes 200 000 főre duzzadt. Ekkora haderővel bizonyára megkezdhetik az aktív hadműveleteket, mihelyt a szállítmányok és a szállítóeszközök megszervezése lehetővé teszi a táborba szállást. Itt azonban, úgy látszik, nagy nehézségeket kell leküzdeni.

A főhadsereg történetének második említeni való eseménye a Karantén-öböl és a Központi bástya (az oroszok 5. sz. bástyája) közötti harc. Ez ádáz és véres harc volt. Az oroszok, mint most Pélissier tábornok jelentéséből látjuk, a Karantén-öböl csúcsától a temetőig és onnan a Központi bástyáig húzódó egész területet megszállva tartották különálló védőművek és lövészárkok révén, bár még a brit tengernagyi hivatalnak az ostromművekről készített hivatalos térképe is mindenütt francia erődítéseket képzel erre a fontos terepre. Mihelyt az Árboc- és a Központi bástya súlyosan veszélyeztetett helyzetbe kerültek és az ezeket védő külső műveket a franciák elfoglalták, az oroszok ezt az egész kiterjedt szakaszt egyetlen hatalmas erődítéssé változtatták át. Néhány éjszaka alatt egymással összekötött hosszú mellvédvonalakat építettek fel, melyek az egész térséget körülzárják, és ilymódon tágas place d'armes-ot vagyis olyan védett helyet képeznek, ahol biztonságosan lehet csapatokat összevonni, hogy bármely francia támadás szárnyaira csapást mérjenek, sőt, erőteljes kitörésekre vállalkozzanak az előretolt francia ostromművek szárnyai ellen. Pélissier, hogy ne hagyjon időt az oroszoknak tervük kivitelére, elhatározta, hogy azonnal megrohanja őket, mielőtt még földmunkálataikat befejeznék. Május 22-én este két hadoszlopban indítottak támadást. A baloldali hadoszlop megvetette a lábát a Karantén-öböl csúcsánál levő orosz futóárkokban és itt megállapodott; a jobboldali hadoszlop is birtokba vette az előretolt futóárkokat, de az ellenség heves tüzelése miatt virradatkor vissza kellett vonulnia. A következő este erősebb hadoszlopokkal megismételték a kísérletet, és teljes sikerrel. Az egész védőművet elfoglalták és az oroszok ellen fordították olymódon, hogy a sánckasokat a futóárok egyik oldaláról a másikra vitték át. Úgy látszik, hogy a franciák ebben az ütközetben újra az ismert furia francesével* harcoltak, jóllehet be kell vallanunk, hogy az a mód, ahogyan Pélissier a leküzdendő nehézségeket ábrázolja, nem egészen mentes a vásári hangoskodástól.

Az azovi-tengeri expedíciót tudvalevően a legteljesebb siker koronázta. Egy nagyobbrészt a két flotta könnyű hadigőzöseiből álló, 15 000 főnyi brit, francia és török katonával megrakott flottilla, anélkül hogy ellenállásba ütközött volna, birtokába kerítette Kercset, Jenikalét és az Azovi-tengerbe vezető tengerszorost. A gőzösök e beltengeren előrenyomulva megjelentek

* – francia harci dühvel – *Szerk.*

Bergyanszk, Genyicseszk és Arabat előtt, és nagy gabona- és lőszerkészleteket, több gőzhajót és csaknem 200 szállítóhajót pusztítottak el vagy ezek elpusztítására kényszerítették az oroszokat. Sikerült nekik Kercsnél elfogni Gorcsakovnak a város parancsnokához intézett levelét. Az orosz fővezér szevasztopoli élelmiszerhiányról panaszkodik és új szállítmányok gyors küldését sürgeti. Most kitűnik, hogy az egész hadjárat alatt az Azovi-tenger volt az a fő csatorna, amelyen át az oroszok a Krímben készleteiket megkapták, és hogy ezek szállításához 500 *vitorláshajót* használtak. Minthogy a szövetségesek eddig csak 200 vitorláshajót találtak és pusztítottak el, a többi 300-nak feljebb, Taganrognál vagy Azovnál kell lennie. Ezért egy gőzhajórajt küldtek ki felkutatásukra. A szövetségesek sikere annál is inkább fontos, mert arra kényszeríti az oroszokat, hogy összes készleteiket lassú és bizonytalan szárazföldi úton Perekopon vagy a Rest-tenger belső részén át szállítsák, és fő raktáraikat Herszonnál vagy a Dnyeper melletti Beriszlavnál létesítsék, sokkal inkább veszélyeztetett helyeken, mint az Azovi-tenger felső végén levők. Ennek az expedíciónak a jóformán ellenállásba sem ütköző sikere a legnagyobb szemrehányás, amely a szövetségesek hadvezetését illetheti. Ha most négy nap alatt ilyen eredmények érhetők el, miért nem indították el az expedíciót a múlt év szeptemberében vagy októberében, abban az időpontban, amikor az orosz összekötő vonal hasonló megszakítása hadseregüknek a Krímből való visszavonulását és Szevasztopol feladását idézhette volna elő?

Az expedíciót kísérő szárazföldi csapatoknak az a rendeltetésük, hogy szükség esetén megvédjék a gőzhajókat, az elfoglalt helységeket ellássák helyőrséggel és zavarják az orosz összekötő vonalakat. Fő hadtestüket, úgy látszik, pusztán portyázó hadtestként, tábori hadműveletekre akarják felhasználni, hogy amikor csak alkalom adódik, kitörjön egy-egy gyors csapásra, amely után a hajóágyúk oltalma alatt visszavonulhat sáncaiba, és a legroszszabb esetben, ha túl nagy fölényben levő ellenséges haderő fenyegeti, ismét behajózza magát. Ha ez a célja, akkor fontos szolgálatokat tehet, és 15 000 ember nem túl sok az ilyen szolgálatra. Ha viszont az a rendeltetése, hogy önálló hadtestként saját hadműveleti bázissal tevékenykedjék, komoly szárnymozdulatot hajtson végre az oroszok ellen és komolyan veszélyeztetni próbálja a Krím belsejét, akkor 15 000 ember, akiknek a létszámát kikülönítések is gyengítik, túl kevés egy ilyen hadműveletre, és kiteszik magukat annak a nagy veszélynek, hogy elvágják, fölényben levő erők bekerítik és megsemmisítik őket. Jelenleg csak annyit tudunk, hogy Kercsnél partra szálltak és azzal foglalkoznak, hogy ezt a helyet a szárazföldi oldalon védelmi állapotba hozzák. Miután az oroszok önként kiürítették Szudzsuk Kalét, a

cserkesz parton egyetlen erőd, Anapa maradt a kezükön. Ez a hely természettől fogva igen erős, és most ezenkívül alaposan meg is erődítették. Kételkedünk abban, hogy a szövetségesek ez idő szerint támadásra vállalkoznak ellene. Ha megtennék, nagy hibát követnének el, hacsak nem biztosak a gyors sikerben. Szétforgácsolnának csapatokat, amelyeknek a legnagyobb koncentrációra van szükségük, és új támadási objektumokra pazarolnának erőket, mielőtt még a régieket biztosították volna.

Zur Kritik der Vorgänge in der Krim

A megírás ideje: 1855 június 8.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 11. (265.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A nagy parlamenti vita

London, június 9. A nagy parlamenti vita nyálömlésben végződött vagy inkább múlt ki. Baring indítványa minden ellentmondás nélkül, „*a Ház általános derültsége közepette*" elfogadtatott. A jó unalmas indítvány a Koronához intézett háborús felirattal végződik. Vajon a Ház a háborút nyilvánította „une guerre pour rire"-nek* avagy önmagát nyilvánította „un parlament pour rire"-nek**? Mindenesetre a kéthetes vita igazi befejezése nem Baring indítványának elfogadásában – e puszta formaságban – rejlett, hanem abban az általános nevetésben, abban a spontán, házszabály-ellenes izomgörcsben, abban az indiszkrét, természeti kiáltásban, amelybe a „tiszteletreméltó Ház" beletemette az indítványokat és ellenindítványokat, pótindítványokat és kiegészítő pótindítványokat, a kormányt és az ellenzéket, a beszédeket és az ellenbeszédeket, a prédikációkat és a dedukciókat, a metsző szarkazmust és a patetikus esküdözést, a békefohászt és a harci lármát, a taktikázást és a tapintatlanságot – önmagát és a szavazását. A Ház úgy menekült meg a nevetséges helyzetből, hogy kinevette önmagát. Ezzel bevallotta, hogy parlamenti közegében a világtörténelmi komolyság először konvencionális komolysággá torzul, míg aztán a mesterkélt komolyság természetes mulatságba csap át.

Teljesen csődöt mondott minden olyan kísérlet, hogy Palmerstont rábírják a kormánypolitika megfogalmazására, valamiféle nyilatkozatra a háború tárgyáról, tendenciájáról vagy céljáról. Egyenest kijelentette: „*Lehetetlenség* egy minisztert, sőt bárki tetszőleges ismerőst megkérdezni, hogy mi a háború tárgya." Mindenekelőtt a békepártiak[126] hajtották malmára a vizet. Azt akarjátok tudni, hogy miért viselünk háborút? Itt van Richard Cobden, aki békét akar mindenáron. Vagy nem becsülitek-e többre a bárminemű ár nélkül való háborút a mindenáron való békénél? Üssétek Richard Cobdent!

---

* – „nevetséges háború"-nak – *Szerk.*

** – „nevetséges parlament"-nek – *Szerk.*

Így tolta állandóan maga és ellenfelei közé Cobdent vagy Brightot vagy Grahamet vagy Gladstone-t.

A gyapot-héroszokat nemcsak katonai díszkabátjának kibélelésére használta fel. Ennél többre szolgáltak: lőport fabrikált a gyapotból. A vita folyamán egyúttal az is megmutatkozott, hogy Russell személyében, mint azelőtt Aberdeenében, Palmerstonnak most van egy villámhárítója, egy magához a kabinethez tartozó villámhárítója a saját szent és sérthetetlen személye számára. E célból küldte Russellt Bécsbe, abból a célból, hogy villámhárítójává változtassa. És mint azelőtt Layard és Tsai Aberdeent, úgy nyilvánítja most Roebuck Russellt felelősnek a hős Palmerston „shortcomingjaiért"*. Mint akkor a peelisták[13], most a russellisták akadályozzák „szabad lelkének" „szárnycsapásait"[193]. Ezek a súlyok nem azért lógnak rajta, mint a schwarzwaldi órákon, hogy járni tudjon, hanem azért, hogy rosszul üthessen.

Az alsóház összes klikkjei kárvallottan kerültek ki az egyezményes látszatütközetből. A *peelisták* végre beismerték, hogy eddig hadsereg nélküli tisztek voltak. Feladták azt az igényüket, hogy önálló frakciót alkossanak, és nyíltan csatlakoztak a Manchester-iskolához[54]. Ők, akikre a háború első évében a hadsereg és a tengerészet vezetését bízták, az örök béke mellett tett hitvallásukkal ostoba módon maguk nyilvánították magukat koalíción belüli *árulóknak*, Palmerston–Russell örömteli meglepetésére. Lehetetlenné tették magukat.

A *Manchester-iskola* valójában azért akarja a békét, hogy ipari téren kifelé is, befelé is háborút viselhessen. Az angol burzsoázia uralmát akarja a világpiacon, hogy ott csak az ő fegyvereivel, gyapotbálákkal lehessen küzdeni, és magában Angliában is, hogy ott az arisztokratát, mint a modern termelés számára fölöslegeset, iktassák ki, a proletárt, mint a termelés puszta szerszámát, igázzák le, ő maga pedig, mint a termelés vezetője, vezesse az államot is és sajátítsa el az állami méltóságokat. Most pedig Cobden denunciál egy papot, dr. Griffithset, mert nyilvános gyűlésen fölöslegesnek nyilvánította a Lordok Házát. És Bright a *királyi* gyermekek sorsán siránkozik, akiket a háborúval együtt járó romlás arra fog kényszeríteni, hogy maguk mossák az ingeiket. Mindketten denunciálják a népi agitációt. Ezek volnának az Anti-Corn-Law League[160] hősei, akiket a népi agitáció hullámai emeltek a magasba és akik „a korona barbár csillogását", a lordokat, a földbirtokos arisztokráciát stb. „fölös termelési költségeknek" denunciálták? Egész lényegük, a béke-prédikálást sem kivéve, az arisztokrácia elleni harcban állt. És most a tömegeket denunciálják az arisztokráciánál! Et propter vitam

* – „fogyatékosságaiért" – *Szerk.*

vivendi perdere causas.* A Manchester-iskola ebben a vitában lemondott létalapjáról.

Ami a torykat illeti, ők felfedték a saját kebelükön belüli békepártot és bebizonyították, hogy azt a hagyományt, amely szerint ők az angol nacionalizmus képviselői, éppoly kevéssé őrizték meg, mint a „Bonaparte-ok" elleni gyűlöletüket.

S végül a kormánypártiak? Mi sem jellemzi őket jobban, mint a görcsös ragaszkodás egy indítványhoz, amelyet egy héttel ezelőtt maga Palmerston kénytelen volt elutasítani, amelyet a javaslattevő el akart ejteni és amelyet Walpole a toryk nevében, Gladstone a békepártiak nevében, a Ház pedig az „általános derültség" nevében elfogadott.

A „Morning Herald"[51] a következő tudósítást kapta a Finn-öbölből:

„Kronstadttól 16 mérföldnyire, május 28-án. Az »Orion« felderítést végzett. Jelenti, hogy a kronstadti orosz hajóraj 6 tengerálló sorhajóból, ugyanannyi csaknem leszerelt sorhajóból, 13, a külső jelek szerint úszó ütegekké átalakított sorhajóból, valamint 8 nagy gőzösből és nagyszámú ágyúnaszádból — ezeket nem sikerült megszámolni — áll. Bomarsund meglátogatásakor mindent ugyanolyan állapotban találtunk, mint ahogyan otthagytuk; az oroszok semmit sem tettek az erődítmények újjáépítése érdekében. A lakosok közül senki sem mutatkozott. A büntetések, amelyekkel múlt évben a szövetséges hajórajokkal kereskedőket sújtották, nagyon elővigyázatossá tették a lakosságot."

Die grosse parlamentarische Debatte
A megírás ideje: 1855 június 9.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 12. (267.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* – S életedért félvén — elveszteni azt, amiért élj![194] – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Szevasztopol[195]

A „Baltic" postája révén birtokunkba jutottak a legutóbbi szevasztopoli eseményekkel kapcsolatos hivatalos okmányok. Pélissier tábornok és Lord Raglan jelentéseit tegnap tettük közzé; most pedig folytatjuk az ezen és más tanúbizonyságok alapján megállapított tények közlését:

Június 6-án a támadás jobbszárnyán levő szövetséges ütegek ismét tüzet nyitottak a városra. Ez azonban ezúttal nem volt általános bombázás; bizonyos pontokra koncentrált ágyúzás volt, azzal a céllal, hogy ezeket azonnal bevegyék. Azok a külső művek, amelyeket az oroszok február 23-án és március 12-én építettek ki ezen a védelmi fronton, a Szelenginszk-, a Volinszk- és a Kamcsatka-redoute-ok[137], eddig távol tartották az ostromlókat és ütegeiket. A nyugati fronton, a szövetségesek támadásának balszárnyán, nem voltak ilyen külső művek, és minthogy a franciák addigra csaknem a védőművek árkának vagy fedett útjának (ha van ott ilyen) szélénél vetették meg a lábukat, az ezen az oldalon tett haladás messze maga mögött hagyta a támadás jobbszárnyának lassúbb előrenyomulását. Minthogy a szövetségesek ostromterve az arcvonal két nagy szakaszát – a belső kikötőtől* nyugatra levő várost és a kikötő keleti oldalán levő külvárost, Karabelnaját – két különálló erődnek tekinti, amelyeket egyidejűleg kell megtámadni, a jobbszárnyon folyó támadásba nagyobb energiát kellett belevinni és a külső műveket rohammal bevenni, hogy a szövetségesek ezen az oldalon egy vonalba kerüljenek a támadás balszárnyán levő előretolt párhuzamos árkaikkal. Ennek érdekében be kellett venni a fent említett redoute-okat és néhány kisebb sáncot, amelyek egy a Mamelont (Kamcsatkát) jobbról oldalazó kőfejtőben épültek. Következésképpen 36 órás ágyúzás után június 7-én este a franciák előrenyomultak a Szelenginszk- és a Volinszk-redoute ellen a Kilen-szakadékon át és a Mamelon ellen, míg a britek a kőfejtőt rohamozták meg. Egyórás kemény küzdelem után a szövetségesek a védőművek birtoká-

* A Déli-öböltől. – *Szerk.*

ban voltak. Több ágyút zsákmányoltak és 400 foglyot ejtettek, akik közül 13 tiszt. A veszteségek mindkét oldalon igen súlyosak voltak.

Így tehát ezen az oldalon most majdnem ugyanúgy állnak a dolgok, mint február 22. előtt. A szövetségesek által elfoglalt redoute-ok közül a Mamelon (melyet az oroszok Kamcsatka-redoute-nak neveznek) a legfontosabb. Március 12-én és az azt követő napokban építették. Akkor mindjárt rámutattunk e védőmű nagy fontosságára és arra, hogy milyen jelentős szerepe lesz a küzdelemben.[196] Az események teljes mértékben igazolták nézeteinket. Ez a sebtében felépített tábori erődítmény 88 napig tartóztatta fel az ostromlók előrenyomulását a fél arcvonalon, vagyis kétszer annyi időn át, mint amennyit átlagos ostromoknál több mint elegendőnek tekintenek egy jókora erőd bevételére. Hadd magyarázzuk meg ezt a meglepő jelenséget, amelynek csak két megfelelője akad az ostromok történetében: az egyik Kolberg védelme 1807-ben a poroszok, a másik Danzig védelme 1813–14-ben a franciák által.

A tábori hadseregek megnövekedésével a Vauban-korabeli régi és általában kis erődítmények elvesztették jelentőségüket. A győztes seregek veszélytelenül elhaladhattak mellettük, portyázó hadtestük is alig vette megfigyelés alá, míg a hadsereg tartalékai meg nem érkeztek és nem szakítottak időt bevételükre. De ha e tekintélyes hadseregek menetelésük során nagy erődökbe ütköztek, ezek mindig feltartóztatták őket. Ez történt Napóleonnal Mantovánál 1797-ben és Danzignál 1807-ben. Az ok nyilvánvaló. Amikor egy 150 000 főnyi hadsereg ellenséges ország területére nyomult előre, az aprócska erődök nem jelentettek veszélyt a hátában; helyőrségük együttvéve sem volt elég erős ahhoz, hogy harcba szálljon azokkal az erősítésekkel és tartalékokkal, amelyeket a gyülekezőhelyekről az aktív hadsereg teljes létszámban tartására küldtek. Azonkívül az ilyen kis helyőrségek nem tudtak valamennyire is erős csapattesteket kikülöníteni, hogy átfésüljék a terepet és megszakítsák az ellenséges hadsereg összekötő vonalait. De ha tekintélyes nagyságú, 15 000–25 000 főnyi helyőrségű erőd került a hadsereg útjába, más volt a helyzet. Az ilyen erőd egy egész vidék védelmének középpontja volt; bármely irányba, tekintélyes távolságra erős csapattestet tudott kikülöníteni, amely alkalmas volt tábori hadműveletekre és túlerő támadása esetén mindig biztosan visszavonulhatott az erősségbe. Egy ilyen erőd megfigyelés alatt tartása csaknem olyan fáradságos volt, mint a bevétele; ezért azonnal be kellett venni.

Mármost a Vauban- és Cormontaigne-féle régi erődök minden védelmi eszközüket a fő sáncfal köré és a fő árokba összpontosították. Összes ollós sáncaikat, félholdsáncaikat, ellengátjaikat, toronyműveiket úgy sűrítették,

hogy mindenestül egyetlen védelmi vonalat alkossanak, melybe ha egyszer behatoltak, néhány nap alatt teljesen áttörték; és ha egyszer rést ütöttek e védőműveken, az erődöt bevették. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer teljesen alkalmatlan volt a nagy erődök számára, pedig csakis ilyenek állíthatták meg nagy betörő hadseregek előnyomulását; a helyőrség feláldozásával lett volna egyenlő, mert ha egyszer rést ütöttek, az erőd védtelenné vált. Más rendszerhez kellett folyamodni – az előretolt védőművek rendszeréhez. Montalembert francia tábornok, Carnot mestere volt az első, aki szakmájának előítéleteivel dacolva bátran kiállt a különálló erődítmények mellett; de a különálló erődítményekkel ellátott, teljes védelmi rendszert alkotó nagy erődök építésének módszerét jelenlegi tökéletességében Németországban dolgozták ki, főleg Aster porosz tábornok. Köln, Koblenz, Posen, Königsberg és részben Mainz nagyszerű védőművei az ő munkái és új korszakot jelölnek az erődítések történetében. A franciák végül elismerték, hogy szükséges áttérni erre a rendszere, és Párizs védőműveit elsőrendű stílusban tervezett és kivitelezett különálló erődökkel építették fel.

A különálló erődök rendszere egyszeriben új védelmi módot tett szükségessé. A nagy erődök helyőrségét olyan létszámúra kellett növelni, hogy nem volt szükség arra, hogy csupán passzív védekezésre szorítkozzék, amíg az ellenség, előrehatolva a vártérig, olyan közel nem ér, hogy kitörést intézhetnek ellene. Egy 20 000 vagy 25 000 főnyi helyőrség elég erős volt ahhoz, hogy az ellenséget a saját területén támadja meg. Az erőd és a körülötte levő terep, ameddig a különálló erődök védték, elsáncolt tábornak, vagyis a helyőrség tábori hadműveletei támaszpontjának jellegét öltötte, amely helyőrséget magát kisebbfajta hadsereggé változtatták. Az eddig passzív védelem aktív lett, támadó jelleget öltött. Annyira szükség volt erre, hogy amikor a franciák 1807-ben megostromolták Danzigot, a mintegy 20 000-es létszámú porosz helyőrség éppen ilyen különálló erődöket épített fel, amelyek addig ott nem voltak, de amelyeket azonnal szükségesnek ismertek fel ahhoz, hogy e nagy helyőrség erőforrásait felhasználják a helység megfelelő védelmére. Amikor a franciák 1813–14-ben a szövetségesek ellen védték Danzigot, még nagyobb sikerrel alkalmazták ugyanezt az elvet.

Az ostrom, amely Vauban óta rövid időtartamú hadművelet volt, és célját csaknem biztosan el lehetett érni adott számú nap alatt, hacsak kívülről nem zavarják meg a lefolyását – az ostrom most az eshetőségeknek éppen annyira alávetett hadműveletté vált, mint a nyílt mezőn való háború. A falakon elhelyezett tüzérség egyszeriben másodlagos fontosságúvá vált; a tábori tüzérség még az erődök védelmében is csaknem elsőbbséghez jutott. A mérnökök szakértelmét már nemcsak az ostrom során

keletkezett károk helyreállítására vették igénybe; akárcsak a harctéren, hadállásokat kellett kiválasztaniok és megerősíteniök az erődök előtt, futóárkokat kiépíteniök az ellenség futóárkai felé, ellenhadművekkel oldalba támadniok az ellenség hadműveit, hirtelen megváltoztatniok a védelmi frontot és ilymódon a támadási front megváltoztatására kényszeríteniök az ellenséget. A gyalogság éppen annyira fő támaszává vált az ostromháborúnak, mint a harctérinek, a lovasság pedig csaknem minden helyőrség igen fontos tartozéka lett. Nem volt többé mód arra, hogy megállapítsák valamely ostrom valószínű időtartamát, és Vaubannak a várak megtámadására vonatkozó szabályai, bár a tüzérségi támadás részleteit illetően javarészt érvényesek maradtak, teljességgel alkalmazhatatlanokká váltak az ostrom *egészére* vonatkozólag.

Szevasztopolnál az oroszoknak nem volt idejük arra, hogy különálló védőműveket építsenek. Kénytelenek voltak az erődítés régi módszere szerint eljárni. Első védőműként egy fő falat emeltek; valóban ez volt pillanatnyilag a legfontosabb tennivaló. Emögött felépítettek egy második és egy harmadik védelmi vonalat és mind ez idő alatt folytatták az elsőnek a megerősítését. Később, amikor fokozatosan rájöttek, hogy még a fő faltól bizonyos távolságnyira is fölényben vannak, előrenyomultak, felépítették a Szelenginszk- és Volinszk-redoute-okat, majd végül a Mamelonon levő védőművet és lövészárkok egy hosszú vonalát, míg a nyugati fronton, ahol a franciák fő hadereje helyezkedett el, csupán néhány félholdsáncot tudtak felépíteni a fő árok közvetlen közelében, valamint nem sokkal előbbre egy sor lövészárkot. Így attól a pillanattól kezdve, hogy az oroszok megerődítették a Mamelont, a keleti front aránylag biztonságban volt, a nyugati fronton viszont, ahol nem voltak ilyen külső védőművek, az ostromlók fokozatosan előrenyomultak egészen a fő árok legszéléig. Ezért ahhoz, hogy a támadás jobbszárnyán megközelíthessék az uralkodó és döntő helyzetű Malahov-bástyát, az ostromlóknak előbb be kell venniök a Mamelont; de míg a Mamelon a Malahovot védte, őt magát védte a háta mögött levő valamennyi védőmű, és hogy mennyire védték, az megmutatkozott a második bombázás során, mikor is Canrobert nem merte komolyan megrohamozni. A franciáknak kétségtelenül még most is nagyon nagy veszteségeket kellett elszenvedniök e védőmű bevételekor.

Azalatt, hogy a szövetségesek ismét tüzet nyitottak és hogy Pélissier tábornok energikusan, mit sem törődve katonáinak életével, megragad minden kedvező alkalmat, hogy közelebb jusson a védelemhez, a Csornajánál a hadműveletek teljesen megrekedtek. Ez az eljárásmód egyszeriben bepillantást nyújt Pélissier jellemébe és megerősíti korábbi hírnevét, amely

szerint makacs, konok és vakmerő. Két út állt előtte: vagy tábori hadműveletet kezd, az északi oldalon is körülzárja Szevasztopolt, azután kettőzött energiával és a gyors siker megnégyszereződött esélyével kezdi újra az ostromot, vagy pedig tovább halad az elmúlt nyolc hónapban járt tévúton; makacsul kitart a déli oldalon, itt az utolsó kőig mindent lerombol és kiűzi az oroszokat egy olyan erődből, melyet, ha legyőz is, saját csapatai nem szállhatnak meg az északi oldalon elhelyezett ütegek miatt.

Nincs a világon egyetlen értelmes katona sem, aki Pélissier parancsnoki kinevezésének és a szövetségesek nagy erősítéseinek hírére ne azt várta volna, hogy nyomban az első utat választja. Kiváltképpen, amikor Omer pasa 25 000 törökkel átment Balaklavába, senki sem kételkedett abban, hogy a szövetségesek elég erősek ahhoz, hogy az ostromot folytassák, 15 000 embert Kercsbe küldjenek és mégis több emberrel nyomuljanak előre a nyílt mezőn, mint amennyit az oroszok szembe tudnak állítani velük. Miért nem így cselekedtek? Még mindig híjával vannak szállítóeszközöknek? Nem bíznak abban, hogy véghez tudnak vinni egy hadjáratot a Krímbe? Nem tudjuk. De egy bizonyos: hacsak nem *nagyon nyomós* okok kényszerítik Pélissiert arra, hogy tartózkodjék a tábori hadműveletől, akkor merő konokságból és önfejűségből egészen rossz úton halad; mert ugyanolyan veszteségekkel, amilyeneknek a mostani rohamok során állandóan kiteszi hadseregét, a nyílt mezőn sokkal nagyobb és sokkal döntőbb hatású eredményeket érhetne el. Bevenni a déli oldalt olymódon, hogy az ezt teljességgel uraló északi oldalt még csak körül sem zárták,* ez annyi, mint dacolni a hadviselés valamennyi szabályával, és ha Pélissier erre készül, még tönkreteheti a parancsnoksága alatt álló nagy hadsereget.

Tételezzük fel azonban a legjobbakat az új parancsnok kétes cselekvései kapcsán. Lehet, hogy a támadás balszárnyán vívott csaták elkerülhetetlenek voltak és hogy az orosz ellenárkok váltották ki ezeket. Lehet, hogy szükséges volt visszaszorítani az oroszokat eredeti vonalaik határai közé – néhány kemény, ellenállhatatlan csapással meggyőzni őket az ostromlók fölényé-

* *A „Neue Oderzeitung"-ban a cikk így fejeződik be:* érthetetlen eljárás. Lehet, hogy Pélissier még híjával van a nyílt mezőn való hadműveletekhez szükséges szállítóeszközöknek. Az is lehet, hogy az oroszok ellenárkai szükségessé tették, hogy visszaszorítsák őket eredeti vonalaik mögé és a tábori hadműveletek megkezdése *előtt* éreztessék velük az ostromlók fölényét. De mindenesetre Malahov bevételével az utolsó ok is megszúnik. Ha Pélissier elég megátalkodott lesz ahhoz, hogy *folytassa* komoly támadásait a helység fő része ellen, ahelyett hogy minden rendelkezésére álló erővel az orosz tábori hadsereg erejét torné meg, akkor *a parancsnoksága alatt álló hadsereg tönkremenetele egyáltalán nem valószínűtlen*, annál is inkább, minthogy a hely, amelyre ilyen nagy embertömeget zártak össze, egyetlen temető, melynek halálos miazmáit az első nyári hőség kikelti. – *Szerk.*

ről --, mielőtt megkockáztathatták a hadsereg kettéválását ostromhadtestre és tábori hadtestre. De még ha ennyit megengedünk is, most azt kell mondanunk, hogy ez már a végső határ, és minden további, komoly vállalkozás a helység fő része ellen egyenesen hiba lesz, hacsak előzőleg minden e célra rendelkezésre álló erővel meg nem törik az orosz tábori hadsereg erejét.

Sevastopol

A megírás ideje: 1855 június 12. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 június 29. (4429.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Napóleon haditervei

A francia kormány megint helyénvalónak vélte, hogy a párizsi „Constitutionnel"[197] hasábjain megsejtesse a világgal, milyen módon szándékoznak folytatni a háborút a következő hónapokban. Ezek az expozék mostanában nemcsak divatosakká, hanem rendszeresekké is váltak, és bár meglehetősen ellentmondanak egymásnak, egészen jó képet nyújtanak arról, hogy adott időben milyen kedvező lehetőségek állnak nyitva a francia kormány előtt. Mindent egybevéve Louis Bonaparte Oroszország elleni összes lehetséges haditerveinek gyűjteményét alkotják. Mint ilyenek megérdemelnek némi figyelmet, mert hozzájuk kapcsolódik a második császárság sorsa és a francia nemzeti újjászületés lehetősége.

Úgy tűnik hát, hogy nem lesz semmiféle „grande guerre"* 500 000 osztrákkal és 100 000 franciával a Visztulánál és a Dnyepernél. Nem kerül sor azoknak az „elnyomott nemzetiségeknek" az általános felkelésére sem, amelyek szemüket folyton a Nyugatra szegezik. Nem jelennek meg magyar, olasz, lengyel hadseregek annak az embernek a varázsszavára, aki megdöntötte a római köztársaságot.[198] Mindez a múlté. Ausztria megtette kötelességét a Nyugattal szemben. Poroszország úgyszintén. Az egész világ úgyszintén. Mindenki elégedett mindenkivel. Ez a háború egyáltalán nem nagy háború. Nem arra rendeltetett, hogy megújítsa a franciák oroszok elleni régi harcainak dicsőségét, bár Pélissier mellesleg éppen ezt állítja egyik jelentésében. A francia csapatokat nem azért küldik a Krímbe, hogy ott dicsőséget arassanak; egyszerűen azért vannak ott, hogy rendőri szolgálatot teljesítsenek. Az eldöntendő kérdés merőben helyi jellegű: a Fekete-tenger feletti szupremácia – és ezt éppen a szóbanforgó térségben fogják megoldani. Ostobaság lenne nagyobb méretűvé tenni a háborút. A szövetségesek „tisztelettudóan, de határozottan" levernek minden orosz ellenállási kísérletet a Fekete-tengeren és annak partjain; és amikor ezt meg-

* – „nagy háború" – *Szerk.*

tették – nos, akkor természetesen ők vagy Oroszország vagy mindketten békét kezdeményeznek majd.

Így hát egy újabb bonapartista önámítás került a sutba. Szertefoszlottak azok az álmok, hogy a Rajna lesz Franciaország határa, hogy megszerzik Belgiumot és Szavoját, és az álmok helyébe nem mindennapi józan szerénység lépett. Nem azért harcolunk, hogy visszahelyezzük Franciaországot abba a pozícióba, amely őt Európában megilleti. Korántsem. Még csak nem is a civilizációért harcolunk, ahogyan ezt nemrég még mondani szoktuk. Túl szerények vagyunk, semhogy ilyen nagy dolgokra igényt tartanánk. Amiért harcolunk, az – hát igen, az semmi több, mint a bécsi jegyzőkönyv harmadik pontjának értelmezése! Így beszél most III. Napóleon ő császári felsége, a hadsereg kegyéből és Európa türelméből Franciaország császára.

És mi végett ez az egész? Azt mondják nekünk, hogy a háború merőben helyi célért folyik és merőben helyi eszközökkel sikeresen befejezhető. Vegyétek ki Oroszország kezéből a Fekete-tenger feletti tényleges szupremáciát és már el is értétek a célt. Ha egyszer a Fekete-tengernek és partvidékeinek urai vagytok, tartsátok azt, amit megszereztetek, és Oroszország egykettőre beadja a derekát. Ez a legújabb a párizsi főhadiszállástól származó sok haditerv közül. Nézzük hát meg kissé közelebbről.

Vizsgáljuk meg a dolgokat jelenlegi állásuk szerint. Az egész partvidéket, az egyik oldalon Konstantinápolytól a Dunáig, és a másikon körbe a cserkesz parttól Anapát, Kercset, Balaklavát, egészen Eupatoriáig, kiragadták az oroszok kezéből. Kaffa és Szevasztopol az egyedüli pontok, amelyek még kitartanak; az egyiket erősen szorongatják, a másiknak pedig olyan a fekvése, hogy fel kell adni, mihelyt komoly veszély fenyegeti. Sőt mi több, a szövetséges hajóhadak végigsöprik az Azovi-beltengert; könnyű hajóik egészen Taganrogig jutottak fel és minden fontosabb helységet megtámadtak. Elmondhatjuk, hogy a partvidék egyetlen része sem maradt az oroszok kezén, kivéve a Perekop és a Duna közti sávot, vagyis az e parton birtokolt területeiknek körülbelül egytizenötödét. Mármost tételezzük fel még azt is, hogy Kaffa és Szevasztopol elesett, és hogy a Krím a szövetségesek kezére került. Mi lesz akkor? Oroszország már fennhangon kijelentette, hogy ilyen helyzetben nem köt békét. Bolond lenne, ha megtenné. Ez azt jelentené, hogy feladja a csatát, miután előhadát visszaverték, éppen abban a pillanatban, amikor főereje közeledik. Mit tehetnek hát a szövetségesek, miután óriási áron biztosították maguknak ezeket az előnyöket?

Mint mondják, lerombolhatják Odesszát, Herszont, Nyikolajevet; sőt, partra szállíthatnak Odesszánál egy erős hadsereget, úgy megerődíthetik

ott magukat, hogy akármilyen nagyszámú orosz ellen ki tudnak tartani, hogy aztán a körülményektől függően cselekedjenek. Azonkívül csapatokat különíthetnek ki a Kaukázusba és szinte megsemmisíthetik azt az orosz hadsereget, amely jelenleg Muravjov tábornok parancsnoksága alatt Grúziát és a többi Kaukázuson túli területet tartja. De tegyük fel, hogy mindezt véghezvitték; ismét megkérdezzük, mi lesz, ha Oroszország megtagadja, mint ahogy bizonyára meg fogja tagadni, hogy ilyen körülmények közt békét kössön? Nem szabad elfelejteni, hogy Oroszország nincsen ugyanabban a helyzetben, mint Franciaország vagy Anglia. Anglia megengedheti magának, hogy szánalmas békét kössön. Valóban, mihelyt John Bull[39] megelégeli az izgalmakat és a hadiadót, buzgón azon lesz, hogy kimásszon a csávából és hagyja, hogy kedves szövetségesei boldoguljanak, ahogy tudnak. Anglia igazi hatalma és erejének forrása nem pontosan ebben az irányban van. Louis Bonaparte szintén kerülhet olyan helyzetbe, hogy a dicstelen békét előnyben részesíti a késhegyig menő háborúval szemben; mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ha egy ilyen kalandor kétségbeejtő helyzetbe kerül, az a lehetőség, hogy még hat hónappal meghosszabbíthatja uralmát, legyőz minden más megfontolást. Bizonyos, hogy Törökország és Szardínia a döntő pillanatban kénytelenek lesznek a saját csekélyke erőforrásaikra hagyatkozni. Ennyi legalább bizonyos. De Oroszország a régi Rómához hasonlóan *nem köthet* békét, ameddig az ellenség országa területén van. Oroszország százötven év óta soha nem kötött olyan békét, amelyben területet vesztett volna. Még Tilsit[199] is területnövekedést hozott számára, és a tilsiti békét akkor kötötték meg, amikor még egyetlen francia sem lépett orosz földre. Békét kötni akkor, amikor egy nagy és előrenyomuló hadsereg tartózkodik orosz földön, olyan békét, amely terület feláldozásával vagy legalábbis a cár szuverenitásának korlátozásával jár együtt saját felségterületén, ez szakítást jelentene a másfél százados hagyománnyal. Egy ilyen lépés nem tételezhető fel az olyan cárról, aki új a trónon, új a népnek, és akit aggályosan figyel egy nagyhatalmú nemzeti párt. Addig nem köthetnek ilyen békét, amíg Oroszország összes támadó és (főleg) *védelmi* erőforrásai nem kerültek bevetésre és nem bizonyultak elégteleneknek. Kétségtelen, hogy eljön ez a nap, és Oroszország arra kényszerül majd, hogy a saját dolgával törődjék, de erre más ellenségek kényszerítik majd, mint Louis Bonaparte és Palmerston, és sokkal döntőbb küzdelmek után, mint a fekete-tengeri területein foganatosított „helyi" megtorlás. De tegyük fel, hogy a Krímet meghódították és 50 000 szövetséges katonával megszállták, a Kaukázust és az attól délre levő egész területet megtisztították az orosz csapatoktól és egy szövetséges hadsereg

sakkban tartja az oroszokat a Kubánnál és a Tereknél – Odesszát elfoglalták és megerősített táborrá változtatták, amelyben, mondjuk, mintegy 100 000 főnyi angol–francia sereget helyeztek el, Nyikolajev, Herszon, Izmail romokban hever, vagy a szövetségesek lerombolták vagy megszállták. Tegyük fel azt is, hogy e „helyi" hőstettek mellett valamiféle fontosabb eredményre jutottak a Baltikumban, bár a rendelkezésünkre álló értesülések alapján nehéz megmondani, hogy ez mi lehetne. Mi lesz aztán?

Arra fognak-e szorítkozni a szövetségesek, hogy tartsák állásaikat és kifárasszák az oroszokat? Embereik a Krímben és a Kaukázusban gyorsabban fognak eltűnni a betegség hatására, mint ahogy pótolni tudják őket. Fő hadseregüket, mondjuk Odesszánál, a hajóhadaknak kell majd élelmezniök, mert a vidék Odessza körül több száz mérföldes körzetben semmit sem terem. Az orosz hadsereg, amelyet kozák járőrök vesznek körül – sehol jobb hasznukat nem vehetik, mint ezeken a sztyeppeken –, minduntalan zaklatni fogja a szövetségeseket, mihelyt száncaikon kívül mutatkoznak, ha ugyan nem tud állandó hadállást elfoglalni valahol a város szomszédságában. Ilyen körülmények közt lehetetlen az oroszokat ütközetre kényszeríteni; mindig meglenne az a nagy előnyük, hogy a szövetségeseket becsalják az ország belsejébe. A szövetségesek minden előnyomulására lassú visszavonulással válaszolnának. Azonkívül egy nagy hadsereget nem lehet sokáig tétlenül egy megerősített táborban tartani. A rendetlenség és demoralizáció fokozatos növekedése valamiféle elhatározó lépésre kényszerítené a szövetségeseket. A betegség is túlságosan forróvá tenné számukra a talajt. Egyszóval, semmire sem vezetne, ha elfoglalnák a partvidék fő pontjait és ott várnák be azt a pillanatot, amikor Oroszország szükségesnek látja, hogy beadja a derekát. Az esély három egy ellen, hogy a szövetségesek fáradnának bele elsőként ebbe a játékba és hogy hamarosan százezrekre menne katonáik sírjainak száma a Fekete-tenger partvidékén.

Ez katonai szempontból is baklövés volna. Ahhoz, hogy egy partvidék fölött uralkodjanak, nem elég a fő pontok kézbentartása. Csak a belső terület birtoklása biztosítja a partvidék birtoklását. Mint láttuk, éppen azok a körülmények, amelyek a dél-oroszországi tengerparton való berendezkedésükből erednek, kényszerítik a szövetségeseket arra, hogy előrenyomuljanak az ország belsejébe. És itt kezdődnek a nehézségek. Podólia, Kiev, Poltava, Harkov kormányzóságok határáig a vidék nagy része megműveletlen sztyepp, amely igen kevés vizet kap, csak füvet terem, sőt a nyári forróság után még azt sem. Feltéve, hogy Odesszát, Nyikolajevet. Herszont veszik hadműveleti alapnak, hol van az az objektum, amely ellen a szövetségesek erőfeszítéseiket irányíthatják? Kevés a város, egymástól

távol fekszenek és egyik sem elég fontos ahhoz, hogy elfoglalása döntő jellegűvé tegye a hadműveletet. Nincs döntő pont Moszkváig, az pedig 700 mérföldnyire fekszik! 500 000 emberre lenne szükség a Moszkva ellen vonuláshoz, és honnan vegyék ezeket? A helyzet kétségtelenül úgy áll, hogy ezen a módon a „helyi" háború sohasem vezethet semmilyen döntő eredményre; és nem bízunk abban, hogy Louis Bonaparte minden túláradó stratégiai fantáziájával képes lenne más módot találni.

Mindez azonban nemcsak szigorú semlegességet, hanem még erkölcsi támogatást is előfeltételez Ausztria részéről. S hol áll jelenleg ez a hatalom? Ausztria és Poroszország 1854-ben kijelentették, hogy az orosz hadsereg előrenyomulását a Balkánon casus bellinek* tekintenék Oroszország ellen.[200] Hol van a biztosíték arra, hogy 1856-ban a franciák előrenyomulását Moszkva vagy akár Harkov felé nem tekintik háborús oknak a nyugati hatalmak ellen? Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy bármely hadsereg, amely a Fekete-tenger felől Oroszország belsejébe vonul, éppen úgy kiteszi szárnyát Ausztriának, mint egy orosz hadsereg, amely a Duna felől Törökországba hatol, és ezért egy adott távolságban hadműveleti alapjával való összeköttetése, vagyis maga a létezése, Ausztria kénye-kedvétől függ. Hogy Ausztria, akár csak egy időre is, békén maradjon, le kell kenyerezni azzal, hogy csapatainak átadják Besszarábiát. S ha egyszer a Dnyeszternél van a hadserege, oly teljesen uralja majd Odesszát, mintha osztrák helyőrség volna a városban. Vajon ilyen körülmények között vállalkozhat-e a szövetséges hadsereg egy kilátástalan hajszára az oroszok után az ország belsejébe? Esztelenség! De ez az esztelenség, ne feledjük, logikus következménye Louis Bonaparte legutóbbi „helyi hadviselési" tervének.

A hadjárat első terve az osztrák szövetség segítségével folytatandó „grande guerre" volt. Ez a francia hadsereget ugyanolyan számbeli alárendeltségbe és tényleges függőségbe hozta volna az osztrák hadsereggel szemben, amilyenben az angol hadsereg van most a franciákkal szemben. A terv Oroszországnak adta volna a forradalmi kezdeményezést. Louis Bonaparte sem az előbbibe, sem az utóbbiba nem egyezhetett bele. Ausztria nem volt hajlandó cselekedni; a tervet elejtették. A második terv volt a „nemzetiségek háborúja". Ez vihart támasztott volna egyfelől a németek, olaszok, magyarok, másfelől a szláv felkelés között, ami nyomban visszahatott volna Franciaországra és hamarabb megdöntötte volna Louis Bonaparte Lower Empire-ját[201], mint amennyi időbe került annak felállítása. A „vasember"-utánzat, aki Napóleonnak adja ki magát, vissza-

* – háborús oknak – *Szerk.*

riadt. A harmadik és legszerényebb terv a „helyi háború helyi célokért". Ez nyomban képtelenséggé zsugorodik. Megint azt kell kérdeznünk: És most mi lesz? Elvégre jóval könnyebb kedvező körülmények között Franciaország császárává lenni, mint császárként cselekedni, még ha őfelsége a tükör előtt végzett hosszas tanulmányok révén tökéletes jártasságra tett is szert a dolog színpadi vonatkozásaiban.

Napoleon's War Plans

A megírás ideje: 1855 június 15. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 július 2. (4431.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Napier levelei — Roebuck bizottsága

London, június 15. Sir *Charles Napier* a balti flottára vonatkozó levelek sorozatát nyitja meg a következő, 1. számú levéllel[202]:

„Azt kérdezik, mi az oka annak, hogy keleti-tengeri hajórajunk a múlt évben semmi említésreméltót nem tett és valószínűleg ebben az évben sem fog tenni? A kérdésre könnyű válaszolni: azért, *mert* Sir James Graham nem törődött azokkal a tervekkel, amelyeket tavaly júniusban beküldtem neki, és úgy tett, mintha mit sem tudna róluk; továbbá azért, mert az admiralitás megtagadta figyelmét azoktól a tervektől, amelyeket múlt szeptemberben beküldtem. Ha Dundas admirálist felszerelték volna azokkal a berendezésekkel, amelyekre utaltam, akkor azóta már bombázhatták, sőt valószínűleg le is rombolhatták volna Sweaborgot. Ahelyett, hogy ezt tették volna, körülbelül egy milliót tékozoltak vasfalú mozgó ütegekre, amelyek igen nehezen úsznak, s ha a Keleti-tengerre küldik őket, valószínűleg sohasem térnek vissza; és mindezt azok után, hogy Portsmouthban bebizonyosodott, hogy hatvannyolcfontos lövegekkel 400 yard távolságból meg lehet semmisíteni őket, viszont, mint mindenki tudja, 800 yard távolságból nem tehetnek kárt gránitfalakban. Ha ugyanezt az összeget mozsárnaszádokra fordították volna, akkor lehetne valamit remélni; vagy ha akár csak a pénz felét felhasználták volna azoknak a terveknek a kivitelére, amelyeket Lord Dundonald közölt velem, nem kétlem, hogy ezek sikerre vezettek volna a Balti- és a Fekete-tengeren egyaránt. Eljön az én időm, mégpedig hamarosan, amikor módom lesz leleplezni Sir James Graham velem szembeni egész magatartását. Duncombe úr rábizonyította" (a Bandiera-ügyben[30]), „hogy magánleveleket bontott fel. Megkísérelte a szegény Christie kapitány halálának szégyenfoltját Layard úrra hárítani, én pedig megvádoltam őt, hogy kiforgatta a leveleim értelmét. Bizonyítékaim felsorakoztatásában megakadályoznak azzal az ürüggyel, hogy nyilvánosságra hozataluk információt szolgáltatna

az ellenségnek. Ez az ürügy hamarosan elesik és az ország megtudja, milyen eszközöket alkalmazott a tiszteletreméltó baronet, hogy rávegye Berkeley és Richards admirálisokat olyan utasítások aláírására, amelyek végrehajtásuk esetén a királyi flotta megsemmisülését okozták volna. Tudja meg az ország, hogy az admiralitás első lordjának van-e hatalma arra, hogy egy tiszt magánleveleit nyilvánosakká kiforgassa, majd megakadályozza e tisztet abban, hogy ugyanezt tegye az első lord leveleivel. Sir *Ch. Napier.*"

Roebuck bizottsága tegnap ismét összeült, ezúttal 49. alkalommal, hogy határozatra jusson az alsóháznak teendő jelentésről. Négyórás vita után a bizottság tagjai éppoly kevéssé tudták nézeteiket összeegyeztetni, mint az előző üléseken. Ismét elnapolták magukat hétfőre, abban a „reményben", hogy végre bejelenthetik működésük befejezését.

A „Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság"[163] tegnap nagygyűlést tartott a Drury Lane színházban; ám – jól jegyezzük meg – nem *nyilvános*, hanem *ticketmeetinget*, olyan gyűlést, amelyre csupán a belépőjeggyel megáldottak juthattak be. Az urak tehát teljesen fesztelenül érezték magukat, „au sein de leur famille"*. Összejövetelük bevallott célja az volt, hogy hangot adjanak a „közvéleménynek". Ám hogy a közvéleményt a kintről jövő léghuzattól megóvják, fél századnyi rendőrt állítottak a Drury Lane kapuihoz. Milyen törékeny szervezetű lehet ez a közvélemény, hogy csak rendőrök és belépőjegyek védelme alatt merészel a köz véleményének lenni! A gyűlés mindenekelőtt tüntetés volt Layard mellett, aki ma este végre a Ház elé terjeszti reformjavaslatát.

A Newcastle-upon-Tyne-ban tegnapelőtt megtartott nyilvános gyűlésen David Urquhart megbélyegezte „az áruló kormányt és a gyengeelméjű parlamentet".

Azokról a gyűlésekről, amelyeket a chartisták mostanában készítenek elő vidéken, más alkalommal lesz szó.

Miközben így különböző oldalakról és különböző álláspontokról bírálják a fennállót, *Albert herceg* megragadta az alkalmat, hogy egy a *Trinity House-ban*[203] rendezett lakomán kinyilvánítsa az *udvar* álláspontját az általános forrongásról. Neki is van csodaszere a válság gyógyítására, és úgy hívják, hogy *„hazafias, önmegtagadó bizalom a kabinet iránt!"* Csakis a kabinet despotizmusa, véli Albert herceg, teheti képessé az alkotmányos Angliát arra, hogy visszaadja Oroszországnak a kölcsönt és hadat viseljen az északi despotizmus ellen. A kontrasztok, amelyeket Anglia és Oroszország között

* – „családi körben"; „maguk között" – *Szerk.*

vont, nem voltak sem találóak, sem szerencsések. Például: A királynőnek nem áll hatalmában csapatokat soroztatni, sőt semmiféle csapat nem áll a rendelkezésére azokon kívül, amelyek önként felajánlják szolgálataikat! Albert herceg elfelejti, hogy a királynőnek körülbelül 30 millió font sterling áll rendelkezésére, hogy csapatokat *vásároljon*. Mióta termelékenyebb a *kényszermunka*, mint a *bérmunka*? Mit szólnának az olyan manchesteri gyárosról, aki panaszkodik a moszkvai gyárosok konkurrenciája miatt, mert neki csak olyan munkások állnak rendelkezésére, akik önként ajánlják fel szolgálataikat? Ahelyett, hogy azt emelné ki, hogy Oroszország császára világosan és határozottan hirdetteti népének a szószékről „szent" háborújának célját, ezzel szemben Anglia két éve visel egy háborút, amelyről a miniszterelnök a parlamentben bevallja, hogy „senki sem tudná megmondani a *célját*", ehelyett Albert herceg azt panaszolja, hogy „a királynő kormánya *egyetlen olyan intézkedést* sem foganatosíthat a háború folytatása érdekében, amelyet előzőleg ne jelentett volna be a parlamentben"!

Mintha Roebuck bizottságát nem *azután* iktatták volna csak be, hogy feláldozták az angol hadsereg kétharmadát! Mintha a bécsi konferenciát[21] nem *azután* vitatták volna csak meg, hogy véget ért! Ténylegesen egyetlenegy háborús intézkedésről sem esett semmiféle nyilatkozat a parlamentben, kivéve Russell hetvenkedő és semmi által nem provokált bejelentését a szevasztopoli expedícióról, amelynek nyilvánvalóan csakis az volt a célja, hogy idejében figyelmeztesse a pétervári kabinetet! És ha a blokádot meg is vitatták, ez nem azért történt, mert a kormány ezt az intézkedést foganatosította, hanem azért, mert meghirdette anélkül, hogy foganatosította volna. Albert herceg ahelyett, hogy azt panaszolná, hogy a Koronát parlamenti intrikákkal arra kényszerítették, hogy egy Oroszország ellen folyó háború idején hagyja a nyakába varrni egy bevallottan oroszbarát és közismerten békepárti kabinet diktatúráját – ellenkezőleg azt panaszolta, hogy egy kedvezőtlen parlamenti szavazás „bizalmas szolgáinak elbocsátására kényszeríti" a királynőt. Ahelyett, hogy – joggal – azt panaszolná, hogy olyan hibák, gyöngeségek, gazságok, amelyekért Oroszországban tábornokokat, miniszereket és diplomatákat Szibéria fenyegetne, Angliában legfeljebb közömbös fecsegést váltanak ki a sajtóban és a parlamentben, Albert herceg ellenkezőleg azt panaszolja, hogy „nem lehetséges olyan melléfogás, ha mégoly jelentéktelen is, nem lehetséges olyan fogyatékosság, olyan gyöngeség, amelyet azonnal meg ne bélyegeznének, néha még el is túloznak, bizonyos fajta beteges elégtétellel".

Ezeket a betegesen ingerült kitöréseket régi ellenségére, Lord Palmerstonra mondott pohárköszöntőben helyezte el Albert herceg. Ám Palmer-

stonnak nem kenyere a nagylelkűség. Nyomban felhasználta a hibás pozíciót, amelyet a herceg elfoglalt, hogy verje a mellét és hangosan bizonygassa vele szemben: „Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy az angol nép a legnagylelkűbb támogatásban részesít bennünket." Sőt, továbbment. Egyenesen kijelentette, hogy bírja az angol nép „bizalmát". Visszautasította a hercegnek a néphez intézett tolakvó figyelmeztetéseit. Udvarolt a népnek, miután a herceg udvarolt neki. Még arra is sajnálta a fáradságot, hogy a Koronának mondott bókkal válaszoljon. Albert herceg a kormány protektorává akarta feltolni magát, ezért meghirdette a kabinet *„függetlenségét"* a parlamenttől és a néptől; Palmerston válaszul megállapította a Korona *„függőségét"* a kabinettől.

Briefe von Napier – Roebucks Komitee
A megírás ideje: 1855 június 15.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 18. (277.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Layard javaslatának vitájához — A krími háború

London, június 16. A Layard javaslata fölötti vitát tegnap nem fejezték be, hanem elnapolták hétfő estére. Ezért egyelőre mi is elnapoljuk a vita jellemzését.

Az alsóházi ülés egy incidense említést érdemel. A bécsi konferenciáról[21] folytatott vita során Palmerston megjegyezte, hogy a peelisták[13] bizonyos békefeltételek megállapításához kötötték kabinetjébe való belépésüket. Russell éppen ezeket a feltételeket védte Bécsben. Nos, *Otway* tegnap magyarázatot követelt Palmerstontól, hogy ragaszkodik-e olyan békefeltételekhez, amelyek a peelistáktól indultak ki, vagyis attól a párttól, amely saját bevallása szerint Oroszország érdekében cselekszik? Gladstone felállt és azt kívánta, hogy utasítsák rendre a szónokot, aki őt és barátait *árulással* vádolja. A rendreutasítás megtörtént. Otway azonban megismételte a peelistákról adott jellemzését és Palmerstonnak feltett kérdését. Palmerston, mint ez már lenni szokott, minden választ megtagadott. A békefeltételek, mondta, természetesen a háborús eseményektől függnek. Ami a peelistákat illeti, nos, személy szerint vele megegyeztek, hogy egy „bizonyos" feltétel, amelyről hallgatnia kell, ne legyen a béke conditio sine qua non-ja*. Gladstone Palmerstonnak válaszolva a maga részéről tagadta, hogy valaha tárgyalt volna Palmerstonnal a békefeltételekről. Talán barátja, Graham. Egyébként tiltakozik a Palmerston-féle rendszer ellen: az egyik oldalon mesterkélt hivatalos tartózkodás, a másikon rejtett célozgatás, kétértelmű példálódzás és fél-közlések. A kormány beszéljen nyíltan, vagy teljesen hallgasson. Gladstone kegyes keserűséggel leckéztette Palmerstont.

A francia kormány a „Constitutionnel"-ban[197] új *expozét* tett közzé a következő hónapokbeli hadvezetésről. Ezek az expozék mostanában nemcsak divatosakká, hanem rendszeresekké is váltak. Bár belső ellentmondásban

* – elengedhetetlen feltétele – *Szerk.*

állnak önmagukkal, értékesek mint Louis Bonaparte Oroszország elleni „összes lehetséges" haditerveinek leleplezései. Értékesek, amennyiben tanúsítják, hogyan foszlik szerte egyik bonapartista illúzió a másik után. Az első terv az osztrák szövetség segítségével folytatandó *„nagy háború"* terve volt, 500 000 osztrákkal és 100 000 franciával a Visztulánál és a Dnyepernél. Ez a terv a francia hadsereget ugyanolyan számbelileg alárendelt helyzetbe hozta volna az osztrákokkal szemben, mint amilyet az angolok foglalnak el a Krímben a franciák mellett. A terv Oroszországnak engedte volna át a forradalmi kezdeményezést. Ausztria nem volt hajlandó cselekedni. A tervet elejtették. A második terv a „nemzetiségek háborúja" volt, „az elnyomottak" általános felkelése, akik „szemüket folyton a Nyugatra szegezik". Ez vihart támasztott volna egyfelől a németek, olaszok és magyarok, másfelől a szláv felkelés között. Franciaországra visszahatva elsöpréssel fenyegette volna a „második" császárságot. A „vasember"-utánzat visszariadt. A tervet elejtették. Most már mindez a múlté. Ausztria megtette a kötelességét, Poroszország megtette a kötelességét, az egész világ megtette a kötelességét, és Bonaparte kikötött a harmadik és legszerényebb tervnél: *„Helyi háború helyi célokért"*. A francia csapatok a Krímben nem a dicsőségért harcolnak – pusztán rendőri szolgálatot teljesítenek. Az eldöntendő kérdés merőben helyi jellegű: *a fekete-tengeri fölény*, és itt a helyszínen kell megoldani. Ostobaság lenne nagyobbméretűvé tenni a háborút. A szövetségesek „tisztelettudóan, de határozottan" le fognak verni minden orosz ellenállási kísérletet a Fekete-tengeren, és aztán ők vagy az oroszok vagy mindketten békét kezdeményeznek majd. A nagy szólamokból semmi sem maradt, még a civilizációról szóló frázis sem, semmi egyéb, mint harc a bécsi jegyzőkönyv harmadik pontjáért[9]. *Merőben helyi célért folyó háborút*, jegyzi meg a császári orákulum, *csak helyi eszközökkel lehet viselni*. Vegyétek el az oroszoktól a fekete-tengeri fölényt! Következő tudósításunkban rá fogunk mutatni arra, hogy miután Bonaparte a „nagy háborútól" lecsúszott a „nemzetiségek háborújáig" és a „nemzetiségek háborújától" a „helyi célért helyi eszközökkel folyó helyi háborúig", ez utóbbi háború a *„képtelenségnél"* köt ki.

Zur Debatte über Layards Antrag –
Der Krieg in der Krim

A megírás ideje: 1855 június 16.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 19. (279.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Albert herceg pohárköszöntője — Újság-bélyegilleték

London, június 18. Albert herceg beszédének és Palmerston ellenbeszédének közzétételével néhány feltűnő körülmény kapcsolódott össze. A beszédek a Trinity House-ban[203], június 9-én, szombaton hangzottak el. A rákövetkező hétfőn a napilapok csak mellékesen említették meg a Trinity-egyesület évi lakomáját, anélkül hogy Albert herceg pohárköszöntőjére kitértek volna. Csak szerdán, június 13-án közölte a „Daily News"[50] és csütörtökön, június 14-én a „Times"[10] a pohárköszöntőt és az érte mondott köszönetet. Most derül ki, hogy a közzététel Lord Palmerston cselfogása volt, aki királyi szerencsekívánójának rovására szándékozik helyreállítani saját népszerűségét. Albert herceg most saját kárán tapasztalja, hová vezet a nemes vikomtba vetett „önmegtagadó bizalom", az a bizalom, amelyet ő olyan tolakvóan ajánlgatott az országnak. A „Reynolds' Weekly Newspaper"-ből[204] vett következő kivonatból megítélhető, hogyan fogadta a hetisajtó többsége Albert herceg pohárköszöntőjét. Reynolds lapja, mellesleg megjegyezve, 2 496 256-os példányszámban kerül forgalomba. Részletes kritika után többek között ezt írja:

„A királyi bíráló azt állítja, hogy minden gyöngeséget, minden fogyatékosságot megbélyegeznek, sőt, gyakran el is túloznak bizonyos fajta *beteges elégtétellel*! Az angol nép türelme közmondásos. Miként Isszákhárt, szamárhoz lehetne hasonlítani,[205] amelyet kétféle teher nyom le — az uzsora és a földmonopólium; de a hercegi hitvestársnak ez a feddése még az angoloknak is a legarcátlanabb és a leghalálosabb sértés, amelyet el kell viselniök. *Beteges elégtétel*! Vagyis az angol nép beteges elégtételt érez azon szörnyű szenvedések láttán, amelyekbe az árulás és az arisztokrata gyengeelméjűség hős katonáinkat sodorta — beteges elégtételt afölött, hogy Ausztria becsapott bennünket, beteges elégtételt 40 millió font

sterling eltékozlása és 40 000 derék harcos elvesztése fölött, beteges elégtételt afölött, hogy bizalmatlanságot keltettünk szövetségesünkben, akinek állítólag segíteni akartunk, és megvetést ellenségünkben, akit büntetni akarunk! Ám ez a vád nemcsak arcátlan és sértő, hanem egyúttal a legnagyobb mértékben hamis és rágalmazó is. Bármilyen hibái legyenek is az angol népnek, és Isten látja, sok hibája van, nem merít *elégtételt* katonáinak és tengerészeinek nyomorúságából, sem a nemzet jellemére rakódott gyalázatból. Kivételt képeznek persze a hercegi németek, az arisztokrata árulók és undorító, utálatos élősdijeik... Ám készségesen elismerjük, hogy igen nehéz egy renyhe, hájas szibaritának és anyámasszony katonájának bármit is megérteni valódi katonák és matrózok szenvedéseiből és megpróbáltatásaiból... Egyetlen pontban mégis egyetértünk a királyi harcossal: a *konstitucionalizmus* roppant csalás – teljesen nehézkes, kontár, merev és káros kormányforma. A herceg azonban téved abban a feltételezésében, hogy a despotizmuson kívül más alternatíva nincsen. Kérjük, szíveskedjék emlékezetébe idézni, hogy létezik valami olyasmi is, mint a republikanizmus – az az alternatíva, amelyhez ez a nemzet netán folyamodhatik, és amelynek irányába, úgy véljük, a közvélemény tart, a korlátlan despotizmus helyett, amely után a harcias herceg áhítozik." – Ilyenformán ír a „Reynolds'".

Az *újság-bélyegilleték eltörlésére* hozott új törvény múlt vasárnap elnyerte a királyi jóváhagyást és június 30-án életbe lép. Ennek értelmében az újságbélyegilletéket már csak azoknál a példányoknál kívánják meg, amelyeket a posta *bérmentesen* szállít. A londoni napilapok közül a „Morning Herald"[51] az egyetlen, amely bejelentette, hogy 5-ről 4 pennyre csökkenti árát. A hetilapok között viszont már több is van, pl. a „Lloyd's",[206] a „Reynolds'", a „People's Paper"[112] stb., amelyek bejelentették, hogy 3-ról 2 pennyre csökkentik árukat. Egy új londoni napilap, a „Courier and Telegraph", amely a „Times" formátumában fog megjelenni, 2 pennys árral hirdeti magát. A 2 pennys *új* hetilapok közül eddig Londonban a következőket adták ki: „The Pilot" (katolikus lap); az „Illustrated Times" és *Charles Knight* úr „Town and Country Paper"-je. Végül Willet és Ledger urak bejelentettek egy hetente megjelenő londoni pennypapert (1 pennys lapot). De jelentősebb az a forradalom, amelyet a bélyegilleték eltörlése a vidéki sajtóban idézett elő. Csupán Glasgow-ban négy új napi pennypaper fog megjelenni. Liverpoolban és Manchesterben az eddig csak hetente vagy kétszer hetente megjelenő lapok három-, két- és egypennys napilapokká alakulnak át. A vidéki sajtó emancipálása Londontól, az újságírás decentralizálása volt valójá-

ban a Manchester-iskola[54] főcélja az újság-bélyegilleték ellen folytatott szívós és sokéves hadjáratában.

Prinz Alberts Toast – Zeitungsstempel

A megírás ideje: 1855 június 18.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 21. (283.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Politikai furcsaságok

A „Congrès de Vienne"-ről írt könyvében de Pradt abbé joggal megvádolja ezt a táncoló kongresszust, ahogyan de Ligne herceg elnevezte, hogy lerakta az alapját Oroszország európai szupremáciájának és ezt szentesítette is. „Így történt", kiált fel, „hogy Európának Franciaország ellen vívott függetlenségi háborúja Európának Oroszország általi leigázásával végződött. Ilyen eredményért nem volt érdemes olyan sokat fáradozni."[207]

Minthogy a Franciaország elleni háború egyszersmind a forradalom elleni háború, antijakobinus háború is volt, természetszerűleg a befolyásnak nyugatról keletre, Franciaországból Oroszországba való eltolódásához vezetett. A bécsi kongresszus az antijakobinus háború természetes sarjadéka, a bécsi szerződés[81] a bécsi kongresszus törvényes szülötte, az orosz szupremácia pedig a bécsi szerződés természetes gyermeke volt. Ezért megengedhetetlen, hogy az angol, francia és német írók tömege minden felelősséget Oroszországra hárítson azért, mert III. Frigyes Vilmos, aki vak odaadással viseltetett Sándor császár iránt és kategorikusan megparancsolta követeinek, hogy minden fontos kérdésben Oroszország mellé álljanak, meghiúsította Castlereagh, Metternich és Talleyrand gyalázatos triumvirátusának a ravaszul kiagyalt terveit, hogy biztonságos területi korlátokat állítsanak fel Oroszország behatolása ellen és ezáltal kivédjék annak a rendszernek a kellemetlen, de elkerülhetetlen következményeit, amelyet oly buzgón kényszerítettek rá a kontinensre. Még egy ilyen lelkiismeretlen konklávénak sem adatott meg, hogy meghamisítsa az események logikáját.

Minthogy Oroszország európai túlsúlya elválaszthatatlan a bécsi szerződéstől, minden háború, amelyet e hatalom ellen indítanak anélkül, hogy már a kezdetén kimondanák a szerződés hatálytalanítását, nem bizonyulhat másnak, mint csalás, ámítás és összejátszás szövevényének. Mármost a jelenlegi háborút nem azért indították, hogy a bécsi szerződést hatálytalanítsák, hanem inkább azért, hogy ezt a szerződést Törökországnak az 1815-ös jegyzőkönyvbe való pótlólagos bevonásával megszilárdítsák. Azt remélik, hogy

akkor megvirrad a konzervativizmus ezeréves birodalma[29] és lehetővé válik, hogy a kormányok egyesült ereje kizárólag az európai szellem „lecsillapítására" irányuljon. Az itt következő figyelemreméltó passzusokból, amelyeket Knesebeck porosz marsall „az európai egyensúlyról, a bécsi kongresszus alkalmából" írt pamfletjéből[208] fordítottunk le, láthatjuk, hogy a főszereplők már e kongresszus korszakában is teljesen tudatában voltak annak, hogy Törökország fenntartása éppúgy összefonódott „a rendszerrel", mint Lengyelország felosztása.

„A törökök Európában! Mit ártottak nektek a törökök? Erős és becsületes nép; ha nem háborgatják őket, évszázadokig békén maradnak, bízhat bennük az ember. Vajon rászedtek-e valaha benneteket? Vajon politikájuk nem őszinte és nyílt-e? Igaz, hogy bátrak és harciasak; de ez több okból is üdvös és jó. Ők a legjobb védőbástya a fölös ázsiai népesség behatolása ellen, és éppen azáltal, hogy fél lábbal Európában vannak, kivédenek minden behatolást. Ha kiűznék őket, ők maguk hatolnának be. Képzeljük csak el, hogy kiűzték őket. Mi történne? Vagy Oroszország vagy Ausztria szerezné meg azokat a területeket, vagy pedig külön görög állam alakulna ott. Azt akarjátok, hogy Oroszország még erősebb legyen?, erről az oldalról is nyakatokra akarjátok hozni a kolosszust? Nem elég még nektek, hogy a Volgától a Nyemenig, a Nyementől a Visztuláig lépett és most valószínűleg egészen a Wartáig fog nyomulni? És ha nem is így állna a dolog, azt kívánjátok, hogy Ausztria Ázsia irányába fordítsa erejét és ezáltal gyengévé vagy közömbössé váljék központi helyzetének megtartására a nyugatról jövő behatolással szemben? Emlékezzetek a múltbeli helyzetre, Sobieski János, Szavojai Jenő és Montecuccoli idejére. Nem azáltal hódított-e Franciaország első ízben teret Németországban, hogy Ausztria kénytelen volt erejét állandóan Ázsia behatolása ellen latba vetni? Vissza akarjátok állítani ezt az állapotot, méghozzá fokozottabb mértékben, azáltal hogy Ausztriát közelebb hozzátok Ázsiához?

Tehát külön görög vagy bizánci* államot kell alapítani! Javítana-e ez Európa helyzetén? Tekintve azt a petyhüdtséget, amelybe ez a nép" (a görögök) „süllyedt, vajon nem kellene-e Európának éppen ellenkezőleg örökösen fegyverben állnia, hogy védekezzék a visszatérő törökök ellen? Nem válna-e Görögország csupán orosz gyarmattá annak a befolyásnak a következtében, melyet Oroszország a vallás, a kereskedelem és az érdek révén gyakorolna erre az államra? Hagyjátok hát a törököket

* *Knesebecknél* vagy bizánci *hiányzik.* – *Szerk.*

inkább ott, ahol vannak, ne ébresszétek fel a nyugtalan erőt, amikor nyugszik. »De hát«, kiált fel egy jó szándékú emberbarát, »ott rosszul bánnak az emberekkel. A világ legszebb részét, beleértve az ókori Athént és Spártát, barbárok lakják!«

Mindez igaz lehet, barátom: az embereket ott ma is megfojtják vagy nemrég még megfojtották*; de másutt is megbotozzák, verik, megkorbácsolják és eladják őket. Mielőtt megváltoztatnál valamit, gondold meg, hogy ugyanakkor tudsz-e jobbat nyújtani helyette; könnyebb-e elviselni a görög álnokság vesszőjét és botját, mint a törökök selyemzsinórját és fermánját? Előbb szüntesd meg ezeket a dolgokat és a rabszolgakereskedelmet Európában, és vigasztalódj a törökök civilizálatlansága miatt; civilizálatlanságukban erő van, hitük bátorságot önt beléjük, márpedig erőre és bátorságra van szükségünk ahhoz, hogy nyugodtan nézhessük, mint nyomul előre a moszkovita egészen a Wartáig.

A törököket tehát fenn kell tartani, de a lengyeleknek mint nemzetnek el kell süllyedniök? Igen, ez nem lehet másként.

Amiben erő van a kitartásra, fennmarad; ahol minden rothadt, annak el kell pusztulnia. Így is történik. Gondoljuk csak el, mi történne, ha a lengyel nemzet természetadta jellemével** független maradna. Részegeskedés, falánkság, szolgalelkűség, minden jobbnak és minden más népnek megvetése, minden rend és szokás lenéző kigúnyolása, pazarlás, léhaság, megvesztegethetőség, ravaszság, álnokság, kicsapongás a palotától a kunyhóig; ez a lengyel életeleme. Ezért dalolja a nótáit, játszik a hegedűjén és a gitárján, csókolgatja kedvesét és iszik ennek cipőjéből, rántja ki a kardját, sodorgatja a bajszát, ezért pattan lovára, vonul hadba Dumouriez-val és Bonaparte-tal vagy bárki mással a földön***, vedel pálinkát és puncsot, verekszik baráttal és ellenséggel, bántalmazza feleségét és parasztjait, adja el birtokát, megy külföldre, forgatja fel a fél világot és esküszik Kościuszkóra meg Poniatowskira, hogy nem vész el Lengyelország, úgy igaz, ahogy ő lengyel.

Íme lássátok, mit támogattok, mikor azt mondjátok, hogy helyre kell állítani Lengyelországot.

Érdemes-e az ilyen nemzet° a létezésre? Megérett-e az ilyen nép arra, hogy alkotmányt kapjon? Az alkotmány előfeltétele a rend eszméje, mint-

* *Knesebecknél*: ma is karóba húzzák – *Szerk.*

** *Knesebecknél*: a maga lengyel lényével – *Szerk.*

*** *Knesebecknél*: és a föld minden kalandorával – *Szerk.*

° *Knesebecknél*: az ilyen lény – *Szerk.*

hogy az alkotmány nem tesz egyebet, mint szabályoz, a társadalom minden tagjának kijelöli a helyét, ahová tartozik. Ezért meghatározza, milyen rendek alkossák az államot, és meghatározza mindegyik rendnek a helyét, rangját, szervezetét, jogait és kötelességeit, úgyszintén az államgépezet működését és kormányzásának fő vonásait. Mármost hogyan lehet kormányozni egy olyan népet, ahol senki sem akar rendet? Egy lengyel király (Báthory István) egyszer felkiáltott: »Lengyelek! Nem a rendnek – ilyet ti nem ismertek; nem a kormánynak – ezt ti nem tisztelitek; a puszta szerencsének köszönhetitek fennmaradástokat!«

És így van még mindig. Rendetlenség, kicsapongás a lengyelek életeleme. Nem; csak szenvedjék el ezek az emberek a botozást. A gondviselés akarata ez. Tudja az ég, hogy mi válik az emberiség javára.

Egyelőre tehát le a lengyelekkel!"

Az öreg Knesebeck marsall nézeteit hivatott tehát megvalósítani a mostani háború – az a háború, amelyet az 1815-ös bécsi szerződés kiterjesztéséért és megszilárdításáért indítottak. A restauráció és a júliusi monarchia egész időszakában az a tévhit terjedt el Franciaországban, hogy a napóleonizmus egyet jelent annak a bécsi szerződésnek a hatálytalanításával, amely Európát Oroszország hivatalos gyámsága, Franciaországot pedig Európa „surveillance publique-je"* alá helyezte. A mostani nagybácsi-utánzó, akit fatális helyzetének kérlelhetetlen iróniája üldöz, most bebizonyítja a világnak, hogy a napóleonizmus olyan háborút jelent, amely nem Franciaországnak a bécsi szerződés *alóli* felszabadítását, hanem Törökországnak e szerződés *alá* rendelését célozza. Háborút a bécsi szerződés érdekében és Oroszország hatalma megfékezésének ürügyével!

Igazi „idée napoléonienne"[140] ez, ahogy párizsi kihantolója értelmezi. Minthogy az angolok büszke szövetségesei a második Napóleonnak, természetesen feljogosítottaknak érzik magukat arra, hogy úgy bánjanak az öreg Napóleon kijelentéseivel, ahogyan unokaöccse bánik az eszméivel. Ne lepődjünk meg tehát, amikor egy mai angol szerzőnél (Dunlop) azt olvassuk, Napóleon megjósolta, hogy az Oroszországgal vívott legközelebbi küzdelem magával hozza majd azt a nagy kérdést is, hogy „alkotmányos vagy kozák" legyen-e Európa.[209] A Lower Empire[201] napjai előtt úgy vélték, azt mondotta, hogy „köztársasági vagy kozák". De holtig tanul a világ.

És minthogy a „Tribune"[20] nem méltányolja kellőképpen a bécsi szerződés

* – „nyilvános felügyelete" – *Szerk.*

és az ezen alapuló európai „rendszer" dicsőségét, azzal vádolják, hogy hűtlen lett az emberi jogok és a szabadság ügyéhez!

Eccentricities of Politics

A megírás ideje: 1855 június 19.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 július 10. (4437.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A helyi háború — A közigazgatási reform vitája — A Roebuck-bizottság jelentése stb.

London, június 20. A helyi háború, melyet Bonaparte a „Constitutionnel"-ban[197] meghirdet, fekete-tengeri háború, és célja a fekete-tengeri állítólagos orosz szupremáciát megszüntetni, azt a szupremáciát, amely, mellesleg megjegyezve, a tengeren sohasem igazolódott be, még a törökökkel szemben sem. Mi a helyzet ebben a pillanatban? Az egész partvidéket, az egyik oldalon Konstantinápolytól a Dunáig, és a másikon körbe a cserkesz parttól egészen Balaklaváig és Eupatoriáig, kiragadták az oroszok kezéből. Csak Kaffa és Szevasztopol tartja még magát; az egyiket erősen szorongatják, a másiknak pedig olyan a fekvése, hogy kénytelen lesz engedni, mihelyt komoly veszély fenyegeti. Sőt mi több. A hajóhadak végigsöprik az Azovi-beltengert, könnyű hajóik Taganrogig törnek előre és minden fontos helységet bombáznak. A partvidék egyetlen része sem marad az oroszok kezén, kivéve a Perekop és a Duna közötti sávot, vagyis az e parton birtokolt területeiknek körülbelül egytizenötödét. Tegyük fel, hogy Kaffa és Szevasztopol szintén elesett már, a Krím a szövetségesek birtokában van, mi lesz akkor? Oroszország, ahogyan már kijelentette, nem fog békét kötni. Bolondság lenne. Ez azt jelentené, hogy feladja a csatát, miután az előhadat visszaverték, abban a pillanatban, amikor a főerő megjelenik a csatatéren. Mit tehetnek a szövetségesek a maguk részéről? Mint mondják, lerombolhatják Odesszát, Herszont, Nyikolajevet. Továbbmehetnek, partra szállíthatnak Odesszánál egy erős hadsereget, megerődíthetik a várost akármilyen nagyszámú orosz ellen és aztán a körülményektől függően cselekedhetnek. Ezenkívül csapatokat különíthetnek ki a Kaukázusba, felmorzsolhatják a Grúziában és a többi Kaukázuson túli területen (Muravjov tábornok parancsnoksága alatt) levő orosz hadsereget és elvághatják az orosz birodalmat délázsiai birtokaitól. És ha Oroszország még akkor sem köt békét? Oroszország nem köthet békét, ameddig az ellenség országa területén tartózkodik. Száz-

ötven év óta nem kötött olyan békét, amelyben vesztett volna. Még Tilsit[199] is területnövekedést hozott számára, és ezt a békét akkor kötötték meg, amikor még egyetlen francia sem lépett orosz földre. II. Sándor, aki csak az imént került a trónra, meg sem kísérelheti azt, ami még Miklósra nézve is veszélyes lett volna. Nem szakíthat hirtelenében a birodalmi hagyománnyal. Tegyük fel, hogy a Krímet meghódították és 50 000 szövetséges katonával megszállták, a Kaukázust és az összes déli területeket megtisztították az oroszoktól, egy szövetséges hadsereg sakkban tartja az oroszokat a Kubánnál és a Tereknél, Odesszát elfoglalták és 100 000 főnyi hadsereg megerősített táborává változtatták, Nyikolajev, Herszon, Izmail romokban hever vagy a szövetségesek megszállták – ebben az esetben a szövetségesek arra fognak-e szorítkozni, hogy tartsák állásaikat és az oroszok kimerülésére bízzák a dolgot? Legénységük a Krímben és a Kaukázusban gyorsabban fog szétolvadni a betegségektől, mint ahogy pótolni tudják. Főseregüket Odesszában a hajóhadaknak kellene élelmezni, mert a vidék Odessza körül több száz mérföldes körzetben semmit sem terem. Ahol kimerészkednének táborukból, ki lennének téve az oroszok, főként a kozákok kellemetlenkedéseinek. Az utóbbiakat ütközetre kényszeríteni lehetetlen volna. Mindig meglenne az az előnyük, hogy a szövetségeseket maguk után csalják az ország belsejébe. A szövetségesek minden előrenyomulására lassú visszavonulással válaszolnának. Azonkívül nagy hadseregeket nem lehet sokáig tétlenül egy megerősített táborban tartani. Betegségek, valamint a fegyelmezetlenség és demoralizáció fokozatos növekedése a szövetségeseket elhatározó lépésre kényszerítené. Nem megfelelő tehát, ha a part fő pontjait megszállják és várnak, amíg az oroszok szükségesnek látják beadni a derekukat. Ez katonai szempontból is helytelen lenne. Ahhoz, hogy egy partvidék fölött uralkodjanak, nem elég a fő pontok kézbentartása. Csak a belső terület birtoklása biztosítja a partvidék birtoklását. Az Oroszország déli partvidékén való berendezkedés olyan körülményeket idézne elő, melyek arra kényszerítenék a szövetséges haderőket, hogy nyomuljanak előre az ország belsejébe. De itt kezdődnek a nehézségek. Podólia, Kiev, Poltava, Harkov kormányzóságok határáig a vidék nagy része megműveletlen sztyepp, amely igen kevés vizet kap, csak füvet terem, sőt azt sem, miután a nap heve kiszárítja. Ha Odesszát, Nyikolajevet és Herszont veszik hadműveleti alapnak, hol van az az objektum, amely ellen a szövetségesek erőfeszítéseiket irányíthatják? Nem mutatkozik más, mint Moszkva, 700 mérföld távolságban, s az oda vonuláshoz 500 000 ember szükséges. De mindez nemcsak szigorú semlegességet, hanem még erkölcsi támogatást is feltételez Ausztria részéről. És hol van ez? Poroszország és Ausztria 1854-ben az oroszok előrenyomulását a Balkánon casus belli-

nek* nyilvánították.[200] Miért ne nyilvánítanák annak 1856-ban a franciák előrenyomulását Moszkva vagy akár Harkov felé? Egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy bármely hadsereg, amely a Fekete-tenger felől Oroszország belsejébe vonul, éppen úgy kiteszi szárnyát Ausztriának, mint egy orosz hadsereg, amely a Duna felől Törökországba hatol, és ezért egy adott távolságban összekötő vonalait és hadműveleti alapját, vagyis magát a létezését, Ausztria kénye-kedvétől teszi függővé. És ilyen körülmények között vállalkozzanak a szövetséges hadseregek egy kilátástalan hajszára az oroszok után az ország belsejébe? Ez esztelenség, tiszta esztelenség, de szükségszerű következménye Bonaparte legutóbbi „helyi hadviselési" tervének. Egy kérlelhetetlen dialektika a „helyi háborút" minden ponton túlhajtja a kitűzött helyi korlátokon és „nagy" háborúvá változtatja, de a nagy háború előfeltételei, körülményei és eszközei nélkül. Mindazonáltal Bonaparte legutóbbi „terve" fontos. Beismerése annak, hogy az Oroszország elleni háború folytatásához más erőknek kell a színre lépniök, és hogy a restaurált császárság arra a tehetetlenségre van kárhoztatva, hogy egy Oroszország elleni háborút, melyet csak európai méretekben lehet vívni, helyi méretekben folytasson. Mindazokat a groteszk átalakulásokat, melyeken az „idées napoléoniennes"[140] a restaurált császárságban átmentek, felülmúlja az Oroszország elleni napóleoni háború átváltozása „helyi háborúvá".

A *közigazgatási reform vitájában*, mely ma este folytatódik, a módosítvány, melyet Bulwer a toryk nevében benyújtott, alkalmat adott a kormánynak arra, hogy 7 : 1 többséggel leszavazza a közigazgatási reform híveit[163]. A vitára teljesen a *kishivatalnoki jelleg* nyomta rá bélyegét, egy pillanatra sem emelkedett e fölé. Favoritizmusra és nepotizmusra vonatkozó részletek, a „legjobb vizsgát" illető vizsgálódások, harag mellőzött érdemek miatt — minden kicsi és kicsinyes volt. Úgy tűnt, mintha valami alerdésznek egy nagytekintetű kormánytestülethez intézett panaszát hallanánk. Gladstone azt bizonygatta, hogy Aberdeen in petto** szintén a bürokrácia megreformálására törekszik. Derby szintén, bizonygatta Disraeli. Az én kormányom szintén, bizonygatta Palmerston. A citybeli uraknak tehát nem kell megmozdulniok, hogy hivatalainkat megreformálják, informálják, reorganizálják. Igen kegyes!

Régebbi agitációi alkalmával az angol burzsoázia lerohanta az uralkodó kasztot, és mint kórust maga után vonta a tömeget, mert programjában messze túlment valódi célján. Ez alkalommal a program még a valódi cél magas-

* – háborús oknak – *Szerk.*
** – szívében; belül – *Szerk.*

ságáig sem merészkedik. Egymás után bizonygatjátok, hogy nem az arisztokrácia megdöntésére törekedtek, hanem csupán a kormánygépezetet akarjátok barátságosan velünk együtt kifoltozni! Very well! Barátságért barátságot! Mi megreformáljuk nektek a közigazgatást – természetesen hagyományos határain belül. A „közigazgatási reform" nem két osztály közötti vita kérdése, állítjátok. Csak az „ügyről" van szó, „jó szándékú" reformokról. Jó szándékotok első bizonyítékául azt kívánjuk, hogy a részleteket bízzátok ránk, és csupán részletekről van szó. Mi magunk tudjuk szükségképpen a legjobban, meddig mehetünk el anélkül, hogy osztályunkat veszélyeztetnénk, anélkül, hogy a közigazgatási reform tévedésből osztály és osztály közötti vita tárgyává válna és elveszítené emberbaráti jellegét. A reformer burzsoázia kénytelen ráállni az arisztokratikus bonhomie* ezen ironikus beszédére, mert maga is hamisan beszél a tömegekhez. Az arisztokrácia, a kormány és az ellenzék, a whigek és a toryk egy pillanatig sem tévedtek a közigazgatási reformereknek a tömeghez való viszonyát illetően. Tudták, hogy az agitáció kudarcba fulladt, még mielőtt alkalma lett volna a parlamentben szerepelni. És hogyan is tévedtek volna? Habár a Reformtársaság csak kiválasztottakat engedett be a Drury Lane színházban rendezett gyűlésére, habár kétszeresen, háromszorosan megrostálta a hallgatóságot, félelme egy népszerű javaslattól vagy akár egy az ügyrendben elő nem irányzott beszédtől olyan mértéktelen volt, hogy az elnök a gyűlés megnyitásakor kijelentette, a hallgatóság csak azért van jelen, hogy „a programban meghirdetett szónokok felszólalásait meghallgassa", semmiféle „indítványt" nem bocsátanak szavazásra, „ezért semmiféle módosítványt nem lehet beterjeszteni" és „a feliratkozott szónokok listáját nem lehet kiegészíteni". *Ilyen* agitáció valóban nem alkalmas arra, hogy a szívós angol oligarchiának imponáljon és engedményeket csikarjon ki tőle.

A *Roebuck-bizottság jelentésének*, melyet tegnapelőtt az alsóházban felolvastak, éle terjengős és erőtlen szócséplésbe van burkolva. Bátortalanul fogalmazott megrovása a különböző ügyosztályoknak, mint a hadfelszerelési hivatal, a hadbiztosság, az egészségügyi részleg stb. Elítéli Palmerstont azért, ahogy a milíciát igazgatta és az egész koalíciós kormányt azért a meggondolatlan könnyelműségért, mellyel a szevasztopoli expedíciót elindította. Minthogy a bizottság a tanúkihallgatások során mindenhol mellőzte a szörnyű balsikerek végső okainak kiderítését, természetesen a jelentésben is kénytelen a politikai vezetők egészen általános megrovása és a végrehajtó adminisztrátorok részletekbe vesző hibáztatása között egyensú-

* – nyájasság; kedélyesség – *Szerk.*

lyozni. Egészben véve a bizottság teljesítette feladatát, biztonsági szelepül szolgált a közvélemény szenvedélyes nyomása ellen.

A napisajtó felháborodott kiáltozásba tör ki a Hangönél elkövetett orosz „orgyilkosság" miatt.[210] Hogy azonban az angolok például Szevasztopolnál és Odesszánál békezászlóval ellátott hajókat használtak mélységmérésre és az orosz állások kikémlelésére, ezt a „Morning Chronicle"[82] beismeri.

Der lokale Krieg – Debatte der Administrativreform –
Bericht des Roebuck-Komitees usw.

A megírás ideje: 1855 június 20.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 23. (287.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Közlemény Szevasztopol bevételéről — A párizsi tőzsde — A felsőház a hangöi vérengzésről[211]

London, június 22. Éppen véget ért „Az alvajáró"[212] második felvonása, legördült a Drury Lane színház függönye, amikor hirtelen hatalmas dobverés szólította vissza a büfé felé tolongó közönséget. A függöny ismét felgördült, megjelent a színigazgató és melodramatikus fellengzéssel a következő beszédet tartotta:

„Hölgyeim és uraim! Engem ért az a szerencse, hogy nagy eseményről adhatok hírt önöknek. A szövetségesek elfoglalták Szevasztopolt."

Lelkesült diadalkiáltások, hurrázás, éljenzés, virágcsokrok özöne. A zenekar rázendített és a közönség énekelte a „God save the Queen"-t, a „Rule Britanniá"-t és a „Partant pour la Syrie"-t.[213] A felsőbb régiókból egy hang kiáltotta: „La Marseillaise!", de visszhangja nem támadt. A színigazgató rögtönzése egy távirati jelentésen alapult, amely ugyan nem Szevasztopol elestét, ezzel szemben azt közölte, hogy június 18-án a franciáknak a Malahov elleni és az angoloknak a Redan elleni rohamát a szövetségesek *jelentős veszteségével visszaverték*. A komédiás a Drury Lane deszkáin tegnap este egy másik színigazgatót utánzott, aki közel egy évvel ezelőtt egy nagyszabású katonai látványosság kellős közepén[214] e váratlan és feledhetetlen szavakat rögtönözte: „Messieurs, Sevastopol est pris!"*

Annak az érthetetlen konokságnak a magyarázatát, amellyel Pélissier folytatja a szövetséges hadsereg erejének a déli oldal elleni egyoldalú támadásokkal való felmorzsolását, nem *katonai*, hanem *pénzügyi* okokban kell keresnünk. Ismeretes, hogy Bonaparte Szevasztopol bevételére már milliárdokat intézvényezett és számítoltatott le a francia nemzettel. Most azon van, hogy újabb körülbelül 800 milliót intézvényezzen. A már forgalomban levő váltókra való részlettörlesztés tehát elengedhetetlennek látszott, s ha a Csornaján való átkelésnek *valóban* vannak *eredményei*, Szevasz-

* — „Uraim, Szevasztopol elesett!" — *Szerk.*

topol déli oldalának megtámadása *vakító látszateredménnyel* kecsegtet. „Szevasztopol eleste" jót tenne az új kölcsön prospektusának, s ha lehet kölcsönt kibocsátani a háború érdekében – miért ne lehetne háborút viselni a kölcsön érdekében! Ennek a szempontnak minden hadtudományi bírálatot el kell némítania. Egyáltalában, a krími háború és a párizsi tőzsde között titokzatos összefüggés van. Mint ahogyan minden út Rómába vezet, úgy minden villamosdrót tudvalevően a Tuileriákban fut össze, ahol egy „kabinettitokba" torkollanak. Nos, megfigyelték, hogy a legfontosabb távirati jelentéseket Párizsban órákkal később hozzák nyilvánosságra, mint Londonban. Ezekben az órákban egy bizonyos korzikai, a neve *Orsi*, végtelenül buzgón tevékenykedik a párizsi tőzsdén. Ez az Orsi, mint Londonban mindenki tudja, az elmúlt időkben az akkori száműzött* „gondviselésszerű" ügynöke volt a londoni Stock Exchange-en**.

Ha Dundas tengernagynak az angol kabinet által nyilvánosságra hozott jelentései még nem bizonyították volna be elégségesen, hogy a „Cossack"-ról kiküldött csónak tisztjei vagy legénysége semmi olyan visszaélést nem követtek el a parlamenter-zászlóval, amely ürügyül szolgálhatott volna az oroszok *hangöi vérengzésére*[210], – akkor a „Russzkij Invalid"[215] elbeszélése minden kétséget eloszlatna e tekintetben. Az oroszok nyilvánvalóan nem sejtették, hogy egy matróz, John Brown életben maradt és tanúbizonyságot tesz majd ellenük. Az „Invalid" tehát fölöslegesnek tartotta, hogy kémkedéssel, mélységméréssel stb. vádolja az angol csónakot, és kapásból rögtönözte történetét, Sieyès abbéval együtt meg lévén győződve arról, hogy „a holtak nem beszélnek". Az ügy tegnap szóba került a felsőházban. Mégsem érthetünk egyet a „Times"-szal[10] abban, hogy „ez a különben szokásból és elvből olyannyira hűvösen előkelő szenátus" ezúttal az igazi szenvedély hamisítatlan hangjától remegett meg. Mesterkélt felháborodást látunk a szavakban, magában a dologban pedig gyöngéd törődést az „orosz becsülettel" és a nemzeti bosszú aggodalmas elhárítását. A toryk külügyminisztere, Malmesbury gróf felállt, röviden kifejtette a tényállást, majd felkiáltott:

„Keresztül-kasul átkutattam az angol történelmet, s nem találok példát hasonló förtelmes cselekedetre. Milyen intézkedéseket szándékozik foganatosítani a kormány ilyen körülmények között? Minden európai tiszt és minden európai hadsereg számára rendkívül fontos, hogy ezt az ügyet derítsék ki, a gaztett elkövetőit pedig méltó büntetéssel sújtsák."

* Louis Bonaparte. – *Szerk.*

** – Értéktőzsdén – *Szerk.*

Clarendon, a whigek külügyminisztere kijelentette, hogy osztozik kollégájának „felháborodásában". Olyan borzalmas és példátlan erőszakos cselekedet ez, olyannyira ellentmondásban áll a civilizált nemzetek erkölcseivel és szokásaival, hogy fel kell tételezni, hogy elkövetői nem feljebbvalóik megbízásából vagy beleegyezésével járhattak el. Lehetséges, hogy az ötszáz orosz parancsnoka nem volt commissioned officer (minden angol tiszt – le egészen a hadnagyig – egy *commission** birtokában van; az őrmestereknek és altiszteknek azonban nincs commissionjuk). Ezért elképzelhető, hogy az orosz kormány helyteleníti ezt az esetet. Ezért ő, Clarendon, megbízta a koppenhágai angol követet, adja tudtára az orosz kormánynak a pétervári dán követ útján, hogy az angol kabinet feszült érdeklődéssel várja, milyen lépéseket tett vagy szándékozik tenni az orosz kormány, mert tudni szeretné, hogyan vélekedik egy olyan tettről, amely talán nem okozott volna meglepetést, ha valamelyik vad déltengeri szigeten fordul elő, a civilizált Európában viszont nem várható el, és – ha az orosz kormány nem sújtja szigorú és megfelelő büntetéssel – a legkeményebb megtorlást érdemli. Az angol kabinet, fejezte be beszédét Clarendon, várja az oroszok magyarázatát, hogy annak megfelelően tegye meg további lépéseit.

Lord *Colchester* úgy véli,

„hogy minden ilyen esetben a parancsnoknak kötelessége haladéktalanul összeköttetésbe lépni egy békezászlós parlamenter útján az elérhető legmagasabb orosz hatósággal, elébe tárni a körülményeket és követelni, hogy ítéljék el a gaztettet".

Lord *Malmesbury* ismét szólásra emelkedik, kijelenti, hogy egészében egyetért a kormány eljárásával, de megborzad, hogy Clarendontól a „megtorlás" szót hallotta. Angliának nem szabad az orosz álláspontra süllyednie. *Erkölcsileg* kell bosszút állnia a cáron, Európa összes udvarait rávennie arra, hogy tiltakozzanak a pétervári udvarnál, és ilymódon nemzetközi ítélettel sújtani Oroszországot. Mindenfajta „bosszú" csak fokozná a közvélemény „utálatát". *Granville* gróf, az angol kabinet névleges elnöke, mohón kap a tory szavain és keresztényi módon fohászkodik: „Semmi megtorlást!"

Nos, mit jelez nekünk a felsőháznak ez a „Times" állítása szerint szenvedélyes kitörése? A tory, erkölcsi felháborodással telve, interpellál. A whig túlszárnyalja a felháborodásban, de kéz alatt maga sugalmaz mentő okokat az orosz kormánynak és megmutatja neki a kivezető utat – deza-

* – *pátens; kinevezési okirat – Szerk.*

vuálja és áldozza fel valamelyik altisztjét. Visszavonulását azzal fedezi, hogy „esetleges" megtorlást rebesget. Lord Colchester úgy akarja megfenyíteni az oroszokat a békezászlós parlamentereken elkövetett gyilkos merényletért, hogy újabb békezászlós parlamentert küld hozzájuk. Erre a tory ismét feláll és a megtorlástól az erkölcshöz fellebbez. A whig örömében, hogy megszabadult az akár csak esetleges megtorlástól, helyesel: „No retaliation!"* Komédia az egész. A felsőház a népszenvedély és Oroszország közé áll, hogy fedezze Oroszországot. *Brougham* volt az egyetlen pair, aki kiesett a szerepéből. „Ha az ország valaha is bosszút kívánt", mondotta, „akkor ez most van." Ami pedig az angolok érzékenységét illeti a „megtorlással", a „jus talionis-szal"** szemben, Lord Malmesbury keresztül-kasul átkutatta az angol történelem lapjait, anélkül hogy akárcsak egyetlen írországi, indiai vagy észak-amerikai lapot talált volna benne! Mikor volt az angol oligarchia valaha is szentimentális – kivéve Oroszország irányában!

A Roebuck-bizottság jelentéséből, amelyet felolvastak a Háznak, furcsa módon elsikkasztották a záróparagrafust, azt a paragrafust, amelyet Roebuck javasolt és a bizottság szavazás után el is fogadott. A következőképpen hangzik:

„Azt, amit hiányos tájékozottság alapján terveztek és kezdtek meg, a kellő előkészület és elővigyázatosság nélkül hajtották végre. A kormánynak ez a magatartása volt az első és legfőbb oka azoknak a bajoknak, amelyek krími hadseregünket sújtották."

Anzeige über die Einnahme Sewastopols –
Von der Pariser Börse –
Über die Massacre bei Hangö im Oberhaus

A megírás ideje: 1855 június 22.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 25., 26. (289., 290.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – „Semmi megtorlást!" – *Szerk.*

** – „a hasonlóval való buntetés (szemet szemért, fogat fogért) jogával" *Szerk.*

[Karl Marx]

A június 18-i szerencsétlenség — A Krímbe küldött erősítések

London, június 23. Június 18-át, a waterlooi csata[216] évfordulóját ezúttal természetesen nem Londonban ünnepelték meg. A Krímben szándékoztak megünnepelni győzelemmel, nem a franciák *ellen*, hanem a franciákkal *együtt*. Az esemény annál pikánsabbnak tűnt, mivel Raglan, Wellington famulusa, többé-kevésbé III. Napóleon egyik tábornokának vezénylete alatt parancsnokolt. A felirat készen volt; csakhogy az esemény, amelyet meg kellett volna örökítenie, cserbenhagyta. A restaurált császárság történetében félreismerhetetlen az a fatalista előszeretet, amellyel az empire nagy dátumait igyekeznek újra életre kelteni — üdvözölve a sikereket, tagadva a kudarcokat egy második, javított kiadás segítségével. A napóleoni dátumok e dicsőséges feltámasztása, amely eddig szerencsés volt a köztársaságra mért csapásokban, kudarcot vall a külső ellenséggel szemben. És az empire győzelmei nélkül való empire Shakespeare „Hamlet"-jának arra az átdolgozására emlékeztet, amelyből nemcsak a dán királyfi melankóliája hiányzik, hanem maga a dán királyfi is.[217] 1854 december 2-ra nagy krími fegyverténytet rendeltek meg Párizsból. Az egész vízbe esett, mert túl sok volt az eső és túl kevés a lőszer. 1855 június 18-án javított kiadásban és fordított csattanóval Szevasztopol alatt szándékoztak lejátszani a csatát. Ehelyett bekövetkezett a francia–angol hadsereg *első komoly veresége*.

London komor; az értékpapírok estek, és Palmerston egy nap alatt ismét elvesztette mindazt, amit hónapok alatt a legárnyaltabb taktikával elért. A vereség június 18-án következett be; a távirati jelentést csak június 22-én tették közzé. A hivatalos „Globe"[218] Palmerston parancsára múlt csütörtökön bejelenti, hogy „semmi komolyabb nem történt". Az alsóház ugyanaznapi éjszakai ülésén Palmerston ünnepélyesen megismétli ezt az állítást. És most megállapítást nyert, hogy a táviratot már június 20-án, szerdán, délután négy órakor megkapta. A „Leader"[125] azt állítja, hogy ez Párizs sürgető kívánságára történt, ahol a csatamezőn bekövetke-

zett balszerencsét a tőzsdén szerencsére fordították. Bárhogyan is van: a cockney* erősen neheztel Palmerstonra. Vereséget szenvedni elég rossz dolog. De a miniszterek álnoksága révén Szevasztopol bevételét ünneplő nevetséges üdvrivalgásra ragadtatni magát a Drury Lane és a Covent Garden színházban – nem, this is too bad, Sir!**

Mi eléggé előkészítettük olvasóinkat arra, hogy Pélissier ragaszkodása a déli oldal megrohamozásához vész'jósló a szövetséges csapatokra nézve. Egyúttal arra az enyhítő körülményre is felhívtuk a figyelmet, amikor átvette a parancsnokságot, hogy szállítóeszközök hiányában nagy nehézségei lesznek a nyílt mezőn folytatandó hadműveletek szempontjából.[219] Az angol sajtó most mindkét megállapításunkat megerősítette. Így pl. a mai „Morning Herald"[51] ezt írja:

„A hadsereg *nem vonulhat* a nyílt mezőre, ahogyan minden stratégiai szabály szerint tennie kellene, hogy a szimferopoli segélyhadsereget megverje. Nem teheti, mert a *felettes sírások*, a hanyagság és a halogatás ismét elvégezték gyilkos munkájukat, és abból a 28 000 igavonó állatból, amelyre szükségünk lenne, csak 4000–5000 áll rendelkezésünkre; és mindez akkor, amikor a betegség ismét ott lappang a táborban, amely magában rejti mindazt, ami vonzza a mocsárlázat, a kolerát és a pestist. Ez a képtelenség a továbbjutásra – éppúgy, mint Várnánál és a Halál völgyében –, ez az ok, amiért tábornokaink napról napra arra kényszerülnek, hogy csapatainkat jóformán bevehetetlen földművek ellen intézett kétségbeesett támadásokkal pusztítsák, mialatt a vitéz hadsereg, amelynek hadjáratot kellett volna indítania, lovasság vagy szállítóeszközök hiányában tétlenül vesztegel a Csornaja mellett."

Hogy a kabinet a háború kezdetétől fogva milyen agyafúrt hanyagsággal kezelte a rendelkezésére bocsátott eszközöket, azt újra bebizonyították az éppen most közzétett pénzügyi jelentések. E hivatalos jelentés szerint a hadsereg számára megszavazott összeg pénztári állománya 1854 január 1-én 1 835 882 font sterling, és a hadsereg céljaira kiadott összeg 1854 április 1-én csupán 1 270 000 font sterling volt, vagyis a parlament által megszavazott összegnek kevesebb mint háromnegyed részét használták fel csapatok toborzására. És, a Roebuck-bizottság jelentése szerint, miben ment tönkre a hadsereg? A túlerőltetésben. És miből adódott a túlerőltetés? A számbeli gyöngeségből. A számbeli gyöngeség pedig, mint

* – tősgyökeres londoni – *Szerk.*

** – ez már több a soknál, Uram! – *Szerk.*

a pénzügyi jelentés kimutatja, egy kabinet-intrika eredménye volt. És Albert herceg azt panaszolja, hogy a királynőnek nem állnak rendelkezésére csapatok! S hogy a kabinet keze meg van kötve! Hogy ugyanez a kabinet, miközben szállítóeszközök hiányáról panaszkodott, miképpen küld szállítóhajókat Portsmouthba Newcastle-on-Tyne-on át, hogy ott szenet vegyenek fel, vagy a Clyde-tól Liverpoolba és Deptfordból Woolwichba, hogy a surveyor* felülvizsgálja, az a Layard-vitában kiderült.

A június 18-i balszerencsés események azonnali *erősítéseket* tettek szükségessé. Ennek megfelelően tegnap parancsot adtak ki a következő egységek haladéktalan behajózására: a 15. gyalogezred, amely nemrég tért vissza Ceylonból; a királyi 51. könnyűgyalogezred, a 80. és 94. gyalogezred, a különböző tartalékszázadok összes indiai különítményei és 1200 főnyi lovasság; ezek azonnal induljanak a hadszíntérre. Távirati parancsok mentek Marseille-ba, hogy onnan külön gőzhajókat küldjenek a máltai és a gibraltári kormányzónak, továbbá az Ión-szigetek Lord High Commissionerjának**, azzal a megbízással, hogy hajózzák be még az őket felváltó ezredek és milíciaegységek megérkezése *előtt* nemcsak a helyőrségek teljes szolgálatképes legénységét, hanem a házidandár tartalékait és az összes nélkülözhető tartalékzászlóaljakat is. Azonnal elhajózik: a 13. könnyűgyalogezred Gibraltárból, a 31. gyalogezred az Ión-szigetekről, a 48. Korfuból, az 54. Gibraltárból, a 66. Gibraltárból, valamint a 92. felföldi skót ezred Gibraltárból. A krími brit haderő létszámát így több mint 13 000 emberrel megnövelik. Ehhez jön még 4 tábori üteg, egy csapat lovastüzér és az ostromtelep erősítése, amelyek mind készen állnak és csupán szállítóhajókra várnak. Anglia egyébként ugyanolyan helyzetben van, mint 1854-ben. Nincs tartalékhadseregе. Sőt, még rosszabb a helyzet. 1854-ben, amint a Roebuck-féle jelentés bevallja, Palmerston akadályozta és késleltette a milícia megalakítását; 1855-ben viszont sikerült neki a már megalakított milíciát úgyszólván teljesen feloszlatnia. Az erősítések, mint a fenti felsorolásból kitűnik, nemcsak a hadsereg zömét veszik igénybe, hanem elnyelik a tartalékzászlóaljakat és feloszlatják a keretállományt is. Anglia ilymódon Montesquieu vademberéhez hasonlatos, aki kivágja a fát, hogy megszerezze gyümölcsét. A par excellence*** takarékos ország katonai tőkéjét költi a kamatok helyett. Ilyen eredménnyel manőverezett az a kabinet, amely iránt Albert herceg feltétlen bizalmat követel! Mi sem

* – ellenőr – *Szerk.*

** – lordfőbiztosának – *Szerk.*

*** – kiváltképp; sajátképp – *Szerk.*

tévesebb, mint a kontinensnek az az elképzelése, hogy Angliának túl kevés az embere ahhoz, hogy hadseregeket állítson ki. 1815-ben, 22 évi háború után, Angliában több mint 350 000 ember volt fegyverben! Ám a kabinet szándékosan elhanyagolja mindkét eszközt: az állandó hadsereg javadalmazásának felemelését és a milícia javára való golyózást! De mi más is várható attól a miniszterelnöktől, akinek Lieven hercegné 1827-ben kifizette az adósságait és akit 1830-ban külügyminiszterré neveztetett ki, aki Oroszországnak a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés révén[74] nyolcéves diktatúrát biztosított Törökország felett és nyolc nappal a Hunkjar Szkeleszi-i szerződés lejárta előtt megújította azt a Dardanella-szerződésben[220]?

Roebuck tegnap bejelentette az alsóházban, hogy július 3-án (keddhez egy hétre) a következő javaslatot fogja tenni:

„Hogy e Ház, amely mélyen fájlalja a krími hadseregnek a téli hadjárat alatti szenvedéseit és egyetért bizottságának jelentésével, amely szerint a kormány magatartása volt a hadsereget ért szerencsétlenségek első és legfőbb oka, ezennel súlyosan megrója *azon kabinet minden egyes tagját*, amelynek tanácsai ily áldatlan eredményekre vezettek."

Roebuck javaslata tehát szándékosan kiterjed Palmerstonra, Russellra, Clarendonra, Granville-re és Lansdowne-ra, akik a mostani és az előző kabinetnek is tagjai. A kis méregzsák, a Therszitészhez[11] hasonlítható, ám agyafúrt és a parlamenti taktikában tökéletesen jártas ügyvéd kényszerítve érezte magát erre a javaslatra, mert sheffieldi választói azzal fenyegették, hogy őt, aki kedden megbélyegezte Palmerstont és csütörtökön bizalmat szavazott ugyanannak a Palmerstonnak, nyilvános gyűlésen bizalmatlansági szavazattal fogják sújtani. Albert herceg szerencsétlen beavatkozása a kabinet és a parlament viszonyába, a kihívás, amelyet a parlamenti teljhatalom ellen intézett, volt a másik indíték e javaslatra, amely ismét azzal fenyeget, hogy megfosztja a királynőt „bizalmas szolgáitól".

A *közigazgatási reformerek* legutóbbi tetteiről és sorsáról, valamint a papok üzelmeiről a következő alkalommal számolunk be.

Der Unfall des 18. Juni – Verstärkungen

A megírás ideje: 1855 június 23.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 26. (291.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Egyházi agitáció [—Tüntetés a Hyde Parkban]

London, június 25. Régi, történelmi az a tanulság, hogy önmagukat túlélt társadalmi erők, amelyek névleg még a hatalom összes ismertetőjegyeinek birtokában vannak, noha létalapjuk már rég elkorhadt a lábuk alatt, amelyek tovább tengődnek, miközben az örökösök között már kitört a viszály a hagyaték átvétele körül, még mielőtt a gyászjelentést kinyomtatták és a végrendeletet felbontották volna — a végső haláltusa előtt még egyszer összeszedik magukat, védekezésből támadásba mennek át, kihívóak, ahelyett hogy kitérőek lennének, és a legvégletesebb következtetéseket igyekeznek levonni olyan premisszákból, amelyek nemcsak hogy kérdésessé váltak, hanem már az ítéletet is kimondották felettük. Ebben a helyzetben van most az angol oligarchia. Ebben van ikertestvére, az *egyház*. Az államegyházon, a magason és az alacsonyon belül egyaránt számtalan kísérletet tesznek, hogy újjászerveződjenek, hogy kiegyezzenek a disszidensekkel[221], és ilymódon a nemzet profán tömegével szemben szilárd hatalmat hozzanak létre, gyors egymásutánban alkalmazva a vallási kényszerrendszabályokat — a régebben Lord Ashley néven ismert jámbor Shaftesbury gróf siránkozva állapította meg a felsőházban, hogy csupán Angliában ötmillió ember idegenedett el teljesen nemcsak az egyháztól, hanem a kereszténységtől is. „Compelle intrare"*, válaszolja az államegyház. Lord Ashleyre s a hozzá hasonló dissenter, szektás és izgága szenteskedőkre bízza, hogy kikaparják számára a gesztenyét a tűzből.

Az első vallási kényszerítő eszköz a Beer Bill** volt, amelynek értelmében vasárnap minden nyilvános szórakozóhelyet zárva kellett tartani, kivéve este 6-tól 10 óráig. Az ülés végén, üres Házban csempészték át, miután a jámborak a nagy londoni sörmérők támogatását megvásárolták azzal, hogy biztosították számukra az italmérési engedély-rendszernek, vagyis a nagy-

* — „Kényszeríts bejőni"[222] — *Szerk.*

** — sörtörvény — *Szerk.*

tőkék monopóliumának fennmaradását. Ezután jött a Sunday Trading Bill*, amelyet most harmadik olvasásban elfogadott az alsóház és amelynek egyes záradékait éppen most vitatta meg a bizottsággá alakult teljes Ház.[223] Ehhez az új kényszerrendszabályhoz ismét biztosítva volt a nagytőke szavazata, mert csak kis szatócsok árulnak vasárnap és a nagy áruház nagyon is hajlandó arra, hogy a kis boltocskák vasárnapi konkurrenciáját parlamentáris eszközökkel eltegye láb alól. Mindkét esetben az egyháznak a tőke monopóliumával való összeesküvése ez, ám mindkét esetben a vallási büntető törvények az alsóbb osztályok ellen irányulnak, az előkelő osztályok lelkiismeretének megnyugtatására. A *Beer Bill* éppoly kevéssé érintette az arisztokrata klubokat, mint a *Sunday Trading Bill* az előkelő vasárnapi foglalatosságokat. A munkásosztály szombaton későn este kapja meg munkabérét, a vasárnapi kereskedelem ezért csak az ő számára létezik. Csak a munkásosztály kénytelen vasárnap lebonyolítani kis bevásárlásait. Az új törvény ezért csak őellene irányul. A XVIII. században a francia arisztokrácia azt mondta: nekünk Voltaire, a népnek a mise meg a dézsma. A XIX. században az angol arisztokrácia azt mondja: nekünk a szenteskedő szólam, a népnek a keresztény gyakorlat. A kereszténység klasszikus szentjei a *maguk* testét sanyargatták a tömeg lelki üdvéért; a modern, művelt szentek a *tömeg testét* sanyargatják a saját lelki üdvükért.

A léha, züllött és élvhajhászó arisztokráciának ez az egyházzal kötött szövetsége, amely sörmágnások és monopolizáló nagykereskedők szennyes haszonlesésére támaszkodik, tegnap olyan *tömegtüntetést* idézett elő a Hyde Parkban, amilyet London IV. Györgynek, „Európa első gentlemanjének" halála óta nem ért meg. A tüntetésnek elejétől végéig szemtanúi voltunk, és úgy véljük, nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy *tegnap a Hyde Parkban megkezdődött az angol forradalom.* A Krímből érkezett legutóbbi hírek lényeges erjesztői voltak ennek a *„nem-parlamentáris"*, *„parlamenten kívüli"* és *„parlamentellenes"* tüntetésnek.

Lord *Robert Grosvenor*, a vasárnapi kereskedelemről szóló törvény szerzője, arra az ellenvetésre, hogy törvénye csupán a szegény, és nem a gazdag osztályok ellen irányul, e szavakkal válaszolt:

„Az arisztokrácia tartózkodik attól, hogy szolgáit és lovait vasárnap nagymértékben foglalkoztassa."

A múlt hét utolsó napjaiban London falain mindenfelé a következő, a *chartisták* által kibocsátott nagybetűs plakát volt olvasható:

* – a vasárnapi kereskedelemről szóló törvény – *Szerk.*

„*Új vasárnapi törvény* az újságok, a borotválkozás, a dohányzás, az evés-ivás és mindennemű olyan testi és lelki táplálék és pihenés beszüntetésére, amelyet a *szegény nép* pillanatnyilag még élvez. A főváros kézművesei, munkásai és »*alsóbb rendjei*« *szabadtéri gyűlést* tartanak a Hyde Parkban vasárnap délután, hogy lássák, mennyire vallásosan tartja meg az arisztokrácia a sabbatht, és mennyire aggályosan vigyáz, nehogy szolgáit és lovait e napon foglalkoztassa. Lásd Lord Robert Grosvenor beszédét. A gyűlés délután 3 órakor kezdődik a Serpentine" (folyócska a Hyde Parkban) „jobb partján, a Kensington Gardens felé. Jöjjetek el! És hozzátok el asszonyaitokat és családjaitokat! Hogy hasznot húzzanak abból a példából, amelyet »a jobbak« mutatnak!"

Tudnunk kell ugyanis, hogy ami a párizsiak számára *Longchamps*, az az angol *haute volée** számára a Hyde Parkban a Serpentine mellett kígyózó út – ez az a hely, ahol délutánonként, főleg vasárnap, felvonultatja díszhintait és cicomáját, ahol lakájok rajának kíséretében táncoltatja paripáit. A fenti plakátból kitűnik, hogy a papuralom elleni harc ugyanazt a jelleget ölti, mint minden komoly harc Angliában: a szegényeknek a gazdagok ellen, a népnek az arisztokrácia ellen, az „alsóbb" rendeknek a „jobb" rendek ellen vívott *osztályharca* jellegét.

3 órára a meghirdetett helyen, a Serpentine jobb partján, a Hyde Park hatalmas rétjein mintegy 50 000 ember gyűlt össze, és számuk a bal partról is áramlókkal fokozatosan legalább 200 000-re gyarapodott. Látni lehetett, amint kisebb embergomolyagokat egyik helyről a másikra sodortak. A nagy számban felállított rendőrök nyilvánvalóan attól igyekeztek megfosztani a gyűlés megszervezőit, amit Arkhimédész kívánt ahhoz, hogy kimozdítsa sarkaiból a világot – vagyis a szilárd ponttól. Végre egy nagyobb csoport megvetette a lábát, és a chartista *Bligh* elnökként helyet foglalt a csoport közepén, egy kis magaslaton. Ám alighogy belekezdett szónoklatába, Banks rendőrfelügyelő negyven fütyköslengető rendőrlegény élén közölte vele, hogy a park *királyi* magántulajdon és itt semmiféle gyűlést nem szabad tartani. Némi szóváltás után, melynek során Bligh be akarta bizonyítani, hogy a parkok a köz tulajdonát képezik, amire Banks azt válaszolta, hogy határozott parancsa van Bligh letartóztatására, ha kitart szándéka mellett, a körülálló tömeg fülsiketítő ordításaitól kísérve Bligh így kiáltott fel:

„Őfelsége rendőrsége kijelenti, hogy a Hyde Park királyi magántulajdon és hogy őfelsége nem óhajtja földjeit a népnek gyűlésezésre kölcsönadni. Menjünk át tehát az Oxford Marketra."

* – előkelő társaság – *Szerk.*

Gúnyos „God save the Queen!"* kiáltások közepette oszladozni kezdett a tömeg, hogy az Oxford Marketra zarándokoljon. Időközben azonban *Finlen*, a Központi Chartista Bizottság[224] tagja, egy távolabb álló fához rohant, tömegek követték, s egy szempillantás alatt olyan szoros és áthatolhatatlan kört vontak köréje, hogy a rendőrség már meg sem próbált a közelébe férkőzni.

„A hét hat napján igában tartanak minket, és a parlament még a hetedik nap csekélyke szabadságát is el akarja rabolni tőlünk. *Bűnbánatot* akarnak tartani ezek a szemforgató papokkal szövetkezett oligarchák és kapitalisták, de nem a maguk, hanem a mi bőrünkön, azért a lelkiismeretlen gyilkosságért, amellyel a nép gyermekeit feláldozták a Krímben."

Elhagytuk ezt a csoportot, hogy egy másikhoz közeledjünk, ahol a szónok hosszában elnyúlva a földön, ebben a vízszintes helyzetben tartotta szóval hallgatóságát. Hirtelen mindenfelől kiáltások hallatszottak: „A kocsiúthoz, a hintókhoz!" A fogatok és lovasok inzultálása időközben már megkezdődött. A rendőrök, akiknek a városból állandóan küldtek erősítéseket, a sétálókat elkergették a kocsiútról. Ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy az út mindkét oldalán tömött sorfalként álltak az emberek, az Apsley House-tól a Rotten Row-n végig a Serpentine mentén, egészen a Kensington Gardens-ig, ami kiterjedésében több mint negyedóra járás. A közönség mintegy kétharmadrészt munkásokból, egyharmadrészt középosztálybeliekből állt, mindnyájan asszonyaikkal és gyermekeikkel. Az akaratuk ellenére színésszé vált elegáns urak és hölgyek, „alsóháziak és lordok" magas díszhintókban, paszományos szolgahaddal elöl és hátul, néhány portóitól vöröslő arcú élemedett úrlovas, ezúttal nem díszszemlét tartottak. Vesszőfutásra kényszerültek. Csakhamar gúnyolódó, kötekedő, sértő szócskák – amelyekben egyetlen nyelv sem oly gazdag mint az angol – áradtak feléjük mindkét oldalról, bábeli hangzavarban. Rögtönzött hangversenyről lévén szó, hangszerek nem voltak. A kórusnak ezért saját szerveit kellett felhasználnia és vokális zenére szorítkoznia. A röhögő, sziszegő, fütyülő, recsegő, morgó, dörmögő, nyivákoló, sivító, nyöszörgő, hörgő, rikoltó, csikorgó hangok ördögi hangversenye volt ez. Olyan zene, amely képes embereket megtébolyítani és köveket életre kelteni. És hozzá a valódi óangol humor és a rég visszafojtott, forrongó düh kitöréseinek sajátságos keveréke. „Go to the church!" (Eriggyetek a templomba!) – ez volt az egyetlen tagolt mondat, amelyet ki lehetett venni. Egy lady csitítólag kinyújtott hintajából egy hagyományos kötésű prayerbookot (imakönyvet). „Give it to read to your horses!" (Adja

* – „Isten tartsd meg a királynőt!"[213] – *Szerk.*

a lovainak, olvassák azok!) – mennydörgött az ezer szólamú visszhang. Ha a lovak megbokrosodtak, ágaskodtak, rugdalóztak és igyekeztek kiszakítani magukat, úgyhogy elegáns terhüket életveszély fenyegette, még hangosabban, fenyegetőbben, kérlelhetetlenebbül harsant fel a gúnykiáltás. Nemes lordok és ladyk, többek között Granville grófné, a miniszternek és titkos tanácsi elnöknek felesége, arra kényszerültek, hogy kiszálljanak és saját lábukat használják. Ha élemedett gentlemanek lovagoltak arra, akiknek öltözéke, főként széles karimájú kalapjuk a hithűségre való különös igényről tanúskodott, akkor a düh hangjai, mintegy vezényszóra, csillapíthatatlan hahotába csaptak át. Az egyik gentleman kifogyott a türelemből és Mefisztó módjára illetlen mozdulatot tett, az ellenségre öltötte a nyelvét. „He is a wordcatcher! a parliamentary man! He fights with his own weapons!" (Ez egy szócséplő, a parlamentiek közül való! A saját fegyverével harcol!) – hangzott az út egyik oldaláról. „He is a Saint! he is psalm singing! (Ez egy szent, zsoltárt énekel!) – volt rá az antistrófa a másik oldalról. Eközben a fővárosi villamos távíró valamennyi rendőrőrsnek hírül adta, hogy a Hyde Parkban zendülés készül és kirendelte őket a hadszíntérre. Így hát rövid időközökben egyik rendőrosztag a másik után vonult át az Apsley Housetól a Kensington Gardensig húzódó dupla ember-sorfal között, s mindegyiket ezzel a népdallal fogadták:

„Where are gone the geese?
Ask the police!"
(A libáink hová lettek?
Kérdezd meg a rendőröket!)

Célzás volt ez arra a közismert lúdlopásra, amelyet egy rendőr követett el nemrég Clerkenwellben. Három óra hosszat tartott ez a színjáték. Csak angol tüdők bírják az ilyen megerőltetést. Előadás közben a különböző csoportokban ilyen hangok hallatszottak: „Ez még csak a kezdet!" „Ez az első lépés!" „Gyűlöljük őket!" stb. Míg a munkások arca dühöt fejezett ki, a középosztálybeliek ábrázatán még sohasem látott boldog, önelégült mosoly tükröződött. A vége felé a tüntetés hevessége fokozódott. Botokat ráztak a hintók felé és a végtelen hangzavar ebbe a kiáltásba torkollott: „You rascals!" (Ti gazfickók!) E három óra alatt buzgó chartista férfiak és nők járták a tömeget és nyomtatott cédulákat osztogattak közöttük, amelyeken nagybetűkkel ez állt:

„*A chartizmus újjászervezése*! Jövő kedden, június 26-án, nyilvános nagygyűlést tartunk az irodalmi és tudományos intézetben, Friar Street,

Doctor's Commons, hogy küldötteket válasszunk a chartizmus újjászervezésére egybehívandó fővárosi konferenciára. Belépőjegy nincs."

A mai londoni sajtó általában csak rövid jelentést közöl a Hyde Park-i eseményről. Egyik sem ír még róla vezércikket, kivéve Lord Palmerston „Morning Post"-ját[49].

„Szerfölött gyalázatos és veszedelmes színjáték zajlott le a Hyde Parkban," írja a lap, „a törvény és az illendőség nyílt megsértése – fizikai erőszakkal való illegális beavatkozás a törvényhozó hatalom szabad cselekvésébe. Nem szabad, hogy a jelenet, miként ezzel fenyegetőztek, jövő vasárnap megismétlődjék."

A lap azonban egyúttal a „fanatikus" Lord Grosvenort nyilvánítja a rendbontás egyedüli „felelős" szerzőjének, aki kihívta „a nép jogos elkeseredését"! Mintha a parlament nem fogadta volna el három olvasásban Lord Grosvenor törvényjavaslatát! Vagy talán ő is „fizikai erőszakkal" befolyásolta „a törvényhozás szabad cselekvését"?

Kirchliche Agitation

A megírás ideje: 1855 június 25.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 június 28. (295.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Különfélék

London, június 26. Az alsóház tegnapi ülésén felállt Otway úr:

„Szándékozik-e Lord Palmerston valamiféle rendszabályokat foganatosítani avégett, hogy Lord Grosvenort *Sunday Trading Bill-jének** visszavonására késztesse?" (Általános tetszésnyilvánítás.)

Lord Palmerston:

„Ha nemes barátom" (Grosvenor) „hallotta ezt az általános tetszésnyilvánítást, úgy vélem, hajlandó lesz ehhez igazodni." (Tetszésnyilvánítás.)

Láthatjuk, hogy a Hyde Park-i tömegtüntetés megfélemlítette az alsóházat. Elejti a törvényjavaslatot és fait bonne mine à mauvais jeu**. A „Times"[10] a vasárnapi Hyde Park-i jelenetet a „megtorló igazságszolgáltatás nagy tettének", a törvényjavaslatot az „osztálytörvényhozás" termékének, a „szervezett képmutatás rendszabályának" nevezi és mulat „a parlamenti teológián".

A *hangöi vérengzéssel*[210] kapcsolatban Sir Charles *Wood*, az admiralitás első lordja közli, hogy ma jelentéseket kapott Dundas tengernagytól. Ezek szerint az oroszok tüzelése következtében életét vesztette öt tengerész és a finn kapitány, megsebesült és fogságba esett négy tengerész és két finn, sebesülés nélkül fogságba esett három tiszt, négy tengerész és két finn. Dundas tengernagy levelet intézett Helsingfors kormányzójához, amelyben leszögezte a tényeket és a leghatározottabban tiltakozott az ocsmány tett, a békezászlós csónak lövetése ellen. Válaszlevelet kapott, amelyben a kormányzó a tettet mentegeti és bizonyos mértékben *igazolja*. Kijelenti, hogy a tisztek és a katonák saját vallomásuk szerint *nem látták* a békezászlót. Elkeseredettek voltak, mert több *más alkalommal* hajók felvonták az orosz lo-

* – *a vasárnapi kereskedelemről szóló törvényének* – *Szerk.*

** – jó képet vág a rossz játékhoz – *Szerk.*

bogót és az újságok arról is hírt adnak, hogy angol hajók *másutt* a békezászló felhasználásával végeztek mélységméréseket. Az egész igazolás tehát az orosz katonák és tisztek rövidlátására korlátozódik. Mindenesetre a civilizáció jele, hogy orosz katonák újságot olvasnak és laptudósításoktól „elkeseredne k".

A *közigazgatási reformerek*[163] újabb gyűlést jelentettek be holnapra a Drury Lane-ben. Mint eddig is: gyűlés belépőjegyekkel és előre megrendelt szónokokkal. Pontius Pilatus azt kérdezte: Mi az igazság? Palmerston pedig: Mi az *érdem*?* A közigazgatási reformerek ezt válaszolták: Amit az ember évente megkeres. Ennek megfelelően e reformerek átalakítást hajtottak végre belső szervezetükben. Azelőtt a főbizottság tagjait – akik valójában maguk választották magukat – a Társaság általános szavazása útján látszólag választani kellett. Most magától értetődően a főbizottság tagjává lesz az, aki évi 50 font sterling vagy még több járulékot fizet. Azelőtt a 10 guinea és az 1 guinea kikötését elégnek ítélték ahhoz, hogy megóvja a „mozgalmat" a plebejusok betolakodásától. Ma a 10 guineás urak már nem elég „tiszteletreméltók", az 1 guineásokat meg egyenesen „mob"** számba veszik. A gyűlést meghirdető plakátokon szószerint ez áll:

„Belépés csak belépőjeggyel, amelyet tagok kaphatnak meg. Az 50 font sterlinget vagy ennél többet jegyzők a főbizottság, a 10 és 1 guineát jegyzők a Társaság tagjai."

A tagoknak a Társaságon belüli jogait tehát bizonyos mozgó guineaskála alapján számították ki. A meztelen, kendőzetlen guinea-uralmat nyersen meghirdették. A City-reformerek kifecsegték titkukat. Micsoda agitátorok! Ráadásul az utóbbi idők nem kedveztek nekik. Drummond a parlamentben nyíltan „módszeres erkölcstelenséget" és „korrupciót" vetett a szemükre. És osztályuk tisztaságának micsoda illusztrációi következtek egymás után, mintegy vezényszóra. Először a „Lancet" (orvosi folyóirat) bizonyítékokat közölt, hogy a különböző fajtájú áruk és élelmiszerek hamisítása és mérgezése korántsem korlátozódik a kiskereskedőkre, hanem hogy a nagykereskedelem intézményesen űzi. Azután kiderült, hogy „tiszteletreméltó" citybeli cégek hamis dockwarrantokat*** hoztak forgalomba. Végül pedig a Strahan-, Sir John Paul- és Bates-féle magánbank nagyszabású, a letétbe helyezett értékpapírok egyenes ellopásával egybekötött csalárd bukása. Az

* *Verdienst* érdemet *és* keresetet *is jelent.* – *Szerk.*

** – „csőcselék" – *Szerk.*

*** – raktárjegyeket; áruelismervényeket – *Szerk.*

utóbbi esetben az arisztokrácia megtanult hódolni a citybeli urak „adminisztratív" tehetségének, mert a bank mindenekelőtt arisztokrata guineákat „adminisztrált". Palmerston is szenvedő alany, hasonlóképpen Clanricarde márki, Napier tengernagy pedig majdnem minden vagyonát elvesztette. Az *egyház* is sokat veszített földi javaiból, minthogy Strahan, Paul és Bates uraknak különösen szent hírük volt, időnként elnököltek az Exeter Hall-i „pogánytérítő" gyűléseken, a „Biblia Terjesztésére Alakult Társaság" legáldozatkészebb tagjai között szerepeltek és ott ültek a „Bűnözők Megjavítását Célzó Egyesület" vezetőségében. Hitük hitelt szerzett nekik. Bankjuk egyházi férfiak és szabad alapítványok kedvenc bankja volt. „Adminisztratív" tehetségük azonban nem kímélt meg semmit sem: az özvegyek és árvák pénzét éppoly kevéssé, mint a matrózok megtakarított filléreit. Miért ne engednék meg nekik az „állami pénzek" adminisztrálását, amely felé most kinyújtják kezüket?

„Olyan tünetek mutatkoznak most közöttünk", kiált fel fájdalmasan a „Daily News"[50], a City-reformerek par excellence* szócsöve, „amelyek azt bizonyítják, nem szabad késlekednünk megemlíteni a mélyen erkölcstelen magatartásnak az ipari osztályok között előfordult egy esetét."

A Strahan és Tsai urak csődje természetesen azt eredményezte, hogy a közönség „runt"** intézett a citybeli magánbankok pénztárai ellen, amely bankok eddig hasonlíthatatlanul tiszteletreméltóbbaknak számítottak, mint a részvénybankok. A nagy magánbankárok máris kénytelenek „nyilvánosan" a náluk letétbe helyezett értékpapírok állományába való időközönkénti kölcsönös betekintésre biztatni magukat és éppígy a „Times" útján meghívni ügyfeleiket, hogy személyesen tekintsék meg a rájuk bízott értékeket. Egy másik körülmény, amely igen rosszkor jön a reformáló citybeli urak szempontjából, a következő: Ismeretes, hogy egyik királyuk, *Rothschild*, választott képviselőjükként ott áll az alsóház küszöbén, de nem nyer bebocsátást a szentek szentjébe, mert *ő* nem akarja letenni az „igaz keresztény esküjét"[41], kollégája, Lord *John Russell* pedig nem akarja „realizálni" a zsidókra vonatkozó törvényjavaslatot. Nos, tegnap szólásra emelkedik *Duncombe*: kifürkészte, hogy egy 1782-es parlamenti törvény értelmében az a képviselő, aki megválasztása *után* szállítási szerződést kötött a kormánnyal, elveszti alsóházi helyét, márpedig Rothschild legutóbb elvállalta egy 16 millió font sterling összegű kölcsön nyújtását; ennélfogva Duncombe bejelen-

* – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*

** – „megrohanást" – *Szerk.*

tette, hogy holnap este új City-választások kiírását fogja indítványozni. Mi több. Nyomban Duncombe után feláll Malins és hasonló indítványt jelent be *Lindsay* ellen, akit Sir Charles Wood a reformvita során nyíltan azzal vádolt meg, hogy hajószállítási szerződéseket kötött a kormánnyal, noha parlamenti tag volt és ma is az. Az incidenst nemcsak a kompromittált személyek teszik fontossá – egy citybeli mágnás és egy City-reformer mágnás! Azért fontos, mert a közönségnek eszébe juttatja, hogy Pitt, Perceval és Liverpool, akik túltették magukat az 1782-es parlamenti törvényen, éppen a citybeli hatalmasságokban, a kormánnyal kölcsönökre és szállításokra szerződőkben találták meg parlamenten belüli és parlamenten kívüli legfőbb támaszaikat. Ez a fináncarisztokrácia – amely akkoriban még korruptabb volt, mint Lajos Fülöp alatt – volt az antijakobinus háború lelke. Miközben leszedegette a Heszperidák aranyalmáit, a hírhedt City-gyűléseken azt bizonygatta a nemzetnek, hogy „pénzét és vérét kell áldoznia, hogy szent vallásunk áldásos vigaszait megmentse az oltárgyalázó franciáktól, önmagát pedig az ateizmus sötét kétségbeesésétől".

Így a legalkalmatlanabb időben emlékeztetik a nemzetet arra, hogy az oligarchia ellen lázadó City volt az a melegház, amelyben ugyanez az oligarchia szárba szökkent és legdúsabb virágait hajtotta.

Mitteilungen verschiedenen Inhalts

A megírás ideje: 1855 június 26.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 június 29. (297.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Szevasztopolból[225]

A közönség várakozása ellenére a „Pacific"-kel tegnap reggel érkezett posta nem hozott részletes tudósítást a szövetségesek június 18-án elszenvedett szevasztopoli vereségéről. Igaz, van néhány száraz kimutatásunk e csata halottainak és sebesültjeinek számáról, ezeket alább röviden kommentáljuk. De a várt jelentések helyett rendelkezésünkre áll legalább Pélissier tábornok részletes beszámolója a Mamelon és a kőfejtő elfoglalásáról. Bár ez sem olyan, hogy pontosan feltárná annak az embernek a katonapolitikai irányvonalát, aki most ténylegesen parancsol a 200 000 főnyi krími szövetséges hadseregnek. Inkább a negatív, mintsem a pozitív bizonyítékoknak kell hinnünk, ha valamilyen következtetésre akarunk jutni ebben a kérdésben. Hogy kitalálhassuk, mit szándékozik tenni Pélissier, nem is annyira azt kell néznünk, amit tesz, hanem inkább azt, amit megtenni elmulaszt. De foglalkozzunk ismét a Mamelon elfoglalásával; van e fegyverténynek néhány olyan vonása, amely megérdemli, hogy megvizsgáljuk.

Június 6-án és 7-én a szövetséges ütegek az egész vonalon ágyúztak. De a támadás balszárnyán (az Árboc-bástyától a Karantén-bástyáig) ez az ágyúzás csupán színlelés maradt, a jobbszárnyon (a Redantól a Szapun-hegyig) viszont komolynak szánták. Itt különösen heves ágyútűz alá vették az oroszok külső védőműveit. Június 7-én este, amikor úgy látszott, hogy eléggé elhallgattatták e védőművek ágyútüzét és eléggé meggyengítették védőiket, elrendelték a rohamot. A franciáknak két különböző állást kellett rohammal elfoglalniok, amelyek egymástól szurdokkal elválasztott egy-egy fennsíkot alkotnak; az angoloknak egy fennsíkot, amelynek mindkét oldalán egy-egy szurdok van. A két hadsereg rohamra készülésének módja jellemző volt mindegyiknek a sajátságos képességeire és hagyományaira. A franciák négy hadosztályt állítottak be, mindkét külön támadásra kettőt. Ilymódon két hadosztályt a Zöld Mamelon (a Kamcsatka-redoute[137]), kettőt pedig a Szapun-hegy megrohamozására összpontosítottak; mindegyik szárnyon az első lépcsőben két, különálló oszlopokban felállított dandár helyezkedett el

a támadásra, kettő pedig tartalékban volt. Vagyis tizennyolc zászlóalj feladata volt a rohamozás és tizennyolcé, hogy támogassa őket – ez összesen legalább 28 000–30 000 ember. Ez az elrendezés teljességgel megfelel a francia hadsereg szabályzatainak és hagyományainak, amely nagy rohamok esetén mindig hadoszlopokban, néha túl esetlen hadoszlopokban támad. Az angoloknak, ha ugyanebben a harci rendben állnak fel, két hadosztályra lett volna szükségük a rájuk eső feladatok elvégzéséhez; két dandárra a támadáshoz és kettőre tartaléknak. Ők azonban, híven saját rendszerükhöz, a rohamhoz körülbelül 1000 embert, vagyis körülbelül két zászlóaljat különítettek ki – tehát alig a felét egy francia dandárnak. Kétségtelenül erős tartalékaik voltak, de csak egy embert vettek igénybe ott, ahol a franciák hármat vettek volna. Ez egyrészt annak a brit rendszernek a következménye, hogy nem oszlopban, hanem vonalban támadnak, másrészt annak a nagy szívósságnak, amelyet a brit katonák védekező állásban kifejtenek. Sőt, még ezt az 1000 brit katonát sem egyszerre vetették be; először 200 rohamozott és bevette az orosz védőműveket; azután további 200-at küldtek utánuk erősítésül; hasonló módon követték őket a többiek; s ezután az 1000 brit katona, megvetve lábát az orosz állásban, tartotta ezt egymást követő hat támadással szemben, és az orosz védőművek állandó frontális és oldalazó tüzelése közepette. Reggelre e katonáknak több mint a fele elesett vagy megsebesült; de az állást megtartották, és némelyikük itt-ott egészen a Redanig üldözte az oroszokat. Ez olyan fegyvertény volt, amilyenre 1000 francia nem lett volna képes. Az angol katona passzív kitartása a tűzben szinte határtalan; és ha – mint ezen az éjjelen is – a kézitusa az ő kedvenc szórakozásának, az utcai öklözésnek a formáját ölti, akkor elemében van és a legnagyobb élvezettel verekszik egymaga hat ellen.

Ami a francia támadást illeti, Pélissier tábornok hosszasan felsorolja az abban részt vett dandárokat és ezredeket, és mindegyikről elismeréssel szól; de közlései az egyes hadoszlopok kiinduló állásáról és támadásának vonaláról igen homályosak, az akció lezajlásáról adott beszámolója majdnem érthetetlen, a veszteségeket pedig egyáltalán nem adja meg. Ha összehasonlítjuk ezt a hivatalos jelentést a többi tudósítással, kihámozhatjuk, hogy a franciák a Mamelont az első roham alkalmával elfoglalták, a visszavonuló oroszokat egészen a Malahov-bástyáig üldözték, néhol még be is hatoltak, de az oroszok visszavetették őket; ismét elvesztették a Mamelont, mögötte félkörben állást foglaltak, végül egy újabb támadás után birtokukba vették. A Kilen-szakadék másik oldalán a Volinszk-redoute-ot csekély veszteséggel foglalták el; a mögötte álló Szelenginszk-redoute-ért folytatott harc elkeseredettebb volt, de nem hasonlítható össze a Mamelonért vívott harccal.

Annak következtében, hogy Pélissier túl sok csapatot irányított a megtámadott pontokra, és hogy ilymódon kénytelenek voltak esetlen hadoszlopokat alakítani, a franciák nyilván igen nagy veszteségeket szenvedtek. Maga az a tény, hogy erről nem adtak ki hivatalos jelentést, elegendő bizonyíték erre. Úgy véljük, nem túlozunk, ha a veszteséget 1500–2000 emberre becsüljük.

Ami az oroszokat illeti, ők sajátságos körülmények közé kerültek. A külső védőművekbe nem küldhettek nagyszámú helyőrséget, mert kitették volna az ellenséges tüzérségtől való biztos pusztulásnak, még mielőtt rohamra sor került volna. Ezért csak csekélyszámú védőt tarthattak ezekben a redoute-okban, és a Malahovon, illetőleg a Redanban levő tüzérségüknek a terepet uraló tüzére, valamint az erőd belsejében elhelyezett tartalékuk akciójára kellett hagyatkozniok. A Mamelonban két zászlóaljuk – körülbelül 800 emberük – volt. De amikor az ellenség a redoute-okat egyszer már elfoglalta, többé nem tértek vissza oda, hogy alaposan megvessék ott a lábukat. Megértették, hogy egy ostromlott hadsereg nagyon hamar elveszíthet egy pozíciót, de visszaszereznie már nem olyan egyszerű. A Mamelon-redoute felépítése ráadásul olyan bonyolult volt – vállvédjei és védőfalai egyfajta rögtönzött kazamatát képeztek –, hogy helyőrsége tüzérségi tűz ellen jól védve volt ugyan, de a rohammal szinte tehetetlenül állt szemben, mert egy-egy rekesz alig volt elegendő egy ágyú, valamint az ágyút kezelő katona elhelyezésére. Mihelyt tehát a löveget felállították, a gyalogságnak, amelynek a védőművet meg kellett védenie a rohammal szemben, nem volt helye olyan állás kialakítására, ahonnan egyidejű összpontosított tüzet nyithatott volna a rohamozó hadoszlopokra. Kis különítményekre tagolva alulmaradt a hevesen támadókkal szemben, és ismét bebizonyította, hogy ott, ahol nem harcolhat nagy tömegben, az orosz gyalogság nem állja ki az összehasonlítást sem a franciákkal intelligencia vagy gyors tájékozódás dolgában, sem az angolokkal az elszánt bulldog-szívósság tekintetében.

A 7-i harcok után tíznapos szünet következett, amely alatt futóárkokat fejeztek be és kötöttek össze egymással, ütegállásokat tűztek ki, ágyúkat és lőszert szállítottak a helyszínre. Egyúttal két ízben felderítést végeztek az ország belsejében. Az első felderítő osztag Bajdarba ment, amely 12 mérföldnyire van Balaklavától, a déli part felé vezető úton; ez csak előzetes felderítést végzett; a másodikat, amely a 6 mérfölddel Csorgun fölött, a Csornaja mentén levő Ajtodor felé ment, a helyes irányba indították el. Ajtodor azon a fennsíkon van, amely a Felső-Belbek völgyéhez vezet, s ez az egyetlen út, amelyen, mint már jóval ezelőtt megállapítottuk*, eredményesen meg

* *V. ö. 225–229. old. – Szerk.*

lehet kerülni az inkermani orosz hadállást. De odaküldeni egy felderítő hadoszlopot és utána elmulasztani a vidék erőteljes megszállását, hadműveletek azonnali megkezdését – mi más ez, mint az ellenség figyelmeztetése, hogy melyik oldalról fenyegeti veszély. Lehet persze, hogy Ajtodor környéke megközelíthetetlennek bizonyult – ám ebben kételkedünk; és még ez esetben is ez a hadmozdulat túl világosan jelezné, hogy oldalmenettel meg szándékoznak kerülni az ellenséget. Ha ez az oldalmenet pusztán színlelt támadásként szolgálhatna, rendben is lenne a dolog; ám meggyőződésünk, hogy fő hadmozdulattá kell tenni és ezért a szövetségeseknek nem lett volna szabad jelezniök mindaddig, amíg nem szándékoznak valóban végre is hajtani.

Pélissier tábornok azonban ahelyett, hogy ezt a gyenge, színlelt tábori hadmozdulatot folytatta volna, valami egészen mással próbálkozott. Június 18-án, a waterlooi csata[216] évfordulóján, vállvetve vonultak fel az angol és a francia csapatok, hogy a jobbszárnyukon levő orosz vonalakat megrohamozzák. Az angolok a Redant, a franciák a Malahovot támadták. Így akartak volna bosszút állni Waterlooért, de sajnos, a dolog nem sikerült. Mind az angolokat, mind a franciákat szörnyű vérfürdő után visszaverték. A hivatalos listák körülbelül 5000 főben állapítják meg a veszteségeket, de tudva, hogy a francia adatok nem szavahihetőek, hajlamosak vagyunk 50 %-kal többre becsülni. Minthogy a részleteket még nem ismerjük, e csata taktikai vonásait egyelőre teljesen mellőznünk kell. Most csak stratégiai és politikai jellegével foglalkozhatunk.

Az egész európai sajtó olyan férfiúnak ábrázolja Pélissier-t, aki nem hagyja, hogy Párizsból távíró útján parancsoljanak neki, hanem szilárd elhatározásból saját megítélése szerint cselekszik. Volt már okunk arra, hogy kétségbe vonjuk e különös fajta makacsságot; és az a tény, hogy „nemes" boszszút próbált állni Waterlooért a franciák és az angolok közös győzelme révén, tökéletesen igazolja kételyeinket. Efféle tett gondolata csak őfelségétől, a franciák császárától származhatott, az évfordulók nagy rajongójától, attól az embertől, aki egyetlen évben sem engedi elmúlni december 2-át anélkül, hogy valamilyen rendkívüli trükkel ne próbálkozna; attól az embertől, aki a pairek kamarájában kijelentette, hogy Waterloo megbosszulása az ő speciális küldetése. Kétség sem férhet hozzá: Pélissier a legszigorúbb parancsot kapta, hogy a waterlooi csata napját ragyogó győzelemmel ünnepelje meg. Ő csakis a végrehajtás módjáért felelős.

A Karabelnaja redoute-vonalainak megrohamozását, ebbeli meggyőződésünk szilárdabb, mint valaha, durva hibának kell minősítenünk. De amíg alaposan ki nem ismertük Pélissier-t, továbbra is próbálunk mentséget találni számára mindazokban a körülményekben, amelyek ekkora távolságban a

harcmezőtől kétségre adhatnak okot. Lehetséges, hogy a Hérakleiai Kherszonészosz egészségügyi viszonyai – erre a kérdésre már régen felhívtuk a figyelmet – annyira rosszak, hogy igen kívánatos lenne gyorsan befejezni a hadműveleteket ezen a kis földdarabon. 25 000 ember és 10 000 ló bomló tetemének kigőzölgése nyáron súlyosan veszélyezteti a hadsereg egészségét. Az ott felgyülemlett egyéb borzalmasságokról nem is kívánunk beszélni. Pélissier talán azt gondolja, hogy rövid idő alatt el tudják űzni az oroszokat a déli oldalról, teljesen le tudják rombolni az erődöt, csupán néhány embert hagyva ott védelmére, azután erős hadsereggel megkezdeni a tábori hadműveleteket. Mindezt azért tesszük fel, mert szívesebben látunk legalább néhány ésszerű indítóokot egy öreg katona cselekedeteiben. De ha így áll a dolog, akkor tévesen ítélte meg az erőd védelmi képességét. Már korábban megmondottuk, hogy minden kísérlet, amely a 7-i sikert magának a városnak a megrohamozására akarja kiaknázni, kudarcot fog vallani;* az események igazolták véleményünket. Megmondottuk, hogy Szevasztopol kulcsa Inkermantól északra található; a 18-i csata a jelek szerint ezt bizonyította.

Készek vagyunk tehát elismerni, hogy Pélissier tábornokot teljesen logikus meggondolások vezették, amikor a Karabelnaja megrohamozását előnyben részesítette a tábori hadműveletekkel szemben; ám ugyanakkor azt is el kell ismernünk, hogy a helyszínen levő emberek erősen hajlamosak másodrangú tényeket venni következtetéseik előfeltevéséül, és hogy Pélissier, mint a 18-i balsikerből látszik, engedett ennek a gyengeségnek; mert a jellem szilárdságát mutatja ugyan a szívós ragaszkodás a megkezdett dologhoz, de egyszersmind az értelem gyengeségére vall kerülőutakon is folytatni ezt a dolgot, csak azért, mert már belefogott. Lehet, hogy Pélissiernek igaza van abban, hogy megkísérli mindenáron bevenni Szevasztopolt; de nyilvánvalóan nincs igaza, ha nem látja, hogy a legrövidebb út Szevasztopolba Inkermanon és az ezen állást védő orosz hadseregen át vezet.

Ha a szövetségesek nem ügyelnek arra, hogy fölényüket haladéktalanul kihasználják, akkor rövidesen igen kellemetlen helyzetbe kerülnek. Oroszország már régen felismerte annak szükségességét, hogy megerősítse krími haderejét. A reguláris hadsereg tartalékzászlóaljainak kiegészítése, az opolcsenyije** sorozása és 200 zászlóaljba való szervezése, de különösképpen az osztrák határon levő megfigyelő hadsereg létszámának lecsökkentése 180 000 főre – a többieket vagy szabadságolták, vagy a birodalom belsejében jelölték ki

* *V. ö. 279–281. old. – Szerk.*

** – népfelkelés – *Szerk.*

állomáshelyüket – alkalmat ad most ennek megvalósítására. Ennélfogva Odesszában tartalékhadsereget szerveztek, ebből körülbelül 25 000 ember állítólag Nyikolajevnél állomásozik, 12–15 napi menetelésre Szevasztopoltól. Azt mondják, két hadosztály gránátos is menetel Volhíniából. Tehát az oroszok július közepe tájára, esetleg még hamarább, visszaszerezhetik számbeli fölényüket, hacsak a szövetségesekkel most szemben álló csapataik időközben nem szenvednek döntő vereséget. Igaz, értesüléseink vannak arról, hogy további 50 000 francia vonul Toulon és Marseille felé, hogy ott behajózzák őket; de bizonyára túl későn érkeznek és nemigen tehetnek többet, mint hogy kitöltik azokat a hézagokat, amelyeket az ütközetek és a betegség (amely ismét felütötte a fejét a szövetségesek táborában) idéznek elő a hadsereg soraiban.

Az Azovi-tengeren folytatott hadműveletek megsemmisítették az oroszok egyik ellátási útját; de minthogy a Dnyeper sokkal inkább szolgál az orosz gabonatermesztő vidékek természetes kapujaként, mint a Don, nem kétséges, hogy nagy mennyiségű gabona van Herszonban – több, mint amennyi a Krímben levő oroszok élelmezéséhez szükséges. Ezért a Szimferopolba történő szállítás nem jelent különösebb nehézséget. Aki azt várja, hogy az azovi expedíció komoly és azonnali hatást gyakorol Szevasztopol ellátására, az súlyosan téved.

Noha a mérleg egy idő óta a szövetségesek javára billent, most ismét egyensúlyba kerülhet vagy éppen az ellenfél javára billenhet. A krími hadjárat sorsa még korántsem dőlt el, ha az oroszok gyorsan cselekszenek.

From Sevastopol

A megírás ideje: 1855 június 29. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 július 12. (4439.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Különfélék

London, június 30. Minthogy Lord Grosvenor nem hajlandó önként visszavonni *Sunday Trading Bill-jét**, London legforgalmasabb utcáin ma falragaszok jelentek meg, amelyek újabb tömegtüntetést hirdetnek meg holnap délutánra a Hyde Parkban. A Ház elég gyermekded volt ahhoz, hogy Grosvenor kérdésére, vajon a többség hirtelen nézetváltozását a Hyde Park-i csőcselék sugalmazta-e, élénk No! No!** kiáltással válaszoljon.

Panmure egy tory pair kérdésére mellesleg megjegyezte, hogy a miniszterek a *királynő nevében* kiáltványt intéztek a hadsereghez, amelyben bizonyos – a harctéren tartózkodó – hadtesteknek és ezredeknek nemcsak jelenlegi szolgálati idejükre, hanem több hónapra visszamenőleg jelentős zsoldpótlékot és nyugdíjemelést jelentettek be. Ez a bejelentés egyelőre a királynő nevében történt, miközben az alsóház ülésezett, s anélkül hogy a miniszterek bármit közöltek volna a Házzal. A miniszterek ezzel olyan jogot bitoroltak, amely az alkotmány szerint kizárólag az alsóházat illeti meg, *a csapatok zsoldja megszabásának* jogát. Persze néhány héten vagy napon belül a Ház elé kell állniok, hogy megszavaztassák az ígért pótlékot. Ám a kiáltvány megelőzte a Ház szavazatát. Amennyiben a Ház a követelést elvetné, összeütközésbe kerülne a hadsereggel. Ez a válasz a Roebuck-bizottság ítéletére, mely szerint a kormány felelős a hadsereg szenvedéseiért. Ez egy lépés az Albert herceg által jelzett irányban.

Bouverie törvényjavaslata, amelyet az alsóház tegnap fogadott el második olvasásban, fontos az angol kereskedelmi törvényhozás szempontjából. Angliában eddig mindenkit, aki meghatározott mértékben részesült egy kereskedelmi cég profitjából, üzlettársnak tekintettek, s ezért *egész vagyonával* felelt a cég kereskedelmi kötelezettségeiért. Bouverie-nak a kormány

---

* *V. ö. 316–320. old. – Szerk.*

** – Nem! Nem! – *Szerk.*

nevében előterjesztett törvényjavaslata értelmében meg akarják szüntetni a törvénynek ezt a hatályát. Még fontosabb Bouverie-nak a *részvénytársaságokról* előterjesztett törvényjavaslata. Eddig az ilyen társaság minden egyes tagja *nemcsak részvényeinek összegéért*, hanem *egész vagyonával a társaság összes kötelezettségeiért szavatolt*. Az egyik törvényjavaslat szerint a szavatosságot korlátozzák az egyes részvényesek részvénytulajdonának összegére, de csak azoknál a társaságoknál, amelyeknek össztőkéje legalább 20 000 font sterling, amelyeknek alapítási szerződését legalább 15 000 font sterling összegű részvény tulajdonosai írták alá, s ahol a befizetett betét az össztőkének legalább 20 %-a. Már pusztán az, hogy ilyen törvényekre szükség van, bizonyítja, mennyire kezében tartotta idáig a törvényhozást a fináncoligarchia, amelynek a világ legelső kereskedőnemzetén belül sikerült a kereskedelmi szerződéseket a legképtelenebb és legönkényesebb jogi korlátozásoknak alárendelnie. Az új törvényjavaslat azzal az igénnyel lép fel, hogy elve „a munkát és a kistőkéseket egyenlővé tenni" (a kereskedelmi törvényhozás szempontjából) „a nagytőkével". És hogyan fogják ezt megvalósítani? Úgy, hogy a 20 000 font sterlingnél *kisebb* részvénytőkét kirekesztik az egyik törvény jótéteményeiből és továbbra is alávetik a régi korlátozásoknak. Azt, hogy a nagytőke, nem érve be a kistőke konkurrenciája elleni harcban felhasznált fölényes gazdasági fegyverekkel, Angliában ráadásul még jogi kiváltságokhoz és kivételes törvényekhez is folyamodik, semmi sem bizonyítja határozottabban, mint a részvénytársaságokra és általában a kereskedelmi társaságokra vonatkozó angol törvényhozás. Néhány évvel ezelőtt még pl. egy banknak nem lehetett hatnál több társtulajdonosa. Hosszú időbe telt, amíg a részvénytársaságok jogot kaptak arra, hogy igazgatóságuk nevében pert indítsanak vagy perelhetők legyenek. Ahhoz azonban, hogy ebben a kiváltságban részesülhessenek, bejegyezve vagyis inkorporálva kellett lenniök, és egy 1837-es törvény előírja, hogy a Korona csak a Board of Trade* előterjesztésére inkorporálhat, úgyhogy valójában a Board of Trade kegyétől függ, inkorporálnak-e egy társaságot vagy sem. A bankok, a jótékonysági és kölcsönös segélynyújtási társaságok teljesen ki vannak rekesztve az új törvényjavaslat hatásköréből.

Egy napilap ma a következő *parlamenti statisztikát* közli: A választókerületek száma 327. Ebből a 327-ből választómágnásoktól függ: 1 mágnástól 9, 4-től 8, 1-től 7, 3-tól 6, 8-tól 5, 26-tól 4, 29-től 3, úgyhogy 297 választókerület fölött 72 mágnás uralkodik. Ún. „független" választókerület marad 30. Az alsóháznak 654 tagja van, ebből 594-et a 297 függő

* – kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium – *Szerk.*

választókerület választ meg. Ebből az 594-ből 274 személy közvetlen rokonságban áll a pairekkel vagy maga is az arisztokráciához tartozik.

Mitteilungen verschiedenen Inhalts

A megírás ideje: 1855 június 30.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 3. (303.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A vasárnapi ünnepnap megszigorítása miatti izgatottság

London, július 2. Tegnap a Hyde Parkban megismételték a Sunday Trading Bill elleni tüntetést,* ezúttal nagyobb méretekben, fenyegetőbb kilátásokkal, komolyabb következményekkel. Tanú erre az a komor izgatottság, amely ma Londonban uralkodik.

A gyűlés megismétlésére felszólító plakátok egyúttal meghívták a résztvevőket, gyülekezzenek vasárnap reggel 10 órakor a jámbor Lord Grosvenor háza előtt és kísérjék el a templomba. De a jámbor úriember már szombaton zárt kocsiban – hogy incognito utazzék – elhagyta Londont. Hogy Lord Grosvenor természeténél fogva inkább arra hivatott, hogy másokból mártírt csináljon, hogysem maga legyen azzá, azt már London összes újságaiban közzétett körlevele bebizonyította, amelyben egyrészt ragaszkodik törvényjavaslatához, másrészt pedig annak bemutatásán fáradozik, hogy a javaslat értelmetlen, céltalan és jelentéktelen. Házát egész vasárnap elfoglalták, de nem zsoltárokat éneklők, hanem rendőrök, szám szerint 200-an. Hasonlóképpen bátyjának, a gazdagságáról híres Westminster márkinak a házát is.

Sir Richard Mayne, a londoni rendőrség főnöke, szombaton plakátokkal ragaszttatta tele London falait, amelyekben „*megtiltotta*" nemcsak azt, hogy a Hyde Parkban gyűlést tartsanak, hanem azt is, hogy ott „nagy tömegekben" gyülekezzenek és bármi módon tetszést vagy nem-tetszést nyilvánítsanak. Az ukáz eredménye az volt, hogy még a rendőrségi körlevél jelentése szerint is már fél háromkor 150 000 *különböző* rendű és különböző korú ember tolongott a parkban, és hogy az embertömeg fokozatosan olyan méretűre gyarapodott, amely még londoni viszonylatban is óriási és iszonyatos volt. A londoniak nemcsak hogy tömegesen jelentek meg,

* *V. ö. 316–320. old. – Szerk.*

hanem újból megalkották az ember-sorfalat a kocsiút mindkét oldalán, a Serpentine mentén, csak még sűrűbben és nagyobb mélységben, mint múlt vasárnap. Nem jelent meg azonban a haute volée*. Összesen talán 20 kocsi mutatkozott, többségükben kis gigek és phaetonok, amelyek háborítatlanul haladhattak, míg tekintélyesebb, öblösebb, magasabb bakú és paszomántosabb testvéreiket a multkori kiáltásokkal és a multkori bábeli hangzavarral üdvözölték, amelynek hullámai ezúttal egy mérföldnyi körzetben megreszkettették a levegőt. A rendőrségi ukázokat hatályon kívül helyezte a tömeggyűlés és az ezer hangú kórus tüdőgyakorlata. A haute volée elkerülte a küzdőteret és távollétével elismerte a vox populi** szuverenitását.

Közben négy óra lett, s úgy látszott, hogy a tüntetés – tápanyag hiányában – ártatlan vasárnapi szórakozásban oldódik fel. Ez azonban nem egyezett a rendőrség számításával. Vonuljon el általános nevetés közepette, fájdalmas búcsúpillantást vetve a park bejáratánál olvasható saját nagybetűs plakátjaira? Ráadásul a rendőrség főméltóságai is jelen voltak, Sir Richard Mayne, valamint Gibs és Walker főbiztosok lóháton, Banks, Darkin és Brennan felügyelők pedig gyalog. Nyolcszáz rendőrt osztottak el stratégiai szempontok szerint, legnagyobbrészt épületekben és leshelyeken elrejtve. Közeli helyeken nagyobb osztagokat állomásoztattak erősítésül. A park főfelügyelőjének lakását, a lőportárat és a mentőegyesületek épületeit – mind azon a ponton állnak, ahol a Serpentine mentén haladó kocsiút a Kensington Gardens felé vezető ösvénybe megy át – erős rendőrosztagokkal megszállt rögtönzött kiserődökké alakították át, a foglyok és sebesültek elhelyezésére. A Piccadillyn a Vine Street-i rendőrőrszobánál konflisokat állítottak fel, hogy a küzdőtérre hajtsanak és biztos kísérettel elszállítsák onnan a legyőzötteket. Egyszóval a rendőrség haditervet dolgozott ki, amely, mint a „Times"[10] mondja, „erélyesebb, mint bármelyik krími haditerv, amelyről hallottunk". A rendőrségnek véres fejekre és letartóztatásokra volt szüksége ahhoz, hogy ne essen átmenet nélkül a fenségesből a nevetségesbe. Amint tehát az ember-sorfalak kissé megritkultak és a tömegek a kocsiúttól távolabb, a park hatalmas térségein csoportokra oszlottak, a rendőrfőnökök elhelyezkedtek a kocsiút közepén a két sorfal között és lóhátról fontoskodó parancsokat osztogattak jobbra-balra. Állítólag az áthaladó kocsik és lovasok védelmében. Minthogy azonban a kocsik is, a lovasok is elmaradtak, tehát nem volt mit megvédeni, elkezdtek

* – előkelő társaság – *Szerk.*
** – nép szava – *Szerk.*

„hamis ürügyekkel" a tömegből kiragadni és letartóztatni egyes személyeket, mégpedig azzal az ürüggyel, hogy pickpocketok (zsebtolvajok). Amikor ezek a kísérletek gyakoribbakká lettek és az ürügy mindinkább átlátszóvá vált, a tömegen egyetlen kiáltás hasított végig, előtörtek rejtekhelyeikről a rendőrcsapatok, előrántották fütyköseiket, beverték néhány ember fejét, itt-ott egy-egy személyt kirángattak a tömegből (összesen 104 embert tartóztattak le ilymódon), majd a rögtönzött kiserődökbe hurcolták őket. A kocsiút bal oldalát csupán keskeny földsáv választja el a Serpentine vizétől. Egy rendőrtiszt a csapatával itt ügyes manőverrel szorosan a folyékony elem partjához szorította a nézőket és hideg fürdővel fenyegette őket. Egy személy, hogy a rendőrfütykös elől elmeneküljön, átúszott a Serpentine túlsó partjára; ám egy rendőr csónakban utána iramodott, elkapta és diadalmasan visszahozta.

Mennyire megváltozott a jelenet arculata múlt vasárnap óta! A díszhintók helyett piszkos konflisok, amelyek a Vine Street-i rendőrőrszoba és a Hyde Park-i rögtönzött fogdák között ide-oda hajtottak. Lakájok helyett egy-egy rendőr ült a bakon a részeg konfliskocsis mellett. A kocsikban elegáns urak és hölgyek helyett vérző fejű, zilált hajú, félmeztelen, szakadt ruhájú foglyok, az ír lumpenproletariátusból londoni rendőrökké kényszerített gyanús alakok őrizetében. Suhogó legyezők helyett zúgó, bőrrel bevont fütykösök (a rendőrök truncheonjai*). Az uralkodó osztályok múlt vasárnap fashionable** arculatukat, most pedig hivatalos arculatukat mutatták meg. A barátságosan vigyorgó öregurak, a divatos piperkőcök, az előkelően hervatag özvegyek, a kasmírban, strucctollakban, gyémánt- és virágfüzérekben illatozó szépségek háttere – a rendőr volt, vízhatlan zubbonyban, zsíros viaszosvászon kalapban és a truncheonnal. Ez volt az érem másik oldala. A tömeg múlt vasárnap az uralkodó osztály egyedi jelenségeivel állt szemben. Ezúttal az uralkodó osztály az államhatalom, a törvény, a truncheon alakjában jelent meg. Ezúttal az ellenállás felkelés lett volna, és az angolokat sokáig és lassan kell feltüzelni, amíg felkelnek. Ezért az egész ellentüntetés a rendőrségi járművek lepisszegésében, kiröhögésében és kifütyülésében, az elfogottak kiszabadítására tett elszigetelt és gyenge kísérletekben, de mindenekelőtt a küzdőtér flegmatikus megvédésében megnyilvánuló passzív ellenállásban merült ki.

Jellemző volt az a szerep, amelyet a részint a gárdához, részint a 66.

* – ólmosbotjai – *Szerk.*
** – elegáns – *Szerk.*

ezredhez tartozó katonák ebben a színjátékban vállaltak. Nagy számban voltak képviselve. Tizenkét gárdista, néhányan krími kitüntetésekkel, egy férfiakból, asszonyokból és gyermekekből álló csoportnál tartózkodott, amelyre zuhogtak a rendőrfütykösök ütlegei. Egy öregember ütéstől találva a földre rogyott. „A londoni stiffstaffok" (a rendőrök gúnyneve) „roszszabbak, mint az oroszok voltak Inkermannál[130]", kiáltotta a krími hősök egyike. A rendőrök erre megragadták, de rögtön kiszabadult a tömeg hangos kiáltozása közepette: „Háromszoros éljen a hadseregnek!" A rendőrök célszerűnek látták visszavonulni. Ezenközben néhány gránátos jött oda, a katonák sorba álltak és a tömegtől körülvéve, „Éljen a hadsereg, le a rendőrséggel, le a vasárnapi törvénnyel!" kiáltások közepette feszítettek fel-alá a parkban. A rendőrök tanácstalanul álldogáltak, amíg megjelent egy gárdaőrmester, hangosan felelősségre vonta őket durvaságuk miatt, lecsillapította a katonákat és néhányat közülük rábeszélt, hogy komolyabb összeütközéseket elkerülendő, kövessék őt a laktanyába. A katonák többsége azonban ottmaradt és a nép körében keresetlen kifejezésekben engedte szabadjára a rendőrség iránti dühét. A rendőrség és katonaság közötti ellentét régi keletű Angliában. Ez a pillanat, amikor a hadsereg a tömegek „pet childja" (elkényeztetett gyermeke), bizonyára nem alkalmas arra, hogy csökkentse ezt az ellentétet.

Egy Russell nevű öregember, úgy mondják, ma belehalt kapott sebeibe; a Szent György-kórházban fél tucat sebesült fekszik. A tüntetés alatt különféle kísérleteket tettek külön gyűlések megtartására. Egy ilyen gyűlésen, az Albert Gate-nél, a parknak a rendőrség által eredetileg megszállt részén kívül, egy névtelen szónok ilyenformán szónokolt közönségének:

„Öreg Anglia férfiai! Ébredjetek, serkenjetek fel álmotokból, vagy elbuktok örökre: álljatok ellen minden vasárnap a kormánynak! Tüntessetek a templom-törvény ellen, ahogy ma tettétek. Ne féljetek kikövetelni a benneteket megillető jogokat, ellenkezőleg, rázzátok le az oligarchikus elnyomás és önkényuralom béklyóit. Ha nem — visszavonhatatlanul levernek benneteket. Nem szégyen-e, hogy e nagy metropolisznak, a civilizált világ legnagyobb metropoliszának lakosai egy Lord Grosvenor vagy egy Lord Ebrington kezébe teszik le szabadságjogaikat! Őméltósága szükségét érzi, hogy templomba kergessen bennünket és parlamenti törvénnyel tegyen bennünket vallásossá. Hiábavaló vállalkozás ez. Kik vagyunk mi és kik ők! Nézzétek a mostani háborút. Vajon nem a termelő osztályok költségén és vérével viselik? És mit tesznek a nem-termelő osztályok? Ők elrontják az egészet."

A rendőrség természetesen félbeszakította a szónokot és a gyűlést.

Greenwichben, a csillagvizsgáló közelében, ugyancsak gyűlést tartottak a londoniak, kb. 10 000–15 000 résztvevővel. A rendőrség ezt is feloszlatta.

Die Aufregung gegen die Verschärfung der Sonntagsfeier

A megírás ideje: 1855 július 2.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 július 5. (307.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Összetűzések a rendőrség és a nép között — A krími eseményekről[226]

London, július 6. London hétfőtől tegnap estig összetűzések szakadatlan sorának volt tanúja a rendőrség és a „csőcselék" között – az előbbi a fütykösével provokált, amire az utóbbi kőzáporral válaszolt. A Marlborough Streeten és a környező utcákon olyan jeleneteket láttunk, amelyek élénken emlékeztettek Párizsra. Duncombe tegnap este az alsóházban javaslatot tett a rendőrség múlt vasárnapi „aljas és durva" viselkedésének kivizsgálására. A tömegek holnapután a Pall Mall klubházait szándékoznak felkeresni. A chartisták *fegyveres* (nem kardokkal és puskákkal, hanem munkaszerszámokkal és botokkal való) felvonulást terveznek a Blackfriars Bridge-től a Hyde Parkig, zászlóikon e felirattal: „No Mayne law". (Le a Mayne-törvénnyel. Ez szándékos kétértelműség. *Maine* law tudvalevőleg a szeszes italokat betiltó amerikai puritán-törvény neve. *Mayne* pedig a londoni rendőrfőnök neve.) Régebbi tudósításokból láthattuk,* hogy a Hyde Park-i tüntetéseket a tömegek ösztöne rögtönözte. A nyugtalanságot azután fokozta és állandósította a rendőrség kihívó durvasága; főnöke, Sir Richard Mayne méltónak bizonyult a Párizsból kapott rendjelre. Ez idő szerint azonban már több pártot lehet megkülönböztetni, amelyek igyekeznek a tömegmozgalmat előrelendíteni, irányítani és további célokra felhasználni. Ezek a pártok a következők:

Először is maga a kormány. Bonaparte londoni tartózkodása alatt mintegy varázsütésre eltűnt minden ellene irányuló falragasz. Most a legélesebb hangú plakátokat is nyugodtan a helyükön hagyja a rendőrség. Rejtett szándékot mutat minden: a rendőrök *megparancsolt* durvasága, a kormány ügyvédeinek kihívó beszéde a Marlborough court** előtt, a foglyok *törvénytelen*

* *V. ö. 316–320. és 334–338. old. – Szerk.*

** *A Marlborough Streeten levő rendőrbíróság, amely a Hyde Parkban letartóztatottak ügyét tárgyalta. – Szerk.*

felhasználása a treadmillen[227], a hivatalos újságok sértő hangja, a kabinet ingadozó fellépése a parlamentben. Vajon Palmerstonnak egy kisebb coup d'état-ra* lenne szüksége ahhoz, hogy kormányát fenntartsa, vagy nagyobb belső zűrzavarra, hogy elterelje a figyelmet a Krímről? Ismerve ezt a vakmerő, és a léha sekélyesség látszata alatt mély és kérlelhetetlen számítást takargató államférfit, azt tartjuk róla, mint Voltaire Habakukról, hogy „capable de tout"**.

Másodszor a *közigazgatási reformerek*[163]. Ők a tömegmozgalmat egyrészt az arisztokrácia megfélemlítésére, másrészt saját népszerűségük megszerzésének eszközeként igyekeznek kiaknázni. Ezért jelent meg *Ballantine* az *ő* nevükben és az *ő* számlájukra a Marlborough Street-i police-court előtt a múlt vasárnap letartóztatottak védőjeként. Ezért váltottak ki tegnap minden elítéltet a büntetéspénzek letétbe helyezésével. Ezért védik az *ő* lapjaik a „csőcseléket" (ahogyan a kormánypárti „Globe"[218] a népet nevezi) és támadják a rendőrséget és a kormányt.

Harmadszor a *chartisták*, akiknek a céljai maguktól értetődőek.

Végre megjelentek a június 18-i szerencsétlen támadásról szóló hivatalos és magánjelentések. A hivatalos táviratok nyilvánosságra hozatalát több napon át halogatták, és ennek bizonyára oka volt. A keleti ügyekben elkövetett valamennyi kontárkodás közül bizonyára ez a legtökéletesebb mintadarab.

Az előretolt francia futóárkok 400–500, az angol futóárkok pedig 500–700 yardnyi távolságra voltak az orosz ütegektől. Ezek a távolságok jelzik annak az útnak a hosszúságát, amelyen a támadó hadoszlopoknak az orosz tűzzel szemben fedezetlenül és saját tüzérségük tüzének támogatásával végig kellett futniok, olyan rohamban, amely a rendnek még a nyomát is szükségképpen megsemmisíti és amely 3–5 percre védtelenül kiszolgáltatja őket a puskatűznek; ez az időtartam teljesen elegendő ahhoz, hogy a támadó hadoszlopokat teljesen felbomlassza. Ez a tény már önmagában jellemző az egész tervre. Amíg az ellenséges tüzet *teljesen* el nem hallgattatják és erős mélységbeni ágyúzással *ténylegesen* meg nem akadályozzák nagyobb csapatok összevonását az ellenséges védőművekben, addig a siker legcsekélyebb esélye sincs meg.

Úgy látszik, az oroszok helyesen ítélték meg a szövetségesek haditerveit, hacsak – mint Pélissier feltételezi – nem értesültek róluk előre. 17-én csak gyengén viszonozták a szövetségesek tüzét, ágyúikat a nap folyamán a mellvédek mögé vonták vissza és egyáltalában olyan előkészületeket tettek, ame-

* – államcsínyre – *Szerk.*

** – „mindenre képes" – *Szerk.*

lyekre alig volt szükségük másnapi tevékenységükhöz. Az éjszaka folyamán azonban visszavitték az ágyúkat állásukba és elhelyezték a védelemre kijelölt hadoszlopokat és tartalékokat.

Az eredeti terv, amelyben Pélissier és Raglan megállapodtak, az volt, hogy 18-án napkeltekor ismét megnyitják a tüzet, néhány órán át a lehető leghevesebben folytatják, majd hirtelen és egyidejűleg hét rohamoszlopot vetnek be – egyet (franciát) a Kilen-öböl közvetlen közelében levő bástya, kettőt (franciát) a Malahov-bástya, hármat (angolt) a Redan és egyet (angolt) a Redan és a belső kikötő csúcsa közötti házcsoport és a temető ellen. Ha egyáltalán sor kerül a rohamra, akkor ez a terv elég értelmes. Végrehajtása elhallgattatta volna az oroszok tüzét és szétszórta volna a védelemre összevont orosz tömegeket, még mielőtt a tulajdonképpeni támadás megkezdődik. Másrészt viszont a szövetséges csapatok, mialatt a futóárkokban összezsúfolódnak, szenvedtek volna az orosz tűztől, és a védők valószínűleg hamarosan felfedezték volna az állásaik szuronyos megtámadására szánt hadoszlopok jelenlétét. Ez volt azonban a kisebbik baj. Az adott körülmények között minden hibájával együtt az eredeti terv volt a legjobb. Hogyan hiúsult meg, hogyan fonnyadt el Pélissier előlegezett babérkoszorúja, hogyan élte át a szövetséges hadsereg a restaurált császárság sasainak védelme alatt *„a gyalogság Balaklavája"*[4] – erről majd holnap.

Úgy látszik, az idei nyár nehéz próbákat tartogat a *„szentek"* számára. London legnagyobb váltóalkusza, a kvékerek ismert feje, az éppoly gazdag, mint jámbor *Gurney* (egyik leányát Bunsen fia vette el) úgy látszik csúnyán kompromittálta magát a strandi* családd csődben. Gurney 37 000 font sterlinget számított le váltóra a Strahan és Tsa cégnek, bár tudta, hogy fizetésképtelenek, ezáltal lehetővé tette számukra, hogy még néhány hónapig becsaphassák a közönséget, s értette a módját, hogy *ő* maga veszteség nélkül kerüljön ki a dologból. A profán sajtó kárörvendően fejtegeti, hogy még a kiválasztottak is bűnösek.

Konflikte zwischen Polizei und Volk –
Über die Ereignisse auf der Krim

A megírás ideje: 1855 július 6.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 július 9. (313.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* Strand: londoni városnegyed. – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A június 18-i rohamról

London, július 7. Tegnap kifejtettük a szövetségeseknek a június 18-i rohamra vonatkozó eredeti tervét. Pélissier 17-én késő este arról értesült, hogy az oroszok másnap újabb nagy támadást szándékoznak indítani a Mamelon ellen. Ezt valóságos szerencsének kellett volna tekintenie; hiszen a Mamelont minden kétséget kizáróan meg tudják védeni bármilyen haderővel szemben, amelyet az oroszok bevethetnek ellene. Hogyan szolgálhatott volna különben a Mamelon (most *Brancion*-redoute-nak[137] nevezik) a Malahov elleni roham hadműveleti alapjául? Így az oroszok, a Mamelon ellen intézett támadásukban alulmaradva, abba a végzetes helyzetbe kerültek volna, hogy egy második csatát kell vívniok a Malahovért, és ilyen körülmények között az utóbbi állás elleni hadműveletek sikere úgyszólván biztosítottnak látszott. Pélissier azonban másképpen értette a dolgot. Késő éjjel visszavonta az ágyúzásra vonatkozó parancsot és reggel három órára elrendelte a rohamot. A jelt három röppentyű fogja megadni. Az angolokat szintén értesítették a rendelkezés e megváltoztatásáról.

Ez az eljárás úgy végződött, ahogyan végződnie kellett, ahogyan Napóleon, az igazi Napóleon, a tétovázó és kontár tábornokok sorsát ábrázolja: „Ordre, contre-ordre, désordre."* Fél órával a kitűzött időpont *előtt* a szélső jobboldalon levő francia hadoszlop megütközött az ellenséggel. Hogy az oroszok csalták-e ki őket egy látszatkitöréssel, vagy hogy, mint Pélissier mondja, a tábornok jeladó röppentyűnek nézett egy francia bombát, az nem egészen világos. Mindenesetre Pélissier arra kényszerült, hogy idő előtt leadja jelzését, a hadoszlopoknak pedig, amelyek még azzal voltak elfoglalva, hogy megkeressék a számukra kijelölt helyet a futóárkokban, félig-meddig zűrzavarban kellett megindulniok, s részben a kijelöltektől eltérő támadási pontokról. A középső francia oszlop, amelynek az volt a rendeltetése, hogy oldalról megkerülje a Malahovot, elérte a célját és benyomult az orosz védő-

* – „Parancs, ellenparancs, rendetlenség." – *Szerk.*

művekbe; a két másik oszlop azonban nem tudott utat törni magának abban a kartács- és muskétatűz-záporban, amely fogadta. Mindegyik hadoszlop egy-egy négy zászlóaljból álló dandár volt; mindegyik hadosztály második dandárja a második vonalban állt, a gárda pedig az általános tartalékot képezte. Ilymódon körülbelül négy hadosztály, vagyis 20 000 ember állt rendelkezésre. A második vonalat előreküldték az első vonalbeli támadók támogatására, de hiába; végül előrevezényelték a gárdát, ezt feltartóztatták és végül szintén visszaverték. Már csak két bevethető zászlóalj maradt. Időközben fél kilenc lett. A középső hadoszlopnak azt a dandárát, amely benyomult az orosz védőművekbe, kiverték onnan; a franciákat minden ponton nagy veszteséggel visszaűzték és friss csapatok nem voltak kéznél. Az angolok szintén nem jártak sikerrel. Pélissier parancsot adott a visszavonulásra, amelyet, mint mondja, „méltósággal" vittek véghez.

Az *angol* oldalon a vezető hadoszlopok mindegyikében csak 1800 ember volt, 1000 emberrel kevesebb, mint a franciáknál. Ebből az 1800-ból 1000-et harcra szántak, 800-at pedig a szükséges munkálatok elvégzésére. Minden hadoszlop mögött a második vonalban annak a dandárnak a fennmaradó része állt, amelyből az oszlopot megalakították, 1200–1400 fő. A harmadik vonalban minden hadosztály második dandára, első dandára mögött. Végül az általános tartalékot a gárdisták és a felföldi skótok (az első hadosztály) képezték. Ilymódon tehát a helyszínen összevont egész angol gyalogságból csak 7200 embert szándékoztak az első támadásba bevetni, s ezekből is csak 4000-et szántak a harcban való tényleges részvételre. Az első hadoszlopoknak ezt a gyérségét részben a brit hadsereg hagyományai, részben pedig az a szokásuk okozta, hogy vonalban támadnak. Minden jelentés arra enged következtetni, hogy még ez alkalommal is vonalban támadtak, és ezzel fölöslegesen megnagyobbított céltáblát nyújtottak az ellenséges golyóknak. Az a bonyodalom, amelyet a szűk és szabálytalan futóárkokban egymás mögé felállított négy különböző vonal okozott, már kezdettől fogva nagy rendetlenséget és bajt szült, és a legnagyobb zűrzavart idézte volna elő, ha a harc valamennyire komolyra fordul. Az első és a harmadik hadoszlopnak (jobbról balra) meg kellett kerülnie a Redan szárnyait, míg a másodiknak meg kellett támadnia a Redan kiugró szögletét, mihelyt a másik kettő elérte célját. A negyedik, vagyis a szélső baloldali hadoszlopnak a belső kikötő csúcsát kellett megtámadnia.

Amikor a jelet megadták, az angol hadoszlopok, éppúgy, mint a franciák, még útban voltak a megfelelő állások felé. Az első hadoszlop azonban átvetette magát a futóárkok mellvédjén, és nyomban gyilkos kartácstűz üdvözölte. A mászás következtében megbomlott csapatok nem tudtak rendben

felsorakozni. Parancsnokuk, Yea ezredes már kürtös után kiáltozott, hogy visszavonulót fúvasson; de kürtöst sehol sem találtak és a csapatok igen rendetlenül előrerohantak. Néhányan benyomultak a Redant körülvevő fatorlaszokba, de hiába. A hadoszlop zöme hirtelen meghátrált és a futóárkokban keresett védelmet. A harmadik hadoszlop egy vagy két perccel később nyomult előre. Eltévesztette az utat, és a Redan homlokzatát rohamozta meg az oldala helyett. Félelmetes lövedék-záporban támolygott előre ez a hadoszlop, lendülete megtört, és néhány perc múlva teljesen felbomolva vonult vissza. Így végződött a Redan elleni támadás, még mielőtt Lord Raglan bonyolult tartalékai közül akár egynek ideje lett volna, hogy segítségükre menjen. A második hadoszlopot annyira meghökkentette oldalsó támogatóinak ez a hirtelen összeomlása, hogy még csak el sem hagyta futóárkait. Csupán a negyedik hadoszlopnak sikerült befészkelnie magát a temetőbe és a környező házakba. Itt körülbelül 1800 ember egész nap tartotta magát; nem vonulhattak vissza, mert mögöttük nyílt térség volt, amely az oroszok kereszttüze alatt állt. Így hát harcoltak, ahogy tudtak, este kilenc óráig, amikor a sötétség leple alatt visszamentek. Veszteségük létszámuknak több mint egyharmadára rúgott. Így végződött Pélissier nagy támadása a Karabelnaja külváros ellen. Olyan vállalkozás volt ez, amelyet kapkodva határoztak el, még inkább kapkodva megváltoztattak fő vonásaiban kevéssel a döntő pillanat előtt, és amelyet rendkívül kontár módra hajtottak végre. Annak az orosz tisztnek volt igaza, aki a június 19-i fegyvernyugváskor megkérdezte egy angol tiszttől: „Részegek voltak tegnap a tábornokaik, amikor a rohamot vezényelték?"

Über den Sturm vom 18.

A megírás ideje: 1855 július 7.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung".
1855 július 11. (317.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A parlamentből [– Roebuck és Bulwer indítványai]

London, július 11. Ismeretes, hogy Roebuck a régi koalíciós kabinet *összes* tagjainak megrovására vonatkozó indítványát jövő keddre jelentette be. Miközben Birminghamben, Sheffieldben, Newcastle-ban stb. számos gyűlést tartanak indítványának támogatására, és egyúttal London minden zugában nyilvánosan petíciókat írnak alá ugyanennek érdekében, a parlamenti tagok Párizsba, Nápolyba, vidéki kastélyaikba menekülnek, hogy kitérjenek a szavazás elől. Roebuck, hogy ezt a Palmerston részéről minden módon támogatott megfutamodást megakadályozza, tegnap felhatalmazást kért arra, hogy jövő kedden „callt"* intézhessen az alsóházhoz. A „call" régi parlamenti formula, amely a katolikusok emancipációjáról folytatott vita óta feledésbe merült. Az ülés megnyitásakor ugyanis az összes parlamenti tagok nevét felolvassák. A hiányzókat a parlamenti serjeant-of-arms** elfogja, nyilvánosan bocsánatot kell kérniök az összegyűlt Ház előtt, és bizonyos büntetéspénzt kell fizetniök. Az alsóház azonban 133 szavazattal 108 ellenében megtagadta Roebucktól a „call" kényszerítő eszközének alkalmazását. Egyáltalán, semmi sem jellemzőbb a brit parlamentre és sajtószerveire, mint a Roebuck-féle indítvánnyal kapcsolatos magatartásuk. Az indítvány nem a „hivatalos" ellenzék valamelyik tagjától származik. Ez az első hibája. Nemcsak a fennálló, hanem a feloszlott kabinet tagjai ellen is irányul. Tehát nem puszta párt-manőver. Kijelenti, hogy a régi kormány bűnei nincsenek levezekelve egy új kormány megalakításával. Híd egy vád alá helyezési javaslat irányában. Ez az indítvány másik nagy hibája. A hivatalos ellenzék természetesen csak *„a miniszterváltozás keretein belül"* óhajtja a parlamentáris háborút viselni. Távol áll attól, hogy a miniszteriális felelősség ellen viseljen háborút. Az *out-ok*** klikkje nem kevésbé féltőn ragaszkodik a

* – „felszólítást" – *Szerk.*

** – fegyveres kísérő (eredetileg a királyé); parlamenti ajtónálló – *Szerk.*

*** – *kívülvők*; *ellenzékiek* – *Szerk.*

miniszteriális teljhatalom megőrzéséhez, mint az *in-ek** klikkje. A parlamenti harc művészete éppen abban rejlik, hogy a közelharcban sohase a tisztséget, hanem mindig csak annak pillanatnyi betöltőjét találják el, s azt is csak annyira, hogy továbbra is képes legyen *miniszterjelöltként* felállni abban a pillanatban, amelyben *miniszterként* elbukott. Az oligarchia nem azzal örökíti meg magát, hogy állandóan *ugyanabban* a kézben tartja a hatalmat, hanem azzal, hogy felváltva kiejti az egyikből és elkapja a másikkal. A toryk ezért éppúgy elégedetlenek Roebuck javaslatával, mint a whigek.

Ami a *sajtót* illeti, itt a „Times"[10] a döntő. Volt-e lap, amely hangosabban követelte volna a Roebuck-bizottság megalakítását, amíg annak arra kellett szolgálnia, hogy egyrészt miniszterváltozást idézzen elő, másrészt levezető csatornát nyisson az általános szenvedély számára? De attól a pillanattól kezdve, hogy Roebuck előbbre lépett és bizottságának eredményeire támaszkodva a koalíció *összes* tagjait azzal fenyegeti, hogy kiszolgáltatja őket a parlament nyomatékos megrovásának – van-e lap, amely konokabbul hallgatásba burkolózna, mint a „Times"? Roebuck indítványa az ő számára nem létezik; a „call-lal" kapcsolatos tegnapi parlamenti epizód nem létezik számára; a birminghami, sheffieldi stb. gyűlések nem léteznek a hasábjain. Maga Roebuck természetesen nem Brutus. Egyrészt látta, hogy sokéves szolgálatait a whigek milyen nyomorúságosan jutalmazták. Másrészt a választói mögötte állnak. Nagy létszámú választókerület képviselője, amelyet népszerűséggel kell megfizetnie, minthogy készpénzzel nem fizetheti meg. Végül pedig a modern Warwick, a parlamenti királycsináló szerepe nyilván tetszhet a becsvágyó, de mindeddig kevéssé sikeres ügyvédnek. A toryk, mint ellenzék, természetesen nem harcolhatnak Roebuck indítványa ellen ugyanazon a módon, mint a whigek. Ezért igyekeznek elébe vágni. Ez a titka *Bulwer* javaslatának, amely Lord John Russellnak a bécsi konferenciáról[21] elhangzott furcsa leleplezéseire támaszkodva *bizalmatlansági szavazatot* kér a kormány ellen. Bulwer javaslata pusztán a miniszterváltozás keretein „belül" mozog. Kiveszi a kormány sorsát Roebuck kezéből. Ha a javaslatot elfogadják, akkor a toryk döntötték meg a whigeket; s ha már egyszer kormányon vannak, akkor hagyományos *„nagylelkűségük"* tiltaná, hogy győzelmüket kiaknázzák és Roebuckot továbbra is támogassák. De a toryk furfangossága egyúttal lehetővé teszi Palmerstonnak, hogy a régi parlamenti fogásokhoz folyamodjék. *Russell* lemondása – akár önkéntes, akár kényszerű – kivédi Bulwer indítványát, ahogy Bulwer kivédte Roebuck indítványát. Russell kilépése menthetetlenül megbuktatná a Palmerston-

* – *bentlevők; kormányon levők* – Szerk.

kabinetet, ha nem kevéssel az ülésszak befejezése előtt történik. Most viszont ellenkezőleg, meghosszabbíthatja Palmerston kabinetjének életét. Ha így lesz, akkor nem volt Palmerston előtt angol miniszter, aki ilyen ügyesen és szerencsésen felhasználta volna a nép zúgolódását arra, hogy a parlamenti pártoknak a nyakába, az apró-cseprő parlamenti érdekeket, frakciókat és formaságokat pedig arra, hogy a népnek a nyakába varrja magát. Hasonlít ahhoz az elátkozott aggastyánhoz, akit Szindbád, a tengerész, nem tudott lerázni magáról, miután egyszer megengedte neki, hogy a vállára felkapaszkodjék.

Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 július 11.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 14. (323.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A parlamentből
[Bulwer indítványa — Az ír kérdés]

London, július 13. A jogtudomány titkaiba be nem avatottak számára kehezen érthető, amikor a legegyszerűbb perben váratlanul olyan jogi nérdések merülnek fel, amelyek nem a per természetének, hanem a perrendtartás szabályainak és formuláinak köszönhetik létüket. Ezeknek a jogi ceremóniáknak az alkalmazása teszi az ügyvédet, mint ahogyan az egyházi ceremóniák alkalmazása teszi a bráhmánt. Ahogyan a vallás továbbfejlődésében, úgy a jog továbbfejlődésében is a forma tartalommá válik. De ami a perrendtartás a bíróságok számára, az a napirend és a szabályzat a törvényhozó testületek számára. Az agrártörvények története bizonyítja, hogy a régi római oligarchák, a bírói eljárás fortélyainak feltalálói, a törvényhozásba is elsőkként vezették be az eljárási fortélyokat. Anglia mindkét irányban túlszárnyalta őket. Azok a technikai nehézségek, amelyeket le kell küzdeni ahhoz, hogy egy indítvány napirendre kerüljön, azok a különféle átalakulások, amelyeken egy törvényjavaslatnak keresztül kell mennie ahhoz, hogy törvénnyé változzék át, azok a szabályok, amelyek egy indítvány vagy egy törvényjavaslat ellenzőjének lehetővé teszik, hogy az egyiket ne engedje be a Házba, a másikat pedig ne engedje ki onnan — mindez kimeríthetetlen fegyvertára a parlamenti fortélyoskodásnak, rabulisztikának és taktikának. Palmerston előtt azonban egyetlen angol miniszter sem akadt, aki az alsóházat ilyen mértékben felruházta volna egy *Court of Chancery*[228] küllemével, hangnemével és jellegével. Ahol a diplomácia nem elégséges, ott fortélyoskodáshoz menekül. Az ő keze között minden kellemetlen indítvány vitája előzetes vitává változik át arról, hogy melyik napon kerüljön sor valóban a vitára és tárgyalják meg az ügyet. Ez történt Milner Gibson indítványával, ez Layardéval, ez történik most Bulwer indítványával. Az ülésszak* végének túlzsúfolt napirendje miatt Bulwer csak egy olyan napon

* A „*Neue Oderzeitung*"-*ban*: indítvány – *Szerk.*

terjeszthette be indítványát, amikor a Ház *Committee of Supply-já*[229] alakul át, vagyis amikor a kormány pénzkövetelésekkel fordul az alsóházhoz. Rendszerint a pénteket jelölik ki erre a célra. Ám természetesen a kormánytól függ, hogy *mikor* kér pénzt az alsóháztól, tehát hogy mikor alakul át a Ház Committee of Supply-já. Palmerston azonnal kijelentette Bulwernak, hogy ezen a pénteken nem megy Supplyba – ez a műszó erre –, hanem a korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokra vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását fogja folytatni. Bulwer maga válassza ki magának a „napját". Disraeli ezért múlt kedden bejelentette, hogy a következő csütörtökön (tegnap) a Házhoz fordul e fortélyoskodás megszüntetése érdekében. Palmerston megelőzte. A tegnapi ülésen szólásra emelkedett, és a Ház általános derültsége közepette kijelentette, egészen bizonyosan nem az volt a célja, hogy késleltesse a Bulwer bizalmatlansági indítványa fölötti vitát és hogy technikai nehézségekkel megakadályozza a tiszteletreméltó Házat ítélethozatalában. De a bécsi konferenciára[21] vonatkozó utólagos ügyiratok minden erőfeszítés ellenére sem kerülhettek volna a holnapi nap előtt a Ház tagjai elé, és hogyan hozzanak ítéletet a periratokba való betekintés nélkül? Egyébként a hétfőt készségesen átengedi a Bulwer-féle indítvány megvitatására. Disraeli hangsúlyozta, hogy „az utólagos ügyiratok" egyáltalában nincsenek összefüggésben Bulwer indítványával. A korlátolt felelősségű kereskedelmi társaságokra vonatkozó törvényjavaslat nagyon fontos a maga nemében. De amit a nemzet most tudni kíván, az az, „hogy a kabinet egyetemlegesen felelős-e tetteiért vagy itt is a korlátolt felelősség elve érvényes. Mindenekelőtt azokat a feltételeket akarja ismerni, amelyekkel a Downing Street-i cég társai üzletüket vezették."

Bulwer kijelentette, hogy elfogadja a hétfői napot a vita számára. Russell viszont arra a hiábavaló kísérletre használta fel ezt a közbejött eseményt, hogy múlt pénteki nyilatkozatának értelmét enyhítse és elferdítse. A második, javított kiadás azonban túl későn jön, ahogy a mai „Times"[10] meggyőzően bebizonyítja. Egyáltalán, a „Times" már több napja minden ügyességét latba veti, hogy a Palmerston-kabinetet Russell rovására megmentse, és ebben kitartóan támogatja az együgyű „Morning Advertiser"[24], amely minden alkalommal visszanyeri Palmerstonba vetett egész hitét, valahányszor az a veszély fenyeget, hogy a parlament elveszti ezt a hitét. Palmerston eközben néhány nap haladékot nyert egy manőver végrehajtására. Hogy mennyire kihasznál minden ilyen napot, azt bizonyítja az ír *row**, amely tegnap zajlott le az alsóházban.

* – *botrány; heves vita; összeszólalkozás – Szerk.*

Ismeretes, hogy két év óta kering a parlamentben három olyan törvényjavaslat, amelyeknek az ír földesurak és bérlők közötti viszonyt kellene szabályozniok. E törvényjavaslatok egyike meghatározza azt a kártalanítást, amelyre a bérlő, ha a földesúr felmond neki, jogosan igényt tarthat a végrehajtott talajjavításokért. Azok a talajjavítások, amelyeket az ír bérlők (szinte mindnyájan időleges bérlők egyéves bérleti idővel) alkalmaztak eddig, csak arra szolgáltak, hogy a bérleti idő leteltével magasabb járadék követelését tegyék lehetővé a földesúrnak. Így tehát a bérlő vagy elveszíti a tanyát — ha nem akarja kedvezőtlenebb feltételekkel megújítani a szerződést — és a tanyával együtt a javításokba befektetett tőkéjét, vagy pedig arra kényszerül, hogy a *saját* tőkéjével végrehajtott javításokért kamatot fizessen a földesúrnak, az eredeti járadékon felül. A fent említett törvényjavaslatok támogatása volt azon feltételek egyike, amelyekkel a koalíciós kormány megvásárolta az ír brigád[28] szavazatait. 1854-ben tehát elfogadta őket az alsóház, a felsőházban azonban a miniszterek titkos közreműködésével elnapolták a következő (1855-ös) ülésszakra, majd úgy átalakították, hogy élüket vették, és ebben a megcsonkított formában visszaküldték az alsóházba. Itt múlt csütörtökön a kártalanítási törvényjavaslat legfontosabb cikkelyét feláldozták a földtulajdon oltárán, s az írek csodálkozva tapasztalták, hogy részint a kormányhoz tartozó, részint pedig a kormánnyal közvetlen kapcsolatban levő szavazatok döntöttek ellenük. Shee serjeant* dühös kitörése Palmerston ellen riottal** fenyegetett a parlament „ír negyedében", amelynek következményei éppen ebben a pillanatban aggasztóak lennének. Palmerston ezért Sadleirrel, a koalíció volt tagjával és az ír brigád közvetítőjével egyezkedik, és rábírja, hogy egy tizennyolc ír képviselőből álló küldöttség tegnapelőtt tiszteletét tegye nála és intézzen hozzá kérdést, hajlandó-e latba vetni befolyását a parlamenti szavazat érvénytelenítése és újabb szavazáskor a cikkely keresztülvitele érdekében? Palmerston természetesen mindenre hajlandónak nyilatkozott, csakhogy a bizalmatlansági indítvány ellen biztosítsa magának az ír szavazatokat. Ennek a cselszövésnek az idő előtti kirobbanása az alsóházban alkalmat adott azon botrányos jelenetek egyikére, amelyek jellemzik az oligarchikus parlament hanyatlását. Az írek százöt szavazattal rendelkeznek. Kiderült azonban, hogy többségük nem adott teljhatalmat a tizennyolc tagú küldöttségnek. Egyáltalában Palmerston az íreket már nem használhatja úgy fel a kormányválságokkor, mint O'Connell idején. A régi parlamenti frak-

* — magas rangú ügyvéd — *Szerk.*
** — zendüléssel — *Szerk.*

ciók felbomlásával az ír negyed is széthasadt, szétforgácsolódott. Ez az incidens mindenesetre mutatja, miképpen használja fel Palmerston a nyert haladékot arra, hogy kezelésbe vegye a különböző klikkeket. Ugyanakkor valami kedvező hírt vár a hadszíntérről, bármilyen kis eseményt, amelyet parlamenti szempontból – ha katonaiból nem is – ki lehet aknázni. A tenger alatti távíróvezeték kivette a háború irányítását a tábornokok kezéből és Bonaparte dilettáns asztrologikus ötleteinek, valamint a parlamenti és diplomáciai intrikáknak rendelte alá. Ebből adódik a második krími hadjárat megmagyarázhatatlan és példátlan jellege.

Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 július 13.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 16. (325.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Russell lemondása – A krími ügyekről[230]

London, július 14. Utolsó előtti tudósításunkban* *Lord John Russell* önkéntes vagy kényszerű *lemondását* fait accompliként** tárgyaltuk. Tegnap délután következett be, és ez *szintetikus* lemondás, önkéntes és egyszersmind kényszerű is. Palmerston ugyanis palotaforradalomba kergette a whigek Bouverie vezette, leginkább álláshajhászó részét. Kijelentették, hogy ha Lord John nem mond le, Bulwer javaslata mellett kénytelenek szavazni. Ennek nem lehetett ellenállni. A hitszegő whig csőcselék nem érte be ezzel a hőstettel, hanem a folyosón aláírásokat gyűjtött egy Palmerstonhoz intézendő petícióhoz, amely azt kéri tőle, hogy bírja rá a királynőt Russell már benyújtott lemondásának elfogadására. Russell ezekből az aljas manőverekből mindenesetre meríthet egy elégtételt – azt, hogy pártot teremtett a saját hasonlatosságára.

Annak az embernek a lemondása, aki, mint Urquhart mondja, „rendszerint a háta mögött tartja a két kezét, hogy erkölcsi tartást adjon magának", aligha gyakorolna számottevő befolyást a kabinet fennmaradására, ha az alsóház többsége nem kapna mohón minden ürügy után, amely lehetővé teszi számára, hogy késleltesse a feloszlatás bekövetkezését. És a Ház feloszlatása elválaszthatatlan a Bulwer-féle indítvány elfogadásától. Ha Palmerston a bizalmatlansági szavazat ellenére maradna, akkor fel kellene oszlatnia a Házat; ha Derby követné a sorban, neki ugyancsak fel kellene oszlatnia. A Ház, úgy látszik, aligha hajlamos arra, hogy feláldozza magát a haza oltárán.

Sir George Grey bizottságot létesített a rendőrségi brutalitások kivizsgálására. Ez a bizottság London, Liverpool és Manchester recordereiből*** áll, és jövő kedden fog először ülésezni.

Ha a kereskedelemben az idő pénz, a háborúban az idő győzelem.

* *V. ö. 346–347. old.* – *Szerk.*

** – befejezett tényként; megmásíthatatlan tényként – *Szerk.*

*** – legfőbb büntetőbíráiból – *Szerk.*

Elszalasztani a kedvező pillanatot, azt a pillanatot, amikor túlerőt lehet az ellenségre vetni, a legnagyobb hiba, amely a hadvezetésben lehetséges. Kétszeresen súlyossá válik a hiba, ha nem védekezés közben követik el, amikor a hanyagság következményei még jóvátehetők, hanem támadás közben, egy inváziós háborúban, ahol az effajta figyelmetlenség a hadsereg pusztulását idézheti elő. Ezek mind közhelyek, amelyekről minden zászlós tudja, hogy magától értetődnek. És mégis, a stratégia vagy a taktika egyetlen más szabálya ellen sem vétenek oly gyakran, s úgy látszik, mintha Pélissier tábornok, a tettek szilaj embere, a krími hadsereg „Előre marsallja" arra lenne hivatott, hogy a maga példáján szemléltesse a közhelyeknek e közhelyszámba menő elhanyagolását.

A Szevasztopolba vezető út Inkermanon át az erőd északi oldala felé visz. Pélissier és törzskara jobban tudja ezt, mint bárki más. Ahhoz azonban, hogy az északi oldalt elfoglalhassa, a szövetséges hadseregnek fő erőivel tábori hadműveletet kell kezdenie, meg kell vernie az oroszokat, körül kell zárnia az északi oldalt és ki kell különítenie egy hadtestet, hogy távol tartsa magától az orosz tábori hadsereget. Az erre alkalmas pillanat akkor jött el, amikor megérkezett a szárd hadtest és az Omer pasa vezette törökök. A szövetségesek akkor jóval erősebbek voltak, mint az oroszok. De semmi ilyesmi nem történt. Expedíciót indítottak Kercsbe és az Azovi-tengerre, és egyik rohamot a másik után kísérelték meg. A tábori hadműveletek felderítésekre és a tábornak a Bajdar-völgy bejáratáig történt kiterjesztésére korlátozódtak. Most végre elárulják ennek a tétlenségnek az állítólagos okát: *nincsen elegendő szállítóeszköz*, és a szövetségesek tizenöt hónapi hadjárat után éppúgy oda vannak láncolva a tengerhez, Kamishoz és Balaklavához, mint bármikor annak előtte! Ez valóban páratlan. A Krím nem puszta sziget valahol a Déli-sarkon. Olyan terület, amelynek élelmiszerforrásai minden bizonnyal kimeríthetőek, de amely mindig képes lesz arra, hogy nagy mennyiségű takarmányt, igavonó állatot és kordét adjon annak, aki elég ügyes és merész, hogy ezeket elvegye. A Csornaja körül néhány angol mérföldnyi körzetben előre-hátra végzett félénk és lassú mozdulatok természetesen nem alkalmasak a fentiek megszerzésére. De még ha teljesen figyelmen kívül hagyjuk is a krími tevéket, pónikat és arbákat, még mindig bőven maradnak szállítóeszközök a Fekete-tenger európai és ázsiai partjain, amelyek gőzhajón két nap alatt elérhetők. Miért nem rekvirálják ezeket a szövetséges hadseregek számára?* Az oroszok

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: Miért nem kényszerítik be ezeket a szövetségesek szolgálatába? Azt mondjuk: kényszerítik, mert a kényszer, amelyet általánosan rekvirálásnak neveznek, ezek megszerzésének tulajdonképpeni módja. Hogy spanyol öszvérhaj-

valóban elegendő leckét adtak nekik arra vonatkozólag, hogy hogyan kell cselekedniök. 3., 4. és 5. hadtestüket, valamint különböző tartalékhadosztályaikat olyan időpontban szállították a Krímbe, amikor a szövetségesek feladták a reményt, hogy sikerül az élelmet Balaklavából a futóárkokba eljuttatniok. A csapatokat részben szekéren szállították át a sztyeppen, és itt a jelek szerint kiáltó élelmiszerhiány uralkodott. És ráadásul a Perekop körüli térség kb. 200 mérföldes félkörben csak gyéren lakott. De a távolabbi kormányzóságok segélyforrásait lefoglalták, és bizonyára nehezebb az oroszoknak Jekatyerinoszlavból, Poltavából, Harkovból stb. küldeni szekereket a Krímbe, mint Anatóliából és Ruméliából szállítóeszközöket szerezni a Krímben harcoló szövetségesek számára. Mindenesetre a Krímnek Szimferopolig való elfoglalását szállítóeszközök hiányának ürügyén elszalasztották. Most másképpen állnak a dolgok. Az oroszok krími rendeltetéssel egy tartalékhadsereget szerveztek Odessza és Herszon között. Ennek a hadseregnek a létszámát csak a nyugati hadseregből történt kikülönítések alapján tudjuk kiszámítani, amelyek az egész 2. hadtestet és 2 hadosztály gránátost öleltek fel. Ez összesen 5 hadosztály gyalogság (82 zászlóalj), 1 hadosztály lovasság (32 lovasszázad) és 80 ágyú. Hozzájönnek még gyalogsági és lovassági tartalékok. A menetelés során adódó összes veszteségeket számba véve tehát az Odessza és Perekop között összevont és a Krímbe szánt hadsereg körülbelül 70 000–80 000 főre becsülhető. Hadoszlopaik élővédjei most már feltehetően áthaladtak Perekopon, és július vége előtt éreztetni fogják ottlétüket a szövetségesekkel.

Mit állíthatnak mármost szembe a szövetségesek ezekkel az erősítésekkel? Soraikat ismét megritkítja a kolera és a láz, nem kevésbé, mint a különböző rohamkísérletek. A brit erősítések lassan érkeznek – valójában igen kevés ezredet hajóznak be. Az a 13 000 ember, akiknek elindulásáról nemrégiben

csárokat és bolgár munkásokat magas bérért foglalkoztassanak, sohasem lehetséges, és olyan országban, mint Törökország, még kevésbé, mint bárhol másutt. Egy ezred lovasság Anatólia partjait végigsöpörve nagyon hamar járművek százait és állatok ezreit szedhetné össze a szükséges takarmánnyal együtt. A háborút a törökök végett folytatják, és hogy szállítóeszközöket bocsássanak rendelkezésre, az a legkevesebb, amit el lehet várni tőlük. Minden kontinentális háborúban elvárják ezt attól az országtól, amelyben a hadműveletek folynak. Hogy a törökökkel finomabban bánjanak, az kétszeresen abszurd; mert ha a törököknek nem kell a szövetségeseik számára dolgozniok, akkor majd a pasáiknak dolgoznak, akik sokkal rosszabbul bánnak velük. Lehet, hogy ez nem tetszik nekik, de az sem tetszik nekik, hogy a pasáikért robotoljanak, és ha nem vetik alá magukat a fegyelemnek és a rendnek, a hadijog némi alkalmazása majd hamarosan betöri őket, hiszen a pasák állandóan ilyesfajta jog alatt tartják őket. Teljességgel nevetséges, hogy a szövetséges táboroknak ilyen segélyforrások elérhető közelségében még mindig azon panaszkodnak, hogy szállítóeszközök hiányában nem tudnak továbbjutni. – *Szerk.*

írtunk,* a kormány blöffjének bizonyult. A francia kormány viszont kijelenti, hogy nem áll szándékában újabb hadosztályokat küldeni, hanem csak különítményeket a pótkeretekből, hogy a hadszíntéren keletkezett réseket feltöltse. Ha ezek az erősítések meg is érkeznének idejében, aligha elegendőek ahhoz, hogy a szövetséges hadsereg létszámát visszaállítsák a júniusi szintre, vagyis 200 000 főre, törököket és szárdokat beleértve. Valószínűleg legfeljebb 180 000 főre töltik fel, akikkel augusztus elején legalább 200 000 orosz áll majd szemben jó állásokban, parancsnokolva a mögöttük levő vidék felett és Szevasztopol déli oldalának mint hídfőnek birtokában. Ha a szövetséges hadsereg ilyen körülmények között ismét beszorul a Csornaja mögötti keskeny fennsíkra, akkor ez ilyen nagy embertömeg súlya alatt elkerülhetetlenül temetővé változna.**

Még mindig nincs késő a tábori hadműveletek megindításához. A legkedvezőbb pillanat elmúlt ugyan, de egy merész előrenyomulás még most is tágabb működési teret biztosítana a szövetséges hadseregnek. Ám nem úgy látszik, mintha gondolnának e lehetőség kiaknázására.

Pélissier igazolására végül meg kell említenünk, hogy a közvélemény itt is – akárcsak Párizsban – Louis Bonaparte, a távolból parancsnokló tábornok beavatkozásában keresi és találja meg a második krími hadjárat minden nyomorúságának magyarázatát.***

Russells Resignation –
Über die Angelegenheiten in der Krim
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 július 17. (327.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* *V. ö. 313. old. – Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett*: Akkor úgy állnak az esélyek, hogy a szövetségesek visszaszorulnak a Csornaja mögötti fennsíkra, képtelenül arra, hogy akár előre, akár hátra mozduljanak, és olyan nagy létszámú hadsereggel, hogy ezt a keskeny földsávot a betegségek melegágyává változtatnák. Akkor aztán megbánja majd Pélissier, hogy nem volt elég energiája és határozottsága a tábori előnyomulás kérdésében, és hogy túl sok energiát fordított az erőd megostromlására. – *Szerk.*

*** *A „New York Daily Tribune"-ban e befejezés helyett*: Pélissier igazolására azonban meg kell említenünk, hogy a közvélemény Párizsban és általában Európában Louis Bonaparte-ra hárítja a fő felelősséget. Ez a szerencsétlen önjelölt tábornok állítólag mindenbe beleártotta magát. Az ügy még nem teljesen világos, de hamarosan tisztázódik majd, hogy milyen módon avatkozott bele ez a becsvágyó kalandor a krími hadműveletekbe, és akkor tudni fogjuk, hol kell keresni a felelősséget ezekért a borzalmas hibákért. – *Szerk.*

[Karl Marx]

Russell lemondása

London, július 17. Russell lemondása, akár önkéntes, akár kényszerű, kivédi Bulwer indítványát, ahogy Bulwer kivédte Roebuck indítványát. Ezt a nézetet, amelyet július 11-i tudósításunkban* kifejeztünk, a tegnapi alsóházi ülés teljes mértékben megerősítette. Régi whig axióma az, hogy „a pártok olyanok, mint a csigák, amelyeknél a farok mozgatja a fejet". A mostani whig kabinet azonban inkább polip-kabinet; úgy tűnik, mintha amputálás által fejlődne. Túléli tagjainak, fejének, mindenének elvesztését, csak a farkáét nem. Russell nem volt ugyan a kabinet feje, de feje volt annak a pártnak, amely a kabinetet alkotja s amelyet a kabinet képvisel. Bouverie, a Board of Trade** alelnöke, a whig polip farkát képviseli. Ő felfedezte, hogy a whig testet le kell fejezni ahhoz, hogy a whig törzset életben tarthassák, és ezt a felfedezését közölte Palmerstonnal a whig farok nevében és megbízásából. Russell tegnap „megvetéséről" biztosította ezt a farkat. Disraeli „a barátság fiziológiájával" kínozta Bouverie-t és azoknak a különböző fajtáknak a természetleírásával, amelyekké a „*barát*" néven ismeretes nembeli lényeg elkülönül. Végül Bouverie önigazolási kísérlete, amely szerint ő és a farok azért taszították el Russellt, hogy megmentsék Russellt, teljessé teszi az állásvadászok ezen pártjának életképét.

Ha a whig párt természetes fejét amputálták is, bitorolt feje, Lord Palmerston, annál erősebben hozzánőtt a törzshöz. Aberdeen és Newcastle bukása után Gladstone-t, Grahamet és Herbertet használta fel arra, hogy a koalíciós kabinet örökébe lépjen. Gladstone, Graham és Herbert kiválása után Lord John Russellt használta fel arra, hogy tiszta whig kabinetet alakítson. Végül a whig farkat használja fel arra, hogy Russellt eltüntesse és egyeduralkodóvá legyen a kabinetben. Mindezek a metamorfózisok megannyi lépcsőfokként szolgáltak egy tiszta Palmerston-kabinet megalakításá-

* *V. ö. 346–347. old. – Szerk.*

** – kereskedelem- és közlekedésügyi minisztérium – *Szerk.*

hoz. Láttuk Russell nyilatkozataiból, hogy ismételten felajánlotta lemondását Palmerstonnak, aki minden esetben rábeszélte, hogy vonja vissza azt. Pontosan ugyanezen a módon beszélte rá Palmerston az Aberdeen-kabinetet, hogy a végsőkig ellenezze a Roebuck-féle vizsgáló bizottságot. Mindkét alkalommal ugyanolyan ikerrel járt és ugyanaz a cél vezette.

Bulwer indítványa annyira Russellhoz kapcsolódott, hogy magától kútba esett, mihelyt a corpus delicti*, Russell, eltűnt a kabinetből. Bulwer ezért kénytelen volt kijelenteni, hogy visszavonja indítványát. De nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy ne mondja el azt a beszédet, amellyel indítványát indokolni akarta. Elfelejtette, hogy hiányzik az indítvány, amely beszédét indokolja. Palmerston kihasználta ezt a szerencsétlen helyzetet. Miután a csatát lefújták, nyomban gladiátori pózba vágta magát. Modortalanul, nagyhangúan, hetvenkedve viselkedett, amiért viszont Disraelitől dorgálásban részesült, és ez, mint arcjátéka mutatta, még őt, a hétpróbás komédiást is kihozta szokásos cinikus nyugalmából. Disraeli replikájában a legfontosabb azonban a következő kijelentés volt:

„Tudom, hogy azokat a nézeteket, amelyekkel Lord Russell visszatért Bécsből, kedvezően fogadta *kollégáinak* nemcsak többsége, hanem *mindnyájan*, és hogy csak bizonyos *körülmények, amelyeket nem láttak előre*, akadályozták a nemes lord tervének szívélyes és egyhangú elfogadását. Kellő alapom van erre a kijelentésre. Ugyanazzal a meggyőződéssel jelentem ki ezt, amellyel hat héttel ezelőtt a kormány kétértelmű beszédéről és határozatlan viselkedéséről szóltam, s mely meggyőződésem helyességét a későbbi események bebizonyították. Abban a meggyőződésben jelentem ki ezt, hogy állításom bizonyítéka még az ülésszak befejezése előtt a Ház kezében lesz."

A „körülmények", amelyekre Disraeli éppen céloz, azok „a nehézségek" voltak, mint beszéde folyamán megmagyarázta, „amelyeket francia részről támasztottak". Disraeli sejteti, hogy Clarendon parlamenti használatra szánt levelezése ellentmondásban áll a kormány titkos utasításaival. Beszédét a következő szavakkal fejezte be:

„Az országban az a hit uralkodik, hogy bűnösen vezetik ügyeinket. Megjelenik egy külföldi dokumentum" (Buol körlevele), „a nép körében nő az izgatottság, a nép gondolkodik, beszél, képviselői kérdéseket tesznek fel a Házban. És mi történik? Államférfiaitok legkiválóbbja nem mer abba

* – bűntárgy; bűnjel – *Szerk.*

a vitába bocsátkozni, amelyben ilyen kérdéseket vetnek fel. Titokzatos módon eltűnik. De ki mer ilyen vitába bocsátkozni? A Korona első minisztere, aki ma este olyan hangon és olyan szavakkal szólt a Házhoz, amelyek teljesen méltatlanok állásához és az alkalomhoz, és amelyek meggyőztek engem arról, hogy ha az ország becsülete és érdekei továbbra is az ő vezetésére lesznek bízva, ez csak azért történik, hogy az előbbit lealacsonyítsák és az utóbbiakat *eláruljják*."

Roebuck Disraelin is túltett beszédének hevességében. „*Tudni kívánom, kik most az árulók a kabinetben*!" Először Aberdeen és Newcastle. Aztán Graham és Gladstone és Herbert. Aztán Russell. Ki a *sequens**?

Közben meglehetősen megszilárdult annak az embernek a helyzete, aki titokban irányította a koalíciót, ahogyan most hivatalosan irányítja a kormányt. Ha az ülésszak befejezte előtt még valamilyen bizalmatlansági szavazatra kerülne a sor, ami nem valószínű, akkor feloszlatja a parlamentet. Minden körülmények között van hat hónapja, hogy azalatt korlátlanul irányítsa Anglia külpolitikáját; ebben még csak nem is zavarja az alsóház lármája és látszatcsatározásai.

Russells Entlassung

A megírás ideje: 1855 július 17.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 20. (333.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – *következő – Szerk.*

[Karl Marx]

A parlamentből

London, július 18. Az alsóház július 16-i viharos, lármás, zajos éjszakai ülését szükségszerűen a bágyadtság, a kimerültség és az elernyedés reakciója követte. A kormány, ismervén a parlamentáris patológia titkait, számított is erre a lehangolódásra [Verstimmung], hogy megakadályozza a Roebuck indítványa fölötti szavazást [Abstimmung], sőt, nemcsak a szavazást, hanem magát a vitát is. Már éjfél felé járt, az ülés befejezése közeledett s még a kormány egyetlen tagja sem beszélt, noha a Házban egy pillanatra csend lett, amely szinte felszólította a minisztereket, hogy nyilatkozzanak, s a Ház minden oldaláról ismételten felhívták őket erre. A kabinet sztoikus hallgatásba burkolózott és Exeter márki képviselőire, Lord Ward képviselőjére és a pairek más alsóházi helyettesítőire bízta, hogy a tisztelt Házat abba az unalmas iszapba süllyesszék, amelyet Dante a „Pokol"-ban a közönyösek örök tartózkodási helyéül jelölt ki[231]. Két, Roebuck indítványához beterjesztett módosítvány feküdt az alsóház előtt, Peel tábornoké és Adair ezredesé – mindkettőt katona terjesztette be és mindkettő oldalmenetbe kanyarodik. Peel módosítványa azt kívánja, hogy a Ház az „előzetes kérdésről"[232] szavazzon, vagyis sem a fő indítvány mellett, sem pedig ellene, ezzel elhárítva mindennemű választ Roebuck kérdésére. Adair ezredes azt kívánja, hogy hagyják jóvá azt a „politikát, amelyből a szevasztopoli expedíció fogant", és szólítsák fel a kormányt, hogy „tartson ki e politika mellett". Roebucknak a krími expedíció rossz végrehajtása felett gyakorolt megrovását tehát kivédi azzal, hogy dicséri az expedíció jó eredetét.

A kabinet tartózkodott minden arra vonatkozó nyilatkozattól, hogy a módosítványok melyikét emeli kormány-módosítvánnyá. Úgy látszik, ki akarta tapintani a Ház érverését, hogy eszerint meneküljön Peel tábornokkal egy felelet nélküli kérdésbe avagy Adair ezredessel egy kérdés nélküli feleletbe. Végre úgy látszott, hogy a Ház elmerült abba a félálomba, amelyre Palmerston lesett. Az emelvényre küldte a kabinet legjelentéktelenebb tagját, Sir Charles Woodot, aki Peel módosítványát nyilvánította kormány-

módosítványnak. Palmerston, a baráti padsorokból felhangzó „Szavazzunk! Szavazzunk!" kiáltásoktól támogatva, felállt és kifejezte „reményét, hogy a Ház azonnal döntésre jut". Azt hitte, hogy sikerült Roebuckot „víz alá nyomnia", sőt, még a „nagy vita", a parlamenti bajvívás megtiszteltetésétől is megfosztania. De a szavazás ellen nemcsak Disraeli tiltakozott. Szólásra emelkedett *Bright*, a rá jellemző súlyos komolysággal:

„Nyilvánvaló, hogy a kormány a szóbanforgó kérdés elsikkasztását óhajtotta, és ezért tartózkodott éjfélig mindennemű nyilatkozattól. A szóbanforgó tárgyhoz fogható fontosságú még sohasem került az alsóház elé. Ha a vita egy teljes hétig tartana, ez az országnak csak javára válnék."

Palmerstonnak, aki ilymódon a vita *elnapolásának* elfogadására kényszerült, fel kellett adnia eredeti haditervét. Vereséget szenvedett.

Roebuck beszédének megvolt az a nagy érdeme, hogy rövid volt. Egyszerűen és világosan – nem ügyvédként, hanem a vizsgáló bizottság elnökéhez illően, bíróként – összefoglalta ítéletének indokolását. Szemmel láthatóan ugyanazzal a nehézséggel kellett megküzdenie, amely megakadályozza a szövetséges flotta befutását a szevasztopoli kikötőbe – az *elsüllyedt hajókkal*, az Aberdeenekkel, Herbertekkel, Gladstone-okkal, Grahamekkel stb. Csak ezeken át juthatott el Palmerstonhoz és a koalíciós kabinet többi *életben maradt* tagjához. Ők zárták el a mostani kabinethez vezető utat. Roebuck bókokkal igyekezett elintézni őket. Newcastle-t és Herbertet dicséret illeti hivatali buzgalmukért, hasonlóképpen Grahamet is. Ami vétket egyébként betekintés hiányában elkövettek, azért megbűnhődtek a Downing Streetről[176] való előzetésükkel. Most csak arról van szó, hogy a meg nem büntetett bűnösökre lesújtsunk. Ez indítványának tulajdonképpeni célzata. Palmerstont sajátlag nemcsak mint bűnrészest támadta, hanem különösen mint a milícia vezetőjét. Roebuck, hogy indítványát a hagyományos parlamenti korlátok közé kényszerítse, nyilvánvalóan tompította az élét. A kormány párbajsegédeinek érvei tartalmilag olyan szegényesek voltak, hogy szinte jótékonyan hatott az az álomba ringató forma, amelyben előadták ezeket. A tanúvallomások nem teljesek, kiáltották egyesek. Osztrakizmosszal[233] fenyegettek bennünket, kiáltották mások. A dolog már rég történt, vélekedett Lord Cecil. Miért nem ítélik el utólag Sir R. Peelt? A kabinet minden tagja felelős a kabinet cselekedeteiért általánosságban, de egyik sem különösen. Így a „liberális" Phillimore. Veszélyeztetitek a francia szövetséget, bíráskodni akartok a franciák császára felett! Így Lowe (a „Times"-tól[10]) és nyomában Sir James Graham. Graham, mint a tiszta lelkiismeretű ember, kijelentette, hogy elégedetlen Peel tábornok puszta nega-

tívumával. Ragaszkodik ahhoz, hogy a Ház mondja ki: „bűnös" vagy „ártatlan". Nem elégszik meg azzal a „not provennal" (nincs bizonyítva), amellyel skót bíróságok a kétséges bűnügyeket félreteszik. Vagy valóban vissza akarjátok állítani az idejét múlta és nem-parlamentáris „vád alá helyezést" (impeachment[234])? A sajtó, a közvélemény hibás mindenben. Ők kényszerítették a minisztereket a nem-megfelelő időben és elégtelen eszközökkel indított expedícióra. Ha elítélitek a kormányt, akkor ítéljétek el az alsóházat, amely mögötte állt! Végül Sir Charles Wood apológiája következett. Ha Roebuck még Newcastle-t, Herbertet és Grahamet is felmenti, hogyan vádolhat meg *bennünket*? Mi *semmit* sem számítottunk és *semmiért* sem vagyunk felelősek. Így beszélt Wood „önnön semmiségét átérezve"[235].

Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 július 18.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 július 21. (335.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A háború kilátásai

Legutóbbi értesüléseink szerint csend állt be a krími hadműveletekben. Nem került sor újabb rohamokra; az ágyúk csaknem teljesen elhallgattak; és ha nem volna a folytonos puskatűz a két sáncvonal között, ha a szövetségesek nem nyomulnának előre futóárokásással és aknásítással a Malahov-domb felé, és ha az oroszok időnként nem törnének ki, azt hihetnők, hogy beszüntették a hadicselekményeket. De ez nem lehet más, mint vihar előtti csend, és bizonyos, hogy ez idő szerint már ki is tört a vihar. Szevasztopolban minden valószínűség szerint már lezajlott egy csata, amely ádázabb volt, mint az Inkermannál[130], mint a Zöld Mamelonnál vívott, vagy mint a június 18-i roham.

Csakugyan, az augusztus hónapnak bizonyos fokig el kell döntenie a hadjárat eredményét. Ez időre megérkezik az orosz erősítés jó része, ha ugyan nem az egész, míg a szövetségesek sorait feltétlenül megritkítják a betegségek. A legtöbb, amit tehetnek, az lesz, hogy tartják magukat a Herszonesz fennsíkján. Most még a brit sajtó is feladta azt az elképzelést, hogy ebben az évben elfoglalják Szevasztopol déli oldalát. Már csak abban reménykednek, hogy apránként szétrombolják a várost, és ha sikerül olyan iramban előrehaladniok, mint eddig, akkor az ostrom tartama eléri majd Trójáét. Semmi okunk sincs elvárni, hogy gyorsabban végzik majd a dolgukat, mert most azt a majdnem hivatalos tájékoztatást kaptuk, hogy makacsul folytatni fogják az eddig követett hibás rendszert. A párizsi „Constitutionnel"[197] krími tudósítója, a francia hadsereg magas rangú katonája – felteszik, hogy Regnault de Saint Jean d'Angély tábornok, a gárda parancsnoka – bejelentette a közönségnek, hogy kárba veszett fáradság töprengésekbe bocsátkoznia egy tábori hadjáratról és Szevasztopol északi oldalának esetleges körülzárásáról. A jelenlegi körülmények között, mondja, ezt nem tehetnék meg anélkül, hogy fel ne hagynának az ostrommal és át ne engednék az oroszoknak az egész fennsíkot; ezért elhatározták, hogy addig mérik a már megtámadott állásra a lehető legkeményebb csapásokat, amíg teljesen le nem rombolják. Nos, e

tudósítás bejelentéseiben bízhatunk, mert minden okunk megvan azt hinni, hogy a francia császár minden e forrásból származó jelentést nemcsak jóváhagy, hanem felül is vizsgál kinyomtatása előtt, és mert Regnault a különleges kegyencei közé tartozik.

Könnyű kitalálni, hogy mi lesz mindennek a következménye. A Szevasztopolban és környékén levő orosz hadsereg jelenleg a 3. és a 4. hadtestből, az 5. hadtest 2 és a 6. hadtest 1 hadosztályából, ezenkívül tengerészgyalogosokból, tengerészekből, helyi csapatokból, kozákokból és lovasságból áll – ez összesen 180 zászlóaljból, vagyis 90 000 gyalogosból, 30 000 tüzérből és lovasból, valamint körülbelül 40 000 betegből és sebesültből álló fegyveres erőt jelent. Még a francia „Moniteur"[109] is 110 000 főre becsüli fegyverben levő tényleges erejét. Mármost az egész 2. hadtest (50 zászlóalj, 32 lovasszázad és 96 ágyú) és 2 gránátoshadosztály, valamint 1 lovashadosztály (24 zászlóalj, 32 lovasszázad, 72 ágyú) úton van Szevasztopol felé, vagy már a közelében is van, és további 55 000 gyalogosból, 10 000 lovasból és kozákból, valamint 5000 tüzérből álló haderőt jelent. Ilymódon az oroszok hamarosan legalább 175 000 főnyi haderőt fognak összpontosítani, vagyis jóval nagyobbat, mint amekkora a szövetségeseknek a harcok és a betegségek okozta újabb veszteségeik után megmaradhatott. A legkevesebb, amit az oroszoktól elvárhatunk, az, hogy mindezzel képesek lesznek legalábbis tartani állásaikat, különösen minthogy lehetőségük van állandóan friss csapatokkal felváltani helyőrségüknek az erőfeszítésekben kimerült csapatait.

Másrészt a szövetségeseknek semmi esélyük sincs arra, hogy ilyen erősítéseket kapjanak. Jelenleg 21 gyalloghadosztályuk (12 francia, 4 angol, 3 török, 2 piemonti) vagyis körülbelül 190 zászlóaljuk, 3 lovashadosztályuk (1 francia, 1 angol és 1 török) vagyis körülbelül 60 lovasszázaduk és ennek megfelelő számú ágyújuk van. De minthogy a hadjárat veszteségei következtében zászlóaljaik és különösképpen lovasszázadaik sorai nagyon megritkultak, egész erejük nem lehet több, mint 110 000 gyalogos, 7500 lovas és 20 000–25 000* tüzér, vonatkatona és szolgálatképes nem-harcoló. Ha mármost a két küzdő fél hadereje ennyire pontosan egyensúlyban volt az orosz erősítések megérkezése előtt, nyilvánvaló, hogy mihelyt ezek megjönnek, a szövetségesek hátrányára billen a mérleg. Valamennyi már megérkezett és most úton levő szövetséges erősítés csupán a bevetett zászlóaljak és lovasszázadok feltöltésére rendelt különítmény a pótkeretből; és nem túl nagy létszámú, ha hihetünk a sajtó állításainak. Állítólag azonban 3 hadosztály vonul Marseille-be és Toulonba, ahová gőzhajókat összpontosítottak; eközben Angliá-

* *A „Neue Oderzeitung"-ban*: 30 000–35 000 (*V. ö. 368. old.*) – *Szerk.*

ban a Krímnek szánt ezredek parancsot kaptak, hogy legyenek készenlétben az azonnali behajózásra. Az utóbbiak körülbelül még egy gyalog- és egy lovashadosztályra rúgnak. Ilymódon augusztusban és szeptemberben mintegy 33 000 gyalogos és hozzávetőleg 2500 lovas és tüzér érkezik fokozatosan a Krímbe; de mindez nagymértékben elszállításuk gyorsaságától függ. Mindenesetre a szövetségesek ismét számszerű kisebbségben lesznek, és lehetséges, hogy ismét beszorítják őket arra a fennsíkra, ahol a tavalyi szomorú telet töltötték. Hogy az oroszoknak ezúttal sikerülni fog-e kiűzni őket ebből az erősségből, annak megmondására nem vállalkozunk. De nyilvánvalóan az egyetlen, amire a szövetségesek számíthatnak, az, hogy megtartják a saját területüket – hacsak nem kapnak hatalmas méretű erősítéseket. Így a háború azzal kecsegtet, hogy eredménytelen és véres összecsapások sorára korlátozódik, melyekben mindkét fél napról napra friss csapattesteket vet be, hogy közelharcban ütközzenek meg az ellenséggel, akár a város sáncfalain, a futóárkok mellvédjein, akár az Inkerman és Balaklava körüli meredek magaslatokon. Nem képzelhető el ellenséges hadseregeknek olyan helyzete, melyben nagyobb vérontás jelentéktelenebb eredményekre vezetne, mint az effajta ütközetekben.

De van egy esély arra, hogy történik valami döntő. Ha az oroszoknak sikerül a már elküldött csapatokon kívül még 50 000 embert odaküldeniök úgyhogy vitathatatlan fölényt biztosítanak hadseregüknek, akkor komoly vereségeket mérhetnek a szövetségesekre és rákényszeríthetik őket, hogy visszahajózzanak. E lehetőség megítéléséhez meg kell vizsgálnunk, hogy az oroszok végig a határuk mentén milyen erőket tartanak fegyverben. A krími hadsereget a fent említett erősítésekkel együtt 175 000 főre becsültük. A Kaukázusban, ahol a helyi csapatokon és a kozákokon kívül a 16. és a 17. hadosztály van bevetve, mintegy 60 000 emberük lehet. Besszarábiában állítólag 60 000 emberük van Lüders parancsnoksága alatt; ezek a csapatok feltehetőleg főként vegyes zászlóaljakból és tartalékokból állnak, minthogy az 5. hadtestnek csak 1 gyaloghadosztálya van ott és sohasem közölték, hogy az 1. vagy a 2. hadtest csapatai oda vonultak volna. Lengyelországban és Volhíniában 2 gárdahadosztály, 1 gránátoshadosztály, az 1. hadtest 2 hadosztálya és különböző tartalékok maradnának – együttvéve körülbelül 160 000 ember. A tartalékok nagyobb részét és a gárda egy részét a Keleti-tengernél vonták össze a következőképpen: 50 000 embert Sievers parancsnoksága alatt a balti német tartományokban, 30 000 embert Berg parancsnoksága alatt Finnországban és 50 000 embert Rüdiger parancsnoksága alatt tartalékhadseregként Szentpétervárott és környékén; mindez összesen körülbelül 585 000 ember. A többi orosz haderő, mintegy 65 000 ember, az ország

belsejében állomásozik; ilymódon a fegyveres haderő összesen 650 000 ember. Ha tekintetbe vesszük az Oroszországban végrehajtott óriási sorozásokat, ez a szám semmi esetre sem látszik túlzottnak.

Mármost világos, hogy az oroszoknak ebben a késői évszakban nem kell komolyan tartaniok egy keleti-tengeri partraszállástól, és hogy az itt levő különböző csapatrészeket általánosan át lehetne helyezni délre, felszabadítva ezzel mintegy 30 000 embert, akiket népfelkelőkkel vagy az ország belsejéből ide vezényelt más csapatokkal helyettesítenek. Ha ez a 30 000 ember Lengyelországba vonulna, akkor ebben az országban ugyanekkora létszámú csapatot szabadíthatnának fel, és ha az osztrákok határmenti hadseregüket a veszélytelen 70 000-es vagy 80 000-es létszámra csökkentik, aminek a közeljövőben be kell következnie, a lengyelországi hadseregből is meg lehet takarítani további 30 000–40 000 embert. Így össze lehetne hozni csapatokat egy akkora erősítéshez, amely kizárná minden lehetőségét annak, hogy a szövetségesek valaha is egyedül uralkodjanak a Krímben, és ez az erősítés október közepe táján a hadszíntérre érkezhetne. Felmerül azonban a kérdés, képes lesz-e a kormány ilyen nagyszámú csapatot a tél folyamán élelmezni, különösen most, hogy az Azovi-tengert megtisztították az orosz hajóktól. Ami ezt illeti, nem áll rendelkezésünkre elegendő adat ahhoz, hogy véleményt nyilváníthassunk; de ha ez lehetséges és ha az oroszok ehhez folyamodnának, megeshet, hogy a szövetségesek a balaklavai kikötőt körülvevő szirteket ugyanúgy ágyúzzák majd, mint Szevasztopol sáncait, melyeket közvetlenül és közvetve 250 000 főnyi haderő védelmez.

Mind ez ideig 300 000 osztrák tartotta sakkban Oroszországot a Krímbe vezető összeköttetési vonala mentén. Szabaduljon csak meg egyszer ettől a béklyótól, és a szövetségesek hamarosan meglátják, micsoda erővel van dolguk. Elszalasztották azt az időt, amikor Ausztria közvetett támogatásával bevehették volna Szevasztopolt. Most, hogy Oroszország arról az oldalról biztonságban kezdi érezni magát és csak a szövetségesekkel van dolga, már késő.

War Prospects

A megírás ideje: 1855 július 20. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 augusztus 4. (4459.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A parlamentből — A hadszíntérről

London, július 20. A Roebuck indítványa feletti vita semmiképpen sem úgy ütött ki, ahogyan a kormány elképzelte. Még tegnap reggel is azt jövendölte félhivatalos orgánumaiban, hogy Roebuck indítványát 5 : 1 szavazatarányban el fogják vetni. Tegnap éjjel szerencséjének tartotta, hogy a previous question[232] 289 szavazattal 182 ellenében keresztül tudta vinni, vagyis elérte, hogy a Ház utasítsa vissza egyáltalában a döntést az indítvány felett. Az a Ház, amely Aberdeent lemondásra kényszerítette, mert megtagadta egy vizsgáló bizottság kinevezését, megmenti Palmerstont, mivel megtagadja, hogy határozatra jusson saját bizottságának ítéletére vonatkozólag. A parlament elnapolása Palmerston kabinetjét is elnapolja az új ülésszakig. Akkor aztán lejár az ideje. Magára az ülésre még visszatérünk.

A krími hadműveletekben ez idő szerint csend állt be. Nem tettek kísérletet újabb rohamokra, az ágyúk csaknem teljesen elhallgattak; és ha nem volna a folytonos puskatűz a két sáncvonal között, ha a szövetségesek nem tolnák előre állásaikat aknásítással és futóárokásással a Malahov-domb felé, ha az oroszok időnként nem törnének ki, azt hihetnők, hogy beszüntettek minden hadicselekményt.

Ez a vihar előtti csend. Két-három héten belül megkezdődik a harc, ember ember ellen fog küzdeni, ádázabbul, mint Inkermannál, a Zöld Mamelonnál vagy a június 18-i rohamnál. Az augusztus hónapnak bizonyos fokig döntőnek kell lennie: addigra megérkeznek a most úton levő orosz haderők, a szövetségesek sorait pedig megritkítják a betegségek. Élethalálharc kezdődik akkor, és a szövetségeseknek elég munkájukba kerül majd, hogy tartsák magukat a fennsíkon.

Most még az angol sajtó is feladta azt az elképzelést, hogy ebben az évben elfoglalják Szevasztopol déli oldalát. Már csak abban reménykednek, hogy apránként szétrombolják Szevasztopolt; és ha sikerül olyan iramban előrehaladniok, mint eddig, akkor az ostrom tartama eléri majd Trójáét. Semmi okunk sincs azt hinni, hogy gyorsabban végzik majd a dolgukat, mert most

azt a majdnem hivatalos tájékoztatást kaptuk, hogy makacsul folytatni fogják az eddig követett hibás rendszert. A „Constitutionnel"[197] krími tudósítója, a francia hadsereg magas rangú katonája (állítólag Regnault de Saint Jean d'Angély tábornok, a gárda parancsnoka), bejelentette a közönségnek, hogy kárba veszett fáradság töprengésekbe bocsátkoznia egy tábori hadjáratról és Szevasztopol északi oldalának esetleges körülzárásáról. A jelenlegi körülmények között, mondja, ezt nem tehetnék meg anélkül, hogy fel ne hagynának az ostrommal és át ne engednék az oroszoknak az egész fennsíkot. Ezért elhatározták, hogy addig mérik a már megtámadott állásra a lehető legkeményebb csapásokat, amíg teljesen le nem rombolják. E tudósítás bejelentéseit félhivatalosaknak tekinthetjük, mert minden okunk megvan azt hinni, hogy Bonaparte minden e forrásból származó jelentést nemcsak jóváhagy, hanem kinyomtatása előtt felül is vizsgál. Regnault a különleges kegyencei közé tartozik — ő volt az a hadügyminiszter, aki a törvényhozó nemzetgyűlés idején aláírását adta Changarnier elmozdításához.

Könnyű előre megmondani, hogy mi lesz mindennek a következménye. A Szevasztopolban és környékén levő orosz hadsereg a 3. és a 4. hadtestből, az 5. hadtest 2 és a 6. hadtest 1 hadosztályából, ezenkívül tengerészgyalogosokból, tengerészekből, helyi csapatokból, kozákokból és lovasságból állt, összesen tehát egy 180 zászlóaljból, vagyis 90 000 gyalogosból, 30 000 tüzérből és lovasból stb., valamint kb. 40 000 betegből és sebesültből álló hadsereget jelentett. Még a francia „Moniteur"[109] is 110 000 főre becsüli fegyverben levő tényleges erejét. Mármost az egész 2. hadtest (50 zászlóalj, 32 lovasszázad és 96 ágyú) és 2 gránátoshadosztály, valamint 1 lovashadosztály (24 zászlóalj, 32 lovasszázad és 72 ágyú) úton van Szevasztopol felé, vagy már a közelében is van. Ez további 55 000 gyalogosból, 10 000 lovasból és kozákból, valamint 5000 tüzérből álló haderőt jelent. Ilymódon az oroszok hamarosan legalább 175 000 főnyi hadsereget fognak összpontosítani, vagyis jóval nagyobbat, mint amekkora a szövetségeseknek a kitörések és a betegségek okozta újabb veszteségeik után megmaradhatott. Hogy az oroszok így képesek lesznek legalábbis eddigi állásaikat tartani, az annál is inkább várható, minthogy lehetőségük van állandóan friss csapatokkal felváltani helyőrségüknek az erőfeszítésekben kimerült csapatait.

Másrészt a szövetségeseknek semmi esélyük sincs arra, hogy ilyen erősítéseket kapjanak. Jelenleg 21 gyaloghadosztályuk (12 francia, 4 angol, 3 török, 2 piemonti) vagyis körülbelül 190 zászlóaljuk, 3 lovashadosztályuk (1 francia, 1 angol és 1 török) vagyis körülbelül 60 lovasszázaduk és ennek megfelelő számú ágyújuk van; de minthogy a hadjárat veszteségei következtében zászlóaljaik és különösképpen lovasszázadaik sorai nagyon megritkul-

tak, egész erejük nem lehet több, mint 110 000 gyalogos, 7500 lovas és 30 000–35 000 tüzér, vonatkatona és nem-harcoló*. Ha mármost a két küzdő fél ereje ennyire pontosan egyensúlyban volt az orosz erősítések megérkezése előtt, nyilvánvaló, hogy mihelyt ezek megjönnek, a szövetségesek hátrányára billen a mérleg. Amit eddig utánuk küldtek, csupán a bevetett zászlóaljak és lovasszázadok feltöltésére rendelt különítmény a pótkeretből, és az egész nem lehet sok, ha a sajtó tudósításai megbízhatóak. Állítólag azonban 3 hadosztály vonul Marseille-be és Toulonba, ahová gőzhajókat összpontosítottak, míg Angliában a Krímnek szánt ezredek parancsot kaptak, hogy legyenek készenlétben az azonnali behajózásra. Az utóbbiak körülbelül egy gyalog- és egy lovashadosztályra rúgnak. Ilymódon augusztusban és szeptemberben mintegy 33 000 gyalogos és hozzávetőleg 2500 lovas és tüzér érkezik fokozatosan a Krímbe. De ez teljesen behajózásuk gyorsaságától függ. Mindenesetre a szövetségesek ismét számszerű kisebbségben lesznek, és lehetséges, hogy ismét beszorítják őket arra a fennsíkra, ahol a tavalyi szomorú télen tönkrementek.

Hogy az oroszoknak ezúttal sikerülni fog-e kiűzni őket erről a biztos búvóhelyről, annak megmondására nem vállalkozunk. De nyilvánvalóan az egyetlen, amire a szövetségesek számíthatnak, az, hogy megtartják a saját területüket – hacsak nem kapnak hatalmas méretű erősítéseket. Így a háború eredménytelen és véres összecsapások és kézitusák sorára korlátozódhatna, amelyekben mindkét fél napról napra friss csapattesteket vet be, hogy közelharcban ütközzenek meg az ellenséggel – akár a város sáncfalain, a futóárkok mellvédjein, akár az Inkerman és Balaklava körüli meredek magaslatokon. Valamennyi esély közül az a legvalószínűbb, hogy a dolog így fog lefolyni. Nem képzelhető el ellenséges hadseregeknek olyan helyzete, melyben nagyobb vérontás jelentéktelenebb eredményekre vezetne, mint az effajta ütközetekben. És ezt mindkét fél főparancsnokainak középszerűsége, a párizsi tehetetlen dilettantizmus és a londoni szándékos árulás hozta létre.

Aus dem Parlamente – Vom Kriegsschauplatze

A megírás ideje: 1855 július 20.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 23. (337.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* *A „Neue Oderzeitung"-ban*: szolgálatképtelen – *Szerk.*

[Karl Marx]

Palmerston — Nagy-Britannia uralkodó osztályainak fiziológiája

London, július 23. Ha a török kölcsön[236] biztosítása ma este is ugyanolyan ellenállásba ütközik, mint múlt pénteken, akkor Palmerston azonnal *feloszlatja* az alsóházat. Az ügyes embernek minden körülmény kedvez. Az alsóház feloszlatása, válaszul Bulwer indítványára, az alsóház feloszlatása, válaszul Roebuck javaslatára. Mindkettő egyaránt meggondolandó volt. A bécsi konferencián[21] kifejtett diplomácia, az igazgatás tevékenysége a téli hadjárat idején — egyik álláspont sem túlzottan alkalmas arra, hogy belőlük kiindulva a parlamenttől a választókhoz lehessen apellálni. De a *„török kölcsön biztosítása"*! A díszlet, a helyzet, a motívum mintegy varázsütésre megváltozik. Már nem a parlament ítéli el a kabinetet árulás vagy alkalmatlanság miatt. A kabinet vádolja meg a parlamentet, hogy akadályozza a hadvezetést, veszélyezteti a francia szövetséget s cserbenhagyja Törökországot. A kabinet már nem azért apellál az országhoz, hogy felmentesse magát a parlament elmarasztaló ítélete alól. Azért apellál az országhoz, hogy az ítélje el a parlamentet. A kölcsön megformulázása valójában olyan, hogy Törökország közvetlenül nem kap pénzt, hanem a legmegalázóbb feltételek között, amelyeket egy országnak csak szabhatnak, gyámság alá helyezve el kell tűrnie, hogy a neki állítólag kölcsönzött összeget angol megbízottak kezeljék és adják ki. Az angol igazgatás olyan ragyogóan bevált a keleti háborúban, hogy valóban kísértésbe kell esnie, hogy kiterjessze áldásait idegen országokra. A nyugati hatalmak kezükbe kaparintották a konstantinápolyi külügyminisztériumot, és nemcsak a külügy-, hanem a belügyminisztériumot is. Azóta, hogy Omer pasát Bulgáriából áttelepítették a Krímbe, Törökország nem rendelkezik többé a saját hadseregével. A nyugati hatalmak most a török pénzügyek után nyújtják ki a kezüket. Az oszmán birodalom most először jut államadóssághoz anélkül, hogy hitelhez jutna. Annak a földbirtokosnak a helyzetébe kerül, aki jelzálogkölcsönre nemcsak előleget vesz fel, hanem kötelezi magát, hogy a jelzáloghitelezőnek engedi át az elő-

legezett összeg kezelését. Az egyetlen lépés, amely még hátra van, az, hogy magát a birtokot is átengedje neki. Hasonló kölcsönrendszerrel demoralizálta Palmerston Görögországot és bénította meg Spanyolországot. A *látszat* azonban mellette szól. A békepárt csatlakozása a kölcsön ellenzőihez megerősíti ezt a látszatot. Palmerston egy hirtelen fordulattal ismét a háború képviselőjeként áll szemben az egész ellenzékkel mint a béke képviselőjével. Hogy *milyen* háborút szándékozik viselni, azt tudjuk. A Keleti-tengeren haszontalan és eredménytelen gyújtogatások által még inkább Oroszországhoz láncolni Finnországot. A Krímben állandósítani a vérfürdőt, amelyben csak a vereség hozhat döntést, a győzelem nem. Régi szokásához híven külföldi szövetségeket vet a parlamenti mérleg serpenyőjébe. Bonaparte már jóváhagyatta a kölcsönt ún. „törvényhozó testületével". Az angol parlament kegyeskedjék a „törvényhozó testület" visszhangjává – egy visszhang visszhangjává – válni, különben veszélyben a szövetség. Miközben Palmerston pajzsul használja fel a francia szövetséget, hogy minden ütést elhárítson magától, egyúttal az az elégtétele is megvan, hogy e szövetségre ütéseket mérnek. Annak bizonyítására, hogy „a megfelelő embert teszi a megfelelő helyre", kinevezte Sir W. Molesworthöt gyarmatügyi miniszterré, Sir B. Hallt pedig Molesworth helyére az erdőségek és kincstári birtokok miniszterévé. Molesworth a *Wakefield-féle* gyarmatosítási iskolához[237] tartozik. Ennek az iskolának az az elve, hogy a gyarmatokon a földet mesterségesen meg kell drágítani és a munkát mesterségesen olcsóbbá kell tenni, hogy megteremtsék a „termelőerők szükséges egyesítését". Az elmélet Kanadában történt kísérleti alkalmazása az Egyesült Államokba és Ausztráliába űzte onnan a bevándorlókat.

Ez idő szerint három vizsgáló bizottság ülésezik Londonban, közülük egyet a kabinet, kettőt a parlament nevezett ki. Az elsőt, amelyet londoni, manchesteri és liverpooli recorderekből* alakítottak a *Hyde Parkban történtek* vizsgálatára, naponta elárasztják bizonyítékokkal, nemcsak arra vonatkozóan, hogy a rendőrök hallatlanul brutálisak voltak, hanem arra is, hogy szándékosan és *parancsra* voltak brutálisak. Ha a vizsgálatot részrehajlás nélkül folytatnák le, akkor Sir George Greyvel és a kabinettel mint a főbűnösökkel kellene kezdeni. A második bizottság, amely *Berkeley* elnöklete alatt a „szeszes italok vasárnapi árusítását" tiltó törvények hatásaival foglalkozik, megmutatja a vasárnap megtartására alapozott társadalomjavító kísérletek álszent sekélyességét. A részegségből eredő kihágások száma ahelyett, hogy csökkent volna, emelkedett. Csupán egy részük vasárnapról hétfőre te-

* – legfőbb büntetőbírákból – *Szerk.*

vődött át. A harmadik bizottság, amelynek elnöke *Scholefield*, az ételek, italok és létfenntartáshoz szükséges összes áruk hamisítását vizsgálja.[238] A hamisítás *szabálynak*, a valódiság *kivételnek* bizonyul. Az anyagok, amelyeknek a hozzákeverésével az értéktelen alapanyagoknak színt, illatot és ízt adnak, többnyire mérgezőek, valamennyi rombolóan hat az egészségre. A kereskedelem itt mint a csalás nagy laboratóriuma jelenik meg, az árujegyzék mint látszatdolgok ördögi katalógusa, a szabad konkurrencia pedig mint a mérgezés és a megmérgeztetés szabadsága.

A parlament mindkét Háza elé terjesztették a „*Gyárfelügyelők jelentését*" az április 30-val záruló félévről[239] – felbecsülhetetlen adalék ez a *manchesteri* békehíveknek[126] és annak az osztálynak a jellemzéséhez, amely elvitatja az arisztokráciától a kormánymonopóliumot. A „Gépi berendezés okozta balesetek"-et a jelentés a következő rovatok szerint osztályozza:

1. „Halált okozó", 2. „a jobb kéz vagy a jobb kar elvesztése; a jobb kéz egy részének elvesztése; a bal kéz vagy a bal kar elvesztése; a bal kar egy részének elvesztése; kéz- és lábtörés; a fej és az arc megsérülése" és 3. „tépett sebek, zúzódások és egyéb, fent nem említett károsodások".

Olvasunk egy fiatal asszonyról, aki „jobb kezét vesztette el", egy gyermekről, akinek „orrcsontját szétzúzta és mindkét szemét megvakította a gép", egy férfiról, akinek „bal lábát lefűrészelte, jobb karját három vagy négy helyen eltörte és a fejét rettenetesen megcsonkította", egy ifjúról, akinek „bal karját vállból kiszakította, egyéb sérüléseken kívül", és egy másik ifjúról, akinek „mindkét karját vállból kiszakította, alsótestét úgy szétroncsolta, hogy belei kiestek, mindkét combját és a fejét szétzúzta" stb. stb. A gyárfelügyelők ipari jelentése félelmetesebb, borzalmasabb, mint a Krímből küldött csatajelentések bármelyike. A nők és a gyermekek rendszeres és jelentős kontingenssel járulnak hozzá a sebesültek és a halottak listájához. A halál és a sebek nem dicséretesebbek, mint azok a színes foltok, amelyeket az ültetvényes korbácsa fest a néger testére. A baleseteket csaknem kizárólag az okozza, hogy elmulasztják a gépek törvényesen előírt *körülkerítését*. Emlékezzünk csak vissza, hogy Manchesternek – a mindenáron való béke pártja ezen metropoliszának – gyárosai küldöttségekkel ostromolták a kabinetet, tiltakozva a törvény ellen, amely bizonyos biztonsági rendszabályokat ír elő a gépi berendezések alkalmazásánál. Minthogy a törvényt egyelőre nem tudták megdönteni, L. Horner gyárfelügyelőt próbálták eltávolítani, intrikával félreállítani, egy engedékenyebb törvényőrt a helyébe csempészni. Eddig még sikertelenül. Azt állították, hogy a védőberendezések bevezetése felemészti a profitjukat. Horner most bebizonyítja, hogy kerületé-

ben kevés olyan gyár van, amelyet 10 font sterling áron ne lehetne biztonságossá tenni. A gépi berendezés okozta balesetek száma abban a hat hónapban, amelyet a jelentés felölel, összesen 1788 volt, ebből 18 *halálos*. A gyárosokra kivetett pénzbüntetések, az általuk fizetett kártérítések stb. összege ugyanebben az időszakban 298 font sterling. Az összeg felfelé kerekítése végett ebben benne foglaltatik a pénzbüntetés „törvénytiltotta időben való dolgoztatásért", „8 éven aluli gyermekek alkalmazásáért" stb., úgyhogy a 18 halálesetért és 1770 megcsonkulásért kivetett pénzbüntetés korántsem éri el a 298 font sterlinget. 298 font sterling! Kisebb összeg, mint egy harmadosztályú versenyló ára!

A Roebuck-bizottság és a brit oligarchia! Scholefield bizottsága és a brit kereskedő osztály! A gyárfelügyelők jelentése és a brit gyárurak – ebbe a három rovatba szemléletesen lehet csoportosítani a Nagy-Britanniában most uralkodó osztályok fiziológiáját.

Palmerston –
Physiologie der herrschenden Klassen Grossbritanniens

A megírás ideje: 1855 július 23.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 július 26. (343.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Lord John Russell[240]

Lord John Russell

A megírás ideje: 1855 július 25–augusztus 12.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 28., augusztus 4., 7., 8., 10., 15. (347., 359., 363., 365., 369., 377.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

I

London, július 25. Lord *John Russell* szívesen idézgette azt a régi whig axiómát, hogy „a pártok olyanok, mint a csigák, amelyeknél a farok mozgatja a fejet". Aligha sejtette, hogy a farok önmaga megmentésére le fogja vágni a fejet. Ha Russell nem is volt az „*utolsó whig kabinet*" feje, vitathatatlanul feje volt a *whig pártnak*. Burke mondotta egyszer: „Teljesen *hihetetlen*" (quite incredible), „hogy milyen nagy számú birtokot, kúriát, kastélyt, erdőséget stb. préseltek ki a *Russellok* az angol népből."[241]

Még hihetetlenebb volna az a hírnév, amelynek Lord John Russell örvend, és az a kiemelkedő szerep, amelyet több mint negyedszázad óta játszani merészelt, ha a családja által bitorolt „birtokok száma" nem adná kezünkbe a rejtély kulcsát.

Lord John úgy látszik egész életében csak *állásokra* vadászott és a zsákmányolt állásokhoz oly csökönyösen ragaszkodott, hogy elvesztette a *hatalomra* való mindennemű igényét. Így 1836–41-ben, amikor elnyerte az alsóház vezetőjének helyét. Így 1846–52-ben, amikor is miniszterelnöknek mondhatta magát. Az erő látszata, amely őt mint az államkincstárt ostromló ellenzék vezérét körülvette, minden alkalommal szertefoszlott azon a napon, amikor hatalomra jutott. Mihelyt out-ból* in-né** lett – *vége* volt. Nem volt még angol államférfi, akinél az erő ilyen mértékben változott volna erőtlenséggé. De olyan sem volt még, aki így értett volna ahhoz, hogy erőtlenségét erőnek tüntesse fel.

A Bedford hercegi család befolyásán kívül – Lord John e család ifjabb fia volt – időszakonkénti látszathatalmát mindazoknak a tulajdonságoknak a hiánya is támogatta, amelyek általában képessé tesznek egy embert arra, hogy mások felett uralkodjék. A dolgokról alkotott kicsinyes véleménye mintegy fertőzés által átterjedt másokra, és jobban hozzájárult hallgatósága ítéletének megzavarásához, mint a legzseniálisabb elferdítés. Igazi tehetsége abban a képességében rejlik, hogy mindent, amit csak megérint, a saját törpe dimenzióira csökkentsen, a külvilágot végtelenül kicsire összehúzza és

* – kívüllevőből; ellenzékiből – *Szerk.*

** – bentlevővé; kormányon levővé – *Szerk.*

saját találmányú vulgáris mikrokozmosszá változtassa. A nagyszerűt megkicsinyítő ösztönét csupán az a művészete szárnyalja túl, amellyel a kisszerűt nagynak tünteti fel.

Lord John Russell egész élete hamis ürügyekre épült fel – hamis ürügy volt a parlamenti reform, hamis ürügy a vallásszabadság, hamis ürügy a szabadkereskedelem. A hamis ürügyek elégségességébe vetett hite annyira őszinte volt, hogy nemcsak azt tartotta teljesen lehetségesnek, hogy brit államférfivá váljék hamis ürügyekkel, hanem azt is, hogy költővé, gondolkodóvá és történetíróvá. Csupán így lehet számot adni az olyan semmiségek létezéséről, mint amilyen „Don Carlos vagy az üldözés" c. tragédiája vagy az „Értekezés az angol kormány és alkotmány történetéről VII. Henrik uralkodásától napjainkig" vagy az „Emlékiratok az utrechti béke óta lejátszódott európai eseményekről". Önzően szűk lelkületének minden tárgy csak *tabula rasa**, amelyre jogában áll ráírni a tulajdon nevét. Nézetei sohasem a tények realitásától függtek, számára maguk a tények függnek attól a rendtől, amelyben szólamokba sorakoztatja őket. Mint szónok, egyetlen említésreméltó ötletet sem hagyott hátra, egyetlen mély alapelvet, egyetlen megbízható megfigyelést, erőteljes leírást, szép gondolatot, eleven célzást, humorisztikus képet vagy igaz érzelmet sem. A *„legjámborabb középszerűség"*, ahogy Roebuck a reformkormány történetéről írott munkájában[242] bevallja, lepte meg hallgatóit még akkor is, amikor legnagyobb közéleti tettét véghezvitte, amikor az alsóház elé terjesztette úgynevezett Reform Billjét[91]. Sajátságos módon egybekapcsolja száraz, vontatott, monoton, árverési becsüshöz hasonló előadását iskolás történelmi illusztrációkkal és bizonyos ünnepélyes zagyválással az „alkotmány szépségeiről", az „ország általános szabadságairól", a „civilizációról" és a „haladásról". Valódi hév csak akkor fűti, ha önmagát felingerli vagy ha ellenfelei az arrogancia és az önelégültség színlelt pózából belehajszolják a szenvedély eluralkodásának tüneteibe. Angliában általánosan elfogadott dolog Russell számtalan ballépését bizonyos ösztönös hevességgel magyarázni. Valójában ez a hevesség is csak hamis ürügy. Visszavezethető arra az elkerülhetetlen súrlódásra, amely a csupán az adott pillanatra szánt kibúvók és szükségmegoldások, valamint a következő pillanat kedvezőtlen konstellációja között keletkezik. Russell nem ösztönös, hanem számító; ám kicsinyes, akárcsak ő maga, a számítása is – mindig csak kisegítés a legközelebbi pillanatra. Innen erednek az állandó ingadozások és cikcakkok, gyors előretörések, szégyenletes visszavonulások, kihívó szavak, amelyeket utána bölcsen lenyel, büszke zálogok, amelyeket fukarul vált ki,

* – üres lap *Szerk.*

s ha már semmi sem segít, akkor könny és zokogás, hogy meglágyítsa a világ szívét. Ezért egész életét vagy rendszeres csalásnak, vagy szakadatlan baklövésnek tekinthetjük.

Bámulatraméltónak tűnhet, hogy valamely közéleti szereplő túlélhette a halvaszületett rendszabályok, az agyoncsapott tervek és az elvetélt sémák ekkora seregét. Ám ahogyan a polip amputálás által gyarapszik, úgy Lord John Russell vetélés által. Terveinek többségét csupán abból a célból terjesztette elő, hogy csillapítsa szövetségeseinek, az ún. radikálisoknak a kedvetlenségét, míg ellenfeleivel, a konzervatívokkal való egyetértése biztosította számára e tervek elsikkasztását. Ki tudna a reformált parlament ideje óta egyetlenegy olyat említeni „átfogó és liberális rendszabályai", „nagy reformtörlesztései" közül, amelynek a sorsától függővé tette volna kabinetjének sorsát? Fordítva. Az, ami mindennél jobban hozzájárult ahhoz, hogy kormányát fenntarthassa és élettartamát meghosszabbíthassa, bizonyos rendszabályok javasolása volt a liberálisok megnyugtatására és ezek visszavonása a konzervatívok megnyugtatására. Életében voltak olyan időszakok, amikor Peel szándékosan kormányon tartotta, nehogy olyan dolgok *megtételére* kényszerüljön, amelyekről, mint tudta, Russell csak *fecsegni* fog. A hivatalos ellenféllel való titkos egyetértés ilyen időszakaiban Russell arcátlanul viselkedett hivatalos szövetségeseivel szemben. Bátor lett — hamis ürügyekkel.

Vissza fogunk pillantani 1830-tól napjainkig véghezvitt teljesítményeire. Ezt megérdemli a *köznapiságnak ez a zsenije*.

II

London, augusztus 1.

„Ha festő volnék", mondotta Cobbett, „akkor az angol alkotmányt egy vén tölgyfa képében ábrázolnám, amelynek elrothadt a gyökere, elhalt a koronája, odvas a törzse, s amelyet, mert alapjaiban megereszkedett, minden szélroham megrenget, aztán odafesteném rá Lord John Russellt egy ökörszem képében, amely azon fáradozik, hogy mindent rendbehozzon olymódon, hogy parányi rovarok fészkét csipegeti az egyik legalsó ág félig elkorhadt kérgén. Sőt némelyek azt gyanítják, hogy a rügyeket rágcsálja azzal az ürüggyel, hogy a fát megtisztítja a kártékony rovaroktól."

Ilyen kisszerűek voltak Russell reformkísérletei 1813-tól 1830-ig terjedő vízözön előtti korszakában, de kisszerűségük mellett még őszinték sem vol-

tak. Pillanatig sem habozott megtagadni őket, hacsak megszimatolt valahol egy miniszteri posztot.

1807 óta hiába sóvárogtak a whigek az után, hogy részt vehessenek az adó-evés funkciójában, amikor 1827-ben a Canning-kabinet megalakulása – amely iránt kereskedelmi és külpolitikai kérdésekben állításuk szerint rokonszenvet éreztek – úgy látszott, hogy meghozza a rég várt alkalmat. Russell akkoriban éppen napirendre tűzette parlamenti reformra vonatkozó ökörszem-indítványainak egyikét, amikor Canning bejelentette azt a szilárd elhatározását, hogy amíg csak él, ellenáll mindenfajta parlamenti reformnak. Felállt pedig erre Lord John, hogy visszavonja indítványát.

„A parlamenti reform", mondotta, „olyan kérdés, amellyel kapcsolatban nagy a véleménykülönbség azok között, akik védelmezik, és a whigek vezetői mindenkor ellenezték, hogy ezt pártkérdésnek ismerjék el. Most történt *utoljára*, hogy e kérdéssel előhozakodik."

Beszédét a következő arcátlan kijelentéssel fejezte be: „A nép már nem óhajtja a parlamenti reformot." Ő, aki mindig kérkedett zajos oppozíciójával Castlereagh 1819-es hírhedt hat kényszertörvénye[243] ellen, most mindennemű szavazástól tartózkodott, amikor Hume indítványozta, hogy hatálytalanítsák e törvények egyikét, amely életfogytiglani száműzetésnek tette ki minden olyan nyomtatvány szerzőjét, amelyben akár csak *a tendencia* is felelhető arra, hogy a parlament egyik házát megvetésnek tegye ki.

Így parlamenti élete első szakaszának végén Russell, íme, meghazudtolta több mint egy évtizedes reformhitvallásait és teljesen egyetértett Horace Walpole-nak, a whigek e prototípusának Conway ellen tett kijelentésével:

„Népszerű törvényjavaslatokat sohasem komolyan terjesztenek elő, mindig csak párteszközként, nem pedig az efféle túlzó eszmék megvalósításának zálogaként!"

Semmi esetre sem Russell a hibás tehát abban, hogy ahelyett, hogy 1827 májusában *utoljára* hozakodott volna elő a reformindítvánnyal, négy évvel később, 1831 március 1-én a híres Reform Bill alakjában kénytelen volt megismételni. Ennek a törvényjavaslatnak, amelynek alapján még mindig igényt tart a világ csodálatára általában és Anglia csodálatára különösen, semmiképpen sem ő volt a szerzője. Fő vonásaiban, tehát a választókerületek nagyobb részének feloszlatásában, a grófságok képviselőinek gyarapításában, a copyholderoknak, leaseholderoknak[244], valamint a 24 legjelentősebb angol kereskedő- és gyárvárosnak adott választójog tekintetében annak a törvényjavaslatnak volt a másolata, amelyet Grey gróf (az 1830-as reformkormány

vezetője) 1797-ben, amikor ellenzékben volt, az alsóház elé terjesztett, amelyről azonban bölcsen megfeledkezett, amikor 1806-ban a kabinetbe került. Ez ugyanaz a törvényjavaslat, felszínesen módosítva. Wellington előzése a kabinetből, mert a parlamenti reform ellen nyilatkozott, a franciaországi júliusi forradalom, a Birmingham, Manchester, London stb. közép- és munkásosztályaiból alakult fenyegető nagy politikai egyesülések, a földművelő grófságokban kitört paraszthábború, a vörös kakas, amely Anglia legtermékenyebb kerületeiben körbehordozta lángját[245] – mindezek a körülmények kényszerítették a whigeket, hogy valamiféle reformtörvényt javasoljanak. Engedtek e körülményeknek, bosszúsan, vonakodva, miután ismételten hiába próbálták állásaikat a torykkal való kompromisszum útján biztosítani. Ebben egyaránt akadályozta őket a nép félelmetes magatartása és a toryk merev engesztelhetetlensége. Alig emelték azonban törvényerőre a Reform Billt és léptették érvénybe, amikor a nép – Bright (1849 június 6-án elhangzott) szavaival élve – „érezni kezdte, hogy rászedték".

Talán még sohasem vezetett valamely hatalmas és minden jel szerint sikeres népi mozgalom ilyen parányi látszateredményekre. Nemcsak hogy a munkásosztályt kirekesztették minden politikai befolyásból, hanem maga a középosztály is hamarosan felfedezte, hogy nem szólam volt, amit Lord Althorp, a reformkabinet lelke odakiáltott tory ellenfeleinek:

„A Reform Bill a legarisztokratikusabb rendszabály, amelyet a nemzetnek valaha felajánlottak."

A vidék új képviselete messze túlhaladta a városoknak engedélyezett szavazatnövekedést. Ez a szavazati jog, amelyet a tenant at will-eknek* adtak, a grófságokat még inkább az arisztokrácia eszközeivé tette. Az, hogy az adó- és vámfizetők helyébe azokat a háztulajdonosokat csempészték be, akiknek a háza évi 10 font sterlinget hoz, a városi lakosság nagy részét megfosztotta szavazati jogától. A szavazati jog megadása és megvonása egészben véve nem a középosztály befolyásának növelését, hanem a tory befolyás kiküszöbölését és a whig befolyás előmozdítását célozta. A legképtelenebb fortélyok, fogások és csalások sorozatával fenntartották a választókerületek egyenlőtlenségét és visszaállították a képviselők száma és a választókerületek népessége és fontossága közötti óriási aránytalanságot. Igaz, hogy körülbelül 56 korhadt kerületet[246] – amelyek mindegyikének maroknyi lakossága van – megszüntettek, ezzel szemben egész grófságokat és népes városokat változtattak kor-

* – olyan bérlőknek, akiknek a tulajdonos évről évre felmondhatott. – *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva:* , akik évi 50 font sterling haszonbérletet fizetnek. – *Szerk.*

hadt kerületekké. Maga John Russell is bevallja „a Reform Bill alapelveiről" stroudi választóihoz intézett levelében (1839), hogy a „10 fontos választójogot mindenféle szabályokkal megkötötték és a választóképesek évenkénti összeírását zaklatások és költségek forrásává tették". Ott, ahol a megfélemlítést és a hagyományos befolyást nem sikerült örökössé tenni, ezeket megvesztegetéssel pótolták, amely a Reform Bill elfogadása óta a brit alkotmány sarkköve lett. Ez volt a Reform Bill, amelynek Russell volt a szócsöve, anélkül hogy szerzője lett volna. Az egyedüli cikkelyek, amelyek bebizonyítottan neki tulajdoníthatók, a következők: az a cikkely, amely minden freeholdertól[247], az egyházi személyek kivételével, megköveteli földjének legalább egyéves birtoklását, és az a másik, amelynek értelmében Tavistock, a Russell-család „korhadt kerülete", csorbítatlanul megtartja kiváltságait.

Russell csak alárendelt tagja volt a reformkormánynak (1830-tól 1834 novemberéig), mégpedig a hadsereg kincstárnoka, akinek nem volt szavazata a kabinetben. Kollégái között talán ő volt a legjelentéktelenebb, ám mégiscsak a befolyásos Bedford herceg legifjabb fia. Megegyeztek tehát abban, hogy neki engedik át azt a dicsőséget, hogy a Reform Billt az alsóház elé terjessze. Egyetlen akadály állt e családi megállapodás útjában. Az 1830 előtti reformmozgalomban Russell állandóan mint „Henry Brougham's little man" (Henry Brougham kis embere) szerepelt. A Reform Bill előterjesztését tehát nem lehetett Russellra bízni, amíg Brougham ott ült mellette az alsóházban. Az akadályt olymódon hárították el, hogy a hiú plebejust átdobták a Lordok Házába, a gyapjúzsákra[248]. Minthogy az eredeti reformkormány jelentékenyebb tagjai hamarosan bekerültek a felsőházba (így például Althorp 1834-ben), kihaltak vagy átpártoltak a torykhoz, Russell nemcsak hogy megkapta a reformkormány teljes örökségét, hanem csakhamar őt tekintették azon gyermek apjának, akit ő tartott keresztvíz alá. Azzal a hamis ürüggyel boldogult, hogy szerzője egy olyan reformtörvényjavaslatnak, amely maga is hamisítás és szemfényvesztés volt. Máskülönben az 1830-tól 1834-ig terjedő időben csupán azzal a haragos keserűséggel tűnt ki, amellyel a nyugdíjlista mindennemű felülvizsgálásával szembeszállt.

III

London, augusztus 3. Visszatérünk *Russell jellemzésére*. Hosszabb ideig időzünk nála, egyrészt, mert ő *a modern whigizmus klasszikus képviselője*, másrészt, mert az ő története, legalábbis bizonyos vonatkozásban, magában foglalja *a reformált parlament történetét* egészen napjainkig.

A Reform Billt beterjesztve Russell a következőket jelentette ki a *ballotra* (golyóval történő választásra) és a *rövid parlamentekre* vonatkozóan (ismeretes, hogy a whigek Anglia egyéves parlamentjeit 1694-ben hároméves és 1717-ben hétéves parlamentekké változtatták):

„Nem kétséges, hogy sok minden szól a *ballot* mellett. A javára felhozott indokok legalább olyan éleselméjűek és meggyőzőek, mint bármi, amit valaha bármely vitás kérdéssel kapcsolatban hallottam. A Háznak azonban óvakodnia kell attól, hogy elhamarkodott határozatra jusson . . . A *rövid parlamentek* kérdése szerfelett fontos. A Ház egy másik tagjának engedem át, hogy a jövőben előterjessze, mivel nagy fontosságú tárgyamat nem terhelhetem túl részletekkel."

1833 június 6-án azt állította, hogy

„azért tartózkodott e két *rendszabály* előterjesztésétől, hogy elkerülje az összeütközést a Lordok Házával, bár megvannak szíve mélyén gyökerező *véleményei*. (!) Meggyőződése, hogy mindkettő lényeges az ország boldogsága, fellendülése és jóléte szempontjából." (Ez egyszersmind a Russell-féle retorika egyik példája.)

E „mélyen gyökerező meggyőződés" következtében egész miniszteri pályafutása alatt a ballot és a rövid parlamentek kitartó és kérlelhetetlen ellenségének mutatkozott. Abban az időben, amikor ezek a kijelentések elhangzottak, kétszeres kisegítő eszközként szolgáltak. Lecsillapították az alsóház bizalmatlan demokratáit; megfélemlítették a felsőház makrancos arisztokratáit. De mihelyt Russell biztosította magának Viktória királynő új udvarát (lásd *Brougham* válaszát a stroudi választókhoz intézett Russell-levélre, 1839) és örökös állástulajdonosnak vélte magát, előállt 1837 novemberi nyilatkozatával, amelyben „a Reform Bill rendkívüli hosszadalmasságát" azzal igazolta, hogy az minden továbbhaladás lehetőségét kizárja.

„A Reform Bill *célja* az volt", mondotta, „hogy *a földtulajdon-érdekeltség túlsúlyát növelje*, és egy nagy alkotmányos kérdés *végleges megoldásának* szánták."

Egyszóval előállt lezárási nyilatkozatával, amely a „Finality John" nevet eredményezte számára.[249] De a „Finality"-t, a megállást sem vette komolyabban, mint a továbbhaladást. Ez igaz. 1848-ban szembehelyezkedett Hume parlamenti reform-indítványával. A whigek, a toryk és a peelisták[13] egyesült erejével 1849-ben 268 szavazattal 82 ellenében ismét legyőzte Hume-ot, amikor az hasonló indítványt terjesztett elő. A konzervatívok támogatásán felbátorodva dacosan kihívó lett:

„Amikor a Reform Billt megterveztük és előterjesztettük, e Ház képviseletét a többi államhatalmi szervvel *összeegyeztetni* és az alkotmánnyal összhangban tartani kívántuk. Bright úr és elvbarátai oly *rendkívül szűk látókörűek*, ítélőképességük és értelmük olyan szűk korlátok közé szorult, hogy jóformán lehetetlen megértetni velük azokat a nagy elveket, amelyekre elődeink az ország alkotmányát alapozták, s amelyeket mi, utódaik, alázattal csodálunk és követni igyekszünk. Az alsóház a Reform Bill óta eltelt 17 évben minden jogos várakozást kielégített. A fennálló rendszer, bár bizonyos mértékig szabálytalan, jól működik, s éppen szabálytalansága miatt működik jól."

Minthogy azonban Russell 1851-ben vereséget szenvedett Locke King indítványával kapcsolatban, hogy a grófságokban a választójogot terjesszék ki az évi 10 font sterling jövedelmű birtokosokra – és minthogy úgy látta, hogy kénytelen néhány napra lemondani, „széles látókörű" elméjében hirtelen felvillant egy *új Reform Bill* szükségessége. Szavát adta a Háznak, hogy beterjeszti azt. Arról hallgatott, hogy miben is állna ez a „rendszabálya", de váltót állított ki rá, amely *a parlament következő ülésszakán fizetendő.*

„A jelenlegi kormány igénye az általa elfoglalt hivatalra", jelentette ki akkor a „Westminster Review", a Russell-lal szövetkezett ún. radikálisok szócsöve, „a gúny és a szemrehányás jelszavává lett, s végül, amikor bukása és pártjának megsemmisülése elkerülhetetlennek látszott, Lord John előhozakodott egy 1852-es új Reform Bill ígéretével. Hagyjatok meg engem hivatalomban addig az időpontig, kiáltja, és én majd kielégítem vágyaitokat egy széleskörű és liberális reformrendszabállyal."

1852-ben valóban javasolt egy ezúttal legsajátabb találmányú Reform Billt, amely azonban olyan furán liliputi méretű volt, hogy sem a konzervatívok nem találták érdemesnek arra, hogy megtámadják, sem a liberálisok arra, hogy megvédjék. Az elvetélt reform mindenesetre ürügyül szolgált a kis embernek arra, hogy amikor végül ki kellett válnia a kormányból, győztes utódja, Derby gróf felé futás közben egy szittya nyilat repítsen. Azzal a hangzatos fenyegetéssel távozott, hogy *„ragaszkodni fog a választójog kiterjesztéséhez"*. A választójog kiterjesztése most „szívügyévé" lett. Alighogy kidobták a kabinetből, a kisegítő eszközök e gyermeke, akit most tulajdon hívei „Foul weather Jack"-nek (Rosszidő Jancsinak) neveztek el, meghívta Chesham Place-i magánrezidenciájába azokat a különféle frakciókat, amelyeknek a házasságából azután a koalíció csenevész szörnyszülöttje származott. Nem feledkezett meg arról, hogy elküldjön a „rendkívül szűk látókörű" Brightokért és Cobdenokért, hogy az ünnepi gyülekezetben bocsána-

tot kérjen tőlük önnön széleslátókörűségéért, és hogy új váltót állítson ki nekik egy „nagyobb" reformösszegre. A koalíciós kabinet tagjaként, 1854-ben, elszórakoztatta az alsóházat egy újbóli reformtervvel, amelynek rendeltetése, mint tudta, az, hogy új Iphigeneiaként általa, az új Agamemnón által feláldoztassék egy új trójai hadjárat javára.[250] Az áldozatot Metastasio melodramatikus stílusában hajtotta végre, szeme tele könnyel, amely azonban felszáradt, mihelyt a kabinetben elfoglalt „fizetés nélküli" helyét az egyik párthíve, Strutt úr elleni szánalmas intrika folytán felcserélte a Titkos Tanács elnökségével, 2000 font sterling fizetéssel.

A második reformtervnek az volt a célja, hogy megtámassza bukófélben levő kabinetjét, a harmadiké, hogy megbuktassa a tory kabinetet. A második kibúvó volt, a harmadik fortély. A másodikat úgy rendezte el, hogy senkinek sem akarózott hozzálátni; a harmadikat olyan pillanatban terjesztette elő, amikor senki sem tudott hozzálátni. Mindkettőben bebizonyította, hogy ha a sors miniszternek rendelte is, a természet üstfoltozónak, akárcsak Huncfut Kristófot[251]. Még az első és egyedül megvalósított Reform Billből is csak az oligarchikus trükköt fogta fel, nem pedig a történelmi cselt.

IV

London, augusztus 4. Az antijakobinus háború kitörésével a whigek befolyása *Angliában* az apály szakaszába lépett és egyre mélyebbre süllyedt. Ezért *Írország* felé fordították tekintetüket, elhatározták, hogy a mérleg serpenyőjébe dobják, és ezt írták pártlobogójukra: *Ír emancipáció*. Amikor 1806-ban egy pillanatra kormányra jutottak, valóban az alsóház elé terjesztettek egy kis ír emancipációs törvényjavaslatot, el is fogadtatták második olvasásban, majd önként visszavonták, hogy hízelegjenek III. György bigott gyengeelméjűségének. 1812-ben azon fáradoztak – bár hiába – hogy a régenshercegre (a későbbi IV. Györgyre) rátukmálják magukat mint az Írországgal való megbékélés egyedül lehetséges eszközeit. A reformagitáció előtt és alatt csúsztak-másztak O'Connell előtt, és „Írország reményei" hatalmas fegyverül szolgáltak számukra. Ennek ellenére az első reformált parlament első ülésszakán a reformkormány első cselekedete Írország elleni hadüzenet volt, a „kivételes törvény" „brutális és véres" rendszabálya. amely Írországot statárium alá helyezte.* A whigek „tűzzel, börtönnel,

* *A „New York Daily Tribune"-ban*: első cselekedete az volt, hogy polgárháborút üzent Írországnak, bevezette a kivételes törvényt, egy „brutális és véres rendszabályt", a „vörös-kabátosok törvényszékének törvényét", amelynek értelmében Írországban a bírák és esküdtek helyére tiszteket ültettek. – *Szerk.*

deportálással, sőt halállal" váltották be régi ígéreteiket. O'Connellt lázadás miatt perbe fogták és elítélték. A whigek azonban az Írország elleni kivételes törvényt csak annak a határozott kötelezettségnek a fejében nyújtották be és vitték keresztül, hogy előterjesztenek egy másik törvényjavaslatot, az *írországi angol államegyházra* vonatkozó törvényjavaslatot. Ennek a törvényjavaslatnak – erre is kötelezték magukat – tartalmaznia kellett egy záradékot, amely az írországi államegyház jövedelmének bizonyos *feleslegeit* a parlament rendelkezésére bocsátja. A parlament viszont rendelkezzék felettük Írország érdekében. E záradék fontossága annak az elvnek az elismerésében állt, hogy a parlamentnek hatalma van az államegyház kisajátításához – ez pedig olyan elv, amelyről Lord John Russell annál is inkább meg lehetett győződve, minthogy családjának egész óriási vagyona hajdani egyházi birtokokból áll. A whigek megígérték, hogy ezzel az egyházi törvényjavaslattal állnak vagy buknak. Mihelyt azonban a kivételes törvény meg volt szavazva, a whigek a Lordok Házával való összeütközés elkerülésének ürügyén visszavonták a fent említett záradékot, az egyedülit, amely egyházi törvényjavaslatuknak értéket adott. Leszavazták és megbuktatták saját javaslatukat. Ez 1834-ben történt. Ugyanezen év vége felé azonban úgy látszott, mintha egy áramütés ismét felélesztette volna a whigek Írország iránti szimpátiáját. 1834 őszén ugyanis át kellett adniok a kabinetet Sir Robert Peelnek. Visszavetették őket az ellenzék padsoraiba. És nyomban ott látjuk a mi John Russellunkat, amint serényen munkálkodik az Írországgal való megbékélésen. Fő tényező volt 1835 januárjában a Lichfield House szerződést[116] előkészítő tárgyalásokban. E szerződés értelmében a whigek Írországban a patronage-t (hivatalok stb. juttatását) átengedik O'Connellnak, O'Connell viszont biztosítja számukra az ír szavazatokat a parlamenten belül és kívül. Ám szükség volt egy *ürügyre*, hogy a torykat előzhessék a Downing Streetről[176]. Russell a rá jellemző arcátlansággal Írország *egyházi jövedelmeit* választotta harcmezőnek, harci jelszónak pedig ugyanazt a *záradékot – kisajátítási záradék* néven vált hírhedtté –, amelyet ő és reformkormánybeli kollégái kevéssel előbb *maguk* vontak vissza és áldoztak fel. Peelt valóban legyőzték a „kisajátítási záradék" jelszavával. Megalakult a Melbourne-kabinet, és Lord John Russellt beiktatták mint belügyminisztert és az alsóház vezetőjét. Most dicsérte önmagát, egyrészt lelki állhatatossága miatt, mert bár hivatalban van, mégis kitart a kisajátítási záradékra vonatkozó *véleménye* mellett; másrészt erkölcsi mértéktartása miatt, mert eláll attól, hogy e véleménye szerint *cselekedjék*. Sohasem váltotta véleményét szavakból tettekre. 1846-ban, amikor miniszterelnök volt, erkölcsi mértéktartása olyannyira győzött lelki állhatatossága felett, hogy a „véleményét" is megta-

gadta. Nem ismer végzetesebb rendszabályokat, jelentette ki, mint azokat, amelyek az államegyházat anyagi gyökereiben, vagyis bevételeiben fenyegetik.

1833 februárjában John Russell a reformkormány nevében megbélyegezte az ír *repeal-agitációt*[117].

„Ennek az a valódi célja", kiáltotta oda az alsóháznak, „hogy az egyesített parlamentet minden teketória nélkül halomra döntse és az Egyesült Királyság királya, Lordok Háza és alsóháza helyébe olyan parlamentet ültessen, amelynek feje és vezetője O'Connell úr lenne."

Az 1834 februári trónbeszéd ismét megbélyegezte a repeal-agitációt, és a reformkormány egy feliratot javasolt, hogy

„a legünnepélyesebben kijelentse: a parlament visszavonhatatlanul elhatározta, hogy a három királyság törvényhozó testületeinek unióját sértetlenül és háborítatlanul fenntartja".

Ám alighogy John Russell az ellenzék homokzátonyára vetődött, kijelentette:

„Ami *az unió repealjét* illeti, ez is éppúgy módosítványok és kérdések tárgya lehet, mint a törvényhozás bármely más aktusa", vagyis nem jobban és nem kevésbé, mint bármely sörtörvény.

1846 márciusában John Russell megdönti Peel kormányát, koalícióra lépve a torykkal, akik égtek a vágytól, hogy vezérük elpártolását a gabonatörvényektől megbüntessék. Az ürügyet Peel ír *„fegyvertörvénye"*[252] szolgáltatta, amely ellen Russell, erkölcsi felháborodásában, határozott tiltakozását jelentette be. Miniszterelnök lett. Első cselekedete, hogy javasolja ugyanezt a „fegyvertörvényt". De hiábavalóan teszi magát nevetségessé. O'Connell már monstre-gyűléseket hívott össze Peel törvényjavaslata ellen, petíciókat írattatott, amelyeket 50 000-en írtak alá; Dublinban tartózkodott, onnan mozgatta az agitáció összes rugóit. King Dan (Dan király – Daniel O'Connell neve a nép körében) elvesztette volna birodalmát és járadékait, ha ebben a pillanatban Russell bűntársaként jelenik meg. Ezért fenyegetően figyelmeztette a kis embert, hogy azonnal vonja vissza fegyvertörvényét. És Russell visszavonta. O'Connell a whigekkel való titkos összejátszása ellenére mesterien értett ahhoz, hogy vereségüket még megaláztatással is tetézze. Hogy semmi kétség ne maradjon afelől, *kinek a parancsára* fújnak visszavonulót, a fegyvertörvény visszavonását a dublini Conciliation-Hallban augusztus 17-én jelentette be a repealereknek – *ugyanazon* a napon, amikor

John Russell bejelentette az alsóháznak. 1844-ben Russell megbélyegezte Sir Robert Peelt azért, mert „csapatokkal zsúfolta tele Írországot és az országot nem kormányozza, hanem katonailag megszállja". 1848-ban Russell katonailag megszállta Írországot, a hazaárulási törvény hatálya alá helyezte, bejelentette a Habeas Corpus törvény[253] felfüggesztését és kérkedett Clarendon „erélyes rendszabályaival". Ez az erély is hamis ürügy volt. Írországban az egyik oldalon az o'connellisták és a papok állottak, titkos egyetértésben a whigekkel; a másik oldalon Smith O'Brien és követői. Az utóbbiak egyszerűen dupe-ok* voltak, akik komolyan vették a repeal-játékot és ezért furcsa véget értek. Azokat az „erélyes rendszabályokat" tehát, amelyekhez Russell kormánya folyamodott, s a működésbe hozott brutalitást nem a körülmények diktálták. Céljuk nem az volt, hogy fenntartsák az angol uralmat Írországban, hanem az, hogy meghosszabbítsák a whig rendszert Angliában.

V

London, augusztus 6. A *gabonatörvényeket*[66] 1815-ben azért vezették be Angliában, mert a toryk és a whigek megegyeztek abban, hogy földjáradékukat a nemzetre kivetett adóval növelik. Ezt nemcsak azáltal érték el, hogy a gabonatörvények – a külföldi gabona behozatala elleni törvények – egyikmásik esztendőben mesterségesen emelték a gabonaárakat. Az 1815-től 1846-ig terjedő időszak átlagát tekintve talán még fontosabb volt a bérlőknek az az illúziója, hogy a gabonatörvények minden körülmények között képesek a gabonaárakat egy a priori** meghatározott szinten tartani. Ez az illúzió kihatott a bérleti szerződésekre. A parlament, hogy folytonosan felfrissítse ezt az illúziót, folytonosan az 1815-ös gabonatörvény új és javított kiadásain munkálkodott. Ha a gabonaárak csökönyösködtek és a gabonatörvények diktátuma ellenére is estek, akkor parlamenti bizottságokat neveztek ki, hogy derítsék ki az „agricultural distress" (a mezőgazdasági kerületekben uralkodó nyomor) okait. Az „agricultural distress", amennyire parlamenti vizsgálatok tárgya volt, valóban csak azon árak közötti aránytalanságra korlátozódott, amelyeket a bérlő fizetett a földért a földtulajdonosnak, és amelyeken, másfelől, eladta mezőgazdasági termékeit a közönségnek – *a földjáradék és a gabonaárak közötti aránytalanságra*. Egyszerűen úgy kellett tehát megoldani, hogy leszállítják a földjáradékot, a földbirtokos

* – rászedettek; becsapottak – *Szerk.*
** – előre; a tapasztalat előtt – *Szerk.*

arisztokrácia bevételi forrását. A földbirtokos arisztokrácia ehelyett természetesen előnyben részesítette azt a megoldást, hogy törvényhozási úton „leszállítsa" a gabonaárakat; az egyik gabonatörvény helyébe a másik, enyhén módosított törvény lépett; az eredménytelenséget lényegtelen részletekkel magyarázták, mondván, hogy ezeket egy új parlamenti törvény kijavíthatja. Ilymódon a gabona árát bizonyos körülmények között, a *földjáradék* árát viszont minden körülmények között a természetes szint fölött tartották. Minthogy itt a földbirtokos arisztokrácia „legszentebb érdekeiről" volt szó, a készpénzbevételről, az arisztokrácia mindkét frakciója, a toryk és a whigek egyaránt készek voltak a „gabonatörvényeket" pártharcuk *fölé* emelkedő állócsillagokként tisztelni. Sőt, a whigek még annak a kísértésnek is ellenálltak, hogy liberális „nézeteket" valljanak erről a tárgyról, annál is inkább, mert akkoriban nagyon távolinak látszott az a kilátás, hogy a kormányposztok örökhaszonbérletének visszanyerése által fedezhessék a földbérletben bekövetkező esetleges kieséseket. A fináncarisztokrácia szavazatait biztosítani akarván, mindkét frakció megszavazta az 1819-es banktörvényt, melynek értelmében az elértéktelenedett pénzben eszközölt államadósságok után teljes értékű pénzben kellett kamatot fizetni. A nemzetnek, amely talán 50 font sterlinget kapott kölcsön, ilymódon 100 font sterlinget kellett visszafizetnie. Így vásárolták meg a fináncarisztokrácia hozzájárulását a gabonatörvényekhez. Az állami járadék csalárd úton való emelése a földjáradék csalárd úton való emelésének fejében — így hangzott a fináncarisztokrácia és a földbirtokos arisztokrácia egyezsége. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha Lord *John Russell* az 1835-ös és az 1837-es parlamenti választásokon minden *gabonatörvény-reformot* károsnak, esztelennek, nempraktikusnak és haszontalannak bélyegzett. Miniszteri pályafutásának kezdetétől fogva minden ilyen javaslatot elvetett, először előkelően, aztán szenvedélyesen. A magas gabonavámok védelme tekintetében jóval túlszárnyalta Sir Robert Peelt. 1838-ban és 1839-ben az éhínség veszélye sem őt, sem a Melbourne-kabinet többi tagját nem tudta megrendíteni. Amire nem volt képes a nemzet szükségállapota, azt megtette a kabinet szükségállapota. Az államkincstár 7 500 000 font sterlinges deficitje és Palmerston külpolitikája, amely Franciaországgal való háború előidézésével fenyegetett, arra késztette az alsóházat, hogy Peel indítványára bizalmatlansági szavazattal sújtsa a Melbourne-kabinetet. Ez 1841 június 4-én történt. A whigek, akik mindenkor éppoly mohón hajhászták az állásokat, amennyire nem tudták ellátni és nem akarták feladni azokat, most megkísérelték, bár hiába, hogy a parlament feloszlatása által elmeneküljenek sorsuk elől. Ekkor támadt John Russell mély lelkében az az ötlet, hogy elbűvészkedje a gabonatörvény-elle-

nes agitációt – mint ahogyan segített a reformmozgalom elbűvészkedésében. Ezért hirtelen egy „mérsékelt rögzített vám" mellett nyilatkozott a mozgó vámskála[254] helyett – úgy is mint a „mérsékelt" politikai szüzesség és a „mérsékelt" reformok barátja. Nem átallotta végigparádézni London utcáin, a kormányjelöltek menetében, zászlótartók kíséretében, akik rúdjaikra két, egymástól kiáltóan elütő kenyeret tűztek; az egyik kétpennys volt és a *„Peel-cipó"* feliratot viselte, a másik egyshillinges volt, *„Russell-cipó"* felirattal. A nemzet azonban ezúttal nem hagyta, hogy rászedjék. Tapasztalatból tudta, hogy a whigek kenyeret ígérnek és kővel fizetnek. Russell nevetséges farsangi menete ellenére az új választás 76 főnyi kisebbséget hozott a whig kormánynak. Végül kénytelenek voltak felszedni a sátorfájukat. Russell úgy bosszulta meg magát azért a rossz szolgálatért, amelyet 1841-ben a mérsékelt rögzített vám tett neki, hogy 1842-ben nyugodtan engedte törvénnyé kristályosodni Peel „mozgó skáláját". Most már megvetette a „mérsékelt rögzített vámot"; hátat fordított neki; elejtette, anélkül hogy egyetlen szót is ejtett volna róla.

Az 1841–45-ös években az *Anti-Corn-Law League*[160] óriási méreteket öltött. A földbirtokos arisztokrácia és a finánctőke közötti régi szerződés nem biztosította többé a gabonatörvényeket, minthogy a finánctőke helyett egyre inkább az ipari burzsoázia vált a középosztályok vezető részévé. Az ipari burzsoázia számára viszont létkérdés volt a gabonatörvények eltörlése. A termelési költségek csökkentése, a külkereskedelem bővítése, a profit növelése, a földbirtokos arisztokrácia fő bevételi forrásának és ezért hatalmának csökkentése, saját politikai hatalmának fokozása – íme az ipari burzsoázia gabonatörvény-repealje. 1845 őszén félelmetes szövetségesekre lelt az írországi burgonyavészben, az angliai gabonainségben és az Európa legnagyobb részét sújtó rossz termésben. Ezért Sir Robert Peel, akit megfélemlített a fenyegető konjunktúra, 1845 októberének végén és november első heteiben több kabinet-ülést tartott, amelyeken javasolta a gabonatörvények felfüggesztését, sőt, végleges visszavonásuk szükségességére is célzott. Kollégájának, Stanleynek (a mostani Lord Derbynak) makacs ellenállása késleltette a kabinet döntését.

John Russell, aki akkor, a parlamenti szünet idején, Edinburgh-ban kéjutazott, neszét vette a Peel-kabinetben történteknek. Elhatározta, hogy kihasználva a Stanley okozta késedelmet, megelőzi Peelt ebben a népszerű pozícióban, úgy állítva be önmagát, mintha ő vette volna rá Peelt, és annak előreláthető tettét ilymódon megfosztja minden erkölcsi súlyától. Ennek megfelelően azzal az ürüggyel, hogy a miniszterek túl soká késlekednek az írországi szükségállapotra vonatkozó határozattal, 1845 november 22-én

Edinburgh-ból levelet intézett citybeli választóihoz, tele Peelt érintő bosszús és rosszindulatú célzásokkal. Az Írországban 1831-ben, 1835-ben, 1837-ben és 1839-ben periodikusan fellépett éhínség nem volt képes megingatni Russellnak és kollégáinak a gabonatörvényekbe vetett hitét. Most azonban egészen tűzbe jött. Még az olyan szörnyű balsors, mint a két nemzetet sújtó éhínség sem idézett fel a kis ember szeme előtt mást, mint a „hivatalban levő" riválisának állítandó csapdák látomását. A szabadkereskedelemhez való hirtelen megtérésének igazi indítóokát levelében a következő bűntudatos vallomás mögé igyekezett rejteni:

„Elismerem, hogy e tárgyról általában vallott nézeteim húsz év alatt nagy változáson mentek keresztül. Azt a nézetet szoktam vallani, hogy a gabona kivétel a politikai gazdaságtan általános szabályai alól; ám a megfigyelés és a tapasztalat meggyőztek arról, hogy az élelmiszerek behozatalának tekintetében *minden beavatkozástól* tartózkodnunk kell."

Ugyanebben a levélben szemrehányással illette Peelt, hogy még *nem* avatkozott bele az élelmiszerek írországi behozatalába. Peel saját csapdájában fogta meg a kis embert. Lemondott, ám egy levelet hagyott a királynőnek, amelyben támogatását ígérte Russellnak, amennyiben az vállalja, hogy keresztülviszi a gabonatörvények eltörlését. A királynő magához hivatta Russellt és felszólította, hogy alakítson új kabinetet. Russell jött, látott — és kijelentette, hogy még ha riválisa *támogatja* is, *képtelen* e feladat elvégzésére. Nem így gondolta a dolgot. Számára ez pusztán *hamis ürügy* volt, és most azzal fenyegetik, hogy szaván fogják! Peel ismét hivatalba lépett és eltörölte a gabonatörvényeket. Tettével a tory párt összetört és felbomlott. Russell szövetkezett vele, hogy megbuktassa Peelt. Ennyiben tarthat igényt a „szabadkereskedelem miniszterének" címére, amellyel még néhány nappal ezelőtt a parlamentben büszkélkedett.

VI

London, augusztus 12. Még egyszer visszatérünk *Lord John Russellhoz*, hogy befejezzük jellemzését. Pályafutásának kezdetén a türelmesség ürügyén, pályafutásának végén pedig a bigottság ürügyén szerzett magának valamiféle nevet; először a „*Test Act*" *és a* „*Corporation Act*" visszavonására tett indítványával, másodszor „Ecclesiastical Titles Bill"-jével (az egyházi címekről szóló törvényjavaslatával)[255]. A Test Act és a Corporation Act akadályozták a dissentereket[221] állami hivatalok elfoglalásában. Réges-rég holt

betűvé váltak, amikor Russell 1828-ban megtette ismert repeal-indítványát. Azzal védte, hogy meggyőződése szerint „a törvény visszavonása növeli majd az államegyház biztonságát". Egy korabeli író így számol be: „Senki sem lepődött meg jobban az indítvány elfogadásán, mint maga az indítványozó." A rejtvény egészen egyszerűen megoldódik azzal az észrevétellel, hogy a *tory kormány* egy évvel később (1829-ben) maga javasolta a katolikus emancipációs törvényt, tehát mindenképpen kívánatos volt számára, hogy egyelőre megszabaduljon a „Test and Corporation Act"-től. A dissenterek egyébként mást sem kaptak Lord Johntól, mint ígéreteket, valahányszor ellenzékben volt. Amikor a kormányban volt, még az egyházi adó (church rates) megszüntetését is ellenezte.

Emberünk üresség ére és indítóokainak kicsinyességére azonban még jellemzőbbek *pápa-ellenes kirohanásai*. Láttuk, hogy 1848-ban és 1849-ben hogyan buktatta meg saját szövetségeseinek reformindítványait azzal, hogy egyesítette a whigeket a peelistákkal és a torykkal. Kormánya, minthogy ennyire függött a konzervatív ellenzéktől, igen roskatag és ingatag lett 1850-ben, amikor az angliai római katolikus hierarchia megteremtését célzó pápai bulla és Wiseman kardinálisnak westminsteri érsekké történt kinevezése némi felszínes izgalmat idézett elő az angol nép legképmutatóbb és legostobább részénél. Russellt mindenesetre nem lepték meg a pápa lépései. Apósa, Lord Minto, Rómában tartózkodott, amikor a „Gazzetta di Roma" 1848-ban hírül adta Wiseman kinevezését. Sőt, Wiseman kardinálisnak „Az angol néphez" intézett leveléből kitűnik, hogy a pápa már 1848-ban ismertette Lord Mintóval az angliai hierarchia megteremtését célzó bullát. Maga Russell tett néhány előkészítő lépést azzal, hogy Clarendonnal és Greyvel Írországban és a gyarmatokon hivatalosan elismertette a katolikus papság címeit. Most azonban, tekintettel kabinetjének gyöngeségére és zaklatva attól a történelmi emléktől, hogy a pápa-ellenes kirohanások 1807-ben kiűzték a whigeket a kormányból, abbeli félelmében, hogy Stanley, Percevalt utánozva, megelőzheti őt a parlamenti szünet idején, ahogyan ő próbálta megelőzni Sir Robert Peelt a gabonatörvény-repeallel kapcsolatban – mindezektől a sejtelmektől és kísértetektől üldözve, a kis ember egy salto mortaléval* a legféktelenebb protestáns szenvedély karjaiba vetette magát. 1850 november 4-én közzétette hírhedt „Levelét Durham püspökéhez", amelyben a következőket bizonygatja a püspöknek:

„Egyetértek Önnel abban, hogy a pápának protestantizmusunk ellen intézett legutóbbi támadását arcátlannak és alattomosnak kell tekinte-

* – halálugrással – *Szerk.*

nünk, és ezért éppolyan megbotránkozást érzek, mint amilyent Ön érezhet ezzel az üggyel kapcsolatban."

„Tevőleges kísérletekről" beszél, „amelyek e pillanatban a szellem korlátozására és a lélek leigázására irányulnak". A katolikus ceremóniákat a „babona maskarádéjának" nevezi, „amelyre a nemzet nagy tömege megvetéssel tekint", s végezetül megígéri a püspöknek, hogy új törvényeket fog javasolni a pápai bitorlás ellen, amennyiben a régiek nem elegendőek. Ugyanez a Lord John jelentette ki 1845-ben – igaz, akkor nem volt hivatalban – a következőket:

„Azt hiszem, hatálytalaníthatjuk azokat a záradékokat, amelyek megakadályozzák a római katolikus püspököket abban, hogy felvegyék azokat a címeket, amelyeket az államegyház püspökei viselnek. Mi sem lehet képtelenebb és gyerekesebb, mint fenntartani ilyen megkülönböztetéseket."

1851-ben beterjesztette „Ecclesiastical Titles Bill"-jét ugyanezen „képtelen és gyerekes megkülönböztetések" fenntartására. De minthogy ebben az évben az ír brigád[28] szövetkezése a peelistákkal, a manchesteriánusokkal[54] stb. megbuktatta – Locke Kingnek a választójog kiterjesztését célzó indítványával kapcsolatban –, protestáns buzgalma elpárolgott, megígérte, hogy megváltoztatja a törvényjavaslatot, amely valójában holtan jött a világra.

Ahogyan pápa-ellenes buzgólkodása, úgy a zsidók emancipációjáért való buzgólkodása is hamis ürügy volt. Mindenki tudja, hogy Jewish Disabilities Bill-je* évente megismételt bohózat – csalétek azoknak a szavazatoknak a megszerzésére, amelyek fölött a Cityben az osztrák Rothschild báró rendelkezik. Hamis ürügyek Russell rabszolgaság elleni nyilatkozatai is.

„Az Önök szembehelyezkedése", írja neki Lord Brougham, „a négerek javát szolgáló minden indítvánnyal, ellenállásuk a felélesztett rabszolgakereskedelem fékezésére irányuló puszta kísérlettel szemben is, növelte az Önök és az ország között támadt törést. Az az elképzelés, hogy Önök, akik 1838-ban mindennemű rabszolgaság-ellenes indítvány ellenzői, rabszolgatartókból álló gyarmati törvényhozó gyűlések ügyeibe való mindennemű beavatkozás ellenségei voltak, hogy Önök hirtelen annyira beleszerettek a négerekbe, hogy az ő javukat szolgáló törvényjavaslat miatt 1839-ben állásukat kockáztatják, furcsa hajlamot mutatna az öncsalásra."

* – törvényjavaslata a zsidók jogképtelenségének megszüntetésére – *Szerk.*

Hamis ürügyek *törvénykezési reformjai* is. Amikor a parlament 1841-ben bizalmatlansági szavazattal sújtotta a whig kabinetet és az alsóház küszöbönálló feloszlatása kevés eredménnyel kecsegtetett, Russell megkísérelte, hogy egy *Chancery Billt* erőszakoljon keresztül a Házon, annak érdekében, hogy

„rendszerünk legszorongatóbb bajainak egyikét, a Court of Equity-kben[256] való késedelmezést orvosoljuk olymódon, hogy beiktatunk két új judge of equity-t" (olyan bírákat, akik nem a szigorú jogot, hanem a méltányosságot veszik zsinórmértéknek).

Russell ezt a törvényjavaslatát „nagy törvénykezési reform-törlesztésnek" nevezte. Valódi célja az volt, hogy két whig barátját becsempéssze az újonnan létesített állásokba, még a tory kabinet előrelátható megalakulása *előtt*. Sir Edward Sugden (a mostani St. Leonards báró), aki átlátott a szitán, azt a módosítványt terjesztette be, hogy a törvényjavaslat csak október 10-én (vagyis az újraválasztott Ház összehívása *után*) emelkedjék törvényerőre. Bár a Russell által oly „sürgősnek" tartott törvényjavaslat tartalmát a legcsekélyebb mértékben sem változtatták meg, a módosítvány elfogadása után mégis rögvest visszavonta. „Komédiává" lett, elvesztette a savát-borsát.

Gyarmati reformok, nevelési tervezetek, „az alattvalók szabadságai", nyilvános sajtó és nyilvános gyűlések, háborús lelkesedés és békevágy – mindezek csak hamis ürügyek Lord John Russell számára. Az egész ember egyetlen hamis ürügy, egész élete egyetlen hazugság, egész tevékenysége kicsinyes intrikák összefüggő láncolata, szánalmas célok érdekében – amilyenek közpénzek felemésztése és a hatalom puszta látszatának bitorlása. Senki még ennyire meggyőzően nem bizonyította a bibliai mondás igazát, hogy nincs senki, aki megnövelheti termetét egy arasszal.[257] Noha születése, összeköttetései és társadalmi véletlenek folytán óriási piedesztálra került, ugyanaz a homunkulusz[258] maradt mindvégig – egy piramis csúcsán táncoló törpe. A történelem talán sohasem állított színpadára még egy embert, aki ennyire nagy lett volna a kicsinységben.

[Karl Marx]

A birminghami konferencia — A dán örökösödési kérdés — A négy biztosíték[259]

I

London, július 27. A Közigazgatási Reformért Küzdő Társasággal[163] szemben Londonban megalakult az „*Államreformért Küzdő Társaság*"[260]. Bizottságába Ernest Jonest és néhány más chartista vezetőt is bevont. A tegnapelőtt megtartott nyilvános gyűlésen a Társaság fő céljaként a parlamentnek az általános választójog alapján való megreformálását hirdették meg.

A *birminghami konferencia* ülései július 23-án értek véget. A konferencia résztvevői Huddersfield, Newcastle-upon-Tyne, London, Halifax, Sheffield, Leeds, Derby, Bradford, Nottingham és Birmingham küldöttei voltak, akik azért gyűltek össze Birminghamben, hogy *ítéletet* hozzanak az uralkodó osztálynak, valamint kabinetbeli és parlamenti képviselőinek *külpolitikájáról*. A *chartisták*, mint a „*Birmingham Daily Press*" megjegyzi, „évek óta minden tervbe vett mozgalmat félbehagytak, ezt azonban nem. Ebben szívvel-lélekkel részt vettek, mert megérezték, hogy ez nem követ velük szemben ellenséges vagy tőlük idegen érdekeket, vagy egyáltalában osztályérdekeket."

Az a körülmény, hogy Urquhart a gyárvidékeken tartózkodott, adta kétségtelenül a lökést e figyelemreméltó konferenciához, amelynek ülésein mindvégig részt is vett. Idő hiányában nem tehettünk eleget a meghívásnak és nem vehettünk részt a konferencián, ezért csak most tudunk hozzánk eljuttatott nyomtatott jelentéséből néhány érdekes okmányt kivonatosan ismertetni.[261] A megvesztegethető londoni sajtó elhallgatja vagy eltorzítja a dolgokat. *Malmesbury* gróf és a konferencia által létesített bizottság titkára között a következő levélváltás történt:*

* *A „New York Daily Tribune"-ban a fenti bekezdések helyett*: Nagy hibát követünk el, ha az angliai mozgalmat a londoni sajtó jelentései alapján ítéljük meg. Vegyük például a nemrég lefolyt birminghami konferenciát. A londoni újságok többsége még tudomást sem vett róla,

„Uram! Volt szerencsém megkapni meghívását, hogy vegyek részt a július 17-én, 18-án és 19-én tartandó birminghami konferencián. Erre nem lesz módom. Minthogy Ön arra kér, szolgáltassak bárminemű hasznos tájékoztatást a vizsgálandó kérdések tárgyában, sietek megjegyezni, hogy az 1852 május 8-i dán szerződésre vonatkozó, július 6-án hozott határozatuk a kérdésekről és a tényekről alkotott teljesen téves nézeten alapul. Nem felel meg a valóságnak, hogy a szerződés biztosítja Oroszországnak a trónutódlást Dániában, a Sundban és Schleswig-Holsteinban. Oroszország semmi olyan jelenlegi vagy jövendőbeli jogot nem kapott, amelyekkel ne rendelkezett volna a szerződés előtt. Ez idő szerint a dán koronának négy férfi örököse él. A szerződés előírja, hogy ha mindnyájan elhaláloznának, a magas szerződő felek — nevezetesen Ausztria, Poroszország, Oroszország, Anglia, Franciaország és Svédország — kötelezik magukat, hogy figyelembe vesznek minden további javaslatot, amelyet Dánia királya tenne, a dán monarchia integritásának elve alapján, a trónutódlás biztosítására. Ezért ha ez a távoli eshetőség bekövetkeznék, a szerződő hatalmak újra találkoznának, hogy rendezzék a dán örökösödést, s én az Ön megítélésére bízom, valószínű-e, hogy az öt hatalom, amely aláírta Oroszországgal a május 8-i szerződést, ilyen esetben amellett dönt, hogy Oroszország mint a Holstein-Gottorp ház feje az egész mostani dán monarchiát csatolja területeihez."

Így Lord Malmesbury. E levélre a konferencia titkára ezt válaszolja:

„Milord! A birminghami konferencia megbízásából köszönetet mondok Lordságodnak a dán szerződésre vonatkozó igen fontos közléséért. Azt vesszük ki belőle, hogy a trónutódlásra jogosult négy örökös várható

---

a többi pedig csak azt a sovány hírt tartalmazta, hogy a konferenciát megtartották. De mi is volt ez a konferencia? Birmingham, London, Huddersfield, Newcastle, Halifax, Sheffield, Leeds, Derby, Bradford, Nottingham és más helységek kuldotteinek nyilvános kongresszusa volt, amelyet azért hívtak ossze, hogy a legfontosabb időszerű kérdés — Anglia kulpolitikája — megvitatásának feladatát kivegye a tehetetlen és osszeomlófélben levő parlament kezéből.

A mozgalmat kétségtelenul osztonozték azok a gyárvidékeken osszehívott gyülések, amelyeken Urquhart úr beszélt, és a Birminghamben most megtartott konferencia megkulonböztető vonása a kozéposztály és a munkásosztály képviselőinek harmonikus egyuttműkodése volt. A konferencia kulonböző bizottságokra oszlott, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy beszámoljanak a brit kulpolitika legfontosabb kérdéseiről. Sikerult részletes jelentést kapnom a tanácskozásokról és megszereznem az ezekkel kapcsolatos dokumentumokat, amelyek kozul a legjellemzőbbeket ezennel a „Tribune"[20] olvasói ele tárom. Az első a konferencia titkára, valamint Lord Malmesbury — Lord Derby kulugyminisztere — kozotti levélváltas, amelynek tárgya az 1852 május 8-i dan orökösodési szerződés.[72] Lord Malmesbury ezt irja: — *Szerk.*

halála esetén Anglia és Oroszország köteles beavatkozni az egyfelől Dánia királya, másfelől a különböző államok – Dánia, Schleswig és Holstein – közötti kapcsolatokba. Fel nem foghatjuk, milyen joggal igazolható az ilyen beavatkozás, és csakis úgy vélhetjük, hogy az Oroszországgal folyó háború tényét fel kellene használni arra, hogy elálljunk egy ennyire erkölcstelen és törvénytelen cselekedettől. Ön értésünkre adja, hogy véleménye szerint a hat hatalom jellege kezességet nyújt az ellen, hogy Oroszországnak engedjék a teljes utódlást[. . .] Nagyon szeretnénk megtudni Lordságodtól, hogy *ki* fogja megkapni az egészet, ha nem Oroszország? Ha pedig Angliának nem az volt a szándéka, hogy Oroszország kapja meg az egészet, akkor miért nem kötötte ki a szerződés feltételeként, hogy Oroszország mondjon le Holstein-Gottorpról? Minthogy Lordságod a kérdéses szerződést aláírta, feltételezhető, hogy ezek a kérdések megválaszolhatatlanok, vagy pedig, hogy Ön bárki másnál inkább tud választ adni rájuk. Ezért azt a megbízást kaptam, hogy felkérjem Lordságodat, szíveskedjék válaszolni e kérdésekre, és szüntesse meg ezzel nagy nyugtalanságunk forrását."

Ezen a ponton természetesen megszakad a levélváltás, habár őlordsága kijelenthette volna, hogy ő csak formálisan vett részt a dologban. Palmerston már aláírta Brunnow báróval azt a *jegyzőkönyvet*, amely leszögezte a későbbi szerződés paragrafusait és alapelvét.*

A konferencia különféle bizottságokat létesített különféle kérdések megvizsgálására és a róluk való jelentéstételre. Közülük kétségkívül a legjelentősebb *a négy ponttal*[9] *foglalkozó bizottság beadványa*, amelynek legjellemzőbb részleteit közöljük:

„A békekötés alapjának tekintendő négy pont jellegének vizsgálata során az Önök bizottsága figyelembe vette, hogyan fejlesztették tovább e pontokat a bécsi konferencián[21]; figyelembe vette azt a támogatást vagy ellenzést, amelyben a vonatkozó hatalmak az ilyen fejlesztést célzó javaslatok mindegyikét részesítették; azt, hogy milyen időpontban és milyen formában fogalmazták meg először a pontokat Franciaország és Anglia kabinetjei; eredeti forrásukat és a háború bevallott céljával – vagyis az ottomán birodalom függetlenségével és integritásával – való összefüggésüket. A négy pont eredeti forrását a következő javaslatban találjuk meg,

* *A „New York Daily Tribune"-ban e bekezdés helyett*: Ezzel megszakad a levélváltás, minthogy Lord Malmesbury nem érzett hajlandóságot a folytatására. De az, hogy őlordsága képtelen volt e kérdésekre válaszolni, némileg menthető – a nemes lord a dán örökösödésre vonatkozó minden pontot Lord Palmerston 1850 július 8-i jegyzőkönyve révén annyira elrendezve talált, hogy a szerződést valóban már csak alá kellett írnia. – *Szerk.*

amelyet *Nesselrode gróf* 1854 június 29-i *üzenete* fektetett le és »*A Törökországban élő keresztények jogainak megszilárdítása*« címmel látott el: »Abból a gondolatból kiindulva, hogy a polgári jogok, amelyeket a porta minden keresztény alattvalójának meg kell kapnia, elválaszthatatlanok a vallási jogoktól [. . .] már kijelentettük, hogy ha ez így lesz, akkor a porta teljesítette a császár által támasztott követeléseket, a vitás kérdés elesik és őfelsége kész hozzájárulását adni *e kiváltságok európai szavatolásához*.«

Ezt a javaslatot, amelynek értelmében tehát ne egy, hanem öt hatalom avatkozzék bele állandóan Törökország belügyeibe, Anglia és Franciaország a 4. pont formájában elfogadták, és Drouyn de Lhuys a következőképpen fogalmazta meg Nesselrode grófhoz intézett 1854 július 22-i válaszüzenetében: »egyetlen hatalom se formáljon jogot arra, hogy bárminemű hivatalos védnökséget gyakoroljon a porta alattvalói felett, bármely valláshoz tartozzanak is, hanem Franciaország, Ausztria, Nagy-Britannia, Poroszország és Oroszország kölcsönösen együttműködnek majd annak érdekében, hogy az ottomán kormány saját kezdeményezéséből megkapják a különböző keresztény gyülekezetek vallási előjogainak szentesítését és tiszteletben tartását, és őfelsége a szultán nagylelkű szándékait különböző hitsorsosaik javára fordítsák, olymódon, hogy ebből eredően koronájának méltóságát és függetlenségét ne érje sérelem.«

E 4. pontnak az a kihatása, hogy lerombolja az ottomán birodalom függetlenségét, amelynek megvédése a háború bevallott célja; törvénytelensége azonban abban áll, hogy Franciaország és Anglia ebbe a javasolt *megadásba* Törökország beleegyezése nélkül mentek bele, és hogy Törökország vonakodása ellenére ragaszkodtak ahhoz, hogy e pontot a bécsi konferencián megvitassák. *Sidney Herbert* szavaival élve: »*Az ügyet bonyolítja az, hogy ellenségünkkel egyetértünk, szövetségesünkkel pedig nem.*«

Ha a háborúban Oroszország megverne és arra kényszerítene bennünket, hogy békét kérjünk, nem lenne jogunk ilyen javaslatot tenni egy harmadik hatalom *rovására*. E törvénytelenség megszüntetése végett Angliának és Franciaországnak először nyíltan át kellene pártolnia Oroszországhoz és hadat üzennie Törökországnak.

Ahogyan a 4. pont Törökország függetlenségének feladását, úgy az 1. pont Törökország integritásának feladását jelenti; és, mint a 4. pontban, ez a feladás az érintett fél beleegyezése nélkül történik, minthogy a török megbízott az 1. pont kifejtésébe való beleegyezés tekintetében határozott fenntartással élt.

Úgy látjuk, hogy Moldvának, Havasalföldnek és Szerbiának Törökországtól való elválasztását annak bizonygatása mögé rejtik, hogy az

említett országoknak továbbra is Törökország alá kell tartozniok. Azt a kitételt, hogy: »E tartományok felett a jövőben senki se gyakoroljon kizárólagos védnökséget«, öt cikkelyben fejtik ki, amelyek az öt hatalomnak ugyanazt a helyzetet jelölik ki, mint a portának, vagyis a közös főhatalom helyzetét. Végső megfogalmazását Franciaországnak és Angliának a bécsi konferencia hatodik ülésén elhangzott javaslatában nyeri el, amely szerint Havasalföldet és Moldvát egyetlen állammá kell egyesíteni egy örökös fejedelem jogara alatt, akit Európa egyik uralkodócsaládjából választanak. De Anglia bevallott céljainak és szövetségesünk, Törökország jogainak a feladását egyaránt még *becstelenebbé* teszi az a körülmény, hogy akkor történt, amikor az orosz seregek kénytelenek voltak kiüríteni a török területet, anélkül hogy a francia és az angol haderők a legcsekélyebb segítséget nyújtották volna ehhez. Minthogy ilymódon az *ottomán birodalom integritásának és függetlenségének feladása a szevasztopoli expedíció előtt* megtörtént, következésképpen ezt az expedíciót nyilván azért indították, hogy e feladást *kikényszerítsék*, Törökországra rákényszerítsék segélyforrásainak kimerítése által, Angliára pedig azzal, hogy *Oroszország feletti győzelem látszatát* adják neki."

II

London, július 28. A 2. pontra vonatkozóan így folytatódik a *birminghami dokumentum*:

„A második pont a dunai szabad hajózás volt. A dunai hajózás megszakítása abból az időből ered, amikor az 1829-es drinápolyi békeszerződés[23] értelmében Törökország tartozott átengedni Oroszországnak a Duna-deltát. Ez az átengedés ellentétben állt az 1827 július 6-i londoni szerződéssel, amely megtiltotta Oroszországnak, hogy török területet szerezzen. Az a tény, hogy Anglia kezdetben hallgatólag tudomásul vette ezt a törvénytelen területszerzést, később pedig támogatta és elismerte ezt, a nemzetközi jog állandó megsértését jelentette. Ürügyül szolgált erre a béke fenntartásának vágya, amely ürügy a fennálló háborús helyzetben természetesen elesik. A Duna-delta visszaadása Törökországnak elengedhetetlen követelés lett volna bármely valóságos háborúban, amelyet Anglia Oroszország ellen folytat. Anglia azonban Oroszországhoz intézett javaslatainak egyikében sem utalt a Duna-deltára, ellenkezőleg, ezt a kérdést arra használta fel, hogy megsértse Ausztriát, amelynek a dunai szabad hajózásban való érdekeltsége alig marad el

magának Törökországnak az érdekeltsége mögött. A bécsi konferencia 1855 március 21-i negyedik ülésén Prokesch báró, az osztrák megbízott, javasolta, hogy Oroszország egyezzen bele a Duna-delta semlegességébe. Az orosz megbízott erre azt válaszolta, hogy »nem járul hozzá egy olyan megállapodáshoz, amely a közvetett kisajátítás látszatát viseli magán«. Lord John Russell *nem* támogatta Ausztria nagyon mértéktartó javaslatát, és a kérdést március 23-án annak javára döntötték el, hogy a Duna-delta maradjon továbbra is Oroszország birtokában. Miután ebben az egész pontban engedett Oroszországnak, Russell április 12-én a következőket írja Lord Clarendonnak: »Buol gróf azt mondotta nekem, hogy nem ragaszkodott a Duna torkolatában levő szigetek semlegességéhez, mert bizonyos volt abban, hogy Oroszország ebben az esetben megszakítaná a konferenciát.« Április 16-án Lord John Russell azt táviratozza Lord Clarendonnak, hogy »Ausztria semmiféle területátengedési követelést nem hajlandó támogatni«. Miután először elmulasztotta támogatni Ausztriát abban a félrendszabályban, melyet a delta semlegessége jelentett, miután később megbizonyosodott arról, hogy Ausztria nem fogja támogatni a teljes rendszabályt, vagyis a delta átengedését Törökországnak, amely rendszabály magától megbukott annak folytán, hogy Lord John március 23-án behódolt Oroszországnak, most azt javasolja Lord Clarendonnak, hogy »követeljék a Duna torkolatában levő és a drinápolyi béke értelmében átengedett szigetek visszacsatolását Törökországhoz«.

A 3. pont így hangzik: Hogy a magas szerződő felek az 1841 júliusi szerződést az európai egyensúly érdekében és a fekete-tengeri orosz hatalom korlátozásának szellemében vizsgálják felül. Ha ezt a pontot őszintén gondolnák, akkor így hangzanék: Először: Oroszország hatalmának korlátozása; másodszor: Törökország Dardanellákra és a Boszporuszra vonatkozó jogainak helyreállítása. Ahhoz, hogy a szultán visszakapja a tengerszoros kizárólagos ellenőrzését, semmiféle kikötés nem volt szükséges. Ez visszaszáll rá, miután a háború ténye érvénytelenítette azokat a szerződéseket, amelyek ezt a jogot ideiglenesen felfüggesztették. Az ügynek erre az egyszerű felfogására a bécsi konferencián még csak nem is utaltak.

Ami Oroszország hatalmának korlátozását illeti, Buol gróf joggal jegyezte meg 1855 május 20-i levelében: »A szövetségesek közös erőfeszítéseinek véleményünk szerint Oroszország politikai hatalmának olymódon való korlátozására kellene irányulniok, hogy ha nem is válik lehetetlenné számára az anyagi segélyforrásaival való visszaélés, de legalábbis nagymértékben megnehezüljön. A fekete-tengeri orosz flotta csökkentése, sőt, e flotta teljes megsemmisítése sem lenne önmagában

elegendő ahhoz, hogy megfossza Oroszországot attól az előnytől, amelyet földrajzi helyzetéből eredően élvez Törökországgal szemben.«

Az összes ámítások közül, amelyekkel az angol kormány a parlamentet rá akarta szedni, egyetlenegy vallott csak kudarcot, az Oroszország fekete-tengeri hatalmának korlátozására tett javaslat. Ha a háború célja valóban az lett volna, amit mondottak – az ottomán birodalom integritásának és függetlenségének védelme –, akkor a következő békefeltételeket szabták volna: 1. A Duna-delta átengedése Törökországnak, amely de jure* ma is birtokolja; 2. Oroszország kötelezése a háborús költségek megtérítésére."

Néhány egyéb megjegyzés után a dokumentum a következő szavakkal zárul:

„Az Önök bizottsága nem állítja, hogy a kabinet minden tagja egyaránt tudatosan vétkezett. Nem hagyhatja figyelmen kívül azt a kivételes szerepet, amelyet a négy külügyminiszter töltött be, Clarendon, Russell, Aberdeen és mindenekelőtt Palmerston, az az ember, aki biztosította a drinápolyi béke elismerését, aki Oroszországnak még a háború alatt is fizet egy rég érvénytelenné vált adósságot[73], aki megfogalmazta vagy jóváhagyta a Hunkjar Szkeleszi-i[74], a Dardanella-[220] és a balta-limani[71] szerződéseket és az 1850-es dán jegyzőkönyvet, s akit Lengyelországgal,** Szicíliával és Itáliával szemben elkövetett hitszegése, nem kevésbé, mint a Franciaországgal, Perzsiával, Spanyolországgal és Dániával szemben elkövetett árulása, nemcsak Törökország, hanem valamennyi európai nemzet engesztelhetetlen ellenségének mutat. Ő a mestere az angol kabinetben valamennyi többinek, akiket bűntársakként belerántott olyan bűncselekményekbe, amelyeket ezek eleinte átlátni gyöngék voltak, hogy aztán ellenállás nélkül uralkodhassék felettük. Csakis az a büntetés, amelyet az angol törvény a hazaárulásért kiró, szabadíthatja meg a népet az összeesküvőktől, akik elárulták egy idegen hatalomnak."

Birminghamer Konferenz – Die dänische Erbfolge – Die vier Garantien

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 július 30., 31. (349., 351.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

---

* – jogilag – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: Magyarországgal, – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Európa hadseregei[262]

The Armies of Europe

A megírás ideje: 1855 június vége–szeptember

A megjelenés helye: „Putnam's Monthly", 1855 augusztusi, szeptemberi, decemberi (XXXII., XXXIII., XXXVI.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

Első cikk

A háború, amely két év óta tombol a Fekete-tenger partjain, különös figyelmet ébresztett az Európa által még békeidőben is fegyverben tartott 2 millió katona iránt, akiknek száma hamarosan talán a kétszeresére emelkedik. És ha a háború folytatódik – ami majdhogynem biztos –, akkor számolhatunk azzal, hogy szemtanúi leszünk e 4 millió ember aktív hadműveleteinek az európai kontinens egész széltében, tengertől tengerig húzódó hadszíntéren.

Ezért olvasóink számára bizonyára nem lesz érdektelen, ha számba vesszük nemcsak a keleti konfliktusba eddig belekapcsolódott hadseregeket, hanem a többi fontosabb európai hadsereget is; annál is inkább, minthogy az Atlanti-óceán ezen oldalán mind ez ideig szerencsére semmi sem mutatkozott, ami nagyság tekintetében megközelítette volna akár a másodrendű európai hadseregeket is; éppen ezért az ilyen testületek szervezetét laikus közönségünk csak halványan ismeri.

Az a bizalmatlanság, amely azelőtt minden hatalom hadseregét misztikus titoktartással vette körül, többé nem létezik. Bármily furcsa, de még azokban az országokban is, amelyek a leginkább ellenzik a nyilvánosságot, amelyekben a polgári közigazgatás valamennyi részlege mind a mai napig az abszolutizmus kívánta sötétségbe burkolózik, a hadsereg szervezete teljességgel ismert a közönség előtt. Hadlistákat közölnek, amelyek feltüntetik nemcsak a fegyveres haderő felosztását hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra, ezredekre, zászlóaljakra és lovasszázadokra, hanem e csapattestek elhelyezését is, számukkal és a vezénylő tisztek nevével együtt. Nagy csapatszemlék alkalmával nemcsak eltűrik, hanem el is várják külföldi tisztek jelenlétét, kikérik bírálatukat, kölcsönösen kicserélik észrevételeiket, komolyan megtárgyalják az egyes hadseregek sajátos intézményeit és szerkezetét; olyan nyilvánosságot teremtettek, amely nagyon is furcsa ellentétben áll ugyanazon kormányzat sok más jellemző vonásával. A tulajdonképpeni titkok, amelyeket valamely európai hadügyminisztérium meg tud tartani magának, mindössze néhány vegyi összetételnek – például röppentyűk, illetve robbanótöltetek összetételének – receptje, és ezek is igen hamar kitu-

dódnak vagy a találmányok előrehaladása következtében elavulnak, ahogyan például a brit Congreve-röppentyű összetételét elavulttá tette Hale úr harci röppentyűje, amelyet az amerikai és most a brit hadsereg is átvett.

E nyilvánosság folytán a civilizált világ különböző hadügyminisztériumai békeidőben úgyszólván egyetlen nagy katonai bizottságot alkotnak minden javasolt újítás előnyeinek megvitatására, és minden egyes résztvevőnek lehetővé teszik a többiek tapasztalatainak kihasználását. Ebből adódott, hogy csaknem valamennyi európai hadsereg felépítése, szervezete és általános ökonómiája úgyszólván egyforma, és ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy az egyik hadsereg körülbelül olyan jó, mint a másik. De a nemzeti jelleg, a történelmi hagyományok és mindenekelőtt a civilizáltság fokának különbözősége megannyi különbözőséget is előidéz, és megadja egy-egy hadseregnek a maga sajátos erős és gyenge oldalait. A francia és a magyar, az angol és az olasz, az orosz és a német bizonyos körülmények között egyenlő jó és derék katona lehet, ámde a különbségeket kiegyenlíteni látszó egyforma kiképzési rendszer ellenére mindegyik a maga módján lesz jó, minthogy mindegyiknek megvannak a maga sajátos, versenytársaiétól különböző tulajdonságai.

Ezzel olyan kérdéshez érkezünk, melyről túlontúl gyakran vitatkoztak a különböző nemzetiségű katonai patrióták: mely népnek vannak a legjobb katonái? Természetesen mindegyik nép féltőn őrzi a saját hírnevét, és az általános közvélemény szerint – ezt olyan elbeszélések táplálják, amelyek híjával vannak ugyan a kritikai szabatosságnak, de a hazafias érzés gazdagon kiszínezi őket – az ő hadseregük egyetlen ezrede akár két-három más nemzetiségűt is „tönkrever". A hadtörténet mint olyan tudomány, amelyben a tények helyes értékelése az egyetlen és legfőbb szempont, még egészen új keletű és eddig csak egészen szűk körű irodalommal dicsekedhet. Mindazonáltal megalapozott tudományág, és napról napra inkább pelyvaként söpri félre azt az arcátlan és ostoba hetvenkedést, amely túlságosan sokáig jellemzett olyan műveket, amelyek azért nevezték magukat történelmieknek, mert minden feldolgozott tényt szándékosan elferdítettek. Elmúltak már azok az idők, amikor valaki egy háború történetének megírásakor – hogy úgy mondjuk – a saját számlájára folytathatta e háborút, és nyugodtan ágyúzhatta a hajdani ellenséget szennyel, miután a békeszerződés megtiltotta neki, hogy vassal ágyúzza. És bár a hadtörténetben sok kevésbé jelentős kérdés még megoldatlan, annyi mindenesetre bizonyos, hogy nincs egyetlen civilizált nemzet sem, amely ne dicsekedhetne azzal, hogy egyik vagy másik időszakban ő állította ki a kor legjobb katonáit. A késői középkor német landsknechtjei vagy a XVI. századbeli svájci

katonák egy időszakban éppoly legyőzhetetlenek voltak, mint a remek spanyol katonák, akik követték az előbbieket „a világ első gyalogosainak" rangjában; XIV. Lajos franciái és Jenő osztrákjai egy ideig vitatták egymástól e megtisztelő posztot, amíg Nagy Frigyes poroszai el nem döntötték a kérdést azzal, hogy mindkettőjüket legyőzték; ezeket viszont Jénánál[179] egyetlen csapással igen rossz hírbe döntötték, és ismét mindenki a franciákat ismerte el Európa első katonáinak; ugyanakkor azonban Spanyolországban nem tudták megakadályozni az angolokat abban, hogy bizonyos körülmények között és a csata bizonyos pillanataiban ne bizonyuljanak kiválóbbaknak náluk. Nem kétséges, azok a légiók, amelyeket Napóleon 1805-ben a boulogne-i táborból Austerlitzba[263] vezetett, a kor legjobb csapatai voltak; nem kétséges, hogy Wellington tudta, mit mond, mikor katonáit a Pireneusi-félszigeten lefolyt háború[264] végeztével olyan hadseregnek nevezte, „amellyel elmehet bárhová és megtehet bármit"; és e félszigeti brit hadsereg színe-virágát New Orleansban[265] mégis legyőzték puszta milicisták és önkéntesek, akik sem kiképzettek, sem szervezettek nem voltak.

Tehát valamennyi múltbeli hadjárat tapasztalatai alapján ugyanarra az eredményre jutunk; *és minden értelmes, előítéletektől* mentes öreg katona megerősítheti, hogy a katonai képességek, mind a bátorság, mind pedig a harckészség, nagyjában és egészében elég egyenletesen oszlanak meg a világ különböző nemzetei között; hogy a különböző nemzetiségű katonákat nem annyira a képzettség foka, mint inkább annak sajátos jellege különbözteti meg egymástól; és hogy a hadügyekben manapság kialakult nyilvánosság mellett valamely hadsereg csakis akkor foglalhatja el – ideiglenesen – az első helyet versenytársai között, ha az állam katonai intézményeire és erőforrásaira kitartóan alkalmazzák a gondolkodást, a tökéletesítést és a találékonyságot, és fejlesztik a nemzetet sajátosan jellemző katonai képességeket. Így azonnal láthatjuk, hogy katonai szempontból a civilizáció magasabb foka milyen előnyt ad egy országnak kevésbé fejlett szomszédaival szemben. Példaként megemlíthetjük, hogy az orosz hadsereg, bár sok elsőrendű katonai képességgel rendelkezik, sohasem tudott fölénybe kerülni a civilizált Európa bármely hadseregével szemben. Ha az esélyek egyenlőek, az oroszok elkeseredetten küzdenek; de – legalábbis a mostani háborúig – bizonyos volt, hogy megverik őket, akár franciák, akár poroszok, lengyelek vagy angolok voltak is az ellenfeleik.

Mielőtt egyenként megvizsgálnók a különböző hadseregeket, szükséges néhány általános megjegyzést tennünk, amelyek valamennyire vonatkoznak.

Egy hadsereg, kiváltképpen egy nagy, 300 000–500 000 főnyi vagy még nagyobb hadsereg, a szükséges felosztással, különböző fegyvernemeivel és

ember-, anyag- és szervezeti szükségleteivel, egymagában véve is oly bonyolult testület, hogy elengedhetetlenné teszi a lehető legnagyobb mérvű egyszerűsítést. Minthogy oly sok az elkerülhetetlen változat, elvárhatnók, hogy ne növeljék ezek számát mesterséges és semmitmondó tarkítással. Mindazonáltal a szokás, valamint a látványosság és parádé szelleme, a régi hadseregeknek ez a csapása, majdnem minden európai hadseregben hihetetlenül bonyolulttá tette a dolgokat.

A növés-, erő- és vérmérséklet-különbségek, amelyek minden országban megtalálhatók embereknél és lovaknál egyaránt, szükségessé teszik a könnyűgyalogság és -lovasság különválasztását a nehézgyalogságtól és -lovasságtól. Ha megkísérelnők teljesen eltörölni ezt a különválasztást, ez azt jelentené, hogy olyan egyéneket vegyítünk össze egyetlen egésszé, akiknek katonai képességei természettől fogva ellentétesek és ezért bizonyos mértékben semlegesítenék egymást; ezáltal pedig gyengülne az egésznek a hathatóssága. Így mindkét fegyvernem természetszerűleg tagolódik két különálló csoportra – az egyik, amely a nehezebb és testesebb embereket (és a megfelelő lovakat) foglalja magában, főleg a nagy, döntő ütközetekre és a zárt rendben való harcra hivatott; a másikat a könnyebb, mozgékonyabb emberek alkotják, akik különösen alkalmasak a csatározásra, az elővéd- és előőrsi szolgálatra, a gyors hadműveletekre és hasonlókra. Ennyiben a felosztás teljesen jogos. De e természetes felosztáson kívül csaknem minden hadseregben minden alosztályt újabb ágazatokra osztanak fel, és ezeket nem különbözteti meg semmi egyéb, mint szeszélyszülte ruházatbeli eltérések és elméleti szőrszálhasogatások, amelyeknek a gyakorlat és a tapasztalat minduntalan ellentmond.

Így például minden európai hadseregben létezik egy gárdának nevezett alakulat, amely a hadsereg elitjének rangjára tart igényt, de a valóságban egyszerűen a legnagyobb termetű emberekből áll, akiket össze tudtak szedni. E tekintetben különösen kitűnik az orosz és az angol gárda, jóllehet semmi bizonyíték nincsen arra, hogy bátorság és teljesítőképesség dolgában felülmúlnák a két hadsereg többi ezredeit. Napóleon Régi Gárdája egészen más intézmény volt, valóban elitje a hadseregnek, és megalakításában a testméretek semmi szerepet nem játszottak. De még ez a Gárda is gyengítette a hadsereg többi részét, mert felszippantotta annak legjobb elemeit; az ilyen páratlan alakulat kímélése néha hibák elkövetésére indította Napóleont – például Borogyinónál[266], ahol a döntő pillanatban nem vezényelte előre a Gárdát és ezáltal elszalasztotta az alkalmat, hogy megakadályozza az orosz haderő rendezett visszavonulását. A császári gárda mellett a franciáknak minden zászlóaljban van egyfajta elitje, amely két századból – egy gránátos-

és egy voltigeurszázadból – tevődik össze; ez pedig szükségtelen mértékben bonyolulttá teszi a zászlóalj taktikai felfejlődését. Más nemzeteknek is vannak hasonló alakulataik. Mindezeknek a válogatott csapatoknak nemcsak eltérő alakzatuk és öltözékük van, hanem magasabb zsoldot is kapnak. Azt mondják, hogy ez a rendszer ösztönzi a közkatona ambícióit, különösen az olyan heves vérű nemzeteknél, mint amilyen a francia és az olasz; de ugyanezt a célt elérhetnék, és talán még tökéletesebben, ha a katonák, akik ezt a kitüntetést kiérdemelték, megmaradnának a maguk vonatkozó századában és nem használnák őket ürügyül a zászlóalj taktikai egységének és szimmetriájának megbontására.

Még szembetűnőbb szédelgés folyik a lovasságnál. Itt a könnyű- és nehézlovasságra való felosztás ürügyül szolgál a legkülönfélébb további felosztásokra; vannak itt vértesek, dragonyosok, karabélyosok, ulánusok, vadászok, huszárok stb. Mindezek az alosztályok nemcsak feleslegesek, hanem valóban esztelenek is, mert bonyodalmakat okoznak. A huszárokkal és az ulánusokkal a magyarokat és a lengyeleket utánozzák; de Magyarországon és Lengyelországban e csapatnemeknek van értelmük – ezek voltak a nemzeti csapatnemek, öltözékük pedig az ország nemzeti viselete volt. Az ilyen sajátosságok utánzása más országokban, ahol nincs meg az a nemzeti szellem, amely ezeknek életet adott, enyhén szólva nevetséges; így aztán az a magyar huszár, akit 1814-ben egy orosz huszár „bajtársnak" szólított, joggal válaszolhatta: „Semmi bajtárs – én huszár vagyok, te meg paprikajancsi!" (Nix Kamerad – ich Husar, du Hanswurst!) Egy másik, hasonlóan nevetséges intézménye csaknem minden hadseregnek a vértesek – emberek, akiket mellvértjük súlya ténylegesen harcképtelenné tesz, éppúgy, mint lovaikat (egy francia vért súlya huszonkét font), és ráadásul még egy százötven yardnyi távolságból kilőtt puskagolyó hatása ellen sem védi meg őket! A vérttől már csaknem minden európai hadsereg megszabadult, amikor Napóleonnak a látványosság és a monarchikus hagyományok iránti előszeretete a franciáknál újra bevezette, és példáját hamarosan Európa valamennyi nemzete követte.

A mi kis hadseregünkön kívül a szárd az egyetlen a civilizált nemzetek hadseregei között, amelyben a lovasság csak egyszerű könnyű- és nehézlovasságból áll, minden további felosztás nélkül, és amelyben teljességgel megszüntették a vértet.

A tábori tüzérségnél a különböző kaliberek nagy zűrzavara tapasztalható minden hadseregben. Elméletben az angoloknál a legnagyobb a változatosság, minthogy nyolcféle kaliberük és tizenkét különböző lövegmintájuk van, de a gyakorlatban hatalmas anyagi állományuk lehetővé teszi számukra

hogy nagymértékben leegyszerűsítsék tüzérségüket. A Krímben például a kilencfontos és a huszonnégyfontos tarack jóformán az egyedüli használatos kaliberek. A franciák az utóbbi néhány évben a lehető legnagyobb egyszerűsítést vezették be olymódon, hogy négy különböző kaliberüket egyetleneggyel, a tizenkétfontos könnyű tarackkal váltották fel, amelyről a maga helyén szólni fogunk. A legtöbb hadseregben három-négy kalibert alkalmaznak még, nem számítva a sokféle ágyútalpat, lőszerkocsit, kereket és egyebet.

A különböző hadseregek műszaki alakulatai, a mérnökkar és a többi, amelyekhez a vezérkart is hozzászámíthatjuk, minden hadseregben nagyjából egyformán vannak megszervezve, kivéve, hogy a briteknél, nagy hátrányukra, a vezérkar egyáltalán nem külön alakulat. Más kisebb különbségekről a megfelelő helyen szólunk.

Azzal a hadsereggel kezdjük, amelynek a forradalomban és Napóleon alatt kialakult szervezete e század kezdete óta úgyszólván mintául szolgált minden európai hadseregnek.

I. A francia hadsereg

Franciaországnak a jelenlegi háború kitörésekor száz sorgyalogezrede volt (a 76–100. ezredeket kevéssel ezelőttig „könnyűgyalogságnak" nevezték, de kiképzésük és szervezetük semmiben sem tért el a sorezredekétől). Minden ezred három zászlóaljból áll, két tábori és egy tartalékzászlóaljból. Háború idején azonban a harmadik zászlóalj igen hamar átszervezhető tábori szolgálatra és a tartalékos szolgálatot egy negyedik zászlóalj veszi át, amelyet mindhárom zászlóalj külön kiegészítő századaiból hoznak létre. Így volt ez Napóleon háborúi idején is, aki még ötödik, sőt, bizonyos esetekben hatodik zászlóaljakat is szervezett. Jelenleg azonban csak három zászlóaljat számíthatunk ezredenként. Mindegyik zászlóaljban nyolc szolgálatot teljesítő század van (egy gránátos-, egy voltigeur- és hat lövészszázad); egy-egy század hadi létszáma 3 tiszt, valamint 115 altiszt és katona. Ennélfogva egy francia sorzászlóalj hadi létszáma mintegy 960 ember, akiknek egynyolcadát (a voltigeurszázadot) főként könnyűgyalogsági szolgálatra tartják fenn.

A könnyűgyalogsági szolgálatra szánt különleges csapatok a chasseur-à-pied-kből* és az afrikai alakulatokból állnak. A háború előtt csak tíz zászlóalj vadász volt, számukat 1853-ban húsz zászlóaljra emelték, úgyhogy a

* – gyalogos vadászokból – *Szerk.*

hadsereg csaknem valamennyi gyaloghadosztálya (egy hadosztály négy ezredből áll) megalakulásakor kaphat egy vadászzászlóaljat. E zászlóaljak tíz századból, vagyis csaknem 1300 emberből állnak. A speciálisan afrikai szolgálatra szánt csapatok összetétele a következő: három ezred, vagyis kilenc zászlóalj zuáv; két ezred, vagyis hat zászlóalj idegenlégiós; hat zászlóalj könnyűgyalogság (ezekből három zászlóalj bennszülött vadász), összesen huszonegy zászlóalj, vagyis mintegy 22 000 ember.

A lovasság négy különböző részre oszlik:

1. Nehéz- vagy tartaléklovasság, 12 ezred – ezekből 2 karabélyos (vérteslövész), 10 vértes = 72 lovasszázad.

2. Sorlovasság, 20 ezred – ezekből 12 dragonyos, 8 ulánus = 120 lovasszázad.

3. Könnyűlovasság, 21 ezred – ezekből 12 chasseur-à-cheval*, 9 huszár = = 126 lovasszázad.

4. Afrikai könnyúlovasság, 7 ezred – ezekből 4 chasseur d'Afrique**, 3 szpáhi = 42 lovasszázad.

A tartalék- és a sorlovasság századai hadi létszám esetén 190, a könnyűlovasság századai 200 főből állnak. Békeidőben alig négy, egyenként 120-as létszámú század van teljes felszereltségben, s így, valahányszor mozgósítják a hadsereget, nagyszámú szabadságoltat kell behívni és lovakat szerezni nekik, ami egy lovakban annyira szegény országban, mint amilyen Franciaország, nem oldható meg nagyobb külföldi behozatal nélkül.

A nemrég újjászervezett tüzérség tizenhét ezredből áll: öt ezred gyalogtüzérségből, helyőrségi és ostromszolgálatra; hét sorezredből (a gyaloghadosztályokhoz beosztva); négy ezred lovastüzérségből és egy hidászezredből. A gyalogtüzérséget a jelek szerint csak végszükség esetén szándékozzák tábori hadműveletekben alkalmazni. A sortüzérség ágyútalpai és lövegmozdonyai olyan felépítésűek, hogy a tüzérek gyors hadmozdulatok esetén felülhetnek ezekre. A lovastüzérség szervezete olyan, mint más hadseregeknél. A sortüzérségnek és a lovastüzérségnek százharminchét ütege van, egyenként 6 ágyúval, amelyhez tartalékként járul a gyalogtüzérség hatvan ütege, összesen 1182 ágyú.

A tüzérséghez tartozik még a fentieken kívül tizenhárom századnyi mesterember.

A hadsereg különleges részlegeihez tartoznak: az 560 tisztből álló vezérkar; az erődítési, tüzérségi és mérnökkar, mintegy 1200 tiszt; három ezred

— ——— —

* – lovas vadász – *Szerk.*

** – afrikai vadász – *Szerk.*

árkász és aknász; öt málhásszázad; öt trénszázad; 1187 orvostiszt stb. Az összesített létszám a következő:

Gyalogság

Sorkatonaság	300 zászlóalj	és 300 kiegészítő század	335 000	
Vadászok	20 zászlóalj		26 000	
Afrikai csapatok	21 zászlóalj		22 000	383 000

Lovasság

Tartaléklovasság	72 század	és 12 kiegészítő század	16 300	
Sorlovasság	120 század	és 20 kiegészítő század	28 400	
Könnyűlovasság	126 század	és 21 kiegészítő század	31 300	
Afrikaiak	42 század		10 000	86 000
Tüzérség és különleges csapatok		1200 ágyú és		70 000 fő
		1200 ágyú és		539 000 fő

Ehhez hozzá kell még tennünk az újonnan alakult gárdát, amelynek összetétele egy gyaloghadosztály (két gránátos- és két voltigeurezred), egy lovasdandár (egy vértes- és egy felderítőezred), egy vadászzászlóalj és négy vagy öt tüzérségi üteg, valamint 25 000 csendőrt, akik közül 14 000 lovascsendőr. Nemrégiben alakítottak két további gyalogezredet, a 101-est és a 102-est, és alakulófélben van az idegenlégió egy újabb (svájci) dandára. Így jelenlegi szervezetében a francia hadsereg állománya mintegy 600 000 fő, és ez mostani létszámának meglehetősen pontos becslése.

Az újoncozás sorshúzással történik mindazon fiatalemberek közül, akik betöltötték huszadik évüket. Feltehető, hogy évente mintegy 140 000 ember áll rendelkezésre, akikből azonban békeidőben csak 60 000–80 000-et vesznek fel a hadseregbe. A többieket a kisorsolásukat követő nyolc év folyamán bármikor behívhatják. Emellett békeidőben igen sok katonát engednek el hosszabb szabadságra, úgyhogy még a behívottak tulajdonképpeni szolgálati ideje sem haladja meg a négy-öt évet. Ez a rendszer, bár a tényleges szolgálatban álló csapatokat a harcképesség magas fokára emeli, nem készít fel kiképzett tartalékokat szükség esetére. Egy nagy kontinentális háború esetén, amelyben Franciaországnak két-három nagy hadsereggel kellene részt vennie, már a második hadjáratban arra kényszerülne, hogy sok kiképzetlen újoncot küldjön a harctérre, és a harmadik hadjáratban a hadsereg szemmel láthatóan igen komolyan leromlana. A franciák valóban igen köny-

nyen beletanulnak a katonáskodásba, de hát akkor minek fenntartani a hosszú szolgálati időt, amely a rendelkezésre álló fiatalemberek nagyobb részét kirekeszti a katonai kiképzés iskolájának előnyeiből?

Mindenütt, ahol a katonai szolgálat kötelező és hosszú tartamú, az európai társadalmi szükségletek létrehozták a vagyonosabb osztályoknak azt a kiváltságát, hogy valamilyen formában pénzbeli fizetséggel megválthassák a személyes szolgálat kötelezettségét. Így Franciaországban törvényesen elismert a helyettesállítási rendszer, és a francia hadseregben állandóan mintegy 80 000 ilyen helyettes szolgál. Többnyire az úgynevezett „veszélyes osztályokból" toborzódnak és eléggé nehezen kezelhetők, de ha egyszer már betörtek, elsőrendű katonák lesznek. Igen szigorú fegyelem szükséges ahhoz, hogy kordában tartsák őket, és olykor igen furcsa fogalmaik vannak a rendről és az engedelmességről. Ha valamely ezredben sok van belőlük, bizonyos, hogy helyőrségben nehézségeket okoznak. Ezért az a vélemény róluk, hogy a legjobb helyen az ellenség előtt vannak, és így a könnyű afrikai csapatok főként belőlük toborzódnak, például a zuávok, akik csaknem valamennyien mint „remplaçant-ok"* léptek be a hadseregbe. A krími hadjárat teljes mértékben bebizonyította, hogy a zuávok mindenhová magukkal viszik afrikai szokásaikat – fosztogatókedvüket éppúgy, mint engedetlen magatartásukat viszontagságok idején, és talán ebben az értelemben mondta róluk egy rokonlélek, a néhai Saint-Arnaud marsall, az almai csatáról szóló jelentésében: „A zuávok valóban a világ első katonái!"

A francia hadsereg felszerelése egészben véve elsőrendű. A fegyverek konstrukciója jó, és különösen a lovassági kard igen jó modell, bár talán kissé túlságosan hosszú. A gyalogságot annak az új rendszernek megfelelően szerelték fel, amelyet egyidejűleg vezettek be Franciaországban és Poroszországban; ennek alapján megszüntették a keresztszíjat, melyre a tölténytáskát és a kardot vagy szuronyt erősítették – mindkettőt egy derékszíjon hordják, melyet két bőr vállszíj tart, míg a borjút lazán hordják a vállon átvetett két szíjon, a mellen átmenő régimódi összekötő szíj nélkül. A mellet tehát teljesen szabadon hagyják, és a katona egészen más emberré válik, mint az a szerencsétlen lény, akit a régi rendszer egyfajta bőrvért-börtönbe szíjazott és kötözött. Az egyenruha egyszerű, de ízléses; valóban el kell ismernünk, hogy a franciák mind a katonai, mind a polgári divat tekintetében jobb ízlésről tettek tanúságot, mint bármely más nemzet. A kék zubbony vagy díszkabát, amely a felső lábszárat térdig fedi, alacsony, elöl kivágott állógallérral, az enyhén bő skarlátvörös nadrág, a könnyű képi, a leg-

* – „helyettesek" – *Szerk.*

katonásabb fejfedő, amelyet eddig feltaláltak, a cipő, a lábszárvédő s a kényelmes szürke köpeny – mindez olyan egyszerű és praktikus felszerelést alkot, amilyent egyetlen európai hadsereg sem ismer. Afrikában fehér flanell csuklya védi a fejet a napsugarak ellen, és flanell alsóruhával is ellátják a csapatokat. A Krímben az elmúlt télen nehéz szövetcsuklyákat viseltek, amelyek a fejet, a nyakat és a vállat egyaránt fedték. A chasseur-à-pied-k tiszta szürke ruhát viselnek zöld szegélyezéssel; a zuávok egyenruhája törökös jelmez-féleség, amely úgy látszik jól megfelel az éghajlatnak és a szolgálatuknak. A vadászokat és néhány más afrikai zászlóaljat Minié-puskával szerelték fel, a gyalogság többi egységeit egyszerű csappantyús puskákkal. De úgy tűnik, növelni kívánják a vontcsövű puskával ellátott csapatok arányát.

A lovasság jó kiállású, katonái súlyra nézve könnyebbek, mint sok más hadseregben, de azért nem rosszabbak. Békeidőben általában jól el vannak látva lovakkal, amelyeket külföldről vagy az állami méntelepekről és azokról a vidékekről szereztek be, ahol sikerült javítani a hazai fajtán, amely a legutóbbi időkig igen silány volt. De háború esetén, amikor a lovak számát hirtelen meg kell kétszerezni, az ország erőforrásai teljességgel elégtelenek, és ezerszámra kell külföldön lovakat vásárolni, amelyek közül sok aligha alkalmas lovassági szolgálatra. Ezért a francia lovasság bármely hosszabb háborúban hamarosan tönkremegy, hacsak a kormány nem tudja rátenni a kezét lóban gazdag országok erőforrásaira, miként ezt 1805-ben, 1806-ban és 1807-ben tette.

A tüzérséget most kizárólag az új, tizenkétfontos könnyű ágyúval, Louis-Napoléon úgynevezett találmányával szerelték fel. De minthogy a könnyű, tizenkétfontos ágyú, amelyet a lövedék súlyának egynegyedét nyomó töltethez idomítottak, az angol és a holland hadseregben már létezett, minthogy a belgák tarackjaiknál már megszüntették a tölténykamrát és minthogy mind a poroszok, mind az osztrákok szoktak bizonyos esetekben közönséges tizenkét- és huszonnégyfontos ágyúkból gránátot kilőni, az állítólagos találmány arra korlátozódik, hogy ezt a tizenkétfontos könnyű ágyút a közönséges francia nyolcfontosok ágyútalpához alkalmazzák. A francia tüzérség azonban e változtatás révén nyilvánvalóan egyszerűbb és hatékonyabb lett; hogy mozgékonyságából veszített-e, annak ezután kell még kiderülnie, úgyszintén annak is, hogy a tizenkétfontos ágyú elég hatékony lesz-e üreges lövedékek számára. Olyan közlésekkel mindenesetre találkoztunk, hogy máris szükségesnek ítélték nagyobb kaliberű tarackok küldését a Keleten levő hadseregnek.

A francia hadsereg gyakorlószabályzata a katonai ésszerűség és a régimódi hagyományok furcsa keveréke. Talán nincs még egy nyelv, amely alkalmasabb volna a rövid, határozott, parancsoló katonai vezényszavakra, mint a

francia; a parancsokat általában mégis túlzó terjengőséggel adják ki – ott, ahol két-három szó elegendő volna, a tisztnek egy egész mondatot kell kiáltania, sőt, néha kettőt is. A mozdulatok bonyolultak és a kiképzés jó adag elavult, a taktika jelenlegi állásával teljességgel összeegyeztethetetlen ostobaságot tartalmaz. A csatározásban, amelyhez a franciák, úgy vélnők, születésüktől fogva értenek, olyan aprólékossággal képezik ki őket, amelyet még Oroszországban is aligha múlnak felül. Ugyanez áll bizonyos lovassági és tüzérségi mozdulatokra. De mihelyt a franciáknak háborúba kell menniök, a helyzet adta szükségszerűség egykettőre félretolja ezeket az elavult és pedáns mozdulatokat; és senki nem készíti elő és vezeti be az új helyzeteknek megfelelő új taktikai módszereket olyan gyorsan, mint a franciák.

Mindent összevéve, a könnyű csapat-szolgálat a franciák forte-ja*. A szó szoros értelmében Európa legkönnyebb csapatai. Sehol sem olyan alacsony a katonák átlagos növése, mint Franciaországban. 1836-ban a francia hadsereg mintegy 80 000 katonája közül csak 743 volt öt láb nyolc hüvelyk vagy ennél magasabb, és csak *7-en* érték el a hat lábat, míg nem kevesebb, mint 38 000 ember magassága négy láb tíz és fél hüvelyk és öt láb két hüvelyk között volt! És ezek a kis emberek mégis nemcsak kitűnően harcolnak, hanem a legnagyobb fáradalmakat is állják, és mozgékonyság tekintetében túltesznek szinte minden más hadseregen. Napier tábornok azt állítja, hogy a brit katona a világ legjobban megterhelt harci állata; de ő sohasem látta ezeket a francia-afrikai harcosokat, amint fegyvereiken és személyes poggyászukon kívül sátrakat, tűzifát, élelmiszert cipelnek a hátukon, magasan a csákójuk fölé tornyozva, és így menetelnek napi 30–40 mérföldet a trópusi napsütésben. És ezekután hasonlítsuk össze a nagy, behemót angol katonát – a békeállományú hadseregben legalább öt láb hat hüvelyk magasnak kell lennie – az apró, rövid lábú, inkább szabónak tűnő, négy láb tíz hüvelyk magas franciával! És a kis francia mindezen terhek súlya alatt is elsőrendű könnyűgyalogos marad; csatározik, üget, vágtat, lehasal, felugrik, és mindezenközben tölt, tüzel, előrenyomul, visszavonul, szétszóródik, gyülekezik, újra alakzatba fejlődik, és nemcsak kétszer akkora mozgékonyságot, hanem kétszer akkora intelligenciát is tanúsít, mint a „rosbif"** szigetéről való csontos vetélytársa. Ezt a könnyűgyalogsági szolgálatot a húsz chasseur-à-pied zászlóaljban tökélyre fejlesztették. Ezeket a páratlan – sajátos szolgálatuk területén páratlan – csapatokat úgy képezték ki, hogy az ellenség hatótávolságán

* – erőssége – *Szerk.*

** – „roastbeef": „marhasült" – *Szerk.*

belül minden mozdulatot egyfajta könnyed ügetésben hajtsanak végre, amelyet pas gymnastique-nak* neveznek és amellyel percenként százhatvan-százkilencven lépést tesznek meg. De nemcsak futni tudnak fél órán át vagy még tovább is, rövid megszakításokkal, hanem kúszni, ugrani, mászni, úszni is; minden olyan mozgásfajtában, amelyre esetleg szükségük lehet, egyaránt jártasak, emellett elsőrendű lövészek, és ki tudna csatározások során, egyenlő feltételek mellett, helytállni e tökéletes céllövőkkel szemben, akik a terep legkisebb egyenetlensége mögött is fedezéket találnak?

Ami a francia gyalogság tömeges akcióit illeti, a franciák szenvedélyes jelleme nagy előnyökkel és nagy hátrányokkal jár. Első rohamuk általában átgondolt, gyors, határozott, sőt ádáz. Ha sikeres, semmi sem állhat ellen nekik. Ha visszaverik, egykettőre újra összegyűlnek és ismét előre lehet vinni őket; de egy sikertelen, sőt akár csak váltakozó sikerű hadjáratban a francia gyalogság hamarosan elveszti szilárdságát. A siker minden hadseregnek szükséges eleme, de a román–kelta faj seregeinek különösen. A teuton faj e tekintetben határozott fölényben van velük szemben. Miután Napóleon megindította a franciákat, tizenöt évig minden útjukba kerülő akadályt legyőztek, amíg a kudarcok le nem törték őket; de egy hétéves háborút[267], olyat, amilyet Nagy Frigyes csinált végig, amelyben elég gyakran volt közel a bukáshoz, gyakran verték meg és végül mégis győzött – egy ilyen háborút francia csapatokkal sohasem lehetett volna megnyerni. Az 1809–14-es spanyolországi háború meggyőzően példázza ezt.

Napóleon idején a francia lovasság, a gyalogsággal ellentétben, sokkal nagyobb hírnevet szerzett tömeges akcióival, mint a könnyűlovassági szolgálattal. Ellenállhatatlannak tartották, és még Napier is elismeri fölényét a korabeli angol lovassággal szemben. Ezt bizonyos fokig Wellington is elismerte. És bármily furcsán hangzik is, ez az ellenállhatatlan lovasság olyan gyenge lovasokból állott, akik minden rohamot ügetésben vagy legfeljebb könnyű vágtában hajtottak végre! De szorosan összetömörülve lovagoltak, és soha nem vetették be őket addig, amíg a tüzérség heves tüze elő nem készítette számukra az utat, és akkor is csak nagy tömegben. A bátorság és a győzelmi mámor megtette a többit. A jelenlegi francia lovasság, különösen az algériai ezredek, igen kiváló csapatok, általában jó lovasok és még jobb vívók, bár a lovaglás művészetében még mindig elmaradnak a britek, a poroszok és különösen az osztrákok mögött. De minthogy a hadseregnek, ha háborús állományba helyezik, meg kell kettőznie lovasságát, kétségtelen, hogy a minőség romlani fog; az azonban tény,

* – gyorslépésnek – *Szerk.*

hogy a franciák nagy mértékben birtokában vannak a lovas katona egyik lényeges tulajdonságának, amelyet mi *merszneK* nevezünk és amely jó néhány hiányosságért kárpótol. Másrészt nincs még egy katona, aki olyan gondatlanul bánna a lovával, mint a francia.

A francia tüzérséget mindig nagyon nagyra tartották. A tüzérségi tudományban az utóbbi három-négy évszázad folyamán végrehajtott tökéletesítések csaknem mind franciáktól erednek. A napóleoni háborúk idején a francia tüzérség különösen félelmetes volt, mert nagyon ügyesen tudta megválasztani lövegállásait, és ehhez a művészethez akkoriban más hadseregek csak kevéssé értettek. Az egybehangzó tanúbizonyságok szerint a franciák páratlan módon értettek ágyúik olyképpen való felállításához, hogy az előttük levő terep védje őket az ellenség tüzétől és egyszersmind kedvezően befolyásolja a saját tüzelésük hatását. A tüzérség elméleti ága mindig is kedvelt tudomány volt a franciáknál; matematikai észjárásuk kedvez ennek; a nyelvi szabatosság, a tudományos módszer, a nézetek alaposság, amelyek tüzérségi irodalmukat jellemzik, mutatják, mennyire megfelel e tudományág a nemzeti szellemnek.

A különleges alakulatokról, a mérnökkarról, a törzskarról, az egészségügyi és a szállítási alakulatról csupán annyit mondhatunk, hogy nagyon jól dolgoznak. A katonai iskolák mintaképül szolgálnak a maguk nemében. A francia tiszttől nem követelik meg azt az általános műveltséget, amelyet a porosztól elvárnak; de azok az iskolák, amelyeket el kell végeznie, elsőrendű szakmai kiképzést adnak neki, beleértve a segédtudományok alapos ismeretét, és bizonyos jártasságot legalább egy élő nyelvben. Van azonban a francia hadseregben még egy tiszti réteg, tudniillik az, amelyet régi tiszthelyettesekből válogattak össze. Ez utóbbiak ritkán érnek el a kapitányságnál magasabb rangot, úgyhogy a franciáknak gyakran vannak fiatal tábornokaik és öreg századosaik, és ez a rendszer igen jól megfelel.

Egészében véve a francia hadsereg minden vonásában azt mutatja, hogy egy harcias és élénk nemzet áll mögötte, amely büszke védelmezőire. Hogy e hadsereg fegyelme és ütőképessége ellent tudott állni Louis Bonaparte csábításainak és hogy 1851 decemberének pretoriánusait oly hamar át lehetett változtatni a Krím hőseivé, az kétségkívül nagyon mellette szól. Soha még kormány annyit nem hízelgett, nem udvarolt hadseregnek, soha nem szólították fel nyíltabban mindenféle kilengésre, mint a francia hadsereget 1851 őszén; soha annyira szabadjára nem engedték, mint a decemberi polgárháború idején; a katonák mégis visszatértek a fegyelemhez, és igen jól ellátják kötelességüket. Igaz, a pretoriánus elem a Krímben többször felütötte fejét, de Canrobert-nak minden esetben sikerült elfojtania.

II. Az angol hadsereg[268]

A brit hadsereg szöges ellentéte a franciának. Nincs két pont sem, amelyben hasonlítanának. Amiben a franciák erősek, abban a britek gyengék és vice versa*. Ahogyan maga az öreg Anglia nagy halom kiáltó visszaélés, úgy az angol hadsereg szervezete is velejéig rothadt. Úgy tűnik, mintha mindent úgy rendeztek volna el, hogy a kitűzött cél elérésének még a lehetőségét is elkerüljék. Megmagyarázhatatlan vakszerencse folytán a legmerészebb újítások – bár a számuk valóban csekély – nagy halom elavult hülyeség között helyezkednek el; és mégis, valahányszor megindítják a nehézkes, csikorgó gépezetet, így vagy úgy, de megteszi kötelességét.

A brit hadsereg szervezete röviden leírható. A gyalogság három gárdaezredből, nyolcvanöt sorezredből, tizenhárom könnyűgyalogsági ezredből és két lövészezredből áll. A mostani háborúban a gárdista és a lövészezredek, valamint néhány más ezred három, a többi két zászlóaljból tevődik össze – a pótkeretet mindegyikben egy század alkotja. Az újoncozás azonban alig elegendő a háború okozta űrök betöltésére, úgyhogy a második zászlóaljak létezéséről aligha beszélhetünk. A gyalogság jelenlegi tényleges összlétszáma minden bizonnyal nem haladja meg a 120 000 főt.

A reguláris csapatok mellett a milícia is a gyalogság része mint egyfajta tartalék vagy a hadsereg neveldéje. Létszáma egy parlamenti törvény értelmében 80 000-ig terjedhet, de most aligha lépi túl a 60 000-et, habár csupán Lancashire-ben hat zászlóaljat toboroztak. A most érvényben levő törvény szerint a milícia önkéntes szolgálatot vállalhat a gyarmatokon, de nem vezényelhető külföldi hadszínterekre. Így hát csak arra használható, hogy felváltsa a korfui, a máltai és a gibraltári helyőrség sorkatonáit, vagy később esetleg némely távolabbi gyarmatokon szolgálókat.

A lovasság három gárdaezredből (vértesekből), hat dragonyos gárdaezredből (nehézlovasokból), négy nehéz dragonyosezredből, négy könnyű dragonyosezredből, öt huszár- és négy ulánusezredből áll. Hadra kelve mindegyik ezred létszáma 1000 kardra emelendő (négy, egyenként 250 főnyi század, ezenkívül pótkeret). Néhány ezred ilyen létszámmal indult el, de a téli csapások a Krímben, az értelmetlen balaklavai roham és az újonchiány nagyjában és egészében visszaállították a régi békelétszámot. Nem hisszük, hogy jelenleg a huszonhat ezred létszáma együttvéve meghaladná a 10 000 kardot, vagyis ezredenként átlagosan 400 kardot.

* – megfordítva – *Szerk.*

A tüzérség a gyalogtüzérségi ezredből (tizenkét zászlóalj kilencvenhat üteggel) és a lovastüzérségi dandárból (hét üteg és egy röppentyűüteg) áll. Mindegyik ütegben 5 ágyú és 1 tarack van; az ágyúk kaliber szerint három-, hat-, kilenc-, tizenkét- és tizennyolcfontosak, a tarackok kalibere négy egész kétötöd, négy és fél, öt és fél és nyolc hüvelyk. Ezenkívül minden ütegnek kétfajta ágyúja van, csaknem minden kaliberből nehéz és könnyű fajta. Valójában azonban a könnyű kilenc- és tizenkétfontos ágyúk, valamint az ötödfél és hatodfél hüvelykes tarackok a tábori kaliberek, és egészében véve a kilencfontos nevezhető most a brit tüzérség általánosan elfogadott ágyújának, emellett kisegítőül az ötödfél hüvelykes (huszonnégyfontos) tarack. Ezeken kívül használnak hatfontos és tizenkétfontos röppentyűket.

Minthogy a békeállományú angol hadsereg csupán káderhadsereg a hadiállomány számára, és minthogy kizárólag önkéntes toborzás alapján töltik fel, sohasem lehet pontosan megállapítani, hogy egy adott pillanatban mekkora a valódi létszáma. Úgy véljük azonban, hogy jelenlegi létszámát mintegy 120 000 gyalogosra, 10 000 lovasra és 12 000 tüzérre tehetjük, akik körülbelül 600 ágyúval rendelkeznek (melyeknek nem egészen az egyötöde fogatolt). Ebből a 142 000 emberből mintegy 32 000 a Krímben, mintegy 50 000 Indiában és a gyarmatokon, és a fennmaradó 60 000 (akiknek egyik fele újonc, másik fele újonc-kiképző) otthon van. Ezekhez hozzá kell számítanunk mintegy 60 000 milicistát. Egyáltalán nem vesszük számításba az obsitosokat, az önkéntes lovasságot és a többi használhatatlan, külországi szolgálatra igénybe nem vehető csapatokat.

Az önkéntes toborzáson alapuló újoncozási rendszer háború idején nagyon megnehezíti a hadsereg teljesítőképességének fenntartását, és ezt az angolok most ismét tapasztalják. Most ismét láthatjuk, éppúgy, mint Wellington idején, hogy 30 000–40 000 ember a legtöbb, amennyit egy adott hadszíntérre összpontosíthatnak és ott fenntarthatnak; és minthogy most nem spanyolok a szövetségeseik, hanem franciák, a britek „hősies kis csapata" úgyszólván elvész a szövetséges hadak közt.

Van a brit hadseregnek egy intézménye, amely tökéletesen elegendő annak az osztálynak a jellemzésére, amelyből a brit katona toborzódik. Ez pedig a korbácsbüntetés. A francia, a porosz és több kisebb hadseregben nem létezik testi fenyítés. Még Ausztriában is, ahol az újoncok nagyobb része félbarbárokból áll, láthatóan törekszenek e büntetés megszüntetésére; így például a vesszőfutást nemrég törölték az osztrák katonai törvénykönyvből. Angliában viszont továbbra is teljesen érvényben van a kilencfarkú macska [cat-o'-nine-tails] – ez a kínzóeszköz, amely tökéletesen

egyenrangú az orosz kancsukával annak virágkorában. Bármilyen furcsa, valahányszor a parlamentben felvetették a katonai törvénykönyv reformját, az öreg martinet-k[57] a „macska" pártját fogták, és senki sem szenvedélyesebben, mint maga az öreg Wellington. Nekik a megkorbácsolatlan katona roppant megfoghatatlan lény. Bátorság, fegyelmezettség és legyőzhetetlenség az ő szemükben kizárólag olyan emberek tulajdonságai voltak, akik legalább ötven ütés sebhelyét viselik a hátukon.

Nem szabad elfelejteni, hogy a kilencfarkú macska nem csupán fájdalom okozására szánt eszköz; eltörölhetetlen nyomokat is hagy, egy életre megjelöli, megbélyegzi az embert. Mármost az ilyen testi fenyítés, az ilyen megbélyegzés még a brit hadseregben is valóban örökös szégyent jelent. A megkorbácsolt katonát bajtársai kitaszítják. De a brit katonai törvénykönyv szerint az ellenséggel szemközt a büntetés csaknem kizárólag korbácsolás lehet; és ilymódon éppen az a büntetés, amely védelmezői szerint az egyetlen eszköz a fegyelem fenntartására végső szükséghelyzetekben, a fegyelem szétzüllesztésének eszköze azáltal, hogy letöri a katona morálját és point d'honneur-jét*.

Ez megmagyaráz két igen furcsa tényt: Először azt, hogy olyan sok az angol katonaszökevény Szevasztopolnál. Télen, amikor a brit katonáknak emberfeletti erőfeszítéseket kellett tenniök, hogy a futóárkokat őrizzék, azokat, akik nem tudtak negyvennyolc vagy hatvan órán át egyfolytában ébren maradni, megkorbácsolták! Micsoda gondolat, megkorbácsolni olyan hősöket, amilyeneknek a brit katonák bizonyultak a Szevasztopol előtti futóárkokban és az inkermani csatában[130], amelyet tábornokaik ellenére megnyertek! De a haditörvények nem hagytak más választást. A hadsereg legjobb katonáit, ha győzött rajtuk a fáradtság, megkorbácsolták, s ezek meggyalázva átszöktek az oroszokhoz. Bizonyos, hogy nem mondható súlyosabb ítélet a korbácsolási rendszerről, mint ez. Nem volt még olyan háború, amelyben bármely nemzet katonái említésreméltó számban átszöktek volna az oroszokhoz; tudták, hogy rosszabbul bánnának velük, mint odahaza. A brit hadsereg számára volt fenntartva, hogy az ilyen szökevények első számottevő kontingensét szolgáltassa, és maguknak az angoloknak a tanúságtétele szerint a korbácsolás vette rá az embereket a szökésre. A másik tény annak a kísérletnek a feltűnő kudarca, hogy a brit katonai törvénykönyvnek alávetett idegenlégiót állítsanak fel. A kontinens szülöttei nagyon kényesek a hátukra. Az a kilátás, hogy megkorbácsolhatják őket, legyőzte a magas jutalom és a jó fizetés képviselte kísértést. Június végéig

* – becsületérzését; önérzetét – *Szerk.*

mindössze 1000 ember jelentkezett, holott 15 000-re volt szükség; és annyi bizonyos, hogy ha a hatóságok megkísérlik a korbácsolást ennek az 1000 elvetemült fickónak a körében is bevezetni, olyan felzúdulással kell szembeszállniok, amely vagy engedékenységre, vagy az idegenlégió azonnali feloszlatására fogja kényszeríteni őket.

A brit katonák ruházata és felszerelése példa arra, hogy milyennek nem szabadna lenniök. Mindmáig az általános viselet ugyanaz, amit 1815-ben viseltek a hadseregekben. Semmiféle javítást nem engedélyeztek. A régi fecskefarkú kabát, amelyet ocsmány hajtóka csúfít el, még mindig megkülönbözteti a brit katonát minden más katonától. A nadrág szűk és kényelmetlen. A régi keresztszíjas rendszer a szuronyhüvely, a tölténytáska és a borjú felerősítésére csaknem mindegyik ezredben korlátlanul uralkodik. A lovasság jobban szabott és sokkal jobb minőségű öltözéket visel, mint a gyalogság; de még ez is túl szűk és kényelmetlen. Emellett az angolok az egyetlen olyan nemzet, amelynek hadseregében fennmaradt a vörös kabát, a „büszke vörös kabát", ahogyan Napier nevezi. Úgy vélik, hogy ez a kabát, amelyben katonáik úgy néznek ki, mint a felöltöztetett majmok, ragyogó színével félelmet kelt az ellenségben. De sajnos, aki valaha látott ilyen téglaszínű brit gyalogost, annak el kell ismernie, hogy kabátjuk négyheti használat után minden szemlélőben nem a félelmetesség, hanem vitathatatlanul a kopottság képzetét kelti, és hogy bármely más szín sokkal félelemkeltőbb lenne, ha ellenállna a pornak, piszoknak és nedvességnek. Valamikor a dánok és a hannoveriak is viseltek vörös kabátot, de igen hamar felhagytak vele. Az első schleswigi hadjárat bebizonyította a dánoknak, milyen pompás célpontot nyújt az ellenségnek a vörös kabát és a fehér keresztszíjak.

Az új egyenruházati szabályzat poroszos szabású vörös kabátot vezetett be. A gyalogság osztrák csákót vagy képit, a lovasság porosz sisakot hord. A keresztszíjas felszerelés, a vörös szín, a szűk nadrág többé-kevésbé megmaradt. Ilymódon az újítás semmit sem ér, és a brit katona éppoly furcsán fest majd, mint eddig is a többi európai katona között, akiknek ruházata és felszerelése valamivel jobban megfelel a józan észnek.

Mindazonáltal bevezettek a brit hadseregben egy újítást, amely messze felülmúlja mindazt, amit a többi országban tettek. Ez pedig az, hogy az egész gyalogságot felszerelték a Minié-puskának Pritchett által javított fajtájával. Nehéz elképzelni, hogy a hadsereg élén álló öregek, emberek, akik általában annyira makacsok előítéleteikben, hogyan juthattak ilyen merész elhatározásra; de megtették, és ilymódon megkettőzték gyalogságuk ütőképességét. Nem kétséges, hogy Inkermannál a Minié-puska döntötte el

halálos pontosságával és nagy hatóerejével az angolok javára a csatát. Mihelyt az angol gyalogsági vonal tüzet nyit, ez feltétlenül lenyűgöző hatással van a közönséges muskétával felszerelt ellenségre, bárki is az, mert az angol Minié-puska éppoly gyorsan tölthető, mint bármely sima furatú fegyver.

A lovasság remek katonákból áll, jó lovaik vannak és nagyon jó mintájú kardjuk; és hogy mire képesek, azt Balaklavánál[4] megmutatták. De egészben véve az emberek túl súlyosak a lovaiknak, és ezért néhány hónapi aktív hadjárat minden bizonnyal a semmivel teszi egyenlővé a brit lovasságot. A Krímben ennek újabb példáját láthattuk. Ha a nehézlovasság mércéjét öt láb hat hüvelykre, a könnyűlovasságét pedig öt láb négy, sőt két hüvelykre csökkentenék, ahogy ezt – tudomásunk szerint – a gyalogságnál megtették, akkor olyan alakulatot hozhatnának létre, amely sokkal alkalmasabb volna a tulajdonképpeni tábori szolgálatra. De ahogyan most állnak a dolgok, a lovak túlságosan meg vannak terhelve és szükségképpen tönkremennek, mielőtt még eredményesen használhatnák őket az ellenség ellen.

A tüzérség is a kelleténél magasabb emberekből áll. A tüzér természetes átlagméretét az szabja meg, hogy elég magasnak kell lennie egy tizenkétfontos ágyú lekapcsolásához, e célra pedig elegendő az öt láb két hüvelyk–öt láb hat hüvelyk, mint ezt bőséges személyes tapasztalatból és megfigyelésből tudjuk. Valóban, a mintegy öt láb öt vagy hat hüvelyk magas emberek, ha erőteljes alkatúak, általában a legalkalmasabb ágyúkezelők. De a britek díszalakulatot akarnak, és ezért embereiknek, bár magasak és szemrevalóak, nincs meg az a testi szilárdságuk, amely a valóban használható tüzérnek annyira szükséges sajátsága. Tüzérségük anyagi felszerelése elsőrangú. Ágyúik a legjobbak Európában, lőporuk elismerten a legerősebb a világon, a lövedékek és a gránátok felülete olyan sima, mint sehol másutt. És mindemellett nincs a világon még egy ágyú, amelynek ilyen nagy lenne a szórása, s ez mutatja, milyen emberek kezelik ezeket. Aligha akad Európában még egy tüzérség, amelyet olyan hiányos szakmai képzettségű emberek vezényelnének, mint az angolt. Ismereteik igen ritkán haladják meg a tüzérség tudományának puszta alapelemeit, és gyakorlatilag csupán a tábori ágyúk kezeléséhez értenek, ahhoz is csak tökéletlenül. A brit tüzérség, mind a tisztek, mind a legénység, két tulajdonságával tűnik ki: a szokatlanul éles látóképességgel és a harc közben tanúsított nagy nyugalommal.

Egészében véve a brit hadsereg teljesítőképességét érezhetően gyengíti a tisztek elméleti és gyakorlati tudatlansága. A vizsga, amelyet újabban le kell tenniök, valóban nevetséges – egy kapitánynak Eukleidész első három könyvéből[269] kell vizsgáznia! De a brit hadsereget főként arra létesítették, hogy

legyen hol tekintélyes állásokban elhelyezni az arisztokrácia és a nemesség másodszülött fiait, és ezért a tisztképzés színvonalát nem a szolgálati követelményeknek kell megszabniok, hanem annak a csekélyke tudásnak, amelyet általában elvárnak egy angol „gentlemantől". Ami a tisztek gyakorlati hadászati ismereteit illeti, azok éppoly elégtelenek. A brit tiszt azt hiszi, hogy csupán egyetlen kötelességet kell teljesítenie: a csata napján egyenest az ellenség ellen kell vezetnie embereit és bátorságból példát mutatnia nekik. Azt, hogy tudjon bánni a csapatokkal, kihasználja a kedvező alkalmakat stb., nem várják el tőle; az pedig, hogy törődjék az embereivel és szükségleteikkel, nos ilyesmi aligha fordul meg valaha is a fejében. A briteket a Krímben ért csapások fele a tiszteknek ebből az általános tehetetlenségéből származott. Egy tulajdonságuk azonban van, mely alkalmassá teszi őket funkcióik ellátására: minthogy legtöbbjük szenvedélyes vadász, megvan bennük a terepadta előnyök ösztönös és gyors felmérésének az a képessége, amely kétségtelenül a vadászat gyakorlatából fakad.

A tisztek hozzá nem értése sehol sem okoz nagyobb kárt, mint a vezérkarban. Minthogy nincsenek szabályszerűen kiképzett vezérkari tisztek, mindegyik tábornok a maga vezérkarát az ezredtisztekből alakítja ki, akik szolgálatuk valamennyi területén járatlanok. Az ilyen vezérkar rosszabb, mint ha nem is volna vezérkar. Különösen a felderítést végzik mindig hanyagul, és ennek így is kell lennie, ha olyan emberek intézik, akik nemigen tudják, hogy mit is várnak tőlük.

A többi különleges alakulat képzettsége valamivel jobb, de sokkal alacsonyabb más nemzetek színvonalánál; és általában, az angol tiszt bármely más országban tudatlannak számítana a rangjabeliek között. Tanúság erre a brit katonai irodalom. Alig van mű, amely ne lenne tele akkora baklövésekkel, amelyeket másutt a hadnagyi rangra pályázónak sem bocsátanának meg. Minden tényt hanyag, szakszerűtlen és nem-katonás módon közölnek, a legfontosabb pontokat kihagyják, és nyomban látható, hogy az író nem érti a dolgát. Ennek az a következménye, hogy a külföldi könyvek legnevetségesebb állításainak is tüstént hitelt adnak.* De nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy van néhány tiszteletreméltó kivétel, amelyek között első helyen áll W. Napier „Peninsular War"-ja[89] és Howard Douglas „Naval Gunnery"-ja[271].

Az adminisztratív, az orvosi, a hadbiztosi, a szállítási és más járulékos ügyosztályok siralmas állapotban vannak, és amikor a Krímben próbára tet-

* Példaként hivatkozunk Chesney ezredesnek a tűzfegyverekről írt művére[270]; a szerzőt Nagy-Britanniában a legjobb tüzértisztek közé sorolják. – *Engels jegyzete.*

ték őket, teljesen összeomlottak. Történnek ugyan erőfeszítések a megjavításukra, valamint az adminisztráció központosítására, de nem sok jó várható mindaddig, amíg a polgári közigazgatás, sőt egyáltalán az egész kormányhatalom ugyanaz marad.

Mindezen hallatlan hátrányok ellenére a brit hadseregnek sikerül minden hadjáraton ha nem is győztesen, de mégis szégyen nélkül átkecmeregnie. Ha összehasonlítjuk más, ugyanolyan körülmények közt levő hadseregek helyzetével, megdöbbent bennünket az emberélet pazarlása, a javarészt rossz vezetés, a baklövések halmaza; de a katonai becsületen nem esik csorba, kudarc ritkán, teljes vereség pedig úgyszólván sohasem fordul elő. Ez a katonák nagy személyes bátorságának és szívósságának, fegyelmüknek és feltétlen engedelmességüknek köszönhető. Amennyire nehézkes, lassú észjárású és gyámoltalan a brit katona, ha magára van utalva vagy ha könnyű csapat-szolgálatot kell teljesítenie, annyira felülmúlhatatlan a szabályos ütközetben, ahol tömegben lép akcióba. Forte-ja a vonalban való akció. Egy angol csatasor megteszi azt, amire más gyalogság aligha volt még képes: *vonalban* fogadja a lovasságot, puskáit az utolsó pillanatig megtöltve tartja, s csak amikor az ellenség 30 yardnyira van, akkor ad sortüzet, majdnem minden alkalommal teljes sikerrel. A brit gyalogság még a legválságosabb helyzetben is olyan hidegvérrel tüzel, hogy hatásában ez a tűz túlszárnyalja minden más csapatét. Így verték vissza a *vonalba* fejlődött skót felföldiek az orosz lovasságot Balaklavánál. E gyalogság rettenthetetlen kitartása sohasem nyilvánult meg előnyösebben, mint Inkermannál, ahol a franciákat hasonló körülmények között bizonnyal legyűrték volna; másrészt viszont a franciák sohasem hagyták volna ilyen állásban védtelenül meglepetni magukat. Ez a szilárdság és kitartás a támadásban és a védelemben olyan tulajdonsága a brit hadseregnek, amely sokat helyrehoz, és csakis ez mentette meg sok jól megérdemelt vereségtől, amelyeket szinte szándékosan előkészített tisztjeinek tehetetlensége, irányításának képtelen volta és hadmozdulatainak nehézkessége.

III. Az osztrák hadsereg

Ausztria az 1848-as és 1849-es súlyos megpróbáltatásokat követő nyugalom első időszakát arra használta fel, hogy korszerű alapon újjászervezze hadseregét. Csaknem valamennyi részleget teljesen átalakították, és a hadsereg ma sokkal teljesítőképesebb, mint valaha.

Először vegyük a gyalogságot. A sorgyalogság hatvankét ezredből áll. ehhez járul egy ezred és huszonöt zászlóalj lövész, valamint tizennégy ezred

és egy zászlóalj határőrgyalogos. Ez utóbbiak a lövészekkel együtt alkotják a könnyűgyalogságot.

Egy sorgyalogsági ezred öt tábori és egy pótkeretzászlóaljból áll – ez együttvéve harminckét század –, amelyekből a tábori századok 220, a pótkeretszázadok pedig 130 főből állnak. Ilymódon a tábori zászlóalj létszáma mintegy 1300, az egész ezredé pedig csaknem 6000 fő, vagyis annyi, mint egy brit hadosztályé. A sorgyalogság hadi létszáma tehát összesen mintegy 370 000 fő.

A határőrgyalogság ezredenként két tábori és egy pótkeretzászlóaljból áll, ez együttvéve tizenhat század; összesen 3850 fő; a határőrgyalogság összlétszáma 55 000 fő.

A vadászok vagy lövészek összesen harminckét zászlóaljból állnak, mindegyikben 1000-en vannak, ez összesen 32 000 fő.

Ami a lovasságot illeti, a hadsereg nehézlovassága nyolc vértes- és nyolc dragonyosezredből, könnyűlovassága tizenkét huszár- és tizenkét ulánusezredből áll (ez utóbbiak közül hét ezred azelőtt könnyűdragonyos vagy chevau-léger* volt, de nemrégiben ulánussá alakították át).

A nehézlovassági ezredek hat századból és egy pótkeretszázadból, a könnyűlovasságiak nyolc századból és egy pótkeretszázadból állnak. A nehézlovassági ezredekben 1200, a könnyűlovasságiakban 1600 fő szolgál. Az egész lovasság hadi létszáma összesen mintegy 67 000 fő.

A tüzérség tizenkét tábori ezredből áll, mindegyikben van négy hatfontos és három tizenkétfontos gyalogsági üteg, hat lovassági üteg és egy taracküteg, ez hadiállomány esetén összesen 1344 ágyú; áll továbbá egy partvédő ezredből és egy röppentyűezredből húsz üteggel és százhatvan csővel. Összesen 1500 ágyú és röppentyűcső, és 53 000 ember.

A tényleges hadi létszám tehát összesen 522 000 harcoló katona.

Ehhez hozzá kell számítani még mintegy 16 000 árkászt, aknászt és hidászt, 20 000 csendőrt, a szállítószolgálatot és így tovább, ami az összlétszámot 590 000-re emeli.

A tartalékosok behívása 100 000–120 000 fővel emelheti a hadsereg létszámát; és ha a határőrcsapatok erőforrásait a lehető legnagyobb mértékben kihasználják, újabb 100 000–120 000 főt nyerhetnek. De minthogy ezeket az erőket nem lehet egy adott időpontra összegyűjteni, csak fokozatosan érkeznek be, és így elsősorban a sorokban támadt űrök feltöltésére szolgálnak. Ausztria aligha képes egyszerre 650 000 embernél többet mozgósítani.

* – könnyűlovas – *Szerk.*

A hadsereg két teljesen különböző alakulatra, a reguláris hadseregre és a határőrcsapatokra oszlik. A hadseregnél nyolc év a szolgálati idő – ezután a katonák még két évig tartalékban maradnak. De hosszabb időre szabadságolják őket – éppúgy, mint Franciaországban –, és inkább öt év az a tényleges idő, amelyet a katonák zászló alatt töltenek.

A határőrcsapatokat egészen más elv alapján állítják össze. Ezek délszláv (horvát vagy szerb), román és részben német telepesek leszármazottai, akik földjükért katonai szolgálatot tartoznak teljesíteni a koronának és akiket régebben arra használtak fel, hogy Dalmáciától Erdélyig megvédjék a határt a török betörések ellen. Ez a szolgálat ma már puszta formalitássá süllyedt, de az osztrák kormány mégsem mutat hajlandóságot arra, hogy feláldozza ezt a fontos katonai neveldét. A határőrszervezet létezése mentette meg 1848-ban Radetzky hadseregét Olaszországban és tette lehetővé 1849-ben az első betörést Magyarországra, Windischgrätz vezénylete alatt. Oroszországon kívül a délszláv határőrezredeknek köszönheti Ferenc József a trónját. Azon a hosszú sávon, amelyet elfoglalnak, minden koronabérlő (vagyis csaknem minden lakos) húsztól ötvenéves koráig köteles szolgálni, amikor csak behívják. Az ezredek létszámát természetesen a fiatalabbak szolgáltatják, az idősebbek általában csak a határmenti őrházakban váltják egymást, amíg háború esetén be nem hívják őket a hadseregbe. Ez a magyarázata annak, hogyan tud egy körülbelül 1 500 000–2 000 000 főnyi lakosság szükség esetén 150 000–170 000 főnyi, tehát az összlétszám tíz-tizenkét százalékára rúgó kontingenst kiállítani.

Az osztrák hadsereg több szempontból hasonlít a brit hadsereghez. Mindkettőben sok nemzetiség keveredik, bár általában egy-egy ezred csak egy nemzet fiaiból áll. A felföldi gaelek, a walesiek, az írek és az angolok aligha különböznek egymástól jobban, mint a németek, az olaszok, a horvátok és a magyarok. Mindkét hadseregben találhatók valamennyi fajtához tartozó tisztek, sőt igen sok idegen is. Mindkettőben roppant hiányos a tisztek elméleti képzettsége. Taktikai vonatkozásban mindkét hadsereg sokat megtartott a régi vonal-alakzatokból, és csak korlátozott mértékben vette át az oszlopok és a csatárlánc alkalmazását. Mindkét hadseregben szokatlan az egyenruha színe: az angoloknál vörös, az osztrákoknál fehér. De szervezetük teljesítőképessége, a tisztek gyakorlati tapasztaltsága és szaktudása s a taktikai mozgékonyság tekintetében az osztrákok jóval felülmúlják a briteket.

A katonák egyenruhája, eltekintve a gyalogsági kabát lehetetlen fehér színétől, szabásában alkalmazkodik a modern rendszerhez. A rövid zubbony, amely olyan, mint a poroszoké, az égszínkék nadrág, a szürke köpeny, a franciákéhoz hasonló könnyű képi igen jó és alkalmas ruházatul szolgálnak,

eltekintve a magyar és a horvát ezredek szűk nadrágjától, amely a nemzeti viselethez tartozik, mindazonáltal nagyon kényelmetlen. A felszerelés nem olyan, amilyennek lennie kellene; a keresztszíjas rendszert megtartották. A határőrcsapatok és a tüzérség kabátja barna, a lovasságé fehér, barna vagy kék. A muskéták meglehetősen nehézkesek, azok a vontcsövű puskák pedig, amelyekkel a vadászokat és minden század bizonyos részét felszerelték, eléggé elavult típusúak és sokkal rosszabbak, mint a Minié-puska. Az általánosan használt muskéta a régi kovás puskának tökéletlen módon gyútűs puskává átalakított változata, amely igen gyakran csütörtököt mond.

A gyalogság – és ebben hasonlít az angolokéhoz – inkább tömeges akcióival, semmint a könnyűgyalogsági szolgálatban tanúsított fürgeségével tűnik ki. A határőrcsapatokat és a vadászokat azonban kivételnek kell tekintenünk. Az előbbiek nagy része igen ügyes a csatározásban, főként a szerbek, akiknek kedvenc hadviselési módja a lesből való támadás. A vadászok főként tiroliak és elsőrendű mesterlövészek. A német és a magyar gyalogság azonban általában szilárdságával tűnik ki, és a napóleoni háborúk idején gyakran megmutatták, hogy e tekintetben egy sorba kell állítani őket a britekkel. Ők is nemegyszer fogadták a lovasságot vonalban, anélkül hogy érdemesnek tartották volna négyszöget alkotni, ahol pedig négyszöget alkottak, az ellenséges lovasság ritkán tudta ezt áttörni – példa rá Aspern[121].

A lovasság kiváló. A nehéz- vagy „német" lovasságnak, amely németekből és csehekből áll, jó lovai vannak, jól felfegyverzett és mindig ütőképes. A könnyűlovasság talán vesztett azzal, hogy a német chevau-légereket egyesítették a lengyel ulánusokkal, de a magyar huszárok mindig is a könnyűlovasság mintaképei maradnak.

A főként a német tartományokból sorozott tüzérség mindig magas színvonalon állt, nem annyira azért, mert korán és ésszerűen alkalmazott újításokat, mint inkább a legénység gyakorlati teljesítőképessége miatt. Különösen az altiszteket képezik ki nagy gonddal, és ezek minden más hadsereg altisztjeinél jobbak. Ami a tiszteket illeti, az elméleti jártasság megszerzése túlságosan is a tetszésükre van bízva, de Ausztria mégis néhány kiváló írót adott e tárgykörben. Ausztriában a tanulás a szabály, legalábbis az alantas tiszteknél, míg Angliában az ezred szégyenének tekintik az olyan tisztet, aki tanulmányozza a szakmáját. A különleges alakulatok, a vezérkar és a mérnökkar kiválóak, mint ezt a felméréseik alapján készült remek térképek, különösen Lombardia térképe bizonyítják. A brit katonai térkép, bár jó, nyomába se ér ezeknek.

A nemzetiségek nagy összevisszasága súlyos baj. A brit hadseregben legalább minden ember tud angolul, de az osztrákoknál a nem-német ezredek-

ben még az altisztek is alig beszélnek németül. Ez persze sok zavart, nehézséget okoz, még a tiszt és a katona közt is tolmácsolásra van szükség. Ezen részben segít az, hogy a tisztek, minthogy gyakran áthelyezik őket, kénytelenek legalább valamennyire elsajátítani az Ausztria területén beszélt összes nyelveket. De ezzel még nem hárították el a nehézségeket.

A fegyelem szigora, amelyet a hátsójukon gyakran alkalmazott mogyorófapálcával vernek az emberekbe, valamint a hosszú szolgálati idő legalább békeidőben elejét veszi annak, hogy komoly összetűzésekre kerüljön sor a hadseregben szolgáló különböző nemzetiségek között. De 1848 megmutatta, milyen csekély a csapatok e halmazának belső összetartása. Bécsnél a német csapatok megtagadták, hogy a forradalom ellen harcoljanak. Olaszországban és Magyarországon a nemzeti csapatok harc nélkül átálltak a felkelők oldalára. Éppen itt van e hadsereg gyenge pontja. Senki sem tudhatja, mennyire és meddig fog összetartani, illetve hogy valamely különleges esetben hány ezred hagyja majd ott, hogy egykori bajtársai ellen harcoljon. Ebben az egy hadseregben hat különböző nemzet és két-három különböző felekezet van jelen; ami pedig a hadseregben uralkodó szimpátiákat illeti, szükségszerű, hogy összeütközzenek az olyan időben, mint a mai, amikor a nemzetek erejük szabad felhasználására vágyódnak. Vajon egy Oroszország elleni háborúban a pánszláv agitációtól befolyásolt görög katolikus szerb harcolna-e az oroszok, vér és felekezet szerinti testvérei ellen? Vajon egy forradalmi háborúban az olasz és a magyar cserbenhagyná-e hazáját, hogy egy nyelvében és nemzetiségében tőle idegen császárért harcoljon? Ez nem várható el, és így bármilyen erős legyen is az osztrák hadsereg, egészen sajátos körülmények kellenek ahhoz, hogy teljes erejét kifejthesse.

Második cikk

1. A porosz hadsereg

A porosz hadsereg különös figyelmet érdemel sajátos szervezete miatt. Míg minden más hadseregben a békelétszám jelenti az egész állomány alapját, és nem gondoskodnak keretről azoknak az új alakulatoknak a számára, melyeket egy nagy háború azonnal szükségessé tesz, addig értesüléseink szerint Poroszországban minden, a legapróbb részletekig, elő van készítve a háborús létszámra való átálláshoz. Így a békeállományú hadsereg csupán iskola, melyben fegyverforgatásra és manőverezésre tanítják a lakosságot. Azt gondolhatnók, hogy ez a rendszer, amely – mint állítják – háború esetén az egész fegyverbíró férfilakosságot bevonja a hadseregbe, minden támadás ellen biztosítja azt az országot, amelyben alkalmazzák; de semmiképpen sem ez a helyzet. Mindössze annyit értek el, hogy az ország mintegy ötven százalékkal erősebb, mint a francia vagy az osztrák újoncozási rendszer esetén lenne; ezáltal ennek a körülbelül 17 millió lakosú, kis területen fekvő, flottával és közvetlen tengeri kereskedelemmel egyáltalán nem, iparral pedig viszonylag kis mértékben rendelkező agrárállamnak bizonyos fokig sikerül európai nagyhatalmi pozíciót fenntartania.

A porosz hadsereg két nagy részből áll: az egyik azokból a katonákból tevődik össze, akik még kiképzés alatt állnak – ez a sorhadsereg; a másikat azok a kiképzett emberek alkotják, akikről azt lehet mondani, hogy meghatározatlan időre szabadságolták őket – ez a Landwehr.

A sorkatonai szolgálat öt év, húsztól huszonöt éves korig tart; de háromévi aktív szolgálatot elegendőnek tartanak; ezután hazaengedik a katonát és a fennmaradó két évre az úgynevezett háborús tartalékba helyezik. Ezalatt továbbra is zászlóaljának vagy lovasszázadának tartalékos listáján szerepel és bármikor behívható.

Miután két évig háborús tartalékban volt, átkerül a Landwehr első korosztályába (erstes Aufgebot der Landwehr), amelyben harminckét éves koráig marad. Ebben az időszakban minden második évben behívható alakulatának hadgyakorlataira, amelyek általában igen nagyszabásúak és a

sorkatonaság hadgyakorlataival közösen folynak. A hadgyakorlatok rendszerint egy hónapig tartanak, és igen gyakran 50 000–60 000 embert vonnak össze erre a célra. A Landwehr első korosztályának rendeltetése az, hogy tábori hadműveleteket végezzen a sorkatonasággal együtt. A sorkatonasággal megegyező külön ezredeket, zászlóaljakat és lovasszázadokat alkot, amelyek azonos ezredszámokat viselnek. A tüzérséget azonban a megfelelő sorezredekhez csatolják.

Harminckettedik életévétől a harminckilencedikig bezárólag a katona a Landwehr második korosztályában (zweites Aufgebot) marad; ebben az időben már nem hívják be aktív szolgálatra, csak ha háború tör ki, mely esetben a második korosztálynak az erődökben kell helyőrségi szolgálatot teljesítenie; ezáltal lehetővé válik, hogy az egész sorkatonaságot és az első korosztályt tábori hadműveletekhez használhassák fel. Negyvenedik életéve után a katona mentesül minden bevonulási kötelezettség alól, hacsak nem szólítják fegyverbe a Landsturmnak vagy levée en masse-nak* nevezett titokzatos intézményt. A Landsturm magában foglal minden férfit, aki nem tartozik az előbbi kategóriákba, mindazokkal együtt, akik túl alacsonyak vagy túl gyengék, vagy más okok miatt mentesültek a szolgálat alól, tizenhattól hatvan évig. De erről a Landsturmról még azt sem lehet mondani, hogy papíron létezik, mert egyáltalában nincs szervezetileg előkészítve, nem gondoskodtak számára sem fegyverekről, sem felszerelésről; és ha valaha össze is hívnák, nem volna alkalmas semmi másra, csak hogy odahaza rendőri szolgálatot teljesítsen és rengeteg tömény szeszt fogyasszon.

Minthogy Poroszországban a törvény értelmében húsztól negyvenéves korig minden állampolgár katona, a 17 millió főnyi lakosságtól elvárható, hogy legalább $1^1/_2$ milliós összkontingenst állítson ki. De valójában ennek a felét sem képesek összehozni. Úgy áll a dolog, hogy ilyen embertömeg kiképzése hároméves ezredszolgálat esetén legalább 300 000 főnyi békelétszámot feltételezne, holott Poroszország csak mintegy 130 000 főnyit tart fenn. Így különböző fogásokat alkalmaznak sok olyan ember felmentésére, akik egyébként hadkötelesek: szolgálatra teljesen alkalmas embereket túl gyengéknek nyilvánítanak, az orvosi vizsgáló bizottság vagy csak a legjobbakat válogatja ki, vagy pedig megvesztegetéssel befolyásoltatja magát a szolgálatra alkalmasak kiválasztásánál és így tovább. Régebben a gyalogságnál a tényleges szolgálati időnek két évre való leszállítása volt az az eszköz, amellyel a békelétszámot mintegy 100 000–110 000 főre csökken-

* – általános behívásnak; népfelkelésnek – *Szerk.*

tették; de a forradalom óta, miután a kormányzat rájött, hogy eggyel több szolgálati év milyen sokat tesz annak érdekében, hogy a katonák tisztjeik iránt engedelmesek és felkelés esetén megbízhatóak legyenek, általánosan visszaállították a hároméves szolgálatot.

Az állandó vagy sorhadsereg kilenc hadtestből – egy gárda- és nyolc sorhadtestből – áll. Mindjárt megmagyarázzuk sajátos szervezetüket. Együttvéve a következőkből tevődnek össze: harminchat gyalogezredből (gárda- és sorezredből), egyenként három zászlóaljjal; nyolc tartalékezredből, egyenként két zászlóaljjal; nyolc kombinált tartalékzászlóaljból és tíz vadász (Jäger)-zászlóaljból; ez összesen száznegyvenkét gyalogzászlóalj, vagyis 150 000 fő.

A lovasság tíz vértes-, öt dragonyos-, tíz ulánus- és tizenhárom huszárezredből áll, egyenként négy századdal, vagyis 800 fővel; ez összesen 30 000 fő.

A tüzérség kilenc ezredből áll; mindegyikük összetétele hadiállományban négy hatfontosokból és három tizenkétfontosokból, valamint egy tarackokból alakított gyalogtüzérségi üteg, valamint három lovastüzérségi üteg és egy tartalékszázad, amely tizenkettedik üteggé változtatható; ezenkívül négy helyőrségi század és egy kézművesszázad. De minthogy ezeknek az ágyúknak a kezeléséhez és a századok kiegészítéséhez az egész háborús tartalékra és a Landwehr első korosztályának tüzéreire is szükség van, azt lehet mondani, hogy a sortüzérség kilenc ezredből áll, egyenként mintegy 2500 fővel és körülbelül 30 ágyúval, mindegyik lovakkal és felszereléssel teljesen ellátva.

Ilymódon a porosz sorkatonaság összlétszámát mintegy 200 000 főre tehetnők, de ebből minden további nélkül levonhatunk a háborús tartalékra 60 000–70 000 főt, akiket háromévi szolgálat után hazaengednek.

A Landwehr első korosztályában egy Landwehr-ezred jut minden gárda- és sorezredre, kivéve a nyolc tartalékezredet; ezenkívül van nyolc tartalékzászlóalja, ami összesen száztizenhat zászlóaljat és mintegy 100 000 főt jelent. A lovasságban két gárdaezred és harminckét sorezred, továbbá nyolc tartalékszázad van; összesen százharminchat század, vagyis mintegy 20 000 fő. A tüzérség, mint már említettük, a sorezredekhez van csatolva.

A második korosztályban szintén van 116 zászlóalj, 167 lovasszázad (ezek magukban foglalnak különféle tartalék- és pótkeretszázadokat, amelyek feladatai megegyeznek a második korosztályéival) és valamelyes helyőrségi tüzérség; összesen körülbelül 150 000 fő.

A kilenc árkászzászlóaljjal, különféle kisebb alakulatokkal, mintegy 30 000 nyugállományban levővel és a hadilétszám esetén legalább 45 000

főnyi hadseregtrénnel együtt a porosz haderő összesen 580 000 főre tehető; ebből 300 000-et szánnak tábori szolgálatra, 54 000-et pótkeretnek, 170 000-et helyőrségi szolgálatra és tartaléknak, és mintegy 60 000-et segédszolgálatosnak. Az e hadsereg rendelkezésére álló tábori ágyúk számát 800–850-re teszik; ezeket nyolc lövegből (6 ágyúból és 2 tarackból) álló ütegekre osztották fel.

Mindezen csapatok számára nemcsak a teljes keretszervezetet, hanem a fegyvert és a felszerelést is biztosították, úgyhogy a hadsereg *mozgósítása* esetén semmi mást nem kell beszerezni, csak lovakat; minthogy pedig Poroszországnak gazdag lóállománya van és az állatok csakúgy, mint az emberek, azonnal igénybe vehetők, ez a szükséglet nem jelent nagyobb nehézséget. Ezt mondja a szabályzat; de hogy valójában hogyan áll a dolog, az megmutatkozott 1850-ben, amikor mozgósították a hadsereget. A Landwehr első korosztályát felszerelték ugyan, bár meglehetősen nagy nehézségek árán; de a második korosztály számára semmi sem volt előkészítve, sem ruha, sem lábbeli, sem fegyver, és így az az elképzelhető legnevetségesebb látványt nyújtotta. Megbízható szakértők, akik maguk is a porosz hadseregben szolgáltak, már jóval a történtek előtt megmondták, hogy ez lesz a helyzet és hogy valójában Poroszország szükség esetén semmi mással nem számolhat, mint a sorhadsereggel és az első korosztály egy részével. Véleményüket az események teljességgel igazolták. Kétségtelen, hogy azóta gondoskodtak felszerelésről a második korosztály számára, és ha ezt most behívnák, egy hónapon vagy hat héten belül igen elfogadható, helyőrségi, sőt tábori szolgálatra alkalmas alakulatot képezhetne. Ám háború idején háromhónapos kiképzést teljesen elegendőnek tartanak arra, hogy az újoncot felkészítse a tábori szolgálatra; a Poroszországban elfogadott nehézkes szervezet tehát egyáltalán nem biztosít olyan óriási előnyöket, mint általában hiszik. Ezenkívül néhány év alatt a második korosztály számára tartalékolt felszerelés éppúgy eltűnik, mint az a valaha bizonyára létezett felszerelés, amelyet mikor 1850-ben szükség volt rá, sehol sem találtak.

Amikor Poroszország magáévá tette azt az elvet, hogy minden állampolgárnak katonának kell lennie, megállt a félúton és meghamisította ezt az elvet, meghamisítva ezzel egész katonai szervezetét. Ha már egyszer a konskripciós rendszert felváltották az általános hadkötelezettséggel, az állandó hadsereget mint olyant meg kellett volna szüntetni. Csupán tiszti és altiszti kereteket kellett volna fenntartani, hogy ezek keze alatt a fiatalok kiképzést kapjanak; a kiképzési időnek pedig nem kellett volna tovább tartania az e célra szükségesnél. Ebben az esetben a szolgálati időt békében egy évre kellett volna leszállítani, legalábbis az egész gyalogság számára.

De ez nem felelt volna meg sem a kormányzatnak, sem a régi iskolához tartozó katonai martinet-knak. A kormányzat mindenkor rendelkezésére álló és megbízható hadsereget akart, amelyet szükség esetén belföldi zavargások ellen is felhasználhat; a martinet-k olyan hadsereget akartak, amely a drill pontossága, az általános külső megjelenés és a szilárdság tekintetében felveheti a versenyt a többi európai hadsereggel, amelyek viszonylag idősebb katonákból állnak. Egy hadsereg, amely fiatal, csupán egyetlen évet szolgált csapatokból áll, egyik célnak sem felelne meg. Következésképpen a hároméves szolgálatot fogadták el mint középutat, és innen származik a porosz hadsereg minden hibája és gyengéje.

Mint láttuk, a rendelkezésre álló embereknek körülbelül a fele ki van rekesztve a hadseregből. Azonnal a második korosztály jegyzékére írják fel őket, és ezt az ilymódon névlegesen óriási létszámúra felduzzasztott alakulatot, bármekkora hatóereje lenne is, teljesen elárasztja az olyan emberek tömege, akiknek még sohasem volt muskéta a kezükben és akik nem egyebek kiképzetlen újoncoknál. Az ország valódi katonai erejének ez a legalábbis felére csökkentése a meghosszabbított szolgálati idő első káros kihatása.

De maga a sorkatonaság és a Landwehr első korosztálya is megsínyli ezt a rendszert. Minden ezred egyharmada három évnél, másik harmada két évnél és maradék harmada egy évnél rövidebb ideig szolgált. Mármost nem várható el, hogy egy ilyen összeállítású hadsereg rendelkezzék azokkal a harci tulajdonságokkal, azzal a szigorú fegyelemmel, a hadsoroknak azzal az állhatatosságával, azzal az esprit du corps-ral*, amely az angol, az osztrák, az orosz, sőt a francia hadsereg öreg katonáit is megkülönbözteti. Az angolok, akik katonáik hosszú szolgálati ideje folytán szakértők e kérdésben, azt vallják, hogy egy újonc tökéletes betöréséhez három év szükséges.** Mármost minthogy békeidőben a porosz hadsereg olyan emberekből áll, akik közül soha senki nem szolgált három évig, ennek az a természetes következménye, hogy az öreg katonáknak ezeket a harci tulajdonságait vagy legalábbis ezek látszatát elviselhetetlen martinetizmussal verik bele a fiatal porosz újoncokba. A porosz alantas tisztek és őrmesterek feladatuk képtelen volta miatt olyan durvasággal és brutalitással bánnak alárendeltjeikkel, amelyet kétszeresen visszataszítóvá tesz a vele együtt járó pedáns szellem; ez a pedantéria annál inkább nevetséges, mert teljes ellentéte az előírt világos és ésszerű kiképzési rendszernek, és mert minduntalan

* – csapatszellemmel – *Szerk.*

** Lásd Sir W. Napier „Peninsular War"-ját. – *Engels jegyzete.*

Nagy Frigyes hagyományaira hivatkozik, akinek egészen másfajta embereket kellett egészen másfajta taktikai rendszerre kiképeznie. Így a valódi harctéri teljesítőképesség áldozatul esik a gyakorlótéri pontosságnak, és a porosz sorkatonaság egészében véve gyengébbnek tekinthető azoknál a régi zászlóaljaknál és lovasszázadoknál, amelyeket bármely európai nagyhatalom az első támadás során szembe tud állítani vele.

Ez a helyzet mindazon előnyök ellenére, amelyeket egyetlen más hadsereg sem mondhat a magáénak. A porosz, mint általában a német, kitűnő katona-anyag. Egy ország, ahol kiterjedt síkságok váltakoznak nagy hegycsoportokkal, bőven ellát emberanyaggal minden fegyvernemet. A mind könnyűgyalogsági, mind sorgyalogsági szolgálatra való általános testi alkalmasságnak, amely a németek többségének egyformán sajátja, aligha akad párja más nemzeteknél. A lovakban bővelkedő ország sok olyan embert ad a lovasságnak, akik gyermekkoruktól fogva otthon érzik magukat a nyeregben. Megfontolt állhatatosságuk különösen alkalmassá teszi a németeket a tüzérségi szolgálatra. Azonkívül a világ legharciasabb népei közé tartoznak, a háborút önmagáért élvezik, és igen gyakran külföldön keresik, ha náluk odahaza nincsen. A középkori landsknechtektől a mai francia és angol idegenlégiókig mindig a németek szolgáltatták azoknak a zsoldosoknak a zömét, akik a harc kedvéért harcolnak. Ha a franciák túl is tesznek rajtuk a támadás mozgékonyságában és élénkségében, ha az angolok ellenállása szívósabb is, a németek minden bizonnyal túltesznek az összes többi európai nemzeten a katonai szolgálatra való általános alkalmasság tekintetében, amely minden körülmények között jó katonákká teszi őket.

A porosz tisztek a világ kiemelkedően legképzettebb tisztikarát alkotják. A vizsgák, amelyeket általános ismeretekből le kell tenniök, sokkal magasabb színvonalúak, mint bármely más hadseregben. Dandár- és hadosztályiskolákat tartanak fenn elméleti ismereteik kiegészítésére; számos létesítmény gondoskodik magasabb illetve speciálisabb katonai ismeretekről. A porosz katonai irodalom igen magas színvonalú; az elmúlt huszonöt év termése eléggé bizonyítja, hogy e művek szerzői nemcsak tökéletesen értettek a saját szakmájukhoz, hanem hogy az általános tudományos ismereteket illetően felvehetik a versenyt bármely más hadsereg tisztjeivel. Tulajdonképpen némelyik munkában szinte túlságosan sok a felületes metafizika; ez azzal magyarázható, hogy Berlinben, Breslauban vagy Königsbergben az egyetemi előadásokon a hallgatók közt tiszteket is láthatunk. Clausewitz a maga területén éppúgy világszerte elismert szerző, mint Jomini; Aster mérnök munkái pedig új korszakot jelentenek az erődítéstanban. A „porosz hadnagy" mégis gúnynév lett szerte Német-

országban, és a nevetségességig vitt esprit du corps, pedantéria és az arcátlan szokások, amelyeket a hadseregben uralkodó általános hangnem nevelt beléjük, teljességgel igazolják ezt; emellett sehol sincs annyi öreg, nyakas martinet a törzstisztek és a tábornokok közt, mint Poroszországban – igaz, legtöbbjük 1813-as és 1815-ös maradvány. Mindezek után el kell ismernünk, az a képtelen kísérlet, hogy a porosz sorhadsereget erőszakkal azzá tegyék, amivé sohasem válhat – vagyis öreg katonák hadseregévé –, a tisztek minőségét éppúgy lerontja, mint a katonákét, sőt még inkább.

A porosz hadsereg gyakorlószabályzatai kétségtelenül a legjobbak a világon. Egyszerűek, következetesek, a józan ész néhány alapelvén nyugodnak, kevés kívánnivalót hagynak hátra. Scharnhorst géniuszának köszönhetők, aki Nassaui Móric óta talán a legnagyobb katonai szervező volt. A nagy csapategységek mozgatására vonatkozó szabályzatok szintén jók. A tiszteknek hivatalosan ajánlott tüzérségi kézikönyvek viszont régimódiak és semmiképpen sem felelnek meg a mai kor követelményeinek; ez a gáncs azonban csak a többé-kevésbé hivatalos veretű műveket érheti, és semmiképpen sem vonatkozik a porosz tüzérségi irodalomra általában.

A mérnökkar nagyon jó hírnek örvend, és méltán. Köréből került ki Aster, a legjobb hadmérnök Montalembert óta. A poroszok Königsbergtől és Posentól Kölnig és Koblenzig egész sor olyan erődöt építettek, amely kivívta Európa csodálatát.

A porosz hadsereg felszerelése az 1843-ban és 1844-ben végrehajtott változtatások óta ha nem is a legtetszetősebb, de a katonáknak nagyon kényelmes. A sisak nagyon jó védelmet nyújt a nap és az eső ellen, a ruházat laza és kényelmes, a felszerelés összeállítása még jobb a franciákénál. A gárdistákat és a könnyű zászlóaljakat (minden ezredben egyet) vontcsövű gyútűs puskával fegyverezték fel; a sorkatonaság többi részének igen egyszerű eljárással jó Minié-puskává átalakított muskétája van; ami a Landwehrt illeti, ez két-három éven belül szintén Minié-puskát kap, jelenleg azonban csappantyús puskájuk van. A lovassági kard túlságosan széles és görbe – a legtöbb csapásnál lapjára fordul. A tüzérségi felszerelés, mind az ágyúk, mind az ágyútalpak, mind a lőszerszám, sok kívánnivalót hagy maga után.

Egészében véve a porosz hadsereg, azaz a sorkatonaság és az első korosztály, tekintélyes sereg, de azért korántsem az, amivel a hazafias porosz írók dicsekszenek. A sorkatonaság, mihelyt harctérre kerül, hamarosan ledobja majd a gyakorlótéri béklyókat és néhány összecsapás után egyenrangú lesz ellenfeleivel. A Landwehr első korosztálya, mihelyt a régi katonás szellem újraéled, és ha a háború népszerű lesz, felér majd Európa

legjobb régi csapataival. Amitől Poroszországnak félnie kell, az az, hogy ellensége a háború első szakaszában támad, mert akkor jobban szervezett és régibb csapatokat vetnek be ellene; de ha a küzdelem elhúzódik, a porosz hadseregben több lesz a régi katona, mint bármely más európai államében. A hadjárat elején a sorkatonaság alkotja majd a hadsereg magvát, de az első korosztály, katonáinak nagyobb testi ereje és jobb harci képességei révén, igen hamar háttérbe szorítja. Ők Poroszország igazi régi katonái, nem a sorkatonaság tejfölösszájú ifjai. A második korosztályról nem beszélünk; ennek még meg kell mutatnia, mit tud.

II. Az orosz hadsereg

Oroszországban szintén tettek bizonyos előkészületeket arra, hogy hadiállapot esetére kereteket hozzanak létre egy a porosz Landwehr-rendszerhez néhány vonatkozásban hasonló tartalék-rendszer segítségével. De egészében véve az orosz tartalék olyan korlátozott számú embert foglal magában és oly nehéz összeszedni őket a hatalmas birodalom különböző részeiből, hogy már hat hónappal az angol–francia hadüzenet után, még mielőtt egyetlen lövés eldördült volna a Krímben, szükségessé vált e rendszer megszüntetése és új csapatok alakítása, amelyeket azóta újabb csapatalakítások követtek. Így Oroszországban különbséget kell tennünk a háború kitörésekor fennállott és a ma fennálló hadsereg között.

Az orosz hadsereg felosztása békeidőben a következő: 1. az aktív hadsereg – hat sorhadtest 1–6. sorszámmal; 2. a tartalékhadsereg – egy gárdahadtest, egy gránátoshadtest, két lovassági tartalékhadtest; 3. a különleges hadtestek – a kaukázusi, a finn, az orenburgi, a szibériai; 4. a belföldi szolgálatra rendelt csapatok – veteránok, belföldi őrség, hadirokkantak stb.; 5. az irreguláris csapatok. Ezekhez hozzá kell még adni a szabadságolt katonákból álló tartalékot.

Mind a hat sorhadtest összetétele a következő: három gyalogsági hadosztály, mindegyikben egy sordandár és egy könnyűgyalogsági dandár, mindegyik dandárban két ezred, mindegyik ezredben négy sorzászlóalj; ez összesen hat dandár vagy tizenkét ezred, amelyek negyvennyolc zászlóaljat, továbbá egy lövész- és egy árkászzászlóaljat foglalnak magukban; ez összesen ötven zászlóalj. Ide tartozik még egy könnyűlovassági hadosztály, amelyben van egy ulánus- és egy huszárdandár; ezek mindegyike két ezredből, azaz tizenhat lovasszázadból áll; ez tehát összesen harminchét lovasszázad. A tüzérség egy hadosztályból áll, amelyet három gyalog- és egy lovasdandár

alkot; ez összesen tizennégy üteg vagy 112 ágyú; hadtestenként összesen ötven zászlóalj, harminckét lovasszázad, 112 ágyú; végeredmény háromszáz zászlóalj, százkilencvenkét lovasszázad, 672 ágyú.

A gárda három hadosztályból vagy hat dandárból áll, ami tizenkét ezredet (kilenc gránátos- és három karabélyos- vagy könnyűgyalogsági ezredet) jelent; ez összesen harminchat zászlóalj, mivel a gárda- és gránátosezredek csupán három sorzászlóaljból állnak. Van még egy lövészzászlóalj és egy árkász-aknászzászlóalj, azonkívül három lovassági hadosztály (egy vértes, egy ulánus, egy huszár), amelyek hat dandárból, vagyis tizenkét ezredből állnak és összesen hetvenkét lovasszázadot jelentenek. Ehhez járul egy öt dandárból és tizenöt ütegből (kilenc gyalog-, öt lovas-, egy röppentyűütegből) álló tüzérségi hadosztály; összesen 135 ágyú. A gránátoshadtest három hadosztályból, vagyis hat dandárból áll, amelyek tizenkét gyalogezredet, azaz harminchat zászlóaljat, egy lövészzászlóaljat és egy árkász-aknászzászlóaljat foglalnak magukban. Ehhez a hadtesthez is tartozik egy lovassági hadosztály, amely két dandárból (ulánusokból és huszárokból) tevődik össze; ezekben négy ezred, vagyis harminckét lovasszázad van. A tüzérség három gyalog- és egy lovasdandárból áll, tizennégy üteggel; ez összesen 112 ágyú.

A tartaléklovasság szervezete a következő: 1. hadtest: három hadosztály (két vértes, egy ulánus), amelyek hat dandárt, vagyis tizenkét ezredet foglalnak magukban; összesen nyolcvan lovasszázad (negyvennyolc vértes, harminckét ulánus). Ide tartozik még egy lovastüzérségi hadosztály, amelyben van három dandár hat üteggel; összesen 48 ágyú. – 2. hadtest: három hadosztály (egy ulánus, két dragonyos), vagyis hat dandár; ebben tizenkét ezred vagy száztizenkét lovasszázad (harminckét ulánus, nyolcvan dragonyos) van. Ide tartozik még két lovasított árkász- és hidászszázad, valamint hat lovastüzérségi üteg 48 ágyúval.

A kaukázusi hadtest összetétele: egy két ezredből, azaz hat zászlóaljból álló tartalék gránátosdandár, három gyaloghadosztály, amely tizenkét ezredből, azaz negyvennyolc zászlóaljból áll, egy lövész- és egy árkászzászlóalj, a kaukázusi sorkatonaság (milícia) negyvenhét zászlóalja; összesen százhárom zászlóalj. A lovasság egy dragonyosezredből, vagyis tíz lovasszázadból áll. Tüzérsége egy hadosztály, tíz közönséges és hat hegyiüteggel, összesen 180 ágyúval.

A finn hadtest egy hadosztályból áll, amely két gyalogsági dandárt, vagyis tizenkét zászlóaljat foglal magában; az orenburgi hadtest összetétele egy hadosztály ugyancsak két dandárral, de csupán tíz zászlóaljjal; a szibériaié egy hadosztály, amely három dandárból, azaz tizenöt zászlóaljból áll. Végül

a békeidőben ténylegesen fegyverben álló reguláris csapatok összlétszáma a következőkre tehető:

	Zászlóalj	Lovasszázad	Löveg
6 sorhadtest	300	192	672
Gárdisták	38	72	135
Gránátosok	38	32	112
Tartaléklovasság	–	194	96
Kaukázusi hadtest	103	10	180
Finn hadtest	12	–	–
Orenburgi hadtest	10	–	–
Szibériai hadtest	15	–	–
Összesen	516	500	1195

A belföldi szolgálatra rendelt csapatok a belföldi őrség ötvenkét zászlóaljából, nyolcszáz veterán- és hadirokkantszázadból, tizenegy és fél csendőrszázadból és kilencvennyolc tüzérszázadból állnak. E csapatok aligha vehetők számba az ország rendelkezésre álló haderejének becslésénél.

Az irreguláris csapatok, amelyek főleg lovasok, a következő hadosztályokat alkotják:

1. Doni kozákok: ötvenhat ezred, mindegyikben hat szotnya; összesen háromszázharminchat szotnya, tizenhárom üteg.

2. Fekete-tengeri kozákok: hetvenkét szotnya, kilenc zászlóalj, három üteg.

3. Kaukázusi sorkozákok (a Kubánnál és a Tereknél): százhúsz szotnya és három üteg.

4. Asztraháni kozákok: tizennyolc szotnya, egy üteg.

5. Orenburgi kozákok: hatvan szotnya, három üteg.

6. Uráli kozákok: hatvan szotnya.

7. Baskír csapatok: nyolcvanöt szotnya, csaknem mind baskír és kalmük.

8. Szibériai kozákok: huszonnégy zászlóalj, nyolcvannégy szotnya, három üteg; e csapatok részben tunguzokból, burjátokból stb. állnak.

9. Azovi kozákok; ezek tengerészeti szolgálatot teljesítenek.

10. Dunai kozákok Besszarábiában: tizenkét szotnya.

11. Bajkál-tavi kozákok; csak nemrég alakultak meg, szervezetük és létszámuk ismeretlen.

Így az összlétszám nyolcszáznegyvenhét szotnya (egyenként 100 főből álló lovasszázad, a szto, száz szóból), harminckét zászlóalj, huszonhat üteg

lenne. Ez mintegy 90 000 lovast és 30 000 gyalogost jelentene. De tényleges hadicélokra a nyugati határon talán 40 000–50 000 lovast és néhány üteget lehetne felhasználni, gyalogegységet pedig egyet sem.

Így feltehető, hogy az orosz hadsereg békeidőben (a belföldi szolgálatot teljesítő csapatok kizárásával) 360 000 gyalogosból, 70 000 lovasból és 90 000 tüzérből áll; ez mintegy 500 000 fő; ehhez járul még bizonyos számú kozák, akiknek létszáma a körülményektől függően változik. De ebből az 500 000 emberből a kaukázusi, orenburgi és szibériai helyi hadtestek nem használhatók fel a birodalom nyugati határán folyó háborúban, így Nyugat-Európa ellen nem vethető be több mint 260 000 gyalogos, 70 000 lovas, 50 000 tüzér, mintegy 1000 ágyúval, azonkívül körülbelül 30 000 kozák.

Ennyit a békelétszámról. Háború esetére a következő előkészületeket tették: a teljes szolgálati idő a körülményektől függően húsz, huszonkét vagy huszonöt év volt. De tíz vagy tizenöt év múltán, a körülményektől függően, szabadságolták a katonákat, ezután pedig a tartalékhoz kerültek. A tartalék szervezete igen változó volt, de most úgy látjuk, hogy a szabadságoltak az első öt évben egy tartalékos zászlóaljhoz (a gárdistáknál és a gránátosoknál minden ezred negyedik zászlóaljához, a sorkatonaságnál az ötödikhez), egy tartalékos lovasszázadhoz vagy egy tartalékos üteghez tartoztak, fegyvernemük szerint. Öt év múltán átkerültek ezredük pót- (ötödik, illetve hatodik) zászlóaljába, a pótlovasszázadhoz vagy a pótüteghez. Így a tartalék behívása a gyalogság és a tüzérség tényleges létszámát mintegy ötven százalékkal, a lovasságét mintegy húsz százalékkal növelné. E tartalékok parancsnokságát nyugalmazott tisztekre szándékoztak bízni, és a tartalék keretét, ha teljesen nem is szervezték még meg, bizonyos mértékig mégis előkészítették.

De amikor kitört a háború, minden megváltozott. Az aktív hadseregnek, jóllehet arra szánták, hogy a nyugati határon harcoljon, két hadosztályt a Kaukázusba kellett küldenie. Mielőtt az angol–francia csapatokat behajózták volna Kelet felé, az aktív hadsereg három hadteste (a 3., a 4. és az 5.) a törökök elleni hadjáratban harcolt. Abban az időben valóban összevonták a tartalékokat, de rengeteg időbe került, amíg az embereket a birodalom minden részéből össze tudták gyűjteni a megfelelő központokra. A szövetségesek hadseregeinek és flottáinak jelenléte a Balti- és a Fekete-tengeren, valamint Ausztria ingatag politikája erélyesebb intézkedéseket tettek szükségessé; a sorozásokat megkétszerezték és megháromszorozták, és az újoncok ilymódon összeszedett tarka sokaságát a tartalékosokkal együtt valamennyi gyalogezred negyedik, ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik zászlóaljává alakították; hasonlóképpen növelték a lovasságot is. Így a nyolc gárda-, gránátos- és sorhadtest háromszázhetvenhat zászlóalj helyett most mintegy

nyolcszázat számlál, míg a békeállomány minden második lovasszázadához vagy ütegéhez hozzáadtak legalább egy tartalékosat. Mindezek a számok azonban papíron ijesztőbben hatnak, mint a valóságban; ugyanis az orosz hivatalnokok korruptsága, a hadsereg rossz irányítása miatt és mert az embereknek otthonuktól a gyűjtőállomásokig, a gyűjtőállomásoktól a hadtestek összpontosítási helyéig és onnan a hadszíntérig iszonyú meneteléseket kell végezniök, a katonák tekintélyes része elpusztul vagy megbetegszik, még mielőtt szembekerülne az ellenséggel. Ezenkívül az elmúlt két hadjárat során a járvány okozta pusztítások és a csatákban elszenvedett veszteségek igen súlyosak voltak, tehát nem hisszük, hogy az orosz hadsereg ezer zászlóalja, nyolcszáz lovasszázada és kétszáz ütege ez idő szerint jelentősen meghaladná a 600 000 főt.

De a kormány nem elégedett meg ezzel. Mihelyt befejezték a hetedik és nyolcadik zászlóaljak szervezését, elrendelte a milícia sorozását, mégpedig olyan gyorsasággal, amely mutatja, mennyire tudatában van annak, hogy nehéz nagy embertömegeket összegyűjteni a hatalmas birodalom különböző pontjairól. A milíciát vagy opolcsenyijét ezres létszámú druzsinákban (zászlóaljakban) kellett megszervezni, az egyes kormányzóságok lakosságának arányában; minden 1000 férfiból 23-nak, vagyis a lakosság csaknem egynegyed százalékának szolgálatot kellett teljesítenie. Az opolcsenyijét egyelőre csak a nyugati kormányzóságokban hívták be. Ennek a 18 000 000 lakos és ebből körülbelül 9 000 000 férfi körében végzett sorozásnak mintegy 120 000 embert kellett szolgáltatnia, ez pedig megegyezik az Oroszországból érkező jelentések megállapításaival. Kétségtelen, hogy a milícia minden tekintetben alatta fog maradni még az újonnan alakult tartaléknak is, de mindenesetre értékes kiegészítése az orosz haderőknek, és ha lengyelországi helyőrségi szolgálatra használják fel, ezáltal jó néhány sorezred felszabadulhat.

Másrészt nemcsak sok kozák, de tekintélyes számú baskír, kalmük, kirgiz, tunguz és más mongol besorozott is érkezett a nyugati határra. Ez mutatja, hogy már milyen régen nyugatra rendelték őket, mert sokuknak több mint tizenkét hónapot kellett menetelniök ahhoz, hogy megérkezzenek Szentpétervárra vagy a Visztulához.

Oroszország tehát csaknem teljesen igénybe vette katonai erőforrásait; és kétévi hadjárat után, amely idő alatt egyetlen döntő csatát sem vesztett, nem vonultathat fel többet, mint 600 000–650 000 főnyi reguláris csapatot. 100 000 főnyi milíciát és talán 50 000 főnyi irreguláris lovasságot. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Oroszország kimerült; de kétségtelen, hogy most, kétévi háborúskodás után nem képes arra, amire Franciaország húszévi

háborúskodás és legjobb hadseregének 1812-ben történt teljes elvesztése után képes volt: hogy létrehozzon egy 300 000 főnyi új sereget és legalább egy időre megállítsa az ellenség támadásait. Ilyen óriási a különbség katonai erő tekintetében egy sűrűn és egy gyéren lakott ország közt. Ha Franciaország határos volna Oroszországgal, Oroszország 66 000 000 lakosa gyengébb volna, mint a 38 000 000 francia. Az pedig a legkevésbé sem kétséges, hogy a 44 000 000 német felülmúlja az igazhitű cár 66 000 000 alattvalóját.

Az orosz hadsereget különbözőképpen újoncozzák. A katonák zömét a rendes sorozáson szedik, amelyet az egyik évben az európai Oroszország nyugati, a másik évben keleti kormányzóságaiban tartanak. A százalékarány általában négy vagy öt ember minden ezer (férfi) „lélekre"; az orosz népszámlálás ugyanis csak a férfiakat veszi számításba, mert a keleti ortodox hit szerint az asszonyok nem „lelkek". A birodalom nyugati részéből valók húsz évet szolgálnak, a keletiek huszonöt évet. A gárdisták szolgálati ideje huszonkét év, a katonai telepekről származó fiatalembereké húsz év. E sorozásokon kívül a katonák fiai az újoncozások bőséges forrásai. Szolgálatra köteles minden olyan fiúgyermek, aki katonaapja szolgálati ideje alatt született; ennek az elvnek az érvényesítésében odáig mennek, hogy az állam még akkor is igényt támaszt a katonafeleségek újszülött gyermekeire, ha a férj már öt vagy tíz éve a birodalom másik végében tartózkodik. Ezeket a katonagyermekeket kantonistáknak nevezik, és legtöbbjük a kormány költségén nevelkedik; közülük származik az altisztek java része. Végül bűnözőket, csavargókat és egyéb semmirekellőket arra ítél a bíróság, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek. A nemesnek joga van jobbágyát a hadseregbe küldeni, ha katonai szolgálatra alkalmas, és ugyanezt megteheti bármelyik apa, ha elégedetlen a fiával. „Sz bogom igyi pod krasznuju sapku." Eredj isten hírével és tedd fel a piros sapkát – vagyis állj be a hadseregbe – az orosz paraszt szokásos szavajárása ez engedetlen fiával szemben.

Mint mondtuk, az altisztek főként katonák fiaiból toborzódnak, akiket állami intézményekben nevelnek. Ezeknek a legényeknek, akiket kora gyermekkoruktól katonai fegyelemnek vetettek alá, egyáltalán semmi közük sincs azokhoz az emberekhez, akiket később kiképezniök és vezetniök kell. A néptől elkülönült osztályt alkotnak. Az államhoz tartoznak – nem is létezhetnek nélküle; ha egyszer magukra vannak utalva, semmire sem képesek. Egyetlen céljuk tehát, hogy a kormány égisze alatt boldoguljanak. Ami a hivatalnokok fiaiból toborzódott alsóbb hivatalnoki osztály az orosz polgári közigazgatásban, azt jelentik ezek az emberek a hadseregben: ravasz, alantas gondolkodású, kicsinyesen önző alárendeltek csoportja, felületes elemi műveltséggel,

amely szinte még megvetendőbbekké teszi őket; ambíciózusak hiúságból és nyereségvágyból; testestül-lelkestül eladták magukat az államnak és mégis minden nap, minden órában igyekszenek apránként eladni az államot, ha ebből hasznot húzhatnak. Szép példánya ennek az osztálynak az a feldjäger vagyis lovasfutár, aki de Custine urat oroszországi utazásain elkísérte és akit ez az úriember oroszországi útibeszámolójában olyan remekül ábrázol.[272] Főleg az embereknek ez az osztálya az, amely az ország közigazgatásának minden ágát átható hallatlan korrupciót mind polgári, mind katonai téren szítja. De ahogyan a dolgok állnak, kétségtelen, hogy ha megszüntetnék ezt a rendszert, a gyermekeknek az állam részéről történő teljes elsajátítását, Oroszország nem tudna megfelelő számú alárendelt polgári hivatalnokot és katonai altisztet találni.

A tisztek osztályában talán még rosszabb a helyzet. Egy jövendő káplár vagy törzsőrmester felnevelése viszonylag olcsó dolog; de tiszteket nevelni egymilliós hadsereg számára (mert hivatalosan ez az a létszám, amelynek számára az orosz kereteket elő kell készíteni) költséges ügy. Magánlétesítmények semmit vagy csak keveset tesznek e cél érdekében. Megint csak az államnak kell mindent ellátnia. De az állam nyilvánvalóan nem képes olyan rengeteg fiatalembert felnevelni, amennyire e célból szükség van. Következésképpen a nemesség fiait közvetlen erkölcsi kényszerrel bírják rá arra, hogy legalább öt-tíz évet szolgáljanak a hadseregben vagy a közigazgatásban; ugyanis az a család, amelynek három egymást követő nemzedéke nem „szolgált", elveszíti nemesi kiváltságait és főként jobbágytartási jogát – enélkül pedig Oroszországban a nagy kiterjedésű földbirtok a semminél is kevesebbet ér. Ilymódon nagy tömegben kerülnek a hadseregbe zászlósi vagy hadnagyi rangban olyan fiatalemberek, akiknek egész műveltsége legjobb esetben abból áll, hogy a legszokványosabb témákról valamelyest folyékonyan eltársalognak franciául és vannak némi felületes matematikai, földrajzi és történelmi ismereteik – mindezt a puszta fitogtatás kedvéért verték a fejükbe. Számukra a szolgálat kellemetlen kényszerűség, amelynek, mint valami hosszan tartó orvosi kezelésnek, leplezetlen undorral alávetik magukat; s mihelyt az előírt szolgálati idő letelt vagy elérték az őrnagyi rangot, visszavonulnak és a pótkeretzászlóaljak törzskönyvébe kerülnek. Ami a katonai iskolák növendékeit illeti, velük is csak annyit magoltatnak be, hogy átmenjenek a vizsgákon; és még a pusztán szakmai jellegű ismeretek tekintetében is messze elmaradnak az osztrák, a porosz vagy a francia katonai iskolákból kikerülő fiatalemberek mögött. Másrészt tehetséges, szorgalmas és szakterületük iránt lelkesedő fiatalemberek oly ritkán akadnak Oroszországban, hogy bárhol tűnnek is fel, kapnak rajtuk, akár külföldiek, akár

oroszok. Az állam a legnagyobb bőkezűséggel ellátja őket mindennel, ami tanulmányaik elvégzéséhez szükséges, és gyorsan előlépteti őket. Az ilyen embereket felhasználják arra, hogy az orosz civilizációval hencegjenek Európa előtt. Ha irodalmi hajlamaik vannak, minden módon bátorítják őket, amíg nem lépik túl az orosz kormány kívánalmai szabta határokat, és nekik tulajdonítható az a kevés, ami az orosz katonai irodalomban értékes. De mind ez ideig az oroszok, bármely osztályhoz tartozzanak is, túlságosan barbárok ahhoz, hogy tudományos foglalatosságban vagy bármiféle szellemi munkában (az intrikálást kivéve) örömüket leljék, s ezért csaknem valamennyi katonai szolgálatban álló kiválóságuk vagy külföldi, vagy, ami csaknem ugyanaz, „osztzejszkij"*, azaz a balti kormányzóságokból származó német. Ilyen volt ennek a csoportnak utolsó és legkiválóbb képviselője, Todtleben tábornok, Szevasztopol főmérnöke is, aki júliusban belehalt sebesülésébe.[273] Bizonyos, hogy ő volt szakmájának legkiválóbbja az egész ostrom alatt, mind az orosz, mind a szövetséges táborban; de porosz származású balti német volt.

Ilymódon az orosz hadsereg tisztjei között akadnak igen jó és igen rossz katonák, csakhogy az előbbiek arányszáma végtelenül csekély. Hogy miként vélekedik az orosz kormányzat a tisztjeiről, azt világosan és félreérthetetlenül kimutatta saját taktikai szabályzatában. E szabályok nem csupán azt írják elő, hogyan kell általában csatarendbe felállítani egy dandárt, egy hadosztályt vagy egy hadtestet, tehát nemcsak az úgynevezett „normálrendelkezést" tartalmazzák, amelyet a parancsnoknak a terep és más körülmények figyelembevételével meg kell változtatnia, hanem a különböző lehetséges esetekre különböző normálrendelkezéseket írnak elő, nem hagyva meg a tábornoknak a választás lehetőségét és olymódon kötve meg a kezét, hogy ezáltal a lehető legnagyobb mértékben levesznek a válláról minden felelősséget. Például egy hadtest a szabályzat szerint ötféleképpen állítható fel a csatában; az Almánál[56] az oroszok tényleg az egyik ilyen előírás – a harmadik – szerint álltak csatarendbe, és természetesen megverték őket. Ez a mánia, hogy elvont szabályokat írjanak elő minden lehetséges esetre, oly kevés cselekvési szabadságot hagy a parancsnoknak, sőt, annyira megtiltja neki, hogy kihasználja a terep előnyeit, hogy egy porosz tábornok bírálólag így nyilatkozott erről: „Az előírásoknak ilyen rendszere csak az olyan hadseregben tűrhető el, amelynek tábornokai többségükben annyira hülyék, hogy a kormány nem ruházhat nyugodtan rájuk korlátlan parancsnoklást, s nem bízhatja őket saját ítélőképességükre."

* – „keleti-tengeri" (*az Ostsee szóból*) – *Szerk.*

Az orosz katona Európa legbátrabbjai közé tartozik. Szívóssága szinte egyenlő az angolok és bizonyos osztrák zászlóaljak szívósságával. Nem veszi észre, ha megverték, ahogy John Bull[39] mondja ezt dicsekedve önmagáról. Előfordult, hogy orosz gyalogsági négyszögek ellenálltak és közelharcot vívtak még jóval azután is, hogy a lovasság áttört rajtuk; és mindig könnyebbnek bizonyult lelövöldözni, mint visszaűzni őket. Sir George Cathcart, aki 1813-ban és 1814-ben mint szövetségeseket, 1854-ben a Krímben pedig mint ellenséget látta őket, azt a tiszteletreméltó bizonyítványt állítja ki róluk, hogy „képtelenek a pánikra".[274] Emellett az orosz katona erős testalkatú, egészséges, jó menetelő, kisigényű ember, aki úgyszólván mindent megeszik és megiszik, és jobban engedelmeskedik a tisztjeinek, mint a világ bármely más katonája. És az orosz hadseregnek még sincs sok dicsekednivalója. Amióta Oroszország fennáll, az oroszok még egyetlen ütközetet sem nyertek akár a németek, akár a franciák, a lengyelek vagy az angolok ellen anélkül, hogy ne lettek volna jókora számbeli fölényben. Egyenlő feltételek esetén minden hadsereg megverte őket, a törököket és a poroszokat kivéve; Csetateánál és Szilisztriánál[275] pedig a törökök is megverték őket, holott számbelileg gyengébbek voltak.

Az oroszok mindenekelőtt a világ legnehézkesebb katonái. Sem könnyűgyalogsági, sem könnyűlovassági szolgálatra nem alkalmasak. A kozákok, bármilyen kitűnő könnyűlovasok bizonyos tekintetben, mégis általában annyira megbízhatatlanok, hogy ha az ellenség előtt vannak, mindig felállítanak egy második előőrsvonalat a kozák előőrsvonal mögött. Ezenkívül a kozákok teljesen alkalmatlanok a rohamozásra. A reguláris csapatok, mind a gyalogság, mind a lovasság, alkalmatlanok a csatározásra. Az orosz, aki mindenben utánoz valakit, mindent megtesz, ha erre parancsot kap vagy kényszerítik rá, de semmit sem tesz, ha a saját felelősségére kell cselekednie; valóban, ez a kifejezés aligha alkalmazható egy olyan lénynél, aki sohasem tudta, hogy mi az a felelősség, és aki ugyanazzal a passzív engedelmességgel megy lelövetni magát, mintha csak azt parancsolták volna neki, hogy vizet szivattyúzzon, vagy hogy korbácsolja meg a bajtársát. Sértés volna az orosz katonával szemben, ha előőrsszolgálatban vagy csatározás közben a franciák gyors felfogását vagy a németek egyszerű józan eszét várnák el tőle. Parancs kell neki – világos, határozott parancs –, és ha ezt nem kapja meg, talán nem hátrál meg, de az bizonyos, hogy nem nyomul előre és a saját eszét sem használja.

A lovasság sosem volt kiváló, bár sok költséget és gondot fordítottak rá. Sem a franciák elleni háborúkban, sem a lengyelek elleni harcban nem tüntette ki magát a lovasság. Az oroszok passzív, türelmes, kitartó engedelmes-

sége nem az, amire a lovasságnál szükség van. A lovas katona legelső tulajdonsága éppen az, ami az oroszokból a leginkább hiányzik: a „mersz". Így amikor a 600 angol dragonyos, akikben megvolt az igazi lovas katonák merészsége és elszántsága, Balaklavánál nekirontott a nagy számbeli fölényben levő oroszoknak, legázolták az orosz tüzérséget, kozákokat, huszárokat és ulánusokat, amíg csak el nem jutottak a tömör gyalogsági oszlopokig; ekkor vissza kellett fordulniok; mindazonáltal még mindig kétséges, hogy ki nevezhető e lovascsatában győztesnek. Ha bármely más hadsereg ellen indítanak ilyen értelmetlen rohamot, egyetlen ember sem tért volna vissza; az ellenség oldalba és hátba támadta és egyenként leterítette volna őket. De az orosz lovasok csakugyan mozdulatlanul várták be az ellenséget, és az legázolta őket, mielőtt eszükbe jutott volna, hogy lovaikat elindítsák! Kétségtelen, ha valami megbélyegezheti az orosz reguláris lovasságot, akkor az effajta tények.

A tüzérséget egyenlőtlen minőségű anyaggal szerelték fel, de ahol jó ágyúi vannak, ott jól ellátja a feladatát. A harctéren nagy bátorságot tanúsít, de az intelligenciának mindig is híjával lesz. Ha egy orosz üteg elvesztette a tisztjeit, semmire sem lehet használni; amíg pedig a tisztjei élnek, addig csak olyan – gyakran esztelen – állásokat foglalhat el, amilyeneket a szabályzat előír. Egy ostromlott erődben, ahol türelmesen ki kell tartani és állandóan kitenni magukat a veszélynek, az orosz tüzérség kitünteti magát, nem annyira célzási pontosságával, mint buzgó kötelességteljesítésével és a tűzben való kitartásával. Az egész szevasztopoli ostrom bizonyítja ezt.

A tüzérségnél és a mérnökkarban találhatók azonban azok a jól képzett tisztek, akikkel Oroszország Európa előtt henceg és akiket valóban tehetségük szabad kifejtésére bátorítanak. Míg például Poroszországban a legjobb embereknek, ha alárendelt tisztek, feletteseik rendszerint akadályt gördítenek az útjukba, és minden tökéletesítési javaslatukat vakmerő újító kísérletként letorkolják, úgyhogy sokuknak Törökországban kellett alkalmazást keresniök, ahol megteremtették Európa egyik legjobb reguláris tüzérségét, addig Oroszországban minden ilyen embert bátorítanak, és ha kitűnnek, gyors és ragyogó karriert csinálnak. Dibics és Paszkevics huszonkilenc illetve harmincéves korukban tábornokok voltak, Todtleben pedig Szevasztopolnál nem egészen nyolc hónap alatt lépett elő századosból vezérőrnaggyá.

Az oroszok nagy büszkesége gyalogságuk. Igen szilárd, és mindig kellemetlen lesz harcolni vele, ha vonalban, oszlopban vagy mellvéd mögött alkalmazzák. De ezzel végére is értünk jó tulajdonságainak. Az oroszok csaknem teljesen alkalmatlanok könnyűgyalogsági szolgálatra (az úgynevezett

vadászok csak névleg könnyűgyalogosok, és csupán a könnyű hadtesthez csatolt nyolc zászlóaljnyi lövész jelenti a hadseregben a valódi könnyűgyalogságot), többnyire rossz céllövők, jó, de lassú menetelők, hadoszlopaikat pedig általában oly rosszul helyezik el, hogy mindig hatásosan le lehet sújtani rájuk tüzérséggel, mielőtt megrohamoznák őket. A „normálrendelkezések", amelyektől a tábornokok nem mernek eltérni, nagyban hozzájárulnak ehhez. Az Almánál például a brit tüzérség borzalmas pusztítást végzett az orosz hadoszlopokban, jóval azelőtt, hogy az ugyancsak nehézkes brit sorgyalogság felfejlődött, a folyón átkelt és a rohamra újra felfejlődött volna. De még a szilárd kitartással való dicsekvést is meglehetős fenntartással kell fogadnunk, amióta Inkermannál 8000 brit gyalogos, akiket egy csak tökéletlenül és felületesen megszállt hadállásban leptek meg, közelharcban több mint négy órán át ellenállt az ellenük vezényelt 15 000 orosznak és ténylegesen visszavert minden megújuló támadást. Ez a csata meg kellett hogy mutassa az oroszoknak, hogy a saját kedvenc területükön mesterükre találtak. A brit katonák bátorsága és az altisztek és katonák intelligenciája és lélekjelenléte legyőzte az oroszok valamennyi próbálkozását; és e csata alapján jogosnak kell tekintenünk a briteknek azt az igényét, hogy őket nevezzék a világ első *sor*gyalogosainak.

Az orosz hadsereg ruházata meglehetősen hűen utánozza a porosz hadseregét. Felszerelésük elrendezése nagyon rossz: nemcsak a szurony és a tölténytáska szíjai, hanem a borjút tartó szíjak is keresztbe mennek át a mellen. Éppen mostanában történik ugyan néhány változtatás, de hogy azok érintik-e ezt a pontot, azt nem tudjuk. A kézifegyverek nagyon otrombák és csak nemrég látták el ezeket gyutaccsal; az orosz muskéta a legnehezebb és legormótlanabb alkalmatosság a maga nemében. A lovassági kard rossz formájú és rosszul edzett. Azt mondják, hogy azok az új ágyúk, amelyeket a Krímben felhasználtak, igen jók és kiváló megmunkálásúak; de nagyon kétséges, hogy ez mindegyikre áll-e.

Végül az orosz hadsereg még mindig magán hordja az olyan intézmény bélyegét, amely fejlettebb az ország általános civilizációs szintjénél, és megvannak benne az ilyen melegházi termékek összes hátrányai és árnyoldalai. A kis háborúban a kozákok az egyedüli csapat, amelytől félni kell aktivitásuk és fáradhatatlanságuk miatt; de minthogy kedvelik az italt és a fosztogatást, igen megbízhatatlanok parancsnokaik szempontjából. A nagy hadműveleteknél az oroszok lassú mozgása miatt kevéssé kell félni stratégiai manővereiktől, hacsak nem olyan nemtörődöm ellenfelekkel lesz dolguk, mint amilyenek az angolok voltak múlt ősszel. Szabályos ütközetben makacs ellenfelei lesznek ugyan a támadó katonáknak, de nem fognak sok gon-

dot okozni a tábornokoknak. Csatarendjük általában igen egyszerű, a számukra előírt normálrendelkezéseken alapul és könnyen megfejthető; egyúttal az intelligencia hiánya mind a tábornokoknál, mind a törzstiszteknél, valamint a csapatok nehézkessége nagyon kockázatossá teszi számukra, hogy a harcmezőn komolyabb manőverekre vállalkozzanak.

III. A kisebb német hadseregek

Bajorországnak két hadteste van, mindegyikben két hadosztály. Mindegyik hadosztály két gyalogdandárból (négy gyalogezredből és egy lövészászlóaljból), egy lovassági dandárból, amelyben két ezred van, valamint három gyalog- és egy lovasütegből tevődik össze. Ezenkívül minden hadtestben van egy általános tüzérségi tartalék hat gyalogüteggel, és egy árkász- és aknászosztag. Így az egész hadsereg áll tizenhat ezredből, egyenként három zászlóaljjal, valamint hat lövészászlóaljból, vagyis összesen ötvennégy zászlóaljból; két vértes- és hat könnyűdragonyosezredből, ez összesen negyvennyolc lovasszázad; két gyalogtüzérségi ezredből (egyenként hat hatfontos és hat tizenkétfontos üteggel) és egy lovastüzérségi ezredből (négy hatfontos üteg), azaz összesen huszonnyolc, egyenként nyolcágyús ütegből, ami 224 ágyú; ezenkívül van hat helyőrségi tüzérszázad és tizenkét trénszázad; ehhez járul még egy műszaki ezred nyolc századdal, és két egészségügyi század. Az egész haderő hadi létszáma 72 000 fő, továbbá a tartalék és a Landwehr, amelyeknek azonban nincsenek kereteik.

A Német Szövetség hadseregének 1., 2. és 3. hadtestét Ausztria állítja ki, 4., 5. és 6. hadtestét Poroszország, a 7-est Bajorország. A 8. hadtestet Württemberg, Baden és Hessen-Darmstadt állítja ki.

Württembergnek nyolc gyalogezrede (tizenhat zászlóalja), négy lovasezrede (tizenhat lovasszázada), egy tüzérezrede (négy gyalog- és három lovasütege, 48 ágyúval) van. A hadi létszám összesen mintegy 19 000 fő.

Baden négy ezredet (nyolc zászlóaljat), két gyalogzászlóaljat és egy lövészászlóaljat tart fenn; ez összesen tizenegy gyalogzászlóalj, ehhez járul három ezred vagyis tizenkét század lovasság, valamint négy gyalog- és öt lovasüteg, összesen 40 ágyúval. Hadi létszámban összesen 15 000 fő.

Hessen-Darmstadtnak négy ezred, azaz nyolc zászlóalj gyalogsága, egy ezred, azaz hat század könnyűlovassága és három üteg (ebből egy lovas) tüzérsége van, összesen 18 ágyúval. Az összlétszám 10 000 fő.

A 7. és 8. hadtest egyetlen különlegessége az, hogy tüzérségük átvette a francia ágyútalpat. A 9. szövetségi hadtestet az egy hadosztályt kiállító

Szász Királyság, valamint a másodikat kiállító Kurhessen és Nassau szolgáltatják.

Szászország kontingense négy gyalogdandár, egyenként négy zászlóaljjal, és egy lövészdandár, négy zászlóaljjal; ezenkívül négy sorzászlóalj és egy lövészzászlóalj mint tartalék, ezeket még nem szervezték meg; négy könnyűlovasezred, egyenként öt századdal; egy tüzérezred, amelyben hat gyalog- és két lovasüteg van. Ez összesen húsz gyalogzászlóalj, húsz lovasszázad és 50 ágyú; vagyis a hadi létszám 24 500 fő. Kurhessenben négy ezred, vagyis nyolc zászlóalj van, továbbá egy gyalog- és egy lövészzászlóalj; két vértesszázad, hét huszárszázad; három üteg, ezekből egy lovastüzérségi. Összesen tíz zászlóalj, kilenc lovasszázad, 19 ágyú és hadi létszám esetén 12 000 fő. Nassau hét zászlóaljat, két üteget állít ki, azaz 7000 főt és 12 ágyút hadi létszám esetén.

A 10. hadtest első hadosztályát Hannover és Braunschweig, második hadosztályát Mecklenburg, Holstein, Oldenburg és a Hanza-városok szolgáltatják. Hannover nyolc ezredet, illetve tizenhat zászlóaljat, valamint négy könnyűgyalogsági zászlóaljat állít ki; továbbá hat ezred, azaz huszonnégy század lovasságot s négy gyalog- és két lovasüteget. Ez összesen 22 000 fő és 36 ágyú. Tüzérsége angol mintájú. Braunschweig öt zászlóaljat, négy lovasszázadot és 12 ágyút, összesen 5300 embert állít ki. A második hadosztályt szolgáltató kisállamok említésre sem érdemesek.

Végül a német kisállamok legkisebbjei egy tartalékhadosztályt alkotnak, amellyel együtt a Német Szövetség teljes hadseregének hadi létszáma a következő táblázatban foglalható össze:

I. Kontingensek

	Gyalogság	Lovasság	Löveg	Összesen
Ausztria	73 501	13 546	192	94 822
Poroszország	61 629	11 355	160	79 484
Bajorország	27 566	5 086	72	35 600
8. hadtest	23 369	4 308	60	30 150
9. hadtest	19 294	2 887	50	24 254
10. hadtest	22 246	3 572	58	28 067
Tartalékhadosztály	11 116	–	–	11 116
Összesen	238 721	40 754	592	303 493

II. Tartalék kontingensek

	Gyalogság	Lovasság	Löveg	Összesen
Ausztria	36 750	6 773	96	47 411
Poroszország	30 834	5 660	80	39 742
Bajorország	13 793	2 543	36	17 800
8. hadtest	11 685	2 154	32	15 075
9. hadtest	9 702	1 446	25	12 136
10. hadtest	11 107	1 788	29	14 019
Tartalékhadosztály	5 584	–	–	5 584
Összesen	119 455	20 364	298	151 767

Ez természetesen nem mutatja a Szövetség tényleges fegyveres erejét, mert Poroszország, Ausztria és Bajorország szükség esetén sokkal többet állítana ki, mint a fenti kontingens. A 10. hadtest és a tartalékhadosztály csapatai, és talán a 9. hadtest csapatai a helyőrségeket alkotnák, hogy szervezeti különbözőségükkel és sajátosságaikkal ne akadályozzák a tábori hadműveletek gyorsaságát. E hadseregek katonai tulajdonságai többé-kevésbé ugyanazok, mint az osztrák és a porosz katonaságé; de természetesen e kisebb csapattestek nem nyújtanak alkalmat katonai tehetségek kibontakozására, és sok az elavult intézmény náluk.

Egy harmadik és befejező cikkben a spanyol, a szárd, a török és más európai hadseregekkel fogunk foglalkozni.

Harmadik és utolsó cikk

I. A török hadsereg

A mostani háború kezdetén a török hadsereg ütőképessége nagyobb volt, mint annak előtte bármikor. A Mahmud trónra lépése, a janicsárok lemészárlása[276] és főként a drinápolyi béke[23] óta tett különböző átszervezési és reformkísérleteket egybefoglalták és rendszerezték. Az első és legnagyobb akadályt – a távoli tartományokban parancsnokló pasák függetlenségét – nagymértékben felszámolták, és általában olyan fegyelemre szorították a pasákat, amely megközelíti az európai kerületi parancsnokokét. De tudatlanságuknak, arcátlanságuknak és kapzsiságuknak továbbra is éppanynyira teljében voltak, mint az ázsiai szatrapa-uralom virágkorában; és ha az elmúlt húsz évben pasák lázadásáról keveset hallottunk is, épp eleget hallottunk arról, hogy a tartományok fellázadtak pénzsóvár kormányzóik ellen, akik bár eredetileg a legalantasabb házirabszolgák és „mindenesek" voltak, arra használták fel új állásukat, hogy zsarolással, sáppénzekkel és a közpénzek nagyarányú elsikkasztásával vagyonokat halmozzanak fel. Nyilvánvaló, hogy a dolgok ilyetén állása mellett a hadsereg szervezete jórészt csak papíron létezhet.

A török hadsereg az aktív reguláris hadseregből (nizám), a tartalékból (redif), az irreguláris csapatokból és a hűbéres államok segédcsapataiból áll.

A nizám hat hadtestből (ordu*) áll, amelyek mindegyikét az a kerület állítja ki, amelyben a hadtest állomásozik, hasonlóan a porosz hadtestekhez, amelyek abban a tartományban vannak elhelyezve, amelyből rekrutálódnak. Mint látni fogjuk, a török nizám és redif szervezetét teljesen a porosz mintáról másolták le. A hat ordu főhadiszállása Konstantinápolyban, Sumlában, Toli-Monasztirban, Erzerumban, Bagdadban és Aleppóban van. Mindegyiket egy musirnak (tábornagynak) kellene vezetnie, mindegyiknek két hadosztályból, azaz hat dandárból kellene állnia, amelyeket hat gyalog-, négy lovas- és egy tüzérezred alkot.

---

* – *szószerint*: tábor – *Szerk.*

A gyalogságot és a lovasságot francia, a tüzérséget porosz rendszer szerint szervezték.

Egy gyalogezredben négy, egyenként nyolc századból álló zászlóalj van, és a tisztekkel és a törzzsel együtt teljes létszáma 3250 fő lenne, azaz zászlóaljanként 800 fő; a háború előtt azonban az átlagos létszám ritkán haladta meg a 700 főt, Ázsiában pedig úgyszólván mindig jóval alacsonyabb volt.

Egy lovasezredben négy ulánusszázad és két vadászszázad van; minden századnak 151 főből kellene állnia; a tényleges állomány itt általában még a gyalogsági szintnél is alacsonyabb volt.

Mindegyik tüzérezred hat lovas- és kilenc gyalogütegből áll, ezek mindegyikében 4 ágyú van, ez összesen 60 ágyú.

Minden orduban tehát 19 500 gyalogosnak, 3700 lovasnak és 60 ágyúnak kellett volna lennie. Valójában azonban összesen 20 000–21 000 fő volt a legtöbb, amit valaha elértek.

A hat ordun kívül van még négy tüzérezred (egy tartalék- és három helyőrségi tüzérségi), két árkász- és aknászezred és három különleges gyalogsági osztag, amelyeket Kandiába, Tuniszba és Tripoliszba küldtek; ezek összlétszáma 16 000 fő.

Ennélfogva a nizám, vagyis a reguláris állandó hadsereg háború előtti összlétszáma a következő volt:

36 gyalogezred, átlagban 2500 fővel	90 000
24 lovasezred, átlagban 660–670 fővel	16 000
7 tábori tüzérezred	9 000
3 helyőrségi tüzérezred	3 400
2 árkász- és aknászezred	1 600
kikülönített csapatok	16 000
	136 000

Miután a katonák öt évig szolgáltak a nizámban, hazaengedik őket, és a következő hét évben a redifbe vagy tartalékba tartoznak. Ez a tartalék ugyanannyi orduból, hadosztályból, dandárból, ezredből stb. áll, mint az állandó hadsereg; valójában ugyanaz a nizám számára, mint Poroszországban a Landwehr első korosztálya a sorhadsereg számára, azzal az egyetlen különbséggel, hogy Poroszországban a dandárnál nagyobb egységekben a sorkatonaságot és a Landwehrt mindig vegyítik, míg a török szervezetben külön tartják őket. A redif tisztjeit és altisztjeit mindig együtt tartják a pótkeretben, és évente egyszer behívják a redifet gyakorlatra, amelynek időtartamára ugyanazt a zsoldot és ellátást kapja, mint a sorkatonaság. De mint-

hogy az ilyen szervezet előfeltétele a jól működő polgári közigazgatás és a civilizált társadalmi állapot, amelyet Törökország még korántsem ért el, a redif nyilvánvalóan jórészt csak papíron létezik; ezért, ha a redif létszámát a nizáméval egyenlőre becsüljük, ezzel minden bizonnyal a lehetséges legnagyobb létszámot tételeztük fel.

A kisegítő kontingens a következő országrészek csapataiból áll:

1. Dunai fejedelemségek	6 000	fő
2. Szerbia	20 000	„
3. Bosznia és Hercegovina	30 000	„
4. Felső-Albánia	10 000	„
5. Egyiptom	40 000	„
6. Tunisz és Tripolisz	10 000	„
Összesen mintegy	116 000	fő

E csapatokhoz hozzá kell adnunk az önkéntes basi bozukokat[147], akiket Kisázsia, Kurdisztán és Szíria tud szép számban kiállítani. Ők az utolsó maradványai annak a temérdek irreguláris csapatnak, amelyek elmúlt évszázadokban elözönlötték Magyarországot és kétszer is megjelentek Bécs alatt.[277] Javarészt lovasok, és kétévszázados, úgyszólván állandó csatavesztéseikkel bebizonyították, hogy a legrosszabbul felszerelt európai lovasnak is alatta maradnak. Önbizalmukat elvesztették, és most már semmi másra nem jók, mint hogy a hadsereg körül rajzzanak s felegyék és elpusztítsák a reguláris csapatok fenntartására szánt készleteket. Fosztogatási hajlamuk és megbízhatatlan természetük még arra az aktív előőrsszolgálatra is alkalmatlanná teszi őket, amelyet az oroszok kozákjaiktól elvárnak; a basi bozukok ugyanis épp akkor nem találhatók sehol, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk. A mostani háborúban ezért célszerűnek látták, hogy létszámukat leszállítsák, és nem hisszük, hogy valaha 50 000-nél többet összeszedtek volna belőlük.

Így a török hadsereg háború eleji létszámát a következőre becsülhetjük:

Nizám	136 000	fő
Redif	136 000	„
Reguláris segédcsapatok Egyiptomból és Tuniszból	50 000	„
Irreguláris segédcsapatok Boszniából és Albániából	40 000	„
Basi bozukok	50 000	„
Összesen	412 000	fő

De ebből az összlétszámból is le kell vonnunk egyet-mást. Meglehetősen bizonyosnak látszik, hogy az Európában állomásozó orduk elég jó állapotban voltak és hogy létszámuk annyira teljes volt, amennyire ez Törökországban egyáltalán elvárható; de Ázsiában, a távoli tartományokban, ahol a muzulmán lakosság van túlsúlyban, az emberek talán készen állnak, ám sem fegyverek, sem felszerelés, sem lőszerraktárak nincsenek. A dunai hadsereget főként a három európai orduból állították össze. Ők képezték azt a magot, amely köré az európai redifek, a szíriai ordu vagy legalábbis ennek jó része, valamint számos arnauta*, bosnyák és basi bozuk gyülekezett. De Omer pasa túlzott óvatossága – állandó, máig is megnyilvánuló vonakodása attól, hogy csapatait a harctéren bevesse – a legjobb bizonyítéka annak, hogy csak korlátozott mértékben bízik e hadsereg képességeiben, pedig ez az egyetlen jó reguláris hadsereg, amellyel Törökország valaha rendelkezett. Ázsiában viszont, ahol a sikkasztás és a lustaság régi török rendszere még javában virágzik, a nizám két orduja, az egész redif és az irregulárisok tömege sem tudott ellenállni egy létszámban jóval kisebb orosz hadseregnek; minden csatában megverték őket, és az 1854-es hadjárat végén Törökország ázsiai hadserege jóformán már nem létezett. Ebből aztán kiviláglik, hogy nemcsak a szervezet egyes részletei, de maguknak a csapatoknak a jó része sem létezett valójában. Karszban és Erzerumban a külföldi tisztek és laptudósítók állandóan a fegyverek, a felszerelés, a lőszer és az élelmiszer hiányára panaszkodtak, és nyíltan kijelentették, hogy ennek kizárólag a pasák tunyasága, tehetetlensége és kapzsisága az oka. A pénzt pontosan elküldték nekik, ők azonban mindig eltulajdonították a saját céljaikra.

A török reguláris katonák felszerelése teljes egészében a nyugati hadseregekét utánozza, az egyetlen különbség a piros fez vagy kis sapka, amely az ottani éghajlatot tekintve a lehető legrosszabb fejfedő és a nyári hőség idején gyakran okoz napszúrást. A felszerelési cikkek minősége rossz, és a ruházatnak a várhatónál tovább kell tartania, mivel a tisztek általában zsebre teszik a felújítására szánt pénzt. Mind a gyalogsági, mind a lovassági fegyverek rossz fajtájúak; csupán a tüzérségnek vannak nagyon jó tábori ágyúi, melyeket európai tisztek és civil mérnökök irányításával öntöttek Konstantinápolyban.

A török önmagában véve nem rossz katona. Természettől fogva bátor, hallatlanul szívós és kitartó, és bizonyos körülmények között engedelmes is. Azok az európai tisztek, akik egyszer megnyerték a bizalmát, számíthatnak rá, amint ezt Szilisztriánál Grach és Butler, Havasalföldön Iszkender bég

* – albán – *Szerk.*

(Iliński) is tanúsítja. De ezek kivételek. Általában a török vele született gyűlölete a „gyaur" iránt oly kitörölhetetlen, szokásai és elképzelései pedig annyira különböznek az európai emberétől, hogy ameddig a török marad az uralkodó nemzet az országban, nem veti alá magát az olyan embereknek, akiket szíve mélyén megvet mint nálánál összehasonlíthatatlanul alacsonyabb rendűeket. A törökök ezt az ellenszenvüket kiterjesztették még a hadsereg szervezetére is, amióta azt európai alapra helyezték. Az egyszerű török ugyanannyira gyűlöli a gyaur intézményeket, mint magukat a gyaurokat. Azonkívül a modern hadseregben megkívánt szigorú fegyelem, szabályozott tevékenység és állandó figyelem végtelenül gyűlöletes a lusta, szemlélődő, fatalista török számára. Még a tisztek is inkább eltűrik, hogy megverjék a hadsereget, semhogy megerőltessék magukat és a saját eszüket használják. Ez egyike a török hadsereg legrosszabb vonásainak, és egymagában elegendő volna ahhoz, hogy bármiféle támadó hadjáratra alkalmatlanná tegye e hadsereget.

A közkatonák és az altisztek önkéntesekből és sorshúzással rekrutálódnak; az alacsonyabb tiszti rangokat néha a közlegények közül előléptetettekkel, de általában a magasabb rangú tisztek táborkísérőivel és háziszolgáival, a csubukdzsikkal és kahvedzsikkal töltik be. A konstantinápolyi katonai iskolák, amelyek még csak nem is túlságosan jók, nem tudnak elég fiatalembert kiállítani az üres helyek betöltésére. Ami a magasabb rangokat illeti, olyan protekcionizmus létezik, amilyet a nyugati nemzetek még csak el sem tudnak képzelni. A legtöbb tábornok eredetileg cserkesz rabszolga volt, ifjúkorában valamelyik nagyúr mignonja*. Korlátlanul uralkodik a teljes tudatlanság, a tehetetlenség és az önteltség, az előbbre jutás legfőbb eszköze pedig az udvari intrika. Még azt a csekély számú európai tábornokot (renegátot) sem fogadták volna szolgálatukba, ha nem lett volna elengedhetetlenül szükség rájuk, hogy megakadályozzák az egész gépezet szétesését. Az adott körülmények között válogatás nélkül felfogadták őket, valóban érdemes embereket és puszta kalandorokat egyaránt.

Jelenleg, három hadjárat után, azt lehet mondani, hogy török hadsereg nem létezik, kivéve Omer pasa eredeti hadseregének azt a 80 000 katonáját, akiknek egy része a Dunánál, másik része a Krímben állomásozik. Az ázsiai hadsereg mintegy 25 000 főnyi, tábori hadműveletre alkalmatlan és a vereségektől demoralizált csőcselékből áll. A 400 000 főnyi hadsereg többi része eltűnt, senki sem tudja, merre; meghaltak a harctéren vagy betegségben, megrokkantak, szélnek eresztették őket vagy rablókká lettek. Igen valószínű,

* – fiúszeretője – *Szerk.*

hogy ez lesz az utolsó török hadsereg; mert az, hogy kiheverje az Angliával és Franciaországgal kötött szövetség révén elszenvedett megrázkódtatást, több, mint amit Törökországtól elvárhatunk.

Elmúlt már az az idő, mikor az oltenicai[278] és a csetateai küzdelmek túlzott lelkesedést váltottak ki a törökök bátorsága iránt. Omer pasa makacs tétlensége elég volt ahhoz, hogy egyéb katonai képességeik iránt is kétségeket ébresszen, amelyeket aztán még Szilisztria ragyogó védelme sem tudott teljesen eloszlatni; az ázsiai vereségek, a balaklavai megfutamodás, a törökök szigorúan védekező magatartása Eupatoriánál és teljes tétlenségük a szevasztopoli táborban a kellő szintre csökkentette katonai képességeik általános értékelését. A török hadsereg felépítése olyan, hogy általános értékének megítélése mind ez ideig teljesen lehetetlen volt. Kétségtelen, hogy akadt néhány igen bátor és jól vezetett ezred, amelyek bármely feladatot el tudtak volna látni, de ezek elenyésző kisebbségben voltak. A gyalogság zöméből hiányzott az összetartás, és ezért tábori szolgálatra alkalmatlan volt, habár sáncok mögött jól helytállt. A reguláris lovasság határozottan alatta maradt bármely európai hatalom lovasságának. A tüzérség a hadsereg kiemelkedően legjobb részlege volt, és a tábori ezredek nagy ütőképességet értek el; a legénység mintha erre a szolgálatra született volna, bár a tisztek kétségtelenül nem álltak feladatuk magaslatán. A redifek, úgy látszik, a szervezettség általános hiányában szenvedtek, bár kétségtelen, hogy a katonák készek voltak megtenni mindent, ami csak telik tőlük. Az irregulárisok közül az arnauták és a bosnyákok elsőrendű gerillák, de nem többek; a legjobban erődítések védelmére lehetett felhasználni őket, míg a basi bozukok szinte hasznavehetetlenek voltak, sőt még annál is rosszabbak. Az egyiptomi kontingens, úgy látszik, körülbelül a török nizám színvonalán állt, a tuniszi pedig jóformán semmire sem alkalmas. Nem csoda, hogy egy ilyen tarkabarka, rosszul vezetett és rosszul igazgatott hadsereg három hadjáratban csaknem teljesen tönkrement.

II. A szárd hadsereg

Ez a hadsereg tíz gyalogdandárból, tíz lövészzászlóaljból, négy lovasdandárból, három tüzérezredből, egy árkász- és aknászezredből, egy karabélyosalakulatból (rendőrcsapatok) és a Szardínia szigeti könnyűlovasságból tevődik össze.

A tíz gyalogdandár áll egy gárdadandárból – négy gránátoszászlóalj, két vadászzászlóalj –, valamint kilenc sordandárból; ez tizennyolc, egyenként

három zászlóaljból álló ezrednek felel meg. Ezekhez jön még tíz zászlóalj lövész (bersaglieri), egy minden dandár számára, úgyhogy a ténylegesen kiképzett könnyűgyalogság aránya sokkal nagyobb, mint bármely más hadseregben.

Ezenkívül minden ezredhez egy pótkeretzászlóalj is tartozik.

1849 óta a zászlóaljak létszámát pénzügyi okokból erősen csökkentették. Hadi létszám esetén egy zászlóaljban körülbelül 1000 embernek kellene lennie, de békelétszáma nem több 400 főnél. A többieket meghatározatlan időre szabadságolták.

A lovasság négy nehéz- és öt könnyűlovassági ezredet foglal magában. Minden ezredben négy tábori és egy pótkeretszázad van. Hadi létszám esetén egy ezred négy századában körülbelül 800 embernek kellene lennie, de békelétszámuk alig 600.

A három tüzérségi ezredben van egy ezrednyi kézműves és fegyvermester, egy helyőrségi tüzérezred (tizenkét század) és egy tábori tüzérezred (hat gyalog-, két lovas- és két nehéz üteg, egyenként 8 ágyúval). A könnyű ütegeknek nyolcfontos ágyúik és huszonnégyfontos tarackjaik, a nehéz ütegeknek tizenhatfontos ágyúik vannak; összesen 80 löveg.

Az árkász-aknászezredben tíz század, vagyis mintegy 1100 ember van. A (lovas és gyalogos) karabélyosok az ilyen kis királysághoz képest nagyon sokan vannak, számuk körülbelül 3200 fő. A Szardínia szigetén rendőrségi szolgálatot teljesítő könnyűlovasság létszáma mintegy 1100 fő.

1848-ban, az Ausztria elleni első hadjáratban a szárd hadsereg létszáma minden bizonnyal elérte a 70 000 főt. 1849-ben erősen megközelítette a 130 000 főt. Ezután mintegy 45 000 főre csökkentették. Hogy most mekkora, azt lehetetlen megmondani, de nem kétséges, hogy amióta megkötötték a szerződést Angliával és Franciaországgal[279], ismét megnövelték.

A piemonti hadseregnek ez a nagy rugalmassága, amely lehetővé teszi számára, hogy bármikor növelhesse vagy csökkenthesse a fegyverben állók létszámát, egy olyasfajta újoncozási rendszer származéka, amely nagyon hasonlít a poroszhoz; és Szardínia valóban sok szempontból Itália Poroszországának nevezhető. A szárd államokban is kötelező minden állampolgár számára a katonai szolgálat, bár Poroszországgal ellentétben engedélyezik a helyetteseket; az az időszak pedig, amelyre ez a kötelezettség kiterjed, akárcsak Poroszországban, feloszlik a tényleges szolgálat időszakára és egy további időszakra, amikor a hadseregből elbocsátott katona a tartalékban marad és háború esetén ismét behívható. Ez a rendszer afféle középút egyrészt a poroszok, másrészt a belgák és a kisebb német államok módszere között. Így a tartalékosok behívásával a gyalogság mintegy 30 000 főről

80 000-re, sőt még többre növelhető. A lovasságot és a tábori tüzérséget csak kevéssel növelnék, minthogy e fegyvernemeknél a katonáknak általában egész szolgálati idejük alatt az ezrednél kell maradniok.

A piemonti hadsereg éppolyan jó és harcképes testület, mint bármely más európai hadsereg. A franciákhoz hasonlóan alacsony termetűek, különösen a gyalogság; a gárdisták átlagosan még az öt láb négy hüvelyket sem érik el; de ízléses ruhájukban, katonás tartásukkal, erős, de mozgékony testalkatukkal és finom olasz vonásaikkal jobban festenek, mint sok olyan hadsereg, amely magasabb emberekből áll. A sor- és gárdagyalogság ruhája és felszerelése francia mintájú, néhány részletelemét az osztrákoktól vették át. A bersaglieriknek külön egyenruhájuk van, kis tengerészkalap hosszú lelógó kakastoll forgóval és barna zubbony. A lovasok rövid barna kabátot viselnek, amely éppen csak fedi a csípőt. A csappantyús puska a gyalogság általánosan használt fegyvere; a bersaglieriknek rövid tiroli puskájuk van, amely jó és használható fegyver, de minden tekintetben alatta marad a Miniépuskának. A lovasság első sorát azelőtt lándzsával szerelték fel; hogy még most is ez-e a helyzet a könnyűlovasságnál, azt nem tudjuk megmondani. A lovas- és könnyűgyalogütegeknek a nyolcfontos kaliber ugyanazt az előnyt biztosította a többi európai hadsereggel szemben, mint a franciáknak, amíg megtartották ezt a kalibert; de a tizenhatfontos nehéz ütegek a kontinens legnehezebb tábori tüzérségévé tették a szárdokét. Hogy ezek az ágyúk, ha már felállították őket, kitűnő szolgálatot tudnak tenni, azt megmutatták a Csornajánál, ahol pontos tüzelésük nagymértékben hozzájárult a szövetségesek sikeréhez és általános csodálatot keltett.

Valamennyi olasz állam közül Piemont van leginkább abban a helyzetben, hogy jó hadsereget állítson fel. A Pó és mellékfolyóinak síkságai kitűnő lovakat és daliás, magas emberfajtát nevelnek, a legmagasabbat az összes olaszok között, amely kiválóan alkalmas lovassági és nehéztüzérségi szolgálatra. A síkságokat három oldalról, északról, nyugatról és délről körülvevő hegyeket edzett nép lakja, amely kisebb növésű, de erős és mozgékony, szorgalmas és éleselméjű, mint minden hegylakó. Zömében ők alkotják a gyalogságot és főképpen a bersaglieriket, azt a csapattestet, amely a kiképzés színvonala tekintetében csaknem felér a vincennes-i vadászokkal, de testi erő és kitartás tekintetében minden bizonnyal felülmúlja őket.

Piemont katonai nevelőintézetei általában nagyon jók, következésképpen a tisztek jól képzettek. De kinevezésükre még 1846-ban is nagy befolyással volt az arisztokrácia és a klérus. Egészen addig Károly Albert a kormányzásnak csak két eszközét ismerte — a klérust és a hadsereget; valóban, Itália más részeiben általános szállóige volt, hogy három férfi közül, akikkel Pie-

montban az utcán találkozik az ember, egy katona, egy szerzetes és csak minden harmadik civil. Manapság persze ezt már felszámolták; a papságnak egyáltalán semmi befolyása sincs, és bár még sok tiszti állást nemesek töltenek be, az 1848-as és 1849-es háborúk bizonyos demokratikus jelleggel ruházták fel a hadsereget, és azt nem lenne könnyű eltörölni. Néhány krími brit laptudósító megállapította, hogy a piemonti tisztek csaknem valamennyien „született úriemberek", de korántsem így van; személyesen ismerünk nem is egy piemonti tisztet, aki közlegénysorból emelkedett fel, és bizonyossággal állíthatjuk, hogy a századosok és hadnagyok zöme most olyan emberekből áll, akik váll-lapjukat az osztrákokkal szemben tanúsított bátorságukkal nyerték, vagy akiknek legalábbis nincsen közük az arisztokráciához.

Úgy véljük, hogy a legnagyobb bók, amelyet a piemonti hadsereg kaphat, benne van egyik volt ellenfelének, Schönhals tábornoknak, az osztrák hadsereg 1848–49-es főszállásmesterének véleményében. „Visszaemlékezések az itáliai hadjáratokra" c. művében ez a tábornok, az osztrák hadsereg egyik legjobb tisztje és áldz ellenfele mindannak, aminek olasz függetlenség-íze van, a piemonti hadseregről mindvégig a legnagyobb tisztelettel beszél.

„Tüzérsége", mondja, „válogatott emberekből áll, akiket jó és képzett tisztek vezényelnek; anyaga jó, s kaliberben felülmúlja a miénket." „A lovasság nem megvetendő fegyvernem; első sorát lándzsával fegyverezték fel, de minthogy ezt a fegyvert csak nagyon ügyes lovas tudja jól kezelni, nem kívánnánk azt mondani, hogy ez az újítás éppenséggel javítás is. Lovasiskolájuk viszont nagyon jó." „Santa Luciánál mindkét fél nagy bátorsággal harcolt. A piemontiak nagy lendülettel és hevességgel támadtak – mind a piemontiak, mind az osztrákok több olyan tettet hajtottak végre, amelyek nagy személyes bátorságról tanúskodtak." „A piemonti hadsereg joggal említheti pirulás nélkül a novarai csata napját" és így tovább.[280]

Willisen porosz tábornok, aki egy ideig részt vett az 1848-as hadjáratban és aki nem barátja az olasz függetlenségnek, szintén nagyrabecsüléssel nyilatkozik a piemonti hadseregről.

Egy bizonyos itáliai párt már 1848 óta úgy tekint Szardínia királyára, mint az egész félszigetjövendő fejére. Bár korántsem csatlakozunk ehhez a nézethez, mégis úgy véljük, hogy ha Itália valamikor visszaszerzi szabadságát, e cél elérésének fő katonai eszköze a piemonti haderő lesz, és egyszersmind a jövendő olasz hadsereg magvát fogja alkotni. Lehetséges, hogy amíg ez megtörténik, nem egy forradalom fog végbemenni e hadseregen belül, de kitűnő

harci elemei mindezt túlélik majd és még nyernek is azzal, hogy beleolvadnak egy valóban nemzeti hadseregbe.

III. A kisebb itáliai hadseregek

A pápai hadsereg alighanem csak papíron létezik. A zászlóaljak és lovasszázadok sohasem teljesek, és csupán egyetlen gyenge hadosztályt alkotnak. Ezenkívül van egy svájci gárdista ezred, az egyetlen csapattest, amelyben a kormány valamennyire megbízhat. A toszkánai, pármai és modenai hadseregek túlságosan jelentéktelenek, semhogy itt említést tegyünk róluk; elegendő annyit mondani, hogy egészükben véve osztrák mintára szervezték meg őket. Azonkívül itt van még a nápolyi hadsereg, amelyről szintén jobb nem beszélni. Sohasem tündökölt, ha szembekerült az ellenséggel, és akár a királyért harcolt, mint 1799-ben, akár az alkotmányért, mint 1821-ben, mindig azzal tűnt ki, hogy megfutamodott.[281] A hadsereg nápolyi születésű részét még 1848-ban és 1849-ben is mindenütt megverték a felkelők, és ha a svájciak nem lettek volna, Bomba király most nem ülne a trónján. Róma ostroma alatt Garibaldi maroknyi emberrel vonult fel a nápolyi hadosztály ellen és kétszer is megverte.[282] A nápolyi hadsereg békelétszámát 26 000–27 000 főre becsülik, de 1848-ban állítólag csaknem 49 000 főt számlált és összlétszáma 64 000 fő lenne. Az összes csapatok közül csupán a svájciak érdemelnek említést. Négy, egyenként két zászlóaljból álló ezredet alkotnak, és teljes létszám esetén zászlóaljanként 600 főt, azaz 4800 főt számlálnak. De a keretek ez idő szerint túltelítettek, úgyhogy mindegyik zászlóalj körülbelül 1000 főből áll (a 4. vagy berni ezredben egymagában 2150 fő van), és az összlétszám csaknem 9000-re becsülhető. Ezek valóban elsőrendű csapatok, amelyeket saját országukbeli tisztek vezetnek, s belső szervezetükben és irányításukban függetlenek a nápolyi kormánytól. Első ízben 1824-ben vagy 1825-ben fogadták zsoldba e csapatokat, amikor a király, nem bízva többé a hadseregben, amely nem sokkal előbb fellázadt, szükségesnek látta, hogy erős testőrséggel vegye körül magát. A „kapitulációknak" nevezett szerződéseket harminc évre kötötték a különböző kantonokkal; a csapatoknak biztosították a svájci haditörvényeket és a svájci katonai szervezetet; zsoldjuk a nápolyi születésű katonák zsoldjának háromszorosa volt; önkéntesekből toborozódtak az egyes kantonokban, ahol toborzóirodákat állítottak fel. A nyugállományba vonuló tiszteknek, a veteránoknak és a sebesülteknek nyugdíjat biztosítottak. Ha a harminc év lejártával a kapitulációt nem újítanák meg, az ezredeket fel kell oszlatni. A jelenlegi svájci alkot-

mány tiltja a külföldi szolgálatra történő toborzást, és ezért a kapitulációkat 1848 után érvénytelenítették; a toborzást – legalábbis látszólag – Svájcban leállították, de Chiassóban és Lombardia más helységeiben gyűjtőállomásokat állítottak fel és titokban sok toborzóügynök folytatta tevékenységét svájci területen. A nápolyi kormány annyira áhítozott újoncokra, hogy még az akkoriban Svájcban élő politikai menekültek söpredékét sem vonakodott felfogadni. Ilyen körülmények között a nápolyi király megerősítette a svájci katonáknak a kapitulációk révén biztosított kiváltságokat, és amikor tavaly augusztusban lejárt a harminc év, külön rendeletben meghosszabbította ezeket a kiváltságokat annak az egész időnek a tartamára, ameddig a svájciak az ő szolgálatában maradnak.

IV. A svájci hadsereg

Svájcban nem létezik állandó nemzeti hadsereg. Minden svájcinak, ha katonai szolgálatra alkalmas, szolgálnia kell a milíciában, ez pedig három korosztályra oszlik (Auszug, erstes és zweites Aufgebot). Szolgálatuk első éveiben külön behívják a fiatalembereket kiképzésre, és időről időre táborokba gyűjtik őket; de aki látta már egy svájci osztag ügyetlen menetelését és csúnya megjelenését, vagy hallotta, hogyan tréfálkoznak kiképzés közben a kiképző őrmesterrel, az feltétlenül nyomban belátja, hogy ezeknek az embereknek csak nagyon kevéssé fejlettek a katonás tulajdonságaik. E milícia katonai képességeit csupán egy példa alapján ítélhetjük meg, és ez az 1847-es Sonderbund-háború[283], amely hadjárat azzal tűnt ki, hogy rendkívül csekély volt a veszteségek száma a részt vevő erőkhöz képest. A milícia szervezése csaknem teljesen a különböző kantonok kormányainak a kezében van; és bár általános szervezeti formáját szövetségi törvények rögzítik és az egésznek az élén szövetségi vezérkar áll, e rendszer elkerülhetetlenül zűrzavarra és az egységesség hiányára vezet, ugyanakkor pedig szinte szükségszerűen akadályozza a megfelelő készletek felhalmozását, újítások bevezetését és a fontosabb pontok állandó jellegű megerősítését, különösen azon a határszélen, ahol Svájc gyenge, vagyis Németország felé.

Mint minden hegylakó, a svájciak is kiváló katonák, ha kiképezték őket; és bárhol szolgáltak reguláris csapatokként idegen zászló alatt, mindig nagyszerűen harcoltak. De minthogy meglehetősen nehéz felfogásúak, valóban sokkal inkább szükségük van a kiképzésre, mint akár a franciáknak, akár az északnémeteknek ahhoz, hogy ez önbizalmat és összetartást adjon nekik. Lehetséges, hogy egy Svájc ellen irányuló idegen támadás esetén a nemzeti

érzés talán pótolná ezt, de még ez is igen kétséges. Egy 80 000 főnyi, sőt még ennél is kisebb reguláris hadsereg minden bizonnyal legyőzné azt a 160 000 vagy még több embert, akiket a svájciak állítólag össze tudnak hozni. 1798-ban a franciák néhány ezreddel elintézték a dolgot.

A svájciak sokat dicsekszenek mesterlövészeikkel. Bizonyos, hogy Svájcban aránylag több a jó céllövő, mint bármely más európai országban, kivéve az osztrák alpesi területeket. De ha valaki azt látja, hogy ezek a tökéletes céllövők, amikor behívják őket, csaknem valamennyien ormótlan, közönséges csappantyús muskétával vannak felfegyverezve, jelentősen megcsappan a svájci mesterlövészek iránt érzett tisztelete. Lehet, hogy a kevés számú lövészzászlóaljban jó céllövők vannak, de rövid, súlyos fegyvereik (Stutzen) elavultak és értéktelenek a Miniéhez képest, és az az ügyetlen, lassú mód, ahogyan a puskaporos szaruból öntött puskaporral megtöltik a fegyverüket, csak igen csekély esélyt nyújthat számukra, ha kevésbé kiérdemesült fegyverekkel felszerelt csapatokkal kerülnek szembe.

Egyszóval a fegyverek, a felszerelés, a szervezet, a kiképzés, minden régimódi a svájciaknál, és minden valószínűség szerint az is marad mindaddig, amíg a kantonok kormányainak beleszólásuk lesz az ügybe.

V. A skandináv hadseregek

Bár a svéd és a norvég hadseregeket ugyanaz a korona egyesíti, éppannyira elkülönülnek egymástól, mint az a két ország, amelyhez tartoznak. Svájccal ellentétben mindkettő olyan hegyi országra szolgáltat példát, amelynek állandó hadserege van; de a Skandináv-félsziget a talaj jellege és a vidék ebből következő szegénysége és gyér népessége folytán egészében véve annyira hasonlít Svájchoz, hogy mindkét ország katonai szervezetében is ugyanaz a rendszer, a milícia-rendszer van túlsúlyban.

Svédországban három csapatfajta van – az önkéntes toborzás útján alakult ezredek (värfvade truppar), a vidéki ezredek (indelta truppar) és a tartalékoscsapatok. A värfvade áll három gyalogezredből, amelyek hat zászlóaljat foglalnak magukban, két lovas- és három tüzérezredből, tizenhárom gyalog- és négy lovasüteggel, összesen 96 hatfontos, 24 tizenkétfontos és 16 huszonnégyfontos ágyúval. Ez összesen 7700 fő és 136 ágyú. Ezek a csapatok foglalják magukban az egész hadsereg tüzérségét.

Az indelta összetétele húsz, egyenként két zászlóaljból álló vidéki ezred, továbbá öt külön gyalogzászlóalj, valamint hat lovasezred, amelyek egytől nyolcig változó számú századból állnak. Létszáma 33 000 főre tehető.

A tartalékoscsapatok alkotják a hadsereg zömét. Úgy számítják, hogy behívás esetén elérik a 95 000 főt.

Ezenkívül van Gotland tartományban egyfajta milícia, amely állandóan fegyverben áll és 7850 fő a létszáma; felosztása huszonegy század 16 ágyúval. Ennélfogva a svéd hadsereg összesen mintegy 140 000 főből és 150 tábori ágyúból áll.

A toborzott ezredek önkénteseit általában tizennégy évre fogadják fel, de a törvény három évre való elkötelezést is lehetővé tesz. Az indelta a milícia egy fajtája, melynek tagjai kiképzésük után a nekik és családjuknak juttatott gazdaságokban élnek és akiket évente csak egyszer hívnak be négyhetes kiképzésre. Gazdaságuk jövedelme a zsoldjuk, de amikor összehívják őket, külön térítést kapnak. A tisztek is kapnak koronabirtokot szolgálatuk idejére a megfelelő kerületben. A tartalékba tartozik valamennyi szolgálatra alkalmas svéd húsztól huszonöt éves koráig; kiképzésük rövid ideig tart, utána minden évben két hétre behívják őket. Így a kevés värfvade és a gotlandi csapatok kivételével a hadsereg nagy része – az indelta és a tartalékosok – minden vonatkozásban milícia.

A svédek olyan szerepet játszanak a hadtörténetben, amely semmiképpen sincs arányban a híres hadseregeiket szolgáltató gyér népességgel. Gusztáv Adolf a harmincéves háború[165] idején reformjaival új korszakot nyitott meg a taktikában; XII. Károly pedig, akinek kalandor vakmerősége lerontotta nagy katonai tehetségét, valóságos csodákra késztette a hadsereget – így például lovassággal vett be sáncokat. Később, az Oroszország elleni háborúkban a svédek igen jól viselkedtek; 1813-ban Bernadotte, amennyire csak lehetett, távol tartotta őket a veszélytől, és nem is igen voltak tűzben, hacsak nem tévedésből, kivéve Lipcsénél[122], ahol a szövetségeseknek csak végtelenül kis hányadát alkották. Kétségtelen, hogy a värfvade és még az indelta is mindig megőrzik majd a svédek hírnevét; a tartalékot azonban csupán mint újonchadsereget vehetjük számításba, hacsak nem hívják be és nem képezik ki jóval a bevetés előtt.

Norvégiának öt gyalogdandára van, amelyek huszonkét zászlóaljat, azaz 12 000 főt foglalnak magukban, továbbá egy lovasdandára, amely három vadászhadosztályból, azaz 1070 főből áll, és egy tüzérségi ezrede körülbelül 1300 főnyi legénységgel; ehhez járul tartalékként a 9000 főnyi milícia; összesen körülbelül 24 000 fő. E hadsereg jellege nem sokban különbözik a svédekétől; egyetlen megkülönböztető vonása néhány vadászszázad, amelyeket lapos hótalpakkal láttak el; ezeken hosszú bot segítségével, a lappok módjára, igen gyorsan futnak a havon.

A dán hadsereg huszonhárom gyalogzászlóaljból (egy gárda, tizenkét sor-,

öt könnyű, öt vadászzászlóalj) áll, amelyek négy dandárba vannak osztva; egy-egy zászlóalj békelétszáma mintegy 700 fő; továbbá három lovasdandárból (három gárdaszázad, hat dragonyosezred, egyenként négy századdal, és egy században békeidőben 140 ember), egy tüzérdandárból (két ezred és tizenkét üteg 80 hatfontos és 16 tizenkétfontos ágyúval), valamint három árkászszázadból. Ez összesen 16 630 gyalogos, 2900 lovas, 2900 tüzér és árkász 96 ágyúval.

Háború idején mindegyik század létszámát 200-ra, vagyis a zászlóaljét 800-ra, a lovasszázadét 180-ra és az egész sorkatonaságot 25 500 főre emelik. Ezenkívül behívható a harminckét zászlóaljból, huszonnégy lovasszázadból és hat ütegből álló tartalék; ez 31 500 főnyi haderőt jelent, és a hadsereg összlétszámát mintegy 56 000–57 000 főre emelné. De szükség esetén még ez is növelhető, mint ahogy a legutóbbi háborúban a tulajdonképpeni Dánia egymaga, Holstein és Schleswig nélkül, ki tudott állítani 50 000–60 000 embert, és a hercegségekben most ismét a dánoké a sorozás joga.

A hadsereget sorshúzással újoncozzák a huszonkét éven felüli fiatalemberekből. A szolgálati idő nyolc év, de ténylegesen a tüzérek hat évig, a sorkatonák négy évig maradnak csak az ezrednél, a hátralevő időben pedig a tartalékhoz tartoznak. Harminctól harmincnyolc éves korig a katonák a milícia első korosztályában, ezután negyvenöt éves korig a második korosztályában maradnak. Mindezt nagyon szépen eligazították, de egy Németország elleni háborúban a csapatoknak majdnem a fele – a hercegségekből valók – felbomlana és jelenlegi bajtársai ellen fogna fegyvert. Éppen a schleswig-holsteiniaknak ebben a nagy hozzáelegyítésében rejlik a dán hadsereg nagy gyengéje, és ez teszi valójában csaknem a semmivel egyenlővé, mihelyt bármiféle bonyodalomba keveredne leghatalmasabb szomszédjával.

A dán hadsereget 1848–49-ben történt átszervezése óta jól felszerelték, jól felfegyverezték, és egészében véve igen tekintélyes állapotba hozták. A tulajdonképpeni Dániából származó dánok jó katonák és a hároméves háború csaknem valamennyi ütközetében igen derekasan viselkedtek; de a schleswig-holsteiniak határozottan jobbnak bizonyultak. A tisztikar egészében véve jó, de túl sok benne az arisztokrácia és túl kevés a tudományos képzettség. Jelentéseik felületesek és hasonlítanak az angol hadseregéihez, amellyel a dán csapatok abban is rokonnak látszanak, hogy hiányzik belőlük a mozgékonyság; de az utóbbi időkben nem bizonyították be, hogy olyan megingathatatlanul állhatatosak volnának, mint az inkermani győzők. A schleswig-holsteiniak vitathatatlanul Európa legjobb katonái közé tartoznak. Kiváló tüzérek és a csatában éppoly hidegvérűek, mint unokatestvéreik,

az angolok. Jóllehet sík vidékről származnak, nagyon jó könnyűgyalogosok; első lövészzászlóaljuk 1850-ben bármely hasonló csapattal kiállta volna az összehasonlítást.

VI. A holland hadsereg

A holland hadsereg áll harminchat gyalogzászlóaljból, kilenc ezredbe osztva, összesen 44 000 emberrel; továbbá négy dragonyosezredből, amelyek húsz lovasszázadot foglalnak magukban; két századnyi lovas vadászból és két századnyi csendőrből; ez összesen huszonnégy lovasszázad, azaz 4400 lovas; ehhez jön még két ezred tábori tüzérség (öt hatfontos és hat tizenkétfontos gyalogüteg, valamint két hatfontos és két tizenkétfontos lovasüteg, összesen 120 ágyúval) és egy árkászzászlóalj, ami összesen 58 000 fő, azonkívül több ezred a gyarmatokon. De békeidőben nem mindig létezik ekkora hadsereg. Van egy fegyverben maradó magva, ez tisztekből, altisztekből és kisszámú önként jelentkezettből áll. A katonák zömét, bár ötévi szolgálatra kötelesek, néhány hónap alatt kiképzik, majd hazaküldik és évente csak néhány hétre hívják be. Ezenkívül van egyfajta tartalék, három korosztállyal, amely magában foglalja az összes szolgálatra alkalmas férfiakat húsztól harmincöt éves korig. Az első korosztály mintegy ötvenhárom, a második huszonkilenc gyalog- és tüzérzászlóaljat képez. De ezt az alakulatot még egyáltalán nem szervezték meg, és milíciának is aligha számítható.

VII. A belga hadsereg

A belga hadseregnek tizenhat gyalogezrede van, amelyek negyvenkilenc zászlóaljat foglalnak magukban, ezenkívül minden ezredhez egy tartalékzászlóalj járul; ez összesen 46 000 fő. A lovasság két vadász-, két ulánus-, egy felderítő- és két vértesezredből áll, ami harmincnyolc lovasszázadot jelent, emellett van hét tartalékszázad, összesen 5800 fő. Négy tüzérségi ezredük van (négy lovas-, tizenöt gyalogüteg, négy pótüteg, huszonnégy helyőrségi század), 152 hat- és tizenkétfontos ágyúval, és egy árkász- és aknászezredük 1700 főnyi létszámmal. Az összlétszám a tartalék nélkül 62 000 fő; a tartalékkal, mint egy újabb sorozás bizonyítja, 100 000-re emelhető. A hadsereget sorshúzással újoncozzák és a szolgálati idő nyolc év, de ennek az időnek mintegy a felét a katonák szabadságon töltik. Így békelétszámban a tényleges haderő alig éri el a 30 000 főt.

VIII. A portugál hadsereg

A portugál hadsereg 1850-ben a következő csapatokból állt:

	Békelétszám	Hadi létszám
Gyalogság	18 738	40 401
Lovasság	3 508	4 676
Tüzérség	2 707	4 098
Mérnökkar és vezérkar	728	495
	25 681	49 670

A tüzérség egy tábori ezredből áll, egy lovas- és hét gyalogüteggel, valamint három álló- és vártüzérségi ezredből és három, a szigetekre kikülönített zászlóaljból. A kaliber hat és tizenkét font.

IX. A spanyol hadsereg

Az összes európai hadseregek közül bizonyos sajátos körülményekből kifolyólag a spanyol hadsereg a legérdekesebb az Egyesült Államok számára. Ezért az európai haderőkről adott áttekintésünk lezárásaképpen részletesebben számolunk be erről a hadseregről, mint ezt jelentősége, az Atlanti-óceán túlsó partján élő szomszédaihoz viszonyítva, igazolni látszik.

A spanyol haderő a belföldi és a gyarmati hadseregből áll.

A belföldi hadseregben van egy gránátosezred, negyvenöt sorezred, egyenként három zászlóaljjal, két ezred Céutában (mindkettőben két zászlóalj), valamint tizennyolc zászlóalj cazadores vagyis lövész. Ez a százhatvan zászlóalj 1852-ben összesen 72 670 főnyi tényleges haderőt alkotott és az államnak évi 82 692 651 reálba, vagyis 10 336 581 dollárba került. A lovasság 1851-ben tizenhat ezrednyi karabélyost, illetve dragonyost és ulánust foglalt magában, egyenként négy századdal, valamint tizenegy század cazadorest, azaz könnyűlovast, ez összesen 12 000 fő, akik 17 549 562 reálba, vagyis 2 193 695 dollárba kerültek.

A tüzérségben van öt ezred gyalogtüzérség, mindegyik ezredben három dandár, egy-egy a királyság mindegyik hadosztálya számára, továbbá öt nehéz-, három lovas- és három hegyitüzérségi dandár, összesen huszonhat dandár, vagy ahogy most hívják ezeket, zászlóalj. A lovastüzérségi zászlóaljban két üteg, a hegyi- és a gyalogtüzérségi zászlóaljban négy üteg van; ez összesen kilencvenkét gyalog- és hat lovasüteg vagy 588 tábori ágyú.

Az árkászok és aknászok egy 1240 főnyi ezredet alkotnak.

A tartalék mindegyik gyalogezred egy zászlóaljából (a 4. számúból) és mindegyik lovasezred pótszázadából áll.

A teljes haderő – papíron – 1851-ben 103 000 fő volt; 1843-ban, amikor Esparterót megbuktatták, csak 50 000 főre rúgott; de Narváez egy időben 100 000 fölé emelte. Átlagosan legfeljebb 90 000 ember lehet fegyverben.

A gyarmati hadseregek összetétele a következő:

1. A kubai hadsereg: tizenhat veterán gyalogezred, négy önkéntesszázad, két lovasezred, két gyalogtüzérségi zászlóalj négy üteggel és egy hegyitüzérségi zászlóalj négy üteggel, egy lovastüzérségi zászlóalj két üteggel és egy árkász- és aknászzászlóalj. E sorcsapatok mellett van még egy milicia disciplinada*, amely négy zászlóaljból és négy lovasszázadból áll, és egy milicia urbana**, mely nyolc lovasszázadból áll; összesen harminchét zászlóalj, húsz lovasszázad és 84 ágyú. Az elmúlt néhány év alatt ezt a kubai állandó hadsereget számos spanyolországi csapattal megerősítették; és ha eredeti létszámát 16 000–18 000 főre becsüljük, akkor most talán 25 000–28 000 fő lehet Kubában. Ez azonban csupán hozzávetőleges becslés.

2. A portoricói hadsereg: három zászlóaljnyi veterán gyalogos, hét zászlóaljnyi fegyelmező milícia, két zászlóaljnyi bennszülött önkéntes, egy lovasszázad ugyanezekből, és négy gyalogtüzérségi üteg. A spanyol gyarmatok legtöbbjének elhanyagolt állapota miatt e hadtest létszáma nem becsülhető fel.

3. A Fülöp-szigeteken van öt gyalogezred, amelyek mindegyike nyolc századból áll; egy luzoni vadászezred; kilenc gyalog-, egy lovas- és egy hegyiüteg. A bennszülött gyalogság kilenc alakulatát öt zászlóaljjal és más, azelőtt fennállott helyi alakulatokat 1851-ben feloszlatták.

A hadsereget sorshúzással újoncozzák, helyettesek állítása megengedett. 25 000 főnyi kontingenst soroznak be évente; de 1848-ban három kontingenst, vagyis 75 000 embert hívtak be.

A spanyol hadsereg jelenlegi szervezetét elsősorban Narváeznek köszönheti, jóllehet még mindig III. Károly 1768-as szabályzata szolgál alapjául. Narváezra várt a feladat, hogy az ezredektől elvegye régi tartományi zászlóikat, amelyek mind különböztek egymástól, és bevezesse a spanyol lobogót a hadseregben! Hasonlóképpen szét kellett rombolnia a régi tartományi szervezetet, központosítania kellett a hadsereget és helyreállítania az egységet. És mert tapasztalatból nagyon is jól tudta, hogy egy olyan hadseregben,

* – (büntető osztagokból álló) fegyelmező milícia – *Szerk.*

** – városi milícia – *Szerk.*

amelyet jóformán sohasem fizettek és csak ritkán ruháztak és élelmeztek, a pénz a fő mozgatóerő, megpróbált a hadsereg kifizetéseiben és pénzügyi igazgatásában is nagyobb rendszerességet bevezetni. Nem tudjuk, sikerült-e teljes mértékben valóra váltania óhajait; de minden javítás, amelyet e tekintetben bevezetett, Sartoriusnak és utódainak kormányzása idején egykettőre semmivé lett. A „semmi zsold, semmi élelem, semmi ruházat" megszokott állapotát teljes dicsőségében helyreállították, és míg a magasabb rangú tisztek és a tábornokok arany- és ezüstpaszománytól csillogó mundérban feszítettek, sőt, semmiféle szabályzatban nem található fantázia-egyenruhákat öltöttek, a katonák rongyokban és mezítláb jártak. Hogy milyen volt e hadsereg állapota tíz-tizenkét évvel ezelőtt, azt egy angol szerző a következőképpen írja le[284]:

„A spanyol csapatok megjelenése a legkevésbé sem katonás. Az őrszem fel-alá sétálgat őrjárati útján, csákója csaknem lecsúszik a tarkójáról, puskája hanyagul lóg a vállán, jómaga pedig egy vidám seguidillát* dalol, annyira sans façon**, amennyire csak lehet. Nemritkán egyenruhájának bizonyos darabjai hiányoznak, vagy mundérja és annak alsó folytatása oly reménytelenül rongyos, hogy palaszínű köpenyét még rekkenő nyáridőben is szutyoktakarónak használja; minden harmadik katonának rongyokban van a cipője, kilátszanak a meztelen lábujjai – ilyen Spanyolországban a dicsőséges vida militar***."

Egy Serrano által 1843 szeptember 9-én kibocsátott szabály előírja: „A jövőben a hadsereg valamennyi tisztjének és parancsnokának a nyilvánosság előtt ezrede egyenruhájában, a szabályzat szerinti karddal kell megjelennie, ha nem civilben mutatkozik, és minden tiszt köteles pontosan a megfelelő rangjelzést viselni és semmi mást, mint az előírás szerintit, mellőzve azoknak az önkényes díszítményeknek és nevetséges cafrangoknak a fitogtatását, amelyekkel némelyikük helyesnek tartotta kitűnni." Ennyit a tisztekről. És most a katonákról: „Cordova dandártábornok Cadizban gyűjtést indított – az ő neve szerepel első helyen – egy alap létrehozására, hogy az asztúriai ezred minden vitéz katonáját megajándékozhassák egy posztónadrággal!"

Ez a pénzügyi zűrzavar magyarázza, hogyan volt lehetséges, hogy a spanyol hadsereg 1808 óta az úgyszólván szüntelen lázadás állapotában van.

---

* – spanyol táncdalt – *Szerk.*

** – teketória nélkül; *itt*: gondtalanul – *Szerk.*

*** – katonaélet – *Szerk.*

De a valódi okok mélyebben vannak. A Napóleonnal vívott hosszú háború, amelyben a különböző hadseregek és parancsnokaik tényleges politikai befolyásra tettek szert, első ízben terelte pretoriánus irányba a hadsereget. A forradalmi időkből sok energikus férfi maradt a hadseregben; a gerillák beolvasztása a reguláris erőkbe még növelte ezt az elemet. Ilymódon a parancsnokok megőrizték pretoriánus igényeiket, míg a katonákat és az alacsonyabb rangú tiszteket továbbra is teljesen eltöltötték a forradalmi hagyományok. Így az 1819–23-as felkelést szabályszerűen előkészítették, és később, 1833–43-ban[285], a polgárháború ismét előtérbe tolta a hadsereget és vezéreit. Minthogy a spanyol hadsereget minden párt eszközként használta fel, nem volna csoda, ha egy időre maga venné kezébe a kormányzást.

„A spanyol harcias, de nem katonás nép", mondta de Pradt abbé[286]. Az bizonyos, hogy minden európai nemzet közül ők viseltetnek a legnagyobb ellenszenvvel a katonai fegyelem iránt. Mégis lehetséges, hogy annak a nemzetnek, amelyet több mint száz éven át ünnepeltek gyalogságáért, ismét lesz olyan hadserege, melyre büszke lehet. De hogy ezt elérhessék, ahhoz nemcsak a katonai rendszert kell megreformálni, hanem még inkább a polgári életet.

[Karl Marx]

Simpson tábornok lemondása — A parlamentből

London, augusztus 3. A tegnapelőtti „Morning Post"[49], észrevehető zavarodottsággal a kifejezéseiben, arról tudósítja az angol közönséget, hogy Simpson tábornok megrendült egészségének ürügyén hamarosan leteszi a parancsnoki tisztet, és *nem* neveznek ki senkit utódjául. Másszóval: *az angol hadsereget francia főparancsnokság alá helyezik*. Ezzel a kormány a hadvezetés felelősségét „dicsőséges és nagy szövetségesünkre" hárítaná. A parlament az ellenőrzés végső látszatát is elveszíti. Ezzel egyúttal meglelnék a csalhatatlan eszközt is arra, hogy Anglia és Franciaország szövetségét a két nemzet leggyűlölködőbb viszályává változtassák. Ugyanannak a mesteri kéznek a munkáját láthatjuk most is, amely túlontúl derekas szorításával 1839-ben széttörte az entente cordiale-t.[287]

A parlament méltóképpen fejezi be az ülésszakot — botrányokkal. Az *első botrány*: a *magán-* (nem részvény-) kereskedelmi társaságok korlátolt felelősségére vonatkozó törvényjavaslat visszavonása, azoknak a *nagy*tőkéseknek a parancsára, akiknek homlokráncolásától még az olümposzi Palmerston is reszket. A *második botrány*: In infinitum* elnapolása az ír bérleti viszonyokat szabályozó törvényjavaslatnak, amely már négy éve bolyong a parlament mindkét házában — gyáva kompromisszum, amely az alsóháznak lehetővé teszi, hogy visszavonja a saját munkájának termékét, a kabinetnek, hogy megszegje a szavát, és az ír negyednek, hogy a kérdést a hustingokon** való kiaknázás végett nyitva tartsa. A *záróbotrány*: Reed őrnagy indítványa, amely arra kötelezné a kabinetet, hogy hívja össze a Házat, ha a békét a parlamenti szünet alatt kötnék meg. Reed paprikajancsi, aki közismerten Palmerston zsoldjában áll. A célja az volt, hogy *bizalmi szavazatot* csaljon ki a Háztól „bizalmatlan indítványával". A Ház azonban kinevette indítvá-

* — a végtelenségig — *Szerk.*

** — választási szószékeken — *Szerk.*

nyát, kinevette Palmerstont, és kinevette önmagát is. Elérkezett arra a fokra, ahol a „nevetés" az elvetemültség utolsó menedéke, hogy önmagát megvesse.

General Simpsons Abdankung – Aus dem Parlamente

A megírás ideje: 1855 augusztus 3.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 6. (361.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Kommentár a parlamenti vitákhoz

London, augusztus 8. Az *Indiával* kapcsolatos tegnapi alsóházi vitát – amelyet egyrészt Vernon Smithnek (jelenleg nagymogul[95] és Manu[288] egy személyben) az ázsiai brit birodalom helyzetéről adott pénzügyi jelentése váltott ki, másrészt Bright javaslata, hogy ezt a fontos tárgyat legközelebb „vitára alkalmas" időben terjesszék a Ház elé – egyelőre félretesszük, mert az a szándékunk, hogy a parlamenti szünet alatt beható képet adjunk a kelet-indiai viszonyokról.

A parlamenti ülésszak végének közeledtével Lord *John Russell* nem mulaszthatta el, hogy meg ne kíséreljen fonák helyzetéből politikai tőkét kovácsolni. *Már nincs* a kormányban, *még nincs* az ellenzékben, ebből adódik a fonák helyzet. A tory ellenzékben már foglalt a vezető helye, Russellnak ezen az oldalon semmi keresnivalója nincsen. A liberális ellenzékben Gladstone tör az élre. Gladstone a legutóbbi, az ő álláspontjáról mintaszerű beszédében – a török kölcsön alkalmából – ügyesen védelmezte az Oroszországgal kötendő békét, mivel bebizonyította, hogy a háborút Törökország és a küzdő nemzetiségek, különösen Itália rovására vívják. Russell sejti, hogy rettenetes szerencsétlenségek következnek be az elnapolás idején, és békekövetelések hangzanak majd el, ha ismét összeül a parlament. Sejti, hogy a békét liberális ürügyekkel kell majd követelni, annál is inkább, mert a toryk belelovalták magukat a par excellence* háborús párt helyzetébe. Itália – ürügy az Oroszországgal való békekötésre! Russell irigyli Gladstone-t ezért az ötletért, s minthogy őt ebben az elfogadható pozícióban *megelőzni* nem tudja, elhatározza, hogy *felszívja*, úgy, hogy Gladstone beszédének magasröptű stílusát sekélyesre fordítja le. Az a körülmény, hogy Palmerstonnal ellentétben már nincs a kormányban, s Gladstone-nal ellentétben még nincs az ellenzékben, azzal a kilátással kecsegtet, hogy plágiuma hasznot hajtó lesz. Russell ezért tegnap este szólásra emelkedett és beszédét annak bizonygatá-

* – kiváltképpeni; sajátképpeni – *Szerk.*

sával kezdte, hogy „sem csökkenteni, sem fokozni nem óhajtja a kormány felelősségét". Ez a felelősség azonban nagy. Csupán ebben az évben 45 000 000 font sterlinget szavaztak meg a háború céljaira, s már közeleg az az idő, amikor számot kell adni erről az óriási összegről. A Keleti-tengeren a flotta semmit sem tett, s a jövőben valószínűleg még kevesebbet fog tenni. A fekete-tengeri kilátások sem ígéretesebbek. Ausztria megváltozott politikája lehetővé teszi Oroszország számára, hogy seregeit Lengyelországból stb. a Krímbe zúdítsa. Az ázsiai parton a török hadsereg katasztrófa előtt áll. Az a remény is szertefoszlott, hogy 20 000–30 000 főnyi idegenlégiót küldenek oda kiegészítésképpen. Sajnálja, hogy bécsi táviratait nem terjesztették a parlament elé. A török követ teljesen egyetértett vele abban, hogy a legutóbbi osztrák javaslatok alapján álló békekötés megengedhető. Ha a háborút Törökország akarata ellenére folytatják, akkor a jövőben már nem kölcsönök garanciáiról, hanem segélypénzekről lesz szó. Piemont csatlakozott a nyugati hatalmakhoz, ezért azonban joggal követeli az itáliai állapotok megváltoztatását. Róma francia, az egyházi állam osztrák megszállás alatt van, és ez a megszállás olyan, hogy az önkényuralmat e helyeken és a két Szicíliában fenntartja, és az olasz népet megakadályozza abban, hogy Spanyolország példáját kövesse. A mostani háborúra az szolgáltatott ürügyet, hogy Oroszország megszállta a dunai fejedelemségeket. Hogyan vág ez össze Itália francia–osztrák megszállásával? A pápa függetlensége és ezzel az európai egyensúly forog veszélyben. Nem lehetne megegyezni Ausztriával és Franciaországgal a pápai kormányforma olyan megváltoztatásában, amely lehetővé tenné az egyházi állam kiürítését? S végezetül az elcsépelt tanács: a miniszterek ne kössenek becstelen békét, ám egyetlen alkalmat se mulasszanak el a béketárgyalásokra.

Palmerston azt válaszolta, hogy „ő nem olyan, mint más emberek, akik magukra veszik a nagy felelősséget, hogy hadat üzenjenek, s aztán visszariadnak a felelősségtől, hogy hadat viseljenek. Ő nem ilyen ember." (Valóban tudja, hogy mit is jelent a „felelősség".) A békefeltételek a háború eredményeitől függenek, a háború eredményei pedig mindenféle körülménytől, azaz a véletlentől. (Tehát a véletlen felelős a háború eredményeiért és a háború eredményei felelősek a békefeltételekért.) Az ő (Palmerston) tudomása szerint Törökország mindenben egyetért Franciaország és Anglia nézeteivel. De ha ez nem is így volna, Törökország *csupán eszköz*, nem pedig cél az Oroszország elleni harcban. A „felvilágosodott" nyugati hatalmaknak jobban kell tudniok, hogy mi a hasznos, mint a hanyatló keleti hatalomnak. (Ragyogó kommentár ez az Oroszország elleni hadüzenethez, amelyben a háborút pusztán Törökország érdekében vívott „defenzív

háborúnak" nevezték, a hírhedt bécsi jegyzékhez[37], amelyet a „felvilágosodott" nyugati hatalmak Törökországra akartak erőszakolni stb.) Ami Itáliát illeti – nos, ez kényes kérdés. Nápolyban szörnyű állapot uralkodik – de miért? Mert Oroszországnak, egy *zsarnoki* államnak a szövetségese. Ami az Ausztria és Franciaország (nem zsarnoki államok?) által megszállt Itália állapotát illeti, „az ottani kormányforma ugyan nincs összhangban a nép érzelmeivel", *mégis* szükség van a megszálló csapatokra a „rend" fenntartása érdekében. Franciaország egyébként csökkentette Rómában állomásozó csapatainak számát, és Ausztria teljesen kiürítette Toszkánát. Végül Palmerston gratulált a Franciaországgal való szövetséghez, amely most már olyan bensőséges, hogy a Csatorna innenső és túlsó oldalán tulajdonképpen csak *„egy kabinet"* kormányoz. Csak az imént bélyegezte meg Nápolyt egy zsarnoki állammal kötött szövetsége miatt! Angliának pedig gratulál ugyanehhez! Palmerston beszédében éppen az volt a lényeg, hogy háborús tirádákkal sikerült lezárnia egy olyan ülésszakot, amelyet annyira távol tudott tartani a haditettektől.

Russell természetesen nem átallotta, hogy most Itáliát tegye a béke hamis ürügyévé, ahogyan Bécsből való visszatérése után Lengyelországot és Magyarországot a háború hamis ürügyévé tette. Nem restellte elfelejteni, hogy 1847–52-ben mint miniszterelnök megengedte Palmerstonnak, hogy először hamis ígéretekkel segítse felrázni Itáliát, majd átengedje Bonaparte-nak és Ferdinánd királynak, a pápának és a császárnak. Ezzel nem törődött. Azzal törődött, hogy Gladstone-tól elragadja az „itáliai ürügyet" és eltulajdonítsa a maga számára.

Kommentar zu den Parlamentsverhandlungen

A megírás ideje: 1855 augusztus 8.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 augusztus 11. (371.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az Oroszországgal szemben álló haderők

London, augusztus 11. Azok a seregek, amelyeket a szövetségesek ez idő szerint felvonultatnak Oroszország ellen, a saját csapataikon kívül a következőkre korlátozódnak:

1. egy 15 000 főnyi piemonti kis segélyhadra, amelyet Anglia, Franciaország és Ausztria közös fenyegetései csikartak ki Piemonttól. Ez a Piemonton végzett érvágás egyike volt azoknak a feltételeknek, amelyeket Ausztria a „december 2-i szerződéshez"[8] való csatlakozásának árául szabott;

2. a néhány ezer főnyi *idegenlégióra* – olyan nyugati zsoldosokból álló olla podridára*, akiket egyenként, lopva, törvényellenes módon csalogattak el hazájukból;

3. egy keletkezőben levő, 4000–5000 főnyi *olasz légióra*;

4. egy tervként létező *lengyel légióra*;

5. végül, távoli kilátásként, egy *spanyol* segélyhadra – a „sápadt pénzügyi nyomor" képviseletében.

A szabadcsapatok és törpe-hadseregek e tarka egyvelegéből áll össze annak az Európának a térképe, amelyet Anglia és Franciaország jelenleg vezet. Lehet-e találóbb torzképet rajzolni a népeknek arról a hadseregéről, amelyet az első Napóleon zúdított Oroszországra?

Die Streitkräfte gegen Russland
A megírás ideje: 1855 augusztus 11.
A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 14. (375.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* – **vegyes** zoldség- és húsfélékből álló spanyol nemzeti ételre; *itt*: kotyvalékra – *Szerk.*

[Karl Marx]

A lengyel gyűlés

London, augusztus 13. A kormánylapok ismételt bosszús kirohanásai a múlt szerdán a St. Martin's Hallban megtartott lengyel nagygyűlés ellen[289] szükségessé tesznek néhány széljegyzetet. Nyilvánvaló, hogy a gyűlést maga a kormány kezdeményezte. Előtérbe „Lengyelország Barátainak Irodalmi Társaságát"[290] tolták, azt a társaságot, amely egyrészt Czartoryski híveiből, másrészt a lengyelbarát angol arisztokráciából tevődik össze. Ez a társaság megalakulása óta engedelmes eszköz volt Palmerston kezében, aki a nemrég elhunyt Lord Dudley Stuart útján mozgatta és ellenőrizte. Azok a lengyel feliratok és küldöttségek, amelyekkel a társaság évenként Palmerstonhoz fordult, a fő eszközök közé tartoztak, amelyekkel „oroszellenes" hírét életben tartotta. Czartoryski hívei viszont e kapcsolatból fontos előnyöket húztak: azt, hogy a lengyel emigráció egyedüli tiszteletreméltó, úgyszólván „hivatalos" képviselőiként szerepelhettek, hogy féken tarthatták az emigráció demokratikus pártját, s hogy a társaság jelentős anyagi eszközeit a saját pártjukba való toborzásra használhatták fel. Az Irodalmi Társaság és a Lengyel Demokrata Társaság „Centralizációja"[291] között heves és régi viszály dúl. Az utóbbi 1839-ben nagy nyilvános gyűlést tartott Londonban, amelyen leleplezte az „Irodalmi Társaság" cselszövényeit, feltárta a Czartoryskik történelmi múltját (ezt Ostrowski tette, egy Lengyelország történetéről angol nyelven írott könyv szerzője[292]), és nyíltan tudtul adta ellentétét Lengyelország arisztokratikus-diplomata „helyreállítóival". E pillanattól megrendült az „Irodalmi Társaság" bitorolt helyzete. Mellesleg meg kell még jegyeznünk, hogy az 1846-os és az 1848–49-es események[293] egy harmadik elemmel gazdagították a lengyel emigrációt, egy szocialista frakcióval, amely azonban a demokrata párttal együtt a Czartoryski-párt ellen dolgozik.

A kormány sugallta gyűlésnek hármas célja volt: egy lengyel légió alakítása, hogy a Krímben megszabaduljon a „lengyel külföld" egy részétől; Palmerston népszerűségének felfrissítése; végül minden esetleges lengyel

mozgalom kiszolgáltatása az ő, illetve Bonaparte kezébe. A kormánylapok azt állítják, hogy orosz ügynököktől kiinduló, mélyen gyökerező összeesküvés hiúsította meg a gyűlés céljának elérését. Mi sem nevetségesebb, mint ez az állítás. A St. Martin's Hall-beli hallgatóság többsége londoni chartistákból állt. A kormányellenes módosítványt* egy urquhartista terjesztette elő és egy másik urquhartista támogatta: Collett és Hart. A teremben nyomtatott cédulákat osztottak szét, a következő tartalommal: „A gyűlést angol arisztokraták hívták össze, akik csupán a régi brit kormányrendszer fenntartására törekednek stb.", „Lengyelország elítél minden szövetséget Európa mostani hatalmasaival, nem óhajtja, hogy a fennálló kormányok bármelyike állítsa helyre, nem akar diplomáciai fondorlatok eszközévé alacsonyodni stb."

E nyomtatott cédulákat a „Lengyel Demokratikus Bizottság" elnöke és titkára írták alá. Ha meggondoljuk, hogy a londoni chartisták, urquhartisták és a tulajdonképpeni „demokratikus" lengyel emigráció tagjai cseppet sem baráti kapcsolatban állnak egymással – elesik mindennemű „összeesküvés" gyanúja. A gyűlést megszakító lármás epizódokat kizárólag az idézte elő, hogy az elnök, Lord Harrington, nem-parlamentáris módon vonakodott Collett módosítványát felolvasni és szavazásra előterjeszteni. Növelte ezeket „Lengyelország Barátainak Irodalmi Társasága" titkárának, *Szulszewski* ezredesnek az ötlete, hogy rendőrt hívjon Collett letartóztatására. A tumultus természetesen akkor hágott tetőfokára, amikor Lord Harrington, Sir Robert Peel és barátaik megfutamodtak az emelvényről és elhagyták a helyiséget. Mihelyt Harrington helyébe George Thompsont választották meg elnöknek, a nyugalom azonnal helyreállt.

Anglia uralkodó osztályának e lengyel gyűlésen tündöklő példányai korántsem voltak alkalmasak arra, hogy különös tiszteletet ébresszenek a patriciátus iránt. Lehet, hogy *Harrington* gróf igen jó ember, de kétségtelen, hogy nagyon rossz szónok. Kínosabb színjátéknak aligha lehettünk tanúi. Őlordsága csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudott két összefüggő szót kinyögni. Mindmostanig beszédének egyetlen mondatát sem

* Collett módosítványa, amelyet a gyűlés elfogadott, szószerint így hangzott: „Hogy ez a gyűlés, amely szívből kívánja a lengyel nemzet helyreállítását, nem feledheti el, hogy e nemzet szétzúzása főképpen Palmerston 1830–46-os hitszegő magatartásának tudható be; hogy mindaddig, amíg Palmerston a Korona szolgálatában áll, a Lengyelország helyreállítására vonatkozó minden javaslat csupán kelepce és csalás lehet. Állításunk igaz voltát az is bizonyítja, hogy Palmerston úgy vezeti a háborút, hogy Oroszországnak a lehető legkisebb kárt okozza, ezzel szemben az általa javasolt békefeltételek teljesen megsemmisítenék Törökország integritását és függetlenségét." – *Marx jegyzete.*

fejezte be. Időközben megtették helyette mások – a gyorsírók. Őlordsága katona és bizonyára bátor, ám abból következtetve, ahogyan a lengyel gyűlést vezette, minden egyébre inkább való, mint vezetőnek. Mint szónok csak kevéssé múlja felül Harrington grófot Lord *Ebrington*, a vasárnapi törvényjavaslat bábája. Arckifejezése makacsságról árulkodik, koponyájának formája faltörő kosra emlékeztet. Van egy vitathatatlan érdeme: nem lehet érvekkel legyőzni. Napóleon mondotta egyszer, hogy az angolok nem tudják, mikor győzik le őket. E tekintetben Ebrington az angolok mintapéldánya.

A lordok után a baronetek következtek. Lord Ebrington előterjesztette a Lengyelország helyreállítására vonatkozó kormány-indítványt; majd Sir Robert Peel következett és beszédével támogatta. Sok szempontból el sem képzelhető nagyobb kontraszt, mint „Tamworth képviselője" (Peel) és „Marylebone képviselője" (Ebrington) között. Az előbbi könnyelmű és természetes szélhámos, az utóbbi mesterkélt és puritán anyámasszony katonája. Az egyik szórakoztató, a másik undorító. Sir Robert Peel nemesi rangra emelt borügynök, Lord Ebrington protestantizmusra áttért inkvizitor benyomását kelti. Ha összegyúrnák egymással Tony Lumpkint[294] és Brummellt, a piperkőcöt, akkor körülbelül az a képtelen keverék jönne létre, amely Peel küllemében, öltözékében és modorában elénk tárul. A bohóc és a ficsúr rendkívüli keveréke. Palmerston nagyon kedveli e Tamworth-különcséget. Hasznosíthatónak találja. Ha tudni akarja, hogy milyen szelek fújdogálnak a nép körében, Sir Robert Peelt alkalmazza szélkakasként. Amikor azt kívánta megtudni, hogy szentesíti-e Anglia közvéleménye Victor Hugo stb. kiutasítását, Sir Robert Peellel vádbeszédet mondatott a menekültek ellen és védőbeszédet Bonaparte mellett.[295] Ugyanez történt Lengyelországgal kapcsolatban is. Palmerston „tapogató csápnak" használja Peelt, aki erre a nem túlságosan megtisztelő szerepre rendkívül alkalmas. Ő az, amit az angolok „a chartered libertine-nek" neveznek, engedélyezett vadóc, kiváltságos különc, akinek az el- és meggondolásaiért, modoráért és modortalanságáért, szavaiért és tetteiért egyetlen kormányt és egyetlen pártot sem tartanak felelősnek. Sir Robert kipárnázva és, mint mondják, művésziesen kifestve érkezett a lengyel gyűlésre. Úgy látszott, fűzőt is viselt, a gomblyukában égővörös rózsa díszelgett, olyan parfümillatot árasztott, mint egy masamód, jobbjában egy irdatlan nagy esernyőt lóbált és ezzel verte a taktust beszédéhez. Egy rendkívül ironikus véletlen folytán a lordokat és a baroneteket rögtön *Tite* úr, a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság[163] volt alelnöke követte. Azóta, hogy e Társaság befolyására ő lett a bathi Szolón, parlamenti pályafutását

tudvalevőleg azzal kezdte meg, hogy Scully részleges közigazgatási reformot célzó indítványa *ellen* és Palmerston török kölcsöne *mellett* szavazott; a Roebuck-indítvány feletti szavazáskor viszont nagy önmérséklettel *tartózkodott* a szavazástól. Mintha a lordok és a baronetek kuncogva mutogattak volna rá: Íme, a helyettesünk! Fölösleges, hogy Tite urat behatóbban jellemezzük. Shakespeare már megtette, amikor megalkotta a halhatatlan Balga alakját, akit Falstaff azokhoz az emberkékhez hasonlít, „akiket vacsora után sajthéjakból állítanak össze"[296].

Mindezekkel az urakkal ellentétben *Hart*, egy ismeretlen fiatal plebejus, rögtön első szavaival olyan ember benyomását keltette, aki hivatott arra, hogy magával ragadja és irányítsa a tömegeket. Most már megértjük, hogy miért bosszankodott a kormány a lengyel gyűlés miatt. Vereséget jelentett nemcsak Palmerston, hanem még inkább az általa képviselt osztály számára.

Polenmeeting

A megírás ideje: 1855 augusztus 13.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 16. (379.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A krími hadjárattal kapcsolatos osztrák politika bírálatához

London, augusztus 15. Bratianu nemrégiben levelet intézett a „Daily News"-hoz[50], amelyben ecseteli a dunai fejedelemségek lakóinak az osztrák megszálló hadsereg elnyomása okozta szenvedéseit, céloz a francia és az angol konzul kétértelmű magatartására, majd felteszi a kérdést:

„Vajon Ausztria szövetségesként vagy akár csak *semlegesként* jár-e el akkor, amikor a fejedelemségekben 80 000 főnyi hadsereget tart, amelynek segítségével – mint ezt hivatalos jelentések bizonyítják – meggátolja a törökök bevonulását Besszarábiába, valamint egy román hadsereg létrehozását, amely tevékenyen részt vett volna a háborúban, Galíciából viszont kivon 200 000 embert, és ezzel lehetővé teszi Oroszországnak, hogy ugyanennyi embert a Krímbe küldjön?"

Ausztria állásfoglalása attól a pillanattól vált kétértelművé, amikor nem volt sem semleges, sem szövetséges, hanem *közvetítőnek* tolta fel magát. S hogy részben *Anglia* kényszerítette bele ebbe a szerepbe, az bizonyítottnak látszik Lord Clarendon 1853 június 14-én a bécsi kabinethez intézett üzenetének alábbi kivonata alapján:

„Ha az orosz hadsereg átlépné a fejedelemségek határát és betörne Törökország más tartományaiba, valószínűleg sor kerülne a keresztény lakosság általános felkelésére, nem Oroszország javára, sem nem a szultán támogatására, hanem a saját függetlenségének érdekében; felesleges hozzáfűzni, hogy egy ilyen lázadás hamarosan *Ausztria* dunai tartományaira is átterjedne; annak megítélése azonban már az osztrák kormány dolga, hogy az effajta események milyen hatást idéznének elő Magyarországon és Itáliában, és hogy milyen bátorítást kapnának ezáltal az európai csendháborítók, akiktől Ausztriának oka van tartani, és akik úgy vélik, hogy éppen most közeleg terveik valóra váltásának pillanata. Ezek

azok a meggondolások, amelyek őfelsége kormánya előtt kívánatossá teszik, hogy egyezségre lépjen Ausztriával egy olyan cél eléréséért, amely annyira lényeges a társadalom legfontosabb érdekeinek szempontjából, és vele együtt megtalálja a módját, hogyan lehet Oroszország jogos igényeit összeegyeztetni a szultán szuverén jogaival."

Az osztrák politikára vonatkozó másik kérdés a parlamenti ülésszak végén éppoly megválaszolatlan marad, mint amilyen az elején volt. Milyen álláspontot foglalt el Ausztria a *krími expedícióval* kapcsolatban? Ez év július 23-án Disraeli megkérdezte Lord John Russellt, mire alapozta azt a kijelentését, amely szerint *„a krími expedíció egyik fő oka az volt, hogy Ausztria vonakodott átkelni a Pruton"*.

Lord John nem tudott visszaemlékezni – illetve azt mondta, hogy kijelentésének „alapja bizonyos homályos visszaemlékezés, bizonyos általános jellegű visszaemlékezés". Disraeli ekkor feltette ugyanezt a kérdést Palmerstonnak, aki

„nem óhajtott válaszolni *effajta* kérdésekre, mert darabonként ragadták ki őket a tárgyalások hosszú sorából, amelyeket őfelsége kormánya folytatott azon uralkodók egyikének kormányával, aki *bizonyos fokig* őfelsége szövetségese".

Palmerston ezzel a látszólag kitérő válasszal nyilvánvalóan megerősítette Russell kijelentését, csupán közvetve, a „bizonyos fokig szövetséges" iránti tapintatot használva fel ürügyül. Menjünk most az alsóházból a Lordok Házába. Ez év június 26-án Lord Lyndhurst megtartotta filippikáját Ausztria ellen:

„Ausztria június elején" (1854-ben) „elhatározta, hogy követeli Oroszországtól a fejedelemségek kiürítését. A követelés igen erős kifejezésekkel történt, mintegy azzal fenyegetőzve, hogy amennyiben a követelést nem teljesítik, Ausztria erőszakhoz folyamodik."

Néhány történelmi megjegyzés után Lyndhurst így folytatja:

„Indított-e hát Ausztria nyomban ezután valamilyen támadást Oroszország ellen? Megkísérelte-e, hogy bevonuljon a fejedelemségekbe? Korántsem! Heteken át tartózkodott minden ténykedéstől, addig a percig, amikor Szilisztria ostromát megszüntették és az orosz hadsereg visszavonulóban volt, amikor maga Oroszország bejelentette, hogy bizonyos időn belül kiüríti a fejedelemségeket és visszavonul a Prut mögé – csak ekkor jutottak eszébe Ausztriának a kötelezettségei."

E beszédre válaszolva Lord *Clarendon* kijelentette:

„Amikor Ausztria egymás után kötelezettségeket vállalt Angliával és Franciaországgal szemben, és amikor azokat a nagyarányú és költséges háborús előkészületeket tette, továbbá amikor sürgetően javasolta, hogy Franciaország és Anglia küldjenek katonai megbízottakat Hess tábornok főhadiszállására, kétségtelenül háborús szándékok és várakozások töltötték el. De azt is várta, hogy a szövetséges hadseregek még jóval a hadműveletek megkezdésére alkalmas évszak beállta előtt döntő győzelmeket fognak aratni a Krímben, úgyhogy felszabadulván, képesek lesznek Ausztria haderőivel egyetértésben más hadműveletekbe bocsátkozni. Ez sajnos, nem történt meg, és ha Ausztria felszólításunkra megüzeni a háborút, akkor azt minden valószínűség szerint *egyedül* kellett volna viselnie."

Még megdöbbentőbb *Ellenborough* későbbi kijelentése a Lordok Házában, amelyet egészen mostanáig egyetlen miniszter sem cáfolt meg:

„*Mielőtt* a krími expedíciót útjára bocsátották, Ausztria javasolta, hogy a jövőbeni hadműveletekre vonatkozólag felveszi a kapcsolatot a szövetséges hatalmakkal. A szövetségesek azonban, előre megalkotott vélemények alapján cselekedve, elindították az expedíciót, és *ekkor* Ausztria azonnal bejelentette, hogy egyedül nem harcolhat az oroszokkal, és hogy a *krími expedíció arra kényszeríti, hogy más eljárási módhoz folyamodjék.* Egy későbbi időszakban, éppen a bécsi konferencia[21] kezdetekor, amikor a lehető legfontosabb volt, hogy Ausztria velünk egyetértésben cselekedjék, — ebben az időben önök, még mindig kizárólag krími hadműveleteik sikerét tartva szem előtt, Ausztria közvetlen szomszédságából visszavontak 50 000 főnyi jó török csapatot, és ezzel megfosztották attól az egyetlen támogatástól, amelyre egy Oroszország elleni háborús expedíció esetén számíthatott volna. Ebből, milords, és Clarendon gróf legutóbbi kijelentéseiből is világosan következik tehát, hogy a mi meggondolatlan krími expedíciónk bénította meg Ausztria politikáját és kényszerítette mostani nehéz helyzetébe [. . .] *Mielőtt* ez az expedíció a Krímbe vitorlázott volna, bátorkodtam figyelmeztetni a kormányt [. . .] hogy milyen hatással lesz ez az expedíció Ausztria politikájára."

Itt tehát egyenes ellentmondás van Clarendon külügyminiszter, Lord John Russell és Lord Ellenborough kijelentései között. Russell ezt mondja: A krími expedíciót azért indították útnak, mert Ausztria vonakodott átkelni a Pruton, vagyis fegyveresen állást foglalni Oroszország ellen. Nem, mondja

Clarendon. Ausztria nem foglalhatott állást Oroszország ellen, mert a krími expedíció nem hozta meg a kívánt eredményt. Végül Lord Ellenborough: A krími expedícióra Ausztria akarata ellenére vállalkoztak, és ez arra kényszerítette Ausztriát, hogy elálljon az Oroszországgal való háborútól. Ezek az ellentmondások – bárhogyan is magyarázzák őket – mindenképpen azt bizonyítják, hogy nemcsak az osztrákok voltak kétszínűek.

Zur Kritik der österreichischen Politik im Krimfeldzuge

A megírás ideje: 1855 augusztus 15.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 18. (383.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Az Oroszország elleni angol–francia háború[297]

I

London, augusztus 17. Az Oroszország elleni angol–francia háború a hadtörténetben vitathatatlanul mint „a *megfoghatatlan háború*" szerepel majd. Nagy szavakkal párosult aprócska cselekvés, hallatlan előkészületek és jelentéktelen eredmények, a félénkséget súroló elővigyázatosság, amelyet tudatlanságból eredő vakmerőség követ, a tábornokok nagyfokú középszerűsége párosulva a csapatok nagyfokú bátorságával, szinte szándékos vereségek, félreértések révén aratott győzelmek nyomában, hanyagság folytán tönkrement és a legfurcsább véletlenek folytán ismét megmentett hadseregek – ellentmondások és következetlenségek nagy összjátéka. S ez majdnem annyira jellemző az oroszokra, mint ellenfeleikre. Az angolok polgári hivatalnokaik rossz vezetésével és katonatisztjeik lusta tehetetlenségével tönkretettek egy mintahadsereget; a franciák hiábavalóan veszélybe rohantak és hallatlan veszteségeket kellett elszenvedniök csupán azért, mert Louis-Napoléonnak úgy tetszett, hogy Párizsból irányítsa a háborút, ezzel szemben az oroszok hasonló veszteségeket szenvedtek a rossz vezetés és a pétervári ostoba, ám ellentmondást nem tűrő parancsok miatt. Miklós császár katonai tehetségéről az 1828–29-es török háború óta még legszolgaibb magasztalói is gondosan „hallgatnak". Ha felmutathatnak is az oroszok egy Todtlebent, aki *nem orosz*, másfelől van náluk Gorcsakov és számos más *-ov*, akik tehetségtelenség dolgában semmiképpen sem maradnak el a Saint-Arnaud-k és Raglanek mögött.

Az ember azt gondolná, hogy legalább most, amikor olyan sokan foglalkoznak azzal, hogy elfogadható terveket készítsenek a támadásra és a védekezésre vonatkozólag, amikor napról napra több a csapat és az anyag, valamilyen lenyűgöző erejű ötletnek kell születnie. De semmi efféle nem történt. A háború csak kúszik tovább, de hosszabb tartama csupán a hadműveleti térség növelését segíti elő. Minél több az új hadszíntér, annál kevesebb tör-

ténik ezek mindegyikén. Már hat van belőlük: *a Fehér-tenger, a Keleti-tenger, a Duna, a Krím, a Kaukázus* és *Örményország*. S ami ezen a roppant kiterjedésű területen történik, azt egyetlen hasában el lehet mondani.

A *Fehér-tengerről* az angolok és a franciák bölcsen hallgatnak. Itt mindössze két katonai céljuk lehet: megakadályozni e vizeken az oroszok partmenti és egyéb kereskedelmét és lehetőleg elfoglalni Arhangelszket. Az elsőt megpróbálták, de csak részlegesen; a szövetséges hajórajok a múlt évben és az idén egyaránt mindig túl későn futottak be és azután túl hamar vitorláztak el. A másodikat, Arhangelszk elfoglalását, meg sem kísérelték soha. Ahelyett, hogy ezen a tulajdonképpeni feladatán fáradozott volna, a körülzárást végző hajóraj azzal szórakozott, hogy hanyag támadásokat intézzen orosz és lapp falvak ellen és elpusztítsa szegény halászok kis vagyonkáját. Az angol tudósítók ezt a szégyenletes eljárást azzal a bosszús ingerültséggel mentegetik, amely a magát komoly feladatok végrehajtására képtelennek érző hajórajt eltöltötte! Micsoda védekezés!

A *Dunánál* semmi nem történik. A folyó deltáját még csak meg sem tisztítják a rablóktól, akik veszélyeztetik. Az Oroszországba erről az oldalról nyíló kapu kulcsát Ausztria tartja a kezében, és úgy látszik, az a szándéka, hogy megtartsa.

A *Kaukázusban* minden csendes. Úgy látszik, a félelmetes cserkeszek a többi vad és független hegylakóhoz hasonlóan teljesen megelégszenek azzal, hogy az orosz mozgó hadoszlop visszavonult a völgyeikből, és semmi kedvük nincs leszállni a síkságra, kivéve rablóhadjáratok céljára. Ők csak saját földjükön tudnak harcolni, és ezenkívül a Törökországhoz való csatolás kilátása láthatólag nem nagyon lelkesíti őket.

Ázsiában igazi valójában jelenik meg Törökország – hadserege itt teljességgel visszatükrözi a birodalom hanyatló állapotát. Szükséges volt, hogy segítségül hívják a frank gyaurt; ám a frankok mit sem tudtak itt tenni azon kívül, hogy tábori erődítményeket építettek. Teljesen csődöt mondott minden kísérletük, hogy civilizált harcmodorra kényszerítsék a csapatokat. Az oroszok körülzárták Karszot, és úgy látszik, felkészültek arra, hogy szabályosan megtámadják. Nehéz lehetőséget találni a város felmentésére, hacsak nem azt, hogy Omer pasa 20 000 emberrel partra száll Batumnál és oldalba támadja az oroszokat. Továbbra is érthetetlen, és cseppet sem hízelgő az oroszokra nézve, hogy ennyire tétovázva és óvatosan cselekedtek ilyen roszszul fegyelmezett ellenséggel szemben, noha 20 000–30 000 főnyi jó csapat állt rendelkezésükre. Bármilyen sikereket érnek is el ezen a hadszíntéren, az eredmény legfeljebb Karsz és Erzerum bevétele lehet, mert az szóba sem jöhet, hogy Kisázsián át Konstantinápoly ellen vonuljanak. Az ázsiai háború

ezért egyelőre inkább helyi jelentőségű, és minthogy a forgalomban levő térképek pontatlansága folytán távolból aligha lehetséges helytálló taktikai vagy stratégiai ítéletet mondani, ezzel részletesebben nem foglalkozunk. Marad a két fő hadszíntér, a Krím és a Keleti-tenger.

II

London, augusztus 18. A Krímben álmosan húzódik tovább az ostrom. A franciák és az angolok egész júliusban a Redan és a Malahov elleni újabb előrehaladáson dolgoztak, s bár állandóan azt hallottuk, hogy „egészen közel" vannak már az oroszokhoz, most arról értesülünk, hogy augusztus 4-én a futóárok vége még mindig 115 méterre volt az oroszok fő árkától – vagy talán még távolabb. Bizonyosan elégtételt jelent, hogy a forrófejű Pélissier-t sikerült rábírni annak beismerésére, hogy „rohamozási rendszere" elhibázott volt és hogy csak szabályos ostromművek törhetnek utat hadoszlopainak. Mindazonáltal sajátságos hadászati mód az, amely hagyja, hogy 200 000 ember nyugodtan sátraiban heverjen és, miközben a futóárkok elkészültére vár, kolerában és mocsárlázban meghaljon. Ha, mint a párizsi lapok állítják, a Csornaján nem lehet átkelni, tekintettel a túlsó parton levő, bevehetetlen orosz állásra, azzal mindenesetre lehetne valami hasznot elérni, hogy tengeri expedíciót indítanak Eupatoriába, és megkísérlik, hogy az oroszokat ezen az oldalon a nyílt mezőre kényszerítve kiismerjék tényleges erőiket és segélyeszközeik állapotát. A dolgok mostani állása szerint a török, a szárd és felerészben a francia és az angol hadsereg a passzív szemlélők szerepére vannak kárhoztatva. Nagy részüket tehát elterelő támadásokra lehetne felhasználni. Az egyedüli elterelő támadások azonban, amelyekről értesülünk, az Astley-cirkuszban[87], a Surrey Gardens és a Cremorne Gardens színházakban kerülnek előadásra, és ott az oroszok minden este szörnyű vereségeket szenvednek, a hazafias cockneyk* tetszésvihara közepette.

Az oroszoknak ez idő szerint már minden erősítést meg kellett kapniok, és a legközelebbi időre el kellett érniök a maximális létszámot. Az angolok még küldenek néhány ezredet, a franciák 10 000–15 000 embert útnak indítottak és még továbbiak következnek, mindent összevéve a szövetségesek krími haderőihez a jelentések szerint 50 000–60 000 főnyi friss csapatot csatolnak. Ezenkívül a francia kormány nagyszámú folyami gőzhajót regisztrált vagy vásárolt meg (számukat különböző források 50 és 100 között adják

* – tősgyökeres londoniak – *Szerk.*

meg), amelyeket állítólag mind egy fekete-tengeri expedícióra fognak felhasználni. Hogy az Azovi-tengerre szánják-e ezeket a hajókat, vagy a Dnyeper és a Bug torkolatához, ahol Ocsakov, Kinburn, Herszon és Nyikolajev lennének a támadás objektumai – azt még nem tudjuk. Régebben már előkészítettük olvasóinkat arra, hogy augusztus közepe táján véres összecsapásokra fog sor kerülni, minthogy az oroszok, megkapván erősítéseiket, akkortájt ismét magukhoz ragadják a *kezdeményezést.** Valóban, Liprandi tábornok vezetésével megtámadták a Csornajánál álló franciákat és szárdokat, de, miután nagy veszteségeket szenvedtek, visszaverték őket. A szövetségesek veszteségeit *nem* közölték, tehát minden bizonnyal igen jelentékenyek voltak. Többre van szükség távirati tudósításoknál, hogy ezzel az eseménnyel behatóbban foglalkozhassunk.

A *Keleti-tengeren* végre „nagy csapást mértek". A great blow has been struck! Lásd az angol sajtót. Sweaborg bombázása! Sweaborg megsemmisítése! Az összes föld- és egyéb védőművek romokban hevernek! Sweaborg valóban nem létezik többé! A szövetségesek dicsőséges győzelme! A flottát leírhatatlan lelkesedés tölti el! És most nézzük magát a tényt. A szövetséges flották, 6 sorhajó, 4 vagy 5 nagy fregatt (blockship) és körülbelül 30 mozsárnaszád és ágyúnaszád augusztus 7-én Revalból Sweaborgba indult. Augusztus 8-án elfoglalták állásaikat. A sekélyebb járatú hajórajok elhaladtak az erődtől nyugatra levő homokpadok és sziklák között, ahol a nagyobb hajók nem tudnak áthaladni, s a jelek szerint nagy lőtávolságban helyezkedtek el a szigetektől, amelyeken Sweaborg fekszik. A nagy hajók kijjebb maradtak, s amennyire megítélhetjük, az erődművek lőkörzetén kívül. Ezután az ágyúnaszádok és a mozsárnaszádok tüzet nyitottak. Úgy látszik, közvetlen tüzeléssel nem is próbálkoztak, csupán bombázással, az ágyúk engedte maximális szögben. A bombázás 45 óráig tartott. Valamelyes kár keletkezett, de ezt mindkét fél részletes tudósításai nélkül lehetetlen felbecsülni. A hadszertár és különböző lőporraktárak (nyilvánvalóan kisebbek) megsemmisültek. Sweaborg *„városát"* (tudomásunk szerint mindössze néhány házból állt, amelyekben a flottánál, illetve az erődműveknél dolgozó emberek laktak) porig égették. Az erődítményekben okozott kár csak jelentéktelen lehet, mert a flották – mindkét admirális kijelentése szerint – nem vesztettek *egyetlen embert sem*, csupán néhány sebesültjük van, és anyagi káruk egyáltalán nem esett. A legjobb bizonyíték arra, hogy a biztos oldalon tartózkodtak, és minthogy ez így volt, bombázhattak ugyan, de közvetlen tüzet nem nyithattak, pedig csakis azzal lehet erődítményeket lerombolni. Dundas, aki jelen-

* *V. ö. 366–367. old. – Szerk.*

tését sokkal tisztességesebben és mértéktartóbban fogalmazta meg mint a francia tengernagy (legalábbis annak a „Moniteur"-ben[109] megjelent szövege szerint, amelyet talán Párizsban színeztek ki), bevallja, hogy az okozott kár a Sweaborgot alkotó hét sziget közül arra a háromra korlátozódik, amelyek a Helsingforsi-öbölhöz vezető fő bejárati csatornától nyugatra fekszenek. A jelek szerint a fő bejáratot nem is próbálták megtámadni. A nagy hajók, úgy látszik, tétlen nézők voltak, az pedig, ami ilyen támadásnál a döntő mozzanat, vagyis csapatok partraszállása a védőművek elfoglalása és megsemmisítése végett, szóba sem került. Kárt tehát kizárólag a készletekben és a raktárakban okoztak, vagyis könnyen pótolható dolgokban. Ha az oroszok kihasználják az időt és minden eszközt megmozgatnak, Sweaborg három hét múlva olyan jó állapotban lesz, mint annak előtte. Katonai szempontból nézve egyáltalán nem szenvedett kárt, s az egész história egy olyan cselekményre korlátozódik, amelynek anyagi eredményei aligha érik meg a termelési költségeket és amelyet részben azért hajtottak végre, mert a balti flottának, mielőtt hazatér, kellett valamit csinálnia, részben azért, mert Palmerston tűzijátékkal akarta befejezni a parlamenti ülésszakot. E célt tekintve az esemény, sajnos, 24 órát késett. Ez tehát Sweaborgnak a szövetséges flották által történt dicsőséges megsemmisítése. Mihelyt részletesebb jelentések állnak rendelkezésünkre, visszatérünk erre a tárgyra.

Der englisch-französische Krieg gegen Russland

A megírás ideje: 1855 augusztus 17., 18.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 20., 21. (385., 387.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A harctéri eseményekről

London, augusztus 22. Penaud és Dundas tengernagyok jelentései megerősítik azt a véleményt, amelyet „Sweaborgnak, Észak Gibraltárjának dicsőséges megsemmisítéséről" („Times"[10]-terminológia) alkottunk. Ma pedig ezt olvashatjuk egy londoni napilapban is:

„Sweaborg nagyszabású bombázásáról csak annyit mondhatunk, hogy az ellenség a tűz elterjedésével feltehetően nagy kárt szenvedett. A jelek azonban nem arra mutatnak, hogy mi sokat nyertünk volna. Az eredmény sem ragyogó, sem tartós nem volt. A Keleti-tengeren minden feladat továbbra is elvégzésre vár."

Persze a „Times", amelynek a királynő franciaországi tartózkodásakor kellemes időre és kellemes újságokra van szüksége, amely néhány nap óta mindent csak couleur de rose* fest és optimista rohamokat színlel, a „Times" makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy Sweaborg „város" megsemmisítéséről álmodozzék.

Ami a Csornaja menti ütközetet illeti, értékeléséhez mindenekelőtt részletesebb tudósításokra van szükség. Minden azon fordul meg ugyanis, mennyiben folyt a harc a Csornaja átkelőhelyeiért és mennyiben tette a vízállás a folyót tényleges akadállyá. Ha a csata efféle akadály nélkül zajlott le a franciák arcvonala előtt, akkor ez igen rossz fényt vet az oroszokra. Ha viszont meg nem kerülhető átjárók erővel való elfoglalásáról volt szó, akkor magyarázatot kaptunk az oroszok nagy veszteségeire, és a csatát mindkét felet illetően tiszteletet érdemlőnek mondhatjuk. Továbbra sem világos azonban, miért nem kísérelték meg az oroszok a Bajdar-völgyön át való megkerülést. Az viszont bizonyos, hogy hacsak a szövetségesek nem vonulnak el önként, az oroszok most bebizonyították, hogy nem tudják elűzni őket a fennsíkról és a Csornaja vonalától. Helyreállt tehát a régi kutyaszorító.

---

* rózsaszínben – *Szerk.*

A Malahov elleni roham mindennap várható. Ha nem sikerül, akkor a szövetségesek súlyos helyzetbe kerülnek. Ha sikerül, ami mindamellett lehetséges, ha óriási veszteségek árán is, akkor ezzel a déli oldalt az oroszok még nem vesztették el, hacsak élelmiszerhiány miatt nem kell kiüríteniök. A szövetségesek azonban ezzel mindenesetre lehetőséget nyernének arra, hogy az oroszokat a tél beállta előtt kiűzzék onnan. A krími angol hadsereg egészségi állapotáról szóló hírek ellentmondóak. Az egyik jelentés szerint havonta 1000 angol katona válik szolgálatképtelenné a futóárkokban. Annyi bizonyos, hogy egyetlen ezredben, a 676 főnyi 10. huszárezredben, 161 beteg van. Dr. Sutherland, a kormány részéről a Krímbe küldött egészségügyi bizottság vezetője, Shaftesbury grófhoz intézett levelében többek között ezt írja:

„A július 7-vel végződő héten: az angol hadsereg létszáma 41 593 fő, az összes halálesetek száma: 150, ebből kolerában 71, mocsárlázban 17, hasmenésben 19, vérhasban 2 ember halt meg. A július 14-vel végződő héten: a hadsereg létszáma 42 513 fő, az összes halálesetek száma: 123, ebből kolerában 55, mocsárlázban 18, hasmenésben 10, vérhasban 5 ember halt meg. Sebeikbe haltak bele az első héten 44-en, a másodikon 30-an, összesen 74-en."

Július első két hetében tehát a betegségek következtében beállt halálesetek száma és a sebesülés következtében beállt halálesetek száma majdnem 4 : 1 aránylik egymáshoz. Dr. Sutherland a következő különbséget állapítja meg a hadsereg elmúlt téli és jelenlegi nyári egészségi állapota között:

„Télen a halandóság egészen más jellegű, mint nyáron. Az akkori okok közül — nevezetesen a rossz táplálkozás, a pihenés hiánya, a túlerőltetés, a ruha és a fedél hiánya, az elemekkel szembeni védtelenség, amelyek szinte az egész hadseregben skorbutot idéztek elő — alig áll fenn egy is. Akkor minden megbetegedés skorbutos volt, és ezért volt az a rettenetesen nagyarányú halálozás a szkutari kórházakban; csupán az írországi éhségpestist (1847) lehetett ehhez hasonlítani; most viszont mocsárlázzal és kolerával van dolgunk, amelyeknek intenzitását táborunkban kétségkívül enyhítette a katonák iránt tanúsított nagy gondosság."

Az ostromlott hadsereg egészségi állapota e pillanatban vitathatatlanul sokkal rosszabb, mint az ostromlóké. Dr. Sutherland levele azonban már csak azért sem tarthat igényt a feltétlen bizalomra, mert mint egy újabban történt eset bizonyítja, az angol táborban *büntetik* a bírálatot. Körülbelül hat héttel ezelőtt ugyanis a „Times" egy névtelen levelet közölt, amely

megbélyegezte azt a megbocsáthatatlan bánásmódot, melyben a június 18-i véres mészárlás sebesültjeit részesítették. A hadügyminisztérium a levél írójának nevét követelte a „Times"-tól. A követelés teljesítését megtagadták, hacsak Frederick Peel úr határozottan meg nem ígéri, hogy a levélírót leleplezései miatt nem fogják üldözni. Peel ezt a feltételt nem fogadta el, ám a parlamentben megbélyegezte a „Times"-t vonakodása miatt. Bakewell urat (assistent surgeon*), a szóbanforgó levél szerzőjét időközben Szkutariba küldték betegszabadságra. Ez július közepén történt. A táborbeli hatóságok valamilyen úton-módon rájöttek, hogy ő volt a tudósítás szerzője. Háta mögött, *távollétében* a magasabb rangú egészségügyi tisztviselőkből – nagy részüket Bakewell levele szintén kompromittálta – vizsgálóbíróságot alakítottak, amely elítélte, anélkül hogy alkalmat nyújtott volna neki a védekezésre vagy arra, hogy vádját bizonyítékokkal alátámassza. Augusztus 3-án a hadsereg általános ordre du jour-jában** közölték elmozdítását. Ezen az eseten lemérhető a hadsereg egészségi állapotáról, a sebesültek ápolásáról stb. kiadott angol hivatalos és félhivatalos jelentések szavahihetősége.

Über die Ereignisse auf den Kriegsschauplätzen

A megírás ideje: 1855 augusztus 22.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 25. (395.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – segédorvos – *Szerk.*

** – napiparancsában – *Szerk.*

[Karl Marx]

Napier levele

London, augusztus 24. Sir *Charles Napier* a mai napilapokban levelet tesz közzé[298], amely lényegében megerősíti a sweaborgi eseményekről alkotott véleményünket. E levélből az alábbi kivonatot közöljük:

„Abból, amit magam írtam, valamint Dundas tengernagy jelentéséből kitűnik, hogy ha tervemet szószerint követték volna, Sweaborg már nem létezne. Kitűnik, hogy a szövetségeseknek csak 43 ágyúnaszádjuk és mozsárnaszádjuk volt, és hogy sok mozsárnaszád használhatatlanná vált. Legalább 100-ra lett volna szükségük. Sir James Graham egy 1854-ben hozzám intézett levelében 200-ra becsülte az ilyen hajókban fennálló szükségletet. Ha ennyi rendelkezésre áll, akkor folytatni lehetett volna a bombázást úgy, hogy az embereket felváltják, ahogyan a futóárkokban felváltják őket. A mozsarak időközben lehűlhettek volna, és a bombázás addig folytatódhatott volna, amíg kő kövön nem marad és átjáró út nem nyílik a sorhajók számára, hogy bejutva befejezzék a munkát. Ehelyett az admiralitás, úgy látszik, nem látta előre, hogy a mozsarak nem állhatnak a végtelenségig egy helyen, noha a szevasztopoli jelentések bizonyára felvilágosították erről. Így hát ez a hadművelet, amelyet látszólag nagy körültekintéssel hajtottak végre, csak igen részleges sikerrel járt, mert Dundas tengernagy bevallja jelentésében, hogy az oroszok tengeri védőműveiben alig esett valamelyes kár. Ha Dundas tengernagy kielégítőbb eszközökkel rendelkezik, akkor a bombázást addig folytathatta volna, amíg a jó idő tart, a flották pedig, ahelyett hogy visszatérnek Nargenba, horgonyt vethettek volna Sweaborgban.

Az első évben talán még meg lehetett bocsátani az admiralitásnak az eszközök hiányát, a másodikban azonban már semmi esetre sem. Ágyúnaszádok és mozsárnaszádok helyett úszó *vas*ütegeket építtetett, amelyek alig tudtak úszni, és még ha tudnak is, haszontalanok lettek volna, mert Sweaborgtól 400 yardnyi körzeten belül bizonyos, hogy megsemmisítik őket, 400 yardon túl viszont semmiféle kárt nem okozhattak volna.

Az első kísérlet a vassal egymilliójába került az országnak, és hová lett az a millió? A második kísérlet sem került félmilliónál sokkal kevesebbe, s ezek a vasütegek még mindig nem hagyták el kikötőinket és valószínűleg nem is fogják sohasem elhagyni. Ez annak az eredménye, hogy hozzá nem értő emberek állnak az élen. A minisztereket kényszerítették arra, hogy megreformálják a hadügyminisztériumot. Mikor gondolnak majd az admiralitás reformjára? Ameddig ezt el nem végzik, addig az ablakon dobják ki a nép pénzét. Úgy látszik, az admiralitás nem értette meg, hogy mi lesz a bombázás hatása, bár én már több mint egy évvel ezelőtt megmondtam ott, hogy mi történik majd; s ha olvasták volna a történelmet, akkor tudnák, hogy Martinique-ot mozsárnaszádokkal vették be; ott éppúgy nem voltak kazamaták az egész helyőrség számára, mint Sweaborgban. Dundas tengernagy állítása szerint terve egyáltalán nem irányozta elő, hogy a sorhajókkal megpróbáljon általános támadást indítani a védőművek ellen, és hadműveletei ezért arra szorítkoztak, hogy annyira lerombolja az erődöt és a hadszertárakat, amennyire ez mozsarakkal lehetséges.

Ha Dundas tengernagynak elegendő eszköz állt volna rendelkezésére, akkor a védőművek megtámadását belefoglalta volna tervébe és egész flottáját összevonta volna, hogy készen álljon az ágyúnaszádok és mozsárnaszádok okozta ijedtség és zavar kihasználására. A tűz előidézte hőség már önmagában is távol tartotta volna a helyőrséget az ágyúktól, a flotta bejutott volna Sweaborgba és erődítményeket, szigeteket stb. a pokolba repített volna — ahelyett, hogy csupán faépületeket és hadszertárakat tegyen tönkre és az igazi munkát ismét elhalasszák jövő évre."

Napier így fejezi be levelét:

„Sir James Graham egyike volt azoknak a minisztereknek, akik szeptember közepén Szevasztopolba küldték a brit hadsereget, szállítóeszközök, élelmiszerek, sátrak, ruházat és kórházak nélkül, hogy egy szörnyű telet töltsön ott és elpusztuljon — és ő volt az a miniszter, aki rá akart bírni engem, hogy október végén álljak egy brit flotta élére és zúzassam szét Sweaborg sziklái között. Talált két tengerésztisztet, akik szégyenükre aláírták hozzám intézett sértő levelét, és ezek az emberek még most is az admiralitásban vannak. Így irányítják ennek az országnak a tengerészetét! A Keleti-tengeren eltöltött két nyár leckéül fog szolgálni az admiralitásnak. Birtokában vannak Kronstadt megtámadására készített terveim és valószínűleg Dundas tengernagy tervei is. Sir James Graham

és két bűntársa ezért jövő nyáron bizonyára felkerekednek, és maguk hajtják végre e terveket."

Ein Brief Napiers

A megírás ideje: 1855 augusztus 24.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 augusztus 27. (397.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Ausztria és a háború

Egy másik helyen közöljük olvasóinkkal egy osztrák tiszt beszámolóját Ferenc József császárnak a galíciai hadseregnél nemrég tett szemleútjáról. A szerző az út eseményeinek elbeszélésével és a császári haderők elosztásáról tett megállapításaival megerősíti azt az előző alkalmakkor kifejtett véleményünket, hogy Ausztria, amikor tavaly háborús előkészületeket tett, semmi esetre sem komédiát játszott a nyugati hatalmak megtévesztésére. Bizonyára nem hozhatott volna ilyen áldozatot csak azért, hogy port hintsen a világ szemébe.[299]

Való igaz, hogy Ausztriát csak a legvégső szükség késztette az Oroszország elleni fegyverkezésre; és csakugyan, amíg csak halogatni lehetett a dolgot, Ausztria belekapaszkodott a béke kilátásának szalmaszálába, amelyet Oroszország csalétkül odatartott. Végül mégis elfogyott a türelme, és Szentpétervár meglepődéssel, nem minden ijedtség nélkül tapasztalta, hogy az osztrák hadoszlopok felvonultak a galíciai határra. Olyan időben történt ez, amikor az oroszok az ilyen fegyverkezésnek még a puszta lehetőségét sem tételezték fel és teljesen ki volt zárva, hogy orosz részről hasonló létszámú hadsereget hasonlóan rövid idő alatt össze tudjanak vonni. Ezért ismét a diplomácia művészetéhez kellett folyamodni. Felesleges megismételni, hogy ez milyen módon és milyen sikerrel történt. Egykettőre feloszlatták az egész hatalmas hadsereget, amelyet csak nemrég vontak össze a galíciai határon[300], és ez részben enyhítette Oroszországnak e térséggel kapcsolatos félelmeit. Azért mondjuk, hogy részben, mert ezzel a hadsereggel két fontos mozzanat merült fel, amelyek nem tűntek el a hadsereg feloszlatásával. Ezek pedig azok az erődítmények és vasutak, amelyeket a hadsereg galíciai tartózkodása idején építettek, újítottak fel vagy egészítettek ki.

A birodalom minden más részében a kormányt az az elv vezérelte, hogy a vasútvállalkozást hagyja magánspekulánsokra, sőt, feltűnően elhanyagolták a nyugati vasút építését, melynek Bécset össze kellene kötnie Mün-

chennel, ezzel szemben Hess báró, a galíciai főparancsnok, több ezer katonát foglalkoztatott egy olyan vonal építésén, amelynek, bármilyen nagy is a stratégiai értéke, kereskedelmi haszna, legalábbis jelenleg, kétséges; más körülmények között e vonal építésének terve még legalább harminc évig magánmérnökök íróasztalfiókjában maradhatott volna. Oroszország számára semmi nem lehetett kellemetlenebb e vasutak építésénél, mert ezek révén Ausztria most nem egészen ötödannyi idő alatt képes ismét összevonni imént feloszlatott hadseregét, mint amennyi időre Oroszországnak szüksége van ahhoz, hogy hasonló hadsereget felállítson. Aki nem sajnálja a fáradságot, hogy áttanulmányozza az osztrák vasútvállalkozások statisztikáját, és azt, amit merőben politikai célból keleten tettek, összehasonlítja azzal a csekély figyelemmel, amelyet a kereskedelmi érdekekre fordítottak nyugaton, nem hiheti, hogy e galíciai vasutak építését csupán azért siettették annyira, hogy félrevezessék a világot. Teljesen világos, hogy az Ausztriát Bajorországgal összekötő nyugati vonalak gyors befejezése sokkal jobban megfelelt volna ennek a célnak.

Véleményünket még inkább megerősíti az a tény, hogy Ausztria keleti tartományaiban nemrég kiterjedt erődjavítási munkálatokat végeztek és új erődöket építettek. Vasutakat lehet stratégiai meggondolásokból építeni, meg nem is, de egy erődrendszer létesítése és kiegészítése, valamint az ilyen munkálatok okozta improduktív kiadás bizonyosan nem tűr a közvetlen szükségleteken túlmenő magyarázatot. Amit az Ausztria keleti és nyugati részén folyó vasútépítések méreteinek arányáról mondtunk, még sokkal fokozottabban érvényes ezekre az erődítményekre. Az osztrák birodalom harminchat erődjéből hét közvetlenül és kilenc közvetve a keleti védelmi vonalhoz tartozik, s ezeknek legtöbbjét csak nemrég tökéletesítették nagymértékben, mint például Krakkót, Przemyślt és Zaleszczykit. Az első kettő Lemberggel együtt, amelyet fekvése miatt nem lehet megerősíteni, a varsói utat uralja; a harmadik Galícia legkeletibb szélén, a fontos orosz erőddel, Hotyinnal szemközt fekszik. Krakkót elsőrendű erőddé tették, és minden védőművét, éppúgy, mint a többi galíciai erődét, teljes háborús készültségbe hozták. Egykor szokás volt az osztrák hadseregnél, hogy az erődök parancsnokságát egyfajta tisztes nyugállományként öreg, kiszolgált tábornokokra bízták, és ezeket a helyeket egyfajta száműzetésnek tekintették olyan tisztek számára, akik kegyvesztettek lettek az udvarnál; most azonban egész keleten és északkeleten valóban rátermett embereket, érdemes tábornokokat és kiváló vezérkari tiszteket látunk az erődök parancsnoki posztjain. Krakkó parancsnoka Wolter tábornagy, Przemyślé Ebner vezérőrnagy, Zaleszczykié Gläser vezérőrnagy, az erdélyi Gyulafehérváré Sedlmayer

tábornok és az északnyugati határszélen levő Olmütz von Böhm tábornok. Ugyanakkor nyugaton éppen fordított a helyzet — ott mind az emberek, mind a dolgok úgyszólván roncsok, amelyeket nyugodtan átadnak a további enyészetnek. De mennyire megváltozna ott a kép, ha a nyugati hatalmak megengednék maguknak, hogy Ausztria politikáját kétértelműnek nevezzék! Mennyire sietnének az osztrák hatóságok, hogy helyreállítsák a most aligha erődszámba vett, negyven Miksa-toronnyal[301] ellátott Linzet, valamint Salzburgot, amely hajdan elsőrendű erőd volt! Mit látunk ehelyett? Halotti csendet és mindennemű harci előkészület teljes hiányát. Még a keletről visszatérő katonák is, akik azt remélték, hogy ott babérokat fognak aratni, elvesztik harci kedvüket, mihelyt a bajor határhoz közelednek.

Minthogy ezek önmagukért beszélő tények, már csak egy tisztázandó kérdés marad, nevezetesen: kinek a hibája, hogy az osztrák politika meghiúsult és hogy ezt az országot újabb óriási adóssággal terhelték meg, amely számára és nyilvánvaló szövetségesei számára semmiféle közvetlen előnnyel nem jár? Tudjuk, hogy a Bécsben elterjedt és Németországban mindenütt visszhangzott vélemény szerint Ausztria visszariadt, abbeli félelmében, hogy Poroszországban *második ellenfelet támaszt maga ellen*, és mert egy Németország segítsége nélkül indított háború nem nyújt semmiféle biztosítékot annak oly gyors befejezésére, amilyet a birodalom kivételes helyzete megkíván. Mi azonban feltétlenül kitartunk az ellenkező nézet mellett. Úgy véljük, hogy ha Ausztria merészen megtámadta volna az orosz hadsereget, akkor Poroszország és Németország többi része kénytelen lett volna, többé-kevésbé lassan és kelletlenül, nyomdokaiba lépni.

Kit kell tehát felelőssé tennünk a jelenlegi osztrák politikáért? Angliát, amelyet ez a kiváló tétovázó és bőbeszédű szédelgő, Lord Palmerston vezet. Állításunk bizonyítása végett el kell hagynunk a katonai tábort és be kell hatolnunk a diplomácia labirintusába. Július 23-án Disraeli úr megkérdezte Lord John Russellt, mire alapozta azt a kijelentését, amely szerint „a krími expedíció egyik fő oka az volt, hogy Ausztria vonakodott átkelni a Pruton". Lord John nem tudott visszaemlékezni, illetve azt mondta, hogy kijelentésének „alapja bizonyos általános jellegű visszaemlékezés". Disraeli úr ekkor feltette ugyanezt a kérdést Lord Palmerstonnak, aki

> ..nem óhajtott válaszolni effajta kérdésekre, mert darabonként ragadták ki őket a tárgyalások hosszú sorából, amelyeket őfelsége kormánya folytatott azon uralkodók egyikének kormányával, aki bizonyos fokig őfelsége szövetségese. Ami önmagát illeti, mindössze azt mondhatja, mindig azon

a nézeten volt, hogy a Krím az a hely, ahol a legeredményesebb csapást lehet mérni Oroszország fekete-tengeri túlsúlyára; és ha nem is lett volna semmilyen más ok, véleménye szerint ez bőségesen elegendő lett volna az expedícióhoz." „Az volt a véleményem", jelentette ki, „hogy a krími expedíció a leghelyesebb lépés volt, amelyet tehettünk."

Így tehát megtudjuk Lord Palmerstontól, hogy a krími expedíciót nem Ausztria, nem Bonaparte, hanem jómaga kezdeményezte. Június 26-án Lord Lyndhurst Ausztria elleni heves kirohanásában kijelentette, hogy Ausztria

„június elején elhatározta, hogy követeli Oroszországtól a fejedelemségek kiürítését. A követelés igen erős kifejezésekkel történt, mintegy azzal fenyegetőzve, hogy amennyiben a követelést nem teljesítik, Ausztria erőszakhoz folyamodik a dolog biztosítására."

Néhány történelmi megjegyzés után a tudós lord így folytatta:

„Indított-e hát Ausztria nyomban ezután valamilyen támadást Oroszország ellen? Megkísérelte-e, hogy bevonuljon a fejedelemségekbe? Korántsem! Heteken át tartózkodott minden ténykedéstől, addig a percig, amikor Szilisztria ostromát megszüntették és az orosz hadsereg visszavonulóban volt, amikor maga Oroszország bejelentette, hogy bizonyos időn belül kiüríti a fejedelemségeket és visszavonul a Prut mögé."

Lord Lyndhurst ilymódon Ausztria szemére veti, hogy másként beszél, mint ahogyan cselekszik. A vitában Lord Clarendon követte, és az ő révén fogalmat alkothatunk arról a szellemről, amely a májusi és júniusi Ausztriát a júliusi és augusztusi Ausztriává változtatta át. Azt mondja, hogy

„amikor Ausztria egymás után kötelezettségeket vállalt Angliával és Franciaországgal szemben, és amikor azokat a nagyarányú és költséges háborús előkészületeket tette — továbbá amikor sürgetően javasolta, hogy Franciaország és Anglia küldjenek katonai megbízottakat Hess tábornok főhadiszállására, kétségtelenül háborús szándékok és várakozások töltötték el. De azt is várta, hogy a szövetséges hadseregek még jóval a hadműveletek megkezdésére alkalmas évszak beállta előtt döntő győzelmeket fognak aratni a Krímben, úgyhogy felszabadulván, képesek lesznek Ausztria haderőivel egyetértésben más hadműveletekbe bocsátkozni. Ez sajnos, nem történt meg, és ha Ausztria felszólításunkra megüzeni a háborút, akkor azt minden valószínűség szerint egyedül kellett volna viselnie."

Így tehát Lord John Russell magyarázata homlokegyenest ellentmond Lord Clarendon kijelentésének. Lord John azt állította, hogy a krími expedíció azért indult útnak, mert Ausztria vonakodott átlépni a Prutot — vagyis állást foglalni Oroszország ellen. Lord Clarendon azt mondja nekünk, hogy Ausztria a krími expedíció miatt nem foglalhatott állást Oroszország ellen.

Ezután haszonnal vehetjük szemügyre Lord Ellenborough-nak egy meg nem cáfolt kijelentését:

„Mielőtt a krími expedíciót útjára bocsátották, Ausztria javasolta, hogy a jövőbeni hadműveletekre vonatkozólag felveszi a kapcsolatot a szövetséges hatalmakkal; a szövetségesek azonban, előre megalkotott vélemények alapján cselekedve, elindították az expedíciót, és ekkor Ausztria azonnal bejelentette, hogy egyedül nem harcolhat az oroszokkal, és hogy a krími expedíció arra kényszeríti, hogy más eljárási módhoz folyamodjék. Egy későbbi időszakban, éppen a bécsi konferencia kezdetekor, amikor a lehető legfontosabb volt, hogy Ausztria velünk egyetértésben cselekedjék, — ebben az időben önök, még mindig kizárólag krími hadműveleteik sikerét tartva szem előtt, Ausztria közvetlen szomszédságából visszavontak 50 000 főnyi jó török csapatot, és ezzel megfosztották attól az egyetlen támogatástól, amelyre egy Oroszország elleni háborús expedíció esetén számíthatott volna. Ebből, milords, és Clarendon gróf legutóbbi kijelentéseiből is világosan következik tehát, hogy a mi meggondolatlan krími expedíciónk bénította meg Ausztria politikáját és kényszerítette olyan nehéz helyzetbe, amely azonnal megakadályozta abban, hogy a becsülete, méltósága és érdeke szempontjából fontos útra lépjen. Mielőtt ez az expedíció a Krímbe vitorlázott volna, bátorkodtam figyelmeztetni a kormányt, hogy mik lesznek ennek a szükségszerű következményei. Figyelmeztettem arra, hogy milyen hatással lesz ez az expedíció Ausztria politikájára."

Lord Ellenborough tanácsát nem fogadták meg. Palmerston éppen abban a pillanatban küldte el a szevasztopoli expedíciót, amikor annak elindulása a leginkább alkalmas volt arra, hogy Ausztriát megakadályozza és eltérítse az Oroszország elleni hadicselekményektől. Csaknem úgy fest a dolog, mintha segítséget kívánt volna nyújtani Anglia nagy ellenségének és mintha szándékosan csalta volna Ausztriát jelenlegi kétértelmű helyzetébe a fejedelemségekben, szolgáltatta volna ki az orosz diplomáciának és tuszkolta volna még közelebb annak a szakadéknak a széléhez, amelybe végül bele kell zuhannia. Ebben az ügyben, mint oly sok másban hosszú

és dicstelen pályafutása során, Palmerstonnak, bármi lett légyen is valódi szándéka, fényesen sikerült egyedül Oroszország érdekeit szolgálni.

Austria and the War

A megírás ideje: 1855 augusztus vége

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 szeptember 13. (4493.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A katonák fenyítése

London, augusztus 28. Van a brit hadseregnek egy intézménye, amely elegendő annak az osztálynak a jellemzésére, amelyből a brit katona toborzódik. A *korbácsbüntetésre* gondolunk. A francia, a porosz és több kisebb hadseregben nem létezik már testi fenyítés. Még Ausztriában is, ahol az újoncok nagyobb része félbarbárokból áll, láthatóan törekszenek e büntetés megszüntetésére; így például a vesszőfutást nemrég törölték az osztrák katonai törvénykönyvből. Angliában viszont továbbra is teljes érvényben van a „cat-o'-nine-tails" (a kilencfarkú macska) – ez a kínzóeszköz, amely tökéletesen egyenrangú az orosz kancsukával. Valahányszor a parlamentben felvetették a katonai törvényhozás reformját, az öreg tollas fövegesek mind a „cat" pártját fogták, és senki sem szenvedélyesebben, mint az öreg Wellington. Nekik a megkorbácsolatlan katona megfoghatatlan lény. Bátorság, fegyelmezettség és legyőzhetetlenség az ő szemükben kizárólag olyan emberek tulajdonságai voltak, akik legalább ötven ütés sebhelyét viselik a hátsó részükön, mint a hajdani vazallusok a címert.

Az egyedüli reform az volt, hogy a korbácsütések számát ötvenre korlátozták. E reform hatékonysága kiviláglik abból a tényből, hogy körülbelül egy héttel ezelőtt Aldershotban egy közlegény kevéssel azután, hogy harminc korbácsütést kapott, kilehelte lelkét. Ez alkalommal azt a kedvelt módszert alkalmazták, hogy a „cat-o'-nine-tails-t" vizeletbe áztatták. A vizelet alkalmazása a nyers és vérző húsra csalhatatlan recept arra, hogy a pácienst az őrületig kínozzák. A kilencfarkú macska nemcsak kínzóeszköz, eltörölhetetlen nyomokat is hagy, egy életre megbélyegzi az embert. Az ilyen megbélyegzés még a brit hadseregben is örökös szégyen. A megkorbácsolt katonát bajtársai kitaszítják. De a brit katonai törvénykönyv szerint az ellenséggel szemközt a büntetés csaknem kizárólag korbácsolás lehet, és ilymódon az a büntetés, amelyet védelmezői úgy magasztalnak mint az egyetlen eszközt a fegyelem fenntartására a döntő pillanatban, a fegyelem szétzüllesztésének legbiztosabb eszköze azáltal, hogy letöri a katona morális tartását és point

d'honneur-jét*. Ez megmagyaráz két furcsa tényt. Először azt, hogy *olyan sok az angol katonaszökevény Szevasztopolnál.* Télen, amikor a brit katonáknak emberfeletti erőfeszítéseket kellett tenniök, hogy a futóárkokat őrizzék, azokat, akik nem tudtak negyvennyolc-hatvan órán át ébren maradni, megkorbácsolták. Gondoljuk csak el! Megkorbácsolni olyan hősöket, amilyeneknek a brit katonák bizonyultak a Szevasztopol előtti futóárkokban és az inkermani csatában[130]! De a haditörvények nem hagytak más választást. A hadsereg legjobb katonáit, ha győzött rajtuk a fáradtság, megkorbácsolták, s ezek meggyalázva átszöktek az oroszokhoz. Nem mondható súlyosabb elmarasztaló ítélet a korbácsolási rendszerről, mint ezek a tények. Nem volt még olyan háború, amelyben bármely nemzet katonái említésreméltó számban átszöktek volna az oroszokhoz. Tudták, hogy rosszabbul bánnának velük, mint a saját soraikban. Az angol hadsereg számára volt fenntartva, hogy az ilyen szökevények első számottevő kontingensét szolgáltassa, és maguknak az angoloknak a tanúságtétele szerint a „cat-o'-nine-tails" toborozta Oroszországnak ezeket a szökevényeket.

A másik tény az a nehézség, amelybe Anglia beleütközik, valahányszor kísérletet tesz idegenlégió alakítására. Bár a brit katonai törvénykönyv névleg az idegen alakulatokra is érvényes, már az antijakobinus háború idején ténylegesen el kellett ejteni a botbüntetést. E század elején néhány eretnek angol tábornok, többek között Sir Robert Wilson, bíráló pamfleteket tett közzé a katonák testi fenyítése ellen. Sir Francis Burdett több mint tíz éven át mennydörgött a parlamentben a „cat-o'-nine-tails" ellen és „a flogged nation-nek" (megkorbácsolt nemzetnek) mondta az angolt. Az alsóházban erélyes szekundánsokra talált Lord Folkestone és a híres Lord Cochrane (a mostani gróf Dundonald tengernagy) személyében. A sajtóban Cobbett rettenetes polémiát folytatott a „cat" ellen, amiért kétévi fegyházbüntetéssel bűnhődött. A Napóleon elleni háború utolsó éveiben volt egy rövidke idő, amikor a nemzet és a hadsereg elkeseredése olyan fokra hágott, hogy a mundérvizitáláshoz való vakbuzgó ragaszkodásáról, a franciák elől való megfutamodásáról és Madame Clarke-kal folytatott szerelmi viszonyáról egyaránt hírhedt yorki herceg kénytelen volt napiparancsot kiadni, amelyben minden tisztnek tudtára adták, hogy a korbácsolás gyakori előfordulása alakulataikban akadályozni fogja előléptetésüket.

Mivel magyarázható hát, hogy a „cat-o'-nine-tails" győzelmesen kiállta egy fél évszázad mindezen viharait? Nagyon egyszerű. Ez az az eszköz, amellyel fenntartják az angol hadsereg arisztokratikus jellegét, amellyel min-

* – becsületérzését; önérzetét – *Szerk.*

den magasabb posztot, a zászlóstól kezdve, öröklött juttatásként biztosítanak az arisztokrácia és a nemesség másodszülött fiainak. A „cat-o'-nine-tails" megszüntetésével megszűnne a közlegényeket és tiszteket elválasztó hallatlan távolság, amely valósággal két különböző fajra osztja a hadsereget. Ennek sorai egyúttal a nép magasabb rétegei előtt is megnyílnának, mint amilyenekből eddig rekrutálódott. Ez aztán az angol hadsereg régi berendezkedésének végét jelentené. A hadsereg alapjaiban forradalmasodna. A kilencfarkú macska az a Kerberosz, amely őrzi az arisztokrácia kincsét.

Züchtigung der Soldaten

A megírás ideje: 1855 augusztus 28.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 augusztus 31. (405.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A Csornaja melletti ütközet[302]

Az „Africa" postája, amelyet szerdán éjjel kaptunk meg, várakozásunk ellenére nem hozta magával Gorcsakov herceg jelentését a múlt hó 16-án a Csornajánál lezajlott csatáról. A francia és angol beszámolók azonban, amelyeket tegnap közöltünk, elég felvilágosítást nyújtanak az esemény nagyjából helyes megítéléséhez. A francia jelentésben az a meghökkentő, hogy hiányzik belőle az a hetvenkedési hajlandóság, amely a francia sabreuröknek* túlságosan is gyakran sajátja, és amely oly feltűnő volt Pélissier első jelentéseiben. Az agg tábornok most szokatlanul világos, szakszerű és a lényegről beszél; sőt, még az oroszok ez alkalommal tanúsított bátorságát is teljességgel elismeri, és jelentése előnyösen elüt Simpson tábornoknak a bevetett erők létszámát illető mulatságos számításaitól, amelyekből az tűnne ki, hogy 15 000 francia és szárd minden nagyobb erőfeszítés nélkül megvert 60 000 oroszt. A jelek szerint a tények a következőképpen alakultak:

Augusztus 16-án reggel, virradat előtt az oroszok leereszkedtek a Mackenzie-magaslatokról és hadállást foglaltak el a Csornaja felé lejtő dombok peremén. Gorcsakov herceg személyesen vezényelte őket, parancsnoksága alatt Read tábornok vezényelte a jobbszárnyat (a 7. és 12. hadosztályt), míg Liprandi az 5. hadosztállyal a jelek szerint a centrumot foglalta el, és a 17. hadosztály alkotta az oroszok balszárnyát. A 4. és a 6. hadosztály egyes részei szintén jelen voltak és úgy látszik a tartalék szerepét játszották. Az 5. hadosztály, valamint a 4-eshez és a 6-oshoz tartozó csapatok a 2. hadtestnek (Panyutyin hadtestének) részei, amely csak most érkezett a Krímbe; a többi régi krími csapat volt, amelyek minden bizonnyal erősen csökkent tényleges létszámmal vettek részt a csatában.

A Csornaja túlsó partján a terep nagyrészt sík, a balaklavai síkság folytatása a folyó irányába; de közvetlenül a part mellett ezt a síkságot kis dombok két csoportja szakítja meg, amelyek fokozatosan emelkednek a balaklavai

* – kardforgatóknak; bátor, de korlátolt katonáknak – *Szerk.*

oldal felől, a Csornaja felé viszont lejtenek és így jó védelmi állást nyújtanak a folyón átkelő ellenség ellen. E két dombcsoport között fekszik az a völgy, amelyben a brit könnyűlovasság rohamozott a balaklavai csatában. A hadállás jobbszárnyát képező keleti dombcsoportot La Marmora foglalta el két szárd hadosztályával, a másikat, az északnyugat felé nézőt pedig három francia hadosztály, amelyek ilymódon a hadállás centrumát és balszárnyát alkották. A franciákat d'Herbillon tábornok vezette, aki Camou hadosztályát a balszárnyon, a sajátját középen, Faucheux-ét pedig a jobbszárnyon állította fel, ahol ez érintkezett Trotti szárd hadosztályával. A hadállás erejét növelte a közvetlenül előtte levő két akadály: először a Csornaja, amelyen akkor át lehetett ugyan gázolni, de amely mégis arra kényszerítette az oroszokat, hogy csak bizonyos helyeken és keskeny front-on keljenek át rajta; másodszor a vízvezető csatorna, amelyet a legtöbb helyen a sziklába vésték és amely ilymódon, még ha át is jutottak már rajta, meredeken lejtő sziklafalat képez, amelyet meg kell mászni. A dombok szélén a franciák és a piemontiak néhány könnyű mellvédet emeltek, amelyek éppen elegendőek voltak ágyúik elrejtéséhez. A két dombcsoport úgyszólván néhány bástyát képezett, amelyek tüzérségükkel kölcsönösen védték egymást oldalról. Túl a Csornaján – amelyen híd vezetett át Csorgunnál, a szárdok szélső jobbszárnyán és egy fogadónál (oroszul traktyirnak nevezik) a franciák centrumával szemben – a piemontiaknak két századnyi előőrsük volt, a traktyirnál levő hidat pedig a franciák által megszállt gyenge hídfőállás fedezte. A francia előőrsök még hátrább voltak.

Az oroszok, miután 16-án reggel felállították tüzérségüket a Csornajától keletre eső magaslatokon, leküldték előretolta cspataikat a völgybe. Még nem kelt fel a nap, és a sűrű köd megkönnyítette a rajtaütést, mint Inkermannál[130]. Egy pillanat alatt megfutamították a szövetséges előőrsöket, és mire megvirradt, a hídfő és a folyó egész keleti partja a kezükben volt, s két francia ezreddel harcban álltak a hidakon való átkelésért. Azután a Camou és d'Herbillon francia hadosztályaival pontosan szemben felállított 7. és 12. orosz hadosztály két zárt oszlopban leereszkedett a völgybe; itt kialakították támadó hadoszlopaikat és két külön csoportban nyomultak előre – a 7. hadosztály részint gázolva, részint sebtében összeállított hajóhidakon kelt át a folyón és a vízvezető csatornán, és Camou ellen vonult; eközben a 12. hadosztály, amelynek egy része tartalékban maradt, d'Herbillon ellen indult a traktyirnál levő hídon át, amelynek védőit az oroszok elsöprő tömege egy pillanat alatt visszavetette. Az oroszok tőlük még sohasem látott gyorsasággal és hévvel nyomultak előre, át a vízvezető csatornán, föl a domboldalon. A 7. orosz hadosztály már egészen közel jutott a domb pereméhez.

amikor Camou vonalba fejlődött csapatai sortüzet nyitottak rájuk, majd oldalról és hátulról oly heves támadást indítottak ellenük, hogy az oroszok azon nyomban visszafordultak és gyilkos tűz közepette ismét átkeltek a folyón; ha hihetünk Pélissier-nek, ez a 7. hadosztály többé nem mutatkozott a csata folyamán. A középen a 12. hadosztálynak sikerült megmásznia a magaslatokat és megfutamítania több francia ezredet. Egy pillanatig bizonytalannak tűnt a csata kimenetele, amikor d'Herbillon támadásra parancsolta Faucheux hadosztályának egyik dandárját az orosz hadoszlopok balszárnya ellen, s rövid harc után az oroszokat lekergették a lejtőn, a franciák pedig követték őket és rövid időre visszafoglalták a hidat.

Gorcsakov azonban újabb támadást készített elő. A 12. hadosztály hátramaradt része valamint az 5. hadosztály leereszkedett a völgybe és fedezte a menekülőket, akik újra rendezték soraikat; most azután az egész 12. és 5. hadosztály előrenyomult egy második rohamra. Átkeltek a hídon, illetve gázolva annak jobb és bal oldalán, majd nagy lendülettel előrenyomultak a szövetségesek centruma (d'Herbillon és Faucheux hadosztálya) ellen. De addigra már a franciák tüzelőállásba hozták egész tüzérségüket; frontálisan lőtték az orosz hadoszlopokat, míg a szárd tüzérség oldalba támadta őket. E gyilkos tűz ellenére kitartóan és gyorsan haladtak előre és ismét elérték a magaslatokat. Itt az összpontosított, vonalba fejlődött francia erőket találták, valamivel a domb pereme mögött. Mihelyt a hadoszlopok éle majdnem elérte a peremet, a franciák sortüzet adtak le rájuk, s elölről és oldalról szuronnyal rontottak nekik. A küzdelem ugyanolyan rövid ideig tartott, mint az előbb. Az oroszok meghátráltak, és a szövetségesek puska- és tüzérségi tüzétől üldözve, rendezetlenül menekültek át a folyón. Az oroszoknak ez a második veresége voltaképpen eldöntötte a csatát. Az oroszok gyalogságuk háromötöd részét bevetették és nem remélhették, hogy új erősítések érkeznek a csatatérre; a szövetségesek ugyan szintén bevetettek öt hadosztályuk közül hármat, de újabb csapatok siettek támogatásukra a Szevasztopol alatti táborból. Pélissier elküldött két további sorhadosztályért és egy gárdahadosztályért, és ezek közeledtek is. Ekkor körülbelül reggel 8 óra volt.

Gorcsakov e kedvezőtlen esélyek ellenére újabb támadásra szánta rá magát. A 17. hadosztálynak kellett most előremennie, hogy magot képezzen a megvert csapatok azon része számára, amely még alkalmas volt arra, hogy az ellenség ellen vezessék. A támadás vonalát ismét balra tolták; ezúttal Faucheux hadosztályát rohanták meg az oroszok. De hiába. A francia és a szárd tüzérség keresztüze megtizedelte őket, mielőtt még a dombok tetejére érhettek volna, a francia sorkatonaság pedig ismét megtörte hadoszlopaikat és visszavetette őket a folyó túlsó oldalára, míg a piemontiak (Trotti had-

osztálya) oldalba támadták őket és teljessé tették a győzelmet. Már csak a 4. és a 6. hadosztály csapatai voltak épek, összesen körülbelül egy hadosztálynyi létszámban. Az ő bevetésük teljesen haszontalan lett volna. A vereség félreismerhetetlen volt; ennek megfelelően az oroszok – előrehozva tüzérségüket – megkezdték a visszavonulást. Saját állásuk olyan erős volt, hogy Pélissier megítélése szerint megtámadása szóba sem jöhetett; ennélfogva csupán a tüzérség és a lövészek háborgatták őket. Ebben a csatában az oroszok veszteségei a szövetségesekéihez viszonyítva óriásiak voltak. Az előbbiek mintegy 5000 halottat, sebesültet és foglyot vesztettek; az utóbbiak csak körülbelül 1500-at. Ennek az okát abban kell keresnünk, hogy az oroszoknak valamennyi rohamukat a szövetségesek igen erős tüzérségi tüzében kellett elvégezniök, különösen a piemontiak tüzében, akiknek tizenhatfontos ágyúi, bár nehezen mozgathatók, de ha már egyszer tüzelőállásba hozták őket, nagyon nagy hatásúak.

Az oroszok itt kizárólag frontális támadást hajtottak végre. Lehetetlennek látszott, hogy a francia balszárnyat Inkermannál megkerüljék, mert a szemközti hegyhát nyúlványain felállított francia ütegek uralták ezt a helységet. Ahhoz pedig, hogy jobbról kerüljék meg a szövetségeseket, az oroszok zömének le kellett volna ereszkednie a Bajdar-völgybe, ahol a terep nyilvánvalóan túlságosan bonyolult az ilyen nehézkes csapatok számára. Ezért a frontális támadást választották, és igen helyesen kísérletet tettek a rajtaütésre. A rajtaütés részben sikerült, de nem hajtották végre a kellő energiával. Az oroszoknak, amikor a Csornaja átkelőhelyeit hatalmukba kerítették, a kéznél levő egész tömeget előre kellett volna hajtaniok, hogy kihasználják előnyüket, mielőtt még a franciák magukhoz térhetnek az első csapás után. Ehelyett annyi időt adtak ellenfeleiknek, amennyi csapataik és tüzérségük felállításához szükséges, és mire az oroszok elérték a Csornaját, úgyszólván már meg is szűnt annak a rajtaütésnek a hatása, amely pedig a kezükre játszhatta volna a franciák által megszállt magaslatokat. Ez újabb bizonyíték arra, hogy milyen nehéz az orosz csapatokat mozgásba hozni olyan körülmények között, amikor gyorsan kellene cselekedniök, az alsóbb parancsnokoknak pedig a saját ítélőképességüket kellene használniok.

A franciák mindig hírhedtek voltak arról, hogy bizonyos mértékben lenézik az előőrsszolgálatot. Még a legjobb időszakukban is egy tevékeny ellenfél bármely éjszaka minden különösebb kockázat nélkül meglephette előőrseiket és felriaszthatta táborukat. Ezúttal bebizonyították a franciák, hogy erre még a lassan mozgó oroszok is képesek. Fő állásuk oly közel volt a Csornajához, hogy előretolt csapataiknak vagy sokkal előbbre kellett volna nyomulniok, vagy – ha a terepviszonyok ezt nem engedték meg – annyira meg kel-

Engels vázlata a Csornaja melletti ütközetről

lett volna erősíteni őket, hogy kitarthassanak mindaddig, míg a tábor nem kap fegyverre. A franciák azonban megfelelő elővéd nélkül szálltak táborba, következésképpen az oroszok fő állásuk ellen vonulhattak, mielőtt még a franciák képesek lettek volna latba vetni teljes ellenálló erejüket. Az oroszoknál aktívabb ellenfél olyan gyorsan tolt volna előre túlerőt, hogy a franciák megszállta magaslatokat feltétlenül elfoglalta volna, mielőtt bármiféle szabályos és rendszeres ellenállásra kerülhetett volna sor. De maguk az oroszok féltek attól, hogy csapataik egy vagy két hadosztályát szürkületben harcolva kockára tegyék, és így elvesztették mindazon előnyöket, amelyeket a rajtaütéssel szereztek.

A franciák a magaslatokra már feljutott orosz hadoszlopok visszaverésével szerzett döntő és könnyen kivívott sikereiket egy olyan taktikai rendszernek köszönhetik, amelyet ők ez ideig nem gyakran alkalmaztak. Ezt a harcmódot nyilvánvalóan az angoloktól tanulták, akik ennek mesterei. Egy dombsor védelménél nagyon előnyös, ha csapatainkat közvetlenül a dombhát mögé rejtjük el, ahol teljesen védettek, vonalban állítjuk fel őket és bevárjuk az ellenséges hadoszlopok megjelenését. Mihelyt a hadoszlopok élei felbukkannak a dombháton, vonalunk sortüzet nyit, amire legfeljebb néhány puska válaszolhat, majd elölről és oldalról szuronnyal rontunk rájuk. Így harcoltak az angolok Bussacónál, Pamplonánál, Waterloonál[303] és egyéb csatákban, mindig sikerrel. De az európai kontinens csapatai úgy látszik teljesen elfelejtették a dombsorok védelmének ezt a szinte csalhatatlan módszerét. A taktikai kézikönyvekben szerepelt ugyan, de a gyakorlatban úgyszólván eltűnt, mert általánosan előnyben részesítették a csatárokkal fedezett hadoszlopokat. A franciák nagy elismerést érdemelnek, hogy ezt az egyszerű és hatásos manővert átvették hajdani ellenfeleiktől. Ha oszlopokban állnak fel, aligha kétséges, hogy az oroszok nagyobb előnyökkel rendelkeztek volna velük szemben és talán még győznek is. De ahogyan a dolgok alakultak, a vonalba állított gyalogság tüze, amelyet a hatásos tüzérségi tűztől szétzilált és a meredek domb megmászásától kifáradt ellenségre zúdított, elsöprő erejűnek bizonyult; és egy derekas szuronyroham elegendő volt ahhoz, hogy visszavesse azokat a tömegeket, amelyeknek harci szelleme már megtört, mielőtt még a villogó acél ott lett volna közvetlenül előttük.

Ez a háború harmadik szabályos ütközete, amelyet nyílt mezőn vívtak és amelyet az almaihoz[56] és az inkermanihoz[130] hasonlóan az jellemez, hogy viszonylag rövid ideig tartott. Napóleon háborúiban a csaták jellemzője volt a sok bevezető csatározás; mindkét fél igyekezett kipuhatolni az ellenséget, mielőtt a döntő pontokon és döntő tömegekkel harcba szállt volna vele; és csak miután mindkét fél harcba vetette csapatainak többségét, kísérelték

meg a döntő csapást.* Itt viszont azt látjuk, hogy nem vesztegetik az időt, nincs csetepaté az ellenség kifárasztására; a csapást nyomban mérik, és egy vagy két támadás eredményétől függ a csata sorsa. Ez sokkal bátrabbnak látszik, mint a napóleoni harcmodor; de ha a kétszeres túlerő, amilyennel a szövetségesek az Almánál rendelkeztek, vagy az oroszok közismert nehézkessége a manőverezésben igazolni látszik is az efféle egyenes akciót, tény, hogy mindkét félnél a hadvezetés tudományának nagyfokú hiányát mutatja; és valahányszor az ilyen elv szerint cselekvő sabreurök olyan tábornokkal kerülnek szembe, aki jól érti a módját, hogyan kösse le a csapataikat, hogyan állítson csapdát nekik és hogyan csalja be őket ebbe, igen hamar nem túlságosan irigylésreméltó helyzetben lesznek.

Végül megismételjük, amit már gyakran elmondtunk: a jelenlegi háború fő jellemzője mindkét oldalon a katonák bátorsága és a tábornokok középszerűsége.

The Battle of the Chernaya

A megírás ideje: 1855 augusztus 31. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 szeptember 14. (4494.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* *A „Neue Oderzeitung"-ban a cikk így fejeződik be*: A krími harcmodor bátrabbnak látszik, de valójában csak mindkét fél tábornokainak középszerűségét bizonyítja, és igazolja azt a nézetünket, hogy az újabb időkben a hadtudomány a hadianyaggal fordított arányban fejlődött. Bár a Csornaja menti csata semmi esetre sem tanúskodik olyan perdöntően az oroszok ellen, mint az inkermani csata, mégis vitathatatlanul újból bebizonyítja a nyugati hadseregek fölényét. A prófétákat, akik azzal az ürüggyel, hogy „új" elemet fedeztek fel a történelemben, csupán modern színt és alakot adnak a római birodalom bukására vonatkozó régi iskolai emlékeiknek, arra utalja, hogy a gótok utódait ne a moszkovitákban keressék. – *Szerk.*

[Karl Marx]

Egy újabb brit leleplezés

Sir A. Burnes hátrahagyott írásait kivéve, melyeket apja tett közzé, hogy megtisztítsa fia emlékét a Lord Palmerstontól származó hamis ráfogástól, hogy ő kezdeményezte volna a dicstelen és szerencsétlen afgán háborút, és amelyek nyilvánvaló bizonyítékot szolgáltattak arra, hogy Sir A. Burnes úgynevezett jelentéseit, abban a formában, ahogyan Lord Palmerston azokat a parlament elé terjesztette, nemcsak annyira megcsonkították, hogy eredeti értelmük teljesen elferdült, hanem ténylegesen meg is hamisították és kifejezetten a közvélemény félrevezetésére koholt passzusokat tűzdeltek belé-jük[304] – ezeket kivéve talán még sohasem látott napvilágot olyan dokumentumsorozat, amely jobban ártana a brit kormány és az ebben az országban a hivatalok örökletes birtoklását élvező kaszt jó hírnevének, mint a Sir James Graham és Sir Charles Napier közti levélváltás, amelyet éppen most tett közzé az öreg admirális, hogy önmagát igazolja.[305]

Ebben a vitában Sir James Grahamnek van egy nagy előnye ellenfelével szemben; nincs olyan leleplezés, amely tovább csökkenthetné tekintélyét a világ szemében. Az az ember, aki fennhangon kérkedett azzal, hogy bűnrészes volt a Bandiera fivérek meggyilkolásában, akire rábizonyították, hogy *a londoni postán rendszeresen magánleveleket bontott fel és hamisított meg*, kizárólag a Szent Szövetség javára,[30] aki kutyamód hízelegve nyalta Miklós császár kezét, amikor az Angliában partra szállt, aki az új angol szegénytörvények[100] iszonyú kegyetlenségét még fokozta azzal a sajátos módszerrel, ahogyan ezeket alkalmazta, és aki csak néhány hónapja sikertelenül próbálta a zsúfolásig megtelt Ház előtt Layard úrra hárítani azon sérelmek gyalázatát, amelyeket ő maga okozott a szegény Christie kapitánynak – az ilyen embert méltán tekinthetjük edzett jellemnek. Közéleti pályafutásában van valami titokzatos. Nem rendelkezik sem azokkal a kivételes képességekkel, amelyek Lord Palmerstonnak lehetővé teszik, hogy egyik párthoz se tartozzék, sem azzal az örökletes pártbeli befolyással, amely Lord John Russellnak módot ad arra, hogy kivételes képességek nélkül boldoguljon, és mégis sike-

rült vezető szerephez jutnia a brit államférfiak között. E rejtély kulcsa nem a világtörténelem, hanem a „Punch"[7] évkönyveiben található. Ebben a tanulságos folyóiratban évről évre felbukkan egy természet után rajzolt kép, amelyet a következő lakonikus felirat ékesít: „Sir Robert Peel piszkos fickója". Sir Robert Peel becsületes ember volt, bár nem nagy ember; de mindenekfelett brit államférfi volt, pártvezér, akit éppen pozíciójának követelményei arra kényszerítettek, hogy sok piszkos munkát végezzen, amitől meglehetősen idegenkedett. Így Sir James valóságos istenáldásának bizonyult számára, és így vált Sir James nélkülözhetetlen, sőt nagy emberré.

Sir Charles Napier olyan család sarja, amely képességei és különcségei révén egyaránt kitűnik. A jelenkori szelíd emberfajták közepette a Napierek valamiféle primitív törzs benyomását keltik, amelynek természetes képességei lehetővé teszik, hogy elsajátítsa a civilizáció vívmányait, de nem teszik lehetővé, hogy meghajoljon annak konvenciói előtt, tiszteletben tartsa etikettjét vagy alávesse magát a fegyelmének. Ha a Napierek mindenkor jó szolgálatot tettek is az angol népnek, mindig civakodtak a kormányukkal és lázadoztak ellene. Ha rendelkeznek is a homéroszi hősök értékeivel, valamicske ezek hencegő hajlamaiból is megadatott nekik. Itt volt a néhai Sir Charles Napier tábornok, kétségtelenül Anglia legtehetségesebb katonája Marlborough korszaka óta, aki azonban nemcsak Sind meghódítása[306] révén, hanem legalább annyira a Kelet-Indiai Társasággal való civódásai révén vált híressé, amelyeket halála után családja tovább folytatott. Itt van Sir W. Napier tábornok, Anglia legkiválóbb katonai írója, akinek azonban nem kevesebb hírt szereztek örökös viszályai a brit hadügyminisztériummal – aki oly kevéssé volt tekintettel honfitársainak korlátolt előítéleteire, hogy a félszigeti háborúról írt híres történelmi művét[89] a brit könyvszemlék eleinte egyhangúlag az „e háborúról valaha megjelent legjobb francia beszámolónak" bélyegezték. Itt van továbbá Sir James Graham ellenfele, az öreg Napier admirális, aki azzal szerzett hírnevet, hogy érvénytelenítette feljebbvalóinak parancsait. Ami a Napiereknek ezt az utolsó markos sarját illeti, Sir James azt hitte, hogy egy boa constrictor* gyűrűi közé zárta, de ezek végül közönséges pókhálónak bizonyultak.

Sir James Graham mint az admiralitás első lordja Sir Charles Napiert Angliába való visszatértekor megfosztotta a parancsnokságtól; az alsóházban őt nevezte a balti kudarc felelős szerzőjének, aminek bizonyítására részeket idézett Napier magánleveleiből; azzal vádolta, hogy visszariadt a tengernagyi hivataltól kapott merész parancsok teljesítésétől; kifejezte

* – óriáskígyó – *Szerk.*

abbeli reményét, hogy a jövőben az admiralitás egyetlen más lordja sem lesz oly megfontolatlan, hogy Sir Charles Napier zászlaját felvonja; és a rendelkezésére álló újságokban kicsúfolta a „harcos Charleyt", aki a mondabeli francia királyhoz hasonlóan „húszezer emberrel felvonult a hegyre, aztán meg levonult". Sir Charles, saját szavaival élve, „vizsgálatot követelt a magatartásával kapcsolatban, de ezt visszautasították; a kabinethez fordult, de választ nem kapott; végül az alsóházhoz folyamodott. Az okmányok közzétételét azzal az ürüggyel tagadták meg tőle, hogy ez ártalmas lenne őfelsége flottájára nézve." Sweaborg bombázása után ez az ürügy természetesen tarthatatlan volt.

Sir James már csak azért is biztosnak érezte magát a dolgában, mert óvatosságból „private-nek"* jelezte minden olyan levelét, amely őt leleplezhette és kiszemelt áldozatát igazolhatta. Ami a szentséges „private" szó jelentését illeti, maga Sir James, amikor a Szevasztopol-bizottság előtt tanúskodott, kijelentette, hogy a brit admiralitás első lordja olyankor szokta „private-nek" jelezni a hivatalos utasításokat, amikor alapos oka van arra, hogy ne csak a nyilvánosság, hanem a parlament elől is eltitkolja ezeket.

Az olyan embernél, mint Sir James, aki feljogosítva érzi magát arra, hogy magánleveleket nyilvánosakká változtasson, egészen természetes, hogy nyilvános okmányokat magántulajdonként kisajátít. De ezúttal elszámította magát. Sir Charles Napier azzal, hogy merészen áttörte a „bizalmas utasítások" korlátjait, talán kitette magát annak a lehetőségnek, hogy törlik a brit haditengerészet listájáról és valószínűleg elütötte magát attól, hogy valaha ismét felvonhassa a zászlaját; ugyanakkor azonban nemcsak hogy elzárta a tengernagyi hivatal bejáratát Sir James elől, hanem meg is mutatta az angol népnek, hogy haditengerészete éppoly rothadt, mint hadserege. Amikor a krími hadjárat megfosztotta a brit hadsereget hagyományos jó hírétől, az ancien régime** védelmezői arra a tetszetős indokra hivatkozva tagadták bűnösségüket, amely szerint Anglia sohasem lépett fel azzal az igénnyel, hogy elsőrendű katonai hatalom legyen. Azt azonban nem merik állítani, hogy Nagy-Britannia nem tartott igényt arra, hogy a világ első tengeri hatalma legyen. Ez a háború kiengesztelő oldala: próbára teszi a nemzetet. Ahogyan a múmiák azonnal széthullanak, amint levegő éri őket, a háború végítéletet mond azon társadalmi intézmények felett, amelyek felélték életerejüket.

Sir James Grahamnek és Napier tengernagynak ezt a levélváltását, amely 1854 február 24-től november 6-ig folyt, és csak nagy terjedelme miatt nem

* – „bizalmasnak"; „magánjellegűnek" – *Szerk.*

** – régi rendszer – *Szerk.*

közölhető teljességében lapunk[20] hasábjain, igen röviden összefoglalhatjuk. Egészen augusztus végéig, amikor a Baltikumban a hajózási időszak, mint köztudomású, véget ér, minden nagyon simán ment – bár Sir Charles Napier mindjárt az expedíció megindításakor közölte Sir Jamesszel abbeli véleményét, hogy „azok az eszközök, amelyeket az admiralitás az északi-tengeri flotta felszerelésére és legénységgel való ellátására fordított, az adott körülmények között nem elégségesek és nem teszik lehetővé, hogy az oroszokkal kedvező feltételek között szálljanak szembe". Végig ez idő alatt Sir James a leveleiben merő mosoly az ő „kedves Sir Charles"-a iránt. Március 12-én „gratulál" neki ahhoz, hogy a flotta olyan „rendben" hagyta el az angol partokat; április 5-én „elégedett az előrehaladásával"; április 10-én „teljesen elégedett az eljárásával"; június 20-án „tökéletes főparancsnoknak" nevezi őt; július 4-én „bizonyos abban, hogy Sir Charles megtesz mindent, amit ember egyáltalán megtehet"; augusztus 22-én „őszintén gratulál neki Bomarsund előtt végrehajtott hadműveleteinek sikeréhez"; augusztus 25-én pedig holmi költői elragadtatással e szavakban tör ki: „Több mint elégedett vagyok az Ön eljárásával; el vagyok ragadtatva attól a megfontoltságtól és józan ítélőképességtől, amelyet tanúsított." Sir James egész idő alatt csupán amiatt aggódik, nehogy Sir Charles „abban a buzgó óhajában, hogy nagy hőstettet vigyen véghez és kielégítse a türelmetlen sokaság heves vágyait, engedjen holmi meggondolatlan ösztönzésnek és elmulasszon eleget tenni a legnemesebb kötelességek egyikének, annak az erkölcsi bátorságnak, hogy az ember azt cselekedje, amiről tudja, hogy helyes, megkockáztatva azt a vádat, hogy helytelenül cselekedett". 1854 május 1-én még ezt mondja Sir Charlesnak: „Úgy vélem, hogy mind Sweaborg, mind Kronstadt – de különösen Sweaborg – szinte bevehetetlenek a tenger felől, és szárazföldön csupán egy igen nagy hadsereg tudna eredményes hadműveleteket folytatni az olyan erőkkel szemben, amilyeneket fővárosának közvetlen bejáratainál Oroszország könnyűszerrel összevonhat." Amikor Sir Charles június 12-én közli vele, hogy „igen alapos megfontolás után úgy látja, s ebben Chads tengernagy is támogatja, hogy Sweaborg megtámadásának egyetlen sikeres módja az lenne, ha nagyszámú ágyúnaszádot szerelnének fel", Sir James július 11-én ezt feleli neki: „50 000 főnyi csapattal és 200 ágyúnaszáddal még véghezvihet valamilyen nagy és döntő tettet szeptember vége előtt." De alighogy beköszöntött a tél, alighogy elhajózott a francia hadsereg és flotta és erős napéjegyenlőségi viharok kezdték borzolni a Balti-tenger hullámait, alighogy Sir Charles bejelentette, hogy „hajóink horgonykötelei már szakadoznak; a »Dragon«-nak csak egy horgonya maradt, az »Imperieuse« és a »Basilisk« tegnap éjjel elvesztette egy-egy horgonyát; a »Magicienne« kény-

telen volt ködben lehorgonyozni, és amikor éjszaka útra kelt Nargenből, a Rönnskär világítótoronynál le kellett horgonyoznia, mert a sziklák közé sodródott; az »Euryalus« pedig megfeneklett a sziklákon és szerencse, hogy oda nem veszett" – Sir James hirtelen felfedezte, hogy „kockázat és veszély nélkül nem lehet háborút viselni" és ezért Sweaborgot egyetlen katona, egyetlen ágyúnaszád vagy mozsárnaszád nélkül be kell venni! Igazán csak ismételhetjük az öreg tengernagy szavait: „Ha az orosz császár lett volna az admiralitás első lordja, ő sem írt volna más leveleket!"

A tengernagyi hivatalban tehát, mint ez a levelezés világosan mutatja, éppúgy anarchia uralkodik, mint a hadügyminisztériumban. Sir James helyeselte Napiernek a Belten belül végrehajtott hadmozdulatait, a tengernagyi hivatal viszont helytelenítette ezeket. Augusztusban Sir James azt írja Napiernek, készüljön fel arra, hogy hamarosan visszavonuljon a Balti-tengerről, a tengernagyi hivatal viszont ellenkező értelmű táviratokat küld. Sir Jamesnek ez a véleménye Niel tábornok jelentéséről, a tengernagyi hivatalnak meg amaz. De a levelezés talán abból a szempontból a legérdekesebb, hogy új megvilágításba helyezi az angol–francia szövetséget. A francia tengernagy augusztus 13-án mutatta meg visszarendelő parancsát Sir Charlesnak. A francia hadsereg szeptember 4-én elhajózott, a francia flotta hátramaradt része pedig 19-én vonult el; Sir James Graham viszont azt közli Sir Charlesszal, hogy ő csak szeptember 25-én értesült a franciák visszavonulásáról. Ezért Sir James tévesen feltételezte, „hogy a döntést a helyszínen hozták, Napier beleegyezésével", de, mint hangsúlyozottan hozzáteszi, „az angol kormány tájékoztatása nélkül". Másrészt a jelek szerint Niel francia mérnökkari tábornok, Louis Bonaparte bizalmas barátja adta azt a tanácsot, hogy „semmisítsék meg Sweaborgot két óra alatt sorhajókkal". Ez mintegy világosan mutatja, hogy az angol flottát bele akarta hajszolni egy reménytelen támadásba, amelynek során az angolok hasztalanul szétzúzták volna a fejüket az orosz védelem erődjein és víz alatti szikláin.

Another British Revelation

A megírás ideje: 1855 szeptember 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 szeptember 24. (4502.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Szevasztopol bevételéhez[307]

London, szeptember 11. A James' Park és a *Tower* ágyúi tegnap este kilenc órakor hírül adták Londonnak Szevasztopol déli oldalának elestét. A Lyceum, a Haymarket és az Adelphi színházak igazgatóinak végre megvolt az az elégtételük, hogy hivatalos jelentések alapján, nem pedig, mint eddig, hamis ürügyek alapján hívták ki az éljeneket, a „God save the Queen"-t és a „Partant pour la Syrie"-t[213].

A krími hadjárat végre elérte fordulópontját. Az orosz táviratok körülbelül egy hét óta beismerték, hogy a szövetségesek tüze jelentős kárt okozott a szevasztopoli erődvonalaknak és hogy a kárt „amennyire lehetett", tehát nem teljesen, helyrehozták. Tegnap aztán megtudtuk, hogy szombaton, szeptember 8-án délután a szövetségesek rohamot indítottak négy bástya ellen, az egyik előtt megverték őket, kettőt elfoglaltak, ezek közül egyet ismét ki kellett üríteniök, de a negyediket és legfontosabbat, a Malahov-tornyot (a Kornyilov-bástyát) végül tartani tudták, s ennek elvesztése a déli oldal lerombolására és kiürítésére kényszerítette az oroszokat.*

Minthogy a Csornajánál vívott csata után jelentős csapaterősítések érkeztek, a szövetséges tábornokok biztosítva voltak az inkermani orosz hadsereg minden esetleges vállalkozása ellen; mert még akkor is, ha a 4. és a 6. orosz hadosztály maradványait és a két gránátoshadosztályt hozzácsapnák az inkermani hadseregheZ, a szövetségesek most már abban a helyzetben voltak, hogy sikeresen ellen tudjanak állni bármilyen létszámú csapatnak, amelyet az oroszok átdobhatnak a Csornaján; egyúttal elegendő csapatuk maradt

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban e félmondat helyett*: E pont elvesztése arra kényszerítette az oroszokat, hogy 9-én csapataikkal a déli oldalról átvonuljanak az északi oldalra és ezzel feladják Szevasztopol városát, miután felrobbantották raktáraikat, a levegőbe röpítették az épületeket, aknarobbantásokkal lerombolták a védőműveket, és, Pélissier tábornok szavaival élve, az egész erődöt óriási lángoló kemencévé változtatták; elégették gőzhajóikat is, elsüllyesztették utolsó hadihajóikat és végül lerombolták a Pál-erőd közelében levő hidat. – *Szerk.*

ahhoz, hogy folytassák az ostromot, sőt, még rohamot is megkíséreljenek. El kell ismernünk, hogy a francia kormány ezúttal rendkívüli gyorsaságot mutatott azoknak a csapatoknak az elküldésében, amelyeknek ellensúlyozniok kellett a Lengyelországból és Volhíniából már úton levő erősítéseket. A július eleje óta Keletre indított francia csapatok létszámát legalább 50 000-re kell becsülnünk. Ilyen körülmények között, és az előretolt angol és francia mozsárütegek hatékony tevékenységével, erős tűz fedezete alatt a futóárkokat egészen a sáncárokig hozták előre. Hogy mennyire hozták előre, és hogy a várteret secundum artem* körülzárták-e — azt még nem tudjuk. A tüzérségi tűz egyre inkább a szabályos bombázás jellegét öltötte; sikeresen alkalmazták a vertikális tüzelést, hogy ezzel nagyobb csapattestek számára tarthatatlanná tegyék a helyet, végül pedig parancsot adtak a rohamra.

A Mamelonon az oroszok a tavasszal több tűz- és bombabiztos épületszakaszt létesítettek harántgátak és védőfalak segítségével. Ezek a létesítmények remek védelmet nyújtottak nekik az ellenséges tűz ellen, de mint a rohamnál kitűnt, nem maradt hely arra, hogy elegendő számú csapatot vonhassanak össze a hadmű védelmére. Mindegyik épületszakaszt csak néhány ember védte, egyik a másik után került a franciák kezére és nyújtott számukra azonnali lövészfészket. Úgy látszik, ugyanezt a hibát követték el a Malahov védőműveinek építésekor is. Eltúlozták a dolgot, és mihelyt a franciák hatalmukba kerítették a domb uralkodó pontját, maguk az orosz védőművek nyújtottak nekik védelmet az orosz tűz ellen. Mivel a Nagy Redan[170] (a 3. sz. bástya) és a Karabelnaja-öböl redanja (az oroszok 1. sz. bástyája) síkabb talajon fekszenek, nem adtak lehetőséget olyan lépcsőzetes és bonyolult védőművek építésére, mint amilyeneket a Malahov-dombon létesíteni lehetett. Ezért itt, úgy látszik, csupán egyszerű coupure-t[308] csináltak a bástyában, amely a bástya kiszögellését levágta és belső részét ellenállhatatlan erejű tűznek tette ki. A bástyát védelmező csapatokat ennélfogva hátrább lehetett elhelyezni, a védőmű belsejét pedig a coupure-ból való kitörésekkel tudták védeni. Ennek az ilyen esetekben általánosan alkalmazott elrendezésnek a következményeként az angol vonalak és a francia oszlopok, amelyeket ezeknek az állásoknak a megrohamozására kirendeltek, könnyűszerrel benyomulhattak a majdnem teljesen elhagyott külső fal mögé, de mihelyt szembekerültek a coupure-ral, a golyózápor elnyomta és arra kényszerítette őket, hogy hagyják abba a rohamot.

Nyomban a Malahov elfoglalása után a francia balszárnyon levő de Salles tábornok megkísérelte, hogy megvesse a lábát a Központi bástyában (ez az

* — a mesterség szabályai szerint — *Szerk.*

5. sz. bástya, az Árboc- és a Karantén-bástya között). Visszaverték. Nem tudjuk, hogy ezt a rohamot a saját felelősségére indította-e, vagy pedig része volt az eredeti tervnek. Éppoly kevéssé tudjuk, hogy a francia futóárkokat annyira előretolták-e a bástya irányába, hogy ez igazolja ezt a merész kísérletet.

A Malahov-domb elfoglalása azonnal az ostrom fordulópontjává vált.* A Malahov-domb teljes mértékben uralja a Karabelnaját és annak a dombnak a keleti lejtőjét, amelyre Szevasztopol városa épült. A kikötő déli oldalán levő parti erődöket hátulról fenyegeti, és az egész belső kikötőt, valamint a külső kikötő nagy részét is tarthatatlanná teszi az orosz hadihajók számára. A Malahov elestével a szevasztopoli védelmi vonalak folytonossága éppen azon a ponton szakadt meg, amelytől az egésznek a biztonsága függött. A Malahov birtoklása ezért egyúttal a Karabelnaja birtoklását is jelentette, a város bombázással való lerombolását, az Árboc-bástya oldalba- és hátbatámadását és Szevasztopol megtartása utolsó esélyének szertefoszlását. Eddig Szevasztopol egy nagy hadsereg számára megerősített tábor volt, ahogyan minden jelentős modern erődítmény az. A Malahov-domb elfoglalásával az északi oldalon levő orosz helyőrség hídfőállásává fokozódott le, ráadásul híd nélküli hídfőállássá.** Néhány orosz hajó a kikötőben máris lángba borult a szövetséges ütegek lövedékeitől. A Malahov-domb, francia ágyúkkal felszerelve lehetetlenné tette volna a megmaradt orosz hajóknak, hogy biztos horgonyzóhelyet találjanak, legfeljebb közvetlenül a Miklós- és a Sándorerőd lábánál, ott viszont csak igen kevés hajó számára van hely. Ez a magyarázat arra, hogy az oroszok elsüllyesztik és felgyújtják sorhajóikat és hadigőzöseiket. A Karabelnaja-oldal teljes birtokbavétele lehetővé teszi a szövetségeseknek, hogy tábori hadműveletekbe kezdjenek. Noha nem tudnak majd sok üteget és nagyszámú csapatot elhelyezni ebben a városrészben, mert az északi oldal felől lövik, mindenesetre sikerült Szevasztopol orosz kézen levő részét a szeptember 8. előtti területnek kevesebb mint a felére csökkenteniök, és egy olyan erődre, amely csak korlátozott számú védőt ké-

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: E nevezetes ostrom előző eseményei után előrelátható volt, hogy a franciákat, ha kellően tudatában vannak feladatuknak, a legcsekélyebb mértékben sem fenyegeti az a veszély, hogy kiűzik őket új állásukból. – *Szerk.*

** *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva*: Ezért okosan tették, hogy feladták a várost. Igaz, sokat hallottunk a Malahov-domb belső lejtőjén épült új védőművekről, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy a Karabelnaja védelmét ezen erődítmény elvesztése után is fenntarthassák; de úgy látszik, értékük nem volt elegendő ahhoz, hogy Gorcsakov herceget a védelem folytatására indította volna. Hamarosan megtudjuk azonban, hogy valójában milyenek voltak. – *Szerk.*

pes befogadni. Nemcsak, hogy teljesen megtört a helyőrség támadóereje, védelmi ereje is nagy mértékben csökkent. Sokkal kevesebb ember is elegendő lesz az ostrom folytatásához, és az ilymódon felszabadult csapatok a most útban levő vagy a maszlaki táborban tartózkodó erősítésekkel együtt felhasználhatók lesznek egy eupatoriai expedícióra. Minél behatóbban tanulmányozzuk a szövetségesek és az oroszok kölcsönös helyzetét a Csornajánál, annál inkább meggyőződünk arról, hogy most egyik fél sem űzheti el a másikat nagy számbeli fölény és rendkívüli áldozatok nélkül. A szövetségesek táborában ezért egyre inkább terjed az a nézet, hogy 60 000–70 000 embert kell Eupatoriába szállítani, hogy onnan a szimferopoli orosz összekötő vonalak ellen induljanak. Az oroszok ezáltal olyan csatára kényszerülnének a nyílt harcmezőn, melynek sikere a jelenlegi körülmények között a szövetségesek számára biztosítottnak látszik. De minden azon fordul meg, hogy a mostani pillanatot gyorsan és erélyesen kihasználják.*

Zur Einnahme von Sewastopol

A megírás ideje: 1855 szeptember 11.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 szeptember 14. (429.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

---

* *A „New York Daily Tribune"-ban a két utolsó mondat helyett*: Feltéve, hogy az oroszoknak 200 000 emberük van a Krímben (amennyi bizonyosan nincsen), 80 000 emberre lenne szükségük az északi oldal erődjeinek védelméhez, 60 000-re a Csornaja melletti állás céljaira, s 60 000-re, hogy szembeszálljanak a szövetségesek eupatoriai hadseregével. A szövetséges csapatok jelenlegi harci szellemét tekintve bizonyos, hogy egyenlő létszám és egyenlően kedvező állások esetén megverik az oroszokat; és minthogy az oroszokat csatára kényszeríthetik azzal, hogy ezek összekötő vonalai mentén foglalnak állást, ez a vállalkozás úgy látszik semmi kockázattal nem jár. Ellenkezőleg, valószínű, hogy az oroszok legfeljebb 60 000 embert tudnának szembeállítani ezzel az expedíciós hadsereggel. De minél hamarabb fognak hozzá a szövetségesek ehhez a hadművelethez, annál jobb, és ha erélyesen cselekszenek, nagy eredményeket várhatnak. Ez idő szerint mind erkölcsi, mind számbeli fölényben vannak, és nem kételkedünk, hogy hasznukra fordítják, mielőtt még a fennsíkon eltöltendő újabb tél csökkenti létszámukat és megtöri harci szellemüket.

Valóban, a legutóbbi tudósítás szerint már 13-án 25 000 embert behajóztak Eupatoria felé, és bizonyosan arról értesülünk majd, hogy ezeket még nagyobb haderő követi.

E fontos eseményekre vonatkozólag mindeddig csak a táviratokban érkezett szűkszavú tájékoztatás áll rendelkezésünkre. Ha majd részletesebb jelentések is eljutnak hozzánk, visszatérünk erre a tárgyra. – *Szerk.*

[Karl Marx]

O'Connor temetése

London, szeptember 11. Tegnap délután temették a chartisták elhunyt vezérét, O'Connort. Majdnem kizárólag munkásokból álló 20 000 főnyi tömeg vonult a Finsbury Square-től és Smithfieldtől Notting Hillbe a ravatalhoz, ahonnan a Kensal Green temetőbe (London egyik legszebb temetkezőhelyére) kísérte O'Connor koporsóját.

A menet élén angol módra óriási tollforgókkal díszített négylovas gyászhintók haladtak. Közvetlenül utánuk zászlóvivők következtek. A fekete zászlókon fehér betűkkel ez a felirat állt: „He lived and died for us" (Értünk élt és értünk halt meg). Egy hatalmas vörös zászlón ez a felirat pompázott: „Alliance des peuples"*. A legnagyobb zászló csúcsán vörös frígiai sapka[309] lengett. Az istentisztelet befejeztével a temető oszlopsorokkal díszített szép kápolnájában William Jones mondott gyászbeszédet az elhunyt sírja felett. A szertartás egy himnusz eléneklésével zárult. Minden együtt volt, ami csak egy nagy tüntetéshez szükséges; de a csattanó hiányzott, mert Ernest Jonest feleségének halálos betegsége megakadályozta abban, hogy megjelenjék és beszédet mondjon. Amikor a menet este fél hat tájban visszaért a városba, abban az ironikus elégtételben részesült, hogy öt elébe vonuló rendőrkülönítménnyel találkozott, amelyeket sorjában „too late" (túl késő) kiáltással üdvözölt. S mivel O'Connor a szó szoros értelmében pauperként halt meg, a temetés költségeit a londoni munkásosztály viselte.

Begräbnis O'Connors

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 szeptember 15. (430.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – „A népek szövetsége" – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Krími kilátások

Az elesett és megsebesült brit tisztek nem-teljes névsorán kívül az „America" gőzössel érkezett újságok – pedig gondosan átvizsgáltuk őket – alig adnak hozzá valamit ahhoz, amit a Szevasztopol déli részének bevételét kísérő körülményekről már addig is tudtunk. Igaz, sokat elmélkednek annak okairól és következményeiről, hogy Gorcsakov hirtelen feladta ezt az oly soká és oly elkeseredetten védelmezett erődöt; és ezen elmélkedések közül kiváltképpen a londoni és párizsi tudósítóinktól származóak érdemelnek figyelmet. De van néhány olyan szempont és meggondolás, amelyekkel ezek közül az újságírók közül, bármilyen eltérőek is a nézeteik, a jelek szerint egyik sem foglalkozott a kellő gonddal és nem tulajdonított nekik kellő jelentőséget.[310]

Hogy a dolgok most milyen fordulatot vesznek a Krímben, az nagyrészt éppen azoktól az okoktól függ, melyek a déli oldal feladására indították az oroszokat. Nyilvánvaló, hogy ezt a hirtelen elhatározást egyáltalán nem pusztán taktikai és stratégiai indítékok váltották ki. Ha Gorcsakov úgy vélte volna, hogy a déli oldal, sőt akár csak a Karabelnaja nem tartható, mihelyt a Malahov elesik, akkor nem létesített volna annyi belső védőművet ebben a külvárosban. Jóllehet az ostrom végső sikerét ennek az uralkodó pontnak a bevétele után biztosra lehetett venni, a külváros belső akadályainak és aztán magának a városnak a makacs védelmével mégis négy-hathetes lélegzetvételi időt lehetett volna nyerni. A legjobb térképek, tervrajzok és vázlatok után ítélve pusztán taktikai vagy stratégiai szempontból semmi szükség sem volt arra, hogy ilyen sietősen feladják azt, amit olyan szívósan védelmeztek. A hadtudomány egymagában nem tud magyarázatot adni egy olyan lépésre, amely viszont a váratlan és döntő vereség okozta zavarnak és félelemnek is aligha tulajdonítható. Nyilvánvalóan másfajta szükségszerűségek kényszerítették Gorcsakovot egy olyan lépés megtételére, amely annyira komolyan veszélyezteti katonai pozícióját és pályafutását, mint ez.

Csak két lehetőség van. Vagy az orosz katonák morálja tört meg annyira, hogy semmiféleképpen sem lehetett volna némileg rendezetten összegyűj-

teni őket a belső védelmi vonal mögött, hogy folytassák a harcot, vagy pedig az élelem fogytán volt nemcsak Szevasztopolban, hanem kint a táborban is. A vereségeknek az a csaknem szakadatlan sorozata, amelyeket az orosz hadseregnek Oltenicától[278] és Csetateától a Csornajáig és a szeptember 8-i rohamig át kellett élnie, bizonyára teljesen megtörte Szevasztopol védőinek lelkierejét, annál is inkább, minthogy főként ugyanazokból a csapatokból tevődtek össze, amelyeket a Dunánál és később Inkermannál[130] megvertek. Az oroszoknak meglehetősen tompa a morális érzékük és tovább képesek elviselni a vereségeket, mint a legtöbb más csapat; de nincs a világnak olyan hadserege, amely mindörökre összetartana, ha mindegyik ellensége, amelylyel csak megütközik, megveri, és ha a vereségek hosszú sorával nem tud mást szembeállítani, mint a kitartó és hosszas ellenállás negatív elégtételét és a sikeres, aktív védekezésnek olyan egyedülálló példáját, amilyen a június 18-i volt. De az effajta ellenállás egy ostromlott erődben huzamosabb idő után önmagában véve is demoralizáló. Nélkülözésekkel jár együtt, a pihenés hiányával, betegségekkel és a veszély jelenlétével, de ez nem a heveny veszély, amely megacélozza, hanem az idült veszély, amely végül is szükségszerűen elernyeszti a lelket. A Csornajánál és a Malahovnál gyors egymásutánban elszenvedett vereségek minden bizonnyal betetőzték a demoralizálódást, és több mint valószínű, hogy Gorcsakovnak a városban tartózkodó csapatai nem voltak többé alkalmasak arra, hogy az ellenség ellen vezényeljék őket. És minthogy a Malahov uralta a túloldalra vezető hidat és ezt a francia ágyúk bármelyik napon lerombolhatták, a felmentés lehetetlenné vált, míg a visszavonulással legalább a csapatokat meg lehetett menteni. Nem meglepő, hogy a demoralizálódás végül úrrá lett a helyőrségen; az a meglepő, hogy ez már jóval régebben nem következett be.

Van továbbá néhány igen erőteljes tünet, amely arra utal, hogy Gorcsakov herceg hirtelen visszavonulásában nagy szerepet játszott a hadsereg általános élelmiszerhiánya. Bár az azovi-tengeri orosz hajózás megszakítása nem járt olyan azonnali hatással, amilyet a sikerekben akkor annyira szűkölködő brit és francia sajtó várt, azért hosszú távon szükségképpen gátlónak kellett bizonyulnia az oroszokra nézve, mert egyetlen hadműveleti vonalra szorította őket és ezáltal korlátozta szállítmányaikat. Azok a roppant nehézségek, amelyekkel az élelmiszernek, lőszernek és takarmánynak Herszonból gyéren lakott sztyeppes vidéken át való szállítása együtt jár, természetesen nagymértékben fokozódtak, amikor ez az út lett az egyetlen, amelyen át a hadsereget el lehetett látni. Az Ukrajnából és a doni körzetből rekvirálással összeszedett szállítóeszközök végül nyilván hasznavehetetlenekké váltak; a lovak és az igavonó ökrök bizonyára nagy számban estek áldozatul

a túlerőltetésnek és a takarmányhiánynak; és miután a legközelebb fekvő kormányzóságok kimerültek, mind nehezebb volt a szükséges állomány pótlása. Ez az ellátási hiány először nem is annyira Szevasztopolban mutatkozott meg (ahol nyilvánvalóan készletraktárakat tartottak fenn arra az esetre, ha északról is körülzárnák a várost), hanem az Inkerman fölötti táborban, Bahcsiszerájban és az erősítések felvonulási vonalán. A szövetséges parancsnokok jelentéseikben nemegyszer utaltak arra, hogy így áll a helyzet, de más körülmények is azt mutatják, hogy ez így volt. Csakis azzal, hogy még azokat a csapatokat sem tudják élelmezni, amelyek jelenleg a Krímben tartózkodnak, tudjuk magyarázni, hogy miért nem engedték meg a már oly régóta úton levő két gránátoshadosztálynak, amelyek állítólag elérték Perekopot, hogy előrenyomuljanak és részt vegyenek a Csornaja melletti csatában, és hogy bár a Szevasztopol megsegítésére induló csapatok nagyobbik része ilymódon nem érkezett meg, erre a csatára mégis vállalkoztak, jóllehet a rárótt feladathoz képest nevetségesen csekély haderővel.

Ilymódon minden jel arra mutat, hogy mind az orosz csapatok nagy részének demoralizálódása, mind a tábori hadsereg ellátási hiányai arra indították Gorcsakovot, hogy ne kockáztasson túl sokat egy tarthatatlanná vált erőd elestének néhány nappal való elodázásáért. Kihasználta az utolsó lehetőséget a helyőrség megmentésére, és úgy látszik helyesen cselekedett; másképpen minden jel szerint sorsára kellett volna hagynia a helyőrséget, és tábori seregét összegyűjtve visszavonulnia a Krím belsejébe, ha ugyan nem Perekopig. Ez esetben a déli oldal helyőrsége hamarosan arra kényszerült volna, hogy vagy lopva átmenjen az északi oldalra, vagy megadja magát; az északi oldal pedig, megfosztva attól az esélytől, hogy valaha felmentsék, és demoralizált csapatoktól megszállva, az éhség folytán megadásra kényszerült volna.

Mindaddig, amíg az oroszoknak nemcsak arra volt esélyük, hogy krími hadseregüket a szövetségesekével nagyjából egyenlő létszámú haderőként tartsák fenn, hanem olyan erősítéseket is vártak, amelyek révén e hadsereg számra jóval felülmúlta volna ellenfeleit, Szevasztopol északi oldala hallatlanul fontos hadállás volt. Az északi oldalt helyőrséggel tartani, miközben a tábori sereg ott áll, ahol a legutóbb érkezett hírek idejéig állott, ez azt jelentette, hogy a Hérakleiai Kherszonészosz fennsíkjára kényszerítik a szövetséges hadsereget. Ez azt is jelentette, hogy hajóikat nem engedik be a Szevasztopoli-öbölbe és megfosztják őket egy megfelelő és a Boszporusznál közelebb fekvő tengeri hadműveleti bázistól, minthogy e célra sem Kamis, sem Balaklava nem alkalmas. Mindaddig, amíg az oroszok képesek voltak tartani magukat a Krímben a nyílt mezőn, az északi oldal éppúgy kulcs volt az egész Krímhez és mindahhoz, ami az egész területnek katonai és tenge-

részeti jelentőséget ad, mint a Malahov a déli oldalhoz. De attól a pillanattól kezdve, hogy az oroszok nem képesek többé tábori hadműveletekre, az északi oldalnak már nincsen nagy jelentősége. Eléggé megerősített hadállás ez, de ha elegendő haderővel szabályosan megostromolják, el kell esnie, mert segítséget sehonnan se várhat.

Ez meglepőnek tűnhet az után, hogy az északi oldalnak – és joggal – olyan nagy fontosságot tulajdonítottunk. És ez mégis teljes mértékben igaz. Látszatra ez az egész háború erődítések és ostromok háborúja volt és a felületes megfigyelő szemében a semmivel tette egyenlővé azt a haladást, amelyet Napóleon gyors manőverezése eredményezett, a hadviselés tudományát ilymódon visszavetvén a hétéves háború[267] napjaiba. A valóságban azonban ennek épp az ellenkezője igaz. Manapság az erődöknek és erődcsoportoknak nincs egyéb jelentőségük, mint az, hogy szilárd pontok, amelyekre a tábori hadsereg hadmozdulatai során támaszkodik. Így a kalafati tábor hídfő volt, amely lehetővé tette Omer pasának, hogy oldalról fenyegesse az oroszokat; így Szilisztria, Ruszcsuk, Várna, Sumla úgyszólván a négy kiugró sarkát jelentették egy nagy megerősített tábornak, amelybe Omer pasa bármikor visszavonulhatott és ahová nem követhették mindaddig, amíg a kiugró sarkok közül legalább kettőt be nem vettek vagy nem semlegesítettek. Így Szevasztopol a krími orosz hadsereg sarkpontját képezte, és valahányszor e hadsereg számbeli kisebbségbe került vagy más módon sakkban tartották, Szevasztopol lélegzethez juttatta, amíg újabb erősítések nem érkeztek. A szövetségesek számára Szevasztopol elpusztítandó orosz tengerészeti központot, meghódítandó tengeri hadműveleti bázist jelentett; az oroszok számára a Krím birtoklását jelentette, mert ez volt az egyetlen olyan hadállás, amelyet nagy túlerővel szemben tartani lehetett, amíg a felmentés meg nem érkezik. Ezért a végső döntés mindig a tábori hadseregeken múlt, és az erődök fontossága nem természetes vagy mesterséges erősségüktől és belső értéküktől függött, hanem attól a védelemtől és támogatástól (appui), amelyet a tábori hadseregnek nyújtani tudtak. Értékük relatív lett. Többé már nem független tényezők a háború játszmájában, hanem csupán értékes hadállások, amelyeket ajánlatos vagy nem ajánlatos minden eszközzel és a legvégsőkig védelmezni. Szevasztopol esete ezt minden korábbi eseménynél jobban bizonyítja. Szevasztopol, mint minden igazán modern erőd, egy állandó megerősített tábor szerepét játssza. Mindaddig, amíg a rendelkezésre álló erők elegendőek e tábor védelmére, amíg van készlet bőven, az összeköttetés a fő hadműveleti bázissal biztosított, és főként, amíg ez a tábor, amelyet erős hadsereg tart, megakadályozza az ellenséget abban, hogy biztonságának kockáztatása nélkül elvonuljon előtte – mindaddig elsőrendű fontosságú ez a

tábor és az egész hadjárat alatt zavarhatja az ellenséget. De ha már nem így áll a helyzet, ha a védők csapást csapás után szenvednek, élelmük fogytán van és abban a veszélyben forognak, hogy összeköttetési vonalaikat elvágják, ők maguk pedig arra a sorsra jutnak, mint az osztrákok 1805-ben Ulmnál[311], akkor legfőbb ideje, hogy a hadsereg biztonságát előbbre valónak tartsák, mint a hadállás elvont értékét és azonnal visszavonuljanak egy másik helyre, amely nagyobb előnyöket nyújt.

Az oroszok most úgy látszik ilyen helyzetben vannak. Eredeti aktív hadseregük nagyobb része – a huszonnégy hadosztályból tizennégy – a Krímben harcol és részben felmorzsolódott, a meglevő tartalék, opolcsenyije és egyéb új alakulatok pedig nem hasonlíthatók azokhoz a csapatokhoz, amelyeket elvesztettek. Minden bizonnyal jól teszik, ha nem küldenek több embert e veszedelmes félszigetre, hanem inkább minél hamarabb elhagyják. A szövetségesek létszámban és főként harci szellemben messze felülmúlják őket. Gorcsakov jelenlegi hadseregével megkockáztatni nyílt mezőn egy ütközetet annyit jelentene, mint keresni a vereséget. Gorcsakovot megkerülhetik vagy a déli part és a Szalgir völgye felől, vagy Eupatoriánál. Mindkét hadművelet arra kényszerítené, hogy adja fel az összeköttetést az északi oldallal, és ezt soha vissza nem nyerheti, minthogy a szövetségesek számbeli fölénye napról napra növekszik. Úgy tűnik, a legjobb, amit tehet, az, ha lehetőleg határozottan tartja a frontot, közben mindent előkészít az északi erődítmények felrobbantásához, s egy-két napi menettel megelőzi ellenfeleit. Minél hamarabb jut el Perekopba, annál jobb. Ez különösen akkor helytálló, ha igaz az a Párizsból hozzánk érkezett hír, amely szerint a szövetségesek nyomban miután birtokukba vették Szevasztopolt, hadsereget indítottak Eupatoriába. Ha energikusan cselekszenek, akár ebben az irányban, akár a déli part és a Csatir-Dag hágói mentén, a hadjáratnak hamarosan le kell zárulnia úgy, hogy ők maradnak a Krím urai. Amennyire megítélhetjük, az egyedüli hiba, amelyet most elkövethetnek, az, ha komoly frontális támadást intéznek az Inkerman fölötti orosz állás ellen, vagy ha egy hétig tétlenkednek. A legközelebbi gőzhajó, amelynek holnap este kell ide megérkeznie, bizonyosan tisztázza majd azt a kérdést, hogy mit szándékoznak tenni.

Crimean Prospects

A megírás ideje: 1855 szeptember 14. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 október 1. (4508.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

A krími eseményekhez

London, szeptember 14. „Harangszó és ágyúdörgés" – pillanatnyilag ez a napi jelszó Angliában. Örömujjongás mindenfelé, és minden valamelyest jelentősebb köz- vagy magánépület tele van angol és francia zászlókkal. Manchesterben ugyanaz a kép, mint Londonban, a „Manchester-iskola"[54] ellenére; és Edinburgh-ban ugyanaz, mint Manchesterben, a skót filozófia ellenére. Semmi sem képes e pillanatban letörni ezt a mámort, még a táviratilag Londonba küldött rendkívül hosszú veszteséglista sem. Hogy az angolok vereséget szenvedtek a Redan[170] előtt és hogy a döntő pontot, a Malahov-dombot, a franciák foglalták el, egyedül ez az *ellentét* vegyül zavarólag a győzelmi kiáltozásba és szorítja némileg korlátok közé a hencegést. Aki osztozik abban a régi előítéletben – amelyet sok mással együtt annak köszönhetünk, hogy kritikátlanul összekeverik a modern társadalmi állapotokat az ókoriakkal –, amely szerint az ipar és a kereskedelem tönkreteszi egy nép harcias természetét, az most Angliában, sőt még annak ipari metropoliszában, Manchesterben is meggyőződhetik ennek ellenkezőjéről. A dolog nagyon egyszerű. A moderneknél ha nem is az egyén gazdagsága, de mindenesetre a nemzet gazdagsága a fokozott *munkával* növekszik; a régieknél ez a nemzet fokozott *lustaságával* növekedett. *Stewart*, a skót nemzetgazdász, aki tíz évvel Adam Smith *előtt* hozta nyilvánosságra jelentős művét, már felfedezte és ki is fejtette ezt a tételt.[312]

Az általános lelkesedés azonban hasztalanul keres táplálékot az újabb távirati jelentésekben. Ezek éppolyan szegényesek, mint amilyen gazdagok voltak az elsők. Pélissier azt írja, hogy Szevasztopolban „materiel immense"* került a szövetségesek kezébe. Feltesszük, hogy nagy tömegű ócskavas, amelynek ára bizonyára esni fog.

Hogy a dolgok most milyen fordulatot vesznek, az nagyrészt azoktól az indítóokoktól függ, amelyek a déli oldal hirtelen feladására késztették az

* – „roppant anyag" – *Szerk.*

oroszokat. Ez nyilvánvaló. Pusztán taktikai és stratégiai okok nem válthatták ki ezt az elhatározást. Ha Gorcsakov úgy vélte volna, hogy a Karabelnaja és a város feladása elválaszthatatlan a Malahov elestétől, akkor mire kellett az a rengeteg védőmű a külváros belsejében? A Malahov uralkodó helyzete ellenére öt-hat hetet nyerhettek volna először a külváros belső védőműveinek, majd magának a városnak a makacs védelmével. A legjobb térképek, tervrajzok és vázlatok után ítélve semmiféle pusztán stratégiai vagy taktikai ok nem volt arra, hogy hirtelen feladják azt, amit eddig olyan szívósan tartottak. Csupán két magyarázat lehetséges: Az orosz hadsereg erkölcsi tartása annyira megtört, hogy nem volt tanácsos a város belső védőművei mögött újra megállni. Vagy pedig az élelmiszerhiány kezdett érezhetővé válni, nemcsak a városban, hanem a táborban is; vagy végül a kettő együtt.

A vereségeknek az a csaknem szakadatlan sorozata, amelyeket az orosz hadsereg Oltenicától[278] és Csetateától a Csornaja melletti csatáig és a szeptember 8-i rohamig átélt, csakis demoralizálólag hathatott az ostromlottakra, annál is inkább, minthogy nagy részük tanúja volt a dunai és az inkermani[130] vereségeknek. Az oroszoknak bizonyosan tompa a morális érzékük és ezért könnyebben elviselik a vereségeket, mint más csapatok. De ennek is szükségképpen megvannak a maga határai. Egy szokatlanul hosszúra nyúlt ellenállás egy ostromlott erődben önmagában véve is demoralizálóan hat. Szenvedésekkel jár együtt, fáradalmakkal, a pihenés hiányával, betegségekkel és a veszély állandó jelenlétével, de ez nem a heveny veszély, amely megacéloz, hanem az idült veszély, amely megtör. A vereség a Csornajánál, ahol a kisegítő seregnek, éppen a déli oldal megmentésére szánt erősítéseknek a fele részt vett a hadműveletekben, valamint a Malahovnak, az egész hadállás kulcsának az elfoglalása, e két vereség szükségképpen betetőzte a demoralizálódást. Minthogy a Malahov uralta a túloldalra vezető hidat és ezt a franciák bármely pillanatban lerombolhatták, mindenfajta erősítés odajutása kérdésessé vált és a visszavonulás volt a csapatok utolsó menedéke. Ami az élelmiszerhiányt illeti, vannak arra utaló tünetek, hogy érezhetővé kezdett válni. Az azovi-tengeri orosz hajózás megszakítása egyetlen hadműveleti vonalra szorította az oroszokat és ezáltal korlátozta szállítmányaikat. Az a roppant nehézség, amellyel az élelmiszer, a lőszer stb. gyéren lakott sztyeppen át való szállítása együtt jár, természetesen fokozódott, amikor már csak a Herszonból vezető út állt nyitva. Az Ukrajnából és a doni körzetből rekvirálással összeszedett szállítóeszközök fokozatosan nyilván hasznavehetetlenekké váltak, és miután a legközelebb fekvő kormányzóságok kimerültek, mind nehezebben tudták pótolni ezeket. Ez az ellátási hiány

először nyilvánvalóan nem Szevasztopolban mutatkozott meg, ahol nagy készleteket halmoztak fel, hanem az Inkerman fölötti táborban, Bahcsiszerájban és az erősítések felvonulási vonalán. Csakis ezzel magyarázható, hogy a már oly régóta úton levő két gránátoshadosztály, amely most állítólag Perekopnál áll, nem nyomult előre és nem vett részt a Csornaja melletti csatában, másrészt pedig, hogy a kisegítő csapatok e nagyobbik felének a távolmaradása ellenére vállalkoztak a csatára, olyan haderővel, amely nem volt arányban a rárótt feladattal. Ha ezek a szempontok helyesek, Gorcsakov valóban nem tehetett mást, mint azt, hogy a Malahov elfoglalását felhasználja helyőrségének tisztességes ürüggyel való megmentésére.

Zu den Angelegenheiten in der Krim

A megírás ideje: 1855 szeptember 14.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 szeptember 18. (435.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A kereskedelmi és pénzügyi helyzet

London, szeptember 24. A kereskedelmi és pénzügyi helyzet, nemcsak Nagy-Britanniáé, hanem különösen *Franciaországé*, ez idő szerint csaknem ugyanannyira foglalkoztatja a közvéleményt, mint a krími háború. Ismeretes, hogy a Francia Bank az állampapírok és hasonló értékpapírok diszkontját 5 %-ra emelte, míg a kereskedelmi váltókat 4 %-kal számítolja le. A Francia Bank igazgatói attól való félelmükben, hogy a nemesfém kiáramlik pincéikből, már elhatározták, hogy a kereskedelmi váltók diszkontját is 5 %-ra emelik, amikor a pénzügyminiszter közvetlenül beavatkozott és megtiltotta e művelet végrehajtását. A kormánynak természetesen az a fontos, hogy ameddig csak lehet, fenntartsa az olcsó pénzpiac és a hitelbőség látszatát és a kalmárvilág jó hangulatát.

„A Franciaország gazdagságára támasztott igények", írta a „Manchester Examiner"[313], „az utóbbi két évben óriásiak voltak. Louis-Napoléon kormánya két év alatt 200 millió font sterlinget költött el, Párizs város tanácsa nagy kölcsönvett pénzösszeget fordított a főváros szépítésére; a kormány ösztönzésére és védelme alatt rendkívüli vagyont igénylő terveket dolgoztak ki; egyedül a Crédit mobilier[314] legalább fél tucat nagy társaság szülőanyja volt, amelyeknek mindegyike óriási ázsióra srófolta fel részvényeit; e társaságok tőkéjét még be kell fizetni, és részvények végtelen tömege jár kézről kézre, tekintet nélkül az elszámolás napjára. A kormány pénzügyi helyzete, a vállalkozások legnagyobb részének tisztán spekulatív jellege, a francia pénzpiac jelenlegi állása, az újbóli közepes termésnek a néptömegekre és a tőzsdére gyakorolt nyomása – mindez szerencsétlenségek lehetőségére utal, amelyek éppolyan zavarólag hathatnak Keleten a háborúra, mint Franciaország belső békéjére és jólétére."

A *gabonapiacra* vonatkozólag az említett lap kiváltképp a következőket jegyzi meg:

„Nem lehet kétséges, hogy mindkét ország, Franciaország és Anglia is, jelentős gabonabehozatalra fog szorulni. A megrendelések, amelyeket innen már elküldtek a dunai tartományokba, arra indítják majd az Egyesült Államokat, hogy arany helyett gabonát szállítson Európába. Tavaly Angliában jobb volt a termés, mint valaha, és 1854 augusztusától 1855 augusztusáig mégis 2 335 000 quarter búzát és 1 588 892 cwt lisztet hoztunk be, az átlagár pedig mindamellett az egész év folyamán 70 shilling fölött volt. Idén sokkal nagyobb behozatalra lesz szükségünk, hogy feltartóztathassuk az árak még magasabbra emelkedését. És Észak-Amerikán kívül honnan hozhatnánk be gabonát? A termés Észak-Németországban is az átlaghozam alatt van, s az Egyesült Államok lisztet szállít a Keleti-tengerhez, ahonnan mi máskor, szükség idején, jelentős mennyiségeket szoktunk kapni. Ausztriában, kormányának közlése szerint, közepes a termés, kétséges azonban, van-e feleslege kiviteli célokra, és egész Dél-Itáliában komoly hiány uralkodik, amelyet nem lehet, mint eddig, fekete-tengeri szállítmányokkal pótolni. Így Franciaország a gabona iránti keresletben nemcsak Angliával, hanem az európai kontinens nagy részével is kénytelen lesz konkurrálni. Hogy ez a helyzet mennyire kényelmetlen a francia kormánynak, azt mi sem mutatja jobban, mint a »Moniteur«[109] félig vigasztaló, félig oktató jellegű cikke."

Ami a „Manchester Examiner" által említett nagyszámú új franciaországi részvénytársaságot illeti, egy Párizsban nemrégiben megjelent könyvből, az „Opérations de Bourse"-ból[315] kitűnik, hogy csupán egyetlen ágban, a *részvénybankok* ágában, a februári forradalom óta csak Párizsban hatszorosára nőtt a társaságok száma. 1848 előtt mindössze kettő volt; most tizenkét ilyen bank van Párizsban, nevezetesen: a Banque de France, a Caisse commerciale, a Comptoire d'Escompte*, a Lediheur és Tsa cégjelzéssel működő betéti társaság, a Crédit foncier de France**, a Martinique-i Bank, a Banque de Guadeloupe, a Banque de l'Ile de la Réunion***, az Algíri Bank, a Crédit mobilier, a Société générale du Crédit maritime, a Caisse et journal des chemins de fer, a Comptoir central, a Crédit industriel és a Banque de Sénégal°. E bankok *befizetett* tőkéje csak 151 230 000 frank és összes bank-

* – Francia Bank, a Kereskedelmi Pénztár, a Leszámítoló Iroda – *Szerk.*

** – Francia Földhitelbank – *Szerk.*

*** – a Guadeloupe-i Bank, a Réunion-szigeti Bank – *Szerk.*

° – az Általános Tengeri Hitelügyi Társaság, a Vasúti Hitel- és Letétbank, a Központi Iroda, az Ipari Hitel és a Szenegáli Bank – *Szerk.*

tőkéjük mindössze 252 480 000 frank, vagyis körülbelül 10 000 000 font sterling, ami az Angol Bank tőkéjével egymagával sem ér fel.

„Az az óriási felépítmény, amelyet a hitel erre a szűk tőke-alapra épített", írja a kormánypárti londoni „Economist"[84], „egyáltalán nem megnyugtató. A Francia Bank pl. 91 250 000 frank tőke mellett 542 589 300 frank, vagyis hatszorta akkora összegű bankjegyet bocsát ki. A Crédit mobilier-nak joga van tőkéjének tízszeresére rúgó összegben kibocsátani kötelezvényeket. A Crédit foncier de France, amelynek névleges tőkéje csupán 30 000 000 frank, 200 000 000 frank összegben bocsátott ki kötelezvényeket. Ezért előreláthető, hogy valamely pánik vagy e rengeteg kötelezvény elértéktelenedése Párizsban és Franciaországban igen nagy bajokat idéz majd elő."

Der kommerzielle und finanzielle Zustand

A megírás ideje: 1855 szeptember 24.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 szeptember 28. (453.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Oroszország ellenállóereje[316]

Az orosz császár elutazása Odesszába, hitvesének átköltözése Pétervárról szent Oroszország szívébe, Moszkvába, a kormányzás átadása Konstantinnak, a császár legharciasabb fivérének – mindezek a körülmények azt bizonyítják, hogy Oroszország el van szánva arra, hogy a végsőkig ellenálljon. Nyikolajev és Herszon, Dél-Oroszország két legjobban megerősített pontja, képezik most annak a tartalékhadseregnek a centrumát, amelyet ez idő szerint vonnak össze a tauriai és a herszoni kormányzóságokban. A meghatározhatatlan számú hadseregtartalékokon kívül (az 5., 6., 7. és 8. zászlóaljak legénysége) állítólag 40 000 főnyi milíciát vontak össze Nyikolajevben, Odesszában pedig körülbelül 25 000 ember tartózkodik. Ezeknek az adatoknak a helyességét lehetetlen ellenőrizni. De annyi bizonyos, hogy jelentős haderőket vontak össze Dél-Oroszországban.

Oroszország *stratégiai terve* nemcsak a Krím elvesztését veszi számításba, hanem még a Dél-Oroszországba való ellenséges betörést is. Ezért választották fő védelmi vonalnak a Dnyeper vonalát, amelynek Herszon és Nyikolajev az első, Jekatyerinoszlav pedig a következő hadműveleti bázisa. Minthogy Herszon és Nyikolajev nemcsak az ágyúnaszádok, hanem a kis hadihajók hatókörén belül is fekszenek, szükség van a szárazföld belsejében levő bázisra. Ilyen bázis Jekatyerinoszlav. Minthogy olyan ponton van, ahol a Dnyeper kanyarulata körülbelül hetvenöt fokos szöget alkot, kitűnő centrum az ország belsejébe visszavonuló hadsereg számára, amely először e folyó déli (északkelet–délnyugat), majd középső (északnyugat–délkelet) folyása mögött kíván fedezéket találni. A Perekoptól Oroszország belsejébe előrenyomuló hadseregnek először Herszonnál kellene átkelnie a Dnyeperen, aztán Jekatyerinoszlav felé előnyomulnia, hogy ott még egyszer átkeljen ugyanazon a folyón. A Dnyeper bal partján előrenyomuló bármely különítményt könnyűszerrel fel lehetne tartóztatni néhány mérfölddel délre Jekatyerinoszlavtól, a Volcsja vonalán, ott, ahol ez a fő folyóba ömlik. Az előnyök számát még az is növeli, hogy Jekatyerinoszlavtól délre az egész vidék széles,

200 mérföldnyi kiterjedésű sztyepp, ahol éppolyan nehéz átvinni egy hadsereget, mint táplálni, míg maga a város – amely a sztyepp északi szélénél, a gazdag, viszonylag sűrűn lakott kievi és poltavai kormányzóságokhoz egészen közel fekszik – minden nehézség nélkül hozzájuthat a szükséges mennyiségű élelmiszerhez. Végül Jekatyerinoszlav tartja fenn az összeköttetést a Kievnél levő központi hadsereggel és fedezi a Moszkvába vezető utat. Jekatyerinoszlavot ezért megerősítik és mindennel ellátják, ami a déli hadsereg élelmezéséhez szükséges. Élelmiszerraktárakat építenek, felszerelést és lőszert halmoznak fel itt. És ha ez egyrészt az oroszok stratégiai éleslátása mellett szól is – Jomini, az öreg tábornok és dezertőr bizonyára nem hiába oktatta őket oly sokáig –, másrészt legalább annyira bizonyítja azt is, hogy hosszú ideig nem remélnek sikereket. Ha a szövetségesek Oroszország belsejébe nyomulnának előre (Perekoptól), akkor természetesen be kellene venniök Jekatyerinoszlavot. Erről azonban ebben a hadjáratban nem lehet szó, s alighanem 1856-ban sem. Ehhez Oroszországnak először ki kellene ürítenie a Krímet, az egész Kaukázuson túli területet, a Kaukázust a Terekig és a Kubánig, Odesszának a lángok martalékává kellene válnia, a nyikolajevi kikötőnek romokban hevernie és a Dunának egészen Galacig megtisztítva lennie – mindezeket a külső végtagokat először le kell amputálni Oroszország testéről, mielőtt a szövetségeseknek akár csak eszükbe is juthat, hogy hadjáratot indítsanak Oroszország belsejébe. Ezért az oroszok messze előrelátó stratégiai terve de mauvais augure-nak* látszik.

A szövetséges csapatok a Felső-Csornaja völgyének irányába haladnak előre, hogy Ajtodornál vagy a Belbek felső folyásánál megkerüljék a szélső jobbszárnyat. Erről tudósítanak Gorcsakov és Pélissier jelentései egyaránt. A mi véleményünk szerint a szövetségesek e manőverüket túlságosan tüntetően bonyolítják le, semhogy valóban ezt célozza.

A szövetségesek feladata most nyilvánvalóan az, hogy az oroszokat kiűzzék a Mackenzie-magaslatokon levő elsáncolt állásukból. Ha ez sikerül nekik, akkor az oroszoknak ki kell üríteniök az Északi erődöt és ezzel a Krímet. A Mackenzie-magaslatok és Szimferopol között ugyanis nincsen olyan pozíció, amelyet ne lehetne megkerülni, és a Szimferopolon túl elterülő sztyepp, amely nagy hadseregek számára tarthatatlan, semmiféle pozíciót nem kínál. Ezért az, hogy az oroszok megtartják-e a Krímet, attól

* – baljóslatúnak – *Szerk.*

függ, képesek lesznek-e megtartani mostani állásukat sajátlag a Mackenzie-magaslatokon.

Die Widerstandskraft Russlands

A megírás ideje: 1855 szeptember 25.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 szeptember 29. (455.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx és Friedrich Engels]

Simpson, Pélissier és Niel tábornokok jelentései

London, szeptember 27. Simpson, Pélissier és Niel tábornokok jelentései, és kivált a krími angol laptudósítók levelei olyan átfogó anyagot tartalmaznak, amelynek kritikai felülvizsgálata időt kíván. Ezért csak legközelebbi tudósításunkban foglalkozhatunk részletesebben a szeptember 7-i és 8-i eseményekkel.[317] Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy az angol sajtó úgyszólván egyhangúlag, és jogosan, kimondta az elmarasztaló ítéletet Simpson tábornok és az alája beosztott magasabb rangú angol parancsnokok felett. Az orosz hadseregben keringő tréfás szólás, amely szerint „L'armée anglaise est une armée des lions, commandée par des ânes" (Az angol hadsereg oroszlánok hadserege, amelyet szamarak vezetnek), a Redan[170] megrohamozásánál teljes mértékben beigazolódott. Az egyik londoni lap új Szevasztopol-bizottságot követel, elfeledve, hogy az angol hadsereg nyomorúságos vezetése egy önmagát túlélt oligarchia uralmának elkerülhetetlen terméke. Kezdettől fogva elhibázottak voltak az összes intézkedések. Az angol futóárkok még olyan messzire (250 yardnyira) voltak a Redan árkától, hogy a csapatoknak több mint negyedórát kellett futniok fedezetlenül az ellenséges tűzben, és kifulladva értek célhoz. Francia mérnökök eleve rámutattak erre a visszás helyzetre; angol részről azonban azt válaszolták nekik:

> „Ha néhány yarddal előbbre nyomulunk, akkor olyan szögbe kerülünk, amely az Árboc-bástya oldalazó tüzének és nagy veszteségeknek tesz ki bennünket."

Ez az esély a veszteségre először is vitathatatlanul kisebb volt, mint az, amelynek roham közben tették ki a csapatokat. Másodszor az oldalazó tűznek elejét lehetett volna venni egyrészt a futóárkok harántgátjaival és görbületeivel, másrészt ellenütegek felállításával. Ám a franciák összes észrevételei hajótörést szenvedtek Simpson vastagbőrű makacsságán. Továbbá míg a franciák futóárkai szélesek, tágasak voltak, alkalmasak nagy haderőnek

nem csupán befogadására, hanem álcázására is, az angol futóárkok keskenyek és olyan építésűek voltak, hogy minden valamelyest is testes brit azonnal magára vonta az orosz törzs figyelmét. Minthogy az angol csapatoknak nagy távolságot kellett befutniok, a támadás objektumát elérve, ahelyett hogy nyomban rávetették volna magukat az ellenségre, először fedezni igyekeztek magukat és muskétatűzbe bocsátkoztak, időt adva az oroszoknak arra, hogy ismét összeszedjék erőiket. Hogy milyen nyomorúságosan készültek fel, azt az is mutatja, hogy miután az angol csapatok hatalmukba kerítették a sáncot, nem gondoltak arra, hogy az ott levő orosz ágyúkat beszögezzék. Sem a szükséges szerszámokkal felszerelt munkásokat, sem tüzéreket nem adtak melléjük, akik minden külön szerszám nélkül elintézték volna az ügyet. De a korona Simpson tábornoknak a roham előtt és közben kiadott taktikai utasításait illeti. (A roham alatt, mint a „Daily News"[50] egyik tudósításából látjuk, a náthában szenvedő Simpson bő, csuklyás köpenybe burkolózva kényelmes karosszékben ült a Zöld Mamelon-ütegnél.) 200 főnyi rohamosztagot, 320 főnyi fedezetet és a hadműveletek céljaira összesen nem több mint 1000 főnyi csapatot küldött a félelmetes Redan ellen, amelyen hat hónapon át megtört az angolok minden támadása. Miután az angolok áttörtek a Redan kiszögellésén, ki voltak téve a réduit-vé[318] átalakult redoute[137] valamint a szárnyakon mögötte levő kazamaták gyilkos tüzének. Ha elegendően vannak, megkerülhették volna a redoute-ot, ami gyorsan véget vetett volna a harcnak. De erősítések nem érkeztek, noha Windham ezredes sürgetve háromszor is utánuk küldött és végül maga volt kénytelen elindulni a keresésükre. A csapatok így három halálos órán át ott maradtak a mellvéden, kétszer benyomultak a redoute-ba, hogy ott haszontalanul egyenként lemészárolják őket, és végül kénytelenek voltak a legnagyobb rendetlenségben visszavonulni. Az a tény, hogy Simpson eredetileg kis létszámú csapattal indította meg a rohamot, noha több mint hússzor annyi csapat állt rendelkezésére, az a tény, hogy az akció folyamán visszatartották a szükséges tartalékokat, a bátor rohamozók haszontalan és szándékos feláldozása – mindez a modern hadtörténet egyik legnagyobb botrányát alkotja. I. Napóleon idején Simpsont feltétlenül haditörvényszék elé állították volna.

A kontinensen vitákat folytattak – és joggal – az *úriszék* szörnyűségéről. A *fizetés nélküli angol békebíráskodás* azonban nem más, mint modernizált, alkotmányos mázzal bevont úriszék. Nézzük csak az alábbi szószerinti kivonatot az egyik angol vidéki lapból:

„Nathaniel Williams idős mezőgazdasági munkást múlt kedden egy worcesteri békebíróság elé állították és 5 shilling büntetésre, valamint

13 shilling költségtérítésre ítélték, mert egy kevés saját búzáját vasárnap, augusztus 26-án kaszálta le. Williams azzal védekezett, hogy a munka szükséges volt, hogy a búza tönkrement volna, ha tovább lábon hagyja, és hogy a hét folyamán kora reggeltől késő estig a földesurának dolgozott. Mindez nem segített. A békebíróság, amelyet jól megspékeltek reverendekkel" (tisztelendőkkel), „kérlelhetetlen maradt."

Ahogyan itt a pap ítélkezik a saját ügyében, úgy ítélkezik a gyárúr, a squire* és a többi kiváltságos rend, amelyből a fizetés nélküli békebíróság összetevődik.

Egy Párizsban tartózkodó angol (egy whig) magánleveléből közöljük a következőket:

„A »Constitutionnel«[197] mai" (vagyis szeptember 24-i) „harcias cikke láthatóan nagyon lehangolja a párizsi burzsoáziát; és három különböző kerületben – kereskedelmi szempontból mindegyik igen jelentős – ugyanazokat a megjegyzéseket hallottam, szinte ugyanabban a megfogalmazásban: Itt van, ni! Csaknem egy éven át mesélték nekünk, hogy ha Szevasztopolt egyszer beveszik, akkor lehetőség nyílik a béketárgyalások megkezdésére. Most, hogy bevették Szevasztopolt, azt mesélik nekünk, hogy ez pusztán katonai tényező, és hogy az egész Krím eleste előtt gondolni sem lehet a békére. Így fog ez folytatódni, és az isten tudja, mikor lesz béke. Mindezt igen leverten adták elő. Az igazság kedvéért el kell ismernünk, hogy a nemzeti dicsőségtől eltekintve a jelenlegi háború számos okból igen rosszkor jött Franciaországnak. Az őszi jelentések hétről hétre kedvezőtlenebbek, mint ahogyan az előző héten feltételezték. A négy font súlyú cipó pl. e pillanatban 26 souba kerül Rouenban, ami annyit jelent, mint Párizsban 3 frank, vagyis 60 sou. Bordeaux-ban a városi tanács máris kénytelen volt nagy összegű segélypénzt megszavazni arra az esetre, ha a négyfontos cipó ára 1 frankra emelkednék, amit a Gironde-ban éhségárnak tekintenek. Lassanként az egész országban ugyanez az állapot mutatkozik. Franciaország belső állapota tehát rendkívül aggasztó, a forradalomnak ijesztően sok híve van szerte az országban, és ha az ínség elviselhetetlenné válik, ezrek fognak a zászlójuk alá seregleni. A département-beli és a városi tanácsok újjászervezése óriási baklövés volt: a rendszer pokolian működik. Sok département-ban pillanatnyilag nem is létezik tanács; a kormány által kinevezett maire-ek** most folyton arra kényszerülnek, hogy városi taná-

* – vidéki birtokos nemes – *Szerk.*

** – polgármesterek; községi bírák – *Szerk.*

csukat feloszlassák. Szinte naponként olvashatjuk a hivatalos bejelentést, hogy ennek és ennek a városnak a maire-je feloszlatta a városi tanácsot vagy X. Y. prefektus* a département tanácsát. Az okokat nem közlik; maga a tény azonban, habár nyilvános kommentárt nem engednek hozzáfűzni, mégis izgalomba hozza azt a département-t, amelyben megtörténik. Ez sok helyütt kívánatossá tenné idősebb és tapasztaltabb katonák jelenlétét."

Die Berichte der Generale Simpson, Pélissier und Niel

A megírás ideje: 1855 szeptember 27.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung",
1855 október 1. (457.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – a département-nak a kormány által kinevezett vezetője – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A háború nagy eseménye[317]

A szövetséges parancsnokok hivatalos jelentéseiből és az európai újságok tudósításaiból, amelyek közül a legfontosabbak már helyet kaptak lapunkban, most már teljességgel ismerjük a Szevasztopol ellen múlt hó 8-án intézett sikeres általános roham részleteit. Természetesen ezeket az érdekes közléseket úgyszólván mindenki olvasta, és nem szükséges megismételnünk a bennük foglalt adatokat. Szándékunk az, hogy világos képet adjunk olvasóinknak azokról a feltételekről, amelyek között a roham végbement, és kifejtsük, hogy a szövetségesek ez alkalommal miért értek el oly eltérő eredményeket a támadás különböző pontjain.*

Niel tábornok szerint a franciák minden ponton egészen az orosz védőművekig előretolták futóárkaikat. A Kilen-öbölnél levő Kis Redannal[170] (1. sz. bástya) és a Malahovval (2. sz. bástya) szemben a futóárok vége *alig 25 yardnyira volt az orosz ároktól.* Az *Árboc-bástyánál* (4. sz. *bástya*) 30, a Központi bástyánál (5. sz. bástya) 40 yard volt a távolság. Mindezeken a pontokon tehát a rohamozó hadoszlopok közel voltak a megostromlandó hadművekhez. Másrészt az angolok abbahagyták az árokásást, mihelyt 240 yardnyira érkeztek a Nagy Redantól (3. sz. bástya). Ez abból a rutinszellemből fakad, amely az angol hadseregben még mindig uralkodik. Mihelyt árkaikat e távolságig előretolták, felfedezték, hogy továbbmenés esetén az Árboc-bástyából, amely jóval túlnyúlik a többi orosz hadművön, oldalazó tűz alá vehetik őket. Márpedig az ostromelméletnek van egy általános szabálya, amely szerint a futóárkoknak egyetlen részét sem szabad úgy elhelyezni, hogy annak meghosszabbítása valamely az ellenség által elfoglalt pontba ütközzék, mert ezáltal ez a rész ki lenne téve oldalazó tűznek.

---

* *A „Neue Oderzeitung"-ban e bekezdés helyett*: Szeptember 8-án öt francia hadosztályt és két angol hadosztály osztagait vetették harcba. Körülbelül 45 000 főből a szövetségesek saját bevallásuk szerint 10 000-et vesztettek, tehát csaknem minden negyedik embert. Az orosz veszteség nem határozható meg. – *Szerk.*

Ez természetesen helyes, hogyha boldogulni tudnak az efféle hibás árokelhelyezés nélkül. De itt, ahol az oldalazó tüzet nem lehetett elkerülni (az általános ostromterv és a terep jellege eleve kizárták azt a gondolatot, hogy az Árboc-bástyát külön, előre bevegyék), nyilvánvalóan helyesebb volt hibás árkokat ásni, mint semmilyeneket. Az elméleti szabályok valójában számos ellenszerről gondoskodnak az efféle elkerülhetetlen bajnál. Erre az esetre harántgátakat és összetett árokfajtákat írnak elő. A francia mérnökkari tisztek a jelek szerint figyelmeztették angol bajtársaikat, mondván, hogy bár sok embert veszíthetnek, ha futóárkaikat ilyen kedvezőtlen körülmények között előretolják, még mindig jobb most elveszteni őket egy olyan munka befejezése során, amely majd hogy nem biztosítja a roham sikerét, mintsem olyan rohamban elveszteni őket, amelynek kimenetele védett közelítőárkok híján igen kétséges lehet. De az angol mérnökök mindent jobban tudtak. Az eredmény azt mutatja, hogy nagyon is nem volt igazuk.

A francia tábornok a következőképpen osztotta el erőit: az egész hadállás kulcsa, a Malahov-domb ellen Mac-Mahon hadosztályát; ettől jobbra, a Malahovot az 1. sz. bástyával összekötő kötőfal ellen La Motterouge hadosztályát; a szélső jobbszárnyon, maga az 1. sz. bástya ellen Dulac hadosztályát. Minthogy a Malahov volt az egyetlen pont, amelyet komoly ellenállás esetén mindenáron el kellett foglalni, Mac-Mahonnak tartalékképpen egy gárdahadosztály állt rendelkezésére, Mellinet vezetésével. Ennyit a francia támadásról a Karabelnaja-oldalon. A város felőli oldalon az Árboc-bástyát, amely egyfajta előretolt fellegvárat képez igen erős terepen és amelynek jelentős erejű belső védőművei vannak, nem szándékoztak azonnal frontálisan megtámadni, ám a Központi bástyát meg kellett rohamoznia Levaillant hadosztályának, azzal, hogy siker esetén követi d'Autemarre hadosztálya, amely azt a parancsot kapta, hogy kerülje meg az Árboc-bástya torkát; e bástyának ugyanabban a pillanatban frontálisan való megrohanására a futóárkokban összpontosították Cialdini piemonti dandárját. A Malahov és az Árboc-bástya közti állást az angolok tartották. Nekik a Redant kellett megtámadniok.

Először a Malahovot kellett megrohanni, és bevétele után a többi hadoszlopnak előnyomulnia a megfelelő támadási objektumok irányába. A Malahov nagy redoute[137] a terepet uraló azonos nevű domb tetején; minden oldalról zárt, de hátsó oldalán széles nyílások vannak az erősítések bebocsátására. Jobb és bal oldalán kötőfal kötötte össze a Nagy és a Kis Redannal; ezek is zárt redoute-ok voltak, amelyek réduit-knek[318] szánt kisebb védőműveket foglaltak magukban; a hátsó halántékok viszont,

amelyeknek lőrései a redoute-ok belseje felé néztek, coupure-t[308] képeztek. E coupure-ok torkát szintén összekötötték a Malahovval egy második vagy belső kötőfal révén, amely egy második védelmi vonalat alkotott. A Nagy és a Kis Redan belseje akadályoktól meglehetősen mentes volt, és ennélfogva a coupure-ok és réduit-k tüzérsége teljes mértékben uralta. A Malahov-redoute azonban, amelyre a Mamelon bevétele óta az ellenséges tűz összpontosult, a sáncfalak mentén üreges harántgátakkal volt ellátva, amelyek bombabiztos védelmet nyújtottak a tüzéreknek és a szolgálatot teljesítő csapatoknak, míg a belseje tele volt tágas, bombabiztosan befedett kiserődökkel, amelyek kaszárnyául szolgáltak és védelemre teljesen alkalmatlanok voltak. Amikor a Malahov bevételéről szóló első hírek megérkeztek, kijelentettük, hogy az oroszok kétségtelenül ugyanazt a hibát követték el, mint a Mamelonon a Kamcsatka-redoute építésénél — vagyis, hogy biztosítsák magukat az ellenség tüze ellen, nyilvánvalóan az erőd belsejét alkalmatlanná tették a roham elleni védelemre azáltal, hogy kis szakaszokra forgácsolták szét.[319] Nézetünk most mindenben beigazolódott. A Malahov labirintusa a Mameloné hoz hasonlóan teljességgel védhetetlennek bizonyult; tíz percen belül elfoglalták, és soha többé nem lehetett visszaszerezni.

A franciáknak a Malahov megrohamozására tett előkészületei bámulatraméltóak voltak. Mindent előreláttak, mindenről gondoskodtak. Egy új hídfajtát, amelynek leírásával nem rendelkezünk, használtak az árkon való átjutásra; a hídverés nem egészen egy percet vett igénybe. Alighogy megkezdődött a roham, az árkászok ideiglenes árkot építettek a futóárkoktól a várárokig, széles átjárókat vágtak az orosz mellvédekbe, feltöltötték a szemben levő várárkot és járható utat nyitottak a Malahov-redoute belsejébe, amelyen erősítések, tartalékok, sőt tábori ágyúk is vonulhattak. Mihelyt az egész redoute-ot bevették, gyorsan lezárták a torkon levő átjárókat, lőréseket vágtak, tábori ágyúkat hoztak fel, és néhány órán belül, mielőtt még az oroszok komolyan megkísérelhették volna visszafoglalását, a védőművet teljesen ellenük fordították, úgyhogy túl későn érkeztek. Tüzérek álltak készen, hogy az ágyúkat szükség esetén beszögezzék, a gyalogkülönítmények tagjai pedig rövid nyelű sáncásó szerszámokat viseltek a derékszíjukon.

Ezt a támadást Pélissier tábornagy és Niel tábornok közvetlen felügyelete alatt hajtották végre. Nem tudjuk, vajon a többi támadást is éppily jól szervezték-e meg; de általában sikertelenek voltak, különösen az, amelyet a Központi bástya ellen intéztek. Úgy látszik, hogy ezt a rohamot de Salles tábornok nagyon is elégtelen erőkkel hajtotta végre, mert mihelyt a fran-

ciák megérkeztek az orosz mellvédhez, kénytelenek voltak védelmet keresni mögötte. A roham csatározássá fajult, és szükségképpen visszaverték. Simpson tábornoknak gondja volt rá, hogy a Redan megrohamozásakor megmutassa nekünk, mit jelent ez. A Kis Redan elleni támadás igen véres volt, az oroszok derekasan védték ezt az állást és csupán itt öt francia dandárt vertek meg.

Korábbi alkalmakkor rámutattunk már arra a brit hadseregben uralkodó képtelen rendszerre, amelynek értelmében oly gyenge rohamoszlopokat alakítanak, hogy mihelyt valamelyest komoly ellenállásba ütköznek, már csak martaléknak tekinthetők. Ez a hiba Lord Raglan június 18-i támadási tervében szembeötlő volt; Simpson tábornok pedig, úgy látszik, elhatározta, hogy felülmúlja elhunyt főnökét.* A Redan kiszögellése megsínylette az angolok tüzét, és elhatározták, hogy a rohamot ez ellen a rész ellen irányítják, mihelyt a franciák teljesen bevették a Malahovot. Simpson tábornok ennek megfelelően a 2. és a könnyű hadosztálytól rohamcsapatokat vont el, összesen mintegy 1800 főt, vagyis két dandárnak a felét! E hadosztályok másik két dandárjának erősítésként kellett tevékenykednie, a 3. és 4. hadosztálynak pedig a tartalékot kellett alkotnia; ezenkívül a helyszínen volt a gárdahadosztály és a felföldi skót hadosztály — összesen 25 000 főnyi haderő; és ebből a tényleges rohamot mintegy 1800-ra bízták, akiket később még vagy 2000 fő támogatott! Mármost ennek az 1800 embernek — a franciáktól eltérően, akik futóárkaikból átugorhattak az orosz árokba — 250 yardnyi utat kellett nyílt terepen megtennie, kitéve a Redan kötőfalairól rájuk irányított oldaltűznek. Tömegesen estek el, de előrenyomultak, ostromlétrákkal átkeltek az árkon, benyomultak a kiszögellésbe és itt azonnal félelmetes kartács- és puskatűz zúdult rájuk a Redan hátterében levő coupure-ból és réduit-kből. Ennek következtében szétszóródtak, a harántgátak mögött keresve védelmet, és tüzelni kezdtek az oroszokra, pontosan úgy, mint a franciák tették a Központi bástyánál. Ez nem okozott volna semmi bajt, ha az erősítések és a tartalékok előrenyomultak és zárt

* *A „Neue Oderzeitung"-ban e mondat helyett*: Ez a szokás azon alapszik, hogy azok az erődök, amelyekkel az angoloknak, többek között Wellingtonnak Spanyolországban, elsősorban dolguk volt, az olasz–spanyol rendszer szerint épultek és ezért ritkán tudtak 500 főnél többet befogadni. Mint ahogyan az angoloknál minden, így rohamozási rendszerük is hagyományos — még ha annak előfeltételei rég eltűntek is. Így utánozta Lord Raglan június 18-án a régi Wellington-féle modort — tudjuk, hogy milyen eredménnyel —, Simpson pedig ahelyett, hogy Raglan balszerencséjéből okult volna, kotelességének tartotta, hogy ne csak utánozza, hanem felül is múlja őt. Simpsonnak szeptember 8-án 25 000 katonája volt a helyszínen. Ebből a tényleges rohamot 1800-ra bízta. — *Szerk.*

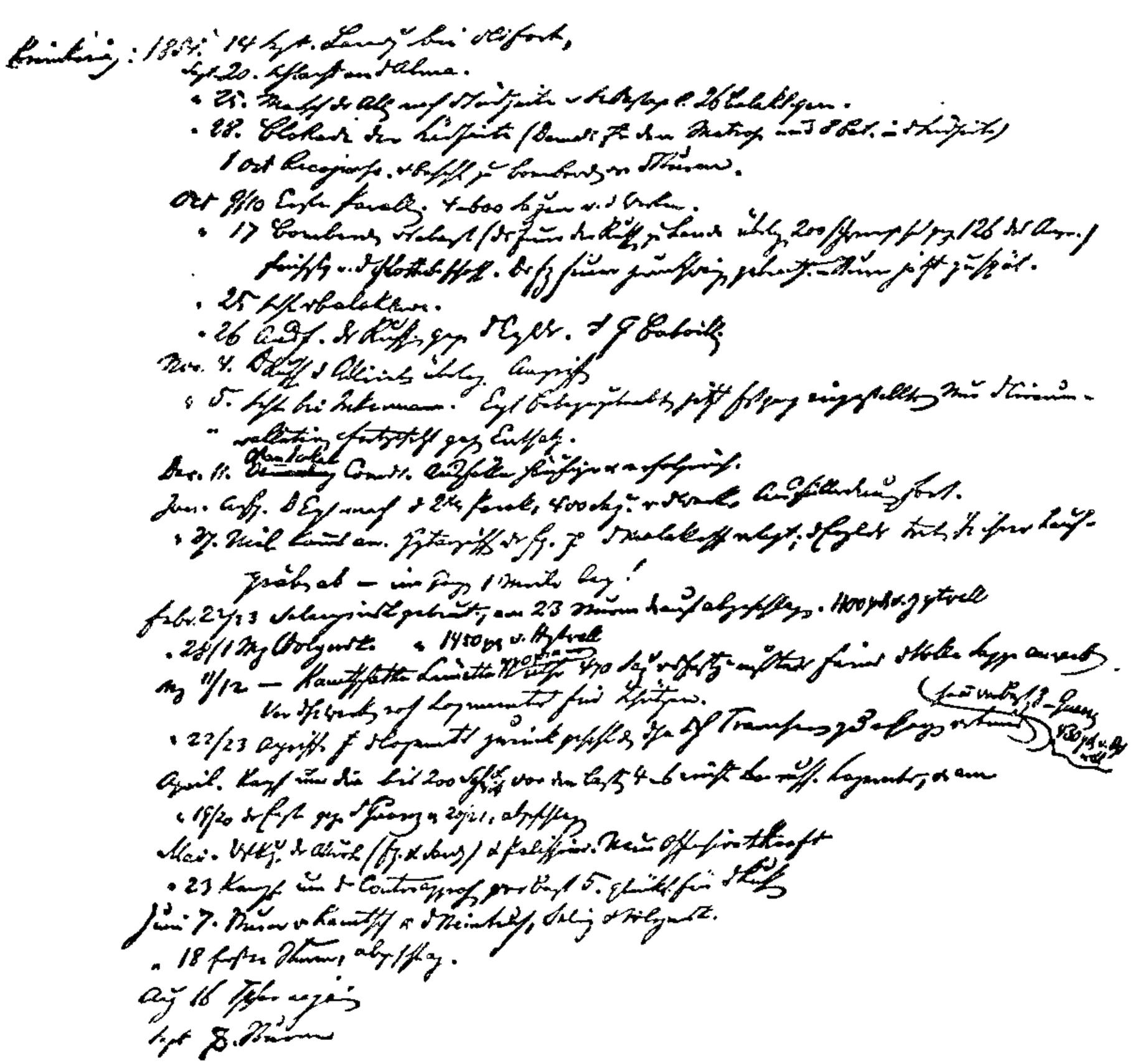

Engels kronológiai feljegyzései a krími háború legfontosabb eseményeiről[320]

támadással kihasználták volna a már kivívott előnyöket. De alig jött egy-egy, és akik jöttek, azok is apránként és rendszertelenül. A parancsnokló Windham dandártábornok háromszor is menesztett tiszteket azzal a kéréssel, hogy küldjenek szabályos harcrendben felvonuló csapatokat, de ezek nem jöttek. Mindhárom tiszt megsebesült, miközben áthaladtak a síkságon. Végül ő maga ment, és rábírta Codrington tábornokot, hogy még egy ezredet küldjön; de ekkor a brit csapatok hirtelen visszavonultak és feladták a Redant. Megérkeztek az orosz erősítések és megtisztították az erődítést. Ekkor Simpson papa, akinek még 20 000 bevetetlen embere volt, elhatározta, hogy másnap reggel kísérel meg újabb rohamot!

Az angoloknak ez a Redan elleni erőtlen támadása a tehetetlenség kitörölhetetlen bélyegét süti krími tábornokaikra. Úgy látszik, velük született hajlamuk van arra, hogy a baklövésekben egyik túlszárnyalja a másikat. Balaklava[4] és Inkerman[130] nagy hőstettek voltak e tekintetben; de június 18. és szeptember 8. messze felülmúlják ezeket. A rohamot annyira gondatlanul készítették elő, hogy mialatt az angolok megszállva tartották a Redan kiszögellését, még csak be sem szögezték az ott talált lövegeket, s ezért ugyanezek a lövegek éppoly erős kartács- és srapneltűzzel árasztották el az angolokat visszavonulásukkor, mint előrenyomulásukkor. Sem Simpson, sem a laptudósítók nem tesznek említést olyan irányú kísérletekről, hogy megfelelő lövészfészket erőszakoljanak ki. Úgy látszik, hogy csakugyan még a legelemibb óvintézkedéseket is elhanyagolták.

Igaz, a Redan, a Központi bástya és a Kis Redan elleni támadások bizonyos fokig csupán színlelt támadások voltak. De a Redan elleni támadásnak mégis volt különálló jelentősége. Olyan hadállás volt ez, amelynek révén a Malahov elfoglalása azonnal döntővé vált, mert míg a Malahov magassága folytán uralja a Redant, a Redan uralja a Malahovhoz vezető utakat, és ha egyszer bevették, oldaltűzzel fenyegetett volna minden orosz hadoszlopot, amely a domb visszafoglalására felvonul. A Malahov eleste rábírta az oroszokat az egész déli oldal feladására; a Redan eleste arra kényszerítette volna őket, hogy legalább a Karabelnaját gyorsan kiürítsék, még mielőtt működésbe léptethették volna a felégetéssel és felrobbantással való rombolás jól előkészített rendszerét, amelynek oltalma alatt biztonságosan visszavonulhattak. Az angolok tehát valóban elmulasztották megtenni azt, amit szövetségeseik joggal elvártak tőlük, méghozzá egy igen fontos ponton. S nemcsak a tábornokok mulasztották el ezt, hanem a katonák sem voltak már azok, akik valaha voltak. Javarészt fiatal legények lévén, akik csak nemrég érkeztek a Krímbe, túlságosan azon igyekeztek, hogy fedezéket keressenek és lövöldözzenek, ahelyett hogy szuronnyal támadtak volna. Hiányzott náluk

a fegyelem és a rend; a különböző ezredek összekeveredtek, a tisztek kezéből kicsúszott az ellenőrzés, és néhány perc alatt az egész gépezet kizökkent a kerékvágásból. Mégis el kell ismernünk, hogy mindennek ellenére csaknem két órán át makacs, passzív ellenállással kitartottak a Redanban anélkül, hogy erősítés érkezett volna; de hát nem vagyunk hozzászokva ahhoz, hogy a brit gyalogság az oroszok szintjére süllyedjen és a passzív bátorságban keresse egyetlen dicsőségét.

A pálma e napon Bosquet és Mac-Mahon tábornokokat illette. Bosquet vezényelte a jobbszárnyon az egész francia rohamot és Mac-Mahon vezényelte azt a hadosztályt, amely bevette és tartotta a Malahovot. Azon ritka napok egyike volt ez, amelyen a franciák valóban túlszárnyalták az angolokat bátorság dolgában. Minden más tekintetben már rég megmutatták, hogy fölöttük állnak. Arra kell-e következtetnünk ebből, hogy az angol hadsereg elkorcsosult és hogy gyalogsága nem dicsekedhet többé azzal, hogy zárt rendben a világ első gyalogsága? Korai volna ezt állítani; annyi azonban bizonyos, hogy minden földi halandó közül a krími brit tábornokok a legalkalmasabbak arra, hogy aláássák a hadsereg fizikai és morális állapotát; másrészt az az emberanyag, amely egy idő óta a hadsereg soraiba kerül, sokkal rosszabb, mint amilyen azelőtt volt. A brit nép jól tenné, ha törődne ezzel; három hónapon belül két vereség – ez újszerű vonás a brit hadtörténetben.

Az oroszokról csak azt mondhatjuk, hogy szokásos passzív bátorságukkal harcoltak és a Malahov visszafoglalásáért indított rohamban még nagy aktív bátorságot is tanúsítottak. Hogy mik voltak taktikai előkészületeik, arról mindaddig nem mondhatunk ítéletet, amíg jelentésüket közzé nem tették. Egy azonban bizonyos, hogy a Malahovot teljesen rajtaütéssel vették be. A helyőrség éppen ebédelt, és a jelek szerint az ágyúknál levő tüzéreket kivéve senki sem volt fegyverben és készen arra, hogy szembeszálljon egy támadással.

Ha mármost azt nézzük, hogy mi történt a déli oldal bevétele óta, Gorcsakov jelentéseiből azt vesszük ki, hogy a szövetségesek 20 000 katonája (hogy milyen nemzetiségűek, azt nem mondják) Eupatoriába indult és hogy egyidejűleg erős felderítő osztagokat küldtek az orosz balszárny ellen a Bajdar-völgybe, ahol az előretolt orosz csapatok kénytelenek voltak visszavonulni Urkuszta felé, a Csornaja egy másik mellékfolyójának, a Csulinnak a felső völgye irányában. A jelenleg Eupatoriában levő 30 000 főnyi hadtest meglehetősen gyenge és nem merészkedhet túl messze a helységtől. De újabb erősítések érkezhetnek. Mindenesetre tábori hadműveletek kezdődtek meg, és az elkövetkező két hétnek el kell döntenie, hogy az oroszok tartani tud-

ják-e területüket, vagy pedig az egész Krímet prédául kell-e hagyniok a szövetségeseknek.

The great Event of the War

A megírás ideje: 1855 szeptember 28.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 október 13. (4519.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A hivatalos pénzügyi jelentés

London, október 2. Rendelkezésünkre áll már az elmúlt év, félév és negyedév állami bevételéről készített hivatalos pénzügyi jelentés (a Gladstone-féle újítások értelmében az angol pénzügyi év mind a kiadásokat, mind a bevételeket illetően szeptember 30-val végződik). A jelentés egyrészt az angol kisegítő források rugalmasságát bizonyítja, másrészt pedig azt, hogy a valószínűségszámítás nem forte-ja* az angol pénzügyi szakembereknek. A nettó többlet az előző pénzügyi évhez képest 8 344 781 font sterling, az elmúlt félévhez képest 2 929 699 font sterling és az elmúlt negyedévhez képest 1 924 124 font sterling. E számok jelentősége egy csapásra megváltozik, ha figyelembe vesszük egyrészt a Gladstone és Lewis alatt végrehajtott adóemelést, másrészt pedig a tervezett és a megvalósított adógyarapodás közötti aránytalanságot. Ez vitathatatlanul ki is derül, mihelyt a részletekkel foglalkozunk. A vámoknál a növekedés az egész évre 1 290 787, a félévre 608 444 és a negyedévre 364 423 font sterling. Ez teljes mértékben a teára, cukorra és kávéra kivetett új adóknak tulajdonítható. A „Daily News"[50] polgári optimizmusa szükséges ahhoz, hogy ezekből a statisztikai premisszákból a dolgozó osztályok jólétének emelkedésére következtessen. Mint ismeretes, Gladstone felfüggesztette a teára és cukorra vonatkozó adócsökkentést, amelyet az alsóház az ő javaslatára rendelt el 1854-ben. Utódja, Lewis a cukor mázsájára újabb 3 shillinget vetett ki, aminek becslése szerint kb. 1 200 000 font sterling adót kellett volna hoznia, a tea fontjára 3 pennyt, aminek számítása szerint 750 000 font sterlinggel kellett növelnie a vámbevételt, és végül a kávé fontjára 1 pennyt, aminek 150 000 font sterling pénzügyi többletet kellett volna jelentenie. A vámilletékekből befolyt egész többletösszeg azonban a legutóbbi negyedévben csupán 364 423 font sterling, tehát még a felét sem közelíti meg annak a többletnek, amelyet a

* erőssége *Szerk.*

cukorra kivetett adó emelésétől egymagától reméltek. Az adólajstromokból láthatjuk, hogy a kávéfogyasztás 1853-hoz viszonyítva majdnem 2%-kal csökkent. A bor és a dohány vámjából eredő bevétel is jelentősen csökkent.

A fogyasztási adó Angliában az alsóbb néposztályok „comfortjának"* barométereként szerepel. Itt a legjobb negyedévben is 266 006 font sterling kiesést észlelünk. Pedig teljes mértékben érvényben volt Sir G. C. Lewisnak Skóciában és Írországban a szeszes italokra kivetett új adója. Lewis arra számított, hogy ezzel a pótadóval 1 000 000 font sterling növekedést ér el. Ehelyett 266 006 font sterlinget veszített egy negyedévben. Ami pedig a bélyegilletéket illeti, az egész esztendőt tekintve 100 472 font sterling növekedés mutatkozik ugyan, de a félévben 48 402 és a legutóbbi negyedévben 103 344 font sterling csökkenés. Ez annál feltűnőbb, ha számításba vesszük, hogy az örökösödési adó, amelyet Gladstone újonnan bevezetett, teljes mértékben érvényben van. A postának ebbe a kategóriába (a bélyegilleték kategóriájába) tartozó jövedelmében az egész évet tekintve 206 819, a félévet tekintve 175 976 és a legutóbbi negyedévet tekintve 81 243 font sterling deficit mutatkozik. A földtulajdonadó 6 484 147 font sterling növekedést mutat egész évi, 2 195 124 font sterlinget félévi és 1 993 590 font sterlinget negyedévi viszonylatban. De nem szabad elfelejtenünk, hogy Gladstone a régi adórátát megkétszerezte és ebből $6\frac{1}{2}$ millió font sterling növekedést remélt, Sir G. C. Lewis pedig ezenkívül keresztülvitte a font sterlingenkénti 2 penny pótadót, amelyből újabb 4 000 000 font sterling adónövekedést remélt. Tehát a bevétel növekedése a földtulajdonadónál sem felelt meg az adó növekedésének.

Itt állandóan foglalkoznak a Crédit foncier** és a Crédit mobilier[314], valamint egyéb bonapartista bank-, illetve bankcsőd-kreatúrák szédelgéseivel és várható jövőjével. Ezzel kapcsolatban emlékeztethetünk arra, hogy Emile Péreire és az említett intézetek más vezetői eredetileg *saint-simonisták*. Ezek az urak kezdettől fogva a *bankoktól*, sőt, talán a *bankcsődtől* várták a világ üdvét. A *saját üdvüket* mindenesetre meglelték benne. A saint-simonizmus – amennyiben mesterének nagy, általános eszméitől elvonatkoztatunk – Bonaparte alatt megvalósult a maga egyetlen lehetséges formájában. Mit akarunk még! Péreire Bonaparte fő pénzügyi szédelgője, Michel Chevalier úr pedig a „Journal des Débats"[321] egyik főszerkesztője és a

* – „jólétének" – *Szerk.*
** – Földhitelbank – *Szerk.*

fő közgazdásza. Habent sua fata libelli.* De a nagy eszméknek is megvan a maguk „fata-ja"**.

Der offizielle Finanzbericht

A megírás ideje: 1855 október 2.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 október 6. (467.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – A könyveknek megvan a maguk sorsa. – *Szerk.*

** – „sorsa" – *Szerk.*

[Karl Marx]

A Francia Bank – A Krímbe küldött erősítések – Az új tábornagyok

London, október 4. Az Angol Bank ismét felemelte a kamatlábat, 5 %-ról 5 ½ %-ra. Ez a rendszabály elsősorban a *Banque de France* ellen irányul, amely az elmúlt hat hét folyamán – Londonra intézvényezett és ott leszámított váltók segítségével – 4 600 000 font sterlingnyi aranyat szállított el Angliából Franciaországba. Az itteni tőzsdén a legnyugtalanítóbb hírek keringenek a Banque de France pénzügyi helyzetéről. Egyesek szerint küszöbön áll a készfizetések felfüggesztése, mások szerint a Banque de France bankjegyeinek a „további biztosítás" érdekében meg kell kapniok a hígulás elleni biztosítékot. Ez utóbbi feltétlenül a bank „runjára"* és bankjegyeinek azonnali elértéktelenedésére vezetne. Végül azt is állítják, hogy a Banque de France megkísérli majd, hogy tőkéjét új részvények jegyzése által a kétszeresére növelje. Bármilyen bizonytalannak tűnnek is ezek a hírek részleteikben, összességükben mégis arra mutatnak, hogy a Banque de France válság felé halad és hogy ez az intézet, amely I. Napóleon idején történt megalapítása óta rendíthetetlenül szilárd hírben állt, III. Napóleon idején már csak egyike a sok *fejtetőre állított* hitelpiramisnak, amelyeket kormányzási korszaka legjellemzőbb emlékműveinek kell tekintenünk. A francia társadalomnak az a része, amely mindenekelőtt a hitelbőség és a „prospérité toujours croissante"** *látszatát* követelte, nem panaszkodhat most, amikor meg kell fizetni ennek a kellemes csalásnak az árát. Mindenesetre azok a pénzügyi műveletek, tőzsdemanőverek és bankspekulációk, amelyek Lajos Fülöp korszakának a végén olyan nagy szenzációt keltettek és egy egész polemikus irodalmat hívtak életre a „Juifs rois de l'époque", „La dynastie Rothschild"[322] stb. modorában, valóságos gyerekségeknek

* – „megrohanására" – *Szerk.*

** – „egyre növekvő jólét" – *Szerk.*

tűnnek, összehasonlítva azzal, amit 1852-től mostanáig e téren teljesítettek.

Ez idő szerint mintegy 6000 ember vár a parancsra, hogy krími rendeltetéssel behajózzák, köztük 800 tüzér, 900 lovas, a többi gyalogos. Ezenkívül körülbelül 4000 gyalogost akarnak Gibraltárból, Máltáról, az Ión-szigetekről és Pireuszból a hadszíntérre küldeni. Ezek az erősítések – még ha az idegenlégiót is hozzászámítjuk – korántsem lesznek elegendők arra, hogy az aktív angol hadsereget akár csak az eredeti létszámára is felnöveljék. *Bright* ezért tegnap egy Rochdale-ban megtartott gyűlésen megjegyezte:

„Ha a háború prókátora lennék, egészen más politikát követnék belső katonai intézményeink tekintetében. Megfelelő sorozást vezetnék be, amilyen Oroszországban, Ausztriában és Franciaországban létezik, és így valamennyi osztály tagjait kényszeríteném arra, hogy kellőképpen kivegyék a részüket abból, amit a nemzet ügyének neveznek."

Az elaggott Combermere, Strafford és Hardinge lordok és grófok tábornagyi kinevezése, jutalmul azért a vereségért, amelyet Simpson tábornok (akit, mellesleg megjegyezve, állítólag visszarendeltek) a Redan[170] előtt szenvedett, egy a sok rossz vicc és léha tréfa közül, amelyekkel Palmerston fel szokta deríteni élete alkonyát. A két első tábornokot bízvást *elhunytnak* tekinthetjük, úgyhogy előléptetésüknek inkább utólagos szenttéavatás jellege van. Katonai szentekké avatták őket, miután földi pályájuk réges-rég lezárult. Lord Hardinge az angol hadsereg commandeur en chefjének* vízözön előtti méltóságát tölti be, és Albert herceg tábornagy előtti elszánt és fáradhatatlan csúszás-mászásával és talpnyalásával busásan kiérdemelte a marsallbotot. És a dolgot még pikánsabbá teszi az a körülmény, hogy a franciákkal együtt az oroszok felett aratott győzelmet olyan feledésbe merült tisztek előléptetésével ünneplik, akik az oroszokkal együtt harcoltak a franciák ellen. Így pl. Lord Strafford érdeme az, hogy Waterloonál[216] egy gárdadandárt vezetett, az első hadtest parancsnoka volt, amikor Párizs ellen vonultak, s Belleville és Montmartre magaslatainak megszállásával birtokba vette Párizst.

Die französische Bank – Verstärkungen nach der Krim – Die neuen Feldmarschalle

A megírás ideje: 1855 október 4.

A megjelenés helye: „Neue Oderzeitung", 1855 október 8. (469.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – főparancsnokának – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

A háború menete

A háborúról bőségesen vannak híreink. Gorcsakov jelentésén kívül, amelyet másutt kommentálunk, a szombati gőzhajóval megérkeztek a hivatalos beszámolók az Eupatoria közelében, Kurulánál vívott lovascsatáról, melyről már hírt adtunk; értesítést kaptunk az oroszok Karsz elleni sikertelen rohamáról, Tamannak és Fanagoriának a szövetségesek által történt lerombolásáról és egy szövetséges csapattest partraszállásáról Kinburn félszigetén.[323]

Az Eupatoria melletti lovascsatát tizenkét francia lovasszázad (a 4. huszár- és a 6. és 7. dragonyosezredből) vívta meg. D'Allonville tábornok világos és érthető jelentése szerint a franciák és a törökök széles körű felderítést végeztek a belső területek irányában három különböző útvonalon — az egyiken délre, a másik kettőn északra a Szaszik-tótól. A két utóbbi hadoszlop egy Dolsak nevű falunál találkozott, ahol észrevették az orosz lovasság közeledtét. Ettől kezdve a jelentések nem egyeznek. D'Allonville tábornok azt állítja, hogy mialatt a franciák leszálltak lovaikról és megabrakoltatták őket, tizennyolc orosz lovasszázad megpróbálta délről megkerülni őket és elvágni visszavonulásukat Eupatoria felé; s hogy ő ekkor parancsot adott embereinek, hogy szálljanak nyeregbe, az oroszok oldalának rontott, megfutamította és két lieue-n* át üldözte őket. Gorcsakov szerint az oroszok létszáma mindössze egy ezred (a 18. ulánusezred), azaz nyolc lovasszázad volt; amikor egy tüzérségi üteg lekapcsolása végett leszálltak lovaikról, a franciák meglepték őket, és ilyen körülmények között futniok kellett, hogy mentsék az életüket. E hibáért Korf tábornokot teszi felelőssé. Mármost hogy miért kellett egy egész ulánusezrednek leszállnia a lóról és segítenie egy nyolc ágyúból álló üteg lekapcsolásában, és hogy a tüzérek, akiknek ez volt a feladatuk, miért nem voltak kéznél, annak megfejtését ránk bízza. Gorcsakov egész jelentése annyira zavaros, annyira nem katonás, annyira áthatja az a törekvés, hogy mentegesse ezt az első lovassági katasztrófát, hogy lehetetlen komoly tény-

* Régi francia út tmérték: 4,45 km. — *Szerk.*

megállapításnak tekinteni. Ugyanakkor azt látjuk, hogy Korf tábornokot teszik felelőssé ezért a vereségért, mint ahogy Szelvant tették felelőssé Szilisztriáért, Szojmonovot Inkermanért és Readot a Csornajáért. Gorcsakov, bár minden ütközetben megverték, megmaradt legyőzhetetlennek. Nem őt győzik le, ugyan dehogy, hanem valamelyik szerencsétlen alárendeltjét, aki holmi durva hibával meghiúsítja a tábornok bölcs tervét, és aki vétkének büntetéseképpen rendszerint elesik az ütközetben. Ezúttal azonban a baklövés elkövetője annyira balszerencsés volt, hogy életben maradt. Később talán lesz némi hozzáfűznivalója Gorcsakov jelentéséhez. Addig is megvan az az elégtétele, hogy ellenfele sokkal kedvezőbb megvilágításba helyezi, mint tévedhetetlen főparancsnoka. Azóta a brit könnyűlovashadosztályt Eupatoriába küldték a franciák megerősítésére.

Két másik expedícióra is sor került a krími hadszíntér legkülső szárnyain. Az egyik Kercsből és Jenikaléból indult a tengerszoros túlsó oldalára. Lerombolták Taman és Fanagoria kis erődjeit, zsákmányoltak mintegy száz ágyút, és ilymódon a szövetségesek teljességgel biztosították maguknak az Azovi-tengerre való bejutást. Ez a hadművelet puszta óvintézkedés volt; közvetlen eredményei nem nagy fontosságúak.

Nagyobb jelentőségű a második expedíció. A szövetséges flották mintegy 10 000 emberrel először színlelt hadmozdulatot végeztek Odesszánál, ahol azonban egyetlen lövés sem dördült el, majd Kinburnba vitorláztak. Ez a helység közel van annak a földnyelvnek a végéhez, amely délen körülfogja a Dnyeper és a Bug torkolatát. Ezen a ponton a torkolat körülbelül 3 mérföld széles; bejáratát zátony zárja el, amely (a legjobb térképek tanúsága szerint) 15 lábnyira van a víz színe alatt. E bejárat északi oldalán fekszik Ocsakov, déli oldalán Kinburn. Mindkét erőd az 1787-es orosz–török hadjárat idején vált először ismertté, amikor a Bug alkotta a két birodalom közti határt, és következésképpen Ocsakov a törököké, Kinburn pedig az oroszoké volt. Abban az időben Szuvorov vezette az orosz hadsereg balszárnyát (Potyomkin parancsnoksága alatt) és Kinburnban állomásozott. A törökök, akik akkor uralták a Fekete-tengert, átkeltek Ocsakovból. Először elterelésképpen Kinburn városa mögött, délkeleten szálltak partra; de amikor látták, hogy Szuvorovot ezzel a színlelt hadmozdulattal nem vezethették félre, fő haderejükkel partra szálltak a földnyelv északnyugati csúcsán, éppen szemben Ocsakovval. Itt elsáncolták magukat és megtámadták az erődöt; Szuvorov azonban, jóval kevesebb emberrel, kitört, megtámadta a törököket, majd az érkező erősítések segítségével a tengerbe kergette őket. A törökök veszteségei óriásiak voltak. De Szuvorov maga is megsebesült ebben a csatában, amelyet a következő évben, 1788-ban Ocsakov megrohanása követett.

Ezúttal a szövetségesek nem Kinburn alatt, hanem mintegy 4 mérfölddel fölötte szálltak partra, hogy megszakítsák a város szárazföldi összeköttetését Herszonnal és Oroszország belső területeivel. Nagyon valószínű, hogy ágyúnaszádjaik hamarosan a vízi összeköttetést is elvágják. A kinburni földnyelv, 6 mérföldre a város fölött, rendkívül keskeny, éppúgy, mint az arabati, és olyan alacsonyan fekszik és annyira homokos, hogy ha a talaj szintjétől néhány lábnyira leásnak, vizet találnak. Ennélfogva nem lehet ott sebtiben felépíteni mély árkokkal ellátott erős erődítményeket; azok a hadművek, amelyeket a törökök 1787-ben emeltek, részben palánkok, részben homokzsákokkal körülvett ütegek voltak. Maguk a kinburni erődítések ugyanezen oknál fogva nem lehetnek nagyon félelmetesek, mivel falazott árokrézsűket itt nem lehet jól megalapozni, habár 1787 óta minden bizonnyal építettek széles vizesárkokat. Mégis úgy véljük, hogy Kinburn, ha erélyesen megtámadják, nem tarthat ki sokáig a szövetségesekkel szemben; ha pedig egyszer a kezükben lesz, fontos hadműveletek távlatát nyitja meg előttük Herszon és Nyikolajev, vagyis a krími orosz hadsereg hadműveleti bázisának irányában. Ez a partraszállás tehát igen fontosnak bizonyulhat, ha megfelelően kihasználják. De a gőzhajó indulásáig nem érkezett hír semmiféle döntő eseményről és így arra kell következtetnünk, hogy ezt az expedíciót is a szövetségesek szokásos kényelmes, lassú módján vezetik.

Igen valószínű, hogy az oroszok Karsz alatti veresége az örményországi hadjárat betetőző eseményének bizonyul majd. A rosszul szervezett és a hadviselés minden kellékében hiányt szenvedő törökök szegényes szerepet játszottak a hadszíntérnek ezen a részén. Tábori hadműveletekre képtelenek lévén, Karsz, Erzerum és a közvetlenül ezen erődök uralta terület megszállására szorítkoztak. Williams tábornok, aki török szolgálatba lépett, vezette a karszi helyőrséget és ellenőrizte a megfelelő védőművek építését. A nyár nagy részében az egész hadjárat mindkét részről csatározásokra, fosztogatásokra és a hegyvidéken végzett takarmányszerző expedíciókra korlátozódott; ennek az általános és fő eredménye az volt, hogy az oroszoknak, akik fokozatosan teret nyertek, sikerült ostromzár alá venniök Karszot, sőt, elvágniok összeköttetését Erzerummal. Karsz a Felső-Araxész egyik oldalvölgyében fekszik, Erzerum az Eufrátesz forrásainál, Batum a Csoroh (Batisz) torkolatánál; az utóbbinak felső folyása mind Karszhoz, mind Erzerumhoz közel visz, úgyhogy a két helység közti utak egyike egészen Oltiig követi a Csoroh medencéjét, majd onnan a hegyeken át letér Karsz felé. Ezért Olti volt a középpont a törökök számára, minthogy egy Batumból jövő út ott csatlakozik az előbb említetthez, és Batum volt az a helység, ahonnan a legközelebbi és a legjelentősebb erősítéseket várhatták. Ha az oroszoknak sikerült volna

bevenniök Karszot, első lépésük az lett volna, hogy megvessék a lábukat Oltiban és ezzel elvágják Erzerumot a Fekete-tengerrel és Konstantinápolyllyal való legközelebbi és legjobb összeköttetésétől. A törökök azonban annyira elcsüggedtek, hogy egészen Erzerumig visszavonultak, csupán a Felső-Eufrátesz és az Araxész forrásai közti hegyszorost tartották megszállva, Oltit pedig csaknem teljesen elhanyagolták.

Amikor Karszot még szorosabban körülzárták, végre megkíséreltek élelmezési konvojt szervezni Oltiban és erős védőkísérettel kierőszakolni a Karszba való bejutást. A lovasság egy részét elküldték Karszból, mert ott felesleges volt, és ez valóban átvágta magát az oroszokon egészen Oltiig; a konvoj kevéssel ezután elindult; ezúttal azonban az oroszok jobban résen voltak — teljesen szétverték a törököket és elfogták a konvojt. Időközben Karszban egyre inkább fogytán volt az élelmiszer; igaz, Omer pasát Ázsiába küldték, hogy vegye át a parancsnoklást és szervezzen Batumban egy tábori hadműveletekre alkalmas hadsereget; de egy új hadsereg felállítása sok időt kíván, és Oltin keresztül egyenesen Karsz felmentésére vonulni — ez nem lett volna a legmegfelelőbb lépés, amelyet Omer pasa tehetett, mert Karsz az élelmiszerhiány miatt bármely napon megadásra kényszerülhet, mielőtt még a felmentés megérkezhetne.

Ilyen nehéz helyzetben voltak a törökök szeptember végén; Karszot jóformán elveszettnek tekintették, és az oroszok biztosak voltak abban, hogy puszta ostromzárral kiéheztetik a várost. De úgy látszik, maguk az oroszok nem szándékoztak bevárni, amíg az utolsó marék lisztet felsütik, az utolsó lovat megfőzik Karszban. Hogy a közeledő téltől való félelmük, az utak állapota, az élelmiszer szűkössége, felsőbb parancsok vagy Omer pasa felmentő seregétől való félelmük miatt-e, de egyszer csak elhatározták, hogy energikusan fognak cselekedni. Ostromágyúk érkeztek Alekszandropolból, a Karsztól csupán néhány lieue-nyire fekvő határmenti erődből, és néhány napos árokásási munkálatok és ágyúzás után az orosz hadsereg összpontosított fő erői Muravjov vezetésével megrohamozták Karszot. Az ádáz küzdelem nyolc órán át tartott. A basi bozukok[147] és az irreguláris gyalogosok, akik a nyílt mezőn oly gyakran megfutamodtak az oroszok elől, itt megfelelőbb terepen harcoltak. Bár a támadó erők létszáma feltétlenül négy- vagy hatszor akkora volt, mint a helyőrségé, mégis meghiúsult minden kísérletük, hogy bejussanak a városba. A törökök itt végre ismét bátraknak és értelmeseknek mutatkoztak. Bár az oroszoknak nem is egyszer sikerült behatolniok a török ütegállásokba (amelyek minden valószínűség szerint nyitott torkú félholdsáncok voltak, úgyhogy a második védelmi vonal tüze uralta őket), sehol sem tudták megvetni a lábukat. Mint mondják, veszteségeik óriásiak

voltak; állítólag 4000 halottjukat temették el a törökök; de mielőtt ennek hitelt adnánk, részletesebb és pontosabb értesülésekre van szükségünk.

Ami Omer pasa hadműveleteit illeti, két dolog közt választhatott. Vagy Karsz felmentésére vonul Oltin át, a Csoroh mentén, mely esetben azt kockáztatta volna, hogy későn érkezik, mivel az Örmény-fennsíkra vezette volna seregét, ahol az oroszokat erős erődvonal biztosítja a hatékony frontális támadás ellen és ahol Omer pasának nem lehetett volna alkalma arra, hogy megrohanja szárnyaikat; vagy pedig a Rion mentén Kutaisziig, majd onnan a hegyeken át a Kura völgyébe, Tiflisz felé kellene vonulnia. Ott nem ütközne jelentősebb megerősített pontokba, és azonnal a dél-kaukázusi orosz hatalom középpontját fenyegetné. Keresve sem lehetne ennél hatásosabb eszközt találni arra, hogy Muravjovot visszahívják Örményországból, és olvasóink visszaemlékezhetnek, hogy ismételten utaltunk volt erre a hadműveleti vonalra, mint az egyetlenre, amellyel súlyos csapást lehet mérni az oroszok ázsiai erejére. E menetelés alkalmas hadműveleti bázisa Redut Kale lenne; de minthogy ott nincs biztonságos kikötő, Omer pasa Szuhum Kalét választotta, ahol jó a kikötő és a part menti út is jobb. Hogy az évszak nem túlságosan késői-e bármiféle komoly hadműveletekre, azt hamarosan megtudjuk.

Progress of the War

A megírás ideje: 1855 október 19. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 november 5. (4538.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Az orosz hadsereg

Amikor a nyugati hatalmak és Oroszország hadat üzentek egymásnak, az angol–francia sajtó azon a véleményen volt, hogy Oroszország nem fog hiányt szenvedni katonákban, de hamarosan szűkében lesz a pénznek. Arra számítottak, hogy a pénzügyi nehézségek gyengíteni fogják a haderőt és megnehezítik majd annak a több millió katonának a szállítását, akiket Oroszország, mint mondták, bármikor ellenségei ellen küldhet. De mi volt a való helyzet? Oroszország, bár látszólag száműzték valamennyi nagy európai tőzsdéről, minden nehézség nélkül kölcsönt vett fel;[324] papírpénze az ismételt új kibocsátások ellenére tartja az értékét; csapatait pedig menetelés közben a lakosság úgy élelmezi és a szállítóeszközöket úgy szolgáltatja, ahogyan ez más, kevésbé kizárólagosan mezőgazdasági országban lehetetlen volna. Bár kikötői blokád alatt vannak, ez ideig mégis sikerült baj nélkül kikerülnie mindazokat a pénzügyi zátonyokat, amelyeken a londoni álbölcsek szerint minden bizonnyal meg kellett volna feneklenie. Ami azonban a kimeríthetetlen embertartalékokat illeti, egészen másként festenek a dolgok. Míg Angliának hazai és külföldi önkéntestoborzással sikerült fokozatosan mintegy 40 000 főre növelnie krími hadseregét, míg Franciaország csupán ebben az évben 140 000 embert hívott be 80 000 helyett és máris olyan hadsereget tudott Keletre küldeni, amely létszámát tekintve több tettre képes, mint amennyivel Pélissier meg tudja bízni, mit ért el Oroszország? A sorozásra kötelezett egész területen két általános sorozást rendeltek el, amelyek mindegyikében ezer férfi lélekből átlagosan tíz embert vettek be; azután általános sorozást hajtottak végre az opolcsenyijébe, ezer lélekből huszonhármat, most pedig új általános sorozást rendeltek el a sorhadsereg számára, ezer lélekből tíz főt sorozva be. Békeidőben az újoncozási átlag ezer férfiból körülbelül öt a birodalom egyik felében, a másik fele pedig a következő évben állít újoncokat. Így az évi átlag az egész birodalomban (kivéve természetesen azokat a kormányzóságokat, amelyekben nem soroznak) ezer férfi lélekből két és fél. A két háborús év azonban most már olyan sorozásokat tett szükségessé,

amelyekben együttvéve ezer lélekből ötvenhárom főt soroztak be, vagyis az egész lakosság – férfi és nő – mintegy két és fél százalékát, azaz mindkét évben a rendes békebeli újoncozás tízszeresét. Ha feltételezzük, hogy Franciaország a háború két évében összesen 300 000 embert sorozott be hadseregébe, ami minden bizonnyal túlzott szám, 36 millió főnyi lakosságból ez öthatod százalék lenne két év alatt vagy öttizenketted százalék egy év alatt – tehát pontosan egyhatoda annak a százaléknak, amelyet Oroszország kénytelen volt felvenni a hadseregébe. Igaz, hogy békeidőben Oroszországban az összlakosságnak körülbelül egykilenced százalékát és Franciaországban kétkilenced százalékát hívják be évenként katonai szolgálatra; de minthogy a tényleges szolgálati idő Oroszországban több mint kétszerese a franciaországinak, ez a körülmény nagyon is kiegyenlítődik.

Mindenfelől arról értesülünk, hogy a szolgálatra alkalmas férfilakosságnak ez a szakadatlan elvonása Oroszországban kezdi éreztetni a hatását, Franciaországban viszont alig észrevehető. Úgy halljuk, hogy főként Lengyelországban hiányzik a munkáskéz a földművelésben; s a nemesek nagy elégedetlensége amiatt, hogy egyáltalán elveszik tőlük a tulajdonukban levő legértékesebb jobbágyaikat, e tény további bizonyítéka. Hogy milyen komolyan nyugtalanítják az udvart a jobbágytulajdonosok elégedetlenségének e tünetei, azt mutatja az a tény, hogy az ízig-vérig arisztokrata Lanszkojt nevezték ki belügyminiszterré és hogy ez utóbbi köriratot intézett a nemességhez, amelyben közli, hogy Sándor császár ukázban szavatolta valamennyi jogukat és kiváltságukat.[325]

Ezeknek a sűrűn ismétlődő újoncozásoknak a legsajátosabb vonása azonban az, hogy a hadsereg ezek révén elért tényleges számbeli növekedése jelentéktelen. Ha 22 millióra tesszük a sorozás alá eső férfi lelkek összlétszámát, ami minden bizonnyal alacsony becslés, akkor két év alatt nem kevesebb, mint 660 000 főt soroztak be a sorhadseregbe és 560 000-et az opolcsenyijébe. Ez utóbbiból valójában csak egy részt mozgósítottak, amely talán 200 000 embert számlál; úgyhogy a szolgálatra alkalmas férfilakosságból tulajdonképpen körülbelül 860 000 embert vontak el. Ehhez hozzá lehetne számítani a tartalékos katonákat, akiket szolgálati idejük utolsó öt vagy tíz évére szabadságoltak és a háború kitörése előtt behívtak; de minthogy ezek jó részét már 1853-ban behívták, itt nem vesszük őket számításba.

E tartalékok ellenére, amelyek minden gyalogezred ötödik és hatodik zászlóalját képezik – az ezredeknek részben első négy sorzászlóaljába, részben újonnan (hetedik és nyolcadik zászlóaljként) alakult második tartalékába beosztott 660 000 újonc ellenére a sorkatonaság különböző csapattestei még korántsem érték el teljes létszámukat. Ennek legérdekesebb bizonyítéka az a

kiáltvány, amelyet Lüders tábornok, a déli hadsereg parancsnoka adott ki Nyikolajevben. Hírül adja, hogy császári parancsra az opolcsenyijének a déli hadsereghez rendelt huszonhárom druzsináját (23 000 fő) be kell osztani a sorhadseregbe, és hogy minden ezred harmadik és negyedik zászlóaljához kell csatlakozniok. Nos, ez az intézkedés nem jelenthet egyebet, mint hogy a déli hadsereg ezredeinek létszáma annyira megcsappant, hogy a harmadik és negyedik zászlóaljak katonáinak zömét át kell tenni az első és a második zászlóaljakba, s helyüket az opolcsenyijével töltik fel. Másszóval, amíg az opolcsenyijével össze nem olvasztották őket, az érintett ezredek négy zászlóalja alig volt olyan erős, mint két teljes létszámú zászlóalj. Ha ekkorák egy olyan hadsereg veszteségei, amelynek nagyobb része még sohasem került összeütközésbe az ellenséggel és amelynek egyetlen részét sem vetették be Szilisztria óta, mekkorák lehettek a veszteségek a Krímben és Ázsiában! Nyomban bepillantásunk nyílik az orosz hadsereg tényleges helyzetébe, és az a feltevés, amelyre e bepillantás alapján elhasználódására vonatkozóan juthatunk, megmagyarázza, miként lehetséges, hogy a hadseregbe felszívott $^2/_3$ millió ember nem növelte látható mértékben e hadsereg létszámát.

De mi idézte elő ezt az óriási és aránytalan elhasználódást? Először is az iszonyú menetelések, amelyeket az újoncoknak otthonuktól a kormányzósági székhelyig, onnan a gyűjtőállomásig majd végül ezredükig kellett megtenniök – nem is számítva azokat a meneteléseket, amelyekre az ezredek még ezután kényszerültek. Nem csekélység egy újoncnak Permből Moszkvába, Moszkvából Vilnába, végül Vilnából Odesszába vagy Nyikolajevbe menetelni. És ha az ilyen végtelen meneteléseket olyan ember legfelsőbb akarata sietteti, mint amilyen Miklós, aki megszabja mind az érkezés, mind az indulás óráját és büntetéssel sújtja a parancsától való minden eltérést; ha dandárokat, hadosztályokat, hadtesteket lóhalálában hajszolnak a birodalom egyik végéből a másikba, nem törődve azzal, hogy hány ember marad le betegség vagy kifáradás miatt; ha a Moszkvából Perekopba való menetelést a szokásos erőltetett menetben kell elvégezni, holott másutt az erőltetett menet soha nem folytatható két napnál tovább – akkor ez jórészt megmagyarázza ezt az elhasználódást. De a katonák testi erejének ehhez a túlfeszítéséhez hozzá kell tennünk még azt a zűrzavart, amely szükségszerűen következik az orosz hadsereg minden részlegének, de különösen a hadbiztosságnak közismerten rossz igazgatásából. Aztán itt van az a módszer, hogy a katonákat menet közben lehetőleg a menet-útvonal területének lakosságával élelmeztetik – ez a módszer jó igazgatás esetén egészen használható egy kizárólagosan mezőgazdasági országban, de illuzórikus és a legnagyobb nehézségeket okozza ott, ahol, mint Oroszországban, a hadbiztosság és a

vezénylő tisztek sikkasztott vagyont szereznek a parasztoktól ellopott készletekből. És végül itt vannak a félelmetes számítási hibák, amelyeknek szükségképpen elő kell fordulniok ott, ahol az ilyen óriási kiterjedésű területen szétszórt seregeknek központi parancsokra kell mozogniok és elvárják tőlük, hogy az óramű pontosságával hajtsák végre e parancsokat, holott valamenynyi előfeltevés, amelyeken e parancsok alapulnak, hamis és megbízhatatlan. Nem az ellenség kardja és golyója, nem a Dél-Oroszország sok részén elkerülhetetlen betegség, de még csak nem is a hosszú menetelések szükségessége tizedeli meg ennyire az orosz hadsereget; hanem azok a sajátos körülmények, amelyek között az orosz katonát sorozzák, kiképezik, meneteltetik, kezelik, élelmezik, ruházzák, elszállásolják, vezetik és amelyek között harcol, azok adhatnak magyarázatot arra a borzalmas tényre, hogy csaknem az egész 1853-as orosz hadsereg eltűnt már a föld színéről úgy, hogy ellenfeleinek mindössze harmadekkora veszteséget okozott.

Lüders tábornok napiparancsa még egy körülmény miatt is figyelmet érdemel. Nyíltan bevallja, hogy az opolcsenyije tagjai egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy az ellenség ellen vezényeljék őket. Kérve kéri az öreg katonákat, hogy ne nevessék ki ezeket a fiatal csapatokat és ne nézzék le őket, amiért ügyetlenül bánnak a fegyverekkel; elismeri, hogy alig tudnak valamit a kiképzésről, és módosítást vezet be a gyakorlószabályzatban, nyilvánvalóan a császár határozott jóváhagyásával. Ne „utáltassák meg" az emberekkel a katonáskodást haszontalan parádésulykolással; csak a legelengedhetetlenebb mozdulatokat gyakorolják velük: a puska kezelése, töltése, elsütése, célba lövés, mozdulatok oszlopban és csatárláncban — minden egyebet haszontalan parádésulykolásnak minősítenek. Tehát egy orosz tábornok a császár határozott jóváhagyásával az orosz gyakorlószabályzat kétharmadát haszontalan lomnak bélyegzi, amely semmi másra nem jó, mint hogy megutáltassa a katonával kötelességeit; és éppen ez a szabályzat volt az a mű, amelyre az elhunyt Miklós császár a legbüszkébb volt!

Ezeket a „fiatal katonákat", akiket tehát úgy írnak le, mint akiknek minden mozdulatuk és lépésük nevetésre ingerli bajtársaikat, egyetlen más országban sem neveznék újoncnak. Hat-tíz hónapja fegyverben vannak már, és mégis olyan esetlenek, mintha most jöttek volna az eke mellől. Nem lehet azt mondani, hogy a hosszú menetelések, amelyeket meg kellett tenniök, nem hagytak nekik időt a kiképzésre. Utolsó hadjáratai idején Napóleon kéthetes kiképzés után beosztotta az újoncokat a megfelelő zászlóaljakba, és aztán Spanyolországba, Olaszországba, Lengyelországba küldte őket; a menetelés alatt folyt a kiképzésük, mind menetelés közben, mind pedig szállásheljükre megérkezve, és amikor hat-nyolchetes menetelés után csatlakoztak

a hadsereghez, elvárták tőlük, hogy aktív szolgálatra alkalmasak legyenek. Napóleon sohasem engedett újoncainak három hónapnál hosszabb kiképzési időt a katonává váláshoz; és még 1813-ban is, mikor új hadsereget, új keretet és minden egyebet kellett létrehoznia, három hónappal azután, hogy újoncai a gyűjtőállomásra érkeztek, a szászországi csataterekre vitte őket; s ellenfelei hamarosan megtudták, hogy mire képes ezekkel a „zöldfülű regrutákkal". Micsoda különbség van a franciák gyors alkalmazkodóképessége és az oroszok paraszti esetlensége között! Micsoda alkalmatlansági bizonyítvány az orosz opolcsenyije tisztjeinek! És Lüders mégis azt állítja, hogy e tisztek majdnem valamennyien a sorkatonaságnál szolgáltak és sokan közülük szagoltak már puskaport.

A kiképzésnek a legelengedhetetlenebb mozdulatokra való korlátozása szintén mutatja, hogy mit vár Lüders az új erősítéseitől. Csupán a csatárláncot és az oszlopban végrehajtandó mozdulatokat kell gyakorolniok, semmi vonalba fejlődést, a vonalból oszlopalakítást sem. És valóban, az orosz katona a legkevésbé sem alkalmas vonalmozdulatokra, de csatározásra éppoly alkalmatlan. Erőssége a zárt oszlopban, vagyis olyan alakzatban való harc, amelyben a parancsnokló tisztek baklövései a lehető legkisebb rendetlenséget okozzák és a lehető legkevésbé zavarják meg az általános csatarendet, és amelyben a bátor, de passzív tömeg összetartási ösztöne ellensúlyozhatja ezeket a baklövéseket. Az orosz katonák, akárcsak a sztyeppek vadlovai, amikor farkasok üldözik őket, alaktalan tömeggé zsúfolódnak össze, amely megmozdíthatatlan, irányíthatatlan, de addig tartja állását, amíg az ellenség a legnagyobb erőfeszítéssel szét nem morzsolja. De a vonalalakzatok mégis sok esetben szükségesek, és az oroszok is ezekhez folyamodnak, bár kisebb mértékben. Mi lesz hát egy olyan hadsereggel, amely egyáltalán nem tud vonalba fejlődni, vagy ha nagy üggyel-bajjal vonalba fejlődött, nem tud újra oszloppá formálódni anélkül, hogy mindent össze ne zavarjon?

The Russian Army

A megírás ideje: 1855 november 2. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1855 november 16. (4548.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Hagyományos angol politika

Az angol whigek külpolitikájára vonatkozóan egy igen téves nézet uralkodik; feltételezik, hogy a whigek mindig is Oroszország esküdt ellenségei voltak. A történelem világosan bizonyítja az ellenkezőjét. James Harrisnak, az első Earl of Malmesburynak – aki whig és tory kormányok alatt egyaránt évekig volt angol nagykövet a szentpétervári udvarnál – a naplójában és a levelezésében,[326] továbbá Charles James Foxnak Lord John Russell által közzétett emlékirataiban és levelezésében[15] meghökkentő leleplezéseket találunk a Fox által sugalmazott és elkezdett whig politikáról; márpedig Fox még mindig a whigek politikai főpapja és valóban úgy tisztelik, mint Mohamedet az oszmánok. Ezért annak megértéséhez, hogyan lett Anglia éppenséggel szolgaian alázatos Oroszország iránt, olyan tényekre kell egy pillanatra visszatérnünk, amelyek megelőzték Fox belépését a kabinetbe.

Malmesbury earljének naplójából láthatjuk azt a sóvár, türelmetlen sietséget, amellyel Anglia függetlenségi háborúnk idején diplomáciai nyomást gyakorolt Oroszországra.[327] Nagykövetét utasították, hogy mindenképpen kössön támadási és védelmi szövetséget. A cárnő első válasza kitérő volt; Katalin már a „támadási" szót is gyűlöletesnek találta, s előbb meg kellett várni, hogyan alakulnak az események. Az angol diplomata végül rájött, hogy az akadály Oroszországnak az a kívánsága, hogy Anglia támogassa török politikáját; és Harris azt tanácsolta kormányának, hogy tápot kell adni az orosz étvágynak, ha biztosítani kívánják segítségét az amerikai gyarmatok ellen.

A következő évben Sir James Harris javaslata enyhébb formát ölt; már nem kér szövetséget. Egy orosz részről Franciaország és Spanyolország sakkban tartása céljából elhangzó és haditengerészettel támogatott tiltakozás elfogadható lesz Anglia számára. A császárnő azt válaszolja, hogy nem lát indítékot ilyen intézkedésre. A nagykövet szolgai hízelgéssel azzal érvel, hogy „egy XVII. századi orosz uralkodó beszélhetett így, de azóta

Oroszország vezető európai hatalommá vált, és Európa ügyei egyben az ő ügyei. Ha Nagy Péter azt látná, hogy az orosz hajóhad szövetségben van az angollal, elismerné, hogy már nem ő az első az orosz uralkodók között" és így tovább, ugyanebben a hangnemben.

A császárnő elfogadta ezt a hízelgést, de visszautasította a nagykövet javaslatait. Két hónappal később, 1779 november 5-én György király régimódi franciasággal sajátkezű levelet írt „felséges nővérének", a cárnőnek. Már nem ragaszkodik formális tiltakozáshoz, egyszerű tüntetéssel is beéri. „A császári flotta egy részének puszta megjelenése", ezek voltak királyi szavai, „elegendő lesz az európai béke helyreállításához és megerősítéséhez, és az Anglia ellen szövetkezett liga egyszeriben eltűnik." Esengett-e valaha is egyetlen más nagyhatalom ily nyomorultul?

De Anglia mindezen mézesmázos rábeszélése eltévesztette a célját, és 1780-ban kinyilvánították a fegyveres semlegességet. Anglia türelmesen lenyelte a keserű pirulát. S hogy megédesítsék, a kormány előzőleg kihirdette, hogy az angol cirkálók nem állítják meg vagy tartóztatják fel Oroszország kereskedelmi hajóit. Így Anglia abban az időben minden kényszer nélkül lemondott a hajók átkutatásának jogáról. Nem sokkal ezután az angol diplomata biztosította a szentpétervári kabinetet, hogy a brit hadihajók nem zaklatják majd a császárnő alattvalóit kereskedelmi ügyleteik során; 1781-ben pedig Sir James Harris az angol tengernagyi hivatal érdemének mondotta, hogy szemet hunyt azok fölött a gyakori esetek fölött, amikor orosz hajók tengerészeti felszerelést szállítottak Anglia ellenségeinek, és valahányszor tévedés folytán elfogtak vagy feltartóztattak ilyen hajókat, a tengernagyi hivatal nagyvonalú kártérítést ítélt meg az akadályozásért. Az angol kabinet mindent felhasznált, hogy semlegességének feladására bírja Oroszországot. Lord Stormont például ezt írja a szentpétervári nagykövetnek: „Hát nincs olyan becses dolog, amely csábíthatná a császárnő nagyravágyását — nincs olyan, flottája és kereskedelme számára előnyös engedmény, amely arra indíthatná, hogy segítsen bennünket lázadó gyarmataink ellen?" Harris azt válaszolja, hogy ilyen csalétek lehetne Minorca átengedése. 1781-ben Minorcát felajánlották Katalinnak — de ő nem fogadta el.

1782 márciusában Fox belépett a kabinetbe, és azonnal közölték a londoni orosz nagykövettel, hogy Anglia kész tárgyalni Hollandiával, amelynek az előző kormány hadat üzent az 1674-es szerződés alapján[328] — ebben elismerték, hogy szabad hajók az árukat is szabaddá teszik — és hogy kész azonnal fegyverszünetet kötni. Fox utasította Harrist, állítsa be ezt a lépést annak a hódolatnak a bizonyítékaként, amelyet a király a császárnő óhajai

és nézetei iránt tanúsítani kíván. De Fox nem szorítkozott erre. Egy kabinetülésen azt ajánlják a királynak, tudassa az udvarához közel székelő orosz nagykövettel, hogy őfelsége magáévá kívánja tenni a császárnő nézeteit és a legmeghittebb viszonyt kívánja kialakítani a szentpétervári udvarral, a semlegességi nyilatkozatot téve meg a két ország közti megállapodások alapjának.

Nem sokkal ezután Fox lemondott. Utóda, Lord Grantham elismerte, hogy Szentpétervár meglehetősen előzékeny magatartása London iránt Fox politikájának gyümölcse; és amikor ismét belépett a kabinetbe, Fox kinyilvánította azt a gondolatot, hogy az északi hatalmakkal való szövetség a minden felvilágosult angol ember számára követendő politika és annak is kell maradnia mindenkorra. Harrishoz intézett egyik levelében emlékezteti arra, hogy Nagy-Britannia számára elsőrendű fontosságú a szentpétervári udvar barátsága, és állítja, hogy első kormányzásának rövid ideje alatt legbüszkébb célja az volt, hogy bebizonyítsa a császárnőnek, mennyire őszintén kívánja az angol kormány követni tanácsait és megnyerni bizalmát. Fox előszeretete egy Oroszországgal kötendő szövetség iránt rendkívül nagy volt. Azt tanácsolta a királynak, írjon a császárnőnek és kérje fel arra, hogy kegyeskedjék figyelemmel kísérni Anglia ügyeit.

1791-ben Fox, aki akkor ellenzékben volt, a parlamentben azt mondta, hogy „új dolog az angol Házban olyan beállításban hallani Oroszország növekvő nagyságáról, mintha az aggodalomra adna okot. Húsz évvel ezelőtt Anglia vezette be az orosz hajókat a Földközi-tengerre. Ő" (Fox) „azt tanácsolta a királynak, ne álljon útjába annak, hogy Oroszország annektálja a Krímet. Anglia támogatta Oroszországot abban a tervében, hogy Törökország romjain alapozza meg hatalmának növekedését. Őrültség volna féltékenykedni Oroszország megnövekedett fekete-tengeri hatalma miatt." Ugyanezen vita folyamán Burke, aki akkor a whigekhez tartozott, megjegyezte: „Új dolog a török birodalmat az európai egyensúly részének tekinteni." És Burke – akit Anglia minden pártja a brit államférfi példaképének tekint – még erősebb szavakban újra meg újra képviselte ezeket a nézeteket, egészen politikai pályafutásának befejeztéig; s a whigek nagy vezére, aki a pártvezetésben következett, felkapta ezeket.

Lord Grey 1831-ben és 1832-ben miniszterelnöksége idején egy külpolitikai vita során felhasználta az alkalmat annak a meggyőződésének a kifejezésére, hogy magának Törökországnak és Európa boldogságának is javára válna, ha ez a hatalom beleolvadna az orosz birodalomba. Vajon Oroszország kevésbé barbár volt-e akkor, mint amilyennek most ábrázolják? Kevésbé volt-e az a förtelmes zsarnokság, amelynek a mai whigek

oly félelmetes színekben lefestik? És mégis, nemcsak szövetsége után sóvárogtak talpnyaló szolgalelkűséggel, hanem éppen abban a tervében bátorították angol liberális államférfiak, amelyért ma oly hevesen megbélyegzik.

Traditional English Policy

A megírás ideje: 1855 december 28. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 január 12. (4597.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A háború Ázsiában

Lassanként megtudjuk a részleteket Karsz elestéről[329]; s eddig ezek teljesen megerősítik azt, amit a kisázsiai török hadseregről mondani szoktunk. Most már tagadhatatlan, hogy ezt a hadsereget módszeresen tönkretette a török kormány hanyagsága és a török nemtörődömségnek, fatalizmusnak és bárgyúságnak az akadályozatlan befolyása. A most feltárt tények valóban erősen bizonyítani látszanak, hogy Karsz elestében még a közvetlen árulásnak is sok szerepe volt, ami Törökországban megszokott dolog.

Már a tavalyi hadjárat kezdetén alkalmunk volt megmutatni olvasóinknak az erzerumi és karszi török hadsereg nyomorúságos állapotát és azt a botrányos sikkasztást, amely ezt a helyzetet előidézte. Két hadtestet, a kisázsiait és a mezopotámiait, azonkívül a szíriai hadtest egy részét összevonták ott az Örmény-fennsík védelmére. Ezek a hadtestek meg voltak erősítve redifjeikkel, vagyis tartalékázászlóaljaikkal, és magvát alkották egy kurd és beduin irregulárisokból álló nagyszámú seregnek. De az 1853-ban és 1854-ben lezajlott négy-öt balszerencsés csata, Ahalcihétől Bajazidig, megtörte e hadsereg összetartását és szellemét, télen pedig a ruházat és élelem hiánya teljesen tönkretette. A főhadiszálláson, minden hivatalosan elismert pozíció nélkül, magyar és lengyel menekültek tarka sokasága gyűlt össze, kalandorok éppúgy, mint valóban érdemes emberek. A tudatlan, féltékeny és intrikáló pasák előtt a kalandorok elsőrangú szakértőknek adhatták ki magukat, míg a menekültek között levő valóban hasznos embereket kalandorokként kezelték; végül a hiúság és az intrika versenyfutása volt ez, szégyenletes a menekültek összességére nézve, és befolyásuk csaknem minden maradványát megsemmisítette. Ezután jöttek a brit tisztek, akiket nagy tisztelettel fogadtak, minthogy egy szövetséges kormányt megillető tekintély és a török parancsnokok teljes tehetetlensége támogatta őket. De ők is kudarcot vallottak olyan irányú kísérleteikkel, hogy valami katonai szellem-félét öntsenek az örményországi hadseregbe. Erőfeszítéseik itt-ott talán egy pillanatra fel tudták rázni egyik-másik pasát tompa

fásultságából, biztosítani tudták a legelengedhetetlenebb védőművek megépítését Karszban és időnként meggátolni a sikkasztás vagy éppen az ellenséggel való titkos egyetértés legkirívóbb eseteit; de ez volt aztán minden. Amikor Williams tábornok múlt tavasszal minden erejét latba vetette, hogy Karsz számára beszerezze a legnélkülözhetetlenebb élelmiszerkészleteket, állandóan akadályokat gördítettek az útjába. A török hadbiztosság kizártnak tartotta az ostromot; nem voltak lovai a készletek szállítására. Amikor kiderült, hogy bőséges számú szamár áll rendelkezésre, méltatlannak találták, hogy a szultán készleteit szamarakkal szállítsák és így tovább; így végül Karsz, Örményország védőbástyája, amely mindössze kétnapi menetre van Gumri orosz erődtől, valóban minden élelmiszer nélkül maradt és a környékről kellett magát élelemmel ellátnia. Ugyanígy álltak a dolgok a lőszerrel. A szeptember 29-i orosz támadás után a tüzérségnek csak háromnapi lőszere maradt, bár figyelembe veendő, hogy nem került sor tényleges ostromra – szeptember 29. volt az egyetlen igazi harci nap a blokád tartama alatt. A seregnek küldött orvosságos ládák mindenféle limlomot tartalmaztak, és a sebészeket Konstantinápolyból szülészeti műszerekkel látták el, hogy ezekkel vizsgáljanak sebeket és amputáljanak végtagokat!

Ez volt a helyzet Karszban. Hogy ilyen gyér erőforrásokkal rendelkező és demoralizált anatóliai csapatokból álló helyőrség ilyen dühödt ellenállást fejtsen ki szeptember 29-én és azután oly sokáig kitartson az éhség ellenére, az egyike a török történelem sok mindent jóvátevő tényeinek, amelyek oly gyakoriak a jelenlegi háborúban. Ugyanaz a fatalizmus, amely a feljebbvalóknál fásult tunyasághoz vezet, a tömegekben ezt a makacs ellenállást váltja ki. Utolsó maradványa ez annak a szellemnek, amely az iszlám zászlaját Mekkától Spanyolországig vitte és amelyet csak Poitiers-nál[330] állítottak meg. Támadóereje odavan, de védőképességéből még megmaradt valami. Ez a makacs ellenállás falak és sáncok mögött jellegzetesen török dolog; nagy tévedés lenne érdemét európai tisztek jelenlétének betudni. Ha ilyenek jelen voltak is Karszban és Szilisztriában 1855-ben és 1854-ben, nem voltak ott Várnában, Brailában, Szilisztriában 1829-ben, amikor a törökök ugyanilyen hőstetteket vittek véghez. Amit európai tisztek ilyen esetekben tehettek, az a hibák kijavítása, a redoute-ok[137] megerősítése, a védelem rendszerének egységesítése és a közvetlen árulás megakadályozása volt. De a katonák egyéni bátorsága mindig ugyanolyan volt, akár voltak ott európai tisztek, akár nem; nem hiányzott ez a bátorság Karszban, még a csaknem teljesen szétvert anatóliai hadsereg dezorganizált csapataiból sem.

Itt kell kitérnünk azoknak a brit tiszteknek az érdemeire, akik nevezetes szerepet játszottak Karsz védelmében, és akik most hadifoglyok Tifliszben. Kétségtelen, hogy sokat tettek az ellenállás eszközeinek előkészítésére, hogy nekik köszönhető a helység megerősítése, hogy ők látták el a lehetőséghez képest élelemmel, hogy ők verték fel a török pasákat álmos tunyaságukból és irányították a védelmet szeptember 29-én. De nevetséges szeptember 29. és általában a védelem minden érdemét nekik tulajdonítani, ahogy ezt a brit sajtó most teszi, és úgy tüntetni fel őket, mint egy csapatnyi hőst, akiket a veszély órájában cserbenhagytak a gyáva törökök, akikért feláldozták magukat. Nem kívánjuk tagadni, hogy a roham idején a védők első soraiban küzdöttek; az angolok oly harcias természetűek, hogy a brit tisztek legnagyobb és legáltalánosabb hibája az, hogy a csatában megfeledkeznek tiszti kötelességükről és közkatonákként küzdenek. Ezzel az eljárással kétségtelenül bizonyosak lehetnek honfitársaik tetszése felől, noha bármely más hadseregben azt kockáztatnák, hogy elbocsátják őket, mert elvesztették lélekjelenlétüket. De másfelől a török katona annyira megszokta saját tisztjeinek megfutamodását, hogy ha egyszer felbuzdult, ügyet sem vet tisztekre vagy parancsra, hanem harcol, ahol éppen áll; egyáltalán nem az az ember, aki észreveszi vagy akit éppenséggel fellelkesít az a tény, hogy fél tucat angol áll mellette és igyekszik fitogtatni a bátorságát. Nyomban azután, hogy a szeptember 29-i támadás híre ide megérkezett, részletesen kimutattuk, hogy Karsz erődítményeit rendkívül hibás módon tervezték, s akkor mondott ítéletünket azóta teljesen megerősítette ezeknek az erődítményeknek a brit kormány által közzétett hivatalos térképe. Végül is ezeknek a karszi brit tiszteknek az érdemeit ezen a francia közmondáson kell lemérni: „a vakok közt a félszemű már király". Sok olyan ember, aki Franciaországban még az alhadnagyi vizsga letételéhez szükséges tudást sem tudja felmutatni, a kokinkínaiak között még kiváló tábornok lehetne; és ha bizonyos brit tisztek a saját hazájukban szakmai hozzá nem értésükről hírhedtek, nem várhatjuk el, hogy Törökországban szolgálva megvilágosítja őket a tudás vagy a szellem hirtelen áradata. Mi a magunk részéről hisszük, hogy Kmetyt ugyanannyi érdem illeti, mint bárkit, aki részt vett Karsz védelmében.

Mialatt Karszban ez volt a helyzet, vajon mi történt Erzerumban? Egy tucatnyi öreg pasa csibukozással töltötte napjait, mit sem tudva arról, hogy valami felelősség is terheli őket, hogy Karszot erősen szorongatják, vagy hogy az ellenség néhány napi járásra van tőlük, a Deve-Bojun dombsor másik oldalán. Néhány ezer főnyi reguláris csapat, irregulárisok kíséretében, ide-oda vonult, sohasem kockáztatva meg az ellenség megtámadá-

sát és visszatérve, mihelyt felfedezte annak előőrseit. Nem volt sem erejük, sem bátorságuk Karsz felmentésére; Karszot tehát kiéheztették, mialatt az erzerumi hadsereg még színlelt támadásokat is alig mert megkockáztatni a támogatására. Williams tábornoknak tudnia kellett, hogy erről az oldalról nem várhat semmi segítséget. Azt azonban nem sejthetjük, hogy milyen jelentéseket, milyen ígéreteket kapott Omer pasa hadmozdulatainak hatékonyságát illetően. Azt mondják, Williamsnek az volt a szándéka, hogy végső esetben utat tör a helyőrséggel az orosz hadsereg sorain át; mi azonban kételkedünk abban, hogy komolyan foglalkozott ezzel a tervvel. A dombos terep, amely csak igen kevés hágót kínál Erzerum felé, mindenképpen az oroszoknak kedvezett; ha ez utóbbiak néhány szorost jól megszállnak, ez a terv nem valósítható meg. Másrészt úgy október végétől csapatmozdulatokra szinte egyáltalán nincs lehetőség olyan vidéken, amely 5000–8000 láb magasságban van a tenger szintje felett, ahol a tél igen korán beáll és hat-kilenc hónapig tart. Ha Karsz ki tud tartani télig, egy 6000 főnyi reguláris csapatból álló helyőrség elvesztése mit sem jelentett volna a meghosszabbított védelemmel nyert időhöz viszonyítva. Erzerumnak, az összes örményországi török raktárak nagy központjának, szinte egyáltalán nem voltak erődítései, és az időnyerés által biztonságban lett volna 1856 májusáig; az oroszok által elért valóságos előny viszont a Karsz-Csaj és a Felső-Araxész falvainak tényleges birtoklására korlátozódott volna; ezeket akkor sem lehetett volna elvitatni tőlük, ha a karszi helyőrségnek sikerül elérnie Erzerumot. Ez a város szinte egyáltalán nem volt megerősítve; ha a karszi helyőrség valóban utat tör ide október közepe táján, akkor sem lett volna elegendő haderő Erzerum megvédésére. Mint nyílt várost csak a Deve-Bojunnál lehet megvédeni, a város előtt, a szorosban vívott csatával. Ilymódon a karszi helyőrség kitartása mentette meg Erzerumot.

Újból felmerül a kérdés, vajon Omer pasa nem menthette volna-e meg Karszot, és csaknem minden Keleten levő európai tudósítónak megvan erre a saját felelete. Még most is akadnak, akik megpróbálják Karsz elestének egész felelősségét Omer pasára hárítani, mégpedig éppen azok, akik korábban állandóan dicséretét zengték. A tény az, hogy először is, Omer pasát akarata ellenére visszatartották a Krímben, amíg aztán majdnem túl késő lett ahhoz, hogy valami nagyszabású vállalkozásba kezdjen a tél beállta előtt. Amikor azután Konstantinápolyba ment, hogy elkészítse hadműveleti tervét, mindenféle intrikák ellensúlyozásával kellett töltenie az idejét. Amikor végre minden készen volt, az ígért brit szállítmányok nem érkeztek meg, és amikor a hadsereget Batum közelében, majd később Szuhum Kalénál össze-

vonták, sem élelemről, sem lőszerről és szállítóeszközökről nem gondoskodtak. Nehéz megérteni, hogyan várták el ilyen körülmények között Omer pasától, hogy Karsz közvetlen felmentésére induljon. Úgy látjuk, hogy mingréliai expedíciója alatt sohasem merészkedhetett két-háromnapi járásnál messzebbre a tengerparttól, pedig ott jó orosz hadiutakon menetelhetett. De ha akár Erzerumon, akár Ardahanon át ment volna Karszba, húsz vagy tizenkét napi járásra kellett volna eltávolodnia a parttól, folyómedreket és hegyi ösvényeket használva útul, amelyeken legfeljebb egy málhásló tud átjutni. A Trapezuntból Erzerumba tartó karavánoknak sincs más útjuk, és az a tény, hogy sohasem használnak járműveket, bizonyítja a legjobban, hogy milyen terepen kell átmenniök. S ez az egyetlen út, amelyet egyáltalán kitapostak; ami a Batumból a szárazföld belsejébe vezető úgynevezett utakat illeti, ezek létezése még problematikusabb, mert nem bonyolítanak le nagy forgalmat. Azok a bölcs katonai kritikusok, akik szemére vetik Omer pasának, hogy nem vonult egyenesen Karszba, tanulmányozzák előbb azoknak a beszámolóit, akik már utaztak ezen a terepen – például Curzonét és Bodenstedtét[331]. Ami a londoni „Times"-nak[10] azt az állítását illeti, hogy Williams tábornok Batumot jelölte meg Omer pasa számára mint a Karszba való közvetlen menetelés kiindulópontját, erre csak azt mondhatjuk, hogy Williams túlságosan is jól ismeri Örményországot, ahol sok évig élt, semhogy ilyesmit javasoljon.

Mindezt figyelembe véve Omer pasa nem tehetett jobbat, mint hogy fenyegeti a Karsz előtt álló oroszok összekötő vonalait. Hogy ezt mennyire hatékonyan tehette, az saját hadseregének mozgékonyságától és a vele szemben álló orosz erőktől függött. Az első meggondolást, mint csak a tények alapján megítélhető dolgot figyelmen kívül hagyva, kezdettől fogva azt a következtetést vontuk le, hogy az oroszok minden valószínűség szerint túlságosan erőseknek bizonyulnak a betörő hadsereg számára. Első számításunk a Bebutov rendelkezésére álló erőkről, amely teljesen pontosnak bizonyult, megmutatta, hogy az oroszok kis ügyességgel még Kutaiszinál is túlerőt állíthatnak szembe a törökökkel. És így is tettek. Ha Omer pasa mégoly szabadon mozoghatott volna is, akkor sem kényszeríthette volna ki a parancsnoksága alatt álló sereggel a Rionon való átkelést. De ezenkívül a szállítmányok megérkezésének lassúsága és bizonytalansága kezdettől fogva gátolta hadműveleteit. Minden két-három napnyi menetelés után majdnem egy hétre meg kellett állnia, hogy létrehozza a legnélkülözhetetlenebb élelmiszerkészleteket; és amikor végül Redut Kalétól háromnapi járásra benyomult az ország belsejébe, teljesen meg volt bénítva. Mivel ugyanakkor túlerőben levő hadsereggel találta magát szemben, nem tehetett egyebet,

mint hogy visszahúzódott a tengerpartra, ahová az oroszok követték, igen erősen zaklatva utóvédjét. A török hadsereg most a parton táborozik a szabad ég alatt, és el fogják szállítani Batumba, Trapezuntba és más helyekre, miután súlyosan szenvedett mind az ellenségtől, mind a betegségtől. Mingrélia, a parti erődök kivételével, ismét az oroszok kezén van.

Ezzel lezárul az oroszok harmadik szerencsés ázsiai hadjárata; Karszot és pasalikját meghódították, Mingréliát megszabadították a betöréstől, és a harctéren maradt török csapatok utolsó része, Omer pasa hadserege, létszámban és erkölcsileg jelentősen meggyengült – ezek az eredmények nem megvetendők olyan vidéken, mint a Kaukázus délnyugati része, ahol minden hadművelet szükségképpen lassan halad a terep miatt és azért, mert nincsenek utak. S ha ezeket a sikereket és tényleges hódításokat ellensúlyozásnak tekintjük Szevasztopol déli oldalának, Kercsnek, Kinburnnak, Eupatoriának és néhány kaukázusi erődnek a szövetségesek által történt elfoglalásáért, azt látjuk, hogy azok az előnyök, amelyeket ez utóbbiak valóban elértek, nem olyan elsöprőek, hogy igazolnák a brit sajtó hetvenkedését. Igen jellemző, hogy a párizsi „Constitutionnel"[197] a francia udvar által sugallt cikkében egyenesen megvádolja Lord Redcliffe-et, hogy ő az ázsiai csapások fő okozója, mert nemcsak hogy nem folyósította a portának a szövetségesek által kiutalt segélyeket, hanem rávette arra is, hogy amíg csak lehet, tartsa vissza a hadszíntérre szánt erősítéseket.

The War in Asia

A megírás ideje: 1856 január 11. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 január 25. (4608.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

Az európai háború

A hadvezetésnek az a módszere, amelyet a nyugati hatalmak Oroszország ellen eddig alkalmaztak, teljesen csődöt mondott. Az idei hadjáratot, ha ugyan lesz hadjárat, nem lehet majd az eddig követett terv szerint folytatni. Franciaország, Anglia, Törökország és Szardínia egész haderejét egyetlen krími pont ellen összpontosítani, olyan pont ellen, amelyet közvetett eszközök alkalmazásával mellékesen lehetett volna meghódítani; tizenegy hosszú hónapon át harcolni ezért a pontért és végül csak a felét megszerezni; minden más lehetőséget arra, hogy az ellenségre hatásos csapásokat mérjenek, olyannyira elhanyagolni, hogy Oroszország Karsz elfoglalásával kiegyenlíthette Szevasztopol déli oldalának elvesztését – mindez megjárhatta egy-két hadjáratban egy olyan háború során, amelyben a szemben álló felek legérzékenyebb pontjait Közép-Európa semlegessége fedezte. De többé nem járja. A haditanács, amely éppen most ülésezett Párizsban,[332] a legjobb bizonyíték arra, hogy most valamiféle komolyabb háború következik, ha a háború egyáltalán folytatódik.

A háború, ahogyan eddig folytatták, a hivatalos ellenségeskedések állapotát jelentette, amelyet rendkívüli udvariasság enyhített. Nem arra az udvariasságra célzunk, amely a fehér zászlók alatti elkerülhetetlen érintkezést jellemzi, hanem arra az udvariasságra, amelyet még a hadviselő felek haditanácsai is tanúsítanak ellenfeleik iránt. Hogy a háború egyáltalán kitört, abban Miklós császár téves számítása a hibás. Sohase hitte volna, hogy Franciaország és Anglia egyesülnek, hogy szembeszálljanak az ő törökországi terveivel; arra számított, hogy csendes kis magánháborút folytat majd a szultánnal, amely, úgy lehet, másodszor is Konstantinápoly falaihoz vezeti a csapatait,[333] akkor ébreszti fel az európai diplomáciát, amikor már késő, és végül lehetőséget ad az ő saját diplomatáinak arra, hogy konferenciákon és kongresszusokon szokás szerint kétszer annyit nyerjenek, mint amennyit csapatai karddal nyerhettek volna. Oroszország és a nyugati hatalmak szerencsétlenségükre váratlanul és akaratuk ellenére háborúba keveredtek e

dolog miatt, mielőtt még tudatára ébredtek volna, és hadba kellett vonulniok, holott az egyiküknek sem volt ínyére. Mármost mindkét fél tartogatott egy végső hadviselési eszközt, amely véleménye szerint elijesztheti a másikat attól, hogy a végsőkhöz folyamodjék. A várakozás az volt, hogy ez elvek háborúja lesz, többé-kevésbé forradalmi jellegű, amelyben Németországnak és tartozékainak, Magyarországnak, Lengyelországnak, Olaszországnak is részt kell venniök. A Nyugat ultima ratiója* Magyarország, Lengyelország, Itália és többé-kevésbé Németország nemzetiségeinek szabadjára engedése volt. Oroszország ultima ratiója viszont a pánszlávizmushoz való folyamodás volt, azoknak az álmoknak a valóra váltása, amelyeket rajongók ápolgattak Európa szláv lakossága körében az utóbbi ötven év alatt.

De sem az orosz kormány, sem Louis Bonaparte kormánya (Palmerstonról nem is szólva) nem határozta el magát az effajta eszközök igénybevételére, amíg a végszükség be nem következik; ennélfogva olyan kölcsönös előzékenységgel és jó modorral folytatták a háborút, amilyen az ősi családból való legitim uralkodók közt is aligha szokásos, hát még az olyan felkapaszkodottak és bitorlók közt, mint amilyenek a Romanovok, a Hannoveriak és az ál-Bonaparte-ok. Oroszország balti partvidékét alig érintették; meg sem kísérelték, hogy ott tartósan megvessék a lábukat. Ott, éppúgy, mint a Fehér-tengernél, sokkal inkább veszélyeztették a magántulajdont, mint az állami tulajdont; és különösen Finnország partjain a brit flottának úgy látszik nem volt más célja, mint hogy a finneket kibékítse az orosz uralommal. A Fekete-tengeren hasonló elvek alapján cselekedtek. Az oda küldött szövetséges csapatok mintha azzal a céllal érkeztek volna, hogy a törökökben felkeltsék az orosz invázió utáni vágyakozást; mert ez az egyetlen következtetés vonható le 1854 óta tanúsított magatartásukból. Törökországi tartózkodásuk legártalmatlanabb szakasza a Várnában töltött időre esik, amikor, ha képtelenek voltak is hasznosat cselekedni, legalább nem okoztak jelentősebb kárt, kivéve önmaguknak. Aztán végül elindultak a Krímbe. Sikerült úgy folytatniok a háborút, hogy az orosz kormány teljes joggal fölöttébb elégedett lehetett velük. Cambridge hercege nemrég nagyszámú érmet osztott ki a Krímből visszatért francia katonáknak; de nincs olyan érem, kereszt, nagykereszt, csillag és szalag, amely méltóképpen kifejezhetné az orosz kormány háláját, mellyel az 1854-es és 1855-ös hadjárat vezetőinek tartozik. Valóban, amikor az orosz helyőrség feladta Szevasztopol déli oldalát, ez 250 000 halottba és sebesültbe, azonkívül pedig sok milliónyi pénzbe került a szövetségeseknek. A csatákban mindig legyőzött oroszok

* – végső érve – *Szerk.*

határozottság, aktivitás és mérnökkari parancsnokuk* rátermettsége tekintetében rendszeresen megverték ellenségeiket. Ha Inkerman[130] az oroszok letörölhetetlen szégyene, akkor az, hogy az oroszok ellenfeleik orra előtt felépítették redoute-jaikat[137] a Szapunon és a Mamelonon, mind az angoloknak, mind a franciáknak letörölhetetlen szégyene. És ráadásul úgy látszik, hogy Szevasztopol Oroszország erőit nem merítette ki annyira, mint a szövetségesekét, hiszen nem gátolta meg az oroszokat Karsz bevételében.

Karsz bevétele valóban a legszégyenletesebb dolog, amely a szövetségesekkel megtörténhetett. A rendelkezésükre álló óriási tengeri haderővel, olyan csapatokkal, amelyek 1855 júniusa óta számbeli fölényben voltak az orosz tábori sereggel szemben, sohasem támadták meg Oroszország leggyengébb pontját, a kaukázusontúli tartományokat. Mi több, hagyták, hogy az oroszok ebben az országrészben független hadműveleti bázist, afféle alkirályságot szervezzenek, amely bizonyos ideig ki tud tartani túlerő támadásával szemben még akkor is, ha megszakad összeköttetése az anyaországgal. Nem elégedtek meg ennyivel, nem figyelmeztették őket az ázsiai török hadsereg 1853-ban és 1854-ben szenvedett sorozatos vereségei sem, hanem megakadályozták Omer pasa török hadseregét abban, hogy bármi hasznosat tegyen Ázsiában, mivel a Krímben tartották, ahol pedig nem adtak egyéb munkát neki, mint hogy fát vágjon és vizet hordjon a szövetségeseinek. Így, miután a kercsi szorostól Batumig az egész partvidéket gondosan megtisztították minden orosz támaszponttól, miután ezáltal olyan vonalat nyertek, amelyen tíz-tizenöt pontot is ki lehetett választani tetszőleges kaukázusi vagy kaukázusontúli hadművelet fő bázisául – ez, mint arra többször rámutattunk, Oroszország leggyengébb része –, semmi sem történt, amíg végül, minthogy Karsz erősen szorongatott helyzetben volt, az erzerumi hadsereg pedig semmire sem alkalmas, megengedték Omer pasának, hogy megindítsa szerencsétlen mingréliai expedícióját – túl későn ahhoz, hogy bármi hasznot hozzon.

Ez a makacsság, amellyel a háborút lényegében egy körülbelül Long Island méretű félszigetre összpontosították, bizonyára arra szolgált, hogy távol tartsanak minden kényelmetlen kérdést. Nem kerültek színre sem a nemzetiségek, sem a pánszlávizmus, sem a közép-európai nehézségek, sem a hódítás szükségessége, sem olyan nagy, döntő eredmények, amelyek zavarhatnák a későbbi tárgyalásokat, mert annak szükségességével járnak, hogy valamelyik fél valódi áldozatokat hozzon. De a tényleges hadjáratban részt vevő katonáknak ez nem kellemes. Számukra, legalábbis törzsőrmestertől

* Todtleben. – *Szerk.*

lefelé, a háború komor, rideg tény. Mióta háborúk vannak, soha még nem pazaroltak ilyen káprázatos bátorságot ilyen elégtelen eredményekre, mint ebben a krími hadjáratban. Soha még nem áldoztak fel ennyi elsőrendű katonát, ráadásul ilyen rövid idő alatt, ilyen kevéssé döntő sikerekért. Nyilvánvaló, hogy nem lehet még egyszer ilyen szenvedéseket róni a hadseregekre. Kézzelfoghatóbb valamit kell elérni, mint a puszta „dicsőség". A harc nem folytatható úgy, hogy évente megvívnak két nagy csatát, megindítanak négy-öt általános támadást és mégis egy helyben maradnak. Ezt huzamosabb ideig egyetlen hadsereg sem bírja ki. Egyetlen flotta sem viselne el egy harmadik és éppoly kevéssé sikeres hadjáratot, mint amilyen a két legutóbbi volt a Balti-tengeren és a Fekete-tengeren. Ha a háború folytatódik, hallani fogunk tehát Finnország, Észtország, Besszarábia inváziójáról; svéd segédcsapatokat és osztrák színlelt támadásokat ígérnek nekünk. Ugyanakkor azonban úgy értesültünk, hogy Oroszország tárgyalási alapul elfogadta az osztrák javaslatokat,[334] és bár ez még korántsem oldja meg a béke kérdését, mégis lehetőséget nyújt e cél eléréséhez.

Megvan tehát annak az eshetősége, hogy nem lesz újabb hadjárat; de ha lesz, feltételezhetjük, hogy szükségképpen sokkal kiterjedtebb és eredményesebb lesz, mint a megelőzőek.

The European War

A megírás ideje: 1856 január 18. körül

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune". 1856 február 4. (4616.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

Az amerikai konfliktus — Franciaországi ügyek[335]

London, 1856 február 8., péntek.

A kormánypárti sajtó megvásárolható népségét kivéve Angliában szemlátomást senki sem hisz túlságosan az angol–amerikai konfliktusban[336]. Egyesek szerint ez fortély, amelynek az a célja, hogy elvonja a figyelmet a béketárgyalásokról. Mások azt állítják, hogy Palmerston, amikor távozik, a nagykövetek kölcsönös visszahívását fogja szorgalmazni, ahogyan Pitt tette az amiens-i béke[337] előtt, hogy visszatérjen, amikor ismét igazi angol miniszterre van szükség. A módból, ahogyan a vitát folytatják, nagyon okos emberek azt látják, hogy az egész az elnök* egyszerű választási fogása. A demokratikus sajtó Bonaparte-ot pillantja meg a kulisszák mögött, aki élvezettel szít belháborút az Atlanti-óceán két oldalán élő angolszászok közt. De mindenkinek az a szilárd meggyőződése, hogy a legcsekélyebb valószínűsége sincs meg az ellenségeskedéseknek, bármilyen éles is a hivatalos nyelv. Ezen a nézeten van, mint megfigyelhettük, a francia kormánylap, a „Constitutionnel"[197] is, amely urát és parancsolóját békéltetőnek ajánlja mind az Új-, mind az Óvilágnak.

A legfontosabb körülmény, amelyet az ügy megítélésénél nem szabad szem elől téveszteni, az, hogy csaknem teljesen megszűnt Anglia és Franciaország közt az entente cordiale[287], mint ezt az angol sajtó többé-kevésbé nyíltan be is vallja. Vegyük például a londoni „Times"-t[10], azt a lapot, amely nemrég még sokkal nagyobb embernek kiáltotta ki ezt a Bonaparte-ot, mint az igazi Napóleont, és javasolta mindazon bűnösök kiutasítását, akik nem vallják ezt a hitet. Egyik vezércikkében most azt veti fel, hogy a béke egyetlen akadálya Bonaparte ez irányú túlbuzgalma. Ezt követi egy másik cikk, amely arra céloz, hogy „a gondviselés kiválasztott eszköze" végső soron nem

* Pierce. – *Szerk.*

egyéb, mint a francia társadalom pis aller-ja*, amelyet azért fogadott el, „mert nem akadt egyetlen férfiú sem, akibe a nemzet bizalmát és megbecsülését vethette volna". Egy harmadik cikkében a lap Bonaparte egész tábornoki, miniszteri, hivatalnoki stb. karát tőzsdéző kalandorok gyülevész hadának bélyegzi. Az angol vidéki sajtó hangja még kevésbé tartózkodó. Másrészt figyeljük meg a francia lapok megváltozott hangnemét – Oroszország irányában tanúsított émelyítő hízelkedésüket, amely oly furcsán elüt Anglia iránti mérsékelt ellenszenvüktől. Figyeljük meg továbbá az általános kontinentális koalícióval való igen arcátlan fenyegetőzéseket, amelyeket az osztrák, a belga és a porosz lapok tálalnak. Végül vegyük az orosz sajtót, amely békeprédikációiban tüntetőleg csak Franciaországhoz fordul, anélkül hogy Angliát akár csak meg is említené.

„A béke szivárványa", írja a „Szevernaja pcsela"[338], „jelent meg a láthatáron, és a civilizáció minden barátja örömmel üdvözölte... A négy hatalom ellen vívott háború e két évében az orosz nép teljes mértékben megmutatta nagyszerű és nemes jellemét és kivívta ellenségeinek megbecsülését [...] Ami Franciaországot illeti, határozottan állíthatjuk, hogy a francia nemzet szereti és becsüli az oroszokat, csodálja bátorságukat és önfeláldozásukat és minden alkalmat megragad, hogy kifejezze rokonszenvét – a krími ellenségeskedések rövid felfüggesztésének idején, valamint akkor, amikor orosz foglyok átvonultak Franciaországon. Az oroszok is, a maguk részéről, testvérekként bántak a francia foglyokkal."

A brüsszeli „Le Nord" kereken kimondja, hogy Bonaparte kezdettől fogva abból a célból szorgalmazta az osztrák közvetítést, hogy az első adandó alkalommal megszabaduljon az angol szövetségtől.

Minthogy tehát a Franciaországgal fennálló szövetség helyébe a vele való szakítás léphet, Anglia, amely még háborúban áll Oroszországgal, nyilvánvalóan nem szándékozhat háborúba bocsátkozni Amerikával, és világos, hogy azon kívül, amit már kimutattunk, semmiféle fontosságot nem tulajdoníthatunk a két kormány közti jelenlegi feszültségnek.

A béke magában Európában semmiképpen sem biztos. Ami a szövetségesek által Oroszország elé terjesztett feltételeket illeti, tény az, hogy elfogadásuk aligha lehet engedmény jele. Egy problematikus besszarábiai földsáv átengedését, amelyet egy titokzatos, semmiféle térképen fel nem fedezhető hegylánc jelöl, jócskán ellensúlyozza a makacs hallgatás Karsz orosz bekebelezéséről, amelyet azóta egy pétervári lap gyanús módon orosz

* – kényszermegoldása – *Szerk.*

tartományként említett. Időközben egy fegyverszünet előnyei más, menet közben kínálkozó lehetőségekkel egyetemben nem zárják ki annak a valószínűségét, hogy Oroszország, miután ideje volt a döntő pontokra összpontosítani erőit, folytatni óhajtja a háborút. De a béke biztos záloga az, hogy Bonaparte számára feltétlenül szükséges békét kötni, bármi áron. Egyrészt fogytán vannak a háború folytatásának eszközei, másrészt szükségessé válik, hogy a krími expedíciót, mint azt Montalembert a Róma elleni expedícióról mondta, Franciaország belsejében megismételjék.[339]

Nem sokkal azelőtt, hogy Oroszország elfogadta az előzetes békefeltételeket, általánosan elterjedt Párizsban az a hír, hogy Bonaparte egy kényszerkölcsönt latolgat, amelyet az egyenes adók összegének arányában kellene jegyezni. Azt, hogy kincstárában vacuum* van, meggyőzően bizonyítja krími hadseregének állapota. A tudósítók már jó ideje célozgatnak Pélissier csapatainak siralmas helyzetére. Az alábbi szókimondó beszámoló egy brit altiszttől származik, aki január 5-i dátummal így ír Szevasztopolból a „Birmingham Journal"-nak:

„Ma nagyon szép nap volt. Három órakor heves északi szél kerekedett és erősen fagyott, úgyhogy hamarosan kénytelenek voltunk állig begombolkozni. A mi katonáink nem szenvednek a hidegtől, de a szegény franciákat sajnálja az ember. Örökösen tüzelőt cipelnek Szevasztopolból. Nyomorúságosan vannak öltözve és azt hiszem, még rosszabbul táplálva. A nap minden órájában kétszersült után cserkésznek néhányan. A mieink sajnálják őket és nagyon rendesek hozzájuk. Őrszemeink parancsot kaptak, hogy ne engedjék be őket a táborba, mert némelyikük konyakot szokott árusítani, s ennek következtében néhány emberünk berúgott. De a szegény franciáknak olykor sikerül kijátszaniok az őrszemeket és tiszteletüket tenniök a bono inglis-nél**. Embereink persze tudják, hogy mit akarnak a franciák, és sose küldik el őket üres kézzel. A szegény ördögöknek még kesztyűjük sincs, amit felhúzhatnának. Úgy látom, hogy az egyetlen holmi, amit nyár óta kaptak, egy csuklya a nagykabátjukhoz és egy pár közönséges, durva posztóból készült lábszárvédő, amely a térdükig ér és amelyet néhány pánttal erősítenek a térd köré. Nem viselnek harisnyát és általában csak *volt* csizmájuk. Tény az, hogy nyomorúságos látványt nyújtanak, és ezt ők maguk is érzik, amikor látják a brit katonát finom fókabőr sapkájában, prémbélésű tweed kabátjában, egy remek,

* – úr – *Szerk.*
** – jó angoloknál – *Szerk.*

széles sállal a nyaka és eggyel a dereka körül, és jó erős, térdig érő marhabőr csizmájában."

Napóleon pénzügyi helyzete elég siralmas lehet, ha hadseregét, a mindenét, az imént leírt állapotban hagyja; ugyanakkor e pénzügyek igazgatását illetően levonható a megfelelő következtetés abból a tényből, hogy ez a két háborús év máris többe került, mint nagybátyjának 1800 és 1815 közti összes hadjáratai együttvéve. Azt mondják, hogy még a Krímből visszatért bonapartista tábornokok is felháborodva nyilatkoztak Morny & Co.-nak a hadsereg rovására elkövetett szemtelen rablásairól. E tiltakozások nyilvánosságot kaptak egy félhivatalos lapban, amely ezt írja:

„Ha megkötik a békét, a császár teljes figyelmét a pénzügyekre és különösen bizonyos visszaélésekre fogja fordítani, amelyek túlságosan kapcsolódnak nagyszabású spekulációs manőverekhez, mint amilyen például bizonyos összeegyeztethetetlen hivatalok halmozása, vagy bizonyos túl gyorsan szerzett vagyonok."

Időközben forradalmi tünetek mutatkoznak az egyetemi ifjúságnál, a munkásosztálynál, a középosztály egy részénél, és, ami Bonaparte-ra nézve a legrosszabb, a hadseregben.

Ami az Ecole Polytechnique esetét[340] illeti, értesülésünk szerint Bonaparte, bár kellőképpen felbőszült, hogy a diákok hallgatásukkal tüntettek december 29-én, amikor ő maga a római szenátust játszotta a hadsereg előtt (mint ahogy a szenátus előtt a római császárt szereti játszani), eleinte azt latolgatta, hogy kompromisszumot köt az Ecole-lal. A diákoknak értésére adták, hogy a császár hajlandó fenntartani az intézményt, ha ők készek arra, hogy adandó alkalommal szimpátiájukat nyilvánítsák a dinasztia iránt. Erre az Ecole azt válaszolta megbízottai útján, hogy nemcsak nem kiáltanak Vive l'Empereur-t*, hanem elkergetik az iskolából azokat a társaikat, akik ezt kiáltanák. E válasz után határozták el az anarchista intézmény feloszlatását. Az iskola egyik felét, amely a katonai szolgálatra szánt diákokból áll, Vincennes-ba helyezik át és ott egyszerű tüzérségi iskolát alakítanak belőle. A diákok másik, polgári szolgálatra szánt fele az Ecole Normale-ba[341] kerül. Magát az épületet kaszárnyává szándékoznak átalakítani. Ez lett a vége Nagy Napóleon kedvenc intézményének.

A Mazas-börtön tele van a párizsi egyetem hallgatóival és más fiatalokkal, akik David, a szobrász temetésén Vive la liberté-t** kiáltottak. Bonaparte-ot

* – Éljen a császár-t – *Szerk.*

** – Éljen a szabadság-ot – *Szerk.*

különösen bosszantotta egy a Nisard elleni tüntetéssel kapcsolatos körülmény. Miután a rendőrség razziát tartott a diákok közt, akik kifütyülték Nisard-t, amiért mint a római társadalom megmentőjét dicsőítette Tiberiust, a többiek zárt sorokban végigvonultak egész Párizson, Nisard Rue Courcelles-i lakásáig, és felszólították, hogy szabadíttassa ki társaikat. Egy szakasz sorkatona, akiket utánuk küldtek, majdnem egyidejűleg érkezett oda. Minthogy Vive la ligne* kiáltással fogadták őket, azonnal pihenjbe álltak és nem voltak hajlandók cselekedni. A további fraternizálást elkerülendő, nyomban visszarendelték és sergent de ville-ekkel** helyettesítették őket. A diákok zárt sorokban az Odéonhoz vonultak, ahol elözönlötték a földszinti állóhelyeket és szüntelenül a „Sire de France Boissy"-t énekelték, a legsértőbb versszakokat egyenesen a páholyukban ülő Bonaparte és Eugénia fülébe ordítva.

A bonapartista sajtó bevallása szerint a département-okban letartóztatottak száma eléri az 5000-et; ezért valószínű, hogy a más helyütt megadott 15 000 a valóságnak megfelelő szám. Mint most kitűnik, ennek a munkásösszeesküvésnek[342] megvoltak az elágazásai a hadseregben. Szükségessé vált az egész La Flèche-i altisztképző iskola feloszlatása és valamennyi helyőrség felváltása Franciaország szívében. Hogy elfojtsa ezt a veszedelmes szellemet a hadseregben, Bonaparte a restaurációnak ahhoz az igen kockázatos kísérletéhez folyamodik, hogy az egész hadsereget behálózó teljes kémrendszert állít fel. Ez az új becsületrend néhány igen heves veszekedésre vezetett Magnan tábornagy és bizonyos magas rangú tisztek között, akik úgy vélik, hogy ez az intézmény nemigen a csapatok kedvére való.

Párizs munkásosztályának mozgalmát, mint minden válságot megelőző időben, quod libet-ek*** jelzik, amelyek közül a legkedveltebb ez:

„Voilà qu'il part, voilà qu'il part
Le petit marchand de moutarde,
Voilà qu'il part sur son pays
Avec tous ses outils" stb.°

* – Éljen a sorkatonaság – *Szerk.*
** – rendőrökkel – *Szerk.*
*** – gúnydalok; egyvelegek – *Szerk.*
° „Ott vonul, ott vonul
A kicsi kis mustárárus,
Haza vonul, hazájába
Vele van a szerszámláda" stb. – *Szerk.*

S hogy ne legyen semmi kétség afelől, ki értendő a kis mustáráruson, a rendőrség betiltotta a dalt.

Hogy mennyire becsülik a bonapartista intézményeket, azt egy a „Nord"-ban közölt anekdota illusztrálja. Néhány szenátor nem habozott helyeselni Drouyn de Lhuys úrnak azt a cselekedetét, hogy lemond a szenátorságról, de nagyon is óvakodtak követni őt. Amikor Mornyt megkérdezték, vajon valamelyikük követni fogja-e a példát, azt válaszolta, nyomós okai vannak arra, hogy ennek az ellenkezőjét higgye. „De hát miféle okai vannak önnek?" kérdezte a másik. „Harmincezer igen jó okom van rá, darabja *egy frank*", felelte Morny szenvtelenül.

Még egy körülményt említhetünk, amelynek óriási jelentősége van a francia nép jelenlegi helyzetében. Nem térek vissza a tőzsdespekulánsokra, akiknek béke és háború egyaránt megfelel. A francia néptömegek történelmük során először tanúsítottak közönyt régi vesszőparipájuk, „la gloire"* iránt. Az 1848-as forradalomnak ez a baljóslatú eredménye félreérthetetlenül mutatja, hogy a bonapartizmus korszaka túljutott tetőpontján.

The American Difficulty – Affairs of France

A megírás ideje: 1856 február 8.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 február 25. (4634.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

* – „a dicsőség" – *Szerk.*

Karl Marx

A Kis Bonaparte Franciaországa[343]

A Kis Bonaparte Franciaországa, amely a Montijo fiának születésénél dőzsöl, nevetséges parádéra tékozolva egy nemzet kincseit, „pogány isten gyanánt aranyfényben ragyogva"[344], ez a Franciaország borzalmas ellentétben áll azzal a Franciaországgal, amelyet Cayenne-ban kínoznak, amely Lambessában szenved, Belle-Ile-en sínylődik[345] és kényszermunkában elevenen elrothad, azzal a Franciaországgal, amely a Krímben éhen pusztul, és azzal a franciaországi Franciaországgal, amely a tönk szélén áll.

Tassilier polgártársnak az eredetiből szóról szóra lefordított levelében[346] az olvasó a Cayenne-ba deportált francia polgárok igaz és vérlázító történetét találhatja. A hamisítatlan brit lakájszellem sajtója ugyan a legtúlzóbb handabandával kürtöli az álmos világ fülébe a nagy újságot, hogy a satoryi tábor kolbászhőse[347] határtalan nagylelkűségében és szinte emberfeletti könyörületességében általános amnesztiát hirdet, és nyűgös csecsemőjének első visitásait a családjuknak és a szabadságnak visszaadott sok ezer francia örömkiáltásával tompítja.

De fordítsunk hátat a talpnyalók fizetett lelkesedésének és figyeljünk a tények megvesztegethetetlen szavára. Boustrapa[348] felajánlja azoknak, akiket négy éven át gyötört, hogy széttépi láncaikat, ha beleegyeznek, hogy magukra sütik a letörölhetetlen szégyenbélyeget és áthaladnak a Lower Empire[201] furcae caudinae-ja[349] alatt. Ha kinyilvánítják a császárság iránti *lojális engedelmességüket*, azaz szentesítik a coup d'état-t* és megtagadják a köztársaságot – ha eladják lelküket Boustrapának, ő is kész eladni nekik életüket.

„Már a császárság beiktatásakor", írja a „Moniteur"[109], „elhangzott ez a nagylelkű felhívás." Így hát a „Moniteur" maga is elismeri, hogy a most óriási újdonsággá felfújt általános amnesztia csupán a négy éve lejátszott ócska komédia ismétlése. A vesztegetés géniusza azzal hízeleg önmagának,

* – államcsínyt – *Szerk.*

hogy áldozatait most a saját színvonalára süllyesztette és kellőképpen betörte őket ahhoz, hogy 1856-ban mint kegyet fogadják azt, amit 1852-ben felháborodottan visszautasítottak mint sértést.

A „Moniteur" a „nagylelkű felhívást" az aljasságig beborítja ravaszul kiszámított koholmányokkal és hamisításokkal. Azt állítja, hogy az 1848 júniusi események után algíri deportálásra ítélt 11 000 személyből az elnök könyörületessége folytán csupán 306-an maradtak Afrikában. Mármost ugyanezzel a „Moniteur"-rel a kezünkben kijelentjük, hogy az 1848 júniusában letartóztatott 11 000 fogolyból 1848 novemberére, amikor az Assemblée Constituante* a deportációs rendelet végrehajtását megvitatta, csupán 1700 maradt; hogy közülük 1500-at Belle-Ile-re küldtek, és hogy 1849 március 8-án, O. Barrot miniszterelnöksége idején ebből az 1500-ból 700-at Afrikába, Bône-ba irányítottak. Ezt az utóbbi 700-as számot csökkentette tehát Boustrapa 306-ra, nem pedig a 11 000-es óriási számot, mint hazug „Moniteur"-je állítja, és még ez a kicsiny kegy is csupán a nemzetgyűlés ellen kijátszott fogás volt. De hálával tartozunk a „Moniteur"-nek, amiért emlékeztette Franciaországot azokra a szörnyű aljasságokra, amelyeket Cavaignac és a burzsoá köztársaság elkövetett.

Ami december deportáltjait és száműzötteit illeti, számukat ugyanez a „Moniteur" 11 201-re becsüli és azt állítja, hogy ez most 1058-ra csökkent. Mármost a coup d'état csupán az Alsó-Alpok, Hérault, Var és Nièvre département-okban több mint 11 000 áldozatot követelt, és e pillanatban még mindig van legalább 12 000 száműzetésre vagy deportálásra ítélt áldozata. Közismert, hogy a coup d'état több mint 50 000 embert érintett. Meg kell továbbá említenünk, hogy a „Moniteur" „nagylelkű felhívása" kizárólag az Algírba és más külső területekre deportáltakhoz fordul és még csak nem is utal az angers-i elítéltekre[342], a titkos társaságokban való részvétel miatt bebörtönzöttekre, azokra, akiket 1851-ben a mozgó hadbíróságok kényszermunkára ítéltek, sem Belle-Ile foglyaira, sem a Boustrapa fizetett szerecsenmosdatóinak kifütyülése miatt lecsukott diákokra stb. Ellensúlyozásképpen a „Moniteur" teljes és feltétel nélküli amnesztiát hirdet a vadorzókra, a csempészekre, a hamisítókra, a tolvajokra, a katonaszökevényekre, a fegyencekre és id genus omne** vonatkozólag. Teljesen egybevág a Lower Empire jellegével és a talmi Bonaparte szokásaival, hogy fia születésének ünnepnappá kell válnia az egész – az apával rokon – csőcselék számára.

* – alkotmányozó nemzetgyűlés – *Szerk.*

** – minden e nembelire – *Szerk.*

A coup d'état áldozatairól most térjünk át ennek eszközeire, ellenzőiről végrehajtó rabszolgáira, a szabadság katonáiról a krími hadseregre. Ha fontos történelmi jel az, hogy Bonaparte-nak az újsütetű dinasztia friss káprázata közepette és az avas legitimitás balzsamos levegőjébe való bebocsáttatásán érzett nagy diadala közepette is szüksége van szerencsétlen áldozatainak elismerésére, és ezért álszenteskedő módon igyekszik elnyerni a császársághoz való ragaszkodásukat, akkor a történelem iróniájának nem kevésbé figyelemreméltó vonása, hogy miközben a December 10-i Társaság[350]feje és tagjai pazar fényűzéssel ünneplik a coup d'état sikerét Párizsban, a hadsereg, amely ezt a visszataszító uralmat Franciaországra kényszerítette, a szükség, az éhezés, az agónia és a halál legszomorúbb és legförtelmesebb formáiban vezekli le bűnét a Krímben.

A keleti hadjárat első időszakában, 1854 novemberétől 1855 márciusáig második gondviselésként magasztalták december parvenüjét és minden hangnemben megénekelték a dicsőséges császárság nagyszerű hadi igazgatását, szembeállítva azokkal a botrányos szenvedésekkel, amelyek az angol hadsereget az otthoni szándékos árulás folytán és az elavult rendszer természetes következményeképpen érték. De mint a Lower Empire minden más tetténél is, az, amit lényegnek véltek, csupán azonnali színpadi hatásra épített teátrális káprázat volt. Bonaparte két éven át kizárólag a háború előkészítésén fáradozott. A központosított Franciaország hatalmas erejének minden idegszálát megfeszítette avégett, hogy gondosan előkészítse hadseregének első megmozdulását*. Csakugyan nem kell csodálkoznunk azon, hogy még ennek a nyomorult strasbourg-i és boulogne-i kalandornak sem sikerült balulkormányzásának első két évében szétrombolnia a francia hadsereg nagyszerű szervezetét, az első forradalomnak ezt az örökségét. Csoda, hogy ezt a tényleges hadviselés első két évében sikerült megvalósítania. Miután nagyobb vagyont pazarolt el a saját békaegérharcára[351], mint a Nagy Napóleon a maga Iliászának tizenöt éve alatt, a harmadik év kezdetén tapasztalja, hogy Franciaország erőforrásai elapadtak, katonai igazgatása összeomlott, maga a hadsereg pedig a nyomorúság folytán semmivé foszlik. Az a rákfene, amely a francia hadsereget fölemészti, a Lower Empire szerves alapja – a lopás és sikkasztás; és csak két év kellett ahhoz, hogy hatása felszínre kerüljön.

A francia hadsereg nyomorúságos állapotát hosszú ideig nemcsak a francia, hanem az angol sajtó is gondosan elhallgatta. Manapság már nyílt titok,

* *A „New York Daily Tribune"-ban betoldva:*, amely akkor bitorlásának fő támasza volt és amely még nem szolgálta rendeltetését – *Szerk.*

a verebek is ezt csiripelik. Többé kétségbe sem vont igazsággá vált, miután Bonaparte saját „Moniteur"-je egyenesen meghazudtolta önmagát. Mostani célunkra elegendő, ha idézünk a „Times"[10] szevasztopoli tudósítójának legutóbbi leveléből:

„A francia hadsereg, bármily nagy létszámú legyen is papíron, szörnyű mértékben fogy; skorbut és láz pusztít soraiban. Nemrégiben 170 főre becsültem napi veszteségét . . . most a franciák beismerik, hogy hadseregükben a napi halandóság 120 fő és bizonyos napokon még sokkal több. Legtöbbet a hadsereg jobbszárnya szenved, a Bajdar-völgyben. . . Mihelyt beáll az enyhe időjárás, a betegségek nagyfokú megszaporodására kell számítanunk . . . A francia beteglisták borzalmasak lesznek. . . A francia hadsereg legalább oly gyorsan fogy, mint a gránátok és a lövedékek hatására az ostrom legnehezebb időszakában."

A szállás ki nem elégítő voltában, a ruházat és az élelmiszer hiányában jelöli meg megpróbáltatásaik fő okait. Miután a tudósító leírta a zord időjárást, amikor „a barakkokban a víz a tartályokban 3 hüvelyknyi vastagon befagyott", és a gyakori hóviharokat, amikor „alig maradt olyan barakk, melyben ne gyülemlett volna fel nagy mennyiségű hó", felveti a kérdést, vajon mit kellett elszenvednie a francia hadseregnek a sátrakban, tehát nem a gondosan felszerelt barakkokban, sem a jól körülárkolt kettős sátrakban, hanem az egyszeres és védetlen sátrakban. Azzal végzi, hogy „valóban kínos dolog francia betegszállítmányokkal találkozni", és hogy Pélissier tábornagy jobban igyekszik elrejteni ezeket az angol hadsereg elől, mint enyhíteni szenvedéseiket.

Ehhez hozzáfűzünk egy idézetet a „Morning Advertiser"-ből[24], abból az újságból, amely osztozott a „Morning Post"-tal[49] abban a gyalázatos kiváltságban, hogy 1851-ben üdvözölte Bonaparte hatalomrajutását és amely még most is igazi angol miniszterként dicsőíti Lord Palmerstont:

„3000 beteg van a Csornaja melletti francia táborban, a tábori kórházak zsúfoltak, az egészségügyi személyzetet megtizedeli a betegség és a kimerültség, a hadbiztosság összeomlott és képtelen élelmezni a csapatokat, a legénység kétszersültet koldul, a szó szoros értelmében, az előőrsöktől; a zöldségfélék hiánya folytán a skorbut, a húshiány folytán a tífusz dühöng fékezhetetlenül; és a két hadsereg közti kontraszt nyílt elégedetlenség forrása a francia katonaság körében. Nincs elegendő szállítóeszköz arra, hogy a betegeket Konstantinápolyba vigyék – az ottani kórházakban több mint 12 000 beteg van –, a járvány valóságos pestis, a halálozási arány félelmetes; a Keletről Marseille-be érkező csapatszállító hajók tele vannak

a láz áldozataival, a tífuszos betegekkel megrakott hajókat pedig a friauli vesztegzárhoz irányítják."

Mi történjék ezzel az elsorvadó hadsereggel?* Csitítsák őket az algíri király születéséről[352] szóló arab mese elmondásával, avagy azoknak a hímzett és aranypaszományos egyenruháknak a leírásával, amelyeket az óvatos hős dédelgetett testőrei viselnek? Ne felejtsük el, a francia katonák gyomra nem veszi be úgy az igazságtalanságokat, mint az angol közkatonáké. Ha bizonyíték szükséges, hát bizonyíték erre a francia hadseregen belül tett többszöri kísérlet Pélissier tábornok lelövésére, amely tényről a „Gazzetta di Milano", Radetzky „Moniteur"-je tudósít. Azt se képzeljük, hogy a franciaországi sorhadsereg közönyös szemlélője marad a krími tragédiának. A párizsi rendőrség razziái kezdik a laktanyákat is érinteni. A zuávokat, akiket azért vezényeltek Párizsba, hogy mutogatásukkal közlelkesedést keltsenek, már eltávolították a fővárosból, mert gyanúsakká váltak. A Krímből visszatért két másik ezredet szintén vidékre száműztek. A gárda és a sorkatonaság közti ellentét napról napra elkeseredettebbé válik, mert Bonaparte ez idő szerint annyi új gárdaezredet készül felállítani, hogy ez a kiváltságos hadtest képes legyen a sorezredek nélkül ellátni a párizsi helyőrségi szolgálatot. Miután megvesztegette a hadsereget, hogy az ellentétbe kerüljön az országgal, most megpróbál a hadseregen belül megvesztegetni egy hadsereget – ami meglehetősen veszélyes kísérlet.

Külön cikkre van szükség ahhoz, hogy alaposan megvilágítsuk *a pénzügyeket*, amelyeket nem szeretnénk e furcsa Akhilleusz sarkának nevezni, lévén e sarok meglehetősen nagy. Most elégedjünk meg annak a megállapításával, hogy miután az állampapírok egy ideje estek, azt várták, hogy a bejelentett békekötésnek és az új Bonaparte születésének a hatására feltétlenül emelkedni fognak. Ezt az eredményt nem bízták csupán a véletlenre. Nemcsak a kormány adott utasítást arra, hogy a közpénzeket szabadon használják fel állampapírok vásárlására, hanem a Crédit mobilier[314] és a bonapartista hitelügy egyéb hirtelen nagyra nőtt intézményei is két egymást követő napon át részvények felvásárlásával voltak erősen elfoglalva. Mindezen manőverek ellenére a kötvények az utódszületés hírére ahelyett, hogy emelkedtek volna, estek és továbbra is esnek. Az erősen feldühödött Bonaparte most megtiltotta, hogy a tőzsdén más értékpapírt eladjanak, mint amit a kormány jegyzett, és a fő tőzsdéseket a *rendőrprefektúrára* idéztette.

* *A „New York Daily Tribune"-ban e mondat helyett:* Mi történjék ezekkel az elégedetlen légiókkal, melyek a nyomorult hadbiztosság, a botrányos hanyagság és a nyíltan szervezett tolvajlás következtében halnak meg? – *Szerk.*

Amikor Pallasz Athéné szobra lezuhant a Parthenonban, ez az esemény végzetes előjel volt az athéni köztársaságra nézve. Az, hogy Bonaparte mellszobra megingott talapzatán abban a zsinagógában, ahol a kormányok piaci értékét megállapítják és a népek történelmét leszámítolják, az ázsió birodalmának bukását jövendöli.

The France of Bonaparte the Little

A megírás ideje: 1856 április 1. körül

A megjelenés helye: „The People's Paper". 1856 április 5. (205.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K. M.

Karl Marx

Karsz eleste[353]

The Fall of Kars

A megírás ideje: 1856 március vége–április

A megjelenés helye: „The People's Paper",
1856 április 5., 12., 19., 26. (205., 206., 207., 208.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: K a r l M a r x

I

Karsz eleste fordulópont az Oroszország elleni látszatháború történetében. Karsz eleste nélkül nem lett volna öt pont[334], nem lettek volna konferenciák, sem párizsi szerződés[354], egyszóval: nem lett volna látszatbéke. Ha aztán bebizonyíthatjuk a kormány saját Kékkönyve[355] alapján – bármilyen gondosan kotyvasztották is össze, megcsonkítva kivonatokkal, eltorzítva kihagyásokkal, betapasztva és helyretákolva hamisításokkal –, hogy Lord Palmerston kabinetje kezdettől fogva tervezte és módszeresen véghezvitte Karsz elestét, akkor fellebben a fátyol és a keleti háború drámája, minden elképesztő eseményével együtt, kiemelkedik abból a ködből, amelybe eddig diplomatikusan beburkolták.

1855 május vége felé Williams tábornok azt jelenti Lord Redcliffe-nek, az pedig Lord Clarendonnak, hogy

„28 000 gyalogosból, 7500 lovasból és 64 tüzérségi lövegből álló nagy haderőt vontak össze Gumri körzetében, és hogy a musir* értesülése szerint az ellenség meg szándékozik támadni Karszot. Ebben a megerődített táborban 13 900 gyalogosunk, 1500 lovasunk, 1500 tüzérünk és 42 tábori ágyúnk van."

Hét nappal később, június 3-án Williams tájékoztatta Clarendont:

„Jelenleg négy hónapra való élelmem van Karsz helyőrségben és bízom abban, hogy a központi kormány és a szövetségesek hamarosan bebizonyítják e hadsereg-maradványnak, hogy nem feledkeztek meg róla teljesen."

Ezt a jelentést (lásd Karszi iratok, 231. sz.) június 25-én vették kézhez a Downing Streeten[176]. Következésképpen ezen a napon a brit kormány megtudta, hogy Karsznak október 3-án el kell esnie, ha nem kap segítséget; és ennek az ismerete lett cselekvésének alapja.

Július 11-én Lord Clarendon megkapja Williams tábornok három – június 15-i, 17-i és 19-i keltezésű – jelentését, amelyekben egymás után

* – tábornagy a törököknél – *Szerk.*

közli, hogy sor került az előőrsök csatározására, hogy június 16-án a törökök bátran visszaverték az oroszoknak a megerődített tábor ellen intézett reguláris támadását, és végül, hogy az ellenség oldalmenetet végzett a megerődített tábor ellen és nagy erővel (30 000 fővel) megvetette a lábát egy óra járásnyira a török állás leggyengébb pontjától. Williams e jelentések közül az utolsót e szavakkal zárja:

„Sajnos, nincs irreguláris lovasságunk... Az ellenség részben már megszakította összeköttetésünket Erzerummal."

Amikor ugyanez a hír eljutott Konstantinápolyba, Lord Redcliffe-et konferenciára hívták meg a nagyvezér Boszporusz parti házába. A török miniszterek azt javasolták, hogy segítsék meg Karszot egy Redut Kaléból Kutaiszin át Grúziába küldendő expedícióval, amely a következő erőkből állna:

Vivian kontingense	20 000
Beatson kontingense	3 000
A batumi helyőrségből	12 000
Albánok	2 000
Bulgáriából	5 000
Egyiptomi reguláris lovasság	800
Tuniszi lovasság	600
Összesen	43 400

A porta kifejezte készségét arra, hogy az expedíció vezetését brit parancsnokra bízza, és hogy Vivian tábornokot ebben a minőségben elfogadja. Ez a javaslat július 11-én jutott el Lord Clarendonhoz. Július 12-én Lord Redcliffe újabb távirati értesítést küldött neki:

„Előkészületek folynak egy esetleges expedícióra. Sok értékes időt takarítanánk meg, ha azonnal közölné velem táviratilag, hogy a kormány kész-e szentesíteni egy Redut Kaléból és Kutaisziból Grúziába irányuló erőteljes elterelő támadást."

Június 25-től július 12-ig a brit kormány, amely tudott a Karszot fenyegető veszedelemről, a kisujját sem mozdította megsegítése érdekében, egyetlenegyszer sem helyezte üzembe a távírógépet; attól a naptól kezdve azonban, amikor arról volt szó, hogy a törököknek Karsz megsegítésére irányuló valamely tervét meghiúsítsa, nyomban lázas tevékenységbe kezdett. Július

13-án (lásd Karszi iratok, 248. sz.) Clarendon a következő levelet intézi Redcliffe-hez:

„Őfelsége kormánya azon a véleményen van, hogy bölcsebb lenne a török hadsereg hátába erősítéseket, mintsem az orosz hadsereg hátába expedíciót küldeni. Az erősítések Trapezuntba mehetnének, onnan pedig Erzerumba irányíthatnák őket. A Trapezunt és Erzerum közti távolság kisebb, mint a Redut Kale és Tiflisz közti, és baráti, nem pedig ellenséges területen kellene átvonulni; Erzerumban segítőkész barátok, nem pedig szembeszegülő ellenség, és készletek, nem pedig éhínség várna a hadseregre. Ha a karszi hadsereg nem képes tartani ezt az állást az oroszok ellen, vissza kell vonulnia Erzerum felé, és az egész török haderőt oda kell összpontosítani. Ha az oroszokat meg kell verni, könnyebb lesz megverni őket az egész összegyűjtött haderővel, mint annak különvált részeivel; és annál döntőbb lenne a vereség, minél távolabb Törökország határain belül kerülne rá sor."

A Redcliffe táviratának megérkezését követő napon Clarendon még bőkezűbbé válik és Erzerumot is azon helységek jegyzékére írja, amelyekből vissza kell vonulni.

(Táviratilag)
„Clarendon grófja Lord Stratford de Redcliffe-nek.

Külügyminisztérium, 1855 július 14.

A karszi hadsereg megerősítésére vonatkozó terv, amelyet június 30-i és folyó hó 1-i" (helyesen 12-i) „táviratai tartalmaznak, nem nyert jóváhagyást. A mai futár útján megtudja azokat az okokat, amelyek az ellen szólnak, hogy a török kontingenst felhasználjuk, amíg szolgálatra alkalmassá nem válik. A hadműveleti bázisnak Trapezuntnak kell lennie, és ha a karszi és az erzerumi török hadsereg nem tud kitartani ez utóbbi helyen az oroszok ellen, visszavonulhat Trapezunt felé, ahol könnyűszerrel megerősíthető."

Míg Karsz Erzerum kulcsa, addig Erzerum Konstantinápoly kulcsa és Anatólia stratégiai és kereskedelmi útvonalainak középpontja. Ha egyszer Karsz és Erzerum orosz kézre kerülnek, ez elvágja a brit szárazföldi kereskedelmet via Trapezunt* Perzsia felé. A brit kormány, amely tudatában van mindezen körülményeknek, hidegvérrel azt ajánlja a portának, hogy adja ki

* – Trapezunton át, keresztül – *Szerk.*

ázsiai házának kulcsait, holott a kettő közül az egyik is alig volt veszélyben, és felhívja az ostromlott karszi hadsereget, hogy menjen azokhoz az erősítésekhez, amelyeknek megtiltották, hogy az ostromlott hadsereghez menjenek. „Ha az oroszokat meg kell verni" mondja őlordsága (mintha csak azt kérdezné: mire is való ez?), akkor úgy véli, hogy annál döntőbb módon és annál könnyebben meg lehet verni őket, minél távolabb Törökország határain belül kerülne erre sor, vagyis minél több erődöt és területet adnak át az oroszoknak, és valójában minél közelebb Konstantinápolyhoz.

Méltóképpen alátámasztja Lord Clarendonnak e leveleit milord „Take care of Dowb"[356] Panmure-nak, az angol Carnot-nak Vivian altábornagyhoz intézett következő levele:

„Lord Panmure Vivian altábornagynak.

Hadügyminisztérium, 1855 július 14.

Sir! Tájékoztatására ezennel továbbítom Önnek annak a levélnek a másolatát, amelyet Clarendon grófja éppen most küldött őfelsége konstantinápolyi nagykövetségének a portának a karszi török hadsereg megsegítésére javasolt tervével kapcsolatban; tudomására kell hoznom, hogy teljes mértékben egyetértek mindazzal, amit e levél a porta által javasolt terv kifogásolható jellegéről mond. Teljes bizalommal vagyok az Ön szakmai képességei iránt és így nem félek attól, hogy Ön vállalkoznék olyan esztelen és meggondolatlan expedícióra, mint amilyet a porta tervbe vett. Jóllehet Önnek kötelessége, hogy nemcsak mint a kontingens parancsnoka, hanem mint őfelsége kormányának bizalmát élvező angol tiszt is minden hatalmában álló segítséget megadjon szövetségeseinknek, a törököknek, de egyszersmind szükséges, hogy elővigyázatos legyen és ne kockáztassa a brit név becsületét és a saját hírnevét azzal, hogy olyan hadműveletekre vállalkozik, amelyeknek nem rakták le a megfelelő alapját, nem nyitották meg az összekötő vonalait, nem szerezték be a készleteket és nem készítették elő a szállítóeszközöket. Más dolog a coup de main*, amellyel hirtelen a partvidékre dobnak egy hadsereget, hogy fenyegessen vagy akár meg is támadjon egy ellenséges erődöt, és megint egészen más egy átgondolt expedíció, amelynek célja az ellenség országába való betörés és az ellene saját területén viselt háború! Az első esetben lehet valamelyest kockáztatni, de a másodikban minden előkészületnek meg kell előznie a cselekvést. Ráadásul az összes kapott értesülések alapján minden okom megvan annak feltételezésére, hogy a batumi hadsereg siralmas

* – rajtaütés – *Szerk.*

állapotban van. Tudom, hogy a kontingens kevéssé szervezett, a bulgáriai csapatokról nem tudnak semmit, és feltételezem, hogy Beatson lovasai éppoly kevéssé vetik alá magukat irányításnak és fegyelemnek, mint az Ön saját csapatai. Egyszóval, meggyőződésem szerint őrültség volna megkísérelnünk támogatni Williams dandártábornokot ezen az úton. Most már késő sajnálkozni azon a politikán, amely ilyen nehéz helyzetbe hozta ezt a bátor tisztet és hadseregét; de csak újabb kudarcoknak nyitnánk utat, ha követnők az olyan terveket, amilyeneket a megsegítésére vonatkozólag javasoltak. Önnek, mint ezt kétségtelenül maga is érzi, haladéktalanul szolgálatra kész rendbe kell szednie haderejét, amely szolgálatra minden bizonnyal sor kerül valahol, mihelyt erre felkészült; szervezettségre egy hadseregnek éppolyan szüksége van, mint kitartásra és bátorságra, és az első nélkül ez utóbbiak teljességgel hasztalanok."

Ez a levél Lord Palmerston hadügyminiszterét kész bohócként mutatja be, aki csak arra jó, hogy szórakoztassa urát. Fenyegetni, „vagy akár" meg is támadni Szevasztopol erődjét, ahol Oroszország húszévi védőműépítési munkát halmozott fel, az ő szemében igen értelmes dolog, mert ez fejetlen coup de main volt a szövetségesek részéről; de a porta részéről az ellenség országába való „átgondolt betörés", amelynek célja az ellenség megverése – ilyesmiről „Dowb" még sohasem hallott. Teljesen egyetért Clarendonnak azzal a véleményével, hogy a stratégia igazi lényege a saját hadsereg hátának erősítése, nem pedig az ellenség hátában való tevékenykedés – ám vitatkozzék e kérdésről I. Napóleonnal, Jominival és mind a többi nagy stratégával. Abban is egyetért barátjával, hogy hadviseléskor a hadseregnek sosem szabad ellenséges, hanem csakis baráti területen átvonulnia – „ahol készletek, nem pedig éhínség várja" –, ez az igazi húsosfazék-filozófia. De a bohóc önelégült butaságán egy pillanatra átcsillan az őt mozgató elme! Vagy feltehetjük a szegény Dowbról, hogy ő tette azt a felfedezést, mely szerint Grúzia ellenséges, nem pedig baráti ország – Grúzia, amely Oroszország kaukázusi Lengyelországa.

Az a török javaslat, amelyet Dowb esztelennek és meggondolatlannak nevez, általános koncepcióját tekintve merész és helyes, sőt elmondhatjuk, hogy az egyetlen stratégiai elképzelés volt, amely ebben az egész háborúban megszületett. Az volt a lényege, hogy az ostromló hadsereggel szemben excentrikus állást kell elfoglalni, veszélyeztetni Tifliszt, az ázsiai orosz hatalom központját, és Muravjovot azzal kényszeríteni visszavonulásra Karsz alól, hogy hadműveleti bázisától és összeköttetési vonalaitól való elvágással fenyegetik. Egy ilyen mingréliai expedíció nemcsak Karsz megsegítésével

kecsegtetett, hanem azzal is, hogy lehetőség nyílik a támadó előrenyomulásra mindenütt és ezzel annak elérésére, ami minden hadviselésben a legfontosabb, tudniillik hogy védekezésre szorítják az ellenséget. De a veszély közel lévén, az ilyen terv sikeres végrehajtásához szükséges volt, hogy energikusan, elegendő erőkkel, bőséges élelmiszer- és szállítóeszközkészletekkel valósítsák meg. Minthogy Muravjovnak közvetlenül a háta mögött volt Gumri mint első hadműveleti bázis, és ezt az erődöt egyenesen a török terület elleni védelemre szánták, mindaddig módjában volt tartani hadállását, amíg meg nem győződött arról, hogy a Tiflisz elleni előrenyomulás valóban veszélyessé válik. Hogy a helyzet így alakuljon, ahhoz szükség lett volna legalább 55 000 ember partraszállására a cserkesz partvidéken, Kutaiszi elfoglalására és a Gori-szoroson való átkelésre. Omer pasa, aki később 36 000 ember élén vállalkozott erre az expedícióra, a Rionnál már alig 18 000–20 000-et tudott felvonultatni.

Nem lehet kétséges, hogy hasznosabb lett volna egy 20 000 főnyi hadsereg Erzerumnál, mint egy csupán 40 000 főnyi Mingréliában. Másfelől nem szabad elfelejtenünk, hogy abban az időben, amikor a porta megtette javaslatát, az oroszoknak Tiflisznél még a Kékkönyv szerint is mindössze 15 000 emberük volt és Bebutov még nem érkezett meg az erősítéseivel. Azonkívül Omer pasa állítása szerint egy a célnak megfelelő nagyságú, élelmiszerkészletekkel, lőszerrel és ágyúkkal felszerelt hadseregnek a Trapezuntból Erzerumba és onnan Karszba való menetelése pontosan négy hónapba került volna. Végül ha a porta helyes tervet javasolt, amelyhez nem voltak meg a szükséges eszközei, szövetségeseinek az volt a dolguk, hogy előteremtsék a megfelelő eszközöket, nem pedig, hogy rossz tervet indítványozzanak. 60 000 török volt akkortájt a Krímbe zárva, tétlenségben – és ezek voltak Törökország egyedüli harcképes csapatai.

„Batumban, Szuhum Kalében és egyéb közeli part menti állomáshelyeken", írja Lord Redcliffe június 28-i dátummal, „igen nehéz volna 11 000-nél több embert összeszedni . . . A birodalom többi része" (Bulgárián kívül) „nem nyújt újabb tartalékokat, Bosznia kivételével, ahol még lehetséges, hogy néhány ezer ember kikülöníthető; reguláris csapatokról beszélek, mert basi bozukokat[147] lehet szerezni, de Lordságod tudja, hogy mily kevéssé bízhatunk az ilyen fegyelmezetlen hordákban . . . Kétlem, hogy Bulgáriában 50 000-nél több ember volna, a helyőrségeket beleértve. Igaz, Ausztria kinyilvánította azt a szándékát, hogy ha Oroszország átlépi a Dunát, ő ezt casus bellinek* tekinti, és kötelezte magát,

* – háborús oknak – *Szerk.*

hogy ezt a hatalmat kirekeszti a dunai fejedelemségekből; de az az elhatározás, amely ilyen szükséghelyzetben lehetővé tenné a portának, hogy e biztosítékok alapján intézkedjék és eltekintsen attól, mennyire előnytelen volna egy fontos állást megfelelő védelem nélkül hagyni, inkább alkalmas arra, hogy bámulják, mintsem esélyes arra, hogy elfogadják."

Milyen csapatok maradtak tehát továbbra is a porta rendelkezésére, az angol–török kontingensen kívül? És ez a kontingens is, mint Clarendon és Panmure leveleiből következik, csak fogás volt arra, hogy a portától visszatartsák utolsó felhasználható erőit.

De hát szembeállított-e a brit kormány bármilyen tervet a török tervvel? Tett-e bármit is az angol–török kontingensnek Trapezuntba, onnan pedig Erzerumba vagy Karszba való küldése érdekében? Július 14-i sürgönyében Clarendon kijelenti, hogy ellene van a török kontingens felhasználásának, „amíg szolgálatra alkalmassá nem válik". De ha nem volt alkalmas a szolgálatra, akkor éppoly alkalmatlan volt az erzerumi expedícióra, mint a mingréliaira. Panmure bohóc ugyanezen napi levelében ezt írja Viviannek, a kontingens parancsnokának: „Haladéktalanul szolgálatra kész rendbe kell szednie haderejét, amely szolgálatra minden bizonnyal sor kerül *valahol*, mihelyt erre felkészült", – vagyis felszólítja, hogy ne azonnali szolgálatra készüljön, ne Erzerumba, hanem *valahová* – azaz *sehová*. Clarendon még szeptember 7-én is (lásd a 302. számú iratot) túl kevéssé szervezettnek tartja az angol–török kontingenst, semhogy állást foglalhatna a Szevasztopol előtti megerősített vonalakban. Nyilvánvaló tehát, hogy a brit kormány az erzerumi tervvel nem kivitelezés végett, hanem a porta mingréliai expedíciójának meghiúsítása végett hozakodik elő. Nem Karsz megsegítésének egy bizonyos tervét ellenezte, hanem mindennemű tervet. „Őrültség volna megkísérelnünk támogatni Williams dandártábornok hadseregét... Most már késő sajnálkozni azon a politikán" (Palmerston politikáján), „amely ilyen nehéz helyzetbe hozta ezt a bátor tisztet és hadseregét", mondta Panmure Viviannek. Most mindenre késő van, kivéve arra, hogy Karszot átengedjük Oroszországnak, Erzerumot pedig ráadásként, mondja Clarendon Redcliffenek. Nem elég, hogy a Palmerston-kormány már július 13-án elhatározta ezt a tervet, hanem a Kékkönyvben be is ismerte, és láthatjuk, hogy egy percre sem tért el tőle.

Redcliffe júliusi jelentései (Karszi iratok, 254–277. sz.) mindegyikéből kitűnik, hogy a porta buzgón fáradozott Vivian mingréliai expedíciójának előkészítésén. Hogyan is történt ez?

Mint emlékszünk rá, 1855 július 12-én Lord Redcliffe azt táviratozta

Clarendon grófjának, hogy a Vivian tábornok által vezetendő mingréliai expedíció előkészületei folyamatban vannak, és „sok értékes idő megtakarítása végett" távirati rendelkezéseket kért a kormánytól. Következésképpen Clarendon táviratilag küldi el tiltakozását a török terv ellen, de jóllehet az üzenet elején július 14-i keltezés olvasható, július 30-ig nem ér Konstantinápolyba, amikor is Lord Redcliffe ismét ír Clarendonnak:

„Az a kedvezőtlen megítélés, amelyben őfelsége kormánya a legutóbb tárgyalt és a szultán karszi hadseregének megsegítését célzó terveket részesítette, természetesen növelte a porta zavarát. Kötelességem volt, hogy ezt a megítélést a török miniszterek tudomására hozzam, nemcsak véleményként, hanem Vivian tábornok kontingensére vonatkozóan vétóként is. Igen komoly dilemma az azonnali eredmény. Őfelsége kormánya nemcsak visszatartja a kontingenst, hanem határozottan előnyben részesíti azt az alternatívát, hogy Trapezunton át erősítéseket küldjenek Erzerumba. Ezt a véleményt sem a porta, sem akár csak egyetlenegy itteni hivatalos tekintély vagy magánszemély sem fogadja el. A szeraszker*, Omer pasa, Guyon tábornok és saját tisztjeink is egyetértenek a portával és a francia nagykövetséggel abban, hogy jobbnak tartanának egy Redut Kale irányában történő elterelő hadmozdulatot, mert a siker több esélyével kecsegtetne, feltéve persze, hogy kellő mennyiségben biztosítják a szükséges szállítóeszközöket, élelmet és egyéb nélkülözhetetlen eszközöket... Ugyanakkor a Karszból érkező hírek nem biztatóak, és a drága idő kétség és bizonytalanság közepette elkerülhetetlenül elfecsérlődik."

Minthogy Konstantinápolytól Londonig semmivel sem hosszabb az út, mint Londontól Konstantinápolyig. valóban nagyon furcsa, hogy Redcliffe távirata, amely július 12-én indult el Konstantinápolyból, 14-én már megérkezett Londonba, míg Lord Clarendon távirata, amely július 14-én indult el Londonból, csak 30-án vagy ilyentájban érkezett Konstantinápolyba. Redcliffe július 19-i jelentésében panaszkodik amiatt, hogy a kormány hallgat, pedig úgy kérte, hogy „haladéktalanul nyilvánítsa ki óhaját". Egy későbbi, július 23-i keltezésű jelentéséből megtudjuk, hogy még ekkor sem kapott választ. Valóban, a válasz megérkeztét – mint már említettük – csak 30-án nyugtázza. Nem lehet tehát kétség afelől, hogy Clarendon táviratának londoni keltezése *hamis*, és hogy csak hetekkel a Kékkönyvben megadott keltezés után küldték el. Ez a hamisítás elárulja a késleltetés célját. Drága időt kellett elfecsérelni, kétséget és bizonytalanságot kellett kelteni,

* – hadügyminiszter – *Szerk.*

mindenekelőtt pedig a portának a teljes július hónapot arra kellett elvesztegetnie, hogy előkészítse Vivian expedícióját, amelyre a brit kormány elhatározása szerint nem kerülhetett sor.

II

Minthogy a brit kormánynak stratégiai aggályai három hónapon át nem engedték meg, hogy eldöntse nézeteit azokkal a nagyszabású hadműveletekkel kapcsolatban, amelyekbe a porta bele akart fogni, mi sem tűnt volna helyesebbnek és sürgősebbnek, mint hogy időközben a saját felelősségére kis különítményt menesszen via Erzerum*, az e város és Karsz közötti összeköttetés újramegnyitására. A szövetségesek urai voltak a Fekete-tengernek, és a brit kormánynak korlátlanul rendelkezésére állt Beatson tábornok 4000 basi bozukja, a török irreguláris lovasság egyetlen harcképes csapatteste. Ha már partra szálltak Trapezuntnál, tíz nap alatt elérhették volna Erzerumot, védőkísérettel élelmet küldhettek volna Karszba és így lehetővé tették volna, hogy az erőd meghosszabbítsa ellenállását négy vagy hat héttel, amikor is a kemény örmény tél beköszöntésével az ostromlók minden támadó hadművelete leállt volna. Beatson tábornok július 7-én írt Redcliffe-nek és arra kérte, hogy küldje tényleges szolgálatra.

Beadványáról nem vettek tudomást. Augusztus 14-én maguk a csapatok is folyamodványt terjesztettek be, kérve, hogy ne hagyják őket tétlenkedni, hanem küldjék Ázsiába. Semmilyen választ nem kaptak. Szeptember 12-én Beatson harmadszor is panaszkodni merészelt. Minthogy a tapintatlan kérelmező sürgető háborgatásai most már kimerítették a brit kormány türelmét, működésbe helyeztek bizonyos katonai-diplomáciai ármánykodásokat, amelyeknek eredménye az volt, hogy Beatsont elbocsátották a szolgálatból. És ahogy Beatsont eltávolították a szolgálatból, úgy távolították el a kormánnyal folytatott egész levélváltását a Kékkönyvből.

Láttuk, milyen nyakasan ragaszkodott a brit kormány egy Trapezunton át Erzerumba vezető expedícióhoz. Arra a hírre, hogy az oroszok megvetették a lábukat az Erzerum és Karsz közti főútvonalon és elvágták a karszi hadsereg számára összeszedett élelem egy részét, a brit nagykövetség háta mögött Trapezuntból kiindulva spontán kísérleteket tettek az azonnali segítségnyújtásra. Redcliffe 1855 július 16-i leveléhez mellékeli Stevens alkonzul következő jelentését e tárgyról:

* – Erzerumon át, keresztül – *Szerk.*

„Trapezunt, 1855 július 9.

Milord! Van szerencsém jelenteni, hogy Hafiz pasa tegnap 300 tüzérrel és 20 tábori ágyúval elindult Erzerumba. Nagy irreguláris haderő, amelynek létszáma 10 000-re tehető, gyülekezik most, hogy ma ugyanoda vonuljon.

(Aláírás:) Stevens"

Redcliffe kötelességszerűen azonnal magyarázatot kér, miért hallgatott a szeraszker a 10 000 főnyi irreguláris csapat Trapezuntban történt összevonásáról és Hafiz pasa előrenyomulásáról Erzerum felé. „Erről a dologról mindössze annyit hallottam őexcellenciájától", panaszolja, „hogy Tusszum pasát utasították, hogy menjen Trapezuntba, majd onnan talán Szivaszba, ahol össze kell gyűjtenie 4000 irregulárist és velük a hadszíntérre vonulnia." Ha vonalakat húzunk Trapezunt, Szivasz és Erzerum között, láthatjuk, hogy egyenlő szárú háromszöget alkotnak, amelynek alapvonala, azaz a Trapezuntot és Erzerumot összekötő vonal körülbelül egyharmaddal rövidebb a két oldalvonalnál. Mármost az, hogy egyenest Trapezuntból küldjék az erősítéseket Erzerumba ahelyett, hogy Tusszum pasát küldenék Konstantinápolyból Trapezuntba és Trapezuntból „talán" Szivaszba, hogy ott elfecsérelje az időt az irreguláris haderő összegyűjtésére és ezzel talán Erzerumba vonuljon – mindez túlságosan elhamarkodott eljárás volt, semhogy a brit nagykövet ne tett volna szemrehányást miatta. Minthogy nem merte megmondani a szeraszkernak, hogy egy ostromlott város megsegítése jól kiszámított halogatáson múlik, felteszi neki a kérdést: „Kétséges lehet-e, hogy egy ilyen nagy, hirtelen és hanyagul összehozott basi bozuk csapat csakis az ellenségnek lehet hasznára?" Amikor pedig a szeraszker nagyon helyesen azzal válaszolt, „hogy sürgetve kérte a szükséges összeget, amellyel fizetheti őket és amely irányításuk fő eszköze és hogy lemondással fenyegetőzött, ha kérését nem teljesítik", Lord Redcliffe egyszeriben nagyothalló lett.

Ha r térünk a második hadműveleti tervre, amelyet a porta javasolt és szövetségesei elgáncsoltak, olyan útvesztőbe jutunk, ahol minden csupa kanyar és sehol sincs egyenes út.

Az Omer pasa táborában levő brit megbízott, Simmons alezredes Lord Clarendonnak küldött, július 15-i keltezésű jelentéséből és Omer ehhez csatolt emlékiratából az alábbi tényekre következtethetünk. Június 23-án Omer pasa levelet kapott Williams tábornoktól, aki közölte, hogy elvágták összeköttetését Erzerummal, és a legsürgetőbb módon követelte, hogy haladéktalanul küldjenek Karszba erősítéseket, vagy pedig hajtsanak végre erőteljes elterelő támadást Redut Kale irányában. Július 7-én Omer pasa em-

lékiratot intézett a szövetséges parancsnokokhoz – Simpsonhoz és Pélissierhez – és felkérte őket, hogy azonnali határozathozatal végett hívják össze a szövetségesek parancsnokló tábornokainak és tengernagyainak tanácskozását. Emlékiratában azt javasolja, hogy „hadseregének itt" (Balaklavában) „és Kercsben állomásozó részével – 25 000 gyalogossal, 3000 eupatoriai lovassal és a megfelelő tüzérséggel – rávetné magát a cserkesz partvidék valamely pontjára, és azzal, hogy onnan fenyegetné az oroszok összeköttetéseit, Karsz ostromának abbahagyására kényszerítené őket". E javaslat alátámasztására Omer azzal érvel, hogy a 10 000 főnyi ázsiai ottomán hadsereg, amelyet a karszi elsáncolt táborban egy nála nagyobb orosz haderő tart blokád alatt, olyan helyzetben van, hogy élelmiszerhiány miatt minden valószínűség szerint megadásra kényszerül; hogy a karszi helyőrség jelenti valójában az ázsiai ottomán sereget; hogy ha a karszi helyőrség megadja magát, a fekvésénél fogva nehezen megerődíthető Erzerum városa az ellenség kezére kerülne, miáltal ez uralná a Perzsiával összekötő utakat, valamint Kisázsia nagy részét; hogy ha a szövetségesek elfogadják javaslatát, hasznosíthatják fő előnyeiket, vagyis a tengeri szállítás előnyös lehetőségét és az egyetlen harc- és menetképes török hadsereget, vagyis az ő seregét. Válaszul erre az emlékiratra Pélissier tábornagy és Simpson tábornok azt írják, hogy „közelebbi értesülések hiányában korainak tartják a konferenciát". Omer pasa azonban július 12-én ismét ír nekik és értesíti őket, hogy „időközben kormányától üzenetet kapott, amely szerint az egész ázsiai Törökország magának Konstantinápolynak a kapuiig védelem nélkül van; és minthogy minden óra igen drága, kérve kérik, hogy haladéktalanul találja meg és hozza működésbe mindazokat az eszközöket és forrásokat, amelyek a török kormányt és következésképpen a szövetségesek ügyét fenyegető nagy veszély elhárításához szükségesek." „Ilyen körülmények között", teszi hozzá, „minthogy a Krímben 60 000 török katonám van, akiknek nagy része ázsiai és akiknek családja és vagyona ki van téve az ellenség pusztításának, és minthogy azt látom, hogy ez a hadsereg a Krímben tétlen és, amennyire megítélhetem, nincs is kilátás arra, hogy valamely közvetlen szolgálatot teljesítsen, uralkodóm és a közös ügy iránti kötelességemnek tartom, hogy megismételjem korábbi javaslatomat."

Ennek megfelelően konferenciára hívja őket az angol főhadiszállásra. Ezzel a szövetséges tábornokokhoz intézett általános jegyzékkel egyidejűleg Simmons alezredessel Simpson tábornoknak és Lyons tengernagynak bizalmas levelet íratott, amelyből közöljük az alábbi kivonatot:

„A porta azt javasolta Vivian tábornoknak, hogy vezesse a török kontingenst Redut Kaléba . . . Omer pasa azonban úgy véli, hogy nagy koc-

kázat oda küldeni őket, mert a katonák még nem ismerik tisztjeiket, a tisztek nem beszélik a katonák nyelvét és ezért nem is vezényelhetik őket a harcmezőn, és a kontingens, bár helyőrséget alkothatna, még nincs olyan állapotban, hogy az ország belsejébe vonulhatna. Különben sem olyan létszámú a kontingens, hogy végrehajtsa a tervezett hadműveletet. Omer pasa továbbá úgy véli, hogy neki, aki élvezi a törökök bizalmát, és akit jól ismernek Ázsiában, ahol már több hadjáratot vezetett, könnyebb megnyerni a lakosság rokonszenvét és segítségét az élelmezés és az értesülések beszerzése tekintetében, mint idegeneknek, akik nem ismerik sem a nyelvet, sem az országot."

Július 14-én sor került a konferenciára, amelyen Omer pasa, Simmons alezredes, Simpson, Pélissier, Martimprey tábornokok, valamint Lyons, Bruat és Stewart tengernagyok vettek részt. Omer pasa részletesen ismertette az ázsiai orosz haderőket és Karsz közelében folytatott hadmozdulataikat. Behatóan kifejtette a fent idézett érveket és erélyesen kitartott azon véleménye mellett, hogy „nem szabad több időt elvesztegetni, hanem elő kell készíteni az oroszok ázsiai előretörését megfékező hadmozdulatot". De, mint Simmons alezredes jelenti Clarendonnak, „tekintve, hogy a tábornokok és tengernagyok nem kaptak olyan értesítést konstantinápolyi nagyköveteiktől, amelynek alapján elhihették volna, hogy a dolgok Ázsiában annyira veszedelmesen állnak, ahogyan azt Omer pasa a kormányától kapott értesülések alapján hitte", úgy határoztak, hogy „ilyen értesülések hiányában nem mondanak véleményt e kérdésről". Ebben az esetben tehát a szövetséges tábornokok megtagadták, hogy véleményt nyilvánítsanak a kérdésről, minthogy kormányaiktól nem kaptak értesítést. Ezután a szövetséges kormányok tagadták meg a rendelkezések kiadását, minthogy tábornokaik nem nyilvánították véleményüket. Omer pasa, az egyetlen, aki a dologban közvetlenül érdekelt volt, meglehetősen elképedt a szövetséges parancsnokok hűvös viselkedésén, különös taktikájukon, hogy a tényekben való kételkedésük alapján nem nyilvánítottak véleményt e tényekről, és udvariatlanságukon, amellyel meghazudtolták kormányát, hirtelen felemelkedett és ellentmondást nem tűrően kijelentette, „ilyen körülmények között kötelességének érzi, hogy néhány napra Konstantinápolyba menjen és tanácskozzék kormányával". Ennek megfelelően két nappal később, július 16-án Konstantinápolyba ment és magával vitte Simmons alezredest, de elkísérte bizonyos Suleau alezredes is, „aki állítólag egészségének helyreállítása végett utazott" (lásd Karszi iratok, 270. sz., 1. melléklet), de akit valójában Pélissier és Simpson azzal a küldetéssel bízott meg, hogy hiúsítsa meg Omer pasa ter-

vét. Ez a Simpson törzskarához tartozó Suleau átadott Redcliffe-nek egy levelet a szegény Simpson tábornoktól – a legbalszerencsésebb harcostól, aki valaha is létezett, mint Evans tábornok mondja –, amely levélben a tábornok nem azt közli nagykövetével, hogy ő és kollégái nem hittek Omer pasa állításainak, hanem hogy „a leghatározottabban ellenezték bárminemű csapatok visszavonását a Krímből ebben a pillanatban"; nem azt közli, hogy helyesnek tartották elhallgatni véleményüket Omer pasa előtt, hanem hogy „nyomatékosan kéri őexcellenciáját, használja fel óriási befolyását a portánál arra, hogy véleményük győzedelmeskedjék őfensége véleményén", mert „nagy államérdekek forognak kockán", és „Omer pasa sikerének komoly következményei lehetnek". Szóval a siker! Omer pasa sikere zavarta tehát Pélissier álmát, hiszen addig semmi mással nem büszkélkedhetett, mint a dicstelen június 18-i csatával. A szegény Simpson, a balszerencsés harcos, akit Evans tábornok természettől fogva korlátoltnak mond, ahhoz elég okos volt, hogy megértse parancsnoktársának kényelmetlen helyzetét és Omer pasa háta mögött intrikát szőjön, amelyről elmondhatjuk, hogy az egyetlen olyan manőver volt, amelyet az egész krími hadjárat alatt végre is hajtott.

Július 19-i keltezésű jelentésében Redcliffe azt írja Clarendonnak, hogy „tegnapelőtt" (július 17-én) „éjszaka meglepődve hallotta, hogy Omer pasa váratlanul megérkezett a Krímből és egyenesen a szeraszkerhoz ment". Kuncog magában, amikor a fanariota[357] Pisani hírül adja neki, hogy „a főparancsnok megérkezése, amelyre kormányától nem kapott parancsot, bizonyos elégedetlenséget keltett", és „az az erős benyomása, hogy Omer akkor segítené legjobban a szövetség érdekeit, ha fölös késlekedés nélkül visszaérne a Krímbe, csapatainak élére". Redcliffe erős benyomása ellenére Omer pasa konstantinápolyi tartózkodása július 17-től egészen szeptember elejéig elhúzódott. Később meglátjuk majd, hogy mi okozta ezt az időfecsérlést.

Július 23-án Redcliffe értesíti Clarendont, hogy „Omer pasa azt javasolta a portának, hogy Redut Kaléból kiindulva és Kutaiszit jól felhasználva betör Grúziába". Ezt az elgondolást előző éjszaka (július 22-én) tárgyalták meg a nagyvezérnél tartott tanácskozáson és a mérlegelések eredménye az volt, „hogy az Omer pasa parancsnoksága alatt a fent említett módon felhasználandó csapatokat 20 000 eupatoriai és 5000 bulgáriai katonából kell összeállítani és hogy a kiegészített létszámú kontingensnek ki kell töltenie az Eupatoriában keletkezett hiányt. Alternatívaként azt javasolják, hogy ha a fent említett tervet kifogásolnák, akkor módosítsák annyiban, hogy a Krímből mindössze 10 000, Bulgáriából pedig 15 000 főt vonnak el, beleértve azokat, akiket a kontingensbe szándékoznak sorolni."

Mármost ezt a jelentést, amelyet Clarendon állítólag augusztus 1-én kapott kézhez és amelynek érkeztével azonnal megragadta az alkalmat, hogy írjon Lord Cowleynak, a párizsi brit nagykövetnek, – ezt a jelentést nyilvánvalóan és szándékosan meghamisították a legfontosabb részében, vagyis abban a részében, amely szerint a porta 20 000 fő kivonását javasolta Eupatoriából, hogy Omer pasa parancsnoksága alá helyezzék őket és helyüket Eupatoriában a török kontingens töltse be. Éppen erre a részre utal Clarendon Lord Cowleynak küldött levelében, kijelentve, hogy „őfelsége kormánya támogatja ezt", és kifejezi „abbeli reményét, hogy a császári kormány is egyetért ezzel". E résznél Balaklava helyett iktatták be Eupatoriát. Simmons alezredes július 15-i keltezésű jelentéséből, amelyet Clarendon július 30-án kapott meg, látható, hogy Omer pasa a szövetséges tábornokokhoz intézett emlékiratában és a haditanácsban ragaszkodott ahhoz, hogy magával vigye hadseregének azt a részét, amely itt (Balaklavában) van, amelyet Eupatoriából hozott és amelyet az ázsiai hadjáratra egyedül alkalmasnak nyilvánított. Megváltoztatta-e Omer pasa a véleményét, miután Konstantinápolyba érkezett? Ennek ellenkezője derül ki egy augusztus 2-i keltezésű jelentésből, amelyben Simmons megállapítja:

„Őfensége Omer pasa közölte velem, hogy a kontingens kiegészítése céljából szívesen átadná a parancsnoksága alatt álló török csapatok bármelyikét, annak a hadosztálynak a kivételével, amely most a szevasztopoli táborban van és amelyet, minthogy legjobb csapataiból áll, természetesen magával akar vinni, ha végrehajtja a javasolt ázsiai hadmozdulatot."

Azt állítja-e valaki, hogy a porta a július 22-i éjszakai tanácskozáson Omer javaslatával ellenkező határozatot hozott? Ugyanabban a július 23-i jelentésben, amelyben Redcliffe a porta elhatározásáról számol be, azt írja Clarendonnak, hogy „Omer pasát a szultán igen kegyesen fogadta és igen gazdagon megjutalmazta", és hozzáteszi: „nem is kell hozzátennem, hogy a legjobb viszonyban van őfelsége minisztereivel és különösen a szeraszker pasával". Így tehát szó sem lehet bárminemű véleménykülönbségről a porta és főparancsnoka között; mindkettőjüket egyformán megdöbbentette, amikor Londonból azt a meghagyást kapták, hogy az eupatoriai csapatokat helyezzék Omer parancsnoksága alá, a szevasztopoli és kercsi csapatokat pedig vegyék el tőle. Mi volt hát a brit kormány szándéka azzal, hogy meghamisította a fenti passzust? Eltitkolni a nyilvánosság előtt, hogy míg a francia kormány előtt úgy mutatta magát, mint Omer tervének támogatója, addig a szavak egyszerű kicsavarásával a porta saját javaslatát egy azzal homlokegyenest ellentétessel helyettesítette. Ilymódon sikerült új vitatárgy-

ról gondoskodni. A dolgok még inkább összebonyolódtak és alkalom nyílt arra, hogy rendelkezésekkel és ellenrendelkezésekkel fecséreljék el az augusztust és a szeptembert. Még a Kékkönyv elrendezésén is látszik a brit kormány hamis játéka. Hogy az olvasót megzavarják, Clarendon levele Cowleynak a 248. oldalon szerepel, ezt követi a 248–252. oldalon egy kivonat Redcliffe július 19-i jelentéséből, Simpsonnak Redcliffe-hez intézett július 16-i levele, Omer pasa levelei és emlékiratai, és csak legvégül Redcliffe július 23-i jelentése, amelynek állítólagos következménye volt Clarendon Cowleynak adott utasítása.

Egy percig most a Downing Streeten, a külügyminisztériumban kell időznünk, hogy szemügyre vegyük Clarendon grófját, amint buzgón játssza a nagy Palmerston első számú segédjének szerepét. Két nappal Redcliffe-nek küldött üzenete után, július 16-án újabb levelet küld Redcliffe-nek, amely a következő szavakkal zárul:

„Őfelsége kormánya továbbra is azt ajánlja, hogy a karszi hadsereg megsegítésére küldött minden haderő Trapezuntba vonuljon. Ha Omer pasa, aki értesülésünk szerint Konstantinápolyba készül, csakugyan úgy határozna, hogy saját hadseregének egy részét tunisziakkal és albánokkal együtt Redut Kaléba viszi, őfelsége kormányának nem lenne semmi megjegyzése ehhez az eljáráshoz."

Míg Redcliffe július 23-i konstantinápolyi keltezésű levele augusztus 1-én, pontosan kilenc nap alatt ért Londonba, Clarendon július 16-i keltezésű levelének megint csak több mint fél hónap kell ahhoz, hogy Konstantinápolyba érjen. Még nem érkezett meg július 30-án, mikor Redcliffe azt írta, hogy „őfelsége kormányának ragaszkodása ahhoz, hogy az erősítéseket Trapezunton át küldjék, igen komoly dilemma elé állította a portát". Redcliffe tehát még nem volt Clarendon levelének birtokában, amely szerint őfelsége kormányának nem lenne semmi megjegyzése a Redut Kale-i expedícióhoz, ha maga Omer pasa vállalkozik rá. E furcsa katonai-diplomáciai dráma időrendjének sajátos vonása, hogy mindazok a levelek, amelyekről bizonyosra vehető, hogy késedelmet okoznak, a legbámulatosabb gyorsasággal érkeznek meg, viszont mindazok, amelyek színleg sietséget ajánlanak, a legérthetetlenebb késéssel érkeznek. De Clarendon legutóbb idézett levelének van még egy hasonlóképpen meghökkentő pontja. Míg Lord Redcliffe július 19-i keltezéssel azt írja Konstantinápolyból, hogy meglepetéssel értesült Omer pasa váratlan megérkezéséről Konstantinápolyba, július 16-án, ugyanazon a napon, amikor Omer pasa elhagyta a Krímet, Clarendon Londonból arról tájékoztatja Redcliffe-et, hogy „értesülése szerint Omer

Konstantinápolyba készül". Mint tudjuk, Omer pasa maga is csak július 14-én, a haditanács feloszlása után határozta el magát erre. Július 14-től 16-ig nem indult hajó Szevasztopolból Konstantinápolyba, úgyhogy Omer kénytelen volt megkérni Lyons tengernagyot, bocsássa rendelkezésére őfelsége „Valorous" nevű hajóját. Úgy kell-e hát értenünk ezt, hogy míg azoknak az üzeneteknek, amelyeket a külügyminisztérium Londonból táviratoz, tizenhét nap kell ahhoz, hogy Konstantinápolyba érjenek, azok az üzenetek, amelyeket a Krímből kap, hírt adnak az eseményekről, még mielőtt azok megtörténtek? Nem egészen így van. Ott volt a tenger alatti távíróvezeték Szevasztopol és Várna között, és a távíróvezeték Várna és London között, úgyhogy Clarendon közvetlen hírt kaphatott még a haditanács ülésezésének napján. De hol van ez a szevasztopoli keltezésű távirat? Annyi bizonyos, hogy a Kékkönyvben nincs. Egyszerűen eltitkolták. És miért? Ugyanaz a villanyvezeték, amely Omer pasa tervezett elutazásáról tájékoztatta Clarendont, nyilván arról is tájékoztatta, hogy milyen ellenállásba ütközött Omer pasa Pélissier, azaz a francia kormány részéről. Ilymódon természetesen felmerülne a kérdés, miért várt Clarendon nyugodtan július 16-tól augusztus 1-ig azzal, hogy közölje a dolgot a francia kormánnyal és tárgyalásokat kezdjen vele arról a pontról, amelytől az egész hadjárat függött? E kérdést megelőzendő a táviratot eltüntették. De ha már Clarendon eltitkolta ezt a krími jelentést, miért tette közzé saját, Londonból július 16-án keltezett üzenetét? Minthogy semmi nyoma nem fedezhető fel annak, hogy ez utóbbi valaha is elért Konstantinápolyba, kihagyása semmilyen érezhető űrt nem okozott volna a Kékkönyvben. Kettős célt akartak elérni. Egyrészt fitogtatni akarták az angol kormány készségét Karsz megsegítésére, szembeállítva azokkal a nehézségekkel, amelyeket Bonaparte támasztott és a késlekedés egész ódiumát az ő vállára akarták hárítani. Másrészt olymódon akarták bizonyítani Clarendon hitét a július 23-i hamisított táviratban, hogy lám, ő hajlandó volt Omer pasának meghagyni hadseregének bármely részét, mielőtt tudomást szerzett volna a portának arról a határozatáról, hogy az eupatoriai hadsereget varrja a nyakába; igaz, hogy miután Clarendon tudomást szerzett erről a határozatról, Omer pasa és a porta tiltakozása ellenére is ragaszkodott hozzá. Clarendon egész eljárása, ahogyan biztatta a portát, hogy a júliust Vivian expedíciójával töltse el, ahogyan a Bonaparte-tal folytatandó tárgyalásokat halogatta augusztusig, ahogyan a Párizsba küldött üzenetbe a porta meghamisított javaslatát csempészte be, úgyhogy ha Bonaparte elfogadja, bizonyosan további bonyodalmak forrása lesz a tévedéseknek ebben a vígjátékában – mindezen eljárás egy célt szolgált: húzni az időt.

III

1855 augusztus 2-án Lord Cowley azt táviratozza Párizsból, hogy „Walewski gróf úgy sejti, hogy ellenvetések lesznek a javaslattal szemben", amelyet Clarendon a porta nevében tett. Így a ravasz earlnek alkalma nyílik arra, hogy augusztus 3-i sürgönyében hazafiúi buzgalmát fitogtassa és a francia kormányra tolja azokat a szörnyű következményeket, amelyekkel Karsznak és Erzerumnak Oroszország kezére kerülése valószínűleg járna. Másnap, augusztus 4-én a következő táviratot kapja Párizsból erre vonatkozólag:

(Táviratilag)
„Lord Cowley Clarendon grófjának.

Párizs, 1855 augusztus 4

A francia kormány nem fogja ellenezni az Omer pasa vezetésével Kisázsiába tervezett expedíciót, ha nem csökkentik a Szevasztopolnál levő török kontingens létszámát."

A feltételes forma ellenére ez a Clarendon által augusztus 1-én a porta nevében tett javaslat feltétlen elfogadását jelenti, amely szerint az Eupatoriában állomásozó csapatokat át kell adni Omer pasának és helyüket Vivian tábornok kontingensével kell kitölteni. Ugyanezen a napon Clarendon ezt üzente Redcliffe-nek:

„Augusztus 4. — Omer pasa elindulhat Karsz megsegítésére, ha nem csökkenti Szevasztopolnál levő török csapatainak létszámát és érintetlenül hagyja a jenikalei helyőrséget."

A francia kormány csupán a szevasztopoli török csapatok csökkentése ellen tiltakozott. Az angol kormány újabb akadályt tesz hozzá azzal, hogy a jenikalei török csapatokat is zár alá veszi. Augusztus 8-án Clarendon megkapta Williams tábornok július 14-i karszi levelét, amely közli, hogy Muravjov tábornok július 11-én és 12-én a közelben felderítéseket végeztetett és hogy 13-án „egész hadseregével megjelent a Karsz fölötti déli magaslatokon, amelyek védelmünk kulcsát képezik és amelyeknek meghódításával 1828-ban bevették Karszot". A levél e szavakkal végződik: „Épp most hallottam, hogy az orosz tábornok Bajazidból Gumrin keresztül erősítéseket vár és hogy a cserkesz-parti helyőrségekből nemrég kiűzött csapatok szintén Grúzia belseje felé vonulnak és részt tudnak venni a jövőbeli kisázsiai hadműveletekben." (276. sz.) Miután Clarendon tudomást szerzett az orosz

erősítésekről, a török erők csökkentésére irányuló buzgalma új lökést kapott. Nyomban nekiül, hogy index militum prohibitorum-át* kiegészítse:

„(Táviratilag)
Clarendon grófja Lord Redcliffe-nek.

Külügyminisztérium, 1855 augusztus 9.

Vivian tábornok kontingense azonnal menjen Eupatoriába. Az ottani 10 000–12 000 főnyi török csapat menjen Omer pasával Redut Kaléba. A balaklavai és kercsi török csapatok létszámát ne csökkentsék. Az Omer pasa vezetésével Redut Kaléba induló török haderőt Bulgáriából vagy máshonnan vett csapatokkal, de nem krímiekkel kell a megfelelő létszámúra kiegészíteni."

Itt tehát láthatjuk, hogyan bővíti Clarendon ismét a tilalmak körét. Simmons alezredes július 15-i jelentéséből emlékezve arra, hogy Omer pasa magával szándékozik vinni „hadseregének itt" (Balaklavában) „és Kercsben állomásozó részét, 25 000 gyalogost, 3000 eupatoriai lovast és tüzérséget", most megtiltja a portának, hogy hozzányúljon a kercsi helyőrséghez, és Bonaparte tiltakozását a szevasztopoli török csapatok visszavonása ellen kiterjeszti az egész Krímre, Eupatoria kivételével; és az elvonható csapatok létszáma még az utóbbi helyen is 10 000 – 12 000-re apad a 20 000 helyett, akiket a francia kormánynak augusztus 1-én küldött üzenetben említett. Bizonyos pojácahumorral meghagyja a portának azt a szabadságot, hogy „máshonnan" keressen csapatokat. Miután Londonban megtöltötte a bombát, most már nyugodtan bevárhatja, hogyan robban fel Konstantinápolyban.

Clarendon Redcliffe-nek küldött július 16-i üzenetében meghökkentett bennünket ez a passzus: „Ha Omer pasa, aki értesülésünk szerint Konstantinápolyba készül, csakugyan úgy határozna, hogy saját hadseregének egy részét Redut Kaléba viszi, őfelsége kormányának nem lenne semmi megjegyzése ehhez az eljáráshoz." Mármost Fuad effendi Redcliffe-nek írt július 31-i leveléből, Redcliffe augusztus 4-i válaszából és Redcliffe augusztus 8-i leveléből (lásd 282. sz. és mellékletek) kitűnik, hogy Clarendon július 16-i keltezésű üzenete még augusztus 8-án sem ért Konstantinápolyba. Fuad pasa megállapítja levelében, hogy a megkezdett intézkedéseket (a mingréliai expedícióval kapcsolatban) felfüggesztették, „minthogy a" (Londonból) „várt hivatalos és határozott válasz még nem érkezett meg", és védelmezi a mingréliai expedícióra vonatkozó török tervet „az angol üzenetek lényegé-

* – zárolt csapatok jegyzékét – *Szerk.*

vel" szemben, amely szerint „az erősítéseket Erzerumon át *kell* küldeni, a trapezunti útvonalon". Redcliffe augusztus 4-i válaszában tudtunkra adja, hogy „amikor legutóbb felszólították, hogy nyilvánítsa kormányának véleményét, azoknak a nehézségeknek a lehangoló tudatában teljesítette ezt a kötelességet, amelyekkel a porta küzd", és amelyeket még csak növelne az a vélemény, „amelynek nyilvánítására felszólították", majd hozzáteszi: „Bár őfelsége kormánya kijelentette, hogy határozottan előnyben részesítene egy Trapezunton és Erzerumon át végrehajtott közvetlenebb hadműveletet, minden valószínűség szerint módosítaná a cserkesz oldalon lebonyolítandó elterelő hadmozdulat elleni kifogásait, ha a felhasznált haderő szilárd és megbízható volna." Clarendonhoz intézett augusztus 8-i üzenetében arról panaszkodik, hogy a kormány „még mindig egész súlyával Trapezuntra támaszkodik mint a megsegítés egyetlen igazi lehetőségére... A katonai szakemberek határozottan emellett" (a mingréliai expedíció mellett) „vannak... A megsegítés egyetlen megvalósítható tervének nyomatékos támogatására felhozott megannyi indok ellenére is fenntartás nélkül közöltem a portával őfelsége kormányának ellentétes véleményét."

Clarendon válaszát (augusztus 20.) Redcliffe ez utóbbi jelentésére kétféle szempontból kell megítélni: tekintettel Redcliffe-nek arra az állítására, hogy véleménye szerint az angol kormány egészen augusztus 8-ig ellenezte a mingréliai expedíciót, és tekintettel arra a tervre, amelyet Clarendon augusztus 1-én a porta saját terveként küldött Párizsba. Ami az első pontot illeti, Clarendon kijelenti (lásd 283. sz.):

„Különböző távirati üzeneteim és e hó 4-i levelem, amelyet jelentésének elküldése óta meg kellett kapnia, bizonyára megmutatták Önnek, hogy őfelsége kormánya a francia császár kormányával egyetemben beleegyezett abba, hogy Omer pasa Ázsiába menjen és Karsz megsegítése érdekében elterelő hadmozdulatot hajtson végre, és hogy őfelsége kormánya ez esetben nem ragaszkodik tovább ahhoz az eleinte fenntartott nézetéhez, amely szerint Trapezunton át kell a segítséget nyújtani."

Clarendon a július 14-i üzenet kivételével, amelyben tiltakozott a mingréliai expedíció ellen és felszólította a törököket, hogy vonuljanak vissza Erzerumból és Karszból, valamint augusztus 9-i üzenetének kivételével, amelyet Redcliffe természetesen nem kaphatott meg augusztus 8-án, a Kékkönyv tanúsága szerint egyáltalán nem küldött táviratot. Nyilvánvaló csalás tehát, amikor „különböző távirati üzeneteiről" beszél, amelyekben visszavonta a brit kormánynak a mingréliai expedíció elleni tiltakozását. Miért nem hivatkozik július 16-i üzenetére? Mert ez csak a Kékkönyvben szerepel, kizáró-

lag a Kékkönyv számára írták és soha el nem küldték a Downing Street-i külügyminisztériumból. Redcliffe, mintha csak észrevette volna a neki állított csapdát, augusztus 13-án ezt írja Clarendonnak (286. sz.):

„Éppen most értesültem Lordságod folyó hó 9-i távirati üzenetének tartalmáról. Nem kétlem, hogy mind a török kormánynak, mind Omer pasának a legnagyobb megelégedésére fog szolgálni, hogy őfelsége kormánya jóváhagyta egy Redut Kale oldalán végrehajtandó elterelő hadmozdulat megkísérlését. Az előző üzenet szavai, amely szemmelláthatóan kizárólag azt pártolta, hogy Trapezunton át nyomuljanak előre Karsz felé, nyilvánvaló csalódást okoztak."

Redcliffe mit sem tud Clarendon „különböző távirati üzeneteiről"; csak az előző üzenetről tud, amely „kizárólag" a Trapezunton át menő expedíciót pártolta. Ezen a 13-i üzenetet érti, amelyet megerősített a július 14-i távirati üzenet is. Egyáltalán nem tud a július 16-i üzenet létezéséről. Ezt a pontot egyszerű okból hangsúlyozzuk. Egyetlen pillantás a karszi iratokra bárkit meggyőz arról, hogy a brit kormány állandóan igyekezett meghiúsítani a porta terveit. De az általunk feltárt hamisítások, koholmányok és hazugságok bizonyítják, hogy a brit kormány tudatában volt tisztességtelen játékának, és elárulják, hogy előre megállapodott terve volt, amelyet nem mer nyíltan bevallani.

Vegyük szemügyre most Clarendon augusztus 20-i üzenetét egy másik szempontból:

„Omer pasa", mondja, „mint a szultán csapatainak parancsnoka szabad kezet kap arra, hogy a közös ügynek legelőnyösebb módon irányítsa hadmozdulatait; és az egyetlen korlátozás, amelyet a két kormány szab eljárásának, az a feltétel, hogy az ázsiai hadmozdulatnak nem szabad a Szevasztopolnál és Jenikalénál igénybe vett török haderő bárminemű csökkentésére vezetnie, a Vivian tábornok parancsnoksága alatt álló török kontingenst viszont felhasználhatóvá lehet tenni arra, hogy átvegye azoknak a török csapatoknak a helyét, amelyeket Omer pasa Eupatoriából esetleg magával visz."

Clarendon augusztus 1-én Párizsba küldött üzenete szerint a porta javasolta, hogy helyezzék az eupatoriai csapatokat Omer pasa parancsnoksága alá, viszont ne nyúljanak a szevasztopoli török hadsereghez. Hogyan nevezheti a porta saját javaslatának egyszerű elfogadását „Omer pasa eljárása korlátozásának"? Másrészt azonban mi mást tehetett volna? Hiszen Redcliffenek éppen az az üzenete, amelyre válaszol, arra emlékezteti, hogy a pasa

„17 000 főre számít Balaklavából", 3000-re Kercsből stb. Ami tehát a Párizsba küldött üzenetben mint a porta saját javaslata szerepelt, azt most ráparancsolják a portára mint nyugati szövetségeseinek tanácsát.

Augusztus 13-ig – pontosan egy hónap múlt el azóta, hogy Omer pasa javasolta a szövetséges parancsnokoknak mingréliai expedícióját – a porta abban a lehangoló meggyőződésben élt, hogy a brit kormány ellenzi az expedíciót, és következésképpen a Karsz megsegítésére irányuló összes előkészületei teljességgel megszakadtak. Végre 13-án a porta megszabadul ettől a lidércnyomástól és elégtétellel értesül, hogy nyugati szövetségesei elfogadták július 22-i határozatát. Végre lehetősége nyílik arra, hogy Muravjov ellen fordítsa minden energiáját, nem pedig Clarendon ellen. Augusztus 15-én összeül az ottomán tanács, hogy megbeszélje Karsz megsegítésének leghatásosabb eszközeit. Megbeszélésük eredménye éppoly meghökkentő, mint amilyen váratlan.

„Omer pasa", írja Redcliffe Clarendonhoz intézett augusztus 16-i üzenetében (294. sz.), „a leghatározottabban ellenzi azt a Londonból táviratilag küldött tervet, hogy a kontingenst Eupatoriánál állomásoztassák, és nem vállalhatja az expedíció parancsnoklásával járó felelősséget, ha nem engedélyezik a Szevasztopolnál levő török csapatok részvételét benne."

Láthatjuk tehát, hogy az Eupatoria-tervről, amelyet állítólag július 23-án küldtek el Londonba, most kijelentik, hogy augusztus 9-én küldték Londonból Konstantinápolyba.

Augusztus 16-án Simmons alezredes is üzenetet küldött Clarendonnak (297. sz.):

„Közölnöm kell Lordságoddal, hogy miután a szeraszker megkapta Lord Stratford de Redcliffe értesítését, amely szerint őfelsége kormánya Eupatoriába rendelte a török kontingenst, közölte ezt az értesítést őfenségével, Omer pasával; az utóbbi, minthogy szerinte egy ilyen hadmozdulat nem tenné lehetővé a portának, hogy előteremtse a szükséges haderőt bármely, a karszi hadsereg megmentésére irányuló ázsiai hadművelethez, jelentést írt a szeraszkernek... Bár Omer pasa ragaszkodik ahhoz, hogy magával vigye csapatait Szevasztopolból, ezek egy részét és a kercsi török csapatokat át fogja adni az angol–török kontingensnek, annyit, amennyi annak teljes létszámra emeléséhez szükséges... A pasa javaslatát látom az egyetlennek, amely némi reménnyel kecsegtet a karszi hadsereg megmentésére, azzal a feltétellel, amelyet, mint őfensége tudja, az angol és a francia kormány megszabott – vagyis, hogy nem szabad lényegesen csök-

kenteni a krími haderőt, és hogy ezért Omernak a tábornokok előtt tett első javaslata, amelyről július 15-i üzenetemben hírt adtam, nem kivitelezhető. A pasa kétli, hogy az expedíció még idejekorán érkezik a karszi helyőrség megmentésére, de ha nem, akkor is mindenesetre megakadályozza az ellenséget abban, hogy megvesse a lábát az erzerumi kormányzóságban és ott intézkedéseket tegyen arra, hogy a következő hadjárat folyamán tovább nyomuljon előre az ország belsejébe."

Omer pasának a szeraszkerhez intézett emlékiratát, amelyre Simmons alezredes a fenti üzenetében utal, Redcliffe mellékelte Clarendonnak írt augusztus 16-i leveléhez. Ebből kivonatoljuk Omer pasa következő megfontolásait.

„A most Eupatoriában levő csapatok különböző összetételűek, tunisziakból és egyiptomiakból állnak és híjával vannak a szárazföldi szállítóeszközöknek... Nem képesek tábori hadműveletekre vagy manőverezésre... Ha az egyiptomiaknak kellene Ázsiába menniök, ezek a forró éghajlat alól jött emberek – minthogy a tél beálltakor táborban kell maradni – nem tudnák véghezvinni a szükséges hadmozdulatokat, és minthogy a hadsereg különböző összetételű, csak kevés esély lenne a sikerre. E terv végrehajtása megbontaná mind az ottomán, mind az angol hadsereg egységét, pedig megjegyzendő, hogy háború idején egy hadsereg tettereje, ha ugyan nem a léte, jórészt az egységétől függ... A pasa megjegyzi, hogy hadviseléskor minden tábornoknak előre meg kell fontolnia a legnehezebb körülményeket, amelyekbe a hadiesemények folytán kerülhet, és amennyire csak lehet, gondoskodnia kell a balszerencse elhárításáról. Felteszi azt az esetet, hogy a karszi hadsereg az ő Ázsiába érkezése előtt elpusztulna és az oroszok e helységen túl is előrenyomulnának, és megállapítja, hogy ebben az esetben, minthogy hadserege különböző összetételű és nem teljesen bízhat meg benne, ugyanolyan nehéz helyzetbe kerülne, mint amilyenben most az ázsiai hadsereg van.

Minden tábornoknak, akire valamilyen hadműveletet bíznak, egyet kell értenie a hadművelettel és végrehajtásának módjával, hogy irányításáért felelőssé lehessen tenni. Az angol–török kontingens, ha a Bulgáriából és Kercsből vett különítményekkel teljes állományúra egészítik ki, létszámban csaknem egyenlő lesz a parancsnoksága alatt álló hadosztályokkal. Ami a szövetséges hadseregek létszámát illeti, ezt nem szükséges csökkenteni, ha csatlakoznak véleményéhez. Ha viszont a Londonból küldött tervet követik, a szeraszkernek az eupatoriai helyőrség kiegészítésére tett

folytonos intézkedései megszakadnának, elkerülhetetlen késedelem következne be, egészen új intézményeket kellene szervezni."

Az utolsó ütőképes török hadsereg tönkretétele, mind az angol, mind az ottomán hadsereg egységének felbomlása, az egyiptomiak és a tunisziak szándékos feláldozása, az eupatoriai török csapatok kiegészítését célzó folytonos intézkedések megszakadása, elkerülhetetlen késedelem okozása, saját katonai hírnevének rombadöntése és az, hogy a mingréliai hadsereget kiteszik ugyanannak a sorsnak, amely a karszi helyőrséget elérte – Omer pasa szerint ezek a Londonból küldött terv természetes következményei. Miközben közli Clarendonnal ezt a heves tiltakozást, Lord Redcliffe úgy látszik a legcsekélyebb mértékben sem gyanítja, hogy ő maga volt az a csatorna, amelyen át a porta állítólag ugyanezt a tervet küldte el Lord Clarendonnak.

Újabb és tagadhatatlan bizonyítékunk van tehát arra, hogy a porta javaslata, ahogyan az a július 23-i üzenetben szerepel, londoni hamisítvány, és hogy Clarendon, amikor augusztus 1-i üzenetében jóváhagyás végett a francia kormány elé terjesztette, teljes mértékben tudatában volt annak, hogy szörnyű csalást követ el.

Terve pontosan szándékainak megfelelően valósult meg. A porta, amely végre értesül arról, hogy a brit kormány általánosságban beleegyezik a török expedícióba, egyszersmind megtudja, hogy ellenzi a kivitelezéséhez szükséges összes részleteket. Miután kénytelen volt egy hónapot elfecsérelni azzal, hogy küzdjön Clarendon erzerumi terve ellen, most a még drágább augusztust azzal kell elfecsérelnie, hogy ellenálljon eupatoriai tervének.

Redcliffe Clarendonnak küldött augusztus 20-i üzenetéhez csatolja Omer pasának egy másik emlékiratát, amely tartalmilag hasonló az előzőhöz, de ezzel a kiegészítéssel (lásd 296. sz.):

„Minden tábornok, aki ilyen, minden katonai szabállyal ellenkező hadműveletre vállalkoznék, feláldozná katonai jó hírét és ráadásul veszélyeztetné a szövetséget általában. Én egyiket sem akarom.

Ha el is vállalnám ezt, nem szolgálná a kitűzött célt." Az eupatoriai csapatokat „fegyelmezetlen, vegyes összetételű és tapasztalatlan katonáknak" írja le.

Augusztus 20-án (lásd 298. sz., Simmons Clarendonnak) Omer pasa tájékoztatja Simmonst a karszi helyzetről a szeraszker egyik segédtisztjének jelentése alapján, aki augusztus 5-én indult el Karszból és 19-én ért Konstantinápolyba.

„Elindulása idején Karsz városának raktáraiban legfeljebb egy hónapra vagy végső esetben öt hétre való élelem volt a helyőrség számára, és lő-

szerrel sem voltak jól ellátva. Ennek azonban nincsen nagy jelentősége, mert Muravjov tábornok kijelentette hadseregének, amely a kapott erősítésekkel most mintegy 50 000 főnyire becsülhető, hogy Karsz városát kiéheztetéssel akarja legyőzni és egyetlen lövés nélkül bevenni... Az oroszok arra kényszerítették a lakosságot, hogy minden élelmiszerféleséget elszállítsanak Karsz körül 8 óra járásnyi (28 mérföldnyi) körzetben... Az erzerumi erődökben 6000 főnyi reguláris és 12 000 főnyi irreguláris csapat van; de az utóbbiak közül sokan eltávoznak és szétszóródnak." „Omer pasa kijelentéseiből nyilvánvaló", mondja Simmons, „hogy a portára nyomasztóan hat az ázsiai ügyek siralmas állása és hogy szinte kétségbe ejti az a nyilvánvaló bizonyosság, hogy e hónap vége felé vagy szeptember elején elveszti a karszi helyőrséget, 16 000 embert csaknem 200 ágyúval, amelyekből mintegy 70 tábori ágyú... Nagyon bánkódnak és csalódottak az elveszett idő miatt, és amiatt, hogy a párizsi és a londoni kabinetek, valamint a krími katonai hatóságok nem olyan komolyan ítélték meg a dolgot, amilyennek a porta látja, hanem ellenezték a helyzetének megjavítására és a katasztrófa elkerülésére tett eddigi javaslatait."

Augusztus 21-én, a porta tanácsának egyik ülésén (299. sz., Simmons Clarendonnak, augusztus 23.)

„határozatot hoztak, hogy járjanak el a legerélyesebben és alkalmazzanak a porta rendelkezésére álló minden eszközt az Omer pasa által javasolt terv végrehajtása érdekében... Megállapodtak egy Franciaország és Anglia nagyköveteihez intézendő jegyzékben, amely tájékoztatja őket a porta határozatáról és felkéri őket, hogy szerezzék meg kormányaik flottájának segítségét az ottomán csapatoknak a hozzájuk tartozó tüzérséggel, málhával és szárazföldi szállítóeszközeikkel együtt Ázsia partjaira történő szállításához... Miután minden tőle telhetőt megtett a karszi hadsereg megsegítésére irányuló hadmozdulat elindítására és ázsiai helyzetének visszaszerzésére, felmentve érzi magát" (a porta) „a felelősség alól minden katasztrófáért, amely az ilyen célzattal javasolt tervek végre nem hajtása folytán bekövetkezhet. A török kormány a hadmozdulat megindítása végett most Szizeboluba küldi hajóit, hogy megkezdhessék a csapatok behajózását stb., de nyilvánvalóan vannak bizonyos kételyei arra vonatkozólag, hogy vállalkozzék-e erre a döntő lépésre, minthogy az angol–török kontingens Londonból parancsot kapott az Eupatoriába vonulásra."

Közeledett tehát augusztus vége, és a porta kezét még mindig megkötötte Clarendon Eupatoria-terve; a Karszból érkező szomorú hírek hatására ag-

godalma nőttön-nőtt, míg végül kicsikarta Redcliffe-től, aki időközben Szevasztopolba ruccant, a következő távirati üzenetet (290. sz.):

„Lord Redcliffe Clarendon grófjának.

Szevasztopol előtt, augusztus 26-án.

Kérek határozott és azonnali tájékoztatást e helyre arról, hogy Omer pasa egészben vagy részben elvihet-e török csapatokat Balaklavából, feltéve, hogy ugyanakkora létszámú más csapatokkal pótolják őket, és hogy ebben az esetben Vivian tábornok kontingensének szabad-e Szevasztopol előtt elfoglalnia hadállását, ahelyett hogy Eupatoriába menne. Omer pasát mindennap várják. Attól teszi függővé expedícióját, hogy hatalmában lesz-e a fenti módon cselekedni. Erre elfogadható érveket hozott fel. Ha nélkülözni tudunk csapatszállító hajókat", (a csapatok) „a jelek szerint körülbelül egy hónap múlva partra szállhatnak Redut Kalénál. Az oroszok, akik Erzerumot fenyegették, Karsz irányába visszavonultak; az ottani török hadseregről azt mondják, hogy augusztus elején mintegy két hónapra elegendő élelme volt."

IV

Clarendonnak tehát Eupatoria-tervével egész augusztus folyamán sikerült meghiúsítania a porta valamennyi akcióját. Redcliffe távirata megerősítette Williams tábornoknak azt az állítását, hogy a karszi élelem alig lesz elegendő szeptember elejéig. Hogy a karszi török helyőrségnek milyen rendkívüli önmegtagadással sikerült létét a Williams által megjelölt időponton túl meghosszabbítania, az látható a következő emlékiratból (melléklet a 315. sz.-hoz):

„Karsz, 1855 szeptember 1.

A lehető legtakarékosabban kihasználjuk élelmünket; a katonák kenyér- és hús-, illetve rizskorpa-adagját felére csökkentettük. Néha csak 100 drahmányi* kétszersültet kapnak kenyér helyett és semmi mást. Pénz nincs. A muzulmánok, 3000 lövész, hamarosan éhen halnak. Az örmények parancsot kaptak, hogy holnap hagyják el a várost. Árpa nincs, takarmány is alig. A lovak már csak lábon járó csontvázak, amelyeket eltávolítanak a helyőrségből; a tüzérségi lovakkal hamarosan ugyanez történik. Hogy

* Török súlymérték: kb. 4 gramm. – *Szerk.*

fogják ezek után mozgatni a tábori ágyúkat?... Mi történik e hadsereg megsegítésére?

(Aláírás:) Williams"

Miután Clarendon meggyőződött arról, hogy a karszi élelem nem tarthat október első napjainál tovább, és miután másrészről Redcliffe biztosította arról, hogy Omer pasa csapatai még a szövetségesek szállítóeszközeinek segítségével sem érhetnek október első napjainál hamarább Redut Kaléba, nem tartja többé veszélyesnek, hogy a francia kormányra ráerőszakolja a török terv elfogadását. Ezenkívül értesült arról, hogy éppen akkor, amikor ehhez a kormányhoz fordult, küszöbön állt Szevasztopol megrohamozása és ezért Pélissier-nek minden oka megvolt arra, hogy ne engedélyezzen semmiféle változtatást a Szevasztopolnál álló csapatok összetételében. Erről való tudomásának eltitkolása végett Redcliffe üzenetét megcsonkított formában, kivonatként közlik. Itt következik Clarendon üzenete Lord Cowleyhoz:

„Külügyminisztérium, 1855 augusztus 28.

Őfelsége kormánya bízik abban, hogy a császár kormánya egyetért a Viscount Stratford de Redcliffe Balaklavából, augusztus 26-án küldött üzenetére adott alábbi válasszal, amely esetben Excellenciád azonnal küldje tovább Lord Panmure útján Simpson tábornoknak, aki tájékoztatja majd Viscount de Redcliffe-et, ha még Balaklavában van:

»Omer pasa kapjon szabad kezet arra, hogy saját csapatai közül annyit vigyen Balaklavából Ázsiába, amennyi neki tetszik. Ezeket ugyanolyan létszámmal kell pótolni Vivian tábornok kontingenséből vagy eupatoriai csapatokkal, a szövetséges tábornokok döntése szerint; és a tengernagyokkal egyetértésben megfelelő utasításokat kell adni elszállításukra.«

(Aláírás:) Clarendon"

Clarendon még ebben az üzenetben sem állja meg, hogy ne tréfálja meg a portát. Bár Omer pasa különböző emlékirataiból értesült arról, hogy Szevasztopolnál levő csapatainak eupatoriai csapatokkal való pótlása alaposan tönkretenné egész tervét, csak úgy en passant* azt javasolja a francia kormánynak, hogy pótolják a szevasztopoli csapatokat Vivian kontingenséből vagy eupatoriai csapatokkal. A párizsi válasz így hangzott:

* – mellékesen – *Szerk.*

„(Táviratilag)
Lord Cowley Clarendon grófjának.

Párizs, 1855 augusztus 29.

A császárnak nincs ellenvetése a balaklavai török csapatok elmozdítása és más csapatokkal való pótlása ellen, feltéve, hogy a szövetséges főparancsnokoknak nincs ellenvetésük; de nem akarja vállalni a felelősséget azért, hogy ilyen körülmények közt ennél többet mondjon. Elküldöm a távirati üzenetet Simpson tábornoknak azzal, hogy az »Ázsiába« szó mögé betoldom: »feltéve, hogy Pélissier tábornoknak és Önnek nincs ellenvetése«."

Hogy milyen őszinte gonddal siettette Lord Clarendon ebben a végső pillanatban a mingréliai expedíciót, az ellenállhatatlan erővel kiviláglik szeptember 7-i üzenetéből, amelyet rendes postai úton küldött Simmons alezredesnek, úgyhogy csak szeptember 23-án érkezett meg. Szeptember 5-én a következő üzenetet kapta Simmons alezredestől (301. sz.):

„Arról kell értesítenem Lordságodat, hogy Omer pasa kijelentette, még öt-hat napig nem hagyhatja el Konstantinápolyt, mert el van foglalva az ázsiai expedícióhoz szükséges intézkedésekkel és jelenléte feltétlenül megkívántatik ezek befejezéséhez." A porta által jóváhagyott intézkedéseknek megfelelően „Omer pasa remélte, hogy csupán a török flotta igénybevételével két fordulóban 50 000 embert és 3400 lovat tehet partra Ázsiában, úgyhogy a művelet három vagy négy hétig, illetve minden út tíztizennégy napig tartana... Omer pasa nagyon szeretné, ha a szövetségesek segítséget nyújtanának neki a csapatoknak és a felszerelésnek Szevasztopolból, a málhás lovaknak pedig Szizeboluból való elszállításában, és véleménye szerint úgy lehetne ezt a legjobban keresztülvinni, ha az angol flottának engedélyeznék, hogy Szevasztopolból a csapatokat Ázsiába vigye, miután pótlásukra a kontingenst Balaklavába szállította."

Erre az üzenetre Clarendon a következő hangnemben válaszolt:

„Clarendon grófja Simmons alezredesnek.

Külügyminisztérium, 1855 szeptember 7.

Sir! Az ázsiai hadsereg megsegítésére Omer pasa által javasolt intézkedésekről szóló jelentés, amelyet múlt hó 26-i üzenete tartalmaz, ellentmond azoknak a megállapításoknak, amelyek később jutottak el őfelsége kormányához. Ön azt jelenti üzenetében, hogy Omer pasa arra számít,

hogy a Szevasztopolnál levő török csapatok egy részét magával viszi és ezeket Vivian tábornok kontingensével pótolja. Simpson tábornoknak egy későbbi dátumú üzenetéből azonban kitűnik, hogy Omer pasa kinyilvánította azt a véleményét, amely szerint Vivian tábornok kontingense nem alkalmas arra, hogy jövő tavasz előtt hadállást foglaljon el Szevasztopolnál; e vélemény következményeképpen, valamint azért, mert Simpson tábornok tiltakozott az ellen, hogy elküldjék neki a kontingenst és tiltakozását e véleményre alapozta, őfelsége kormánya úgy határozott, hogy a kontingens ne induljon el és ne csatlakozzék a Szevasztopolnál levő hadsereghez.

Clarendon"

Hadd jegyezzük meg, hogy Simpsonnak, a szegény harcosnak az üzenetét kihagyták a Kékkönyvből, hogy Omer pasa „véleménye" hamisítvány és hogy az a „későbbi dátum", amikor Omer kifejezte augusztus 26-i véleményének ellentmondó új véleményét, történetesen július eleje volt — amint ez Simmons alezredes 1855 szeptember 23-án a kamari táborban kelt jelentésének következő részletéből látható:

„E tárggyal kapcsolatban bátorkodom értesíteni Lordságodat, hogy Omer pasa ezt a véleményét Simpson tábornoknak július elején írt levelében fejtette ki . . . mielőtt még az ázsiai hadsereg kritikus helyzetéről tudomást szerzett volna. Akkor úgy nyilatkozott, hogy szilárd meggyőződése szerint Simpson tábornok nem gondolhat arra, hogy nyílt mezőn (en rase campagne) az ellenséggel szemben felhasználhassa a kontingenst. . . Lord Raglan többször megkérdezte, hogy szerintem felhasználható-e a kontingens a balaklavai vonalak tartására, és amikor Omer pasa véleményét kérdeztem a dologról, azt mondta, hogy ha őlordsága ezt feltétlenül szükségesnek tartja, neki nincs kifogása ellene."

Simpson „korlátolt elméje", amikor kiásta Omer pasának egy a mingrélia expedíció felvetődése előtt elhangzott véleményét, amikor meghamisította ezt a véleményt és amikor erre a hamisítványra egy tiltakozást alapozott, természetesen a Londonból kapott titkos utasításokat követte. A szegény Simpson Palmerston találmánya, gólemeinek egyike. Mint Arnim német költő mondja,[358] a gólemek emberi alakra formált agyaggöröngyök, amelyekbe szeszélyes varázslók bűbájossággal mesterséges életet leheltek. Feltéve, hogy Simpson pontosan úgy írt, ahogyan azt Clarendon üzenete beállítja — de ez a pont kétségessé válik, minthogy üzenetét kihagyták a Kékkönyvből —, Clarendonnak egy percig sem lehetett kétsége sem Omer pasa

véleménynyilvánításának időpontját, sem pedig lényegét illetően. Simmons már július 15-én értesítette, hogy Omer véleménye szerint „a kontingens, bár helyőrséget alkothatna, még nincs olyan állapotban, hogy az ország belsejébe vonulhatna", majd egy későbbi jelentésben, hogy „Balaklavában és Kercsben a kontingens csapatai megerősített vonalakon belül lesznek", tehát nem „nyílt mezőn".

Omer pasa mingréliai hadjáratának története nem szerepel a Kékkönyvben, de elég hír szivárgott ki ahhoz, hogy lelepleződjenek azok az akadályok, amelyeket a szövetséges kormányok gördítettek az útjába még abban a túlságosan késői időszakban is, amikor kénytelen-kelletlen beleegyezésüket adták és amikor már elfoglalták Szevasztopol déli oldalát.

Simmons 1855 szeptember 21-én ezt írja Clarendonnak a kamari táborból:

„E hó 18-án Pélissier tábornok beleegyezett abba, hogy három zászlóaljnyi török vadász innen Ázsiába induljon. Egy-két napon belül behajózzák őket Batum felé. Mind ez ideig Pélissier tábornok még nem adta beleegyezését további itt állomásozó ottomán csapatok Ázsiába való távozásához."

„Miután tudakozódtam a portánál", írja Redcliffe szeptember 26-án, „válaszképpen biztosítottak, hogy a csapatok átkelése és a készletek szállítása halad, bár lassan, mert erre a célra csak korlátozott mennyiségű szállítóeszközt bocsátottak rendelkezésre. Lehetetlen nem meglátni, hogy a sok tervváltoztatás, szevasztopoli hadműveleteink követelményei és a szállítószolgálat komoly igénybevétele együttesen csökkentik Karsz felmentésének reményét."

Mármost a sok tervváltoztatás a brit kormány műve volt, a szevasztopoli hadműveletek követelményei pedig puszta ürügy, minthogy a szövetségesek a város bevétele után arra szorítkoztak, hogy romjait őrizzék; végül a megfelelő szállítóeszközök hiányát az okozta, hogy a Downing Streetből parancsokat osztogattak a kontingens felesleges átszállítására Várnából Jenikaléba, Kercsbe, Eupatoriába és onnan vissza a Boszporuszhoz.

E balsejtelmek homályát egy percre szétoszlatta annak a győzelemnek a meteorszerű fellobbanása, amelyet a törökök a rohamozó orosz hadoszlopokon Karsznál szeptember 29-én arattak. Ugyanekkor kelt üzenetében Williams tábornok „a török fegyverek dicső napjának" nevezi ezt a napot. Október 3-i (342. sz.) üzenetében ezt írja Clarendonnak:

„A csaknem hétórás csatában a török gyalogság éppúgy, mint a tüzérség a legelszántabb bátorsággal küzdött; és ha meggondoljuk, hogy majd-

nem négy hónapon át sáncaikon dolgoztak és éjszaka őrizték ezeket, ha tekintetbe vesszük, hogy ruhájuk rossz volt és fél kenyéradagot se kaptak, hogy huszonkilenc hónapig zsold nélkül maradtak, úgy vélem, Lordságod elismeri, hogy méltóaknak bizonyultak Európa bámulatára és kétségtelenül igényt tarthatnak arra, hogy Európa legkitűnőbb csapatai közé soroljják őket."

Amikor a porta megkapta ezeket az örvendetes híreket, kiáltványt intézett Karsz védőihez (345. sz.), melyben a következők olvashatók:

„Tudatában voltunk annak a buzgalomnak és rettenthetetlenségnek, amely Excellenciádat eltölti, és isten végtelen kegyelmének, és vigaszt leltünk ebben a gondolatban. Másrészt éjjel-nappal olyan eszközök kigondolásán fáradoztunk, amelyek az ostrom beszüntetésére kényszerítenék az ellenséget; e győzelem örvendetes híre új életet öntött belénk."

És micsoda túláradó életet öntenek Clarendon keblébe? Ő, aki éjjel-nappal olyan eszközök kigondolásán fáradozott, amelyek meghiúsítják a porta által kigondolt eszközöket, nem hinti el legalább szónoki együttérzésének olcsó virágait bőkezűen? Korántsem. Miután számításaiban meglehetősen csalódott, a porta elleni haragját a következő rövid és kihívóan gunyoros üzenetben (346. sz.) tölti ki:

„. . . Karsz magára hagyatott helyőrségének legalább az az elégtétele megvan, hogy szenvedései zavarták a . . . török miniszterek nyugodalmát, akik a megsegítés minden szokásos eszközének hiányában szüntelenül imádkoztak épségéért és sikeréért."

Clarendon, azelőtt Aberdeen hallgatag barátja, itt mint Palmerston orrhangú szócsöve lép fel.

Az oroszoknak Karsz alól szeptember 29-én történt visszaverése és az erőd november 24-i megadása között ismét csaknem két hónap telt el. Hogyan használta ki a brit kormány ezt az időt? Először is úgy, hogy nem adta meg Omer pasának a szükséges szállítóeszközöket. Oliphant úr, a „Times"[10] tudósítója október 2-án ezt írja Omer pasa táborából:

„A török hadsereg fokozatosan egyre impozánsabb látványt nyújt, és miután a szövetséges tábornokok végre vonakodva engedélyezték, hogy Balaklavából 10 000 törököt átirányítsanak, létszáma mintegy 50 000 főre fog duzzadni. A késedelmet főképpen krími hatóságaink hanyagsága okozza; nem bocsátanak rendelkezésre szállítóeszközöket a csapatok ide szállítására, és a jelek szerint a legcsekélyebb mértékben sem törődnek azzal, vajon ezek valaha ide érnek-e vagy sem. Minden bizonnyal szerencsétlen

dolog, hogy az egyetlen komoly ok a bosszúságra, amelyet Omer pasa ezzel az expedícióval kapcsolatban érzett, ugyanannak a forrásnak tulajdonítható, amelyből már eddig is annyi balszerencse fakadt."

De ez még nem minden. Lord Palmerston már júliusban kijelentette a török kölcsön parlamenti vitáin, hogy a porta siralmas pénzhiánnyal küzd és hogy valamennyi hadművelete attól függ, hogy kap-e azonnal hitelt. Miután a parlament beleegyezett a kölcsönbe, a brit kormány 1855 augusztusában kiírta ezt, de egy a parlament elé terjesztett okiratból kitűnik, hogy a jóváhagyott ötmillió font sterlingből 1856 január 29-én még csak vagy kétmilliót fizettek ki a portának és hogy még ezt az összeget is elaprózva, százezer fontonként küldték. A porta még 1855 november 24-én kijelentette (lásd 353. sz., 4. melléklet):

„Végezetül őexcellenciája" (a szeraszker) „hozzám fordulva azt mondta, hogy én is éppúgy, mint ő, tudok a karszi helyőrség megsegítésére tett állandó erőfeszítéseiről. Omer pasát olyan okok késleltették, amelyek felett sajnos nincs hatalma. Ez a szövetségesek ügye volt. Mindig is világos volt, hogy a törökök által hozható intézkedések, ha a Krímben visszatartott hadsereg nélkül foganatosítják ezeket, nem elegendőek a kívánt cél elérésére... Őexcellenciája ezután nagy nyomatékkal tovább fejtegette nekem, hogy a törököket a kölcsönnyújtás halogatásával teljességgel megakadályozzák a hadjárat folytatásához szükséges lépések megtételében. A hadsereg ellátására vásárolt egymillió kilogramm gabonát nem szállították nekik, mert nem tudják megfizetni... Megírta a nagyvezérnek, hogy ha e naptól számított egy héten belül nem érkezik meg a pénz a szóbanforgó forrásból" (a kölcsönből), „lemond tisztségéről". (Mansfield tábornok levele Lord de Redcliffe-nek).

Meglehetősen furcsa véletlen, hogy a szeraszker éppen Karsz kapitulációjának napján fejtegette nyomatékosan a brit katonai megbízottnak, hogy mik e katasztrófa igazi okai: Omer pasa expedíciójának késleltetése olymódon, hogy a szövetségesek visszatartották a portától a saját csapatait, továbbá mindennemű hadművelet beszüntetése októberben és novemberben azért, mert a brit kormány visszatartotta a portától annak saját pénzét.

Amikor november 24-én Karszban elhatározták a kapitulációt,

„naponta százával hullottak el a katonák az éhségtől. Puszta csontvázak voltak már, képtelenek a harcra vagy a menekülésre. Az asszonyok a tábornok házához vitték gyermekeiket eledelért és otthagyták őket, s a város tele volt halottakkal és haldoklókkal." (366. sz.)

Végig az egész időszak alatt, amikor Clarendon rendszeresen meghiúsítja a porta terveit, megbénítja erőit és visszatartja annak saját pénzét, látjuk, amint azt a tanácsot harsogja a megbéklyózott ember fülébe, hogy járjon el energikusan, és kárhoztatja ernyedtségéért. A történelem talán nem is kínál keservesebben nevetséges párhuzamot, mint a brit kormány között, amely krími, baltikumi és csendes-óceáni kalandjai, valamint az e kudarcok eszközeire pazarolt jutalmak révén Európa nevetségének tárgyává tette Angliát, – és ugyanezen kormány között, amely egy antik Cato legszigorúbb hangnemében lehordja a portát katonai és igazgatási tisztségviselőinek baklövéseiért. A Sadleirek kormánya, amely erkölcsileg felháborodik a pasák korruptságán, egy Codrington és egy Elliot pártfogói, akik ragaszkodnak Szelim pasa és Tahir pasa megbüntetéséhez, Simpson improvizátorai*, akik roszszallóan ráncolják a homlokukat Omer pasa támogatóira, „Take care of Dowb" Panmure, aki kioktatja a szeraszkert, a Downing Street a maga Smith doktoraival, Fildereivel, Aireyeivel és Gordonaival, akik még a szevasztopoli bizottság ülésezése idején is azért fednek meg Trapezuntban egy pasát, mert egy szállítmány lövegcsőtisztítót és töltővesszőt nem csomagoltak kötegbe és nem fedtek le gyékénnyel – ez a keleti háború igazi képe. És mindenekfölött a derék Clarendon vérlázító sirámai a porta apátiája miatt! – képzeljünk el egy hivatalos Therszitészt[11], aki megszidja a Danaidákat, mert nem töltik meg a hordót.[359]

* – *itt*: sugalmazói – *Szerk.*

[Karl Marx]

Poroszország[360]

Az a különös szédelgés, amely játékkaszinóvá változtatta át Franciaországot, és a napóleoni császárságot a tőzsdével azonosította, korántsem állt meg a gall határoknál. Ez a dögvész, amelyet nem tartóztatnak fel politikai határok, átkelt a Pireneusokon, az Alpokon és a Rajnán és, bármennyire meglepő, hatalmába kerítette a szolid Németországot, ahol az eszmékkel folytatott spekuláció meghátrált a részvényekkel való spekuláció előtt, a summum bonum* a bonus** előtt, a dialektika titokzatos tolvajnyelve a tőzsde nem kevésbé titokzatos tolvajnyelve és az egységre való törekvés az osztalékok iránti szenvedély előtt. A kórt először a Porosz Rajna-tartomány kapta meg, minthogy szomszédos Franciaországgal, ipara és kereskedelme pedig erősen fejlett. A kölni bankárok nemcsak hogy formális szövetségre léptek a nagy párizsi csalókkal, amennyiben velük együtt megvették az „Indépendance Belge"-et[361] közös sajtóorgánumukul és Luxemburgban nemzetközi bankot létesítettek; nemcsak hogy egész Délnyugat-Németországot belesodorták a Crédit mobilier[314] örvényébe, hanem a Porosz Rajna-tartományban és Vesztfália hercegségben olyan sikereket értek el, hogy ez idő szerint a társadalom valamennyi rétegét, a munkásosztály és a kisparasztság kivételével, áthatja az arany szenvedélye, olyannyira, hogy még a kispolgárság tőkéje is, szokásos csatornáiból elterelve, vad kalandokat hajhász, és minden boltos alkimistává változott. Hogy Poroszország többi része nem kerülte el a fertőzést, az kitűnik a „Preussische Korrespondenz" c. kormánylapban található következő részletből.

„A pénzpiacon újabban végzett megfigyelések igazolják azt a feltevést hogy ismét közeledik az időszakonként visszatérő félelmetes kereskedelmi válságok egyike. A mértéktelen spekulációs szellem lázas mozgalma, amely először külföldön keletkezett, múlt év óta nagymértékben elterjedt

* – legfőbb jó – *Szerk.*
** – rendkívüli osztalék – *Szerk.*

Németországban, és nemcsak a berlini tőzsde és a porosz tőkések sodródtak bele ebbe az örvénybe, hanem egész társadalmi osztályok is, amelyek azelőtt igyekeztek elkerülni mindennemű közvetlen részvételt az értéktőzsde szerencsejátékaiban."

A porosz kormány a fenyegető pénzügyi válságtól való félelemmel indokolva utasította vissza egyfajta „Crédit mobilier" létesítésének engedélyezését, gyanítva, hogy annak ragyogó színei csaló célokat takarnak. De amit nem engedélyeznek az egyik formában, azt megengedhetik egy másikban; és amit nem engedélyeznek Berlinben, azt megtűrhetik Lipcsében és Hannoverban. A spekulációs őrjöngés legutóbbi szakasza a háború végén kezdődött, és a minden békekötéssel – mint ez 1802-ben és 1815-ben bebizonyosodott – elválaszthatatlanul együttjáró kereskedelmi élénkségtől függetlenül ezúttal az a sajátos vonás jellemzi, hogy Poroszország formálisan kifejezte azt az óhaját, hogy megnyissa piacait a nyugati tőke és spekuláció behozatala előtt. Következésképpen nemsokára hallani fogunk a nagy irkutszki vasúti fővonalról és Pekingbe vezető elágazásairól, valamint egyéb, nem kevésbé nagyszabású tervekről, mert nem az a kérdés, hogy mit szándékoznak valóban végrehajtani, hanem hogy milyen friss anyagot lehet a spekulációs szellemnek táplálékul nyújtani. Már csak a béke kellett, hogy siettesse a nagy krachot, amelytől a porosz kormány fél.

Poroszország szokatlan részvétele az európai spekulációs mozgalomban lehetetlen lett volna iparának az elmúlt években tett nagy haladása nélkül. Csupán a vasutakba befektetett tőke 19 000 000 porosz tallérról 154 000 000-ra növekedett az 1840 és 1854–55 közti időszakban. Folyamatban van további vasutak építése, amelyeknek a költségét 54 000 000-ra becsülik; a kormány ezenkívül jóváhagyta újabb vonalak építését 57 000 000 értékben. 1849 óta nyolcvanhét részvénytársaság született 83 000 000 tallérnyi tőkével. 1854 és 1856 között kilenc biztosítótársaságot jegyeztek be 22 000 000 értékű tőkével. Ugyancsak ebben az elmúlt két évben hat részvénytársaság 10 500 000 összegű tőkével kezdett fonodákat működtetni. A „Gyapotjelentés"-ből látható, milyen arányban változott 1853 és 1856 között a különböző európai kikötőkbe érkezett gyapot mennyisége; a kimutatás szerint az év első hét hónapjában az export, bálákban, a következő volt:

	1853	1854	1855	1856
Angliába	1 100 000	840 000	963 000	1 131 000
Franciaországba	255 000	229 000	249 000	354 000
Egyéb európai kikötőkbe	204 000	179 000	167 000	346 000

Ebből következik, hogy a kontinens, amely 1853-ban az Angliába exportált gyapotnak csupán körülbelül egyharmadát, 1856-ban annak már ötnyolcadát kapta. Hozzá kell még tenni azt a gyapotot, amelyet Anglia továbbszállít a kontinensnek. A Franciaországba irányuló nagy export csak látszólagos, minthogy Le Havre-ból jelentős mennyiségeket szállítanak Svájcba, Badenba, Frankfurtba és Antwerpenbe. A kontinentális iparnak a fenti számadatokkal szemléltetett fejlődése tehát elsősorban a német, és főként a porosz ipar növekedését jelenti. Az ipari burzsoázia által az utóbbi években felhalmozott gazdagságot csaknem felülmúlja a földtulajdonosok által a háború alatt, az ínség és a magas árak időszakában elért profit. A ló, marha, és általában a lábasjószág ára, nem is szólva a gabona áráról, magában Németországban oly magas szinten tartotta magát, hogy a külföldi piacok befolyása aligha volt szükséges ahhoz, hogy a nagybirtokosok aranyban dúskáljanak. A gazdagság — a gazdagságnak e két osztálynál még sohasem tapasztalt hirtelen növekedése — szolgáltatta az alapot a jelenlegi poroszországi spekulációs járványhoz.

A buborék szétpukkanása kemény próbának veti majd alá a porosz államot. A különböző ellenforradalmak, amelyeken 1849 óta átment, azt eredményezték, hogy a kormány a nemesi földtulajdonosok kis létszámú osztályának hatalmába került, amellyel szemben a király, aki mindent megtett, hogy kivívja ennek az osztálynak a főhatalmát, most ugyanolyan helyzetben van, mint XVIII. Lajos a chambre introuvable-lal[362] szemben. Frigyes Vilmos sose volt hajlamos arra, hogy megtűrje a száraz, bürokratikus kormánygépezetet, amelyet apja hagyott rá. Világéletében arról ábrándozott, hogy valamiféle romantikus-gótikus díszítménnyel megszépíti a porosz állam építményét. Az a rövid tapasztalat azonban, amelyet Herrenhausával* szerzett, nyilván meggyőzte arról, hogy valójában a földbirtokos arisztokraták, vagy ahogyan Poroszországban nevezik, a krautjunkerek korántsem tartják szerencséjüknek, hogy a bürokrácia középkori díszítményéül szolgálhatnak, és minden erejükkel azon iparkodnak, hogy lefokozzák és osztályérdekeik puszta végrehajtójává tegyék a bürokráciát. Ezzel magyarázható a szakadék a junkerek és a közigazgatás, a király és a porosz herceg között. Hogy megmutassák a kormánynak, mennyire komolyan veszik a dolgot, épp mostanában utasították el egy a háború idején bevezetett pótadó további engedélyezését — s ez hallatlan dolog az alkotmányos Poroszországban. Hidegvérrel és határozottan meghirdették azt a doktrínát, hogy ők éppúgy királyok a maguk kis birtokain, mint maga a király az egész országban. Kitartanak amel-

* — felsőházával — *Szerk.*

lett, hogy az alkotmány maradjon ámítás minden más osztálynak, nekik maguknak azonban legyen valóság. Önmagukat felszabadították a bürokrácia minden ellenőrzése alól, de azt kívánják látni, hogy ez kettőzött súllyal nehezedik az alsóbb osztályokra.

A burzsoáziának, amely elárulta az 1848-as forradalmat, most meglehet az az öröme, hogy éppen amikor a korlátlan tőkefelhalmozás révén betetőzi társadalmi diadalát, politikailag megsemmisülve láthatja magát. Mi több, a krautjunkerek abban lelik élvezetüket, hogy napról napra új alkalmat keresnek megaláztatásának éreztetésére, még az etikett elemi szabályait is felrúgva. Ha a képviselőházban polgári szónokok emelkednek szólásra, a junkerek en masse* elhagyják padjaikat, és ha felkérik őket, hogy legalább hallgassák meg az övékével ellenkező véleményeket, a baloldal urainak arcába nevetnek. Ha az utóbbiak a választások útjába gördített akadályok miatt panaszkodnak, közlik velük, hogy a kormánynak egyszerűen kötelessége megóvni a tömegeket a csábítástól. Ha szembeállítják az arisztokratikus sajtó szabadosságát a liberális sajtó megkötöttségével, emlékeztetik őket arra, hogy a keresztény államban a szabadság nem abból áll, hogy az ember azt teszi, ami neki tetszik, hanem hogy azt, ami Istennek és a hatóságoknak tetszik. Egyik nap értésükre adják, hogy a „becsület" az arisztokrácia monopóliuma; másnap elevenükbe vágnak a Hallerek, de Bonaldok és de Maistre-ek túlhaladott elméleteinek gyakorlati szemléltetésével. A filozófiai felvilágosultságára büszke porosz polgárt az a sérelem éri, hogy látnia kell, amint a legkiválóbb tudósokat elkergetik az egyetemekről, az oktatásügyet egy népbutító banda kezébe adják, egyházi bíróságok avatkoznak bele családi ügyeibe és vasárnap templomba viszi a rendőrség. A junkerek nem érték be azzal, hogy amennyire csak lehet, mentesítették magukat az adóktól, hanem céhekbe és testületekbe szorították a burzsoáziát, meghamisították városi intézményeit, eltörölték bíráinak függetlenségét és elmozdíthatatlanságát, érvénytelenítették a különböző szekták vallási egyenlőségét és így tovább. Ha fojtogató dühük időnként legyőzi félelmüket, ha néhanapján elegendő bátorságot szednek össze ahhoz, hogy képviselőházi padjaikból a közelgő forradalommal fenyegessék meg a junkereket, azt a gúnyos választ kapják, hogy a forradalomnak éppoly súlyos elszámolni valója lesz velük, mint a nemességgel.

Csakugyan nem valószínű, hogy a nagyburzsoázia ismét a porosz forradalom élére kerüljön, mint 1848-ban. A kelet-poroszországi parasztság nemcsak hogy elvesztette mindazt, amit az 1848-as forradalom felszabadítás

* – tömegesen – *Szerk.*

tekintetében hozott neki, hanem mind közigazgatási, mind igazságszolgáltatási szempontból újra a nemesség közvetlen igája alá kényszerült. A Porosz Rajna-tartományban, ahol a tőkét az ipari vállalkozások vonzották, a parasztság ugyanolyan gyorsan süllyedt egyre mélyebbre a jelzálogba, mint ahogyan emelkedett a hitel kamata. Ausztriában legalább valamit tettek a parasztság kiengesztelésére, Poroszországban viszont semmit sem mulasztottak el elkeserítésére. Ami a munkásosztályt illeti, a kormány megakadályozta, hogy részt kapjon munkáltatóinak profitjából, azáltal hogy bünteti a sztrájkért és módszeresen kizárja a politikai ügyekben való részvételből. Viszálykodó dinasztia, ellenséges táborokra szakadt kormány, az arisztokráciával civódó bürokrácia, a burzsoáziával civódó arisztokrácia, általános kereskedelmi válság, és a kisemmizett osztályok, amelyeket a társadalom felsőbb osztályai elleni lázadás szelleme tölt el; íme, ez Poroszország képe ebben az órában.

Prussia

A megírás ideje: 1856 április 15.

A megjelenés helye: „New York Daily Tribune", 1856 május 5. (4694.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] E cikkel folytatódik Marx rendszeres kozremukodése a „Neue Oderzeitung"-ban. – „Neue Oderzeitung" – német polgári demokratikus napilap; 1849-től 1855-ig jelent meg Boroszlóban. Az 1846-tól 1849-ig „Allgemeine Oderzeitung" címmel kiadott ellenzéki katolikus lap szerkesztőségében bekövetkezett szakadás után indult meg 1849 márciusában. Az ötvenes években Németország egyik legradikálisabb lapja volt, és a kormányszervek állandóan zaklatták. – Az ötvenes évek elején a szerkesztőséget a polgári demokrata Moritz Elsner, Jodocus Temme és Julius Stein vezették. 1855 szeptemberében Elsner lett a lap főszerkesztője. A kiadó Max Friedlander, Lassalle egyik unokafivére volt. Marx 1854 dec. végén lett a „Neue Oderzeitung" londoni tudósítója és hetenként két-három tudósítást küldött. Minthogy a reakció éveiben munkássajtó úgyszólván egyáltalán nem volt, Marx és Engels különösen fontosnak tartották a polgári demokratikus sajtó felhasználását a reakció elleni küzdelemben. Marx cikkei az angol és a nemzetközi politika legfontosabb kérdéseivel, a demokratikus és munkásmozgalom valamint a gazdaság fejlődésével foglalkoztak. A krími háborúval kapcsolatban Marx felhasználta Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára írt haditudósításait. – *1 269*

[2] Marx a parlamenti beszámolókhoz a „Times" gyorsírói beszámolóit, illetve a Londonban megjelenő „Hansard's Parliamentary Debates" jelentéseit használta fel. Néhány alsóházi ülésen személyesen is jelen volt. – *1*

[3] Angliában a hadügy, hagyományok alapján, különböző, egymástól teljesen független hatóságokhoz tartozott. Volt egy Secretary at War, aki Engels magyarázata szerint: „... a hadügyminiszter, aki azonban ... nem igazi hadügyminiszter, hanem inkább a hadügyminisztérium képviselője az alsóházban, mindazonáltal teljesen önálló hatóság ... a katonai pénzügyek főnöke ..." (V. ö. 10. köt. 580. old.) Emellett volt egy hadügyi és gyarmatügyi minisztérium (Secretary of Military Affairs and Colonial Affairs). 1855-ben ezt a minisztériumot kettéosztották és a Secretary at War hivatalát megszüntették. – *1 6 15 27 55*

[4] Az 1854 okt. 25-én lezajlott balaklavai csatáról van szó, amelyben az orosz haderők súlyos veresége mértek az angol–török csapatokra, különosen az angol lovasságra. A csatáról Engels részletes leírást ad „A háború a Keleten" c cikkében. (Lásd 10. köt. 535–542. old.) – *1 51 133 341 541*

[5] A második pun háborúban (i. e. 218—201) a cannaei csatában (i. e. 216) Hannibál megsemmisítő veresége mért a rómaiakra – *1*

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

[6] „The London Gazette" – angol kormánylap; e címmel 1666 óta, hetenként kétszer jelenik meg. – *2*

[7] „Punch, or the London Charivari" – angol szatirikus hetilap; 1840-ben alapították, polgári liberális. – *2 56 233 508*

[8] Az 1854 dec. 2-i (bécsi) szerződés értelmében Anglia, Franciaország és Ausztria arra kötelezték magukat, hogy előzetes kölcsönös megállapodás nélkül semmiféle szerződésre nem lépnek Oroszországgal és nem egyeznek bele abba, hogy az orosz csapatok elfoglalják a dunai fejedelemségeket. Osztrák–orosz háború esetén Anglia és Franciaország köteles katonailag támogatni Ausztriát. Amennyiben 1855 jan. 1-ig a béketárgyalások nem járnak eredménnyel, a három hatalom további közös akciókra vonatkozólag is megállapodik. Anglia és Franciaország e szerződés révén háborúba akarta sodorni Ausztriát Oroszország ellen, Ausztria pedig balkáni befolyásának erősítésére és a dunai fejedelemségeknek osztrák uralom alá hajtására akarta felhasználni a szövetséget. – *2 137 472*

[9] Négy pont – a nyugati hatalmak 1854 aug. 8-i jegyzékükben a béketárgyalások előfeltételeit négy pontban foglalták össze: Oroszország a nyugati hatalmak közös biztosítéka ellenében mondjon le a Moldva, Havasalföld és Szerbia fölötti védnökségről; szavatolja a dunai szabad hajózást; járuljon hozzá a tengerszorosokra vonatkozó 1841-es londoni egyezmény (v. ö. 220. jegyz.) revíziójához; mondjon le a törökországi keresztény alattvalók fölötti hivatalos védnökségről. A cár e négy pontot előbb elvetette, de 1854 novemberében kénytelen volt a további béketárgyalások alapjául elfogadni. – *2 133 136 250 256 264 293 395*

[10] „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 jan. 1. óta jelenik meg „The Times" címmel. – *3 15 19 29 35 47 51 59 60 67 90 93 101 133 153 156 163 166 169 173 182 185 203 217 233 294 308 321 335 346 349 486 567 573 582 616*

[11] Therszitész az „Iliász" egyik alakja; rút, gonosz és gyalázkodó görög, akit Agamemnón fővezérre szórt szitkai miatt a furfangos Odüsszeusz megvert. – *3 314 618*

[12] Fidávi (fida'i) („életét feláldozó") – így nevezték magukat az asszaszinok néven ismert iszmá'ilita szekta tagjai. A XI. sz. végén Iránban alakult, a szeldzsukok és a keresztesek ellen harcoló fanatikus szekta Alamut várában székelő vezetőjének címe sejk al dzsebel (a hegy véne, fejedelme) volt. – *4*

[13] A peelisták R. Peel (1788–1850) hívei. Peel eredetileg a mérsékelt torykból általa újjászervezett Konzervatív Pártra, valamint a whigek jobboldali csoportjára támaszkodott; 1846 után a Konzervatív Párt felbomlott, s a peelisták csak kisebb parlamenti csoportot alkottak. Néhány peelista fontos posztot töltött be Aberdeen 1852–55-ös koalíciós kormányában. – *4 35 39 49 82 85 154 161 175 236 242 263 274 294 381*

[14] A „Neue Oderzeitung" szerkesztősége a cikk végén londoni távirati jelentések alapján ismertette a Russell lemondását kísérő körülményeket. Marx ezeket soron következő cikkeiben részletesen kommentálta. – *5*

[15] „Memorials and Correspondence of Charles James Fox", kiadta J. Russell. – *7 559*

[16] Curtius (Marcus Curtius) római mondahős. A monda szerint i. e. 362-ben a fórumon mély szakadék keletkezett, s a jósok kijelentették, hogy ez csak akkor zárul be, ha Róma fel-

áldozza legdrágább kincsét. Curtius, mondván, hogy Róma legdrágább kincse a fegyver és a vitézség, fegyveresen beugrott a hasadékba, mely mögötte bezárult. – Marx itt Russell alacsony termetére is céloz (curtus: rovid). – *8*

[17] Marx itt az angol alkotmányt ahhoz a velencei alkotmányhoz hasonlítja, amely a XIV. sz. elején alakult ki fokozatosan. Patrícius családok kiváltságain, szoros államhivatali renden alapuló, népellenes alkotmány volt. – *8*

[18] Puseyizmus – a római katolicizmus felé hajló áramlat az anglikán egyházon belul a XIX. sz. harminc-hatvanas éveiben. Megalapítója, Pusey, az oxfordi egyetem teológusa, a katolikus szertartásoknak és a katolicizmus egyes dogmáinak az anglikán egyházban való feleleventésére torekedett. A puseyizmus vallási megnyilvánulása volt annak a harcnak, amelyet a befolyásához ragaszkodó angol arisztokrácia a zomében különböző protestáns szektákhoz tartozó ipari burzsoázia ellen folytatott. A puseyizmus számos híve átlépett a katolikus egyházba. Dogmáikat „Tracts for the Times" (A kor traktátumai) címmel hozták nyilvánosságra brosúrákban és értekezésekben. Innen származik másik elnevezésük: traktariánusok. – *8 15 158 251*

[19] A katonatiszti kinevezési okmányok adásvétele Angliában a XVII. sz. végén jott szokásba, és 1871-ig létezett. Ez a rendszer biztosította az angol arisztokrácia hadseregbeli monopóliumát. Marx „Állásvásár – Hírek Ausztráliából" c. cikkében részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. (V. o. 97–98. old. és 10. kot. 251. old.) – *9*

[20] „Az európai háború" azok közé a katonai beszámolók közé tartozik, amelyeket Engels Marx kérésére és nevében írt a „New York Daily Tribune" számára. – „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, alapította Horace Greeley. 1841-től 1924-ig jelent meg. Az otvenes évek kozepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a Koztársasági (Republikánus) Pártnak a lapja A negyven-otvenes években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai kozott számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Charles Dana a negyvenes évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősodése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kul- és belpolitikáról, a kozgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. – A „Tribune" szerkesztősége tobb izben onkényes változtatásokat hajtott végre a Marx által beküldott cikkeken, egyeseket pedig aláírás nélkul szerkesztőségi cikként kozolt. A szerkesztőség onkényes eljárása ellen Marx ismételten tiltakozott. 1857 őszétől, a lapra is kiható amerikai gazdasági válság miatt, Marx kénytelen volt csokkenteni a „Tribune" részére írott cikkek számát, ami még súlyosbította amúgy is nehéz anyagi helyzetét. Munkatársi minősége véglegesen az amerikai polgárháború elején szűnt meg; ebben dontő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség osszetétele megváltozott, és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó déli államokkal való kompromisszum felé. – *10 21 48 300 394 510*

[21] Bécsi konferencia – Oroszország, Anglia, Franciaország, Ausztria és Torokország képviselőinek tanácskozása a krími háborúban részt vevő hatalmak békekotési feltételeinek kidolgozására. A konferencia 1855 márc. 15-től megszakításokkal 1855 jún. 4-ig tartott. A tárgyalások alapjául az ún. négy pont (v. o. 9. jegyz.) szolgált. Oroszország bizonyos fenntartásokkal elfogadta az első, a második és a negyedik pontot, a fekete-tengeri erőit korlátozni kívánó harmadik pontot azonban határozottan visszautasította. Anglia és Franciaország képviselői ragaszkodtak ahhoz, hogy Oroszország mind a négy pontot feltétel nélkul elfogadja; leszavazták Ausztria kompromisszumos javaslatát is, amelynek értelmében Oroszország és Torokország állapodjon meg egymással egyenlő számú, de az orosz hadi-

hajók akkori számánál nem több hadihajó tartásában. A konferencia mindvégig nem tudott határozatot hozni. – *10 235 241 244 262 290 292 346 349 369 395 479*

[22] Engels itt az „Oroszország hadereje" c. cikkre utal. (Lásd 10. köt. 517–521. old.) – *11*

[23] A drinápolyi szerződést (drinápolyi békét) 1829 szept. 14-én kötötte Törökország és Oroszország az orosz győzelemmel végződő 1828–29-es háború után. A szerződés értelmében Oroszország megtartotta a Duna-deltát a szigetekkel és a Fekete-tenger keleti partvidékének jelentős részét a Kubán torkolatától délre. Törökországnak el kellett ismernie Moldva és Havasalföld autonómiáját és jogát a goszpodárok (fejedelmek) önálló megválasztására. Az autonómiát a szerződés értelmében Oroszország biztosította, s így ez a feltétel voltaképpen a fejedelemségek fölötti cári protektorátust jelentette. Ezenkívül a török kormánynak el kellett ismernie Görögország függetlenségét – Görögországot Törökországhoz már csak bizonyos évi adófizetés kötötte –, valamint kénytelen volt a Szerbia autonómiájára vonatkozó előző szerződéseket figyelembe venni és Szerbia autonómiáját egy külön fermánnal törvényerejűvé tenni. – *14 57 397 448*

[24] „The Morning Advertiser" – angol napilap; 1794 óta jelenik meg Londonban, a XIX. sz. ötvenes éveiben a radikális burzsoázia lapja. – *15 77 84 101 104 106 196 202 349 582*

[25] Átírt sorok Goethe „Sprichwörtlich" c. ciklusából. – *16*

[26] Walchereni expedíció – az ötödik koalíciónak a napóleoni Franciaország ellen viselt háborúja idején (1809) az angol flotta expedíciót indított a Schelde torkolatához. Noha elfoglalták Walcheren szigetét, nem tudták további hadműveletek bázisaként felhasználni, és – miután partra szállt csapataikból kb. 10 000 embert veszítettek éhség és betegségek következtében – kénytelenek voltak a szigetet feladni. – *16 213*

[27] E cikk Marx és Engels alkotói együttműködésének egyik példája. 1855 jan. 31-i levelében Marx részletes áttekintést adott Engelsnek „a koalíció tetteiről". Engels ennek alapján írta meg „A néhai brit kormány" c. cikkét. Marx erről a kérdésről „A bukott kormány" és „Két válság" címmel írt cikkeket a „Neue Oderzeitung" számára. (Lásd 35–38. és 42–44. old.) – *19*

[28] Ír brigád – az ír képviselők frakciója az angol parlamentben. A harminc-ötvenes években e frakció többsége az ír nemzeti mozgalom jobbszárnyához tartozott, mely az ír burzsoázia felső rétegének, a földesuraknak és a katolikus klérusnak az érdekeit képviselte. A frakcióhoz ezenkívül ír liberálisok is tartoztak, akik mögött a jómódú ír bérlők álltak. – A toryk és a whigek versengésével kapcsolatban az ír brigádnak, akárcsak a Manchester-iskola (v. ö. 54. jegyz.) híveinek, megvolt a lehetősége arra, hogy a parlamenti erőviszonyokat megingassa, a parlamenti harc menetére befolyást nyerjen, sőt olykor a kormány sorsát is eldöntse. – *19 35 89 111 350 391*

[29] Millennium (ezeréves birodalom) – misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia különböző helyeire hivatkozva (v. ö. pl. János Jel. 20, 4.) azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. – *19 35 298*

[30] J. Graham angol belügyminiszter 1844-ben utasította a postai hatóságokat, hogy az olasz politikai emigránsok (köztük az 1837 óta Londonban élő Mazzini) leveleit kézbesítés előtt nyissák fel, és tartalmukat közöljék az osztrák hatóságokkal. Valószínű, hogy ez hozzájárult a Bandiera testvérek elfogásához és kivégzéséhez. Az utóbbiak (az osztrák hadsereg tisztjei, egy titkos összeesküvő társaság tagjai) egy kisebb csoport olasz hazafival 1844

júniusában partra szálltak Kalábriában, hogy felkelést robbantsanak ki a nápolyi Bourbonok és az osztrák uralom ellen. Árulás folytán az expedíció résztvevőit elfogták, a Bandiera testvéreket hét társukkal együtt agyonlőtték. – 1846-ban Graham lemondásra kényszerült, mert szégyenletes intézkedésével magára vonta a kozvélemény haragját. – *20 288 507*

[31] Russell 1853 máj. 31-i alsóházi beszédében kijelentette, hogy az angol parlament nem szentesítheti az írországi katolikus egyház állami javadalmazását, mert a katolikus papság nem tanúsítja a köteles hűséget az angol korona és alkotmány iránt. (V. ö. 9. köt. 114–115. old.) – *20*

[32] A South Sea Company (Déltengeri Társaság) Angliában 1712-ben névleg azért alakult, hogy Dél-Amerikával és a csendes-óceáni szigetekkel kereskedjék, de valóságos célja állampapírokkal való spekuláció volt. A kormánytól számos kiváltságot és monopoljogot kapott, nevezetesen állami értékpapírok kibocsátására is; óriási spekulációs tevékenységet fejtett ki, mely 1720-ban a Társaság csődjével végződött. A Társaság manipulációi hozzájárultak az angol államadósság novekedéséhez. – *22 36*

[33] Landlord and Tenant Bill – az írországi földbirtokosok és bérlők kozotti viszony szabályozására irányuló törvényjavaslat, amelyet 1852 novemberében terjesztettek elő az angol parlamentben. Bizonyos konnyítéseket irányzott elő a bérleti feltételek terén. A koalíciós kormány, az ír képviselők támogatását biztosítani akarván, a torvenyjavaslat mellett foglalt állást és azt az alsóház jóvá is hagyta, a felsőház azonban akadályokat gördített eléje. Ezután tobb éven át keringett az alsó- és a felsőház kozött és számos módosításon ment keresztül; 1855 júliusában ismét bizonytalan időre elhalasztották a törvényjavaslat megvitatását. Marx több cikkben foglalkozott e törvényjavaslattal. (V. ö. 350., 467. old.) – *22 37*

[34] A deportálási torvényjavaslatot (Transportation Bill) 1853 aug. 12-én fogadták el. Eszerint kisszámú kivétellel a gyarmatokon teljesítendő kényszermunkát mint buntetést eltorölték. Az elítélteket a börtonben toltött meghatározott idő után feltételesen szabadlábra helyezték Nagy-Britannia teruletén, de ezt bármikor visszavonhatták, és kozmunkáknál foglalkoztatták őket a kormány által megszabott bérek mellett, ilymódon mesterségesen folosleget teremtve a munkapiacon. (V. o. 9. köt. 247. old.) – *22*

[35] Ez a törvényjavaslat hatályon kívul helyezte az 1651-ben, 1660-ban és 1673-ban hozott hajózási torvényeket (Navigation Acts), amelyek kimondták, hogy kulföldről a legtöbb árut csak angol hajón vagy a származási ország hajóján szabad behozni: az angol part menti hajózást kizárólagosan angol hajók számára tartották fenn. E rendszabályok elsősorban a holland közvetítő kereskedelem ellen irányultak. A hajózási törvényeket 1793 és 1854 kozott fokozatosan helyezték hatályon kívul. – *22*

[36] A Szinopi-öbolben 1853 nov. 30-án az orosz fekete-tengeri flotta Pavel Sztyepanovics Nahimov altengernagy vezetésével rajtaütésszerűen megtámadott egy török flottillát, mely csapatokat szállított a kaukázusi partokra. A szinopi csatában az oroszok súlyos verességet mértek a törökökre. Ez az orosz győzelem jelentősen megerősítette Oroszország katonai helyzetét a Fekete-tengeren, egyidejűleg siettette Anglia és Franciaország belépését a háborúba Oroszország ellen. – *22 43*

[37] 1853 júl. 24-én Bécsben az osztrák kormány kérésére az orosz–török viszály elsimítása érdekében konferencia nyílt, amelyen Ausztria képviselője és az angol, francia és porosz nagykövetek vettek részt. Az 1853 dec. 5-én és a későbbiekben aláírt jegyzőkönyvekben a résztvevők felajánlották közreműködésuket az orosz–török konfliktus elsimításában. A kon-

ferencián megfogalmazott jegyzék (az ún. bécsi jegyzék) a szultánt a Kucsuk Kajnardzsi-i (v. o. 142. jegyz.) és a drinápolyi (v. o. 23. jegyz.) szerződések betartására, valamint az ottomán birodalomban működő görögkeleti egyház jogai és kiváltságai sérthetetlenségének biztosítására kotelezte. E konferencia egyik határozata értelmében a jegyzéket először a cárnak kellett átadni, és aztán – ha a cárnak megfelel – a szultánnak. I. Miklós jóváhagyta a jegyzék tartalmát, de fenntartotta magának a jogot, hogy a jegyzéket tetszése szerint értelmezze. Abdul-Medzsid viszont egész sor módosítástól és kikotéstől tette függővé a jegyzék aláírását, melyeket a cári kormány elfogadhatatlanoknak minősített. A jegyzékben, amelyet 1853 dec. 12-én Konstantinápolyban írtak alá Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország nagykovetei és dec. 15-én nyújtottak át a torok kormánynak, Torokország kozvetítőjéul ajánlkoztak az Oroszország és Torokország kozott kotendő béke ugyében (a harccselekmények 1853 okt. 23-án kezdődtek el), és a tárgyalások alapjául a kovetkező pontokat javasolták: Oroszország urítse ki a dunai fejedelemségeket, újítsák fel a régi orosz–torok szerződéseket, kulon fermánok által szavatolják a torokországi keresztények jogait és változtassák meg az ottomán birodalom közigazgatási rendszerét. (V. o. még 21. jegyz.) – *22 43 133 135 173 199 245*

[38] A szentpétervári angol kovet, Lord Seymour és Anglia kulügyminisztere, Lord Russell, majd Clarendon kozotti titkos levélváltásról van szó, amely Seymournak 1853 elején I. Miklós cárral a torok kérdésben folytatott tárgyalásaira vonatkozik. – 1854 márc. 2-án a „Journal de Saint-Pétersbourg" hasábjain vezércikk jelent meg Lord Russell 1854 febr. 17-i alsóházi felszólalásával kapcsolatban. Ez a cikk Seymour titkos levélváltására hivatkozva célzott arra, hogy a cári és a brit kormány kozott a torok kérdésben megállapodás jott létre. Az angol kormány kénytelen volt nyilvánosság elé bocsátani a levelezést. (V. ö. 10. kot. 132–143., 144–159. old.) – „Journal de Saint-Pétersbourg" – napilap, az orosz kulugyminisztérium hivatalos orgánuma, 1825-től 1914-ig jelent meg francia nyelven Szentpétervárott. – *23 43*

[39] John Bull (Bika János) koltott személy, az angolok gúnyneve, az angol jellem megszemélyesítője. Arbuthnot pamfletja (1712) után terjedt el a kozhasználatban. – *23 29 33 72 174 232 284 442*

[40] Settlement Act (letelepedési torvény) – az 1662-ben hozott angol torvény szerint az olyan szegényeket, akik valamely egyházkozséghez fordultak támogatásért, bírósági határozattal kényszeríteni lehetett arra, hogy eredeti lakhelyukre visszatérjenek. 1854 febr. 10-én torvényjavaslatot terjesztettek az alsóház elé (Settlement and Removal Bill), hogy Angliában és Walesben tiltsák meg a szegények kiutasítását. A törvényjavaslatot a parlament nem fogadta el. – *24 44*

[41] Angliában az újonnan megválasztott parlament képviselőinek a XVIII. sz. eleje óta érvényben levó torvény alapján le kellett tenniok a „megtagadási eskut" (Oath of Abjuration); ez a Stuart-ház trónhoz való jogának, valamint a katolikus vallásnak a megtagadását jelentette. Az eskü a kovetkező szavakkal végződott: „igaz keresztény hitemre". Ha a képviselő nem tette le az eskut, nem volt tobbé joga részt venni a parlament munkájában. Az eskuszoveg megváltoztatásának kérdesét többször felvetették a parlamentben, de csak 1866-ban törölte egy törvény a kereszteny hitre vonatkozó szavakat. – *24 44 323*

[42] Herbert összezavarta a történelmi tényeket, amikor 1793-as tetteket tulajdonított az 1795-ben létesített direktóriumnak. 1793 ápr 2-án, a forradalmi Franciaországnak az európai koalíció ellen vívott háborúja idején Dumouriez tábornoknak, az északi hadsereg főparancsnokának főhadiszállásán megjelent Beurnonville hadugyminiszter kíséretében a konvent néhány biztosa azzal a paranccsal, hogy Dumouriez jelenjék meg kihallgatásra a konvent előtt, mert a forradalom elárulásával vádolják. Dumouriez megtagadta a kon-

vent iránti engedelmességet, lefogatta a hadügyminisztert és a biztosokat, majd ápr. 4-én nyíltan átállt az osztrákok oldalára. – *25 31*

[43] Than – a régi angolszász királyok kíséretében levő vitézek elnevezése. Skóciában a középkorban a magasabb méltóságok hordozóit nevezték thanoknak. – *25*

[44] Marx nyilvánvalóan Byron 1809-ben megjelent „English Bards and Scotch Reviewers" c. szatírájára céloz. – *25*

[45] Kisebbségeken Marx azokat a különféle kis frakciókat és csoportokat érti, amelyek kis létszámuk ellenére Aberdeen koalíciós kormánya idején fontos szerepet játszottak az angol parlamentben, minthogy szilárd többség hiányában befolyásolták a parlamenten belüli harcot. Marx „A pártok és klikkek" c. cikkében (lásd 39–41. old.) jellemezte e frakciókat. – *29*

[46] V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", I. rész, V. felv. 4. szín. – *29*

[47] Horse Guards az angol lovas testőrségnek és törzsszállásainak elnevezése. Ugyanígy hívják azt az épületet a londoni Whitehallban, amely egykor a lovas testőrség laktanyája volt, és amely ma az angol hadsereg főparancsnokának székhelye; ilyenformán a név egyúttal a legfőbb katonai hatóság szinonimájává vált. – *31 51 64 90 93 133*

[48] Pacifico portugál születésű angol kereskedő volt. Házát Athenban felégették. Az angol kormány ezt urugyul használta fel arra, hogy flottáját Görögország ellen indítsa és ultimátumot kuldjon a görög kormánynak. Palmerston 1850 jún. 25-én tartott agresszív parlamenti beszédében igazolta Anglia eljárását, és az angol polgárt, akinek tekintélyét szerinte ebben az esetben meg kellett védeni, az ókori Róma polgárához hasonlította. – *33 56*

[49] „The Morning Post" – angol napilap; 1772-től 1937-ig jelent meg Londonban, a XIX. sz. közepén a whigek Palmerston vezette jobbszárnyának szócsöve. – *34 43 77 101 109 126 168 209 235 320 467 582*

[50] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja; ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban, az otvenes években liberális irányzatú. – *34 68 101 194 202 294 323 477 532 544*

[51] „The Morning Herald" – angol napilap; 1780-tól 1869-ig jelent meg Londonban, konzervatív irányzatú. – *34 103 106 126 149 216 232 238 275 295 312*

[52] Mayfair-radikálisok – az álradikálisok (Molesworth, Bernal Osborne stb.) gúnyneve. Az angol arisztokráciának ahhoz a részéhez tartoztak, amely kacérkodott a demokratikus körokkel. – Mayfair – londoni városnegyed, az angol arisztokrácia lakhelye. – *35 49 63*

[53] Marx Quételet 1835-ben, Párizsban megjelent „Sur l'homme et le développement de ses facultés . . ." c. művének 1842-es edinburgh-i angol nyelvű fordítását használta. – *39*

[54] Manchester-iskola – a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító kozgazdasági irányzat a XIX. sz. első felében. Agitációjuk kozéppontja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapították a Gabonatorvény-ellenes Ligát. A negyven-ötvenes években a szabadkereskedelem hívei politikailag külon csoportosultak; belőluk alakult az angol Liberális Párt balszárnya. – *40 49 80 111 134 152 194 263 274 296 391 522*

[55] Westminster-palota – az angol parlament épülete. – *43*

[56] Engels itt „Az almai csata" c. cikkére utal. (Lásd 10. kot. 511–516. old.) A csata 1854 szept. 20-án zajlott le az orosz és a szovetséges csapatok között, és a krími háború egyik legnagyobb csatája volt. – *45 441 505*

[57] Jean Martinet (megh. 1672) XIV. Lajos bátor, de korlátolt tábornagya; neve a jelentéktelen formaságokon lovagoló pedáns parancsnokok gúnynevévé vált. – *46 418*

[58] A portugál határon levő Badajoz spanyol erődot, amelyet francia csapatok tartottak megszállva, 1811-ben, az 1808–14-es pireneusi-félszigeti háború idején, az angol csapatok Wellington parancsnoksága alatt megostromolták. Wellington kétszer felfuggesztette az ostromot, hogy az erőd felmentésére vonuló franciákkal harcba szálljon. – *48 51*

[59] Engels itt valószínűleg „Szevasztopol ostroma" c. cikkére utal. (Lásd 10. köt. 522–526. old.) – *48*

[60] Az 1851 dec. 2-i franciaországi bonapartista államcsíny után Palmerston, Nagy-Britannia akkori külügyminisztere a londoni francia nagykövettel folytatott tárgyalása során helyeselte Louis Bonaparte államcsínyét. Helyeslését a whig kormány tobbi tagjával való előzetes megegyezés nélkul nyilvánította ki, s emiatt 1851 decemberében le is kellett mondania, jóllehet az angol kormány lényegében egyetértett Palmerston álláspontjával és az első európai kormány volt, amely a franciaországi bonapartista rendszert elismerte. – *49*

[61] Utalás a „Neue Oderzeitung" 1855 jan. 23-i, 37. számában megjelent „Szevasztopol ostromának bírálatához" c. cikkre. (Lásd 10. köt. 606–608. old.) – *51*

[62] V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", I. rész, II. felv. 4. szín. – *53*

[63] Marx a „Lord Palmerston" c. cikksorozatot a „Neue Oderzeitung" számára a Palmerston-kormány 1855 febr. 6-i megalakulásával kapcsolatban írta; lényegében annak a „Lord Palmerston" c. pamfletnek a kivonata, amelyet Marx 1853 őszén írt a „New York Daily Tribune" számára, s amely a chartisták lapjában, a „People's Paper"-ben is megjelent. (Lásd 9. kot. 333–390. old.) – *54*

[64] Utalás a carbonarók (szénégetők) mozgalmára. Ez a XIX. sz. elején Itáliában alakult titkos politikai társaság a nemzeti egységért, függetlenségért és szabadelvű állami reformokért szállt síkra és 1815-től erősen kuzdott a belső reakció ellen. Nápolyban a carbonaróknak több ezer tagjuk volt és fontos szerepet játszottak az 1820-as forradalomban.– *55 236*

[65] Amikor az angol parlament 1850 júniusában a Pacifico kereskedő ugyéből támadt angol–görog konfliktust (v. o. 48. jegyz.) tárgyalta, az alsóház helyeselte annak a kormánynak a politikáját, melynek Palmerston volt a kulügyminisztere, míg a felsőház 37 szótobbséggel a kormány álláspontja ellen nyilatkozott. A francia és az orosz kormány, londoni nagykovete útjan, kifejezésre juttatta rosszallását és elégedetlenségét az angol kormány állásfoglalását illetően; a francia nagykövet tuntetően elhagyta Londont, az orosz nagykovet pedig nem jelent meg a Palmerston által adott ebéden. – *55*

[66] Az 1815-ben hozott gabonatörvény megtiltotta a gabonabehozatalt Angliába mindaddig, míg a búza ára Angliában el nem éri a quarteronkénti 80 shillinget. 1822-ben ezt a törvényt némileg módosították, és 1829-ben bevezették a „mozgó skálát", melynek értelmében, ha a belföldi piaci árak süllyedtek, a gabonabehozatali vámok emelkedtek, és megfordítva. A gabonatorvényeket a tory kormányok a foldtulajdonosok érdekében hozták. Az

ipari burzsoázia, mely a szabadkereskedelem jelszavával küzdött a gabonatörvények ellen, 1846-ban kivívta eltörlésüket. – *56 85 90 94 386*

67 A Scheldét és a holland tengerpartot az angol–francia flotta 1832-ben azért vette blokád alá, hogy Hollandiát a tőle 1830-ban függetlenné vált Belgium elleni hadműveletek beszüntetésére kényszerítse. 1833-ban beszüntették a hadműveleteket. Egyidejűleg Anglia, Franciaország, Oroszország, Poroszország és Ausztria megegyezése értelmében Hollandia és Belgium kénytelen volt elfogadni az öt hatalom által kidolgozott kompromisszumos békefeltételeket. – A Tajo és a Duero torkolatát Anglia az 1828–34-es portugál polgárháború folyamán vette blokád alá. A polgárháborúban a portugál trónkövetelő, Dom Miguel vezette abszolutista (feudális-klerikális) és a konstitucionalista (polgári-liberális) párt állt szemben egymással. Az angol kormány meg akarta szilárdítani befolyását a Pireneusi-félszigeten és aláásni az abszolutistákat támogató Ausztria helyzetét, ezért flottájával blokád alá vette a Tajo és a Duero torkolatát, s ezzel elősegítette a konstitucionalisták győzelmét. – Buenos Airest és az argentin partokat 1845-ben azért vette blokád alá az angol–francia flotta, hogy rábírják az argentin kormányt, nyissa meg a Paranát és a többi folyót a külföldi hajók előtt. Ezt a célt Anglia és Franciaország 1852-ben érte el, amikor sikerült Argentínát egy ilyen szerződés aláírására kényszeríteni. – *56*

68 Nápolyi expedíció – az angol kormány és a Két Szicília Királyságának kormánya kozott 1816-ban kotott szerződés értelmében ez utóbbi arra kotelezte magát, hogy más országnak nem nyújt olyan kereskedelmi kiváltságokat, amelyek sérthetnék Anglia érdekeit. II. Ferdinánd azonban 1838 jún. 27-én a francia Taix, Aycard és Tsa cégre ruházta a szicíliai kénbányászat monopoljogát, ami ellen Anglia élesen tiltakozott. Anglia flottát küldött Nápoly alá és elérte, hogy 1840 júl. 21-én felbontották a francia céggel kötött szerződést. – A perzsa-öbölbeli expedíciókon Marx az angol flottának az angol–perzsa konfliktus idején, 1838–41 között végrehajtott akcióit érti. A konfliktust az robbantotta ki, hogy Herat afgán erődöt és kereskedelmi központot 1837-ben perzsa csapatok ostrom alá vették. A Herat elleni hadjárat nem csupán a perzsa–afgán, hanem az angol–orosz ellentétek kiéleződésének következménye is volt. Anglia erősíteni akarta befolyását Afganisztánban, gyengíteni a megerősodott orosz befolvást Perzsiában és Perzsiára rá akart kényszeríteni egy reá nézve előnytelen kereskedelmi szerződést, ezért Anglia-ellenesnek minősítette Mohamed sah akcióit és kovetelte Herat ostromának megszüntetését. A sah megtagadta e követelés teljesítését, ezért az angol kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Perzsiával és 1838-ban, háborúval fenyegetőzve, hajórajt küldött a Perzsa-öbölbe. Mohamed sah kénytelen volt beszüntetni Herat ostromát és hozzájárulni a Perzsiára nézve hátrányos kereskedelmi szerződéshez. – *56*

69 A karlista háborúról van szó. A karlisták spanyolországi reakciós, klerikális-abszolutista csoport volt, amely Don Carlos spanyol trónkövetelőt, VII. Ferdinánd öccsét támogatta Izabella ellenében. A karlisták 1833–40-ben a katonaságra és a katolikus papságra támaszkodva polgárháborút folytattak. Ez a háború a feudális-katolikus és a polgári-liberális elemek harcává fejlődött, és az 1834–43-as harmadik polgári forradalomhoz vezetett. Anglia azzal az ürüggyel, hogy támogatja Mária Krisztina régensnőnek, Izabella anyjának kormányát, flottát és önkénteseket kuldött Spanyolországba saját befolyásának megerősítésére. – Az első ópiumháborút (1839–42) Anglia indította Kína ellen azzal a céllal, hogy megnyissa a kínai piacot az angol kereskedelem számára. Ezzel kezdődött meg Kína átalakulása félgyarmati országgá. Anglia már a század eleje óta igyekezett Indiában előállított ópiumot Kínába csempészni, hogy Kínával szemben passzív külkereskedelmi mérlegét kiegyenlítse, de az ópiumcsempészés a kínai kormány igen erős ellenállásába ütközött. 1839-ben a kínai kormány Kantonban a kulfoldi hajókon található egész ópiumkészletet lefoglaltatta és elégettette. Ez volt az indíték a háborúra, melyben Kína alulmaradt. Az angolok kihasználták az elmaradt feudális Kína vereségét és ráerőszakolták a rabló jellegű nankingi békeszerződést (1842 aug.). A nankingi szerződés kötelezte Kínát, hogy

ot kínai kikotőt (Kanton, Amoj, Fucsou, Ningpo és Sanghaj) megnyisson az angol kereskedelem számára, Hongkongot „orok időre" átadja Angliának és óriási hadisarcot fizessen. Az 1843-as pótjegyzőkonyv értelmében Kína koteles volt a külföldieknek a területenkívuliség jogát is biztosítani. – *56*

[70] 1838-ban az afgán emír, Doszt Mohamed kán elutasította Angliának azt a követelését, hogy szovetségre lépjen vele Perzsia és Oroszország ellen. Ez a szovetség arra szolgált volna Angliának, hogy Afganisztánt politikája eszkozévé tegye. Az elutasítás alapján az angol kormány elhatározta, hogy katonai intervencióval megdonti Doszt Mohamed uralmát, és az általa megvásárolt Sudzsa sahot ulteti a helyébe. Az angol csapatok betortek Afganisztánba, feldúlták és meghódították csaknem az egész országot, és Doszt Mohamedot is foglyul ejtették. Az angol uralom azonban nem volt hosszú életu. Az 1841-ben kitort népfelkelés megsemmisítette az angol csapatokat. 1842-ben az angolok még egyszer megkísérelték Afganisztán meghódítását, kísérletuk azonban ekkor is kudarccal végződött. – Az 1839–41-es torok–egyiptomi háborúban, 1840 novemberében az angol és az osztrák flotta bombázta Saint-Jean-d'Acre-t. Anglia egyrészt azért vett részt ebben az akcióban, hogy megakadályozza Oroszországnak a torok szultán támogatására kezdeményezett különakcióit, másrészt pedig Franciaországot akarta elszigetelni, amely a közel-keleti befolyási korzetekért folytatott harcban Szíria meghódítójába, Egyiptom kedivéjébe (alkirályába), Mehmed Alíba vetette minden reményét. Az angol kormánynak sikerult elérnie, hogy 1840 júl. 15-én Anglia, Oroszország, Ausztria és Poroszország megbízottai aláírták a londoni négyhatalmi egyezményt, amely katonai támogatást biztosított Törokországnak. Az egyezmény értelmében felszólították Mehmed Alít, hogy fogadja el a szultán fennhatóságát és haladéktalanul adja át neki Egyiptomon és Szíria déli részén kívül az osszes elfoglalt teruleteket. Mivel Mehmed Ali nem volt hajlandó a felszólításnak eleget tenni, angol és osztrák hadihajók 1840 novemberében bombatuz alá vették Bejrútot, Saint-Jean-d'Acre-t és még tobb, a szíriai tengerpart mentén levő erődítményt. Mehmed Ali ilymódon engedményekre és a négyhatalmi ultimátum elfogadására kényszerült. – *56*

[71] A balta-limani egyezmény 1849 máj. 1-én jott létre Oroszország és Torokország kozott a Moldvában és a Havasalfoldon tartózkodó csapataikkal kapcsolatban. A csapatokat a forradalmi mozgalom elfojtására kuldték oda. Az egyezmény értelmében a megszállási rendszert a forradalmi veszély teljes megszuntetéséig fenntartották (csak 1851-ben vonták vissza az idegen csapatokat a fejedelemségekből); a fejedelmeket (goszpodárokat) a cárral való megegyezés alapján a szultán nevezte ki; leszogezték az Oroszország és Torokország részéről foganatosítható intézkedéseket, köztuk a fejedelemségek újbóli katonai megszállását újabb forradalmi események bekovetkezésének esetére. – *57 399*

[72] A dán monarchia integritására vonatkozó 1852 máj. 8-i londoni jegyzőkonyvet az öt nagyhatalom – Oroszország, Ausztria, Anglia, Franciaország és Poroszország – valamint Svédország és Dánia írta alá. Alapjául egy 1850 júl. 4-én ugyanazon hatalmak által (Poroszország kivételével), ugyancsak Londonban aláírt jegyzőkonyv szolgált, amely egyértelmúen állást foglalt egy dán összállam mellett, beleértve Schleswig és Holstein hercegségeket. A jegyzőkonyvben a cárról mint Dánia torvényes trónkovetelőjéről volt szó. A car ugyanis az Oroszországban III. Péter neven uralkodott Karl Peter Ulrich holstein-gottorpi herceg leszármazottja volt, és dán trónutódlási jogairól lemondott Keresztélynek, Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glucksburg hercegének javára, akit VII. Frigyes utódának ismertek el. Ezen az alapon támaszthatott a cár igényt a dán trónra a Glucksburg-dinasztia kihalása esetén. – *57 394*

[73] Az 1815 máj. 19-én Londonban Oroszország, Anglia és Németalfold között létrejott egyezmény szerint Oroszország kartérítést kap azokért a háborús költségekért, amelyek a napóleoni csapatoknak a holland és a belga tartományokból történt kiuzésével kapcsolatban keletkeztek. Az angol és a németalfoldi kormány kotelezték magukat, hogy az orosz

kormány által felvett németalföldi kölcsön egy részét és az 1816 jan. 1-ig ki nem egyenlített kamatokat kifizetik. Az egyezmény egyik pontjában leszögezték, hogy a kifizetéseket beszüntetik, ha a belga tartományok elszakadnak Németalföldtől. Az 1830-as forradalom és a független belga állam megalakulása után Hollandia kormánya beszüntette a kifizetéseket. Palmerston azonban az angol kormány nevében 1831 nov. 16-án új szerződést kötött Oroszországgal, amely megerősítette Anglia korábbi pénzügyi kötelezettségeit. – *58 399*

[74] A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés Oroszország és Törökország között jött létre 1833 júl. 8-án, miután előzőleg orosz csapatok érkeztek Hunkjar Szkeleszibe, a Boszporusz térségébe, hogy segítséget nyújtsanak a szultánnak a lázadó egyiptomi alkirály, Mehmed Ali seregei ellen, aki már a török fővárost fenyegette. 1833 májusában Anglia és Franciaország közbenjárására békeszerződést kötött a porta Mehmed Alival, aki megkapta Szíriát és Palesztinát. A szultánt tehát közvetlen veszély már nem fenyegette, de a cári diplomácia, a feszült helyzetet és az orosz csapatok törökországi jelenlétét kihasználva, rábírta a portát, hogy védelmi szövetséget kössön Oroszországgal. A Hunkjar Szkeleszi-i szerződés ezt a védelmi szövetséget egy titkos záradékkal pecsételte meg, amelyben Törökország kötelezte magát, hogy orosz hadihajókon kívül semmiféle más idegen hadihajót nem ereszt át a tengerszorosokon. A szerződés érvényességi idejét nyolc évben szabták meg. – *58 314 399*

[75] A Kadzsarok dinasztiájából származó Mohamed sahról van szó. – *58*

[76] Az 1829-es drinápolyi szerződés (v. ö. még 23. jegyz.) értelmében Oroszország megkapta a Duna-deltát a szigetekkel, ugyanakkor minden államnak biztosították a jogot a dunai szabad hajózásra. 1836 márc. 2-án a cári kormány rendeletére a Duna szulinai torkolatánál vesztegzár-állomást létesítettek, valójában abból a célból, hogy vámvizsgálatot eszközöljön és ellenőrizze a Duna e szakaszán a hajóforgalmat. Palmerston 1836 áprilisában e kérdésről folytatott viták során kijelentette, hogy Oroszország eljárása nem árt az angol–török kereskedelemnek, ezért nem tartja indokoltnak Anglia diplomáciai beavatkozását. – *58*

[77] „Portfolio"– Urquhart által Londonban kiadott diplomáciai dokumentumgyűjtemény. „The Portfolio; or a Collection of State Papers" (Irattárca; avagy állami okmányok gyűjteménye) címmel 1835-től 1837-ig jelent meg; egy új sorozat 1843-tól 1845-ig „The Portfolio. Diplomatic Review" (Irattárca. Diplomáciai szemle) címmel jelent meg. – *59*

[78] „The Manchester Guardian" – angol napilap; 1821-től jelenik meg, a szabadkereskedők, majd a liberális párt lapja. Néhány éve „The Guardian" címmel jelenik meg. – *62*

[79] McNeill „Progress and Present Position of Russia in the East" c. brosúrájáról van szó. – *64*

[80] A két Dromio (az ephesusi és a syracusai) az egyik ikerpár Shakespeare „The Comedy of Errors" c. színművében; összecserélésükből mulatságos bonyodalmak származnak. – *65*

[81] Az 1814 szept. 18. és 1815 jún. 9. között lefolyt bécsi kongresszuson Napóleon legyőzői találkoztak össze győzelmük kiaknázására. A kongresszus célja – bár a nemzetek felszabadítását hirdette – a francia forradalom előtti feudális-reakciós rendszer visszaállítása volt. Franciaországot visszaszorították 1792-es határai közé. A francia gyarmatokat Anglia kapta meg. Németország és Olaszország szétdaraboltságát, Lengyelország felosztottságát, Magyarország leigázottságát a kongresszus megerősítette. – *66 297*

[82] „The Morning Chronicle" – angol polgári napilap; 1769-től 1862-ig jelent meg Londonban, a whigek, majd az otvenes évek elején a peelisták (v. ö. 13 jegyz.) lapja, azután konzervatív irányzatú. – *67 77 154 171 194 202 306*

[83] A bankettkampányt az 1848-as februári forradalom előestéjén indította a polgári és a kispolgári ellenzek Franciaországban. A francia kuldottkamara képviselőinek az ipari és kereskedelmi burzsoázia mérsékelt liberális koreinek politikai felfogását kifejező csoportja, az ún. dinasztikus ellenzék, amelynek vezetője Barrot volt, azert vett részt e kampány szervezésében, hogy a mozgalom a júliusi monarchia számára veszélytelen legyen. A dinasztikus ellenzék a mérsékelt választojogi reform követelését olyan eszkoznek vélte, amelynek segítségével sikerul elkerulni a forradalmat és fenntartani az Orléans-dinasztiát. (V. ö. 4 kot. 389–392, 402–404., 411–417, 505 old.) – *67 195*

[84] „The Economist" – angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban, az ipari nagyburzsoázia lapja – *68*

[85] Praslin hercegnét 1847-ben meggyilkolva találták. A gyanú férjére terelődott, aki nagy hozományt kapott feleségével. A herceg bunossége tudatában megmérgezte magát. – A kancelláriai bíróságra vonatkozólag v. ö. 228. jegyz. – *68 96*

[86] „Az Európában elokészuló háború" c. cikket, amelyet Engels a „New York Daily Tribune"-nak írt, Marx némileg lerovidítve és kisebb módosításokkal elkuldte a „Neue Oderzeitung"-nak, „Parlamenti és katonai események" (lásd 77–79. old.) és „A hadseregek állapota" címmel. Az utóbbi cikket, amely a „Neue Oderzeitung" 1855 febr. 24-i, 93. számában jelent meg, e kotetbe nem vettuk fel, mert tartalma teljes egészében benne foglaltatik a „Tribune" cikkében – *70*

[87] Philip Astley (1742–1814) angol cirkuszigazgató, híres mulovas, tobb cirkusz tulajdonosa; londoni nyitott porondú cirkuszát Royal Amphitheatre of Arts-nak nevezték. – *77 483*

[88] Kékkonyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumkozlő kiadványai. E kék borítólapjukról elnevezett konyveket Angliában a XVII. sz. óta adták ki. – *77*

[89] W. F. P. Napier „History of the War in the Peninsula" c. muvéről van szó. – *78 421 508*

[90] 1845-ben az angol parlament a maynoothi (Irország) katolikus papi szeminárium új épuletére és annak fenntartására anyagi támogatást szavazott meg, hogy az ír katolikus papságot lekenyerezze és ezáltal az írországi nemzeti szabadsagmozgalmat gyengítse. – *82*

[91] A Reform Bill néven ismert választási torvenyjavaslatot 1831-ben fogadta el az alsóház és 1832 jún. 7-en hagyta jóvá IV. Vilmos király. E torveny megszuntette a kis lelekszámu szavazokeruleteket (azelott voltak vidéki keruletek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re novekedett, csak négy kepviselője volt) és megadta a választojogot azoknak, akik évente legalább 10 £ fold- vagy házadót fizettek. A reform a liberalis burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos és fináncarisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a torveny megtorte, minthogy kikuszobolte az angol választojogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatta az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc fő ereje volt, nem kapott szavazati jogot. – *83 85 90 214 376*

[92] Népcharta (People's Charter) – a chartistak követeléseit tartalmazó, a mozgalom nevét adó okirat, amelyet 1838 máj. 8-án tettek kozzé mint a parlament elé terjesztendő torvény-

javaslatot. Követelései: általános választójog (21 éven feluli férfiaknak); évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás; a választókerületek kiegyenlítése; a képviselőjelöltek vagyoni cenzusának eltörlése; napidíj fizetése a képviselőknek. – *83 130 224 258*

[93] Kis chartának nevezték azt a választójogi reform-tervezetet, amelyet Hume 1848 és 1851 között a chartisták Népchartájának ellensúlyozására terjesztett több ízben az angol parlament elé. E tervezet pontjai: választójog mindazoknak, akiknek házuk vagy házrészük van (Household Suffrage); háromévenként újraválasztott parlament; titkos választások. – A Parlamenti és Pénzügyi Reformért Küzdő Nemzeti Egyesuletet 1849-ben polgári radikálisok alapították, céljuk Hume Kis chartájának propagálása és az adóreform megvalósítása volt. Minthogy a munkásosztály aktivitása a chartisták 1848 ápr. 10-i sikertelen tüntetése után csokkent, a polgári radikálisok, akik programjukat szembehelyezték a chartisták koveteléseivel, remélték, hogy meg tudják osztani a chartista mozgalmat és befolyásuk alá vonni a munkástömegeket. A polgári radikálisok agitációja azonban, amelyet Cobden, Bright és – O'Connorral az élukón – a chartisták reformista elemei is támogattak, sikertelen volt. A chartisták többsége az otvenes években is hu maradt a Népchartához. A Parlamenti és Pénzügyi Reformért Kuzdő Nemzeti Egyesület 1855-ben feloszlott. – *83 224*

[94] V. ö. Shakespeare: „King Richard III", V. felv. 4. szín. – Caligula konzullá „nevezte ki" kedvenc lovát. – *84*

[95] Nagymogulok – közép-ázsiai eredetu mohamedán uralkodócsalád Indiában (1526–1858), amely a mongol kánok utódjának tekintette magát; birodalmuk a XVIII. sz.-ban hanyatlani kezdett – *84 469*

[96] Utalás arra, hogy Russellt Palmerston kezdeményezésére kinevezték Anglia megbízottjává az 1855 márciusában megnyitandó bécsi konferencián (v. o. 21 jegyz.). – *85*

[97] Katolikus emancipáció – az angol parlament 1829-ben hatálytalanította a katolikusok politikai jogait korlátozó rendelkezéseket. A katolikusoknak, akik többségukben írek voltak, megadták a jogot, hogy a parlamentbe kerüljenek és bizonyos állami tisztségeket elfoglaljanak; ugyanakkor a választhatósági cenzust ötszorosére emelték. Ezzel a mesterkedéssel az angol kormánykoroknek az volt a céljuk, hogy az ír burzsoázia és a katolikus földbirtokosok felső rétegét a maguk oldalára állítsák és ilymódon az ír nemzeti mozgalomban szakadást idézzenek elő. – *85*

[98] Court of Queen's (illetve King's) Bench az egyik angol főtörvényszék, a legrégibb angliai bíróságok egyike (1873-ig működott); kulonféle büntető és polgári ugyek tartoztak hozzá és felülbírálati joga volt tobb alsóbb bíróság ítéletei felett. – *86 212*

[99] Utalás azokra az ásatásokra, amelyeket Layard Ninivében, az ókori Asszíria fővárosában végzett 1845-től 1851-ig. – *88*

[100] Az 1834-es angol „új szegénytorvény" (New Poor Law) a szegénykérdés megoldására egyetlen hatékony módszert ismert: a szegények dologházba zárását és kényszermunkán való foglalkoztatásukat. A nép a dologházakat gúnyosan szegénytorvény-bastille-oknak nevezte. A szegénytorvénnyel a súlyos gyári munkafeltételek elfogadására akarták kényszeríteni a szegényeket és ezáltal olcsó ipari munkaerőt biztosítani. – *90 211 507*

[101] Prestonban zajlott le a XIX. sz. otvenes éveiben az angol munkások egyik legnagyobb sztrájkja. 1853 augusztusában Preston és kornyeke pamutgyárainak szövő- és fonómunkásai 10%-os béremelésért sztrájkba léptek. A munkáltatók egyesulete 1853 szeptemberében kizárással válaszolt a sztrájkra. 30 000 prestoni munkás közül kb. 25 000 – más

városok munkásaitól kapott segítség révén – több mint 36 héten át tartotta a sztrájkot. A segély-kampány megszervezésében aktív részt vettek a chartisták. A kizárást 1854 februárjában feloldották, de mivel a sztrájk tovább tartott, a gyárosok Írországból és az angol dologházakból sztrájktörőket hoztak Prestonba. 1854 márciusában a sztrájk vezetőit letartóztatták. Az anyagi források elapadtával a munkások kénytelenek voltak felvenni a munkát. Májusban a sztrájk befejeződött. (V. ö. 9. és 10. köt.) – *91*

[102] A „New York Daily Tribune" szerkesztősége itt, mint Marx és Engels számos más cikkénél is, megváltoztatta a kezdősorokat, azt a látszatot akarván kelteni, mintha az Egyesült Államokban, közvetlenül megjelenésük előtt készültek volna. – *93*

[103] V. ö. Ovidius: „Remedia amoris". – *97*

[104] Mutiny Act (lázadási törvény) – az angol hadsereg fegyelmi rendjével kapcsolatban a parlament által 1689-ben kibocsátott és 1881-ig évente (részben új szöveggel) ismételten hatályra emelt törvény, amely a Koronának egy-egy évre meghatározott létszámú csapat tartását és a hadseregben a hadijog gyakorlását engedélyezte. Ezzel a törvénnyel az angol parlament voltaképp korlátozta a Korona hatalmát, mert a király kezéből a parlament vette át a hadsereg irányítását. A törvény meghozatalának közvetlen indítéka egy skót ezred angliai lázadása volt. – *97*

[105] Szimónia – egyházi tisztségekkel, javakkal való üzérkedés, amely ellen az egyházi reform hívei már a XII. sz.-ban felléptek. – *98*

[106] Riot Act (zendüléstörvény) – *angol törvény; 1715-ben lépett életbe. A törvény megtiltott minden „lázadó csoportosulást", amelyen több mint 12 ember van jelen; ilyen esetekben a hatóság képviselői kötelesek felolvasni egy figyelmeztetést, s ha a gyülekezők egy órán belül nem oszlanak szét, a hatóság erőszakot alkalmaz.* – *99*

[107] Utalás A. B. Granville ismert angol orvosnak 1853 júl. 6-án Palmerstonhoz intézett és 1855 márc. 6-án több londoni lapban közzétett levelére. Granville ebben megjósolta a cár közeli halálát, és azt tanácsolta Palmerstonnak, hogy ezt a körülményt vegye figyelembe Oroszországgal kapcsolatos politikájában. – *101*

[108] Sibyllák – Apollón isten papnői, híres jósnők; a leghíresebb a cumaei Sibylla, aki a hagyomány szerint Rómába ment és ott jóskönyveit mesés áron eladta Tarquinius Priscusnak. – Püthiák – Apollón delphoi szentélyének papnői, ugyancsak homályos jóslataikról híresek. – *102*

[109] „Le Moniteur universel" – francia napilap; 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban, 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. Ez közölte a parlamenti tudósításokat és a kormányrendeleteket. A Marx említette cikk a lap 1855 febr. 17-i számában jelent meg. – Marx helyenként „Moniteur"-nak nevezi a más országokban megjelenő, hasonló jellegű hivatalos kormánylapokat is. – *104 171 178 202 232 363 367 485 526 579*

[110] Az 1855-ben Brüsszelben névtelenül megjelent „De la conduite de la guerre d'Orient... Mémoire..." c. brosúráról van szó. Ez a krími hadjárat vezetését élesen bíráló brosúra nagy érdeklődést keltett és élénk visszhangra talált a sajtóban; akkoriban Napoléon-Joseph-Charles-Paul herceget (az ifjabb Jérôme Bonaparte-ot) tartották a röpirat szerzőjének. – *104 109 114 118 122 178*

[111] „Egy angol" (An Englishman) álnéven A. B. Richards írt antibonapartista cikkeket a „Times"-ba 1851 decemberétől 1852 végéig; 1853 febr. 1. után tudósításai a „Morning Advertiser"-ben jelentek meg. – *104*

[112] Marx itt kivonatot kozol E. Jonesnak egy St. Martin's Hall-beli gyulésen mondott beszédéből, amelyet a „People's Paper" 1855 márc. 3-i száma kozolt – „The People's Paper" – a chartisták hetilapja, E. Jones alapította Londonban, 1852 májusában. Marx és Engels cikkeket irtak a lap számára, amely a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is átvette. 1852 októberétol 1856 decemberéig múkodtek kozre a lapban, mely ebben az időszakban kovetkezetesen kepviselte a munkásosztály érdekeit. Amikor azonban Jones kozeledett a polgári radikálisokhoz, Marx és Engels beszuntették kozremúkodésuket és ideiglenesen szakítottak Jonesszal. 1858 júniusában a lap polgári uzletemberek kezébe ment át. – *104 295*

[113] Az 1839–41-es torok–egyiptomi háború idején a Kozel-Keleten kiéleződtek az angol–francia ellentétek. Miutan megkotották az 1840 júl. 15-i londoni egyezményt (v. o. 70. jegyz.), amelyből Franciaország kimaradt, s amely a Franciaország támogatását élvező Mehmed Ali egyiptomi alkirálytól az osszes torok birtokok visszaadását kovetelte (Egyiptom és Palesztina kivételével), az angol–francia kapcsolatok annyira megromlottak, hogy háborús veszély fenyegetett. Minthogy Franciaorszag egy franciaellenes koalíció létrejottétől tartott, kénytelen volt felhagyni Mehmed Ali támogatásával – *105*

[114] 1846-ban a Guizot-kormánynak sikerult megakadályoznia II Izabella spanyol királynőnek Anglia által szorgalmazott házasságát Koburg Lipót herceggel (a királynőt e helyett unokabátyjával házasították meg) és ugyanakkor megházasítania Lajos Fulop francia király legifjabb fiát a királynő trónorokos húgával Ez 1846–47-ben az angol–francia viszony kiéleződésére vezetett, és miután a francia diplomácia győzott ebben a kérdésben, Palmerston erőnek erejével urugyet keresett a revánsra – *105*

[115] Utrechti szerződés (1713) – egyike azoknak a bekeszerződéseknek, melyeket egyrészről a franciák és spanyolok, másrészről a franciaellenes koalíció tagállamai (Anglia, Hollandia, Portugália, Poroszország és az osztrak Habsburgok) kotottek, és amelyekkel az 1701-ben kezdődott spanyol orokosodési háború véget ért. Bar a szerződés értelmében a spanyol trón a francia trónkoveteloé, Bourbon Fulopé, XIV. Lajos unokajáé lett, a francia királynak mégis fel kellett adnia a francia és a spanyol monarchia egyesítésére irányuló terveit, és a maga, valamint a Bourbonok francia ágához tartozó utódai reszéről le kellett mondania a spanyol trónról A szerződés szentesitette Franciaország es Spanyolorszag jó néhány nyugat-indiai és észak-amerikai gyarmatának, valamint Gibraltárnak Angliahoz csatolását. – Amikor 1846-ban Palmerston az utrechti szerződés megszegésével vádolta Franciaországot, Lajos Fulopnek arra a tervére célzott, hogy legifjabb fiának a spanyol infánsnővel kotott házassága révén a két monarchia egyesítésére újabb lehetőséget teremtsen. – *105*

[116] Lichfield House szerződés – megallapodás, amelyet 1835 februárjában O'Connell az írországi polgári nemzeti mozgalom es az ír brigád (v. o. 28. jegyz.) nevében a whigek vezetőivel kotott. A szerződés elnevezese onnan származik, hogy a tárgyalások Lord Lichfield londoni házában folytak. – *111*

[117] Repeal – az angol–ír unio eltorléséert indított mozgalom Az unio eltorlésének kovetelése a húszas évektől kezdve a legnépszerubb kovetelés lett Írorszagban. A nemzeti mozgalom élén álló ír liberálisok (O'Connell stb.) az unió eltorleséért folytatott agitációban csak eszkozt láttak arra, hogy az angol kormánytol kisebb engedményeket kapjanak az ír burzsoázia számára. O'Connell 1835 februárjában a whigek vezetoivel megkototte a Lichfield House szerződést (v. o. 116. jegyz.), ebben az ír vagyonos osztályoknak juttatott néhány kedvezmény fejében kotelezte magát arra, hogy a parlamentben támogatja a whigeket és elősegíti az írországi tomegmozgalom korlátozasat O'Connell és hívei a szerződésnek megfelelően beszuntettek az unió eltorleséért folytatott agitációjukat. A tomegmozgalom nyomására 1840-ben az ír liberálisok kenytelenek voltak megalakítani a repeal-szovetséget

(Repeal Association), de ezt az angol uralkodó osztályokkal való kompromisszum útjára igyekeztek terelni. A szovetség a negyvenes évek végén feloszlott. – *111 385*

[118] 1848-ban Írországban népfelkelést készítettek elő, amelynek célja a nemzeti függetlenség kivívása és a köztársaság létrehozása volt A felkelést Mitchell, Lalor és az Ír Konfoderáció forradalmi szárnyának más képviselői szervezték. Az Ír Konfoderáció 1847-ben a repeal-szovetségben (v. o. 117. jegyz.) bekovetkezett szakadás után alakult meg. Mitchell és a mozgalom más vezetőinek letartóztatása, valamint a Konfoderáció O'Brien irányította liberális szárnyának egyezkedő taktikája miatt általános megmozdulásra nem került sor, az 1848 júliusában kitort elszigetelt városi és vidéki felkeléseket az angol kormány konnyen leverte és kegyetlenul megtorolta – *113*

[119] A cikket Engels írta a „New York Daily Tribune"-nak; „The Results in the Crimea" (A Krímben elért eredmények) címmel jelent meg a lap 1855 ápr. 2-i, 4353. számában. Német változatát Marx kissé átdolgozta és lerovidítette a „Neue Oderzeitung" számára – *114*

[120] A cikk kezdősorai a „New York Daily Tribune" szerkesztőségétől származnak – *118*

[121] 1809 máj. 21-én és 22-én Aspernnál (a Duna bal partján, Béccsel átellenben) I. Napóleon hadai és a Károly főherceg parancsnoksága alatt álló osztrák csapatok egyik legnagyobb csatájukat vívták, amely osztrák győzelemmel végződott. Csapatait megmentendő I. Napóleon visszavonult a Duna bal partjáról. – *120 124 425*

[122] A lipcsei csatában (1813 okt. 16–19.) az európai hatalmi koalíció csapatai dontő győzelmet arattak I. Napóleon hadserege felott – *120 124*

[123] A júliusi monarchia alatt, 1836 okt. 30-án Louis Bonaparte néhány bonapartista tiszt segítségével fellázított két tuzérezredet a strasbourg-i helyőrségben, de a lázadókat néhány óra alatt lefegyverezték, őt pedig letartóztatták és Amerikába számuzték. – *120*

[124] VIII. év brumaire 18-án (1799 nov. 9-én) I. Napóleon megdontotte a forradalom folytatásától és a királyság restaurációjától egyaránt rettegő direktóriumot, amely 1794-től Franciaország kormányzata volt. Ezzel teljessé vált Napóleon egyeduralma. – 1800 jún. 14-én az északolaszországi Marengónál Napóleon győzott az osztrák haderőkon, s ezzel az államcsínye utáni első nagy győzelemmel megszilárdította hatalmát. – Marx és Engels brumaire 18. „második kiadásán" Louis Bonaparte 1851 dec. 2-i államcsínyét értik. – *123*

[125] „The Leader" – angol liberális hetilap; 1850-ben alapították Londonban. – *127 311*

[126] Béketársaság – polgári pacifista egyesulés, amelyet 1816-ban Londonban a kvékerek (a XVII. sz.-i polgári forradalom idején a hivatalos egyházzal szemben alakult pacifista vallási szekta) alapítottak; a társaságot a szabadkereskedelem hívei erősen támogatták, bízva abban, hogy Anglia a szabadkereskedelem segítségevel békés körulmények kozott jobban kihasználhatja ipari folényét. – *128 175 273 371*

[127] 1850 aug. 5-én a parlament olyan torvényt hozott, amely a nők és fiatalkorúak munkaidejét $10^1/_2$ órában állapította meg és meghatarozta a munkanap kezdetének és befejezésének időpontját Ezt a torvényt annak a fellepésnek a hatására fogadta el a parlament, mellyel a munkások tiltakoztak az 1847. évi tízórás torvény megszegésével kapcsolatban hozott ítélet ellen. A főszámvevőszéknek a gyárosok elleni perben kimondott ítélete ui. valójában szentesítette a torvényszegést. Az 1850-es torvény megtiltotta a tobb műszakos rendszer alkalmazását, minthogy a gyárosok e rendszer segítségével játszották ki az 1847-es

torvényt; egyúttal azonban törvényesítette a meghosszabbított, $10^1/_2$ órás munkanapot – *128 211*

[128] A gyűlésről, amelyen E. Jones beszélt, a „Morning Post" 1855 márc. 19-i és a „People's Paper" márc. 24-i száma közölt tudósítást. – *129*

[129] In partibus infidelium (a hitetlenek földjén) – a címzetes püspökök (segédpuspokok) kinevezése olyan, korábban fennállott egyházmegyék címére, melyek később nem-keresztény kézre kerulve megszűntek. Átvitt értelemben: címzetes; tényleges hatalom és működési terület nélküli. – *131*

[130] Az inkermani csatát 1854 nov. 5-én vívták az orosz és az angol–francia szövetséges csapatok. A csata az oroszok vereségével végződött, de aktív hadműveleteik arra kényszerítették a szövetséges hadseregeket, hogy elálljanak Szevasztopol azonnali megrohamozásától és áttérjenek az erőd hosszadalmas ostromára. Engels részletesen leírja a csatát „Az inkermani csata" c. cikkében (lásd 10. köt. 547–551. old.) *133 158 337 362 418 499 505 518 523 541 571*

[131] Ceterum censeo Carthaginem esse delendam (Egyébként azt javasolom, hogy Karthágót el kell pusztítani) – e szavakkal fejezte be az idosebb Cato a szenátusban tartott beszédeit, bármiről szólt is előbb. Átvitt értelemben: ismételt visszatérés valamely donto kérdésnek tekintett követelésre, illetve feladatra. – *134*

[132] „The Edinburgh Review" – angol politikai és irodalmi újság; 1802-től 1929-ig jelent meg; a húsz-harmincas években a whigek lapja, havonta háromszor adták ki. – *134*

[133] Bundestag – a német államok képviselőiből álló, Ausztria elnökletével Majna-Frankfurtban ülésező kozos szovetségi gyűlés, amely a reakció fellegvára volt. A reakcios erők az 1848-as forradalom után Németország demokratikus egyesítése ellen folytatott harcukban megpróbálták a szövetségi gyűlés tevékenységet feleleveníteni. – *136*

[134] Engels „Napóleon utolsó cselfogása" és „Csata Szevasztopolnál" c. cikkeinek Marx készítette rovidített német változata „A legutóbbi krími események" címmel jelent meg a „Neue Oderzeitung" 1855 márc. 26-i, 143. számában. – *140 144*

[135] Napoléon-Joseph-Charles-Paul herceg (az ifjabb Jérôme Bonaparte) 1854-ben egy krími hadosztály parancsnoka volt. Minthogy a krími expedíciót nem helyeselte, ráadásul katonai képességekkel nem rendelkezett és a hadseregben népszerűtlen volt, betegség ürügyén igyekezett távol maradni a harccselekmények vezetésétől, később pedig önkényesen visszatért Párizsba. – *140*

[136] A cikk első bekezdése nyilvánvalóan a „New York Daily Tribune" szerkesztoségétől származik. – *144*

[137] Redoute – földből épített, négy-otoldalú, osszefuggo vonalakból álló zárt kulső sánc – *145 165 184 196 230 237 267 276 325 342 532 536 564 571*

[138] „The Press" – angol hetilap; a toryk orgánuma, 1853-tól 1866-ig jelent meg Londonban. – *149*

[139] Marx nyilvánvalóan Lord Malmesburynak, a tory Derby-kabinet kulugyminiszterének 1853 márciusi párizsi látogatására céloz. Mint a „Times" 1853 márc. 23-án írta, III. Napóleon ebéden látta vendégül Malmesburyt és bizalmas beszélgetést folytatott vele. Malmesbury visszaemlékezéseiből is kitűnik, hogy a beszélgetés folyamán hangsúlyozták az angol–francia baráti kapcsolatok megerősítésének szükségességét. – *149*

[140] Utalás Napoléon-Louis Bonaparte „Des idées napoléoniennes" (A napóleoni eszmék) c. könyvére, amely 1839-ben jelent meg Párizsban. – *152 233 300 304*

[141] St. James's Palace – a XVII. sz. vége óta az angol királyok (III. Vilmostól III. Györgyig) rezidenciája Londonban; a XIX. sz.-ban itt tartották a Queen's Levée-ket (a királynő fogadásait) és a nagy udvari ünnepségeket. – *153*

[142] A Kücsük Kajnardzsi-i békeszerződést 1774 júl. 21-én, az Oroszország győzelmével végződött 1768–74-es orosz–török háború után kötötte meg a két hatalom. A szerződés értelmében Oroszország megkapta a Fekete-tenger északi partjának egy részét a Bug déli szakasza és a Dnyeper közt, Kinburn erődjével, valamint Azovval, Kercccsel és Jenikaléval; a szerződés elismerte a Krím függetlenségét, ami megkönnyítette, hogy majdan Oroszországhoz csatolják. Az orosz kereskedelmi hajók szabad átkelési jogot kaptak a Boszporuszon és a Dardanellákon. A szultán kénytelen volt továbbá egész sor kiváltságot engedélyezni a törökországi ortodox görög egyháznak, többek kozt egy ortodox templom felépítését Konstantinápolyban (a 14. cikkely értelmében). Erre a szerződésre alapozta a cári Oroszország azt az igényét, hogy védnökséget gyakoroljon a szultán görögkeleti alattvalói és a kegyhelyek felett. – A 178. oldalon említett nekrológ I. Miklós cárról, amely tévesen a drinápolyi szerződésből vezeti le ezt a követelést, a „Moniteur" 1855 márc. 27-i számában jelent meg. – *154 178 246 253*

[143] O'Meara „Napoleon in Exile, or a Voice from St. Helena" c. kétkötetes naplójáról van szó. – *155*

[144] Exeter Hall – londoni épület, vallási és emberbaráti társaságok gyülekezőhelye. – *158*

[145] A cikk első bekezdésén a „New York Daily Tribune" szerkesztőségének változtatásai érezhetők. – *164*

[146] Engels itt „The Results in the Crimea" (A Krímben elért eredmények) c. cikkére utal; német változatának fordítását „Krími események" címmel lásd 114–117. old. – *164*

[147] Basi bozukok – irreguláris török csapatok, amelyeket főleg Albániában és Kisázsiában toboroztak. Részben gyalog, részben lóháton harcoltak, zsoldot és egyenruhát nem kaptak, csak fegyverzetet, lőszert és kenyérellátást. A háborút rendszerint saját szakállukra viselték, és garázdálkodásaik miatt néha sorkatonasággal le kellett őket fegyverezni. – *168 450 552*

[148] Utalás az „Über die letzten Vorgänge in der Krim" (A legutóbbi krími eseményekről) c., a „Neue Oderzeitung" 1855 márc. 26-i, 143. számában megjelent cikkre; angol változatának fordítását lásd 144–148. old. – *169*

[149] A remplacement (helyettes-állítás) rendszere a francia hadseregben sokáig elterjedt szokás és a vagyonos osztályok egyik kiváltsága volt. A katonai szolgálatra behívottak bizonyos összeg ellenében remplaçant-t (helyettest) fogadhattak. A francia forradalom idején megtiltották a helyettes-állítást, I. Napóleon azonban ismét törvényerőre emelte. 1855 áprilisában a francia kormány törvény útján úgy módosította ezt a rendszert, hogy a helyetteseket, amennyiben ezek nem közeli hozzátartozói a behívott személyeknek, az állami szerveknek kellett kijelolniök. A helyettesítésért kifizetett összeg „a hadsereg javadalmi alapjába" került. Az új törvény célja szilárd és a császárhoz hű hadsereg megteremtése volt. A helyettes-állítási rendszert 1872-ben szüntették meg Franciaországban. – *171*

[150] „Fra diavolo" – Auber francia zeneszerző vígoperája, szövegkönyvét Scribe írta. – *173*

151 1848 jún. 23-án Párizsban nagyszabású proletárfelkelés tort ki, amelyet a francia burzsoázia néhány nap alatt vérbe fojtott. A júniusi felkelés leverése jeladás volt az európai országokban az ellenforradalomra – *177*

152 E cikket a „New York Daily Tribune" 1855 ápr. 30-i, 4377. száma is kozolte „Napoleon's Apology" (Napóleon védekezése) címmel. – *178*

153 Az 1808–14-es spanyol fuggetlenségi haború idején, 1808 júliusában a spanyolok Baylennál korulzárták és megadásra kényszerítették a Dupont tábornok parancsnoksága alatt álló francia csapatokat. – 1813 aug. 29-en és 30-án az osztrák csapatok a csehországi Kulmnál korulzárták és fogságba ejtettek a Vandamme tábornok alatt harcoló francia csapatokat. – *179*

154 Moltke: „Der russisch-turkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829". – *179*

155 Ez a cikk Engels „The Siege of Sevastopol" (Szevasztopol ostroma) c , a „New York Daily Tribune" 1855 ápr 30-i, 4377 szá nában kozolt írásának Marx által készített él ksebb változtatásokat tartalmazo fordítása – *183*

156 E cikkeket Engels Marx kérésére írta a „Neue Oderzeitung"-ban és a „New York Daily Tribune"-ban való egyideju kozlés céljára Mint az „Oderzeitung"-beli második cikkből és Marxnak Elsnerhez, a lap szerkesztojehez 1855 ápr 17-én írt levelebol kitúnik, folytatni akarták a pánszláv elméletek bírálatát Tobb ilyen tárgyú cikk azonban mégsem jelent meg Engels tollából. – A „New York Daily Tribune" 1855 máj 5-i, 4382. és 7-i, 4383. számában, „The European Struggle" (Az európai harc) és „Austria's Weakness" (Ausztria gyengesége) címmel, eltorzított formában kozolte a pánszlávizmussal foglalkozó cikkeket; így pl a második cikket a „Tribune" szerkesztősége Adam Gurowskinak, a lap lengyel munkatársának pánszláv eszméit dicsőítő bekezdéssel egészítette ki. – *187*

157 1848 jún 2-án Prágában osszeult a szláv kongresszus. A kongresszuson az elnyomott szláv népek nemzeti mozgalmának két irányzata harcolt egymással A jobboldali, mérsékelt liberális irányzat, amelyhez a kongresszus vezetői, Palacký és Šafařik is tartoztak, a Habsburg-monarchia megtartására és megszilárdítására, ezen belul az egyenjogú nemzetiségek foderációjára torekedett. A baloldali, demokratikus irányzat (Sabina, Frič, Libelt stb.) határozottan ellenezte ezt, s a német és magyar forradalmi demokrata mozgalommal akart egyuttmúkodni Végül is a jobboldali irányzat győzott. A kongresszus radikálisdemokrata kuldottei aktívan részt vettek a prágai felkelésben, amiért kegyetlen megtorlásokat kellett elszenvedniok A Prágában maradt mérsékelt liberális kuldottek 1848 jún. 16-án meghatározatlan időre elnapolták a kongresszust. – *190*

158 1804 februárjában, a torok janicsárok rendezte vérfurdó után, a szerb nep nagy tomegei keltek harcra a torok hódítók ellen Kara Gyorgye vezetésével Lényeges segítséget jelentettek a szerbek felszabadítási mozgalmának az orosz hadsereg balkáni sikerei az orosz–torok háborúban (1806–12) A torokok kiuzése (1811) és a bukaresti béke után a szerbek megteremtették saját belső kozigazgatásukat Mikor Napóleon hadserege betort Oroszországba, a szultán megszegte a szerződést és 1813-ban buntető expedíciót kuldott Szerbiába, amely ott átmenetileg visszaállitotta a torok uralmat A szerbek 1815-os újabb, győzelmes felkelése és Oroszország diplomáciai segítsége révén Szerbiának sikerult felszabadulnia a torok elnyomás alól Az orosz–torok háború (1828–29) után Torokországnak rendkívuli szultáni fermánnal el kellett ismernie Szerbia autonómiáját (tényleges fuggetlenségét). – *190*

159 Célzás Bruno Bauerra, aki tobb brosúrában: „Russland und das Germanentum" (Oroszország és a germánság) (1853), „Deutschland und das Russentum" (Németország és az oroszság) (1854), „Die jetzige Stellung Russlands" (Oroszország jelenlegi helyzete) (1854), „Russland und England" (Oroszország és Anglia) (1854) stb. lényegében pánszláv eszméket fejtett ki. – *192*

160 Nemzeti Gabonatorvény-ellenes Liga (National Anti-Corn-Law League) – szabadkereskedő egyesulet, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A Liga teljes kereskedelmi szabadságot kovetelt, és küzdött a gabonatörvények (v. o. 66. jegyz.) eltörléséért; a gabona árának csokkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csokkentésének és a foldbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. A foldbirtokosok elleni harcában a Liga igyekezett a munkásokat is felhasználni; ezt azonban az önálló munkásmozgalom, a chartizmus fellendulése megakadályozta. A gabonatörvények eltorlése (1846) után a Liga feloszlott. – *193 210 224 274 388*

161 Hogy az Angol Bankot a bukástól megmentse, a kormány 1797-ben kulon rendelkezést adott ki (Restriction Act of 1797), amely a bankjegyekre kényszerárfolyamot állapított meg és felhatalmazta a Bankot, hogy szüntesse be a bankjegyek beváltását aranyra. Csak 1821-ben vezették be újra egy 1819. évi torvény alapján a bankjegyeknek aranyra való beváltását. – *193*

162 V. o. Haxthausen: „Studien uber die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands", III. rész, 526. old. – *193*

163 A Kozigazgatási Reformért Kuzdő Társaság 1855 májusában alakult Londonban a kereskedelmi és finánctburzsoázia liberális vezetőinek kezdeményezésére. A krími angol hadsereg katasztrofális helyzete miatti nyugtalanságot felhasználva a Társaság tomegtuntetésekkel nyomást akart gyakorolni a parlamentre, hogy nagyobb számban juttassa be a kereskedelmi és finánctburzsoázia képviselőit az állami hivatalokba. Minthogy a chartisták es rajtuk keresztul a munkástomegek megnyerésére tett kísérletei sikertelenek maradtak, a Társaság hamarosan feloszlott. – *193 210 217 258 289 304 322 340 393 475*

164 Wieland „Die Abderiten": c. szatirikus regénye azt beszéli el, hogy Abdera város lakossága a szamár árnyékán civódva két kibékíthetetlen pártra szakad, és harcuk majdnem a város pusztulását okozza. – *194*

165 A harminceves háború (1618–48) a Habsburg-monarchia és az erősodő katolikus reakció elleni csehországi felkeléssel kezdődött és átalakult a feudális-katolikus tábor (a pápa, a spanyol és osztrak Habsburgok, a nemet katolikus fejedelmek) és a protestáns országok (Csehország, Dánia, Svedország, a polgári Hollandia es a reformációt követő német államok) háborúvá, amelyben a protestánsokat a Habsburg-riválisfrancia királyok is támogatták. A fo hadszínter Németország lett, és a hadviselő felek is feléje fordultak területrabló igényeikkel. A háború első szakaszában a feudális-abszolutista reakciós erők elleni harc jellegét viselte, 1635-tól kezdve viszont egyre gyakrabban kerult sor az egymással vetélkedő külföldi hódítók nemetországi betoresere. A háború 1648-ban ért véget a vesztfáliai békével, mely rogzítette Németország politikai széttagoltságát. – *195 460*

166 IX. Pius pápa 1846-ban, nem sokkal megválasztása után tobb liberális reformot (részleges amnesztia politikai foglyoknak, az előzetes cenzúra eltorlése stb.) kezdeményezett a nemesseg és a kereskedelmi, illetve ipari burzsoázia érdekében, hogy ezzel elejét vegye a forradalmaknak. *195*

167 A cikk nemet jelentosen lerovidített változata „Die Belagerung von Sewastopol" (Szevasztopol ostroma) címmel megjelent a „Neue Oderzeitung" 1855 máj. 11-i, 217. számában. *196*

168 A bécsi konferencia (v. o. 21. jegyz.) ideiglenes megszakításáról van szó; a tárgyaló felek nem értettek egyet az Oroszország elé terjesztett feltételek harmadik pontjában. Oroszország visszautasította a nyugati hatalmaknak azt a követelését, hogy fekete-tengeri haderejét korlátozza legfeljebb négy sorhajóra és négy fregattra, és ezért 1855 ápr. 26-án ideiglenesen felfüggesztették a bécsi konferencia üléseit Az utolsó ülést 1855 jún. 4-én tartották. – *196*

169 Ez az állítás nem felelt meg a tényeknek, a felsorolt orosz védőműveket csak 1855 jún. 7-én foglalták el a szövetséges csapatok. – *196*

170 Redan – ék alakú sánc, flèche-nek is nevezik. – *197 522 531 535 548*

171 A Német Szövetség (Deutscher Bund), amelyet 1815 jún. 8-án létesítettek a bécsi kongresszuson elfogadott szövetségi szerződéssel, kezdetben 35, később 28 fejedelemséget és négy szabad várost ölelt fel; 1866-ig állt fenn. Nem szüntette meg Németország feudális szétforgácsoltságát. – *203*

172 Engels eredetileg a „New York Daily Tribune"-nak írta e cikket, és „The new Move in the Crimea" (Az új krími hadmozdulat) címmel meg is jelent a lap 1855 máj. 29-i, 4402. számában; a szerkesztőség azonban londoni tudósítójának jelentései alapján erősen módosította a szöveget, illetve más adatokat közölt a szövetségesek krími haderejéről, ezért a kötetbe a német nyelvű változat fordítását vettük fel – *205*

173 Az 1716-os parlamenti törvénnyel (Septennial Act) a whig oligarchia érdekében háromról hét évre hosszabbították meg egy-egy parlament megbízatásának időtartamát – *211*

174 A chartisták londoni intéző, illetve szervező bizottsága 1855 februárjában alakult az Üdvözlő és Tiltakozó Bizottságból, ezt 1854 októberében alakították meg E. Jones kezdeményezésére, azzal a céllal, hogy az 1848-as franciaországi forradalmi tevékenységéért bebörtönzött Barbès kiszabadulása alkalmából ünnepélyesen fogadja Londonban, illetve tiltakozó tüntetést szervezzen III Napóleon tervezett londoni látogatása ellen. A londoni szervező bizottság a chartisták központi végrehajtó bizottsága mellett működött és a chartisták londoni tömegmozgalmának felélesztését, valamint a demokratikus erők nemzetközi együttműködésének előmozdítását tűzte ki feladatául A bizottság tagjai Jones, Harrison, Taylor stb. voltak; a nemzetközi kapcsolatok létrehozása egy háttagú albizottság feladata volt, amely a francia, a német és más emigránsok képviselőivel együtt a londoni Nemzetközi Bizottságot alkotta A londoni szervező bizottság 1855 végén beszüntette munkáját, és a Nemzetközi Bizottság önálló szervezetté alakult; 1856-ban felvette a Nemzetközi Társaság címet és mint ilyen 1859-ig működött. – *217*

175 Ez a „People's Paper" 1855 máj. 12-i számának vezércikkében történt. – *219*

176 Downing Street – londoni utca, ahol az angol miniszterelnökség és számos kormányhivatal székhelye van. – *223 242 245 360 384 587*

177 „The City; or the Physiology of London Business . ' – *224*

178 I. Napóleon mondása. – *228*

179 A jénai csatában (1806 okt. 14) I. Napóleon francia hadserege szétverte a porosz hadsereget, ami Poroszország kapitulációjára vezetett. – *228 405*

180 1854 júliusában egy francia hadtest Espinasse tábornok parancsnoksága alatt Dobrudzsába indult expedícióra, de az ottani mocsarakban nyomorúságos helyzetbe került és járványos betegségektől megtizedelve vissza kellett vonulnia – *233*

[181] 1851 dec. 1-ről 2-ra virradó éjszaka az Espinasse tábornok parancsnoksága alatt álló ezred egyik zászlóalja parancsot kapott a nemzetgyulés védelmének átvételére. Espinasse, a bonapartisták bérence, dec. 2-án csapataival elfoglalta a nemzetgyülés épületét, és ezzel elősegítette Louis Bonaparte államcsínyének sikeret. – *233*

[182] Pélissier hírhedt volt algériai kegyetlenkedéseiről. Például 1845-ben egy arab torzset utolsó ízig kiirtott úgy, hogy tuzet gyújtatott a barlang szájánál amelybe bemenekultek. E szornyűségek miatt Európa-szerte akkora volt a felháborodás, hogy a francia hadugyminiszter sajnálatát fejezte ki; Bugeaud, Algéria főkormányzója viszont nemcsak helyeselte Pélissier eljárását, hanem elő is léptette dandártábornokká. – *233*

[183] Disraeli az alsóház 1855 máj 22-i ulésén bejelentette, hogy néhány nap múlva határozati javaslatot terjeszt a Ház elé, amely kifejezésre juttatja az elégedetlenséget „a béke és a háború nagy kérdésében" ingadozó palmerstoni politika iránt Az 1855 máj. 24-én beterjesztett indítvány élénk vitát váltott ki. (V. o. 244–248., 262–265 , 273–275. old) – *234*

[184] A cikknek a legutóbbi krími eseményekkel foglalkozó része (a két utolsó bekezdés kivételével) Engels „The new French Commander" (Az új francia főparancsnok) c., a „New York Daily Tribune" 1855 jún 12-i, 4414. számában megjelent cikkenek fordítása. – *236*

[185] Az angol alsóház uléseit 1547-től az 1834-es tuzvészig a St. Stephen-kápolnában tartották. Később is gyakran „St. Stephen's" néven említették az alsoházat. – *242*

[186] Whig azték – valószínuleg célzás Russell alacsony termetére, ugyanis Londonban 1853-ban mutatványként szerepeltettek „azték" torpéket. – *242*

[187] V. ö. Biblia, Máté 6, 20. – *251*

[188] Az 1848-as februári forradalom után Franciaországban az osztályerők csoportosulása és a párizsi munkások júniusi felkelésének leverése lehetővé tették a bonapartista koroknek, hogy az általános választójogot kihasználva 1848 dec 10-én Louis Bonaparte-ot választassák meg koztársasági elnoknek Louis Bonaparte az 1851 dec 2-i államcsíny végrehajtásánál demagóg módon felhasználta a torvényhozó nemzetgyulés által 1850 máj. 31-én eltorolt általános választójog visszaállításának jelszavát Marx ezeket az eseményeket részletesen elemzi „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" (lásd 7 kot. 7–103. old) és „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" (lásd 8. kot. 101–196. old.) c. munkáiban. – *260*

[189] 1842-ben radikális valamint liberális szabadkereskedő burzsoá korok tobb kísérletet tettek arra, hogy befolyásuk alá vonják a munkásmozgalmat és felhasználják a gabonatorvények eltorleséért és a polgári reformokért folytatott agitáció céljaira. Az ún. „teljes választójog" kodos, sokfeleképpen értelmezhető kovetelésével a munkásokat el akarták vonni a chartisták társadalmi és politikai programjának megvalósításáért vívott harctól. A polgári radikálisoknak Lovettra, Vincentre és más megalkuvó chartista vezetőkre támaszkodva 1842-ben Birminghamben sikerult a burzsoázia és a chartisták képviselőinek két konferenciáját osszehivniok, és ezeken megvitatták a kozos választási reformagitációt. Az 1842 dec 27-i konferencia chartista tobbsége azonban határozottan elutasította azt a javaslatot hogy a forradalmi csengésu Charta nevet hagyjak el és térjenek át a „teljes választójog" kovetelésére A Charta ettől kezdve kizárolag munkáskovetelés volt. – *260*

[190] Shakespeare Hamletje (III felv 2 szín) utasításokat ad az Első Színésznek, legyen mértékletes, de ne tul jámbor, „kulonosen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd . . .". – *263*

[191] Utalás Bulwer „The last of the Barons" és „Eugene Aram, a Tale" c. regényeire. Az előbbi Warwick grófról, a „királycsinálóról" szól. – *264*

[192] Az első és a harmadik bekezdés kezdősorai a „New York Daily Tribune" szerkesztőségétől származnak. – *266*

[193] V. ö. Herwegh: „Aus den Bergen" („Gedichte eines Lebendigen"). – *274*

[194] Juvenalis: „Satirae", VIII. 85. – *275*

[195] Marx e cikk rövidített és kismértékben módosított változatát elküldte a „Neue Oderzeitung"-nak, amelynek 1855 jún. 15-i, 273. számában jelent meg „Kritik der Krimschen Unternehmungen" (A krími vállalkozások bírálata) címmel. A „New York Daily Tribune"-beli cikk első bekezdése a szerkesztőségtől származik. – *276*

[196] Engels itt „The Siege of Sevastopol" (Szevasztopol ostroma) c. cikkére utal, amely a „New York Daily Tribune" 1855 ápr. 30-i, 4377. számában jelent meg; német változatának fordítását „A március 23-i összecsapás" címmel lásd 183–186. old. – *277*

[197] „Le Constitutionnel" – francia napilap; 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban. A negyvenes években a mérsékelt orléanisták lapja, 1848–49-ben a Louis-Adolphe Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia újsága, 1851 decembere után bonapartista. – *282 292 302 362 367 533 568 573*

[198] A francia csapatoknak a római köztársaság ellen, a pápa világi hatalmának helyreállítására 1849 májusától júliusáig végrehajtott intervenciójáról van szó. Louis Bonaparte, a francia köztársaság elnöke volt az intervenció egyik szervezője. – *282*

[199] A tilsiti békét 1807 júl. 7-én és 9-én kötötte meg a napóleoni Franciaország Oroszországgal és Poroszországgal. Oroszország, amely 1806 óta tagja volt a Napóleon-ellenes koalíciónak, miután a háborúban vereséget szenvedett, a tilsiti békeszerződésben csatlakozott az Anglia elleni blokádhoz, az ún. kontinentális zárlathoz, és hozzájárult, hogy Napóleon nagy területeket kapjon a porosz monarchiából, további porosz területeket pedig Oroszországhoz csatoltak. – *284 303*

[200] Az 1854 ápr. 20-án kötött osztrák–porosz szerződés egyik kiegészítő cikkelye szerint a két ország közös akcióba kezd, ha Oroszország bekebelezné a dunai fejedelemségeket, ha támadást indítana vagy pedig átlépné a Balkánt. (V. ö. 10. köt. 255–256. old.) – *286 304*

[201] Lower Empire (Bas-Empire) – a hanyatló római birodalom, kivált a kelet-római birodalom (Bizánc); később általában a bukásra ítélt hanyatló birodalmakat nevezték így. – *286 300 579*

[202] Ch. Napier levelét a „Morning Advertiser" 1855 jún. 15-i száma közölte. – *288*

[203] Trinity House (Corporation of Trinity House) – épület a londoni Cityben, az 1514-ben VIII. Henrik alapítólevelével létrehozott tengerészegyesület székhelye. – *289 294*

[204] „Reynolds' Weekly Newspaper" – angol radikális hetilap, amelyet Reynolds alapított 1850-ben Londonban; az otvenes évek elején a chartistákat támogatta. – *294*

[205] V. ö. Biblia, I. Mózes 49, 14–15. – *294*

[206] „Lloyd's Weekly London Newspaper" – angol hetilap, amely 1843-tól 1918-ig jelent meg; az ötvenes években a liberálisok álláspontját képviselte. – *295*

[207] Pradt: „Du Congrès de Vienne", I. köt. 262. old. – *297*

[208] Knesebeck: „Denkschrift, betreffend die Gleichgewichtslage Europas . . .", 11–14. old. – *298*

[209] V. ö. Dunlop: „Cossack Rule, and Russian Influence in Europe, and over Germany . . ." – *300*

[210] Hangönél 1855 májusában a „Cossack" angol fregatt egy csónakja fehér zászlóval kikötött. Az orosz helyőrség, felderítő osztagnak vélve az angol tengerészeket, rájuk támadt. – *306 308 321*

[211] A cikk első részét („Közlemény Szevasztopol bevételéről") a „Neue Oderzeitung" önálló tudósításként közölte. A szerkesztőség lábjegyzetben jelezte: „A tudósítás folytatása és befejezése a reggeli lapban." – *307*

[212] „La somnambula" Bellini 1831-ben írt operája. – *307*

[213] „God save the Queen (King)" (Isten tartsd meg a királynőt (királyt)) – angol állami himnusz. Szerzőségét általában Henry Careynek tulajdonítják, aki 1740-ben írta volna, de több más szerző neve is felmerült. – „Rule Britannia" (Uralkodjál, Britannia) – angol nemzeti dal, Thomson és Mallet „Alfred" c. színművéből származik. Zenéjét Arne szerezte. – „Partant pour la Syr'e" (Fel Szíriába; szószerint: Útban Szíria felé) – I. Napóleon egyiptomi hadjárata idején keletkezett dal; zenéjét állítólag Hortense, Hollandia királynéja, *III.* Napóleon anyja szerezte; a dalt gyakran énekelték *III.* Napóleon ünnepségein. – *307 318 512*

[214] 1854 szept. végén egy boulogne-i díszszemlén III. Napóleon téves hír alapján bejelentette, hogy a szövetséges csapatok elfoglalták Szevasztopolt. – *307*

[215] „Russzkij Invalid" – az orosz hadügyminisztérium lapja; 1813-tól 1917-ig jelent meg Szentpétervárott, 1816-tól kezdve naponta. – A hangöi eseményekről a lap 1855 jún. 1-i számában jelent meg közlemény. – *308*

[216] A waterlooi csatában 1815 jún. 18-án I. Napóleon csapatait a Wellington vezette angol és holland, valamint a Blücher vezette porosz csapatok legyőzték. – *311 328 548*

[217] Angliában elterjedt szólásmondás: „It's Hamlet without the Prince" (Ez Hamlet a királyfi nélkül), vagyis: éppen a lényeg hiányzik a dologból. – *311*

[218] „The Globe and Traveller" – angol napilap; 1803-ban alapították Londonban, a whigek újsága, a whig kormányok idején hivatalos kormánylap volt; 1866-tól a konzervatívok lapja. – *311 340*

[219] Marx itt „A krími vállalkozások bírálata" (angol változatának fordítását lásd 276–281. old.), illetve az „Előjáték Lord Palmerstonnál – A legutóbbi krími események alakulása" (lásd 236–239. old.) c. írásokra utal. – *312*

[220] Az 1841 júl. 13-i londoni egyezmény (Dardanella-szerződés) értelmében békeidőben elzárták a Dardanellákat és a Boszporuszt az idegen hadihajók előtt. Az egyezményt egyfelől az öt nagyhatalom – Oroszország, Anglia, Franciaország, Ausztria és Poroszország –, másfelől Törökország írta alá. Az egyezmény nem érintette a Dardanella-kérdés rendezését háborús időkre. Ez Törökországnak alapot adott arra, hogy háborús időkben maga döntsön idegen államok hadihajóinak áthaladásáról. – *314 399*

221 A Magas Egyház (High Church) az anglikán egyház három frakcioja kozul a legbefolyásosabb, az elökeloket tomoríti; szertartásaiban, dogmáiban a legkozelebb áll a katolicizmushoz, a legkovetkezetesebben ragaszkodik az episzkopális hierarchiához, a hittételekhez stb – Alacsony Egyháznak (Low Church) az anglikán egyház egy másik frakcióját nevezték, kovetői tobbnyire a burzsoáziából és az alsóbb papságból kerultek ki; a Magas Egyházzal ellentétben a polgári keresztény morál propagandájára helyezte a fő hangsúlyt. – Dissenterek (disszidensek) vagy nonkonformisták – az angol államegyházhoz nem tartozó protestánsok (presbiteriánusok, independensek, unitáriusok stb.) kozos neve; tobbékevésbé eltértek a hivatalos anglikán egyház dogmáitól, ezért az államegyház és az állam hosszú idon át uldozte őket. – *315 389*

222 V o Bibha, Lukács 14, 23 – *315*

223 Az angol parlamentben szokásos módszernek megfelelően az alsóház bizonyos fontos kérdesek tárgyalásakor teljes egészében bizottsággá (Committee of the whole House) alakult. Ilyen uléseken az elnok (Chairman of the Committee) tisztet valamelyik képviselő tolti be, akit az alsóház elnoke, a „Speaker" az ulés levezetésére kijelol. – *316*

224 Kozponti Chartista Bizottság – a Nemzeti Charta-Szovetség (National Charter Association) kozponti végrehajtó szerve. A Szovetség volt a munkasosztály történetében az első tomegpárt; 1840 júliusában alakult Manchesterben a szétszórt helyi egyesuletek osszefogásából A chartizmus fellendulésének éveiben, 1841–42-ben, kozel 40 000 tagja volt A Szovetség tevékenységeben kifejeződott a tagság ideológiai és taktikai egységének hiánya es a chartista vezetok tobbségének kispolgari ideologiája. A Szovetseg 1848-as veresége után a forradalmi chartizmust képviseló vezetok, akik a tudományos kommunizmus fele hajlottak (elsősorban E Jones), megkísérelték a chartista mozgalmat az otvenes évek elején szocialista alapon újjászervezni. Kifejeződott ez a chartista konvent által 1851-ben elfogadott programban is. 1855-ben, amikor a tomegek elégedetlensege fokozódott, ismét erőfeszítesek történtek a chartista mozgalom újjaszervezésére. 1855 nyarán helyi chartista bizottságokat választottak, augusztusban pedig ujravalasztották a Nemzeti Charta-Szovetseg végrehajtó bizottságát; a bizottság tagjai Jones, Robinson és Finlen lettek. – *318*

225 A cikk roviditett nemet változata „Über die Ereignisse in der Krim" (A krimi esemenyekről) címmel megjelent a „Neue Oderzeitung" 1855 júl. 2-i, 301 számában. A „New York Daily Tribune"-ban a cikk első bekezdését a szerkesztőség eszrevehetően módosította. – *325*

226 E cikknek a hadi eseményekkel foglalkozó része, valamint a 342–344. oldalon található „A június 18-i rohamról" c. cikk Engels „The late Repulse of the Allies" (A szovetségesek legutóbbi veresége) c. cikkének fordítása, amely a „New York Daily Tribune" 1855 jul. 21-i, 4447 számában jelent meg – *339*

227 Treadmill – nehéz, emberi erővel hajtott taposókerék. Az angol bortonokben buntetéskent arra kényszerítették az elítélteket, hogy ilyen kereket forgassanak. – *340*

228 Court of Chancery (kancelláriai torvényszek) – az egyik angol polgári fótorvenyszék; 1873-ig mukodott, a lordkancellár elnokletével Kétféle bíróság tartozott a kereteibe: a polgári pereket tárgyaló bíróság és az ún méltányossági bíróság (v. o. 256. jegyz.). – *348*

229 Committee of Supply – az angol parlamentben szokásos módszernek megfelelően az alsóház bizonyos fontos, az állami kiadások fedezését illető kérdések megvitatásakor bizottsággá alakult át a Korona által kert pénzosszegek engedélyezesére. Ez azon esetek egyike, amikor az alsóház mint bizottság ulésezik. (V. o. 223. jegyz) – *349*

[230] E cikk második, a krími eseményekkel foglalkozó része Engels „The great Crimean Blunder" (A nagy krími baklövés) c., a „New York Daily Tribune" 1855 júl. 27-i, 4452. számában megjelent cikkének változata, amelyből Marx néhány részletet elhagyott. – *352*

[231] V. ö. Dante: „La Divina Commedia", „A pokol", 3. ének. – *359*

[232] Az „előzetes kérdés" (previous question) az angol parlamentben szokásos eljárásmód; olyankor alkalmazzák, amikor ki akarnak térni az elől, hogy valamely kérdésben határozatot hozzanak. Ha felteszik szavazásra az „előzetes kérdést", hogy egyáltalán vitára bocsássák-e a vonatkozó problémát, negatív válasz esetén a javaslatot levehetik a napirendről. – *359 366*

[233] Osztrakizmosz – az ókori Athénban az államra nézve veszélyes személyeknek titkos szavazás útján való száműzése tekintélyük vagy vagyonuk csorbítása nélkül. – *360*

[234] Impeachment (megvádolás) – az az eljárás, amikor az alsóház a felsőháznál vádat emelt egy miniszter vagy egy parlamenti tag ellen. Az impeachment biztosította az alsóháznak a miniszterek tevékenysége feletti ellenőrzés jogát; főképpen a XVII. és a XVIII. sz.-ban alkalmazták, a XIX. sz.-ban ténylegesen eltűnt a parlamenti gyakorlatból. – *361*

[235] V. ö. Schiller: „Don Carlos", II. felv. 1. jelenet. – *361*

[236] Török kölcsön – Anglia, Franciaország és Törökország 1855 jún. 27-én szerződést kötöttek, amelynek értelmében Törökország az angol és a francia kormánytól 5 millió font sterling kölcsönt kap. Az angol kormány a kölcsön biztosítására vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett az alsóház elé; a parlament a javaslatot csak kis szavazattöbbséggel fogadta el. – *369*

[237] Wakefield gyarmatosítási elméletének részletes bírálatát Marx a „Tőke" I. kötetének 25. fejezetében végezte el. – *370*

[238] A bizottság jelentését Marx később a „Tőke" I. kötete 4. fejezetének 51. jegyzetében használta fel. – *371*

[239] A gyárfelügyelők jelentését („Reports of the Inspectors of Factories . . .") az 1855 ápr. 30-val záruló félévről Marx a „Tőke" I. kötete 7. fejezetének 32a. jegyzetében használta fel. – *371*

[240] Marx „Lord John Russell" c. cikksorozatának rövidített változatát ugyanezzel a címmel közölte a „New York Daily Tribune" 1855 aug. 28-i, 4479. száma. – *373*

[241] V. ö. „A Letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the Attacks made upon him and his Pension . . .", 37. old. – *375*

[242] V. ö. Roebuck: „History of the Whig Ministry of 1830, to the Passing of the Reform Bill", 2. köt. 67. old. – *376*

[243] Hat kényszertörvény („Six Acts") (más néven „Gagging laws" – szájpecektörvények, szájkosártörvények) – a napóleoni háborúkat követő években kitört angol népmozgalmakra a kormány 1819-ben hat rendkívüli törvénnyel válaszolt; ezek üldözték a haladó sajtót és könyvkiadást, és megtiltották a népgyűlések, tömegfelvonulások rendezését stb. – *378*

[244] A felbomló hűbéri tulajdonviszonyok helyébe lépő különféle birtokformák közé tartozott a copyhold – örökhaszonbérlet, és a leasehold – meghatározott hosszabb-rövidebb időre (egészen 1000 évig) vagy életidőre szóló haszonbérlet. – *378*

245 A gazdasági válság nyomán fellépő nyomor és munkanélküliség hatására, a cséplőgépek alkalmazása elleni tiltakozásul 1830-ban és 1831 elején a dél- és délkelet-angliai grófságokban spontán agrárproletár-mozgalmak robbantak ki; a mezőgazdasági munkások és szegény bérlők felgyújtották a földesurak és módosabb bérlők tanyáit, összetorték a cséplőgépeket. A cséphadaróról swingnek nevezett mozgalom elszigetelt kitöréseit a whig Grey-kormány vérbe fojtotta. – *379*

246 Korhadt választókeruletek (rotten boroughs) – így nevezték a XVIII. és XIX. sz.-ban azokat az elnéptelenedett községeket, amelyeknek évszázados kiváltságok alapján joguk volt parlamenti képviseletre. Ezeknek a választókeruleteknek a képviselőit voltaképpen a földesurak nevezték ki, akiktől a helyi lakosság függött. Az 1832., 1867. és 1884. évi reformok megszüntették ezeket a kiváltságokat. – *379*

247 Freeholder – a „teljes, független földtulajdon" (freehold property) (v. ö. 8 kot. 205. old.) „birtokosa"; eredetük szerint a középkori „yeomanekre" (szabad parasztokra) vezethetők vissza, akik kezdetben katonai szolgálatokért, később pénzjáradékért földet kaptak a földesúrtól. – *380*

248 Az angol parlamenti hagyomány szerint a Lordok Házának elnökét, a lordkancellárt különleges ülőhely illeti meg: a gyapjúzsák, mely Anglia nemzeti gazdagságának egykori fő forrását jelképezi. – *380*

249 A Reform Bill záróvitáiban Lord John Russell azt a kormányálláspontot képviselte, hogy a törvényjavaslat „finalnek" (véglegesnek), a fejlődés végpontjának tekintendő. Ezért a „Finality John" gúnynevet kapta; hívei, akik ezt a nézetet osztották, a „finality-manek". – *381*

250 A görög monda szerint a Trója ostromára induló görög hajók csak akkor tudtak Auliszból továbbjutni, amikor Agamemnón, a fővezér, saját lányát, Iphigeneiát feláldozta Artemisz istennőnek. – *383*

251 Christopher Sly (Huncfut Kristóf) részeges ustfoltozó Shakespeare „The Taming of the Shrew" c. vígjátékában. – *383*

252 Az írek fegyverviselését megtiltó törvény megújítását és egyéb elnyomó intézkedéseket tartalmazó törvényjavaslatról van szó. – *385*

253 Habeas Corpus Act – 1679-ben elfogadott angol törvény, amelynek értelmében minden angol alattvalót megillet a Habeas Corpus joga, nevezetesen, hogy ne lehessen ítélet nélkül letartóztatni; a törvény kötelez minden hatóságot, hogy bírói parancsra (Writ of Habeas Corpus) a letartóztatott személy testét záros határidőn belül (3–20 nap alatt) a főtörvényszék elé állítsa a letartóztatás törvenvessegének megállapítására. A főtörvényszék azután vagy szabadon bocsátja a letartóztatottat, vagy óvadék ellenében szabadlábra helyezi, vagy határozatilag megerősíti a letartóztatást. A Writ of Habeas Corpus védelme alól kivétel a felségárulás esete. A törvény hatályát a parlament időlegesen felfüggesztheti – *386*

254 Mozgó vámskála (sliding scale) – Angliában és más országokban is alkalmazott rendszer a gabonavámok megállapítására; lényege, hogy emelkedő gabonaárak esetén a vám csökken és csökkenő árak esetén emelkedik – *388*

255 Test Act (bizonyság-törvény) – 1673-ban elfogadott angol törvény, amely szerint csak az államvallást követő személyek viselhetnek polgári és katonai hivatalokat, s amely megköveteli, hogy az ilyen hivatalt betöltő személyek hűségeskut tegyenek, nyilatkozatot ír-

janak alá a pápizmus ellen és megszabott határidőn belül anglikán ritus szerint úrvacsorát vegyenek. A törvény eredetileg a katolikusok ellen irányult, de eszközévé vált az anglikán egyház dogmáitól eltérő minden szekta és irányzat elleni harcnak. – Corporation Act (testületeket kötelező törvény) – 1661-ben elfogadott angol törvény, amely minden testületi szerv tagjait többek között arra kötelezte, hogy – a Test Acthez hasonló módon – hűségnyilatkozatot tegyenek az államvallásnak és a királynak. – Ecclesiastical Titles Bill (egyházi címekről szóló törvényjavaslat) – 1851-ben emelték törvényerőre; érvénytelennek nyilvánította az 1850-es pápai ediktumot az angliai püspökök és érsekek kinevezéséről. – *389*

256 Court of Equity (méltányossági bíróság) – a kancelláriai törvényszék (v. ö. 228. jegyz.) kereteibe tartozó bíróságok egyik csoportja; az angol magánjog érvényesítette a „méltányossági elvek alapján" való, tehát szükség esetén a törvény betűjétől bizonyos fokig eltérő bíráskodást. – *392*

257 V. ö. Biblia, Máté 6, 27. – *392*

258 Homunkulusz – az alkimisták elképzelése szerint lombikban, vegyileg előállítható ember; gúnyos használatban emberke, kis ember. – *392*

259 A cikk angol nyelvű változatát „The late Birmingham Conference" (A legutóbbi birminghami konferencia) címmel 1855 aug. 10-én közölte a „New York Daily Tribune" 4464. száma. – *393*

260 A State Reform Associationt (Államreformért Küzdő Társaságot) 1855 júliusában alakította meg a polgári ellenzék radikális balszárnya. A Közigazgatási Reformért Küzdő Társasággal (v. ö. 163. jegyz.) ellentétben a parlamentnek az általános választójog alapján való megreformálását követelte. A Társaság élén álló radikálisok arra törekedtek, hogy megegyezzenek a chartistákkal és befolyásuk alá rendeljék a munkásmozgalmat. A chartista vezetők, E. Jones, Finlay stb. kezdetben helyet foglaltak a Társaság végrehajtó bizottságában, de amikor a chartisták többsége a polgári szervezetben való részvétel ellen fordult, kiléptek. Jones e kérdésben megnyilvánuló ingadozása eredményezte később eltávolodását a chartizmus forradalmi elveitől. – *393*

261 Marx az 1855 júliusi birminghami konferencia üléseiről kiadott következő két jelentést használta fel: „Birmingham Conference. Report of Committee on the Proposed Bases of Pacification known as »The Four Points«" és „Birmingham Conference. Report of Committee on the Danish Treaty". – *393*

262 Engels az „Európa hadseregei"-t Marx kérésére írta, akitől Dana, a „New York Daily Tribune" szerkesztője rendelte meg a munkát a „Putnam's Monthly" számára. (V. ö. Marx 1855 jún. 15-i levele Engelsnek.) Marx segített Engelsnek az anyag összeállításában, különösen a spanyol és a nápolyi hadseregre vonatkozóan gyűjtött adatokat a British Museumban. – *401*

263 A boulogne-i katonai tábort 1803–05-ben I. Napóleon létesítette angliai inváziós terveinek megvalósítása céljából. – Austerlitznál 1805-ben a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Napóleontól. – *137 405*

264 Félszigeti vagy spanyol háborúnak az 1808–14 közötti háborút nevezik, amelyet Anglia és Franciaország vívott Spanyolország és Portugália területén. Ezzel egyidőben folyt a félszigeten a spanyol és a portugál nép függetlenségi harca a francia megszállók ellen. – *405*

[265] Az angol és az amerikai csapatok 1815 jan. 8-án ütköztek meg az egyesült államokbeli New Orleansnál. – *405*

[266] A borogyinói csatában (1812 szept. 7.) az orosz csapatok súlyos veszteséget okoztak I. Napóleon seregeinek. Noha utána az oroszoknak ki kellett üríteniök Moszkvát, a csata hozzájárult a napóleoni hadsereg végső vereségéhez. – *406*

[267] A hétéves háború (1756–63) mindenekelőtt az európai államok két koalíciója, az angol–porosz és a francia–orosz–osztrák koalíció között folyt. Egyik fő oka Anglia és Franciaország vetélkedése volt a gyarmati főhatalomért. II. Frigyes porosz hadserege e háborúban több súlyos vereséget szenvedett, de végül is lényegében megtartotta régi határait. Franciaország majdnem minden indiai birtokát elvesztette (csak öt kikötővárost tartott meg, amelyek erődítményeit le kellett rombolnia). Anglia gyarmati hatalma erősen megnövekedett. – *414 520*

[628] Az angol hadseregről szóló szakasz egy részét Marx lefordította a „Neue Oderzeitung" számára és az az 1855 aug. 28-i, 31-i és szept. 1-i (399., 405. és 407.) számokban jelent meg a következő címekkel: „Die britische Armee" (A brit hadsereg), „Züchtigung der Soldaten" (A katonák fenyítése) és „Uniformierung und Equipierung der britischen Soldaten" (A brit katonák egyenruhája és felszerelése). E kötetbe csak a második cikket vettük fel (lásd 498–500. old.), amelyet Marx több pontban kiegészített. A másik két cikk úgyszólván teljesen megegyezik a „Putnam's Monthly" szövegével. A lényegesebb eltéréseket lábjegyzetben adjuk meg. – *416*

[269] Eukleidész „Sztoikheia" c. 13 kötetes műve az ókori matematika alapelveit tartalmazza. – *420*

[270] Chesney: „Observations on the Past and Present State of Fire-Arms . . ." – *421*

[271] Douglas: „A Treatise on Naval Gunnery". – *421*

[272] V. ö. Custine: „La Russie en 1839". – *440*

[273] Engels a londoni újságok téves közlésére támaszkodik, amely az 1855 jún. 20-án megsebesült Todtlebent halottnak mondta. – *441*

[274] V. ö. Cathcart: „Commentaries on the War in Russia and Germany in 1812 and 1813". – *442*

[275] Az 1854 jan. 6-án vívott csetateai csatát és Szilisztria 1854 májusában és júniusában lezajlott ostromát Engels „Az utolsó csata Európában", „Szilisztria ostroma" és „A dunai háború" c. cikkeiben írta le. (Lásd 10. köt. 35–37., 274–283., 314–318. old.) – *442*

[276] A janicsárok lemészárlása II. Mahmud török szultán kegyetlen leszámolása a janicsárokkal, akik 1826 jún. 14-én fellázadtak a török hadsereg megreformálása ellen. A reform célja az volt, hogy a feudális janicsár-csapatokat reguláris hadsereggel pótolják. – *448*

[277] Bécset a törökök két alkalommal, 1529-ben és 1683-ban ostromolták, mindkét esetben sikertelenül. – *450*

[278] Az 1853 nov. 4-i oltenicai csatáról Engels részletes elemzést ad „A dunai háború" c. cikkében. (Lásd 9. köt. 492–498. old.) – *453 518 523*

[279] Anglia és Franciaország 1855 jan. 26-án katonai egyezményt kötött a Szárd Királysággal (Piemonttal). Ennek értelmében a Szárd Királyság egy 15 000 főnyi hadtest kiállítására

kotelezte magát az Oroszország elleni háborúban, Anglia és Franciaország pedig szavatolta a Szárd Királyság államainak integritását A szárd uralkodó korok a krími háborúban való részvétel fejében III. Napóleon támogatását kívánták az osztrák fennhatóság alatt álló itáliai teruletek Piemonthoz való csatolásának kérdéseben. – *454*

[280] Schonhals: „Erinnerungen eines osterreichischen Veteranen aus dem italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849", I. kot. 166, 167., 223. és II. kot. 239. old. – *456*

[281] 1799-ben a francia csapatok megverték az európai koalícióban részt vevő IV. Ferdinánd nápolyi király seregeit. A franciák 1799 jan. 25-én elfoglalták Nápolyt. – 1820 júliusában a carbonarók (v. o. 64. jegyz.) Nápolyban a hadsereg részvételével felkeltek az abszolutista rendszer ellen, és elérték egy mérsékelt-liberális alkotmány bevezetését 1821-ben azonban Ausztria a Szent Szovetség laibachi kongresszusának határozata értelmében fegyveres beavatkozást hajtott végre Nápoly ellen; az osztrák csapatok győztek, és 1821 márc. 14-én elfoglalták Nápolyt. Az abszolutista rendszert visszaállították. – *457*

[282] A nápolyi királyság részt vett a franciák és az osztrákok intervenciójában az 1848 nov. 16-i népfelkelés eredményeként létrehozott és 1849 febr. 9-én kihirdetett római köztársaság ellen (v. o. 198. jegyz.). A republikánusok csapatai Garibaldi vezetésével kétszer rajtautottek a nápolyiakon és megfutamították oket. – *457*

[283] Sonderbund (kulonszovetség) – a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kotott reakciós szovetsége; célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvedelmezése volt. A Sonderbund *1847-ben polgárháborút robbantott ki, amikor a polgári liberálisok és radikálisok* a legtobb kantonban és ennélfogva a szovetségi gyulésben is túlsúlyra kerultek, kulonféle reformokat fogadtak el, és végul 1847 júliusában a szovetségi gyulés (Tagsatzung) határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. Ezt a Sonderbund nem ismerte el, és nov. elején csapataival megtámadta a tobbi kantont. Nov. 23-án a szovetségi kormány csapatai megverték a Sonderbundot; a győzelem után 1848-ban Svájc egy új alkotmány elfogadásával államszovetségből szovetségi államma alakult át. – *458*

[284] Engels Hughes névtelenul megjelent konyvéből idéz: „Revelations of Spain in 1845. By an English Resident", I. kot. 326., 329. old., v. o. még 313–314. old. – *465*

[285] A második spanyolországi polgári forradalomról van szó, amelyet 1823-ban a Szent Szovetségnek a veronai kongresszus határozata értelmében odakuldott csapatai levertek, továbbá az első karlista háborúról (1833–40) (v. o. 69. jegyz.), amely a harmadik polgári forradalomhoz (1834–43) vezetett. – *466*

[286] Pradt: „Mémoires historiques sur la révolution d'Espagne", 189. old. – *466*

[287] Entente cordiale (szívélyes egyetértés) – ez a kifejezés azoknak a jó kapcsolatoknak a megjelolésére szolgált, amelyek Franciaország és Anglia kozott a júliusi monarchia (1830–48) idején jottek létre, annak kovetkeztében, hogy a Lajos Fulop alatt uralmon levó finánc-burzsoázia állandó engedmenyeket tett Angliának. Az entente cordiale ellenére az angol–francia ellentétek gyakran kiéleződtek tobb nemzetkozi kérdésben, főleg a keleti kérdésben. Például az angol kormány és mindenekelőtt Palmerston Franciaország ellen foglalt állást az 1839–41-es torok–egyiptomi konfliktusban. – *467 573*

[288] Manu (ember) – az ómd világfelfogás szerint az emberiség tizennégy mitológiai ősatyjának a neve, akik mindegyike egy manu-korszakon át uralkodik a foldon. – *469*

[289] A St. Martins Hall-i gyulés 1855 aug. 8-án zajlott le; a „People's Paper" 1855 aug. 11-én számolt be róla. – *473*

290 „Lengyelország Barátainak Irodalmi Társasága" – 1832-ben alakult Londonban annak az irodalmi társaságnak a mintájára, amelyet ugyanabban az évben alapított Párizsban A. Czartoryski vezetésével a lengyel emigránsok konzervatív nemesi-monarchista szárnya. – *473*

291 „Centralizáció" – a Lengyel Demokrata Társaság 1836-ban létrehozott központi vezető szerve. A Társaság 1832-ben Franciaországban alakult a lengyel emigráció kisnemesi és polgári balszárnyából, amely ellentétben állt az arisztokrata-klerikális szárnnyal. A Társaság programja magában foglalta a jobbágyság és a rendi különbségek megszüntetését, a kártalanítás nélküli földosztást és több más haladó intézkedést. A Társaság tevékenyen részt vett az 1846-os krakkói felkelés előkészítésében. Miután 1849 nyarán Franciaországban betiltották a Lengyel Demokrata Társaságot, a Centralizáció székhelye London lett, de a tagok többsége Franciaországban maradt. Az ötvenes években a Társaságban meglehetős ideológiai zűrzavar uralkodott. Amikor 1862-ben Lengyelországban megalakult a felkelést előkészítő Központi Nemzeti Bizottság, a Lengyel Demokrata Társaság határozatban kimondta feloszlását. – *473*

292 V. ö. Ostrowski: „The History of Poland". – *473*

293 1846 februárjában a lengyel területeken – elsősorban lengyel forradalmi demokraták (Dembowski stb.) – felkelést készítettek elő, amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tűzte ki céljául. A kisnemesi árulás és a mozgalom vezetőinek a porosz rendőrség által történt letartóztatása következtében az általános felkelés meghiúsult és csak elszigetelt forradalmi zavargásokra került sor. Csupán az 1815 óta Ausztria, Oroszország és Poroszország közös ellenőrzése alá vetett Krakkói Szabadállamban sikerült febr. 22-én diadalra vinni a felkelést és nemzeti kormányt alakítani, amely kiáltványában eltörölte a feudális terheket. Ugyanakkor kirobbant a galíciai ukrán parasztok felkelése. 1846 márc. elején osztrák, porosz és orosz csapatok leverték a krakkói felkelést, azután pedig eltiporták a galíciai mozgalmat is. 1846 novemberében Ausztria, Oroszország és Poroszország szerződést írtak alá, amelynek értelmében Krakkót Ausztriához csatolták. – A forradalmi mozgalom 1848-ban ismét fellángolt, különösen Poznańban, Sziléziában és a galíciai ukrán parasztok között. A lengyel forradalmárok 1848–49-ben számos európai országban részt vettek a forradalmi harcokban. – *473*

294 Tony Lumpkin – Goldsmith „She Stoops to Conquer . . ." c. komédiájának alakja; fontoskodó, goromba és műveletlen vidéki nemesifjú. – *475*

295 Robert Peel az alsóház 1854 dec. 12-i ülésén felszólította az angol kormányt, foganatosítsanak megtorló intézkedéseket az emigránsokkal szemben és vessenek véget mindenekelőtt Victor Hugo Louis Bonaparte elleni támadásainak. – *475*

296 V. ö. Shakespeare: „King Henry IV", II. rész, III. felv. 2. szín. – *476*

297 E cikk második részének rövidített változatát „The War" (A háború) címmel közölte a „New York Daily Tribune" 1855 szept. 1-i, 4483. száma. – *481*

298 Ch. Napier levele 1855 aug. 24-én jelent meg a „Times"-ban. – *489*

299 A cikk első bekezdését a „New York Daily Tribune" szerkesztősége módosította. – *492*

300 1855 jún. 24-én az osztrák császár parancsára csökkenteni kezdték a Galícia határánál álló osztrák hadsereg létszámát, ami lényegében annak a nyílt kimondását jelentette, hogy Ausztria nem óhajt részt venni a háborúban a szövetségesek oldalán. – *492*

[301] Miksa-tornyok – Miksa főherceg (1782–1863) által tervezett újszerű tornyok. – *494*

[302] Az első bekezdésen a „New York Daily Tribune" szerkesztősége módosított; a cikk német nyelvű változata „Über die Schlacht an der Tschornaja" (A Csornaja melletti ütközetről) címmel megjelent a „Neue Oderzeitung" 1855 szept. 3-i és 4-i, 409. és 411. számában. – *501*

[303] Bussacónál (Portugália) 1810 szept. 27-én, Pamplona erőd (Spanyolország) ostrománál 1813-ban és Waterloonál (Belgium) 1815 jún. 18-án verték meg az angolok és szövetségeseik I. Napóleon csapatait. – *505*

[304] Az angol parlament 1839-ben közzétette „Correspondence relating to Persia and Afghanistan" (Perzsiára és Afganisztánra vonatkozó levelezés) c. Kékkönyvét. A Kékkönyvben Burnesnek, az angol kormány Sudzsa sah kabuli udvarába küldött politikai megbízottjának az angol–afgán háborúra vonatkozó jelentéseit célzatosan válogatták össze és részben meg is hamisították, hogy leplezzék Angliának a háború kirobbantásában betöltött provokációs szerepét. Burnes 1841-ben, kevéssel halála előtt elküldte hivatalos leveleinek másolatát Londonba, ahol hozzátartozói közzétették belőlük azokat, amelyeket a Kékkönyvbe nem vettek fel. – *507*

[305] J. Graham és Ch. Napier 1854 febr. 24. és nov. 6. között váltott leveleit a „Times" 1855 szept. 3-, 4-, 6- és 8-i száma közölte. – *507*

[306] A brit gyarmatosítók 1843-ban foglalták el Sindet, Indiának északnyugati, Afganisztánnal határos területét. Az angol–afgán háború idején a Kelet-Indiai Társaság fenyegetésekkel és erőszakkal kényszerítette ki Sind feudális uralkodóinak a beleegyezését ahhoz, hogy birtokaikon az angol csapatok átvonulhassanak. Ezt az engedményt az angolok kihasználták, és 1843-ban a helyi feudális urakat a Társaság hűbéreseivé akarták tenni. A beludzsok (Sind őslakói) felkelő törzsei körében rendezett véres mészárlások után az angolok az egész területet Brit-Indiához csatolták. – *508*

[307] E cikk Engels „The Fall of Sevastopol" (Szevasztopol eleste) c., a „New York Daily Tribune" 1855 szept. 28-i, 4506. számában megjelent tudósításának változata. Fordításunk alapjául a német nyelvű változatot vettük, mert mint Engelsnek 1855 szept. 11-én írja, Marx az újabb távirati jelentések alapján néhány pontban változtatott Engels szövegén. – *512*

[308] *Coupure* – erődműveknek és árkok közlekedési vonalainak tagolása, megszakítása a szakaszonkénti védelem biztosítása céljából. – *513 537*

[309] Frígiai sapka (jakobinussapka) – az 1789–94-es francia polgári forradalom alatt hordták az ókori kisázsiai görögök frígiai sapkájához hasonló fejfedőt; a francia forradalmárok szabadság-szimbóluma volt. – *516*

[310] A cikk első és utolsó bekezdésébe a „New York Daily Tribune" szerkesztősége beletoldott. – *517*

[311] 1805 okt. 17-én, az európai hatalmak harmadik koalíciójának a napóleoni Franciaország ellen viselt háborújában a francia csapatok Ulmnál körülzárták az osztrákokat, akik kénytelenek voltak megadni magukat. – *521*

[312] V. ö. Steuart (Stewart): „An Inquiry into the Principles of Political Economy . . .", I. könyv, VII. fej. – *522*

313 „Manchester Daily Examiner and Times" – angol liberális újság; 1848-ban jött létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásából. A negyven-ötvenes években a szabadkereskedőket támogatta; 1894-ig jelent meg, különböző címekkel. – *525*

314 Société générale du Crédit mobilier – francia részvénybank, amelyet a Péreire-fivérek alapítottak és az 1852 nov. 18-i dekrétum törvényileg elismert. Fő célja a hitelközvetítés és ipari stb. vállalkozások alapítása volt. Nagy érdekeltséggel vett részt franciaországi, svájci, ausztriai, magyarországi, spanyol- és oroszországi vasútépítkezésekben. Fő jövedelmi forrása az általa alapított részvénytársaságok értékpapírjaival űzött tőzsdespekuláció volt. A bank szoros kapcsolatban állt III. Napóleon kormányával, amely védelemben részesítette. A Crédit mobilier 1867-ben csődbe jutott, 1871-ben felszámolták. – *525 545 583 619*

315 Courtois: „Des opérations de Bourse . . ." – *526*

316 E cikk angol nyelvű változatát a „New York Daily Tribune" 1855 okt. 17-i, 4822. száma „The State of the War" (A hadihelyzet) címmel közölte; a szövegen felismerhetők a lap szerkesztőségének módosításai. – *528*

317 Szevasztopol elfoglalásáról van szó; ezt az eseményt Engels a „Neue Oderzeitung" 1855 okt. 4-i, 463. számában megjelent „Zur Erstürmung Sewastopols" (Szevasztopol megrohanásához) c. cikke elemzi részletesen; a cikk bővebb, angol nyelvű változatának fordítását lásd 535–541. old. A „Tribune"-beli cikk első bekezdésén felismerhetők a lap szerkesztőségének módosításai. – *531 535*

318 Réduit – belső erődítés a vár belsejében, melynek az a rendeltetése, hogy a behatolt ellenség elhelyezkedését és továbbhatolását megakadályozza. – *532 536*

319 V. ö. Engels „The Fall of Sevastopol" (Szevasztopol eleste) c. cikkével; német változatának fordítását lásd 512–515. old. – *537*

320 Engels krími háborúra vonatkozó időrendi jegyzeteinek fordítása:
„Krími háború: 1854 szept. 14. Partraszállás a Régi erődnél [Eupatoriánál].

szept.	20.	Almai csata.
»	25.	A szövetségesek Szevasztopol déli oldalához vonulnak.
»	26.	Balaklava elfoglalása.
»	28.	Ostromzár alá veszik a déli oldalt (a tengerészeken kívül ekkor csupán 8 zászlóalj van a déli oldalon).
okt.	1.	Felderítés és a roham előtti ágyúzás elhatározása.
»	9–10.	Az első párhuzamos árok 4–600 szazsennyire a védőművek előtt.
»	17.	Szevasztopol ágyúzása (az oroszok tüze a szárazföldön erősebb, 200 nehéz lövegük van, a támadóknak 126), egyidejűleg a flotta is tüzel. A franciák tüzelését elnémították. – Rohamozni most már késő.
»	25.	Csata Balaklava előtt.
»	26.	Az oroszok 9 zászlóaljjal kitörést hajtanak végre az angolok ellen.
nov.	4.	Az oroszok fölényben vannak a szövetségesekkel szemben. Támadás.
»	5.	Az inkermani csata. Az angol ostrommunkálatokat most majdnem teljesen beszüntetik. Csak a körülsáncolás folytatódik a felmentés ellen.
dec.	11.	Osten-Saken a parancsnok. A kitörések gyakoribbak és sikeresebbek.
jan.	eleje	Az angolok a második párhuzamos árkot építik, 400 szazsennyire a védőművek előtt. A kitörések folytatódnak.

jan. 27.	Niel megérkezik. A franciák döntő támadása a Malahov ellen elhalasztva; az angolok átengedik futóárkaik felét – összesen 1 mérföld hosszúságban!
febr. 22–23.	A Szelenginszk-redoute felépül, az ellene indított 23-i rohamot visszaverik. 1100 yardnyira a főfaltól.
„ 28– márc. 1.	A Volinszk-redoute felépül, 1450 yardnyira a főfaltól.
„ 11–12.	A Kamcsatka-holdsánc 770 yardnyira, tehát 470 szazsennyel az erőd előtt az ellenségnek kanyargós futóárkot kellett alkalmaznia. E védőmű előtt még lovészfészkek vannak.
„ 22–23.	A lovészfészkek elleni támadásokat visszaverték, futóárkokkal egésszé kotották össze ezeket; így a 3. sz. bástya előtt is – quarry [kőfejtő] 430 yardnyira a főfaltól.
ápr.	Harc a 4–6. bástyáktól 200 lépésnyire létesített orosz lovészfészkekért és
„ 19–20.	az angolok a quarry ellen.
„ 20–21.	Visszaverve.
máj.	Erősítés a szövetségeseknek (franciák és szárdok) és Pélissier. Erélyes új támadás.
„ 23.	Harc az 5. sz. bástya előtti ellenárkokért, az oroszoknak kedvez.
jún. 7.	Roham a Kamcsatka, a kőfejtő, a Szelenginszk és a Volinszk ellen.
„ 18.	Első roham, visszaverik.
aug. 16.	Csornaja.
szept. 8.	Roham. – *539*

[321] „Journal des Débats politiques et littéraires" – francia polgári napilap; 1789-től jelent meg Párizsban kulónféle címekkel, a júliusi monarchia alatt kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja, az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi burzsoázia nézeteinek képviselője. Az 1851-es államcsíny után a mérsékelt orléanista ellenzék szócsöve. – *545*

[322] V. o. Toussenel „Les juifs rois de l'époque . . ." és Mathieu-Dairnvaell „Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier . . .", illetve „Rothschild Ier, ses valets et son peuple" c. pamfletjai. – *547*

[323] A cikk első bekezdését a „New York Daily Tribune" szerkesztősége módosította. – *549*

[324] Oroszország 1854 júniusában a pétervári Stieglitz & Co. bankház útján 50 millió ezüstrubel összegű külföldi kölcsönt vett fel 5 %-os kamatra. Ez az összeg főképpen a krími háború okozta költségek fedezésére szolgált. – *554*

[325] Az említett kóriratot 1855 aug. 28-án bocsátották ki. – *555*

[326] V. ö. „Diaries and Correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury . . .", I. köt. 166., 217–218., 228., 299., 454. 510., 515. old. – *559*

[327] Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja (1775–83) az Amerikai Egyesült Államok megalakulásához vezetett. Az európai hatalmak magatartását ebben a háborúban mindenekelőtt Angliával való versengésük szabta meg. Anglia hatalmának gyengítése érdekében Franciaország és Spanyolország 1778-ban, illetve 1779-ben beléptek a háborúba. Anglia mindenáron meg akarta szerezni az orosz kormány támogatását, de Oroszország 1780-ban meghirdette a fegyveres semlegesség elvét, amelyhez Dánia és Svédország, majd 1781-ben Poroszország és Ausztria, 1782-ben Portugália és 1783-ban Nápoly is csatlakozott. A fegyveres semlegesség politikája siettette Anglia vereségét e háborúban. Nem sokkal az angolok 1781-es yorktowni döntő veresége után a brit kormány

kénytelen volt békét kötni és elismerni volt amerikai gyarmatainak függetlenségét. A békeszerződést véglegesen 1783-ban írták alá Versailles-ban. – *559*

328 1780 dec. 20-án Anglia hadat üzent Hollandiának, amely tárgyalásokat folytatott Amerikával és hajlandó volt csatlakozni a fegyveres semlegesség ligájához. Az ürügy az volt, hogy Hollandia megsértette az angol–holland háború befejezésekor kotott 1674-es westminsteri békeszerződést. Anglia a szerződés egy titkos záradékára hivatkozott, amely szerint mindkét ország kotelezte magát, hogy nem nyújt segítséget a masik szerződő féllel ellenségesen szemben álló államnak, de hallgatott arról a cikkelyről, amely biztosította a hajózás és a kereskedelem szabadságát. – Az angol kormány a hadüzenettel tönkre akarta tenni az Anglia ellenségeivel (Franciaországgal, Spanyolországgal és az észak-amerikai gyarmatokkal) kereskedelmi kapcsolatban álló Hollandia kereskedelmét és meg akarta szerezni gyarmatait. A háború 1784-ben Anglia győzelmével ert véget. Az 1784 máj. 20-án Londonban megkötött békeszerződésnek megfelelően Anglia megkapta a dél-indiai Negapatam kikötővárost és a szabad hajózás jogát valamennyi indiai tengeren. – *560*

329 Karszot 1855 nov. 28-án foglalták el az orosz csapatok; ezt több orosz győzelem előzte meg a Kaukázus térségében. A torok hadsereg tobbszor sikertelenül megpróbált benyomulni Örményországba és Grúziaba (Ahalcihenai 1853 nov. 26-án, Bas-Kadikljarnál 1853 dec. 1-én, Csoloknál 1854 jún. 15-én, Bajazidnál 1854 jul 29-én és Kürük-Darénál 1854 aug. 5-én). 1855 októberében Omer pasa a Krímből a Kaukazusba átdobott csapataival Szuhum Kaléból Mingreliába vonulva próbálta felszabaditani Karszot, de eredménytelenül. Karsz elfoglalása volt a krími háború utolsó nagyobb eseménye és nagymértékben siettette annak befejezését *563*

330 A poitiers-i csatában a frankok 732-ben Martell Károly vezetesével nagy győzelmet aratták az arabok folott. – *564*

331 V. ö. Bodenstedt: „Die Volker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen . . .", valamint Curzon: „Armenia: A Year at Erzeroom, and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia". – *567*

332 1856 januárjában Párizsban az Anglia, Franciaország és Szardínia képviselőiből álló haditanács az említett országok diplomáinak bevonásával és Louis Bonaparte elnökletével titkos ülést tartott. Sajtójelentések szerint a haditanács a szövetséges csapatok hadműveleteinek összehangolását vitatta meg egy Oroszország elleni újabb hadjárat esetére. – *569*

333 Az orosz csapatok az *1828–29-es orosz–torok háborúban, 1829 nyarán nyomultak előre* Konstantinápoly felé. – *569*

334 Ausztria 1855 dec. közepén a szovetségesek nevében ot pontból álló közvetítő javaslatot terjesztett Oroszország elé mint a béketárgyalások feltételeit. Ez a korábban megvitatott négy pont (v. ö. 9. jegyz.) konkretizálását jelentette: 1. A dunai fejedelemségek folotti orosz védnökséget megszuntetik és az osszes tárgyaló hatalmak védnökségével helyettesítik, Oroszország beleegyezik a besszarábiai határ megváltoztatásába, vagyis lemond a Duna mentén fekvő területről; 2. a Dunán és a folyó torkolatában a hajózás szabad; 3. a Fekete-tengert semlegesítik, a tengerszorosokat lezárják mindennemű hadihajó előtt, megtiltják, hogy Oroszország és Törökország fegyverraktárakat létesítsen a Fekete-tenger partjain és hogy hajóhadat tartson a Fekete-tenger térségében, bizonyos számú kisebb hajó kivételével; 4. a nagyhatalmak közosen gyakorolnak védelmet Törökország keresztény alattvalói folött. Az ötödik pont szerint a hadviselő felek fenntartják maguknak a jogot, hogy a béketárgyalások folyamán e négy ponton kívül még további feltételeket terjesszenek Oroszország elé. A cári kormány elfogadta az ultimátum formájában eléje terjesztett

ot pontot; ezek a pontok képezték a párizsi béketárgyalások (v. o. 354. jegyz.) alapját. – *572 587*

335 A cikk második részében, a III. Napóleon elleni tüntetésekre vonatkozóan Marx felhasználta az Engels 1855 febr. 7-i levelében kozolt adatokat. – *573*

336 Az Anglia és az Egyesult Államok kozotti konfliktus, amelyben a Kozép-Amerikáért folytatott harc jutott kifejezésre, 1855 végén robbant ki. Nézeteltérések támadtak a Clayton–Bulwer-szerződés értelmezése tekintetében. Az 1850 ápr. 19-én kotott szerződésben Anglia és az Egyesult Államok arra kotelezték magukat, hogy biztosítják a Karib-tenger és a Csendes-óceán kozott tervbe vett nicaraguai csatorna semlegességét, és hogy sem Nicaraguát, sem a Moszkitó-partot, sem Kozép-Amerika egyéb teruleteit nem foglalják el és nem vetik alá hatalmuknak. Anglia e szerződés ellenére folytatta a Moszkitó-part és egyéb, a negyvenes években meghódított teruletek megszállását. Az Egyesult Államok szintén arra torekedett, hogy befolyását erre a teruletre is kiterjessze, s ezért támogatta Walker amerikai kalandort, aki 1855-ben Nicaraguában magához ragadta a hatalmat. A feszültséget fokozta, hogy Anglia a Krímbe kuldendő zsoldosokat toborzott az Egyesült Államok teruletén. A két kormány kolcsonosen az 1850-es szerződes megszegésével vádolta egymást és a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzott. Anglia hajókat kuldott az amerikai partokra, de fegyveres osszeutkozésre nem kerult sor; 1856 októberében aláírták a Moszkitó-part és a csatlakozó tengersáv semlegességét biztosító egyezményt. – *573*

337 Az amiens-i békét 1802 márc. 27-én kototte Franciaország, Spanyolország és a Batáviai Koztársaság (Hollandia) Anglával. A szerződés csupán lélegzetnyi szunetet jelentett a harccselekményekben; Anglia 1803 máj. 18-án ismét hadat uzent Franciaországnak. – *573*

338 „Szevernaja pcsela" – orosz politikai és irodalmi újság; 1825-től 1864-ig jelent meg Pétervárott, Bulgarin és Grecs szerkesztésében; a cári kormány félhivatalos lapja. – Az idézett rész a lap 1856 jan. 14-i számában kozolt cikkben található. – *574*

339 A torvényhozó nemzetgyűlés 1850 máj. 22-i ulésén, az általános választójog eltorléséről folytatott vitában Montalembert felszólította a francia kormányt, hogy az ország „belsejébe", a forradalmi és demokratikus erők ellen, indítson éppolyan katonai expedíciót, amilyent 1849-ben a római köztársaság ellen kuldott. (V. o. 198. jegyz.) – *575*

340 A párizsi Ecole Polytechnique (Műszaki Főiskola) diákjai nem voltak hajlandók a Krímből visszatérő császári gárda ünnepélyes fogadásán éljenezni a császárt és a csapatokat, és ezzel magukra vonták a kormány megtorlását. – Louis Bonaparte így udvozolte a gárdát: „Úgy jovok elébetek, ahogy egykor a római szenátus Róma kapuiig elébe ment a győzelmes légióknak." – *576*

341 Ecole Normale Supérieure de l'Enseignement Technique – műszaki szaktanárképző intézet Párizsban. – *576*

342 1855 aug. 26-ról 27-re virrado ejszaka Trélaze-ban és Angers-ben (Északnyugat-Franciaország) néhány száz munkás fegyveres felkelést kísérelt meg a koztársaság visszaállítása céljaból; a kísérlet nem járt sikerrel. A felkelő munkások vezetői osszekottetésben álltak az 1850-ben alapított „La Marianne" nevu republikánus titkos társasággal. E zavargások kapcsán egészen 1856 elejéig sok embert letartóztattak és perbe fogtak. – *577 580*

343 Ezt a cikket Marx a „People's Paper"-en kivul a „New York Daily Tribune"-nak is elkuldte, amely „Bonapartean Victims and Tools" (Bonaparte aldozatai és eszkozei) címmel jelentette meg 1856 ápr. 14-i, 4676. számában. – *579*

344 V. o. Shakespeare: „King Henry VIII", I. felv. 1. szín. – *579*

345 Cayenne – város Francia-Guayanában (Dél-Amerika); 1852 és 1948 kozott ide számúzték a politikai elítélteket. „Száraz guillotine-nak" nevezték, mert a kényszermunka és a trópusi klíma kovetkeztében tomegével pusztultak a foglyok. – Lambèse (Lambessa) – az ókori Lambaesis romjain épult buntetőtelep az algériai Constantine tartományban; 1851 és 1860 kozott politikai elítéltek deportálóhelye. – Belle-Ile – francia sziget Bretagne déli partjánál; 1849 es 1857 kozott politikai elítélteket, főleg az 1848-as párizsi júniusi felkelés résztvevőit tartották itt fogva. – *579*

346 Tassilier levelét, amely elószor a francia demokrata emigránsok „L'Homme" c., London. ban kiadott hetilapjában jelent meg, a „People's Paper" 1856 ápr. 12-i száma közolte- – *579*

347 Célzás azokra a módszerekre, melyeket Louis Bonaparte es a bonapartista korok az 1851 dec. 2-i államcsíny elokeszítesekor alkalmaztak, hogy a hadsereg tisztjei és katonái kozt híveket szerezzenek maguknak. Az Elysée termeiben rendezett fogadásokon, a satoryi és más csapatszemléken, melyeket Louis Bonaparte mint koztársasági elnok rendezett, a tiszteket és katonákat „szivarral és pezsgóvel, hideg szárnyassal és fokhagymás kolbásszal" traktálták (Marx· „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", lásd 8. kot. 152. old) – *579*

348 Boustrapa – Louis-Napoléon Bonaparte gúnyneve, Boulogne, Strasbourg és Párizs nevének első szótagjából képezve; utalás strasbourg-i (1836 okt. 30 , v o 123. jegyz.) és boulogne-i (1840 aug. 6) puccskísérletére, valamint az 1851 dec. 2-i párizsi államcsínyre (v. o. Marx· „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikaja", lásd 8. kot. 101–196 old). – *579*

349 Furcae Caudinae (Furculae Caudinae) – a caudiumi hágókban, Caudium városa kozeleben mértek vereséget a szamniták i. e. 321-ben, a második szamnita háború idején a római légiókra, és arra kényszerítettek oket, hogy atmenjenek az „iga" – egy lándzsákból összerótt kapuféle · alatt, ami legyozott hadsereg szamara a legnagyobb gyalázatot jelentette. – *579*

350 A December 10-i Társaság a burzsoázia lezullott, kalandor elemeiből és lumpenproletárokbol 1849-ben letrehozott titkos szervezet, melynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyet vegrehajtotta. Elnevezese onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia koztársasági elnoknek. – *581*

351 Békaegérharc (Batrakhomüomakhia) – ismeretlen szerzőtől származó görög komikus eposz, az „Ilias" paródiája; szintén Homerosznak tulajdonítják (keletkezési ideje kb. i. e. VI .sz. vége) – *581*

352 III. Napoleon 1856 márc. 16-án szuletett fiának, Eugène-Louis-nak az algíri király címet adta. – *583*

353 A „Karsz eleste" c cikket a „People's Paper"-ben 1856 áprilisában négy folytatásban megjelent szoveg alapján kozoljuk. Marx elószor ugyanezzel a címmel rovidebb cikket írt a „New York Daily Tribune" számára, amely a lap 1856 ápr. 8-i, 4671. számában jelent meg. A Marx aláírásával a „Sheffield Free Press", illetve a „Free Press" 1856 máj. 3-i számában „Kars Papers Curiosities" (Furcsaságok a karszi iratokból) címmel megjelent cikkek a „People's Paper"-ben kozolt írás második és harmadik folytatásának kivonatai. – *586*

354 A párizsi békeszerzodést (traktátumot) 1856 márc 30-án a párizsi kongresszuson kototte meg egyreszről Franciaorszag, Anglia, Ausztria, Szardinia, Poroszország és Torokország,

másrészről Oroszország; ezzel véget ért az 1853–56-os krími háború. Oroszország mint vesztes fél kénytelen volt lemondani a Duna torkolatáról és Dél-Besszarábia egy részéről, a dunai fejedelemségek és a törökországi keresztény alattvalók fölötti védnökségről és hozzá kellett járulnia a Fekete-tenger semlegesítéséhez (vagyis a tengert megnyitották minden nemzet kereskedelmi hajói előtt, Oroszország és Törökország pedig 10 kisebb hadigőzös kivételével nem tarthatott hadihajókat a Fekete-tenger térségében és nem létesíthetett fegyverraktárakat a tengerparton); Oroszország visszakapta Szevasztopolt és a szövetségesek által elfoglalt más krími városokat, de vissza kellett adnia Törökországnak Karszot. – *587*

355 A „Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars" c. Kékkönyvről van szó, amely 1856 tavaszán került az angol parlament elé; a cikkben szereplő összes idézetek ebből valók. – *587*

356 „Take care of Dowb" (Ügyeljen Dowbra) Panmure hadügyminiszter gúnyneve. A táviratban ugyanis, amelyben Simpson tábornokot főparancsnokká való kinevezéséről értesítette, egyúttal megkérte, hogy ügyeljen unokaöccsére, egy Dowbiggin nevű fiatal tisztre. – *590*

357 Fanarioták – gazdag görögök, akik Fanarban, Konstantinápoly egyik városrészében éltek és jórészt bizánci arisztokrata nemzetségek leszármazottai voltak. Gazdagságuk és politikai összeköttetéseik révén Törökországban magas állami tisztségeket töltöttek be. – *599*

358 V. ö. Arnim „Isabella von Ägypten . . ." c. fantasztikus novellájával. – *614*

359 Danaidák – a mondabeli Danaosz király 50 lánya, akik apjuk parancsára a nászéjszakán megölték férjüket, s ezért az alvilágban büntetésül lyukas hordóba kell örökké hordaniok a vizet. – *618*

360 E cikk Poroszország gazdasági helyzetére vonatkozó néhány adata Engels Marxnak írott 1856 ápr. 14-i leveléből származik. – *619*

361 „L'Indépendance Belge" – 1831-ben Brüsszelben alapított napilap; a liberálisok orgánuma. – *619*

362 „Chambre introuvable" (megtalálhatatlan kamara) – az 1815 okt. 7-től 1816 szept. 5-ig ülésező ultraroyalista francia képviselőház, mely szolgalelkűen szentesítette a legreakciósabb rendszabályokat. A „megtalálhatatlan" jelző XVIII. Lajostól származik, s arra utal, hogy 1815-ben Napóleon leverése után a képviselőket csak nagy üggyel-bajjal lehetett egybehívni, annyira féltek Napóleon újabb visszatérésétől. – *621*

Marx és Engels életének és tevékenységének adatai

(1855 január—1856 április)

1855

január vége–február eleje Marx politikai gazdaságtani kérdésekkel foglalkozik; átolvassa 1844–47-ből és 1850–51-ből való gazdaságtani füzeteit, hogy „úrrá legyen az anyagon és feldolgozásra készen tartsa".

január 24–27 Marx a breslaui polgári demokrata „Neue Oderzeitung"-nak, amelynek 1854 december vége óta munkatársa, tudósításokat ír az angol parlamentben folyó vitákról és a kabinetválságról. „A parlament megnyitása", „Fejtegetések a kabinetválságról" és „Parlamenti események" c. cikkei a „Neue Oderzeitung" január 27-, 29- és 30-i számaiban jelennek meg.

kb. január 29 Engels Marx kérésére a „New York Daily Tribune" számára megírja „Az európai háború" c. cikkét, amely a lap február 17-i számában jelenik meg. A cikk német változatát Marx angol parlamenti tudósítással kiegészítve elküldi a „Neue Oderzeitung"-nak, amely február 1-én „A parlamentből – A hadszíntérről" címmel teszi közzé.

január 31 Marx Aberdeen koalíciós kormányának bukásával kapcsolatban részletes kritikai áttekintést küld Engelsnek „a koalíció tetteiről". Engels ezt az anyagot „A néhai brit kormány" c. írásához használja fel, amely a „New York Daily Tribune" február 23-i számában jelenik meg.

február 1 Marx Ernest Jones meghívására „néma szemlélőként" részt vesz a Nemzetközi Emigráns Bizottság egyik ülésén, amelyen megvitatják az 1848-as februári francia forradalom évfordulóján rendezendő unnepély előkészületeit.

legkésőbb február 2 Marx levelet kap Lassalle-tól Németország belpolitikai helyzetéről; a levelet elküldi Engelsnek.

február 2–6 Marx több cikket ír az angol kormányválságról, ezek „Az Aberdeen-kormány bukása" címmel a „New York Daily Tribune" február 17-i számában, illetve „A kormányválsághoz", „A bukott kormány", „A pártok és klikkek", valamint „Két válság" címmel a „Neue Oderzeitung" február 5-i, 7-i, 8-i és 9-i számában jelennek meg.

kb. február 9 Engels „A krími küzdelem" címmel cikket ír a „New York Daily Tribune" számára, amely február 26-án jelenik meg. A cikk német nyelvű változatát Marx kiegészítésével „Palmerston – A hadsereg" címmel február 12-én közli a „Neue Oderzeitung".

kb. február 9–március 3 Marx szemgyulladásban szenved. Súlyos megfázása miatt néhány napig ágyban kell maradnia. Fia, Edgar (Musch) és január 16-án született leánya, Eleanor ugyancsak megbetegednek. Az orvos levegőváltozást ajánl, sürgeti Marxot, hogy hagyja el az egészségtelen Soho Square-t.

február 12–14 A Palmerston-kabinet megalakulásával kapcsolatban Marx két cikket küld a „Neue Oderzeitung"-nak „Lord Palmerston" címmel, ezek 1853 végén és 1854 elején a „New York Daily Tribune"-ban és a „People's Paper"-ben megjelent azonos című pamfletjének rövidített változatai; a cikkek a „Neue Oderzeitung" február 16-i és 19-i számaiban jelennek meg.

legkésőbb február 13 Marxot a Nemzetközi Emigráns Bizottság a francia februári forradalom évfordulóján rendezendő gyűlésen való aktív részvételre kéri fel. Marx ezt elhárítja, mert a Bizottságban senkit sem képviselő kispolgári emigránsok foglalnak helyet, akiket Jones látszatkeltésre használ fel.

február 17–19 Marx „A parlament" és a „Koalíció a toryk és a radikálisok között" c. cikkekben az angliai gazdasági és politikai helyzet kiéleződését tárgyalja. Írásai a „Neue Oderzeitung" február 22-i és 24-i számaiban jelennek meg.

kb. február 20 Engels „Az Európában előkészülő háború" c. cikkében, amelyet a „New York Daily Tribune" március 8-i száma közöl, a hadviselő felek erőviszonyait vizsgálja. Német nyelvű változatát, kiegészítve Marxnak az angol parlamenti vitákhoz fűzött megjegyzéseivel, február 23-án és 24-én közli a „Neue Oderzeitung" „Parlamenti és katonai események" és „A hadseregek állapota" címmel.

február 24 A peelistáknak a Palmerston-kabinetből történt kilépése kapcsán Marx „Az új kormányválsághoz" címmel ír tudósítást, amely február 27-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

február 27 Marx befejezi „Palmerston és az angol oligarchia" c., az uralkodó pártok politikájának reakciós lényegét feltáró cikkét, amely a „Neue Oderzeitung" március 3-i számában jelenik meg.

február vége Marx az ókori Róma történetét tanulmányozza; kivonatolja Niebuhr „Römische Geschicht." (Római történelem) c. háromkötetes művét.

március 2 Marx megküldi a „Neue Oderzeitung"-nak „A brit alkotmány" c. írását, amelynek angol nyelvű változatát továbbítja a „New York DailyTribune"-nak; cikkében kimutatja, hogy Anglia politikai rendje a burzsoázia és az arisztokrácia kiegyezésén épül fel és ez akadályozza az ország haladó irányú fejlődését. A „Neue Oderzeitung"-ban március 6-án jelenik meg a cikk, a „New York Daily Tribune" március 24-én közli „Az angliai válság" címmel.

március 3 Marx értesíti Engelst, hogy rossz egészségi állapota miatt levegőváltozás céljából rövid időre Manchesterbe szándékozik utazni.

március 6 és 7 Marx a „Neue Oderzeitung" számára megírja „A francia szövetség történetéhez", „A vizsgáló bizottság" és „A brüsszeli »Memoár«" c. cikkeit, amelyek március 9-én, 10-én és 11-én jelennek meg.

március 13 Marx megírja „Írország bosszúja" c. cikkét, amely bírálja az angol parlamentbeli ír brigád megalkuvó politikáját. A cikk március 16-án jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

március közepe –április 6 Marx fia, Edgar életveszélyes állapotban van; Marxné is belebetegszik az izgalmakba. Marx ápolja őket, és az éjszakai virrasztástól teljesen kimerül. Sürgős pénzbeli segítséget kér és kap Engelstől.

kb. március 16 Engels megírja „Krími események" c. katonai áttekintését, amely a „Neue Oderzeitung"-ban március 19-én, a „New York Daily Tribune"-ban pedig „A Krímben elért eredmények" címmel április 2-án jelenik meg. „A nagy kalandor sorsa" c., a „New York Daily Tribune"-ban április 2-án megjelent cikkében leleplezi a bonapartista Franciaország kalandor külpolitikáját. A cikk német nyelvű változatát a „Neue Oderzeitung" március 20-án „A francia hadviselés bírálata" címmel közli.

március 18 Engelsnek írt levelében Marx hangsúlyozza, hogy most „feltétlenül szükséges" a „New York Daily Tribune"-t pánszlávellenes állásfoglalásra kényszeríteni; ha ez nem sikerül, szakítani kell a lappal, amelynek legutóbbi számai határozottan oroszbarát vonalat képviseltek.

március 20 Marx tudósítást ír a március 16-i London Tavern-beli gyűlésről, amelyen a szabadkereskedők megkísérelték felhasználni a chartistákat a burzsoázia arisztokráciaellenes ellenzéki hadjáratában. Marx a cikkben ismerteti Ernest Jonesnak és más chartista vezetőknek a polgári ellenzéket leleplező beszédeit. Az „Egy gyűlés" c. tudósítás március 24-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

március 20–27 Marx a nemzetközi politikai kérdésekkel foglalkozó parlamenti beszédekről és sajtóközleményekről „Hírek az angol sajtóból", „A parlamentből – Viták Poroszországról a Lordok Házában", „A francia szövetség történetéhez", „Napóleon és Barbès – Újság-bélyegilleték" címekkel ír cikkeket. Ezek a „Neue Oderzeitung" március 23-i, 24-i, 27-i és 30-i számaiban jelennek meg.

kb. március 23 Engels „Napóleon utolsó cselfogása" c. cikkében leleplezi III. Napóleonnak a krími háborúval kapcsolatos dinasztikus céljait, „Csata Szevasztopolnál" c. írásában pedig a Szelenginszk-redoute ostromának kudarcáról tudósít. Mindkét cikk a „New York Daily Tribune" április 7-i számában jelenik meg. A második cikk rövidített német nyelvű változatát Marx a „Neue Oderzeitung"-nak is megküldi, amely „A legutóbbi krími eseményekről" címmel március 26-án közli.

március 28 Marx a parlamenti vizsgáló bizottságnak a krími brit hadsereg katasztrofális helyzetéről tett megállapításaival kapcsolatban élesen bírálja az angol hadügyet. A tudósítás a „Neue Oderzeitung"-ban március 31-én jelenik meg „A vizsgáló bizottság", másik változata pedig a „New York Daily Tribune"-ban április 14-én „A brit hadsereg" címmel.

kb. március 30 Engels „A háború fejleményei" c. cikkében értékeli a szevasztopoli orosz védőberendezések magas színvonalát; a cikk a „Tribune"-ban április 17-én, német nyelvű változata a „Neue Oderzeitung"-ban „A krími helyzetről" címmel április 2-án jelenik meg.

március 30 Marx megírja Engelsnek, hogy az orvos nem bízik többé Edgar felépülésében; köszönetet mond barátjának együttérzéséért és azért, hogy ezekben a Marx számára oly nehéz időkben helyette ő írja a cikkeket.

április 6 Marx nyolcesztendős fia, Edgar meghal. Marx értesíti Engelst, hogy szeretné feleségét rövid időre Manchesterbe vinni.

április 10 Marx a „Tribune" számára megírja „A franciaországi és angliai kilátások" c cikket, amelyet a lap április 27-i száma közöl A cikkben Marx a krími háborúval kapcsolatban elemzi a két ország gazdasági és politikai helyzetét és a proletariátus feladatait. – Engels levélben meghívja a Marx-házaspárt Manchesterbe.

kb. április 14 Engels „A napóleoni »Moniteur«-cikk bírálata" c cikkében (a „Neue Oderzeitung" április 17-i számában jelenik meg) rámutat III. Napóleon és tábornokai hadvezéri alkalmatlanságára. A cikk angol nyelvű változata „Napóleon védekezése" címmel április 30-án jelenik meg a „New York Daily Tribune"-ban

kb. április 15 Engels megírja a „Neue Oderzeitung" számára „A március 23-i osszecsapás" c. katonai áttekintését (április 18-án jelenik meg); a cikk angol nyelvu változatát a „New York Daily Tribune" április 30-án közli „Szevasztopol ostroma" címmel.

kb. április 17 Engels pánszlávellenes cikkeket küld a „Neue Oderzeitung"-nak és a „New York Daily Tribune"-nak, amelyekben leleplezi, mennyire reakciósak a cári Oroszország hegemóniája alatti szláv egyesulésre irányuló törekvések. A „Neue Oderzeitung"-ban április 21-én és 24-én jelennek meg a cikkek „Németország és a pánszlávizmus" címmel, a „New York Daily Tribune"-ban pedig eltorzított formában „Az európai harc" és „Ausztria gyengesége" címmel május 5-én es 7-én – Marx az „Oderzeitung"-nak szánt cikk kísérőlevelében figyelmezteti Elsnert, a lap szerkesztőjét Bruno Bauer oroszbarát propagandájára.

április 18– kb. május 6 Marx es felesege Manchesterben tartozkodnak. Erre az időre Dronke vállalja, hogy Marx helyett tudósításokat kuld a „Neue Oderzeitung"-nak, de ígéretét nem váltja be

május 7–21 Marx a polgári kereskedelmi és penzugyi korok fokozódó reformagitációját ismertetve a kovetkező cikkeket irja a „Neue Oderzeitung" számára: „Az agitációk történetéhez", „A »Morning Post« Poroszország ellen – A whigek és a toryk jelleme", „Felsőházi ulés", „A parlamenten kívuli izgatottság" és „A reformmozgalomhoz" A City-reformerek megalkuvó politikájának lényegét feltáró cikkek majus 10-én, 18-án, 19-én és 24-én jelennek meg a „Neue Oderzeitung"-ban

kb. május 8 és kb. május 11 Engels megírja „Szevasztopol ostroma" és „A krími hadjárat" c. tudósításait, amelyek május 11-én és 14-én jelennek meg a „Neue Oderzeitung"-ban; az angol nyelvű változatokat „Szevasztopolból" és „Az új krími hadmozdulat" címmel a „New York Daily Tribune" május 28-i és 29-i számai közlik

legkésőbb május 16 Marx felkéri Elsnert, hogy keressen németországi kiadót Engels tervbe vett pánszlávellenes brosúrája számára. Elsner közli Marxszal, hogy a kiadók mind elhárították kérését, „mert kétségkívul attól félnek, hogy forradalmár hírbe kerulnek". – A Tucker által kiadott „Political Fly-Sheets" (Politikai ropiratok) c. gyujteményes kotet közli Marx „Lord Palmerston" c. cikksorozatának néhány, a „New York Daily Tribune"-ban és a „People's Paper"-ben megjelent cikkét

május 19 Marx „Pénzugyek" címmel az angliai pénzugyi válság kiéleződését elemzi; a cikk május 22-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban

kb. május 21 Engels katonai áttekintést ír „A krími háború" címmel, amely június 8-án jelenik meg a „New York Daily Tribune"-ban.

május 24 Marx felhasználja Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára írt „Az új francia főparancsnok" c. katonai áttekintését (a „Tribune" június 12-i száma közli) „Előjáték Lord Palmerstonnál – A legutóbbi krími események alakulása" c. tudósításához, amely május 29-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

május 26–június 1 A Palmerston-kormány külpolitikájával foglalkozó parlamenti vitákat taglalva Marx megírja „A parlamenti reform – A bécsi konferencia megszakítása és folytatása – Az úgynevezett irtóháború", „Disraeli indítványa", „A parlamentből – Vita Disraeli indítványa fölött", valamint „Palmerston legutóbbi beszédének bírálatához" c. cikkeit, amelyekben bemutatja a különböző angol pártok és csoportok magatartását a krími háborúval kapcsolatban. A cikkek május 30-án és 31-én, illetve június 1-én és 4-én jelennek meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

június 5 Marx megírja „A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság" c. cikkét, amely június 8-án jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban. A cikkben rámutat a chartisták programjának jelentőségére és arra, hogy e program megvalósítása Anglia munkásosztálya számára megnyitná a hatalom meghódításának útját.

június 6–9 Marx „Parlamenti események – A háború vagy béke kérdéséről" és „A nagy parlamenti vita" címmel folytatja angol parlamenti tudósításait; ezeket a cikkeket a „Neue Oderzeitung" június 9-én és 12-én közli.

kb. június 8 Engels „A Krímből" címmel cikket ír a „New York Daily Tribune"-nak, amely azt június 23-án közli. A cikk német nyelvű változata „A krimi események bírálatához" címmel jelenik meg június 11-én a „Neue Oderzeitung"-ban.

kb. június 12 Engels „Szevasztopol" c., a „New York Daily Tribune"-ban június 29-én megjelent írásában rövid áttekintést ad az erődépítés fejlődéséről. A német nyelvű változat „A krími vállalkozások bírálata" címmel június 15-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

kb. június 15 Engels „Napóleon haditervei" c., a „New York Daily Tribune" július 2-i számában megjelenő cikkében rámutat arra, hogy a szövetségesek a „helyi célokért folytatott helyi háború" tervével meg akarják akadályozni a krími háború átalakulását a népek háborújává Európa reakciós kormányai ellen. Marx ezt az anyagot a „Neue Oderzeitung" számára írt „Layard javaslatának vitájához – A krími háború" és „A helyi háború – A közigazgatási reform vitája – A Roebuck-bizottság jelentése stb." c., június 19-én és 23-án megjelent tudósításaiban is felhasználja.

legkésőbb június 15 Dana, a „New York Daily Tribune" szerkesztője felkéri Marxot, hogy írjon a „Putnam's Monthly" c. haladó New York-i folyóirat számára ismertetést az európai hadseregekről; a cikket Engels írja meg Marx helyett, aki az anyaggyűjtésben segédkezik.

június 19 Marx „Politikai furcsaságok" c. cikkében leleplezi Anglia és Franciaország uralkodó osztályainak a krími háborúban követett ellenforradalmi céljait. A cikk a „New York Daily Tribune" július 10-i számában jelenik meg.

június 19 után Schily német forradalmár emigráns Párizsból írt levelében többek nevében sürgeti Marxot, hogy mielőbb tegye közzé politikai gazdaságtani művét.

június 24 Marx Wilhelm Liebknechttel együtt részt vesz egy Hyde Park-i tömegtüntetésen, amely a vasárnapi kereskedelem betiltása ellen irányul. Marx „Egyházi agitáció – Tüntetés a Hyde Parkban" c. tudósításában, amelyet június 28-án közöl a „Neue Oderzeitung", számol be a tüntetésről. Hangsúlyozza a megmozdulás tömegjellegét és a chartisták aktív szerepét.

június 27–kb. július 3 Marx a British Museum könyvtárában anyagot gyűjt Engels számára a spanyol és a nápolyi hadseregről, az „Európa hadseregei" c. cikksorozatban való felhasználásra.

kb. június 29 Engels elküldi Marxnak „Szevasztopolból" c., a „New York Daily Tribune"-nak szánt cikkét, amely július 12-én jelenik meg. Német nyelvű változatát „A krími eseményekről" címmel július 2-án közli a „Neue Oderzeitung".

június vége–július eleje Engels befejezi „Európa hadseregei" c. cikksorozatának első részét, amely a „Putnam's Monthly" augusztusi számában jelenik meg.

július 1 Marx részt vesz a vasárnapi kereskedelem betiltása ellen szervezett második Hyde Park-i tüntetésen; csak véletlen folytán kerüli el a letartóztatást. „A vasárnapi ünnepnap megszigorítása miatti izgatottság" c., a „Neue Oderzeitung"-ban július 5-én megjelent tudósításában leleplezi a londoni rendőrség brutális magatartását a tüntetőkkel szemben.

kb. július 6 Engels a „New York Daily Tribune" számára tudósítást ír a szövetségesek Szevasztopol ellen intézett június 18-i sikertelen rohamáról; cikkét a lap július 21-i száma közli „A szövetségesek legutóbbi veresége" címmel. A cikk német nyelvű változata két részben a „Neue Oderzeitung" július 9-i, illetve 11-i számában jelenik meg „Összetűzések a rendőrség és a nép között – A krími eseményekről" és „A június 18-i rohamról" címmel.

július 11–20 Az új kabinetválsággal és Russell lemondásával kapcsolatban Marx több cikket ír az angol parlamentben folyó vitákról. Néhányat kiegészít Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára írt katonai áttekintéseivel. A cikkek – „A parlamentből – Roebuck és Bulwer indítványai", „A parlamentből – Bulwer indítványa – Az ír kérdés", „Russell lemondása – A krími ügyekről", „Russell lemondása", „A parlamentből", „A parlamentből – A hadszíntérről" – a „Neue Oderzeitung" július 14-i, 16-i, 17-i, 20-i, 21-i és 23-i számaiban jelennek meg.

július 17 Marx közli Engelsszel a Kommunisták Szövetségének Amerikába emigrált hajdani tagjairól és más német forradalmár emigránsokról kapott értesüléseit.

július 17 után Marx feleségével, aki még nem heverte ki a fia halála okozta megrázkódtatást, és leányaival a London melletti Camberwellbe költözik. A házat Imandt, a Kommunisták Szövetségének egykori tagja bocsátja Marxék rendelkezésére, amíg ő Skóciában tartózkodik.

július 25–augusztus 12 Marx megírja „Lord John Russell" c. pamfletjét, amelyben a whigek e jellegzetes képviselőjének alakján keresztül bírálja az uralkodó angol oligarchia politikáját a XIX. század első felében. A pamflet július 28. és augusztus 15. között jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban, rövidített változatát augusztus 28-án közli a „New York Daily Tribune".

július vége Engels befejezi „Európa hadseregei" c. cikksorozatának második részét, amely a „Putnam's Monthly" szeptemberi számában jelenik meg.

augusztus 13 Marx „A lengyel gyűlés" c. cikkében, amely augusztus 16-án jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban, rávilágít a Palmerston-kormány provokációs politikájára a lengyel nemzeti mozgalommal kapcsolatban és elítéli a lengyel emigráció konzervatív nemesi-monarchista szárnyának magatartását.

augusztus 15 Marx „A krími hadjárattal kapcsolatos osztrák politika bírálatához" c. cikkében, amely augusztus 18-án jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban, az angol parlamenti vitákkal kapcsolatban leleplezi a szövetséges hatalmak kettős játékát. A cikk angol nyelvű, bővített változata „Ausztria és a háború" címmel a „New York Daily Tribune" szeptember 13-i számában jelenik meg.

augusztus 17 és 18 Marx a „Neue Oderzeitung" számára megírja „Az Oroszország elleni angol–francia háború" c. cikkét (a lap augusztus 20- és 21-i számában jelenik meg), amelynek alapjául Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára írott, „A háború" címmel szeptember 1-én közölt katonai áttekintése szolgált.

kb. augusztus 31 Engels „A Csornaja melletti ütközet" címmel tudósítást küld a „New York Daily Tribune"-nak (a lap szeptember 14-i számában jelenik meg); a cikk német nyelvű változata ugyanazon címmel szeptember 3-án és 4-én jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban.

szeptember Engels befejezi „Európa hadseregei" c. cikksorozatának harmadik és utolsó részét, amely a „Putnam's Monthly" decemberi számában jelenik meg.

szeptember 1 Marx értesíti Engelst Dana újabb javaslatáról, hogy a „Putnam's Monthly" számára írjon tanulmányt a modern hadviselés fejlődéséről.

szeptember 6 Dr. Roland Daniels orvosnak, a kölni kommunista per egyik vádlottjának halála alkalmából Marx részvétét fejezi ki az özvegynek; felhívja Engelst és Wilhelm Wolffot ugyanerre. „Tapasztalatból tudom – írja –, mennyire jólesnek a barátok levelei ilyenkor." Közli Engelsszel, hogy Danielsről, akit a proletariátus élharcosának, a porosz rendőri aljasságok áldozatának nevez, nekrológot akar írni a „New York Daily Tribune"-ba, a német–amerikai sajtóban pedig gyászjelentést akar közzétenni a maga, Engels, Freiligrath és Wilhelm Wolff aláírásával.

kb. szeptember 8 A Charles Napier angol tengernagy és Graham, az admiralitás első lordja között a szövetségesek 1854-es keleti-tengeri hadműveleteiről folytatott levélváltással kapcsolatban Marx cikket ír „Egy újabb brit leleplezés" címmel; a cikk a „New York Daily Tribune" szeptember 24-i számában jelenik meg.

szeptember 8 után Engels időrendi feljegyzéseket készít a krími háború legfontosabb eseményeiről.

szeptember 11 Marx válaszol Elsnernek a „Neue Oderzeitung" pénzügyi nehézségeit feltáró levelére és kijelenti, hogy honorárium nélkül is szívesen dolgozik a lapnak. – Marx a legújabb távirati jelentések alapján átjavítja Engelsnek a „New York Daily Tribune" számára „Szevasztopol eleste" címmel írott tudósítását, amely azután szeptember 28-án jelenik meg; a cikk német nyelvű változatát a „Neue Oderzeitung" „Szevasztopol bevételéhez" címmel szeptember 14-én közli. – Marx „O'Connor temetése" c., szeptember 15-én a „Neue Oderzei-

tung"-ban megjelenő cikkében beszámol arról, hogyan búcsúztak a londoni munkások az egykori chartista vezértől

szeptember 12 Marx Camberwellből Manchesterbe utazik Engelshez

kb. szeptember 14 Engels „Krími kilátások" c., a „New York Daily Tribune"-ban október 1-én megjelenő cikkében az erődoknek és a tábori hadseregeknek a modern háborúkban betoltott szerepéről ír. A cikk német nyelvu változatát a „Neue Oderzeitung" „A krími eseményekhez" címmel szeptember 18-án kozli.

szeptember 24 — október 4 Marx „A kereskedelmi és pénzugyi helyzet" és „A Francia Bank – A Krímbe kuldott erősítések – Az új tábornagyok" c. cikkeiben rámutat a kozelgő franciaországi pénzugyi válság tuneteire. Cikkei szeptember 28-án és október 8-án jelennek meg a „Neue Oderzeitung"-ban

szeptember 28 Engels osszefoglaló tudósítást ír Szevasztopol bevételéről a „New York Daily Tribune" számára, amely azt október 13-án kozli „A háború nagy eseménye" címmel. A cikk német nyelvú változata október 4-én „Szevasztopol megrohamozásához" címmel jelenik meg a „Neue Oderzeitung"-ban

október 2 Marx „A hivatalos pénzugyi jelentés" c., a „Neue Oderzeitung"-ban október 6-án megjelenő cikkében bírálja az angol kormány adópolitikáját és megcáfolja az angol polgári sajtó állításait, amelyek szerint az angol dolgozók jóléte emelkedóben van.

kb. október 6–10 Marx két levelet kap Elsnertől, amelyekben arra kéri, hogy ne kuldjon tobb cikket a „Neue Oderzeitung"-nak, mert a lap hamarosan megszunik Marx az első level kézhezvétele után beszuntetı tudósításait

kb. október 19 Engels a „New York Daily Tribune" számára megírja „A háboru menete" c. katonai áttekintését, amely a lap november 5-i számában jelenik meg.

november első fele Marx és Engels találkoznak kozos barátjukkal, Georg Weerth proletárkoltóvel aki átmenetileg Manchesterben tartózkodik

november eleje Danának írott levelében Marx új feltételeket szab a „New York Daily Tribune"-ban való további kozremukodését illetően. Dana elfogadja Marx javaslatát, melynek értelmében hetenként két cikket kuld a lapnak, cikkenként 10 dollár honorariumért.

kb. november 2 Engels „Az orosz hadsereg" c. cikkében, amely a „New York Daily Tribune" november 16-i számában jelenik meg, rámutat a cári Oroszország gazdasági elmaradottságának és reakciós politikai rendszerének az orosz hadseregre gyakorolt kihatására.

november 8 Marx megírja Elsnernek, hogy megkapta leveleit a „Neue Oderzeitung" kozeli megszuneséről es ezért nem kuldott tobb cikket Méltatja a lapnak a németországi politikai reakció korulményei kozott kifejtett tevékenységét. Beszámol arról, hogy az angol hatóságok Jersey szigetén hogyan uldozik a politikai emigránsokat.

november 17 és 1856 januar 5 Az urquhartisták „Sheffield Free Press" c. lapja utánnyomásban kozli Marx 1853-ban megjelent két Palmerston-cikkét; az első cikk a Sheffieldben kiadott „Free Press Serials" kulonlenyomataként jelenik meg mint a 4A sz. kiadvány

december eleje Marx Manchesterbol visszatér Londonba

december 12 Engels tájékoztatja Marxot a manchesteri textilmunkások sztrájkjáról.

december12–1856 január Marx Engelsnek írott leveleiben beszámol arról, hogy több ízben találkozott Edgar és Bruno Bauerral; bírálja idealista nézeteiket, élesen elítéli Bruno Bauernak a munkásmozgalomra vonatkozó lenéző kijelentéseit.

kb. december 24–1856 január eleje Engels londoni rokonainál vendégeskedik, és csaknem állandóan együtt van Marxszal.

kb. december 28 Marx „Hagyományos angol politika" c. cikkében történelmi példákkal bizonyítja a whigeknek a cárizmust kiszolgáló külpolitikáját. A cikk a „New York Daily Tribune" 1856 január 12-i számában jelenik meg.

december 29–1856 február 16 A londoni urquhartisták „Free Press" c. lapja utánnyomásban közli Marxnak a „People's Paper"-ben megjelent „Lord Palmerston" c. teljes cikksorozatát, sőt a „Free Press Serials" 5. sz. különlenyomataként is kiadják.

1856

január–április Engels pánszlávellenes cikksorozaton dolgozik a „New York Daily Tribune" számára; a szlávok történelmének és kultúrájának irodalmát tanulmányozza. New Yorkba kuldott cikkeit a lap nem kozli.

január első fele Marx a dunai fejedelemségekkel és Svédországgal foglalkozó cikkeket küld a „New York Daily Tribune"-nak; a lap nem kozli ezeket.

kb. január 11 Engels „A háború Ázsiában" címmel cikket ír a „New York Daily Tribune"-nak azzal kapcsolatban, hogy orosz csapatok 1855 novemberében elfoglalták Karsz erődjét. Megvizsgálja a torok hadsereg vereségének okait és értékeli az oroszok sikerét. Írása a lap január 25-i számában jelenik meg.

kb. január 18 Engels „Az európai háború" c. cikkében összefoglalja a krími háború néhány eredményét; hangsúlyozza, e háború nem vált Európa demokratikus átalakításáért és az elnyomott nemzetek felszabadításáért folyó háborúvá. Írása a „New York Daily Tribune" február 4-i számában jelenik meg.

január 18 Marx elküldi Engelsnek az Urquhart lapjában, a „Free Press"-ben január 19-én megjelent „The Chartist Correspondence" (A chartista levelezés) c. közleményt. Urquhart az itt kozzétett levelei alapján, mint Marx megjegyzi, „angol rendőrügynoknek bizonyul".

február–április Marx a British Museum konyvtárában a XVII. század végéről és a XVIII. század első feléből való diplomáciai okmányokat, pamfleteket és történelmi értekezéseket tanulmányoz az angol–orosz kapcsolatokra vonatkozóan. Ezek alapján tanulmányt szándékozik írni a XVIII. század diplomáciájának történetéről.

február 7–8 Marxnak írott levelében Engels részletesen elemzi Franciaország belpolitikai helyzetét; hangsúlyozza a proletariátus, a diákság és a katonaság fokozódó antibonapartista hangulatát. Marx Engels február 7-i levelét felhasználva írja meg „Az amerikai konfliktus – Franciaországi ügyek" c. cikkét, amely a „New York Daily Tribune" február 25-i számában jelenik meg.

kb. február 25–28 Gustav Levy a dusseldorfi munkások képviseletében Londonba érkezik és tájékoztatja Marxot a solingeni, iserlohni, elberfeldi és más városokbeli munkások novekvő forradalmi hangulatáról. Marx figyelmezteti Levyt, hogy „Párizs, Bécs vagy Berlin kezdeményezése nélkul" a pusztán helyi jellegű Rajna-vidéki felkelés elhamarkodott lenne, ha azonban „Párizs megadja a jelt, akkor minden körulmények kozott mindent meg kell kockáztatni". Levy néhány kompromittáló tényt kozol Marxszal Lassalle tevékenységéről és magánéletéről, amelyek kiváltották a munkások felháborodását. Marx azt tanácsolja Levynek, hogy „továbbra is tartsák szemmel emberuket", ám egyelőre ne lépjenek fel nyilvánosan ellene.

február vége–március első fele Marx a szláv népek történetére vonatkozó irodalmat tanulmányozza a British Museumban. Engelsnek írott leveleiben kritikailag értékel egyes szlavisztikai műveket, így Dobrovsky, Hefíter és Eichhoff munkáit. Francia fordításban olvassa az „Igor-ének"-et és rendel Engels számára egy példányt.

március 5–7 Marx és Engels levélben megvitatják a Rajna-vidéki munkásmozgalomról Levytől kapott információikat. Lassalle-ra vonatkozólag arra a kovetkeztetésre jutnak, hogy viselkedése fokozott bizalmatlanságra ad okot.

március vége–április Marx tanulmányozza a Karsz elestéről kiadott Kékkonyvben nyilvánosságra hozott diplomáciai okmányokat és megírja „Karsz eleste"c. munkáját, amelyben leleplezi, hogyan akadályozta meg az angol és a francia kormány a „szovetséges" Torokországot a város felmentésében. Az eredetileg a „New York Daily Tribune"-nak szánt és e lapban április 8-án kozolt írást megmutatja Ernest Jonesnak. Jones a cikkben foglaltakat fel akarja használni a munkások számára a St. Martin's Hallban tartandó előadásához, március 29-én pedig bejelenti a „People's Paper"-ben, hogy a lap kozolni fogja Marx írását. A „Karsz eleste" jelentősen kibővítve négy részben, április 5-, 12-, 19- és 26-án jelenik meg a „People's Paper"-ben. A „People's Paper"-beli cikkeket Marx a „Free Press"-nek és a „Sheffield Free Press"-nek kuldott tudósításaihoz is felhasználja; e lapok május 3-án jelentetik meg írásait.

április első fele Marx tobbszor találkozik Karl Schapperral, aki felismerte, hogy hibás volt a Kommunisták Szovetségének kettészakadásakor elfoglalt szektás, kalandor álláspontja és frakciós tevékenysége.

kb. április 1 Marx „A Kis Bonaparte Franciaországa" c. cikkében leleplezi a második császárság kormányrendszerét. Írása április 5-én jelenik meg a „People's Paper"-ben és április 14-én a „New York Daily Tribune"-ban.

legkésőbb április 10 Marx levelet kap Düsseldorfból Levytől, aki beszámol arról, hogy találkozott Johann Miquellel, a Kommunisták Szovetségének egykori tagjával; Levy nem ért egyet Miquel kompromisszumos felfogásával a burzsoáziával szemben a forradalomban kovetendő proletár álláspontot illetően, es Marx véleményét kéri ebben a kérdésben.

április 14 A „People's Paper" szerkesztőségének meghívására Marx részt vesz a chartista lap alapításának negyedik évfordulóján rendezett unnepségen. Mint első szónok beszédet mond a proletariátus világtörténelmi kuldetéséről. A beszédet, amely a „People's Paper" április 19-i számában jelenik meg, a 12. kotetben kozoljuk.

április 15 Marx „Poroszország" címmel cikket ír Poroszország gazdasági és belpolitikai helyzetéről (a „New York Daily Tribune" május 5-i számában jelenik meg). Írásában felhasználja az Engels április 14-i levelében kapott adatokat.

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABDUL-MEDZSID (1823–1861) – török szultán 1839–1861. – *124 133 396 398 477–478 569 594 597 599–600 606* (37 70)

ABERDEEN, George Hamilton Gordon, Earl of (1784–1860) - angol politikus, tory, 1850-től a peelisták vezére; 1828–30, 1841–46 külügyminiszter, 1852–55 a koalíciós kormány miniszterelnöke. – *4–5 7–9 19–20 22 25–29 37 39 49 57 65–66 77 80–81 85 133 242 246 255 274 304 356–358 360 366 399 616* (13 45)

ACLAND, James (1798–1876) – angol politikus, szabadkereskedő; 1855-ben a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság egyik szervezője. – *217*

ADAIR, Robert Alexander Shafto – angol ezredes, a parlament tagja. – *359*

Addington *lásd* Sidmouth

Advertiser *lásd* The Morning Advertiser

AIREY, Richard, Baron (1803–1881) – angol tábornok; 1854–55 főszállásmester a Krímben. – *618*

AISZKHINÉSZ (i. e. kb. 389–314) – görög politikus, szónok; az athéni makedón párt vezére, a rabszolgatartó oligarchia híve. – *109*

ALBERONI, Giulio (1664–1752) – spanyol államférfi, bíboros; 1714–19 V. Fülöp király első minisztere. – *63*

ALBERT Francis Charles Augustus Emmanuel, szász-koburg-gothai herceg (1819–1861) – Viktória angol királynő férje (Prince Consort). – *289–291 294–295 313–314 331 548*

Algír királya *lásd* Napoléon-Eugène-Louis-Jean-Joseph

ALLONVILLE, Armand-Octave-Marie d' (1800–1867) – francia tábornok; 1854–55 hadtestparancsnok a Krímben. – *549*

ALSAGER, Thomas Massa (1779–1846) – 1817–46 a „Times" munkatársa és pénzügyi vezetője. – *154*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségüket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

ALTHORP, John Charles Spencer, Viscount (1782–1845) – angol politikus, a parlament tagja, a whigek egyik vezére a parlamenti reformért folytatott harc idején; 1830, 1831–34 kincstári kancellár. – *379–380*

Angol király *lásd* Vilmos, IV.

Angol királynő *lásd* Viktória

ANNA, Stuart (1665–1714) – angol királynő 1702–1714. – *97*

»*The Argus*« (Árgus), Melbourne. – *99*

ARGYLL, George John Douglas Campbell, Duke of (1823–1900) – angol politikus, peelista, majd liberális; több ízben főpecsétőr, 1855–58, 1860 főpostamester; 1868–74 az indiai ügyek minisztere. – *84*

ARKHIMÉDÉSZ (i. e. kb. 287–212) – görög matematikus és fizikus. – *317*

ARNIM, Ludwig Achim von (1781–1831) – német költő, a heidelbergi romantikus iskola egyik képviselője. – *614* (368)

– *Isabella von Ägypten. Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe* (Egyiptomi Izabella. V. Károly császár első ifjúkori szerelme). – *614* (368)

Ashley *lásd* Shaftesbury

ASTER, Ernst Ludwig von (1778–1855) – porosz tábornok; az erődök főfelügyelője, a mérnökkar és az utászok parancsnoka; 1827-től a porosz államtanács tagja. – *278 432–433*

AUBER, Daniel-François-Esprit (1783–1871) – francia zeneszerző; *lásd még* Scribe. – (150)

AUMALE, Henry-Eugène-Philippe-Louis d'Orléans, duc d' (1822–1897) – Lajos Fülöp francia király fia; részt vett Algéria meghódításában. – *141*

AUTEMARRE, d' – francia tábornok; 1855-ben hadtestparancsnok a Krímben. – *536*

B

BABBAGE, Charles (1792–1871) – angol matematikus, mechanikus és közgazdász. – *263* – *On the Economy of Machinery and Manufactures* (A gépi berendezés és a manufaktúrák gazdaságosságáról), London 1832. – *263*

BACKHOUSE, John (1772–1845) – 1827–42 angol külügyminiszterhelyettes. – *59*

BAILLIE, Henry James – az angol parlament tagja, tory. – *234*

BAKEWELL, R. Hall – angol katonaorvos; 1855-ben egy krími tábori kórházban dolgozott. – *488*

BALLANTINE, William (1812–1887) – angol jogász. – *340*

BALZAC, Honoré de (1799–1850) – francia realista regényíró. – *68*

BANDIERA testvérek: Attilio (1817–1844) és Emilio (1819–1844) – az olasz nemzeti szabadságmozgalom résztvevői; 1844-ben felkelés szervezésének kísérletéért kivégezték őket. – *288 507* (50)

BANKS – londoni rendőrfelügyelő. – *317 335*

BARAGUAY D'HILLIERS, Achille, comte (1795–1878) – francia tábornok, bonapartista; 1854-től marsall, 1853–54 konstantinápolyi nagykövet, 1854-ben a Keleti-tengerre küldött francia expedíciós hadtest parancsnoka. – *239*

BARBES, Armand (1809–1870) – francia forradalmár, kispolgári demokrata; a júliusi monarchia idején az Évszakok Társasága nevű titkos szervezet egyik vezetője, 1839-ben felkelési kísérletben való részvételért életfogytiglani börtönre ítélik; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, Ledru-Rollin politikáját támogatja; az 1848 máj. 15-i események résztvevőjeként megint életfogytiglanra ítélik, 1854-ben amnesztiát kap és emigrál. – *153* (174)

BARING, Sir Francis Thornhill (1796–1866) – angol politikus, a parlament tagja, whig; 1839–41 kincstári kancellár, 1849–52 az admiralitás első lordja. – *61 244–245 262 273*

BARNES, Thomas (1785–1841) – 1817–41 a „Times" kiadója. – *154*

BARRINGTON, William Wildman Shute, Viscount (1717–1793) – angol politikus, tory; 1755–61, 1765–78 hadügyi államtitkár (Secretary at War). – *98*

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője; 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *195 580* (83)

BATES, Robert Meakin (szül. kb. 1791) – angol bankár. – *322–323*

BÁTHORY István (1533–1586) – erdélyi fejedelem 1571–1575, lengyel király 1576–1586. – *300*

BEALES, Edmond (1803–1881) – angol jogász, polgári radikális; 1855-ben a parlamenti reform előharcosa, az amerikai polgárháború idején az északiakat támogató Brit Felszabadítási Társaság tagja, 1865–69 a Reformliga elnöke. – *130*

BEATSON, William Ferguson – angol tábornok; 1854-ben egy török lovasalakulat parancsnoka a Dunánál, később a Krímben. – *588 591 595*

BEBUTOV, Vaszilij Oszipovics, herceg (1791–1858) – orosz tábornok; a kaukázusi hadsereg parancsnoka a krími háborúban. – *567 592*

BEDEAU, Marie-Alphonse (1804–1863) – francia tábornok és politikus, polgári republikánus; részt vett Algéria meghódításában és a párizsi júniusi felkelés leverésében; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzik. – *119*

BEDFORD – angol arisztokrata család. – *210 375 380*

BEDFORD, John Russell, Duke of (1766–1833) – angol arisztokrata, Lord John Russel apja. – *380*

BELLINI, Vincenzo (1801–1835) – olasz zeneszerző. – (212)
– *La Somnambula* (Az alvajáró). – *307* (212)

BENTLEY – ausztráliai szállodatulajdonos. – *98–99*

BERG, Fjodor Fjodorovics (1793–1874) – orosz tábornok, majd vezértábornagy; 1855–63 a finnországi orosz csapatok főparancsnoka és Finnország főkormányzója, 1863-ban Lengyelország helytartója. – *364*

BERKELEY, Francis Henry Fitzhardinge (1794–1870) – angol liberális politikus, a parlament tagja. – *370*

BERKELEY, Sir Maurice Frederick Fitzhardinge (1788–1867) – angol tengernagy és politikus, a parlament tagja, whig; 1833–39, 1846–57 az admiralitás lordja. – *31 289*

BERNADOTTE, Jean-Baptiste-Jules (1763–1844) – francia marsall, 1810-től XIII. Károly svéd király fogadott fia; XIV. Károly János néven svéd király 1818–1844; 1813-ban részt vett az I. Napóleon elleni háborúban. – *460*

BERNAL OSBORNE, Ralph (1808–1882) – angol politikus, a parlament tagja, liberális (Mayfair-radikális); 1852–58 az admiralitás titkára. – *1 31 35* (52)

Biblia. – 251 315 392 (29 187 205 222 257)

Birmingham Conference. Report of Committee on the Danish Treaty (Birminghami konferencia. Bizottsági jelentés a dán szerződésről), London 1855. – (261)

Birmingham Conference. Report of Committee on the proposed Bases of Pacification known as „The four Points" (Birminghami konferencia. Bizottsági jelentés a békekötés „Négy pont" néven ismeretes javasolt alapjairól), London 1855. – (261)

»*The Birmingham Daily Press*« (Birminghami Napi Sajtó). – *393*

»*The Birmingham Journal and Commercial Advertiser*« (Birminghami Újság és Kereskedelmi Hirdető). – *575–576*

BIZOT, Michel (1795–1855) – francia tábornok, hadmérnök; 1854–55 a francia műszaki csapatok parancsnoka a Krímben. – *144*

BLIGH, James – a chartista mozgalom aktív résztvevője. – *317*

Blue Book *lásd* Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars

BODENSTEDT, Friedrich von (1819–1892) – német író, költő és fordító; a negyvenes években beutazta a Kaukázust, a Krímet és Kisázsiát. – *567* (331)

– *Die Volker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen. Ein Beitrag zur neuesten Geschichte des Orients* (A Kaukázus népei és szabadságharcaik az oroszok ellen. Adalékok Kelet legújabbkori történelméhez), 1–2. kot., Majna-Frankfurt 1848. – *567* (331)

BOLINGBROKE, Henry Saint-John, Viscount (1678–1751) – angol deista filozófus, a tory párt egyik vezetője. – *211*

Bomba király *lásd* Ferdinánd, II.

BONALD, Louis-Gabriel-Ambroise, vicomte de (1754–1840) – francia politikus és publicista; monarchista, az arisztokrácia és a klerikális reakció képviselője és teoretikusa. – *622*

BONAPARTE-OK – francia császári dinasztia 1804–1814, 1815 és 1852–1870. – *118 122 180 275 570*

Bonaparte *lásd* Napóleon, I. és Napóleon, III.

BONAPARTE, Jérôme (1784–1860) – I. Napóleon legifjabb öccse; Vesztfália királya 1807–1813; 1850-től Franciaország marsallja. – *141*

BONAPARTE, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Plon-Plon) (1822–1891) – Jérôme Bonaparte fia, III. Napóleon unokafivére; a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben, 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *109–110 114 118 120 122 140–141* (110 135)

BONIN, Eduard von (1793–1865) – porosz tábornok és politikus; 1852–*54*, 1858–59 hadügyminiszter; a krími háború alatt szövetséget akart létrehozni Poroszország és a nyugati hatalmak között. – *136*

BOSQUET, Pierre-Joseph-François (1810–1861) – francia tábornok, 1856-tól marsall; részt vett Algéria meghódításában, 1854–55 hadosztály-, majd hadtestparancsnok a Krímben. – *542*

BOURBONOK – francia uralkodóház 1589–1792 és 1814–1830; Spanyolországban 1700–1931, Nápoly-Szicíliában 1735–1860, Pármában 1748–1859. – *154* (115)

BOURQUENEY, François-Adolphe, comte de (1799–1869) – francia diplomata; 1841–44 követ és 1844–48 nagykövet Konstantinápolyban, 1853–56 követ és 1856–59 nagykövet Bécsben. – *2*

Boustrapa *lásd* Napóleon, III.

BOUVERIE, Edward Pleydell (1818–1889) – angol politikus, a parlament tagja, whig; 1855-ben kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhelyettes, 1855–58 a szegényügyi hivatal vezetője. – *331–332 352 356*

BOXER, Edward (1784–1855) – angol ellentengernagy; a krími háborúban a balaklavai kikötő parancsnoka. – *61*

BÖHM, von – osztrák tábornok; a krími háború idején az olmutzi erőd parancsnoka. – *494*

BRANCION, Adolphe-Ernest de (1803–1855) – francia katonatiszt; 1855-ben ezredparancsnok a Krímben. – *342*

BRATIANU, Dimitrie (1818–1892) – román politikus és publicista; részt vett az 1848-as havasalföldi forradalomban, 1848–59 emigrációban, 1867–68 közoktatásügyi miniszter, 1881-ben miniszterelnök. – *474*

BRENNAN – londoni rendőrfelügyelő. – *335*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabonatorvény-ellenes Liga egyik vezetője, több ízben miniszter; a hatvanas évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *80–82 131 154 175 194–195 224 234 236 274 360 379 382 469 548* (54 93 160)

BROUGHAM and Vaux, Henry Peter, Lord (1778–1868) – angol jogász, író és politikus; a whigek egyik vezetője, 1830–34 lordkancellár. – *310 380–381 391*

BROWN, Sir George (1790–1865) – angol tábornok; 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben. – *237*

BROWN, John – a „Cossack" angol gőzös egyik matrózа. – *308*

BRUAT, Armand-Joseph (1796–1855) – francia tengernagy; 1855-ben a fekete-tengeri flotta főparancsnoka. – *598*

BRUMMELL, George Bryan (1778–1840) – angol arisztokrata, pompakedveléséért a „Bean" (Piperkőc) gúnynevet kapta. – *475*

BRUNNOW, Ernst Philipp (Filipp Ivanovics), Baron (Graf) von (1797–1875) – orosz diplomata; 1840–54, 1858–60 londoni követ, 1860–74 londoni nagykövet. – *253 395*

BRUTUS, Marcus Junius (i. e. kb. 85–42) – római államférfi, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik kezdeményezője. – *8 346*

Brüsszeli emlékirat *lásd* De la conduite de la guerre d'Orient . . .

BULWER, Edward George, Lord Lytton (Bulwer-Lytton) (1803–1873) – angol író és politikus, whig, majd tory; a Derby-kabinet gyarmatügyi minisztere; romantikus történelmi regényeket írt. – *264 304 346 348–349 352 356–357 369* (191)
– *Eugene Aram, a Tale* (Eugene Aram, elbeszélés). – *264* (191)
– *The Last of the Barons* (Az utolsó báró). – *264* (191)

BUNSEN, Christian Karl Josias, Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista és teológus; 1842–54 londoni követ. – *136 137 341*

BUOL-SCHAUENSTEIN, Karl Ferdinand, Graf von (1797–1865) – osztrák politikus és diplomata; 1848–50 pétervári, 1851–52 londoni követ, 1852–59 miniszterelnök és külügyminiszter. – *2 138 174 247 357 398*

BURDETT, Sir Francis (1770–1844) – angol politikus, a parlament tagja, polgári radikális, majd tory. – *194 260 499*

BURGOYNE, Sir John Fox (1782–1871) – angol hadmérnök, tábornok, 1868-tól tábornagy; 1854–56 a szövetségesek krími haditanácsának tagja és a brit hadsereg műszaki csapatainak parancsnoka. – *64*

BURKE, Edmund (1729–1797) – angol liberális politikus és közgazdasági író. – *375 561* (241)

– *A Letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the Attacks made upon him and his Pension, in The House of Lords, by the Duke of Bedford and the Earl of Lauderdale, Early in the present Sessions of Parliament* (A tiszteletreméltó Edmund Burke levele egy nemes lordhoz azokról a támadásokról, melyeket ellene és nyugdíja ellen indított a Lordok Házában a jelenlegi ülésszak elején Bedford hercege és Lauderdale grófja), London 1796. – *375* (241)

BURNES, Sir Alexander (1805–1841) – angol katonatiszt; 1839–41 az angol kormány ügyvivője Kabulban. – *507* (304)

BUTLER, James Armar (1827–1854) – angol katonatiszt; 1854-ben részt vett Szilisztria védelmében. – *451*

BUTT, Isaac (1813–1879) – ír ügyvéd és liberális politikus, a parlament tagja; a hetvenes években egyik szervezője az írországi önkormányzatért (Home Rule) folytatott mozgalomnak. – *67*

BYRON, George Noël Gordon, Lord (1788–1824) – angol költő. – *25* (44)

– *English Bards and Scotch Reviewers* (Angol bárdok és skót bírálók). – *25* (44)

C

CALIGULA, Cajus Caesar Augustus Germanicus (12–41) – római császár 37–41; hírhedt volt kegyetlenségéről, pazarlásáról és kicsapongó életmódjáról. – *84* (94)

CAMBRIDGE, George William Frederick Charles, Duke of (1819–1904) – angol tábornok; a krími háborúban hadosztályparancsnok, 1856–95 az angol hadsereg főparancsnoka. – *156 158 160 570*

CAMOU, Jacques (szül. 1792) – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *502–503*

CANNING, Charles John, Earl of (1812–1862) – angol politikus, tory, majd peelista; 1853–55 főpostamester, 1856–62 indiai főkormányzó. – *80*

CANNING, George (1770–1827) – angol politikus és diplomata, tory; 1807–09, 1822–27 külügyminiszter, 1827-ben miniszterelnök. – *54–55 211 378*

CANROBERT, François-Certain (1809–1895) – francia tábornok, 1856-tól marsall, bonapartista; részt vett Algéria meghódításában; az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1854 szept.–1855 máj. a krími francia hadsereg főparancsnoka. – *119 122 145–146 164–165 167–168 170 180 184 196 198 205 225 229–230 233 236–239 266 279 415*

Canterbury érseke *lásd* Sumner

CANTILLON – francia altiszt I. Napóleon hadseregében; 1818-ban Wellington, a franciaországi angol megszálló hadsereg akkori főparancsnoka elleni merénylet kísérletéért bíróság elé állították, felmentették. – *202*

Cár *lásd* Miklós, I. és Sándor, II.

CARDIGAN, James Thomas Brudenell, Earl of (1797–1868) – angol tábornok, 1854-ben lovasdandárparancsnok a Krímben. – *133*

CARDWELL, Edward, Viscount (1813–1886) – angol politikus, a peelisták egyik vezére, későbbi liberális; 1852–55 kereskedelemügyi miniszter, 1859–61 az írországi ügyek minisztere, 1864–66 gyarmatügyi miniszter, 1868–74 hadügyminiszter. – *80 94 162*

CARLISLE – angol arisztokrata család. – *210*

CARNOT, Lazare-Nicolas-Marguerite (1753–1823) – francia matematikus, politikus és katonai szakértő, polgári republikánus; a francia forradalomban jakobinus, majd thermidorista; 1795-ben a direktórium tagja, 1800-ban Napóleon hadügyminisztere; Napóleon császárrá választását ellenezte, de 1814-ben Napóleon mellé állt; 1815-ben a Bourbonok elől Németországba menekült. – *278 590*

Cárnő *lásd* Katalin, II.

CARTWRIGHT, John (1740–1824) – angol publicista és politikus, polgári radikális; az általános választójogon alapuló parlamenti reform szószólója. – *260*

CASTELLANE, Esprit-Victor-Elisabeth-Boniface, comte de (1788–1862) – francia marsall, bonapartista, az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője. – *239*

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Lord, (1821-től) Marquess of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol politikus, tory; leverte az 1798-as ír felkelést, 1799–1801 az ír ügyek államtitkára, 1805–06, 1807–09 hadügyi és gyarmatügyi miniszter, 1812–22 külügyminiszter. – *135 297 378*

CATHCART, Sir George (1794–1854) – angol tábornok; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *133 442* (274)

– *Commentaries on the War in Russia and Germany in 1812 and 1813* (Megjegyzések az 1812-es és 1813-as oroszországi és németországi háborúról), London 1850. – *442* (274)

CATO, Marcus Portius sen. (i. e. 234–149) – római politikus és történetíró, az arisztokrácia kiváltságainak védelmezője. – *618* (131)

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter, jún.–dec. miniszterelnök; az alkotmányozó nemzetgyűlés által diktátori teljhatalommal felruházva a párizsi júniusi felkelést véres kegyetlenséggel nyomta el. – *239 580*

CECIL, Robert Arthur Talbot Gascoyne, (1868-tól) Marquess of Salisbury (1830–1903) – angol politikus, tory; konzervatív kabinetekben több ízben külügyminiszter és miniszterelnök – *360*

CHADS, Sir Henry Ducie (1788–1868) – angol tengernagy; 1854–55 hajórajparancsnok a Keleti-tengeren. – *510*

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Theodule (1793–1877) – francia tábornok, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyulés tagja; 1848 júniusa után a párizsi nemzetőrség és a párizsi helyőrség parancsnoka, az 1849 jún. 13-i tuntetés szétverésének egyik megszervezője; Louis Bonaparte riválisa; az államcsíny után száműzik. – *119 239 367*

CHESNEY, Francis Rawdon (1789–1872) – angol tábornok és utazó. – *421* (270)

– *Observations on the Past and Present State of Fire-Arms, and on the probable Effects in War of the new Musket*. . . (Megjegyzések a tuzfegyverek hajdani és mostani állapotáról és az új muskéta várható harci hatékonyságáról .), London 1852. – *421* (270)

CHEVALIER, Michel (1806–1879) – francia mérnök, közgazdász és publicista; a harmincas években Saint-Simon követője, majd szabadkereskedő és bonapartista; a „Journal des Débats" munkatársa. – *545–546*

CHRISTIE (1798–1855) – angol kapitány, kikötőmester, a balaklavai szállítószolgálat parancsnoka; amikor J. Graham állítólagos szolgálati mulasztások miatt haditörvényszék elé akarta állítani, meghalt. – *288 507*

Chronicle *lásd* The Morning Chronicle

CIALDINI, Enrico, duca di Gaeta (1811–1892) – olasz tábornok, 1855-ben a szárd hadtest egyik dandárának parancsnoka a Krímben. – *536*

The City . . . *lásd* Evans, David

CLANRICARDE, Ulick John de Burgh, Marquess of (1802–1874) – angol diplomata és politikus, whig; 1838–41 pétervári nagykövet, 1846–52 főpostamester. – *68 95 323*

CLARENDON – angol arisztokrata család. – *84*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, majd liberális; 1847–52 Írország alkirálya, 1848-ban az ír felkelés vérbe fojtója; 1853–58, 1865–66, 1868–70 külügyminiszter. – *8 20 49 64 84 101 106 137–138 245 309 314 357 386 390 398–399 477 479–480 495–496 587–591 593–594 596 598–616 618* (38)

CLARKE, Mary Anne (1776–1852) – Frederick Augustus yorki herceg kedvese; 1809-ben kirobbant korrupciós botránya tette hírhedtté. – *499*

CLAUSEWITZ, Karl von (1780–1831) – porosz tábornok, katonai író. – *432*

COBBETT, John Morgan (1800–1877) – angol ügyvéd és politikus, a parlament tagja, független liberális; W. Cobbett fia. – *128*

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus és publicista; konzervatív, majd a chartisták előfutára az általános választójogért és a dolgozók helyzetének megjavításáért vívott harcban. – *28 83 128 194 260 377 499*

COBDEN, Richard (1804–1865) – manchesteri gyáros, liberális politikus; szabadkereskedő, a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik megalapítója, a parlament tagja. – *131 194–195 224 264 273–274 382* (54 93 160)

COCHRANE, Thomas, Earl of Dundonald (1775–1860) – angol tengernagy, részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban; a parlament tagja. – *288 499*

CODRINGTON, Sir William John (1804–1884) – angol tábornok, 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben, majd 1855 nov. –1856 júl. a krími angol hadsereg főparancsnoka. – *541 618*

COLCHESTER, Charles Abbot, Baron (1798–1867) – angol tengernagy, a parlament tagja tory. – *309–310*

COLLETT, Collet Dobson – angol radikális újságíró. – *474*

COMBERMERE, Stapleton Cotton, Viscount (1773–1865) – angol tábornok, 1855-től tábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban, 1822–25 az írországi, 1825-ben az indiai csapatok főparancsnoka. – *548*

De la conduite de la guerre d'Orient. Expédition de Crimée. Mémoire adressé au gouvernement de S. M. l'Empereur Napoléon III. par un officier général (A keleti háború vezetéséről. A krími expedíció. Emlékirat, amelyet Őfelsége III. Napóleon császár kormányához intézett egy törzstiszt), Brüsszel 1855. – *104 109 114 118 122 178 180* (110)

CONGREVE, Sir William (1772–1828) – angol tuzértábornok és technikus, a róla elnevezett gyújtóroppentyú feltalálója. – *404*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *282 292–293 302 362 367 533 568 573* (197)

CONWAY, Henry Seymour (1721–1795) – angol tábornok és politikus, a parlament tagja, whig; 1793-tól tábornagy. – *378*

CORDOVA – spanyol dandártábornok. – *465*

CORMONTAIGNE, Louis de (kb. 1696–1752) – francia tábornok, hadmérnok; számos munkát írt az erődépítésről és a várostromokról. – *277*

»*Courier and Telegraph*« (Futár és Hírmondó), London – *295*

COURTOIS, Alphonse. – (315)
– *Des opérations de Bourse ou Manuel des fonds publics français et etrangers et des actions et obligations de sociétés françaises et étrangères négociés à Paris* (A tozsdeügyletekről, avagy kézikönyv francia és külföldi állampapírokról, valamint francia és külföldi társaságok Párizsban jegyzett részvényeiről és kötvényeiről), Párizs 1855. – *526* (315)

COWLEY, Henry Richard Charles Wellesley, Earl (1804–1884) – angol diplomata, 1852–67 párizsi nagykövet. – *600–601 603 612–613*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi, az angol polgári forradalom vezetője, Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658 – *130*

CSEODAJEV, Mihail Ivanovics (megh. 1859) orosz tábornok, 1812-ben részt vett az I. Napóleon elleni háborúban, 1849-ben a magyar forradalmat megtámadó cári sereg 4. hadtestének parancsnoka, a krími háborúban a Moldvát és Havasalföldet megszálló 6. hadtest és a tartalékgyalogság parancsnoka. – *12 18*

CURZON, Robert (1810–1873) – angol utazó és író; 1843–44 Erzerumban részt vett a Törökország és Irán közötti határ megállapításával foglalkozó tárgyalásokon. – *567* (331)
– *Armenia: A Year at Erzeroom, and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia* (Örményország: Egy év Erzerumban és Oroszországban, Törökország és Perzsia határain), 3. kiad., London 1854. – *567* (331)

CUSTINE, Adolphe, marquis de (1790–1857) – francia utazó és író. – *440* (272)
– *La Russie en 1839* (Oroszország 1839-ben), I–IV. kot., Párizs 1843. – *440* (272)

CZARTORYSKI, Adam Jerzy, herceg (1770–1861) – lengyel mágnás, I. Sándor cár barátja, 1804–06 orosz külügyminiszter, az 1830–31-es lengyel felkelés idején az ideiglenes kormány elnöke; a felkelés leverése után Párizsba emigrált, ahol a lengyel konzervatív-monarchista emigráció vezetője – *59 473* (290)

D

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London – *34 68 101 194 202 294 323 477 532 544* (50)

Dán király *lásd* Frigyes, VII.

DANTE ALIGHIERI (1265–1321) – olasz költő. – *359* (231)
– *La Divina Commedia* (Az istenі színjáték). – *359* (231)

DARKIN – londoni rendőrfelügyelő. – *335*

DASENT, Sir George Webbe (1817–1896) – angol újságíró, 1845–70 Delane vezetése alatt a „Times" munkatársa. – *154*

DAVID D'ANGERS, Pierre-Jean (1788–1856) – francia szobrász, baloldali republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban; az 1851 dec. 2-i államcsíny után számüzik, de hamarosan visszatér. – *576*

DAWKINS, Edward – angol diplomata, 1827–34 rezidens Görögországban. – *58*

DE BURGH (Delacour), John – Clanricarde és Josephine Handcock fia. – *95*

DELANE, John Thadeus (1817–1879) – angol újságíró, 1841–77 a „Times" szerkesztője. – *34 154*

DÉMOSZTHENÉSZ (i. e. 384–322) – görög politikus, szónok; a makedón uralom ellenzője, az athéni demokrácia híve. – *109–110*

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, (1851-től) Earl of (1799–1869) – angol politikus, 1835-ig whig, majd a toryk vezére, később a konzervatív párt egyik vezetője; 1852, 1858–59, 1866–68 miniszterelnök. – *19 22 25–26 33 35 39–40 49 67 88 112 152 154 172 211 214–215 217 304 352 382 394* (139)

DEVONSHIRE – angol arisztokrata család. – *210*

DEVONSHIRE, William George Spencer Cavendish, Duke of (1790–1858) – angol arisztokrata, a parlament tagja, liberális. – *131*

Diaries and Correspondence of James Harris. . . *lásd* Malmesbury, James Harris

DIBICS-ZABALKANSZKIJ (Gyibics), Ivan Ivanovics, (Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsch und Narden) gróf (1785–1831) – orosz vezértábornagy, az 1828–29-es orosz–török háborúban főparancsnok; 1831-ben a lengyel felkelést leverő cári csapatok főparancsnoka. – *443*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus és író, tory; a negyvenes években az „Ifjú Anglia" csoport tagja, később a toryk egyik vezetője; 1852, 1858–59 és 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök. – *1 8 19 21 23 33 35–36 39–40 63 65 67 85 149 211 234–236 240–245 248 252–253 256 263 304 349 356–358 360 478 494* (183)

DOBROVSKÝ, Josef (1753–1829) – cseh tudós, a szláv nyelvek tudományos filológiájának megalapozója; írásai nagy szerepet játszottak a cseh nemzeti mozgalom fejlődésében. – *189*

DOUGLAS, Sir Howard (1776–1861) – angol tábornok és katonai író. – *15 421* (271)
– *A Treatise on Naval Gunnery* (Értekezés a tengerészeti tüzérségről), London 1820. – *421* (271)

Dowb *lásd* Panmure

DROUYN DE LHUYS, Edouard (1805–1881) – francia politikus és diplomata, mérsékelt monarchista, orléanista, 1851 után bonapartista; 1848–66 több ízben külügyminiszter. – *171–174 396 578*

DRUMMOND, Henry (1786–1860) – angol politikus, a parlament tagja, tory; 1855-ben tagja a krími angol hadsereg állapotát vizsgáló bizottságnak. – *16 67 154 322*

DUKE, Sir James (szül. 1792) – az angol parlament tagja, a szabadkereskedelem híve. – *129*

DULAC – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *536*

DUMOURIEZ, Charles-François (1739–1823) – francia tábornok és politikus, a francia forradalom alatt a girondistákhoz csatlakozott; 1792-ben külügyminiszter, majd hadügyminiszter, 1792-től az északi hadsereg főparancsnoka; 1793 áprilisában átállt az osztrákokhoz. – *25 31 299* (42)

DUNCOMBE, Thomas Slingsby (1796–1861) – angol politikus, a parlament tagja, polgári radikális; a negyvenes években kapcsolatot tartott a chartistákkal. – *63 66 288 323–324 339*

DUNDAS, Sir James Whitley Deans (1785–1862) – angol tengernagy; 1852–55, a földközi-tengeri angol flotta főparancsnoka. – *264*

DUNDAS, Richard Saunders (1802–1861) – angol tengernagy; 1855-ben a keleti-tengeri angol flotta főparancsnoka. – *288 308 321 484–486 489–490*

Dundonald *lásd* Cochrane

DUNLOP, Alexander Graham – angol publicista. – *300* (209)

– *Cossack Rule, and Russian Influence in Europe, and over Germany. A few Notes and Suggestions for the present Crisis* (Kozákuralom és orosz befolyás Európában és Németországban. Néhány megjegyzés és tanács a jelenlegi válságra vonatkozólag), London 1855. – *300* (209)

DUNS SCOTUS, Johannes (1265–1308) – angol ferencrendi skolasztikus, a nominalizmus képviselője. – *53*

DUPONT DE L'ETANG, Pierre-Antoine, comte (1765–1840) – francia tábornok; 1808-ban Baylennál hadosztályával megadta magát. – *179* (153)

E

EBNER – osztrák tábornok; a krími háború idején Przemyśl erődjének parancsnoka. – *493*

EBRINGTON, Hugh, Viscount (1818–1905) – angol politikus, a parlament tagja, whig, majd liberális. – *130 257 337 475*

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *68 527* (84)

»*The Edinburgh Rewiew, or Critical Journal*« (Edinburgh-i Szemle vagy Kritikai Újság). – *134* (132)

ELLENBOROUGH, Edward Law, Baron (1750–1818) – angol jogász és politikus, whig, majd tory; a parlament tagja, a semmítőszék elnöke. – *212–213*

ELLENBOROUGH, Edward Law, Earl of (1790–1871) – angol politikus, tory; 1842–44 indiai főkormányzó, 1846-ban az admiralitás első lordja, 1858-ban az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke. – *1 210 212 214–217 479–480 496*

ELLICE, Edward (1781–1863) – angol politikus, a parlament tagja, whig, majd liberális; 1855-ben a krími angol hadsereg állapotát vizsgáló bizottság tagja. – *67*

ELLIOT, George Augustus (1813–1901) – angol tengerésztiszt, 1858-tól tengernagy; 1854–56 sorhajóparancsnok a Keleti-tengeren. – *618*

ESPARTERO, Don Baldoméro (1793–1879) – spanyol tábornok, a liberális párt vezére; 1841–43 régens, 1854–56 miniszterelnök. – *464*

ESPINASSE, Charles-Marie-Esprit (1815–1859) – francia tábornok, bonapartista; részt vett Algéria meghódításában, az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője; 1854-ben hadosztályparancsnok Dobrudzsában, 1854–55 dandárparancsnok a Krímben. – *140 233* (180 181)

EUGÉNIA (Eugénie-Marie de Montijo de Guzman, comtesse de Teba) (1826–1920) – III. Napóleon felesége, francia császárné 1853–1870. – *577 579*

EUKLEIDÉSZ (i. e. kb. III. sz.) – görög matematikus. – *420* (269)
– *Στοιχεια* (Elemek). – *420* (269)

EVANS, David Morier (1819–1874) – angol közgazdász és újságíró.
– (Névtelenül:) *The City: or the Physiology of London Business: with Sketches on Change, and at the Coffee Houses* (A City, vagy a londoni üzlet fiziológiája; karcolatokkal a tőzsdéről és a kávéhozatali társaságokról), London 1845. – *224* (177)

EVANS, Sir George de Lacy (1787–1870) – angol katonatiszt, liberális politikus, a parlament tagja; 1854-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *61 107–108 129 599*

EXETER, Bronlow Cecil, Marquess of (1795–1867) – angol arisztokrata, tory. – *359*

F

FAUCHEUX – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *502–503*

FERDINÁND, II. (Bourbon Károly) (1810–1859) – Szicília és Nápoly királya 1830–1859; Messina 1848 szeptemberi ágyúzásáért a Bomba király nevet kapta. – *457–458 471* (68 69)

FERDINÁND, IV. (1751–1825) – Nápoly királya 1759–1825; I. Ferdinánd néven a Két Szicília királya 1816–1825. – *457* (281)

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *149–150 203 424 471 478 492 494* (300)

FILDER – angol tábornok; 1854–55 a krími angol hadsereg hadbiztosságának főnöke. – *108 618*

FINLEN, James – chartista, 1852–58 a Nemzeti Charta Szövetség végrehajtó bizottságának tagja. – *318* (224)

FITZGERALD, John David (1816–1889) – ír jogász és liberális politikus, a parlament tagja; az írországi angol közigazgatásban többször viselt magas állami tisztséget. – *112*

Florimond *lásd* Saint-Arnaud

FOLKESTONE, Lord – az angol parlament tagja, polgári radikális. – *499*

FOREY, Elie-Frédéric (1804–1872) – francia tábornok, majd tábornagy, bonapartista; részt vett Algéria meghódításában; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője; 1854–55 csapatkötelékek parancsnoka a Krímben, 1855 áprilisától az észak-afrikai Oran tartomány kormányzója. – *146 233*

FOX, Charles James (1749–1806) – angol politikus, a whigek vezére; 1782–83, 1806 külügyminiszter. – *7 559–561* (15)
– *Memorials and Correspondence of Charles James Fox* (Charles James Fox emlékiratai és levelezése), kiadta John Russell, 1–3. köt., London 1853–54. (A 4. köt. 1857-ben jelent meg.) – *7 559* (15)

FREDERICK AUGUSTUS, Duke of York (1763–1827) – III. György angol király második fia, 1795-től tábornagy; 1798–1809, 1811–27 az angol hadsereg főparancsnoka. – *499*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *137 405 414 432* (267)

FRIGYES, VII. (1808–1863) – dán király 1848–1863. – *394* (72)

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *297 621*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *126 135 621*

FUAD effendi, Mehmed (1814–1869) – török politikus; 1848-ban a dunai fejedelemségekbe kiküldött kormánybiztos, később külügyminiszter és nagyvezér. – *588 599 604 617*

FÜLÖP, II. (i. e. kb. 382–336) – makedón király i. e. 359–336. – *109–110*

G

GAJ, Ljudevit (1809–1872) – horvát filológus, politikus és újságíró; az „illír" nemzeti mozgalom vezetője, pánszláv. – *189*

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata – *457* (282)

Gazette *lásd* The London Gazette

»*Gazzetta di Roma*« (Római Újság). – *390*

»*Gazzetta Ufficiale di Milano*« (Milánói Hivatalos Újság). – *583*

GIBS – londoni rendőrfőfelügyelő. – *335*

GIBSON, Thomas Milner (1806–1884) – angol politikus, szabadkereskedő, majd liberális; 1859–65, 1865–66 kereskedelemügyi miniszter. – *234 241–242 263–264 348*

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista, 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője. – *151–152*

– *La Paix* (A béke), Párizs 1855. – *151–152*

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista, később a liberális párt vezetője; 1852–55, 1859–66 pénzügyminiszter, 1868–74, 1880–85, 1886, 1892–94 miniszterelnök. – *8 21–23 32 35–36 39 42 44 49–50 53 64 80–82 94 104–105 134 157–158 162 175 234 242 244–245 249 251–252 255–256 263 274–275 292 304 356 358 360 469 471 544–545*

GLÄSER – osztrák tábornok; a krími háború idején Zaleszczyki erődjének parancsnoka. – *493*

»*Le Globe*« (A Földgömb), Párizs. – *171*

»*The Globe and Traveller*« (A Földgömb és az Utazó), London. – *311 340* (218)

Goderich *lásd* Robinson

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – (25)

– *Sprichwortlich* (Közmondásszerűen). – *16* (25)

GOLDSMITH, Oliver (1728–1774) – angol költő és színműíró. – (294)

– *She Stoops to Conquer · or The Mistakes of a Night* (Beadja a derekát, hogy győzzön; avagy egy éjszaka tévedései). – (294)

GORCSAKOV, Alekszandr Mihajlovics, herceg (1798–1883) – orosz politikus és diplomata; 1854–56 bécsi nagykövet, 1856–82 külügyminiszter. – *2–3 174 242 252*

GORCSAKOV, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) – orosz tábornok; 1853–54 a dunai hadsereg parancsnoka, 1855-ben a krími hadsereg főparancsnoka, 1856–61 Lengyelország helytartója. – *18 203 229 271 481 501 503 514 517–519 521 523–524 529 542 549–550*

GORDON, Sir John William (1814–1870) – angol hadmérnok, később tábornok; 1854–55 a krími műszaki csapatok parancsnoka. – *618*

GRACH, Friedrich (1812–1854) – porosz katonatiszt; 1841-ben török szolgálatba lépett, 1854-ben Szilisztria védelmének egyik vezetője. – *451*

GRAHAM, Sir James Robert George (1792–1861) – angol politikus, whig, majd peelista; 1841–46 belügyminiszter, 1830–34, 1852–55 az admiralitás első lordja. – *20 43 49 64 80–81 103 105 149 236 243 263–264 274 288–289 292 356 358 360–361 489–490 507–511* (30 305)

GRAHAM, Lord Montagu William – az angol parlament tagja. – *138*

GRANBY, Charles Cecil John Manners, Marquess of (szül. 1815) – angol arisztokrata, a parlament tagja, tory. – *244*

GRANIER DE CASSAGNAC, Bernard-Adolphe de (1806–1880) – francia újságíró, történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852–70 a törvényhozó testület tagja; a „Constitutionnel" munkatársa. – *171*

GRANTHAM, Thomas Robinson, Baron (1738–1786) – angol politikus és diplomata, whig; 1771–79 madridi nagykövet, 1782–83 külügyminiszter. – *561*

GRANVILLE, Agosto Bozzi (1783–1872) – olasz származású angol orvos, számos orvosi mű szerzője. – *101* (107)

GRANVILLE, George Leveson-Gower, Earl (1815–1891) – angol politikus, whig, majd a liberális párt egyik vezére; 1851–52, 1870–74, 1880–85 külügyminiszter, 1868–70, 1886 gyarmatügyi miniszter, 1852–54 a Titkos Tanács elnöke. – *84 88 309 314 319*

GRANVILLE, Maria Luise Dalberg (megh. 1860) – előzőnek a felesége. – *319*

GREY – angol arisztokrata család. – *35 40 84*

GREY, Charles, Earl (1764–1845) – angol politikus, a whigek egyik vezetője; 1806-ban az admiralitás első lordja, 1830–34 miniszterelnök. – *378 561* (245)

GREY, Sir George (1799–1882) – angol politikus, whig; 1846–52, 1855–58, 1861–66 belügyminiszter, 1854–55 gyarmatügyi miniszter. – *7 84 352 370*

GREY, Sir Henry George, Earl (1802–1894) – angol politikus, whig; 1835–39 hadügyminiszter, 1846–52 gyarmatügyi miniszter; Charles Grey fia. – *23 42 44 84 390*

Grosvenor, Richard *lásd* Westminster

GROSVENOR, Lord Robert (1801–1893) – angol politikus, a parlament tagja, whig, majd liberális. – *236 256–257 316–317 320–321 331 334 337*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország kül- és belpolitikájának irányítója, a financburzsoázia érdekeinek képviselője. – *171 223* (114)

GURNEY, Samuel (1786–1856) – angol bankár; 1825–56 az Overend, Gurney and Co. cég főnöke. – *341*

GUSZTÁV ADOLF, II. (1594–1632) – svéd király 1611–1632. – *460*

GUYON, Richard Debaufre (Kursid pasa) (1803–1856) – angol származású tiszt; a magyar forradalmi hadseregben tábornok, a magyar szabadságharc bukása után belépett a török hadseregbe; részt vett Karsz védelmében. – *594*

GYÖRGY, III. (1738–1820) – angol király 1760–1820. – *383 560–561* (141)

GYÖRGY, IV. (1762–1830) – régensherceg 1811–1820, angol és hannoveri király 1820–1830. – *316 383*

H

HAFIZ pasa – török tábornok; 1855-ben kaukázusi csapatkotelékek parancsnoka. – *596*

HALE, William – egy londoni rőppentyugyár tulajdonosa. – *20 404*

HALFORD, Sir Henry – az angol parlament tagja. – *128*

HALL, Sir Benjamin (1802–1867) – angol politikus, liberális (Mayfair-radikális); 1854–55 az egészségügyi tanács vezetője, 1855–58 kozmunkaügyi miniszter. – *1–2 370*

HALL, John (1795–1866) – angol katonaorvos, a hadikórházak főfelügyelője a Krímben; a parlament tagja. – *53*

HALLER, Karl Ludwig von (1768–1854) – svájci jogász és történész; az 1848 előtti német feudális monarchista reakció ideológusa. – *622*

HANDCOCK, Josephine, szül. Kelly (megh. 1853) – Clanricarde szeretője. – *95*

HANKA, Vaclav (1791–1861) – cseh költő, filológus és történész; küzd a Habsburgok németesítő törekvései ellen; reakciós, dicsőíti a cári önkényuralmat; saját költeményeit ócseh szövegekként adja ki. – *189*

HANNOVERI ház (1917-től Windsor-ház néven) – angol uralkodóház 1714-től (1837-ig az angol király hannoveri király is). – *570*

»*Hansard's Parliamentary Debates*« (Hansard Parlamenti Vitái), London. – (2)

HARDINGE, Sir Henry, Viscount (1785–1856) – angol tábornok és politikus, tory; 1855-től tábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborukban. 1828–30, 1841–44 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1844–48 indiai főkormányzó, 1852–56 az angol hadsereg főparancsnoka. – *31 133 162 548*

HARDWICKE, Charles Philip Yorke, Earl of (1799–1873) – angol tengerésztiszt és politikus, tory; 1854-től tengernagy. – *1 212–213*

HARRINGTON, Leicester Fitzgerald Charles, Earl of (1784–1862) – angol ezredes és politikus, whig. – *474–475*

Harris *lásd* Malmesbury, James Harris

HARRISON, George – angol munkás, chartista. – *130* (174)

HART, Richard – angol ügyvéd, urquhartista. – *474 476*

HASZAN IBN SZABBÁH (1056–1124) – az asszaszinok muzulmán szektájának megalapítója; követői a XII–XIII. sz.-ban a szeldzsuk törökök és a keresztes lovagok ellen harcoltak. – *4*

HAXTHAUSEN, August, Freiherr von (1792–1866) – porosz kormánytanácsos, közgazdasági író; több művet írt az oroszországi agrárviszonyokról; a jobbágyság híve. – *193* (162) – *Studien uber die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands* (Tanulmányok Oroszország belső állapotairól és a nép életéről, különös tekintettel falusi intézményeire), 3 részben, Berlin 1852. – *193* (162)

HAYNAU, Julius Jakob, Freiherr von (1786–1853) – osztrák táborszernagy; nevéhez fűződik az olasz és a magyar forradalom leverése utáni terror. – *268*

HAYTER, William Goodenough (1792–1878) – angol jogász, a parlament tagja, whig, majd liberális. – *5*

HAYWARD, Abraham (1801–1884) – angol jogász és publicista, tory, majd peelista; 1854-ben a szegényügyi hivatal vezetőjévé nevezték ki. – *23*

HEATHCOTE, Sir William (1801–1881) – az angol parlament tagja. – *244–245 262*

HENRIK, VII. (1457–1509) – angol király 1485–1509. – *376*

Herald *lásd* The Morning Herald

HERBERT, Sidney, Baron of Lea (1810–1861) – angol politikus, tory, majd peelista; 1845–46, 1852–55, 1859–60 hadügyminiszter. – *6 15–16 25 27 30–32 39 42 49 60 80–82 103 105 157 162 234 356 358 360–361 369* (42)

HERBILLON, Emile d' (1794–1866) – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *502–503*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német forradalmár költő. – (193)
– *Aus den Bergen* (A hegyekből). – *274* (193)

HESS, Heinrich, Freiherr von (1788–1870) – osztrák tábornagy; 1848–49 az Itália ellen hadjárat résztvevője; 1854–55 a magyarországi osztrák csapatok főparancsnoka. – *203 479 493 495*

HOBBES, Thomas (1588–1679) – angol filozófus, mechanikus materialista; az abszolút monarchia híve. – *263*
– *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury* (Thomas Hobbes of Malmesbury művei angolul), kiadta Sir William Molesworth, 1–16. köt., London 1839–45. – *263*

HOLSTEIN-GOTTORP ház – dán királyi család; *lásd meg* Romanovok. – *394*

HORNER, Leonard (1785–1864) – angol geológus, pedagógus; gyárfelügyelő, tagja a gyermekmunka-bizottságnak; megvesztegethetetlen védelmezője a munkások érdekeinek. – *127 371*

HORSMAN, Edward (1807–1876) – angol politikus, liberális; 1855–57 az írországi ügyek minisztere. – *63*

HOTHAM, Charles (1806–1855) – angol katonatiszt; 1854–55 az ausztráliai Victoria tartomány kormányzója. – *99–100*

HRUSCSOV, Alekszandr Petrovics (1806–1875) – orosz főhadsegéd; 1853–56 csapattestek parancsnoka a Krímben, részt vett Szevasztopol védelmében. – *146*

HUGHES, T. M. – angol író a XIX. sz. első felében; hosszú ideig Spanyolországban élt. – *465* (284)
– (Névtelenül:) *Revelations of Spain in 1845. By an English Resident* (Leleplezések az 1845-ös Spanyolországról. Egy ott élő angol tollából), 1–2. köt., London 1845. – *465* (284)

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrál. – *475* (295)

HUME, Joseph (1777–1855) – angol politikus, a parlament tagja, a polgári radikálisok egyik vezére. – *57 83 224 260 378 381* (93)

I

IBRAHIM pasa (1789–1848) – egyiptomi hadvezér, Mehmed Ali egyiptomi helytartó fogadott fia; 1824–28 a görög felkelők ellen vezényelt török csapatok parancsnoka; 1831–33, 1839–41 Egyiptom Törökország elleni háborújában az egyiptomi hadak főparancsnoka. – *58*

Iliński *lásd* Iszkender bég

»*Illustrated Times*« (Képes Lap), London. – *295*

»*L'Independance Belge*« (Belga Fuggetlenség), Brusszel – *619* (361)

ISZKENDER bég (Aleksander Iliński) (1810–1864) – tatar szarmazasú lengyel foldbirtokos, 1848–49 részt vett a magyar szabadságharcban, majd Torokorszagba emigralt es torok állampolgár lett; 1853–54 dunai, 1855-ben krími, 1855–56 kaukázusi torok csapattestek parancsnoka – *168 451–452*

J

JÁNOS, III. (Sobieski) (1624–1696) – lengyel kiraly 1674–1696, 1683-ban Becsnel a lengyel es osztrák hadak élén dontő győzelmet aratott a torokok felett – *298*

JEFFREYS, George, Baron (1648–1689) – angol jogász es politikus, tory, 1682–88 a semmítószek elnoke, politikai perekben hozott rendkivul kegyetlen ítéletei tették hírhedtte – *213*

JENŐ, szavojai herceg (1663–1736) – osztrák hadvezér és államferfi – *298 405*

Jérôme Bonaparte *lásd* Bonaparte, Jérôme

Jerôme Bonaparte (junior) *lásd* Bonaparte, Jerôme-Napoleon-Joseph-Charles-Paul

JOHNSON – angol rendőrbiztos az ausztráliai Victoria tartomanyban – *99*

JOMINI, Antoine-Henri, baron (1779–1869) – svájci származásu tabornok katonai iró; előbb a francia, majd 1813-tol az orosz hadseregnél szolgál – *432 529 591*

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletarkolto es publicista; a chartistak balszárnyának egyik vezetője, tobb chartista lap szerkesztője es kiadoja, az otvenes évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel – *130–131 195 217–219 259 393 516* (112 128 174 224 260)

JONES, Sir Harry David (1791–1866) – angol tábornok, hadmérnok, 1855-ben az angol műszaki csapatok parancsnoka a Krimben – *64 144*

JONES, Jane (megh 1857) – E Ch. Jones felesége. – *516*

JONES, John Gale (1769–1838) – angol orvos és politikus, kispolgári radikális. – *213*

JONES, William (kb 1808–1873) – angol órás, chartista; az O'Connor temetését intéző bizottság titkára (1855 szept.). – *516*

»*Journal des Debats politiques et littéraires*« (A politikai es irodalmi viták lapja), Parizs – *545* (321)

JUVENALIS, Decimus Junius (kb 60–140) – romai szatírakolto – (194)
– *Satirae* (Szatirák). – *275* (194)

K

KÁROLY, I. (Nagy) (kb 742–814) – frank király 768–814, romai császár 800–814 – *140*

KÁROLY, III. (1716–1788) – spanyol király 1759–1788 – *464*

KÁROLY, XII (1682–1718) – svéd kiraly 1697–1718 – *460*

KÁROLY ALBERT, szavojai herceg (1798–1849) – Szardínia es Piemont királya 1831–1849. – *455–456*

Karszi iratok *lásd* Papers relative

KATALIN, II. (Nagy) (1729–1796) – orosz cárnő 1762–1796. – *135 559–561*

KELLY – angol katonatiszt; 1855-ben ezredparancsnok a Krímben. – *185*

KEOGH, William Nicolas (1817–1878) – ír jogász és politikus, a peelistákhoz csatlakozott; az ír parlamenti frakció egyik vezére; több ízben töltött be magas igazságügyi tisztséget Írországban. – *35 112*

KING, Peter John Locke (1811–1885) – angol politikus, a parlament tagja, polgári radikális. – *382 391*

KMETY György (Iszmail pasa) (1810–1865) – magyar honvédtábornok; részt vett az 1848–49-es magyar szabadságharcban, majd Törökországba emigrált és török állampolgár lett; 1853–54 dunai, 1854–55 kaukázusi török csapattestek hadosztályparancsnoka; 1861-ben Londonban telepedett le. – *556*

KNESEBECK, Karl Friedrich, Freiherr von dem (1768–1848) – porosz vezértábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborúban és 1814–15 a bécsi kongresszuson; 1831-ben a poseni porosz megfigyelő hadsereg vezénylő tábornoka. – *298 300* (208)

– *Denkschrift, betreffend die Gleichgewichtslage Europas, beim Zusammentritte des Wiener Kongresses verfasst* (Emlékirat az európai egyensúlyi helyzetről, a bécsi kongresszus összeülésekor megfogalmazva), Berlin 1854. – *298–300* (208)

KNIGHT, Charles (1791–1873) – angol publicista és kiadó. – *295*

KOLLÁR, Ján (1793–1852) – szlovák származású cseh költő és filológus, a pánszlávizmus egyik elméleti megalapozója. – *189*

KONSTANTIN (Konsztantyin Nyikolajevics), nagyherceg (1827–1892) – I. Miklós cár második fia, főtengernagy; 1853–81 a tengerészeti hivatal, 1855–81 a flotta irányítója. – *528*

KONSTANTIN (Konsztantyin Pavlovics), nagyherceg (1779–1831) – I. Pál cár második fia; 1814-től a lengyelországi hadsereg főparancsnoka, 1814–31 Lengyelország helytartója. – *59*

KOPITAR, Jernej (1780–1844) – szlovén nyelvész, szlavista. – *189*

KORF, Fjodor Krisztoforovics, báró – orosz tábornok; 1855-ben egy krími lovashadosztály parancsnoka. – *549–550*

KORNYILOV, Vlagyimir Alekszejevics (1806–1854) – orosz tengernagy, 1849–53 a feketetengeri flotta törzskari főnöke; Szevasztopol védelmének egyik szervezője. – *165–166 169 512*

KOŚCIUSZKO, Tadeusz (1746–1817) – lengyel nemzeti hős, az 1794-es felkelés vezére. – *299*

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a forradalom bukása után Törökországba emigrál, majd Angliában, Amerikában és utóbb Olaszországban él. – *20 38*

KROISZOSZ (i. e. VI. sz.) – Lüdia királya i. e. 560–546. – *140*

L

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *405* (67 115)

LAJOS, XVIII. (1755–1824) – francia király 1814 és 1815–1824. – *621* (362)

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *29 95 105 171 173 182 213 233 324 547* (114 115 287)

LA MARMORA (Ferrero marchese della Marmora), Alfonso (1804–1878) – olasz tábornok és politikus; 1848, 1849–55, 1856–59 piemonti hadügyminiszter; 1855-ben a piemonti hadtest főparancsnoka a Krímben; 1859–60, 1864–66 miniszterelnök. – *502*

LAMORICIERE, Louis-Christophe-Léon Juchault de (1806–1865) – francia tábornok és politikus, mérsékelt republikánus; katonai pályafutását Algériában kezdte; 1848-ban részt vesz a júniusi felkelés leverésében, 1848 jún.–dec. hadügyminiszter; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 dec. 2-i államcsíny után száműzik; 1857-ben tér haza. – *119 140 239*

LA MOTTEROUGE, Joseph-Edouard de (1804–1883) – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *536*

»*The Lancet*« (A Sebészkés), London. – *322*

LANSDOWNE, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of (1780–1863) – angol politikus, whig; 1806–07 pénzügyminiszter, 1830–41, 1846–52 a Titkos Tanács elnöke, 1852–63 tárcanélküli miniszter. – *49 314*

LANSZKOJ, Szergej Sztyepanovics, (1861-től) gróf (1787–1862) – orosz politikus, 1855–61 belügyminiszter. – *555*

LAWLEY, Francis Charles (1825–1901) – angol újságíró; 1852–54 Gladstone magántitkára, 1854–65 a „Times" amerikai tudósítója. – *23 95*

LAYARD, Austen Henry (1817–1894) – angol archeológus és politikus, a parlament tagja, polgári radikális, majd liberális; 1855-ben a krími angol hadsereg állapotát vizsgáló bizottság tagja. – *2 6 32 63 67 77 88–89 129 163 194 210 214 234–236 256 274 288–289 292 313 348 507* (99)

»*The Leader*« (Az Útmutató), London. – *127 311* (125)

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Reforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tüntetés után Angliába emigrál. – *67*

Leroy *lásd* Saint-Arnaud

LEVAILLANT – francia tábornok; 1854–55 hadosztályparancsnok a Krímben. – *536*

LEWIS, Sir George Cornewall (1806–1863) – angol politikus, whig; 1850–52 a kincstári hivatal titkára; 1852–55 az „Edinburgh Review" szerkesztője; 1855–58 pénzügy-, 1859–61 belügy-, 1861–63 hadügyminiszter. – *84 134 544–545*

LIEVEN, Darja (Dorothea) Krisztoforovna, szül. von Benckendorf (1785–1857) – Krisztofor Andrejevics Lieven herceg orosz diplomata felesége; politikai szalonja nagy szerepet játszott a londoni és párizsi diplomáciai életben. – *314*

LIGNE, Charles-Joseph, prince de (1735–1814) – belga származású osztrák tábornok, diplomata és író; 1808-tól tábornagy. – *297*

LINDSAY, William Schaw (1816–1877) – angol hajózási vállalkozó, a parlament tagja, szabadkereskedő. – *324*

LIPRANDI, Pavel Petrovics (1796–1864) – orosz tábornok, a krími háború idején dunai és krími csapattestek parancsnoka. – *484 501*

LIVERPOOL, Robert Banks Jenkinson, Earl of (1770–1828) – angol politikus, a toryk egyik vezére; több ízben miniszter, 1812–27 miniszterelnök. – *55 66 135 213 324*

Lloyd's Weekly London Newspaper« (Lloyd londoni heti újsága). – *295* (206)

Locke King *lásd* King

»*The London Gazette*« (Londoni Újság). – *2* (6)

Louis Bonaparte, Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

LOVETT, William (1800–1877) – angol kézműves; részt vett a chartista mozgalomban, az „erkölcsi erő" és a burzsoáziával való együttműködés híve. – *260* (189)

LOWE, Robert Viscount Sherbrooke (1811–1892) – angol politikus és publicista, a parlament tagja, whig, majd liberális; a „Times" munkatársa; 1855–58 a kereskedelmügyi miniszterh elyettese, 1868–73 pénzügy-, 1873–74 belügyminiszter. – *67 154 236 244–245 262–263 360*

LUCAN, George Charles Bingham, Earl (1800–1888) – angol tábornok, tory; 1854–55 lovashadosztály-parancsnok a Krímben. – *133*

LÜDERS, Alekszandr Nyikolajevics, gróf (1790–1874) – orosz tábornok; 1831-ben részt vett a lengyel felkelés eltiprásában, később a Kaukázusban harcolt; 1848-ban leverte a moldvai és havasalföldi forradalmat, 1849-ben részt vett a magyar szabadságharc leverésében; 1853–54 a dunai 5. hadtest, 1855-ben a déli hadsereg parancsnoka, 1856-ban a krími hadsereg főparancsnoka; 1861–62 Lengyelország helytartója. – *364 556–558*

LYNDHURST, John Singleton Copley, Baron (1772–1863) – angol politikus és jogász, tory; 1827–30, 1834–35, 1841–46 lordkancellár. – *5 135–137 245 478 495*

LYONS, Edmund, Lord (1790–1858) – angol tengernagy; 1835–49 athéni követ, 1854-től a fekete-tengeri angol flotta főparancsnoka. – *237 597–598 602*

M

MACDONALD – a „Times" munkatársa. – *156*

MAC-MAHON, Marie-Edmé-Patrice-Maurice. comte de, duc de Magenta (1808–1893) – francia tábornok, majd marsall, bonapartista; hadosztályparancsnok a Krímben, a Kommün ellen harcoló versailles-i hadsereg főparancsnoka; 1873–79 köztársasági elnök. – *536 542*

MacNeill *lásd* McNeill

MAGNAN, Bernard-Pierre (1791–1865) – francia tábornok, bonapartista; 1851 decemberétől marsall; részt vett az 1831-es és 1849-es lyoni, az 1845-ös lille-i és roubaix-i munkásfelkelések, valamint az 1848-as párizsi júniusi felkelés leverésében; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője. – *239 577*

MAHMUD, II. (1785–1839) – török szultán 1808–1839. – *58 488* (77 276)

MAISTRE, Joseph-Marie, comte de (1753–1821) – francia író; monarchista, az arisztokrata és klerikális reakció ideológusa. – *622*

Makedón király *lásd* Fülöp, II.

MALINS, Richard (1805–1882) – angol jogász, a parlament tagja, tory. – *324*

MALMESBURY, James Harris, Earl of (1746–1820) – angol diplomata és politikus, whig; 1777–82 szentpétervári nagykövet. – *559–561* (326)

– *Diaries and Correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury ; containing an Account of his Missions to the Courts of Madrid, Frederick the Great, Catherine the Second, and the Hague ; and his special Missions to Berlin, Brunswick and the French Republic. Edited by*

his Grandson, the third Earl (James Harrisnek, Malmesbury első grófjának naplója és levelezése, beszámolóval a madridi udvarnál, Nagy Frigyes és II. Katalin udvarainál, valamint Hágában teljesített megbízatásairól, továbbá különmegbízatásairól Berlinben, Braunschweigban és a Francia Köztársaságban. Kiadta unokája, a harmadik gróf), 2. kiad., London 1845. – *559* (326)

MALMESBURY, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol politikus, tory, majd konzervatív; 1852, 1858–59 külügyminiszter. – *149 308–310 393–395* (139)

»*Manchester Daily Examiner and Times*« (Manchesteri Vizsgáló és Manchesteri Idők). – *525–526* (313)

»*The Manchester Guardian*« (Manchesteri Figyelő). – *62* (78)

MANSFIELD, William Roice, Earl of Sundhurst (1819–1876) – angol tábornok; 1855–56 a konstantinápolyi brit követség katonai tanácsadója. – *617*

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus 1848–50 belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *136*

MÁRIA ALEKSZANDROVNA (1824–1880) – II. Lajos hesseni nagyherceg lánya II. Sándor orosz cár felesége. – *528*

MARLBOROUGH, John Churchill, Duke of (1650–1722) – angol hadvezér és politikus; 1702–11 a spanyol örökösödési háborúban az angol csapatok főparancsnoka. – *508*

MARTIMPREY, Edouard-Charles, comte de (1808–1883) – francia tábornok; 1854–55 vezérkari főnök a Krímben. – *598*

MATHIEU-DAIRNVAELL, Georges-Marie. – (322)

– (Névtelenül:) *Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, Roi des Juifs, suivie du récit détaillé et fidèle de la catastrophe du 8 juillet* (I. Rothschildnak, a zsidók királyának épületes és különös története, csatolva a július 8-i katasztrófa részletes és hű leírása), Párizs 1846. – (322)

– *Rothschild Ier, ses valets et son peuple* (I. Rothschild, szolgái és népe), Párizs 1846. – (322).

MAYNE, Sir Richard (1796–1868) – londoni rendőrfőnök. – *334–335 339*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az olasz nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére; 1849-ben a római köztársaság ideiglenes kormányának elnöke, 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *20* (30)

MCNEILL (MacNeill), Sir John (1795–1883) – angol diplomata; 1836–39, 1841–42 teheráni követ, 1855-ben a kormánynak a krími hadbiztosság tevékenységét vizsgáló egyik megbízottja. – *64* (79)

– (Névtelenül:) *Progress and Present Position of Russia in the East* (Oroszország előrehaladása és jelenlegi helyzete Keleten), London 1836. – *64* (79)

MEHMED RÜSDI pasa (1809–1882) – török tiszt és politikus; 1850-től több ízben szeraszker. – *594 596 599–600 607–609 617–618*

MELBOURNE, William Lamb, Viscount (1779–1848) – angol politikus, whig; 1830–34 belügyminiszter, 1834, 1835–41 miniszterelnök. – *61 68 111 384 387*

MELIKSAH (1055–1092) – perzsa szultán 1072–1092. – *4*

MELLINET, Emile (1798–1894) – francia tábornok; 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *536*

MENSIKOV, Alekszandr Szergejevics, herceg (1787–1869) – orosz diplomata és hadvezér; 1853-ban konstantinápolyi rendkívüli nagykövet, 1853–55 a krími szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka. – *12 18*

METASTASIO (Trapassi), Pietro Antonio Domenico Bonaventura (1698–1782) – olasz költő, főként antik témájú operaszövegeket írt. – *383*

METTERNICH-Winneburg, Klemens Wenzel Lothar, Fürst von (1773–1859) – osztrák politikus és diplomata; 1809–21 külügyminiszter, 1821–48 kancellár; a Szent Szövetség egyik megszervezője. – *189 191 264 297*

MIHÁLY (Mihail Nyikolajevics) nagyherceg (1832–1909) – I. Miklós cár negyedik fia. – *101*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *2 10 12 14 22–23 37 43 57 74–76 91 93 101–102 126 135 149 178 246 253 303 396 481 507 511 556–557 569* (9 37 38 72 107 142)

MIKLOŠIČ, Franc (1813–1891) – szlovén nyelvész, a szláv összehasonlító nyelvészet megalapítója. – *189*

MIKSA főherceg (1782–1863) – osztrák tábornok. – (301)

MILES, William (1797–1878) – angol bankár, a parlament tagja, tory. – *67*

Milner Gibson *lásd* Gibson

MINIE, Claude-Etienne (1804–1879) – francia katonatiszt, a róla elnevezett vontcsövű elöltöltő puska feltalálója. – *413 419–420 425 433 455 459*

MINTO, Gilbert Elliot Murray Kynnynmond, Earl of (1782–1859) – angol politikus és diplomata; 1835–41 az admiralitás első lordja, 1846–52 főpecsétőr; 1847–48 diplomáciai küldetésben Itáliában. – *390*

MOHAMED Abul Kaszim ibn Abdallah (kb. 570–632) – az iszlám megalapítója. – *559*

MOHAMED sah (1810–1848) – perzsa sah 1834–1848. – *58* (68 75)

MOLESWORTH, Sir William (1810–1855) – angol politikus, liberális (Mayfair-radikális); 1853–55 közmunkaügyi főbiztos, 1855-ben gyarmatügyi miniszter. – *1 35 240 263–264 370* (52)

MOLTKE, Helmut Karl Bernhard, Graf von (1800–1891) – porosz tábornagy, katonai szakértő és író; a porosz militarizmus egyik ideológusa; 1835–39 a török hadseregben szolgált, 1857–71 porosz, 1871–88 birodalmi vezérkari főnök. – *179* (154)

– *Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829* (Az 1828–1829-es orosz–török hadjárat az európai Törökországban), Berlin 1845. – *179* (154)

MONET, de – francia tábornok; 1854–55 dandárparancsnok a Krímben. – *146* (154)

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *104 171 178–182 202 232 363 367 485 526 579–580 582–583* (109 142)

MONSELL, William (1812–1894) – ír liberális politikus, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1852–57 a hadfelszerelési hivatal titkára. – *35 89 112*

MONTALEMBERT, Charles-Forbes de Tyron, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a katolikus párt feje; támogatta Louis Bonaparte államcsínyét. – *171 575* (339)

MONTALEMBERT, Marc-René, marquis de (1714–1800) – francia tábornok, hadmérnök; újfajta erődítményrendszert dolgozott ki. – *278 433*

MONTECUCCOLI, Raimondo, gróf (1609–1680) – olasz származású osztrák hadvezér és katonai író. – *298*

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de (1689–1755) – francia filozófus, politikai író; a felvilágosodás képviselője, az alkotmányos monarchia ideológusa. – *313*

Montijo *lásd* Eugénia

MÓRIC, orániai herceg, Nassau grófja (1567–1625) – 1584–1625 Németalföld helytartója, a spanyolok elleni függetlenségi harc hadvezére. – *433*

»*The Morning Advertiser*« (Reggeli Közlöny), London. – *15 77 84 101–102 104 106 129 194 202 349 582* (24 111 202)

»*The Morning Chronicle*« (Reggeli Krónika), London. – *67–68 77 154 171–172 194 202–203 306* (82)

»*The Morning Herald*« (Reggeli Hírnök), London. – *34 103 106 126 149 216 232 238 275 295 312* (51)

»*The Morning Post*« (Reggeli Posta), London. – *34 43 77 101 109 126 168 209 235 320 467 582* (49 128)

MORNY, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de (1811–1865) – Louis Bonaparte féltestvére; francia pénzember és politikus, bonapartista; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, az 1851 dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1851 dec.–1852 jan. belügyminiszter, 1854–56, 1857–65 a törvényhozó testület elnöke. – *171 576 578*

MORRIS, Mowbray – a „Times" pénzügyi és politikai vezetője. – *154*

MUNTZ, George Frederick (1794–1857) – angol fegyvergyáros és politikus, a parlament tagja, polgári radikális; 1832-ben tömegtüntetéseket szervezett a választójogi reform érdekében. – *112*

MURAVJOV, Nyikolaj Nyikolajevics, gróf (1794–1866) – orosz tábornok; 1854–56 a kaukázusi csapatok főparancsnoka és kaukázusi helytartó. – *284 302 552–553 591–592 603 607 610*

MURROUGH, John Patrick – angol liberális politikus, a parlament tagja. – *130*

N

Nagy Frigyes *lásd* Frigyes, II.

Nagyvezér *lásd* Fuad effendi

NAPIER, Sir Charles (1786–1860) – angol tengernagy; 1854-ben a keleti-tengeri flotta parancsnoka. – *264 288–289 323 489–490 507–511* (202 298)

NAPIER, Sir Charles James (1782–1853) – angol tábornok; 1808–14 részt vett a Pireneus-félszigeten az I. Napóleon elleni háborúban, 1842–43 a Sindet meghódító csapatok parancsnoka, 1843–47 sindi kormányzó. – *508*

NAPIER, Edward Alers (1808–1870) – angol tiszt; 1854–55 a krími hadsereg ellátásának megszervezésében működött közre. – *48*

NAPIER, Sir Joseph (1804–1882) – angol politikus, a parlament tagja, tory; 1852-ben Írország koronaügyésze, 1858–59 Írország lordkancellárja. – *22*

NAPIER, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok, katonai író; 1808–14 részt vett a Pireneus-félszigeten az I. Napóleon elleni háborúban. – *72 78 413–414 419 421 431 508* (89)

– *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the year 1807 to the year 1814* (A félszigeti és dél-franciaországi háború története 1807-től 1814-ig), I–VI. köt., London 1828–40. – *78 421 431 508* (89)

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *72 85 120 123–124 141–142 154–155 178 182 202 228 233 265 277 286 299 300 304 311 342 405–408 414–415 425 466 472 475 499 505–506 520 532 547 558 573 576 581 591* (26 81 121 122 124 143 149 158 178 179 198 213 216 243 263 266 303 311 362)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–52 köztársasági elnök; francia császár 1852–1870. – *25 49 68 85 101 103–107 109 118–120 122–124 126 140–143 148–149 151 153 168 171 174 176 178–180 182 202 204 229 232 238–239 264 267 282–284 286–287 293 300 302 304 307–308 311 328 339 351 355 360 363 367 370 412 415 471 474–475 481 495 511 525 545 547 570 573–577 579–584 602 604–605 613* (60 123 124 134 139 140 162 174 181 188 198 213 214 279 314 335 340 343 347 348 350 352)

NAPOLEON-Eugène-Louis-Jean-Joseph (1856–1879) – III. Napóleon és Eugénie-Marie de Montijo fia. – *579–580 583* (352)

Napóleon herceg *lásd* Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul

Nápolyi király *lásd* Ferdinánd, II.

NARVÁEZ, Ramón María, duque de Valencia (1800–1868) – spanyol tábornok és politikus a moderadók vezére; 1844–46, 1847–51, 1856–57, 1864–65, 1866–68 miniszterelnök; kegyetlenül letörte a forradalmi tömegmozgalmakat. – *464*

Nassaui Móric *lásd* Móric

NESSELRODE, Karl Vasziljevics, gróf (1780–1862) – orosz politikus és diplomata; kancellár, 1816–56 külügyminiszter. – *135 246–248 252–253 396*

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság). – *269* (1 14 27 61 63 86 148 156 167 195 211 225 268 302 317)

NEWCASTLE, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, Duke of (1811–1864) – angol politikus, peelista; 1846-ban az írországi ügyek minisztere, 1852–54 hadügy- és gyarmatügyi miniszter, 1854–55 hadügyminiszter, 1859–64 gyarmatügyi miniszter. – *1 5 7 26–28 30–31 39 42 44 66 80–81 133 157 162 356 358 360*

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *21 48 173 300–301 394 510* (1 20 63 86 102 112 119 120 136 145 152 155 156 172 184 192 195 196 225 226 230 240 259 262 297 299 302 307 310 316 317 323 343 353)

NICHOLAY, J. A. – angol politikus, polgári radikális; 1855-ben az ipari burzsoázia érdekeit szolgáló parlamenti reform mellett agitált, a hatvanas években a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja. – *130*

NIEL, Adolphe (1802–1869) – francia tábornok, majd tábornagy; 1854-ben a keleti-tengeri francia expedíciós hadsereg, 1855-ben a krími hadsereg műszaki csapatainak parancsnoka. – *119 123 144 511 531 535 537* (320)

NIGHTINGALE, Florence (1820–1910) – angol filantróp írónő; a krími háborúban nagy szerepet játszott az angol hadsereg egészségügyi szolgálatának megszervezésében. – *157 161*

NISARD, Jean-Marie-Napoléon-Désiré (1806–1888) – francia kritikus és irodalomtörténész, az ötvenes években párizsi egyetemi tanár. – *577*

»*Le Nord*« (Az Észak), Párizs. – *574 578*

O

O'BRIEN, William Smith (1803–1864) – az ír nemzeti szabadságmozgalom résztvevője, az „Ifjú Irország" társaság jobbszárnyának vezére; 1828–31, 1835–48 a parlament tagja; az 1848-as ír felkelési kísérlet után halálra ítélték, majd az ítéletet életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták; 1856-ban kegyelmet kapott. – *386* (118)

O'CONNELL, Daniel (1775–1847) – ír ügyvéd és politikus; az ír függetlenségi mozgalom jobbszárnyának vezére. – *83 111 260 350 383–385* (116 117)

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője, a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *83 516* (93)

O'FLAHERTY, Edmund – angol hivatalnok; 1854-ben az írországi adók behajtásával megbízott kormányfunkcionárius. – *23*

OLIPHANT, Lawrence (1829–1888) – angol utazó és újságíró; 1855-ben a Kaukázusban a „Times" haditudósítója Omer pasa expedíciós hadtesténél. – *616*

O'MEARA, Barry Edward (1786–1836) – ír származású angol katonaorvos és publicista; 1815–18 Napóleon háziorvosa Szent Ilonán. – *154–155* (143)

– *Napoleon in Exile, or a Voice from St. Helena* (Napóleon száműzetésben, avagy egy hang Szent Ilonáról), I–II. köt., London 1822. – *154–155* (143)

OMER pasa (Mihail Latas) (1806–1871) – horvát származású török tábornok, a krími háborúban a török csapatok főparancsnoka. – *47 50 71 107 164 167–170 205–207 228–229 238 267 269 280 353 369 451–453 482 520 552–553 566–568 571 592 594 596–618* (329)

Orániai Vilmos *lásd* Vilmos, III.

ORLEANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830–1848. – *140–141* (83)

Orosz császár *lásd* Miklós, I. és Sándor, II.

Orosz császárné *lásd* Mária Alekszandrovna

Orosz császárnő *lásd* Katalin, II.

ORSI, comte (megh. 1899) – francia tőzsdealkusz, III. Napóleon ügynöke. – *308*

Osborne *lásd* Bernal Osborne

OSTROWSKI, Józef Bolesław (1805–1871) – lengyel publicista és történész. – *473* (292)

– *The History of Poland* (Lengyelország története), I–III. köt., London 1841. – *473* (292)

Osztrák császár *lásd* Ferenc József, I.

OTWAY, Arthur John (1822–1912) – angol képviselő, az ötvenes években tory. – *292 321*

P

PACIFICO, David (1784–1854) – portugál származású, angol állampolgárságú athéni kereskedő. – *33 56* (48 65)

ALACKÝ, František (1798–1876) – csehP történész, liberális politikus, pánszláv, a cseh nemzeti mozgalom egyik vezetője; 1848 júniusában a prágai szláv kongresszus elnöke, 1848–49 a bécsi és kremsieri Reichstag tagja, a föderális Habsburg-monarchia híve. – *189* (157)

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus, tory, majd 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1809–28 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügy-, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *2 4–5 7–9 15 19–20 22–23 25–26 30 33–34 37 39–40 42–44 49–50 54–59 63–67 77–78 80–82 84–85 88–89 94 97 101 105–106 109 112 126 133–134 138–139 161 168 172–174 194–195 202 209 214–216 233–234 236 240–242 247 255–257 262–263 273–275 284 290–292 294 304–305 311–314 320–323 340 345–352 356–357 359–360 366 369–370 387 395 399 467–471 473–476 478 485 494–497 507 548 570 573 582 587 591 593 601 614 616–617* (48 60 63 65 73 76 96 107 114 182 219 287)

PANMURE, Fox Maule, Ramsay, Earl of Dalhousie (1801–1874) – angol politikus, whig; 1846–52 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1855–58 hadügyminiszter. – *61 64 66 80 133 172 215 331 590–591 593 612 618* (356)

PANYUTYIN, Fjodor Szergejevics (1790–1865) – orosz tábornok; a krími háború kezdetén egy hadtest, 1855–56 a délnyugat-oroszországi tartalékhadsereg parancsnoka. – *12 18 268 501*

Pápa *lásd* Pius, IX.

Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence and Capitulation of Kars (Az ázsiai Törökországban végbement harccselekményekre, valamint Karsz védelmére és megadására vonatkozó iratok), London 1856. – *587–594 596–601 603–617* (355)

PASZKEVICS, Ivan Fjodorovics, herceg (1782–1856) – orosz tábornagy; 1831 júniusától a lengyel felkelést leverő hadsereg főparancsnoka, 1832-től Lengyelország helytartója, 1849-ben a magyar szabadságharc leverésében részt vevő cári sereg főparancsnoka; 1854-ben a nyugati és déli orosz seregek, ápr.–jún. a dunai csapatok főparancsnoka. – *443*

PAUL, Sir John Dean (1802–1868) – angol bankár. – *322–323*

PAXTON, Sir Joseph (1801–1865) – angol parkkertész és építész, az 1851-es londoni világkiállítás kristálypalotájának tervezője; a parlament tagja. – *67*

PEEL, Frederick (1823–1906) – angol politikus, a parlament tagja, peelista, majd liberális; 1855–57 a hadügyminiszter helyettese. – *61 89 488*

PEEL, Jonathan (1799–1879) – angol tábornok, a parlament tagja, tory; 1855-ben a krími angol hadsereg állapotát vizsgáló bizottság tagja. – *359–360*

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnök; a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztülvitte a gabonatörvények eltorlését. – *57 61 81–82 85 105 157 162 211 220–221 264 360 377 384–390 508* (13)

PEEL, Sir Robert (1822–1895) – angol politikus és diplomata, a parlament tagja, peelista, majd liberális; az admiralitás junior lordja; előzőnek a fia. – *126 138 474–475* (295)

PELISSIER, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff (1794–1864) – francia tábornok, 1855-től tábornagy; részt vett Algéria meghódításában, 1855 elején egy krími hadtest, majd 1855 máj.–1856 júl. a krími hadsereg főparancsnoka. – *225 229–230 232–234 237–239 266–267 269–270 276 279–280 282 307 311–312 325–329 340–344 353 355 483 501 503–504 512 522 529 531 537 554 575 582–583 597–599 602 612–613 615* (182 184)

PELLATT, Apsley (1791–1863) – angol vállalkozó, a parlament tagja, polgári radikális. – *130*

PENAUD, Charles (1800–1864) – francia tengernagy; 1855-ben hajórajparancsnok a Keleti-tengeren. – *485–486*

»*Penny Times*« (Egypennys Lap), London. – *295*

»*The People's Paper*« (A Nép Újsága), London. – *104 295* (63 112 128 175 289 343 346 353)

PERCEVAL, Spencer (1762–1812) – angol politikus, tory; 1807–09 pénzügyminiszter 1809–12 miniszterelnök. – *55 211 213–214 324 390*

PEREIRE Jacques-Emile (1800–1875) – francia bankár; 1825–31 saint-simonista, majd bonapartista; a Crédit mobilier egyik alapitója és igazgatója. – *545* (314)

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *14 135 560*

PHILLIMORE, John George (1808–1865) – angol jogász és liberális politikus, a parlament tagja. – *360*

PIANORI, Giovanni (1827–1855) – olasz forradalmár, részt vett a római köztársaság védelmében; a forradalom leverése után Piemontba, majd Franciaországba emigrált; 1855 májusában III. Napóleon ellen megkísérelt merénylete miatt kivégezték. – *202*

PIERCE, Franklin (1804–1869) – 1853–57 az Egyesült Államok elnöke. – *573*

PILATUS, Pontius (I. sz.) – 26–36 római helytartó Judeában. – *322*

»*The Pilot*« (Az Útmutató), London. – *295*

PINDAROSZ (i. e. kb. 522–kb. 442) – görög lírai költő, ódáiról híres. – *56 213*

PISANI, Etienne – 1854–55 tolmács a konstantinápolyi brit követségen. – *599*

PITT, William, Jun. (1759–1806) – angol politikus, tory; 1783–1801, 1804–06 miniszterelnök; a francia forradalom elleni és a Napóleon elleni intervenciós háború egyik szervezője, 1798-ban elnyomta az ír felkelést; számos reakciós intézkedést foganatosított a kibontakozó munkásmozgalom ellen. – *85 193 211 213 324 573*

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – *124 390–391 471* (166 198 255)

PONIATOWSKI, Stanisław (1732–1798) – II. Szaniszló Ágost néven lengyel király 1764–1795. – *299*

PORCHESTER, Lord Henry Herbert (1741–1811) – az angol parlament tagja, whig. – *16 213*

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

Porosz király *lásd* Frigyes Vilmos, IV.

»*The Portfolio*« (Irattárca), London. – *59* (77)

PORTLAND, William Henry Cavendish Bentinck, Duke of (1738–1809) – angol politikus, a whigek egyik vezére; 1794–1801 belügyminiszter, 1783, 1807–09 miniszterelnök. – *55*

Post *lásd* The Morning Post

POTYOMKIN, Grigorij Alekszandrovics, herceg (1739–1791) – orosz államférfi, 1784-től vezértábornagy, 1787–91 az orosz sereg főparancsnoka az orosz–török háborúban. – *550*

POZZO DI BORGO, Karl Andrej Oszipovics, gróf (1764–1842) – korzikai származású orosz diplomata; 1814–21 párizsi követ, 1821–35 nagykövet, 1835–39 londoni nagykövet. – *135*

PRADT, Dominique Dufour de (1759–1837) – francia pap, diplomata, publicista és történész. – *297 466* (207 286)

– *Du Congrès de Vienne* (A bécsi kongresszusról), Párizs 1815. – *297* (207)

– *Mémoires historiques sur la révolution d'Espagne* (Történelmi emlékiratok a spanyol forradalomról), Párizs 1816. – *466* (286)

PRASLIN, Charles-Laure-Hugues-Theobald, duc de Choiseul (1805–1847) – francia arisztokrata és politikus, pair. – *68 96* (85)

»*The Press*« (A Sajtó), London. – *149–150 152* (138)

»*Preussische Litographische Korrespondenz*« (Porosz Kőnyomatos Tudósító), Berlin. – *619–620*

PRITCHETT, Robert Taylor (1828–1907) – angol fegyvermester, tökéletesítette a Miniépuskát. – *419*

PROKESCH (Prokesch-Osten), Anton, Graf von Osten (1795–1876) – osztrák diplomata és író; 1849–52 berlini követ, 1855-ben Ausztria megbízottja a bécsi konferencián. – *398*

PUFENDORF, Samuel, Freiherr von (1632–1694) – német államjogász és történész, a „természetjog" képviselője. – *187*

»*Punch, or the London Charivari*« (Paprikajancsi, vagy a Londoni- Zenebona). – *2 233 508* (7)

PUSEY, Edward Bouverie (1800–1882) – angol teológus, oxfordi egyetemi tanár, az anglikán egyház róla elnevezett katolizáló irányzatának vezetője. – *8* (18)

Q

QUETELET, Lambert-Adolphe-Jacques (1796–1874) – belga matematikus és szociálstatisztikus. – *39* (53)

– *Sur l'homme et le dévelopement des ses facultés, ou Essai de physique sociale* (Az emberről és képességeinek fejlődéséről, vagy Értekezés a társadalmi fizikáról), I–II. köt., Párizs 1835. – *39* (53)

– *A Treatise on Man and the Development of his Faculties* (Értekezés az emberről és képességeinek fejlődéséről), Edinburgh 1842. – *39* (53)

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy; 1848–49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka, 1850–56 a Lombard-Velencei Királyság főkormányzója. – *191 424 583*

RAGLAN, Fitzroy James Henry Somerset, Baronet (1788–1855) – angol tábornok, 1854-től tábornagy; 1808–14, 1815 Wellington törzstisztje az I. Napóleon elleni háborúkban, 1827–52 a főparancsnok katonai titkára, 1854–55 a krími hadsereg főparancsnoka. – *25 27 46–47 51 64–65 108 118–119 122 133 147 158 162 167 170 176 180 184 237 268 276 311 341 344 481 538 619*

READ, Nyikolaj Andrejevics (kb. 1793–1855) – orosz tábornok, 1855-ben egy krími hadtest parancsnoka. – *501 550*

Redcliffe *lásd* Stratford de Redcliffe

REDE – angol rendőrbiztos az ausztráliai Victoria tartományban. – *99*

REDINGTON, Sir Thomas Nicholas (1815–1862) – angol politikus, whig; 1846-ban az írországi ügyek államtitkárhelyettese, 1852–56 az indiai ügyek ellenőrző testületének másodelnöke. – *88*

REED, Joseph Haythorne – angol tiszt, a parlament tagja. – *467*

REGNAULT (Regnaud) de Saint-Jean d'Angély, Auguste-Michel-Etienne, comte (1794–1870) – francia tábornok, bonapartista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1851 jan. hadügyminiszter, 1854–69 a császári gárda parancsnoka, 1855-ben a krími tartalékhadtest parancsnoka. – *362–363 367*

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Departement for the Half Year ending 30th April 1855 (A gyárfelügyelők jelentései Őfelsége belügyminiszterének az 1855 ápr. 30-val végződő félévről), London 1855. – *371* (239)

REYNOLDS, George William Mac Arthur (1814–1879) – angol író és politikus; 1846-ban a „London Journal" szerkesztője, a „Reynolds' Miscellany" (1846) és a „Reynolds' Weekly Newspaper" (1850) megalapítója; 1848–56 chartista, O'Brienel együtt a mozgalom balszárnyának vezetője. – *294–295* (204)

»*Reynolds' Weekly Newspaper*« (Reynolds Heti Újsága), London. – *294–295* (204)

RICHÁRD, II. (1367–1400) – angol király 1377–1399. – *64 77*

RICHÁRD, III. (1452–1485) – angol király 1483–1485. – *84*

RICHARDS, Alfred Bate (1820–1876) – angol drámaíró és publicista; fellépett Cobden és a Manchester-iskola híveinek pacifizmusa ellen. – *104* (111)

RICHARDS, George Henry – angol tengernagy; 1854–55 az admiralitás lordja. – *289*

RICHMOND, Charles Gordon-Lennox, Duke of (1791–1860) – angol politikus, tory; védővámos. – *1*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője, 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *67*

ROBINSON, Frederick John, Viscount Goderich, Earl of Ripon (1782–1859) – angol politikus, tory; 1823–27 pénzügyminiszter, 1827–28 miniszterelnök. – *55 97*

ROEBUCK, John Arthur (1801–1879) – angol polgári radikális politikus és publicista, a parlament tagja; 1855-ben a krími angol hadsereg állapotát vizsgáló bizottság elnöke. – *3–6 8–9 15 24–25 27 29–32 39–40 64–67 80–82 106 159 163 241–242 274 289–290 305 310 312–314 331 345–346 356–361 366 369 372 376 476* (242) – *History of the Whig Ministry of 1830, to the Passing of the Reform Bill* (Az 1830-as whig kormány története a Reform Bill elfogadásáig), I–II. köt., London 1852. – *376* (242)

ROGUET, Christophe-Michel, comte de (1800–1877) – francia tábornok, bonapartista; az 1851 dec. 2-i államcsíny résztvevője. – *239*

ROKEBY, Henry Robinson Montague, Baron (1798–1883) – angol tábornok: 1855-ben hadosztályparancsnok a Krímben. – *61*

ROMANOVOK – orosz uralkodóház 1613–1762 (folytatása 1917-ig a Holstein-Gottorp-Romanov ház). – *570*

ROTHSCHILD, Lionel Nathan, baron de (1808–1879) – a londoni Rothschild-bankház vezetője, whig; 1858-tól a parlament tagja. – *323 391*

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter, 1854–55 a Titkos Tanács elnöke, 1855-ben Anglia képviselője a bécsi konferencián és gyarmatügyi miniszter. – *2–9 19–24 26–31 33 39–40 42–44 50 65–66 68 81–85 88–89 94 149 161 163 171–174 241–243 245–247 252–254 256 263–265 274 290 292 314 323 346 349 352 356–358 375–378 380–382 384–392 398–399 469–471 478–479 494 496 507 559* (14 15 16 31 38 96 186 240 249)

– *An Essay on the History of the English Government and Constitution, from the Reign of Henry VII. to the present Time* (Értekezés az angol kormány és alkotmány történetéről VII. Henrik uralkodásától napjainkig), London 1821. – *376*
– *Don Carlos, or Persecution* (Don Carlos, avagy az üldözés), London 1822. – *376*
– *Memoirs of the Affairs of Europe from the Peace of Utrecht* (Emlékiratok az utrechti béke óta lejátszódott európai eseményekről), I–II. köt., London 1824–29. – *376*

RUSSELL, Sir William Howard (1821–1907) – a „Times" különtudósítója. – *51 166 582*

»*Русский Инвалид*« (Az Orosz Invalidus), Szentpétervár. – *308* (215)

RÜDIGER, Fjodor Vasziljevics, gróf (1784–1856) – orosz tábornok; 1831-ben részt vett a lengyel felkelés leverésében, 1846-ban Krakkó megszállásában, 1849-ben a Magyarország ellen harcoló cári sereg 3. hadtestének parancsnoka, 1854-ben lengyelországi helytartó és a nyugati határmenti orosz csapatok parancsnoka, 1855-ben a gárda- és gránátoshadtestek főparancsnoka. – *364*

S

SADLEIR, John (1814–1856) – ír bankár és politikus, az ír parlamenti frakció egyik vezetője; 1853-ban a kincstár egyik lordja. – *23 35 95 350 618*

ŠAFAŘIK, Pavel Jozef (1795–1861) – szlovák filológus, történész és régész, a cseh és szlovák nemzeti mozgalom liberális szárnyának képviselője; az 1848-as prágai szláv kongresszus résztvevője, az ausztroszlávizmus híve. – *189* (157)

SAINT-ARNAUD, Armand-Jacques-Achille Leroy de (1801–1854) – francia tábornok, 1852-től marsall, bonapartista; 1851–54 hadügyminiszter, az 1851. dec. 2-i államcsíny egyik szervezője; 1854-ben a krími francia hadsereg főparancsnoka. – *109 118 122 140 162 178–181 233 239 411 481*

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utopikus szocialista. – *545*

SALLES, Charles-Marie, comte de (1803–1858) – francia tábornok; 1855-ben hadtestparancsnok a Krímben. – *513 537*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *102 135*

SÁNDOR, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–1881. – *127 133 135–136 143 149–150 187 284 290 297 303 309 528 555–557*

SARTORIUS, Luis José, conde de San Luis (1817–1871) – spanyol politikus és publicista, a moderadók egyik vezére; 1847–51 belügyminiszter, 1853–54 miniszterelnök. – *465*

SCHARNHORST, Gerhard Johann David von (1755–1813) – porosz tábornok; 1806-ban a porosz hadsereg megreformálásán dolgozó bizottság elnöke, 1807–10 hadügyminiszter, egyúttal 1807–13 vezérkari főnök. – *433*

SCHILDER, Karl Andrejevics (1785–1854) – orosz tábornok, hadmérnök és feltaláló; 1828–29, 1854 a dunai orosz hadsereg ostrommunkálatainak vezetője. – *166*

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő és író.
– *Don Carlos. Infant von Spanien* (Don Carlos, spanyol infáns). – *361* (235)

SCHOLEFIELD, William (1809–1867) – angol polgári radikális politikus, a parlament tagja. – *371–372*

SCHÖNHALS, Karl, Freiherr von (1788–1857) – osztrák táborszernagy és katonai író; 1848–49 részt vett az itáliai forradalom leverésében. – *456* (280)

– (Névtelenül:) *Erinnerungen eines österreichischen Veteranen aus dem italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849* (Egy osztrák veterán visszaemlékezései az 1848-as és 1849-es itáliai háborúra), I–II. köt., Stuttgart és Tübingen 1852. – *456* (280)

SCRIBE, Eugène-Augustin (1791–1861) – francia drámaíró; számos operaszövegkönyvet írt. – (150)
– *Fra Diavolo.* – *173* (150)

SCULLY, Vincent (1810–1871) – ír ügyvéd, liberális politikus, a parlament tagja. – *476*

SEATON, John Colborne, Baron (1778–1863) – angol tábornok; részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban, 1855–60 az írországi angol csapatok parancsnoka. – *61*

SEDLMAYER – osztrák tábornok; a krími háború idején a gyulafehérvári erőd parancsnoka. – *493* – *494*

SERRANO Y DOMÍNGUEZ, Francisco, duque de la Torre (1810–1885) – spanyol tábornok és politikus; 1843-ban hadügyminiszter, az 1856-os államcsíny résztvevője; 1862–63 külügyminiszter, 1868–69, 1871, 1874 miniszterelnök, 1869–71 régens. – *465*

SEYMOUR, Sir George Hamilton (1797–1880) angol diplomata; 1851–54 szentpétervári követ. – *22* *253* (38)

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1801–1885) – angol politikus, tory, 1847-től whig; a tízórás törvényért folytatott arisztokrata-filantróp mozgalom egyik vezetője; 1855-ben a krími hadsereg egészségügyi helyzetét vizsgáló bizottság elnöke. – *315* *487*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *311* *476* (46 62 80 94 251 296 344)
– *The Comedy of Errors* (Tévedések vígjátéka). – *65* (80 190)
– *Hamlet, Prince of Denmark* (Hamlet, dán királyfi). – *263* *311* (190 217)
– *King Henry IV* (IV. Henrik). – *29* *53* *476* (46 62 296)
– *King Henry VIII* (VIII. Henrik). – *579* (344)
– *King Richard III* (III. Richárd). – *84* (94)
– *The Taming of the Shrew* (A makrancos hölgy). – (251)

SHEE, William (1804–1868) - ír jogász, liberális politikus, a parlament tagja. – *112* *350*

SHELLEY, Sir John Villiers (1808–1867) – angol politikus, a parlament tagja, szabadkereskedő. – *129*

SIDMOUTH, Henry Addington, Viscount (1757–1844) – angol politikus, tory; 1801–04 miniszterelnök és pénzügyminiszter, 1812–21 mint belügyminiszter intézkedéseket hozott a munkásmozgalom elnyomására. – *56* *211*

SIEVERS, Vlagyimir Karlovics, gróf (1780–1862) – orosz tábornok; 1854–55 a balti csapatok parancsnoka. – *12* *17* *364*

SIEYES, Emmanuel-Joseph, comte de (1748–1836) – francia abbé, a francia forradalom politikusa, a harmadik rend vezető képviselője, a konvent és a direktórium tagja; támogatta Napóleon államcsínyét. – *308*

SIMMONS, Sir John Lintorn Arabin (1821–1903) – angol alezredes, hadmérnök, később tábornagy; a krími háború idején angol megbízott a krími török hadsereg vezérkaránál. – *596–598* *600* *604* *607–610* *613–615*

SIMPSON, Sir James (1792–1868) – angol tábornok; 1855 febr.–jún. a krími hadsereg főszállásmestere, jún.–szept. főparancsnoka. – *61* *64* *467* *501* *531–532* *538* *541* *548* *597–599* *601* *612–614* *618* (356

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia közgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *25*

SLOCOMBE, William – angol chartista. – *218*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *1 522*
– *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól), London 1776. – *522*

SMITH, Andrew (1797–1872) – angol katonaorvos; 1846–58 az angol hadsereg egészségügyi igazgatásának élén. – *157 161 618*

SMITH, Robert Vernon (1800–1873) – angol politikus, whig; 1852-ben hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1855–58 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke. – *16 84 469*

Sobieski *lásd* János, III.

SOMERSET, Henry (1794–1862) – angol tábornok; 1855-től az indiai angol csapatok főparancsnoka. – *61*

STAFFORD, Augustus O'Brien (1811–1857) – az angol parlament tagja, tory. – *32 163*

STANLEY, Lord Edward Henry, (1869-től) Earl of Derby (1826–1893) – E. G. G. Smith Stanley, Earl of Derby fia, angol politikus, a parlament tagja, tory, majd liberális; 1852-től külügyminiszterhelyettes, 1858–59 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke, 1866–68, 1874–78 külügyminiszter, 1882–85 gyarmatügyi miniszter. – *67 88 244 388 390*

STERLING, Edward (szül. 1773) – a „Times" szerkesztője; gúnyneve „the Thunderer" (a Mennydörgő). – *154*

STEUART (Stewart), Sir James Denham, Baronet (1712–1780) – angol klasszikus közgazdász, merkantilista. – *522* (312)
– *An Inquiry into the Principles of Political Economy: being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations etc.* (Vizsgálódás a politikai gazdaságtan elveiről; egyben tanulmány szabad nemzetek belpolitikájának tudományáról stb.), London 1767. – *522* (312)

STEVENS – a krími háború idején trapezunti angol alkonzul. – *595–596*

STEWART, Huston (1791–1875) – angol tengernagy, whig; 1850–52 az admiralitás lordja, 1855-ben a fekete-tengeri flotta főparancsnokának hadsegédje. – *598*

Stewart, James *lásd* Steuart

STONOR – ír konzervatív, bíró az ausztráliai Victoria tartományban. – *95*

STORMONT, David Murray, Viscount (1727–1796) – angol politikus és diplomata, tory; 1763–72 bécsi, 1772–78 párizsi követ, 1779–82 külügyminiszter. – *560*

STRAFFORD, John Byng, Earl of (1775–1860) – angol tábornok, 1855-től tábornagy; részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban. – *548*

STRAHAN, William (szül. kb. 1808) – angol bankár. – *322–323 341*

STRATFORD de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount (1786–1880) – angol diplomata; 1810–12, 1825–28, 1841–58 konstantinápolyi nagykövet. – *58 568 587–589 592–596 599–601 603–609 611–612 615 617*

STRUTT, Edward, Baron Belper (1801–1880) – angol liberális politikus, a parlament tagja; 1852–54 Lancaster kancellárja. – *383*

STUART, Lord Dudley Coutts (1803–1854) – angol politikus, a parlament tagja, whig; kapcsolatban állt a lengyel monarchista emigrációval. – *57 473*

SUGDEN, Edward Burtenshaw, Baron St. Leonards (1781–1875) – angol jogász és politikus, tory; 1852-ben lordkancellár. – *392*

SULEAU – francia alezredes; 1855-ben megbízott a krími angol hadsereg vezérkaránál.– *598–599*

SUMNER, John Bird (1780–1862) – angol pap, 1848–62 canterburyi érsek. – *127*

SUTHERLAND – angol arisztokrata család. – *84 210*

SUTHERLAND, John (1808–1891) – angol orvos; 1855-ben a krími hadsereg egészségügyi állapotát vizsgáló bizottság vezetője. – *487*

Szárd király *lásd* Károly Albert és Viktor Emánuel, II.

Szavojai Jenő *lásd* Jenő

SZELIM pasa (Zedliński) – lengyel származású török tábornok; 1855-ben csapatkötelékek parancsnoka a Kaukázusban. – *618*

SZELVAN (megh. 1854) – orosz tábornok; 1854-ben csapatkötelékek parancsnoka Sziliszt-riánál, az erőd egyik megrohamozásakor elesett. – *550*

»Szeraszker *lásd* Mehmed Rüsdi pasa

Северная Пчела« (Északi Méh), Szentpétervár. – *574* (338)

SZOJMONOV, Fjodor Ivanovics (1800–1854) – orosz tábornok; dunai, majd krími csapattestek parancsnoka, elesett az inkermani csatában. – *550*

SZOLÓN (i. e. kb. 638–kb. 558) – athéni törvényhozó, költő. – *475*

SZULSZEWSKI – lengyel ezredes; 1855-ben a Lengyelország Barátainak Irodalmi Társasága nevű londoni szervezet titkára. – *474*

Szultán *lásd* Abdul-Medzsid és Mahmud, II.

SZUVOROV, Alekszandr Vasziljevics (1730–1800) – orosz hadvezér. – *550*

T

TAHIR pasa – török tábornok; 1855-ben csapatkötelékek parancsnoka a Kaukázusban. – *618*

TALLEYRAND-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus, diplomata, több ízben külügyminiszter; Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson; 1830–34 londoni nagykövet. – *173 297*

Tamerlan *lásd* Timur

TASSILIER – francia nyomdász; 1848 júniusától politikai fogoly Cayenne-ban. – *579* (346)

TAYLOR, James – angol liberális politikus; 1855-ben támogatta az ipari burzsoázia parlamenti reformmozgalmát. – *129 131*

TAYLOR, Tom (1817–1880) – angol drámaíró; az ötvenes években a „Punch" munkatársa, 1874–80 szerkesztője; 1854-ben az egészségügyi tanács titkárává nevezték ki. – *2*

THOMPSON, George (1804–1878) – angol politikus, polgári radikális; az ötvenes években részt vett a parlamenti és pénzügyi reformmozgalomban. – *224 474*

TIBERIUS, Claudius Nero (i. e. 42–i. sz. 37) – római császár i. sz. 14–37. – *577*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *3 15–16 19 29 33 35–36 47 51 59–62 67–68 90 93 101 133–134 153–156 163 166–167 169–170 182 185 203–204 217*

233 294–295 308–309 321 323 335 346 349 360 487–488 567 573–574 582 616–617 ([2] [10] [111] [139] [298] [305])

TIMUR (Tamerlán) (1336–1405) – mongol kán, 1370-től szamarkandi uralkodó; meghódította Közép-Ázsiát és Perzsiát. – *101*

TITE, Sir William (1798–1873) – angol építész, liberális politikus, a parlament tagja; 1855-ben a Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság elnökhelyettese. – *258 475–476*

TODTLEBEN, Eduard Ivanovics, (1879-től) gróf (1818–1884) – orosz hadmérnök, ezredes; 1855 áprilisától tábornok, Szevasztopol védelmének egyik megszervezője. – *166 200 441 443 481 571* ([273])

TOUSSENEL, Alphonse (1803–1885) – francia publicista, fourierista. – ([322])
– *Les juifs rois de l'époque. Histoire de la féodalité financière* (A zsidók, a kor királyai. A pénzügyi hűbériség története), Párizs 1845. – *547* ([322])

»*Town and Country Newspaper*« (Városi és Vidéki Újság), London. – *295*

TRAVERS, Ingraham – angol politikus; 1855-ben a kereskedelmi és pénzburzsoázia közigazgatási reformmozgalmának vezetője. – *217–218*

Tribune *lásd* New York Daily Tribune

TROLLOPE, Sir John (szül. 1800) – angol politikus, a parlament tagja. – *40–41*

TROTTI – szárd tábornok; 1855-ben a krími szárd hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. – *502–504*

TUSSZUM pasa – török tábornok; 1855-ben csapatkötelékek parancsnoka a Kaukázusban. – *596*

TYITOV, Vlagyimir Pavlovics (1805–1891) – orosz író és diplomata; 1843–53 konstantinápolyi követ, 1855-ben Oroszország képviselője a bécsi konferencián. – *242 252*

U

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata, publicista és politikus, törökbarát tory; a harmincas években diplomáciai megbízatással Törökországban járt. – *58–59 102 261–262 264 289 352 393–394 474* ([77])

V

VAILLANT, Jean-Baptiste-Philibert (1790–1872) – francia tábornagy, bonapartista; 1854–59 hadügyminiszter. – *118 122 267–268*

VANDAMME, Dominique-René, comte d'Unebourg (1770–1830) – francia tábornok; 1813-ban hadtestével Kulmnál megadta magát. – *179* ([153])

VANE, Lord Harry George – az angol parlament tagja. – *234*

VATTEL, Emmerich von (1714–1767) – svájci jogász, szász szolgálatban álló diplomata, a nemzetközi jog szakértője. – *187*

VAUBAN, Sébastien le Prêtre, marquis de (1633–1707) – francia marsall, hadmérnök és közgazdász. – *277–279*

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg; szárd király 1849–1861, olasz király 1861–1878. – *456*

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *4 26 34 39 43 127 151 161 215 244 262 273 290–291 295 307 313–314 317–318 331 352 381 385 389 474 486 602* (213)

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg; porosz király 1861–1888, német császár 1871–1888. – *621*

VILMOS, III. (Orániai) (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702; angol király 1689–1702. – *63 85–86* (141)

VILMOS, IV. (1765–1837) – angol király 1830–1837. – *59* (91)

VIVIAN, Robert John Hussey (1802–1887) – angol tábornok; 1855–56 a Kercs-félszigeten levő török csapatkontingens parancsnoka. – *588 590–591 593–595 597 602–604 606 611–612 614*

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész; felvilágosító deista filozófus. – *316 340*

VORONCOV, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856) – orosz politikus és tábornok; 1844–54 kaukázusi helytartó és a kaukázusi csapatok főparancsnoka. – *60*

W

WAKEFIELD, Edward Gibbon (1796–1862) – angol politikus, közgazdász és gyarmatpolitikus. – *370* (237)

WAKLEY, Thomas (1795–1862) – angol orvos, politikus és publicista, polgári radikális; támogatta az ipari burzsoázia parlamenti reformmozgalmát. – *129*

WALEWSKI, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de (1810–1868) – I. Napóleon és Walewska grófnő fia, francia diplomata és politikus; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, ennek bukása után Franciaországba emigrált; 1855–60 külügyminiszter, 1856-ban a párizsi kongresszus elnöke. – *603*

WALKER – a londoni rendőrség főfelügyelője. – *335*

WALMSLEY, Sir Joshua (1794–1871) – angol politikus, a parlament tagja, polgári radikális; a parlamenti és pénzügyi reformerek elnöke. – *224*

WALPOLE, Sir Horatio (Horace) (1717–1797) – angol arisztokrata, író és művészettörténész. – *378*

WALPOLE, Spencer Horatio (Horace) (1807–1898) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59, 1866–67 belügyminiszter. – *33 275*

WALTER család – a „Times" főrészvényesei. – *154*

WARD, William, Baron (szül. 1817) – angol arisztokrata, tory. – *359*

WARWICK, Richard Neville, Earl of (1428–1471) – angol feudális nagyúr; a rózsák háborújában (1455–1485) a York-házbeli Edward megkoronázása érdekében kifejtett tevékenységéért a „Királycsináló" nevet kapta. – *83 346* (191)

WAT TYLER (megh. 1381) – az 1381-es angol parasztfelkelés vezére. – *64 77*

WEDELL, Leopold Heinrich von (1784–1861) – porosz tábornok; 1855-ben diplomáciai küldött Párizsban. – *126*

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, tory politikus; 1827–28, 1842–52 hadseregfőparancsnok, 1828–30 minisz-

terelnök, 1834–35 külügyminiszter; támogatta Peelt. – *48 51 55 85 162 202 311 379 405 414 417–418 498* (58 216)

WESTMINSTER, Richard Grosvenor, Marquess of (1795–1869) – angol arisztokrata nagybirtokos, whig. – *334*

»*The Westminster Review*« (Westminsteri Szemle), London. – *382*

WESTMORLAND, Fane John, Earl of (1784–1859) – angol diplomata, 1841–51 berlini, 1851–55 bécsi követ. – *2–3 241–242*

WHITESIDE, James (1804–1876) – ír jogász és politikus, a parlament tagja, tory; magas jogi tisztségeket töltött be Írország angol közigazgatásában. – *67*

WIELAND, Christoph Martin (1733–1813) – német költő, fordító; 1772-től udvari tanácsos Weimarban. – (164)
– *Die Abderiten* (Az abderiták), Weimar 1774. – *194* (164)

WIKOFF, Henry (1813–1884) – amerikai újságíró és író, az ötvenes évek elején Palmerston ügynöke a sajtóban. – *34*

WILLIAMS, Sir William Fenwick (1800–1883) – angol tábornok; 1854–55 megbízott a kaukázusi török hadsereg vezérkaránál, Karsz védelmének egyik megszervezője. – *551 564 566–567 587–588 591 593 596 603 611–612 615–616*

WILLISEN, Karl Wilhelm, Freiherr von (1790–1879) – porosz tábornok és katonai teoretikus; 1848 márc.–máj. poseni királyi biztos, 1848–49 az osztrák hadseregben harcolt az itáliai forradalom ellen, 1850-ben a schleswig-holsteini hadsereg főparancsnoka a Dánia elleni háborúban. – *456*

WILSON, James (1805–1860) – angol politikus és közgazdász, szabadkereskedő; az „Economist" alapítója és szerkesztője, 1853–58 pénzügyminisztériumi titkár. – *68*

WILSON, Sir Robert Thomas (1777–1849) – angol tábornok, a parlament tagja, polgári radikális, katonai író. – *499*

WINDHAM, Charles Ash (1810–1870) – angol ezredes; 1855 októberétől tábornok, 1855 őszén dandárparancsnok a Krímben, 1855 nov.–1856 júl. a krími hadsereg vezérkari főnöke. – *532 541*

WINDISCHGRÄTZ (Windischgraetz), Alfred, Fürst zu (1787–1862) – osztrák tábornagy, 1848–49 az osztrák ellenforradalom egyik vezére; az 1848-as prágai júniusi felkelés és a bécsi októberi felkelés leverője; 1849 áprilisáig a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *191 424*

WISE, John Ayshford – az angol parlament tagja. – *234*

WISEMAN, Nicholas Patrick Stephen (1802–1865) – angol katolikus lelkész; 1850-ben a pápa westminsteri érsekké és bíborossá nevezte ki. – *390*

WOLTER, Johann, Edler von Eckwehr (1789–1857) – osztrák altábornagy, hadmérnök; 1853–57 Krakkó erődjének parancsnoka. – *493*

WOOD, Sir Charles, Lord Halifax (1800–1885) – angol politikus, whig; 1846–52 kincstári kancellár, 1852–55 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke, 1855–58 az admiralitás első lordja, 1859–66 az indiai ügyek minisztere. – *21 35 63 84 149 321 324 359 361*

WORKMAN – angol chartista. – *218*

WRIGHT, Nathan (1654–1721) – angol jogász és politikus; lordpecsétőr, a Titkos Tanács tagja. – *97*

Y

YEA, Sir Lacy-Walter-Giles (1808–1855) – angol ezredes; 1855-ben dandárparancsnok a Krímben. – *344*

YORKE, Charles Philipp (1764–1834) – angol politikus, tory; 1801–03 hadügyi államtitkár (Secretary at War), 1803–04 belügyminiszter, 1810–11 az admiralitás első lordja. – *212–214*

Yorki herceg *lásd* Frederick Augustus

YOUNG, Sir John (1807–1876) – angol politikus, tory; 1852–55 az ír ügyek államtitkára. – *35*

Z

ZAMOYSKI, Władysław, gróf (1803–1868) – lengyel mágnás; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, a felkelés bukása után Párizsban a konzervatív monarchista lengyel emigráció egyik vezetője; a krími háború idején lengyel légiót próbált szervezni Oroszország ellen. – *59*

Földrajzi nevek*

Ajtodor	Gorisztoje
Aleppó	Haleb
Alexandropol *lásd* Gumri	
Araxész	Araksz, Aras
Ardahan	Ardagan
Austerlitz	Slavkov
Bahcsiszeráj	Bahcsiszaráj
Bajazid	Ağrï
Bajdar	Orlinoje
Batum	Batumi
Bazardzsik	Dobrics, Tolbuhin
Bergyanszk	Oszipenko
Bona	Bône
Boroszló	Breslau, Wrocław
Csetatea	Cetate
Danzig	Gdańsk
Dobrudzsa	Dobrogea
Drinápoly	Adrianopol, Edirne
Duero	Douro
Erzerum	Erzurum
Eupatoria	Jevpatorija
Galac	Galaţi
Gallipoli	Gelibolu
Gumri	Leninakan
Gyulafehérvár ...	Alba Julia
Hangö	Hanko
Helsingfors	Helsinki
Hunkjar Szkeleszi	Hunkjar Iszkeleszi
Jekatyerinoszlav	Dnyepropetrovszk
Jerikó	Er-Riha
Kaffa	Kefe, Feodoszija
Kalafat	Calafat
Kalis	Kalisz
Kandia	Kréta
Karsz-Csaj	Kars-Çay
Kolberg	Kołobrzeg
Konstantinápoly	Isztambul, Sztambul, Bizánc
Königsberg	Kalinyingrád
Krakkó	Kraków
Kulm	Chlumec
Kücsük Kajnardzsi ...	Kajnardzsa
Lambessa	Lambèse
Lemberg	Lvov
Mantua	Mantova
Memel	Klaipéda
Minorca	Menorca
Nargen	Nargö, Naissaar
Nyemen	Memel, Nyeman, Nemunas
Olmütz	Olomouc
Olt	Aluta, Oltú
Olti Oltenica ...	Oltu Olteniţa
Perzsia	Irán
Pireusz	Peiraieusz, Pireevsz
Podólia	Podolszk
Poleszjei mocsarak	Rokitno-mocsarak
Posen	Poznań
Prága	Praha
Reval	Tallinn
Rion	Rioni
Ruszcsuk	Rusze
Saint-Jean-d'Acre	Akka
Sind	Szindh
Sumla	Sumen, Kolarovgrád
Sweaborg	Sveaborg, Suomenlinna
Szardínia	Sardegna

* A jegyzék felsorolja a szövegben előforduló földrajzi fogalmak közül azokat, amelyeknek neve különböző alakban vagy írásmóddal használatos, illetve közli nemzeti nyelvű változatukat vagy mai alakjukat. – *Szerk.*

Szavoja	Savoia, Savoie
Szilisztria	Silistra
Szinop	Sinope
Szizebolu	Szozopol, Szozopolisz
Szkutari	Üszküdar
Szmirna	Izmir
Szuhum Kale ...	Szuhumi
Tagus	Tajo, Tejo
Tiflisz	Tbiliszi
Tilsit	Szovjetszk
Toli-Monasztir ..	Bitola
Toszkána	Toscana
Trapezunt	Trabzon
Varsó	Warszawa
Vilna	Vilnius, Wilno
Visztula	Wisła
Volhínia	Volinszk

AZ 1853–56-OS KRÍMI HÁBORÚ

A KRÍMI HADSZÍNTÉR

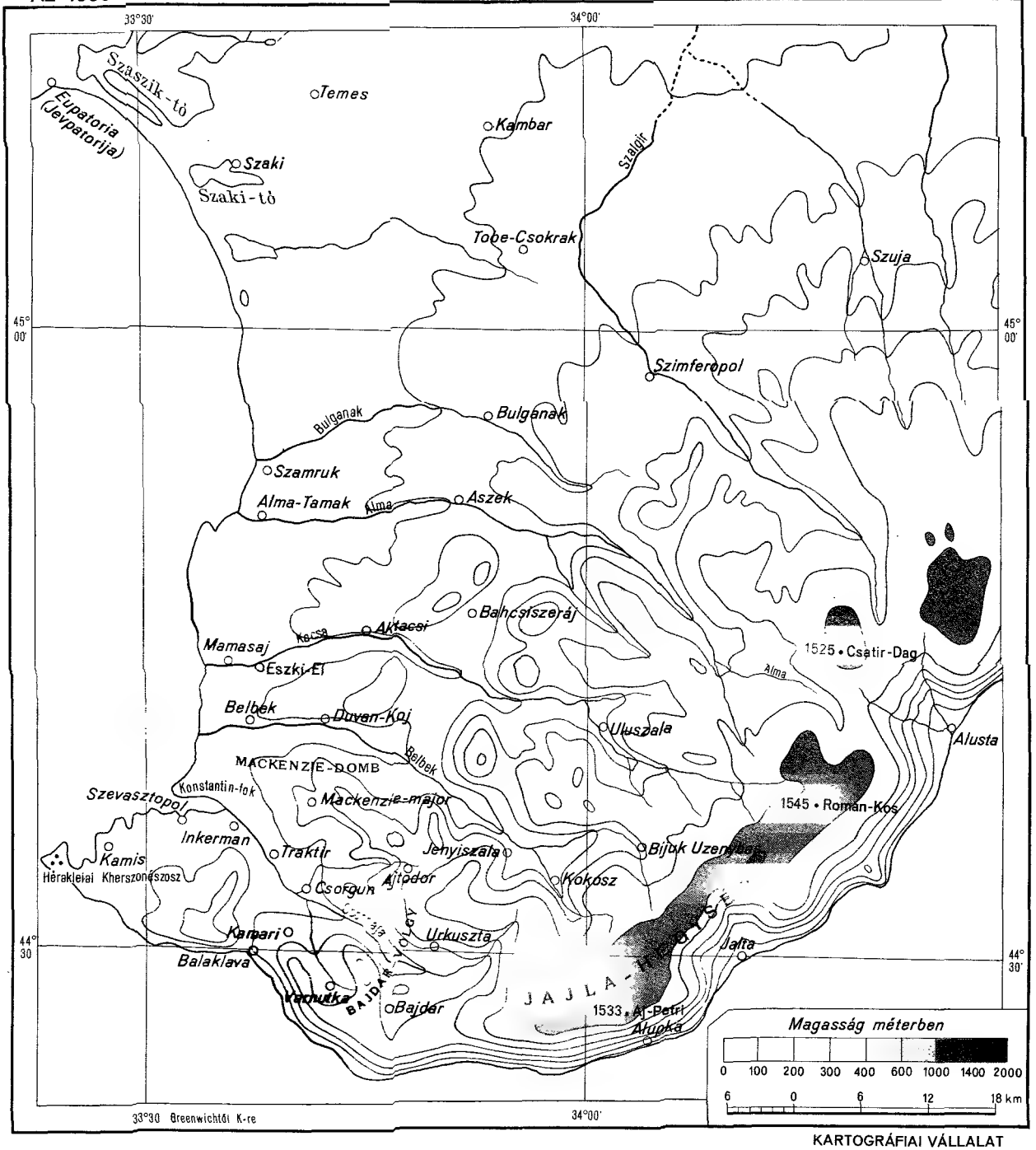

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT
Budapest, 1966-776

AZ 1853–56-OS KRÍMI HÁBORÚ

SZEVASZTOPOL OSTROMA

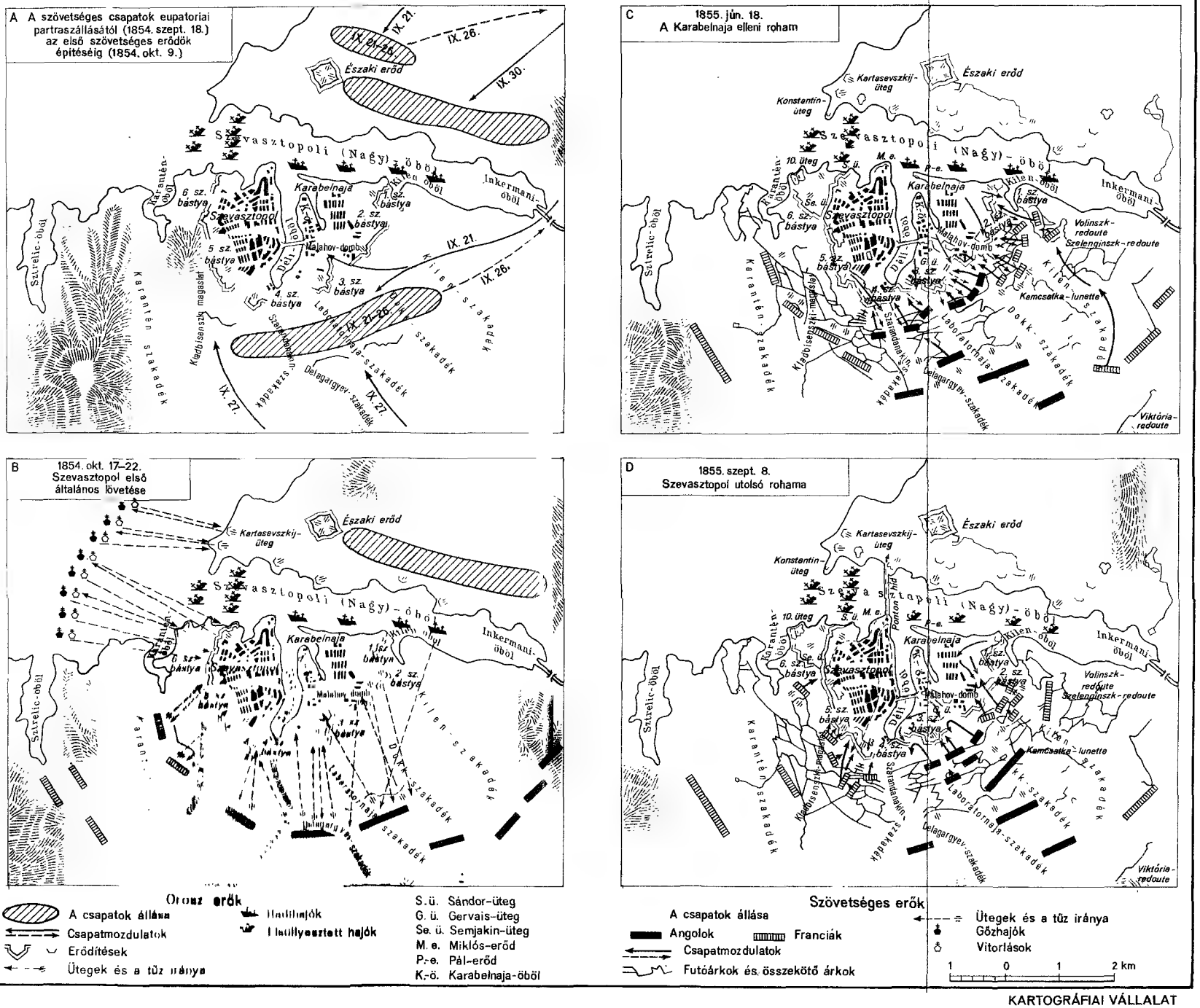

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT
Budapest, 1966-776

AZ 1853–56-OS KRÍMI HÁBORÚ

AZ ÖSSZESÍTETT HADSZÍNTÉR

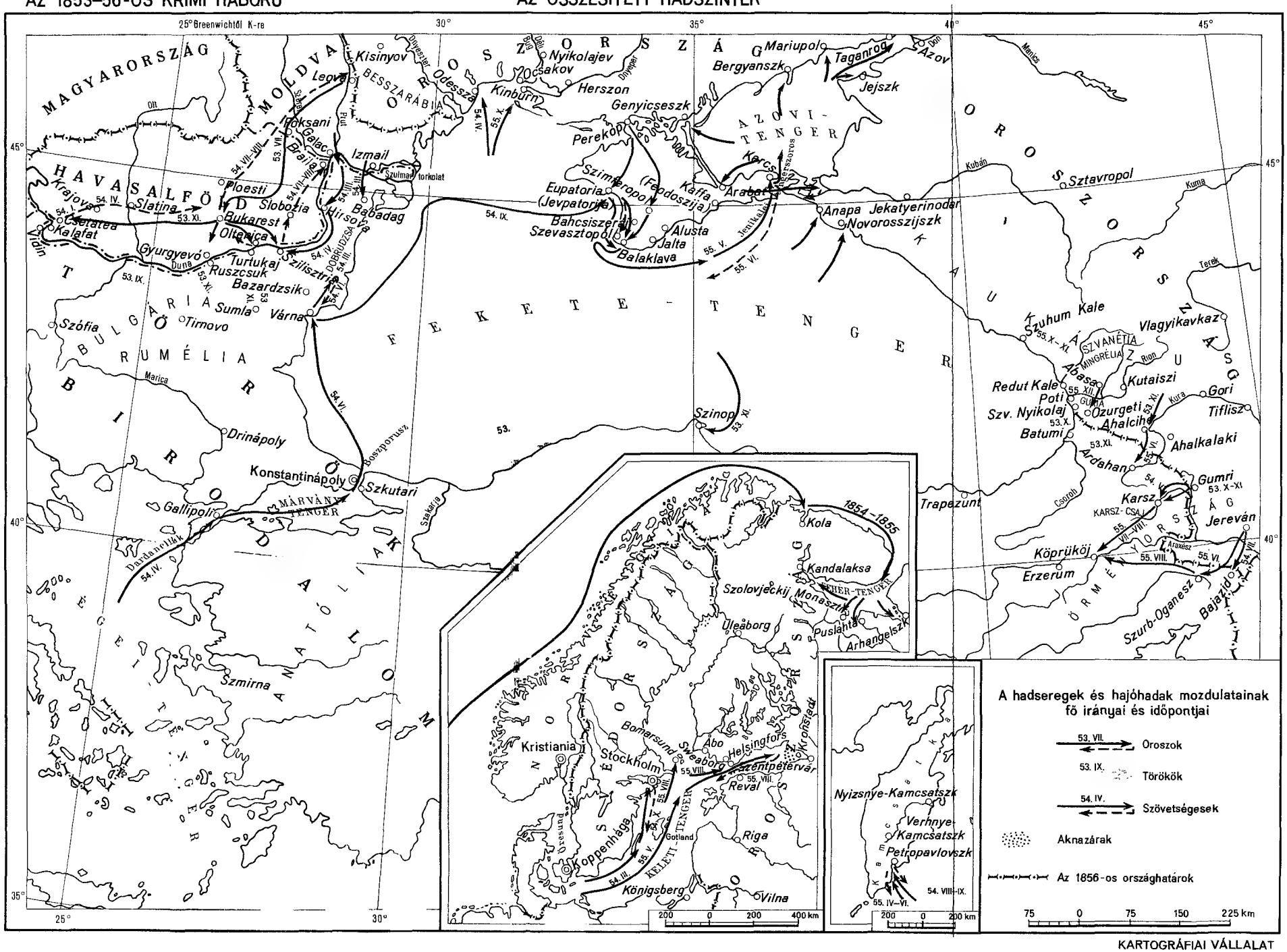

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT
Budapest, 1966-776

Tartalom

Előszó a tizenegyedik kötethez V

Karl Marx: A parlament megnyitása 1
Karl Marx: Fejtegetések a kabinetválságról 4
Karl Marx: Parlamenti események 6
Friedrich Engels: Az európai háború 10
Karl Marx és Friedrich Engels: A parlamentből – A hadszíntérről .. 15
Karl Marx és Friedrich Engels: A néhai brit kormány 19
Karl Marx: A kormányválsághoz 25
Karl Marx: Az Aberdeen-kormány bukása 29
Karl Marx: A bukott kormány 35
Karl Marx: A pártok és klikkek 39
Karl Marx: Két válság 42
Friedrich Engels: A krími küzdelem 45
Karl Marx és Friedrich Engels: Palmerston – A hadsereg 49
Karl Marx: A parlamentből – Gladstone beszéde 53
Karl Marx: Lord Palmerston 54
I. 54
II. 57
Karl Marx: Herbert újraválasztása – Az új kormány első lépései – Hírek Kelet-Indiából 60
Karl Marx: A parlament 63
Karl Marx: Koalíció a toryk és a radikálisok között 67
Friedrich Engels: Az Európában előkészülő háború 70

Karl Marx és Friedrich Engels: Parlamenti és katonai események ... 77
Karl Marx: Az új kormányválsághoz ... 80
Karl Marx: Hume ... 83
Karl Marx: Palmerston és az angol oligarchia ... 84
Karl Marx: Layard ... 88
Karl Marx: A brit alkotmány ... 90
Karl Marx: Az angliai válság ... 93
Karl Marx: Állásvásár – Hírek Ausztráliából ... 97
Karl Marx: Az angol sajtó a halott cárról ... 101
I. ... 101
II. ... 101
Karl Marx: A francia szövetség történetéhez ... 103
Karl Marx: A vizsgáló bizottság ... 106
Karl Marx: A brüsszeli „Memoár" ... 109
Karl Marx: Írország bosszúja ... 111
Friedrich Engels: Krími események ... 114
Friedrich Engels: A nagy kalandor sorsa ... 118
Karl Marx és Friedrich Engels: A francia hadviselés bírálata ... 122
Karl Marx: Agitáció Poroszország ellen – Egy böjtnap ... 126
Karl Marx: Egy gyűlés ... 129
Karl Marx: Hírek az angol sajtóból ... 133
Karl Marx: A parlamentből – Viták Poroszországról a Lordok Házában 135
Friedrich Engels: Napóleon utolsó cselfogása ... 140
Friedrich Engels: Csata Szevasztopolnál ... 144
Karl Marx: A francia szövetség történetéhez ... 149
Karl Marx: Napóleon és Barbès – Újság-bélyegilleték ... 153
Karl Marx: A vizsgáló bizottság ... 156
Karl Marx: A brit hadsereg ... 160
Friedrich Engels: A háború fejleményei ... 164

Friedrich Engels: A krími helyzetről 168

Karl Marx: Botrány a francia törvényhozó testületben – Drouyn de Lhuys befolyása – A milícia állapota 171

Karl Marx: A franciaországi és angliai kilátások 173

Friedrich Engels: A napóleoni „Moniteur"-cikk bírálata 178

Friedrich Engels: A március 23-i összecsapás 183

Friedrich Engels: Németország és a pánszlávizmus 187

I. 187

II. 189

Karl Marx: Az agitációk történetéhez 193

Friedrich Engels: Szevasztopolból 196

Karl Marx: Pianori – Elégedetlenség Ausztria iránt 202

Friedrich Engels: A krími hadjárat 205

Karl Marx: A „Morning Post" Poroszország ellen – A whigek és a toryk jelleme 209

Karl Marx: Felsőházi ülés 212

Karl Marx: A parlamenten kívüli izgatottság 216

Karl Marx: Pénzügyek 220

Karl Marx: A reformmozgalomhoz 223

Friedrich Engels: A krími háború 225

Karl Marx: A krími ügyek bírálatához – A parlamentből 232

Karl Marx és Friedrich Engels: Előjáték Lord Palmerstonnál – A legutóbbi krími események alakulása 236

Karl Marx: A parlamenti reform – A bécsi konferencia megszakítása és folytatása – Az úgynevezett irtóháború 240

Karl Marx: Disraeli indítványa 244

Karl Marx: A parlamentből — Vita Disraeli indítványa fölött 249

Karl Marx: Palmerston legutóbbi beszédének bírálatához 255

Karl Marx: A Közigazgatási Reformért Küzdő Társaság 258

Karl Marx: Parlamenti események – A háború vagy béke kérdéséről 262

Friedrich Engels: A Krímből 266
Friedrich Engels: A krími események bírálatához 269
Karl Marx: A nagy parlamenti vita 273
Friedrich Engels: Szevasztopol 276
Friedrich Engels: Napóleon haditervei 282
Karl Marx: Napier levelei – Roebuck bizottsága 288
Karl Marx és Friedrich Engels: Layard javaslatának vitájához – A krími háború 292
Karl Marx: Albert herceg pohárköszöntője – Újság-bélyegilleték 294
Karl Marx: Politikai furcsaságok 297
Karl Marx és Friedrich Engels: A helyi háború – A közigazgatási reform vitája – A Roebuck-bizottság jelentése stb. 302
Karl Marx: Közlemény Szevasztopol bevételéről – A párizsi tőzsde – A felsőház a hangöi vérengzésről 307
Karl Marx: A június 18-i szerencsétlenség – A Krímbe küldött erősítések 311
Karl Marx: Egyházi agitáció – Tüntetés a Hyde Parkban 315
Karl Marx: Különfélék 321
Friedrich Engels: Szevasztopolból 325
Karl Marx: Különfélék 331
Karl Marx: A vasárnapi ünnepnap megszigorítása miatti izgatottság 334
Karl Marx és Friedrich Engels: Összetűzések a rendőrség és a nép között – A krími eseményekről 339
Friedrich Engels: A június 18-i rohamról 342
Karl Marx: A parlamentből – Roebuck és Bulwer indítványai 345
Karl Marx: A parlamentből – Bulwer indítványa – Az ír kérdés 348
Karl Marx és Friedrich Engels: Russell lemondása – A krími ügyekről 352
Karl Marx: Russell lemondása 356
Karl Marx: A parlamentből 359
Friedrich Engels: A háború kilátásai 362

Karl Marx és Friedrich Engels: A parlamentből – A hadszíntérről .. 366
Karl Marx: Palmerston – Nagy-Britannia uralkodó osztályainak fiziológiája 369
Karl Marx: Lord John Russell 373
I. 375
II. 377
III. 380
IV. 383
V. 386
VI. 389
Karl Marx: A birminghami konferencia – A dán örökösödési kérdés – A négy biztosíték 393
I. 393
II. 397
Friedrich Engels: Európa hadseregei 401
Első cikk 403
I. A francia hadsereg 408
II. Az angol hadsereg 416
III. Az osztrák hadsereg 422
Második cikk 427
I. A porosz hadsereg 427
II. Az orosz hadsereg 434
III. A kisebb német hadseregek 445
Harmadik és utolsó cikk 448
I. A török hadsereg 448
II. A szárd hadsereg 453
III. A kisebb itáliai hadseregek 457
IV. A svájci hadsereg 458
V. A skandináv hadseregek 459
VI. A holland hadsereg 462
VII. A belga hadsereg 462
VIII. A portugál hadsereg 463
IX. A spanyol hadsereg 463
Karl Marx: Simpson tábornok lemondása – A parlamentből 467
Karl Marx: Kommentár a parlamenti vitákhoz 469

Karl Marx: Az Oroszországgal szemben álló haderők 472
Karl Marx: A lengyel gyűlés 473
Karl Marx: A krími hadjárattal kapcsolatos osztrák politika bírálatához 477
Karl Marx és Friedrich Engels: Az Oroszország elleni angol–francia háború 481
I. 481
II. 483
Karl Marx: A harctéri eseményekről 486
Karl Marx: Napier levele 489
Karl Marx: Ausztria és a háború 492
Karl Marx és Friedrich Engels: A katonák fenyítése 498
Friedrich Engels: A Csornaja melletti ütközet 501
Karl Marx: Egy újabb brit leleplezés 507
Friedrich Engels: Szevasztopol bevételéhez 512
Karl Marx: O'Connor temetése 516
Friedrich Engels: Krími kilátások 517
Karl Marx és Friedrich Engels: A krími eseményekhez 522
Karl Marx: A kereskedelmi és pénzügyi helyzet 525
Friedrich Engels: Oroszország ellenállóereje 528
Karl Marx és Friedrich Engels: Simpson, Pélissier és Niel tábornokok jelentései 531
Friedrich Engels: A háború nagy eseménye 535
Karl Marx: A hivatalos pénzügyi jelentés 542
Karl Marx: A Francia Bank – A Krímbe küldött erősítések – Az új tábornagyok 547
Friedrich Engels: A háború menete 549
Friedrich Engels: Az orosz hadsereg 554
Karl Marx: Hagyományos angol politika 559
Friedrich Engels: A háború Ázsiában 563
Friedrich Engels: Az európai háború 569

Karl Marx: Az amerikai konfliktus – Franciaországi ügyek 573
Karl Marx: A Kis Bonaparte Franciaországa 579
Karl Marx: Karsz eleste 585
I. 587
II. 596
III. 603
IV. 611
Karl Marx: Poroszország 619

Függelék

Jegyzetek 627
Életrajzi adatok 665
Mutató 675
Földrajzi nevek 712

Képmellékletek

Engels vázlata a Csornaja melletti ütközetről 504/505
Engels kronológiai feljegyzései a krími háború legfontosabb eseményeiről 539
A krími hadszíntér (térkép) 714/715
Szevasztopol ostroma (térkép) 714/715
Az összesített hadszíntér (térkép) 714/715

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

65/577. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28